तत्त्वरत्नावलिः

मणिमञ्जूषिकासहिता

శ్రీమతే రామానుజాయ నమః.

శ్రీమదనన్తార్యమహాగురవే నమః.

తత్త్వరత్నావళిః.

[శ్రీభాష్యార్థప్రదీపికా.]

స్రగ్ధరాచ్ఛన్దోబన్ధబన్ధురా

మణిమంజూషికాఖ్యయా వ్యాఖ్యయాఽలంకృతా.

——(*)——

శ్రీకాఞ్చీనివాసిభిః శ్రీశైలానన్తపూరుష

సింహాసనాసీనైః న్యాయవేదాన్తాదితన్త్ర

పారావారపారీణైః శ్రీనివాసాచార్యైః

విద్వద్వర్యైర్విరచితా పరిష్కృతా చ

సేయమ్,

మహారాజరాజశ్రీ యతీన్ద్రప్రవణశ్రేష్ఠి

ధర్మసభాధ్యక్షైః

శ్రీకాఞ్చీ సుదర్శనముద్రాక్షరశాలాయాం

ముద్రాం ప్రాపయ్య ప్రవర్తితా విజయతాం తమామ్.

౧౯౧౨

—

భూమికా.

అస్తి కిల రాజధానీ కాచన క్షోణీమణ్డల మణ్డనాయమానా ఆస్తికకుణ్డలీమణ్డితా వింధ్యమహీధరస్య దక్షిణస్యాం దిశి కాఞ్చీతః పఞ్చయోజనదూరతః ఈశాన్యదిగ్భాగే బృన్దారణ్యక్షేత్రే శ్రీభాగీరథీస్పర్ధివైభవాయాః పురాణప్రసిద్ధాయాః శ్రీకైరవిణ్యాః పుణ్యసరసః తటభూమిభూషణాయమానస్య భగవతః శ్రీపార్థసారథేః కటాక్షసుధారస సంవర్ధితా ప్రాచ్యసాగరమేఖలాలంకృతా చెన్నపురీనామ. తస్యాఞ్చ పుర్యాం మహాత్మా కశ్చనాభూతపూర్వవైభవో బాల్యాత్ప్రభృతి భగవద్భాగవత కైఙ్కర్యైకనిష్ఠాధిష్ఠితమానసస్స్వార్జితం ద్రవ్యం కృత్స్నమపి తదర్థమేవ వినియోజయన్ శ్రీరంగ శ్రీవెంకట కాఞ్చీయాదవాద్ర్యాది దివ్యదేశేషు భగవతో గోపుర మణ్డపప్రాకారవిమానాది జీర్ణోద్ధారా నాన్దోళికాదివాహనానిచ కాఞ్చనమయాని వివిధభూషణాద్యలంకారాంశ్చ తత్ర తత్ర తదీయారాధనానిచ బహుశః కుర్వంత్స్వరూపానురూప శేష వృత్తిసామ్రాజ్యాభిషిక్తోఽవసత్ ॥

సోఽయం మహాపురుషో యతీన్ద్రప్రవణనామా శ్రేష్ఠీ స్వకాలానన్తరమపి సకలభాగవతముఖోల్లాసావహం బహువిధంకైఙ్కర్యం జగతి శాశ్వతం కర్తుం స్వార్జితద్రవ్యాణి సర్వాణి తదర్థమేవ వినియోజ్య తదనుగుణం శాసనం కృత్వా స్వకీయధర్మద్రవ్యపరిపాలన తన్నిర్వహణదక్షైర్దశభిరధ్యక్షై రధ్యుషితాం సభాం కాంచన ప్రవర్తయామాస. త ఏతే ధర్మసభాసదః ప్రభవః యథాశాసనం తత్తద్దివ్యదేశేషు భగవద్భాగవతవిషయే సకలకైఙ్కర్యాణి నిర్వహన్తస్తత్ర తత్ర ప్రమాణప్రమేయలోపానుపస్థి

తాన్ పరిహరంతస్సన్తి వైక్యాస్తి క్యౌదార్యాదిభిరాత్మగుణై రనితరసులభై స్సభాస్తాం భూషయన్తో వసన్తి. తామేతాం సభాం ప్రతి సోహం వర్షత్రయాత్ప్రాగధ్యక్షైః విశిష్టాద్వైత సిద్ధాంతప్రవచనముద్దిశ్య తామేతాం రాజధానీమానీతః కించిత్కాలం తత్రధర్మసభానికేతనే సైద్ధాన్తికానామర్థానాం శ్రీభాష్యాదిగ్రన్థారూఢానాం ప్రవచనం కుర్వన్నవసం. పశ్చాచ్చ కాలదేశవైగుణ్యాత్తత్రస్థిత్యనానుకూల్యాత్కాంచీం స్వీయపురీమాగత్య ప్రత్యాదిత్యవారం రాజధానీం గత్వా ప్రాగ్వదుపన్యస్యన్నాసం. ఏవం స్థితే మామకీనం యాతాయాతశ్రమమాలోక్య తమసహమానైస్సభాధ్యక్షైస్స్వస్థల-ఏవ కాంచ్యాం స్థిత్వా తమేతం గ్రన్థమారబ్ధం ఛందోరూపమేతావత్పర్యన్తముపన్యస్తమితః పరముపన్యసనీయంచ లోకోపకారాయ సటీకం లిఖిత్వా ప్రచారయితుం నియుక్తస్తథైవ కర్తుం ప్రారభే॥

ఇహఖలు భోగమోక్షయోస్తదర్థయోశ్చ ధర్మార్థయోః పురుషార్థయోస్సపరికరయోరావేదకం ప్రమాణం వేద ఏవేతి సకలాస్తికజనసంప్రతిపన్నం, సోయం వేదో నాదినిధనావిచ్ఛిన్నసంప్రదాయో పౌరుషేయో భ్రమవిప్రలంభప్రమాదాశక్తిభిర్వక్తృదోషైశ్చతుర్భిర్వర్జిత స్స్వతఃప్రమాణతయోపజీవ్య స్సర్వైర్నిరూపకై-రితిచ. అత్ర భాగద్వయాత్మకే వేదే ప్రాచీనో భాగః పశుపుత్రవృ-ష్ట్యన్నస్వర్గాద్యైహికాముష్మిక సాంసారికపురుషార్థతత్సాధ-నప్రతిపాదనేన ప్రాయశో బుభుక్షుచేతనానుగ్రహ ఉపక్షీణః, యస్య చ జైమినిర్మీమాంసయా సహస్రాధికరణాత్మికయా న్యాయనిబ-న్ధనరూపయా సంశయవిపర్యయ నిరాసపూర్వకం ప్రతిపాద్యార్థాన్విశదీచకార. ఊర్ధ్వేచ భాగే ముముక్షుచేతనైకోపజీవ్యే స్వేతర

భూమికా.

సమస్తవస్తు విలక్షణ బ్రహ్మస్వరూప తదుపాసనతత్ఫలానాం తదుప-
యుక్తానాంచార్థాన్తరాణా మత్యన్తనిగూఢానాం కేవలౌపనిషద
వచనేన నిజమేధాసహకారమాత్రేణ నిరూపకై రపి కేవలై ర్నిశ్చేతు
మశక్యతామాలోచ్య తద్యాథాత్మ్యనిశ్చయోత్పాదనేన తాన్ ము
ముక్షూననుజిఘృక్షుః పరమర్షిర్భగవాన్ బాదరాయణశ్శారీర
కమీమాంసా శాస్త్రమిదం షట్పంచాశదధికశతాధికరణాత్మకమవ
తారయామాస । తథాచోక్తం “ధర్మే ప్రమీయమాణేతు వేదే
నకరణాత్మనా” ఇతికర్తవ్యతాభాగం మీమాంసా పూరయిష్య
తీతి.

అస్యచ న్యాయనిబంధనరూపత్వేన కానిచిద్వేదాన్తవాక్యాని
విషయతయోదాహృత్య కైశ్చిన్న్యాయైరర్థనిర్ణయకరణే తై రేవ
న్యాయైరనుదాహృత వాక్యానామప్యర్థనిర్ణయో భవిష్యతి స-
ఖలు సర్వాణి వేదవాక్యాని ప్రతిస్వికరూపేణోదాహృత్య తద
ర్థనిర్ధారణం సర్వశక్తేనాపి భగవతా యుగసహస్రేణాపికర్తుం-
శక్యం, అనన్తావై వేదాః, తదిదమభిప్రేత్యైవ సర్వవ్యాఖ్యానాధిక
రణే ఏతేనసర్వేవ్యాఖ్యాతా ఇత్యుక్తం, యోగప్రత్యుక్త్యధికరణ
ఏతేన యోగఃప్రత్యుక్త ఇతిచ. తదిదం శారీరకం శాస్త్రం శ్రీవేద
వ్యాసాశయాభిజ్ఞేన భగవద్బోధాయనేన మహర్షిణా బ్రహ్మసూ-
త్రాక్షరచ్ఛాయానుసారివృత్తిగ్రంథప్రణయనేన విశదీకృతం ప్రాజ్ఞ
తైశ్చటంకద్రమిడ గుహదేవప్రభృతిభిః పూర్వాచార్యై స్సంప్ర
దాయప్రవర్తకై రుపదేశగ్రన్థ ప్రణయనాదిభి స్సురక్షితంచ. తథాపి
మహతాకాలేనాతీతేన కలికోలాహలేనచ క్రమశస్సాంప్రదాయికా
ర్థప్రచార ప్రచ్యుతివశా దర్వాచీనైః పురుషైః కతిపయవేదాన్త
శకలై రాపాతతో బ్రహ్మాత్మైక్య నిర్విశేష చిన్మాత్రసత్యత్వ ప్రపంచ

భూమికా.

మిథ్యాత్వ వాక్యార్థ జ్ఞానమోక్షోపాయత్వాదికం యథా శ్రుత
గ్రాహిణామావేదయద్భిః ప్రతీతమేవార్థం సిద్ధాన్తమన్యమానై స్త
దితరత్ కృత్స్నం వేదాన్తవాక్యజాతం తదనుగుణం నయద్భిస్సూ
త్రాణ్యపి స్వస్వారస్యం విహాయ స్వోత్ప్రేక్షితార్థపరతయా కథం
చిన్నయద్భిర్నిబద్ధ భాష్యాదిభ్యోఽయథావస్థితార్థావగతే రయథావ
స్థితార్థానవగతిభ్యాం ముముక్షూణాం జాతమనర్థ మవలోక్య
తానుజ్జిజీవయిషుర్భగవద్యామునాభిత ప్త జనభాగధేయ భావితావతరణో
భగవాన్ భాష్యకార స్తదిదం శారీరకం శాస్త్రం శాస్త్రకృదభిప్రే-
తాన్ వృత్తిగ్రన్థవిశదీకృతాన్ టంకద్రమిడాది పూర్వాచార్య
సురక్షితాన్ నాథయామునాది సంప్రదాయాగతాన్ తానేవార్థా
నాకలయ్య స్వీయ్య శ్రీభాష్యేణ సూత్రాక్షర స్వారస్యానుగుణేన
సకలవేదాన్తవాక్య మర్మస్పర్శినా భూషయామాస ॥ అస్యచ శ్రీ
భాష్యస్యాతి గభీరాశయస్య దురవగాహస్య శ్రుతప్రకాశికాఖ్య
వ్యాఖ్యా శ్రీవ్యాసార్య ప్రణీతా స్త్యేవ ॥ షట్త్రింశత్సహస్ర గ్రన్థ
పరిమితాతి విస్తీర్ణాసేతి తావద్గ్రన్థ పరిశీలనా క్షమమతీనా
మర్థనిర్ణయాయ సంగ్రహరూప టీకోపేతోఽయం గ్రన్థో
భాష్యప్రతిరూపకతయా ఆరభ్యతే ॥

శ్రియైనమః.

శ్రీమతేరామానుజాయనమః.

శ్రీమదనంతాయ౯ మహాగురవేనమః.

మణిమంజూషికాఖ్యయా వ్యాఖ్యయాసహితా,

తత్త్వరత్నావళిః.

యస్యానుస్మరణంపరంప్రశమయత్యంహస్సమూహం
నృణాం యంధ్యాయన్తి ముముక్షవో మునిజనా
హృత్పుణ్డరీకేనిజే । వేదాన్తాయమనాద్యనన్త
మఖిలోత్పత్త్యాదిలీలంజగుస్సశ్రీశః కరుణాంబు
రాశిరనఘః పాయాత్పరః పూరుషః ॥౧॥

వ్యా.—కల్యాణానితనోతు కల్పకతరుః కోపీహ పార్థప్రియో యస్సూక్తి
శాఖాలతీమామాయుతః క్ష్మాతపదః శ్రీకైరవిణ్యాస్తటే । తోయైస్స్వాంఘ్రి
సమర్పితైస్సకృదసౌ పుష్పాదయత్యాజసాఽస్తోకానిహ ఫలాని
సన్నతకర గ్రాహ్యాణి యస్స్వేచ్ఛయా ॥౧॥

టీ ॥ ప్రారిప్సిత ప్రబన్ధ పరిసమాప్తి ప్రతిబన్ధక ప్రత్యూహ
వ్యూహోపనోదనాయ పరదేవతా ప్రార్థనారూపం మంగళ మా-
దావాచరతియస్యేతి యస్య ... ఽనుస్మరణం చిన్తనం నృణాం
అంహస్సమూహం దురితవ్యూహం పరం అతీవ ప్రశమయతి నివ-

తే యతి ముముక్షవః మోక్షకాఙ్క్షిణః నిజే హృత్పుణ్డరీకే స్వకీయ
హృదయకమలే యం ధ్యాయన్తి నిరన్తరం చిన్తయన్తి వేదాన్తాః
ఉపనిషదః యం అనాద్యన్తం ఆద్యన్తరహితం అఖిలోత్పత్త్యాది
లీలం అఖిలజగదుత్పత్తిస్థితిలయాదిభిరైచ్ఛికవ్యాపారైః క్రీడన్తం
జగుః ఆహుః సః కరుణాంబురాశిః దయాజలధిః అనఘః నిరవద్యః
శ్రీశః శ్రియఃపతిః పరః పూరుషః పాయాత్ రక్షత్విత్యర్థః ॥ అనేన
శ్లోకేన జగజ్జన్మాదికారణత్వ ముముక్షూపాస్యత్వయోః మోక్షప్రతి
బంధకీభూతపాప నివర్తకత్వస్య మోక్షప్రదత్వపర్యవసితస్య చ ప్రతి
పాదనేన శాస్త్రార్థసంక్షేపశ్చ కృతో భవతి. అత్ర భగవచ్చిన్త
నస్య మోక్షప్రతిబన్ధకీభూతపాపనివారకత్వే ప్రమాణాని తద్యథేషీ
'కాతూలమగ్నౌ ప్రోతం ప్రదూయేత ఏవం హాస్య సర్వే పాప్మానః ప్రదూ
యన్తే ॥ తథా విద్వాన్ పుణ్యపాపే విధూయ నిరంజనః పరమం
సామ్యముపైతి ॥ ఉదేతి హ వై సర్వేభ్యః పాప్మభ్యో య ఏవం వేదే
త్యాదీని ॥ తస్య హృదయపుండరీకే ధ్యేయత్వే ప్రమాణాని
అథ యదిదం బ్రహ్మపురే దహరం పుణ్డరీకం వేశ్మేత్యాదీని. తస్యానా
ద్యనన్తత్వే జగజ్జన్మాదికారణత్వే చ అనాద్యనన్తం మహతః పరం
ధ్రువం యతో వా ఇమాని భూతాని జాయన్తే ॥ సదేవ సోమ్యేదమగ్ర
ఆసీత్ ॥ ఏకో హ వై నారాయణ ఆసీత్ ॥ ఇత్యాదీని వేదాన్తవా
క్యాన్యనుసన్ధేయాని ॥ ౧

(అ) అథ స్వగ్రన్థమూలభూత శ్రీభాష్యప్రణేతారం భగవ
ద్రామానుజమునిం గురువరమభిష్టౌతి జయతీతి ॥

జయతి యతిరాడ్విద్యాస్రోతః ప్రసూతి మహీధరో
జననపదవీ పాన్థైకాన్త శ్రమాపహ భూరుహః ।

వితత కుమతధ్వాన్త వ్రాతైకచణ్డదివాకరో నిరవధి
కృపాంభోధి స్త్రయ్యన్తవారిధి చన్ద్రమాః ॥ ౨॥

యతిరాట్ - యతీన్ద్రః జయతి సర్వోత్కర్షేణ వర్తత ఇత్యర్థః. తంవిశినష్టి విద్యేతి విద్యాఏవ స్రోతాంసి నదీప్రవాహాః తేషాం ప్రసూతిమహీధరః ఉత్పత్తిస్థానభూతో భూధరః, ఏతేన సకలవిద్యాపారంగతత్వం గమ్యతే జననపదవీ - సంసారమార్గః. తత్ర పాన్థాః సఞ్చరన్తః పథికాః సంసారిణ ఇతి యావత్ తేషా మేకాన్తో నియతో యశ్శ్రమ స్తదపహః తదపహారీ. భూరుహః వృక్షః, యథావా పాన్థానాం ఛాయాప్రదానేన వృక్ష స్తాప మపాకరోతి తథా సంసారిణాం తాప మాధ్యాత్మికాదికం నానావిధ దుఃఖాకరదేహపరిగ్రహ పూర్వకం లోకాన్తరే తత్ర చ యాతాయాత నిబన్ధనం నిజపాదచ్ఛాయయా శిష్యప్రశిష్యాది శాఖోపశాఖాదిభిశ్చాయమపాకరోతీ త్యర్థః. వితతేత్యాది వితతాని జగతివ్యాప్తాని కుమతాన్యేవ ధ్వాన్తాని తేషా మేకో ముఖ్యశ్చణ్డదివాకరః చణ్డభానుః చణ్డభాను ర్యథావా స్వోదయేనాన్ధకారం నిరన్వయం వినాశయతితథాయమపి ప్రతికథకాభిమతార్థ ప్రత్యేకప్రమాణ తర్కోపన్యాసపూర్వక మావిర్భావ్య తన్మతం సవాసన ముద్వాసయతీ త్యర్థః. ఉక్తార్థే హేతు మాహ నిరవధీతి । సంసారిషు పరమకృపైవ దుర్మార్గతదూరీకరణేన తేషాం యథావస్థితతత్వం ప్రకాశ్య తదీయసాంసారిక తాపహరణ రూప తదుజ్జీవనే హేతురిత్యర్థః కృపాయాం నిరవధిత్వంచ స్వానిష్టసహనపూర్వక పరానిష్టనివారణ ప్రవృత్త్యౌపయికత్వం అధికారితారతమ్య ప్రతిసన్ధాన మన్తరేణైవ కేవలతదీయ దుస్సహ దుఃఖప్రతిసన్ధానేన తన్నివృత్తీచ్ఛయా నిఃశ్రే

యదుపయుక్తతద్విషయక నిగూఢతత్త్వోపదేశ ప్రవృత్త్యుపయుక్తత్వం చ, ప్రసిద్ధం హీదం భగవద్రామానుజమునేర్గోష్ఠీపూర్ణసన్నిధౌ అనేకపర్యాయంగత్వా మహతా పరిశ్రమేణ చరమశ్లోకార్థం తదీయామాజ్ఞాముల్లంఘ్యాపి తదుల్లంఘనే స్వస్య నష్టత్వేపి భవిష్యతీతి జ్ఞాత్వైవ వర్తిదైవబహూనాం తత్రైకస్మై ప్రత్యుపదిష్ట వతోస్య నిరవధికకృపావత్త్వం ప్రత్యక్షం ప్రసిద్ధమితి । శ్రుతిశిరో వేదాన్తః స ఏవ వారిధిః పారావారః తస్య ప్రకాశనేన శశి ఇత్యర్థః । యథా చంద్రః స్వోదయేన సముద్రం తోషయతి తథా యమపి వేదాంతస్వాంత విశదీకరణేనాలంకృతేభ్యః ప్రతారకేభ్యః తదీయం పరిహృత్య తం తోషయన్నావిర్భూతః ఇత్యర్థః పరమగురుస్తుతిరూపేణానేన మంగళశ్లోకేన శ్రీభాష్యప్రణేతుస్తస్య సకలవిద్యాపారంగతత్వ సకలసంసారి చేతనోజ్జీవనోపయుక్త ప్రవృత్త్యేకనిరతత్వ తదుపయుక్త బాహ్య కుదృష్టిమత నిరాసకత్వ తదుపయుక్త పరమకారుణికత్వ ప్రతిపాదనముఖేన భ్రమవిప్రలంభ ప్రమాదాశక్తిరూప వక్తృదోష పరిహారేణ తత్ప్రణీతస్య శ్రీభాష్యస్య స్వగ్రన్థమూలభూతస్య ప్రకృష్టప్రామాణ్యం సూచితం భవతి ॥

జయతి కవిరాడ్వేదాన్తార్యః స తార్కికకేసరీ జగతి
కుజనీ దుస్తర్కోద్దరకణ్టకినో ద్రుమాన్ । సరభ
సముద్యద్దంచ ద్వాక్ఛణ్డమారుత విస్తరైః స్వపది
విమతీస్తీర్థ్యైకస్మాలయన్నతులప్రథః ॥

అథ ద్రావిడామ్నాయ సంప్రదాయ ప్రవర్తకం భాష్యకారాపరావతారం రమ్యజామాతృమునిం గురువరం మఙ్గళ ఆదావితి ॥

ఆదావంతే శ్రుతీనాం ప్రణవవదుదితం ద్రావిడా
మ్నాయవాచాం యన్మంత్రం ఛాత్రభావం స్వయ
మిహ భగవాన్ యస్య రంగేశ ఐచ్ఛత్ । వ్యాఖ్యా
లోకార్యసూక్తేర్లసతి కవచవద్యస్య సౌమ్యో
పయంతా చిత్తే మే సన్నిధత్తాం స మునిరవిరతం
భాష్యకారావతారః ॥౩॥

టీ॥ యన్మంత్రం - యద్విషయకం మంత్రం శ్రీశైలేత్యాది పద్యరూపం శ్రుతీనాం - ప్రణవవత్ ఓమితిస్వరవత్ ద్రావిడామ్నాయవాచాం - ద్రావిడవేదవచసాం దివ్యసూరిప్రవర్తితానాం ఆదావంతేచ - ఆరంభకాలే సమాపనకాలేచ ఉదితం - ఉదీర్యత ఇత్యర్థః. ఆదికర్మణి క్తః యస్య - మునేశ్ఛాత్రభావమంతేవాసిత్వం రంగేశః గురుపరంపరాశేఖరభూతః శ్రీరంగనాథో భగవాన్ స్వయమిహ జగతి ఐచ్ఛత్ - ఇయేష యస్య వ్యాఖ్యా యత్కర్తృకా వ్యాఖ్యా లోకార్యసూక్తేః - లోకాచార్యప్రణీత శ్రీవచనభూషణాది రహస్య గ్రంథస్య, కవచవల్లసతి - తత్సంప్రదాయానభిజ్ఞ కృతదురాక్షేప శరక్షతాద్రక్షతీత్యర్థః. సః భాష్యకారావతారః సౌమ్యోపయన్తా-మునిర్మే చిత్తే అవిరతం సన్నిధత్తాం నిత్యసాన్నిధ్యం కరోత్విత్యర్థః.

అథ స్వగ్రంథస్య శ్రీభాష్యవ్యాఖ్యారూప త్రయ్యంతార్థమాలారూపస్య పుష్పమాలాత్వం రూపయన్ తామిమాం పుష్పమాలాం సుమనసాం తోషాయ తైః స్వహృదయే ధారయితుం ప్రార్థయతే.

శ్రీమద్యోగీంద్రకల్ప ద్రుమవరగళితై స్సర్వగన్ధానుబద్ధై స్త్రై
య్యంతార్థ ప్రసూనై రమృతరసమయై స్సర్వదాస్వాదనీయైః।
ఛన్దోబన్ధేనుబన్ధా త్సుగుణ ఇహపరం భాస్వరై స్స్రగ్ధరాయాం కుర్వే
మాలాంధరాయాం స్వహృది సుమనస స్సంతతంధారయంతు ॥౪॥

అర్థినా మర్థితార్థకల్పకతరుః శ్రీమద్యోగీంద్ర ఏవ కల్పద్రుమః - తదీయముఖారవింద నిస్సృత శ్రీభాష్య వ్యాఖ్యా రూప త్రైయ్యంతార్థా ఏవ తద్గళితప్రసూనాని తానిచ సర్వగన్ధాను బద్ధాని సర్వగన్ధ స్సర్వరసఇతి శ్రుతి ప్రతిపన్న సర్వగన్ధోపేత పరమ పురుషాన్వితాని, పుష్పపక్షేచ సకలవిధ పరిమళోపేతాని తై రమృత రసమయై ర్మోక్షాఖ్యానన్ద మకరన్దస్యన్దిభిః, పుష్ప పక్షే సుధాసధ్రీచీన మాధ్వీకభరితైః అతఏవ సర్వదాఽస్వాదనీయైః రస్యతమత్వేన సంతత మాస్వాదనయోగ్యైః సుగుణే సమీచీనగుణ వతి స్రగ్ధరా ఖ్యవృత్తలక్షణైః ఛందోలక్షణ విధాయక శాస్త్రవి హితైరన్విత ఇత్యర్థః. స్రగ్ధరాయాం ఛందోబన్ధే, స్రగ్ధరాఖ్య ఛన్దో బన్ధే అనుబన్ధా త్సంబన్ధాత్ పరం భాస్వరైః అతీవ ప్రకాశమానైః త్రైయ్యంతార్థానాం ఛందస్యనుస్యూతత్వేన ఛందస్సుకర పాఠ వశాత్ తేషాం విస్మృతి విషయతా రాహిత్యం భాస్వరశబ్దేన వివ క్షితం పుష్పపక్షే స్రగ్ధరాయాంఛందోబన్ధే స్రగ్ధరాఖ్య ఛందోబన్ధా త్మకే సుగుణే సమీచీనసూత్రే అనుబన్ధా త్సంబంధాత్ పరంభా స్వరై రితి యోజనా వ్యస్తేభ్యః పుష్పేభ్యః సూత్రే గ్రథితానాం పుష్పాణాం రుచిరతరత్వం ప్రసిద్ధమేవ, తై రేతై ర్మాలాం కుర్వే, ధ రాయాం యే సుమనసః భౌమా స్సుమనసః స్వహృది నిజహృదయే సంతతం ధారయంతు సంతతం స్థాపయంత్విత్యర్థః, త్రైయ్యంతార్థా నాంగభీరతమత్వేన రస్యతమత్వేనచ సుమనోభి స్సదామననం కార్య

మిత్యర్థః, పుష్పమాలాపక్షే స్వహృది నిజవక్షసి సుమనోభిః సారగ్రాహిభీ రసికై స్సదా ధార్యత్వం గమ్యతే ॥

అథాస్యా ఆఖ్యయా తత్త్వరత్నావళ్యాః కృతేః ప్రణయనస్య ప్రయోజనం వేదాంతార్థ తత్త్వయాథాత్మ్య విషయక విప్రతిపత్తి నివృత్తిపూర్వక తన్నిర్ణయరూపం విదుషాం తోషంచ శ్రీభాష్యస్య స్వగ్రన్థమూలభూతస్య ప్రణయన ప్రయోజన ప్రతిపాదన ముఖేన ప్రతిపాదయతి ॥

త్రయ్యంతే త్యంతగూఢా మునివచసిగతా బ్రహ్మ
సూత్రే ప్రకాశం వృత్త్యా బోధాయనోక్త్యా ప్రకటి
తమునివా గ్భావయా పేతశంకా । తార్కికాద్యై
దుర్వివృత్త్యాహిత విమతిహరై ర్భాషితా లక్ష్మణా
ర్యైస్సువ్యక్తం తత్త్వరత్నావళీరిహ విదుషాం తోష
మేషాతనోతు ॥౫॥

ఏషాతత్త్వరత్నావళి రిహ విదుషాం తోషంతనోత్వితి యోజనా, తాం విశినష్టి త్రయ్యంతేత్యాదినా - త్రయ్యంతే - వేదాంతే. అత్యంతగూఢా - అత్యంతం దుర్గోచరా - అనేన వేదాంతార్థ నిర్ణాయక శారీరకమీమాంసా ప్రణయనస్య ప్రయోజనం దర్శితం మునివచసి బ్రహ్మసూత్రే ప్రకాశంగతా వేదవ్యాసముని ప్రణీత బ్రహ్మసూత్రే వేదాంతార్థనిర్ణాయకే న్యాయనిబన్ధనరూపే ప్రమితేత్యర్థః. బోధాయనోక్త్యా వృత్త్యా బోధాయనోక్తి రూప వృత్తిగ్రన్థేన అపేతశంకా నివృత్తసంశయా బ్రహ్మసూత్రేష్వపి వేదవ్యాసవచసా నభిజ్ఞానాం వివక్షితార్థేషు సంశయోభవే దేవేతి. వృత్తిగ్రంథేనైవ స నివర్తనీయ ఇత్యర్థః. కుతఇత్యత్ర హేతు

గర్భ విశేషణం ప్రకటిత మునివాగ్భావమితి. ప్రకటితః ప్రకటీకృతః మునివాగ్భావః మునివాచః బ్రహ్మసూత్రరూప వ్యాసోక్తేః భావాభిప్రాయో యయా తథాభూత మిత్యర్థః. బ్రహ్మ సూత్రకృతో మునేరభిప్రాయస్య తదభిజ్ఞేన బోధాయనమునినా వృత్తిగ్రంథేన ప్రకటీకరణాత్ తత్ర సంశయప్రసక్తిరితి భావః. అథార్థానా మసాంప్రదాయికత్వశంకాం పరిహరతి త్రేతేతి, ఆర్యైష్టంకద్రమిడ గుహదేవనాథయామునాదిభిః పూర్వాచార్యైస్త్రాతా ఉపదేశ గ్రంథప్రణయనాదిభి స్సంరక్షితా తర్హి తైరేవార్థావగతౌ కిమర్థం శ్రీభాష్యప్రణయన మిత్యాశంకాం పరిహరతి. దుర్వివృతీత్యాదినా దుర్వివృత్యా దుర్వ్యాఖ్యయా ఆహితా ఉత్పాదితా యా విమతిః సూత్రార్థేష్వన్యథా ప్రతిపత్తిః తాం హరతి ప్రశమయతీతి తథావిధై ర్లక్ష్మణార్యైః శ్రీమద్రామానుజమునిభిః సువ్యక్తం భాషితా సంశయవిపర్యయనివృత్తి పూర్వకం శ్రీభాష్యప్రణయనేన ప్రతిపాదితా. అనేన శంకరాదికృత కుతంత్రభాష్యోక్తాన్యథా ప్రతిపత్తి పరిహారేణ ముముక్షూజ్జీవన మేవ శ్రీభాష్యప్రణయన ప్రయోజన మితి ప్రదర్శితం భవతి. అత్ర ప్రతిపాద్య ప్రతిపాదకయో రభేద వివక్షయోక్త విశేషణానాం తత్త్వరత్నావళ్యాం సమన్వయః అతః ప్రబంధస్యాస్య నిరుక్తవిశేషణవత్త్వా భావేపి న క్షతిః ॥

(అ) అథానంతసూరేః శ్రీవెంకటేశ చరణారవింద నిరంతర శేషవృత్త్యైకరసస్య భగవదపార కృపాపారావార నిరంతరావగాహన నిర్ధూతాఖిల సాంసారిక క్లేశస్య వైభవ మితరసాధారణం ప్రతిపాదయన్ తదీయవంశే మహాత్ముదయేన స్వస్య కృతార్థతా

మనుసంధధానోఽయం గ్రంథకృత్ గ్రంథారంభే కర్తుర్నామ నిబ
న్ధనస్య గ్రంథకృత్సంప్రదాయసిద్ధతయా తదాదధాతి. యస్యేతి ॥

యస్య శ్రీవెంకటేశో వహతి తుల తటాక ప్రతిష్ఠా
ప్రయత్నే మృద్భారం స్వీయజాయా శిరసివినిహితం
మార్గమధ్యే గృహీత్వా । జామాతృత్వఞ్చ వంశే
మహతిసముదిత స్తాదృశోఽనంతసూరే రాధత్తే గ్రన్థ
మేనం మధుమథనముదే కోఽపిదశ్శ్రీనివాసః ।౬॥

టీ ॥ జగద్విదితోఽహ్యయం వృత్తాంతోఽనంతసూరౌ జాయా
సహితే వెంకటాద్రౌ శ్రీనందనవనోపయికం తటాకం మహాన్తం
ఖనతిసతి అంతర్వత్న్యాం తనయధర్మపత్న్యాం తదుద్భవం మృ
ద్భరం స్వశిరసి నిధాయ సుదూరంగత్వాన్యత్రప్రక్షిప్యాగచ్ఛంత్యాం
సత్యాం గర్భభరాలసాయా స్తస్యా దర్భరమృద్భరవహన ఖేద
మపాకర్తుం శ్రీవెంకటేశే దయాళౌ వటురూపధారిణ్యాగత్య మద్ధ్యే
మార్గం తస్యాస్సకాశాత్ మృద్భారం స్వయమాదాయ గత్వా
న్యత్ర ప్రక్షిపతిసతి బహుకాల మేవం ప్రచలితే వ్యాపారే కదాచి
దనంతసూరౌ స్వీయాయాః ప్రియాయా వారం వారం మృద
మాదాయాన్యత్ర ప్రక్షిప్యాగచ్ఛంత్యాః ఆగమనత్వరా మభూత
పూర్వాం తాదాత్వికీమాలోక్య కారణం పృచ్ఛతి సతి కశ్చన వటు
ర్మధ్యేమార్గం మదీయం మృద్భరం స్వయమాదాయ గచ్ఛతీతి
వదంత్యాం తస్యాం తచ్ఛ్రవణమాత్రేణాతీవ కోపవశమాపన్న స్సః
కోఽసౌవటు ర్మదీయ కైంకర్యభాగ భాగిత్యాక్రుశ్య తంవటు మను
ధావతి సోఽపి వటు రనుసృత స్సుదూరం ధావన్ అనేన నిజకరధృత
ఖననసాధన కుద్దాలేన చుబుకదేశే భిహతో భిఘాతసఞ్జాతవ్రణో

లోహితధారాం స్రవన్ నిజరూప మస్మై ప్రాదీదృశత్ తదను భగవంతం శ్రీవెంకటేశం శంఖచక్రాది దివ్యాయుధోపేతం దివ్యరూపేణాత్యాశ్చర్యావహేనా యం సాక్షాత్కృత్య భక్తిభయ పరవశ స్తదీయ దివ్యచరణారవిందయోః పతిత్వా నిజాపరాధక్షాపణ మకరోదితి ॥

సో౽య మనంతసూరిః శ్రీవెంకటాద్రి పురందరారామమందారాది మహీరుహాభి రామాదపి సుందరతరం నిజనిర్మిత మనోహర మహాతటాకతో నిర్గత కుల్యాప్రవాహాత్ స్వాభావిక మహీధరాంత ర్నిస్సృతస్రోతో౽నుషంగ ద్విగుణీకృతాత్ సంతతం వహతో౽విరతసేచనా న్నాఘ్రాతగ్లానిగంధ కందలిత ప్రఫుల్లసుగంధి కుసుమవృక్ష గంధవహ గంధవహ సంచారామోదిత సకలదిగ్భాగం శుకశారికా కోకిలాది పక్షిగణకృత మధురతరా రావానునాదిత భృంగానుపమ గీతశ్రవణ సమయస్మృతిపథారూఢ నిత్యవిభూతి ప్రదేశవిరచిత స్వ సామగానై ర్నిత్యసూరిభిరపి స్వరామణీయక దర్శనాశ్చర్య పరవశై స్సదాధ్యుషితం శ్రీనందనవనం నిర్మాయ తస్మాత్తులసీపుష్పాణి దినం దినమాదాయ విపులా నిర్మలా మాలా విరచయ్య భగవతే శ్రీవెంకటేశాయ సమర్పయన్ తద్దాస్యైక రస నిర్భరహృదయ స్తత్రైవ కృతార్థో౽వసత్. ఏవం స్థితే కదాచిత్ ప్రభాతే పుష్పాపచయార్థం శ్రీనందనవనం గత స్తత్ర పుష్పాణ్యలభమానో భగవతే శ్రీవెంకటేశాయ దైనందిన మాచర్యమాణస్య పుష్పమాలార్పణస్య తద్దినే ప్రతిహతిం ప్రసక్తా మనుసంధాయా న్వశోచత్, తథైవ బహుషుదినేషు పుష్పానవాప్త్యాతీవ ఖిన్నో మనసి విచార్య కేనచి చ్చోరేణ నిశాయా మాగత్య పుష్పాణి గృహీతాని స్యురితి నిశ్చిత్య కథంచి త్స చోరో గృహీతవ్య ఇత్యధ్యవస్య కస్మింశ్చిద్దినే రాత్రౌ స్వయం చోరజిఘృక్షయా౽యం నందనవనే౽న్తర్హితో౽వసత్ ॥

తస్యాం రాత్ర్యాం లక్ష్మీవేంకటేశౌ పరిచ్ఛన్న నిజస్వరూపౌ ఇతర స్త్రీపురుష సజాతీయరూపౌ యథాపూర్వ మాగత్య పుష్పాపచయ వ్యాపారనిరతౌ సమాలోక్యాయ మనంతసూరి ర్ఝటితి తయోర్నిగ్రహణాయ గతస్తత్ర పరమపురుష స్యాంతర్ధానాత్త మలభమానో లబ్ధాం తన్మహిషీ మవిదితవైభవాం మహీరుహే తత్రైవ అబధ్నాత్ పశ్చాదస్మిన్ననంతసూరౌ కేయం దేవీతి విచారనిరతచిత్తే అనిశ్చితతత్త్వే స్థితే సతి తం దేశం భగవాన్ వేంకటేశః పరిదృశ్యమాన నిజస్వరూపః ప్రవిశ్య సూరిమేన మయాచత విమోచనీయే యం మమైవ పత్నీ సాక్షాల్లక్ష్మీ రేవేతి. తదాయం భగవంతం శ్రీనివాసం సాక్షాత్కృత్య తద్వచనం చైవమాకర్ణ్య తీవ భీతభీతస్స్వకీయ మముం మహాపచార మవిచార్య ప్రవృత్త మనుసంధధానస్సాధ్వస పరికంపమానతను స్తదీయ చరణారవిందయోః ప్రపాత. తదనేన ముత్థాప్య నంతసూరే మాభైః కార్యాత్వయేత్యభయం ప్రదాయ త్వదీయకరేణ గృహీతేయం తవతనయైవ ఇమాం భవదీయహస్తే గృహీత్వా పాణింగృహ్ణీష్వ పాణినేతి మహ్యం దేహి, ఇదమేవ మమ ప్రియం భవదీయ జామాతృభావా నుభవాయైవ మయైవం స్వేచ్ఛయైవాచరిత మిత్యాజ్ఞాపయతి భగవతి, తదను వీత భయోయం బద్ధా ద్భగవతీం శ్రియం మోచయిత్వా భగవన్నియమనా నుసారేణ స్వయం తాం స్వీయ హస్తే గృహీత్వా భగవతే సమార్పయత్, తదారభ్యాయం వేంకటేశో నంతసూరే ర్జామాతృత్వ మవహదితిచ. ॥ తథావిధ మహిమశాలినో నంతసూరే ర్వంశే సముత్పన్నోయం శ్రీనివాసాఖ్యో బుధో ముం గ్రంథ మాతనోతీతి శ్లోకార్థః

(ఈ) అథాముం గ్రన్థం ముక్తాహారత్వేన రూపయన్ యత్కరోషీత్యాద్యుక్త పరిష్కారేణ భగవతో వెంకటేశస్య వక్షస్యస్య సమర్పణేన సార్థకతా మావిష్కరోతి గంభీరేతి ॥

గంభీరే భాష్యరత్నాకర ఇహ బహుధా సంవిగాహ్యాతిగూఢం సంగృహ్యాస్తోకదీప్త్యుజ్జ్వల మమల
తరం తత్త్వముక్తాకలాపం । ప్రజ్ఞా సూచ్యానువిద్ధం
శ్రుతిమనధిగతం సంగతం బ్రహ్మసూత్రై ర్హారం కుర్వే
ఽభిరామం కలయతు హృదయే వెంకటేశోము
మీశః ॥౭॥

టీ॥ లోకే సమీచీనాని మౌక్తికాన్య గాధే రత్నాకరే నిమ్నప్రదేశేష్వవగాహ్య సంగృహీతాని సూచ్యనువేధాత్సచ్ఛిద్రాణి నిర్దోషాణ్యభిఘాతాది భవవైకల్య రహితాన్యుజ్జ్వలాని సూత్రగుంఫనేన హారతాం ప్రాపితాని ప్రశస్తాని మహాపురుషైర్హృదయే ధార్యాణి భవన్తి ॥ అత్ర చ నిగూఢ మహార్థతయా గభీర భాష్యాఖ్యరత్నాకరేఽతిగహనప్రదేశేషు సమ్యగవగాహ్య సాదితాని వేదాంతతాత్పర్య భూమిభూత భగవత్స్వరూపరూపగుణ విభూత్యాది రూపాణ్యజ్ఞానమిథ్యాత్వాది దోషరహితాని జ్ఞానానందమయత్వ భగవదాత్మకత్వాదిభి ర్గుణై రుజ్జ్వలితాని తత్త్వాన్యేవ మౌక్తికాని, తేషాం కలాపం సంగృహ్య తత్ర బ్రహ్మసూత్రాణాం తాత్పర్యరూప సంబన్ధాపాదకం ఛిద్ర మవకాశం నిజప్రజ్ఞారూపయా సూచ్యా సంపాద్య తత్సంబన్ధే నౌజ్జ్వల్య మాపాదిత, మత ఏవాభిరామ మముం గ్రన్థాఖ్యం హారం కుర్వే, సోఽయం హారో వెంకటేశేన భగవతా వక్షసి ధార్య ఇత్యర్థః॥

(అ) అథ పదమంజరీన్యాయేనాస్య గ్రన్థస్య నైరర్థక్య మాశంక్య పరిహరతి. యద్యపీతి ॥

యద్యప్యజ్ఞాతభాష్యః పురుష ఇహ న వై శక్నుయా
ద్జ్ఞాతుమర్థం భాష్యేఽధీతే తు బోధో భవతి హి తత
ఏవేత్యనర్థః శ్రమోఽయం । చందోబన్ధః ప్రబన్ధ
స్తదపి సుమనసాం తుష్టిదశ్చిత్తవృత్తేః కించాయం
ధారణే స్యాత్సుకర ఇతి ఫలీ సోఽయమత్ర శ్రమో మే ॥ ౭

టీ ॥ " అధీతే తు మహాభాష్యే వ్యర్థా సా పదమంజరీ । అనధీతే మహాభాష్యే వ్యర్థా సా పదమంజరీ " తి యథోభయథా పదమంజర్యాఖ్య గ్రన్థ నైరర్థక్యం తథా శ్రీభాష్యాధ్యయనే కృతే తత ఏవార్థనిర్ణయాదయం గ్రన్థోఽనర్థకః అకృతే తు తదధ్యయనే నానేన గ్రన్థేనాధీతే నాప్యర్థనిర్ణయ ఇతి నైరర్థక్యం తదవస్థ మేవేతి పూర్వార్ధస్యార్థః. కేవలవాక్య రచనారూప గ్రన్థశ్రవణత శ్ఛన్దోబన్ధరూప గ్రన్థశ్రవణే సుమనసాం తో-షాతిశయ అనుభావికః, ధారణే చాయం తదపేక్షయా సౌకర్యావహ ఇతి గ్రన్థరచనా సాఫల్య మితి సమాధత్తే ఛన్దోబన్ధ ఇత్యుత్తరార్ధేన ॥

(అ) అథేదానీం శారీరకమీమాంసా భాష్యప్రణయనం భగవద్రామానుజమునే ర్నిరర్థకమిత్యాశంక్య పరిహరత్యష్టభిః శ్లోకైః ॥

సర్వేషాం పూరుషాణా మిహ జగతి సతాం మానసం
జాతమేయ జ్ఞానానాం గ్రాహ్యహేయ ప్రియత

దితరత త్సాధనానాం ప్రమాణాత్ । శబ్దా దేవావ
గమ్యంభవతిపునరదృ ష్టేష్టతత్సా ధనంయత్తత్రాపి
స్యాత్ప్రమాణం ప్రబలమపురుషో ద్యోగ మూల
స్సవేదః ॥౯॥

టీ ॥ నను శబ్దప్రమాణ పరీక్షారూపమిదం శాస్త్రం కిమర్థ మారభ్యతే, చేతనానుగ్రహార్థమితి చేత్, సుఖం దుఃఖనివృత్తి శ్చేత్యుభయమేవహి చేతనానా మపేక్షితం, అత స్తదనుగ్రహాయ తత్సాధన నిర్ణాయకప్రమాణ మేవహి పరీక్షణీయం, తచ్చ ప్రత్యక్షాదికం ఐహిక సుఖదుఃఖనివృత్తి తత్సాధన కృషివాణిజ్య భేషజాదిగ్రాహకం ప్రసిద్ధ మేవేత్యాశం క్యైహిక సుఖాద్యపేక్షయాఽలౌకిక పురుషార్థస్య గరీయస్త్వేన స్థిరత్వేనచ తత్సాధనోద్యోగ ఏవ నిరూపకాణాం ప్రవృత్తి రితి తదనుగ్రహాయ తత్ప్రతిపాదక శ్శబ్ద ఏవ పరీక్షణీయః, నచ శబ్దేషు స్మృతీతిహాస పురాణాది ష్వ-లౌకిక శ్రేయ స్సాధనీభూత నిత్యనైమిత్తిక కామ్యకర్మ ప్రతిపా-దకే ష్వనిష్టనివర్తక ప్రాయశ్చిత్తాది ప్రతిపాదకేషుచ సత్సు తాన్ పరిత్యజ్య కిమనేనవేదోప జీవనేనేతివాచ్యం, తేషాంపౌరుషేయత్వేన భ్రమ విప్రలంభాదిపురుషదోష సంభావనయా స్వతోఽప్రామాణ్య శంకాకలంకితత్వేన వేదమూలకత్వేనైవ తేషాం ప్రామాణ్యనిశ్చయేన తన్మూలభూత వేదస్యైవా పౌరుషేయత్వేన స్వతః ప్రామాణ్యేన నిరూపకై రుపజీవ్యత్వా దితి సమాధత్తే ॥ అనేన ప్రాథమిక శ్లోకేన. అత్ర మానసం జాతమేయజ్ఞానానా మితి పురుషవిశేషణం యోగీశ్వరాది వ్యావర్తకం, నఖలు తేషాం శ్రేయస్తత్సాధనావగతి శ్శబ్దాత్, కింతు యోగతస్స్వతశ్చేతి తత్సార్థక్యం ॥

(అ) నన్వేవమపి భాగద్వయాత్మకే వేదే పూర్వభాగ పరీక్షైవ జైమినికర్తృకయా సభాష్యయాఽపేక్షితసిద్ధే రూర్ధ్వ భాగపరీక్షాత్మక మిదం శాస్త్రం తావతాప్య నర్థకమేవేత్యాశంక్య ప్రాచ్యభాగస్య పశుతనయ స్వర్గముఖ్య త్రైవర్గికైహికాముష్మిక నశ్వరఫల తత్సాధన ప్రతిపాదకత్వేన నిరూపకాణాం ముముక్షూణాం తత్పరీక్షయా నోపయోగ ఇతి సమాధాయ, ఊర్ధ్వ భాగవ్యాఖ్యానం శారీరకశాస్త్రం యద్యపి ముముక్షుభి ర్విచార్యమేవ, తథాపి తస్య శంకరాదిభి ర్బహుభి ర్భాష్యప్రణయనేన వ్యాఖ్యాతత్వేన విఫలోఽయం తద్వ్యాఖ్యానభూత శ్రీభాష్యప్రణయన పరిశ్రమ ఇత్యాశంక్య తదీయగ్రన్థానాం ప్రాచీనసంప్రదాయ సిద్ధమోక్ష తత్సాధనస్వరూప యథావస్థిత ప్రతిపత్త్యుపహతి హేతుత్వేన తత్రాన్యథాప్రతిపత్తిహేతుత్వేనచ శారీరకమీమాంసా తాత్పర్య నిర్ణయసంపాదనస్యోపచితోపప్లవత్వేన తదుపదర్శిత కుపథమేవ సమీచీనం మోక్షమార్గం మన్యమానానాం తన్మార్గ ప్రవిష్టానాం నష్టప్రాయాణాం చేతనానా ముజ్జీవనాయైవ యతీన్ద్రైః ప్రాచీనమేవ మోక్షమార్గం ప్రతిపక్షి ప్రక్షిప్త కంటకోద్ధార తస్సుశకప్రచారం కుర్వన్ శారీరక శాస్త్రమిదం శ్రీభాష్యతో భూషయామాసేత్యాహ. భాగేత్యాదినా శ్లోకద్వయేన ॥

భాగః ప్రాచ్యోఽత్ర పుష్ట్యోదనపశు తనయ స్వర్గ
ముఖ్యై స్త్రివర్గై రత్రాముత్రాపి భోగ్యై స్సహ
గమయతి తత్సాధనానీతి సిద్ధే । ప్రాచీనే ముక్తిఘంటా
పథఉపహతికృత్కంటకాగ్రాయమాణై ర్దుర్దృష్టి
నాం వచోభి ర్బహుభి రుపచితోపప్లవేఽర్ధ్వభాగే ।౧౦

లోకేసందర్శితం తైః కుపథమతితరాం ప్రాప్యమో-
ముహ్యమానే నష్టప్రాయే తముజ్జీవయితు మిహా
కృత స్వావతారో యతీన్ద్రః । అధ్వానం ప్రాచ్య-
మేవ ప్రచరణసుఖదం కంటకోద్ధారత స్తం కుర్వన్
శాస్త్రంతు శారీరకమిహా వివృణోతీష్టసిద్ధ్యై
ముముక్షోః ॥౧౧॥

టీ ॥ అస్యార్థః అత్ర - వేదే. ప్రాచ్యోభాగః - పూర్వభాగః. కర్మకాణ్డరూపః అత్రాముత్రాపి - ఇహలోకే. పరలోకేపి-- భోగ్యై రనుభావ్యైః. వృష్ట్యోదనపశుతనయ స్వర్గముఖ్యైః- వృష్ట్యన్నపశుపుత్ర స్వర్గప్రభృతిభిః, త్రివర్గైస్సహ త్రైవర్గికఫలైస్సహ. తత్సాధనాని - కారీర్యాదీని, గమయతి - జ్ఞాపయతీతి. సిద్ధే నిశ్చితే సతి ఊర్ధ్వభాగే - ఉపరితనభాగే, బ్రహ్మకాండే దుర్దృష్టీనాం కుదృష్టీనాం శంకరాదీనాం బహుభిర్వచోభిః - బహువిధైర్దుర్వ వరణైః ఉపచితోపప్లవే ఉపచితః ఉపచయ మభివృద్ధిం ప్రాపితః ఉపప్లవః ఉపద్రవో యస్య తథాభూతేసతీ త్యర్థః. ఉపద్రవోత్ర, యథావస్థితార్థ జ్ఞానానుత్పాదకత్వ యథావస్థితార్థ జ్ఞానోత్పాదకత్వరూపః, తదేవ వివృణోతి, ప్రాచీనేత్యాదినా వచోవిశేషణేన, ప్రాచీనే అనాదిసిద్ధే - అనాదిసంప్రదాయ పరంపరయావగమ్యమాన ఇత్యర్థః. ముక్తిఘంటాపథే, ముముక్షుజనసంచారయోగ్యే ప్రసిద్ధే మోక్షమార్గే, ఉపహతి కృత్కంటకాగ్రాయమాణైః సంచార ప్రతిహతి హేతుభూతాని యాని నిశితతరాణి కంటకాగ్రాణి తద్వదాచరితై రిత్యర్థః. ఇదంచ వచో విశేషణం, లోకే ముముక్షుచేతనవర్గే, తైః కుదృష్టిభిః సందర్శితం ప్రతిపాదితం కుపథమార్గం ప్రాప్య ఆసాద్య అతితరాం అతీవ మోముహ్య

మానే మోహం ప్రాప్త ఇత్యర్థః. అత ఏవ నష్టప్రాయే, అత ఏవ ప్రాయశో నష్టే సతీత్యర్థః. నాశోత్ర అసన్నేవే త్యుక్తరీత్యా యథావస్థిత బ్రహ్మస్వరూపా నవబోధ నిబన్ధనా సత్తాహానిః, తముజ్జీవయితుం భగవదనుభవ పర్యన్తసంసారో న్మోచనంతస్యాపాదయితుం కృతస్వావతారః. కృతస్వకీయావిర్భావః, యతీన్ద్రైః -- యతిసార్వభౌమః, ప్రాచ్యమేవ ప్రాచీనమేవ తంప్రసిద్ధం అధ్వానం మోక్షమార్గం కంటకోద్ధారతః కంటకాపనయనేన ప్రచరణసుఖదం సుశకప్రచారం కుర్వన్ ముముక్షో రిష్టసిద్ధ్యై శారీరకం శాస్త్ర మిదం వివృణోతి భాష్యప్రణయనేనేతి ॥

(అ) నను శంకరాదిభి స్సందర్శిత మోక్షతదుపాయక సాధనాదీనా మయథావస్థితత్వ ముక్తం తదిదం కథం భవతా జ్ఞాయతే తదీయభాష్యాది గ్రంథానా మపి లోకే బహుశో ధ్యయనాధ్యాపనాదిభిః ప్రచారో దృశ్యతేహి. నిర్మూలత్వ మేవ తదప్రమాణ్యబీజ మితి చేత్ న, తన్మూలభూతానా మపి గౌడపాదకారికాదీనాం దృశ్యమానత్వా దిత్యాశంక్య తేషాం గ్రన్థానా మపి న ప్రామాణ్యం నిశ్చేతుం శక్యతే ఆధునిక ప్రోక్తత్వాత్, ఋషిప్రోక్తా ఏవ హి స్మృత్యాదయో లోకే ప్రమాణభావ మావహన్తి. తేపి గ్రన్థా గౌడపాదకారికాదయ శ్శారీరకమీమాంసాభిప్రాయానురోధిన ఇతి తన్మూలకత్వేన న తే ష్వప్రామాణ్యశంకాప్రసక్తిరితి చేత్, అనృషి ప్రణీతానాం తేషా మృషిప్రణీత శారీరకమీమాంసాభి ప్రేతార్థ ప్రతిపాదనపరత్వం కథం నిశ్చీయతే ఋష్యభిప్రాయ మృషి రేవహి జానాతి, కించ పరమర్షిణా భగవతా బోధాయనేన ప్రణీత వృత్తిగ్రన్థవిరోధా దపి తేషా మప్రామాణ్యం

దుర్వారమితి పరిహారముక్త్వా యద్యప్యృషి వచనాన్యపి పరస్ప
విరుద్ధార్థకా న్యుపలభ్యంతే తథాపి విరుద్ధార్థకవచనయో ర్వక్త
్రైక్యే న్యతరస్య విభవవాదత్వ పూర్వపక్షోక్తిత్వాదిక మన్యస్య
తాత్త్వికార్థపరత్వం చాశ్రిత్య విరోధ సమాధానం కార్యం భిన్న
కర్తృక వచనయో ర్యది విరోధ స్తదా తయో ర్యదుక్తి
యుక్తం తద్గ్రాహ్యం నాన్యదిత్యాహ మూలమిత్యాదినా ॥

మూలం మూలీ స్థితశ్చే దృషిభి రిహకృత స్తస్య
కార్యోనురోధ స్సూక్ష్మార్థం నైవజానా త్యనృషి
రభిమతం నానృషిర్వేత్తి చర్షేః । ఆర్షేన్యో
న్యం విరుద్ధే వచసి విభవవా క్పూర్వపక్షోక్తితాద్యై
ర్వైక్యే వక్తుస్సమాధి ర్నయయుతవచనం గ్రాహ్య
మన్యన్నభేదే ॥౧౨॥

టీ ॥ అత్ర స్థిత ఇతి కృతఇతిచ లింగవిపరిణామేన మూల
మిత్యత్రా ప్యన్వేతి, మూలం మూలీస్థితశ్చే దృషిభిరిహకృతః, ఇహ
ఋషి కర్తృకవ్యాఖ్యేయ వ్యాఖ్యానయో స్సద్భావే తస్యాను
రోధః, కార్యః, తదనురోధ ఏవోపజీవ్యః, కుతఇత్యత్రాహ సూక్ష్మార్థ
మితి, సూక్ష్మార్థం వేదాంతవేద్య గూఢార్థం, అనృషిః స్వయోగ
మహిమ సాక్షాత్కృతతాత్పర్యార్థా దృషేరన్యః, నైవ జానాతి
నైవ వేత్తి, తథాచ వేదాంతవేద్య గూఢార్థపరిజ్ఞాన శూన్యత్వేనా
నృషే స్తత్కృత గ్రంథస్య వేదాంతతాత్పర్య నిర్ణాయకత్వా సం
భవేన తదనురోధో నయుక్త ఇత్యర్థః, నన్వేతావతా ఋషిప్రణీత
మూలానురోధస్యా వశ్యకత్వేపి ఋషిప్రణీత వ్యాఖ్యానానురోధః
కిమర్థః. ఋషిప్రణీతమూల మనృషిప్రణీత వ్యాఖ్యానం చోప

జీవ్యాపి ప్రణీతగ్రన్థై రభిమతసిద్ధే రిత్యాశంకాయా మాహ. “అభిమతన్నానృషిర్వేత్తి చ పరై రితి” అహిరేవహ్యహేః పాదాన్విజానాతీతి న్యాయేన ఋషే రభిమత మభిప్రేతం అనృషి స్తదన్యః న వేత్తీత్యర్థః. తథాచ ఋషిప్రణీత వ్యాఖ్యయా వ్యాఖ్యానయో స్సద్భావే తదనురోధ ఏవ కార్య ఇత్యర్థః. ఆర్షే వచసి ఋషిప్రోక్తవచనే అన్యోన్యం పరస్పరం విరుద్ధే సతి వ్యాహతార్థే సతి వక్తురైక్యే వచనయో రేకవక్తృకత్వే విభవవా క్పూర్వపక్షోక్తితాద్యైః, విభవవాక్చ పూర్వపక్షోక్తిశ్చ విభవవా క్పూర్వపక్షోక్తి తయోర్భావ స్తత్తా, తదాద్యైః, విభవవాదత్వ పూర్వపక్షోక్తిత్వాదిభిః, సమాధిః, సమాధానం, కార్యేతి శేషః. తథాచ ఋషిప్రణీతవచనయోః పరస్పరవిరుద్ధార్థకత్వే తయో రేకకర్తృకత్వే తత్రైకస్య వచనస్య వైభవవాదరూపత్వం పూర్వపక్షోక్తిరూపత్వం చ ప్రతిపాద్య అన్యస్య వచస స్తాత్త్వికార్థపరత్వం సిద్ధాంతపరత్వం చ ప్రదర్శ్య తయో ర్విరోధపరిహారరూప సమాధానం కార్యమితి భావః తావేతౌ విరోధ తత్పరిహారౌ జైమిన్యుక్తి తదుక్త్యనూక్తిరూపేషు దేవతా నిరాకరణ బ్రహ్మసంప్రతిపత్తి పరతయా ప్రతిపన్నేషు పూర్వోత్తర మీమాంసా వచనేషు స్పష్టావేవహి. శ్రుతిప్రకాశికాయాం నయయుతేతి, భేదే వక్తృభేదే నయయుతవచనం యుక్తియుక్తవచనం గ్రాహ్యముపాదేయం నాన్యత్, అన్యన్నోపాదేయమిత్యర్థః. యథావా మనుకపిల స్మృత్యోః పరమపురుష ప్రధాన జగత్కారణత్వ పరయో ర్విరోధః ప్రసక్తో మను స్మృతేః శ్రుత్యనుగుణ్యరూపయుక్త్యా ప్రామాణ్యాభ్యుపగమేన కపిల స్మృతే శ్చ తదభావేనా ప్రామాణ్యా భ్యుపగమేన పరిహ్రియతే తద్వత్ స్పష్టశ్చేదం స్మృత్యధికరణే॥

(అ) ప్రోక్తరీత్యా మూలమూలినో రార్షయో రనురోధస్యా వశ్యకత్వేన తదనురోధ మంతరా ప్రత్యుత తద్విరుద్ధమూల వ్యాఖ్యానయోః ప్రణయనం కేషాం చిద్గ్రంథకృతాం తత్వబోధోపయికత్వ మంతరేణ కేవలస్వకీయపాండిత్య ఖ్యాపనార్థతయా స్వకీయాం పండితంమన్యతా మేవ ప్రకటయతి, నచార్షగ్రంథ విరోధః పరకీయభాష్యే నాస్తీతి వక్తుం శక్యం, ఇన్ద్రప్రాణాధికరణే ఉపాసాత్త్రైవిధ్యా దిత్యత్ర దహరాధికరణే న్యత్రచ తత్ర తత్ర వృత్తిగ్రన్థవిరోధస్య పరకీయయోజనాయాం ప్రదర్శయిష్యమాణత్వాదిత్యాహ మూలంచేతి ॥

మూలం చార్షోపరుద్ధాం వివృతిమపి నిబధ్నంతి
యేత త్ప్రవృత్తిః పాణ్డిత్య ఖ్యాపనార్థా ప్రకట
యతిహిత త్పండితం మన్యతాంచ । ఆర్షగ్రన్థో
పరోధః పరకృతవివృతౌ స్పష్ట ఏవహ్యుపాసా త్త్రై
విధ్యా దుత్తరేభ్యో దహర ఇతి తథా న్యత్రచ
వ్యాససూత్రే ॥౧౩॥

టీ ॥ అస్యార్థః యే - ఆర్షోపరుద్ధాం ఋషికర్తృక గ్రన్థవిరుద్ధాం అస్య లింగవిపరిణామేన మూల మిత్యత్ర ప్యన్వయః మూలం వివృతిమపి నిబధ్నంతి మూలం వ్యాఖ్యానంచ, కుర్వంతి గౌడపాద శంకరాదయః, తత్ప్రవృత్తిః తదీయగ్రన్థప్రణయన రూపవ్యాపారః పాణ్డిత్య ఖ్యాపనార్థా సతీ, స్వకీయపాణ్డిత్య ఖ్యాపనైకప్రయోజనికా సతీ, తత్పణ్డితంమన్యతాం, తేషాం స్వకీయ పాండిత్యాభిమాన మేవ, ప్రకటయతి ప్రకాశయతి, పరకృతవివృతౌ పరకీయ వ్యాఖానే ఉపాసాత్త్రైవిధ్యాత్, దహరఉత్తరేభ్యఇతి. ఇత్యత్ర తథా

నృతే, వ్యాససూత్రే చ అర్థగ్రంథోపరోధః స్పష్ట ఏవ స్ఫుట ఏవే
త్యర్థః.

(అ) నను భవదీయవివృతావ ప్యర్థగ్రన్థానురోధో యది న
స్యాత్ తర్హ్యవిశేష ఏవాస్య పరకీయ భాష్యాదిత్యా శంక్య స్వకీయ
భాష్యే స్వకీయయోజనానుగుణ్యేన తత్ర తత్ర వృత్తిగ్రన్థవాక్య
స్య ప్రదర్శనేన వృత్తిగ్రన్థానుసారో ఽస్తీతి జ్ఞాపనేన పరిహారే నస్వే
పమపి యది శారీరకతన్త్రం పరకృత వ్యాఖ్యానాపాదిత వ్యాకుల-
త్వా పాకరణాయ వ్యాచిఖ్యాసితం, తర్హి పూర్వతంత్రేఽపి జైమి
నికృత కర్మమీమాంసాయాం నవీనై ర్వ్యాఖ్యాతృభి స్సిద్ధాంత
విరుద్ధార్థ ప్రతిపాదనేన తత్ర తత్రా న్యథాప్రతిపత్తి రాపాదితేతి
తత్పరిహారాయ తస్యాపి వ్యాఖ్యా ఆవశ్యకీతి సా కుతో నకృతేత్యా
శంక్య సిద్ధేవ్యుత్పత్తివిరహో ఽర్థవాదాప్రామాణ్యాదీనాం తదుదీరి
తానాం కర్మమార్గప్రయోగ స్ఖాలిత్యా నాపాదకత్వేన కర్తృసా
ధ్య స్వర్గాది ఫలహానికరత్వాభావా న్న తత్పరిహారా త్యంతావశ్య
కతేతి పరిహారే జ్ఞానైకసాధ్య మోక్షశాస్త్రే న్యథాప్రతిపత్తిమతః
పురుషస్య తయా బహుధా జ్ఞానమార్గోపరోధే మోక్షహాని రేవ
స్యాదితి పరోదితోపఘాత పరిహారా వశ్యకతాం ప్రదర్శయన్
పూర్వతంత్రోదితానా మపి కతిపయానా మర్థా దత్ర ప్రసక్తానా
మర్థానాం నిర్ణయ స్సిద్ధాంతానుసారేణ క్రియత ఇతి తయైవ దిశా
న్యేషామప్యర్థానాం పూర్వతంత్రోదితానాం న్నిర్ణేయానాం నిర్ణయః
కర్తు ముచిత ఇత్యతోఽపి తత్ర పరిశ్రమ మకృత్వా ఉపరితన తం
త్రస్యా తిగూఢస్యార్థస్య సమీచీనవ్యాఖ్యాన మంతరా స్వార్థప్రకా
శనాక్షమతా మాలోచ్య తస్యైవార్యా లోకోజ్జీవనాయ భాష్యతో

వ్యాఖ్యానం కర్తుం ప్రయతత ఇతి నాస్య భాష్యస్యా నర్థక్యశంకా ఇతరవివృతి సామ్యశంకా వేత్యాహ. వృత్తిగ్రంథేత్యాది శ్లోక త్రయేణ ॥

వృత్తి గ్రన్థానుసారః స్వయ మనుకథితా త్స్వయ
భాష్యేత్రివాక్యా ద్వృత్తిస్థాత్సూత్రభాష్యా నుగుణ
పరిణతే జ్ఞాప్యతే తత్ర తత్ర । యద్వ్యావ్యాద్యేపి
తంత్రే వివృతిభిరుదితం వ్యాకులత్వన్నవీనై స్తత్రా
ధాపి ప్రయోగ స్ఖలన విరహతో నైవ హానిః
ఫలానాం ॥౧౪॥

మోక్షో జ్ఞానైకసాధ్యో యత ఇహ బహుధా జ్ఞాన
మార్గోపఘాతే హానిర్దోషస్య తస్మా త్పరిహరణమిహా
వశ్యకం భిన్నబుద్ధేః । నిర్ణీతా అత్రభాష్యే పిహి
కతిచన తే పూర్వ తంత్రోదితార్థా అర్థాద్యత్ర
ప్రసక్తా భవతి సుశక నిర్వాహ ఏత ద్ద్విశైవ ॥౧౫॥

అన్యోర్థోపి త్వభిప్రాయత ఉపరితనం తంత్రమేవాతి
గూఢస్వార్థం వ్యాఖ్యాతుమార్యః ప్రయతత ఇహ
వై భాష్యతో లోకగుప్త్యై । తన్నానర్థక్యశంకాం
వహతి యతిపతే ర్భాష్యమేతన్న చాన్య వ్యాఖ్యాతు
ల్యంచ బోధాయనవచనగతే ర్హార్దభావానుసారి ॥౧౬

స్పష్టోర్థః.

ఇత్యుపోద్ఘాతః

శ్రీరస్తు.

శ్రీ భాష్యం.

అఖిలేత్యాది।

(అ) అఖిలేత్యాదికేశ్లోకే మంగళాచరణంకృతం ఆశీర్న మస్క్రియావస్తు నిర్దేశాత్మక మాదితః । ప్రారిప్సిత ప్రబన్ధస్య సమాప్తి ప్రతిబన్ధకం విఘ్నంనిహన్తుంప్రచయ గమనాపేక్షయాపిచ॥

లీలారూపాహి యస్యా ఖిలభువనజని స్థేమ భంగా
దయోమియో వైరక్షైక దీక్షః స్వచరణవినతా
శేషభూత వ్రజస్య । త్రియ్యంతే త్యంతదీప్తే గుణ
గణజలధౌ బ్రహ్మణి శ్రీనివాసే త స్మిన్ భూయాత్పర
స్మిన్ మమనిరుపధికా శేముషీ భక్తిరూపా ॥౧౭॥

టీ॥ స్పష్టోర్థః. ఇదఞ్చ పద్యమఖిలేత్యాది శ్లోకార్థ వివరణం, అఖిలేత్యాదిశ్లోక వ్యాఖ్యానావసరే పరదేవతోపాసన రూపం మంగళంశ్రౌతమాచరతీతి వ్యాసార్యాః, పరదేవతోపాసనం రూపం శరీరం యస్యేతి వ్యుత్పత్త్యా పరదేవతోపసనాకారం తద్విషయక మాశీ రూప మంగళమాచరతీతి తదర్థః జ్ఞానేచ్ఛాదీనాం విషయోహి రూపం అతఏవహి "ఏకంవాసం యోగరూపచోద నాఖ్యా విశేషా" దితి కర్మకాండ సూత్రోక్త చోదనాద్యైక్యేన విద్యైక్య సమర్థన పరే సర్వవేదాంత ప్రత్యయం చోదనాద్యవిశేషాదితి సూత్రే వెద్య స్య విద్యారూపత్వ మంగీకృత్య తదైక్యా ద్విద్యైక్యం ప్రతిపాదితం

సూత్రీకృతా. ఉపాసన ప్రార్థనాయా అప్యుపాసనరూపత్వ మంగీకృత్య తథోక్తమిత్యపి కేచిత్, తేషామయమాశయః సిద్ధాంతే జ్ఞానవిశేషస్యైవే చ్ఛారూపత్వా ఙ్గీకారేణ జ్ఞానవిషయకత్వే సచ భగవదుపాసనే చ్ఛాయా అపి భగవచ్చింతనాత్మకో పాసనరూపత్వం నిరాబాధమేవ. ప్రార్థనాయా అపి విషయవైలక్షణ్య జ్ఞానాధీనాయా నిరంతరానువృత్త్యా సంతానరూపత్వాత్ తైరితి, యదప్యుపాసనస్య స్వతోనుకూలత్వ మవగమ్య తత్ప్రార్థనయమనేన తస్య వ్యానుష్ఠితత్వ సంభవాదేవ ముక్తమితి, తత్పక్షే ఉపాసనప్రార్థనావత్త్వేన హేతునోపాసనానుష్ఠానం భాష్యకారేణ కృతమిత్యనుమానేన. ఉపాసనరూప మంగళ లాభో వాచ్యః, తథాసతి శ్రౌతం మంగళమాచరతీతి గ్రన్థవిరోధః. యద్వా శేముషీశబ్దేన స్వకీయ ముపాసనమనూద్య భక్తిరూపా భవత్విత్యనేన తత్ప్రీతి రూపత్వస్యైవ ప్రార్థితత్వా దుపాసనం శ్రౌతమేవ. నను తస్యాశీరూపత్వా భావే న వస్తునిర్దేశే ప్యనంతర్భావేన పరిశేషా న్నమస్క్రియాయామేవాంతర్భావో వాచ్యః, అతిరిక్తత్వే మంగళస్య త్రైవిధ్యోక్త్యసాంగత్యాత్. నచ కాపిని స్తత్రైవా న్తర్భవత్వితి వాచ్యం వినతేతి భక్తిరూపేతి చ బ్రహ్మణి ప్రహ్వీభావావగమా త్ప్రణతిరపి ఫలితేత్యుక్తివిరోధాత్. ఉపాసనస్య ప్రణతిరూపత్వే తస్య శేముషీపదేన కణ్ఠరవేణై వోక్త్యా వినతోక్తిబలేన భక్తిరూపే త్యుక్తిబలేనచ తస్య ఫలితత్వ ప్రతిపాదనాసంగతేః అపి శబ్దేన ప్రణతేః ప్రాక్పూర్వోక్త మంగళాపేక్షయాతిరిక్తత్వావగమేన తదసాంగత్యాపాతాచ్చేతి చేన్న, ఉపాసనస్య ప్రణతిరూపత్వ మేవానేన గ్రన్థేన సమర్థితమిత్యవిరోధాత్. ఉపాసనస్య ప్రణతిరూపత్వం కథమిత్యాశంక్య ఉపాసనస్య ప్రణతివాచినా వినతశబ్దేన ప్రణతిశబ్దార్థ

ప్రహ్వీభావ వాచిభక్తిశబ్దేన చాభిధానాత్ తద్రూపత్వ మితి తత్సమర్థనాత్. ప్రణతిరపి ఫలితేత్యస్య ఉపాసనస్య ప్రణతిరూపత్వ మపి ఫలితమి త్యర్థకత్వాత్. యదపి నను వినతేత్యుక్తిమాత్రేణ కథం ప్రణతిరప్యనుష్ఠితేత్యవసీయతే, తథా సత్యుపాసకానాం భగవాన్ మోక్షప్రద ఇత్యుక్తి మాత్రేణ ఏతద్వాక్యప్రయోక్తౄణాం సర్వేషామ ప్యనుష్ఠితోపాయత్వ ప్రసంగేన మోక్షప్రసంగ ఇత్యాశంక్య అతిసులభస్య ప్రణామస్య రక్షాదీక్షారూపేష్ట సాధనత్వ మవగమ్య తదన్యేషా మప్యుపదిశతా భాష్యకృతా సా ప్యనుష్ఠితే త్యుక్తే విరోధాభావా దితి పరిహారవర్ణనం-తత్రేదం విచార్యతే. ఉపాసకానాం భగవాన్మోక్షప్రద ఇతి వాక్యా దుపాసకస్యవా నుపాసకస్య వా అనుష్ఠితోపాయత్వ మాపాద్యతే. నాద్యః - ఇష్టత్వాత్, నద్వితీయః ఆపాదకాభావాత్. నచ తాదృశవాక్యప్రయోక్తృత్వ మేవా పాదక మితి వాచ్యం, తస్య తథాత్వాత్. వినతేతి వక్తృత్వం తర్హి ప్రణతేః కథం సాధకమితి వాచ్యం. నహి వినతేతి వక్తృత్వమాత్రం తత్సాధక మితి వయం బ్రూమః, కింతర్హి, వినతేత్యుక్తిజన్యాబాధితప్రతీతి విషయత్వం, తచ్చ గ్రన్థకర్తు రపి వివిధభూతాంతరైః తస్యా స్త్యేతి తత స్తస్య వినతత్వలాభః, తర్హి ఉపాసకానాం మోక్షప్రద ఇతి వాక్యజన్యాబాధిత ప్రతీతివిషయత్వం తాదృశ వాక్యప్రయోక్తు రప్యనుష్ఠితోపాయత్వ మాపాదయేదితి చేత్, తాదృశ వాక్యజన్య ప్రతీతౌ వక్తు రుపాసకత్వేనా బాధిత ప్రతీతివిషయత్వే ఉపాసకత్వం తస్యా వర్జనీయ మేవేతి తాదృశాప త్తే రిష్టాపత్త్యైవ పరిహారాత్. అనుపాసకస్య తు తాదృశవాక్యప్రయోక్తు స్తథావిధా బాధిత ప్రతీతివిషయత్వం నా స్త్యే వేతి ఆపాదకాభావా దేవ నా నుష్ఠితోపాయ

త్వ ప్రసంగః. నచ వినతేత్యాది వాక్యజన్యబోధే వినతత్వేనా
కారేణ గ్రన్థకర్తు రపి భానే కిన్నియామక మితి చేత్. వక్తుస్తా
త్పర్య మేవ, తాత్పర్యగ్రాహకం చ ప్రకరణాదికం. ఇహతు మం-
గళ ప్రకరణా న్నమస్క్రియారూప మంగళాచరణేపి వక్తు స్తాత్పర్య
స్య సంకోచేన ప్రతీతే రౌచిత్యానపేతత్వేన తన్నిర్వాహాయ
వినతత్వేన గ్రన్థకర్తు రపి నిరుక్తవాక్యజన్య శాబ్దప్రతీతి విషయత్వ
స్యా వశ్యకత్వాత్. యది ప్రణామమాత్రస్య ఇత్యాది రూపస్య
సుకరోపాయస్య రక్షాహేతుత్వం వినతేత్యాదిపదేన పరం ప్రత్యు
పదిష్టం స్యాత్ తదా తజ్జానతాస్వేనాపి గ్రన్థకృతా సో నుష్ఠిత
ఏవేతి నిశ్చేతుం శక్యతే న్యాసోపాసనాత్మక విద్యావతా మేవ ప్రణ
మతాం విషయె భగవతో రక్షాసక్షామా ఉక్తవచనతో లాభేపి
తన్మాత్రస్య తద్ధేతుత్వా లాభాత్. ముఖ్యస్థానే అశక్త స్యైవ
మంత్రస్థానే అధికారవ ద్దుష్కరోపాయా శక్తస్యైవ సుకరోపా
యాధికారాత్. గ్రన్థకర్తు ర్భాష్యకారస్య ప్రపన్నోపాయా
నుష్ఠానశక్తస్య తత్రాధికారాభావేన తస్య స్వేష్టసాధనత్వాభావా
చ్చ తదనుష్ఠానస్యోక్తరీత్యా నిశ్చేతు మశక్యత్వేన నమస్క్రియాయా
గ్రన్థకర్తరి సాధనస్యోక్తరీత్యా అసంభవేన శంకాయాః పరిహార
స్యచా సంగతత్వాత్. యదపి ణముప్రహ్వత్వ ఇతిహి ధాతు రతి
ప్రతీకం ధృత్వా నను భక్తివినతశబ్దయోః ప్రహ్వీభావావగమకత్వ
ముపన్యస్య భక్తిశబ్దస్య ప్రహ్వీభావావగమకత్వో పపాదకా నుప
న్యాసేన ణమే స్తదుపన్యాసో సంగతః. నచ భక్తిశబ్దే ప్రహ్వీభా-
వావగమకత్వస్యో పపాదక నిరపేక్షతయా తదనుపన్యాస ఇతివక్తుం
శక్యం, ప్రత్యుత భక్తిశబ్దస్యైవ ప్రహ్వీభావార్థకత్వస్యా ప్రసిద్ధ
త్వేన తదుపపాదక సాపేక్షతయా తదుపన్యాస ఏవ హి యుక్త ఇతి

చేన్నైవం, భక్తివినతశబ్దయో రైకార్థ్యా త్ప్రక్రమస్థ వినతశబ్దస్యా ర్థే దర్శితే భక్తిశబ్దస్యా ప్యర్థః కథితప్రాయ ఏవ. తయో రేకార్థకత్వానఙ్గీకారే రక్షాహేతుత్వం వినతే రుపన్యస్య తదతి రిక్తాయా భక్తేః ప్రార్థనమసంగతం స్యాదితి శంకాపరిహారయో ర్వర్ణనం తదపి న, ణము ప్రహ్వత్వే ఇతి హి ధాతు రితి వాక్యస్థేతి శబ్దస్య ప్రకారవాచిత్వేన ఏవం ప్రకారో హి ధాతు రిత్యర్థక త్వాఙ్గీకారేణ భజ సేవాయా మితి ప్రహ్వీభావగర్భ సేవార్థక భజధాతో రపి ధాతుశబ్దేన పరామర్శాత్ భక్తిశబ్దస్యాపి ప్రహ్వీ భావార్థకత్వ ముక్తప్రాయమేవే త్యుక్తాశంకాయా ఏవా ప్రసక్తేః వినతే భక్త్యతిరిక్తత్వే పి భక్త్యనుష్ఠానే అశక్తా నన్యార్ ప్రతి తస్యా రక్షాం ప్రతి సుకరోపయత్వే నోపదేశస్య స్వస్య శక్తత్వేన భక్త్యుపాయ ప్రార్థనయోశ్చ సంభవేనా సాంగత్యవిరహేణ శంకా పరిహారస్యా ప్యనౌచిత్యాత్. యదపి ణమేః ప్రహ్వీభావార్థకత్వే వినతశబ్దస్య న్యాసోపాసనాత్మక విద్యావిశేష నిష్ఠపరత్వం నస్యాదితి నచేత్యాదినా శంక్య ఉపసర్గబలేన జ్ఞానవిశేషవిశిష్ట ప్రహ్వీభావ వాచకత్వసంభవేన విద్యావిశేషనిష్ఠ వాచకత్వసంభవా దితి సమా ధానం. తదపి న, భక్తే ర్నతే శ్చైక్యస్యా నుపదమేవ స్వేనైవ కథితత్వేన ప్రోక్తాశంకాయా ఏవా సంగతేః. ఉపసర్గేణ జ్ఞానవిశేష విశిష్ట ప్రహ్వీభావ వాచిత్వోపపాదన మప్యయుక్తం, ఉపసర్గస్య స్వతోఽ వాచకత్వేన తత్సమభివ్యాహృత ధాతో రేవ జ్ఞానవి- శేష వాచిత్వస్య వక్తవ్యతయా సకృదుచ్చరితన్యాయ విరోధేన తద్ధ

తాయా ధాతోః పరిహ్వాభావ వాచకత్వా సంభవేన జ్ఞానవిశేష విశిష్ట పరిహ్వాభావ వాచకత్వస్య ధాతోరేవ మే వక్తు మశక్య త్వాత్. ఆవృత్త్యభ్యుపగమేపి ధాత్వర్థ ధాత్వర్థాన్వయస్య వ్యుత్పత్తి విరుద్ధత్వాత్. నహి చైత్రః పచతి పశ్యతీతి వాక్యా త్పాకం పశ్యతీతి బోధో నుభవసిద్ధః. నచ తత్ర ఏకత్ర విశేషణ తయో పస్థితస్యాన్యత్ర విశేషణతయా న్వయస్య వ్యుత్పత్తి విరుద్ధ త్వేన న తద్వాక్యా త్తథావిధబోధ ఇతి చేత్. ప్రకృతే పి క్తప్ర త్యయార్థ కర్తరి విశేషణతయో పస్థితస్య ఏకధాత్వర్థవిద్యా విశేషస్య పరధాత్వర్థపరిణతా వన్వయో వ్యుత్పత్తి విరుద్ధ ఏవ, విశిష్ట ఏవార్థే ధాతుశక్త్యంగీకారే కేవలపరిణామ తాత్ప ర్యేణ వినతశబ్దప్రయోగా నుపపత్తిః. నచ విద్యావిశేషః పరిణతిశ్చ పరిత్యేక మేవ ధాత్వర్థః. ఉభయో రపి క్తప్రత్యయార్థ కర్తరి వ్యన్వయ స్వీకారేణ వివక్షితార్థలాభః జ్ఞానవిశేషవిశిష్ట పరిహ్వా భావవాచిత్వ పరవాక్యస్యా పి జ్ఞానవిశేషసహిత పరిహ్వాభావ వాచి త్వపరత్వే తాత్పర్యం తథాచ జ్ఞానవిశేషః పరిహ్వాభావ శ్చే త్యు భయోరపి స్వాతంత్ర్యేణ ధాత్వర్థ త్వాంగీకారా న్నైకైకార్థ తాత్పర్యేణ వినతశబ్ద ప్రయోగా నుపపత్తి రితి వాచ్యం. సకృదు చ్చరిత న్యాయవిరోధేన దత్తోత్తరత్వాత్. ఆవృత్తికల్పనస్య క్లిష్ట త్వాత్. యదిచ వినతేత్యత్ర వసర్గ సమభివ్యాహృత నము ధాతో ర్విద్యావిశేష విశిష్టత్వం పరిణామశ్చ ఖణ్డశోర్థః ఉపసర్గ ద్యోత్యవిశేషస్య విద్యావిశేష వైశిష్ట్యరూపత్వాత్. వైశిష్ట్యఞ్చ సామానాధికరణ్య సంబన్ధేన. సామానాధికరణ్యంచ స్వాశ్రయకర్తృ

కత్వరూపం, తచ్చాపరత ద్ధాత్వర్థే పరిణామే న్వేతీతి విశిష్టపరిణామలాభః, ధాత్వర్థే ధాత్వర్థాన్వయోపి ధాతోః ఫలవ్యాపారయోః ఖణ్డశక్తివాదినాం తాంత్రికాణాం సంమత ఏవేతి న వ్యుత్పత్తి విరోధః, అత ఏవ పశ్య మృగో ధావతీత్యాదౌ మృగకర్తృక ధావనకర్మకం దర్శనమితి దృశ ధాత్వర్థే ధావనరూప ధాత్వర్థస్యాన్వయబోధో వైయ్యాకరణానుమత ఉపపన్నః. పచతి పశ్యతీత్యాదౌ పాకంపశ్యతీతి బోధ స్తన్త్ర ఇష్యత ఏవ. నైయాయికానాంతు కర్తరి ధాత్వర్థస్య విశేషణత్వేన ఏకత్ర విశేషణతయోపస్థితస్యాన్యత్ర విశేషణతయాన్వయబోధస్య వ్యుత్పత్తి విరుద్ధత్వాదేవ న తాదృశబోధః, పాకః పశ్యతీతి వాక్యాత్ పాకకర్మక దర్శనాన్వయబోధస్తు నామార్థ ధాత్వర్థయో ర్భేద సంబన్ధేనాన్వయ బోధస్యావ్యుత్పన్నత్వా దేవ నేష్యతే, ఇత్థంచ విద్యావిశేష విశిష్టపరిణతే ర్నమధాతునా లబ్ధాయాః కర్తర్యన్వయే విద్యావిశేషస్యాపి తత్ర ధర్మి పారతన్త్ర్యేణాన్వయో న వ్యుత్పత్తివిరుద్ధః, ఏకత్ర విశేషణతయోపస్థితస్యాన్యత్ర స్వాతన్త్ర్యేణాన్వయస్యైవ తథాత్వాత్.

అతఏవ ఘటో నాస్తీత్యాదౌ ఘటవిశేషణతాపన్నస్య ఘటత్వస్య ధర్మిపారతన్త్ర్యేణ నఞర్థాభావే అవచ్ఛిన్న ప్రతియోగితాకత్వసంబన్ధేనాన్వయబోధ స్తాంత్రికానుమత ఉపపద్యత ఇతి విద్యావిశేషనిష్ఠానాం వినతశబ్దేన లాభ ఇతిమన్యతే తదా, వినతేత్యాది వాక్యేన విద్యావిశేషస్య మోక్షరూప రక్షణ సాధనత్వావగతి ర్దుర్లభైవ, నచ విశిష్టస్య పరిణామస్య రక్షణ సాధనత్వప్రతీతౌ విశేషణీభూత విద్యావిశేషేపి తత్సాధనత్వభాన మాశ్రిత్య తదుపపత్తి రితి వాచ్యం. తథాసతి గుణకర్మాన్యత్వ విశిష్టసత్వం

ద్రవ్యత్వవ్యాప్య మితి వాక్యజన్యబోధే విశేషణీభూత గుణకర్మా న్యత్వేపి ద్రవ్యత్వవ్యాప్యత్వభాన ప్రసంగాత్. నహి శాస్త్రజ్ఞ స్వస్థానమాగతా నయం ప్రభు స్సత్కరోతీతి వాక్యాత్ శాస్త్ర జ్ఞానవిశిష్ట ప్రభుసన్నిధే స్సత్కారహేతుత్వపరా దసన్నికృష్ట పురుష నిష్ఠ శాస్త్ర జ్ఞానస్యాపి సత్కారహేతుత్వ ప్రతీతి రనుభవసిద్ధా. విశిష్టే విధీయమానో ధర్మో విశేషణే ప్యన్వేతీతి నియమశ్చ క్వాచిత్కః విశేషణీభూతవ్యక్తా వేవ విధేయాన్వయోప పాదనపరః నహి, దణ్డవిశిష్ట శ్చైత్ర ఆగత ఇత్యత్ర గమనాన్వయ శ్చైత్ర వృత్తిదణ్డే పి భాసతే, అతః ప్రణామవిశేషణీభూత విద్యావిశేషస్య తత్సమానకర్తృకస్య రక్షణసాధనత్వ ప్రతీతా వపి తదితరస్య తత్సా ధనత్వ ప్రతీతి నోక్తవాక్యా త్సంభవతీతి స్వాతంత్ర్యేణ న్యాసో పాసనాత్మక విద్యాసామాన్యస్య రక్షణసాధనత్వా నవగమా ద్వివక్షి తార్థా లాభేన శాస్త్రార్థసంక్షేపకత్వ ముక్తవాక్యస్య నస్యాత్. వస్తుతస్తు పూర్వోక్తరీత్యా భక్తేః ప్రణతిరూపత్వస్య ప్రహ్వీ భావ గర్భతయా ఉపపన్నత్వేన తేనైవాకారేణ విద్యావిశేషస్య బోధ ఇతి వినతశబ్దస్య విద్యావిశేషనిష్ఠపరత్వం ప్రణతివాచినోపి నానుపపన్నం. న్యాసస్యాపి "ఓమిత్యాత్మానం యుఞ్జీతే" తి ప్రణన ప్రతిపన్న శేషత్వ ప్రతిసన్ధాన గర్భా త్మసమర్పణ రూప త్వేన ప్రహ్వీభావ గర్భత్వాత్ ప్రణతిరూపత్వ మవర్జనీయ మేవేతి నానుపపత్తిః. శాస్త్రప్రతిపాద్య ముపాయో పేయాత్మకం సిద్ధోపాయ ఉపేయశ్చ బ్రహ్మ సాధ్యోపాయో భక్తిరితి శ్లోకస్యాస్య శాస్త్రార్థ సంక్షేపకత్వ ప్రతిపాదనావసరే ప్రతిపాదితం వ్యాసార్యైః అస్యార్థః. శాస్త్రప్రతిపాద్య ముపాయోపేయాత్మకం, శాస్త్ర ప్రతిపాద్యం వస్తు ఉపాయాత్మక ముపేయాత్మకంచే త్యర్థః,

మోక్షోపాయ ఉపాయశబ్దార్థః ముముక్షుప్రాప్య ముపేయశబ్దార్థః. తథాచ ఏత దుభయం శాస్త్ర ప్రతిపాద్య మితి వాక్యార్థః.

తత్రోపాయః కః ఉపేయంచ కిమితి జిజ్ఞాసాయాం సిద్ధోపాయ ఇత్యాదివాక్యం ప్రవృత్తం. ఉపాయో ద్వివిధః సిద్ధోపాయ స్సాధ్యోపాయశ్చేతి, తత్ర బ్రహ్మ సిద్ధోపాయః భక్తి స్సాధ్యోపాయ ఇతి జ్ఞాపనాత్, ప్రథమాశంకా ఉత్తరితా. ఉపేయం కిమితి ద్వితీయ జిజ్ఞాసాయా ఉపేయంచ బ్రహ్మేతి వాక్య ముత్తరం. ఉపేయమపి బ్రహ్మైవేతి తదర్థః. అత్ర సాధ్యోపాయ మధ్యే ప్రపత్తే రపరిగణనా త్ప్రపత్తే రనుపాయత్వ మాచార్యాభిమత మిత్యవగమ్యతే. నచాస్మిన్ శాస్త్రే ప్రపత్తే రనుక్త్యైవ శాస్త్రార్థ సంక్షేప ప్రకరణే త్ర తదుపాయత్వ న్నోక్త మితి వాచ్యం. "నానాశబ్దాదిభేదా" దితి సూత్రే ప్రపదన మప్యభిప్రేత మితి వేదాంతాచార్యైః "నానాశబ్దాదిభేదా దితితు కథయతా సూత్రకారేణ సమ్య జ్న్యాసోపాసేవి భిన్నే యజనహావ నవచ్ఛబ్దభేదా దథాక్తాది" త్యాదినోక్తత్వాత్. అత ఏవ హి వినత శబ్దేన న్యాసోపాసనాత్మకా శేషవిద్యానిష్ఠా వివక్షితా ఇత్యాచార్యైః ప్రతిపాదితం, ప్రపత్తే శ్శాస్త్రప్రతిపాద్యత్వాభావే శాస్త్రార్థసంక్షేపరూప శ్లోకవ్యాఖ్యానే న్యాసస్య వినతశబ్దార్థతయా ప్రదర్శనస్యా నుపయుక్తత్వాత్. తత్ర సప్తమ్యంతైః పదై స్సిద్ధోపాయరూప ముపేయంచ బ్రహ్మోచ్యత ఇతి శ్రుతప్రకాశికా.

తత్ర సప్తమ్యంతైః పదై రిత్యస్య భేదేనేతరాన్విత స్వార్థబోధపరత్వ కేవలవిశేష్యపరత్వా న్యతరవిశిష్టై స్సప్తమ్యంత పదై రిత్యర్థః. తేన శ్రుతిశిరసీతి సప్తమ్యంతపదేన బ్రహ్మణః ప్రతిపా-

దనాభావేపి న క్షతిః. బ్రహ్మణీతి పదసంగ్రహేయా న్యతరమాత్ర కేవలవిశేష్య పరత్వస్యోక్తిః. యద్యపి బ్రహ్మణీ త్యస్యాపి శేముషీ శబ్దార్థ విశేషణత్వా న్న కేవల విశేష్యపరత్వం, అభేదసంబన్ధే నేతరా విశేషణత్వ మేవ చేత్కేవల విశేష్యత్వం తర్హి శ్రుతిశిర సీతి పదస్యాపి నిరుక్త కేవలవిశేష్యపరతాయా అక్షతత్వేన తద్వ్యా వృత్తి నస్యాత్. తథా ప్యభేదసంబంధేన యదితర విశేషణం తదనన్విత స్వార్థబోధ పరత్వస్యైవ కేవలవిశేష్యపరతా రూప త్వేన బ్రహ్మణీత్యస్య శేముషీవిశేషణస్యా భేదనేతర విశేషణానన్విత స్వార్థ పరత్వేన సంగ్రహః శ్రుతిశిరసీ త్యస్యా భేదేనేతర విశేషణీ భూత విదీప్తశబ్దార్థ విశేషణపరత్వాత్ తద్వ్యావృత్తిః. వస్తుతో౽ భేదనేతరవిశేషణా నన్విత స్వార్థ పరత్వమేవాలం, తావతాపి సర్వేషాం బ్రహ్మణ్యభేదేనాన్వితార్థ పరాణాం సప్తమ్యంతానాం సంగ్రహః, బ్రహ్మణ అభేదనేతర విశేషణత్వా భావాత్, బ్రహ్మణీ తి పదస్య చా భేదనేతరా విశేషణీభూత భక్తివిశేషణీభూత స్వార్థ పరస్య సంగ్రహః, శ్రుతిశిరసీతి పదస్య చా భేదనేతర విశేషణీభూత విదీప్తశబ్దార్థ విశేషణీభూత స్వార్థపరస్య వ్యావృత్తిః. యద్వా విశేషణతయా విశేష్యతయావా అభేదే నేతరాన్విత స్వార్థబోధ పరత్వం సప్తమ్యంతపదే నివేశనీయం. తేన శ్రుతిశిరసీ త్యస్య వ్యావృత్తిః, అత్ర భవతీతి భువనం కార్యవర్గ ఇతి భువనశబ్ద వ్యాఖ్యానం ప్రథమోపాత్తా ఖిలశబ్ద వ్యాఖ్యాన మకృత్వా కథం కృత మితి నాశంకనీయం, అఖిలశబ్దస్య నవిద్యతే ఖిలం యత్రేతి బహువ్రీహి సమాసరూపస్యా న్యపదార్థ ప్రధానత్వేన విశేష్య స్వరూపసాకాంక్షత్వేన తాదృశాకాంక్షా నిరాసాయ తత్స్వరూపా భిధాయి భువనశబ్దస్య ప్రథమతో వ్యాఖ్యానస్యా వశ్యకత్వాత్.

యద్వా ఇదం వ్యాఖ్యాన మఖిలేత్యాది వాక్యలభ్యస్య బ్రహ్మలక్ష
ణస్య జగజ్జన్మాదికారణత్వ రూపస్య ప్రయోజన ప్రదర్శనపరం
లక్షణాదిషు ప్రవిష్టానాం విశేషణానాం శిష్యబుద్ధి వైశద్యాయ
ద్వేధా ప్రయోజన ప్రదర్శనం గ్రంథకృత్సంమతం ఆరోహణ
క్రమేణా వరోహణక్రమేణచ, తత్రావరోహణ క్రమేణేహ ప్రయో
జన ప్రదర్శనం క్రియతే, తథాహి అత్ర లక్షణె అఖిలభువనేత్య
పహాయ జన్మస్థేమ భంగహేతుత్వ మాత్రోక్తౌ కులాలాదా
వతివ్యాప్తిః, తస్య ఘటాదికార్య జన్మస్థేమభంగ హేతుత్వా దతో
భువనపదం, నచ తన్నివేశేపి తద్దోషతాదవస్థ్యం, భువనశబ్దస్య
భవతీతి భువన మితి వ్యుత్పత్త్యా కార్యవాచిత్వేన ఘటాదే రపి
కార్యత్వా త్తదవ్యావృత్తే రితి వాచ్యం, భువనశబ్దస్య రూఢ్యా
తద్వ్యావృత్తే రితీద మభిప్రేత్యైవ భవతీతి భువనం కార్యవర్గః
రూఢిశక్త్యా కులాలాదివ్యావృత్తిః, భువనశబ్దోహి విపులతర కార్య
విశేషే రూఢ ఇత్యుక్తం, తథా చ భువనశబ్దస్య యోగరూఢత్వేన
రూఢ్యా విపులతర కార్యవాచిత్వేన కులాలాదే స్తత్కారణత్వా
భావేన కులాలాదా నాతివ్యాప్తి రితి భావః, నను కిమిదం విపుల
తరత్వం న తావత్సర్వోత్కృష్టమహత్వం తస్య పరమాత్మ మాత్ర
వృత్తిత్వేన ప్రపంచె తదసంభవాత్, నాపి కించి దధికోత్కర్ష
విశిష్టమహత్వం ఘటాదె రపి తతో న్యూనపరిమాణ ద్రవ్యాపే
క్షయో త్కృష్టమహత్వవత్వేన తదవ్యావృత్తే రితి చేన్న, భువన
శబ్దప్రవృత్తి నిమిత్తంహి భువనత్వమేవ, తచ్చ చతుర్దశ భువనేషు
వర్తమానో నుగతధర్మవిశేషః భువనం భువన మిత్యనుగతప్రతీతి
నిబన్ధనః. ఘటత్వాదిరివ ఘటాదిషు తత్పరిచయా ద్వైవ విపులతర

కార్యేత్యుక్తిః, అత ఏవ విపులతరకార్య ఇత్యనుక్త్వా కార్యవిశేష ఇత్యుక్తం. భువనత్వరూపజాతేః ప్రవృత్తినిమిత్తతాలాభాయ.

ఏతేన యద్యపి రూఢ్యనభ్యుపగమే ప్యఖిలశబ్దేనైవ కులాలాది వ్యావృత్తిసిద్ధిః, తస్యాఖిలకార్యహేతుత్వాభావాత్. కించ లీలాపదేనాపి వ్యావృత్తిసిద్ధిః, ప్రయోజ్యరూపఘటగత జన్మాదివ్యాపారస్య కులాలలీలాత్వాభావా దిత్యాశంకా నిరస్తా. ఉక్తరీత్యాఽవరోహణక్రమేణ లక్షణప్రయోజనప్రదర్శనపరత్వాదస్య గ్రన్థస్య, ఉత్తరోత్తర విశేషణ ప్రయోజన ప్రతిపాదన దశాయాం పూర్వపూర్వ విశేషణా సద్భావస్యైవా నుసంహితత్వేన అఖిలశబ్దేన కులాలాది వ్యావృత్తిశంకాయా అప్రసక్తేః, లక్షణకోటౌ జన్మాదౌ లీలాత్వస్యా ప్రవేశేన లక్షణకోట్య ప్రవిష్టలీలాత్వోక్త్యా కులాలాది వ్యాహారవ్యావృత్తి కథనాసంగతేశ్చ, లక్షణకోటి ప్రవిష్టానామేవహి విశేషణానా మేకవిశేషణేనేతరవిశేషణ ప్రయోజనస్య గతార్థతయా వైయర్థ్య మాపాదయితుం శక్యం, జగజ్జన్మాది కారణత్వరూప లక్షణకోటిప్రవిష్ట విశేషణానా మేవ హి సార్థక్య మత్ర ప్రతిపాద్యత ఇత్యనుపపత్తి విరహాత్, యద్యపి యోగరూఢ పదేషు కేవలయౌగికార్థ బోధకత్వం యోగవృత్త్యా నేష్యతే, అత ఏవ హి పంకజపదస్య కుముదే న ప్రయోగః, తదనురోధే నైవ పద్మాన్యవిశేష్యక పంకజనికర్తృత్వ ప్రకారక శాబ్దత్వావచ్ఛిన్నం ప్రతి పంకజపదం పద్మే శక్త మితి రూఢి జ్ఞానత్వేన ప్రతిబన్ధకతా తాన్త్రికై రంగీక్రియతే. అతః శాబ్దబోధే పంకజపద జన్యత్వం నివేశనీయం, అన్యథా కర్దమజాదిపదా న్నిరుక్త రూఢి జ్ఞానవతః పురుషస్య కుముదాది బోధానుదయ ప్రసంగాత్, అవయవశక్తిప్రయోజ్య పంకజపదజన్యతా వచ్ఛేదకీభూత విషయితా

శ్రియత్వరూప మిహ పంకజపదజన్యత్వం వాచ్యం, తేన సముదాయ లక్షణయా పంకజపదా న్నిరుక్తరూఢి జ్ఞానకాలె కుముదాదిబోధో దయేపి నక్షతిః, ఏవం పద్మాన్యపి శేష్యకత్వం పద్మత్వా నవచ్ఛిన్న విశేష్యతాకత్వరూపం తేన కుముదాదా వేవ పద్మత్వేన భ్రమాత్మ కరూఢి జ్ఞానకాలె పంకజనికర్తృత్వ విశిష్టపద్మత్వేన న కుముదాది బోధానుపపత్తిః, ఏవంచ ప్రకృతే పి భువనశబ్దస్య యోగరూఢ తయా భువనత్వానవచ్ఛిన్నా వయవశక్తి ప్రయోజ్య భువనపద జన్యతా వచ్ఛేదకీభూత విషయితా శాలి శాబ్దబోధంప్రతి భువనత్వా వచ్ఛిన్నే భువనపదరూఢి శక్తిజ్ఞానస్య ప్రతిబన్ధకతయా భువనశబ్దాత్ కేవలావయవశక్త్యా ఘటాదిబోధా సంభవేన కేవలావయవ శక్తి మాశ్రిత్య ఘటాద్యుత్పాదక కులాలాదౌ లక్షణాతిప్రసంగ శంకా నవకాశః, అతఏవ ప్రోద్గాత్రధికరణె ఉద్గాతృపదస్య యోగేన ప్రస్తోత్రాది బోధకత్వ సంభవెపి ఋత్విగ్విశేషె రూఢిజ్ఞానస్య తాదృశ బోధ ప్రతిబన్ధకత్వాభి ప్రాయేణైవ తస్య ప్రస్తోత్రాదిషు లక్షణా సమాశ్రితా, నచైవ మపశూద్రాధికరణ విరోధః, తత్రహి "ఆజహారే మాశ్శూద్రే" తి జాన శ్రుతివిషయకరైక్వప్రయుక్త శూద్రశబ్దస్య యోగశక్త్యా సమర్థనంకృతం సూత్రకృతా, యోగ రూఢస్య శూద్రశబ్దస్య కేవలావయవశక్త్యా శూద్రాన్యబోధకత్వ స్య నిరుక్తరూఢి జ్ఞానప్రతిబన్ధకతా వాదినా మసంభవేన తథాసమ ర్థనస్యా నుపపన్నత్వా దితి వాచ్యం, తత్ర శూద్రశబ్దస్య మణ్డ పాదిశబ్దవ ద్యౌగికరూఢత్వా ఙ్గీకారేణా విరోధాత్. తథాపి నిరుక్త ప్రతిబధ్య ప్రతిబన్ధకభావో న వెదాంతినా మనుమతః, ఆకాశాధి కరణ విరోధాత్, తదధికరణెహి ఆకాశశబ్దస్య యోగరూఢస్య భూతాకాశ ఏవ రూఢిశక్త్యా తత్పరత్వమెవ యుక్తమితి "సర్వాణి

హవా ఇమాని భూతాన్యాకాశాదేవ సముత్పద్యంతఇతి " కారణ
వాక్యం భూతాకాశ మేవ ప్రతిపాదయతీతి పూర్వపక్షం కృత్వా
యోగవ్యుత్పత్తి మాశ్రిత్య బ్రహ్మణో సాధారణలింగశ్రవణా ద్బ్ర-
హ్మైవ జగత్కారణ మాకాశపదప్రతిపాద్య మితి సిద్ధాంతితం, ని
రుక్త ప్రతిబన్ధకత్వ కల్పనే భూతాకాశత్వావచ్ఛిన్నే ఆకాశపద
రూఢిశక్తి జ్ఞానస్య తదనవచ్ఛిన్న విశేష్యక తత్పదజన్య శాబ్దబోధ
ప్రతిబంధకతయా ఆకాశశబ్దేన యోగేనబ్రహ్మబోధానుపపత్తే, స్త
ద్విరోధో దురపహ్నవః. వస్తుతో పశూద్రాధికరణ విరోధో పి
దుర్వారః, శూద్రశబ్దస్యాపి యోగరూఢత్వాత్, నచ రూఢిశక్యతా
వచ్ఛేదక వ్యాపక యోగశక్యతావచ్ఛేదకకత్వమేవ యోగరూఢత్వం
నహి రూఢిశక్యతావచ్ఛేదక శూద్రత్వ వ్యాపక మవయవ శక్యతా
వచ్ఛేదక శోచితృత్వమితిశూద్రశబ్దస్య నయోగరూఢత్వమితివాచ్యం,
తథాసతి హేమాంభోజ సాధారణపద్మత్వా వచ్ఛిన్నశక్త పంకజాది
పదస్యాపి యోగరూఢత్వా నుపపత్తేః, తథాచోక్త మభియుక్తైః
శ్రీరంగరాజస్తవే " హేమాంభోజై సిర్బిడ నికరై రామసీతో
పసీతై " రితి, తత్రాంభోజపదస్య యోగరూఢస్య హేమాం
భోజ సాధారణ్య ముక్తం తత్సమానార్థక పంకజపదస్యా
ప్యస్త్యేవ, అతో రూఢిశక్యతావచ్ఛేదక సమానాధికరణయోగ
శక్యతా వచ్ఛేదకకత్వ మేవ యోగరూఢత్వం వాచ్యం, తచ్చ
యౌగికరూఢ మణ్డపాది పదవ్యావృత్తం పంకజాది పద సాధా
రణంచ, ఇత్థంచ శూద్రశబ్దస్యాపి నిరుక్త యోగరూఢత్వాత్తత్తె
ర్యోగశక్త్యా కేవలయా తాదృశశబ్దస్య స్వార్థబోధపరత్వ మంగీ
కృత్య ప్రవృత్తాప శూద్రాధికరణ విరోధో నిరుక్తప్రతిబధ్య ప్రతి

బన్ధకభావకల్పనే దుర్వార ఏవ. యదిచ స్వార్థాంభోజాదౌ పద్మత్వా
మన్యదేవ స్వీక్రియతే, నతూభయసాధారణమేకం పద్మత్వం, అవ
యవసంయోగాదిరూపకారణవైచిత్ర్యేణ తత్కార్యతావచ్ఛేదక
జాత్యోరపి వైలక్షణ్యాత్, ఇత్థంచ రూఢిశక్యతావచ్ఛేదకవ్యాపక
యోగశక్యతావచ్ఛేదకకత్వస్య యోగరూఢత్వరూపత్వే నానుప
పత్తిరితి న శూద్రాదిశబ్దస్య యోగరూఢత్వమిత్యుచ్యతే, తదా
పంకజశబ్దస్య మణ్డపాదిశబ్దవత్, యౌగికరూఢత్వభ్రమవతః పురు-
షస్య పంకజశబ్దేన యోగశక్త్యా కుముదబోధస్యానుభవసిద్ధస్యా
నుపపత్తిర్నిరుక్తప్రతిబధ్యప్రతిబన్ధకభావకల్పనే దుర్వారైవ.
నచ యోగరూఢత్వజ్ఞానమపి ప్రతిబన్ధకతావచ్ఛేదకకోటౌ నివేశ్యతే,
తథాచ పంకజపదవిశేష్యకయోగరూఢత్వజ్ఞానవిశిష్టపద్మత్వా
వచ్ఛిన్నవిశేష్యకపంకజపదనిరూపితరూఢిశక్తిప్రకారకజ్ఞానత్వేన
ప్రతిబన్ధకతా, వైశిష్ట్యం సమానకాలికత్వసామానాధికరణ్యో
భయసంబన్ధేనేతి వాచ్యం, యోగరూఢత్వస్య రూఢిశక్యతావచ్ఛేదక
వ్యాపకయోగశక్యతావచ్ఛేదకకత్వరూపత్వే గౌరవేణ లాఘవా
త్తత్సమానాధికరణయోగశక్యతావచ్ఛేదకకత్వరూపస్యైవ తస్య
ప్రతిబంధకతావచ్ఛేదకకోటౌ నివేశౌచిత్యేన నిరుక్తయోగరూఢత్వ
జ్ఞానస్య శూద్రాదిశబ్దేప్యనపాయేన నిరుక్తప్రతిబధ్యప్రతిబన్ధకభావ
కల్పనాయామపశూద్రాధికరణవిరోధతాదవస్థ్యాత్, యదుక్తం
ప్రోద్గాతృశబ్దస్య లక్షణయా ఋత్విక్త్రితయపరత్వం భాష్యకారా
ద్యనుమతం నిరుక్తప్రతిబధ్యప్రతిబన్ధకభావం సమర్థయతి, అన్యథా
లక్షణామన్తరాపి రూఢస్యాపి ప్రోద్గాతృశబ్దస్య యోగేన తత్త్రి-
యబోధకత్వోపపత్తౌ లక్షణాంగీకారో నిరర్థకస్స్యాదితి,
తత్తు ప్రాచీనమతాభిప్రాయేణ, అత ఏవ భాట్టదీపికాయాం "ప్రైతు

హోతుశ్చమసః ప్రబ్రహ్మణః ప్రోద్గాతౄణాం ప్రయజమానస్యే "
తి మంత్రే ఉత్సూర్వర్గాథాతో రుద్గాయతీనా మరవింద లోచన
మిత్యాదౌ ఉత్కృష్టగానసమాత్రే ప్రయోగేన సామవిశేషే రూఢి
విరహేణ ఋత్విగ్విశేషే ప్రయోగస్య నిరూఢలక్షణయా వ్యుప
పత్త్యా యోగేన ఉద్గాతృశబ్ద స్త్రితయపర ఇతి సిద్ధాంతితం. యద్య
ప్యుక్తగ్రన్థ పర్యాలోచనయాపి నిరుక్తరూఢి శక్తిజ్ఞానప్రతిబన్ధకత్వం
గ్రన్థకృదభిమత మివ భాతి, ఋత్విగ్విశేషే ప్రయోగస్య రూఢిశక్తిం
విహాయ నిరూఢలక్షణయో పపాదనస్య తత్సూచకత్వాత్. సామ
విశేషే రూఢివిరహాదితీద మపి తద్గమకం, తథాపి ప్రయోగస్యా
న్యథాసిద్ధత్వే రూఢి ర్నాశ్రయణీయా అనన్యలభ్య శ్శబ్దార్థ ఇతి
న్యాయా దితి వస్తుగతి మనురుధ్య నిరూఢలక్షణా సామవిశేషే రూఢి
విరహశ్చ ప్రతిపాదితః, నతు నిరుక్తప్రతిబధ్య ప్రతిబన్ధకభావా నుప
పత్త్యేతి న కశ్చిద్దోషః, అతో భువనశబ్దస్య యోగరూఢత్వేపి కేవల
యోగేన ఘటాది బోధకత్వసంభవేన ఘటాదిక మాదాయ కులా
లాదౌ లక్షణాతిప్రసంగశంకాయా నానుపపత్తిః. అత్ర అఖిల
పదానుపాదానే హిరణ్యగర్భాదే రపి అణ్డాన్తర్వర్తి భువనోత్ప
త్త్యాది కారణత్వేన తత్రాతిప్రసంగ ఇతి తద్వ్యావృత్త్యర్థ మఖి
లపదోపాదానం తదుపాదానే చ సర్వదేశ సర్వకాలవర్తి భువనా
నాం కారణత్వస్య లక్షణత్వలాభా న్న తత్రాతివ్యాప్తిః. తల్లాభశ్చ
ఖిలన్నాస్తీ త్యఖిలమితి భువనే ఖిలశూన్యత్వలాభాత్. ఖిలశబ్దార్థ
శ్చాత్ర బ్రహ్మకర్తృక సృష్ట్యాదివ్యాపారావిషయః, తచ్ఛూన్యత్వఞ్చ
భువనే స్వ ఘటితత్వ సంబన్ధావచ్ఛిన్న ప్రతియోగితాక తదభావ
వత్త్వం, ఖిలశబ్దోహి నఞ్సమభివ్యాహృతః స్వార్థాన్వయి నఞర్థా
న్వయితావచ్ఛేదక ధర్మావచ్ఛిన్నాన్వయితా వచ్ఛేదక ధర్మా

వచ్ఛిన్నా సంబన్ధినం బోధయతి యథా అఖిలో ఘటః కులాలేన క్రియత ఇత్యాదౌ ఖిలశబ్దార్థాన్వయి నఞర్థాన్వయితా వచ్ఛేదకీభూతో యో ఘటత్వాదిధర్మ స్తదవచ్ఛిన్నాన్వయితా వచ్ఛేదక కులాలకృతివిషయతాత్వా వచ్ఛిన్నాసంబన్ధీ ఖిలశబ్దార్థః, తదభావో నఞా ఘటే బోధ్యతే. తథాచ కులాలకృతివిషయతాశూన్యః కోపి ఘటో నాస్తీతి వ్యతిరేకోక్త్యా కృత్స్నస్యాపి ఘటస్య కులాలకర్తృకత్వం తాదృశవాక్యా ల్లభ్యతే, తద్వ దిహాపి వివక్షితార్థలాభః. నచ భువనశబ్దార్థాన్వయితా వచ్ఛేదక మత్ర కేవలజన్మత్వాదిక మేవ నతు బ్రహ్మకర్తృకత్వ విశిష్టజన్మత్వాదికం, విశేషణాంశస్యో పస్థాపకవిరహాత్. తథాచ నిరుక్తవ్యుత్పత్తిబలేన కేవలజన్మాద్యసంబన్ధ్యేవ ఖిలశబ్దార్థో భవేదితి బ్రహ్మకర్తృక జన్మాద్యసంబన్ధినో వివక్షితార్థస్య నాత్ర భావప్రతియోగితయా బోధో యుజ్యత ఇతి వాచ్యం, కులాలోఽఖిలం ఘటం కరోతీత్యత్ర కులాలనిష్ఠకృతివిషయత్వా భావవాన భావ ప్రతియోగితయా యథావా ఖిలశబ్దేన బోధ్యతే తథా త్రాపి వివక్షితార్థ బోధసంభవాత్. తదుపపాదనంచ పూర్వోక్త వ్యుత్పత్తిశరీరే నఞర్థాన్వయితా వచ్ఛేదకధర్మా పచ్ఛిన్నాన్వయితా వచ్ఛేదకత్వ స్థానే తాదృశధర్మావచ్ఛిన్నాన్వయితా వచ్ఛేదకత్వేన తాత్పర్యవిషయత్వస్య నివేశేన కర్తవ్యం. తాత్పర్యనిర్వాహ శ్చ శబ్దజన్య శాబ్దబోధే కులాలకృతివిషయతాత్వా వచ్ఛిన్నే ఘటాన్వయాభావేప్యదీచ్యమానసబోధే తదవచ్ఛిన్నే తదన్వయెన సంభతీతి, ప్రకృతేపి బ్రహ్మకర్తృక సృష్ట్యాదివ్యాపార విషయతాత్వస్య భువనాన్వయితా వచ్ఛేదకత్వా సంభవేపి తేన రూపేణ తాత్పర్యవిషయతాయా మానసబోధ మాశ్రిత్య సంభవేన తదవచ్ఛిన్నాసంబన్ధినః ఖిలశబ్దార్థ

త్వన్నా నుపపన్నం........ నచ సిద్ధ్యసిద్ధిభ్యాం వ్యాఘాతః, ఖిలశబ్దార్థ స్య ప్రతియోగినః ప్రసిద్ధౌ తదభావో న సంభవతి, అప్రసిద్ధౌచ ప్రతియోగిప్రసిద్ధే రభావప్రసిద్ధా వపేక్షణీయతయా తదభావస్య సుతరా మప్రసిద్ధి రితి వాచ్యం, ప్రతియోగినః ఖిలశబ్దార్థస్య బ్రహ్మకర్తృక సృష్ట్యాది వ్యాపారా విషయస్య బ్రహ్మతద్గుణాదేః ప్రసిద్ధత్వేన స్వఘటితత్వ సంబన్ధావచ్ఛి ప్రతియోగితాక తదభావ వత్త్వరూపా ఖిలశబ్దార్థస్య భువనే అక్షతత్వాత్, స్వ ఘటితత్వ మత్ర స్వనిష్ఠకార్యత్వవత్త్వరూపం, సచ సంబన్ధో త్ర వ్యధికరణ సంబన్ధః.

యత్త్వఖిలశబ్దేన సర్వదేశ సర్వకాలవర్తీ న్యణ్డజాతాని వివక్షితాని, తేన బ్రహ్మాదివ్యావృత్తి రితి శ్రుతప్రకాశికావాక్యే అణ్డజాతానీతి ప్రతీకం ధృత్వా అణ్డా న్తర్వర్తీని భువనాని వివక్షితానీత్యర్థః. నత్వ ణ్డసమూహ ఇతి భువనశబ్దస్యా ణ్డవాచిత్వా ప్రసిద్ధేః కించ బ్రహ్మణో ణ్డోత్పాదకత్వ గన్ధాభావేన తద్వ్యావృత్త్యర్థం సాకల్యస్యా ప్య వివక్షణీయత్వాపాతా దితి, తన్న... ఉక్తరీత్యా యోగరూఢస్యాపి శబ్దస్య రూఢిం విహాయాపి యోగేనా న్యపరత్వోపపాదనా ద్భువనశబ్దస్య రూఢ్యా ణ్డవాచిత్వాభావేపి యోగేన తత్ప్రతిపాదకత్వ సంభవేన యథాశ్రుత శ్రుతప్రకాశికావాక్యస్యా న్యథా వ్యాఖ్యానస్య నిర్బీజత్వాత్. భువనశబ్దస్యా ణ్డపరత్వే సాకల్య విశేషణస్య వైయర్థ్యాపాదన మప్యుక్తమేవా యుక్తం, అణ్డత్వేనా ణ్డపరత్వ ఏవహి చతుర్ముఖవ్యావర్తకం తద్విశేషణ మనర్థకం స్యాత్. కార్యత్వేన తత్పరత్వేనా ణ్డా న్తర్వర్తి భువనరూపకార్య మాదాయ హిరణ్యగర్భే అతిప్రసంగస్స్యాదేవేతి తత్సార్థక్యాత్.

నచ భువనశబ్దస్య రూఢిమాశ్రిత్య కులాలాదివ్యావృత్తిః, పూర్వం కృతా, ఇదానీం రూఢిం పరిత్యజ్య తస్యా ణ్డవాచిత్వోప

పాదనే సందర్భవిరోధ ఇతి వాచ్యం. ప్రాగ్ ఖిలశబ్దార్థ ప్రతి సంధానాభావేన రూఢి మంతరా కులాలాదివ్యావృత్తి ర్నసంభవతీతి రూఢిః పరిగృహీతా. అఖిలశబ్దార్థస్య లక్షణే ప్రవేశానంతరం రూఢిశక్యతావచ్ఛేదకస్య లక్షణే ప్రవేశే ప్రయోజనాభావా ద్గౌర వాచ్చ తత్పరిత్యాగ ఇతి నానుపపత్తిః, కిఞ్చ అణ్డజాతానీ త్యస్యా ణ్డాంతర్వర్తిభువనానీ త్యర్థకత్వాఙ్గీకారే అణ్డాంతర్వర్తి భువన హేతుత్వ మేవా త్ర ప్రతిపాదితం స్యాత్, నతు బ్రహ్మణః కృత్స్న జగత్కారణత్వ మితి శాస్త్రార్థసంక్షేపరూపత్వ మభిప్రేతం శ్లోకస్య నస్యాత్, కార్యసామాన్యహేతుత్వ మేవ హి బ్రహ్మలక్షణం సమన్వయాధ్యాయేనా యోగాన్యయోగ వ్యవచ్ఛేదాభ్యా ముపపాదితం, అతఏవ హ్యవిరోధాధ్యాయే ద్వితీయె వియదాదీనాం బ్రహ్మ కార్యత్వం నాస్తీతి కార్యసామాన్యహేతుత్వం బ్రహ్మణో నసంభవ తీత్యాశంక్య తేషా మపి బ్రహ్మకార్యత్వ సమర్థనేన కార్యసామా న్యహేతుత్వం బ్రహ్మణ స్థాపితం వియదధికరణాదౌ. యదపి కేచిత్తు అణ్డజాతాని అణ్డసమూహా అపీత్యర్థః తస్యాపి విపులతరోకార్య విశేషరూపత్వేన భువనశబ్దవాచ్యత్వసంభవాత్, నచైవం బ్రహ్మ ణోణ్డాను త్పాదకత్వేన తత ఏవ తద్వ్యావృత్తి రితి వాచ్యం. అఖిల పదాభావే భూలోకాదిలక్షణ యత్కిఞ్చి ద్భువనజనకత్వస్య చతు ర్ముఖాదావపి సంభవేన తద్వ్యావృత్త్యర్థత్వేనా ఖిలపదస్య సప్రయోజనత్వా దితి, తత్ర విచార్యతే. భువనశబ్దస్యాణ్డేషు ప్రయోగసమర్థనం విపులతరకార్యవిశేషే తస్య రూఢిబలాదితేద న్నోపపద్యతే. విపులతరకార్యత్వస్యా నుగతానతిప్రసక్తస్య రూఢి శక్యతావచ్ఛేదకస్య పూర్వోక్తరీత్యా దుర్వచత్వా ద్భువనత్వ రూపజాతి విశేషస్యైవ విశేషశబ్దావేదితస్య ప్రవృత్తినిమిత్తతాయా

వక్తవ్యతయా తస్య చాణ్డాంతర్వర్తిచతుర్దశ భువనేష్వవ్యా నుగతప్రతీతి సిద్ధతయా ణ్డసాధారణ్యవిరహాత్. భూలోకాదిలక్షణ యత్కించి ద్భువనజనకత్వ మాదాయ చతుర్ముఖాదా వతిప్రసం గవారకతయా అఖిలపదసార్థక్య ప్రతిపాదన మప్య నుపపన్నం, కార్యతాతిప్రసక్త ధర్మస్య కార్యతావచ్ఛేదకత్వాసంభవేన చతు ర్ముఖకార్యతాశూన్యా ణ్డసాధారణ విపులతరకార్యత్వస్య తత్కా ర్యతానవచ్ఛేదకత్వేన తదవచ్ఛిన్నకార్యతా నిరూపితకారణత్వస్య తత్రాతి ప్రసంగవిరహేణో క్తరీత్యా తత్సార్థక్యాసంభవాత్.

సకలేత్యనుక్త్వా అఖిలేతి వ్యతిరేకోక్త్యా ప్రాయికత్వనివృత్తి రకారోపక్రమత్వఞ్చ గ్రన్థస్య సిద్ధ్యతీతి వ్యాసార్యాః, ప్రాయికత్వఞ్చ కార్యైమ్వ ధికసంఖ్యాక కార్యాణాం బ్రహ్మకార్యత్వం. నచ సకల శబ్దస్యాపి స్వార్థాన్వయితావచ్ఛేదకవ్యాపక తదవచ్ఛిన్నాన్వయి విధేయబోధకత్వంసకలో ఘటోరూపవానిత్యాదౌ వ్యుత్పత్తిసిద్ధమితి బ్రహ్మకర్తృకసృష్ట్యాదివ్యాపార విషయత్వస్య ప్రపంచత్వవ్యాపకతా యా స్సకలశబ్దేనాపిలాభో భవత్యేవేతినప్రాయికత్వశంకేతి వాచ్యం, "పూర్ణాహుత్యాసర్వా న్కామానవాప్నోతి" సర్వా(ల్లోకా న్పశుబన్ధయా జ్యభిజయతి. ఇత్యాదిషు కతిపయకామ కతిపయ లోకానా మపి కర్మవిశేషసాధ్య పురుషార్థానాం సకలశబ్ద పర్యాయ సర్వశబ్ద సమభివ్యాహారేణ ప్రతిపాదనేన నిరుక్తవ్యాప్య వ్యాపకభావబోధస్యా నియతత్వాత్. అకారోపక్రమత్వ మర్థత ఇవ శబ్దతోపి శ్రీభాష్యస్య ప్రణవసమానాకారత్వ ముపపాదయితుం, ప్రణవోహి మకారవాచ్యే జీవే అకారవాచ్యస్య నారాయణస్యా నన్యార్హశేషత్వ ముకారసాచివ్యేన ప్రతిపాదయతి, తదిదం శ్రీ భాష్యమపి, తథాచోక్త మభియుక్తై శ్చతుశ్శ్లోకీవ్యాఖ్యానే, "స్వశే

షాశేషాణాం నిరవధిక నిర్బాధమహిమా ఫలానాం దాతా యః ఫలమితిచ శారీరకమతః. శ్రియంతత్సధ్రీచీం తదుపసదనత్రాసశమనీ మభిష్టౌతిస్తుత్యామవితథమతిర్యామునముని " రితి. తథా అకారోపక్రమత్వోకారమాధ్యమికత్వమకారోపసంహారత్వైశ్చ తత్త్వామ్యం, తృతీయాధ్యాయ తృతీయపాదస్య ఉక్తమిత్యారంభా దుకారమధ్యమాక్షర ఘటితత్వ మప్య స్యాక్షతం, తథాచోక్తం వ్యాసార్యై రేవ, " ప్రపద్యే ప్రణవాకారం భాష్యం రంగమివాపరం | పరస్య బ్రహ్మణో యత్ర శేషిత్వం స్ఫుటమీక్ష్యత " ఇతి, అకారస్య భగవద్వాచకత్వా త్తదుపక్రమత్వే శుభతర వస్తునిర్దేశ రూప మంగళాచరణ మపి కృతం భవతీతి వ్యాసార్యాః యద్యపి ' వచసాంవాచ్య ముత్తమం " నతాస్మ్న సర్వవచసాం ప్రతిష్ఠా యత్ర శాశ్వతీ, ఇత్యుక్తరీత్యా సర్వాణ్యప్యక్షరాణి హరే ర్నామాన్యేవ, నచ వచశ్శబ్దస్యాక్షరపరత్వ న్నాస్తీతి శంక్యం ఏకాక్షర నిఘంటౌ సర్వేషా మప్యక్షరాణా మర్థవిశేషవాచకత్వ ప్రతిపాదనేన తేషామపి వాచకత్వరూప వచః పదప్రవృత్తినిమిత్త సత్త్వేన వచశ్శబ్దవాచ్యత్వాక్షతేః, తథాప్య న్యేషా మక్షరాణాం ధాతు విశేషేభ్యో నిష్పన్నానాం ప్రకృతి ప్రత్యయ పర్యాలోచనయా యోగవ్యుత్పత్త్యా భగవద్బోధకత్వ సంభవేపి ఝటితి రూఢ్యా తద్బోధకత్వ మకారస్యైవే త్యకారోపక్రమ సాఫల్యం. అత్ర అకారస్య భగవత్పరత్వాభావేపి అఇఉణిత్యత్ర కారస్యేవ భగవద్వాచకత్వ శక్తి యోగమాత్రేణ మాఙ్గళికత్వ ముక్తం, దాహబుద్ధేర న్తరా యదృచ్ఛయా స్పృష్టస్యాప్యగ్నే ర్దాహకత్వ శక్తియోగవత్. యథోక్తం " హరిర్హరతి పాపాని దుష్టచిత్తైరపి స్మృతః | యదృచ్ఛయాపి సంస్పృష్టో దహత్యేవహి పావకః ॥ సాంకేత్యం పారిహాస్యంవా

స్తోభం హేళన మేవవా । వైకుణ్ఠనామగ్రహణ మశేషాఘహరంవిదుః" రితి. వాచ్యప్రతిసంధాన వాచక ప్రతిసంధానయో రుభయో రపి యాదృచ్ఛికయోః పావనత్వ ముభాభ్యామాభ్యాం శ్లోకాభ్యాం ప్రతిపాదిత మితి పాపహరత్వరూప మాఙ్గళికత్వం యదృచ్ఛయా భగవ దుపస్థాపకస్యాపి యాదృచ్ఛికస్య కారస్య క్షతం,

నఞో నిషేధవాచిత్వేపి నిషేధ్యవశా చ్ఛుభత్వా శుభత్వే ఇతి శ్రుతప్రకాశికా, అయంభావః, నఞర్థో నిషేధో హ్యభావః సచా సత్వరూప స్సత్తాప్రత్యనీకః, సత్తాయా ఉపాదేయత్వేన తత్ప్రత్యనీకో యం నిషేధో శుభ ఇతి సామాన్యతశ్శంకాయా నిషేధస్య ప్రతియోగివిశేష సాపేక్షత్వేన ప్రతియోగినశ్శుభత్వ ఏవ నిషేధస్యా శుభత్వం నతు తస్యా శుభత్వే పి అశుభనిషేధస్య శుభరూపత్వా దితి, నిషేధ్యవశాది త్యస్య నిషేధ్య స్వభావా దిత్యర్థః. అత్రకేచిత్, నఞో నిషేధవాచిత్వేపి నిషేధ్యవశా చ్ఛుభత్వే శుభత్వే ఇతి. నను యద్యత్ర భువనవైకల్యస్య నిషేధ్యస్యా శుభత్వా త్తన్నిషేధస్య శుభత్వం తర్హ్యఖిలహేయ ప్రత్యనీకేత్యత్ర అఖిలశబ్దస్య భగవచ్ఛరణాగతి వాక్యప్రక్రమ గతస్య హేయవైకల్య నిషేధవాచిన శ్శుభత్వ న్న స్యాత్. నిషేధ్యస్య హేయవైకల్యస్య శుభత్వా దితి చేన్న. తత్రాపి నిఖిల హేయ ప్రత్యనీకేత్యత్ర నివర్తకవాచి ప్రత్యనీకశబ్దేన నివృత్తి క్రియా వ్యాపారావిషయత్వం హేయగత న్నిషిధ్యతే, హేయగతఞ్చ నివృత్తిక్రియావ్యాపారా విషయత్వ మశుభ మేవేతి తన్నిషేధస్యాపి శుభత్వాదితి, తత్ర అఖిలశబ్దస్య శుభత్వ న్నస్యా దిత్యాపత్తా విష్టాపత్తి రేవ, కథ మన్యథా అఖిలహేయ నివృత్తేః ప్రత్యనీకశబ్దా

ర్థ ఘటకీభూతాయా అఖిలహేయ నిషేధరూపాయా శ్శుభత్వం నిషేధ్యస్య శుభత్వే నిషేధస్యా శుభతాయా ఆవశ్యకత్వాత్. అస్తు తస్యా అశుభత్వ మేవేతి చేత్, తర్హి ప్రత్యనీకశబ్దస్య నివర్తకార్థకత్వే హేయప్రత్యనీకశబ్దేన భగవతో శుభావహత్వం ప్రత్యనీకశబ్దస్య భావవదర్థకత్వే అశుభాశ్రయత్వం వా ప్రాప్తం స్యాదిత్యసామంజస్యం, నచశరణాగతివాక్యోపక్రమస్థా ఖిలశబ్దస్య శుభార్థకత్వమప్యసమంజస మేవేతివాచ్యం, నిషేధ్యతయైవ అఖిలశబ్దస్యా శుభపరత్వాత్, నిష్ప్రత్యూహమిత్యాది వాక్యస్థ ప్రత్యూహశబ్దవదితి నానుపపత్తిః. అతఏవనివృత్తివ్యాపారావిషయత్వస్యా శుభత్వమాశ్రిత్య తన్నిషేధస్య శుభత్వేన అఖిలశబ్దార్థస్య శుభత్వసంపాదనౌపయిక పరిశ్రమో ప్యనాదేయః, తస్య శుభత్వే ప్రత్యనీకశబ్దార్థ నివృత్తేస్తన్నిషేధరూపాయా అశుభత్వాపత్తే రితి.

నచ వైకల్యనిషేధ మేవ ఖిలశబ్దార్థాన్విత నఞర్థం శుభం బ్రూమః, నతు నిషేధ్యం తాదృశనిషేధాశ్రయీభూత మఖిలశబ్దజన్యోపస్థితివిశేష్య మితి నోక్తదోష ఇతి వాచ్యం. వైకల్యనిషేధస్య పౌష్కల్యరూపత్వేన పౌష్కల్యవిశిష్టస్య నిషేధ్యత్వే పౌష్కల్యస్యాపి నిషేధావశ్యంభావాత్.

అఖిలశబ్దేన చిదచిద్భేదో ప్యభిప్రేత ఇతి శ్రుతప్రకాశికా. ఖిలశబ్దేన కార్యేషు బ్రహ్మకర్తృక సృష్ట్యాదివ్యాపారా విషయస్య నఞా తత్ప్రతిషేధస్యోక్త్యా సర్వేషామేవ కార్యాణాం బ్రహ్మకర్తృక సృష్ట్యాది వ్యాపార విషయత్వ లాభేన చితోచితశ్చ కార్యస్య ప్రభేదో ఖిలశబ్దేనా భిప్రేత ఇత్యర్థః. యత్తు చిదచిద్భేదో భిప్రేత ఇతి, అఖిలశబ్దస్య సర్వశబ్ద పర్యాయతయా

"పృథక్త్వనివేశిత్వా త్సంఖ్యాయాః కర్మ భేదస్స్యా" దితి న్యాయేన బహుత్వస్య భేదగర్భతయా భువనానాం భేద స్సిద్ధో భవతి భువనశబ్ద శ్చిదచి త్సంవలనా త్మక విపులతర కార్యవిశేష వాచీతి చిదచిద్భేదశ్చ సిద్ధో భవతి. నచ సర్వశబ్దస్య బహుత్వ సాపేక్షత్వ మసంప్రతిపన్న మితి వాచ్యం, విశ్వజిత్సర్వపృష్ఠ ఇత్యత్ర సర్వపృష్ఠశబ్దస్య చోదకప్రాప్త జ్యోతిష్టోమిక పృష్ఠా నువాదిత్వ స్న సంభవతి, జ్యోతిష్టోమె ద్వయోరేవ పృష్ఠయో స్సత్త్వేన తత్ర బహుత్వ సాపేక్షస్య సర్వశబ్దస్యా ప్రవృత్తేః, అపితు షాడహికానాం బృహద్రథన్తర వైరూప వైరాజ శాశ్వత రైవతానాం విధి రితి సప్తమె స్థితత్వాదితి. అత్ర అఖిలశబ్దస్య సర్వశబ్ద పర్యాయతా శ్రియణ మనుపపన్నం సకలశబ్దస్యోక్త్యా ప్రాయికత్వశంకా స్స్యా దితి తన్నివృత్తే రేవా ఖిలశబ్దప్రయోగ ప్రయోజనరూపతాయాః శ్రుతప్రకాశికోక్తతయా అఖిలశబ్దస్య సకలశబ్ద సమానార్థక సర్వశబ్ద పర్యాయత్వే అఖిలశబ్దప్రయోగేనాపి తాదృశశంకాయా అనివృత్త్యా అసామంజస్యాత్.

భువనశబ్దస్య చిదచిత్సముదాయాత్మక విపులతరకార్యవిశేష వాచిత్వాశ్రయణే చిదచిద్భేదస్య తత ఎవ సిద్ధత్వా దఖిలశబ్దస్య తాదృశార్థపరత్వ ముక్తం వ్యాహన్యేత. చిదచిత్సముదాయ త్వస్య భువనశబ్దార్థత్వే సముదాయత్వస్య సంఖ్యారూపత్వేన భువనశబ్దేనైవ భేదఘటిత సంఖ్యాప్రతీత్యా సంఖ్యాప్రతీత్యర్థ మఖిల శబ్దస్య సర్వశబ్దపర్యాయత్వా శ్రియణపరిశ్రమోపి నిరర్థకః. సర్వశబ్దస్య అనేకాశేషత్వా వచ్ఛిన్నవాచకత్వేపి ప్రకృతలక్షణే అశేషత్వమాత్ర వివక్షణేనైవ కులాలాదౌ హిరణ్యగర్భాదౌచా తిప్రసంగవారణేన అనేకత్వాంశస్య వివక్షితత్వాత్. తదవివక్షా

శ్రియణ మపి సర్వశబ్దస్య సత్వ ఎవ, ఇహ త్వఖిలపద మేవ ప్రియు
క్తమిత్యల మగాణ్డాతాణ్డవవిడమ్బనేన, సర్వశబ్దస్య సంఖ్యాబోధ
కత్వ సమర్థనౌపయిక మీమాంసాధికరణ ప్రదర్శనాది రూప
పరిశ్రమో ప్యత ఎవా నర్థకః.

జన్మ నిత్యనైమిత్తిక ప్రాకృతరూప మిత్యుక్తం. అథ
కోఽయం జన్మశబ్దార్థః. న తావ దాద్యక్షణ సంబన్ధరూపా
ఉత్పత్తిః, క్షణే ఆద్యత్వస్య దుర్వచత్వాత్, నచ స్వాధికరణ
క్షణధ్వంసానధికరణత్వ మిహా ద్యత్వం స్వశబ్దఃయతోఽత్పత్తిమత్వ
ముపపాదనీయం తత్పరః, తథాచ ఘటాధికరణ క్షణధ్వంసా నధి
కరణీభూత క్షణసంబన్ధో ఘటస్యోత్పత్తిః, తాదృశక్షణశ్చ ఘటాధి
కరణ ప్రాథమికక్షణ ఎవ ద్వితీయాదిక్షణస్తు తాదృశ ప్రాథమిక
క్షణధ్వంసాశ్రయ ఎవేతి ప్రథమక్షణే ఘటస్యోత్పత్తిమత్త్వం ద్వితీ
యాదిక్షణే తదభావశ్చ ఉపపద్యత ఇతి వాచ్యం. సిద్ధాంతే సత
ఎవకార్యత్వాభ్యుపగమా ద్ఘటోత్పత్తేః పూర్వమపి పిణ్డత్వావస్థయా
ఘటస్య సత్వేన ఘటోత్పత్తిక్షణస్యాపి ఘటాధికరణ క్షణధ్వంసాధి
కరణత్వాత్. నచ స్వార్థాన్వయితా వచ్ఛేదక ధర్మావచ్ఛిన్నాధి
కరణీభూత క్షణధ్వంసానధికరణీభూతక్షణసంబన్ధ ఎవోత్పత్తి
శబ్దార్థః. స్వ ముత్పత్తివాచకం పదం, ఘట ఉత్పద్యత ఇత్యాదౌ
ఘటత్వస్యై వోత్పత్తిపదార్థా న్వయితా వచ్ఛేదకత్వేన తదవ
చ్ఛిన్నా ధికరణత్వస్య తదుత్పత్తిప్రాక్షణే పిణ్డత్వావస్థాక్షణే అస
త్వేన నోక్తానుపపత్తి రితి వాచ్యం తదానీ మపి ఘటాంతరస్య
సత్వేన ఘటత్వావచ్ఛిన్నాధికరణక్షణధ్వంసానధికరణత్వస్యాపి ఘటో
త్పత్తిక్షణే అసత్వేన ఉక్తానుపపత్తి తాదవస్థ్యాత్. నచ స్వార్థా
న్వయితా వచ్ఛేదకావచ్ఛిన్న కిఞ్చిద్వ్యక్తి నిష్ఠాధేయతా నిరూపి

తాధికరణ తావత్క్షణ ధ్వంసాధికరణ తావద్భిన్నక్షణ సంబన్ధ ఏవో
త్పత్తి శబ్దార్థః తథాచ ఘట ఉత్పద్యత ఇత్యాదౌ యత్కించి
ద్ఘటవ్యక్తినిష్ఠా యా ఘటత్వావచ్ఛిన్నా ఆధేయతా తన్నిరూపితా
ధికరణతావత్క్షణధ్వంసాధికరణతావ ద్భిన్నత్వం తద్ఘటోత్పత్తిక్షణౌ
యత్కించిద్వ్యక్తిపదేన తద్ఘటవ్యక్తి మాదాయ నోపపాద ఇతి
వాచ్యం. ఘటోత్పత్తికాలే ద్రవ్యముత్పద్యత ఇతి వ్యవహారస్యా
నుభావికస్యా నుపపత్తేః, ఉత్పత్త్యన్వయితా వచ్ఛేదకీభూత ద్రవ్య
త్వావచ్ఛిన్న ఘటాత్మక యత్కించి ద్వ్యక్తినిష్ఠాధేయతా నిరూపి
తాధికరణతా విశిష్ట మృత్పిణ్డాధికరణీభూత పూర్వక్షణ ధ్వంసాధి
కరణత్వస్యైవ ఘటోత్పత్తిక్షణే సత్వాత్, నచ స్వనిష్ఠ కిఞ్చిద్ధర్మా
వచ్ఛిన్నా ధేయతానిరూపితా ధికరణతా విశిష్టక్షణధ్వంసా నధికర
ణీభూత క్షణవృత్తిత్వ మేవోత్పత్తిః, స్వపద ముత్పత్త్యాశ్రయ
వస్తుపరం, తథాచ స్వపదేన ఘటాదికం కిఞ్చిద్ధర్మపదేన ఘటత్వా
దికఞ్చా దాయ ఘటే నిరుక్తోత్పత్తి మత్వోపపత్త్యా ఘటోత్పత్తి
కాలే ద్రవ్య ముత్పద్యత ఇతి వ్యవహారస్యా ప్యుపపత్తిః, అత్రచ
వృత్తినిరూపకక్షణే తాదృశకిఞ్చి ద్ధర్మావచ్ఛిన్నా ధికరణత్వం
నివేశనీయం తేనఘటత్వాత్మక కిఞ్చిద్ధర్మ మాదాయ ఘటోత్పత్తి
పూర్వక్షణే మృత్పిణ్డోత్పత్తి ద్వితీయాదిక్షణే న మృత్పిణ్డో జాయత
ఇతి వ్యవహారాపత్తిః, తాదృశధర్మావచ్ఛిన్నా ధికరణత్వ ఘటకా
ధేయతాయాం స్వనిష్ఠత్వస్యాపి నివేశాదుక్త మృత్పిణ్డస్థితి క్షణస్య
ఘటాన్తరాధికరణత్వేపి నోక్తదోషః, నచ యత్కిఞ్చిత్వ నివేశా
దననుగమ శ్శఙ్క్యః, ఆధేయతా విశిష్టాధేయతావత్వస్యైవా
నుగతస్యోత్పత్తి శబ్దార్థత్వాత్, ఆధేయతాయా మాధేయతా
వైశిష్ట్యం స్వవిశిష్టక్షణ నిరూపితత్వ స్వసామానాధికరణ్యో భయ

సంబన్ధేన, క్షణె స్వవైశిష్ట్యఞ్చ స్వవిశిష్టక్షణ ధ్వంసాధికరణత్వ సంబ న్ధావచ్ఛిన్న స్వనిష్ఠావచ్ఛేదకతాక ప్రతియోగితాక భేదవత్త్వ స్వావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్న స్వాశ్రయనిష్ఠాధేయతా నిరూపితాధికరణతావత్త్వోభయసంబన్ధేన, ధ్వంసప్రతియోగిక్షణే స్వవైశిష్ట్యం స్వావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్న స్వాశ్రయనిష్ఠాధేయతా నిరూపితాధికరణతావత్త్వసంబన్ధేన, అత్ర నిరూపితత్వ ప్రతియోగిక్షణనిష్ఠ స్వవైశిష్ట్యఘటకసంబంధమధ్యే ద్వితీయసంబంధ నివేశాన్న పూర్వోక్తదోషః తథాచ ఘటస్యోత్పత్తిక్షణే ఘటత్వావచ్ఛిన్న తద్ఘటనిష్ఠాధేయతామాదాయ నిరుక్తసంబన్ధేన స్వవిశిష్టక్షణ ధ్వంసాధికరణత్వ సంబన్ధావచ్ఛిన్న స్వనిష్ఠావచ్ఛేదకతాక ప్రతియోగితాకభేదవత్త్వ మస్తీతి తథావిధక్షణ నిరూపిత ఘటనిష్ఠాధేయతాయాః స్సామానధికరణ్యసంబంధేన తాదృశాధేయతా విశిష్టత్వాద్ఘటస్య తత్క్షణే ఉత్పన్నత్వవ్యవహారోపపత్తిః, అత్ర సంబన్ధకోటౌ స్వావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్నత్వానుపాదానే ఘటోత్పత్తిక్షణస్యాపి ఘటత్వావచ్ఛిన్నాధేయతయా స్వాశ్రయాధికరణత్వ సంబన్ధేన విశిష్టాయః పూర్వ మృత్పిణ్డక్షణః తద్ధ్వంసాధికరణత్వేన స్వవిశిష్టక్షణ ధ్వంసాధికరణత్వ సంబన్ధావచ్ఛిన్న స్వనిష్ఠావచ్ఛేదకతాక ప్రతియోగితాక భేదవత్త్వసంబన్ధేన తాదృశాధేయతా విశిష్టత్వ విరహేణ తాదృశక్షణవృత్తితాయాః ఘటనిష్ఠాయాః పూర్వోక్త సంబన్ధద్వయేన తాదృశాధేయతావిశిష్టత్వాభావేన తామాదాయ ఘటే ఉత్పత్తి వ్యవహారానుపపత్తిః అత స్సంబన్ధమధ్యే స్వావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్నత్వనివేశః, తావన్మాత్ర నివేశే ఘటత్వావచ్ఛిన్న ఘటాంతరనిష్ఠాధేయతా నిరూపితాధికరణతా విశిష్టపూర్వక్షణ ధ్వంసాధికరణత్వం ఘటోత్పత్తిక్షణస్యావ్యాహతమితి సఏవదోషః, అత స్వాశ్రయనిష్టత్వనివేశ ఇతి వాచ్యం.

ఏవంసతి ఘటో జాయత ఇతి వ్యవహారకాలే మృత్పిణ్డో జాయతఇతి వ్యవహారప్రసంగాత్, పిణ్డత్వావస్థస్య ఘటత్వావస్థస్యచ ద్రవ్యస్యైక్యేన ఘటోత్పత్తికాలే ఘటత్వావచ్ఛిన్నాధేయతా విశిష్టాయాస్తాదృశకాలనిరూపితాధేయతాయాః మృత్పిణ్డే వ్యనపాయాత్. నచ అన్వయితావచ్ఛేదకావచ్ఛేదేన విధేయాన్వయస్వీకారేణ ఘటోత్పత్తికాల నిరూపితాధేయతాయాః ఘటత్వావచ్ఛిన్నాయా మృత్పిణ్డత్వావచ్ఛిన్నత్వ విరహేణ న తాదృశవ్యవహారాపత్తిః, యదిచ మృత్పిణ్డోపి తస్మిన్ క్షణే యత్రక్వచి దస్తీతి మృత్పిణ్డత్వస్యాపి తాదృశకాలవృత్తితా వచ్ఛేదకత్వం నిరాబాధ మేవ, నచైతావతా మృత్పిణ్డోజాయత ఇతి వ్యవహారోపి తదానీమిష్ట ఏవేతి వక్తుం శక్యం మృత్పిణ్డోత్పత్తి ద్వితీయాదిక్షణేషు మృత్పిణ్డో జాయత ఇతి వ్యవహారస్యా నుభవ విరుద్ధత్వా దితి మన్యతే, తదా ఆధేయతాయామాధేయతావైశిష్ట్య ఘటక సంబన్ధస్య స్వసామానాధికరణ్యస్య మృత్పిణ్డాన్తరనిష్ఠాధేయతాయా మసత్వేనా దోష ఇతి వాచ్యం. యదా ఘట ఉత్పద్యతే పటశ్చ ప్రాగేవోత్పన్న స్తిష్ఠతి తదానీం ఘటపటోభయ ముత్పద్యత ఇతి వ్యవహారాపత్తేః. ఘటోత్పత్తికాల నిరూపితా యా ఘటపటోభయత్వా వచ్ఛిన్నాధేయతా విశిష్టాతాదృశ్యాధేయతా తద్వత్వస్య ఉభయత్వావచ్ఛిన్నే అవ్యాహతత్వాత్, నచ తాదృశక్షణ నిరూపితత్వస్థానే తాదృశక్షణవిశిష్టత్వ మేవ నివేశ్యతే, వైశిష్ట్యంచ నిరూపితత్వ స్వవిశిష్టధర్మావచ్ఛిన్నత్వ సంబన్ధావచ్ఛిన్న స్వనిష్ఠావచ్ఛేదకతాక ప్రతియోగితాక భేదవత్వోభయ సంబంధేన, ధర్మే స్వవైశిష్ట్యం స్వపూర్వకాలవృత్తిత్వా వచ్ఛేదకత్వ సంబన్ధేన ఇత్థంచ ఘటపటోభయత్వావచ్ఛిన్న ఘటోత్పత్తికాలనిరూపితాధేయతాయా స్తత్పూర్వకాలనిరూపితాధేయతా

వచ్ఛేదక పటత్వావచ్ఛిన్నత్వేన తాదృశాధేయతా మాదాయ న తత్కాలే ఘటపటోభయ ముత్పద్యత ఇతి వ్యవహారాపత్తి రితి వాచ్యం. ఏవం సతి ఘటోత్పత్తికాలేపి ఘటో జాయత ఇతి వ్యవహారానుపపత్తేః. తత్కాలనిరూపిత ఘటత్వావచ్ఛిన్నాధేయతాయా అపి తత్పూర్వకాల నిరూపిత ఘటాంతరనిష్ఠాధేయతా వచ్ఛేదక ఘటత్వావచ్ఛిన్నత్వాత్. నచ ఆధేయతా విశిష్టాధేయతావత్వ ఘటక వైశిష్ట్యం స్వాధికరణతా వైశిష్ట్యరూపం, అధికరణతాచ స్వవిశిష్టక్షణ ధ్వంసాధికరణత్వ సంబన్ధావచ్ఛిన్న స్వనిష్ఠావచ్ఛేదకతాక ప్రతియోగితాక భేదత్వరూప పూర్వోక్త సంబన్ధావచ్ఛిన్నా స్వవైశిష్ట్యం క్షణే పూర్వవత్, అధికరణతా వైశిష్ట్యంచ స్వాశ్రయక్షణ నిరూపితత్వ స్వవిశిష్ట ధర్మావచ్ఛిన్నత్వ సంబన్ధావచ్ఛిన్న స్వనిష్ఠావచ్ఛేదకతాక ప్రతియోగితాక భేదవత్వోభయ సంబన్ధేన ధర్మే స్వవైశిష్ట్యం. స్వవిశిష్టాధేయతా వచ్ఛేదకత్వ సంబన్ధేన ఆధేయతాయాం స్వవైశిష్ట్యంచ స్వాశ్రయకాల పూర్వకాల నిరూపితత్వ స్వనిరూపకాధేయతా వద్వృత్తిత్వోభయ సంబన్ధేన ఇత్థంచ ఘటోత్పత్త్యధికరణే పటోత్పత్త్యనధికరణ తత్ స్థితికాలే ఘటపటోభయం జాయతఇతి వ్యవహారస్య నాపత్తిః, ఘటపటోభయత్వావచ్ఛిన్నాధేయతా విశిష్టత్వస్య తాదృశోభయత్వావచ్ఛిన్న తత్కాలనిరూపితా ధేయతాయా మసత్వాత్, తత్ర తత్సామానాధికరణ్య సత్వేపి స్వావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్న స్వాశ్రయనిష్ఠాధేయతా నిరూపితాధికరణతా శ్రయక్షణధ్వంసా ధికరణత్వ సంబన్ధావచ్ఛిన్న స్వనిష్ఠావచ్ఛేదకతాక ప్రతియోగితాక భేదవత్వ సంబన్ధా వచ్ఛిన్నా యా ఘటోత్పత్తి కాలనిష్ఠ తాదృశాధేయతావ ధికరణతా తద్విశిష్టత్వస్య సత్వాత్, తత్ర తాదృశాధికరణతా శ్రయకాలనిరూపితత్వ

సద్భావేపి స్వవిశిష్టధర్మావచ్ఛిన్నత్వ సంబంధావచ్ఛిన్న తన్నిష్ఠా వచ్ఛేదకతాక ప్రతియోగితాక భేదవత్వస్య సత్వాత్, తాదృశా ధికరణతా నిరూపకాధేయతాశ్రయీభూత పటవృత్తేః తదాశ్రయ కాల పూర్వకాలవృత్తితాయా అవచ్ఛేదకీభూత పటత్వావచ్ఛిన్న త్వస్యైవ తాదృశోభయత్వావచ్ఛిన్నా ధేయతాయాం సత్వాత్, ఘటోత్పత్తికాలేచ న ఘటే ఉత్పత్తివ్యవహారానుపపత్తిః. ఘటత్వా వచ్ఛిన్న తద్ఘటనిష్ఠాధేయతాయా ఏవ ఉత్పత్తిశరీర ప్రవిష్టాధేయ తాపదేన గ్రహణేన తదాశ్రయీభూత తద్ఘటవృత్తిత్వస్య తత్కాల పూర్వకాలనిరూపిత ఘటాంతరనిష్ఠాధేయతాయా మసత్వేన తాదృ శాధేయతా మృత్పిండత్వా ద్యవచ్ఛిన్నై వేతి తదవచ్ఛిత్వస్య ఘట త్వావచ్ఛిన్న తత్కాలనిరూపితాధేయతాయా మసత్వాదితి వాచ్యం. ఘటోత్పత్త్యధికరణ పటస్థితికాలే ఘటపటాన్యతర జాయత ఇతి వ్యవహారానుపపత్తేః ఘటపటాన్యతరత్వా వచ్ఛిన్నతాదృశాన్యతర నిష్ఠాధేయతా మాదాయైవ తద్విశిష్టత్వస్య తాదృశాన్యతరత్వా వచ్ఛిన్న తాదృశకాలనిరూపితా ధేయతాయా ముపపాదనీయ తయా తస్యాశ్చ తాదృశకాల పూర్వకాల నిరూపిత తాదృశా ధేయతా వత్పటనిష్ఠ వృత్త్యవచ్ఛేదక ధర్మావచ్ఛిన్నత్వాత్. నచ ఘటత్వావచ్ఛిన్న ఘటనిష్ఠాధేయతాం తత్కాలనిరూపితా మాదాయైవ తాదృశవ్యవహార ఉపపద్యత ఇతి వాచ్యం. అన్వ యితావచ్ఛేదక ధర్మావచ్ఛిన్నత్వస్య ఉత్పత్తిరూప నిరుక్తాధేయ తాయాం ఘటత్వావచ్ఛిన్నాయాం బాధితత్వేన అన్వయితా వచ్ఛే దకావచ్ఛిన్నత్వస్య ఉత్పత్తి రూపవిధేయే భాననియమస్య ప్రాగు క్తస్య భంగప్రసంగాత్. తదనఙ్గీకారేచ ఘటోజాయత ఇతి వ్యవ హారస్థలే మృత్పిండో జాయత ఇతి వ్యవహారాపత్తేః ప్రాగుక్తాయా అపరిహారాత్.

ఏవం ఘటోత్పత్తికాలే ద్రవ్యం జాయత ఇతి వ్యవహారస్యా వ్యనుపపత్తిః, అన్వయితావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్నత్వస్య ఉత్పత్తిపదార్థాధాధేయతాయాం విధేయీభూతాయాం భానస్య ఉక్తరీత్యా ఆవశ్యకత్వేన ద్రవ్యత్వావచ్ఛిన్న తత్కాలనిరూపితా ధేయతాయా ఏవ తాదృశవ్యవహారేణ బోధ్యవ్యతయా తస్యాశ్చ తత్పూర్వకాల నిరూపిత నిరుక్త తద్ఘటనిష్ఠాధేయతా వచ్ఛేదక ద్రవ్యత్వావచ్ఛిన్నత్వేన తద నవచ్ఛిన్నత్వస్యాభావా దితిచేత్.

అత్ర కేచిత్, ద్రవ్యం జాయతే ఘటపటాన్యతర జ్జాయతే ఇత్యాది వ్యవహారాణాం ఘటోత్పత్తి కాలీనానాం ఘటత్వావచ్ఛిన్నోత్పత్తి పరత్వేన తాదృశ వ్యవహార ఘటకద్రవ్యాది పదానామపి ఘటత్వావచ్ఛిన్న తాత్పర్యకత్వ మేవ, తన్నిర్వాహాశ్చ తద్ధర్మావచ్ఛిన్నే ద్రవ్యాదిశబ్దస్య లక్షణయా తద్ధర్మావచ్ఛిన్న విషయకశోదీచ్యమానస బోధోత్పత్త్యా వేతి నిరుక్తనియమశరీర ప్రవిష్టాన్వయితావచ్ఛేదకా వచ్ఛిన్నత్వస్థానే అన్వయితావచ్ఛేదకా వచ్ఛిన్న వాచకపద తాత్పర్యవిషయతా వచ్ఛేదక ధర్మావచ్ఛిన్నత్వస్యైవ భానవిశేషణతయా నివేశేన ద్రవ్యం జాయత ఇత్యాదా వపి ద్రవ్యపదతాత్పర్య విషయతావచ్ఛేదకీభూత ఘటత్వాద్యవచ్ఛిన్నత్వస్యైవ ఉత్పత్తౌ భానాంగీకారేణ నోక్తానుపపత్తిః. వస్తుతః అన్వయితావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్నత్వం యథాశ్రుతమేవసాధు ఉక్తస్థలె ద్రవ్యం జాయత ఇతి వ్యవహార ఘటకద్రవ్యపదస్య ఘటత్వావచ్ఛిన్నపరత్వేన ఘటత్వస్యైవ అన్వయితావచ్ఛేదకత్వేన అనుపపత్తివిరహాత్, మృత్పిణ్డో జాయత ఇత్యత్రచ మృత్పిణ్డత్వస్యైవ మృత్పిణ్డశబ్ద తాత్పర్యవిషయతా వచ్ఛేదకత్వేన తదవచ్ఛిన్నత్వస్య ఘటోత్పత్తౌ బాధితత్వేన ఘటోత్పత్తికాలే మృత్పిణ్డో జాయత ఇతి వ్యవహారస్యానాపత్తిః.

యద్యపిమృత్పిణ్డోత్పత్తికాలేమృత్పిణ్డో జాయతఇతి వ్యవహారానుపపత్తిరుక్తరీత్యాఉత్పత్తిపదార్థ నిర్వచనేదురుద్ధరైవ. మృత్పిణ్డోత్పత్తికాల పూర్వకాలవృత్తితా వచ్ఛేదకీభూత తత్పిణ్డ వ్యక్తినిష్ఠ మృత్త్వావచ్ఛిన్నత్వస్యైవ అధికంత్విత్యాదిన్యాయేనతత్కాలనిరూపిత మృత్పిణ్డత్వావచ్ఛిన్నాధేయతాయాంసత్వాత్.యదిచభేదప్రతియోగి తావచ్ఛేదకతావచ్ఛేదకసంసర్గభూత స్వ విశిష్టధర్మావచ్ఛిన్నత్వం తాదృశధర్మ పర్యాప్తావచ్ఛేదకతాకత్వరూపం, తథాచ మృత్పిణ్డత్వావచ్ఛిన్న తాదృశకాల నిరూపితాధేయతాయా మృత్త్వపర్యాప్తావచ్ఛేదకతాకత్వవిరహేణ నోక్తదోష ఇతి మన్యతే,తదా పూర్వోక్త ఘటోత్పత్త్యధికరణ పటస్థితికాలే ఘటపటోభయం జాయత ఇతి వ్యవహారాపత్తిః, ప్రాగుక్తా దురుద్ధరైవ, తత్కాలరూపిత తాదృశోభయత్వావచ్ఛిన్నాధేయతాయాం తత్పూర్వకాలవృత్తితా వచ్ఛేదకీభూతపటత్వ పర్యాప్తావచ్ఛేదకతాకత్వ విరహాత్.

తథాపి—స్వవిశిష్టధర్మ పర్యాప్తావచ్ఛేదకతాకాన్యత్వ విశిష్టవ్యాసజ్య వృత్తిధర్మానవచ్ఛిన్నత్వ సంబన్ధావచ్ఛిన్న స్వనిష్ఠప్రతియోగితాకాత్యంతా భావవత్వస్యైవ స్వవిశిష్టధర్మావచ్ఛిన్నత్వ స్థానే నివేశాన్నానుపపత్తిః, ఘటపటోభయత్వావచ్ఛిన్నాయాః తత్కాలనిరూపితాధేయతాయాః స్వవిశిష్టధర్మపర్యాప్తావచ్ఛేదకతాకాన్యత్వేపి వ్యాసజ్య వృత్తిధర్మానవచ్ఛిన్నత్వ విరహేణ నిరుక్తసంబన్ధావచ్ఛిన్న స్వనిష్ఠప్రతియోగితాకాత్యంతాభావవత్వసత్వేనతత్సంబన్ధావచ్ఛిన్న తన్నిష్ఠావచ్ఛేదకతాకప్రతియోగితాక భేదవత్వంతత్ర నాస్తీతినానుపపత్తిః. వస్తుతస్తు ఆధేయతావిశిష్టాధేయతావత్వ మేవోత్పత్తిః, ఆధేయతావైశిష్ట్యం స్వవిశిష్టాధేయతావిశిష్టత్వసంబన్ధేన, ఆధేయతాయాం స్వవైశిష్ట్యం తాదాత్మ్య స్వసమానాధికరణ భేదప్రతియోగితావచ్ఛేదకత్వ సంబన్ధావచ్ఛిన్న స్వనిష్ఠావచ్ఛేదకతాక ప్రతియోగితాకభేదవత్వో భయసంబన్ధేన, స్వాధి

కరణతా స్వనిరూపకకాలపూర్వత్వ సంబన్ధేన, భేదప్రతియోగితా
వచ్ఛేదకతా స్వావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్న స్వాశ్రయనిష్ఠా వచ్ఛేదకతాక
ప్రతియోగితాక భేదవత్త్వసంబన్ధేన అవచ్ఛేదకతాచేయం కాలిక
సంబన్ధావచ్ఛిన్నా, ఉత్తరత్ర ఆధేయతాయా ఆధేయతావైశిష్ట్యం
స్వసామానాధికరణ్య స్వాభావవదవృత్తిత్వ విశిష్ట వ్యాసజ్య వృత్తి
ధర్మావచ్ఛిన్నత్వ సంబన్ధావచ్ఛిన్న స్వనిష్ఠావచ్ఛేదకతాక ప్రతి
యోగితాకభేదవత్త్వ స్వనిరూపక కాలనిరూపితత్వైతత్త్రితయ
సంబన్ధేన. ఇత్థంచ ఘటోత్పత్తికాలే ఘటో జాయతే ద్రవ్యం
జాయత ఇత్యాది వ్యవహారాణా ముపపత్తిః, తత్కాలనిరూపితా
యా ఘటత్వావచ్ఛిన్న తద్ఘటనిష్ఠాధేయతా స్వనిరూపకకాలపూర్వ
త్వసంబన్ధేన తత్సమానాధికరణ భేదప్రతియోగితా నిరూపిత స్వా
వచ్ఛేదకావచ్ఛిన్న స్వాశ్రయనిష్ఠావచ్ఛేదకతాక ప్రతియోగితాక
భేదవత్త్వ సంబన్ధావచ్ఛిన్నా వచ్ఛేదకతాశూన్యా యా తత్తాదాత్మ్యా
పన్నా సా ఆధేయతా తన్నిరూపక కాలనిరూపితతత్సమానాధికరణ
వ్యాసజ్య వృత్తిధర్మానవచ్ఛిన్న ఘటత్వ ద్రవ్యత్వాద్యవచ్ఛిన్నాధే
యతాయా ఘటత్వ ద్రవ్యత్వా ద్యవచ్ఛిన్నే సత్వాత్. తత్కాలే
మృత్పిణ్డో జాయత ఇతి వ్యవహారస్యచ అన్వయితావచ్ఛేదక మృత్పి
ణ్డత్వావచ్ఛిన్నత్వస్య ఉత్పత్తిపదార్థ తాదృశకాల నిరూపితా
ధేయతాయాం బాధితత్వేన నాపత్తిః. తత్ర ప్రాథమికాధేయతా
వైశిష్ట్య ఘటకసంబన్ధమధ్యే తాదాత్మ్యానుపాదానే ఘటోత్పత్తి
ద్వితీయక్షణే ఘటో జాయత ఇతి వ్యవహారాపత్తిః, తత్క్షణనిరూపిత
ఘటత్వావచ్ఛిన్న తద్ఘటనిష్ఠాధేయతాయాః పూర్వోక్త స్వసమా
నాధికరణేత్యాది భేదవత్త్వసంబన్ధేన ఆద్యక్షణనిరూపిత ఘటత్వా
వచ్ఛిన్న తద్ఘటనిష్ఠాధేయతా విశిష్టత్వేన నిరుక్తసంబన్ధేన తద్వి

శిష్టాయాః ద్వితీయక్షణనిరూపితాధేయతాయా ఘటత్వాద్యవచ్ఛిన్న సత్వాత్, తాదాత్మ్యోపాదానేచ ఆద్యక్షణనిరూపితా ధేయతాయా ఘటనిష్ఠాయా స్తాదాత్మ్యం ద్వితీయక్షణనిరూపితా ధేయతాయా న్నాస్తీతి, ద్వితీయక్షణనిరూపితాధేయతాయా స్స్వపదేనోపాదానే చ స్వనిరూపకకాలపూర్వత్వ సంబన్ధేన తదధికరణే ఆద్యక్షణే స్వావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్న స్వాశ్రియనిష్ఠావచ్ఛేదకతాక ప్రతియోగితాక భేదవత్వ సంబన్ధేన తాదృశాధేయతావ ద్భేదస్యైవ వర్తమానత్వేన స్వసమానాధికరణ భేదప్రతియోగితావచ్ఛేదకత్వ మేవ తస్యా ఇతి తత్సంబంధావచ్ఛిన్న స్వనిష్ఠావచ్ఛేదకతాక ప్రతియోగితాక భేదవత్వ ఘటితోభయసంబన్ధేన తాదృశాధేయతావిశిష్టత్వ స్న తత్రేతి నిరుక్తోభయసంబన్ధేన స్వవిశిష్టాధేయతా ఆద్యక్షణనిరూపితాధేయతైవేతి తద్విశిష్టత్వ ముక్తత్రితయసంబన్ధేన న ద్వితీయక్షణనిరూపిత ఘటత్వావచ్ఛిన్నాధేయతాయా మితి నోక్తానుపపత్తి.

స్వనిరూపకకాల పూర్వత్వసంబన్ధావచ్ఛిన్న స్వాధికరణతావన్నిరూపిత స్వావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్న స్వాశ్రియనిష్ఠావచ్ఛేకతాక ప్రతియోగితాక భేదవత్వ సంబన్ధా వచ్ఛిన్నాధేయతా మాత్రస్యైవ ద్వితీయసంబన్ధస్థానేనివేశే ఘటోత్పత్తి ద్వితీయాదిక్షణేషుఘటోత్పత్తి వ్యవహారాపత్తిః ప్రాగుక్తా తదవస్థైవ, తన్నిరూపక పూర్వకాలత్వాధికరణె ఘటోత్పత్తిప్రాక్క్షణే స్వావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్న స్వాశ్రియనిష్ఠావచ్ఛేదకతాక ప్రతియోగితాక భేదవత్వసంబన్ధేన తాదృశాధేయతాయా స్సత్వాత్, అత స్స్వసమానాధికరణేత్యాది భేదవత్వ సంబన్ధనివేశః, తాదృశసంబన్ధఘటకభేదప్రతియోగితావచ్ఛేదకతావచ్ఛేదకసంబన్ధశరీరేస్వావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్నావచ్ఛేదతాయాం స్వాశ్రియ

నిష్ఠత్వానుపాదానే ఘటత్వేన పటవాన్నేత్యాకారక వ్యధికరణధర్మా వచ్ఛిన్నా వచ్ఛేదకతాక ప్రతియోగితాకభేద మాదాయ ద్వితీయ క్షణనిరూపిత ఘటత్వావచ్ఛిన్న ఘటనిష్ఠాధేయతాయా అపి నిరుక్త సంబన్ధద్వయేన తాదృశాధేయతా విశిష్టత్వేన తా మాదాయ ప్రాగుక్తదోషః, అత స్స్వాశ్రయనిష్ఠత్వ నివేశః, తావన్మాత్రోపాదానే పటత్వేన ఘటవాన్నేత్యాకారక ప్రతీతిసిద్ధ పటత్వావచ్ఛిన్న ఘటనిష్ఠావచ్ఛేదకతాక ప్రతియోగితాకభేదవత్వ మాదాయ తస్యైవాధేయతాయా స్తద్విశిష్టత్వేన తద్దోషతాదవస్థ్యం, అత స్స్వాశ్రయనిష్ఠాధేయతాయాం స్వావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్నత్వ నివేశః, వ్యధికరణ ధర్మావచ్ఛిన్నా వచ్ఛేదకతాక భేదానభ్యుపగమేచ స్వావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్నా వచ్ఛేదకతాయాం స్వాశ్రయనిష్ఠత్వా నుపాదానే ఘటోత్పత్తిప్రాక్కాలేపి ఘటాంతరసత్వేన ఘటత్వావచ్ఛిన్నావచ్ఛేదకతాక ప్రతియోగితాకభేదస్య ఘటవాన్నేతి ప్రతీతిసాక్షికస్య సత్వేన ఘటోత్పత్తికాలే ఘటో జాయత ఇతి వ్యవహారానుపపత్తిః, తన్నివేశేచ, ఘటత్వేన తద్ఘటవా న్నేత్యాకారక ప్రతీతిసిద్ధ ఘటత్వావచ్ఛిన్న తద్ఘటనిష్ఠావచ్ఛేదకతాక ప్రతియోగితాకభేదస్య తత్కాలేసత్వాత్, తాదృశ భేదఘటిత స్వసమానాధికరణేత్యాది భేదవత్వ సంబన్ధేన ఘటోత్పత్తికాల నిరూపిత ఘటత్వావచ్ఛిన్న తద్ఘటనిష్ఠాధేయతాయా స్తద్విశిష్టత్వేన తత్కాలే ఘట ఉత్పద్యత ఇతి వ్యవహారోపపత్తిః. యద్యపి స్వావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్నావచ్ఛేకతాయాం స్వాశ్రయనిష్ఠత్వా నివేశేపి తమేవ భేద మాదాయ తాదృశాధేయతాయా స్స్వావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్నా వచ్ఛేదకతాకభేదవత్వ సంబన్ధ ఘటిత స్వసమానాధికరణేత్యాది భేదవత్వ సంబన్ధోపపత్తిః, తథాపి స్వాశ్రయనిష్ఠత్వానుపాదానే ఘటత్వేన

భావి ఘటవ్యక్తిమాత్రే త్వాకారకప్రతీతి సిద్ధభేద మాదాయ ఘటోత్పత్తి ద్వితీయాదిక్షణ నిరూపిత ఘటత్వావచ్ఛిన్న ఘట నిష్ఠాధేయతాయా అపి తాదృశభేదవత్వ సంబన్ధావచ్ఛిన్న నిరుక్త వ్యాపకతాసంబన్ధ ఘటితోభయసంబన్ధేన తాదృశాధేయతా విశిష్టతయా తాదృశాధేయతావిశిష్టాధేయతా మాదాయ తత్కాలే ఘటో జాయత ఇతి వ్యవహారాపత్తి రితి తద్వారణాయ స్వాశ్రయ నిష్ఠత్వ నివేశనం, తావన్మాత్రనివేశే ద్విత్వావచ్ఛిన్నవద్భేదం క్షణాంతరవృత్తిత్వే విశిష్టఘటత్వాద్యవచ్ఛిన్న ఘటాదిమద్భేద ఞ్చాదాయ నిరుక్తాధేయతాయా స్తాదృశభేదవత్వ సంబన్ధావచ్ఛిన్న వ్యాపకతా సంబన్ధేన తద్విశిష్టతయా తద్దోషతాదవస్థ్యం, అత స్వావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్నత్వం స్వావచ్ఛేదకతా పర్యాప్త్యధికరణీభూత ధర్మపర్యాప్తావచ్ఛేదకతాకత్వ రూపం నివేశితం. యద్వా స్వావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్నస్వాశ్రయనిష్ఠాధేయతానిరూపితాధికరణతా సంబన్ధావచ్ఛిన్న స్వనిష్ఠావచ్ఛేదకతాక ప్రతియోగితాకభేదస్యైవ భేదప్రతియోగితావచ్ఛేదకసత్తావచ్ఛేదకసంబన్ధత్వాఙ్గీకారేణనదోషః,అతో ఘటత్వావచ్ఛిన్నఘటాంతరనిష్ఠాధేయతా నిరూపితాధికరణతాం ఘటనిష్ఠమృత్పిణ్డత్వావచ్ఛిన్నాధేయతా నిరూపితాధికరణతాఞ్చా దాయ ఘటోత్పత్తి కాలనిరూపిత ఘటనిష్ఠాధేయతాయా అపి స్వావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్నాధేయతా నిరూపితాధికరణతావత్వ సంబన్ధేన స్వాశ్రయనిష్ఠాధేయతానిరూపితాధికరణతావత్వ సంబన్ధేనచ తత్పూర్వకాలే సత్వేన తత్సంబన్ధావచ్ఛిన్న స్వనిష్ఠావచ్ఛేదకతాక ప్రతియోగితాక భేదవత్వ సంబన్ధేన తన్నిరూపక కాలపూర్వకాలత్వ వ్యాపకత్వం తస్యా నాస్తీతి తత్కాలే ఘటో జాయత ఇతి వ్యవహారానుపపత్తిః, అతో భేదప్రతియోగితా వచ్ఛేదకతావచ్ఛేదకీభూతా ధికరణతా నిరూ

పకాధేయతాయాం స్వావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్నత్వ స్వాశ్రియనిష్ఠత్వయో ర్నివేశః, ఆధేయతాయాం స్వవిశిష్టాధేయతా వైశిష్ట్య ఘటకసంబన్ధమధ్యే సామానాధికరణ్యా నుపాదానే ఘటోత్పత్తికాలే పటో జాయత ఇతి వ్యవహారాపత్తిః, తాదృశకాల నిరూపిత పటనిష్ఠాధేయతాయాః స్వనిరూపక కాలనిరూపితత్వ ఘటితోభయసంబంధేన తత్కాలనిరూపితఘటనిష్ఠాధేయతా విశిష్టత్వాత్, అత స్సామానాధికరణ్యానివేశః, తాదృశసంబన్ధమధ్యే స్వనిరూపక కాల నిరూపితత్వానుపాదానే ఘటోత్పత్తి ద్వితీయక్షణనిరూపిత ఘటనిష్ఠాధేయతాయా ఘటోత్పత్తిక్షణనిరూపిత ఘటత్వావచ్ఛిన్న ఘటనిష్ఠాధేయతా విశిష్టత్వం తదితరసంబన్ధ ద్వయేనా క్షతమితి తా మాదాయ ఘటోత్పత్తి ద్వితీయక్షణే ఘటో జాయత ఇతి వ్యవహారాపత్తి, రత స్తత్సంబన్ధ నివేశః, వ్యాసజ్య వృత్తిధర్మావచ్ఛిన్నత్వ ఘటిత తృతీయ సంబన్ధానుపాదానే ఘటోత్పత్త్యధికరణే పటోత్పత్తి ద్వితీయాదిక్షణే ఘటపటోభయం జాయత ఇతి వ్యవహారాపత్తిః, తత్కాలనిరూపిత ఘటనిష్ఠాధేయతా విశిష్టత్వస్య తత్కాలనిరూపిత పటనిష్ఠాధేయతాయాం నిరుక్తసంబంధేన సత్వాత్, అత స్తత్సంబన్ధోపాదానం, తదుపాదానేచ తాదృశాధేయతాయా ఘటత్వావచ్ఛిన్న ఘటనిష్ఠాధేయత్వాభావవతి పటేసత్వేన వ్యాసజ్య వృత్తిధర్మావచ్ఛిన్నత్వేనచ తద్వ్యావృత్తిః, నచ తదుపాదానేపి తత్కాలనిరూపిత ఘటపటోభయత్వా వచ్ఛిన్నాధేయతా మాదాయ నిరుక్తత్రితయ సంబన్ధేన తాదృశాధేయతా విశిష్టత్వం తస్యా స్సువచ మితి తద్దోషతాదవస్థ్యమితి వాచ్యం తాదృశాధేయతాయాం వ్యాసజ్యవృత్తి ధర్మానవచ్ఛిన్నత్వ నివేశేనా దోషాత్. యద్యపి ఆధేయతాయాం వ్యాసజ్యవృత్తిధర్మా నవచ్ఛిన్నత్వ నివేశే ఘటపటోభ

యోత్పత్తికాలే తదుభయం జాయత ఇతి వ్యవహారానుపపత్తిః, ఆధేయతాపదేన తత్కాలనిరూపిత తాదృశోభయత్వా వచ్ఛిన్నాధేయతాయా వ్యాసజ్య వృత్తిధర్మావచ్ఛిన్నత్వేన ధర్మ్య మశక్యతయా ఘటత్వావచ్ఛిన్నాయాః పటత్వావచ్ఛిన్నాయాశ్చ ధేయతాయా ఏవ ధర్మ్యైక్యతయా తదుభయత్వావచ్ఛిన్నాధేయతాయాం తదభావవద్వృత్తిత్వ విశిష్టవ్యాసజ్య వృత్తిధర్మా వచ్ఛిన్నత్వసత్వేన నిరుక్తత్రితయసంబన్ధేన తద్విశిష్టత్వ విరహేణ తద్విశిష్టాధేయతా కేవల ఘటత్వాద్యవచ్ఛిన్నా ధేయతైవేతి తస్యా అన్వయితావచ్ఛేదకీభూతోభయత్వావచ్ఛిన్నత్వ విరహాత్, తథాపి ఆధేయతా విశిష్టత్వ ఘటక స్వవిశిష్టాధేయతా విశిష్టత్వ ఘటక స్వసమానాధికరణేత్యాది భేదవత్వ ఘటక భేదప్రతియోగితా వచ్ఛేదకసంబన్ధ ఘటక భేదప్రతియోగితావచ్ఛేదకతా వచ్ఛేదకీభూత స్వావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్న స్వాశ్రయనిష్ఠాధేయతా నిరూపితాధికరణతావత్వస్థానే స్వానవచ్ఛేదకానవచ్ఛిన్న స్వాశ్రయనిష్ఠాధేయతా నిరూపితాధికరణతావత్వస్యైవ నివేశేనాదోషాత్,ఘటోత్పత్త్యధికరణపటోత్పత్త్యనధికరణపటస్థితికాలనిరూపిత ఘటపటోభయత్వావచ్ఛిన్నాధేయతాయా స్వ సమానాధికరణేత్యాది భేదవత్వ ఘటితోభయసంబన్ధేన తద్విశిష్టత్వవిరహేణ తామాదాయ తాత్కాలే ఘటపటోభయం జాయత ఇతి వ్యవహారాపత్తివిరహాత్, తన్నిరూపకకాలపూర్వత్వాధికరణే పటోత్పత్తికాలే తదనవచ్ఛేదకానవచ్ఛిన్న తదాశ్రయనిష్ఠాయా పటత్వావచ్ఛిన్న పటనిష్ఠాధేయతా తాదృశాధేయతా నిరూపితాధికరణతావత్వస్యైవ సత్వేన స్వానవచ్ఛేదకానవచ్ఛిన్న స్వాశ్రనిష్ఠాధేయతా నిరూపితాధికరణతావత్వ సంబన్ధావచ్ఛిన్న స్వనిష్ఠావచ్ఛేదకతాక ప్రతియోగితాకభేదవత్వసంబన్ధేన తాదృశా

ధేయతావ ద్భేదస్యైవ తత్ర సత్త్వేన తత్సంబన్ధావచ్ఛిన్న స్వ
సమానాధికరణ భేదప్రతియోగితావచ్ఛేదకతాయా ఏవ తత్ర
సత్త్వాత్, ఘటపటోభయోత్పత్తికాలే చ తదుభయం జాయత
ఇతి వ్యవహారస్య నానుపపత్తిః, తత్పూర్వకాలే ఘటాధికరణతా
యాః పటాధికరణతాయా వా అసత్త్వేన స్వానవచ్ఛేదకానవచ్ఛిన్న
స్వాశ్రయనిష్ఠాధేయతా నిరూపితాధికరణతా వత్త్వసంబన్ధావచ్ఛిన్న
స్వనిష్ఠావచ్ఛేదకతాక ప్రతియోగితాకభేదవత్త్వ సంబన్ధేన తత్పూర్వ
కాలత్వ వ్యాపకతాయా స్తత్కాలనిరూపిత తదుభయత్వావచ్ఛిన్నా
ధేయతాయామక్షతత్వాత్, నచైవంసతి మృత్పిణ్డోత్పత్తికాలే మృత్పి
ణ్డో జాయత ఇతి వ్యవహారానుపపత్తిః ప్రాగుక్తా తదవస్థైవ, తత్కాల
నిరూపిత మృత్పిణ్డత్వా వచ్ఛిన్నాధేయతాయా నిరుక్త సంబన్ధేన
తన్నిరూపకకాల పూర్వకాలత్వ వ్యాపకతావిరహాత్, తాదృశా
ధేయతా నవచ్ఛేదకానవచ్ఛిన్న తదాశ్రయనిష్ఠ మృత్త్వావచ్ఛిన్నా
ధేయతా నిరూపితాధికరణతాయా ఏవ తత్పూర్వకాలే సత్త్వాదితి
వాచ్యం, స్వానవచ్ఛేదకా నవచ్ఛిన్న స్వాశ్రయనిష్ఠాధేయతా స్థానే
స్వవిశిష్టాధేయతాయా ఏవ నివేశనీయత్వేనాదోషాత్, ఆధేయతా
యాం స్వ వైశిష్ట్యంచ స్వానవచ్ఛేదకా నవచ్ఛిన్నత్వ స్వాశ్రయనిష్ఠ
త్వైతదుభయాధికరణత్వ స్వావచ్ఛేదకతా పర్యాప్త్యధికరణ
ధర్మానవచ్ఛిన్నత్వ స్వజాతీయత్వో భయ సంబన్ధావచ్ఛిన్న స్వ
నిష్ఠావచ్ఛేదకతాక ప్రతియోగితాక భేదవత్త్వోభయ సంబన్ధేన,
స్వాజాత్యంచ వ్యాసజ్య వృత్తిధర్మా నవచ్ఛిన్నత్వేన రూపేణ,
ఇత్థంచ మృత్త్వావచ్ఛిన్న మృత్పిణ్డోత్పత్తి పూర్వకాల నిరూపి
తాధేయతాయా స్స్వానవచ్ఛేదకా నవచ్ఛిన్నత్వ స్వాశ్రయనిష్ఠ
త్వోభయాధికరణత్వ సంబన్ధేన మృత్పిణ్డోత్పత్తి కాలనిరూపిత

మృత్పిణ్డత్వావచ్ఛిన్నాధేయతా విశిష్టత్వేపి తదవచ్ఛేదకతా పర్యాప్త్యధికరణ ధర్మానవచ్ఛిన్నత్వ తత్సజాతీయత్వోభయస్యైవ తత్ర సత్త్వేన నిరుక్తోభయ సంబన్ధేన తాదృశాధేయతా విశిష్టా మృత్త్వావచ్ఛిన్నాధేయతా నభవతీతి తాదృశీ ఆధేయతా మృత్పిణ్డత్వావచ్ఛిన్నాధేయతైవేతి నోక్తానుపపత్తిః, ఘటత్వావచ్ఛిన్నాయాః పటత్వావచ్ఛిన్నాయాశ్చాధేయతాయా ఘటపటోభయత్వావచ్ఛిన్నాధేయతా వచ్ఛేదకతా పర్యాప్త్యధికరణీభూత ధర్మానవచ్ఛిన్నత్వేపి తత్సజాతీయత్వ విరహేణ నిరుక్తోభయసంబన్ధేన తాదృశోభయత్వా వచ్ఛిన్నాధేయతా విశిష్టత్వేన తత్సంగ్రహః, యద్యపి తత్సజాతీయత్వా ప్రసిద్ధ్యా తత్సంబన్ధావచ్ఛిన్న స్వనిష్ఠావచ్ఛేదకతాక ప్రతియోగితాక భేదవత్వా ప్రసిద్ధిః, తథాపి తాదృశభేదవత్వస్థానే తత్సంబన్ధావచ్ఛిన్న స్వనిష్ఠ ప్రతియోగితాకాత్యన్తాభావవత్వనివేశేనా దోషః,

అథవా స్వసమానాధికరణేత్యాది భేదవత్వసంబన్ధఘటక భేదప్రతియోగితావచ్ఛేదకతా పూర్వోక్త స్వావచేదకావచ్ఛిన్న స్వాశ్రయనిష్ఠావచ్ఛేదకతాక ప్రతియోగితాకభేదవత్వ సంబన్ధావచ్ఛిన్నైవ, పూర్వోక్త ఘటోత్పత్త్యధికరణీభూత పటోత్పత్త్యుత్తరపటస్థితికాలె ఘటపటోభయం జాయత ఇతి వ్యవహారాపత్తిశ్చ పూర్వవదేవ వారణీయా. తత్కాలనిరూపిత తదుభయత్వావచ్ఛిన్నాధేయతాయా స్వాభావవద్వృత్తిత్వవిశిష్ట వ్యాసజ్య వృత్తిధర్మావచ్ఛిన్నత్వ సంబన్ధావచ్ఛిన్న స్వనిష్ఠావచ్ఛేదకతాక ప్రతియోగితాకభేదవత్వసంబన్ధేన నిరుక్తాధేయతా విశిష్టత్వాభావాత్, తదుభయోత్పత్తికాలే తదుభయం జాయతఇతి వ్యవహారశ్చ ఘటత్వాద్యవచ్ఛిన్న తత్కాలనిరూపితాధేయతా మాదాయైవోపపాదనీయః ॥

యద్యపి ఘటత్వాద్యవచ్ఛిన్న తాదృశాధేయతాయా ఘటపటోభయత్వావచ్ఛిన్నత్వ విరహేణ విధేయే అన్వయితావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్నత్వ భాననియమభంగస్స్యాత్, తథాపి వ్యాసజ్య వృత్తిధర్మస్య యత్రాన్వయితావచ్ఛేదకతా తత్రాన్వయితావచ్ఛేదకీభూతయో ర్వ్యాసజ్యవృత్తిధర్మ స్తద్ధర్మ ధర్మితావచ్ఛేదకీభూతా యావన్తో ధర్మాః ప్రత్యేకం తావత్సు ధర్మేషువిధేయాభూతోత్ప త్త్యవచ్ఛేదకత్వ భానాంగీకారేణా దోషాత్, ఘటస్య పటస్యవా ఎకైకస్యోత్పత్తిస్థలే ఘటపటోభయం జాయతఇతి వ్యవహారస్య తత ఎవ నాపత్తిః, తత్ర ఉత్పద్యమానస్య ఘటస్య పటస్య వా యా ఆధేయతా తత్కాలనిరూపితా స్వాభవవద్వృత్తిత్వ విశిష్ట వ్యాసజ్య వృత్తిధర్మావచ్ఛిన్నత్వ సంబన్ధావచ్ఛిన్న స్వనిష్ఠావచ్ఛేదకతాక ప్రతియోగితాకభేదవత్వ సంబన్ధేన తద్విశిష్టత్వస్య తత్కాలనిరూపిత తదుభయత్వా వచ్ఛిన్నాధేయతాయా మసత్వేపి తత్రోత్పద్యమాన ఘటపటాదినిష్ఠ ఘటత్వ పటత్వాద్యవచ్ఛిన్న తత్కాలనిరూపితా ధేయతాయా మక్షతత్వేన తా మాదాయైవ తాదృశవ్యవహారవారణాత్, తాదృశవ్యవహారే ఉత్పత్త్యన్వయితావచ్ఛేదకీభూతో య స్తదుభయత్వరూపో వ్యాసజ్య వృత్తి ధర్మ స్తద్ధర్మితావచ్ఛేదకీభూతయో ర్ఘటత్వ పటత్వయో స్తదవచ్ఛిన్న తత్కాలనిరూపితాధేయతా రూపోత్పత్త్యవచ్ఛేదకత్వస్య భానమానస్య బాధితత్వాత్.

ఎతేన పూర్వోక్తరీత్యా స్వవిశిష్టాధేయతా నిరూపితాధికరణతావత్వ సంబన్ధావచ్ఛిన్న స్వనిష్ఠావచ్ఛేదకతాక ప్రతియోగితాకభేదవత్వ సంబన్ధావచ్ఛిన్న స్వసమానాధికరణ భేదప్రతియోగి

తావచ్ఛేదకత్వ సంబన్ధావచ్ఛిన్న స్వనిష్ఠావచ్ఛేదకతాక ప్రతియోగితాక భేదవత్త్వసంబన్ధ నివేశే మృత్పిణ్డ పటోభయోత్పత్తికాలే తదుభయం జాయతఇతి వ్యవహారానుపపత్తిః. తత్కాలనిరూపిత తదుభయత్వావచ్ఛిన్నాధేయతా మాదాయైవ తాదృశవ్యవహారస్యోపపాదనీయతయా తాదృశాధేయతాయా స్వవిశిష్టాధేయతా నిరూపితాధికరణతా సంబన్ధేనాధికరణం మృదధికరణ పూర్వకాలోపీతి మృత్త్వావచ్ఛిన్న తత్కాలనిరూపితాధేయతాయా నిరుక్తసంబన్ధేన తద్విశిష్టత్వాత్, మృత్త్వావచ్ఛిన్న తాదృశాధేయతాయా మృత్పిణ్డ పటోభయత్వావచ్ఛిన్నాధేయతా వచ్ఛేదకతా పర్యాప్త్యధికరణ ధర్మానవచ్ఛిన్నత్వేపి స్వనిష్ఠవ్యాసజ్య వృత్తిధర్మానవచ్ఛిన్నత్వ వత్త్వరూపేణ తత్సజాతీయత్వ విరహాదితి స్వసమానాధికరణత్వాది భేదవత్త్వసంబన్ధేన తదుభయత్వావచ్ఛిన్నాధేయతాయాం తద్విశిష్టత్వస్య దురుపపాదత్వాదితి పరాస్తం.

యద్యప్యుక్తరీత్యా ఉత్పత్తినిర్వచనే ఘటే గుణక్రియాద్యుత్పత్తికాలే ఘటో జాయత ఇతి వ్యవహారాపత్తిః, తత్కాలనిరూపిత తద్గుణక్రియావచ్ఛిన్నాధేయతా విశిష్టతాదృశాధేయతావత్త్వ రూపోత్పత్తి పదార్థస్య ఘటే తత్కాలే అక్షతత్వాత్, తథాపి ఆధేయతాయాం గుణక్రియాద్యనవచ్ఛిన్నత్వ నివేశేనాదోషః, నచైవం ఘటత్వావచ్ఛిన్నాధేయతాయా అవ్యుత్పత్తిరూపత్వ న్న స్యాత్, సిద్ధాన్తే ఘటత్వస్య స్థూలావస్థారూపస్య ఘటగత పరిమాణరూపత్వేన తదవచ్ఛిన్నాయా ఘటనిష్ఠాధేయతాయా గుణావచ్ఛిన్నత్వస్యాక్షతత్వాదితి వాచ్యం, పరిమాణాతిరిక్త గుణాద్యనవచ్ఛిన్నత్వస్యైవ నివేశేనాదోషాత్, నచైవమపి తత్కాలవృత్తిత్వ

వైశిష్ట్యావచ్ఛిన్న ఘటనిష్ఠాధేయతా మాదాయ తత్కాలే ఘటోత్పత్త్యనధికరణీభూత ఘటస్థిత్యధికరణే ఘట ఉత్పద్యత ఇతి వ్యవహారాపత్తి రితి వాచ్యం. పరిమాణానవచ్ఛిన్నత్వ కించిద్ధర్మా వచ్ఛిన్నత్వోభయాభావస్యైవ నివేశనీయత్వాత్, నచైవం రూప ముత్పద్యతే రస ఉత్పద్యతఇతి వ్యవహారానుపపత్తిః, రూపత్వాద్యవచ్ఛిన్ననిరుక్తాధేయతారూప రూపాద్యుత్పత్తేః పరిమాణానవచ్ఛిన్నత్వ కించిద్ధర్మావచ్ఛిన్నత్వో భయవత్త్వేన తదుభయాభావవత్త్వ విరహాదితి వాచ్యం, పరిమాణానవచ్ఛిన్నత్వ కించిద్ధర్మావచ్ఛిన్నత్వాదివ్యవృత్తిత్వత్రితయా భావవత్త్వస్యైవ నివేశనీయత్వేనా దోషాత్. రూపనిష్ఠ రూపత్వావచ్ఛిన్నాధేయతారూపోత్పత్తౌ దివ్యవృత్తిత్వాభావేనైవ త్రితయాభావసంపత్తేః, నచైవ మపి తత్కాలవృత్తిత్వవిశిష్టఘటత్వావచ్ఛిన్నాధేయతా మాదాయ ఘటోత్పత్త్యనధికరణీభూత ఘటస్థిత్యధికరణీభూత తత్కాలే ఘటో జాయత ఇతి వ్యవహారాపత్తి స్తదవస్థైవ, తాదృశాధేయతాయా ఘటత్వరూపపరిమాణావచ్ఛిన్నత్వేన పరిమాణానవచ్ఛిన్నత్వ ఘటితత్రిత్వా వచ్ఛిన్నాభావస్యాక్షతత్వాదితి వాచ్యం, పరిమాణానవచ్ఛిన్నత్వస్థానే పరిమాణనిష్ఠ నిరవచ్ఛిన్నావచ్ఛేదకతాకాన్యత్వస్యైవ నివేశేనాదోషాత్, తత్కాలవృత్తిత్వ విశిష్ట ఘటత్వావచ్ఛిన్నాధేయతావచ్ఛేదకతాహి ఘటత్వనిష్ఠా తత్కాలవృత్తిత్వ వైశిష్ట్యావచ్ఛిన్నా సతు నిరవచ్ఛిన్నేతి తాదృశాధేయతా వ్యావృత్తిః; నచైవ మపి తత్కాలవృత్తిత్వ ఘటత్వోభయావచ్ఛిన్న ఘటనిష్ఠాధేయతామాదాయ తత్కాలే తాదృశవ్యవహారాపత్తి స్తదవస్థైవ, తాదృశాధేయతాయా నిరుక్తత్రితయాభావసంపత్తే రితి వాచ్యం, పరిమాణ నిష్ఠావచ్ఛేదకతా భిన్నావచ్ఛేదకతా నిరూపకత్వేనా స్యాధేయతాయా విశేషణీయత్వేనా

దోషాత్, నచైవం రూపత్వావచ్ఛిన్నా ధేయతాయా అసంగ్రహేణ రూప ముత్పద్యత ఇతి వ్యవహారానుపపత్తి స్తదవస్థైవేతి వాచ్యం పరిమాణ నిష్ఠావచ్ఛేదకతా భిన్నావచ్ఛేదకత్వా నిరూపకత్వ స్థానే తాదృశావచ్ఛేదకతా నిరూపకత్వ ద్రవ్యవృత్తిత్వోభయా భావస్య వివక్షణీయత్వేన రూపత్వావచ్ఛిన్న రూపనిష్ఠాధేయతాయా ద్రవ్య వృత్తిత్వాభావేన తాదృశోభయాభావవత్త్వేన సంగ్రహాత్, నచైవం ద్రవ్యరూపోభయ ముత్పద్యత ఇతి వ్యవహారానుపపత్తిః తాదృశో భయత్వావచ్ఛిన్నాధేయతా మాదాయైవ తాదృవ్యవహారస్యోప పాదనీయతయా తస్యాశ్చాధేయతాయాః పరిమాణనిష్ఠావచ్ఛేదకతా భిన్నతదుయత్వ నిష్ఠావచ్ఛేదకతా నిరూపకత్వ ద్రవ్యవృత్తిత్వోభయ వత్త్వేన తదుభయాభావవత్వ విరహేణా సంగ్రహాదితి వాచ్యం, తాదృశోభయత్వావచ్ఛిన్న రూపమాత్రనిష్ఠాధేయతా మాదాయైవ తాదృశవ్యవహారస్యో పపాదనీయతయా నుపపత్తివిరహాత్, నచ ఆధేయతావచ్ఛేదకస్యైవా ధేయతానియామకతయా ఆధేయతా వచ్ఛేదకీభూత తాదృశోభయత్వస్య ఉభయత్రైవసత్త్వేనరూపమాత్ర వృత్తితథావిధాధేయతాయాం ప్రమాణాభావ ఇతివాచ్యం, ఆధేయ తాయా ఆధేయస్వరూపత్వమతే ఉభయత్వా వచ్ఛిన్నాధేయతయో స్తత్తద్వ్యక్తినిష్ఠయో స్తత్తద్వ్యక్తిస్వరూపయో స్తత్తద్వ్యక్తి విశ్రాంతత్వేన ద్రవ్యరూపోభయత్వావచ్ఛిన్నాయా ఆధేయతాయా రూపాత్మకాధేయ స్వరూపాయా రూపమాత్రవృత్తిత్వేన ద్రవ్య వృత్తిత్వ ఘటితోభయా భావవత్వస్య తత్రాక్షతత్వాత్.

యద్వా ద్రవ్యవృత్తిత్వస్థానే ద్రవ్యమాత్రవృత్తిత్వ నివేశా న్నిరుక్తోభయత్వావచ్ఛిన్నా ధేయతాయా స్సంగ్రహః.

వస్తుత స్సిద్ధాంతే ఆద్యక్షణావచ్ఛిన్నా వస్థావత్వమే వుత్పత్తిః
క్షణే ఆద్యత్వంచ స్వాధికరణ క్షణధ్వంసా నధికరణత్వం, స్వంఅవస్థా
అవస్థాచ ఆగన్తుకాపరిథక్సిద్ధ ధర్మో వ్యావస్థేతి నిర్వచనాత్, స్వ
భిన్నత్వ స్వసమానాధికరణోభయ సంబన్ధేన పరిమాణవిశిష్ట పరి
మాణరూపా, ఘటత్వాదికంహి మృత్పరిమాణవిశేషః, పిణ్డత్వాఖ్య
సూక్ష్మపరిమాణ సమానాధికరణ స్తద్భిన్నశ్చేతి ఘటత్వాఖ్యపరి
మాణవిశేషస్య నిరుక్తోభయసంబన్ధేన పిణ్డత్వాఖ్య పరిమాణ విశి
ష్టత్వేన అవస్థాత్వోపపత్తిః, ఏతేన ఘటాదినిష్ఠ వాయుసంయో
గాది రూప యత్కిఞ్చిదాగన్తుకా పరిథక్సిద్ధధర్మ మాదాయ ఆద్య,
క్షణావచ్ఛిన్న తాదృశధర్మవత్వస్య ఘటే సత్వేన తాదృశధర్మో
త్పత్తికాలే ఘట ఉత్పద్యత ఇతి వ్యవహారాపత్తి రితి శఙ్కా నిరస్తా,
నిరుక్తసంబన్ధద్వయేన పరిమాణవిశిష్ట పరిమాణస్యైవా వస్థాపదా
ర్థత్వేన ఘటాదా వుత్పద్యమాన వాయుసంయోగాదే రతథా
త్వేన త మాదాయోక్తవ్యవహారాపత్తేరుక్తవివక్షాయా మప్రసక్తేః
నచ ఆద్యక్షణావచ్ఛిన్నా వస్థావత్వం చేదుత్పత్తిః ఘటత్వముత్పద్యత
ఇతి వ్యవహారస్య కథం నిర్వాహః, నచ తాదృశ వ్యవహారో
నేష్ట ఏవేతి వక్తుం శక్యం, సిద్ధాన్తే అవయవ సంస్థానవిశేషస్యైవా
వయవసంయోగ విశేషరూపస్య ఘటత్వాదే ర్ఘటాదా వభ్యుప
గమేన తస్యా త్వాద్యత్వేన తాదృశవ్యవహారస్య ప్రామాణికత్వా
దితి వాచ్యం, తాదృశావస్థావత్వస్య తాదాత్మ్యా పరిథక్సిద్ధత్వాన్యతర
సంబన్ధావచ్ఛిన్నస్య వివక్షణీయత్వేన తాదాత్మ్యసంబన్ధేన తాదృశా
వస్థావత్వస్య తాదృశావస్థాయా మపి సత్వాత్, వస్తుతః ఆద్యక్షణా
వచ్ఛిన్నా వస్థావత్వస్యో త్పత్తిరూపస్య ద్రవ్య ఏవోత్పత్తి వ్యవహా
రనియామకత్వం, నత్వ ద్రవ్యే రూపాదౌ తత్ర నిరుక్తావస్థావత్వస్యా

భావాత్, సర్వసాధారణోత్పత్తిశ్చ ఆధేయతా విశిష్టాధేయతా
విశిష్టత్వరూపా, ఆధేయతాయామాధేయతా వైశిష్ట్యంచ, స్వవిశిష్ట
క్షణావచ్ఛిన్నత్వ తాదాత్మ్యోభయసంబన్ధేన, క్షణే స్వవైశిష్ట్యంచ
స్వాశ్రయాధికరణ క్షణధ్వంసాధికరణత్వసంబన్ధావచ్ఛిన్నస్వనిష్ఠావచ్ఛే
దకతాక ప్రతియోగితాక భేదవత్వ సంబన్ధేన, ఉత్తరత్రాధేయ
తావైశిష్ట్యంచ నిరూపకతాశ్రయతాన్యతరసంబన్ధేన, ఇత్థంచ
ఘటత్వనిష్ఠా ఘటనిరూపితా యా ఘటోత్పత్తిక్షణావచ్ఛిన్నా
ధేయతా తాదృశాధేయతా మాదాయ ఘటత్వ ముత్పద్యత
ఇతి వ్యవహారస్య ఘట ఉత్పద్యత ఇతి వ్యవహారస్యచ ఉపపత్తిః,
తాదృశాధేయతాయా ఆశ్రయతాసంబన్ధేన ఘటత్వ ఇవ నిరూపక
త్వసంబన్ధేన ఘటేఽపి సత్వాత్, ఆద్యక్షణావచ్ఛిన్న రూపనిష్ఠాధేయ
తామాదాయ రూప ముత్పద్యత ఇతివ్యవహారస్యాప్యుపపత్తిః
తాదృశాధేయతాయా ఆశ్రయతాసంబన్ధేన రూపే అక్షతత్వాత్,
రూపోత్పత్తికాలే ఘట ఉత్పద్యత ఇతి వ్యవహారాపత్తిశ్చ అస్మిన్
కల్పే కథం పరిహర్తవ్య ఇతి చేత్, స్వాన్వయి నిష్ఠత్వ స్వాన్వయితా
వచ్ఛేదక నిష్ఠత్వాన్యతరస్య ఉత్పత్తిశబ్దార్థాధేయతాయాం భానాం
గీకారేణ ఘట ఉత్పద్యత ఇత్యాదౌ రూపనిష్ఠాధేయతాయా ఉత్ప
త్తిశబ్దార్థత్వే తస్యా ఘటనిష్ఠత్వస్య ఘటత్వనిష్ఠత్వస్యచా భావేన
స్వాన్వయినిష్ఠత్వ స్వాన్వయితావచ్ఛేదక నిష్ఠత్వాన్యతరత్వా వచ్ఛిన్న
స్య తత్ర బాధితత్వేన తాదృశాన్యతరభానస్య తత్రా సంభవేన
తాదృశ వ్యవహారాపత్తే రసంభవాత్. రూప ముత్పద్యత ఇత్యా
దౌతు ఉత్పత్తిశబ్దార్థ తాదృశాధేయతాయాం రూపనిష్ఠత్వస్యా
బాధేన తాదృశవ్యవహారోపపత్తిః, ఇత్థంచ ఆధేయతాయా ఆధేయ
తావచ్ఛేదకరూపత్వాఙ్గీకారేఽపి న క్షతిః,

ఇద మత్రాధేయం సర్వత్రోత్పత్తిః కాలనిరూపితాధేయత్వమేవ తస్యచ యత్రవ్యాసజ్య వృత్తిపరధర్మస్యాన్వయివచ్ఛేదకతా తత్ర స్వవిశిష్టధర్మవత్వ సంబన్ధేన తదవచ్ఛిన్నేన్వయః ధర్మే స్వవైశిష్ట్యం స్వావచ్ఛేదకత్వ స్వనిరూపకకాల పూర్వకాలవృత్తితావచ్ఛేదకత్వ సంబన్ధావచ్ఛిన్న స్వనిష్ఠావచ్ఛేదకతాక ప్రతియోగితాక భేదవత్వోభయసబన్ధేన యత్రచ వ్యాసజ్య వృత్తిధర్మస్యాన్వయితావచ్ఛేదకతా తత్ర తాదృశధర్మ ధర్మితావచ్ఛేదకీభూత ఘటత్వ పటత్వాది ధర్మేషు ప్రత్యేకం స్వావచ్ఛేదకత్వ స్వనిరూపక కాల పూర్వకాల వృత్తితావచ్ఛేదకత్వ సంబన్ధావచ్ఛిన్న స్వనిష్ఠావచ్ఛేదకతాక ప్రతియోగితాక భేదవత్వోభయ సంబన్ధేనాన్వయః ఇత్థఞ్చ ఘటోత్పత్తికాలే ద్రవ్య ముత్పద్యత ఇతి వ్యవహారః నిరుక్తోభయసంబన్ధేన కాలనిరూపితాధేయతా విశిష్టఘటత్వ వత్వస్యద్రవ్యత్వావచ్ఛిన్న సత్వాదుపపద్యతే, పటోత్పత్తిక్షణే ఘటస్థితికాలే న ఘటపటోభయ ముత్పద్యతఇతి వ్యవహారాపత్తిః. ఘటత్వే తత్కాలనిరూపితాధేయతావచ్ఛేదకే తత్పూర్వకాల నిరూపితాధేయతావచ్ఛేదకత్వస్యాపి సత్వేన తయోర్ధర్మయో ర్నిరుక్తోభయ సంబన్ధేన కాలనిరూపితాధేయతా ఖ్యోత్పత్తి విశిష్టత్వాభావేన తయోరుభయో ర్ధర్మయోః కాలనిరూపితాధేయతా విశిష్టత్వావగాహి నిరుక్తబోధస్య బాధితార్థకత్వాత్, పరన్తు స్వవిశిష్ట ధర్మవత్వరూపసంబన్ధ ఘటకీభూత ధర్మః పూర్వోక్తరీత్యా పరిమాణరూపో గ్రాహ్యః తేన ఘటాదౌ వాయుసంయోగరూప యత్కిఞ్చిద్ధర్మోత్పత్తికాలే ఘట ఉత్పద్యత ఇతి వ్యవహారాపత్తేః ప్రాగుక్తాయా నాపత్తిః ఘటత్వాదికన్తు మృత్పరిమాణ విశేష ఏవేతి తదాదాయ ఘటాదా వుత్పద్యత ఇతి వ్యవహారోపపత్తిశ్చేతి।

వినతేత్యాదిపాదేనశారీరకే తృతీయాధ్యాయార్థస్య ముముక్షూపాస్యత్వస్య చతుర్థాధ్యాయ ప్రమేయస్య మోక్షప్రదత్వస్యచ సంక్షేపో యద్యభిప్రేత స్తర్హి వినతభూత రక్షైకదీక్ష ఇత్యేహాలం హరిశబ్దోనర్థక ఇత్యాశంక్య తస్యార్థక్య ముపపాదయతి భూతహరితఇతి శ్రుతప్రకాశికాచార్యః. సంశ్రితసంబన్ధినోపి తత ఏవ కారణా ద్భగవతో రక్ష్యా ఇత్యభిప్రాయఇతి, తతఏవేత్యస్య సంశ్రితసంబన్ధాదేవేత్యర్థః. సంశ్రితత్వం భగవ దుపాసకత్వాదిరూపం తత్సంబన్ధశ్చ పుత్రశిష్యభావాది రిహవివక్షితః. ఆస్ఫోటయన్తి పితరఇత్యాది వక్ష్యమాణ ప్రమాణానుగుణ్యాత్, నను వినత ఘటిత సముదాయఏవ వినతశబ్ద సమభివ్యాహృత హరిశబ్దేన బోధ్యతే నతు వినతసంబన్ధీ, అన్యసముదాయః నహి బ్రాహ్మణ సముదాయ ఇత్యుక్తే బ్రాహ్మణసంబన్ధీ అబ్రాహ్మణసముదాయఃప్రతీయతే షష్ఠ్యన్తపద సమభివ్యాహృతే సముదాయవాచిపదస్య షష్ఠ్యన్తార్థానతిరిక్తవిషయత్వ నియమాదిత్యాశంక్య రాజపరిషదిత్యాదౌ రాజస్వామికాన్యసముదాయస్యాపి పరిషచ్ఛబ్దేన ప్రతీయమానత్వా న్న తాదృశనియమ ఇతి పరిహరతి నన్విత్యాదినా, షష్ఠ్యర్థః సంబన్ధస్సముదాయ సముదాయి భావఏవేతి యదినియమస్స్యాత్ తదా షష్ఠ్యన్తార్థా నతిరిక్తవిషయత్వం సముదాయ వాచి శబ్దస్యేత్యపి నియమో భవేత్, నైవం నియమః షష్ఠ్యా స్సంబన్ధ సామాన్యవిషయత్వాత్, సచసంబన్ధః ప్రకరణాద్యానుగుణ్యేన తాత్పర్యవశా ద్వివక్షితవిశేషే పర్యవస్యతీతి ప్రకృతే భూతసంబన్ధశ్చహరితే రక్షానిమిత్తత్వేన వివక్షితఇతి తద్బలా దాస్ఫోటయన్తీ త్యాది ప్రమాణప్రసిద్ధో రక్షానిమిత్తభూతః పుత్రశిష్యభావాది రభిప్రేతః

అన్యథా ప్రాప్తశబ్దస్య వైయ్యర్థ్యాదితిభావః, ఏతేన సామాన్యత స్సంబన్ధసామాన్యవాచిన్యా అపి షష్ఠ్యా స్సంబన్ధ విశేష స్ఫోరక పదాన్తర సమభివ్యాహారే తత్పరత్వమేవదృష్టం యథా, దేవదత్తస్య పుత్ర ఇత్యాదౌ, తత్రహి పితృపుత్రభావ ఏవహి షష్ఠ్యా ప్రతీయతే నతు దేవదత్తస్వామికో న్యదీయః పుత్ర ఇతి స్వస్వామిభావాదిరపీతి ప్రకృతే భూతప్రాప్త ఇతి సమాసాన్తర్గతషష్ఠ్యా స్సంబన్ధసామాన్య వాచిత్వేపి సముదాయసముదాయి భావసంబన్ధవిశేష స్ఫోరకప్రాప్త శబ్దసమభివ్యాహారబలేన తాదృశసంబన్ధవిశేష ఏవ పర్యవసానం వాచ్యమితి న వివక్షితార్థలాభ ఇతిప్రత్యుక్తం సంబన్ధవిశేష స్ఫోరక రక్షాశబ్దేన వివక్షితసంబన్ధ విశేషలాభాత్, రక్షానిమిత్తభూత స్సంబన్ధోహి నిరుక్త ప్రమాణానుగుణ్యేన పుత్రశిష్యభావాది రేవేత్యత్ర న వివాదః రాజాస్వకీయంజనం రక్షతీత్యుక్తౌ రక్షణహేతుభూత స్సబన్ధవిశేష ఏవహి రాజ్ఞోజనస్యచ ప్రతీయతే నతు సమానకాలికత్వ సామానాధికరణ్యాది రుదాసీన స్సంబన్ధః అత స్సంభవతి సార్థకత్వే నిరర్థకత్వ కల్పనాయా అన్యాయ్యత్వాత్ సముదాయ సముదాయి భావసంబన్ధస్యాత్ర వివక్షాయాం ప్రాప్తశబ్దస్య వైయర్థ్య ప్రసంగేన తత్సార్థక్యాయచ నిరుక్తసంబన్ధఏవ షష్ఠ్యర్థతయా వివక్షణీయఇతి నానుపపత్తిగన్ధః.

పారాశర్యోక్తిరూపా ముపనిషదిసుధా ముద్ధృతాం
క్షీరసింధౌ మధ్యాత్సంసారవహ్న్యాపతనమృతసముజ్జీవి
నీం తీవ్రతాపే । పూర్వాచార్యాభిగుప్తాం బహు
మతివిహతి ప్రాపితాసన్నికర్షా మాసీతామక్షరై
స్సైన్యక్షితిగ సుమనసః స్సన్తతంసంపిబన్తు ॥౧౪॥

అథ ద్వితీయశ్లోకేన ప్రేక్షావత్ప్రవృత్తయే విషయప్రయోజనాది రూపానుబన్ధి చతుష్టయం ప్రదర్శయ న్నర్థాద్గురూపాసన మన్వాచరతి పారాశర్యేతి, సుధాసామ్యా త్సుధాత్వేన వ్యాసవచసాం రూపణం, సామ్యప్రయోజకాశ్చధర్మాః క్షీరసింధూద్ధృతత్వ మృతసంజీవనహేతుత్వాదయః ప్రతిపాద్యంతేహి శ్లోకే ఉపనిషది క్షీరసింధౌ ఉపనిషదాఖ్యే క్షీరసముద్రేః సుధ్యాదుద్ధృతాం మధ్యప్రదేశాదున్నీతాం తీవ్రతాపే సంసారవహ్నౌ దుస్సహాధ్యాత్మికాది తాపత్రయవతి సంసారరూపాగ్నౌ పతనమృతసముజ్జీవినీం--పతనేన మృతాః పరమాత్మరూప ప్రాణవియోగం ప్రాప్తా యే జనాః-తేషాంసముజ్జీవినీం-పరమాత్మరూప ప్రాణసంయోగాపాదనేన సంసారోన్మూలన రూపోజ్జీవనహేతుభూతాం, సమిత్యుపసర్గేణ కైవల్యవ్యావృత్తిః, తథాచ వ్యాసార్యాః సంసారాగ్నివిదీపన వ్యపగతప్రాణాత్మ సంజీవనీ మిత్యత్ర జీవనముజ్జీవనం సంసారోన్మూలనం, సమితి కైవల్య వ్యావృత్తిరితి వ్యాచఖ్యుః.

అత్ర కేచిత్ సమితి కైవల్యవ్యావృత్తిరితి వదతామాచార్యాణాం కైవల్యస్య సంసారోన్మోచనకోటావంతర్భావాభిప్రాయం సన్విత్యాదినాశంక్య సమితి కైవల్యవ్యావృత్తిరిత్యుక్త్యా కైవల్యస్య సమీచీన సంసారనివృత్తిరూపత్వ న్నాస్తీతి గమ్యత ఇతి నిశ్శేష సంసారనివృత్తిరూపత్వన్నాస్తీత్యా చార్యాణా మాశయ ఇతి సమాదధిరే, తేషామయ మాశయోవగమ్యతే, సంజీవనీమిత్యత్ర సమిత్యుపసర్గ స్సంసారనివృత్తిరూప జీవనాన్వయి సమీచీనత్వ మవగమయతి, సంసారనివృత్తౌ సమీచీనత్వంచ సంసారప్రాగభావా సామానాధికరణ్యం తథాచ సంసారప్రాగభావాసామానాధికరణ్య బోధకేన

సమిత్యుపసర్గేణ కైవల్యవ్యావృత్తిం వదతాం కైవల్యస్య సంసార ప్రాగభావ సామానాధికరణ్య మేవాస్తీత్యవగమ్యత ఇత్యతః కైవల్యస్య సంసారోన్మోచనకోటా నాంతర్భావ ఇతి ।

అత్రోచ్యతే జీవన ముజ్జీవన మిత్యత్రవ్యాఖ్యానే ఉదిత్యుపసర్గేణ కిమభిప్రేతం సంసార ప్రాగభావా సామానాధికరణ్య రూపోత్కర్ష ఎవాభిప్రేత ఇతివక్తవ్యం సంసారోన్మూలన మితి హ్యుజ్జీవనపదం వ్యాఖ్యాతం సంసారమోచనస్యోత్కర్షోపి దృశ్య ఎవహి అన్యస్య దుర్వచత్వాత్, కైవల్యస్య యది సంసారప్రాగభావ సామానాధికరణ్యంస్యాత్, తర్హి తస్య సంసారోన్మోచన రూపత్వమెవనాస్తీతి సంసారోన్మూలనవాచి జీవనశబ్దేనైవ తద్వ్యావృత్తే స్సమిత్యస్య తద్వ్యావర్తకతోక్తి రయుక్తా స్యాత్, కింతర్హి సమిత్యస్య తద్వ్యావర్తకత్వం కథయతా మభిప్రాయ ఇతిచేదుచ్యతే సమిత్యుపసర్గస్య సమీచీనత్వ మేవార్థః సమీచీనత్వన్తు న భవదభిప్రేత సంసారప్రాగభావా సామానాధికరణ్యం కిన్తు భగవదనుభవగర్భత్వం, తచ్చ కైవల్యే నాస్తీతి సమిత్యనేన కైవల్యవ్యావృత్తిరుపపద్యతే, అత ఎవ సమిత్యనేన కైవల్య వ్యావృత్తికథనాత్, కైవల్యస్య సంసారోన్మోచనకోటా వన్తర్భావ శ్చాచార్యాభిమత ఇతి గమ్యతే.

యదపి ప్రాణశబ్దస్య పరాత్మపరత్వ సమర్థనపూర్వకం పరమాత్మాలాభే సంసారస్య హేతుత్వం కథయతా మాచార్యాణాం కైవల్యే సంసారాభావస్యాభిమతత్వే నిమిత్తాపాయే నైమిత్తికస్యాప్యపాయ ఇతి న్యాయేన కైవల్యే సంసారాభావేన పరమాత్మలాభస్యైవాభ్యుపగంతవ్యత్వ ప్రసంగాదితి, తదపి న విచారసహం, పర

మాత్మలాభం ప్రతి సంసారస్య ప్రతిబన్ధకత్వేన తదలాభం ప్రతి సంసారస్య ప్రయోజకత్వేపి సంసారాభావమాత్రాన్న పరమాత్మలాభప్రసంగః, ప్రతిబన్ధకాభావస్య కార్యప్రయోజకత్వేపి న ప్రతిబన్ధకాభావమాత్రం కార్యముత్పాదయితుమలం నఖలు మణ్యాదిరూపప్రతిబన్ధకాభావమాత్రాదసత్యాంవహ్న్యాదిరూపదాహసామగ్ర్యాం దాహ ఉత్పద్యతే, కిన్తు ప్రతిబన్ధకాభావస్య సామగ్ర్యనుప్రవేశమాత్రం నతు తావన్మాత్రస్య ఫలోపధాయకత్వం, కారణస్తోమరూప ఫలోపధాయక సామగ్ర్యాం కస్యచిదేకస్య కారణస్యవిరహేపి ఫలానుత్పత్తి దర్శనాత్, సామగ్ర్యా ఏవ కార్యోపధాయకత్వాత్, తర్హి కిన్తత్కారణం యద్విరహేణ కైవల్యే పరమాత్మాలాభ ఇతి చేత్ పరమాత్మలాభోద్దేశ్యక పరమాత్మోపాసన మేవేతి బ్రూమః. ' జరామరణమోక్షాయ మా మాశ్రిత్య యతన్తియే " ఇతి కైవల్యార్థినాం కేవలజరామరణమోక్షోద్దేశ్యక మేవహి పరమాత్మోపాసనం నతు పరాత్మలాభోద్దేశ్యకం అతథోపాసనా త్ఫలమప్య తథాభూతం యథాక్రతున్యాయా దితి న కశ్చిద్దోషః.

యదపి వస్తుతస్తు వ్యపగతప్రాణాత్మ సంజీవనీమిత్యుక్తే వ్యపగతప్రాణానాం సంజీవనీం ప్రాణధారికామిత్యేవార్థః ప్రతీయతే, జీవనశబ్దస్య ప్రాణధారణార్థకత్వాత్, తతశ్చ యః ప్రాణో వ్యపగతః తత్ప్రాణలంభికా మిత్యర్థః పర్యవస్యతి, తతశ్చ వ్యపగతపరమాత్మరూప ప్రాణలంభకత్వం కైవల్యస్యా ప్రసక్తమేవేతి తదపి న, సంజీవనీమిత్యత్ర జీవన ముజ్జీవనం సంసారోన్మూలన మితిహి వ్యాఖ్యానం విషదష్టసంజీవనం మన్త్రౌషధాదిక మిత్యుక్తే ప్రాణాపాయహేతుభూత విషాపాకరణ హేతుభూతం మన్త్రౌషధాదిక మితిహి ప్రతీయతే, నతు యాదృశప్రాణవ్యక్తి నిర్గతా తాదృశప్రాణ

వ్యక్తిలంభకమితి, అతః ప్రకృతేపి వ్యపగతప్రాణాత్మ సంజీవనీమిత్య నేన పరమాత్మరూప ప్రాణాపాయహేతుభూత సంసారనివృత్తిరేవ ప్రతీయతే, సాచ కైవల్యైకస్వరూపై వేతి, ఏతేన కైవల్యస్యోక్తరీత్యా పరమాత్మరూప ప్రాణలంభకత్వ మప్రసక్తమేవేతి కథంతర్హి సమితి కైవల్యవ్యావృత్తిరుచ్యత ఇతి చేదిత్యాశంక్య ఇత్థ మిత్యా దినా ప్రాణశబ్దస్య జీవపరత్వమాశ్రిత్య గ్రిమంగ్రిస్థే సమాధాన వర్ణనమపి నిరస్తం, ప్రాణశబ్దస్య భూమవిద్యాయాం క్వచిజ్జీవపర తయా ప్రయోగేపి న తత్ర ప్రాణశబ్దస్య ముఖ్యవృత్తత్వం అసన రూపసత్తాహేతుత్వ రూపధారకత్వంహి ప్రాణశబ్దస్య యోగశక్య తావచ్ఛేదకం తత్పౌష్కల్యంచపరమాత్మన్యేవహి వేదాన్తవాక్యేషు ప్రసిద్ధం. “ సర్వంఖల్విదంబ్రహ్మ తజ్జలాన్ ” ఏతస్యవా అక్షరస్య ప్రశాసనేగార్గి ద్యావాప్రథివ్యౌవిధృతేతిష్ఠతః సర్వాణిహవాఇమాని భూతాని ప్రాణమేవాభిసంవిశన్తి ప్రజ్ఞామాత్రాః ప్రాణే అర్పితా ఇత్యాదిషు, యోగార్థపౌష్కల్యమేవహి శబ్దస్య ముఖ్యవృత్తతాయా న్నియామకం, నఖలుబ్రహ్మత్వగుణలేశయోగాచ్ఛ్రుతిషుప్రధానాదిషు ప్రయుజ్యమానస్య బ్రహ్మశబ్దస్య తేషు ముఖ్యవృత్తత్వం యుక్తం యస్మిన్ప్రయుజ్యమానేతు గుణయోగ స్సుపుష్కలః తస్మిన్నేవబ్రహ్మ శబ్దో ముఖ్యవృత్తో మహామునే ఇత్యాదివచనవిరోధాత్, అత స్త న్న్యాయేన ప్రాణశబ్దస్యాపి క్వచిజ్జీవే ప్రయుజ్యమానస్య ముఖ్య త్వమేవేతి ముఖ్యార్థసంభవే అముఖ్యార్థకల్పనాయా అన్యా య్యత్వా ద్వ్యపగతప్రాణాత్మ సంజీవనీమిత్యత్ర ప్రాణశబ్దః పర మాత్మపరఏవ న జీవఇతి జీవపరత్వమాశ్రిత్య క్లిష్టకల్పనాయా అన్యాయ్యత్వా దితి. పూర్వాచార్యాభిగుప్తాం పూర్వాచార్యైః టంకద్రమిడ గుహదేవాదిభి ర్భాష్య ప్రణయనాదినా సాంప్ర

దాయిక సూత్రతాత్పర్యార్థ విశదీకరణేన రక్షితాం సుధాపక్షే పూర్వేణాచార్యేణ గీర్వాణగురుణా యంత్రస్థాపనాదినా అసురేభ్యో రక్షితామిత్యర్థః. యద్వా నామైకదేశే నామగ్రహణమాశ్రిత్య పూర్వదేవాస్సురద్విష ఇతి కోశేన పూర్వదేవశబ్దస్యాసురవాచకత్వావగమేన తదేకదేశ పూర్వశబ్దస్యాపి తద్వాచకత్వసంభవేన పూర్వేభ్యః అసురేభ్యః ఆచార్యాభిగుప్తాం ఆచార్యేణసురగురుణా పూర్వోక్తరీత్యా రక్షితామిత్యర్థః అత్ర భీత్రార్థానా మితి పూర్వశబ్దాత్ పంచమీసుప్ సుపేతి పూర్వశబ్దస్య ఆచార్యాభిగుప్తశబ్దేన సాకం సమాసో బోధ్యః, అతః పంచమీభయేనేతి సమాసశాస్త్రస్యాప్రవృత్తావపినక్షతిః బహుమతివిహతిప్రాపితాసన్నికర్షాం బహ్వ్యో మతయః బహూనాంకథకానాం మతయో వా తాభిః పరస్పరవిరుద్ధాభిః ప్రాపితః అసన్నికర్షః మనసి యథావస్థితార్థాస్ఫురణంయస్యా స్తథాభూతాం సూత్రవచసాంహ్య సాంప్రదాయికై స్స్వకపోల కల్పితార్థానాం బహూనాం పరస్పర విరుద్ధానాం ప్రతిపాదనేన తద్బలేన యథావస్థిత సూత్రార్థప్రతిపత్తి ర్న చేతసి సాన్నిధ్య మావహతి ప్రేక్షావతాంముముక్షూణా మితి తదర్థం స్వైర్భాష్యకారై స్తద్వివరణావశ్యకతేతిభావః సుధాపక్షే.బహుమతి బహుమానం సత్కారః సుధాప్రాప్త్యుద్దేశ్యక తద్విషయక ప్రీతికారిత గాయత్రీజప బ్రహ్మచర్యాదిరూపః తస్య విహతౌ అభావేసతి ప్రాపితాసన్నికర్షాం ప్రాపితః అసన్నికర్షః అసాన్నిధ్యం యస్యా స్తథాభూతాం సుధాహి గాయత్రీజపేన బ్రహ్మచర్యాది నియమోపేతైః పురుషైః ప్రాప్యతే నాన్యథేతి పౌరాణికీప్రతీతిః అతఏవ స్వైరక్షరై రానీతాం స్వైః - స్వకీయైః, సుధాసంబన్ధిభిః సుధాప్రాపకై రిత్యర్థః గాయత్ర్యవయవభూతై రక్షరైః భోక్తౄణాంసాన్నిధ్యం ప్రాపితామిత్యర్థః.

గాయత్ర్యా అక్షరశబ్దేన ప్రతిపాదనం జపకాలే గాయత్ర్యక్షరాణా ముదాత్తానుదాత్తాది స్వరవిపర్యాసమన్తరేణానుసన్ధానమేవ ఫలప్రదమితి సూచనాయ, అత్ర సుధాపక్షానుగుణ్యార్థ. మమాక్షరై రిత్యనుక్తిః. యద్వా స్తై ర్వరక్షరైః సూత్రాక్షరైః సూత్రాక్షరాణి వ్యాఖ్యాస్యన్త ఇతి ప్రతిజ్ఞానుసారేణ సూత్రఘటకపదానాం ప్రకృతి ప్రత్యయ స్వారస్యానుగుణ్యేన సూత్రార్థప్రతిపాదన మభిప్రేతం. క్షితిగసుమనస ఇతి కథితప్రకృత సుధాభోక్తారః ప్రతిపాదితాః. దివ్యసుధా భోక్తారోహి దివిషదస్సుమనసః. నిరుక్త సుధాభోక్తార స్తు క్షితిగసుమనసః— భౌమాస్సుమనసః, సుమనస ఇతి సారాసార వివేకశాలినః; నతు బ్రాహ్మణాః వర్ణత్రయనిష్ఠానా మాధ్యాత్మిక శాస్త్రాధికారాత్. సంతతం— సదా, సంపిబన్తు; సమ్యక్పానం కుర్వన్త్విత్యర్థః. భోగ్యతాతిశయాదర్థానాం గభీరత్వేనచ సదాపరిశీలనం కార్యమిత్యర్థః. నను తర్హి పారాశర్యాభిప్రాయానుగుణ బోధాయనాది గ్రన్థప్రవచనమేవ పరోక్తదోషోద్ధారపురస్సరం కర్తు ముచితం, కిమనేనాపూర్వగ్రన్థ ప్రణయన పరిశ్రమేణేత్యాశంకాం తేషామతివిస్తీర్ణత్వాతి సంక్షిప్తత్వాభ్యాం అల్పాయుష్కేషు మందమతిష్వస్మా స్వకార్యకరత్వేన శ్రీభాష్యస్య తాదృశ దోషద్వయరహితస్యా వశ్యకతాప్రతిపాదనేన పరిహరన్ తస్యా సాంప్రదాయికత్వశంకాంచోద్ధరన్ శిష్యావధానాయ ప్రతిజానీతే పూర్వాచార్యా ఇత్యాదినా ॥

శ్రీభగవద్బోధాయనకృతాం విస్తీర్ణాం బ్రహ్మసూత్రవృత్తిం పూర్వాచార్యా స్సంచిక్షిపు స్తన్మతానుసారేణ సూత్రాక్షరాణి వ్యాఖ్యాస్యంతే ॥

శ్లో॥ పూర్వాచార్యాస్తు టంకద్రమిడ గుహముఖా బ్రహ్మ
సూత్రస్యవృత్తిం దీర్ఘాం సంచిక్షిపుస్తే వ్యరచి భగ
వతా యాతు బోధాయనేన । వ్యాఖ్యాస్యంతే
మయాతన్మత మనుసరతా తాని సూత్రాక్షరాణి
శ్రీమద్వ్యాస ప్రణీతా న్యుపనిషదభిసన్ధి ప్రకాశా
వహాని ॥౧౯॥

టీ॥ అస్యార్థః—భగవతా బోధాయనేన యా వృత్తిర్వ్యరచి-విరచితా, తాం దీర్ఘాం విస్తీర్ణాం బ్రహ్మసూత్రస్యవృత్తిం తే ప్రసిద్ధాః టంకద్రమిడగుహముఖాః - టంకద్రమిడ గుహదేవ ప్రభృతయః, పూర్వాచార్యాస్సంచిక్షిపుః పూర్వపక్ష ప్రత్యనీక యుక్తిమంతరా కేవల సిద్ధాన్తార్థ ప్రతిపాదక భాష్యాది ప్రణయనేన తదర్థసంక్షేప మకుర్వన్; తన్మతమనుసరతా బోధాయనాది సిద్ధాన్తానుసారిణా మయా, శ్రీమద్వ్యాసప్రణీతాని, శ్రీ వేదవ్యాసాభిహితాని, ఉపనిషదభిసన్ధి ప్రకాశావహాని - ఉపనిషత్తాత్పర్య నిర్ణాయకాని, తాని సూత్రాక్షరాణి - బ్రహ్మసూత్రాక్షరాణి వ్యాఖ్యాస్యంతే - వివరిష్యంతే, సిద్ధాంతానుసారిత్వంచ స్వస్య-సిద్ధాన్తే తాత్త్వికత్వ జ్ఞానపూర్వక తదవిరుద్ధార్థ ప్రతిపాదనేచ్ఛావత్త్వం. ఇదంచ విశేషణం హేతుగర్భం. తతో వ్యాఖ్యానే తద్ధేతుకత్వ లాభేన సాంప్రదాయికత్వ లాభఇతి అసాంప్రదాయికత్వ శంకాస్య పరిహృతా భవతి ॥

అ॥ అథ సూత్రవాక్యం వ్యాచిఖ్యాసుర్వాక్యార్థజ్ఞానస్య పదార్థజ్ఞాన పురస్సరత్వాత్ప్రథమంపదాని వ్యాచష్టే ఆనన్తర్యఇతి.

శ్రీ॥ అథాతో బ్రహ్మజిజ్ఞాసా ॥ అత్రాయమథశబ్ద ఆనన్తర్యే భవతి.

అతశ్శబ్దో వృత్తస్య హేతుభావే. అధీతసాఙ్గసశిరస్క వేదస్యాధిగతాల్పాస్థిరఫల కేవలకర్మజ్ఞానతయా సంజాతమోక్షాభిలాషస్య అనన్తస్థిరఫల బ్రహ్మజిజ్ఞాసా హ్యానంతరభావినీ॥

శ్లో॥ ఆనంతర్యేథశబ్దో యమిహ భవతి చాతః పదం హేతు
భావే వృత్తస్యాధీతమూర్ధాంగయుత నిగమతః
ప్రాపితాత ప్రబుద్ధేః । కర్మణ్యల్పాస్థిరార్థావగతి
యుతతయా కేవలేస్మిన్ ముముక్షోః బ్రహ్మజ్ఞానే హ్య
నంత స్థిరఫలజనకే నంతరం స్యాదపేక్షా ॥ ౧౦॥

టీ॥ ఇహ అయమథశబ్ద ఆనంతర్యే భవతి, ఇతి హేత్యస్య వేదోత్తరభాగవిచారరూప బ్రహ్మమీమాంసారంభసూత్రే ఇత్యర్థః. అయమిత్యస్య అతశ్శబ్ద శిరస్క ఇత్యర్థః. ఇదం విశేషణద్వయం ఆనంతర్య ఇత్యనేన వివక్షితానంతర్య తాత్పర్యకత్వే హేతుః, పూర్వవృత్తస్యాకస్యచిత్సత్త్వే హ్యానంతర్య మిహాథశబ్దార్థో భవితుమర్హతి. తస్యైవా సత్త్వాదానంతర్యబోధే యోగ్యతావిరహేణ సంభవతీతి మాయా శంకాం పరిహరతీహ శబ్దః. తేన చ వేదోత్తరభాగార్థ విచారాత్మక బ్రహ్మమీమాంసాద్యసూత్రే స్థత్వప్రతిపాదనేన పూర్వభాగ విచారాత్మక కర్మమీమాంసాయా జిజ్ఞాసాపద సామర్థ్యాక్షిప్తాయాః పూర్వవృత్తత్వం సిద్ధమితి, ఆనంతర్యార్థకత్వే అయోగ్యతా పరిహారః. అయంశబ్దోక్తాతశ్శబ్దశిరస్కత్వ మప్యానంతర్యార్థకత్వ మస్య ద్రఢయతి. అతశ్శబ్దో హి సమభివ్యాహృత పదోపస్థితార్థే ప్రకృతార్థహేతుత్వ మావేదయతి. యథాన్నం నిష్పన్న మతో భోక్తవ్య మిత్యాదౌ, అన్నస్య నిష్పన్నతాయాః భోక్తవ్యతాహేతుత్వం హ్యతశ్శబ్దోవగమయతి, ప్రకృతే 'చాథశబ్ద

స్యానంతర్యోపస్థాపకత్వాభావే సమభివ్యాహృత పదార్థస్య హేతు
త్వాన్వయ యోగ్యస్య సత్త్వేనాతశ్శబ్దస్య ప్రకృతార్థ హేతుత్వ
బోధకత్వన్న స్యాత్. ఆనంతర్యార్థకత్వే చాథశబ్దస్య ఆనంతర్య
ప్రతియోగిన ఏవ హేతుత్వమతశ్శబ్దోవగమయతీతి వక్తుముచిత
మిత్యతశ్శబ్ద శిరస్కత్వమప్యత్ర హేతుః, ఏవం భవతీత్యనేనాపి అథ
శబ్దస్యానంతర్యే ప్రయోగప్రాచుర్యరూప స్వారస్యసూచకేనానంత
ర్యపరత్వముపపాదితంభవతి, అత ఏవ తత్పదసార్థక్యం, సత్యానం
తర్యే ప్రయోగప్రాచుర్యంచేత్ భవతి శబ్దేనవివక్షితం, తర్హి
అత్రేయమితి విశేషణద్వయాన్వయోనుపపన్నః, నహి అత్ర
త్యాథశబ్దస్యానంతర్యే ప్రయోగ ప్రాచుర్యం దృష్టమితివాచ్యం,
అథశబ్ద ఆనంతర్యేవభవతి. అత్రేయ మానంతర్య ఇతివాక్య
భేదమాశ్రిత్య వివక్షితార్థలాభాత్, ప్రథమవాక్యస్యానంతర్యే
ప్రయోగప్రాచుర్యరూప స్వారస్య మథశబ్దస్యాభిప్రేతం, ఉత్తర
వాక్యేతు సూత్రస్థాథశబ్దస్య విశేషత ఆనంతర్య తాత్పర్యకత్వ
ముక్తయుక్త్యా వివక్షితమితి నానుపపత్తిః. అతఃపదంచవృత్తస్య
హేతుభావే, ఇహాయంభవతీతి పదత్రయమత్రాప్యనుషజ్యతే,
ఇదంచ పదత్రయం వృత్తస్య హేతుభావ ఇత్యనేన వివక్షితపూర్వ
వృత్తనిష్ఠ ప్రకృతార్థహేతుత్వ తాత్పర్యకత్వే, అతశ్శబ్దనిష్ఠే,
హేతుపరం, ఇహేత్యస్య పూర్వవదర్థః. అనేన కర్మమీమాం
సారూపస్య పూర్వవృత్తవిశేషస్య, జిజ్ఞాసాపదసామర్థ్యాక్షిప్తస్య,
హేతుభావార్హత్వ మవగమ్యతే, ఆక్షేపప్రకారశ్చ ముముక్షో
ర్బ్రహ్మవిచారః, పూర్వవృత్తం కర్మవిచారమంతరా అనుపపన్న
ఇత్యర్థాపత్తిరూపః, యద్వినాయదనుపపన్నం తత్తస్యోపపాదక
మితి న్యాయేన కర్మవిచారమంతరానుపపద్యమానో బ్రహ్మవిచారః

కర్మవిచార ముపపాదయతి - అనుపపత్తిప్రకారశ్చాగ్రే వక్ష్యతే, అయమిత్యస్యానంతర్యపరాథశబ్దపూర్వక ఇత్యర్థః. తేన చ సమభివ్యాహృత పదార్థస్యానంతర్య ప్రతియోగినో వృత్తస్య సద్భావలాభాత్, తదభావేన తద్ధేతుకత్వ పరత్వ మతశ్శబ్దస్య న సంభవతీత్యాశంకా పరిహారేణ తత్పరత్వ ముపపాదితం భవతి, భవతీత్యస్య పూర్వపదతశ్శబ్దస్య వృత్తహేతుభావే ప్రయోగ ప్రాచుర్యరూప స్వారస్యం. ఉక్తార్థోపపాదకమర్థః. - పూర్వ పదేవ వాక్యభేదేన యోజనాకార్యేతి నపూర్వోక్తానుపపత్తిః, అథాథాతశ్శబ్ద యోఃబ్రహ్మజిజ్ఞాసా పదసామర్థ్యాక్షిప్త వృత్తవిశేషానంతర్య తద్ధేతుకత్వ పరత్వం ప్రతిపాదితం, సచ వృత్తవిశేషఃకః, తదాక్షేపశ్చకథం, తద్ధేతుకత్వంచ బ్రహ్మవిచారస్యకథం, కర్మవిచారమంతరా బ్రహ్మవిచారోఽనుపపన్న ఇత్యనుపపత్తి ప్రతిసంధానంహి కర్మవిచార బ్రహ్మవిచారయో రుపపాద్యోపపాదక భావేభవతి, సఏవ కథమిత్యాశంకాయామాహ ధీతేత్యాది. అధీతమూర్ధాంగ యుతనిగమతః—అధీతసాంగ సశిరస్కవేదతః, ఏతేనాధ్యయనవిధి పరతంత్రస్య మాణవకస్య కృత్స్నస్వశాఖాధ్యయన మావశ్యకమితి వేదాంతమాత్రాధ్యాయినః పూర్వభాగార్థ విచారేప్రవర్తక ఫలాపాతప్రతీతి విరహాత్, కర్మవిచారో సవృత్త ఇతి నియమేన తస్య బ్రహ్మవిచార పూర్వవృత్తత్వం నేతి శంకాపరిహృతా అధీతవేదస్య సశిరస్కత్వ ప్రతిపాదనేన పూర్వభాగమాత్రాధ్యాయినః బ్రహ్మవిచారే ప్రవర్తకాభావేన బ్రహ్మవిచారఏవ న ప్రవృత్తిరితి బ్రహ్మవిచారః కర్మవిచారానంతర మసియత ఇతి శంకాచ పరిహృతాభవతి. సాంగత్వ ప్రతిపాదనేన

విచారావయిణాపాతప్రతీతి రుపపాదితా భవతి; అత్ర కృష్ణపక్షే తథాంగాని ఉపనీయతు యశ్శిష్యమిత్యాదికం ప్రమాణమను నంధేయం. ప్రాపితాపాతబుద్ధేః, ఉత్పాదితభాగద్వయ సాధారణ ఫలాపాతప్రతీతిమతః, పూర్వభాగే జ్యోతిష్టోమేన స్వర్గకామో యజేతేత్యాది వాక్యై రుత్తరభాగే బ్రహ్మవిదాప్నోతిపరమిత్యాది వాక్యైః కర్మ బ్రహ్మోపాసనయోః ఫలసాధనతా మాపాతతో జ్ఞాతవత ఇత్యర్థః కేవలే కర్మణ్యల్పాస్థిరార్థా వగతియుత తయా నిరుక్తఫలసాధనతాప్రతీత్యా తదుద్దేశేనకర్మణాముపా సనస్య చానుష్ఠానాయ తత్స్వరూప తత్ఫలతదంగ నిర్ణయార్థం తద్విచారే చికీర్షితే, అధీతక్రమేణ పూర్వభాగార్థ విచార ఎవ ప్రథమతః ప్రవృత్తిరితి తద్విచారేణ కర్మణి కేవలే అల్పా స్థిరప్రయోజన సాధనత్వ నిశ్చయసంపత్త్యా, ముముక్షోః, మోక్షే చ్ఛావతః పురుషస్య, ఎతేన బ్రహ్మవిచారోపయోగి మోక్షేచ్ఛా ప్రతిబంధకీభూత త్రైవర్గిక కర్మఫలేచ్ఛానివారక తత్ఫలాల్పా స్థిరత్వాది దోషనిర్ణయజనకతయా కర్మవిచారస్య బ్రహ్మవిచారో పయోగః. కథితో భవతి. నన్వేవమపి, బ్రహ్మవిచారే ప్రవృత్తిః పురుషస్య నసంభవతి, ముముక్షావిరహాత్, సాహి భగవదనుభవ ప్రతిబంధకీభూత సంసారనివృత్తీచ్ఛారూపా, భగవదనుభవేచ్ఛా ధీనా భగవదనుభవేచ్ఛాచ స్వర్గాద్యపేక్షయా, తస్యాతిశయితత్వ జ్ఞానఎవస్యాత్, నోచేత్, స్వర్గాదిరూప త్రైవర్గిక పురుషార్థే ష్వేవ తదిచ్ఛాం ప్రబలతయా ప్రతిబధ్నాతి, త్రివర్గాపవర్గయోః త్రివర్గస్యైవానుభూతచరత్వేన వాసనావశా దుత్కటేచ్ఛావిష యత్వాదిత్యాశంక్య బ్రహ్మోపాసన ఫలస్యానంతస్థిరత్వ ప్రతి పాదకోపనిషద్వాక్యై స్త్రివర్గాపేక్షయా తస్య నిరతిశయోత్క–

షర్ప్రతిపత్త్యా తదిచ్ఛయా ముముక్షూణాం బ్రహ్మవిచారే ప్రవృత్తిః, కర్మవిచారానంతర మవ్యాహతైవేత్యాహ-బ్రహ్మజ్ఞానేహీతి. ‘సోఽశ్నుతే సర్వాన్ కామాన్ సహబ్రహ్మణా విపశ్చితా’’ ‘నచపునరావర్తతే.’’ ఇత్యాదికం బ్రహ్మోపాసనస్యా నంతస్థిరఫలత్వే ప్రమాణమనుసంధేయం, అత్రశ్లోకే కర్మణ్యల్పాస్థిరార్థా పగతియుతతయేత్యనేన బ్రహ్మజ్ఞానే హ్యనంతస్థిరఫలజనక ఇత్యనేనచ కర్మణామల్పాస్థిరఫలత్వ నిర్ణయవిశిష్ట బ్రహ్మజ్ఞానవిశేష్యకానంతస్థిరఫలత్వ ప్రకారకాపాత ప్రతీతిరూపో విశిష్టో హేతురభిప్రేతః, అత్ర విశేష్యాంశ స్సాంగాధ్యయనాధీనః, విశేషణాంశస్తు కర్మవిచారాధీనః. యద్యపి, కర్మవిచారే క్వచిదపి కర్మణామనిత్యఫలత్వం ననిర్ణీతం, తథాపి ఆవృత్తివిధానాదిభి స్తన్నిర్ణయ ఇతి నానుపపత్తిః, ఏతావతా కర్మణా మల్పాస్థిరఫలత్వనిర్ణయోపయోగిత్వమేవ కర్మవిచారస్యావగమ్యతే, నతు బ్రహ్మవిద్యాంగభూత కర్మణాం స్వరూపేణోపాదానౌపయిక నిర్ణయోపయోగిత్వం, తదపిహి కర్మవిచారపూర్వకత్వే హేతుః, అతఏవ హ్యపేక్షిత కర్మస్వరూపజ్ఞానం కేవలకర్మణా మల్పాస్థిరఫలత్వజ్ఞానంచ కర్మమీమాంసా వసేయమితి భాష్యవక్ష్యతి. అథాపి, అనంతస్థిరఫలాపాతప్రతీతేః విశేష్యాంశస్యాపేక్షిత కర్మాంగక బ్రహ్మజ్ఞాన విశేష్యకత్వా త్తాదృశ కర్మస్వరూప నిర్ణయమంతరా, తాదృశప్రతీ త్యసంభవేనార్థా త్తాదృశనిర్ణయస్యాపి బ్రహ్మవిచార హేతుత్వసిద్ధ్యా తాదృశనిర్ణయస్య కర్మవిచారమంతరా అసంభవేన తదౌపయికత్వస్యాపి కర్మవిచారే సిద్ధ్యా కర్మవిచారస్య తద్వారాపి బ్రహ్మవిచారో పయోగిత్వసిద్ధిః.

నను కర్మవిచారేణ కర్మఫలస్యా ల్పాస్థిరత్వ నిర్ణయే జాతేపి నతత్ర వైరాగ్యోత్పత్త్యా ముముక్షోత్పత్తి ర్దృశ్యతే. అతః కర్మవిచారమాత్రస్య ఇతరనిరపేక్షస్య బ్రహ్మవిచారోపయోగిత్వం నయుక్తమిహాముత్ర ఫలభోగవిరాగస్య బ్రహ్మవిచారోపయోగితాయా ఆవశ్యకత్వే తతఏవ నిర్వాహాత్కిం కర్మవిచారేణేతి చేత్తదాపీహాముత్రఫలభోగవిరాగస్య ముముక్షుత్వోపయోగితయైవాపేక్షణీయతయా ముముక్షుత్వస్యైవ పూర్వవృత్తత్వముచితం కిమితరేణ, యదిచ ముముక్షుత్వంప్రతి వైరాగ్యస్య వైరాగ్యం, ప్రతి నిత్యానిత్య వస్తువివేకస్యచాంతరంగోపాయతయా తేషాం త్రయాణాం అవధానౌపయిక శమదమాది సచివానాం పూర్వవృత్తత్వం దుర్వారమిత్యుచ్యతే, తదా కర్మవిచారస్య నిత్యానిత్య వస్తువివేకౌపయికత్వేన తత్పూర్వవృత్తత్వం భవతామప్యావశ్యకం, అథైవమపి కర్మవిచారేణ ఉక్తరీత్యా స్వర్గాదిపురుషార్థస్యానిత్యత్వ ప్రతీతావపి నాత్మనోనిత్యత్వ ప్రతీతిరితిచేత్, జ్యోతిష్టోమాదేః కాలాంతరభావి దేహాంతరానుభావ్య స్వర్గసాధనత్వాన్యథానుపపత్త్యా ఆత్మనిత్యత్వ ప్రతీతేరపి తత ఉత్పత్త్యావశ్యకత్వాత్, అన్యథా ఆముష్మికస్వర్గ ద్యుద్దేశేన కర్మణామననుష్ఠానప్రసంగః.

అ । అథాతశ్శబ్దార్థ నిరూపణానంతరం క్రమప్రాప్త బ్రహ్మజిజ్ఞాసాపదయో రర్థం వివక్షుః తయోరైకపద్యౌపయిక సమాసం విగ్రహేణ వ్యాచష్టే. జిజ్ఞాసేతి. శ్రీభాష్యం ॥ బ్రహ్మణోజిజ్ఞాసా బ్రహ్మజిజ్ఞాసా, బ్రహ్మణఇతి కర్మణిషష్ఠీ కర్తృకర్మణోః కృతీతి

విశేషవిధానాత్. యద్యపి సంబన్ధసామాన్యపరిగ్రహేపి జిజ్ఞాసాయాః కర్మాపేక్షత్వేన కర్మార్థత్వసిద్ధిః తథా ప్యాక్షేపతః ప్రాప్తాదాభిధానికస్యైవ గ్రాహ్యత్వాత్కర్మణిషష్ఠీగృహ్యతే. నచ ప్రతిపదవిధానాచ షష్ఠీ నసమస్యత ఇతి కర్మణిషష్ఠ్యా స్సమాసనిషేధశ్శఙ్కనీయః, కృద్యోగాచ షష్ఠీ నసమస్యతఇతి ప్రతిప్రసవసమ్భవాత్.

శ్లో॥ జిజ్ఞాసాబ్రహ్మణోత్ర స్వరససముదితా ద్భాతి షష్ఠీ సమాసా త్కర్మణ్యేషాతుషష్ఠీకృతిసమవహితె తద్విధానా ద్విశేషాత్ । షష్ఠీ సంబన్ధమేషా స్వత ఇహ పరిగృహ్ణాతు సామాన్యతోథా ప్యాక్షేపా త్కర్మలాభో భవతి వివిదిషా కర్మ కాంక్షేతి చేన్న ॥౨౧॥

అథా దాక్షేపసిద్ధా దపిహి సముచితో గ్రాహ్య ఏషోభిధేయః కర్మణ్యేవేహషష్ఠీ తత ఇయ మితరా నైవ యుక్తా కదాపి । యద్యప్యత్రాపవాదః ప్రతిపద విధితః ప్రాప్త షష్ఠ్యా స్సమాసః కృద్యోగాథాపి షష్ఠీ ప్రతిపదవిహితా ప్యహార్తీమం సమాసం ॥౨౨॥

టీ॥ అత్ర సూత్రే - స్వరససముదితాత్ స్వరసతః ప్రాప్తాత్, షష్ఠీసమాసాత్, షష్ఠీతత్పురుషాత్, బ్రహ్మణో జిజ్ఞాసా భాతి బ్రహ్మసంబన్ధినీ జిజ్ఞాసాప్రతీయతే, స్వరససయుదితా దిత్యనేన ఇతరవిభక్త్యన్తపద ప్రకృతిక సమాసానాం వివక్షితార్థాబోధకత్వేనా స్వారస్యం

గమ్యతే, అతశ్చ బ్రహ్మణో విచారం ప్రతి విషయత్వ ప్రయోజన
త్వయోః ప్రతీతిరావశ్యకీ. ఇదంహ్యాది సూత్రం శిష్యావధానాప
యిక ప్రతిజ్ఞావాక్యరూప మనుబన్ధ చతుష్టయ ప్రదర్శనేనాపి
శిష్యాన్ప్రవర్తయేదితి విషయప్రయోజనయో రత్ర ప్రదర్శన
మావశ్యకం, శంకులయాఖండ ఇతివత్ తృతీయా తత్కృతార్థేన
గుణవచనేనేతి సూత్రేణ తృతీయాసమాసాంగీకారే బ్రహ్మప్రయో
జ్యత్వం జిజ్ఞాసాయాం గమ్యతే. తత్ప్రతిపత్తి ర్నిరర్థికా. కార్య
సామాన్యస్యైవ తత్ప్రయోజ్యత్వాత్. వివక్షితవిషయత్వ ప్రయో
జనత్వయో రుభయో రప్యలాభశ్చ, చతుర్థీ సమాసశ్చాత్ర
సాధుః ప్రకృతి వికృతి భావాభావాత్. చతుర్థీ తదర్థార్థేతి
సూత్రే అర్థబలిహితాది గ్రహణం ప్రకృతివికృతిభావ ఏవ
తదర్థేన సమాసస్య సాధుత్వం ద్యోతయతీతి తాన్త్రికైః ప్రతి
పాదనాత్, సప్తమీతి యోగవిభాగమాశ్రిత్య సప్తమీసమాస
స్యాత్ర సాధుత్వముపపాద్య తదాశ్రయణేపి సప్తమ్యా విషయత్వ
మేవ ప్రతీయేత. నతు ప్రయోజనత్వం ద్వితీయా సమాసస్తు
అత్ర సాధురేవ. ద్వితీయాశ్రితేత్యాదినా శ్రితాదిశబ్దై రేవ ద్వితీ
యాయాస్సమాస విధానాత్, అతో౽త్ర షష్ఠీ సమాస ఏవోపపన్న
ఇతి. షష్ఠ్యా అనేకార్థత్వాత్ తదర్థనిర్ణయార్థ మాహ,
కర్మణీతి. ఏషా షష్ఠీ, కర్మణి, కర్మరూపార్థే భవతీత్యర్థః.
కుత ఇత్యత్రాహ, కృతిసమవహితఇతి, కృతి కృదన్తే. సమవ
హితే సమభివ్యాహృతేసతి, విశేషాత్, విశేషతః, తద్విధానాత్.
కర్మణిషష్ఠీ విధానాత్, కర్తృకర్మణోః కృతీతి సూత్రేణ
కృదన్తయోగే సామాన్యతః ప్రాప్త కర్మణిద్వితీయాయా బాధ
కషష్ఠ్యాః కర్మణివిశేషతో విధానా దిత్యర్థః. యద్యపి కర్తృ

కర్మణోః కృతీతి షష్ఠీ ఉభయసాధరణీ తథాపి తాపత్రియాతురకర్తృక జిజ్ఞాసాకర్తృత్వం బ్రహ్మణోనసంభవతీతి పరిశేషాత్కర్మణ్యేవాసౌ షష్ఠీ భవతీతి, తథోక్తం. కర్మణిషష్ఠీ స్వీకారే విషయత్వ ప్రయోజనత్వే సిద్ధ్యతః కథమితిచేత్, జిజ్ఞాసాయా విచారరూపత్వాత్. తత్కర్మత్వం తద్విషయత్వమేవ, ఘటంజానాతీత్యాదౌ ఘటాదే ర్జ్ఞాధాత్వర్థ జ్ఞానకర్మత్వవత్, ఓదనం పచతీత్యాదౌ ఓదనే పాకకర్మత్వస్య పాకప్రయోజనత్వ పర్యన్తస్య సిద్ధివదత్రాపి విచారకర్మత్వం బ్రహ్మణ స్తత్ప్రయోజనత్వే పర్యవస్యతీత్యుభయోలాభః, యద్యపి ఘటంజానాతీత్యాదౌ కర్మణి ద్వితీయయా విషయత్వమాత్రం ప్రతీయతే, నతు ప్రయోజనత్వం తణ్డులంపచతీత్యాదావపి తణ్డులాదేః కర్మత్వావగతి మాత్రమేవ నతు ప్రయోజనత్వా వగతిరపీతి, కర్మణివిభక్తే ర్విషయత్వ ప్రయోజనత్వ బోధకత్వ నియమో నసంభవతి, తథాపి ఆప్యసంస్కార్య వికార్య నిష్పాద్యరూప చతుర్విధ కర్మత్వేషు నిష్పాద్యత్వ రూపకర్మత్వస్యాత్ర విభక్త్యర్థతయా వివక్షితత్వేన తస్యప్రయోజనత్వ పర్యవసాయిత్వే నాభీష్టసిద్ధేః, బ్రహ్మణో నిష్పన్నస్య విచారనిష్పాద్యత్వం నసంభవతీతి కథం తాదృశ కర్మత్వవివక్షణ మత్ర యుజ్యతఇతిచేత్, సత్కార్యవాదినాం సిద్ధాన్తినాం మతే ఒదనస్యాపి తణ్డులరూపేణ పూర్వమేవ నిష్పన్నతయా నిష్పాద్యత్వరూపం కర్మత్వ మనుపపన్నమేవస్యాత్, యదిచ ఓదనత్వ రూపావస్థా విశేషవత్త్వేనాకారేణ సిద్ధస్యాపి తస్య నిష్పాద్యత్వం నానుపపన్న మిత్యుచ్యతే.

తదా నిష్పన్నస్యాపి బ్రహ్మణః విచార సాధ్య స్వరూప రూపగుణ విభూత్యాది విషయక ప్రకాశవత్తయా నిష్పాద్యత

షతోఽపి నానుపపన్నం, ప్రకాశస్య విషయతావిశేషరూపత్వాత్ విషయత్వమపి కర్మణిషష్ఠ్యా లభ్యతఇతి నానుపపత్తిః. యద్వా. నను కర్మణ్యేషాతు షష్ఠీతిషష్ఠ్యాః కర్మత్వత్వేన కర్మత్వ బోధకత్వముక్తం తదయుక్తం, శైషికీహీయం షష్ఠీ, రాజ్ఞః పురుషఇత్యాదివత్ సంబన్ధత్వేనైవకర్మత్వం బోధయతీత్యాశంక్య నేయం శైషికీషష్ఠీ అపితు కర్తృకర్మణోః కృతీతి సూత్రవిహితా కృద్యోగషష్ఠ్యేవ, ఇయం చ విశేషతః కర్మత్వరూపార్థఏవ విహితేతి పరిహారమాహ కృతిసమవహితఇతి - విశేషాత్తద్విధానాదిత్యస్య కర్మత్వత్వరూప విశేష పురస్కారేణైవ కర్మత్వ బోధకషష్ఠీవిధానాదిత్యర్థః. నన్విదనుపపన్నం కర్మణి షష్ఠ్యాః ప్రతిపదవిధానాచ షష్ఠీ నసమస్యతఇతి సమాస ప్రతిషేధాత్. నచ సంబన్ధ సామాన్యషష్ఠీ స్వీకారే సమాసస్యబాధకాభావేపి బ్రహ్మణోవిచారకర్మత్వం నసిద్ధ్యతీతి వివక్షితార్థాలాభఇతివాచ్యం. సంబన్ధత్వేన సంబన్ధస్య భానేపి జిజ్ఞాసాపదార్థసంబన్ధస్య బ్రహ్మణి కర్మత్వరూపస్య సామర్థ్యాత్ ప్రతీతి సంభవాత్, సామర్థ్యమర్థాపత్తిః. యథా ఘటేన జలమాహరేత్యాదావపదానుపస్థితస్యాచ్ఛిద్రత్వాదేః, ఘటస్యాచ్ఛిద్రత్వ మన్తరా జలాహరణ సాధనత్వ మనుపపన్న మిత్యనుపపత్తి ప్రతిసంధాన రూపార్థాపత్త్యా ఘటాదా భాననిర్వాహః తథాత్రాపి బ్రహ్మణోజిజ్ఞాసా కర్మత్వ మన్తరా వివక్షిత జిజ్ఞాసాసంబన్ధిత్వ మనుపపన్నం ఇత్యనుపపత్తి ప్రతిసంధానేన బ్రహ్మణోజిజ్ఞాసా కర్మత్వ సిద్ధిసంభవాత్.

యద్యపి బ్రహ్మణః జిజ్ఞాసాసంబన్ధస్య తత్సమానకాలికత్వాదేః జిజ్ఞాసాకర్మత్వ మన్తరాప్యుపపత్త్యా న తదాక్షేపకత్వ

న్తస్య యద్వినాయదనుపపన్నన్తస్యైవ తదాక్షేపకత్వాత్ । తథాపి బ్రహ్మసంబన్ధివిచారస్య ముముక్షుకర్తృకత్వేన మోక్ష ప్రయోజకత్వప్రతీత్యా బ్రహ్మణివిచార సంబన్ధస్య షష్ఠ్యర్థస్య మోక్షప్రయోజకతా వచ్ఛేదకత్వలాభేన. మోక్షప్రయోజకతా వచ్ఛేదకసబన్ధస్య సమాసకాలికత్వాదివ్యావృత్తస్య కర్మత్వాక్షేప కత్వ సమ్భవాత్. యద్వా బ్రహ్మేతర కర్మకత్వాభావవతో విచారస్య సకర్మకత్వం బ్రహ్మకర్మకత్వ మన్తరానుపపన్న మిత్యనుపపత్తి ప్రతిసన్ధాన రూపాక్షేపతఏవ బ్రహ్మకర్మకత్వ లాభః. బ్రహ్మేతర కర్మకత్వాభావశ్చ ముముక్ష్వధికృతత్వేన లభ్యతే. యద్వా. ముముక్ష్వధికృతత్వం విచారస్య బ్రహ్మసంబన్ధినః బ్రహ్మకర్మకత్వ మన్తరానుపపన్న మిత్యనుపపత్తి ప్రవృత్తిసన్ధాన మేవాత్రాక్షేపః.

అస్మింశ్చ సంబన్ధ సామాన్య షష్ఠీస్వీకారపక్షే పరంపరయా బ్రహ్మ సంబన్ధినాం ఉపాయోపాసక ప్రతిబన్ధాదీనామపి విచార్య త్వప్రతిజ్ఞా అనేన సూత్రేణ కృతాభవతి. అన్యథా అగ్రిమ తద్విచారస్య ప్రతిజ్ఞాతత్వే నానుపపత్తిశంకాస్యాత్. తేషాం విచారస్య బ్రహ్మసంబన్ధః స్వప్రాప్త్యుపాయ స్వోపాసక స్వప్రాప్తి ప్రతిబన్ధకాది విషయత్వరూపో యథాసంభవమూహ్యః, ఇత్థంచ సంబన్ధసామాన్య షష్ఠీస్వీకార ఏవోచిత ఇత్యాశంకతే షష్ఠ్యా దినా, ఏషాషష్ఠీ, స్వతః స్వశక్తితః సామాన్యతః సంబన్ధత్వ రూప సామాన్య ధర్మపురస్కారేణ, సంబన్ధంపరిగృహ్ణాతు సంబన్ధం బోధయతు, పరీత్యనేన పరితోవర్తమానానాం పూర్వోక్త బ్రహ్మసంబన్ధినామపి ఉపాయోపాసకాదీనాం సంబన్ధ షష్ఠ్యర్థ

ఇతిగమ్యతే. నిషుక్తషష్ఠ్యాః కర్మత్వబోధక త్వానుపపత్తిమా
శంక్య పూర్వోక్తార్థా పత్తిరూపాక్షేపా త్తముపపాదయతి.
అథాపీతి - అథాపి- సంబన్ధసామాన్య షష్ఠీపరిగ్రహేపి - వివిదిషా
జిజ్ఞాసాసంబన్ధః కర్మకాంక్షేతి - కర్మత్వాక్షేపక ఇత్యతో
హేతోః ఆక్షేపాత్ - కర్మలాభః కర్మత్వప్రతీతిః బ్రహ్మేతర
కర్మకత్వా భావవిశిష్ట జిజ్ఞాసాయాస్సబన్ధః బ్రహ్మణః కర్మత్వ
ముక్తరీత్యా ఆక్షిపతీతిభావః ఇతిచేత్, - ఇత్యాశంకాయాం
సమాధత్తే కర్మణ్యేవేతి ఆక్షేపసిద్ధా దాక్షేపతః ప్రాప్తాత్
అర్థాత్ అపేక్షితార్థాత్ అభిధేయః వాచనికః ఏషః
కర్మత్వరూపోర్థః గ్రాహ్యస్సముచితః గృహీతుముచితః తతః
తస్మాత్ ఇహ అస్మిన్ సమాసే ఇయం షష్ఠీకర్మణ్యేవ. ఇత
రాతు షష్ఠీకదాపి నైవయుక్తా నయుజ్యత ఇత్యర్థః అత్రేయ
మభిసంధిః సంబన్ధసామాన్య షష్ఠీపరిగ్రహే బ్రహ్మణః ప్రధా
నస్యతత్సం బన్ధినాంచేతరేషాం కర్మత్వ మాక్షేపతఏవ లభ్యం
కర్మణి షష్ఠీస్వీకారేతు బ్రహ్మణః కర్మత్వ మాభిధానికం
భవతి. ఇతరేషాం చాక్షేపసిద్ధ మిత్యయమేవపక్షః పూర్వ
పక్షా పేక్షయా ఉచితః విళంబితధీహేతోశ్శీఘ్రధీహేతుర్బలీ
యానితి న్యాయాత్, ఉపపదవిభక్తేః కారకవిభక్తే బలీ
యస్త్వం శ్రుతి లింగాదిషుపార దౌర్బల్యంచ విళంబితావి
ళంబిత ధీహేతుత్వ వైషమ్యాదేవహి తాన్త్రికై రంగీకృతం
ఆభిధానికత్వ మనాదృత్య సర్వత్రాక్షేపత ఏవాపేక్షితార్థ
ప్రతీత్యంగీకారె అత్రైవ సూత్రే - అథాతశ్శబ్దౌ నిరర్థకౌ
స్యాతాం, తత్ప్రతిపాదితార్థయోః కర్మవిచారానన్తర్య తద్ధే
తుకత్వయో జిజ్ఞాసాపద సామర్థ్యేనైవసిద్ధేః, బ్రహ్మజిజ్ఞా

నేత్యత్ర బ్రహ్మపదమపి నిరర్థకమాపద్యతే - ముముక్షుకర్తృక కత్వేన విచారస్య బ్రహ్మకర్మకత్వస్య ప్యాక్షేపతో లాభ సంభవాత్ - అత ఆక్షేపసిద్ధత్వాదప్య భిధానికత్వం వరమిత్యం గీకృత్యైవనిరుక్తపదానాం సార్థక్యం వాచ్యం- అతః కర్మణి షష్ఠీస్వీకార ఏవోచితః, యద్యపికర్తృకర్మణోః కృతీతిసూత్రే కర్తృకర్మణో రుభయోరపి కృద్యోగ విహిత షష్ఠ్యర్థత్వేన విధానాత్ తాదృశ షష్ఠ్యాపి కర్మత్వధీ ర్విళంబితైవ, జిజ్ఞాసా కర్తృత్వస్య బ్రహ్మణి బోధజ్ఞానానన్తరమేవయోగ్యతా బలాత్ కర్మత్వ బోధోపధాయకత్వస్య నిరుక్త షష్ఠ్యాం సంభవాత్ తథాపి కర్తుర్జిజ్ఞాసోరధిగతకర్మణః ప్రతిపన్నత్వేన కర్త్రా కాంక్షావిరహేణ ప్రథమతః కర్మాకాంక్షయా కర్మత్వ బుద్ధేరేవ ఘటిత్యుదయాత్, తదవిరోధితయా అగృహీతధర్మ వత్తానిశ్చయస్యైవ తద్వత్తాబుద్ధౌ ప్రతిబన్ధకత్వం అనుభవాను రోధేన స్వీకార్యం, నతు తద్విరోధితయా గృహీతధర్మవత్తాని శ్చయత్వేన, ఘటత్వం పటత్వవిరోధీతి నిశ్చయాభావదశాయా మపి అయం ఘట ఇతి నిశ్చయదశాయాం అయం పటఇతి జ్ఞానానుదయాత్, ఇత్థంచబ్రహ్మణి జిజ్ఞాసాకర్తృత్వా విరోధి తయా అగృహీత బ్రహ్మత్వవత్తాజ్ఞానమేవ బ్రహ్మణి జిజ్ఞాసా కర్తృత్వజ్ఞానం ప్రతిబధ్నాతీతి తత్కర్తృత్వ బుద్ధ్యనుదయాత్ తత్కర్మత్వ ధీరిహావిళంబితైవ, కృద్యోగషష్ఠ్యాః ప్రతిపదవిహిత త్వేన ప్రాగుక్త సమాసనిషేధమాశంక్య పరిహరతి యద్యపీతి ప్రతిపదవిదితః, పదయోగనిమిత్తక విధానతః, కర్తృకర్మణోః కృతీతి సూత్రాత్ ప్రాప్త షష్ఠ్యాః ప్రాప్త షష్ఠీవిభక్తే స్సమాసః

సమాసవిధిః, యద్యప్యత్రాపవాదః ప్రతిపదవిధానాచ షష్ఠీ న సమస్యత ఇతి శాస్త్రేణ యద్యపి ప్రాప్తాపవాదః తాదృశ సూత్రేణ నిషిద్ధో యద్యపి, అథాపి తథానిషేధేపి ప్రతిపదవిహితాపి షష్ఠీఇమం సమాసమర్హతి ఇమం సమాసం ప్రాప్తుముచితా కుత ఇత్యత్రాహ. కృద్యోగేతి, ఇదంచ హేతుగర్భ విశేషణం యతః కృద్యోగా కృద్యోగవిహితా అతఇయం షష్ఠీసమస్యత ఇత్యర్థః. కృద్యోగాచ షష్ఠీసమస్యతఇతి శాస్త్రాత్ నిరుక్తాపవాదశాస్త్రస్య బాధేన ఔత్సర్గిక స్సమాసవిధి ర్నిరపవాదఏవేత్యభిప్రాయః, సమాసనిషేధశాస్త్రస్తు సర్పిషోజ్ఞానమిత్యాదౌచరితార్థం, జ్ఞోవిదర్థస్యకరణే ఇతి సూత్రప్రాప్తయా స్తస్యా అపి షష్ఠ్యాః ప్రతిపదవిహితత్వాత్, నచ తత్రాపి జ్ఞానపదస్య కృదన్తత్వేన సాపి షష్ఠీ కృద్యోగైవేతి తత్రాపి ప్రతిప్రసవః, కుతో నప్రవర్తత ఇతివాచ్యం. సర్పిషొజానీతే ఇత్యాదౌ తిఙన్తస్థలేపి షష్ఠీప్రయోగేన తస్యాః కృద్యోగవిహితత్వా సంభవాత్ కరణత్వరూపార్థ ఏవ తద్విధానాత్తస్యాః కృద్యోగ విహితత్వా సంభవాచ్చ, నన్విహ షష్ఠ్యామూలస్థలత్వాభావేన. నతద్వ్యాఖ్యానావశ్యకతా- మూలంహి వ్యాఖ్యేయం, సమాసేలుప్తవిభక్త్యర్థస్మరణస్య సమాసార్థబోధోపయికత్వేన తద్వ్యాఖ్యాన మావశ్యకమితిచేన్న. లుప్తవిభక్తి స్మరణాధీన తదర్థస్మరణేన వినాపి సమాసార్థ బోధస్యానుభావికత్వాత్, అతఏవహి రాజపురుష ఇత్యాదౌ పూర్వపదస్య రాజసంబన్ధిని లక్షణాస్వీకృతా తాన్త్రికైః అన్యథా రాజ్ఞః పురుష ఇత్యాదివత్, లుప్తవిభక్తి స్మరణాధీన తదర్థ స్మరణవశాత్, రాజస్వత్వవా న్పురుష ఇత్యాకారకబోధస్య రాజపురుష ఇత్యాది సమాసస్థలేపి సంభవాత్, లక్షణాంగీ

కారో విఫలఏవస్యాత్, నచ తథాహి తత్పురుషే పూర్వపదస్య తదర్థ ప్రతియోగిక లుప్త విభక్త్యర్థరూపసంబన్ధవతిలక్షణా యా నామార్థయో ర్భేదసంబన్ధేనానన్వయ వ్యుత్పత్త్యనురోధేనా వశ్యకత్వేపి లక్ష్యార్థవిశేష నిర్ణయాయైవ బ్రిష్మాణ ఇతి లుప్త షష్ఠ్యా విగ్రహవాక్యస్థాయా వ్యాఖ్యానమావశ్యకం, విభక్త్యర్థ ఘటితత్వా ల్లక్ష్యార్థస్య ఇతివాచ్యం, లక్ష్యార్థనిర్ణయస్య యోగ్యతా తాత్పర్యాదివశాత్ సంభవేన తావన్మాత్రస్యైవ వక్త వ్యతయా అసుశాసనస్య కర్మత్వాదే విభక్త్యర్థత్వోపపాదకస్య ప్రతిపాదనానా వశ్యకత్వాత్, నహి గంగాయాం ఘోషఇత్యాదౌ గంగాదిపదస్య తీరాదిలాక్షణికత్వే తత్తాత్పర్యకత్వాదిక మన్తరా తత్ర గంగాపదస్యానుశాసనాదిక మపేక్షితమితిచేత్, నైవం, లక్షణాహి ద్వివిధా, ప్రాతిపదికస్య ప్రాతిపదికాన్తరార్థే లుప్త విభక్త్యర్థసంబన్ధినిచ । తత్రాద్యా గంగాయాం ఘోష ఇత్యాదౌ గంగా శబ్దస్య తీరాదిరూపార్థే, సాచ తాత్పర్యాది బలాదేవ నిశ్చీయతే. ద్వితీయా రాజపురుష ఇత్యాదౌ సమాసఘటక రాజపదస్య లుప్త విభక్త్యర్థ స్వత్వాదిరూప రాజసంబన్ధవతి, సాచ శబ్దానుశాసనే నైవ నిశ్చేతవ్యా. లక్ష్యార్థ శరీరానుప్రవిష్ట విభక్త్యర్థోప లక్షణీభూతాయా అర్థనిర్ణయస్య లక్ష్యార్థనిర్ణయో పయోగి త్వాత్ తస్యానుశాసనమన్తరా అసంభవాత్, నచతర్హి లాక్షణిక శబ్దా త్కర్మత్వప్రతీతి ర్విళంబితైవేతి కర్మణిషష్ఠీస్వీకారే ఘాగ్వో క్తవినిగమకం దుర్వచమితి వాచ్యం, సంబన్ధసామాన్యషష్ఠీస్వీకారే తత్ర లక్షణాప్రతీతిజ లక్ష్యార్థసంబన్ధ ప్రతీతేః కర్మణిషష్ఠీస్వీకార పక్షీయ లక్ష్యార్థకర్మత్వ ప్రతీతేశ్చ విళంబయా స్తుల్యత్వేపి ఆక్షే పాధీనకర్మత్వప్రతీతికల్పనావిళంబస్య ఇతరపక్షే ఆధిక్యాత్.

అత్రేదమవధేయం షష్ఠీతత్పురుషస్థలే శాబ్దబోధవిషయే చత్వారః పక్షాస్తాన్త్రికాభిమతాః, తత్ర లుప్తవిభక్త్యర్థ సంబన్ధిని పూర్వపదస్య లక్షణయా శాబ్దబోధ ఇత్యేకః పక్షః, లక్షణాంవినైవ లుప్తవిభక్తిస్మరణేన లుప్తవిభక్త్యర్థస్య ప్రకారతయా శాబ్దబోధేభాన మిత్యపరః పక్షః, లుప్తవిభక్త్యర్థస్య ఉత్తరపదార్థే పూర్వపదార్థసంసర్గతయా శాబ్దబోధే భానమితితృతీయః పక్షః, సమాసస్య పూర్వపదార్థసంబన్ధిన్యుత్తరపదార్థే శక్తిమంగీకృత్య శాబ్దబోధ ఇతి తురీయః పక్షః—అత్ర ద్వితీయః పక్షః వ్యాసార్యైః శ్రుతప్రకాశికాయాం " యద్వా లుప్తవిభక్తికశబ్దేన విభక్త్యర్థబోధనం ముఖ్యంస్యాత్, సంబన్ధినో హి లక్షణాదృష్టా, నసంబన్ధమాత్రస్య। విభక్త్యర్థశ్చ సంబన్ధరూపః, నచ సంబన్ధస్య సంబన్ధాన్తరానపేక్షత్వేనస్వస్మిన్ సంబన్ధకార్యకరత్వేన లక్షణా సంభవతీతి వాచ్యం, సంబన్ధస్య స్వపరనిర్వాహకత్వానభిజ్ఞానామపివిభక్త్యర్థప్రతీతేః, నహిసంబన్ధస్సత్తయా లక్షణాహేతుః కిన్తుజ్ఞాయమానతయైవ।నచేదతిప్రసఙ్గః,ఏవంలక్షణానుపపత్త్యాప్రయోగస్యానన్యథాసిద్ధత్వాత్ సమస్తశబ్దేన విభక్త్యర్థబోధనం ముఖ్య ", మిత్యన్తేన గ్రంథేన ప్రతిపాదితః. అస్యార్థః, పూర్వం లుప్తవిభక్త్యర్థసంబన్ధిని సమాసఘటకపూర్వపదస్య ప్రథమపక్షమాశ్రిత్య లక్షణాంగీకారేపి లక్ష్యార్థోపలక్షణతయా విభక్తే రనుప్రవిష్టతయా విభక్త్యర్థస్య శబ్దానుశాసనపరిదర్శనేన వ్యాఖ్యానమావశ్యక మిత్యుక్త్వా లుప్తవిభక్తిస్మరణేనైవ తదర్థస్య సమాసాధీన శాబ్దబోధే భానమఙ్గీకృత్య నిర్వాహపక్ష మాశ్రిత్య విభక్త్యర్థస్య శబ్దానుశాసనేన ప్రతిపాదన మావశ్యకమితి ప్రదర్శయతి—యద్వేత్యాదినా, లుప్తవిభక్తికశబ్దేన-లుప్తవిభక్తికసమా

సేన, విభక్త్యర్థబోధనం - విషయవిషయిభావాదిరూపవిభక్త్యర్థవిషయకశాబ్దబోధః, ముఖ్యం స్యాత్ - ముఖ్యో భవితుమర్హతి నను-కథం విభక్త్యర్థవిషయకశాబ్దబోధస్య ముఖ్యత్వం, లక్షణానధీనత్వం హి శాబ్దబోధస్య ముఖ్యత్వం, సమాసఘటకపదస్య విభక్త్యర్థే లక్షణామన్తరా కథం తస్య శాబ్దబోధే భాన మిత్యాశంక్య లక్షణాం ప్రతిక్షిపతి - సంబన్ధినో హీతి, శక్యసంబన్ధిన ఇత్యర్థః బోధప్రయోజకత్వం షష్ఠ్యర్థః, శక్యసంబన్ధివిషయకబోధప్రయోజకీభూతా హి లక్షణా దృష్టేత్యర్థః - న సంబన్ధమాత్రస్యేతి - అత్రాపి షష్ఠ్యర్థో బోధప్రయోజకత్వమేవ, న సంబన్ధమాత్రవిషయకబోధప్రయోజికా లక్షణా దృష్టేత్యర్థః, మాత్రపదేన సంబన్ధినో వ్యవచ్ఛేదః. తథాచ - సంబన్ధ్యవిషయకసంబన్ధవిషయకబోధప్రయోజకత్వం లక్షణాయా న దృష్టమిత్యర్థః. సమాసే పూర్వపదస్య తదర్థసంబన్ధిని లక్షణాపక్షే సంబన్ధిఘటకతయా సంబన్ధబోధప్రయోజకత్వం తాదృశలక్షణాయా నిరాబాధమితి, తద్వ్యావృత్త్యర్థం మాత్రపదం । తత్ర సంబన్ధబోధస్య సంబన్ధివిషయకత్వా త్తద్వ్యావృత్తిః ।

యద్యపి సంబన్ధే లక్షణాస్వీకారేపి లుప్తవిభక్తిస్మరణాధీనవిభక్త్యర్థబోధే విభక్త్యర్థే విభక్తిశక్తేరేవ ప్రయోజకతయా; తత్ర లక్షణాయాః ప్రయోజకత్వవిరహాదేవ లక్షణాజ్ఞానానధీనత్వరూపం ముఖ్యత్వం శాబ్దబోధస్య నిరాబాధమితి, విభక్త్యర్థసంబన్ధే లక్షణాప్రతిక్షేపో నావశ్యకః, తథాపి, లుప్తవిభక్తిస్మరణమన్తరైవ సమాసా ద్విభక్త్యర్థబోధస్యానుభావికత్వే అగత్యా తత్ర పూర్వపదస్య లక్షణాయా స్తన్నిర్వాహార్థ మావశ్య

కతేతి బోధస్య తత్రి ముఖ్యత్వనిర్వాహార్థం తత్ప్రతిక్షేపః కృతఇతి బోధ్యం ॥

నచ తర్హి తాదృశబోధస్య లక్షణానధీనత్వే విభక్తిస్మరణవిరహేణ శక్తిజ్ఞానస్యాపి తత్ర ప్రయోజకతావిరహేణ పదశక్తిజ్ఞానమన్తరైవ శాబ్దబోధప్రసంగ ఇతి వాచ్యం ; లక్షణా నిరాకర్తుర్లుప్తవిభక్తిస్మరణమన్తరా విభక్త్యర్థస్య బోధో నానుభావిక ఇత్యాశయాత్. నను సంబన్ధిన్యభ్యుపగతలక్షణయైవ సంబన్ధస్య విభక్త్యర్థస్య బోధోపపత్తిః, సంబన్ధస్య కథం సంబన్ధిత్వ మితితు న శంకనీయం ; సంబన్ధస్య ప్రతియోగ్యనుయోగ్యసంబద్ధస్య సంబన్ధత్వాయోగాత్ సంబన్ధేపి సంబన్ధిత్వావశ్యకత్వాత్. నచ సంబన్ధస్య సంబన్ధాన్తరాపేక్షత్వే తస్యాపి సంబన్ధాన్తరాపేక్షే త్యనవస్థాప్రసంగ ఇతి వాచ్యం : అసంబద్ధస్య సంబన్ధత్వాయోగేన సంబన్ధాన్తర మనపేక్ష్యైవ సంబన్ధస్య స్వపరనిర్వాహకత్వాశ్రయణేన సంబన్ధిత్వోపపత్తేః. ఏవం తర్హి తయైవ రీత్యా లక్షణాపి సంబన్ధే ఉపపద్యేత ఇత్యాశంక్య సంబన్ధస్య స్వపరనిర్వాహకత్వానభిజ్ఞానామపి విభక్త్యర్థసంబన్ధప్రతీతేః లక్షణయా తదుపపత్తి ర్నసంభవతీత్యాహ నచే త్యాదినా.॥ నచ సంబన్ధస్య సంబన్ధాన్తరానపేక్షత్వేన। సంబన్ధాన్తరాపేక్షత్వే అనవస్థాప్రసంగేన తదనపేక్షత్వేనేత్యర్థః, స్వస్మిన్ కార్యకరత్వేన - అసంబద్ధస్య సంబన్ధత్వాయోగాత్ స్వాత్మక సంబన్ధమాదాయ సంబన్ధిత్వేనేత్యర్థః. లక్షణా సంఘటతేతి - శక్యసంబన్ధరూపలక్షణా ఉపపద్యేత ఇత్యర్థః. పరిహరతి సంబన్ధస్యస్వపరనిర్వాహకత్వానభిజ్ఞానామపి విభక్త్యర్థ ప్రతీతేరితి - స్వస్మిన్

త్రచ సంబంధస్య సంబన్ధితాకార్యనిర్వాహకత్వా నభిజ్ఞానామపి సమాసేన విభక్త్యర్థ శాబ్దబోధోదయా దిత్యర్థః. తథాచ తేషాం విభక్త్యర్థసంబంధే శక్యసంబన్ధరూపలక్షణా జ్ఞానవిరహేణ తథావిధ శాబ్దబోధా నుపపత్తేరితి భావః.

నను తేషాం విభక్త్యర్థసంబన్ధే శక్యసంబన్ధరూప లక్షణా జ్ఞానవిరహేపి స్వరూపసత్యా లక్షణాయా స్తత్రానపాయేన తద్బలా దేవ తద్బోధోపపత్తిరిత్యాశంకాయామాహ-నహి సంబన్ధ స్సత్తయా లక్షణాహేతుః, కింతు జ్ఞాయమానతయైవేతి । లోకే హేతుత్వం ద్వివిధం దృష్టం । సత్తయా, జ్ఞాయమానతయా చేతి । తత్రాద్యం దణ్డాదీనాం ఘటాదౌ । ద్వితీయస్తు, ధూమాదీనాం పర్వతోవహ్నిమా నిత్యనుమిత్యాదౌ । తత్ర దణ్డాదీనాం ఘటాద్యుత్పత్తౌ సత్తయైవహే తుత్వాత్ జ్ఞాన మనపేక్షితం । ధూమాదీనాన్తు జ్ఞాయమానతయా హేతూనాం పర్వతోవహ్నిమానిత్యా ద్యనుమిత్యుత్పత్తౌ జ్ఞానమా వశ్యకం । స్వరూపసతోపి ధూమస్య జ్ఞానాభావే అనుమిత్యనుత్పత్తేః । తథాచ, ప్రకృతే లక్షణాయా జ్ఞాయమానతయైవ శాబ్దబోధహేతు త్వా త్తస్యా స్స్వపరనిర్వాహకత్వ జ్ఞానమన్తరా విభక్త్యర్థసంబన్ధే తజ్జ్ఞానవిరహేణ లక్షణయా తద్బోధానుపపత్తిరితి భావః.

నచేదతిప్రసంగాదితి, లక్షణాయా స్స్వరూపసత్యా శ్శాబ్ద బోధోపయికత్వాంగీకారే, "గంగాయాం ఘోష" ఇత్యాదౌ తీరాదౌ గంగాదిపదశక్య సంబన్ధ జ్ఞానవిరహవతామపి గంగాది పదా త్తీరాదిబోధప్రసంగః । వస్తుతస్తీరాదౌ గంగాదిపదశక్య సంబన్ధ సత్వాదితిభావః, యద్వా లుప్తవిభక్తికశబ్దేన విభక్త్య ర్థబోధనం ముఖ్యంస్యాదితి గ్రన్థస్య లుప్తవిభక్తికశబ్దేన విభ

క్త్యర్థబోధ శ్శక్త్యధీన స్స్యాదిత్యర్థః, తథాచ లుప్తవిభక్తిక
శబ్దస్థలే లుప్తవిభక్తి స్మరణస్వీకారేణ విభక్త్యర్థసంబన్ధే విభక్తే
శ్శక్తిజ్ఞానసంభవేన శక్త్యైవ తద్బోధోపపత్తిరితిభావః. నన్వనన్య
లభ్యశ్శబ్దార్థ ఇతి న్యాయేన అనన్యథాసిద్ధోహి ప్రయోగశ్శక్తి
కల్పకః। అన్యథా గంగాయాం ఘోష ఇత్యాదౌ తీరాదౌ గంగా
దిపదప్రయోగమాత్రేణ తత్రాపి గంగాదిపదస్య శక్తిసిద్ధ్యాపత్తేః।
ఇత్థంచ ప్రకృతే లుప్తవిభక్తిక శబ్దప్రయోగస్య విభక్త్యర్థ
లక్షణయా ప్యుపపత్తౌ న తత్ర తత్ప్రయోగమాత్రేణ లుప్త
విభక్తి స్మరణవిభక్తి శక్తిజ్ఞానాదికల్పనం। ప్రయోగస్యాన్యథాసిద్ధత్వా
దిత్యాశంక్య లుప్తవిభక్తికశబ్దస్య విభక్త్యర్థే లక్షణాం ఖణ్డయతి.
సంబంధినోహి లక్షణాదృష్టేతి-లక్షణా-శక్యసంబన్ధః, సంబంధినోహి
షష్ఠ్యర్థః ఆధేయత్వం, శక్యసంబన్ధ స్సంబన్ధినిష్ఠోహి దృష్ట ఇతి
వాక్యార్థః. తావతా విభక్త్యర్థస్య శక్యసంబన్ధరూపలక్షణా
కుతో న సంభవతీత్యాశంకాయామాహ న సంబన్ధమాత్రస్యేతి,
మాత్రపదేన సంబన్ధిత్వవ్యవచ్ఛేదః సంబన్ధిత్వశూన్యస్య సంబన్ధ
స్యేత్యర్థః. తావతా విభక్త్యర్థస్య శక్యసంబన్ధరూపలక్షణా
కుతో న సంభవతీత్యాశంకయామాహ, విభక్త్యర్థశ్చ స్వయం
సంబన్ధరూపఇతి, తథాచ విభక్త్యర్థస్య సంబన్ధరూపత్వేన సంబన్ధి
త్వా నర్హత్వేన తత్ర సంబన్ధరూపలక్షణా న సంభవతీతిభావః.
నను సంబన్ధస్యాపి స్వప్రతియోగ్యనుయోగినో స్సంబన్ధిత్వ మావ
శ్యకం। అసంబద్ధస్య సంబన్ధత్వాయోగాత్, నచ సంబన్ధస్య సంబ
న్ధాన్తరాపేక్షత్వే తస్యాపి సంబన్ధాన్తరాపేక్షత్వ మిత్యనవస్థాప్రసం
గ ఇతి వాచ్యం, సంబన్ధాన్తరమనపేక్ష్యైవ సంబన్ధస్య స్వపరనిర్వా
హకత్వాఙ్గీకారేణ పరత్ర సంబన్ధితానిర్వాహకత్వవత్ స్వస్మి

స్నపి స్వేనైవ తన్నిర్వాహకత్వాఙ్గీకారాత్, ఘటాదౌ చాక్షుషత్వ
నిర్వాహకస్య రూపస్య స్వస్మిన్నపి రూపాంతరమనపేక్ష్యైవ చాక్షు
షత్వ నిర్వాహకత్వవ, దితి సంబన్ధస్య సంబన్ధిత్వరూపలక్షణా సంభ
వతీతి విభక్త్యర్థేఽపి లుప్తవిభక్తికశబ్దస్య లక్షణా సంభవతీ త్యా
శంక్య సంబన్ధస్య స్వపరనిర్వాహకత్వానభిజ్ఞానామపి లుప్తవిభక్తి
కశబ్దేన విభక్త్యర్థబోధేన లక్షణయా తదుపపాదనాసంభవేన
న తత్ర లక్షణాసంభవ ఇత్యాహ, నచేత్యాదినా - అన్యత్సర్వం
పూర్వవత్, ఉక్తయోజనాయాం ఏవంలక్షణానుపపత్త్యా ప్రయో
గస్యానన్యథా సిద్ధత్వాత్ సమస్తశబ్దేన విభక్త్యర్థబోధనం ముఖ్య
మితి నిగమనవాక్య స్వారస్యంజ్ఞేయం, లుప్తవిభక్తిస్మరణకల్ప
నాయాంగౌరవం పరిచింత్య తత్కల్పనే బుద్ధస్య రాజమాతంగ
ఇతి ప్రయోగాపత్తిరూపదూషణంచ హృది నిధాయ లక్షణాపక్ష
ఏవ స్వస్య నిర్భరం సూచయన్నాహ. అముఖ్యత్వేపి కానః
క్షతిరితి - అముఖ్యత్వేపి-విభక్త్యర్థే లక్షణాఙ్గీకారేపి, నః - లక్ష్యార్థ
విభక్త్యర్థస్య అనుశాసనేన విభక్త్యర్థనిరూపణమన్తరా జ్ఞాతు
మశక్యతయా అనుశాసనేన విభక్త్యర్థ నిరూపణమావశ్యక మితి
లుప్తవిభక్తే రపి విగ్రహవాక్యస్థాయా మూలే అప్రయుక్తాయా
వ్యాఖ్యాన మావశ్యకమిత్యుపపాదితవతాన్నః ఇత్యర్థః. ఏతా
వతా ఉక్తపక్షేషు చతుర్షు పక్షద్వయం శ్రుతప్రకాశికాయాం
కణ్ఠరవేణోక్తం । అన్యౌచపక్షౌ వ్యాసార్యాభిప్రేతౌ శ్రుతప్రకాశి
కాయాం స్థలవిశేషేషు యథాసంభవమన్వేషణీయౌ బుద్ధికుశలైః.

శ్రీ॥ బ్రహ్మశబ్దేనచ స్వభావతోనిరస్త నిఖిలదోషోనవధికా
తిశయా సంఖ్యేయ కల్యాణగుణగణః పురుషోత్తమోభిధీయతే,

సర్వత్ర బృహత్త్వగుణయోగేనహి బ్రహ్మశబ్దః బృహత్త్వంచ స్వరూపేణగుణైశ్చ యత్రానవధికాతిశయంసోఽస్య ముఖ్యార్థః.

శ్లో॥ అత్రాయం బ్రహ్మశబ్దో వదతివినిహతాశేషదోషం
స్వతోఽవ ధ్యుత్తీర్ణోచ్ఛ్రాయసంఖ్యాతిగసుగుణ
గణం హ్యుత్తమం పూరుషాణాం । సర్వత్రబ్రహ్మ
శబ్దో భవతి ఖలుబృహత్త్వాన్వయేనాస్య సస్యా
న్ముఖ్యార్థో యత్స్వరూప స్వగుణగమన వధ్యుచ్ఛ్రా
యం తస్య బృహత్త్వం ॥౨౩॥

టీ॥ అథ బ్రహ్మశబ్దం వ్యాచష్టే అత్రాయమితి - అత్రాయమిత్యస్య పూర్వవదర్థః. యద్యపి షష్ఠీవ్యాఖ్యానాత్ప్రాగేవ బ్రహ్మశబ్ద వ్యాఖ్యానం సూత్రస్థపాఠ క్రమ పర్యాలోచనాయాముచితం । తథాపి షష్ఠీవ్యాఖ్యానస్య బ్రహ్మశబ్ద వ్యాఖ్యానే ఉపయుక్తత్వాత్ షష్ఠీవ్యాఖ్యానం బ్రహ్మశబ్దవ్యాఖ్యా నాత్ప్రాగేవ కృతమితిబోధ్యం, తథాహి బ్రహ్మశబ్దస్య సర్వేశ్వరవాచిత్వే హేతుద్వయం శబ్దశక్తి రర్థసామర్థ్యఞ్చేతి, ప్రతిపాదయిష్యతే । అర్థసామర్థ్యంచ తాపత్రయాతురై రమృతత్వాయ జిజ్ఞాస్యత్వరూపం షష్ఠ్యర్థ జిజ్ఞాసాకర్మత్వ ఘటితమితి షష్ఠ్యర్థజ్ఞాన మన్తరాతథావిధార్థసామర్థ్యస్య జ్ఞాతుమశక్యత్వాద ర్థసామర్థ్య హేతుక బ్రహ్మశబ్దవ్యాఖ్యానం షష్ఠీవ్యాఖ్యానసాపేక్షమితి షష్ఠీవ్యాఖ్యానస్య ప్రాథమ్యముపపన్నం, అత్ర వినిహతాశేషదోషమితి స్వతోఽవధ్యుత్తీర్ణోచ్ఛ్రాయసంఖ్యాతిగ సుగుణగణమితిచ విశేషణద్వయం బద్ధముక్తనిత్యవ్యావర్తకం బ్రహ్మశబ్దస్య పురుషోత్తమపరత్వోపయోగితయా ప్రతిపాదితం, నతు ప్రవృత్తినిమిత్తతయా । శబ్దశక్తే

రర్థసామర్థ్యాదపిహి బ్రహ్మశబ్దస్య పురుషోత్తమపరత్వం । తచ్చ పురుషోత్తమస్య గుణతో బృహత్త్వస్యైవహి సంభవతి, గుణతో బృహత్వాభావే పురుషోత్తమే శబ్దశక్తి సంకోచప్రసంగా దితి ద్వితీయవిశేషణస్య సార్థకతా । ముముక్షోరమృతత్వ ప్రాప్త్యుపయికత్వా దపి దయాక్షాన్త్యాది గుణానాం పురుషోత్తమస్యార్థసామర్థ్య రూపహేతునిర్వాహకతయాపి తత్సార్థక్యం । ముముక్షోరవిద్యాద్యశేషదోష నివృత్త్యుపయికత్వ రూపప్రాథమిక విశేషణస్య వ్యర్థసామర్థ్య స్తర్భావాత్తత్సార్థక్యం. వినిహతకతిపయదోషత్వం బద్ధానామపి కేషాఞ్చిద స్తీతి తద్వ్యావృత్త్యర్థమశేషపదం స్వత ఇత్యస్య స్వాభావికత్వార్థకస్య వినిహతాశేషదోష మిత్యత్రాపి సంబన్ధాత్ వినిహతాశేషదోషత్వస్య ముక్తేషు సద్భావేపి తస్య తేషు స్వాభావికత్వ విరహాన్ముక్తవ్యావృత్తిశ్చ । స్వతఇత్యస్య స్వభావత ఇత్యర్థకత్వాంగీకారేణ స్వసంకల్పాధీనత్వ రూపస్వాభావికత్వస్య భగవన్నిత్యేచ్ఛాధీన నిత్యనిర్దోషత్వే నిత్యసిష్ఠే అసత్వేన నిత్యానామప్యనేన విశేషణేన వ్యావృత్తిః. స్వతఇత్యస్య ద్వితీయవిశేషణేప్యన్వయేన బ్రహ్మగుణానాం స్వాభావికత్వలాభేన తేషా మవిద్యాకల్పితత్వ పక్షవ్యావృత్తిః, అవధ్యుత్తీర్ణోచ్ఛ్రాయశబ్దేన గుణానామనవధికోత్కర్షలాభాత్ తేయేశతం తేయేశతమిత్యత్ర పూర్వపూర్వగుణేభ్య ఉత్తరోత్తరగుణానా మతిశయస్యావధిరితి తద్వ్యావృత్తిః, అతిశయస్యానవధికత్వంచ అపకర్ష సమానాధికరణత్వం, ఏకైకస్మిన్గుణే తద్విధాభేదరూపాణాం బహూనాం గుణానామన్తర్భావమభిప్రేత్య గణశబ్దోత్ర ప్రయుక్తః. వశిత్వాదిగుణాస్సత్యసంకల్పత్వా న్తర్భూతా ఇతిహి వక్ష్యతే. నన్వవధ్యుత్తీర్ణోచ్ఛ్రాయశబ్దార్థో నవధికోత్కర్షః గుణవిశేషణం ఉతగుణవిశే

౧౪

షణాం. ఆద్యే- ప్రత్యేకం గుణానా మనవధికోత్కర్షా లాభ ప్రసంగః. ద్వితీయే గణశబ్ద సామానాధికరణ్య విరహాత్ అవ ధ్యుత్త్ర్ణోర్చ్ఛ్రాయ శబ్దస్య గణశబ్దేనసాకం బహువ్రీహి నస్యా దితిచేన్నైవం. గణ ఏవ విశేష్య ఇతి బహువ్రీహిసిద్ధిః - తథాప్యర్థ వశా ద్గణాన్తర్భూతానాం గుణానామపి. ప్రత్యేక మనవధికోత్క- ర్షలాభః, యథైషా పరిషదభిజనవతీ శ్రుతశీలశాలినీ త్యత్ర పరిషది విశేషణతయా ప్రతీయమానానా మపి శ్రుతశీలాదీనాం పరిషదన్తర్భూతేషు పురుషేషు ప్రత్యేకమన్వయః- నతు సమూహ ఏవ తదన్వయ ఇతివక్తుం శక్యం. పరిషదో నిర్గతేషు పురు షేషు తదభావప్రతీతి ప్రసంగాత్. సంఖ్యాతిగత్వ మసంఖ్యేయత్వం తచ్చ నసంఖ్యా సామాన్యాభావవత్త్వం, గుణానా మేకత్వ ద్విత్వాది రూపసంఖ్యావత్త్వేన సంఖ్యాసామాన్యాభావవత్త్వస్య బాధితత్వాత్, కిన్తు. స్వసమానాధికరణ గుణత్వ వ్యాపకతానవచ్ఛేదక సంఖ్యా త్వవ్యాప్య ధర్మవత్త్వం. తచ్చ భగవద్గుణే ష్వబాధితం, స్వపదం యత్రాసంఖ్యేయత్వ ముపపాదనీయం తత్పరం. స్వపదేన భగవ ద్గుణానా ముపాదానే తత్సమానాధికరణగుణత్వ వ్యాపకతావచ్ఛే దకం శతత్వసహస్రత్వాదికం సంఖ్యాత్వ వ్యాప్యం న కిమపి, శతం సహస్రమితి భగవద్గుణానాం పరిచ్ఛేత్తు మశక్యత్వాత్. జీవగుణానాం చ శతం సహస్రమితి సంఖ్యాతుం శక్యత్వేన జీవ గుణత్వవ్యాపకతావచ్ఛేదక సంఖ్యాత్వవ్యాప్య శతత్వత్వాదీనాం జీవ గుణత్వ వ్యాపకతావచ్ఛేదకత్వేన స్వసమానాధికరణ గుణత్వ వ్యాపకతానవచ్ఛేదక సంఖ్యాత్వవ్యాప్య ధర్మవత్త్వ రూపాసం ఖ్యేయత్వం న జీవగుణానామితి తదవ్యాప్తిః. ఇదమ ప్యసం ఖ్యేయత్వం గణవిశేషణం, గణాసంఖ్యేయత్వే గుణాసంఖ్యేయత్వం

కైముతికన్యాయేన సిధ్యతి - అనవధికోత్కర్షస్య గుణేషు ప్రతిపాదనేన నిత్యసిద్ధ వ్యావృత్తిశ్చ ఫలితా, పరమసామ్యాపన్నేష్వపి తేషు జగద్వ్యాపార రాహిత్యేన తద్గుణానాం జగద్వ్యాపారాననుగుణత్వేన జగద్వ్యాపారానుగుణ భగవద్గుణాపేక్షయా సాతిశయత్వాత్, తేషాం భగవద్గుణవిభూతి సాక్షాత్కారస్యాత్యన్తానుభూఅస్య భగవత్సామ్యాపాదకస్య నిరవధికాతిశయత్వేపి తథావిధాసంఖ్యేయగుణాభావాత్తద్వ్యావృత్తిః. అథ బ్రహ్మశబ్దస్య ప్రతిజ్ఞాతం పురుషోత్తమపరత్వం శబ్దశక్తే రర్థసామర్థ్యాచ్చ ఉపపాదయిష్యన్ శబ్దశక్తిముపపాదయతి. సర్వత్రేతి - సర్వత్ర-బ్రహ్మశబ్దప్రయోగవిషయే సర్వత్ర, బృహత్వాన్వయేన - బృహత్వరూపప్రవృత్తినిమిత్తగుణాన్వయేన. బ్రహ్మశబ్దో భవతి - బ్రహ్మశబ్దప్రయోగో భవతీత్యర్థః, ఖల్వితి ప్రసిద్ధౌ, ఏతావతా బ్రహ్మశబ్దప్రయోగే బృహత్వం ప్రవృత్తినిమిత్త మితి సూచనా త్పరమాత్మనో నిత్యం విభుమిత్యాదిప్రమాణైః పరమమహత్వ ప్రతిపాదనాత్ తత్ర పురుషోత్తమే బ్రహ్మశబ్దస్య శక్తిసూచనా న్ముఖ్యత్వం సూచితం భవతి. ఏతావతా బ్రహ్మశబ్దప్రయోగవిషయేషు ప్రధానాదిష్వపి ప్రవృత్తినిమిత్తాన్వయేన తత్రాపి ముఖ్యత్వం ప్రాప్తం కథం వార్యతే, ఇత్యాశంకాయామాహ అస్య సస్స్యాదిత్యన్తా - అస్య బ్రహ్మశబ్దస్య. యత్స్వరూపస్వగుణగం యత్స్వరూపనిష్ఠం యద్గుణనిష్ఠం చ బృహత్వం అనవధ్యుచ్ఛ్రయం. అనవధికోత్కర్షవత్. సః ముఖ్యార్థస్స్యాదితి యోజనా "యస్మిన్ప్రయుజ్యమానేతు గుణయోగస్సుపుష్కలః । తత్రైవముఖ్యవృత్తోయ మన్యత్రహ్యుపచారత" ఇతి గరుడపురాణవచనేన అనవధికాతిశయ బృహత్వాస్యైవ బ్రహ్మశబ్దప్రయోగ ప్రవృత్తినిమిత్తతాయా అవగమాదన్య

త్ర తథావిధ బృహత్త్వాభావా త్తత్ర ముఖ్యత్వం బ్రహ్మశబ్ద స్యేతి భావః. ఉదాహృత గరుడపురాణవచనే సుపుష్కల ఇత్యస్య అనవధికాతిశయ ఇత్యేవార్థః. గుణతోపి బృహత్త్వమత్ర పౌష్కల్యం సుశబ్దేన సూచితం. తథాచ గుణతస్స్వరూపతశ్చ అనవధికాతిశయ బృహత్త్వం బ్రహ్మశబ్ద ప్రవృత్తినిమిత్త మితి వచనార్థః. స ఏవ వచనార్థోత్ర ప్రత్యభిజ్ఞాయతే యత్స్వరూపస్వగుణగ మిత్యాదినా. నచస్వరూపతో బృహత్త్వ మేవ లాఘవాత్ప్రవృత్తి నిమిత్త మస్తు కిమర్థం గుణగతబృహత్త్వస్యాపి ప్రవృత్తినిమిత్త శరీరేన్తర్భావ ఇతివాచ్యం, తథాసతి స్వరూపతో బృహత్త్వవతి బ్రహ్మగుణే బ్రహ్మశబ్దప్రయోగ ప్రసంగాత్, నచతర్హి గుణతో బృహత్త్వమేవ ప్రవృత్తినిమిత్తమస్తు, తావతైవ గుణవారణాత్ స్వరూపతో బృహత్త్వస్య ప్రవృత్తినిమిత్తేన్తర్భావో నిరర్థక ఏవేతివాచ్యం. శబ్దశక్తే రసఙ్కోచస్య స్వతః ప్రాప్తత్వాత్, అసంకోచో నామ శక్యతావచ్ఛేదకాశ్రయీభూత పదార్థసామాన్య బోధాపయికత్వం, యథావా పద్మమిత్యుక్తే పద్మశబ్దశక్తిః పద్మత్వాశ్రయీభూత స్థలకమలాదిక మప్యవిశేషేణ బోధయతి, తథాత్ర బృహత్త్వత్వ రూపశక్యతావచ్ఛేదకాశ్రయీభూత గుణగత బృహత్త్వస్యాపి బ్రహ్మశబ్దేన బోధానుభవ మంగీకృత్య తత్సాధారణ్యేన శక్తిరుపపాదితా భవతీతి న వైయర్థ్యం, తథాచ స్వాశ్రయత్వ స్వాశ్రయాశ్రయత్వోభయ సంబన్ధేన అనవధికాతిశయ బృహత్త్వం బ్రహ్మశబ్ద ప్రవృత్తినిమిత్తమితి స్పష్టం వాదాన్తరే.

అ॥ నన్వనవధికాతిశయ బృహత్త్వం పురుషోత్తమా దన్యత్రాప్యస్తీతి చేత్తత్రాపి బ్రహ్మశబ్దస్య ముఖ్యత్వం దుర్నివారమి

త్యాశఙ్క్య అన్యత్ర తాదృశ బృహత్త్వాభావా న్నతత్రాస్య ముఖ్యత్వమిత్యాహ సస్యాదితి.

శ్రీ॥ సచసర్వేశ్వరఏవ అతోబ్రహ్మశబ్ద స్తత్రైవ ముఖ్యవృత్తిః తస్మాదన్యత్ర తద్గుణలేశయోగా దౌపచారికః అనేకార్థకల్పనాయోగా ద్భగవచ్ఛబ్దవత్.

శ్లో॥ సస్యాత్సర్వేశఏవే త్యయమతులగుణో భాతితత్రైవ
ముఖ్య స్తస్మాదన్యత్ర తత్రోదిత గుణలవయోగేన
గౌణఃప్రయుక్తః । నానార్థో నైవకల్ప్యో యది
భవతిపర త్రాన్యథాసిద్ధియుక్తో దృష్టశ్శబ్దప్రయోగో
జగురిహభగవ చ్ఛబ్దవద్బ్రహ్మశబ్దం ॥౨౮॥

టీ॥ సః - నిరుక్తానవధికాతిశయ బృహత్త్వవాన్, సర్వేశ ఏవస్యాత్ - సర్వేశ్వరఏవభవేత్, ఇతి - అతోహేతోః, అయం - బ్రహ్మశబ్దః, అతులగుణోతత్రైవ - అసదృశగుణో సర్వేశ్వరఏవ, ముఖ్యోభాతి - ముఖ్యతయాభాసతే, తస్మాదన్యత్ర - సర్వేశ్వరా దన్యత్ర, బ్రహ్మశబ్దప్రయోగవిషయే ప్రధానాదౌ, తత్రోదిత గుణలవయోగేన - తత్రవిద్యమాన బృహత్త్వ సజాతీయాల్పతర బృహత్త్వయోగేన, ప్రయుక్తో బ్రహ్మశబ్దః గౌణః - లాక్షణికఇత్యర్థః, ప్రయోగస్యావిశిష్టత్వే ప్యనన్యథాసిద్ధస్యైవ ప్రయోగస్య శక్తికల్పకత్వేన నాన్యత్ర శక్తిసిద్ధిః, సర్వత్ర శక్తికల్పనే నానాశక్తికల్పనా ప్రసంగాదిత్యాహ నానార్థోనైవకల్ప్యఇతి, నానాశక్తికల్పనే గౌరవాన్నానాశక్తి ర్న కల్ప్యేతిభావః. నను తర్హి నానార్థమాత్రోచ్ఛేదప్రసంగః, నిరుక్త గౌరవప్రసంగా దిత్యాశంకాయామాహ యదిభవతీతి, పరత్ర - ముఖ్యతయాభిమతా దన్యత్ర, దృష్ట

శ్శబ్దప్రయోగః-లోకవేదయోర్దృష్టశ్శబ్దప్రయోగః,యద్యన్యథాసిద్ధి యుక్తో భవతి, శక్తిమన్తరా లక్షణయోపపన్నో భవతి, తదా నానార్థో నైవకల్ప్య ఇత్యధ్యాహారేణ యోజనా, తథాచ నానార్థకానాం సైన్ధవాదిశబ్దానాం తత్ర తత్ర లవణాశ్వాదిషు ప్రయోగస్య శక్తిమన్తరా లక్షణయోపపత్తివిరహాదనన్యథాసిద్ధత్వేన ప్రయోగస్య నానార్థకత్వ మావశ్యక మితిభావః. నను బ్రహ్మశబ్దస్య బృహత్త్వమేవ ప్రవృత్తినిమిత్త మితి నానేకశక్తికల్పనం, పురుషోత్తమా దన్యత్ర గౌణత్వంవా, ఏకయైవ శక్త్యా సర్వత్ర ప్రయోగనిర్వాహాదిత్యత్రాహ. జగురిహ భగవచ్ఛబ్దవదితి, తథాచ శ్రీవిష్ణుపురాణే. భగవచ్ఛబ్ద మధికృత్య ప్రోచ్యతే. "తత్ర పూజ్య పదార్థోక్తి పరిభాషాసమన్వితః । శబ్దోయం నోపచారేణ అన్యత్ర హ్యుపచారత" ఇతి, పూజ్యపదార్థోక్తిః యోగః, పరిభాషా; రూఢిః, తథాచ యోగరూఢిసహితోయం భగవచ్ఛబ్దః తత్ర నోపచారేణ, ప్రయుజ్యత ఇతి శేషః, ఉపచారో లక్షణా, తత్ర పరమాత్మని భగవచ్ఛబ్దోయం నలాక్షణికః, యోగప్రవృత్తినిమిత్తస్య గుణయోగస్య రూఢిశక్తినిమిత్తస్య పురుషోత్తమత్వస్యచ సత్త్వేన తత్ర యోగరూఢత్వాత్, అన్యత్ర తాదృశనిమిత్తాభావాత్ ప్రయుజ్యమానోయం భగవచ్ఛబ్దః ఉపచారతః, లక్షణాత ఇత్యర్థః, తావతా. ప్రసక్తాశంకాయాః కః పరిహార ఉక్తో భవతీతి చేత్. ఉచ్యతే, బ్రహ్మశబ్దోపి. బృహతిధాతో ర్మనిన్ప్రత్యయా న్నిష్పన్నో న బృహత్త్వగుణయోగమాత్రేణ అవయవశక్త్యా పరమాత్మని ప్రయుజ్యత ఇతి యుక్తం వక్తుం, తథాసతి. బృహన్మహచ్ఛబ్దాదివ దాపేక్షిక బృహత్త్వగుణయోగిషు ఘటాదిష్వపి, బ్రహ్మశబ్దప్రయోగ ప్రసంగాత్, నాపి పంకజాది పదవద్యో

గరుడత్వ మాశ్రిత్యాతిప్రసంగవారణం కర్తుం శక్యం, పద్మత్వజాతివత్, బ్రహ్మశబ్దప్రయోగవిషయీభూత పంచవ్యక్త్యనువృత్తేతరవ్యావృత్త రూఢిశక్యతావచ్ఛేదక ధర్మాదర్శనాత్, అతోఽనేకశక్తికల్పనే ప్రాప్తే అనన్యథాసిద్ధస్యైవ ప్రయోగస్య శక్తికల్పకత్వాత్ బ్రహ్మశబ్దప్రయోగవిషయే ష్వన్యేషు బృహత్వగుణలేశయోగేన ప్రయోగస్యాన్యథాసిద్ధత్వా న్నానేక శక్తికల్పనం యుక్తం, తస్మాత్పురుషోత్తమ ఏవ ప్రవృత్తినిమిత్త పౌష్కల్యవతి ముఖ్యత్వ మన్యత్ర గౌణత్వంచ యథా భగవచ్ఛబ్దస్య తథా బ్రహ్మశబ్దస్యాపీతి న్యాయసామ్య మభిప్రేత్య భగవచ్ఛబ్దవదిత్యుక్తం. నను తర్హి బ్రహ్మశబ్దస్య ప్రకృత్యాదిషు లాక్షణికప్రయోగవద్ఘటపటాదిష్వపి లాక్షణికప్రయోగః కిన్నస్యాదితిచేన్న, లాక్షణికప్రయోగస్య తాత్పర్యవిశేషనిబన్ధనస్య సంకోచసహత్వాదతిప్రసంగవిరహాత్, నహిగంగాయాం ఘోషఇతి తీరతాత్పర్యేణ గంగాశబ్దప్రయోగవ దన్యత్రాపి తత్ప్రయోగాపాదనం కర్తుముచితం. శైత్యపావనత్వాది విశిష్టతీరబోధ తాత్పర్యస్యైవ తీరేగంగాపదప్రయోగనియామకత్వా త్తథావిధతాత్పర్యస్యాన్యత్రాభావాదేవ అన్యత్ర తథావిధప్రయోగస్యాపాదయితు మశక్యత్వాత్, ముఖ్యస్తు ప్రయోగ స్సతితాత్పర్యే ప్రవృత్తినిమిత్తయోగిని సర్వత్రావర్జనీయ ఏవేతి. జగురిత్యత్ర తాన్త్రికా ఇతి శేషః, తాన్త్రికా బ్రహ్మశబ్దం భగవచ్ఛబ్దవత్ - భగవచ్ఛబ్దతుల్యం, జగుః-ఊచురిత్యర్థః. తథాచ భగవతాపారాశర్యేణోక్తం " పరం జైమినిర్ముఖ్యత్వా" త్స్యాచ్చైకస్యబ్రహ్మశబ్దవ " దిత్యాది సూత్రేషు బ్రహ్మశబ్దస్య భగవత్యేవ ముఖ్యత్వ మన్యత్రాముఖ్యత్వంచ, తదిదం స్పష్టీకృతం శ్రీమతి గరుడ

పురాణే "వేదేభూరిప్రయోగాచ్చ గుణయోగాచ్చ శార్ఙ్గిణః । తస్మిన్నేవ బ్రహ్మశబ్దో ముఖ్యవృత్తో మహామునే" ఇత్యారభ్య 'యస్మిన్ప్రియుజ్యమానేతు గుణయోగస్సుపుష్కలః । తత్రైవ ముఖ్యవృత్తోయ మన్యత్రి హ్యుపచారత' ఇతి, ఏతావతా బ్రహ్మశబ్దస్య శబ్దశక్త్యా పురుషోత్తమపరత్వ ముపపాదితంభవతి.

అ॥ అథ బ్రహ్మశబ్దస్య నానావస్తుషు ముఖ్యత్వాభ్యుపగమేపి ఏతత్సూత్ర స్థస్యైతస్య శబ్దస్య పురుషోత్తమపరత్వ మర్థసామర్థ్యా దుపపాదయతి జిజ్ఞాస్యస్యాత్సఏవేతి.

శ్రీ॥ తాపత్రియాతురై రమృతత్వాయసఏవజిజ్ఞాస్యః అతస్సర్వేశ్వరఏవ జిజ్ఞాసాకర్మభూతంబ్రహ్మ జ్ఞాతుమిచ్ఛా జిజ్ఞాసా ఇచ్ఛాయా ఇష్యమాణ ప్రధానత్వా దిష్యమాణం జ్ఞానమిహ విధీయతే.

శ్లో॥ జిజ్ఞాస్యస్స్యాత్సఏవోచితఇహతు విమోక్షాయతాపత్రియార్తై ర్జిజ్ఞాసాకర్మభూతం భవతిఖలుతతో బ్రహ్మసర్వేశఏవ । జిజ్ఞాసా జ్ఞాతుమిచ్ఛా భవతి పునరియం త్విష్యమాణప్రధానా జ్ఞానం తస్మాద్విధేయంభవతిభగవతో బ్రహ్మణో పేక్ష్యమాణం॥౨౫॥

టీ॥ ఇహ-సంసారే, తాపత్రియార్తైః-ఆధ్యాత్మికాధి భౌతికాధిదైవికాత్మక తాపత్రియ పీడితైః పురుషైః విమోక్షాయ, సంసారనివృత్తయే, సఏవజిజ్ఞాస్య ఉచితస్స్యాత్, సఏవ విచారయితుముచితస్స్యాదిత్యర్థః. అతోహి జిజ్ఞాస్యత్వం ముముక్షుభిర్విచార్యత్వరూపం సమభివ్యాహృత మర్థసామర్థ్యం బ్రహ్మశబ్దార్థే

ప్రతీయతే, తత్తుపురుషోత్తమఏవేతి, తతోన్యత్ర తాదృశసా
మర్థ్యవిరహాత్ ప్రకృతబ్రహ్మశబ్దబోధ్యత్వం న సంభవతి, యథా
వాఘటేనజల మాహరేత్యుక్తే ఘటశబ్దస్యసామాన్యతో ఘటవాచి
త్వేపి జలాహరణసాధనభూతస్య ఘటస్యైవహి తత్రత్యఘటశబ్దేన
ప్రతీతిః, నతు సచ్ఛిద్రస్య, తథా సమభివ్యాహృత పదార్థాన్వయ
యోగ్యతారూపా ర్థసామర్థ్యస్య విశేష నిర్ధారణోపయోగి
త్వాత్ ప్రకృతే ముముక్షుకర్తృక విచారవిషయత్వరూప సమ
భివ్యాహృత పదార్థాన్వయ యోగ్యతాయాః పురుషోత్తమా
దన్యత్రాసంభవా త్తద్బలా ద్బ్రహ్మశబ్దస్య పురుషోత్తమపరత్వ
మేవేతిభావః. నిరుక్త హేతుద్వయేన పురుషోత్తమస్య సూత్రస్థ
బ్రహ్మశబ్ద బోధ్యత్వంనిగమయతి జిజ్ఞాసాకర్మభూతమితి, జిజ్ఞాసా
కర్మభూతంబ్రహ్మజిజ్ఞాసా కర్మత్వరూపార్థసామర్థ్య యుక్తో
బ్రహ్మశబ్దశక్తియుక్తశ్చ సర్వేశఏవ భవతి, పురుషోత్తమ ఏవ
భవతీత్యర్థః. ఖల్వితి ప్రసిద్ధౌ. అథజిజ్ఞాసాశబ్దం వ్యాచష్టే జిజ్ఞా
సేతి, జిజ్ఞాసా-జిజ్ఞాసాశబ్దార్థః, జ్ఞాతుమిచ్ఛాభవతి, జ్ఞానవిషయ
కేచ్ఛారూపాభవతి. నన్వత్రసూత్రే బ్రహ్మవిచార కర్తవ్యత్వ
మేవ ప్రతిపిపాదయిషితం, బ్రహ్మవిచారో నకర్తవ్యఇతి పూర్వ
పక్షిభిః ప్రాభాకరాదిభి రాక్షేపాత్ తన్నిరాకరణాయ తదుక్తార్థ
ప్రత్యనీకాకార ప్రతిపాదనస్యావశ్యకత్వాత్, తదర్థం కర్తవ్యే
త్యధ్యాహార ఆవశ్యకః, అధ్యాహారోహి యత్ర వివక్షితార్థబోధో
ఽధ్యాహారమంతరా నోపపద్యతే తత్రావశ్యక ఇతి న్యాయవిద
నుమతం, తథాచోక్తం "యత్రానవసరోన్యత్ర పదంతత్రప్రతిష్ఠితం।
వాక్యంవేతి సాతాంసీతి స్వావకాశే నతద్భవేత్" ఇతి—, అస్యార్థః
యత్ర యస్మిన్వాక్యే, అన్యత్ర - వివక్షితార్థబోధౌపయిక పదాధ్యా

హారాదన్యతో తాదృశవాక్యాధ్యాహారాద్వా అన్యతో, తథావిధ పదాధ్యాహారం వాక్యాధ్యాహారంవా వినేత్యర్థః, అనవసరః వివక్షితార్థబోధానుదయః, తతో తస్మిన్వాక్యే, పదంవా వివక్షితార్థ బోధోపయుక్తం పదంవా, వాక్యంవా తథావిధవాక్యంవా, ప్రతిష్ఠితం అధ్యాహారేణ అనుసంహితం భవతీతి శేషః, ఇతి సతాంసీతిః ఏవం తాన్త్రికాభిమతో న్యాయఇత్యర్థః. సావకాశే పదవాక్యయోరధ్యాహారమన్తరైవ వివక్షితార్థబోధోపయుక్తవాక్యే, తన్నభవేత్, తథావిధ పదానుసంధానం తథావిధ వాక్యానుసంధానంవా నభవేదిత్యర్థః. అస్యోదాహరణే పదాధ్యాహార వాక్యాధ్యాహార స్థలే, యథా ద్వారమిత్యాదౌ పిధేహీతిపదాధ్యాహారః, తతోహి పిధేహీత్యధ్యాహారమన్తరా ద్వారకర్మక పిధానం కర్తవ్యమితి వివక్షితార్థబోధో నసంభవతి, ఏవం గృహాన్తర్భోజన ప్రకరణే శ్వ ఆయాతీత్యుక్తే ద్వారం పిధేహీతి వాక్యాధ్యాహారః, నహితతో తాదృశ వాక్యాధ్యాహారమన్తరాశున ఆగమనా ద్ద్వారపిధానం కర్తవ్యమితి వివక్షితార్థబోధో భవితుమర్హతి, తథాచ ప్రకృతే బ్రహ్మవిచార కర్తవ్యతాబోధస్య కర్తవ్యేతి పదాధ్యాహారమన్తరా అసంభవేన తాదృశపదాధ్యాహార ఆవశ్యకః. నన్వేవమపి బ్రహ్మవిచారే కర్తవ్యత్వం నలభ్యతే. అధ్యాహృత కర్తవ్యపదార్థ కర్తవ్యతాయా జిజ్ఞాసాశబ్దార్థ జ్ఞానేచ్ఛాయామేవాన్వయాత్, నచ కర్తవ్యత్వమిచ్ఛాయా ముపపన్నం, కర్తవ్యత్వంహి కృతిసాధ్యత్వం, తద్ధి విషయవైలక్షణ్య జ్ఞానాధీనాయా ఇచ్ఛాయాః పురుషప్రయత్న సాధ్యతావిరహేణ బాధితమి త్యధ్యాహారేపి వివక్షితార్థాలాభోఽర్థబాధశ్చేతీ మామాశఙ్కాం పరిహరతి ఇయం లిప్స్యమాణ ప్రధానేత్యాదినా, ఇయంతు జిజ్ఞాసా ఇష్య

మాణప్రధానా, ఇష్యమాణం ఇచ్ఛావిషయీభూతం బ్రహ్మజ్ఞానం
ప్రధానం శేషీ యస్యాస్సా, ఇష్యమాణ బ్రహ్మజ్ఞానసిద్ధ్యర్థత్వేన
తచ్ఛేషభూతేత్యర్థః. తస్మాత్, ఇష్యమాణప్రధానత్వాద్ధేతోః, భగ
వతో బ్రహ్మణః, అపేక్ష్యమాణంజ్ఞానం - ఇష్యమాణం జ్ఞానం, విధే
యంభవతి, కర్తవ్యంతయా ప్రతిపాద్యం భవతీత్యర్థః. తథాచ
అధ్యాహృత కర్తవ్యశబ్దార్థ కృతిసాధ్యత్వం బ్రహ్మజ్ఞానఏవ శేషి.
ణ్యన్వేతి, శేషశేషిణో స్సమభివ్యాహారస్థలే సమభివ్యాహృత
పదార్థస్య శేషిణ్యేవాన్వయస్య వ్యుత్పత్తిసిద్ధత్వాత్, యథా అసినా
జిఘాంసతి కాష్ఠైః పిపక్షతీత్యాదౌ అసికరణకత్వ కాష్ఠకరణక
త్వాదీనా మిచ్ఛాశేషిభూత హననపాకాదావన్వయః తథేహాపి
కర్తవ్యతాయా బ్రహ్మజ్ఞానఏవేచ్ఛాశేషిణ్యన్వయఇతి వివక్షితా
న్వయబోధసిద్ధిరితి భావః. యద్యపీహ సవిశేషణేహీతి న్యాయే
నైవ బ్రహ్మజ్ఞానే కర్తవ్యతాన్వయస్సిద్ధ్యతి, తథాపి న్యాయాంత
రస్యాప్యత్రావకాశా త్తేనాపి వివక్షితార్థబోధ ఉపపాదయితుం
శక్య ఇత్యభిప్రేత్య ఉక్తన్యాయేన నిరుక్తార్థ ప్రతిపాదనంకృతం
యజ్ఞేనదానేనేతి వాక్యే వివిదిషాయాం యజ్ఞాదికరణకత్వం పరో
క్తం నిరాకర్తుమప్యుక్తన్యాయ వ్యుత్పాదనంకృతం, సవిశేషణే
హీతి న్యాయేన న తత్ర వేదనే యజ్ఞాదికరణకత్వా న్వయబోధోప
పాదనం సంభవతి. పరై ర్వివిదిషాయా యజ్ఞాదికరణకత్వాంగీ
కారేణ విశేష్యే విధేయాన్వయ బాధవిరహాత్ తత్ర తాదృశ
న్యాయాప్రవృత్తేః.

అత్ర విధిరజ్ఞాత జ్ఞాపనం నత్వప్రవృత్త ప్రవర్తనం, రాగతః
ప్రవృత్తే వక్ష్యమాణత్వాత్, రాగతః ప్రవృత్తస్యాపి సిద్ధేర్వ్యుత్ప

త్వాద్యభావేన బ్రహ్మవిచారా నారంభణీయత్వే పూర్వపక్షిభిః ప్రతిపాదితేసతి సిద్ధేవ్యుత్పత్త్యాదిసమర్థనేన బ్రహ్మవిచారారంభణీయత్వ జ్ఞాపన మిహా జ్ఞాత జ్ఞాపనం, అతో విధేయ మిత్యుక్తే నవిరోధః.

అ॥ ఏవం సూత్రఘటకపదార్థా వ్యాఖ్యాతాః అథ సూత్ర వాక్యార్థ మాహ మీమాంసేత్యాదినా,

శ్రీ॥ మీమాంసా పూర్వభాగజ్ఞాతస్య కర్మణో ల్పాస్థిర ఫలత్వా దుపరితన భాగావసేయస్య బ్రహ్మజ్ఞానస్యా నన్తాక్షయ ఫలత్వాచ్చ పూర్వవృత్తా త్కర్మజ్ఞానా దనన్తరం తతఏవహేతో ర్బ్రహ్మజ్ఞాతవ్యమిత్యుక్తంభవతి.

శ్లో॥ మీమాంసాపూర్వభాగే విదితమిహయతః కర్మ
ఫల్గ్వస్థిరార్థం బ్రహ్మజ్ఞానంత్వనన్త స్థిరఫలసహితం
తద్యతశ్చోర్ధ్వభాగే । జ్ఞాతవ్యంబ్రహ్మతస్మా ద్భవతి
విరచితా త్కర్మణోస్మా ద్విచారా దానన్తర్యేణ
హేతో స్తత ఇతి మిళిత సూత్రవాక్యార్థబోధః॥౨౬

టీ॥ అత్ర విరచితా త్కర్మణోస్మా ద్విచారా దానన్తర్యేణ బ్రహ్మజ్ఞాతవ్య మిత్యథశబ్ద బ్రహ్మజిజ్ఞాసా శబ్దార్థా వుక్తౌభవతః హేతో స్తతఇతి. కర్మవిచారహేతుకత్వ రూపాత శ్శబ్దార్థఉక్తః కర్మవిచార బ్రహ్మవిచారయో హేతుహేతుమద్భావః మీమాం సా పూర్వభాగ ఇత్యాదినా ఉపపాద్యతే, యతో మీమాంసా పూర్వభాగే కర్మవిచారే కర్మఫల్గ్వస్థిరార్థం విదితం - అల్పా

స్థిరఫలత్వేన నిర్ణీతం, ఊర్ధ్వభాగే. బ్రహ్మకాణ్డే, తద్బ్రహ్మజ్ఞానం యతోఽనంతస్థిరఫలసహితం విదితం - అనంతస్థిరఫలతయా ఆపాతతో విదితం తస్మాదితియోజనా, బ్రహ్మజ్ఞానవిశేష్యకా నంతస్థిరఫలకత్వ ప్రకారకాపాత ప్రతీతిసహిత కర్మవిశేష్యకా ల్పాస్థిరఫలత్వ ప్రకారకనిర్ణయః కర్మబ్రహ్మవిచారయో హేతుహేతు మద్భావప్రొపపాదకోఽత్ర హేతుః ప్రతిపాదితో భవతి.

అ॥ ప్రాక్ప్రతిజ్ఞాతం స్వగ్రన్థస్య వృత్తికార మతానుసారం నిరుక్తార్థస్య వృత్తిగ్రన్థ సంవాదేన దర్శయతి, ఆహైవం వృత్తికారఇత్యాదినా.

శ్రీ॥ తదాహ వృత్తికారః వృత్తాత్కర్మాధిగమా దనంతరం బ్రహ్మవిదిషేతి వక్ష్యతిచ కర్మబ్రహ్మమీమాంసయోరైకశాస్త్ర్యం సంహితమేతచ్ఛారీరకం జైమినీయేన షోడశలక్షణేనేతి శాస్త్రైకత్వ సిద్ధిరితి.

శ్లో॥ఆహైవం వృత్తికారో భవతివివిదిషా బ్రహ్మణఃకర్మ
బోధా నంతర్యేణేతివక్ష్య త్యథఉపరిగయో ర్భాగ
యోరైకశాస్త్ర్యం । ఎతచ్ఛారీరకంసంహితముప
రితనం జైమినేష్షోడశాధ్యా యీతోఽతశ్చాత్రసిద్ధా
ప్రథమచరమయో శ్శాస్త్రయో రేకతేతి ॥౨౭॥

టీ॥ కర్మాధిగమస్య బ్రహ్మవిచార పూర్వవృత్తత్వంవృత్తిగ్రన్థే వక్ష్యమాణ కర్మబ్రహ్మమీమాంసైక శాస్త్ర్యాదప్యాక్షిప్త మిత్యాహ. వక్ష్యతీత్యాదినా-బ్రహ్మణోవివిదిషా కర్మబోధానన్త

ర్యేణ భవతీతి యోజనా, అయంచ వృత్తిగ్రన్థార్థస్యానువాదః నతు తాదృశగ్రన్థ వాక్యానుపూర్వ్యాః । వృత్త్యాత్మ-మార్గాధిగమా దనంతరం బ్రహ్మవివిదిషేత్యేవ తత్ర వాక్యానుపూర్వ్య ఉపలంభాత్, అధ ఉపరిగయోః-అధస్తనోపరితనయోః, భాగయోః ఖణ్డయోరిత్యర్థః. ఐకశాస్త్ర్యం ఏకశాస్త్రత్వం, అస్య వక్ష్యతీత్యనేనాన్వయః. వక్ష్యమాణప్రకారమేవాహ. ఏతచ్ఛారీరక మిత్యాదినా శాస్త్రయోరేకతేత్యంతేన - అయమపి వృత్తిగ్రన్థార్థానువాదః నతు తద్గ్రన్థానుపూర్వ్యాః, సంహితమేతచ్ఛారీరకం జైమినీయేన షోడశలక్షణేనేతి శాస్త్రైకత్వసిద్ధిరిత్యేవ తద్గ్రన్థానుపూర్వ్య ఉపలంభాత్, ఉపరితనమేతచ్ఛారీరకం - ఉపరితనమేతద్బ్రహ్మమీమాంసాశాస్త్రం, జైమినేః - జైమినికర్తృకాయాః, షోడశాధ్యాయితః షోడశాధ్యాయ విశిష్ట కర్మమీమాంసాతః, సంహితం సంగత మిత్యర్థః. సంగతిశ్చాత్ర నియత పౌర్వాపర్యైకవ్యాఖ్యేయ వ్యాఖ్యాన రూపత్వాదికం, ఏకవ్యాఖ్యేయంచ వేదాఖ్యైకప్రబన్ధః తస్యచ కృత్స్నస్య ఏక ప్రబన్ధ రూపత్వం "అర్థైకత్వాదేకంవాక్య" మితిన్యాయేన ప్రధానప్రతి పాద్యస్యైక్యాత్, తచ్చ ప్రధానప్రతిపాద్యం బ్రహ్మ "సర్వేవేదా యత్పదమామనంతి, వేదైశ్చ సర్వై రహమేవవేద్య" ఇతి శ్రుతిస్మృతిభ్యాం తథావగమాత్, అనేనచైకశాస్త్ర్యేణ కర్మవిచారస్య పూర్వవృత్తత్వ మాక్షిప్తం. నను యద్యుభయో ర్మీమాంసయో రైకశాస్త్ర్యం తర్హ్యుభయ సాధరణ్యేవ ప్రతిజ్ఞాకార్యా నచ తథాప్రతిజ్ఞా దృశ్యతే. కింతు అథాతో ధర్మజిజ్ఞాసేతి విశేషప్రతిజ్ఞైవేతిచేత్, ఇయమేవ సామాన్యప్రతిజ్ఞా, ధర్మశబ్దస్య అలౌకిక శ్రేయస్సాధనత్వావచ్ఛిన్నవాచిత్వేన కర్మ బ్రహ్మోభయ

వాచిత్వాత్, తథాచోక్తం యేచ వేదవిదో విప్రా యేచాధ్యాత్మవిదో జనాః। తే వదంతి మహాత్మానం కృష్ణం ధర్మం సనాతన" మితి. అస్తు వేయం విశేషప్రతిజ్ఞైవ, సామాన్య ప్రతిజ్ఞాతు విశేషప్రతిజ్ఞాయాస్తు అథాతో వేదార్థజిజ్ఞాసే త్యాదికా అర్థసిద్ధేతి నానుపపత్తిః అస్త్వైకశాస్త్ర్య ముభయోర్మీమాంసయోః, అథాపి పౌర్వాపర్యే నియామకం కిమితిచేత్, ఉపజీవ్యోపజీవక భావ ఏవేతి బోధ్యం అతశ్చ నిరుక్తసంగతి మత్త్వాద్ధేతోః, ప్రథమచరమయోశ్శాస్త్రయో రేకతా సిద్ధా భవతీతి యోజనా.

అ॥ నన్విద మయుక్తమైకశాస్త్ర్యం ఉభయోః ప్రధాన ప్రతిపాద్యభేదే నార్థైకత్వ విరహాత్, శారీరక మీమాంసాయాం బ్రహ్మైవహి ప్రధాన ప్రతిపాద్యం కర్మమీమాంసాయాం కర్మే త్యుభయోః ప్రతిపాద్య భేదోక్షత ఏవేత్యాశఙ్క్య వాంతరార్థ భేదస్య న శాస్త్రైక్య వ్యాఘాతకత్వం। పూర్వమీమాంసాయా మప్యవాంతరార్థభేదేన షట్కభేదదర్శనాత్ తస్యా అపికృత్స్న యా ఏక ప్రబంధత్వానుపపత్తేః, ఏవం శారీరకమీమాంసాయా మప్యవాన్తరార్థ భేదనిబన్ధనాధ్యాయభేద దర్శనాత్తస్యా అపి కృత్స్నయా స్తథాత్వానుపపత్తే రిత్యాహ తదిత్యాదినా.

శ్రీ॥ అతః ప్రతిపాదయిషితార్థభేదేన షట్కభేదవదధ్యాయభేదవచ్చ పూర్వోత్తరమీమాంసయో ర్భేదః మీమాంసా శాస్త్ర మథాతో ధర్మజిజ్ఞాసే త్యారభ్యానావృత్తిశ్శబ్దాదనావృత్తి శ్శబ్దా దిత్యేవమంతం సంగతి విశేషేణ విశిష్టక్రమం,

శ్లో॥ తత్షట్కాధ్యాయవచ్చ ప్రథమచరమయో రత్ర మీమాంసయో రప్యర్థే భేదో వివక్షా విషయ ఇతి భవత్యేష యుక్తః ప్రభేదః । మీమాంసా భాతి కృత్స్నా క్రమనియతియుతా సంగతిభ్యస్తథాతో ధర్మేత్యారభ్య శబ్దా దితి నిగమన సూత్రాన్తమేషా తథాహి ॥ ౨౮ ॥

టీ॥ తత్ - తస్మాత్, నిరుక్తశాస్త్రైకత్వా న్నిర్ధారితాత్ షట్కాధ్యాయవచ్చ - షట్కస్యేవాధ్యాయస్యేవ చేత్యర్థః. అత్ర అస్మిన్మీమాంసాశాస్త్రే, ప్రథమచరమయో ర్మీమాంసయోరపి పూర్వోత్తర మీమాంసయోరపి, అర్థే-కర్మబ్రహ్మాత్మకే అవాన్త రార్థే, భేదః-భేదకాకారః, వివక్షావిషయో భవతీతి ఏష ప్రభేదః పూర్వోత్తరమీమాంసయో ర్యుక్తః - ఉపపన్న ఇత్యర్థః. తథాచ సాధారణస్యార్థస్య భేదేప్యవాంతరార్థభేదవివక్షయా యథాషట్క-భేదోఽధ్యాయభేదశ్చ పూర్వమీమాంసాయా ముత్తరమీమాంసా యాం చైకప్రబన్ధత్వాపన్నాయాం నానుపపన్న స్తథా కర్మబ్రహ్మ రూపావాంతరార్థ భేదేన కర్మబ్రహ్మమీమాంసయో ర్భేదేపి తయోరేకశాస్త్రత్వం నానుపపన్నమితి భావః. నన్వస్త్వేకశాస్త్ర్యం కర్మబ్రహ్మమీమాంసయోః అథాపి తయోః పౌర్వాపర్యరూప క్రమనియమః కథమితి శంకాంపరిహరన్నుపాత్త వృత్తిగ్రన్థ సంహి తముత్తర పదఞ్చ వివృణోతి మీమాంసేతి-ఏషా కృత్స్నామీమాం సా - కృత్స్నం మీమాంసాశాస్త్రం, అథాతో ధర్మేత్యారభ్య అథాతో ధర్మజిజ్ఞాసేతి కర్మవిచార ప్రథమసూత్ర మారభ్య,

శబ్దాదితి నిగమనసూత్రాన్తం-అనావృత్తిశ్శబ్దాదనావృత్తిశ్శబ్దాదితి శారీరకమీమాంసా చరమసూత్రపర్యన్తం. సంగతిభ్యః పౌర్వాపర్య క్రమనియామక సంగతివిశేషేభ్యో హేతుభ్యః, క్రమనియతియుతా భాతి-పౌర్వాపర్య నియమయుతం భాసతే. అత్రేమే సఙ్గతివిశేషా అభిప్రేతాః, పాఠక్రమ శ్చేతనానాం త్రివర్గే ప్రాక్ ప్రసక్తతా। యజ్ఞేనేత్యాదివాక్యేషు యజ్ఞాదీనాం పదార్థతా, కర్మణో బ్రహ్మ విద్యాయాం క్వచిద్దృష్టాన్తతాపిచ। ఉత్పాద్యోత్పాదకత్వం చ విద్యా యజ్ఞాదికర్మణోః. పరత్ర పూర్వమీమాంసా న్యాయ సాపేక్షతాదిచ। ఏతాస్సఙ్గతయః కర్మ బ్రహ్మ మీమాంసయో స్సమ్మతాః, పౌర్వాపర్య నియత్యామిత్యవధేయం సుధీజనైః. కర్మ బ్రహ్మవిద్యయో రుత్పాద్యోత్పాదక భావాదిరూప సంగతిబలాత్ పౌర్వాపర్య నియమవత్త్వేపి తద్విచారయోః పౌర్వాపర్యనియమః కథమితిచేత్; శేషిక్రమానుసారిత్వా చ్ఛేషక్రమస్య విచార శేషిణోః కర్మబ్రహ్మవిద్యయోః క్రమనియమసిద్ధా తచ్ఛేషభూత యో ర్విచారయోరపి తదధీనక్రమనియమ స్సిద్ధ్యతీతిబోద్ధవ్యం.

అ॥ అథ ప్రాగుక్త సాఙ్గ సశిరస్క వేదాధ్యయనస్య, విచారోపయికాపాత ప్రతీతి హేతుభూతస్య ప్రమాణం దర్శయన్, పరోక్త సాధనచతుష్టయస్యానవసరగ్రస్తతా ప్రదర్శనేన తత్పూర్వ వృత్తతాపక్షే అనుపపత్తిమభిప్రయన్ పూర్వోత్తర మీమాంసయోరైకశాస్త్ర్యం శాస్త్రస్యారంభణీయత్వం పౌర్వాపర్య నియమశ్చేత్యర్థత్రయం ప్రాక్ప్రతిజ్ఞాత ముపపాదయితు మధ్యయనవిధిం నిరూపయతి - తథాహీత్యాదినా ।

శ్రీ॥ తథాహి ; ప్రథమం తావత్ స్వాధ్యాయో ధ్యేతవ్య ఇత్యధ్యయనేనైవ స్వాధ్యాయశబ్దవాచ్య వేదాఖ్యాక్షరరాశే గ్రహణం విధీయతే. తచ్చాధ్యయనం కింరూపం, కథఞ్చ కర్తవ్య మిత్యపేక్షాయాం "అష్టవర్షం బ్రాహ్మణముపనయీత తమధ్యాపయే" దిత్యనేన, "శ్రావణ్యాం ప్రోష్ఠపద్యాం వా ఉపాకృత్య యథావిధి । యుక్తశ్ఛన్దాం స్యధీయీత మాసాన్విప్రోర్ధపఞ్చమా" నిత్యాది వ్రతనియమ విశేషోపదేశై శ్చాపేక్షితాని విధీయన్తే. ఏవం సత్సన్తాన ప్రసూత సదాచారనిష్ఠ వేదవిదాచార్యోపనీతస్య వ్రతనియమ విశేషయుక్తస్యా చార్యోచ్చారణానూచ్చారణరూప మక్షరరాశి గ్రహణఫల మధ్యయన మిత్యవగమ్యతే, అధ్యయనఞ్చ స్వాధ్యాయ సంస్కారః "స్వాధ్యాయోధ్యేతవ్య" ఇతి స్వాధ్యాయస్య కర్మత్వావగమాత్.

శ్లో॥ స్వాధ్యాయాధీతి వాచా ద్విజమనునిగమో ధ్యాయ
శబ్దాభిధేయ శ్రుత్యాఖ్యా నాక్షరౌఘా వగమవిధి
మధీత్యైవ పూర్వంవిధత్తే । సాఽధీతిః కీదృశీ తత్క
రణమపికథం వేతిచే దష్టవర్షం సంస్కుర్వీతోప
నీత్వా ద్విజమథచత మధ్యాపయే దిత్యనేన ॥౨౯॥

శ్రావణ్యాం ప్రోష్ఠపద్యామితిచ మనుముఖైః స్మర్తృ
భిర్వేదవిద్భిః కీర్త్యన్తేఽపేక్షితార్థా వ్రతనియమ
విశేషో పదేశై శ్చ సమ్యక్ । ఏవం సద్వంశ్యసాధ్వా
చరణగుణగణోపేత విజ్ఞాతవేదాచార్యా త్ప్రాప్తో
పనీతే వ్రతనియమవిశేషోజ్జ్వలస్య ద్విజస్య ॥30॥

టీ॥ స్వాధ్యాయోఽధీతివాచేత్యాది - నిగమః - వేదః, విధత్తే ఇత్యనేనాస్యాన్వయః - పూర్వమితి సావధారణో నిర్దేశః, అసతి బాధకే సర్వం వాక్యం సావధారణమితిన్యాయాత్ అబ్భక్ష ఇత్యాదివత్, ప్రథమమేవేత్యర్థః. అనేన శాస్త్రాన్తర పరిశ్రమానపేక్షమష్టమవయ స్యుపనీతస్యాధ్యయనవిధి పరతన్త్రస్య సాఙ్గాధ్యయనానన్తరం కర్మవిచారావశ్యం భావాత్ శాస్త్రాన్తర పరిశ్రమ సాధ్యసాధన చతుష్టయాత్మక పూర్వ వృత్తాన్తర నిష్పాదనస్యా నవసర గ్రస్తతాలభ్యతే, స్వాధ్యాయాధీతివాచా - స్వాధ్యాయోఽధ్యేతవ్య ఇత్యధ్యయన విధివాక్యేన, ద్విజమను - త్రైవర్ణికంప్రతి, అధ్యాయ శబ్దాభిధేయ శ్రుత్యాఖ్యానాక్షరావగమ విధిం - అధ్యాయ శబ్దవాచ్య శ్రుత్యాఖ్యాక్షరరాశి గ్రహణ సంపాదనం, అధీత్యైవ - అధ్యయనేనైవ, విధత్తే - విదధాతి, అధ్యాయశబ్దేన కృత్స్నవేదాధ్యయనం సూచితం ; ఏవకారేణాధ్యయనవిధే ర్నియమవిధిత్వం సూచితం. నతు పుస్తక నిరీక్షణాదినేతి తదర్థః. స్వాధ్యాయోఽధ్యేతవ్య ఇత్యధ్యయన విధి వాక్యోపాదానేనాధ్యయనస్య స్వవిధిప్రయుక్తత్వం సూచితం,అన్యథా అధ్యాపయేదితివాక్యం వ్యుపాదేయం, ప్రాథమ్యవచనా దధ్యయనస్యోపనయనాఙ్గకత్వమపి సిద్ధ్యతి, అధీత్యేతి తృతీయా నిర్దేశేనాధ్యయనస్య గుణకర్మత్వం సూచితం, అక్షరావగమవిధిమిత్యనేన అధ్యయనస్యాక్షరరాశిగ్రహణపర్యంతత్వం ప్రతిపాదితం, తథాచార్థ పంచకమంత్రసంక్షేపేణ ప్రతిజ్ఞాతం భవతి,పరైర్హి ప్రాభాకరాదిభిః అధ్యయనస్య ప్రధానకర్మత్వం, అధ్యయనవిధే రపూర్వవిధిత్వం అధ్యయనస్యాధ్యాపనవిధిప్రయుక్తత్వంఉపనయనస్యాధ్యాపనాఙ్గత్వం

అధ్యయనస్యార్థజ్ఞానపర్యన్తత్వ మితి ప్రతిపాదనాత్ తత్పక్ష ప్రతిక్షేపాయ తత్ప్రత్యనీకాః ప్రాగుక్తాః శ్రుత్యవరోధాః కామారిలాభిమతా స్తదుభయా నభిమత మధ్యయనస్యాక్షర రాశిగ్రహణపర్యన్తత్వఞ్చేత్యేతే అర్థాస్సిద్ధాన్త సిద్ధా ఇతి ప్రతిపాదితం భవతి. నిరుక్తాధ్యయన విధివాక్యే ఉపనయనస్యాధ్యయనాఙ్గత్వం న ప్రతీయతే, ఉపనయీత తమధ్యాపయే దిత్యుపనయన విధివాక్యే తూపనయనస్యాధ్యాపనాఙ్గత్వం, అధ్యయనస్యాధ్యాపన విధిప్రయుక్తత్వఞ్చ ప్రతీయతఇతి న స్వాభిమతార్థ సిద్ధిరిత్యాశఙ్కాయా మాహ-సాధీతిః కీదృశీతి, సా “ స్వాధ్యాయోఽధ్యేతవ్య ” ఇతి వాక్య ప్రతిపాదితా, అధీతిః-కీదృశీతి-కింరూపేత్యర్థః. కిం సకృదుచ్చారణరూపా ఉతాసకృదుచ్చారణరూపా, కిం స్వతన్త్రోచ్చారణరూపా, ఉత పరతన్త్రోచ్చారణరూపా వేతిచార్థః. తత్కరణమపి కథం, తస్యాధ్యయనస్య కరణమనుష్ఠానమపి కథం, కిమఙ్గకమిత్యర్థః - ఇతిచేత్ ; ఇత్యపేక్షాయాం, కీర్త్యన్తే పేక్షితార్థా ఇత్యగ్రిమేణాన్వయః. పరతన్త్ర సకృదుచ్చారణరూపత్వం దర్శయితుమాహ - అష్టవర్షమితి -. అష్టవర్షం ద్విజం బ్రాహ్మణం, ఉపనీత్యాసంస్కుర్వీత - ఉపనయన సంస్కారేణ సంస్కుర్వీత. అథచ - అనన్తరఞ్చ, తమధ్యాపయేత్, అష్టవర్షం సంస్కుర్వీతోపనీత్యాద్విజమథచ తమధ్యాపయేదితి అష్టవర్షం బ్రాహ్మణముపనయీత తమధ్యాపయేదితి వాక్యార్థానువాదః, అష్టవర్షమిత్యనేనా ధ్యయనస్యాద్యాధ్యయనత్వం నిర్ణీతం భవతి, అధ్యయనంహ్యాద్యం ద్వితీయమితి ద్వేధా ; తత్రాద్యం ఉపనయనానన్తరభావి ఆచార్యోచ్చారణా నూచ్చారణరూపం. ద్వితీయంతు - తదుత్తరభావి జపహోమాదికాలిక వేదోచ్చారణం. ఉభయోరప్యధ్యయన శబ్దార్థత్వం స్మృతిప్రసిద్ధం. (ఆద్యేత్వ

ధ్యయనే నైవ కాచిదస్తి ఫలశ్రుతిః । జపహోమాదికేష్వేవ యాసాప్యేవం నివారితా" ఇతి స్మర్యతే హి, జపహోమాదికే అధ్యయనే ఇత్యన్వయః, జపహోమాదిరూపే అధ్యయన ఇత్యర్థః అత్ర సాధీతిః కీదృశీత్యత్ర కిం ప్రథమాధ్యయనరూపా ఉత ద్వితీయాద్యధ్యయనరూపా ఇతి జిజ్ఞాసాపి వివక్షితా, అన్యథా అష్టవర్షమిత్యాద్యుత్తరవాక్యే అధ్యయనస్యాద్యత్వాభిధానస్య అజిజ్ఞాసితోత్తరత్వప్రసంగాత్, అష్టవర్షమిత్యనేన ఉపనయనద్వారా అధ్యయనశేషత్వావగమాత్కాలస్య అధ్యయనస్య ప్రాథమ్యసిద్ధిః. ప్రాథమ్యఞ్చాధ్యయనస్య స్వసమానకర్తృకాధ్యయనానుత్తరత్వం, అష్టమవర్షే ఉపనయనానన్తరమేవాధ్యయనవిధానాదధ్యయనస్య స్వోపనయనాంగకస్యాధ్యయనాంతరానుత్తరత్వం లభ్యతే. ఉపనయనాధ్యయనయోర్మధ్యే నాధ్యయనాన్తరసంభవః, తథా సత్యధ్యయనస్యోపనయనానన్తర్యవిరోధాత్, అష్టమవర్షాత్ప్రాఙ్నాధ్యయనాన్తరం సంభావితం, అష్టమవర్షస్యైవోపనయనకాలత్వేన తతః పూర్వముపనయనస్యాప్రాప్తకాలత్వేన ఉపనయనాసిద్ధ్యా తదంగకాధ్యయనస్యాసిద్ధత్వాత్, నచ ఉపనయనకాలీన హోమాఙ్గమన్త్రాధ్యయనస్యైవ తదధ్యయనపూర్వత్వేన న స్వసమానకర్తృకాధ్యయనానుత్తరత్వరూపప్రాథమ్యమధ్యయనస్యేతి వాచ్యం. స్వసమానకర్తృకాధ్యయనే ఉత్తరత్వప్రతియోగిని ఉపనయనోత్తరత్వస్య విశేషణీయత్వేనాదోషాత్, నచ ఉపనయీత తమధ్యాపయేదితి శ్రవణాదధ్యాపనాంగత్వమేవోపనయనస్య యుక్తమితి వాచ్యం, ఉపనయనస్య మాణవకసంస్కారరూపత్వేన తత్కర్తృకాధ్యయనస్య అన్యకర్తృకాధ్యాపనాపేక్షయా అన్తరంగత్వేనాధ్యయనాంగత్వస్యైవ న్యాయ్యత్వాత్, ఉపనయీతేత్యాత్మనే

పదస్య అకర్త్రభిప్రాయ సూత్రవిహితత్వాచ్చ నాధ్యాపనాంగత్వం, అధ్యాపనాంగత్వే అధ్యాపనస్యైవోపనయన ఫలత్వాత్తస్య ఉపనయనకర్తృగామిత్వాత్ కర్త్రభిప్రాయత్వమేవస్యాత్. అధ్యాపయేదితి శ్రవణేన అధ్యయనస్య పరతంత్రోచ్చారణత్వసిద్ధిః. అధ్యయనస్యోపాకర్మాది ప్రతినియమాంగకత్వఞ్చ దర్శయితుమాహ శ్రావణ్యామితి-శ్రావణ్యాంప్రోష్ఠపద్యా మితిచ - శ్రావణ్యాంప్రోష్ఠపద్యాం వేత్యాది స్మృత్యాచ, చశబ్దేన ఉపనీయత తమధ్యాపయేదితి ప్రాగుక్త శ్రుతివచనసముచ్చయః, మనుముఖైః స్మర్తృభిః మనుయాజ్ఞవల్క్యాది స్మర్తృభిః, వేదవిద్భిః, స్మృతి ప్రణయనోపయిక వేదార్థపరిజ్ఞానవద్భిః, ప్రతినియమవిశేషోపదేశైశ్చ-అధ్యయనోపయుక్తోపాకర్మకాణ్డ ప్రత్యాద్యుపదేశైః పద్యుహావా ఎత చ్ఛ్మశానమిత్యాదిభిః ప్రతిషిద్ధ దేశకాలవర్జనాది నియమవిశేషోపదేశైశ్చ అపేక్షితార్థాః - ప్రస్తుతాధ్యయనోపయుక్తార్థాః. కీర్త్యంతే-ప్రతిపాద్యన్త ఇత్యర్థః. ఉపదేశైశ్చేతి చశబ్దోనుక్తసముచ్చాయకః, నాతః ప్రోష్ఠపద్యామితిచేత్యత్ర శ్రూయమాణచశబ్దేనాస్యగతార్థతా, ఎతావతా సాధీతః కీదృశీ తత్కరణమపి కథంవేత్యాకాఙ్క్షాపూరణాయ అధ్యయనరూపాఙ్గి స్వరూపం తదఙ్గస్వరూపఞ్చ శ్రుతి స్మృతిభ్యా న్నిరూప్య తద్బలా న్నిష్పన్నమర్థం ప్రతిపాదయతి ఎవమిత్యాదినా - ఉపనేతు రాచార్యస్య గుణా స్తస్మి న్నభిజనవిద్యేత్యా ద్యాప స్తమ్బ వచనోక్తా అత్ర ప్రతిసంధీయతే. సద్వంశ్యః సత్కులప్రసూతః సాధ్వాచరణః - సదాచారనిష్ఠః, గుణగణోపేతః-అక్రోధాద్యాత్మగుణ సముదాయోపేతః విజ్ఞాతవేదః-వేదవిత్, ఎవంభూతోయ ఆచార్యః తస్మాత్ప్రోపనీతైః ప్రోపనయనస్య తేనోపనీతస్యేత్యర్థః. ప్రతినియమ విశేషో

జ్వలస్య-పూర్వోక్త వ్రతవిశేషైః నియమవిశేషైశ్చ ప్రకాశమానస్య, ద్విజస్య - త్రైవర్ణికస్య, ఏతేన అంగస్వరూపం సప్రపంచం ప్రతిపాదితం భవతి.

అ॥ అథ అంగిస్వరూపం ప్రతిపాదయితుమారభతే, ఆచార్యేత్యాదినా ॥

శ్లో॥ ఆచార్యోచ్చారణస్యానువిహితనిగమోచ్చారణం
స్యాదధీతిశ్శాస్త్రోద్దిష్టా తదీయాక్షరగణవిషయజ్ఞాన
నిష్పత్తిహేతుః । స్వాధ్యాయాధీతిరేతస్య హి భవతి
మతా సంస్కృతిస్తస్య యస్మాదధ్యేతవ్యత్వవాచా
భవతి హి విశదోఽధీతికర్మత్వబోధః ॥౩౧౫॥

టీ॥ శాస్త్రోద్దిష్టా-స్వాధ్యాయోఽధ్యేతవ్య ఇత్యాది వేదవాక్యవిహితా. అధీతిః-అధ్యయనం, ఆచార్యోచ్చారణస్య-ఆచార్యకర్తృకవేదవాక్యోచ్చారణస్య, అనువిహితనిగమోచ్చారణంస్యాత్, అనన్తరకృత వేదవాక్యోచ్చారణరూపంస్యాత్, ఏతేనాంగిస్వరూపం నిర్ణీతం, తస్యాధ్యయనస్య ఫలమాహ తదీయాక్షరగణవిషయజ్ఞాననిష్పత్తిహేతురితి- తదీయః-నిగమసంబన్ధీ యో అక్షరగణః-అక్షరరాశిః, స విషయో యస్యజ్ఞానస్య తస్యనిష్పత్తేః - ఉత్పత్తేః, హేతుః-కారణం ఏతేనాక్షరరాశి గ్రహణమేవాధ్యయనస్య ఫలమిత్యుక్తం భవతి. తేనాధ్యయనస్య అర్థజ్ఞానపర్యంతతావ్యుదాసః, అథ సక్తుహోమవత్ పురుషస్య పూర్ణత్వాదకతయా ప్రధానకర్మత్వమితి పక్షం వ్యావర్తయితుం ప్రోక్షణాదివదంగసంస్కార రూపతయా గుణకర్మత్వముపపాదయతి స్వాధ్యాయాధీతిరిత్యాదినా-స్వాధ్యా

యాధీతిః - స్వాధ్యాయాధ్యయనం, ఏతస్యహి సంస్కృతిర్మతా భవతి - వేదస్యహి సంస్కారరూపాఽభిమతా భవతి. హీతిప్రమాణప్రసిద్ధా, తదేవప్రమాణందర్శయతి, యస్మాదిత్యాదినా - యస్మాత్ యతః కారణాత్, తస్య-స్వాధ్యాయస్య, అధ్యేతవ్యత్వవాచా-అధ్యేతవ్యత్వ ప్రతిపాదకవచనేన, అధీతి కర్మత్వబోధః - తస్యేత్యస్యాత్రాప్యనుషంగః, తథాచ స్వాధ్యాయస్యా ధ్యయనకర్మత్వబోధః అధ్యేతవ్యత్వవాచా స్ఫుట ఇత్యర్థః. ఆప్య వికార్య నిష్పాద్య సంస్కార్యత్వరూప చతుర్విధ కర్మత్వేషు సంస్కార్యత్వరూపం కర్మత్వమిహ వివక్షితమితిభావః. స్వాధ్యాయాధీతిరేత స్యహిభవతిమతా సంస్కృతి రిత్యనేన నపురుషసంస్కారో ధ్యయనమితిలభ్యతే. అక్షరరాశి గ్రహణ ఫలకత్వమపి పురుషసంస్కారరూపత్వే అధ్యయనస్య నస్యాదితిభావః, తథాసతి పురుషనిష్ఠాదృష్ట ఫలకత్వేన దృష్టఫలకత్వా సంభవేన అధ్యయనస్యా సకృదుచ్చారణరూపత్వ మపి నస్యాత్, సకృదేవహి శాస్త్రార్థ ఇతిన్యాయేన సకృదుచ్చారణేనైవ పురుషస్యా పూర్వసిద్ధేః.

అ॥ స్వాధ్యాయస్య సంస్కార్యత్వోపపాదనాయ తాన్త్రిక నిర్ణీత సంస్కారలక్షణస్య స్వాధ్యాయ సంస్కారత్వే నాభిమతాధ్యయనసాధారణ్యం విశదీకర్తుం సంస్కారలక్షణమాహ. సంస్కారో నామేత్యాదినా,

శ్రీ॥ సంస్కారోహినామ కార్యాంతర యోగ్యతాకరణం సంస్కార్యత్వఞ్చ స్వాధ్యాయస్యయుక్తం, ధర్మార్థకామమోక్ష రూపపురుషార్థచతుష్టయ తత్సాధనావ బోధిత్వాత్, జపాదినా స్వరూపేణాపి తత్సాధనత్వాచ్చ.

శ్లో॥ సంస్కారోనామకార్యాన్తరజననవిధౌ యోగ్యతా
హేతురేషా యుక్తా ధర్మార్థకామాదిక మతి
జనకస్యాస్య సంస్కార్యతాహి । ధర్మార్థాదే
ర్యతోఽయం భవతి జపముఖా త్స్వస్వరూపేణహేతు
స్స్వాధీతి మర్త్త్రివర్త్త త్సనియమ నిగమాఖ్యాక్షర
పఙ్క్త్యయార్థా ॥౩-౨౫॥

టీ॥ కార్యాంతరజననవిధౌ-కార్యాంతరోత్పాదనకృత్యే, యోగ్యతాహేతుః యోగ్యతాపాదకః సంస్కార ఇత్యన్వయః అనేన కార్యాంతరోత్పత్తియోగ్యతాపాదకత్వం సంస్కారలక్షణం ఫలితం తత్తత్సంస్కారస్య తత్తన్నిష్ఠ కార్యాన్తరోత్పత్తియోగ్యతాపాదకత్వం విశేషలక్షణం బోధ్యం. ప్రకృతేచ స్వాధ్యాయసంస్కారరూపే అధ్యయనే స్వాధ్యాయనిష్ఠ కార్యాన్తరోత్పత్తి యోగ్యతాపాదకత్వస్య వక్తవ్యతయా స్వాధ్యాయే తాదృశయోగ్యతామన్తరా తదసంభవాత్ సంస్కార్యతారూపాం తాదృశయోగ్యతాం స్వాధ్యాయస్యోపపాదయతి. ఏషాయుక్తేత్యాదినా - ఏషా సంస్కార్యతా సంస్కారకర్మతా, సంస్కారాధీనకార్యాంతరోత్పత్తియోగ్యతారూప ఫలశాలితా, అస్య-స్వాధ్యాయస్య, యుక్తాహీత్యనేనసంబన్ధః యుజ్యతేహీత్యర్థః. యోగ్యతామేవోపపాదయతి. ధర్మార్థకామాదీతి - ధర్మార్థకామాదిక మతిజనకస్య, ధర్మార్థకామాది విషయక బోధజనకస్య, ఇదంచ హేతుగర్భం విశేషణం స్వాధ్యాయస్య ధర్మార్థకామాది విషయక బోధజనకత్వాదేవ హేతోరస్య ధర్మార్థకామాది ప్రమితిరూప కార్యాంతరోత్పాద యోగ్యతోపపద్యత ఇతిభావః. ధర్మార్థకామాదివిషయక ప్రమితిరూప కార్యాంతరయోగ్యతాం స్వాధ్యాయస్యోపపా

ద్య సాక్షాద్ధర్మార్థకామాదిరూప పురుషార్థో త్పాదనయో గ్యతాం తస్యోపపాదయతి. ధర్మార్థాదేరితి-అయం - స్వాధ్యాయః, జపముఖాత్, జపద్వారేణ, స్వస్వరూపేణ-సాక్షాదిత్యర్థః. యతో ధర్మార్థాదే హేతుర్భవతి, తత ఏవ సంస్కార్యతా యుక్తే త్యధ్యాహారేణాన్వయః. యత్తదో ర్నిత్య సంబన్ధా త్తత ఇత్యధ్యాహారః. అధ్యయన స్వరూపనిరూపణం నిగమయతి సాధీతిరితి, సా-పూర్వోక్తా చార్యోచ్చారణా నూచ్చారణరూపా, అధీతిః అధ్యయనం, తత్ తస్మాత్ - మన్త్రవత్, మన్త్రజపవత్, సనియమనిగమాఖ్యాక్షర ప్రత్యయార్థా- సనియమః పూర్వోక్తనియమ సహితః యో నిగమాఖ్యాక్షరప్రత్యయః నిగమాభిధానానా మిషే త్వేత్యాద్యక్షరాణాం గ్రహణం తదేకప్రయోజనికేత్యర్థః, యథా మన్త్ర జపస్య తద్ఘటకీభూతా క్షరానుసంధానమేవ ప్రయోజనం నాన్య త్తదర్థా నుసంధానమపి, తావతైవాదృష్టసిద్ధేః, తద్వ దధ్యయనస్యా ప్యక్షరరాశి గ్రహణమాత్రేణాదృష్టసిద్ధే స్తన్మాత్ర ఫలకత్వ మేవ నార్థజ్ఞానపర్యంతత్వ మితిభావః.

అ॥ అథాధ్యయనవిధే రర్థజ్ఞానపర్యన్తత్వాభావే వేదార్థ విచారే ప్రవర్తకాభావా త్తద్విచారే ప్రవృత్తిర్నస్యాత్, అర్థ జ్ఞానపర్యంతత్వే త్వధ్యయన విధిరేవ విచారేప్రవర్తయతీతి విచారస్య వైధత్వాదేవ ప్రవృత్త్యుపపత్తి రిత్యాశంక్య రాగాదేవవిచారే ప్రవృత్తిరితి సమాధత్తే - వేదఇత్యాదినా.

శ్రీ॥ అధ్యయన గృహీతస్య స్వాధ్యాయస్య స్వభావత ఏవ ప్రయోజనవ దర్థావబోధిత్వ దర్శనాద్గృహీతా త్స్వాధ్యాయా దవగమ్యమానా న్ప్రయోజనవతో ఽర్థానాపాతతో దృష్ట్వా

తత్స్వరూప ప్రకారవిశేష నిర్ణయఫల వేదవాక్య విచారరూప మీమాంసాశ్రవణే అధీతవేదః పురుషస్స్వయమేవ ప్రవర్తతే.

శ్లో॥ వేదే ధీత్యాగృహీతే స్వతఇహ సఫలార్థావబోధిత్వ
దృష్ట్యాపాతా ద్జ్ఞాతార్థవర్గం ఫలసహితమిహా
ధీతవేదః ప్రపశ్యన్ । తత్తద్రూపప్రకారా నవిశయ
మఖిలా న్సాధునిర్ణేతుకామో మీమాంసాయాః
శ్రుతౌ తత్స్వతఇహ యతతే తద్విచారాత్మికాయాః॥

టీ॥ వేదే - స్వాధ్యాయే, అధీత్య - అధ్యయనేన, గృహీతే సతి - జ్ఞాతేసతి, ఇహ అస్మిన్వేదే, స్వతః స్వభావతఏవ, సఫలార్థావబోధిత్వదృష్ట్యా ఫలసహిత కర్మబ్రహ్మోపాసనా త్మకార్థబోధిత్వ దర్శనేన, ఆపాతాత్, ఆపాతప్రతీత్యా, ఫలసహితం జ్ఞాతార్థవర్గం ఆపాతప్రతీతి విషయీభూత ఫలోపేత కర్మబ్రహ్మోపాసనాది రూపార్థసముదాయం, అధీతవేదః-అధీతవేదః పురుషః ప్రపశ్యన్ - జానన్, అత్రాపాతాదిత్యుక్త్యా నిర్ణయఫలక విచారప్రవృత్తి రుపపాదితాభవతి. నఖలు నిర్ణయాత్మకజ్ఞానే వేదవాక్యాదేవజాతే పునశ్చ తన్నిర్ణయార్థం విచారే ప్రవృత్తిస్స్యాత్, ఫలసహిత మిత్యుక్త్యాపి సైవోపపాదితాభవతి. నహి నిష్ఫలకాకదంతపరీక్షణాదౌ కస్యచిత్ప్రవృత్తిస్స్యాత్, ఫలసాధనతాజ్ఞానస్య ప్రవృత్తిసామాన్యాపయికత్వాత్, ఆపాతప్రతీతావ ప్యనుష్ఠేయ కర్మబ్రహ్మోపాసనాది స్వరూపస్య తత్ప్రకారస్యచ విశేషతో నిర్ణయాభావే తదనుష్ఠానాసంభవా త్తన్నిర్ణయార్థం విచారే ప్రవృత్తిరిత్యాహ. తత్తద్రూపేత్యాదినా - అఖిలాన్ తత్తద్రూపప్రకారాన్, సర్వాంశ్చానుష్ఠేయ కర్మస్వరూపోపాసనస్వరూప

ప్రికారాః, అవిశయం - నిస్సంశయం, సాధు, సమ్యక్ నిర్ణేతుకామః, నిశ్చేతుమపేక్షావాన్, తద్విచారాత్మికాయాః వేదవిచారాత్మికాయాః, మీమాంసాయాః, ఇహశ్రుతౌ - శ్రీవణె స్వతః స్వతఏవరాగతఏవేత్యర్థః. యతతే ప్రవర్తతే. అధీతవేదఇత్యనేన అధ్యయనవిధే రనుష్ఠితాంశేన చరితార్థతా తస్య మీమాంసాయాం ప్రవర్తకత్వంచ ద్యోతితం.

అ॥ అథ మీమాంసయో రైకశాస్త్ర్యేపి స్వరాగతః ప్రవృత్తేశ్చ సంభవేపి కథం తయోః పౌర్వాపర్య మిత్యతాహ. నిర్ణేత ఇతి.

శ్రీ॥ తతో కర్మవిధి స్వరూపే నిరూపితే కర్మణామల్పాస్థిరఫలత్వం దృష్ట్వాఅధ్యయనగృహీతస్వాధ్యాయైకదేశోపనిషద్వాక్యేషు చామృతత్వరూపా నంతస్థిరఫలావాప్త ప్రతీతే స్తన్నిర్ణయఫల వేదాన్తవాక్య విచారరూప శారీరకమీమాంసాయా మధికరోతి,

శ్లో॥ నిర్ణీతే కర్మభాగే క్షయిమితఫలతాం కర్మణాం
తతోదృష్ట్వాపాతా ద్వేదైకదేశోపనిషది నియతా
నంతభోగ ప్రతీతేః। తన్నిర్ణేతుం ప్రవృత్తః శ్రుతి
శిఖరవిచారాత్మికాయామథాతోమీమాంసాయాన్తు
శారీరక ఇహయతతే మోక్షకాం క్షోధికర్తుం॥౩౮॥

టీ॥ కర్మభాగఇతి కర్మభాగస్య వేదోపక్రమత్వా దధీతక్రమేణైవ నిరూపణం ప్రాప్తమితి కర్మవిచారస్య పూర్వభావిత్వమితిభావః, యద్యపి కర్మఫలాల్పత్వా స్థిరత్వయో నిరూపణం, న క్వచిదపి కర్మవిచారే పూర్వపక్షసిద్ధాన్తరూపేణ కృతం, తథాప్యావృత్తివిధానాదినా కర్మఫలాల్పాస్థిరత్వం ఫలితమిత్యభిప్రేత్య

క్షయితమిత ఫలతాం తత్ర దృష్ట్వేత్యుక్తం, తత్ర-కర్మభాగే, ప్రతిపాద్యత్వం త్రల్ప్రత్యయార్థః. కర్మణామితి షష్ఠ్యన్తార్థకర్మాన్వయి, తథాచ కర్మభాగప్రతిపాద్య కర్మణాం క్షయిమితఫలతాం అస్థిరాల్ప ఫలవత్తాం దృష్ట్వా నిర్ణీయేత్యర్థః. అస్యచ తన్నిర్ణేతుం ప్రవృత్తఇత్యత్ర తుమున్నన్తార్థనిర్ణయేన్వయః. వైదికదేశోపనిషది- అధ్యయనస్య కృత్స్న స్వాధ్యాయవిషయత్వా దుపనిషదశ్చ తదన్తర్గతత్వా త్తత్ర అనన్తస్థిరఫలాపాతప్రతీతి ర్బ్రహ్మజ్ఞానస్య భవతీత్యాహ. ఆపాతాదిత్యనేన - ఆపాతాత్, ఆపాతప్రతీతితః, తసిలర్థోఽభేదః, అస్యచ నియతానన్తభోగ ప్రతీతి రిత్యత్ర ప్రతీతావన్వయః, నియతశబ్దో నిత్యార్థకః. అనన్తశబ్దో పరిచ్ఛిన్నార్థకః నిత్యోఽపరిచ్ఛిన్నశ్చయోభోగః బ్రహ్మానుభవః తస్యప్రతీతేరిత్యర్థః అత్రచ బ్రహ్మజ్ఞానస్యేత్యధ్యాహర్తవ్యం, తథాచ వైదికదేశోపనిషద్వాక్యేషు బ్రహ్మజ్ఞానస్యానన్తస్థిరఫలాపాత ప్రతీత్యుత్పత్తేరిత్యర్థః. ఇదంచ తన్నిర్ణేతుం ప్రవృత్త ఇత్యుపనిషదర్థనిర్ణయహేతుభూత తద్విచారోపయోగి కర్మఫలాల్పాస్థిరత్వనిర్ణయేపి తదపేక్షయా అతిశయిత ఫలసాధనస్య కస్యచిత్ప్రతిపత్త్యభావే న తత్ర వైరాగ్యోత్పత్తి ర్నత్ర ప్రవృత్తిశ్చేతి తదుపయోగి. అథ అనన్తరం, అతః - అతఏవహేతోః, తన్నిర్ణేతుం - అనన్తం స్థిరం బ్రహ్మానుభవరూపం భోగం స్వసాధనేన సాకం నిర్ణేతుం, ప్రవృత్తః, ఉద్యుక్తః, శ్రుతిశిఖర విచారాత్మికాయాం వేదాంతవాక్యార్థ విచారరూపాయాం, శారీరకే ఇహ మీమాంసాయాం - శారీరకాఖ్యాయామస్యాం మీమాంసాయాం. మోక్షకాంక్షః - ముముక్షుః, అధికర్తుం - శ్రోతుం, యతతే ప్రయతత ఇత్యర్థః.

అ॥ కై వేదాంతవాక్యై విచారోపయిక బ్రహ్మజ్ఞానానంత స్థిరఫలాపాత ప్రతీతిరితి జిజ్ఞాసాయాం నిర్ణీతకర్మఫలాస్థిరత్వ

ప్రత్యయదార్ఢ్యార్థం తత్సంవాది వేదాంతవాక్యైస్సహ బ్రహ్మజ్ఞానానంతస్థిరఫల ప్రతిపాదక వేదాంతవాక్యాని విశిష్య ప్రదర్శయతి ఏవమిత్యాదినా.

శ్రీ॥ తథాచ వేదాంతవాక్యాని కర్మఫలస్య క్షయిత్వం బ్రహ్మజ్ఞానస్యచా క్షయఫలత్వం దర్శయంతి. "తద్యథేహ కర్మచితో లోకః క్షీయతే ఏవమేవాముత్ర పుణ్యచితో లోకః క్షీయతే. *అంతవదేవాస్యతద్భవతి. *సహ్యేతే హ్యదృఢా యజ్ఞరూపాః *పరీక్ష్యలోకాన్ కర్మచితాన్ బ్రాహ్మణో నిర్వేదమాయా న్నాస్త్యకృతః కృతేన తద్విజ్ఞానార్థం సగురుమేవాభిగచ్ఛేత్ సమిత్పాణిః శ్రోత్రియం బ్రహ్మనిష్ఠం తస్మై సవిద్వా నుపసన్నాయ సమ్యక్ప్రశాంతచిత్తాయ శమాన్వితాయ యేనాక్షరం పురుషంవేద సత్యం ప్రోవాచతాం తత్వతో బ్రహ్మవిద్యామితి ప్రోవాచ ప్రబ్రూయాదిత్యర్థః. *బ్రహ్మవిదాప్నోతి పరం *నపునర్మృత్యవే తదేకం పశ్యతి, *నపశ్యోమృత్యుంపశ్యతి, *సస్వరాడ్భవతి, '*తమేవం విద్వానమృత ఇహాభవతి నాన్యఃపంథా అయనాయవిద్యతే ' *ప్రథగాత్మానం ప్రేరితారంచమత్వా జుష్టస్తత స్తేనామృతత్వమేతీ " త్యాదీని.

శ్లో॥ ఏవం వేదాంతవాణీ క్షయిమితఫలతాం కర్మణాం
కేవలానాం బ్రహ్మజ్ఞానస్యచ స్థాయ్య మితఫలకతాం
తద్యథేత్యాదికాహ । అస్మిల్లోకేయథావా కృషి
ముఖనిజ కర్మోత్థలోకః క్షయంయాత్యేవంభూతం
పరత్రాపిచ సుకృతఫలం వక్తి వాక్తద్యథేతి ॥౩౫॥

జ్ఞానాపేతేతు కర్మణ్యనియత ఫలతా మంతవ
ద్వాక్యమూచేబ్రూతేనహ్యేతే రిత్యవిలయి ఫల

తా నాధ్రువాణా మితీదం । సంసారాంభోధి నిస్తా
రణమదృఢతరా యజ్ఞరూపాః ప్లవానోశక్తా ఆధాతు
మిత్యాదిశతి పరమిదం యత్ప్లవాహీతి వాక్యం ॥౩౬

ఉక్త్వా వాక్యే పరీక్ష్యే త్యఖిలమపిఫలం కర్మజం
నాశిదృష్ట్వా నిర్విణ్ణే బ్రహ్మవిద్యా మనవధిక ఫలాం
శ్రోతుమార్యోపసత్తిః । బ్రహ్మజ్ఞానాదనంత స్థిరఫల
మవద ద్బ్రహ్మవిద్వాక్యమస్మా న్నిశ్శేషా జ్ఞానహానిం
నపునరితివచో నైతితత్కార్యహానిం ॥౩౭॥

స్వాతంత్ర్యం సస్వరాడి త్యుపదిశతితథాఽ కర్మ
వశ్యత్వరూపం బ్రహ్మోపాసా మిహైనాంగుణిహరి
విషయాం వాక్త మిత్యాదికోఽచే । నోపాసాత్మైక్య
ధీస్స్యాపితు పృథగితి ధీస్స్వాత్మన శ్చైశ్వరస్యేత్యాచష్టే
వాక్యమేత త్పృథగితివిశదంతత్ప్రసాదాచ్చమోక్షం॥

టీ॥ ఏవమితి ఏవం - యథాసూత్రం వ్యాఖ్యాతం తథైవేత్యర్థః. కేవలానాం కర్మణామిత్యత్ర కేవలశబ్దో జ్ఞానాంగ కర్మవ్యావృత్త్యర్థః. నను కర్మవిచారేణ కర్మఫలక్షయిత్వం నిర్ణీతమేవేతి పునస్తత్ప్రతిపాదక వాక్యోదాహరణం కిమర్థం, విచారాపయికా నస్తస్థిరఫలాపాత ప్రతీతి జనకవాక్యమాత్రమేవ హ్యుదాహర్తవ్యం, ఉచ్యతే. కృతకర్మవిచారస్య స్వనిర్ణీతే కర్మఫలాస్థిరత్వ సంవాదివాక్య దర్శనాత్ కర్మఫలాస్థిరత్వవత్, బ్రహ్మజ్ఞాన ఫలాక్షయిత్వమపి ప్రామాణికమితి తత్ర శ్రద్ధా స్థిరీకరణార్థం.

తద్యథేత్యాది శ్రుతేరర్థః, ఇహ కర్మచితో లోకః, లోక్యత ఇతి లోకః ఫలం అస్మిల్లోకే కృష్యాదివ్యాపారజన్యం ఫలమర్థాదికం యథా క్షీయతే, నాశం ప్రాప్నోతి ఏవమేవ-ఏవం ప్రకారేణైవ అముత్ర పరలోకే పుణ్యచితః యాగాదిరూప సుకృతజన్యః లోకః ఫలం స్వర్గాదికం క్షీయతే, నశ్యతీత్యర్థః. ఇదమేవాహ అస్మిల్లోక ఇత్యాది శ్లోకః. అథ అంతవదేవాస్య తద్భవతీ త్యుపనిషద్వాక్యార్థమాహ. జ్ఞానాపేత ఇతి - అంతవద్వాక్యం అంతవదేవాస్య తద్భవతీతివాక్యం జ్ఞానాపేతే బ్రహ్మజ్ఞానానుపేతే, కర్మణి యజ్ఞయాగాదిరూపే కర్మణి, అనియతఫలతాం అనిత్యఫలవత్తాం, ఊచే, ఆహేత్యర్థః. "యోవా ఏతదక్షరం గార్గ్యవిదిత్వా అస్మిల్లోకే జుహోతియజతే తపస్తప్యతే బహూని వర్షసహస్రా(ణ్య)ంతవదేవాస్య తద్భవతీతి హి వాక్యానుపూర్వీ, యః పుమాన్ అక్షరం పరంబ్రహ్మ అవిదిత్వా అవిజ్ఞాయ అస్మిల్లోకే జుహోతి, హోమంకరోతి యజతే యాగంకరోతి తపస్తప్యతే పాకంపచతీతివ న్నిర్దేశః తపఃకరోతీత్యర్థః. ఏతేషాం బహుకాలానుష్ఠితత్వేపి ఫలస్యాంతవత్త్వమాహ బహూని వర్షసహస్రాణీతి అస్య తస్యపుంసః తత్ హోమయాగాదికం కర్మ అంతవదేవభవతి, నాశవదేవభవతీత్యర్థః. కర్మణో నాశవత్త్వంచ ఫలద్వారకం స్వతో నాశవత్త్వస్య క్షణధ్వంసినాం కర్మణాం సిద్ధత్వేన విధానానర్హత్వాత్. ఇత్థంచ అనేనవాక్యేన బ్రహ్మజ్ఞానానుపేతే కర్మణి నశ్వరఫలవత్తా స్ఫుటమేవ ప్రతిపాదితేతి నిరుక్త శ్రుత్యర్థానువాద రూపత్వం జ్ఞానాపేత ఇత్యాదే ర్నానుపపన్నం. నహ్యధ్రువై రితి శ్రుత్యర్థమాహ. బ్రూత ఇతి "నహ్యధ్రువైః ప్రాప్యతే ధ్రువంత" దితివాక్యానుపూర్వీ, ధ్రువం నిత్యం తత్ ఫలం అధ్రువైః అనిత్యైః కర్మభిః నప్రాప్యతేహి న

లభ్యత ఇత్యర్థః. తదిదమాహ. అధ్రువాణాం- అనిత్యానాం కర్మణాం, అవిలయి ఫలతా-నిత్యఫలవత్త్వానేతీదం, నహ్యధ్రువైరితి- నహ్యధ్రువైరితివాక్యం. బ్రూతే. వక్తీతి, అథ ప్లవాహ్యేతే అదృఢా యజ్ఞరూపా ఇతి శ్రుత్యర్థమాహ. సంసారాంభోధీతి- యజ్ఞరూపాః ప్లవాః యజ్ఞస్వరూపాః ప్లవాః, సంసారాంభోధి నిస్తరణసాధనత్వేన యజ్ఞానాం క్వచిత్ప్రతిపాదనాత్, ప్లవసాధర్మ్యేణ ప్లవత్వ నిర్దేశః. అదృఢాః శిథిలాఇత్యర్థః. యజ్ఞస్యాపి బ్రహ్మజ్ఞానానుపేతస్య భంగురత్వేన నసంసార నిస్తరణసాధనత్వ మిత్యభిప్రేతం. అదృఢతరాః - అతీవశిథిలాః, యజ్ఞరూపాఃప్లవాః- యజ్ఞరూపా నావః శైథిల్యమేవ వివృణోతి, సంసారాంభోధీతి- సంసారాంభోధినిస్తారణం సంసారసముద్రతరణం, ఆధాతుం కర్తుం నైశక్తాః - అశక్తాః, యతఏ తేశిథిలా ఇతిభావః, ఇతి పరమాదిశతి, ఇత్యేవమాదిశతీత్యర్థః పరమితి శ్లోకపూరణమవ్యయం. కింతదిత్యత్రాహ యదితి- యత్ప్లవాహీతివాక్యం ప్లవాహీతి యద్వాక్యం తదిత్యర్థః. యత్తదోర్నిత్యసంబన్ధా త్తదిత్యత్రోపస్థితం. పరీక్ష్యేతి శ్రుత్యర్థమాహ, ఉక్తేత్యాదినా- పరీక్ష్యేత్యాతి శ్రుతేరయమర్థః. య ఇత్యధ్యాహార్యం స ఇత్యుత్తరత్ర శ్రవణాత్, బ్రాహ్మణః- అధీతసాంగ సశిరస్కవేదః కృతకర్మ విచారస్త్రైవర్ణికః, అకృతః నిత్యః, అత్రపురుషో విశేష్యః లింగవశాత్, అక్షరం పురుషమిత్యనంతరోక్తేశ్చ- కృతేన, కర్మణా, నాస్తి - నసిధ్యతి, అత్రేతి కరణంద్రష్టవ్యం, ఇత్యతో హేతోః కర్మచితాన్ కర్మార్జితాన్, లోకాన్ - స్వర్గాది లోకాన్, పరీక్ష్య- మీమాంసాన్యాయై ర్నశ్వరత్వేన నిర్ణీయ, నిర్వేదమాయాత్ - సాంసారికఫలే వైరాగ్యంప్రాప్తః- పురుష సః

తద్విజ్ఞానార్థం తస్య పరమపురుషస్య నిర్ణయార్థం, గురుమేవాభిగచ్ఛేత్. గురూపసత్తిం కుర్యాత్, ఏవకారేణ గురూపసత్తేర్నియమవిధిత్వం గమ్యతే । కథం భూత ఉపగచ్ఛేదిత్యత్రాహ సమిత్పాణిరితి. సమిత్పాణిః గురోరాపాసనాది భగవదారాధనోపయుక్త సమిధాదికం సమర్పయితుం తత్సహితపాణిః, న తు రిక్తపాణిః "రిక్తపాణిస్తు నోపేయాద్రాజానం దైవతం గురు" మితి శ్రవణాత్ । ఏతావతా శిష్యస్య బ్రహ్మవిద్యాశ్రవణోపయుక్తవృత్తివిశేషః ప్రతిపాదితః అథ గురోర్లక్షణమాహ, శ్రోత్రియమితి. శ్రోత్రియం శ్రుతవేదవేదాన్తం, బ్రహ్మనిష్ఠం, బ్రహ్మసాక్షాత్కారవన్తం, శ్రుతవేదాన్తోఽపి రుచిభేదాదబ్రహ్మనిష్ఠో నోపగన్తవ్య ఇతి భావః. సమ్యగుపసన్నాయ తస్మై-బ్రహ్మవిద్యాశ్రవణార్థం సమ్యక్ స్వోపసత్తిం కుర్వతే శిష్యాయ, కథంభూతాయ, ప్రశాన్తచిత్తాయ, మనోనిగ్రహయుతాయ, శమాన్వితాయ బాహ్యేన్ద్రియ నిగ్రహవతే, ప్రశాన్తచిత్తాయేతి మనోనిగ్రహస్య పూర్వముక్తత్వాదత్ర పరిశేషాత్ శమో బాహ్యేన్ద్రియ నిగ్రహ ఏవ వివక్షితః, యేన- యేన విజ్ఞానేన, తద్విజ్ఞానార్థమితి విజ్ఞానస్య ప్రకృతత్వాత్తదభిప్రాయేణ యేనేతి నిర్దేశః, యయా, యయా విద్యయేత్యర్థః లింగవ్యత్యయశ్ఛాందసః అక్షరం స్వరూపతో నిర్వికారం, సత్యం గుణతోఽపి నిర్వికారం, ఆభ్యాం విశేషణాభ్యాం బ్రహ్మణోఽచిజ్జీవవ్యావృత్తిః । పురుషం, పరమపురుషం, వేద స్వయం జ్ఞాతవాన్, తాం బ్రహ్మవిద్యాం విద్వాన్ సః, బ్రహ్మవిత్స గురుః. ప్రోవాచ- ప్రబ్రూయాదిత్యర్థః అయమేవార్థోఽత్ర శ్రుత్యర్థానువాదరూపే శ్లోకే ప్రోచ్యతే ।

బ్రహ్మవిదాప్నోతి పరమితి శ్రుత్యర్థమాహ బ్రహ్మజ్ఞానాదితి బ్రహ్మవిద్వాక్యం, బ్రహ్మవిదాప్నోతి పరమితి వాక్యం, బ్రహ్మజ్ఞానాత్

బ్రహ్మోపాసనాత్, అనన్తస్థిరఫలం, అపరిచ్ఛిన్ననిత్యఫలం, బ్రహ్మా
నుభవరూపం, అవదత్- ఉవాచేత్యర్థః. బ్రహ్మవిదాప్నోతిపర
మిత్యత్ర పరమాత్మప్రాప్తేః పరమాత్మానుభవరూపాయా బ్రహ్మ
విద్యాఫలత్వ శ్రవణాత్, తస్యచ బ్రహ్మానుభవస్య అనన్తస్థిరఫలత్వా
దుక్తార్థపరత్వముక్త శ్రుతివాక్యస్యేతి భావః ॥ నపునర్మృత్యవ
ఇతి వాక్యార్థమాహ అస్మాదితి । అస్మాత్- బ్రహ్మజ్ఞానాత్ । నిశ్శే
షాజ్ఞానహానిమ్ । కృత్స్నావిద్యా నివృత్తిం । న పునరితివచః । నపున
ర్మృత్యవ ఇతివాక్యం. అవదదిత్యన్వయః । నపునర్మృత్యవఇతి వా-
క్యంహి తదేకం పశ్యతీతి ప్రోక్త పరమాత్మోపాసకస్య పునశ్చ
మృత్యుప్రాప్తిప్రతిషేధాత్, బ్రహ్మోపాసనేన నిశ్శేషా విద్యా
నివృత్తిం బోధయతీత్యర్థః । నపశ్యోమృత్యుం పశ్యతీతి వాక్యా
ర్థమాహ నేతీతి । నేతి- నపశ్యోమృత్యుం పశ్యతితివచః । వచఇత్య
నుషంగేణాన్వయః - తత్కార్యహానిం । మృత్యుకార్యరోగదుఃఖాది
నివృత్తిం । అవదదిత్యన్వయః ॥ అస్మిన్వాక్యే - నరోగం నోతదుః
ఖతా మిత్యుత్తరత్రశ్రవణాత్, ఉక్తార్థబోధకత్వ మస్యవాక్య
స్యేతిబోధ్యం । అథ తమేవం విద్వానమృతఇహ భవతీతివాక్యస్యా
ర్థమాహ । బ్రహ్మోపాసామితి. ఇహ అస్మిల్లోకే, ఏనాం పూ
ర్వోక్తాం బ్రహ్మోపాసాం, తమిత్యాదికాం వాక్- గుణిహరివిషయా
మూచే- గుణవిశిష్ట హరివిషయిణీమవదత్, తమేవం విద్వానమృ
తఇహ భవతీతి పురుషసూక్తవాక్యం హి తమితి ప్రక్రాన్తం విష్ణుం
పరామృశ్య ఏవం విద్వానితి ఉక్తగుణవిశిష్టతయా తదుపాసనం
మోక్షసాధనతయా ప్రతిపాదయతి, అథ ఆత్మైక్యవిషయోపాసనస్య
పరోక్తస్య మోక్షసాధనతా న్నిరాకర్తుముపాసనస్య భేదవిషయ
కత్వం ప్రతిపాదయద్వాక్యస్య పృథగాత్మానమిత్యాదే రర్థమాహ ॥

నోపాసేతి సా, ఉపాసా, తన్మోక్షసాధనముపాసనం. నాత్మేత్యర్థః. నాత్మాభేదవిషయకం. అపితు. పరస్య. పరమాత్మనః. స్వాత్మనః, స్వాత్మాపేక్షయా, పృథగితి ధీస్స్యాత్ । భిన్నత్వేన జ్ఞానరూపాస్స్యాత్ ఇతి । పృథగిత్యేత ద్వాక్యం । పృథగాత్మాన మిత్యేతద్వాక్యం । ఆచష్టే ప్రతిపాదయతి । జుష్టస్తతస్తేనామృతత్వ మేతీతివాక్య ఖణ్డస్యార్థమాహ. తత్ప్రసాదాచ్చేతి॥ తత్ప్రసాదాత్. తస్యపరమాత్మనః, ప్రసాదాత్, అనుగ్రహాత్ మోక్షంచాచష్ట ఇత్యనుషంగేణాన్వయః. మోక్షంచ ప్రతిపాదయతీత్యర్థః జుష్టస్తతస్తేనామృతత్వమేతీతి వాక్యం హి తేన పరమాత్మనా. జుష్టః ప్రీతి విషయీకృతః । అమృతత్వం మోక్షం, ఏతి ప్రాప్నోతీత్యర్థకం । అతస్తాదృశ వాక్యఖండస్య నిరుక్తార్థ ఏవ పర్యవసానమ్ ।

అ॥ అథ ఉదాహృతస్పష్టార్థ కతిపయవాక్యపూరిత్యస్తః కశ్చిచ్చోదయతి నన్వితి.

శ్రీ॥ నను చ సాంగవేదాధ్యయనాదేవ. కర్మణాం స్వర్గాదిఫలత్వం స్వర్గాదీనాం చ క్షయిత్వం బ్రహ్మోపాసనస్యామృతత్వఫలత్వఞ్చ జ్ఞాయత ఏవ- అనన్తరం ముముక్షుర్బ్రహ్మజిజ్ఞాసాయామేవ ప్రవర్తతాం, కిమర్థం. ధర్మవిచారాపేక్షా. ఏవం తర్హి శారీరక మీమాంసాయామపి నప్రవర్తతాం । సాంగాధ్యయనాదేవ కృత్స్నస్య జ్ఞాతత్వాత్ ॥ సత్యం. ఆపాతప్రతీతి ర్భవత్యత ఏవ. తథాపి న్యాయానుగృహీతస్య వాక్యస్యార్థనిశ్చాయకత్వాదాపాతప్రతీతోఽప్యర్థే స్సంశయవిపర్యయా నాతివర్తతే, అతస్తన్నిర్ణయాయ వేదాన్తవాక్యవిచారః కర్తవ్య ఇతి చేత్ । తర్హ్యేవ ధర్మవిచారోఽపి కర్తవ్య ఇతి పశ్యతు భవాన్ ॥

శ్లో॥ నన్వంగోపేత వేదాధ్యయనత ఉదితాదేవ.
కర్మోదితార్థా త్స్వర్గాదిర్నశ్వర స్తత్ఫలమితి చ
పరిజ్ఞాయతేఽతో ముముక్షుః । కుర్యాత్సబ్రహ్మచిన్తాం
న కథమపి భవేత్ కర్మచింతోపయోగ స్తర్హ్యే
వం బ్రహ్మచిన్తా ప్యనుకథితదిశా నిష్ఫలాకృత్స్న
వేత్తుః ॥ అస్త్వాపాతప్రతీతి ర్నయయుఃతనవచనం హ్య
ర్థ నిశ్చాయకం తత్ - చింత్యైషాసంశయాదే ర్విహ
తయ ఇతి చే ద్ధర్మచిన్తాపి చైవమ్ ॥౩౫॥

టీ ॥ ఉదితాత్, ప్రవృత్తాత్, అంగోపేతవేదాధ్యయనతః, సాంగవేదాధ్యయనాదేవ, స్వర్గాదిః కర్మోదితార్థః - స్వర్గాదికం కర్మజన్యఫలం, తత్ఫలం నశ్వరమితి చ । స్వర్గాదిరూపఫలం నాశీతి చ. పరిజ్ఞాయతే, సమ్యఙ్నిశ్చీయతే, అతః, తస్మాద్ధేతోః । స ముముక్షుః । ఏవం భూత నిశ్చయవాన్ మోక్షాభిలాషీ, బ్రహ్మచిన్తాం - సావధారణో నిర్దేశః । బ్రహ్మవిచారమేవ, కుర్యాత్. కరోతు । కథమపి కథంచిదపి కర్మచింతోపయోగః కర్మవిచారోపయోగః న భవేత్ నసంభవతీత్యర్థః ॥ అయంభావః. కర్మఫలాల్పాస్థిరత్వ నిర్ణయోత్పాదనేనైవ హి, బ్రహ్మవిచారే కర్మవిచార ఉపయుజ్యతే । తథావిధనిశ్చయస్య సాంగవేదాధ్యయనాదేవ ఉదాహృతవాక్యై రుత్పాదాత్, తద్బలాదేవ బ్రహ్మవిచార ఉపపద్యత ఇతి న తాదృశనిర్ణయార్థం ధర్మవిచారాపేక్షేతి ధర్మవిచారస్య బ్రహ్మవిచారహేతుత్వము క్తరీత్యా నయుజ్య ఇతి ॥ ప్రతిబంద్యాపరిహరతి- తర్హీతి- తర్హ్యేవం, ఏవం తర్హీత్యర్థః. ఉదాహృతవాక్యజన్య నిశ్చయమాత్రమాశ్రిత్య ధర్మవిచారాన

ర్థక్యం యది మనుషే. తదిత్యర్థః- బ్రహ్మచిన్తాపి బ్రహ్మవిచారోఽపి కృత్స్నవేత్తుః. అధీతసాంగ సశిరస్క-వేదస్య । నిష్ఫలా - నిరర్థక ఇత్యర్థః । బ్రహ్మవిచారఫలస్య బ్రహ్మోపాసనానన్తస్థిరఫలత్వ నిర్ణయస్య ఉదాహృతవాక్యైః, బ్రహ్మవిదాప్నోతి పరమిత్యాదిభి రేవ సంభవాద్బ్రహ్మవిచార నైరర్థక్యమితి భావః. ప్రతిబందీ పరిహా రేణ పూర్వపక్షీ పునః ప్రత్యవతిష్ఠతే, అస్త్వితి, అస్త్వాపాతప్రతీతిః, ఆపాత ప్రతీతి రస్తునామ । ఉక్తవాక్యైరాపాతతో బ్రహ్మోపాస నస్య అనన్తస్థిరఫల సాధనత్వప్రతీతి రస్తునామ । నయయుతవచనం హి, న్యాయసహకృత వేదాన్తవాక్యం హి, అర్థనిశ్చాయకం స్వార్థ నిశ్చయరూపఫలోపధాయకం. భవతీత్యధ్యాహారః. తత్ తస్మాత్ చింతైషా- ఏషాచిన్తా అయం బ్రహ్మవిచార ఇత్యర్థః. సంశయాదేః ఆదిపదేన విపర్యయపరిగ్రహః. సంశయవిపర్యయోరిత్యర్థః- విహతయే నివృత్తయే నివృత్తావుపయుజ్యత ఇత్యర్థః ఇతిచేత్ - ఇత్యేవం ప్రకా రేణ బ్రహ్మవిచారావశ్యకతా చేదిత్యర్థః తుల్యయుక్త్యా ధర్మ విచారస్యాప్యావశ్యకతామాహ- ధర్మచింతాపీతి । ఏవంరీత్యైవ ధర్మచింతాపి । ధర్మవిచారోఽపి- కర్తవ్యేత్యధ్యాహారః । 'అయం భావః । న్యాయసహకారమన్తరా వేదాన్తవాక్యతో జాయమానా యా ఆపాతప్రతీతిస్సా సంశయవిపర్యయౌ న నివారయతి, ఆపాత ప్రతీతిర్నామ అప్రామాణ్యసంశయాస్కందితో బోధః । అప్రా మాణ్యజ్ఞానానాస్కందిత బోధస్యైవ విపరీతజ్ఞానవిరోధిత్వేన ఆపాత ప్రతీతేర్న సంశయ విపర్యయ నివర్తకత్వమితి వేదాన్తవాక్యజన్య నిరుక్తప్రతీతేస్సంశయ విపర్యయానివర్తకత్వాత్, తన్నివారణో పయుక్తా ప్రామాణ్యజ్ఞానానాస్కందిత నిశ్చయాత్మకబోధస్య ప్రవర్త కస్య. సమీచీనన్యాయానుగ్రహమన్తరా అసంభవాత్, వేదాన్త

వాక్యానుగాహక న్యాయసూత్రార్థనిర్ణయరూపవిచారావశ్యక కతేతి బ్రహ్మవిచారోపయోగ ఇతి వక్తవ్యం ॥ ఉక్తయుక్త్యైవ కర్మవిచారస్యాప్యుపయోగ ఇతి।

శ్రీ॥ ననుచ బ్రహ్మజిజ్ఞాసాయా ఏవనియమేనాపేక్షితే తదేవ పూర్వవృత్తంవక్తవ్యం, నధర్మవిచారాపేక్షా బ్రహ్మజిజ్ఞాసాయాః, అధీతవేదాన్తస్యానధిగతకర్మణోపి వేదాన్తవాక్యార్థః విచారోపపత్తేః. కర్మాంగాశ్రయాణ్యుద్గీథాద్యుపాసనా న్యత్రైవచిన్త్యన్తే, తత్ అనధిగతకర్మణో నశక్యం కర్తుమితిచేత్, అనభిజ్ఞోభవాన్ శారీరకశాస్త్రవిజ్ఞానస్య.

శ్లో॥ నన్వేషా బ్రహ్మచిన్తాయదిహ నియమతోపేక్షితే
స్యాత్తదేవప్రాగ్వృత్తంవాచ్యమేషాసఖలునియమతః
కాఙ్క్షతేకర్మచిన్తాం। ప్రాగ్భాగప్రోక్తకర్మావగతి
విరహిణోధీతవేదాన్తపుంసో ప్యేషాతజ్ఞాతజిజ్ఞాసితని
గమశిరోవేద్యచిన్తోపపత్తేః ॥
కర్మాంగోద్గీథవిద్యాదికమిహఖలుసఞ్చిన్త్యతేచిన్త
నన్తత్కర్మజ్ఞానాపేక్షతే నసుఘటమితిచేచ్ఛాస్త్ర
వేద్యంనవేత్సి. ॥౩౬॥

టీ॥ ఏవం ఫలద్వారాపేక్షాయ బ్రహ్మవిచారే కర్మవిచారాపేక్షాదర్శితా, తత్స్వరూపేణోపాదానాయచ నియమేనకర్మజ్ఞానాపేక్షాస్తీతి దర్శయితుం ముముక్షోః కర్మణోనియమేనానపేక్షితత్వలక్షణం పరపక్షముపక్షిపతి - నన్విత్యాదినా - ఏషాబ్రహ్మచిన్తా

బ్రహ్మమీమాంసా. ఇహ అస్మిన్ పురుషేముముక్షౌ యత్- య
దేవ, నియమతః- నియమేన, అపేక్షతే కాఙ్క్షతే బ్రహ్మమీమాంసా
యముపజీవ్యేత్యర్థః, తదేవ ప్రాగ్వృత్తం వాచ్యంస్యాత్ - పూర్వ
వృత్తంవక్తవ్యంస్యాదిత్యర్థః. ఏషా- బ్రహ్మచిన్తా, కర్మచిన్తాం- క
ర్మవిచారం, నియమతః- నియమేన, నకాఙ్క్షతేఖలు- నాపేక్షతేఖలు'
బ్రహ్మచిన్తాయాంకర్మచిన్తానోపయుజ్యత ఇత్యర్థః. బ్రహ్మచిన్తా
యాం కర్మచిన్తాయా అనుపయోగమేవోపపాదయతి- ప్రాగ్భా
గేత్యాదినా- ప్రాగ్భాగప్రోక్తకర్మావగతివిరహిణః - వైదికకర్మ
కాణ్డప్రతిపాదిత కర్మస్వరూప నిర్ణయశూన్యస్య, అకృతకర్మ
విచారస్యేతియావత్, అధీతవేదాన్తపుంసోపి- వేదాన్తమాత్రాధ్యా
యినః పురుషస్యాపి, ఆపాతజ్ఞాత జిజ్ఞాసితనిగమశిరోవేద్యచిన్తోప
పత్తేః- ఆపాతజ్ఞాతం- ఆపాతతఃప్రతీతం. అతఏవ యజ్జిజ్ఞాసితం, నిగ
మశిరోవేద్యం- వేదాన్తవేద్య బ్రహ్మస్వరూప తదుపాసనాదికం, తస్య
చిన్తోపపత్తేః- విచారోపపత్తేరిత్యర్థః, ఆపాతజ్ఞాతేత్యుక్తిః వేదా
న్తవేద్యార్థస్య నిర్ణయౌపయిక విచారే ప్రవృత్త్యుపపాదనాయ,
తథాచ పూర్వభాగప్రతిపాదిత కర్మస్వరూప నిర్ణయమన్తరాపి
వేదాన్తాధ్యయనమాత్రాత్ వేదాన్తవాక్యేష్వాపాతప్రతీత బ్రహ్మ
స్వరూప తదుపాసనాది నిర్ణయౌపయిక బ్రహ్మవిచారే ప్రవృత్తి
సంభవాత్ కర్మవిచారస్య న బ్రహ్మవిచారోపయోగితేతి భావః
అథ కర్మాఙ్గోద్గీథవిద్యాదిక మత్రైవ శారీరకమీమాంసాయాం
తృతీయాధ్యాయతృతీయపాదే చిన్త్యతే, తచ్చిన్తనఞ్చ తదఙ్గిభూత

కర్మస్వరూప నిర్ణయ సాపేక్షమితి కర్మవిచారస్య కథఞ్చి ద్బ్రహ్మవిచారోపయోగిత్వ మస్తీత్యాశఙ్క్యతే- కర్మాంగేతి- కర్మాఙ్గోద్గీథవిద్యాకం- కర్మాంగభూతోద్గీథవిషయకోపాసనాదికం, ఇహ ఖలుసఞ్చిన్త్యతే- అస్యాం శారీరకమీమాంసాయామేవహి నిరూప్యతే, తచ్చిన్తనం, కర్మజ్ఞానానుపేతే- తదంగిభూత కర్మస్వరూప నిర్ణయశూన్యే పురుషే., నసుఘటమితిచేత్ — దుర్ఘటమితిచేదిత్యర్థః, సోపాలంభంపరిహరతి శాస్త్రవేద్యమితి- శాస్త్రవేద్యం - శాస్త్రైకప్రమాణతయా ప్రతిపాద్యం, నవేత్సి- నజానీష ఇత్యర్థః.

శ్రీ॥ అస్మిన్ శాస్త్రే అనాద్యవిద్యాకృత వివిధభేదదర్శన నిమిత్త జన్మజరామరణాది సాంసారికదుఃఖ సాగర నిమగ్నస్య నిఖిల దుఃఖమూల మిథ్యాజ్ఞాన నిబర్హణాయాత్మైకత్వవిజ్ఞానం ప్రతిపిపాదయిషితం, అస్యహి భేదావలంబి కర్మజ్ఞానం క్వోపయుజ్యతే, ప్రత్యుత విరుద్ధమేవ, ఉద్గీథాదివిచారస్తు కర్మశేషభూతఏవ జ్ఞాన రూపత్వావిశేషాదిహైవ క్రియతే, సతు నతు సాక్షాత్సంగతః, అతో యత్ప్రధానంశాస్త్రం తదపేక్షితమేవ పూర్వవృత్తం కిమపి వక్తవ్యం బాఢం, తదపేక్షితఞ్చ కర్మవిజ్ఞానమేవ, కర్మసముచ్చితాజ్జ్ఞానాదపవర్గశ్రుతేః, వక్ష్యతిచ సర్వాపేక్షాచయజ్ఞాదిశ్రుతేరశ్వవదితి। అపేక్షితేచ కర్మణ్యజ్ఞాతేకేనసముచ్చయః కేననేతి విభాగో నశక్యతేజ్ఞాతుం, అతస్తదేవ పూర్వవృత్తం. నైతద్యుక్తం - సకల విశేషప్రత్యనీకచిన్మాత్రబ్రహ్మవిజ్ఞానాదేవావిద్యానివృత్తేః. అవిద్యానివృత్తిరేవహి మోక్షః. వర్ణాశ్రమవిశేష సాధ్యసాధనేతికర్తవ్యతా ద్యనన్తవికల్పాస్పదం కర్మ సకలభేదదర్శన నివృత్తిరూపాజ్ఞాననివృత్తేః కథమివ సాధనంభవేత్. శ్రుతయశ్చ కర్మణామనిత్య

ఫలత్వేన మోక్షవిరోధిత్వం జ్ఞానస్యైవ మోక్షసాధనత్వంచ దర్శయన్తి. "అన్తవదేవాస్యతద్భవతి* తద్యథేహ కర్మచితో లోకఃక్షీయతే ఏవమేవాముత్రపుణ్యచితోలోకఃక్షీయతే* బ్రహ్మవిదాప్నోతిపరం* బ్రహ్మవేదబ్రహ్మైవభవతి* తమేవవిదిత్వాతిమృత్యుమేతీత్యాద్యాః.

శ్లో ॥ శాస్త్రైస్త్రాతోనాద్యవిద్యాకృతవివిధభిదాదర్శనా
జన్మమృత్యువ్యాధ్యాద్యత్యన్తదుఃఖాకరభవజల
ధౌ సంనిమగ్నస్యపుంసః । మిథ్యాజ్ఞానస్యతాదృగ్విధ
వివిధమహాదుఃఖమూలస్యశాంత్యై బ్రహ్మాత్మైక్యస్య
బుద్ధిఃఖలుసమభిహితాకర్మధీఃక్వోపయుక్తా॥ సేయం
భేదావలంబిన్యనుకథితమతేఃప్రత్యుతస్యాద్విరుద్ధా ద్గి
థాదైశ్చిన్తనంయద్భవతిపునరిదంకర్తృశేషత్వమేషం ॥
జ్ఞానత్వాదేనసామ్యాత్ క్రియతఇహతతస్సజ్జతంనైవ
సాక్షాత్ శాస్త్రంస్యాద్యత్ప్రధానంభవతితదుపజీవ్యం
హితత్పూర్వవృత్తమ్ । బాధంకర్మప్రతీతిఃఖలుభవ
తితదాకాంక్షితాకర్మయుక్తా జ్ఞానాన్మోక్షప్రతీతే
ర్వదతిహిభగవాన్సూత్రకృత్స్పష్టమగ్రే ॥౪౩॥
సర్వాపేక్షేతి కర్మాభిలషితమిహ నజ్ఞాయతేచేత్స
ముచ్చిత్యైతత్తన్నోపయుక్తం నచసమవహితంకేన
వేత్యప్రతీతిః । ప్రాగ్వృత్తం తత్తదేవేత్యనుచిత మ
ఖిలైర్యద్విశేషైర్విహీనం చిన్మాత్రంబ్రహ్మ తస్యైవ
హి మతిత ఇహస్యాదవిద్యానివృత్తిః ॥ ౩౬ ॥
మోక్షోపేక్ష్యైవ పర్ణాశ్రమఫలకరణాజ్ఞాద్యనన్త
ప్రభేదోపేతంకర్మేహభేదక్షతిఫలకనిజాజ్ఞానహాన్త్యై

కథంస్యాత్ । వేదాన్తాః కర్మణామస్థిరఫలకతయా
తేషు మోక్షేవిరోధం జ్ఞానస్యైవానుకూల్యంపరమిహ
కథయన్త్యన్తవద్వాక్యముఖ్యాః ॥ ౪౦ ॥

టీ॥ శాస్త్రే ప్రధానతయా ప్రతిపాద్యం జ్ఞానం కిమిత్యత్రాహ- శాస్త్రఇతి- అత్రశాస్త్రే- బ్రహ్మాత్మైక్యబుద్ధిఃఖలు- బ్రహ్మాత్మైక్యజ్ఞానంఖలు, సమభిహితా- ప్రతిపాదితమిత్యర్థః. అనాద్యవిద్యాకృతవివిధభిదాదర్శనాత్ – అనాద్యవిద్యాధీనవివిధభేదజ్ఞానాత్, భిదా-భేదః, జ్ఞాతృజ్ఞేయజ్ఞానరూపః, వైవిధ్యం- తదవాన్తరభేదబాహుళ్యం, ఏవంవిధభేదదర్శనస్య హేతురవిద్యా, తస్యాఃకో హేతురిత్యనవస్థాయాః పరిహారాయానాదిశబ్దః, ఏవమవిద్యాకృత వివిధభేదదర్శన నిమిత్తక జన్మమరణాదిదుఃఖాకర సంసారసముద్రే, సమ్యఙ్నిమగ్నస్య పుంసః, తాదృగ్విధవివిధమహాదుఃఖమూలస్య – తథావిధానేకవిధ మహాదుఃఖహేతుభూతస్య, మిథ్యాజ్ఞానస్య- భ్రాన్తిజ్ఞానస్య- శాన్త్యై- నివృత్త్యై, బ్రహ్మాత్మైక్యస్య బుద్ధిఃఖలు సమభిహితేత్యన్వయః. కర్మధీః, క్వోపయుక్తా- అత్ర కర్మజ్ఞానం క్వోపయుజ్యతే, అత్ర కర్మజ్ఞానం కథముపయుజ్యతఇత్యర్థః- అనుపయోగమేవ వివృణోతి- సేయంభేదావలంబినీతి – సేయం. కర్మధీః, యతఃభేదావలంబినీ, ఫలకరణేతికర్తవ్యతాద్యనేకభేదవిషయిణీ, అతః ఐక్యబుద్ధౌ నకథమప్యుపయుజ్యత ఇత్యర్థః. నకేవలమనుపయోగమాత్రం, ప్రత్యుతవిరోధోప్యస్తీత్యాహ – ప్రత్యుతేయం విరుద్ధేతి – ఇయం కర్మధీః, ప్రత్యుతవిరుద్ధా – ఐక్యజ్ఞానవిరుద్ధేత్యర్థః- ఐక్యస్యాభేదరూపత్వాత్, కర్మధియశ్చ ఉక్తరీత్యా భేదవిషయకత్వాత్, భేదాభేదయోః పరస్పరవిరోధాదితి భావః. నన్వేవమపి

ఉద్గీథోపాసనస్యోపనిషత్స్వధీతత్వాత్, బ్రహ్మమీమాంసాయాం ని
రూప్యమాణత్వాచ్చ, ఉద్గీథాద్యుపాసనం బ్రహ్మవిద్యాపేక్షిత మి
త్యుద్గీథాదివిచార స్సాక్షాత్సంగత ఇత్యత్రాహ- ఉద్గీథాదేరితి- ఉద్గీ
థాదేః- యదిదం చిన్తనం- యోఽయం విచారః, యత్తదోర్నిత్యసం
బన్ధా త్తదిత్యధ్యాహారః. తత్- కర్మవిశేషత్వేషం- కర్మశేష
త్వైకస్వభావం, తర్హి బ్రహ్మమీమాంసాయాం ఉద్గీథోపాసన నిరూ
పణం కిమర్థం క్రియత ఇత్యత్రాహ - జ్ఞానత్వాదేవేతి - జ్ఞానత్వా
త్సామ్యాదేవ- జ్ఞానరూపత్వేన బ్రహ్మజ్ఞానసామ్యాదేవ, ఇహ-బ్రహ్మ
మీమాంసాయాం, క్రియతే- ఉద్గీథాదేశ్చిన్తన మితి యోజనా,
తథాచ, బ్రహ్మమీమాంసాయాః బ్రహ్మవిద్యావిచారరూపత్వాత్,
ఉద్గీథోపాసనస్య జ్ఞానత్వేన బ్రహ్మవిద్యాసామ్యాత్, స్మృతస్యోపేక్షా
నర్హత్వాత్, ప్రసంగసంగత్యా బ్రహ్మమీమాంసాయా ముద్గీథో
పాసనం నిరూపితం, నతు సాక్షాత్సంగతమిత్యాహ- తతస్సంగతంనైవ
సాక్షాదితి- తథాచ ఉద్గీథోపాసనస్య బ్రహ్మమీమాంసాయాం ప్ర
సంగాత్సంగతత్వేపి సాక్షాత్సంగతత్వవిరహేణ సాక్షాద్బ్రహ్మమీమాం
సాయాం యత్సంగతం శాస్త్రప్రధానప్రతిపాద్యం బ్రహ్మాత్మైక్యజ్ఞానం,
తదపేక్షితమేవ పూర్వవృత్తమిత్యాహ- శాస్త్రంస్యాదితి- శాస్త్రం-
యత్ప్రధానంస్యాత్ - ప్రధానతయా యత్ప్రతిపాదకంస్యాత్, తదు
పజీవ్యంహి తత్పూర్వవృత్తంభవతి-ప్రథమ స్తచ్ఛబ్దః శాస్త్రప్రధాన
ప్రతిపాద్యపరః, ద్వితీయ స్తచ్ఛబ్దః శాస్త్రపరః, శాస్త్రే ప్రధానతయా
ప్రతిపాద్యోపయోగిత్వాత్, తదేవహి శాస్త్రపూర్వవృత్తం భవతీ
త్యర్థః. అత్ర భాస్కరీయాః ప్రత్యవతిష్ఠన్తే బాఢమితి- బాఢమి
త్యర్థాంగీకారే, యత్ప్రధానం శాస్త్రం, తదపేక్షితమేవ పూర్వ

వృత్తమిత్యేతావన్మాత్రే అఙ్గీకారః. కర్మవిచారస్య పూర్వవృత్తత్వం నాస్తీత్యంశే అనఙ్గీకారః. కర్మప్రతీతిః- కర్మవిజ్ఞానం. తదాకాంక్షితం- తస్మిన్- బ్రహ్మవిజ్ఞానే, అపేక్షితం, ఉపయుక్తం భవతీతి యోజనా- కుత ఇత్యత్రాహ- కర్మయుక్తాదితి- కర్మయుక్తాత్ - కర్మసముచ్చితాత్, జ్ఞానాత్- బ్రహ్మజ్ఞానాత్, మోక్షప్రతీతేః- మోక్షస్య అపవర్గస్య ప్రతీతేః, శ్రుత్యా ప్రతీతేరిత్యర్థః. శ్రుతిశ్చ, యజ్ఞేన దానేనేత్యాదికా, సూత్రమపి ప్రమాణయతి - వదతీతి- భగవాన్ సూత్రకృత్-బ్రహ్మసూత్రప్రణేతా వేదవ్యాసః, సర్వాపేక్షా చ యజ్ఞాదిశ్రుతేరశ్వవదిత్యగ్రిమసూత్రే స్పష్టం వదతిహి. స్ఫుటం ప్రతిపాదయతిహి, కర్మసముచ్చితం జ్ఞానం మోక్షసాధనమితీతి శేషః. కర్మణాస్సముచ్చయో మోక్షస్తు తావతా కర్మానుష్ఠానం బ్రహ్మవిద్యాయా అపేక్షితం భవతి కర్మజ్ఞానం తు బ్రహ్మవిచారపాశ్చాత్యం కిన్న స్యా దిత్యత్రాహ - కర్మాభిలషితమితి- ఇహ అభిలషితం కర్మ - ఇహ బ్రహ్మవిజ్ఞానే అపేక్షితం కర్మ, నజ్ఞాయతే చేత్ - ననిశ్చితం చేత్, కేన సముచ్చిత్యై తదుపయుక్తం, కేన కర్మణా సముచ్చితం సత్ బ్రహ్మజ్ఞానం మోక్షోపయుక్తం, కేన వా న సమవహితం- ఏతదిత్యనుషంగః- ఏతత్- బ్రహ్మజ్ఞానం, కేన కర్మణా అసమవహితం మోక్షసాధనమిత్యప్రతీతిః - అనిర్ణయ ఇత్యర్థః. తథా చ బ్రహ్మవిద్యాయాః యాదృశకర్మానుష్ఠానసాధ్యాయాః మోక్షసాధనత్వం, తస్య కర్మణో నిర్ణయమన్తరా తదంగక బ్రహ్మవిద్యాయాః మోక్షసాధనీభూతాయాః బ్రహ్మవిచారేణ నిర్ణయాసంభవాత్, తథావిధకర్మనిర్ణయార్థం బ్రహ్మవిచారే కర్మవిచారోపయోగిత్వమితి భావః. అత్ర ప్రతివదతి. ఇత్యనుచితమితి- ఇత్యేతదనుచితమిత్యర్థః. హానార్థం కర్మణాం

జ్ఞాతవ్యత్వం ప్రాగేవప్రతిక్షిప్తం- వేదాన్తమాత్రాధ్యాయినః కర్మ విషయాపాతప్రతీత్యభావేన కర్మనైరపేక్ష్యవచనాత్, అత్ర ఉపాదానార్థం కర్మణో జ్ఞాతవ్యత్వం నిరాచికీర్షుః సమసముచ్చయేనాఙ్గభావేనచ ద్వివిధే ఉపాదానే సమసముచ్చయార్థముపాదానం ప్రథమం నిరాకర్తుం సాధనద్విత్వం సాధ్యద్విత్వంచ యాదవప్రకాశాభిమతం ప్రతిక్షిపతి— అఖిలైరిత్యాదినా- అఖిలైర్విశేషైర్విహీనం - నిఖిలవిశేషరహితమిత్యర్థః, చిన్మాత్రం. చిత్స్వరూపం, మాత్రచా జ్ఞేయత్వస్యాపి వ్యావృత్తిః, బ్రహ్మాయత్, తస్యైవహి మతితః - తస్యమతితఏవహి, తస్యజ్ఞానాదేవహీత్యర్థః. ఇహ అవిద్యానివృత్తిస్స్యాత్ - ఇహ అస్మిన్లోకే అవిద్యోచ్ఛేదో భవేదిత్యర్థః. ఏతావతా బ్రహ్మజ్ఞానేతరస్య అవిద్యానివృత్తిసాధనత్వనిరాసేన సాదనద్విత్వం నిరస్తంభవతి. అథ సాధ్యద్విత్వంప్రతిక్షిపతి- మోక్షోప్యేషైవేతి- ఏషైవహి-అవిద్యానివృత్తిరేవహి, మోక్షః- అపవర్గః, హిశబ్దస్యాయమభిప్రాయః. యాప్రతిబన్ధకనివృత్తిః కర్మసాధ్యత్వేనత్వయోక్తా, సైవజ్ఞానసాధ్యా శ్రుతిస్మృతిసూత్రైరభిహితా, " తమేవంవిదిత్వాతిమృత్యుమేతి* జ్ఞాత్వాదేవంముచ్యతేసర్వపాశైః* నిచాయ్యతంమృత్యుముఖాత్ప్రముచ్యతే* క్షీయన్తేచాస్యకర్మాణితస్మిన్ దృష్టేపరావరే* ఏవమేవంవిదిపాపంకర్మనశ్లిష్యతే* జ్ఞానాగ్నిస్సర్వకర్మాణిభస్మసాత్కురుతేతథా* తదధిగమఉత్తరపూర్వాఘయోరిత్యాదిభి" రితి. తస్మాద్వాక్యద్వయేన సాధ్యసాధనయోర్ద్విత్వంప్రతిక్షిప్తంభవతి. అవిద్యానివృత్త్యతిరిక్తస్య మోక్షస్యాభావాత్, సాధ్యద్విత్వమపి నాస్తీతిభావః. బ్రహ్మణోనిత్యప్రాప్తత్వాత్ తత్ప్రాప్తేస్సాధ్యత్వాసంభవాత్ తత్ప్రతిబన్ధకీభూతావిద్యానివృత్తేరేవ

సాధ్యత్వమితి సాధ్యద్విత్వమనుపపన్నమితిభావః. అవిద్యానివృత్తి మాత్రమేవ మోక్షోస్తు. తావతా కర్మనైరపేక్ష్యం కథమిత్యత్రాహ- వర్ణాశ్రమేతి- వర్ణాశ్రమఫలకరణాంగాద్యనన్తప్రభేదోపేతం కర్మ- వర్ణాశ్రమాదీనాం కర్మాధికారత్వాత్, కర్మానుష్ఠానే తథావిధాధికారస్యాపేక్షితత్వాత్, ఫలస్య స్వర్గాదేః కర్మసాధ్యత్వాత్, యాగస్య తత్కరణత్వాత్, అఙ్గస్యచ ప్రయాజాదేరఙ్గినః కర్మణోతిశయాధాయకత్వేన తేషాంప్రభేదానాం కర్మణ్యన్తర్భావః. ఏతావతా కర్మణో భేదావలమ్బిత్వం పూర్వోక్తం వివృతంభవతి. భేదశ్రుతిఫలకనిజాజ్ఞానహత్యై- భేదదర్శననివృత్తిఫలకమూలాజ్ఞాననివృత్తిసాధనం, సాధనత్వేచతుర్థీ తాదర్థ్యార్థికా, కథంస్యాత్- కథంభవేత్, నకథఞ్చిదపీతియావత్. నహివచనవిరోధేన్యాయఃప్రభవతీతిన్యాయాచ్ఛ్రుతిసిద్ధంకర్మణోఽపేక్షితత్వం శ్రుతివిరుద్ధన్యాయబాధ్యం నభవతీత్యాశఙ్కాయాముక్తోపపత్తేః శ్రుత్యానుకూల్యం దర్శయతి- వేదాన్తాఇత్యాదినా- అన్తవద్వాక్యముఖ్యావేదాన్తాః- అన్తవదేవాస్యతద్భవతీత్యాదివేదాన్తాః, ఇహ — అస్మిఁల్లోకేఅనుష్ఠితానాం, కర్మణాం- యజ్ఞయాగాదీనాం, అస్థిరఫలకతయా- అనిత్యస్వర్గాదిరూపఫలసాధనతయా, తేషు, తాదృశకర్మసు, మోక్షే-మోక్షోత్పత్తౌ, విరోధం- స్వీయఫలోత్పాదనద్వారావిరోధిత్వం, జ్ఞానస్యైవ - బ్రహ్మజ్ఞానస్యైవ, పరమానుకూల్యం- మోక్షఇత్యనుషంగః, మోక్షేఅత్యన్తమానుకూల్యం, కథయన్తి - ప్రతిపాదయన్తీత్యర్థః.

అ॥ అథ అన్తవదేవాస్యతద్భవతీతి వేదాన్తవాక్యస్యతద్యథేహేత్యాదివేదాన్తవాక్యస్యచార్థమాహ - యాగైరిత్యాదినా.

శ్లో॥ యాగైర్హోమైస్తపోభిర్జనితబహుసహా
నుష్ఠితైరప్యనల్పైర్బ్రహ్మజ్ఞానానుపేతైర్జనితమిహ
ఫలంనాశియోవేతివక్తి । లోకఃకృష్యాదికర్మా
ర్జితఇహహియథాయాంక్షయంయాతితద్వల్లోకోము
త్రాపిపుణ్యార్జితఇతివచనంతద్యథేతిబ్రవీతి ॥౪౬౫॥

టీ॥ అస్యార్థః- యోవేతి- యోవేత్యారభ్యాన్తవదేవాస్య తద్భవతీత్యన్తవాక్యం, ఇహజగతి- అస్మిన్లోకే. బ్రహ్మజ్ఞానానుపేతైః- బ్రహ్మజ్ఞానాసమన్వితైః, బహుసహానుష్ఠితైరపి- బహువర్షకాలానుష్ఠితైరపి. అనల్పైః అతిశయితైః, యాగైర్హోమైస్తపోభిర్జనితంఫలం- యాగహోమతపోరూపకర్మభిరుత్పాదితంఫలం, నాశివక్తి- నశ్వరంప్రతిపాదయతీత్యర్థః. తద్యథేతివచనం- తద్యథేహ కర్మచితోలోకఇత్యాదికంవేదాన్తవాక్యం, ఇహ - అస్మిన్లోకే, కృష్యాదికర్మార్జితోయంలోకః- కృష్యాదికర్మభిస్సంపాదితోర్థాదిరూపోయంపురుషార్థః, యథాక్షయంయాతి, తద్వత్, అముత్రాపి- పరత్రలోకేపి, పుణ్యార్జితః- యజ్ఞయాగాదిరూపపుణ్యకర్మణాసంపాదితః, లోకఃక్షయంయాతీత్యనుషంగేణాన్వయః. లోకః- స్వర్గాదిపురుషార్థః. క్షయం - నాశం, యాతి - ప్రాప్నోతి, ఇతి బ్రవీతి- ఇతిప్రతిపాదయతీతి.

అ॥ అథ బ్రహ్మవిదాప్నోతిపరం- బ్రహ్మవేదబ్రహ్మైవభవతి, తమేవంవిదిత్వాతిమృత్యుమేతి నాన్యఃపంథావిద్యతేఽయనాయ ఇతి వాక్యచతుష్టయస్యార్థమాహ. బ్రహ్మజ్ఞానేనేతిశ్లోకేన,

శ్లో॥ బ్రహ్మజ్ఞానేనమోక్షోదయముపదిశతి బ్రహ్మ
విద్వాక్యమేతత్. ప్రాప్యం బ్రహ్మైవవేత్తేత్యుపదిశతి
పునర్బ్రహ్మవేదేతివాక్యం। బ్రహ్మజ్ఞానాద్విరోధిప్రతి
హతి మతికృద్వ్యక్తమే వేతిమోక్షేహేతుంతస్మాది
హాన్యంపరిహరతిపునర్నాన్య ఇత్యాదివాక్యం ॥౮౫॥

టీ॥ ఏతత్ బ్రహ్మవిద్వాక్యం - బ్రహ్మవిదాప్నోతి పరమితివాక్యం, బ్రహ్మజ్ఞానేన - బ్రహ్మయాథాత్మ్యజ్ఞానేన, మోక్షోదయం - మోక్షోత్పత్తిం, ఉపదిశతి - ప్రతిపాదయతి,. బ్రహ్మవేదేతివాక్యం పునః- బ్రహ్మవేదబ్రహ్మైవభవతీతి వాక్యంతు, వేత్తాప్రాప్యం బ్రహ్మైవేత్యుపదిశతి - బ్రహ్మజ్ఞానవాన్జీవః ప్రాప్యబ్రహ్మాభిన్న ఏవేత్యుపదిశతి, తమేవేతివాక్ - తమేవందిత్వాఽమృత్యుమేతీతివాక్యం, బ్రహ్మజ్ఞానాత్ - బ్రహ్మయాథాత్మ్య జ్ఞానేన విరోధిప్రతిహతిమతికృత్ - విరోధిప్రతిహతే రవిద్యారూప విరోధినివృత్తేః మతికృత్ జ్ఞానోత్పాదకఞ్చ, నాన్యఇత్యాదివాక్యం పునః - నాన్యః పన్థావిద్యతే యనాయ ఇతి వాక్యంతు, ఇహమోక్షే - అస్మిన్నవిద్యానివృత్తిరూప మోక్షే, తస్మాదన్యం హేతుం పరిహరతి - బ్రహ్మజ్ఞానాదన్యం హేతుంప్రతిషేధతీత్యర్థః,.

అ॥ ఏతావతా జ్ఞానస్యైవ మోక్షోపాయత్వప్రతిపాదకశ్రుతయ ఉపపత్తయశ్చ ప్రదర్శితాః। అథయజ్ఞాదిశ్రుతేర్జ్ఞానస్య కర్మసాపేక్షత్వపరతాంవ్యుదస్యతి విద్యేత్యాదినా-

శ్లో॥ యదపిచేదముక్తం యజ్ఞాదికర్మాపేక్షావిద్యేతి, తద్వ

స్తు విరోధాచ్ఛ్రుత్యర్థపర్యాలోచనయాచాంతః కరణనైర్మల్య ద్వారేణవివిదిషోత్పత్తావుపయుజ్యతే, నఫలోత్పత్తౌ - వివిదిషంతీతి శ్రవణాత్ - వివిదిషయాం జాతాయాం జ్ఞానోత్పత్తౌ శమాదీనామె వాంతరఙ్గోపాయతాం శ్రుతిరేవాహ । శాంతోదాంత ఉపరత స్తితి క్షుస్సమాహితోభూత్వాత్మ న్యేవాత్మానంపశ్యేదితి

శ్లో॥ విద్యాయజ్ఞాద్యపేక్షేతితు యదభిహితం హ్యత్ర
లోన్మూలనాత్తద్జ్ఞానేచ్ఛాయాం శ్రుతిస్థాక్షరపరికల
నైవ త్రికర్మోపయోగం।నోవిద్యాయాంవిరోధాత్స్ఫు
రతి వివిదిషంతీతివాగ్వేదనేచ్ఛా జాతాచేదంతరఙ్గం
శ్రుతిరుపదిశతిజ్ఞానహేతుంశమాదిం ॥౪౮౫॥
శాంతోదాంత స్తితిక్షుః పురుష ఉపరతః ప్రాప్తచేత
స్సమాధిర్భూత్వాత్మానం ప్రపశ్యేదితినిజవచసాశాం
త ఇత్యాదికేన. ॥౪౯॥

టీ॥ విద్యాయజ్ఞాద్యపేక్షేతితుయదభిహితం - విద్యాయ జ్ఞాద్యపేక్షేత్యస్మిన్నర్థేయజ్ఞే నేత్యాదివాక్యం యత్ప్రమాణత యాభిహితం, తత్ - తద్వాక్యం, శ్రుతిస్థాక్షరపరికలనే - శ్రుత్యక్షర పర్యాలోచనే, జ్ఞానేచ్ఛాయాం హ్యత్రలోన్మూలనేన కర్మోపయో గంవక్తి - జ్ఞానేచ్ఛాయామెవాంతః కరణనైర్మల్యద్వారేణ యజ్ఞాది కర్మణా ఉపయోగం ప్రతిపాదయతి, నోవిద్యాయాం - విద్యా యాం కర్మోపయోగం నవక్తీత్యర్థః. కుత ఇత్యత్రాహ - విరోధా దితి - ద్వైతవాసనాజనకత్వం అనిత్యఫలకత్వఞ్చకర్మణాం విద్య

యావిరోధః - తస్మాదిత్యర్థః - జ్ఞానేచ్ఛాయాం కర్మోపయోగపరతాయాం శ్రుత్యక్షరపరికలన రూపో యో హేతురుక్తః తమేవవివృణోతి స్ఫురతి వివిదిషంతీతివాగితి - యతః వివిదిషన్తీతివాక్ - ఇచ్ఛార్థకసన్నన్త శబ్దఘటితవాక్యం యజ్ఞేనేత్యాదిశ్రుతౌదృశ్యతే, అతోనేనవాక్యేన వివిదిషాయామేవ యజ్ఞాది కర్మణాముపయోగో గమ్యత ఇతిభావః, ననుయజ్ఞాదీనామపి వివిదిషాయామేవ చేదుపాయత్వం తర్హి వేదనేక ఉపాయ ఇత్యాశఙ్కాయామాహ వేదనేచ్ఛాజాతాచేదితి - యజ్ఞాదిభిరనుష్ఠితైః కర్మభిరన్తః కరణనైర్మల్యేన జ్ఞానేచ్ఛాయాం జాతాయాం. అన్తరఙ్గమ్ జ్ఞానహేతుం శమాదిం - అవ్యవహితజ్ఞానోపయమ్ శమాదికమ్, శ్రుతిరుపదిశతి- శ్రుతిరేవప్రతిపాదయతీత్యర్థః - ఉపదేశప్రకారమేవాహ శాన్తోదాన్త ఇత్యాదినా - శ్రుతిః శాన్త ఇత్యాదికేననిజవచసా - శాన్తోదాన్త ఉపరతస్తితిక్షుస్సమాహితో భూత్వాత్మన్యేవాత్మానమ్ పశ్యేదితి స్వకీయవాక్యేన, పురుషశ్శాన్తోభూత్వాదాన్తోభూత్వా ఉపరతోభూత్వా ప్రాప్తచేతస్సమాధిర్భూత్వా, ఆత్మానమ్ ప్రపశ్యేదిత్యర్థముపదిశతీతియోజనా,

అ॥ జ్ఞానమ్ప్రతికర్మణః కరణత్వమపినాస్తీత్యాహ, తదిత్యాదినా-

శ్లో॥ తదేవంజన్మాన్తర శతానుష్ఠితానభిసంహిత ఫలవిశేష కర్మమృదితకషాయస్య వివిదిషోత్పత్తౌ సత్యాంసదేవసౌమ్యేదమగ్ర ఆసీదేకమేవాద్వితీయం సత్యంజ్ఞానమనన్తంబ్రహ్మ నిష్కళంనిష్క్రి

యమ్ శాన్తం అయమాత్మాబ్రహ్మ తత్త్వమసీత్యాదివాక్య జన్యజ్ఞానా దవిద్యానివర్తతే. వాక్యార్థజ్ఞానోపయోగీని చ శ్రవణమనన నిది ధ్యాసనాని. శ్రవణం నామ, వేదాన్తవాక్యానా మైకత్వవిద్యాప్రతి పాదకానీతి తత్త్వదర్శిన ఆచార్యాన్న్యాయ యుక్త్యార్థగ్రహణం ఏవమాచార్యోపదిష్ట స్యార్థస్య స్వాత్మన్యేవమేవ యుక్తమితి హే తుతః ప్రతిష్ఠాపనం మననం - ఏతద్విరోధ్యనాది భేదవాసనానిరసనా యాస్యైవార్థస్య అనవరతభావనా నిదిధ్యాసనం - శ్రవణాదిభిర్ని రస్తసమస్తభేదవాసనస్య వాక్యార్థజ్ఞానమవిద్యాం నివర్తయతీత్యే వం రూపస్య శ్రవణస్య అవశ్యాపేక్షితమేవ పూర్వవృత్తం వక్తవ్యం

శ్లో॥ తత్త్వంజ్ఞోఽనేక జన్మాన్తరకృత ఫలసంగోజ్ఝితస్వీ
యకర్మప్రోద్భూతాఘవ్రజస్యాభిలషితపరమబ్రహ్మ
సంవేదనస్య । జ్ఞానమ్వేదాన్తభాగే ప్రజనయతిసదే
వైకమేవేతిసత్యం జ్ఞానంబ్రహ్మేతివాజ్నషట్కమితి
చతథాతత్త్వమస్యాదికాచ. ॥౫౦॥

వాక్యార్థజ్ఞాపకాని శ్రుతిమననిదిధ్యాసనాని శ్రుతి
స్తుబ్రూతేవేదాన్త ఆత్మైక్యమతిమితి గురోర్న్యాయ
యుక్త్యార్థబోధః । చేతస్యస్యప్రతిష్ఠాపన మిహమన
నంహేతు భిర్భావనాస్య ధ్యానమ్ తస్యైవతైలో
ప్రవహాతికరభి దానాదిసంస్కారహాత్యై, ॥౫౧॥

శ్రుత్యాద్యైరస్తభేద భ్రమసముదితతద్వాస నస్యాత్మ
విద్యాహన్త్రీవాక్యార్థబుద్ధిః శ్రవణమిహతతోఽపేక్షి
తం పూర్వవృత్తమ్. ॥౫౨॥

టీ॥ తత్ – తస్మాత్, పూర్వోక్తహేతుభ్యః కర్మణో విద్యాయామనుపయోగిత్వాదిత్యర్థః, అనేకజన్మాన్తరకృత ఫలసంగోజ్ఝితస్వీయ కర్మ ప్రోద్ధూతాఘవ్రజస్య అనేకేషు జన్మాన్తరేషు– కృతాని అనుష్ఠితాని యాని ఫలాభిసన్ధిరహితాని స్వకీయవర్ణాశ్రమోచిత కర్మాణి, తైర్నిర్ధూత వివిదిషాప్రతి బన్ధకీభూతసకలకలుష దాయస్య, అతఏవ అభిలషితం ఇచ్ఛావిషయీభూతం పరమ బ్రహ్మ సంవేదనమ్ – పరబ్రహ్మవిషయకజ్ఞానమ్, యస్య, తథాభూతస్య, పరబ్రహ్మవిషయక జ్ఞానేచ్ఛావత ఇత్యర్థః ఫలసంగోజ్ఝితేత్యుక్త్యా ఫలాభిసన్ధ్యా అనుష్ఠీయమానస్వర్గాదిసాధన కర్మణామ్ వివిదిషా సాధనత్వానుపపత్తావపినక్షతిః – పుంసః - పురుషస్య,–వేదాన్తభాగే సప్తమ్యర్థో ఘటకత్వమ్, వాగిత్యత్రాన్వేతి, సదేవై కమేవేతి– సదేవసౌమ్యేద మగ్రఆసీత్ ఏకమేవేత్యేవం రూపేత్యర్థః, వాగిత్యనేన అస్యాన్వయః, ఏవముత్తరత్రాపి. సత్యంజ్ఞానం బ్రహ్మేతి– సత్యంజ్ఞానమనన్తమ్ బ్రహ్మేత్యాకారికేత్యర్థః, నిష్కళమితిచ– నిష్కళం నిష్క్రియ మిత్యాది రూపాచ, తత్త్వమస్యాదికాచ-తత్త్వమసీత్యాదిరూపాచ, వాక్ - వాణీ, జ్ఞానం ప్రజనయతి - ప్రమితిముత్పాదయతీత్యర్థః, వాక్యజన్యజ్ఞానమవిద్యా నివర్తకఞ్చేత్, శ్రవణాది పూర్వకధ్యాన విధివైయర్థ్యమిత్యాశఙ్క్యాహ - వాక్యార్థేతి - శ్రవణాదీనామ్ స్వరూపమాహ శ్రుతి స్త్విత్యాదినా – శ్రుతిస్తు – శ్రవణన్తు, వేదాన్తః - వేదాన్త వాక్యమ్ తత్త్వమసీత్యాదికమ్, ఆత్మైక్యమతిమ్ – ఆత్మైకత్వజ్ఞానమ్,

బ్రూతే - ప్రతిపాదయతి. ఇతి ఇత్యేవంరూపః, యుక్తిగుణైః - ఆచార్యసకాశాత్, న్యాయయుక్తార్థబోధః - న్యాయయుక్తవాక్యార్థజ్ఞానమ్, తదేవేతిభావః. అథ మననస్వరూప ముపపాదయతి చేతసీతి అస్య - శ్రుతస్యార్థస్య, హేతుభిః - తదుపయుక్తయుక్తిభిః, చేతసి ప్రతిష్ఠాపనమ్ - మనసిస్థాపనమ్. దృఢతరసంస్కారాపాదనమిత్యర్థః. అథధ్యానమ్ నిరూపయతి భావనాస్యాదితి - తస్యైవ - శ్రుతస్యమతస్యార్థస్యైవ, భావనా - అనవరతచిన్తనమ్, ధ్యానంస్యాత్ ధ్యానం భవేత్, ధ్యానస్యప్రయోజనమాహ - తత్రేత్యాదినా - తత్ర - ఆత్మైక్యవిషయకవాక్యార్థజ్ఞానే, ఉపహతికరభిదానాది సంస్కారహత్యై ఉపహతికరస్య - ఉపప్లవహేతుభూతస్య, భిదానాదిసంస్కారస్య, భేదవిషయకానాది సంస్కారస్య, హత్యై, నివృత్యై, తథాచ ఆత్మైక్యవిషయకవాక్యార్థజ్ఞానప్రతి బన్ధకీభూతానాది భేదవాసనానివృత్తిరేవ హ్యైక్యధ్యానస్య ప్రయోజనమితిభావః. శ్రవణమనననిదిధ్యాసనానామ్ వాక్యార్థజ్ఞానోపయోగం వాక్యార్థజ్ఞానకానీత్యాదినోక్తముపపాదయతి - శ్రుత్యాద్యైరిత్యాదినా - శ్రుత్యాద్యైః-శ్రవణాదిభిర్ధ్యానపర్యన్తైః, అస్తభేదభ్రమసముదిత తద్వాసనస్య - నిరస్త సమస్తభేద భ్రమజనితభేదవాసనస్య పురుషస్య, వాక్యార్థబుద్ధిః, అవిద్యాహన్త్రీ- అవిద్యానివర్తికా, తథాచ అవిద్యానివర్తకాత్మైక్యవిషయక వాక్యార్థజ్ఞాన ప్రతిబన్ధకభేదవాసనానివర్తకత్వేన శ్రవణాదీనామ్ వాక్యార్థజ్ఞానోపయోగిత్వమితి భావః. ఏతావతా బ్రహ్మమీమాంసాయాః పూర్వవృత్తం కర్మజ్ఞానమ్ కుతోన

భవతీత్యాకాంక్షాయామాహ - శ్రవణఇహేతి. తతః - తస్మాద్ధేతోః
ఇహాశ్రవణే-అస్మిన్నాత్మైక్య విషయకవాక్యార్థజ్ఞానరూపే శ్రవణే,
అపేక్షితం - అవశ్యోపయుక్తమ్, పూర్వవృత్తమ్ - వక్తవ్యమితి శేషః
భేదవాసనాగర్భస్య కర్మజ్ఞానస్య ఆత్మైక్యజ్ఞానవిరోధిస్వభావస్య తదు
పయోగిత్వాభావేన నతత్పూర్వవృత్తమ్వక్తుమ్ శక్యమితిభావః

అ॥ తర్హి కిన్తత్పూర్వవృత్త మిత్యాశంకాయాం స్వాభి
మత నిత్యానిత్యవస్తు వివేకాదికమేవ తత్పూర్వవృత్తమిత్యాహ
నిత్యానిత్యేతి.

శ్రీ॥ తచ్చ నిత్యానిత్యవస్తువివేకః, శమదమాదిసాధనసంపత్
ఇహాముత్రఫలభోగవిరాగః ముముక్షుత్వఞ్చేత్యేతత్సాధన చతుష్ట
యం, అనేనవినాజిజ్ఞాసా నుపపత్తేః, అర్థస్వభావాదేవ ఇదమేవ
పూర్వవృత్తమితిజ్ఞాయతే, ఏతదుక్తంభవతి బ్రహ్మస్వరూపాచ్ఛాది
కా విద్యామూలమపారమార్థికంభేద దర్శనమేవ బన్ధమూలమ్,
బన్ధశ్చాపారమార్థికః - సచసమూలోఽపారమార్థికత్వాదేవ జ్ఞానే
నైవనివర్త్యతే - నివర్తకఞ్చజ్ఞానం తత్త్వమస్యాదివాక్యజన్యమ్
తస్యైతస్యవాక్యజన్యజ్ఞానస్య స్వరూపోత్పత్తౌ కార్యేవాకర్మణోనో
పయోగః వివిదిషాయామేవతు కర్మణాముపయోగః సచపాప
మూలరజస్తమోనిబర్హణద్వారేణ సత్త్వవివృద్ధ్యాభవతీతిమమోప
యోగమభిప్రేత్య బ్రాహ్మణావివిదిషన్తీత్యుక్తమితి, అతఃకర్మజ్ఞాన
స్యానుపయోగాదుక్తమేవసాధనచతుష్టయం పూర్వవృత్తమితివక్త
వ్యమ్.

శ్లో॥ నిత్యానిత్యస్వరూప ప్రమితిరుపచితా శాస్త్ర
దాన్త్యాదిసంపద్భోగే వైరాగ్యముత్రాప్యుపరతన
ఫలేమోక్షకాంక్షాపిచేతి । జిజ్ఞాసానోపపన్నా భ
వతిఖలువినానే నతత్పూర్వవృత్తం ప్రోక్తంవస్తు
స్వభావాద్భవతి పునరిదంసాధనానాంచతుష్కం॥
అజ్ఞానంభేదదృష్టింజనయతి వివిధాంబ్రహ్మణోస్యా
పిధానం సాభ్రాన్తిర్బన్ధమూలం సతుపునరనృత
త్వేన బాధ్యస్సమూలః। జ్ఞానన్తత్త్వమస్యాదికవచ
నభవంతత్స్వరూపోదయేవానోహేతుః కర్మణాకార్యే
ప్యపితు వివిదిషాయాం హితస్యోపయోగః॥ ॥౨౩౫॥
(సాచేచ్ఛా) పాపమూలైరజనితమపి చావాక్కృతేనే
నసత్వోద్రేకాముక్త్యుపయోగం వదతివివిదిషన్తీతి
వాణీతితత్వం। తస్మాద్బ్రహ్మప్రతీతౌ కథమపినయతః
కర్మణావిద్యోపయోగః ప్రోక్తంతత్పూర్వవృత్తం కథ
యితుముచితం సాధనానాంచతుష్కమ్. ॥౨౪౫॥

టీ॥ నిత్యానిత్యస్వరూపప్రమితిః - ఇదంనిత్యమిదమనిత్యమితి నిత్యవస్తునః అనిత్యవస్తునశ్చస్వరూప నిర్ణయః, ఇద యఞ్చముముక్షాయాం తదుపయోగిని ఇహాముత్ర ఫలభోగవిరాగేచ ఉపయుజ్యత ఇతిపరంపరయా బ్రహ్మవిచారోపయోగీ. ఆత్మనోనిత్యత్వాదేవహినిత్యానిత్యవస్తు వివేకవతామాత్మప్రాప్తికామనారూప మోక్షేచ్ఛోదేతి, ఇహాముత్ర ఫలభోగస్యానిత్యత్వాదేవహి నిత్యానిత్య

వస్తువివేకేన తత్ర వైరాగ్యోదయః, ఉపచితా శాన్తిదాన్త్యాదిసంపత్. అభివృద్ధా శమదమాది సాధనసంపత్, ఇయఞ్చ బ్రహ్మవిచారే శ్రవణోపయుక్తావధాన నిష్పాదకతయా ఉపయుజ్యతే. అత్ర ఉపరితన ఫలేపిచ భోగేవైరాగ్యం - ఇహాముత్ర చ ఫలవిషయే భోగవైరాగ్యమిత్యర్థః, అస్యచ మోక్షేచ్ఛాయాం బ్రహ్మవిచారోపయుక్త్యాం ప్రతిబన్ధకాభావరూపతయా ఉపయోగః. కథమస్య సాధనచతుష్టయస్య బ్రహ్మవిచారోపయోగిత్వ మిత్యత్రాహ - జిజ్ఞాసానోపపన్నేతి - వినాఽనేన - అనేనవినా, సాధనచతుష్టయేన వినేత్యర్థః. జిజ్ఞాసా - బ్రహ్మవిచారః, నోపపన్నాభవతిఖలు - నోత్పద్యతేహి, తత్ - తస్మాత్, ప్రోక్తమిదంసాధనానాఞ్చతుష్కం- ఉక్తమిదం సాధనచతుష్టయం, వస్తుస్వభావాత్పూర్వవృత్తం - యేన వస్తుస్వభావేన కర్మజ్ఞానస్య బ్రహ్మవిచారపూర్వవృత్తత్వన్నసంభవతీ త్యుక్తం, తస్మాదేవవస్తుస్వభావాత్ బ్రహ్మవిచారపూర్వవృత్తం, వక్తవ్యమితిశేషః. సచవస్తుస్వభావో బ్రహ్మజ్ఞానస్య భేదగర్భత్వం, శమాదీనాఞ్చ నివృత్తిరూపత్వం, బ్రహ్మజ్ఞానస్యాభేదగర్భత్వాదేవహి బ్రహ్మవిచారే భేదగర్భ కర్మవిచారస్య పూర్వవృత్తత్వన్నసంభవతీత్యుక్తం, సఏవ వస్తుస్వభావ స్తథావిధ బ్రహ్మవిచారే నివృత్తిరూప శమాదీనాం పూర్వవృత్తతాయా ముపయోగీత్యర్థః. నిత్యానిత్య వస్తువివేకా దనిత్యసాంసారిక ఫలభోగవిరాగః - నిత్యపురుషార్థ మోక్షేచ్ఛాచ, తతఃశ్రవణాదౌప్రవృత్తిః, తదౌపయికమనోవధాన సిష్పాదికా చ శమదమాది సంపదిత్యేవం రూపార్థస్వభావాచ్చసాధనచతుష్టయం పూర్వవృత్తమితిభావః. నను, సకలవిశేషప్రత్యనీకంబ్రహ్మచేత్కథం సంసారప్ర

వృత్తిః, కథం వాక్యార్థజ్ఞానాదేవావిద్యానివృత్తిః, అన్తఃకరణస్య కేన వా మాలిన్యం, కథం కర్మణా నైర్మల్యం, అర్థస్స్వభావాచ్చ కేతి? ఇతి జిజ్ఞాసాయాం ఉక్తార్థం సంకలయ్య దర్శయన్ శఙ్కాశ్చ పరిహరతి - అజ్ఞానమిత్యాదినా తత్త్వమిత్యన్తేన సార్ధశ్లోకేన. అస్య బ్రహ్మణః అపిధానం - తిరోధాయకం, అజ్ఞానం. వివిధాం భేదదృష్టిం జనయతి - జ్ఞాతృజ్ఞేయాదిరూప నానావిధభేదదర్శనముత్పాదయతి, అపిధానమిత్యనేన బ్రహ్మణస్సకల విశేషప్రత్యనీకత్వేపి స్వరూపతిరోధానాద్ద్వైతదర్శనముపపద్యత ఇత్యుక్తం భవతి; సా భ్రాన్తిః - భేదదృష్టిరూపా భ్రాన్తిః, బన్ధమూలం - సంసారబన్ధస్య హేతురిత్యర్థః. పారమార్థికం న కిమపి బన్ధహేతురితి భావః. బన్ధోత్పత్తి జన్మ జరామరణాది; స తు - బన్ధస్తు, అనృతత్వేన - మిథ్యాత్వేన, అవిద్యామూలాపారమార్థిక భేదదర్శన కార్యత్వాద్బన్ధస్య మిథ్యాత్వమితి భావః. సమూలోజ్ఞానాద్బాధ్యః - మూలభూతావిద్యయా సాకం జ్ఞానేన బాధ్యత ఇత్యర్థః. బాధకజ్ఞానం కీదృశమిత్యత్రాహ - తత్త్వమస్యాదిక వచనభవమితి. తత్ - బాధకజ్ఞానం, తత్త్వమస్యాదికవచనభవం - తత్త్వమస్యాది వాక్యజన్యమ్, తథా చ ఆత్మైక్యవిషయకజ్ఞానం బాధకజ్ఞానమితి భావః. తతః కిం కర్మనైరపేక్ష్యస్యేత్యత్రాహ - తత్స్వరూపోదయేనేతి. తత్స్వరూపోదయేన - ఆత్మైక్యవిషయకజ్ఞానోత్పత్త్యా, కార్యేపి - తాదృశజ్ఞానకార్యావిద్యానివృత్తావపి వా. కర్మణో హేతుః - కర్మణోపయుక్తం, భేదవాసనాజనకత్వేన విరోధాదితి భావః. నను తర్హి

కర్మణాంయజ్ఞాదీనాం వేదనోపయోగప్రతిపాదకవచన విరోధ ఇత్యతాహ - అపితువివిదిషాయామితి. తస్య - కర్మణః, వివిదిషాయాం - వేదనేచ్ఛాయాం, ఉపయోగః - హేతుత్వం, కథం కర్మణాం వివిదిషాయాముపయోగ ఇత్యాకాఙ్క్షాయాం తదుపయోగప్రకారమాహ - సాచేచ్ఛేతి. పాపమూలే - పాపమూలకే, రజసితమసిచ - అన్తఃకరణదోషరూపే రజోగుణేతమోగుణేచ వివిదిషాప్రతిబన్ధకీభూతే, అనేన - అనుష్ఠితేన యజ్ఞాదికర్మణా, అపాకృతేసతి - నిరాకృతేసతి, సత్వోద్రేకాత్, సత్వగుణాతిశయాత్, సాచెచ్ఛా - సావెదనెచ్ఛాచ, భవతీతి శేషః. తథాచ వివిదిషాప్రతిబన్ధకీభూత రజస్తమసోరనుష్ఠితా నభిసంహితఫల యజ్ఞాది కర్మణానివృత్త్యా సత్వోద్రేకేణ వివిదిషోత్పద్యత ఇత్యుక్తరీత్యా కర్మణాముపయోగం వివిదిషన్తీతి వాక్ప్రతిపాదయతీత్యాహ- ఉక్తోపయోగం వదతి వివిదిషన్తీతి వాణీతి. ఇతితత్వమితి - ఇతి వస్తుతత్వమిత్యర్థః. ఉక్తహేతోః కర్మవిచార పూర్వవృత్తతానిరాకరణ పూర్వకం సాధనచతుష్టయస్య పూర్వవృత్తత్వం నిగమయతి - తస్మాదిత్యాదినా తస్మాత్. పూర్వోక్తహేతోః, బ్రహ్మప్రతీతౌ - బ్రహ్మవిచారే, కథమపి - కథఞ్చిదపి, యతోనకర్మవిద్యోపయోగః - నకర్మజ్ఞానస్య ఉపయోగితా, తత్ - తస్మాత్, ప్రోక్తం సాధనానాంచతుష్కం - పూర్వోక్తం సాధనచతుష్టయమేవ, పూర్వవృత్తం కథయితుముచితం - పూర్వవృత్తంవక్తుం శక్యమిత్యర్థః.

అ॥ అథసిద్ధాన్తమారభతే - అత్రబ్రూమ ఇత్యాదినా.

శ్రీ॥ అత్రోచ్యతే; యదుక్త "మవిద్యానివృత్తిరేవ మోక్షః; సాచబ్రహ్మవిజ్ఞానాదేవభవతీ"తి;తదభ్యుపగమ్యతే,అవిద్యానివృత్తయే వేదాన్తవాక్యైర్విధిత్సితం జ్ఞానంకింరూపమితి వివేచనీయం. కింవాక్యాద్వాక్యార్థజ్ఞానమాత్రం,ఉత-తన్మూలముపాసనాత్మకం జ్ఞానమితి. నతావద్వాక్యజన్యం జ్ఞానం. తస్యవిధానమన్తరేణాపివాక్యాదేవ సిద్ధేః. తావన్మాత్రేణావిద్యానివృత్త్యనుపలబ్ధేశ్చ. నచవాచ్యం, భేదవాసనాయామనిరస్తాయాం వాక్యమవిద్యానివర్తకం జ్ఞానంనజనయతి, జాతేపిసర్వస్యసహసైవ భేదజ్ఞానానివృత్తిర్నదోషాయ; చన్ద్రైకత్వజ్ఞానేపి, ద్విచన్ద్రజ్ఞానానివృత్తివత్ - అనివృత్తమపి ఛిన్నమూలత్వేన నబన్ధాయభవతీతి, సత్యాం సామగ్ర్యాం జ్ఞానానుత్పత్త్యనుపపత్తేః, సత్యామపి విపరీతవాసనాయాం ఆప్తోపదేశలింగాదిభిర్బాధకజ్ఞానోత్పత్తిదర్శనాత్; సత్యపివాక్యార్థజ్ఞానే, అనాదివాసనయా మాత్రయా భేదజ్ఞానమనువర్తత ఇతి భవతానశక్యతే వక్తుం. భేదజ్ఞానసామగ్ర్యాఅపి వాసనాయా మిథ్యారూపత్వేన జ్ఞానోత్పత్త్యైవ నివృత్తత్వాత్, జ్ఞానోత్పత్తావపి మిథ్యారూపాయాస్తస్యా అనివృత్తౌ నివర్తకాన్తరాభావాత్కదాచిదపి నాస్యావాసనాయానివృత్తిః. వాసనాకార్యం భేదజ్ఞానం ఛిన్నమూలమథచానువర్తతఇతి బాలిశభాషితం. ద్విచన్ద్రజ్ఞానాదౌతు బాధకసన్నిధావపి మిథ్యాజ్ఞానహేతోః పరమార్థతిమిరాదిదోషస్య జ్ఞానబాధ్యత్వాభావేన అనివృత్తత్వాన్మిథ్యాజ్ఞానానివృత్తిరవిరుద్ధా; ప్రబలప్రమాణబాధితత్వేన భయాదికార్యన్తునివర్తతే

శ్లో॥ అత్రబ్రూమో యదుక్తం తదభిమత మవిద్యా
క్షతిర్మోక్ష ఏషా బ్రహ్మజ్ఞానైకసాధ్యేత్యపితుమతి
రియం వాక్యజార్థస్యధీర్వా । తన్మూలోపాసనంవా
ప్రథమమిహాససచ్ఛేదనామన్త్రై తత్ సిద్ధేర్వే
దాన్తవాక్యాదితి భవతివిధేర్వ్యర్థతాస్మింస్తుపక్షే॥
తావన్మాత్రాదవిద్యావిహతి రనుపలబ్ధ్యాచ నో వాస
నాయాం భేదస్యానుజ్ఝితాయాం జనయతివచనం
జ్ఞానమజ్ఞానహారి । జ్ఞానేజాతేపి సర్వస్యచ నహి
సహసా భేదబుద్ధేరనాశో దోషాయ స్యాద్యథావా
ద్వివిధుమతిహతిర్నాత్రచన్ద్రైక్యబుద్ధేః ॥ ౨౬౪ ॥

భ్రాన్తిస్స్యైషాఽనివృత్తాపిచ భవతినవై బన్ధకృచ్ఛిన్న
మూలేత్యేతద్యుక్తంస పుంసావచ ఇహాజనయేన్నో
కథంవార్థబుద్ధిమ్ । ధీసామగ్ర్యన్తుసత్యాం నహిత
దనుదయోయుజ్యతే వైపరీత్యేనైవ్యాద్యద్వాసనా
యామపిహిభవతిధీర్బాధికాప్తోక్తిముఖ్యైః ॥ ౨౭౪ ॥
వాక్యార్థజ్ఞానసత్త్వేపిచభవతిభిదా భ్రాన్తిరల్పావ
శేషాత్సానాదివాసనాయా ఇతినహిభవతాశక్యతే
వక్తుమేవమ్ । సామగ్ర్యవాసనయాఅపి తవతుభిదా
గోచరాయానహీష్టం సత్యత్వంవస్తుతోస్యాస్తత
ఇహనకథఞ్చిద్భ్రమస్యోపపత్తిః ॥ ౨౮౪ ॥
జ్ఞానోత్పాదేప్యసత్యానభజతి విలయం వాసనాచే

దిహాస్యా నాన్యత్కిఞ్చిన్నిరాసక్షమమితి సకదా
ప్యుక్షిప్తిస్స్యాద్యదిహాస్యః । భ్రాన్తిర్విచ్ఛిన్నమూ
లాపిచభవతి భిదావాసనాకారితాయాపుంస స్సైషా
నువృత్తేతితుకథనమిదం భాషితంబాలిశానామ్ । ॥
చన్ద్రద్విత్వప్రతీతౌపున రిహతిమిరాదిస్తుదోషానవష్ట
స్సతోఽప్యనజ్ఞానబాధ్యోభ్రమకృదితితతశ్చా ఘటాస్య
నువృత్తిః । సాన్నిధ్యబాధకస్యాపిచ భవతిభయా
దేస్తుకార్యస్యమానై బాధాన్నాశోఽగరిష్ఠైరితివిష
మఇహాయన్తుదృష్టాన్త ఉక్తః ॥ ౬౦౪ ॥

టీ॥ అత్ర - అస్మిన్పూర్వపక్షే, బ్రూమః - సిద్ధాన్తం బ్రూమ ఇత్యర్థః. పూర్వపక్షోక్తేష్వర్థేషు యే అవిరుద్ధాంశాః తానభ్యుపగమ్య విరుద్ధాంశాన్ప్రతిక్షిపతి - యదుక్తమితి. అవిద్యాక్షతిః - ప్రతిబన్ధకీభూతావిద్యానివృత్తిః, మోక్షః - ముక్తిః, ఏషా - ఉక్తావిద్యానివృత్తిః, బ్రహ్మజ్ఞానైకసాధ్యా - బ్రహ్మజ్ఞానేనైవసాధ్యతే, ఇతియదుక్తం-, తదభిమతం - తదస్మదభీష్టమిత్యర్థః. సాధ్యసాధనద్విత్వనిరాసోఽస్మాకమభీష్టఇత్యర్థః. యద్యప్యనిష్టనివృత్తిరిష్టప్రాప్తిశ్చేతి ద్వయమస్తిసాధ్యం—, తథాపీష్టతమబ్రహ్మప్రాప్తేస్స్వతస్సిద్ధాయాః పృథగుపాయాన్తరసాధ్యత్వాభావాత్ప్రతిబన్ధకనివృత్తిరేవ సాధ్యా; స్వతఏవ సర్వసాక్షాత్కారక్షమం జ్ఞానం ప్రతిబన్ధకేనివృత్తేసతి స్వరూపరూపగుణవిభవాదికంసర్వం సాక్షాత్ప్రకాశయతి, యథా సేతౌభగ్నే జలంస్వయమేవగచ్ఛతి,

నకేనచిన్నేష్టవ్యం ; తద్వదిత్యర్థః. యద్వా - సిద్ధాన్తే భావాన్తరస్యైవాభావరూపత్వాఙ్గీకారా దవిద్యానివృత్తిరేవ బ్రహ్మప్రాప్తిరిత్యర్థః. సాధ్యసాధనద్వైత్వనిరాసో భవతామభిమతశ్చేద్విప్రతిపత్తిః కుత్రేత్యత్రాహ - మతిరియమితి. ఇయమ్మతిః - అవిద్యానివృత్తిహేతుభూతా బ్రహ్మవిషయిణీమతిః, వాక్యజా అర్థస్య ధీర్వా - వాక్యార్థవిషయక శాబ్దధీర్వా, తన్మూలోపాసనంవా తాదృశశాబ్దబోధమూలకో పాసనాత్మికావా, తత్రాద్యంపక్షం దూషయతి - ప్రథమమిహాసదితి. ఇహ - అస్మిన్కల్పద్వయే, ప్రథమం - ప్రాగుక్తం వాక్యజన్య వాక్యార్థబుద్ధేరవిద్యానివృత్తిసాధనత్వం, నసత్ - నసాధు, కుతఇత్యత్రాహ - చోదనామన్త్రైతదితి. చోదనామన్త్రా - విధిమన్త్రా, వేదాన్తవాక్యాత్- వేదాంతవాక్యశ్రవణాత్, ఏతత్సిద్ధేః - వాక్యార్థబోధసిద్ధేః, అతోహేతోః, అస్మిన్పక్షే విధేః- "విజ్ఞాయప్రజ్ఞాంకుర్వీతే"తి జ్ఞానవిధానస్య, వ్యర్థతా - నిష్ప్రయోజనతా, భవతి నచ ప్రమాణజన్య జ్ఞానస్య శ్రేయస్సాధనత్వమలౌకికమితి తాదర్థ్యేన తస్యవిధేయత్వమితియుక్తమ్, శుక్తిరూప్యాదిభ్రమ నివర్తకజ్ఞానస్యేవ బన్ధనివర్తకజ్ఞానస్య దృష్టార్థత్వాభ్యుపగమాత్; అతో విధివైయర్థ్యం దుర్వారమేవ. శాస్త్రవిరోధముక్త్వా ప్రత్యక్షవిరోధమప్యాహ - తావన్మాత్రాదితి. తావన్మాత్రాత్ - వాక్యజన్య వాక్యార్థజ్ఞానమాత్రాత్, అవిద్యావిహతిః - నిశ్శేషావిద్యానివృత్తిః, అనుపలబ్ధాచ - నదృష్టాచేత్యర్థః చశబ్దేన పూర్వోక్తశాస్త్రవిరోధ స్సముచ్చీయతే. ఇదఞ్చదూషణ

ద్వయం భగవతా ఆపస్తంబేనాపి వాక్యార్థజ్ఞానస్య మోక్షసాధనత్వపక్షే ప్రతిపాదితమ్. “బుద్ధే క్షేమప్రాపణం తచ్ఛాస్త్రైర్విప్రతిషిద్ధం; బుద్ధే చేత్ క్షేమప్రాపణ మిహైవ నదుఃఖముపలభేత’ ఇతి. ఇదఞ్చ దూషణం పరైర్ద్వేధా పరిహృతం, తదనుభాష్య పరిహరతి - నోవాసనాయామితి. వాసనాయాం - భేదవిషయకానాదివాసనాయాం, అనుజ్ఝితాయాంసత్యాం - అనివృత్తాయాం సత్యాం, వచనం - వేదాన్తవాక్యం, అజ్ఞానహారి - అజ్ఞాననివర్తకం, జ్ఞానం, నోజనయతి - నోత్పాదయతి, తథాచ అవిద్యానివర్తక వాక్యజన్య బ్రహ్మాత్మైక్యరూప వాక్యార్థజ్ఞానోత్పత్తౌ భేదవాసనాయాః ప్రతిబన్ధకత్వేన భేదవాసనాయాంసత్యాం ప్రతిబన్ధకాభావఘటిత శాబ్దసామగ్రీవిరహేణ వాక్యాద్వాక్యార్థజ్ఞానమేవ నోత్పద్యత ఇతి కశ్చిత్పరిహార ఇతిభావః. పరిహారాన్తరమాహ - జ్ఞానేజాతేపీతి - జ్ఞానే - వాక్యార్థజ్ఞానే, జాతేపి, ఉత్పన్నేపి, సర్వస్య - సర్వస్యపుంసః, సహసా - వాక్యార్థజ్ఞానోత్తరక్షణే, భేదబుద్ధేః - భేదజ్ఞానస్య సంసారౌపయికస్య, అనాశః - అనివృత్తిః, దోషాయనస్యాత్ - దోషావహానభవేదిత్యర్థః. తథాచ వాక్యాద్వాక్యార్థజ్ఞానస్యోత్పాదేపి సహసైవ భ్రమోననివర్తత ఇతి ద్వితీయః పరిహార ఇతిభావః. బాధకజ్ఞానోత్పత్త్యనన్తరమపి భ్రమానువృత్తౌ దృష్టాన్తమాహ - యథావాద్వివిధ్వతి - యథావా ఆప్తచన్ద్రైక్యబుద్ధేః - చన్ద్రైకత్వజ్ఞానవతః పురుషస్య, ద్వివిధమతిహానిః - ద్విచన్ద్రభ్రమనివృత్తిః, న - నభవతి, తథా భేదబుద్ధేరనా

శ్లోకేన దోషామేతి తథాశబ్దాధ్యాహారేణ పూర్వేణయోజనా, యత్త
దోర్నిత్యసంబన్ధాత్. నను భేదబుద్ధేరనాశే తన్మూలకబన్ధా
ననివృత్తిరితి వాక్యార్థజ్ఞానస్యకథం బన్ధనివర్తకత్వమిత్యాశఙ్కా
యామాహ భ్రాన్తిస్సైషేతి - సైషాభ్రాన్తిః - పూర్వోక్తా
ఏషాభేదభ్రాన్తిః, అనివృత్తాపిచ - వాక్యార్థజ్ఞానోత్తరం వర్త
మానాపి, బన్ధకృన్నైవ భవతి - బన్ధకృన్నైవ నభవతీత్యర్థః, కుతఇత్య
త్రాహ ఛిన్నమూలేతి - ఛిన్నంమూలమవిద్యారూపం యస్యాస్సా
ఛిన్నమూలా, అవిద్యారూపమూలచ్ఛేదేన భ్రాన్తేర్నబన్ధకత్వ
మితిభావః. యథావృక్షస్యమూలచ్ఛేదే పత్రపుష్పఫలాదికార్య
న్న భవతి తద్వత్. వాక్యాద్వాక్యార్థజ్ఞాన మవిద్యానివర్తకన్నో
త్పద్యతే, ఉత్పన్నమపి వాక్యార్థజ్ఞానం తదైవభేదభ్రమం ననివర్త
యతీతి పరిహారద్వయం క్రమేణ దూషయతి ఇత్యప్యయుక్తమిత్యా
దినా - వచఇహజనయేన్నోకథంవార్థబుద్ధిం - ఇహ - అస్మిన్
పురుషే శ్రోతరి, వచః - వేదాన్తవాక్యం, అర్థబుద్ధిం - వాక్యా
ర్థబోధం, కథంవా - కేనహేతునావా, నోజనయేత్ - నోత్పాద
యేత్, సామగ్రీ సద్భావే కార్యోత్పాదస్యావశ్యకత్వా దితి భావః.
తదేవాహ - "ధీసామగ్ర్యంతు సత్యా" మితి - ధీసామగ్ర్యం
శాబ్దబోధసామగ్ర్యం, ఆకాఙ్క్షాయోగ్యతాజ్ఞానాది రూపాయాం,
సత్యామ్, తదనుదయో న యుజ్యతే హి - శాబ్దబోధానుత్పత్తిర్నోప
పన్నాహీత్యర్థః. ననూక్తమేవ భేదవాసనాయా ఐక్యరూపవా
క్యార్థజ్ఞానోత్పత్తౌ ప్రతిబన్ధకత్వం, తతశ్చ ప్రతిబన్ధకాభావస్యాపి
సామగ్ర్యనుప్రవేశా ద్భేదవాసనాయాం సత్యాం ప్రతిబన్ధకాభావ
ఘటితసామగ్ర్యభావాదేవ నవాక్యార్థబోధ ఇతిశఙ్కాం పరిహ

ర్తుం భేదవాసనాయాః ఐక్యబోధప్రతిబన్ధకత్వన్నిరాకరోతి - వైపరీత్యేనైవేత్యాదినా - అత్ర భేదవాసనాయా ఐక్యరూపవాక్యార్థజ్ఞానవిరోధిత్వం కిమైక్యజ్ఞానత్వేన భేదవాసనాత్వేన ప్రతిబధ్య ప్రతిబన్ధకభావ మాశ్రిత్యోచ్యతే, ఉత వాక్యార్థజ్ఞానత్వేన విపరీతవాసనాత్వేన ప్రతిబధ్యప్రతిబన్ధకభావం; నాద్యః, అక్లృప్తత్వేన కల్పనాగౌరవాత్, నద్వితీయః, వ్యభిచారాత్, ఇత్యభిప్రేత్య వ్యభిచారముద్భావయతి - వైపరీత్యేనైవోద్యద్వాసనాయామపీతి - వైపరీత్యేనైవోద్యద్వాసనాయామపి - విపరీతవిషయకత్వేనైవోత్పన్నవాసనాయాం సత్యామపి, ఆప్తోక్తిముఖ్యైః - ఆప్తవచనాద్యైః, బాధికామతి ర్భవతిహి - భాధకబుద్ధిరుత్పద్యతేహీత్యర్థః. యత్ర చిరం సర్పత్వేనవాసితే వస్తుని సమీపగమనానన్తరం ఇన్ద్రియవ్యాపారేణ రజ్జుజ్ఞానం సహసైవ జాయతే, తత్ర విపరీతవాసనాయాః ప్రతిబన్ధకీభూతాయాస్సత్త్వేపి రజ్జుజ్ఞానోత్పత్త్యా విపరీతవాసనాయాః ప్రతిబన్ధకత్వం తదభావస్య కారణత్వంచ వ్యతిరేకవ్యభిచారేణ నసంభవతీతిభావః. వేదాన్తవాక్యస్యాత్రదార్ష్టాన్తికత్వాత్తత్సజాతీయాప్తోక్తేః ప్రథమోపాదానం. ద్వితీయపరిహారమనూద్యదూషయతి - వాక్యార్థజ్ఞానసత్త్వేపిచేతి వాక్యార్థజ్ఞానసత్త్వేపిచ - తత్త్వమసీతివాక్యజన్యబ్రహ్మాత్మైక్యరూపవాక్యార్థబోధసత్తాయామపిచ, సాభిదాభ్రాన్తిః-సభేదభ్రమః, భవతి - ఉత్పద్యతే, నతునివర్తతే. కుత ఇత్యత్రాహ అల్పావశేషాదితి - అల్పావశేషాత్, అల్పంపరిశేషాదిత్యర్థః, తథాచ నిశ్శేషభేదవాసనానివృత్త్యై

భావా ద్భేదవాసనాయా అల్పమనువర్తమానత్వా త్తత్కారితా భేద భ్రాన్తి రనువర్తేత ఇతిభావః. ఇత్యేవంభవతావక్తుం నశక్యతేహి- భవతా - బ్రహ్మవ్యతిరిక్తకృత్స్న మిథ్యాత్వవాదినాభవతేత్యర్థః. తథాచ బ్రహ్మవ్యతిరిక్తస్యకృత్స్నస్య మిథ్యాత్వవాదినాభవతా భేదవాసనాయాఅపి మిథ్యాత్వాభ్యుపగమేన తస్యాఅపి జ్ఞానేనైవ నివృత్తత్వా త్తదనువృత్తే ర్వక్తుమశక్యత్వేన తత్కార్యభేద భ్రాన్త్యనువృత్తిరపి వక్తుంనశక్యత ఇతిభావః. తదేవాహ - సామగ్రీ భేదబుద్ధేరితి - భేదబుద్ధేస్సామగ్రీయావాసనా - భేదబుద్ధిహేతుత్వేన భవదభిమతా యా వాసనా, సాపియతోమిథ్యా, అతోజ్ఞానోత్పత్త్యైవ నాశ్యాచ, తతః - తస్మాద్ధేతోః, ఇహ వాక్యార్థజ్ఞానవతిపుంసి, భ్రమస్యానువృత్తిః నసువచా - వక్తుం నశక్యేత్యర్థః వాసనాయామిథ్యాత్వేన జ్ఞాననాశ్యత్వాభ్యుపగమేన దూషణముక్తం, తదనభ్యుపగమేపి దూషణమాహ - జ్ఞానోత్పాదేపీతి- అసత్యావాసనా - మిథ్యాభూతా భేదవాసనా, జ్ఞానోత్పాదేపి- నివర్తకజ్ఞానోత్పత్తావపి, విలయంనభజతిచేత్ - నాశన్నయాతిచేత్, ఇహ - అస్మిన్వాక్యార్థజ్ఞానవతిపుంసి విద్యమానాయాః, అస్యాః భేదవాసనాయాః. అన్యత్ - జ్ఞానాదన్యత్, కిఞ్చిత్ - కిమపి, నిరాసక్షమం - నివర్తనశక్తం నేతి - నాస్తీతి, కదాపి - ఇహ - అస్యాః భేదవాసనాయాః, ఉజ్ఝితిః - నివృత్తిః, నస్యాత్ నభవేదిత్యర్థః. తథాచ మిథ్యాత్వేన జ్ఞానైక నివర్తనీయాయా భేదవాసనాయా జ్ఞానేజాతేప్యనివృత్తౌ జ్ఞానాదన్యస్య తన్నివర్తకస్యాభావేన తస్యాః

పరిశేషప్రసఙ్గఇతిభావః - ఏవంచ బ్రహ్మవ్యతిరిక్త కృత్స్న నివృత్తి మోక్షఇతి స్వసిద్ధాన్తభంగ ఇతిభావః - అథ వాసనానివృత్తావపి తత్కార్య భ్రమోఽనువర్తతఇతి కేషాఞ్చిత్పక్షః, తత్పక్షందూషయ తిభ్రాన్తిరితి- యా - భిదావాసనా కారితా - భేదవాసనమోత్పాది తా, సైషాభ్రాన్తిః - విచ్ఛిన్నమూలాపిచ - విచ్ఛిన్నం- నివృత్తం మూలం - భేదవాసనాఖ్యకారణం, యస్యాస్తథాభూతాపీత్యర్థః. పుంసః - అనువృత్తాభవతి – వాక్యార్థజ్ఞానోత్తర మప్యనువృత్తిం ప్రాప్నోతి, ఇతికథనన్తు - ఇత్యుక్తిస్తు, బాలిశానాంభాషితం - అజ్ఞానాంభాషణమిత్యర్థః. అకారణకార్యోత్పత్తే రజ్ఞవక్తృకత్వా దితిభావః. యచ్చోక్తం, బాధకజ్ఞానసన్నిధావపి బాధ్యభ్రాన్తేరను వృత్తిర్భవతి, చన్ద్రైకత్వజ్ఞానేపి ద్విచన్ద్రభ్రాన్తేరనువృత్తిదృష్టేరితి, తత్ప్రతిక్షిపతి చన్ద్రద్విత్వేతి - ఇహ చన్ద్రద్విత్వప్రతీతౌ - ఇహ చన్ద్రద్విత్వభ్రాన్తౌతు, సప్తమ్యర్థః కారణత్వం దోషాన్వయి, చన్ద్రద్విత్వప్రతీతి కారణీభూత స్తిమిరాదిదోషస్తు, న నష్టః- చన్ద్రై కత్వప్రతీత్యా ననివృత్తః, కుతఇత్యత్రాహ సతోఽనజ్ఞానబాధ్యఇతి- నజ్ఞానబాధ్యఇత్యస్య హేతుగర్భవిశేషణం సత్యఇతి - సత్యత్వాదేవ నజ్ఞానబాధ్యఇత్యర్థః. భ్రమకృత్ - భ్రమరూపఫలోపధాయకః, తతశ్చ - తిమిరాదిదోషాద్వర్తమానాచ్చ, అస్య - చన్ద్రద్విత్వభ్ర మస్య, బాధకస్యసాన్నిధ్యేపిచ - బాధకజ్ఞానసన్నిధావపి, అనువృత్తిః. స్థితిః, అక్షతా - నానుపపన్నేత్యర్థః - నను తర్హి భ్రాన్తికార్యంభ యాదికం కుతో నానువర్తతే ఇత్యాశఙ్కాయామాహ భవతీతి-

భయాదేః కార్యస్యతు – గరిష్ఠేమానేన బాధాత్ - బలిష్ఠః ప్ర
మాణైః బాధితత్వాత్, నాశోభవతి – నివృత్తిర్భవతీత్య
ర్థః. భ్రాన్తేరనువృత్తావపి ప్రబలప్రమాణాప్తోపదేశేన
బాధితత్వేన అప్రమాత్వేన నిశ్చితత్వేన భయాదికార్య
న్నివర్తతఇతిభావః. తథాచ భయాదికార్యంప్రతి అప్రామాణ్య
నిశ్చయానాస్కన్దితస్యైవ జ్ఞానస్య హేతుత్వేన అప్రామాణ్య
నిశ్చయాస్కన్దితజ్ఞానదశాయాంతాదృశజ్ఞానరూప కారణాభావేన
భయాదేర్నోత్పత్తిరితిభావః. ఏతేన - భ్రాన్త్యనువృత్తౌ ఆప్తోప
దేశవైయర్థ్యశఙ్కాచ నిరస్తా. భయాదిహేతుభూతజ్ఞానే అప్ర
మాణ్యనిశ్చయోత్పాదనద్వారేణ భయాదినివృత్త్యర్థమేవ తదు
పయోగాత్. భేదభ్రాన్తే బాధకజ్ఞానసన్నిధావప్యనువృత్తిర్నో
క్తదృష్టాన్తత సిద్ధ్యతీత్యాహ విషమఇహాయమితి - ఇహోక్తః-
బ్రహ్మాత్మైక్యజ్ఞానసన్నిధావపి భేదభ్రాన్త్యనువృత్తివిషయే ఉక్తః,
అయందృష్టాన్తస్తు, – చన్ద్రైకత్వజ్ఞానసన్నిధావపి చన్ద్రద్విత్వ
భ్రాన్త్యనువృత్తి దృష్టాన్తస్తు, విషమః – దార్ష్టాన్తి
కస్యాననుగుణ ఇత్యర్థః. దృష్టాన్తే భ్రమోత్పాదకతిమిరాదిదోష
స్య సత్యత్వేన జ్ఞానబాధ్యత్వాభావాత్తద్బలాద్ద్విత్వ భ్రాన్త్యను
వృత్తిర్యుజ్యతే, దార్ష్టాన్తికేతు భేదభ్రాన్తిహేతుభూతా
విద్యారూపదోషస్య మిథ్యాత్వేన జ్ఞానబాధ్యత్వేన నాశాత్కా
రణవిరహేణ భ్రాన్త్యనువృత్తిర్నయుజ్యతఇతి దృష్టాన్తదార్ష్టా
న్తికయోర్వైషమ్యమితిభావః. తథాచ నోక్తదృష్టాన్తేన భేదభ్ర
మానువృత్తిరూపదార్ష్టాన్తికసమన్వయఃకర్తుం శక్యతఇతిభావః.

అ॥ అథ వాక్యార్థజ్ఞానే భేదవాసనాయాః ప్రతిబన్ధకత్వ మాశ్రిత్య అభేదనిదిధ్యాసనజన్యభావనయా తన్నివృత్తిద్వారేణ వాక్యార్థజ్ఞానోత్పత్తి మభ్యుపగచ్ఛతాం వాక్యార్థజ్ఞానోత్పత్తిః కదాపి నస్యాదితి దూషణమాహ కిఞ్చేత్యాదినా

శ్రీ॥ అపిచ భేదవాసనానిరసనద్వారేణ జ్ఞానోత్పత్తిమభ్యుపగచ్ఛతాం కదాచిదపి జ్ఞానోత్పత్తి ర్నసేత్స్యతి, భేదవాసనాయా అనాదికాలోపచితత్వేనాఽపరిమితత్వాత్, తద్విరోధిభావనాయా శ్చాల్పత్వాదనయా తన్నిరసనానుపపత్తేః

శ్లో॥ కిఞ్చజ్ఞానోదయం యేఽభిదధతి విహతే ర్భేదధీ
వాసనాయా ద్వారేణైషాంనసిద్ధ్యేత్కథమపిచ కదా
చిచ్చవాక్యార్థబుద్ధిః । భేదానాంవాసనాసాచిరస
ముపచితాఽనాదికాలప్రవృత్తా హన్త్రీతస్యాః కథం
వాభవతి పరిమితాత్మైకతాభావనేయమ్ ॥ ౬౧౫ ॥

టీ॥ యేవాదినః, భేదధీవాసనాయాః - భేదభ్రాన్తిజన్య వాసనాయాః, విహతేర్ద్వారేణ - నాశద్వారా, జ్ఞానోదయం - వాక్యార్థజ్ఞానోత్పత్తిమ్, అభిదధతి - వదన్తి - ఏషామ్ - ఏతేషాం వాదినాం, మతఇతి శేషః, కథమపిచ — కేనాప్యుపాయేన, కదాచిచ్చ కదాపీత్యర్థః, వాక్యార్థబుద్ధిః - వాక్యార్థజ్ఞానం, నసిద్ధ్యేత్ - నసంభవేదిత్యర్థః, కుతఇత్యత్రాహ భేదానామితి - సా భేదానాం వాసనా - భేదగోచరా వాసనా, చిరసముపచితా - చిరకాలాదుపచయం ప్రాప్తా, తత్ర హేతుగర్భవిశేషణ మనాదికాలప్రవృత్తేతి-

అనాదికాలప్రవృత్తా - అనాదౌకాలే అనిదంప్రథమతయా ప్రవృత్తా, ఆత్మైకతాభావనా - పరిమితా - అల్పకాలే ఇదం ప్రథమతయా ప్రవృత్తత్వాదల్పా, అతః - ఇయం - భావనా, తస్యాః - అపరిమితభేదవాసనాయాః, కథంవాహన్త్రీభవతి - నకథమపీతిభావః - దుర్బలస్యబలీయసో నాశకత్వాసంభవాదితిభావః.

అ॥ ఏవం శాస్త్రప్రత్యక్షవిరోధాత్తదవిరోధేననిర్వాహస్య కథఞ్చిదప్యసంభవాద్వాక్యార్థజ్ఞానమాత్రస్య ముక్త్యుపాయత్వాసంభవాత్పరిశేషాద్వాక్యార్థజ్ఞానాదన్యదేవ ముక్త్యుపాయజ్ఞానం విధిత్సితమిత్యాహ తస్మాదితి.

టీ॥ అతో వాక్యార్థజ్ఞానాదన్యదేవ ధ్యానోపాసనాదిశబ్దవాచ్యం జ్ఞానం వేదాన్తవాక్యైర్విధిత్సితమ్. తథాచశ్రుతయః. " విజ్ఞాయప్రజ్ఞాంకుర్వీత * అనువిద్యావిజానాతి * ఓమిత్యేవాత్మానం ధ్యాయథ * నిచాయ్యతంమృత్యుముఖాత్ప్రముచ్యతే * ఆత్మానమేవలోకముపాసీత * ఆత్మావారేద్రష్టవ్యః శ్రోతవ్యో మన్తవ్యోనిదిధ్యాసితవ్యః * సోన్వేష్టవ్యస్సవిజిజ్ఞాసితవ్యః " ఇత్యేవమాద్యాః - తత్ర నిదిధ్యాసితవ్య ఇత్యనేనైకార్థ్యా దనువిద్యవిజానాతి, విజ్ఞాయప్రజ్ఞాంకుర్వీతేత్యేవమాదిభిః వాక్యార్థజ్ఞానస్య ధ్యానోపకారకత్వాత్ అనువిద్య విజ్ఞాయేత్యనూద్య, ప్రజ్ఞాంకుర్వీత, విజానాతీతి, ధ్యానంవిధీయతే. శ్రోతవ్యఇతి చానువాదః స్వాధ్యాయస్యార్థపరత్వేన అధీతవేదస్యపురుషస్య ప్రయోజనవదర్థావబోధిత్వ

దర్శనా త్తన్నిర్ణయాయ శ్రవణే స్వయమేవ ప్రవర్తత ఇతి శ్రవణస్య ప్రాప్తత్వాత్, శ్రవణప్రతిష్ఠార్థత్వాన్మననస్య మన్తవ్య ఇతి చానువాదః. తస్మాద్ధ్యానమేవ విధీయతే.

శ్లో॥ తస్మాద్వాక్యార్థబోధాదితరదవగతం మోక్ష
హేతుర్విధేయం ధ్యానోపాసాదిశబ్దైః శ్రుతిశిర
సి వచాంస్యేవమేవ బ్రువన్తి । ప్రజ్ఞాం విజ్ఞాయ కుర్యా
దితి పునరనువిద్యేతి చ ధ్యాయథోమి త్యాత్మానం
లోకమిత్యప్యపి చ తదితరాణీదృశాన్యర్థగత్యా ॥
విజ్ఞాయేత్యత్ర వాక్యార్థమతి మభిమత ధ్యానయో
గ్యామనూద్య ప్రజ్ఞాశబ్దాన్నిదిధ్యాసనముపదిశతి ధ్యా
నవిధ్యేకరస్యాత్ । ఆత్మా శ్రోతవ్య ఇత్యత్ర చ నవిధి
రయం సార్థకం వేదవేద్యం నిర్ణేతుం యత్స్వతో
హి ప్రయతత ఇహ యోऽధీతవేదో బుభుత్సుః ॥ ౬౩ ॥
ఏవం మన్తవ్య ఇత్యప్యవిధి రిహ యత స్వశ్రుతార్థ
ప్రతిష్ఠాపేక్షాతః ప్రాప్తమేతన్మననమపి తతో ధ్యా
నమేకం విధేయమ్ ॥ ౬౪ ॥

టీ॥ తస్మాత్ - ఉక్తహేతుభ్యో వాక్యార్థజ్ఞానస్య మోక్షసాధనత్వాభావాత్, వాక్యార్థబోధాదితరత్ - వాక్యార్థజ్ఞానాదన్యదేవ, శ్రుతిశిరసి - వేదాన్తవాక్యే, ధ్యానోపాసాదిశబ్దైః - శ్రూయమాణైర్ధ్యానోపాసాదిశబ్దైః, అవగతం - ప్రతిపాదితం,

మోక్షహేతుః మోక్షహేతుభూతంజ్ఞానం, విధేయం - విధివిషయీభూతం, నకేవలంపారిశేష్యన్యాయా ద్వాక్యార్థజ్ఞానాదన్యస్యజ్ఞానస్య విధానమావశ్యకం, తదనుగ్రాహ్యవేదాన్తవాక్యానిచ సన్తీత్యాహ వచాంసీతి - శ్రుతిశిరసీత్యస్య దేహళీదీపన్యాయేనా త్రాప్యన్వయః - శ్రుతిశిరసి. వేదాన్తే, వచాంసి - వాక్యాని, ఏవమేవ - వాక్యార్థజ్ఞానాదన్యజ్ఞానం మోక్షహేతురిత్యేవ, బ్రువన్తి - వదన్తి, తాన్యేవ వాక్యాన్యుదాహరతి ప్రజ్ఞామిత్యాదినా - అయఞ్చ విజ్ఞాయప్రజ్ఞాం కుర్వీతేతి వేదాన్తవాక్యార్థానువాదః. పునరితినిరర్థకావ్యయం వాక్యాలఙ్కారభూతం. అనువిద్యేతిచ - అనువిద్యవిజానాతీతి వేదాన్తవాక్యానువాదః - ధ్యాయథోమితి- ఓమిత్యాత్మానంధ్యాయథేతివాక్యాంశానువాదః - ఆత్మానంలోకమిత్యపి - ఆత్మానమేవలోకముపాసీతేతివాక్యార్థానువాదః — అథచ తదితరాణీదృశాన్యర్థగత్యా - తదితరాణి - ఉక్తవాక్యాపేక్షయా ఇతరాణి, అర్థగత్యా ఈదృశాన్యపి - ఏతద్వాక్యప్రతిపాద్యార్థప్రతిపాదకానీతి యావత్ - ఈదృశానీత్యస్యాపివచాంసీ త్యనేనాన్వయః. ఉపాత్తవాక్యేషు విజ్ఞాయప్రజ్ఞాంకుర్వీతేతి వాక్యస్యార్థమాహ విజ్ఞాయేతి. విజ్ఞాయేత్యత్ర - విజ్ఞాయప్రజ్ఞాంకుర్వీతేతి వాక్యఘటకీభూత విజ్ఞాయేతిశబ్దే, అభిమతధ్యానయోగ్యాం - అపేక్షిత ధ్యానహేతుభూతాం, వాక్యార్థమతిం - వాక్యార్థబుద్ధిం, అనూద్య - అనూద్య, ప్రజ్ఞాశబ్దాత్ - ప్రజ్ఞాంకుర్యాదిత్యత్ర శ్రూయమాణ ప్రజ్ఞాశబ్దాత్, నిదిధ్యాసనం - ధ్యానం, ఉపదిశతి - విదధాతి, నిగమ ఇతికర్త్రధ్యాహారః. కదమిద మవగమ్యత ఇత్యత్రాహ 'ధ్యానవిధ్యైకరస్యాదితి- నిదిధ్యాసితవ్యఇతి ధ్యానవిధాయక వాక్యాన్తరైకార్థ్యాదిత్యర్థః - నిదిధ్యాసితవ్య ఇత్యత్ర మోక్షహేతు

తయా ధ్యానంవిధాయ ప్రజ్ఞాంకుర్వీతేత్యత్ర జ్ఞానాన్తరస్యతథావిధానె తాదృశవాక్యైకకణ్ఠ్యన్నస్యాదితిభావః. నను వాక్యార్థజ్ఞానమనూద్య ధ్యానం విధీయతఇతియదుక్తం తన్నసంగచ్ఛతే వాక్యార్థజ్ఞానస్యాపి శ్రోతవ్యోమన్తవ్య ఇత్యాదిభిర్విధానాత్ - శ్రోతవ్యఇత్యత్రహి శ్రవణం వాక్యార్థజ్ఞానమేవ. తస్యచ విధిప్రత్యయేనవిధానంహి ప్రతీయతే ఇత్యాశఙ్కాయామాహ ఆత్మాశ్రోతవ్యఇత్యత్రచేతి - ఆత్మాశ్రోతవ్యఇత్యత్ర - ఆత్మావారేద్రష్టవ్యః శ్రోతవ్యోమన్తవ్యఇత్యత్ర, అయం - ఆత్మాశ్రోతవ్యఇత్యయం శబ్దః, నవిధిః - నవిధిరూపఇత్యర్థః, కుతఇత్యత్రాహ సార్థకమితి - యత్ - యతః, అధీతవేదః - అధీతస్వాధ్యాయః, అతఏవబుభుత్సుః - ఆపాతప్రతీతాధీతవేదార్థ నిర్ణయేచ్ఛావాన్పురుషోయం, సార్థకం - ఫలసహితం, వేదవేద్యం, వేదప్రతిపాద్యం కర్మోపాసనాదికం, నిర్ణేతుం - నిశ్చేతుం, స్వతః - స్వతఏవ, ప్రయతతే - విచారాపయికశ్రవణాయ ప్రవర్తతఇత్యర్థః - తథాచ శ్రవణస్యరాగప్రాప్తత్వాత్ అప్రాప్తేహి శాస్త్రమర్థవదితిన్యాయేన ప్రాప్తార్థస్య శాస్త్రేణ విధానాసంభవాత్, శ్రోతవ్యఇత్యత్ర శ్రవణం నవిధేయమిత్యర్థః. తర్హి మన్తవ్యఇత్యత్రమననస్య విధానె నిదిధ్యాసితవ్యఇత్యత్ర ధ్యానస్య మోక్షహేతుత్వేనవిధానం నోపపద్యతఇత్యాశఙ్క్య మన్తవ్యఇత్యస్యాప్యనువాదరూపత్వమేవేత్యాహ ఏవం మన్తవ్యఇత్యపీతి - ఏవం మన్తవ్యఇతీహాపి - అవిధిః - విధిర్నేత్యర్థః, కుతఇత్యత్రాహ యతఇతి - యతో హేతోః స్వశ్రుతార్థ ప్రతిష్ఠాపేప్సితః - స్వేన

శ్రుతవేదాన్తార్థస్య ప్రతిష్ఠాపేక్షాతః - యుక్తిభిరయమర్థస్సమ్య
గేవేతి హృదిప్రతిష్ఠాపనాపేక్షయా, ఏతన్మననమపి - ప్రాప్తం -
రాగతః ప్రాప్తం, తతోఽవిధిరిత్యన్వయః - రాగప్రాప్తార్థే విధా
నాసంభవాదితిభావః - తథాచ - శ్రవణమననయోఃరాగప్రాప్తేర్వి
ధానాసంభవాద్ధ్యానమేవ విధేయమితి నిగమయతి తతో ధ్యాన
మేకంవిధేయమితి - తతః - శ్రవణమననయోరుక్తరీత్యారాగప్రా
ప్తత్వేన విధానాసంభవాత్, ధ్యానమేకంవిధేయం - ధ్యానమేవ
విధేయమిత్యర్థః - ఏకశబ్దేన శ్రవణమననయోర్విధేయత్వప్రతి
క్షేపః.

అ॥ అథ ఉపాసనస్య విధిత్సితత్వ ద్రఢిమ్నే సూత్రకారోక్తిం
దర్శయతి - వక్ష్యతీతి.

శ్రీ॥ వక్ష్యతిచ "ఆవృత్తిరసకృదుపదేశా" దితి, తదిదముపవ
ర్గోపాయతయా విధిత్సితం వేదన ముపాసన మిత్యవగమ్యతే,
విద్యుపాస్త్యో ర్వ్యతికరేణోపక్రమోపసంహారదర్శనాత్. "మ
నో బ్రహ్మేత్యుపాసీత" ఇత్యత్ర భాతిచ తపతిచ కీర్త్యాయశసా
బ్రహ్మవర్చసేన య ఏవం వేద, "న స వేద అకృత్స్నో హ్యేష ఆత్మే
త్యేవోపాసీత, యస్తద్వేద యత్స వేద స మయైతదుక్త" ఇత్యత్ర
అను మ ఏతాం భగవో దేవతాం శాధి యాం దేవతాముపాస్స ఇతి.
ధ్యానంచ తైలధారావదవిచ్ఛిన్నస్మృతి సన్తానరూపమ్, "ధ్రువా
స్మృతిః * స్మృతిలంభే సర్వగ్రన్థీనాం విప్రమోక్ష" ఇతి ధ్రువా
యాస్స్మృతే రపవర్గోపాయత్వ శ్రవణాత్, సాచ స్మృతిర్దర్శన

సమానాకారా “ భిద్యతేహృదయగ్రన్థి శ్ఛిద్యన్తేసర్వసంశయాః క్షీయన్తేచాస్యకర్మాణి తస్మిన్దృష్టేపరావరే ” ఇత్యనేనైకార్థ్యాత్; ఏవంచసతి “ ఆత్మావారేద్రష్టవ్య ” ఇత్యనేన నిదిధ్యాసనస్య దర్శనసమానాకారతా విధీయతే. భవతిచ స్మృతే ర్భావనాప్రకర్షాద్దర్శనరూపతా.

శ్లో॥ వక్ష్యత్యావృత్తిరిత్యత్రైతు మునిరసకృచ్ఛ్రవణం కార్యమార్యోధ్యాయే సోయంతురీయే తదిదమిహపున స్సూత్రకృత్స్పష్టమగ్రే। జ్ఞానస్యోపాసనం స్యాద్వ్యతికరఉభయోర్దృష్ట ఆరంభశాస్త్రే వేదాన్తేష్వివిద్యుపాస్యోరితి కథితమిదంవేదనం స్యాదుపాస్తా ॥ ॥ ౬౫ ॥

యస్తద్వేదేత్యుపక్రమ్యహి నిగమశిరో వేదనం ప్రాగుపాస్యోపాస్స్వేయాం దేవతామిత్యుపరినిగమయత్య స్యధాన్యత్రచైతః। ధ్యానన్తు తైలధారాసదృశవిగతవిచ్ఛేదధారం స్మృతీనాం సన్తానం సాధుప్రాహు స్స్మృతిరుపనిషదిగ్రన్థిమోక్షౌవహాభాక్త్వా ॥

దృష్ట్యాకారాచ సాతు స్మృతిరిహవిహితా దృష్టఇత్యాదివాక్యైశ్చార్థైర్ద్రష్టవ్య ఇత్యప్యుపదిశతి నిదిధ్యాసనందృష్టిరూపమ్। దృష్ట్యాకారాహిదృష్టా స్మృతిరపిభవనే భావనాయాః ప్రకర్షాద్దృష్టే దృష్టేచపశ్యామ్యహమితి రఘురాడ్భీతమారీచముఖ్యా ॥ ॥ ౬౬ ॥

టీ॥ అస్యార్థః - సోఽయమార్యస్సూత్రకృన్మునిః - భగవాన్సూత్రప్రణేతా వ్యాసః, ఇహ - అస్మిన్ శారీరకశాస్త్రే, అగ్రేతుర్థేఽధ్యాయే - ఆగామిని చతుర్థేఽధ్యాయే. ఆవృత్తిరిత్యత్ర తు - ఆవృత్తిరసకృదుపదేశాదితి సూత్రే తు, తదిదం వేదనం - పూర్వోక్తమిదం వేదనం, అసకృత్కార్యం - అసకృదనుష్ఠేయం, ఇత్యతిహి వక్ష్యతి ఖలు, ఏతావతా ప్రత్యయావృత్తిరూపోపాసనమేవ ధ్యానాపరపర్యాయం మోక్షసాధనమిత్యత్ర సూత్రకృత్సమ్మతిః ప్రదర్శితా భవతి - ఉపాత్తసూత్రస్యార్థమాహ జ్ఞానన్త్విత్యాదినా - జ్ఞానన్తు - వేదాన్తేషు మోక్షసాధనతయాఽభిహితం బ్రహ్మవిషయజ్ఞానన్తు, ఉపాసనం స్యాత్ ఉపాసనరూపం భవేత్, అసకృదావృత్తప్రత్యయరూపం భవేదిత్యర్థః. అనేన ఆవృత్తిరసకృదితి సూత్రఖణ్డార్థ ఉక్తః - కుత ఇత్యాకాంక్షాయాం తత్ర హేతుమాహ వ్యతికర ఇత్యాదినా - వేదాన్తే - వేదాన్తవాక్యే, ఆరంభశాన్త్యోః - ఉపక్రమోపసంహారయోః, విద్యుపాస్త్యోరుభయోః - వేదనోపాసనవాచినోశ్శబ్దయోః, వ్యతికరః - వినిమయః, దృష్టః - ఇత్యతోహేతోః కథితమిదం వేదనం - వేదాన్తేషూక్తమీదృశం వేదనం, ఉపాసాస్స్యాత్ - ఉపాసనరూపం స్యాదిత్యర్థః. తథాచ క్వచిద్వేదనేనోపక్రమ్య ఉపాసనేనోపసంహారస్య క్వచిచ్చోపాసనేనోపక్రమ్య వేదనేనోపసంహారస్య దర్శనేన ఉపక్రమోపసంహారయోరేకార్థకత్వానురోధాద్వేదనముపాసనరూపమేవ స్యాదితి భావః - తమేవ వ్యతికరం ప్రదర్శయతి యస్తద్వేదేతి - నిగమశిరః - వేదాన్తవాక్యమ్, ప్రాక్ - పూర్వమ్, యస్తద్వేదేతి

వేదనముపక్రమ్య - యస్తద్వేదయత్సవేదసమయైతదుక్త ఇతి వాక్యేన వేదనం ప్రక్రమ్య. ఉపరి - ఊర్ధ్వం, యాం దేవతా ముపాస్సఇత్యాది ఉపాసనవాచిధాతునా, నిగమయతి - ఉపసం హరతి, అన్యత్రచ - అన్యత్రక్వచిద్వాక్యేచ, ఇతో౽న్యథా - ఉపక్ర మ్యనిగమయతీత్యనుషఙ్గః, ఉక్తప్రకారాదన్య ప్రకారేణోపక్రమ్య ఉపసంహరతీత్యర్థః. ఉపాసనేనోపక్రమ్య వేదనేనోపసంహర తీత్యర్థః. యథా మనోబ్రహ్మేత్యుపాసీతే త్యుపాసనేనారభ్య భా తిచ తపతిచకీర్త్యా యశసా బ్రహ్మవర్చసేన య ఏవం వేదేతి వేద నేనోప సంహారః. అథ ధ్యానస్వరూపం నిరూపయతి - ధ్యానస్తు దితి - తత్ ధ్యానం - పూర్వోక్తం ధ్యానం, స్మృతీనాం సన్తానం స్మృతిసన్తానరూపమిత్యర్థః - విజాతీయస్మృతివ్యవహితస్మృతి సము దాయస్య ధ్యానరూపత్వ వ్యావృత్త్యర్థం తత్సన్తానం విశినష్టి తైల ధారేత్యాదినా - తైలధారాసదృశా విగతవిచ్ఛేదనారాయస్యతత్. తైలధారాసదృశ విగతవిచ్ఛేదధారం - తైలధారాసాదృశ్యం విగతవిచ్ఛేదత్వేన రూపేణేతి విగతవిచ్ఛేదశబ్దేన సాదృ శ్యమేవ వివృతం భవతి, ద్రవద్రవ్యాన్తరేషు తైలస్యేవ స్నేహప్రా చుర్యాభావాత్ ధారావిచ్ఛేదస్సంభావితఇతి తైలధారాయా దృష్టాన్తత్వప్రతిపాదనం. ఏతావతా విజాతీయ స్మృతివ్యవధాన రహిత సజాతీయస్మృతిసముదాయో ధ్యానమిత్యుక్తం భవతి సాజాత్య వైజాత్యే సమానవిషయకత్వ తదభావరూపే గ్రాహ్యే, అతో౽నాతి ప్రసంగః విభిన్న పురుషగతస్మృతిమాదాయ తద్ఘటితసముదాయస్య

ధ్యానత్వవ్యావృత్త్యర్థం సామానాధికరణ్యమపీహ స్మృతీనాం వివ
క్షితం. తథాచ స్మృతివిశిష్టసముదాయత్వం ధ్యానపదప్రవృత్తినిమి
త్తమితి ఫలితం. సముదాయత్వే స్మృతివైశిష్ట్యఞ్చ స్వప్రవృత్తిత్వస్వ
విశిష్టస్మృతివృత్తిత్వ స్వవిశిష్ట స్మృతివిశిష్టాన్య త్వైతత్త్రితయ సం
బన్ధేన. ద్వితీయసంబన్ధే స్మృతౌ స్వవైశిష్ట్యం స్వసమానవిషయకత్వ
స్వసామానాధికరణ్యోభయసంబన్ధేన. తృతీయసంబన్ధే స్వవైశిష్ట్యం
స్వసమానవిషయకత్వసంబన్ధేన. తత్రిభేదప్రతియోగితావచ్ఛేదక
స్మృతివైశిష్ట్యం స్వపూర్వ స్మృతివృత్తిత్వ స్వోత్తర స్మృతివృత్తి
త్వోభయసంబన్ధేన. అత్ర సముదాయత్వం త్రిత్వాదిరూపం గ్రా
హ్యం, తేన స్మృతిద్వయస్య ధ్యానత్వవ్యవహారాభావేపి న క్షతిః.
అత్ర ద్వితీయసంబన్ధనివేశాత్ పరమాత్మ స్మృతిఘటస్మృతిసము
దాయస్య ధ్యానత్వవ్యావృత్తిః. నచ తన్నివేశేపి స్వసమానవిషయ
కత్వ ఘటితోభయసంబన్ధేన పరమాత్మ స్మృతివిశిష్టాసైవ స్మృతి
రితి తద్దోష తాదవస్థ్యమితి వాచ్యం; స్వవైశిష్ట్య శరీరే స్వభిన్నత్వస్యాపి
నివేశేనాదోషాత్ నచ సముదాయత్వస్య త్రిత్వరూపస్య వివక్షిత
త్వేన నోక్తదోషః ఘటస్మృతేః పరమాత్మస్మృత్యోర్మధ్యే
ఉత్పాదే తద్వృత్తి సముదాయత్వస్య తృతీయసంబన్ధవిరహాదేవ
వారణాత్. న తద్వారకతయా ద్వితీయసంబన్ధసార్థక్యమితి వాచ్యం,
ఏవమపి క్రమోత్పన్న పరమాత్మస్మృతి ద్వయతదనన్తరభావి
ఘటస్మృతి త్రితయస్య ధ్యానత్వవారకతయా తత్సార్థక్యాత్.
నచ తత్సంబన్ధనివేశేపి తద్దోషతాదవస్థ్యం ద్వితీయ పరమాత్మస్మృ
తేః స్వసమానవిషయకత్వ స్వసామానాధికరణ్యస్వభిన్నత్వత్రిత
యసంబన్ధేన ప్రథమతత్స్మృతివిశిష్టత్వాదితి వాచ్యం - స్వస
మానవిషయకత్వస్య స్వసామానాధికరణ్య సహితత్రితయ
సంబన్ధేన స్వవిశిష్టాన్య స్మృత్యవృత్తిత్వస్యైవ

ద్వితీయ సంబన్ధతయావిశేషణేనాదోషాత్ - తృతీయసంబన్ధవిశే
షాత్. ఘటస్మృతేర్యాదృశే పరమాత్మ స్మృతిసముదాయమధ్యే
ఉత్పత్తిః. తాదృశసముదాయస్యనధ్యానత్వాపత్తిః తత్రాపి స్మృతి
వైశిష్ట్యశరీరే స్వపూర్వవృత్తిత్వ స్వోత్తరవృత్తిత్వయో ర్నివేశ
ప్రయోజనం యత్ర ప్రథమంఘటస్మృతిః. అనన్తరఞ్చ ధారావా
హినీ పరమాత్మస్మృతిః. తత్ర పరమాత్మస్మృతి సముదాయస్య
ధ్యానత్వోపపాదనం - యత్రచప్రథమతః పరమాత్మస్మృతిరవిచ్ఛి
న్నా అనన్తరఞ్చ ఘటస్మృతిః. తత్రపరమాత్మ స్మృతిసముదాయ
స్య ధ్యానత్వోపపాదనఞ్చేతి బోధ్యం యద్యప్యేవమపినిద్రాయాః
ప్రాక్షణోత్పన్న పరమాత్మస్మృతిమేకాం తదనన్తరక్షణోత్పన్న
పరమాత్మ స్మృతిద్వయమాదాయ తాదృశ స్మృతిత్రయస్యధ్యా
నత్వాపత్తిర్దుర్వారా తథాపి స్వవిశిష్ట స్మృతివిశిష్టాన్యత్వ
స్థానే స్వసజాతీయ స్మృత్యనధికరణీభూతక్షణవిశిష్టాన్యత్వ నివేశే
నాదోషః. క్షణవైశిష్ట్యఞ్చ స్వపూర్వ స్మృతివృత్తిత్వస్వోత్తర
స్మృతివృత్తిత్వోభయసంబన్ధేనైవ సాజాత్యం సమానవిషయకత్వ
రూపమేవగ్రాహ్యం - స్వసజాతీయ స్మృతిస్థానే స్వసమానవిషయ
కత్వ స్వసామానాధికరణ్యోభయసంబన్ధేన స్వవిశిష్ట స్మృతిర్నివే
శనీయా. తేనచైత్రీయనిద్రాకాలే మైత్రస్య పరమాత్మస్మృతి సంభ
వేచైత్రీయనిద్రాప్రాక్కాలీనతదీయపరమాత్మస్మృతింతదుత్తర
కాలీన తాదృశతదీయ స్మృతిద్వయఞ్చాదాయ నతస్యధ్యాతృత్వ
వ్యవహారాపత్తిరితి దిక్ నిరుక్తధ్యానస్య మోక్షసాధనత్వే ప్రమాణం

దర్శయతి సా ధ్రువానుస్మృతిరితి - సా - నిరుక్తా, ధ్రువానుస్మృతిః - ధ్రువత్వోపేతా స్మృతిః ధ్రువత్వమత్ర నిరుక్త మవిచ్ఛిన్నధారత్వం, నతు నిత్యత్వం, స్మృతీనాం క్షణికత్వాత్. ఉపనిషది స్మృతిలంభే సర్వగ్రన్థీనాం విప్రమోక్ష ఇత్యుపనిషద్వాక్యే, గ్రన్థి ఉక్తా మోక్షావహా గ్రన్థివిమోక్షసాధనతయా ప్రతిపాదితా అథ నిరుక్త ధ్యానరూప స్మృతిసన్తానస్య దర్శనసమానాకారత్వమపి విశేషణాన్తరం వేదాన్తవాక్యేషు వివక్షితమిత్యాహ. దృష్ట్యాకారా చేతి - సా తు స్మృతిః - పూర్వోక్తా స్మృతిస్తు, ఇహ - పరమాత్మని, దృష్ట్యాకారా చ - దర్శన సమానాకారత్వరూప విశేషణాన్తరోపేతా చ, విహితా - ప్రతిపాదితా, కుత ఇత్యత్రాహ దృష్ట ఇత్యాది వాక్యాదితి - తస్మిన్ దృష్టే పరావరే' ఇతి పరమాత్మ విషయక దర్శనస్య మోక్షసాధనత్వ ప్రతిపాదక వాక్యైకకణ్ఠ్యాదిత్యర్థః. ఇత్థఞ్చ ఆత్మా వా అరే ద్రష్టవ్య ఇత్యాది వాక్యే నిదిధ్యాసనస్యైవ దర్శనరూపత్వం ప్రతిపాద్యతే. నతు నిదిధ్యాసనాపేక్షయా అతిరిక్తం దర్శనం విధీయత ఇత్యాహ - తస్మాదితి - తస్మాత్ ఉక్తరీత్యా నిదిధ్యాసనస్య దర్శనరూపత్వ ప్రతిపాదక ప్రమాణసంప్రతిపత్తి బలాత్, ద్రష్టవ్య ఇత్యపి - ద్రష్టవ్య ఇతి వాక్యమపి, నిదిధ్యాసనం దృష్టిరూప ముపదిశతి - నిదిధ్యాసితవ్య ఇతి విహితం ధ్యానమేవ దర్శనరూపత్వేన విదధాతీత్యర్థః. నను దర్శనన్తు ప్రత్యక్షజ్ఞానం తద్ధి చక్షురాదీన్ద్రియజన్యం - స్మృతిస్తు సంస్కారజన్యం జ్ఞానం - తత్కథం స్మృతేర్దర్శనరూపత్వ మిత్యాశఙ్కాయామాహ దృష్ట్యాకారా హీతి - భువనే - లోకే, స్మృతిరపి - సంస్కారజన్య జ్ఞానరూప స్మరణమపి, భావనాయాః ప్రకర్షాత్ - భావనాతిశయాత్,

దృష్ట్యాకారాదృష్టాహి - వైశద్యాతిశయేన దర్శనసమానాకారత యోపలబ్ధాహీత్యర్థః. కుతః తథోపలబ్ధిరిత్యతః శ్రీరామాయణ స్థం భగవద్విషయభీతమారీచ వాక్యం ప్రమాణయతి - వృక్షే వృక్షేచేతి - యదాచ రావణేన సీతాపహరణార్థం సాహాయ్యకే నియుక్తో మారీచః, తదాయం స్వస్మైచ రఘునాథేన ప్రాగ్జిరస్తస్య తస్మాద్భీతస్య సదాతద్విషయకస్మరణం భీతిబలాత్కృతం సాక్షాత్కార దశాపన్నమనుసన్దధానః తేన విరోధం కర్తుంస్వస్యాక్షమతాం ప్రతిపాదయతి - వృక్షేవృక్షేచ పశ్యామీతి- పశ్యామీత్యతః దృశి ధాతోః నచాక్షుషప్రత్యక్షమర్థః, కిన్తు సాక్షాత్కరోమీత్య నువ్యవసాయ ప్రయోజకవైశద్యాఖ్య విషయతానిరూపకం జ్ఞానం, సాచవిషయతా క్వచిల్లౌకికసన్నికర్ష ప్రయోజ్యా, క్వచిచ్చ దోష విశేషప్రయోజ్యా, క్వచిచ్చభావనాప్రకర్ష ప్రయోజ్యా ప్రత్యక్ష స్థలే ఘటాదౌ లౌకికసన్నికర్షప్రయోజ్యా సావిషయతా, భ్రమ స్థలే శంఖఃపీతఇతి జ్ఞానానన్తరం శంఖేపీతం సాక్షాత్కరోమీత్యను వ్యవసాయబలేన పీతాదినిష్ఠా సాక్షాత్కారిత్వ వ్యఞ్జకభ్రమీయ విషయతా తాదృశభ్రమ జనకదోష విశేషప్రయోజ్యా, తత్ర పీతా దౌలౌకికసన్నికర్షవిరహేణ తత్ర తస్య ప్రయోజకత్వాసంభవాత్. ఉక్తస్థలేచ సావిషయతా భావనాప్రకర్ష ప్రయోజ్యా, భగవత్ స్మరణకాలే చక్షుస్సన్నికర్షవిరహేణ తదీయవిషయతాయాః లౌకిక సన్నికర్షః ప్రయోజ్యత్వాసంభవాత్. రఘురాడ్భీతమారీచముఖ్యే రఘునాథాద్భీత మారీచప్రభృతిపురుషే - స్మృతిరపి వృక్షేవృక్షేచ పశ్యామ్యహమితి దృష్ట్యాకారాదృష్టాహీతి యోజనా.

అ॥ అథసూత్రకారాభిప్రాయవిదా ముక్తార్థే స్మృతిం దర్శయతి - మోక్షార్థే - ఇతి

శ్రీ॥ వాక్యకారేణైత త్సర్వం ప్రపఞ్చితం - వేదనముపాసనంస్యాత్తద్విషయే శ్రవణాదితి సర్వాసూపనిషత్సు మోక్షసాధనతయా విహితం వేదనముపాసనమిత్యుక్తం-సకృత్ప్రత్యయం కుర్యాచ్ఛబ్దార్థస్య కృతత్వాత్, ప్రయాజాదివత్ ఇతి పూర్వపక్షం కృత్వా సిద్ధన్తూపాసన శబ్దాదితి వేదనమసకృదావృత్తం మోక్షసాధనమితి నిర్ణీతం - ఉపాసనం స్యాద్ధ్రువానుస్మృతి దర్శనాన్నిర్వచనాచ్చేతి తస్యైవవేదనస్యోపాసనరూపస్య అసకృదావృత్తస్య ధ్రువానుస్మృతిత్వముపవర్ణితం- సేయంస్మృతిర్దర్శన రూపాప్రతిపాదితా - దర్శనరూపతాచ ప్రత్యక్షతాపత్తిః. ఏవం ప్రత్యక్షతాపన్నామపవర్గసాధనభూతాం స్మృతిం విశినష్టి- "నాయమాత్మాప్రవచనేన లభ్యోనమేధయా నబహునాశ్రుతేన - యమేవైష వృణుతే తేనలభ్యస్తస్యైష ఆత్మావివృణుతే తనూంస్వా" మితి అనేన కేవలశ్రవణమనననిదిధ్యాసనానా మాత్మప్రాప్త్యనుపాయత్వముక్త్వా యమేవైషఆత్మావృణుతే తేనైవ లభ్యఇత్యుక్తం. ప్రియతమ ఏవహి వరణీయోభవతి, యస్యాయంనిరతిశయప్రియః సఏవాస్య ప్రియ తమోభవతి యథాయం ప్రియతమ ఆత్మానం ప్రాప్నోతి తథాస్వయమేవ భగవాన్ ప్రయతత ఇతిభగవతైవోక్తం. "తేషాంసతతయుక్తానాం భజతాంప్రీతి పూర్వకం దదామిబుద్ధియోగం తం యేనమాముపయాన్తితే" ఇతి ప్రియోహిజ్ఞా

నినోత్యర్థమహం సచమమప్రియః" ఇతిచ. అతస్సాక్షాత్కారరూపా స్మృతిః స్మర్యమాణాత్యర్థప్రియత్వేన స్వయమప్యత్యర్థప్రియా యస్య సఏవ పరేణాత్మనా వరణీయో భవతీతి తేనైవ లభ్యతే పర ఆత్మేత్యుక్తంభవతి - ఏవం రూపాధ్రువానుస్మృతిరేవ భక్తిశబ్దేనాభిధీయతే - ఉపాసనపర్యాయత్వా ద్భక్తిశబ్దస్య - అతఏవశ్రుతి స్మృతిభిరేవమభిధీయతే - "తమేవవిదిత్వాఅతిమృత్యుమేతి * తమేవంవిద్వానమృతఇహభవతినాన్యః పంథాఅయనాయవిద్యతే * నాహంవేదైర్నతపసానదానేనసచేజ్యయా శక్యఏవంవిధో ద్రష్టుం దృష్టవానసి మాంయథా - భక్త్యాత్వనన్యయాశక్యః అహమేవంవిధోఽర్జున జ్ఞాతుం ద్రష్టుంచ తత్త్వేన ప్రవేష్టుఞ్చ పరన్తప - * పురుషస్సపరః పార్థ భక్త్యాలభ్యస్త్వనన్యయే"తి ఏవం రూపాయా ధ్రువానుస్మృతేస్సాధనాని యజ్ఞాదికర్మాణీతి యజ్ఞాదిశ్రుతేరిత్యభిధాస్యతే - యద్యపి వివిదిషన్తీతి యజ్ఞాదయో వివిదిషోత్పత్తౌ వినియుజ్యన్తే,తథాపి తస్యైవ వేదనస్య ధ్యానరూపస్యాహరహరనుష్ఠీయమానస్యాభ్యాసాధేయాతిశయస్యా ప్రయాణాదనువర్తమానస్య బ్రహ్మప్రాప్తిసాధనత్వాత్ తదుత్పత్తయే సర్వాణ్యాశ్రమకర్మాణి యావజ్జీవమనుష్ఠేయాని - (వక్ష్యతిచాప్రయాణాత్తత్రాపి హి దృష్టం * అగ్నిహోత్రాదితుతత్కార్యాయైవ తద్దర్శనాత్ * సహకారిత్వేన చేత్యాదిషు.

శ్లో॥ మోక్షోపాయే వేదనే యః కథితఇహవిశేషో య
మేతత్ప్రపఞ్చ్య స్సంప్రోక్తో వేదనంస్యాదితి విశదతమం
వాక్యకారైస్స్వవాక్యే । ప్రత్యక్షత్వం ప్రపన్నాం
స్మృతిమతివిశదామీదృశీంమోక్షహేతుం వ్యాచష్టే
భక్తిభావప్రకటితవిభవాం నాయమాత్మేతివాక్యమ్॥

లభ్యోయః కేవలైర్న శ్రుతిమనన నిదిధ్యాసనైః కిన్తు యస్మిన్ భక్తిప్రీతోయమేతత్సులభ ఇతి వదద్వాక్యముం భక్తిలభ్యమ్ । గీతాయాం స్పష్టమేవ ప్రవదతి భగవాన్ భక్తిమేవాపవర్గే హేతుం తేషాం ప్రియోహీతిచ తత ఉదితోపాసనం భక్తిరూపమ్ ॥ ధ్యేయాత్యర్థప్రియత్వా త్స్వయమపి గమితం తాదృశ ప్రీతిభావం నిర్దిష్టం భక్తిశబ్దా న్నహితవిషయకప్రీతిరూపా హి భక్తిః । శ్రుత్యన్తానాం వచోభిర్భవతి హి తత ఏవైకకణ్ఠ్యం స్మృతిస్థైర్నాన్యః పన్థా ఇతీదృగ్విధ బహువచసాం నాహమిత్యాదికైశ్చ ॥ శ్రౌతీ వాఙ్మోక్షహేతుం పరిహరతి పునర్బ్రహ్మవిద్యాం వినాఽన్యం స్మార్తీ భక్తిం వినాన్యం తత ఇహ విహితోపాసనం భక్తిరేవ । శ్రుత్యుక్తం వేదనన్తద్యదిచ భజనతో భిద్యతే తర్హి గీతాశ్రుత్యోర్భిన్నార్థకత్వాత్ప్రసజతి హి తయోర్దుర్నిరోధో విరోధః ॥ ఏవంరూపాం ధ్రువానుస్మృతిమిహ విహితాం సర్వకర్మవ్యపేక్షాం సర్వాపేక్షేతి సూత్రే కథయతి భగవాన్ సూత్రకృత్స్పష్టమగ్రే । యజ్ఞాదిర్వేదనేచ్ఛాం జనయతి తదిహాభ్యాసజోత్కర్షమాన్తం చావృత్తం కర్మజేచ్ఛాహితమితి సకలం కర్మచాన్తం విధేయమ్ ॥ ౨౧ ॥

యోగజ్జీవా ముపాసాం వదతి మునిరపీహోపశ్రియా
గాదిత్థం తత్రేజ్యాఞ్చాగ్నిహోత్రాదితు మతి
సహకారిత్వ మప్యాశ్రయామే ॥ ౨౧౪ ॥

టీ॥ మోక్షార్థే వేదనే - మోక్షసాధనీభూతే పరమాత్మవిషయకవేదనే, యోఽయం విశేషః కథితః - యోఽయముపాసనరూపత్వ ప్రత్యక్షతాపన్నత్వాదిరూపో విశేషః ప్రతిపాదితః, ఏతత్ప్రపఞ్చః ఏతత్ప్రకారః, వాక్యకారైః - సూత్రకృద్భావవిద్భిర్వాక్యకారైః, వేదనంస్యాదితిస్వవాక్యే - వేదనముపాసనంస్యాదితి స్వకీయవాక్యే, విశదతమంప్రోక్తః - స్ఫుటతమంప్రతిపాదిత ఇత్యర్థః. అథాస్య ధ్రువానుస్మృతేః ప్రత్యక్షసమానాకారాయా భక్తిరూపాపన్నత్వమపి విశేషాన్తరం తత్సమర్పకనాయమాత్మేతివాక్యార్థపర్యాలోచనయా ప్రతిపాదయతి - ప్రత్యక్షత్వంప్రపన్నామితి- ప్రత్యక్షత్వం - ప్రత్యక్షసమానాకారత్వం, ప్రపన్నాం - ప్రాప్తాం, తత్రహేతురతివిశదామితి - అత్యన్తం విషయవైశద్యవిశిష్టామిత్యర్థః, ఈదృశీం - ధ్రువాం, స్మృతిం - పరమాత్మవిషయిణీంస్మృతిం, నాయమాత్మేతివాక్యం - నాయమాత్మేత్యాద్యుపనిషద్వాక్యం, భక్తిభావప్రకటితవిభవాం - భక్తిభావోభక్తిరూపాపన్నత్వం, తేన ప్రకటితోవిభవోఽతిశయోయస్యాస్తథావిధాం, వ్యాచష్టే-వ్యాకరోతీత్యర్థః. నాయమాత్మేతి వాక్యస్య కథముపాసనే భక్తిరూపాపన్నత్వరూపవిశేషసమర్పకత్వమిత్యాశఙ్క్య తాదృశవాక్యస్య వ్యాఖ్యానేన నిరుక్తవిశేషసమర్పకత్వంప్రతిపాదయతి లభ్యఇత్యా

దినా - యః - పరపురుషః, కేవలైః శ్రుతిమనన నిదిధ్యాసనైః - భక్తి రూపాపన్నత్వరహితైః శ్రవణమనన నిదిధ్యాసనైః, అలభ్యః - నప్రాప్యః, ఏతావతా నాయమాత్మేత్యాదికస్య బహునా శ్రుతేనేత్యన్తస్య వాక్యస్యార్థ ఉక్తో భవతి. యమేవైష వృణుత ఇత్యాదేరర్థమాహ- కిన్త్విత్యాదినా - కిన్తు - అపితు, యస్మిన్ భక్తే- యాదృశభక్తవిషయే, అయం - పరమాత్మా, ప్రీతః - ప్రీణాతి, ఏతత్సులభః- ఏతస్య భక్తస్య ప్రాప్యః, ఇతి వదత్ -నాయమాత్మేతి వాక్యమిత్యస్యాత్రానుషఙ్గః, ఏవం ప్రతిపాదయన్నాయమాత్మేతి వాక్యం, అముం - పరమపురుషం, భక్తి లభ్యం- భక్తిప్రాప్యం, వక్తి - ప్రతిపాదయతీత్యర్థః. నాయమాత్మేతి వాక్యే ప్రవచనేనేతి ప్రవచనశబ్దేన ప్రోచ్యతే అనేనేతి వ్యుత్పత్త్యా మననముచ్యతే - శ్రుతేనేతి శ్రుతశబ్దేన శ్రవణముచ్యతే, పరిశేషాన్మేధయేతి నిదిధ్యాసనం, శ్రోతవ్యో మన్తవ్యో నిదిధ్యాసితవ్య ఇత్యస్య త్రిపరమాత్మ ప్రాప్తిసాధనతయాప్రతీతానాం తత్సాధనత్వాభావస్యాత్ర ప్రతిపాదనాసంభవాత్, అత్ర కేవలానాం భక్తిరూపాపన్నత్వరహితానామేవ తత్ప్రాప్తిసాధనత్వాభావః ఉత్తరవాక్యపర్యాలోచనయా భక్తేర్మోక్షసాధనత్వ ప్రతిపాదకగీతావచనపర్యాలోచనయా చావగమ్యతే - యమేవైష వృణుతే తేన లభ్య ఇత్యుత్తరవాక్యే హి యం - యమాత్మానం, ఏషః - పరమాత్మా, వృణుతే- అఙ్గీకరోతి, తేనైవైష లభ్య ఇత్యుక్తం - పరమాత్మనిష్ఠప్రీతి విషయేణ అర్థాత్పరమాత్మ విషయకప్రీతిమతా పరమాత్మా లభ్య ఇత్యుక్తే పరమాత్మవిషయకప్రీతి రూపభక్తిలభ్యత్వం పరమాత

నగప్రితిపాదితంభవతి - అత ఉక్తశ్రుతివాక్యస్య భక్తౌ మోక్షసాధన త్వ ప్రతిపాదకత్వ మిత్యభిప్రాయః.

నిరుక్తోపనిషద్వాక్యస్య భక్తిమోక్షసాధనతాపరత్వం ఏత దుపబృంహణభూత గీతావాక్యాద్వ్యక్తమిత్యభిప్రేత్య తాదృశగీతా వాక్యముదాహరతి - గీతాయామిత్యాదినా - భగవాన్ - అప వర్గే - మోక్షే, హేతుం - సాధనం, భక్తిమేవ - భజనమేవ, తేషా మితి - తేషాంసతతయుక్తానామిత్యత్ర, ప్రియోహీతి చ - ప్రియో హి జ్ఞానినోత్యర్థ మిత్యత్రచ, స్పష్టమేవ - స్ఫుటతయైవ, ప్రవదతి ప్రతిపాదయతి, తతః - ఉదితోపాసనం - వేదాన్తవిహితోపాసనం, భక్తిరూపం - భక్తిరూపాపన్న మిత్యర్థః, అథోపాసనస్య భక్తిరూప త్వం కథం, ప్రీతిరూపాపన్నజ్ఞానం హి భక్తిః; ప్రీతిహి, లోకే ప్రియేషుహి దృశ్యతే ఇత్యాశఙ్క్య భగవతోత్యర్థప్రియత్వేన తద్విషయకస్మృతేరపి ప్రీతిభావో నానుపపన్న ఇత్యాహ - ధ్యేయమి త్యాదినా - ధ్యేయాత్యర్థప్రియత్వాత్ - ధ్యేయస్య - పరమపురుష స్య అత్యన్తానుకూలత్వాత్, స్వయమపితాదృశప్రీతి భావంగమితం- అత్యన్తప్రీతిరూపత్వం ప్రాపితం, అతో భక్తిశబ్దాన్నిర్దిష్టం - భక్తి శబ్దేనప్రతిపాదితం, ప్రీతేర్భక్తిశబ్దేనప్రతిపాదనం కథ మిత్యా శఙ్క్య భక్తిశబ్దార్థనిర్వచనముఖేన తదుపపాదయతి మహితవిష యకప్రీతిరూపాహీతి - మహితవిషయకప్రీతిరూపా - మహితః పూజ్యః, ఉత్కృష్టఇతియావత్ తద్విషయకప్రీతిరూపాహి - తద్విష యకప్రీతిత్వాపన్నాహి, భక్తిః - భక్తిశబ్దార్థః, తథాచ ఉత్కృష్ట విషయకప్రీతేరేవ భక్తిశబ్దార్థత్వాత్, సర్వోత్కృష్టస్య పరమ పురుషస్య అత్యన్తానుకూలత్వేన తద్విషయకస్మృతేః ప్రీతిరూపాయా

భక్తిరూపత్వాన్నానుపపన్నమితిభావః - ఉక్తరీత్యా వేదాన్తవిహితోపాసనస్య భక్తిరూపత్వఏవ శ్రుతిస్మృత్యోరైకకణ్ఠ్యం, అన్యథా తయోర్విరోధఏవేత్యాహ - శ్రుత్యన్తానామిత్యాదినా - శ్రుత్యన్తానాం నాన్యఃపన్థా ఇతీదృగ్విధబహువచసాం - "తమేవం విద్వానమృతఇహ భవతి నాన్యఃపన్థా అయనాయ విద్యతే" ఇత్యేతాదృశ బహువిధవేదాన్తవచనానాం, స్మృతిస్థైర్నాహం మిత్యాదికైశ్చవచోభిః- "నాహం వేదైర్న తపసా" ఇత్యాదిస్మృతివచనైస్సహ. తతఏవ- తతఏవ హేతోః, ఐకకణ్ఠ్యం - అవిరుద్ధార్థకత్వం, భవతి - సంభవతి.

తదైకకణ్ఠ్యముపపాదయతి - శ్రౌతీత్యాదినా- శ్రౌతీవాక్ నాన్యఃపన్థా ఇత్యాదిశ్రుతివాక్యం, బ్రహ్మవిద్యాంవినా - బ్రహ్మోపాసనమన్తరా, అన్యం - అవరం, మోక్షహేతుం - మోక్షసాధనం, పరిహరతి - నిషేధతి, స్మార్తీవాక్ - నాహమిత్యాదిస్మృతివచనం, భక్తింవినా - భక్తిమన్తరా, అన్యం - అపరం, మోక్షహేతుం, పరిహరతీ, త్యుభయోరత్రానుషంగః, మోక్షసాధనం పరిహరతీతి పూర్వోక్తఏవార్థః. తతః - తస్మాత్కారణాత్, ఇహ - వేదాన్తవాక్యే, విహితోపాసనం - విహితంపరమపురుషోపాసనం, భక్తిరేవ - భక్తిరూపమేవ. అథోపాసనస్యభక్తిరూపత్వాభావే శ్రుతిస్మృత్యోర్విరోధం ప్రసంజయతి - శ్రుత్యుక్తమిత్యాదినా - తత్ శ్రుత్యుక్తం, వేదనం - ధ్రువానుస్మృతిరూపం తమేవంవిద్వానితి వేదాన్తవిహితం వేదనం, భజనతః - భక్తితః, భక్త్యపేక్షయేత్యర్థః. భిద్యతేయది - భిన్నంయది, తర్హి - తథాచేత్, గీతాశ్రుత్యోః - నాహం వేదై రితిగీతాయాః, నాన్యఃపన్థా ఇతి శ్రుతివాక్యస్యచ, భిన్నార్థకత్వాత్ - విభిన్నార్థతాత్పర్యకత్వస్యావర్జనీయత్వాత్, తయోః

ఉక్తశ్రుతిస్మృత్యోః, దుర్నిరోధః - దుర్నివారం, విరోధః - విరుద్ధార్థకత్వం, ప్రసజతి హి - ప్రసజ్యతే ఖలు, స్మృతౌ భక్తేతరస్య మోక్షసాధనత్వవ్యవచ్ఛేదే భక్తివేదనయోర్భేదే తయోర్విరోధస్య పరస్పరవిరుద్ధార్థకత్వరూపో దుష్పరిహార ఏవ స్యా దితి భావః. ఏతావతా ప్రకృతస్య కర్మాపేక్షితత్వస్య కిమాయాతమిత్యత్రాహ. ఏవంరూపామితి - ఏవంరూపాం - పూర్వోక్త సకలవిశేషణవిశిష్టాం, ఇహ - ప్రోక్తవేదాన్తవాక్యే, విహితాం - ప్రతిపాదితాం, ధ్రువానుస్మృతిం - పరమపురుషోపాసనం, భగవాన్ సూత్రకృత్ - సూత్రప్రణేతా బాదరాయణః, అగ్రే సర్వాపేక్షేతిసూత్రే - "సర్వాపేక్షా చ యజ్ఞాది శ్రుతేరశ్వవదిత్యగ్రిమసూత్రే, సర్వకర్మాపేక్షాం - సర్వవర్ణాశ్రమధర్మసాపేక్షాం, స్పష్టం - స్ఫుటతరం, కథయతి - ప్రతిపాదయతీత్యర్థః. తథాచ వేదాన్తవిహితోపాసనస్య సకలవర్ణాశ్రమధర్మసాపేక్షత్వా దపేక్షిత ధర్మనిర్ణయాయ కర్మవిచారాపేక్షేతి ప్రకృతేన సంగతిః. యజ్ఞేనేత్యాది శ్రుతేరసినాజిఘాంసతీతివత్ యజ్ఞాదీనాం వేదనోపయోగితాపరత్వ మేవేతి యజ్ఞాదీనా ముపాసనోపయోగితా మఙ్గీకృత్య కర్మవిచారస్య బ్రహ్మవిచారోపయోగిత్వ మేతావతా ప్రతిపాదితం, అథ పరోక్తరీత్యా వివిదిషాయాం తేషాముపయోగిత్వేపి వివిదిషాసిద్ధ్యర్థం తేషా మవశ్య మనుష్ఠేయత్వేన అనుష్ఠేయస్వరూపనిర్ణయార్థం కర్మవిచారావశ్యకతేత్యాహ - యజ్ఞాదిరిత్యాదినా - యజ్ఞాదిః - యజ్ఞయాగాదికం కర్మ, వేదనేచ్ఛాం జనయతు - వేదనే

చ్ఛామేవజనయతు, నతువేదనం, ఏవమపి - తత్ - నిరుక్తం వేదనం,
అభ్యాసజోత్కర్షం - అభ్యాసాధేయాతిశయం, ఆన్తశ్చావృత్తం
ఆప్రయాణాదనువర్తమానం, కర్మజేచ్ఛాహితమితి - వర్ణా
శ్రమోచితకర్మాధీన స్వవిషయకేచ్ఛాధీనమిత్యతో హేతోః, సకలం
కర్మచ - సకలం వర్ణాశ్రమోచితం కర్మచ, చశబ్దేనానుక్తసము
చ్చాయకేన ఉపాసనం సంగృహ్యతే. ఆన్తంవిధేయం - ఆప్రయా
ణాదనుష్ఠేయమిత్యర్థః. తథాచ యావజ్జీవం కర్తవ్యోపాసనస్య
ఉత్తరోత్తరాతిశయవిశిష్టస్య స్వేచ్ఛాద్వారా యావజ్జీవం కర్తవ్య
వర్ణాశ్రమ ధర్మానుష్ఠాన సాధ్యత్వేన అనుష్ఠేయ ధర్మస్వరూప
నిర్ణయార్థం తద్విచారస్య పక్షాన్తరేప్యావశ్యకతేతి భావః.
ఇయాంస్తువిశేషః, ఏకస్మిన్పక్షే కర్మణాం సాక్షాదుపాసనోపయో
గిత్వం, అపరత్రచ ఇచ్ఛాద్వారేతి, కర్మానుష్ఠానస్య ఉపాసనోప
యోగిత్వం కర్మవిచారస్య బ్రహ్మవిచారే ఉక్తరీత్యా ఉపయో
గిత్వఞ్చోభయత్రతుల్యం. అథ యావజ్జీవముపాసనస్య అనుష్ఠేయ
తాయాం సూత్రకృత్సమ్మతిం వర్ణాశ్రమధర్మాణాంసాక్షాదేవ మోక్ష
హేతుభూతోపాసనాఙ్గత్వఞ్చ తత్ప్రతిపాదితసూత్రోదాహరణేన
దర్శయతి- యావజ్జీవామిత్యాదినా. మునిరపి-సూత్రకృద్వ్యాసోపి,
ఇహ - బ్రహ్మసూత్రే, ఆప్రయాణాదితీత్థమ్ - ఆప్రయాణాదిత్యేవం
ప్రకారేణ, ఉపాసాం- ఉపాసనం, యావజ్జీవాం - యావజ్జీవమనుష్ఠే
యం, వదతి - ప్రతిపాదయతీత్యర్థః. తత్ర - తస్మిన్నుపాసనే, అగ్ని
హోత్రాదితు - అగ్నిహోత్రాదికన్తు, అఙ్గఞ్చ- అఙ్గమిత్యపి, వద
తీత్యనుషఙ్గేణాన్వయః, "అగ్నిహోత్రాదితు తత్కార్యాయైవతద్ద
ర్శనా" దితిసూత్రే అగ్నిహోత్రాదికంకర్మ ఉపాసనాఙ్గమిత్య
పి ప్రతిపాదయతీత్యర్థః. ఆశ్రమీయే - ఆశ్రమోచితధర్మే,

మతిసహకారిత్వమపి - ఉపాసనసహకారిత్వమపి, వదతీత్యన్వయః - సహకారిత్వేన చేతిసూత్రే ఆశ్రమధర్మస్య ఉపాసనసహకారిత్వప్రతిపాదనాదేవ యుక్తం.

అ॥ అథ ఉక్తార్థే వాక్యకారసమ్మతిమాహ - వాక్యేస్తల్లబ్ధిరిత్యాదినా—

శ్రీ॥ వాక్యకారశ్చ ధ్రువానుస్మృతేర్వివేకాదిభ్య ఏవ నిష్పత్తిమాహ, "తల్లబ్ధిర్వివేకవిమోకాభ్యాసక్రియాకల్యాణానవసాదానుద్ధర్షేభ్యస్సంభవాన్నిర్వచనాచ్చ" ఇతి. వివేకాదీనాం స్వరూపంచాహ. జాత్యాశ్రయనిమిత్తాదుష్టాదన్నాత్కాయశుద్ధిర్వివేక ఇతి, అత్ర నిర్వచనం, "ఆహారశుద్ధౌ సత్త్వశుద్ధిః, సత్త్వశుద్ధౌ ధ్రువా స్మృతి" రితి, విమోకః కామానభిష్వంగ ఇతి, "శాన్త ఉపాసీతేతి" నిర్వచనం. ఆరమ్భణసంశీలనం పునఃపునరభ్యాస ఇతి నిర్వచనంచ, స్మార్తముదాహృతం భాష్యకారేణ, "సదా తద్భావభావిత ఇతి. పఞ్చమహాయజ్ఞాద్యనుష్ఠానం శక్తితః క్రియేతి, నిర్వచనం "క్రియావానేష బ్రహ్మవిదాం వరిష్ఠః" తమేతం వేదానువచనేన 'బ్రాహ్మణా వివిదిషన్తి యజ్ఞేన దానేన తపసా నాశకేనే" తి చ. సత్యార్జవదయాదానాహింసానభిధ్యాః కల్యాణానీతి, నిర్వచనం 'సత్యేన లభ్యః * తేషామేవైష విరజో బ్రహ్మలోక " ఇత్యాది. దేశకాలవైగుణ్యాత్ శోకవస్త్వాద్యనుస్మృతేశ్చ తజ్జం దైన్యమభాస్వరత్వం మనసోఽవసాద ఇతి తద్విపర్యయోఽనవసాదః. నిర్వచనం, "నాయమాత్మా బలహీనేన లభ్య ఇతి. తద్విపర్యయజా తుష్టిరుద్ధర్ష ఇతి తద్విపర్యయోఽనుద్ధర్షః, అతిసన్తోషశ్చ విరోధీత్యర్థః. నిర్వచనం, "శాన్తో దాన్త" ఇతి. ఏవం నియమయుక్తస్య ఆశ్రమవిహితకర్మానుష్ఠా

నేనైవ విద్యానిష్పత్తిరిత్యుక్తం భవతి. తథాచ శ్రుత్యన్తరం "విద్యాఞ్చావిద్యాఞ్చ యస్తద్వేదోభయం సహ। అవిద్యయా మృత్యుం తీర్త్వా విద్యయాఽమృతమశ్నుతే" ఇతి. అత్రావిద్యాశబ్దాభిహితం, వర్ణాశ్రమవిహితం కర్మ- అవిద్యయా - కర్మణా, మృత్యుం- జ్ఞానోత్పత్తివిరోధి ప్రాచీనం కర్మ, తీర్త్వా - అపోహ్య, విద్యయా- జ్ఞానేన, అమృతం-బ్రహ్మ, అశ్నుతే - ప్రాప్నోతీత్యర్థః.

శ్లో॥ వాక్యైస్తల్లబ్ధిరిత్యాదిభిరపి విశదం వాక్యకా
రోభిధత్తే తన్నిష్పత్తిం వివేకాదిభిరుపరచితైస్సాధనై
స్సప్తభిశ్చ । అన్నాజ్జాత్యాదిదోషోపహతివిరహి
తాత్కాయశుద్ధి ర్వివేకోసంగః కామైర్విమోకో
భ్యసనమతితరాం ధ్యేయ సంశీలనం స్యాత్ ॥ ౭౭ ॥
శక్త్యా చర్యా క్రియాస్స్యా ద్విధివిహితమహాపఞ్చ
యజ్ఞాదికానాం కల్యాణాన్యార్జవాహింసనయుత
కరుణా దానసత్యానభిధ్యాః । దేశే కాలేచ వైగు
ణ్యాత ఉపనిపత చ్ఛోకవస్త్వాద్యనుస్మృత్యాయాతా
భాస్వరత్వం హృది యదనవసాదోఽత్ర తచ్ఛూన్యతా
స్యాత్ ॥ దేశేకాలేచ సాద్గుణ్యత ఉపనిపత ద్ధర్ష
వస్త్వాద్యనుస్మృత్యాయాతం భాస్వరత్వం హృది
యదిద మనుద్ధర్ష ఏతత్ప్రహాణమ్ ॥ ౭౮ ॥
ఏవంభూతై ర్వివేకాదిభి రిహ నియమై రన్వితే
పుంసివిద్యా నిష్పత్తి స్స్వీయకర్మాచరణత ఇతి
తద్వాక్య సిద్ధోయ మర్థః । విద్యాఞ్చేత్యాది
వాక్యం వదతి సువిశదం బ్రహ్మవిద్యా స్వవిద్యా
శబ్దోపాత్తం స్వకర్మాజ్ఞ మితి కథయతీ యాజసో
పీతి చైవమ్ ॥ ౭౯ ॥

టీ॥ వాక్యైరితి - తల్లబ్ధిరిత్యాదిభిర్వాక్యైః - "తల్లబ్ధిర్వివేకవిమోకాభ్యాసక్రియా కల్యాణానవసాదానుద్ధర్షేభ్యస్సంభవాన్నిర్వచనాచ్చ" ఇత్యాదిభిర్వాక్యైః, వాక్యకారః - ఉపరిచితేస్సప్తభిస్సాధనైశ్చ - అనుష్ఠితసాధనసప్తకేన, తన్నిష్పత్తిం - ఉపాసననిష్పత్తిం, విశదం - స్ఫుటమ్, అభిధత్తే - ప్రతిపాదయతీత్యర్థః తత్ర వివేకాదీనాంస్వరూపం క్రమశఃప్రతిపాదయితుమారభతే. అన్నాదిత్యాదినా- జాత్యాదిదోషహతివిరహితాత్- జాత్యాదిదోషైర్యా ఉపహతిః - దుష్టతా, తద్విరహితాత్ - తచ్ఛూన్యాదిత్యర్థః ఆదిశబ్దేన ఆశ్రయనిమిత్తే గృహ్యేతే. అన్నస్యహిత్రయోదోషాః, జాత్యా, ఆశ్రయేణ, నిమిత్తేచ - తత్ర ప్రథమః, కళఞ్జ గృఞ్జనాదేః, ద్వితీయోఽభిశస్తపతితాది స్వామికస్య, తృతీయః కేశాద్యుపహతస్య, నిరుక్తత్రివిధదోషరహితా దన్నాత్ భుజ్యమానాత్ యాకాయశుద్ధిః, కాయస్య - దేహస్య, శోధనం, రజస్తమోభ్యాంవిమోచనం, సత్త్వోద్రిక్తీకరణమితియావత్, సైవ వివేకః - వివేకశబ్దార్థ ఇత్యర్థః. అత్ర నిర్వచనం, ఆహారశుద్ధౌసత్త్వశుద్ధిరిత్యాదికం ప్రమాణతయావివక్షితం. అథ విమోకస్వరూపమాహ - అసంగః కామైరితి కామైః - విషయకామాదిభిః, అసంగః - సంసర్గరాహిత్యం, విమోకః - విమోకశబ్దార్థ ఇత్యర్థః అత్ర ప్రమాణం, శాన్త ఇత్యాదికం. అథ అభ్యాస స్వరూపమాహ - అభ్యసనమితి. అభ్యసనం- అభ్యాసపదార్థః - అతితరాం - అత్యన్తమ్, ధ్యేయసంశీలనమ్ - ధ్యేయస్య - ధ్యానయోగ్యస్య, శుభాశ్రయస్యవస్తునః, సంశీలనం - పరి

శీలనం, ప్రతిసన్ధానరూపం, స్యాత్ - భవేదిత్యర్థః. అథక్రియాం నిర్వక్తి - శక్త్యేత్యాదినా - విధివిహితమహాపఞ్చయజ్ఞాదీనాం - విధివాక్యేషువిహితాని యాని, మహాపఞ్చయజ్ఞాదికాని - పఞ్చమహాయజ్ఞాదికాని, తేషాం, శక్త్యా - శక్త్యనుగుణ్యేన, చర్యా- అనుష్ఠానం, క్రియాస్యాత్ -క్రియాశబ్దార్థస్స్యాదిత్యర్థః. అథ కల్యాణశబ్దార్థన్నిర్వక్తి - కల్యాణానీతి - ఆర్జవాహింసన యుతకరుణాదాన సత్యానభిధ్యాః - ఆర్జవఞ్చ అహింసనఞ్చ ఆర్జవాహింసనే, తాభ్యాం యుతాః - సహితాః, యాఃకరుణాదానసత్యానభిధ్యాః - తాఃకల్యాణాని - కల్యాణశబ్దార్థా ఇత్యర్థః. ఆర్జవం - కరణత్రయసారూప్యం, అహింసనం - భూతహింసావర్జనమ్, కరుణా - స్వార్థ నిరపేక్షపరదుఃఖాసహిష్ణుతా, దానమ్ - యథాశక్తి అర్థిభ్యః ప్రతిపాదనమ్, సత్యమ్ - భూతహితంయథార్థప్రతిపాదనమ్, అనభిధ్యా- అభిధ్యారాహిత్యమ్, అభిధ్యాచ - పరకీయేస్వత్వబుద్ధిః, నిష్ఫలచిన్తావా, పరకృతాపకారచిన్తావా, అథ అనవసాదస్వరూపమాహ - దేశకాలఇత్యాదినా - దేశకాలేచవైగుణ్యతః - దేశవైగుణ్యతఃకాలేవైగుణ్యతశ్చేత్యన్వయః. దేశవైగుణ్యం - దేశనిష్ఠమ్ ఆనుకూల్యరూపగుణరాహిత్యం, దస్యుప్రభృతిభిః పీడితత్వాదినా - కాలేవైగుణ్యఞ్చ, కాలనిష్ఠమ్ అనానుకూల్యం దుర్భిక్షాదిజనితమ్, ఏతదుభయవిధవైగుణ్యతః, ఉపనిపతచ్ఛోకవస్త్వాద్యనుస్మృత్యాచ ఉపనిపతన్తి మనసిసాన్నిధ్యముపగతాః, యాశోకవస్త్వాద్యనుస్మృతిః- శోకహేతుభూత బన్ధుమరణరూప వస్త్వాదిప్రతిసన్ధానమ్, ఆదిపదేన భయహేతుభూతభావివస్తునః పరిగ్రహః. తథావిధస్మృత్యాచ, ఆర్తం

హృది యదభాస్వరత్వమ్, ధ్యానక్షమతారాహిత్యమ్, తదభ్యస్యతా అత్ర) అనవసాదస్స్యాత్ - అనవసాదశబ్దార్థో భవేదిత్యర్థః. అథ అనుద్ధర్షస్వరూపమాహ దేశే కాల ఇత్యాదినా - దేశే కాలే చ సాద్గుణ్యతః - దేశకాలయోస్సాద్గుణ్యాచ్చ, దేశసాద్గుణ్యం - దేశస్య గుణసంపత్తిః, భోగ్యవస్తుసమృద్ధిరూపా, కాలసాద్గుణ్యమ్ - కాలస్యసుభిక్షత్వాదిరూపమ్, తథావిధ ద్విధసాద్గుణ్యతః, ఉపనిపతద్ధర్ష వస్త్వాద్యనుస్మృత్యాచ - ఉపనిపతస్తి- సన్నిధానం ప్రాప్తా, యాహర్షవస్త్వాదేః - హర్షహేతుభూతవస్త్వాదేః, పుత్రోత్పత్త్యాదేః, అనుస్మృతేః తయోశ్చ, హృది ఆత్తం ప్రాప్తం, యదిదం భాస్వరత్వమ్ హర్షవిష్టత్వం ధ్యానోపరోధి, ఏతత్పరిహారణమ్ ఏతత్పరిత్యాగః, అనుద్ధర్షః- అనుద్ధర్షశబ్దార్థ ఇత్యర్థః. అతిసంతోషస్యాపి విరోధిత్వాత్ అనుద్ధర్షస్యాపి సాధనసప్తకేఽన్తర్భావః. అథ తల్లబ్ధిరిత్యాదివాక్యకారవాక్యసిద్ధార్థం సంకలయ్య నిగమయతి ఏవంభూతైరితి - ఏవంభూతైః - ఉక్తప్రకారైః, వివేకాదిభిర్నియమైః - వివేకాదిరూపైర్నియమైః, అన్వితేపుంసి - ఉపహితేపురుషే, విద్యానిష్పత్తిః - ఉపాసననిష్పత్తిః, స్వీయకర్మాచరణతః - స్వవర్ణాశ్రమోచితకర్మానుష్ఠానతః, ఇత్యయమర్థః తద్వాక్యసిద్ధః - నిరుక్త వాక్యకారవాక్యప్రతిపన్నః, అనవసాదానుద్ధర్షయోస్సాధనత్వే ప్రమాణం "నాయమాత్మాబలహీనేన లభ్య" ఇత్యాదికమ్. అథ ఉక్త బ్రహ్మోపాసనస్య వర్ణాశ్రమధర్మాఙ్గత్వేశ్రుత్యన్తరం తదనుగ్రాహకం పురాణవచనఞ్చాహ విద్యాం చేతి - విద్యాం చేత్యాదివాక్యమ్-విద్యాఞ్చావిద్యాం చేత్యాదిశ్రుతివాక్యమ్, బ్రహ్మవిద్యాసు - బ్రహ్మోపాసనేషు, అవిద్యాశబ్దోపాత్తం - అవిద్యాశబ్దప్రతిపాదితమ్, స్వకర్మ

స్వవర్ణాశ్రమోచితం కర్మ, అఙ్గమితి సువిశదం వదతి - అఙ్గమితి సువ్యక్తం ప్రతిపాదయతీత్యర్థః. ఇయాజసోపీతిచ - వాక్యమిత్యస్య అత్రానుషఙ్గః - ఇయాజసోపీతి విష్ణుపురాణవాక్యఞ్చేత్యర్థః. ఏవం కథయతి - బ్రహ్మవిద్యాసుస్వకర్మాఙ్గమితికథయతీత్యర్థః.

శ్రీ॥ మృత్యుతరణోపాయతయాప్రతీతా అవిద్యా విద్యేతర ద్విహితం కర్మైవయథోక్తమ్, "ఇయాజసోపిసుబహూన్యజ్ఞాన్ జ్ఞానవ్యపాశ్రయః । బ్రహ్మవిద్యామధిష్ఠాయ తర్తుం మృత్యుమవిద్యయే" తి జ్ఞానవిరోధిచకర్మ పుణ్యపాపరూపమ్, బ్రహ్మజ్ఞానోత్పత్తి విరోధిత్వేన అనిష్టఫలతయా ఉభయోరపి పాపశబ్దాభిధేయత్వమ్ అస్య చ జ్ఞానవిరోధిత్వం, జ్ఞానోత్పత్తిహేతుభూత శుద్ధసత్వవిరోధి రజస్తమోవివృద్ధిద్వారేణ, పాపస్యచ జ్ఞానోదయవిరోధిత్వమ్, "ఏష ఏవాసాధుకర్మ కారయతి తంయమధోనినీషతీ" తి శ్రుత్యావగమ్యతే, రజస్తమసో ర్యథార్థజ్ఞానావరణత్వం; సత్వస్యచ యథార్థజ్ఞానహేతుత్వం భగవతైవప్రతిపాదితమ్ - "సత్వాత్సంజాయతే జ్ఞాన" మిత్యాదినా. అతశ్చజ్ఞానోత్పత్తయే పాపంకర్మనిరసనీయమ్, తన్నిరసనఞ్చ అనభిసంహితఫలేనానుష్ఠితేన కర్మణా. తథాచ శ్రుతిః "ధర్మేణపాపమపనుదతీ" తి.

అ॥ ఉపాత్తపురాణశ్లోకే మృత్యుశబ్దార్థమాహ - మృత్యురితి.

శ్లో॥ మృత్యుర్జ్ఞానోపరోధిద్వివిధమపి భవేత్కర్మ
యత్పుణ్యపాపం స్యాత్పుణ్యస్యాపి పాపవ్యవహరణ
మిహానిష్టదత్వాన్ముముక్షోః । అస్య జ్ఞానోపరోధిత్వ
మిహ తనుమయే కారణం శుద్ధసత్వం హత్వోద్యద్
రాజసాదే రుపచయజననద్వారకం వేదితవ్యమ్ ॥౭౬॥

పాపస్య జ్ఞానజన్మప్రతిహతికరణం శ్రూయతే హ్యేష
ఏవాఽసాధ్వీత్యాదౌ తు వాక్యే పరమశుభగతౌ తస్య
హేతుత్వవాచి । సతోర్వేద్రికాద్యథార్థప్రమితి రత
రయో స్తన్నిరోధాపహత్వం సత్వాదిత్యాదిగీతా
వదతి తదుదయాయాహితం కర్మవార్యమ్ ॥ ౭౭ ॥

తస్యధ్వంసస్త్వఫలేచ్ఛారహిత కృతవిధిప్రోక్తధర్మేణ
హి స్యాత్ ధర్మేణేత్యాదివాక్యం వదతి ఖలు కృతా
ద్ధర్మతస్త్వపాపహానిమ్ ॥ ౭౭౪ ॥

టీ॥ జ్ఞానోపరోధి - జ్ఞానోత్పత్తిప్రతిబన్ధకమ్, పుణ్యాపాపం ద్వివిధమపియత్కర్మ - పుణ్యపాపాత్మకముభయవిధమపియత్కర్మ తన్మృత్యుర్భవేత్ - తత్ శ్లోకేమృత్యుశబ్దార్థో భవేదిత్యర్థః. యత్తదోర్నిత్యసంబన్ధేన తచ్ఛబ్దానుసంధానాదుక్తార్థలాభః. నను పుణ్యపాపయోరుభయోర్మృత్యుశబ్దార్థత్వం జ్ఞానోత్పత్తివిరోధిత్వఞ్చ కథముచ్యతే, శ్రుతిర్హి "ధర్మేణపాపమపనుదతీ" తి పాపమాత్రస్యైవ నివర్తనీయత్వం ప్రతిపాదయతీత్యాశఙ్క్య తాదృశశ్రుతివాక్యేపి పాపశబ్దస్య పుణ్యపాపోభయపరత్వాత్తయోరుభయోరపి నివర్తనీయత్వం వివక్షితమ్, ఇత్యభిప్రేత్య పుణ్యస్యపాపశబ్దేన వ్యవహారణె తత్సాధారణప్రవృత్తినిమిత్తమాహ- స్యాత్పుణ్యస్యాపీతి - పుణ్యస్యాపి - ఇహ - శ్రుతివాక్యే "ధర్మేణపాపమపనుదతీ" త్యాదౌ, పాపవ్యవహరణమ్ - పాపశబ్దేన వ్యవహారః, స్యాత్ - భవేదిత్యర్థః. కుతఇత్యత్రాహ - అనిష్టదత్వాన్ముముక్షో

రితి ముముక్షోః అనిష్టహేతుత్వాదిత్యర్థః. అయంభావః, అనిష్ట హేతుత్వం పాపశబ్ద ప్రవృత్తినిమిత్తమ్, అనిష్టఞ్చ అధికారిభేదేన భిన్నమ్, అపేక్షితపురుషార్థానాంభేదాత్, అతః స్వర్గార్థినామపేక్షితమపి స్వర్గం ముముక్షోర్మోక్షవిరోధిత్వేనానిష్టమితి తద్ధేతుత్వేన పుణ్యస్య ప్రవృత్తినిమిత్తయోగాత్పాపశబ్దేనవ్యవహరణమితి. ప్రవృత్తినిమిత్తశరీరే అలౌకికత్వస్యాపి నివేశాత్, న శస్త్రాదౌ పాపశబ్ద ప్రయోగాపత్తిః. నను కథం పాపస్య జ్ఞానోపరోధిత్వముచ్యతే, రజస్తమసోర్హి జ్ఞానోపరోధిత్వం ప్రమాణసిద్ధమిత్యాశఙ్క్య రజస్తమసోస్తదుపరోధిత్వేపి పాపస్య తదుత్పాదకత్వే నవిరోధ ఇతి సమాధత్తే - అస్యేత్యాదినా. ఇహ - అస్మిన్ ప్రమాణే, అస్య - పాపస్య జ్ఞానోపరోధిత్వమ్ - ఉక్తంజ్ఞానవిరోధిత్వమ్, తదుదయే - జ్ఞానోదయే, కారణమ్ - హేతుభూతమ్, శుద్ధసత్త్వమ్ - శుద్ధసత్త్వాఖ్యం గుణమ్, హత్వా - నివార్య, ఉద్యద్రజసాదేః - ఉత్పద్యమానరజోగుణాదేః, ఉపచయజననద్వారకమ్ - అభివృద్ధ్యుత్పాదనద్వారకమ్, వేదితవ్యమ్ - జ్ఞేయమ్ తథాచ క్రియమాణంహి పాపం రజోగుణం తమోగుణఞ్చ పుంసో వర్ధయిత్వా శుద్ధసత్త్వన్నైవన్నివారయతి, తన్నివారణాజ్జ్ఞానప్రతిరోధ ఇతి రజస్తమసోః జ్ఞానోపరోధిత్వవాచః పాపస్య తదుపరోధిత్వవాచశ్చ న పరస్పర విరోధః. సద్వారకత్వాద్వారకత్వాభ్యా ముభయోపపత్తేః అథ పాపస్య జ్ఞానవిరోధిత్వేప్రమాణం శ్రుతిమాహ - పాపస్యేతి - పాపస్య - పాపవ్యవహారవిషయస్య కర్మణః, జ్ఞానజన్మప్రతిహతికరణమ్ - జ్ఞానజన్మప్రతి

బన్ధకత్వమ్, పరమశుభగతౌ - అత్యన్తమశుభమార్గే, తస్య - పాపస్య, హేతుత్వవాచి- హేతుత్వప్రతిపాదకే "ఏష ఏవాసాధ్వి" త్యాదౌ- "ఏష ఏవాసాధు కర్మ కారయతి తం యమధో నినీషతి" ఇత్యాదిరూపే, వాక్యే - శ్రుతివాక్యే, శ్రూయతేహి - ప్రతిపాద్యతేహి, హి ప్రసిద్ధా, నన్వియం శ్రుతిః అధో నినీషతీత్యత్ర నిరయనినీషాపరైవ కిన్న స్యాత్ ఇతి చేద్బ్రూమః "ఏష ఏవ సాధు కర్మ కారయతి తం యమేభ్యో లోకేభ్య ఉన్నినీషతీ" త్యత్ర శ్రూయమాణోన్నయనప్రత్యనీకం హి ఇదమధోనయనమ్, న చ తత్రోన్నయనమపి నాకాదిరూపోర్ధ్వలోకనయనరూపమేవ కిన్న స్యాదితి వాచ్యమ్, యమేభ్యో లోకేభ్య ఇతి అన్తర్వర్తి సర్వలోకాపేక్షయా ఊర్ధ్వలోకప్రాపణస్యైవ బహువచనాదిస్వారస్యాదవగతత్వేన అపవర్గప్రాపణస్యైవ ఉన్నయనశబ్దార్థతాయా ఆవశ్యకత్వాత్, తథా చ ఉన్నయనస్య అపవర్గప్రాపకత్వరూపస్య తదౌపయికోపాసననిష్పాదనే పర్యవసన్నత్వేన ఉన్నయనప్రత్యనీకమధోనయనముపాసనప్రతిఘాతాపాదనమేవేతి అసాధుకర్మణోఽధోనయనహేతుత్వముపాసనప్రతిఘాతాపాదకత్వమేవేతి అసాధుకర్మణాం జ్ఞానవిరోధితాగమకత్వముక్తశ్రుతివాక్యస్య నిష్ప్రత్యూహమ్. నన్వేవమపి ఉన్నయనస్య సర్వాపేక్షయా ఊర్ధ్వలోకప్రాపణరూపస్య అపవర్గప్రాపణే పర్యవసన్నత్వేపి తత్ప్రత్యనీకమధోనయనం గర్భజన్మజరామరణాది సంసారప్రాపణరూపమేవ కిన్న స్యాదితి చేత్, ఏవమపి తత్ప్రకరణే "యం త్వం మనుష్యాయ హితతమం మన్యసే" ఇత్యుపక్రమవాక్యేన

“మాముపాస్స్వే” తి విధిత్సితస్యోపాసనస్యహి మోక్షోపాయత్వ మవగమ్యతే, అత ఉక్తశ్రుతివాక్యే ఉన్నయనస్య ఉపాసననిష్పాదన ద్వారకాపవర్గప్రాపణరూపస్యైవ ప్రతిపన్నత్వాత్ తత్ప్రత్యనీక మధోనయనం గర్భజన్మజరామరణాదిప్రాపణమపి ఉపాసనప్రతి బన్ధద్వారేణభావ్యమిత్యుక్తశ్రుతివాక్యస్య అసాధుకర్మణాం జ్ఞాన ప్రతిబన్ధకతాప్రతిపాదకత్వముక్తమ్. అస్తు వా ఉన్నయనాధోన యనే స్వర్గనరకప్రాపణరూపే, తథాప్యసాధుకర్మణాం జ్ఞానవిరోధి త్వముక్తశ్రుతివాక్యేన సిద్ధ్యతి, తథాహి, భగవత ఉన్నినీషాధోనినీషే చేతనవిశేషవిషయిణ్యౌ యదినిర్హేతుక్యౌస్యాతాం తదా వైషమ్య నైర్ఘృణ్యప్రసఙ్గఇతి నైతచ్చేతనగతం యద్ద్వయం తద్ద్వయంగతిద్వ యనినీషా నిమిత్తభూతాతిప్రభూతపుణ్యపాపరూపం, తన్నిమిత్తకే ఇతివిజ్ఞాయతే. తత్రచ గతిద్వయపర్యాప్త సాధ్వసాధుకర్మకారయి తృత్వమీశ్వరస్య నభూతావేశాదివ జీవబుద్ధ్యనపేక్షమ్, తథాసతి జ్ఞాన చికీర్షాద్యభావాత్ వాయూదకాదిప్రేరితతృణాదేరివ సంసారిణాం శాస్త్రవశ్యత్వాభావేన కర్మఫలభోక్తృత్వానుపపత్తేః. అతో జ్ఞానప్రదానద్వారేణైవ ఉన్నయనమ్, అధోనయనఞ్చ తత్ప్రతిబన్ధ ద్వారా వాక్యద్వయావగతమ్. తథాచ స్మర్యతే - “ నదేవాయష్టి మాదాయ రక్షన్తిపశుపాలవత్। యంహిరక్షితుమిచ్ఛన్తి బుద్ధ్యాసం యోజయన్తితమ్॥ యస్మైదేవాఃప్రయచ్ఛన్తి పురుషాయపరాభవమ్। బుద్ధింతస్యాపకర్షన్తి సోపనీతోవినశ్యతీ ” తి చ. తథా “ పుణ్యాం ప్రజ్ఞాంవర్ధయతి క్రియమాణం పునఃపునః। వృద్ధప్రజ్ఞః పుణ్యమేవ

కర్తుమారభతే నరః ॥ పాపంప్రజ్ఞాన్నాశయతి క్రియమాణంపునః పునః । నష్టప్రజ్ఞః పాపమేవ కర్తుమారభతే నర ” ఇతి చ. తత్ర బుద్ధిమపకర్షన్తి ప్రజ్ఞాన్నాశయతీతి చ సమ్యగ్జ్ఞాననాశపూర్వకవిపరీతజ్ఞానోత్పత్తిర్వివక్షితా, విపరీతజ్ఞానమన్తరా పాపారమ్భాసంభవాత్ ఇత్యుక్తశ్రుతివాక్యయోరుక్తస్మృతిన్యాయానుగృహీతయోః స్వధ్వసాధుకర్మణోఽజ్ఞానోత్పాదకత్వ తద్విరోధితా ప్రతిపాదకత్వమవ్యాహతమ్. సత్వస్య యథార్థజ్ఞానహేతుత్వే రజస్తమసోశ్చ తద్విరోధిత్వే భగవద్గీతాంప్రమాణయతి - సత్త్వోద్రేకాదిత్యాదినా. సత్త్వోద్రేకాత్ - సత్వగుణాతిశయాత్, యథార్థప్రమితిమ్ - యథార్థజ్ఞానోత్పత్తిమ్, ఇతరయోః - రజస్తమసోః, తన్నిరోధావహత్వమ్ - యథార్థజ్ఞానప్రతిబన్ధాపాదకత్వమ్, సత్త్వాదిత్యాదిగీతా. సత్త్వాత్సంజాయతే జ్ఞాన “మిత్యాదిగీతావచనం” వదతి - ప్రతిపాదయతీత్యర్థః. తతః కిం ప్రస్తుతస్య కర్మణోఽపేక్షితత్వస్య ఇత్యత్రాహ - తదుదయాయేతి. తదుదయాయ - జ్ఞానోత్పత్తయే, అహితం కర్మ - అనిష్టసాధనంపాపంకర్మ, వార్యమ్ - నిరసనీయమ్, తతోఽపి కిమిత్యత్రాహ తస్యేతి - తస్య - పాపస్య, ధ్వంసః - నివృత్తిః, ఫలేచ్ఛారహిత కృత విధిప్రోక్తధర్మేణ - ఫలేచ్ఛారహితేన - ఫలాపేక్షావర్జితేన పురుషేణ, కృతః - అనుష్ఠితః, యో విధిప్రోక్తధర్మః - అవశ్యకర్తవ్యతయా విహితః, నిత్యనైమిత్తికాత్మకధర్మః, తేన, స్యాత్ - భవేత్, తత్ర కిం ప్రమాణమిత్యత్రాహ - ధర్మేణేత్యాది. ధర్మేణేత్యాదివాక్యమ్ - ధర్మేణపాపమపనుదతీత్యాదివాక్యమ్, కృతాద్ధర్మతః - అనుష్ఠితేన ధర్మేణ, పాపహానిమ్ - పాపనివృత్తిమ్, వదతి ఖలు - ప్రతిపాదయతీత్యర్థః.

శ్రీ॥ తదేవం బ్రహ్మప్రాప్తిసాధనం జ్ఞానం సర్వాశ్రమకర్మాపేక్షమ్ - అతోఽపేక్షితకర్మస్వరూపజ్ఞానం కేవలకర్మణామల్పాస్థిరఫలత్వజ్ఞానఞ్చ కర్మమీమాంసావసేయమితి సైవాపేక్షితా బ్రహ్మజిజ్ఞాసాయాః పూర్వవృత్తా వక్తవ్యా.

అ॥ జ్ఞానస్య కర్మసాపేక్షత్వం నిగమయతి తస్మాదితి—

శ్లో॥ తస్మాత్కర్మైతదఙ్గం క్షయి మితఫలదం కేవలం
కర్మ యచ్చైతజ్జ్ఞానం కర్మచిన్తాహితమత ఇహ సా
ఽపేక్షితా పూర్వవృత్తా ॥ ౭౮ ॥

టీ॥ తస్మాత్ - శ్రుతిస్మృతి తదనుగ్రాహకోపపత్తి సూత్రవాక్యకార వచనరూపహేతుతః ఏతదఙ్గం - ఏతస్య బ్రహ్మోపాసనస్యాఙ్గం, యదిత్యుత్తరవాక్యస్థస్యైతాప్యనుషఙ్గః యత్కర్మ-యద్వర్ణాశ్రమవిహితం, కర్మ, యచ్చ కేవలం కర్మ - బ్రహ్మోపాసనవిధురం ఫలకామనయా అనుష్ఠీయమానం కర్మ, ఏతజ్జ్ఞానమ్ ఏతయోరుభరుభయోర్హి కర్మణోః స్వరూపనిర్ణయః, కర్మచిన్తాహితమ్ కర్మమీమాంసాధీనః, అతః- తస్మాద్ధేతోః, ఇహ - అస్మిన్ బ్రహ్మవిచారే, అపేక్షితా - సా - కర్మచిన్తైవ, పూర్వవృత్తా - బ్రహ్మవిచారాత్పూర్వభావినీ,

శ్రీ॥ అపిచ నిత్యానిత్యవస్తువివేకాదయశ్చ మీమాంసాశ్రవణమన్తరేణ నసంపత్స్యన్తే ఫలకరణేతికర్తవ్యతాధికారివిశేషనిశ్చయాదృతే కర్మస్వరూప తత్ఫల తత్స్థిరత్వాస్థిరత్వాత్మనిత్య

త్వాదీనాం దురవబోధత్వాత్, ఏషాం సాధనత్వఞ్చ వినియోగావసేయమ్, వినియోగశ్చ శ్రుతిలింగాదిభ్యః, సచ తార్కేయః.

అ॥ యత్పరేణ నిత్యానిత్యవస్తువివేకాదికం బ్రహ్మవిచారే అపేక్షితం పూర్వవృత్తమిత్యుక్తమ్, తత్ప్రతిక్షిపతి - నిత్యేత్యాదినా—

శ్లో॥ నిత్యానిత్యప్రమాది నహిభవతివినైవేహ
మీమాంసయాధీర్నోత్పన్నాచేత్ ఫలైతత్కరణ
తదితికర్తవ్యతాఽధిక్రియాదేః దుర్బోధోహిక్రియా
తత్ఫలతదుపహతి స్థైర్యనిత్యాత్మతాది స్తన్మీమాం
సైకసాధ్యః కథమిహ భవితా పూర్వవృత్తస్స ఏషః॥
కిఞ్చైషాంసాధనత్వం భవతిహి వినియోగావసేయం
సతుస్యాచ్ఛ్రుత్యాదిభ్యోవిచారస్త్వయముపరచితః
పూర్వతన్త్రేతృతీయే। మీమాంసామన్తరైషాంసహి
సుగమమిదంసాధనత్వంత్వయోక్తం నాతస్తత్పూర్వ
భావస్స్వవచఇహ వినాకర్మచిన్తాం త్వయాపి ॥౮౦॥

టీ॥ నిత్యానిత్యప్రమాదిః - నిత్యానిత్యవస్తువివేకాదిః, ఇహ అస్మిన్నధీతవేదేపురుషే, మీమాంసయావినైవ - మీమాంసాశ్రవణమన్తరేణేత్యర్థః. నభవతిహి - నోత్పద్యతేహి, కుతఇత్యత్రాహ - నోత్పన్నాచేదితి - ఫలైతత్కరణతదితికర్తవ్యతాధిక్రియాదేః - ఫలం - భోగోమోక్షశ్చ, ఏతత్కరణమ్ - యజ్ఞోపాసనాదిః, తదితికర్తవ్యతా - ప్రయాజాదిస్సాధనసప్తకంచ, అధిక్రియా - అధికారః, బుభుక్షా ముముక్షాచ, ఏతేషాం ధీఃనోత్పన్నాచేత్ - నిశ్చ

యోనాస్తిచేత్, క్రియా తత్ఫల తదుపహతి స్థైర్య నిత్యాత్మతాదిః-
కర్మస్వరూప తత్ఫల తదనిత్యత్వ నిత్యత్వాత్మనిత్యత్వాదిః, దుర్బో
ధోహి - నిర్ణేతుం నశక్య ఇత్యర్థః. అత్ర హేతౌ స్వాధ్యాయవిశిష్ట
త్వమితిచేన్నైవమ్, మీమాంసాయాం ఫలకరణే తికర్తవ్యతాదీనాం
తత్తద్విషయవాక్యోపస్థాపితానాం ప్రత్యధికరణం తత్తన్న్యాయై
ర్యోర్నిర్ణయః క్రియతే స హేతుః, తత్తదధికరణన్యాయానుగృ
హీత తత్తచ్ఛ్రుతివాక్యైః పరస్పరమేకవాక్యత్వమాపన్నైర్యో
మహావాక్యార్థనిశ్చయోజాయతే స సాధ్యఇతి నాభేదస్సాధ్యహే
త్వోః. తథాచ కర్మబ్రహ్మవిచారానన్తరభావినో నిత్యానిత్యవస్తు
వివేకాదేర్న బ్రహ్మమీమాంసాపూర్వవృత్తత్వ ముచితం. నిత్యా
నిత్యవస్తువివేకేనైవ ఇహాముత్ర ఫలభోగవిరాగో ముముక్షుత్వఞ్చ,
శమదమాదిసాధనసంపదపి “ శమదమాద్యుపేతస్స్యా ” దితి బ్రహ్మ
మీమాంసాయామేవహి నిరూప్యతే, అతోఽస్మిన్సాధనచతుష్టయే
సిద్ధే బ్రహ్మవిచారః, బ్రహ్మవిచారాత్తత్సిద్ధిః, ఇత్యన్యోన్యాశ్రయ
ప్రసంగేన న సాధనచతుష్టయస్య బ్రహ్మవిచారపూర్వవృత్తత్వం
యుక్తమితిభావః. తత్ - తస్మాత్, మీమాంసైకసాధ్యః— కర్మ
బ్రహ్మమీమాంసాశ్రవణేనైవోత్పాద్యః, స ఏషః - పూర్వోక్తో
నిత్యానిత్యప్రమాదిః, ఇహ - బ్రహ్మవిచారే, పూర్వవృత్తః - పూ
ర్వకాలేప్రవృత్తః, కథం. భవితా- కథంవాభవితుమర్హతీత్యర్థః

అథ నిత్యానిత్యవస్తువివేకాదీనాం బ్రహ్మవిచారసాధనతయా
తత్పూర్వవృత్తత్వం వదతామపి తేషాం తత్సాధనత్వనిర్ణయః

పూర్వమీమాంసయైవ సంపాదనీయ ఇతి తదర్థమపి బ్రహ్మవిచారే
తత్పూర్వవృత్తత్వమావశ్యకమిత్యాహ - కిఞ్చేత్యాదినా - ఏషాం -
సాధనచతుష్టయాన్తర్గతశమాదీనాం, సాధనత్వం - బ్రహ్మవిచార
సాధనత్వం, వినియోగావసేయమ్ - వినియోగేన నిశ్చేయం, వినియో
గః - అఙ్గత్వజ్ఞాపనం, సతు - వినియోగస్తు, శ్రుత్యాదిభిస్స్యాత్,
శ్రుతిలింగాదిభిస్స్యాత్, ఇత్యర్థః. అయంవిచారస్తు - శ్రుతిలిఙ్గాదిభి
రఙ్గత్వనిర్ణయౌపయికవిచారస్తు, పూర్వతన్త్రే - పూర్వమీమాం
సాయాం, తృతీయే - తృతీయాధ్యాయే, ఉపరచితః - కృతః, మీమాం
సామన్తరా - మీమాంసాంవినా, ఏషాం - శమాదీనాం, హి - యతః
త్వయోక్తం - త్వదుక్తం, ఇదం సాధనత్వం - బ్రహ్మవిచారసాధన
త్వం, నసుగమం - న శక్యావబోధమ్, అతః - తస్మాద్ధేతోః, తత్పూ
ర్వభావః - సాధనచతుష్టయస్య బ్రహ్మవిచారపూర్వభావః. కర్మ
చిన్తాంవినా - కర్మవిచారంవినా త్వయాపి - సాధనచతుష్టయస్య
పూర్వవృత్తత్వవాదినా త్వయాపి, నసువచః - నవక్తుంశక్యఇత్యర్థః.

అ॥ అథ ఉద్గీథోపాసనస్య అత్రైవ చిన్త్యమానత్వాత్
తస్యచ కర్మాఙ్గత్వాత్ తద్విచారస్య అఙ్గిభూతకర్మవిచారసాపేక్ష
త్వాత్, తదర్థమపి కర్మవిచారస్య బ్రహ్మవిచారే అపేక్షేతి
తతోపి కర్మవిచారస్య పూర్వవృత్తత్వం. యద్యపి ఉద్గీథోపాస
నస్యచిన్తనం బ్రహ్మవిచారే నసాక్షాత్సంగతమ్, అపితు కర్మాఙ్గత్వేన
కర్మవిచారఏవతస్య సాక్షాత్సంగతిః, ఇహ తు బ్రహ్మోపాసన
నిరూపణే ఉపాసనత్వావిశేషేణ ప్రసంగాదేవ సంగతిరితి ప్రాగుక్తమ్,

తథాపి తదయుక్తం, ఉద్గీథోపాసనస్య బ్రహ్మదృష్టిరూపత్వేన తచ్చిన్తనస్య బ్రహ్మజ్ఞానసాపేక్షత్వేన బ్రహ్మవిచార ఏవ తస్య సాక్షాత్సంగతేరితి తచ్చిన్తనోపయుక్త తదఙ్గకర్మస్వరూపనిరూపణం బ్రహ్మవిచారే అపేక్షితమేవేత్యాహ - ఉద్గీథేత్యాదినా.

శ్రీ॥ ఉద్గీథాద్యుపాసనాని కర్మసమృద్ధ్యర్థాన్యపి బ్రహ్మదృష్టిరూపాణి బ్రహ్మజ్ఞానసాపేక్షాణీతి ఇహైవ చిన్తనీయాని, తాన్యపి కర్మాణ్యనభిసంహితఫలాని బ్రహ్మవిద్యోత్పాదకానీతి తత్సాద్గుణ్యాపాదనాన్యేతాని సుతరామిహైవ సంగతాని, తేషాం చ కర్మస్వరూపాధిగమాపేక్షా సర్వసమ్మతా.

శ్లో॥ ఉద్గీథోపాసనం యద్విహితమిహ యతో బ్రహ్మ
దృష్టిస్వరూపం బ్రహ్మజ్ఞానవ్యపేక్షం తదితి తత ఇహై
వాస్య యుక్తానుచిన్తా । బ్రహ్మజ్ఞానాఙ్గకర్మాతిశయ
కరతయాప్యేతదత్రైవ చిన్త్యం చిన్తాయాం తస్య
సర్వానుమత ఉపకృతేః కర్మచిన్త్యోపయోగః ॥ ॥

టీ॥ ఇహ - బ్రహ్మకాణ్డే, యత్ ఉద్గీథోపాసనం విహితమ్- యత్తదోర్నిత్యసంబన్ధేన తదిత్యధ్యాహారః - తత్ యతో బ్రహ్మదృష్టిస్వరూపమ్, - అబ్రహ్మణి బ్రహ్మత్వేన దృష్టిరూపమ్, ఇదం హేతుగర్భం విశేషణమ్. తతః - తత్ - నిరుక్తముద్గీథోపాసనమ్, బ్రహ్మజ్ఞానవ్యపేక్షమితి - ఉపాస్యవిశేషణబ్రహ్మనిరూపణసాపేక్షమితి, తతః తస్మాద్ధేతోః, అస్య - ఉద్గీథోపాసనస్య, అనుచిన్తా - నిరూపణమ్ ఇహైవ యుక్తా - అత్ర బ్రహ్మవిచార ఏవ సాక్షాత్సంగతత్వాత్ క-

ర్తుం యుక్తమిత్యర్థః. బ్రహ్మవిచారే తస్య సాక్షాత్సంగతత్వే హేత్వన్తరమాహ - బ్రహ్మజ్ఞానేతి - బ్రహ్మజ్ఞానాఙ్గకర్మాతిశయకరతయాపి - మోక్షహేతుభూతం యద్బ్రహ్మోపాసనం, తత్రాఙ్గభూతం యత్ఫలాభిసన్ధిరహితం కర్మ ఉద్గీథోపాసనాఙ్గకం, తదతిశయకరతయాపి - తత్సమృద్ధ్యర్థత్వేనాపి, ఏతత్ - ఉద్గీథోపాసనమ్, అత్రైవ - బ్రహ్మమీమాంసాయామేవ, చిన్త్యమ్ - సాక్షాత్సంగతత్వేన నిరూపయితుం యోగ్యమ్, తస్యచిన్తాయామ్ - ఉద్గీథోపాసనవిచారే, కర్మచిన్తోపయోగః – కర్మవిచారాపేక్షా, సర్వానుమతః. సర్వేషామభిమతః, బ్రహ్మోపాసనస్య కర్మానపేక్షావాదినాం ప్రతివాదినామప్యభిమతఇత్యర్థః. కుతఇత్యత్రాహ - ఉపకృతేరితి - ఉపకృతేః - ఉపకారకత్వాత్, ఉద్గీథోపాసనచిన్తనే తదఙ్గభూతకర్మస్వరూపచిన్తనస్య ఉపకారకత్వాదిత్యర్థః.

ఇతి లఘుసిద్ధాన్తసమాప్తిః

శ్రీరస్తు.

శ్రీమతేరామానుజాయ నమః

శ్రీమదనన్తార్యమహాగురవే నమః.

అథ మహాపూర్వపక్షః ప్రారభ్యతే.

శ్రీ॥ యదపాస్యాఖిల రశేషవిశేషప్రత్యనీక చిన్మాత్రం బ్రహ్మైవ పరమార్థః, తదతిరేకి నానావిధజ్ఞాతృజ్ఞేయ తత్కృతజ్ఞానభేదాది సర్వం తస్మిన్నేవపరికల్పితం మిథ్యాభూతమ్. "సదేవసోమ్యేదమగ్ర ఆసీదేకమేవాద్వితీయమ్ * అథ పరా యయాతదక్షరమధిగమ్యతే యత్తదద్రేశ్యమ గ్రాహ్యమ గోత్ర మవర్ణ మచక్షుఃశ్రోత్రం తదపాణిపాదం నిత్యంవిభుం సర్వగతంసుసూక్ష్మం యద్భూతయోనిం పరిపశ్యన్తిధీరాః * సత్యంజ్ఞానమనన్తంబ్రహ్మ * నిష్కళంనిష్క్రియంశాన్తం నిరవద్యంనిరఞ్జనమ్ * యస్యామతంతస్యమతం మతం యస్య నవేదసః. * అవిజ్ఞాతంవిజానతాం విజ్ఞాతమవిజానతామ్ * నదృష్టేర్ద్రష్టారంపశ్యే ర్నమతేర్మన్తారం మన్వీథాః * ఆనన్దోబ్రహ్మ * ఇదంసర్వంయదయమాత్మా * నేహనానాస్తికిఞ్చన * మృత్యోస్సమృత్యుమాప్నోతి యఇహనానేవపశ్యతి * యత్రహిద్వైతమివభవతి తదితర ఇతరంపశ్యతి * యత్రత్వస్య సర్వమాత్మైవాభూత్ తత్కేన కంపశ్యేత్ కేనకంవిజానీయాత్ "వాచారమ్భణం వికారోనామధేయమ్ మృత్తికేత్యేవసత్యమ్ * యదాహ్యేవైష ఏతస్మిన్నుదరమన్తరంకురుతే అథతస్యభయంభవతి "నస్థానతోపిపరస్యోభయలింగం సర్వత్రహి * మాయామాత్రన్తు కార్త్స్న్యేనానభివ్యక్త స్వరూపత్వాత్.

అ॥ సాధనచతుష్టయస్య పూర్వవృత్తత్వే యో వస్తుసామర్థ్యరూప హేతురుక్తః, తదుపపాదన దూషణయో ర్బహుగ్రన్థ సాధ్యత్వా త్తదుభయం న ప్రాక్రాన్తమ్, అథ తదుపపాదనాయ మహా పూర్వపక్షమారభతే యదిత్యాదినా—

శ్లో॥ యచ్చాహు స్సర్వభేదప్రతిభటవిభవం బ్రహ్మ చిన్మాత్రమేకం - సజ్జ్ఞాతృజ్ఞేయముఖ్యం తదితరదఖిలం కల్పితం తత్ర మిథ్యా । సద్విద్యావాక్యమేవం కథయతి పరవిద్యాపి చాహైవమేవం - సత్యజ్ఞానాది వాణీ కథయతి తదిదం కారణం శోధయన్తీ ॥ ౮౨ ॥

వక్త్యేవం నిష్కళన్నిష్క్రియమితి చ తదేవాపరా శోధయన్తీ - యస్యేత్యేతద్వచోఽపి ప్రమితివిషయతాం వారయత్యస్య వక్తి । దృష్టేర్ద్రష్టృత్వబాధం కథయదపి వచో యన్నదృష్టేరితీదం - బ్రహ్మానన్దం బ్రువద్వాగపి గుణవిరహం బ్రహ్మణోఽర్థాద్బ్రవీతి ॥ ౮౩ ॥

బ్రూతే కృత్స్నాన్యతత్వం వచ ఇద మిద మిత్యాత్మనోఽస్య ప్రపఞ్చా - నన్యత్వం జ్ఞాపయత్తత్కథయతి ఖలు వాఙ్నేహనానేత్యపీయమ్ । బ్రూతే ద్వైతానృతత్వం నిగమశిరసి వాగ్యత్రహీత్యాదికాయా- దృష్టాన్తేనాపి వాచేత్యుపదిశతి వచః కృత్స్నమిథ్యాత్వమేతత్ ॥ ౮౪ ॥

వాణీ బ్రూతే యదా హీత్యపి భయజననం భేదబోద్ధు ర్బ్రువన్తీ - భేదాసత్యత్వ మేవం కథయతి భగవాన్ సూత్రకృత్స్పష్ట మగ్రే । సూత్రేణ స్థానతోఽపీత్యపగత గుణతాం బ్రహ్మణోఽన్యానృతత్వం మాయామాత్రన్త్వితీహ ప్రవదతి భగవాన్ స్వాప్నదృష్టాన్తనీత్యా ॥ ౮౫ ॥

టీ॥ ఆహురిత్యనేన మాయావాదినాం గ్రన్థకారాణాం బహుత్వం సూచితమ్. సర్వభేదప్రతిభటవిభవమ్ - సర్వేచ తే భేదాశ్చ సర్వభేదాః, సజాతీయవిజాతీయస్వగతభేదాః, తేషాం, ప్రతిభటః - ప్రత్యనీకః, విభవః - స్వభావో యస్య, తథావిధమ్, చిన్మాత్రం చిచ్ఛబ్దేన తుచ్ఛత్వవ్యావృత్తిః, స్వయం ప్రకాశత్వంహి చిత్త్వమ్, మాత్రచా జ్ఞేయత్వవ్యావృత్తిః. బ్రహ్మైకం సత్యమ్ - ఏవంభూతం బ్రహ్మైకమేవ సత్యమ్, జ్ఞాతృజ్ఞేయముఖ్యం - జ్ఞాతృజ్ఞేయాదికమ్, తదితరదఖిలమ్ - బ్రహ్మేతరత్సర్వమ్, తత్ర కల్పితమ్ - బ్రహ్మణ్యారోపితమ్, మిథ్యా - అతఏవ మిథ్యేత్యర్థః - ఏతావతా బ్రహ్మణో నిర్విశేషస్య సత్యత్వం తద్వ్యతిరిక్తస్య కృత్స్నప్రపఞ్చస్య మిథ్యాత్వంచప్రతిజ్ఞాతం భవతి. అథ ఉక్తార్థేప్రమాణాని వేదాన్తవాక్యాన్యుదాహరతి సద్విద్యేత్యాదినా - సద్విద్యావాక్యమ్ - సదేవసోమ్యేదమగ్రఆసీదిత్యాదివాక్యమ్, ఏవం కథయతి - నిర్విశేషం బ్రహ్మైవ సత్యమితి ప్రతిపాదయతి, సదేవైకమేవేత్యత్ర ప్రథమావధారణేన విజాతీయభేదప్రతిషేధస్య ఏకశబ్దేనచావధారణసహితేన సజాతీయభేదరాహిత్యస్య అద్వితీయశబ్దేనచ స్వగతభేదరాహిత్యస్య ప్రతిపాదనేన త్రివిధభేదరాహిత్యరూప నిర్విశేషత్వస్య, సచ్ఛబ్దేనచ సత్యతాయాబ్రహ్మణిప్రతిపాదనేన ఉక్తార్థపరత్వన్నిరుక్తవాక్యస్యేతి భావః. అథ శోధకవాక్యమప్యుక్తార్థే ప్రమాణతయోదాహరతి- ఏవమితి - తదిదంకారణం శోధయన్తీ - సదేవేత్యాదికారణవాక్యప్రతిపన్నజగత్కారణ బ్రహ్మస్వరూప శోధనే ప్రవృత్తా, సత్యజ్ఞానాదివాణీ - సత్యంజ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మేతివాక్, ఏవం కథయతి - నిర్విశేషంబ్రహ్మేతివదతీత్యర్థః - శోధకవాక్యాన్తరమపి తత్ర ప్రమాణమాహ - వక్తీత్యాదినా - అపరా - అన్యా, వాణీత్యస్య అత్ర

ప్యనుషఙ్గః. తదేవ - జగత్కారణం బ్రహ్మైవ శోధయన్తీ - స్వరూప
శోధనేన ప్రతిపాదయన్తీ, వాణీచ - వాక్చ, ఏవం వక్తి - బ్రహ్మ నిర్వి
శేషమితి ప్రతిపాదయతీత్యర్థః. అథ జ్ఞేయత్వప్రతిషేధముఖేన
జ్ఞాతృత్వప్రతిషేధముఖేనచ బ్రహ్మణో నిర్విశేషత్వప్రతిపాదకవా
క్యముదాహరతి - యస్యేత్యాదినా - తస్య - బ్రహ్మణః, ప్రమితి
విషయతామ్ - జ్ఞానవిషయతామ్, వారయత్ - పరిహరత్, యస్యే
త్యేతద్వచోఽపి - యస్యామతంతస్యమతమ్మతంయస్యనవేదసఇత్యాది
వాక్యమపి, వక్తి - ఏవమిత్యస్య అత్రాప్యనుషఙ్గాత్, ఏవం కథయ
తీత్యర్థః. అథ బ్రహ్మణోజ్ఞాతృత్వప్రతిషేధకం వాక్యమాహ-
దృష్టేరితి - దృష్టేః - జ్ఞానరూపస్య బ్రహ్మణః, ద్రష్టృత్వబాధమ్-
జ్ఞాతృత్వాభావమ్, కథయత్ - ప్రతిపాదయత్, యన్నదృష్టేరితీదమ్-
నదృష్టేర్ద్రష్టారమ్పశ్యేః ఇతి యదిదంవచః, తదపీత్యర్థః. ఏవం
వక్తీతిపూర్వేణాన్వయః. ఉక్తఏవార్థః. అథ ఆర్థగుణనిషేధ
పరమ్ ఆనన్దోబ్రహ్మేతివాక్యముక్తార్థే ప్రమాణతయోదాహరతి.
బ్రహ్మానన్దమిత్యాదినా - ఆనన్దమ్ - ఆనన్దస్వరూపమ్, బ్రహ్మ - బ్రువ
ద్వాగపి - ప్రతిపాదయన్తీ ఆనన్దోబ్రహ్మేతి వాగపి, బ్రహ్మణః - పర
బ్రహ్మణః, అర్థాత్ గుణవిరహం బ్రవీతి - అర్థసిద్ధగుణనిషేధ
మ్ప్రతిపాదయతీత్యర్థః. ఏతావతా ప్రతిజ్ఞాతాంశయో నిర్వి
శేషబ్రహ్మసత్యత్వాంశప్రతిపాదకానివాక్యాన్యుదాహృతాని, అథ
బ్రహ్మవ్యతిరిక్తకృత్స్న ప్రపఞ్చ మిథ్యాత్వ ప్రతిపాదకానివాక్యా
న్యాహ- బ్రూతఇత్యాదినా - అస్యాత్మనః - బ్రహ్మణః, ప్రపఞ్చానన్య
త్వమ్ - ప్రపఞ్చాద్వైతమ్ - జ్ఞాపయత్ ప్రతిపాదయత్, ఇదమితీదం
వచః - ఇదంసర్వంయదయమాత్మేతీదంవాక్యమ్, కృత్స్నానృతత్వమ్-
బ్రహ్మవ్యతిరిక్తకృత్స్న ప్రపఞ్చమిథ్యాత్వమ్, బ్రూతే - ప్రతిపాద

యతీత్యర్థః. ఇదంసర్వంయదయమాత్మేతి వాక్యే సర్వస్య బ్రహ్మణాసామానాధికరణ్యస్య బాధార్థత్వేన ప్రపఞ్చమిథ్యాత్వలాభ ఇతిభావః. అథ కణ్ఠతః ప్రపఞ్చనిషేధకం వాక్యం తత్ర ప్రమాణయతి- తదిత్యాదినా - నేహనానేతీయమపి వాక్ - నేహనానాస్తికిఞ్చనేతి దృశవాక్యమపి, తత్కథయతి - కృత్స్నానృతత్వం బ్రవీతీత్యర్థః. అథ భేదస్య అసత్యత్వప్రతిపాదకం వచనమాహ- బ్రూత ఇత్యాదినా- నిగమశిరసి- వేదాన్తే, యత్రహీత్యాదికా - యత్రహి ద్వైతమివ భవతీత్యాదిరూపా, యా వాక్ - ఉక్తిః, సా, ద్వైతానృతత్వం బ్రూతే భేదమిథ్యాత్వం బ్రవీతి, ఇతి తచ్ఛబ్దాధ్యాహారేణ యోజనా. అథ జగతో మిథ్యాత్వే దృష్టాన్తప్రదర్శనపరం వాచారమ్భణం వికారో నామధేయమిత్యాదికం వాక్యం జగన్మిథ్యాత్వసాధకముదాహరతి- దృష్టాన్తేనేతి - వాచేత్యేతద్వచః - వాచారమ్భణం వికారో నామధేయమిత్యేతద్వాక్యమ్, దృష్టాన్తేనాపి - మిథ్యాభూత మృద్వికార ఘటశరావాది దృష్టాన్తద్వారేణాపి, కృత్స్నమిథ్యాత్వమ్ - బ్రహ్మవ్యతిరిక్తకృత్స్నప్రపఞ్చమిథ్యాత్వమ్, ఉపదిశతి -- ప్రతిపాదయతీత్యర్థః. అథ భేదబుద్ధేర్భయహేతుత్వప్రతిపాదనేన అర్థాద్భేదాసత్యత్వప్రతిపాదకవాక్యముదాహరతి - వాణీతి - భేదబోద్ధుః - భేదజ్ఞానవతః, భయజననమ్ - భయోత్పత్తిమ్, బ్రువన్తి - ప్రతిపాదయన్తి, యదాహీతివాణ్యపి - " యదాహ్యేవైష ఏతస్మిన్నుదరమన్తరఙ్కురుత " ఇత్యాదివాగపి - భేదాసత్యత్వమ్ - భేదమిథ్యాత్వమ్, బ్రూతే బ్రవీతి, ఏతావతా వేదాన్తవాక్యాన్యుక్తార్థే ప్రమాణాన్యుదాహృతాని, అథ భగవతస్సూత్రకృతో బాదరాయణస్య సూత్రమపి తత్ర ప్రమాణమాహ - ఏవమిత్యాదినా - భగవాన్సూత్రకృత్ - సూత్రప్రణేతా మునిః, అగ్రే - ఉత్తరత్ర తృతీయాధ్యాయే,

ఏవమ్ - ఉక్తరీత్యా, స్పష్టమ్ - స్ఫుటమ్, కథయతి - ప్రతిపాదయతి, తదేవసూత్రముదాహరతి – సూత్రఇత్యాదినా - నస్థానతోపీతిసూత్రే – నస్థానతోపిపరస్యోభయలిఙ్గంసర్వత్రహీతిసూత్రే, బ్రహ్మణః అపగతగుణతామ్ - విశేషరాహిత్యమ్, మాయామాత్రన్త్వితిహ-మాయామాత్రన్తుకార్త్స్న్యేనానభివ్యక్త స్వరూపత్వాదిసూత్రే, స్వాప్నదృష్టాన్తనీత్యా - స్వాప్నపదార్థాన్దృష్టాన్తీకృత్య తన్న్యాయాత్, అన్యాన్నృతత్వమ్ – బ్రహ్మవ్యతిరిక్తప్రపఞ్చమిథ్యాత్వమ్, భగవాన్ - సూత్రకృత్, ప్రవదతి - కథయతీత్యర్థః. ఇతిశ్రుతిసూత్రప్రక్రియా.

శ్రీ॥ * ప్రత్యస్తమితభేదంయత్సత్తామాత్రమగోచరమ్। వచసామాత్మసంవేద్యన్తజ్జ్ఞానమ్బ్రహ్మసంజ్ఞితమ్ * జ్ఞానస్వరూపమత్యన్తనిర్మలమ్పరమార్థతః । తమేవార్థస్వరూపేణభ్రాన్తిదర్శనతస్స్థితమ్ - * పరమార్థస్త్వమేవైకోనాన్యోస్తిజగతఃపతే * యదేతద్దృశ్యతేమూర్తమేతజ్జ్ఞానాత్మనస్తవ । భ్రాన్తిజ్ఞానేనపశ్యన్తి జగద్రూపమయోగినః * జ్ఞానస్వరూపమఖిలంజగదేతదబుద్ధయః । అర్థస్వరూపమ్పశ్యన్తోభ్రామ్యన్తేమోహసంప్లవే * యేతుజ్ఞానవిదశ్శుద్ధచేతసస్తేఖిలంజగత్ । జ్ఞానాత్మకమ్ప్రపశ్యన్తిత్వద్రూపంపరమేశ్వర * తస్యాత్మపరదేహేషుసతోప్యేకమయంహియత్ । విజ్ఞానంపరమార్థోహిద్వైతినోతథ్యదర్శినః * యద్యన్యోస్తిపరఃకోపిమత్తఃపార్థివసత్తమ । తదైషోహమయఞ్చాన్యోవక్తుమేవమపీష్యతే * వేణురన్ధ్రవిభేదేనభేదష్షడ్జాదిసంజ్ఞితః । అభేదవ్యాపినోవాయోస్తథాస్యపరమాత్మనః * సోహంసచత్వంసచసర్వమేతదాత్మస్వరూపన్త్యజభేదమోహమ్। ఇతీరితస్తేనసరాజవర్యస్తత్యాజభేదం పరమార్థదృష్టిః * విభేదజనకేజ్ఞానే నాశమాత్యన్తికంగతే । ఆత్మనోబ్రహ్మణోభేదమ

సన్తం కః కరిష్యతి " అహమాత్మా గుడాకేశ సర్వభూతాశయస్థితః * క్షేత్రజ్ఞం చాపి మాం విద్ధి సర్వక్షేత్రేషు భారత * న తదస్తి వినా యత్స్యాన్మయా భూతం చరాచరమ్. ఇత్యాదిభిర్వస్తుస్వరూపోపదేశపరైశ్శాస్త్రైర్నిర్విశేషచిన్మాత్రం బ్రహ్మైవ సత్యమ్, అన్యత్సర్వం మిథ్యేత్యభిధానాత్.

అ॥ అథాస్మిన్నర్థద్వయే ప్రోక్తశ్రుత్యన్తోపబృంహణ వచనాని ప్రమాణతయా దర్శయతి - ఇత్థమిత్యాదినా—

శ్లో॥ ఇత్థం పౌరాణికీ వాగపి కథయతి తద్వైష్ణవీ శ్రౌ
తవాక్యం - వ్యాకుర్వన్తీ పురోక్తం జగదసదితి చ
బ్రహ్మణస్సత్యతాం చ । ప్రత్యస్తేత్యాదిపద్యం కథ
యతి హి పరం బ్రహ్మ తన్నిర్విశేషం - శ్లోకో జ్ఞానస్వ
రూపేతి తు వదతి జగద్భ్రాన్తిసిద్ధం మృషేతి ॥ ౮౬ ॥

చిత్సత్యత్వం వదన్ సన్ వదతి చ పరమార్థేతి తద్భిన్న
బాధం - శ్లోకస్సోయం యదిత్యాదిక ఇహ జగతో
సత్యతాన్తాం వ్యనక్తి । శ్లోకే జ్ఞానస్వరూపేతి తు వదతి
జగత్యర్థబుద్ధేర్భ్రమత్వమ్ - మిథ్యాభూతం సమ
స్తం జగదితి ఫలితం బ్రహ్మణోఽన్యత్తతశ్చ ॥ ౮౭ ॥

యేత్వేత్యభ్రాన్తిమాత్ర ప్రమితిమతి తథా దేహభేదేపి
చాత్మైకత్వం తస్యేతి యద్యన్య ఇతి వదతి తద్వేణు
రన్ధ్రేతి చాపి । అద్వైతాత్మోపదేశం స్వగురుకృతమ
ముం శ్రుత్వతో భేదమోహ- ధ్వంసం శిష్యస్య వక్తి
ప్రమితిమత ఇదం సోహమిత్యాదిపద్యమ్ ॥ ౮౮ ॥

బ్రహ్మాత్మైక్యం విభేదేత్యవదదిహ తథాఽహోఽహమిత్యాది
గీతా- క్షేత్రజ్ఞఞ్చేతి వాక్యం ప్రవదతి నతదస్తీతి గీతావ
చోఽన్యత్ । తస్మాదద్వైతైః ప్రమాణైః ప్రమితమిహ పరం
బ్రహ్మతన్నిర్విశేషం - సత్యం మిథ్యా తదన్యత్సకల
మితిపరస్తత్పరైర్వస్తుబుద్ధ్యా ॥ ౮౯ ॥

టీ॥ ఇత్థమితి - శ్రౌతవాక్యమ్ - నిర్విశేషబ్రహ్మసత్యతాపర, స్తద్భిన్నజగన్మిథ్యాత్వపరఞ్చ, ప్రోక్తం వేదాన్తవాక్యమ్, వ్యాకుర్వన్తి - విశదీకుర్వన్తి, వైష్ణవీపౌరాణికీవాగపి- విష్ణుపురాణసమ్బన్ధినీవాగపి, పురోక్తమ్ - పూర్వం ప్రతిజ్ఞాతమ్, జగదసదితిచ - జగదసత్యమిత్యర్థఞ్చ, బ్రహ్మణస్సత్యతాఞ్చ- బ్రహ్మణస్సత్యత్వఞ్చ, - కథయతి - ప్రతిపాదయతీత్యర్థః. తామేవ పురాణవాచముక్తార్థపరాముదాహరతి - ప్రత్యస్తేతి - ప్రత్యస్తేత్యాదిపద్యమ్ - ప్రత్యస్తమితభేదమిత్యాదిశ్లోకః, తత్పరంబ్రహ్మనిర్విశేషంవదతి - నిరుక్తం పరం బ్రహ్మ సజాతీయ విజాతీయ స్వగత భేదశూన్యమ్ ప్రతిపాదయతీత్యర్థః. అత్రశ్లోకే ప్రత్యస్తమితభేదమిత్యనేన సజాతీయ విజాతీయభేదరాహిత్యస్య, సత్తామాత్రమిత్యనేన స్వగతభేదరాహిత్యస్యచ, బ్రహ్మణి ప్రతిపాదనాన్నిరుక్తార్థకత్వముక్తం శ్లోకస్య. అథ ప్రపఞ్చమిథ్యాత్వపరం శ్లోకమాహ - శ్లోక ఇత్యాదినా - జ్ఞానస్వరూపేతిశ్లోకస్తు జగద్భ్రాన్తిసిద్ధమ్ - జగద్భ్రమవిషయీభూతమ్, అతస్తన్మృషేతి వదతి - కథయతీత్యర్థః. జ్ఞానస్వరూపమత్యన్తనిర్మలమ్పరమార్థతః । తమేవార్థస్వరూపేణ భ్రాన్తిదర్శనతః స్థితమితిశ్లోకే వస్తుతో జ్ఞానస్వరూపస్యైవ బ్రహ్మణః అర్థాకారతయాభానమ్ భ్రాన్తిరిత్యుక్త్వా అర్థానాం మిథ్యాత్వమవగమ్యత ఇతి.నిరుక్తార్థపరత్వ

ముక్తశ్లోకస్య - అథ బ్రహ్మాభిన్నస్య జగతః ప్రతిషేధముఖేన తన్మిథ్యాత్వం ప్రకారాన్తరేణ ప్రతిపాదయఞ్ఛ్లోకముదాహరతి - చిదిత్యాదినా - పరమార్థేతి - పరమార్థస్త్వమేవైక ఇత్యాదిశ్లోకః, చిత్సత్యత్వం వదన్సన్. బ్రహ్మణస్సత్యత్వం ప్రతిపాదయన్సన్, తద్భిన్నబాధమ్ - బ్రహ్మాభిన్నస్య ప్రతిషేధమ్, వదతి - ప్రతిపాదయతీత్యర్థః. అత్ర శ్లోకే పరమార్థ ఇత్యనేన బ్రహ్మణస్సత్యతాయాః, త్వమేవైకో నాన్యోస్తీత్యనేన చ తద్భిన్నప్రతిషేధస్య చ, ప్రతిపాదనాన్నిరుక్తార్థపరత్వముక్తశ్లోకస్య. అథ ఉక్తార్థద్వయ వివరణరూపం శ్లోకద్వయముదాహరతి - శ్లోక ఇత్యాదినా - ఇహ - అస్మిన్పురాణే, యదిత్యాదికః - యదేతద్దృశ్యతే మూర్తమిత్యాదికః, సోయం శ్లోకః - తాం జగతోసత్యతామ్ - పూర్వోక్తం జగతో మిథ్యాత్వమ్ వ్యనక్తి - ప్రకాశయతీత్యర్థః. యదేతద్దృశ్యత ఇత్యాదిశ్లోకే యదేతద్దృశ్యత ఇత్యనేన దృశ్యప్రపఞ్చమనూద్య జ్ఞానాత్మనస్తవ ఏతన్మూర్తమితి జ్ఞానాత్మనో బ్రహ్మణస్తద్రూపమితి తస్య జ్ఞానస్వరూపబ్రహ్మాత్మకత్వం ప్రతిపాద్య భ్రాన్తిజ్ఞానేన పశ్యన్తి జగద్రూపమితి తత్ర జడరూపజగదాకారతాజ్ఞానమయోగినాం భ్రాన్తిరితి ప్రతిపాదనాత్ అనేన శ్లోకేన జగతో భ్రాన్తిసిద్ధస్య మిథ్యాత్వమ్, జ్ఞానరూపబ్రహ్మణస్సత్యత్వఞ్చ ప్రతిపాదితం భవతి. శ్లోక ఇతి - జ్ఞానస్వరూపేతి శ్లోకే తు - జ్ఞానస్వరూపమఖిలం జగదేతదబుద్ధయ ఇతి శ్లోకే తు, జగతి ప్రపఞ్చే, అర్థబుద్ధేః - అర్థాకారత్వధియః, భ్రమత్వమ్ - భ్రాన్తిరూపత్వమ్, వదతి - ప్రతిపాదయతీత్యర్థః.

జ్ఞానస్వరూపమఖిలం జగదేతదబుద్ధయ ఇతి శ్లోకే పూర్వార్ధేన ప్రపఞ్చే జ్ఞానస్వరూపబ్రహ్మాత్మకత్వం ప్రతిపాద్య ఉత్తరార్ధేన అర్థస్వరూపం పశ్యన్త ఇత్యనేన జగత్యర్థాకారధియః మోహా

సమ్ప్రవభ్రమణహేతుత్వప్రతిపాదనా ద్భ్రాన్తిరూపత్వసిద్ధిః. తావ త్తాత్పర్యార్థమాహ - మిథ్యాభూతమితి - తతశ్చ - జగత్యర్థ బుద్ధే ర్భ్రమత్వప్రతిపాదనాచ్చ, బ్రహ్మణోన్య త్సమస్తంజగత్ - బ్రహ్మ వ్యతిరిక్తంకృత్స్నంజగత్, మిథ్యాభూతమితిఫలితమ్ - మిథ్యాభూత మిత్యర్థసిద్ధమిత్యర్థః. అథ బ్రహ్మ యథావత్ సాక్షాత్కుర్వ తాం శుద్ధాన్తఃకారణానాం కృత్స్నస్య బ్రహ్మరూపస్య జగతో జ్ఞా నాత్మకత్వదర్శనబలాదపి జ్ఞానరూపస్యబ్రహ్మణఏవ సత్యత్వం జగతో మిథ్యాత్వఞ్చ ప్రతిపాదయత్పద్యమాహ - యేత్విత్యాదినా - యే త్వితి - యేత్విత్యాదిపద్యమ్, ఆత్మప్రమితిమతి - ఆత్మస్వరూపవిష యక యథావస్థిత సాక్షాత్కార వతి, అభ్రాన్తిమ్ - జగత్యర్థా కారతాభ్రాన్తిరాహిత్యమ్, వదతీత్యనేనసమ్బన్ధః. ఏతేన జగత్యర్థా కారతాజ్ఞానం భ్రాన్తిరూపఞ్చేత్, కస్యచిన్నివర్తేతేత్యాశఙ్కాపి పరిహృతాభవతి. తస్యేతి - తస్యాత్మపరదేహేష్విత్యాదిశ్లోకః, యద్య న్యఇతి - యద్యన్యోస్తిపరః కోపీత్యాదిశ్లోకః, వేణురన్ధ్రేతిచాపి - వేణురన్ధ్రవిభేదేనేత్యాదిరపిచ శ్లోకః, దేహభేదేపి - దేహానాంభిన్న త్వేపి, ఆత్మైకత్వమ్ - తత్రస్థితానామాత్మనామభేదమ్, వదతీత్యన్వ యః. తస్యాత్మపరదేహేషు - సతోప్యేకమయంహియత్ । విజ్ఞాన మ్పరమార్థోహి - ద్వైతినోఽతథ్యదర్శినః. ఇతిశ్లోకే సర్వేషు దేహేష్వేకమేవ జ్ఞానరూపాత్మాఖ్యమ్పరమార్థః, ద్వైతినః - ఆత్మని దేహభేదేన భేదమ్పశ్యన్తః, అతథ్యదర్శినః - అయథార్థజ్ఞానిన ఇతిప్రతిపాదనేన నిరుక్తార్థపరత్వమస్యశ్లోకస్య. యద్యన్యోస్తిపరః కోపి - మత్తః పార్థివసత్తమ । తదైషోహమయఞ్చాన్యో - వక్తు మేవమపీష్యతే. ఇతిశ్లోకే యది మత్తోన్య ఆత్మాస్యాత్, తదా ఏషో హమాత్మా, అన్యోయ మాత్మేతి వ్యపదేశస్స్యాదితి ప్రతిపాదనేన

నిరుక్తవ్యపదేశాభావప్రయోజకీభూతో దేహభేదాధీనాత్మభేదాభావ
స్సిద్ధ్యతి - వేణురన్ధ్రవిభేదేన భేదష్షడ్జాదిసంజ్ఞితః । అభేదవ్యాపినో వా
యో - స్తథాసౌ పరమాత్మనః. ఇతి శ్లోకే ఏకస్యైవ వాయోః విభిన్న
వేణురన్ధ్రేభ్యో నిష్క్రాన్తస్య యథా షడ్జాదిసంజ్ఞాభేద స్తత్తద్వేణు
రన్ధ్రనిష్క్రమణరూపోపాధినిబన్ధనః; నతు స్వాభావికభేదనిబన్ధనః,
తథా పరమాత్మన స్సర్వదేహేషు వ్యాపినో దేవాదిసంజ్ఞాభేద స్తత్త
ద్దేహసంబన్ధకృత ఔపాధికః, నతు వాస్తవభేదనిబన్ధన ఇత్యుక్త్యా నిరు
క్తార్థపరత్వ మస్యాపి శ్లోకస్య. అథ అద్వైతాత్మోపదేశేన శిష్య
స్య భేదమోహనివృత్తిం ప్రతిపాదయ చ్ఛ్లోకం భేదమిథ్యాత్వే ప్ర
మాణయతి- అద్వైతేత్యాదినా- స్వగురుకృతమ్, స్వాచార్యకృతమ్
అముమ్-ఈదృశమ్, అద్వైతాత్మోపదేశమ్- జీవబ్రహ్మణో ర్జీవానా
ఞ్చ పరస్పరం భేదరాహిత్యోపదేశమ్, శ్రుణ్వతః-శ్రుతవతః, ప్రమితిమ
తః- ఆత్మతత్వజ్ఞానవతః, శిష్యస్య-; భేదమోహధ్వంసమ్- భేదభ్రాన్తిని
వృత్తిమ్, ఇదం సోహమిత్యాదిపద్యమ్ - సోహం స చ త్వమిత్యాదిక మిద
మ్పద్యమ్, వక్తి - ప్రతిపాదయతీత్యర్థః. అథ భేదభ్రాన్తిహేతుభూ
తాజ్ఞాననివృత్తి మ్ప్రతిపాదయ చ్ఛ్లోకం భేదాసత్యత్వే ప్రమాణతయో
దాహరతి- బ్రహ్మాత్మైక్యమిత్యాదినా- ఇహ- అస్మిన్ పురాణే, విభేదేతి-
విభేదజనకే జ్ఞానే- నాశమాత్యన్తికం గతే । ఆత్మనో బ్రహ్మణో భేదమ
సన్తం కః కరిష్యతీతి శ్లోకః, బ్రహ్మాత్మైక్యమ్- బ్రహ్మజీవయో రభేదమ్, అవ
దత్-అకథయదిత్యర్థః. అథ ఆత్మాద్వైతే గీతాం ప్రమాణయతి తథే
త్యాదినా - తథా - ఉక్తరీత్యా, అహమిత్యాదిగీతా - అహమా

త్తాగుడాకేశేత్యాదిగీతావచనమ్, బ్రహ్మాత్మైక్యమాహేత్యన్వయః. క్షేత్రజ్ఞఞ్చేతివాక్య - క్షేత్రజ్ఞఞ్చాపి మాంవిద్ధీత్యాదివచనఞ్చ, బ్రహ్మాత్మైక్యమాహేత్యన్వయః. అన్యత్ - ఇతరత్, నతదస్తీతిగీతావచః - నతదస్తివినాయత్స్యాదిత్యాదికం గీతావచనమ్ - బ్రహ్మాత్మైక్యం ప్రవదతీత్యన్వయః. నిగమయతి - ఏతైరితి. ఏతైః - ఈదృశైః, వస్తుబుద్ధౌతత్పరైః - వస్తుస్వరూపబోధపరైః, ఇహ ఉక్తైఃప్రమాణైః, - పూర్వోక్తశ్రుతి సూత్ర పురాణ గీతావచనరూపైఃప్రమాణైః, తత్పరంబ్రహ్మపరమ్ నిర్విశేషమ్ - సజాతీయ విజాతీయ స్వగతభేదశూన్యం తత్పరంబ్రహ్మైవ, సత్యమ్ - పరమార్థః. తదన్యత్సకలమ్ - బ్రహ్మవ్యతిరిక్తంకృత్స్నమ్, మిథ్యేతి ప్రమితమ్ - అపరమార్థఇతి నిశ్చితమిత్యర్థః.

శ్రీ ॥ మిథ్యాత్వన్నామ, ప్రతీయమానత్వపూర్వక యథావస్థితవస్తుజ్ఞాననివర్త్యత్వమ్. యథారజ్జ్వాద్యధిష్ఠానసర్పాదేః. దోషవశాద్ధి తత్ర తత్కల్పనమ్. ఏవంచిన్మాత్రవపుషి పరేబ్రహ్మణి దోషపరికల్పితమిదందేవతిర్యఙ్మనుష్యస్థావరాదిభేదం సర్వంజగద్యథావస్థితబ్రహ్మస్వరూపావబోధబాధ్యమ్మిథ్యారూపమ్. దోషశ్చ; స్వరూపతిరోధాన వివిధవిచిత్ర విక్షేపకరీ సదసదనిర్వచనీయానాద్యవిద్యా - * అనృతేనహిప్రత్యూఢాః * తేషాంసత్యానాంసతామనృతమపిధానమ్ * నాసదాసీన్నోసదాసీత్తదానీం తమఆసీత్ తమసాగూఢమగ్రేప్రకేతమ్ * మాయాంతుప్రకృతింవిద్యాన్మాయినన్తుమహేశ్వరమ్ * ఇన్ద్రోమాయాభిఃపురురూపఈయతే " మమమాయాదురత్యయా అనాది

మాయయాసుప్తోయదాజీవః ప్రబుధ్యత. ఇత్యాదిభి నిర్విశేష చిన్మాత్రంబ్రహ్మైవ అనాద్యవిద్యయా సదసదనిర్వాచ్యయా తిరోహితస్వరూపం స్వగతనానాత్వం పశ్యతీత్యవగమ్యతే.

అ॥ నను, మిథ్యాత్వం కిమన్యత్ర సతోఽన్యత్రఖ్యాతత్వమ్, ఉతాత్యన్తాసత్త్వం, నాద్యః. తథాసతి క్వచిదన్యత్ర జగతఃపారమార్థ్యమభ్యుపగతంస్యాత్. ద్వితీయకల్పే అత్యన్తాసతోజగతోభేద ప్రపఞ్చరూపస్య నివర్తకజ్ఞానానపేక్షణాత్, తదుత్పత్త్యుపయికత యా శాస్త్రస్య అనపేక్షణాచ్ఛాస్త్రవైయర్థ్యమ్. అత్యన్తాసత్త్వమపి జగతోఽనుపపన్నమ్, ఖ్యాతేః, కిఞ్చ జగద్భ్రమాధిష్ఠానత్వమపిబ్రహ్మణో నసంభవతి, స్వయంప్రకాశత్వాత్, అధిష్ఠానయాథాత్మ్యాప్రకాశనిబన్ధనోహ్యధ్యాసః. సతుపరాధీనప్రకాశస్య జడస్యైవ సంభవతి. అతః పూర్వోక్తం ప్రపఞ్చమిథ్యాత్వం బ్రహ్మణో భ్రమాధిష్ఠానత్వఞ్చ అయుక్తమిత్యాశఙ్కాద్వయే ప్రథమామాశఙ్కాంపరిహర్తుం మిథ్యాత్వలక్షణంప్రతిపాదయతి - మిథ్యాత్వమితి—

శ్లో॥ మిథ్యాత్వంజ్ఞాయమానం సదిహభవతియద్వస్తు
తత్త్వప్రతీత్యా - నాశ్యన్తత్త్వప్రతీతే భవతితద
నృతేరజ్జ్వధిష్ఠానసర్పే । దోషాత్తత్కల్పనైవన్త్రి
దశనరముఖంబ్రహ్మణిజ్ఞానమాత్రే - దోషాదారోప్య
మాణంజగదిదమనృతంబ్రహ్మబుద్ధ్యాహిబాధ్యమ్ ॥ ॥

దోషోత్రానాద్యవిద్యాసతుసదసదనిర్వాచ్య ఆచ్ఛా
ద్యసాతు - బ్రహ్మభ్రాన్తింవిచిత్రాంరచయతి నిగమ
శ్చాత్రమానమ్పురాణమ్ । అస్యాత్త్వాచ్ఛాదకత్వే
శ్రుతిరియమనృతేనేతి తేషామితీయం - శ్రుతీవా
జ్ఞా సదాసీదితి సదసదనిర్వాచ్యతామస్యవక్తి ॥ ॥

మాయామిత్యాదివాక్యా దిహ భవతి పరబ్రహ్మ
నిష్ఠత్వసిద్ధిః - విక్షేపాపాదనంస్యా ద్బహువిధమనయే
తీన్ద్రి ఇత్యాదివాక్యమ్ । జ్ఞానాదన్యత్రనాస్యాః
క్షతిరితిమమమాయేతి వాక్యం బ్రవీతి - బ్రూతేఽ
నాదిత్వమస్యాః ప్రమితి విఘటనఞ్చాప్యనాదీతివాక్య
మ్ ॥ ౯౩ ॥

ఏతై రన్యైశ్చవాక్యైః శ్రుతిశిఖరగతై ర్బ్రహ్మసం
త్యక్తభేదం - సమ్యోప్రిక్తానాద్యవిద్యావశమఖిల
భిదాం పశ్యతీతి ప్రతీతమ్ ॥ ౯౪ ॥

టీ ॥ యత్ - జ్ఞాయమానంసత్ - ప్రతీయమానంసత్, వస్తుతత్త్వప్రతీత్యా - యథావస్థితవస్తుజ్ఞానేన, నాశ్యమ్ - నివర్త్యమ్, తత్త్వమిహమిథ్యాత్వమిత్యర్థః. తథాచ ప్రతీయమానత్వేసతి యథావస్థితవస్తుజ్ఞాననివర్త్యత్వమ్మిథ్యాత్వమితి ఫలితమ్. అత్ర నివర్త్యత్వమాత్రోక్తౌ ముద్గరాదినివర్త్యత్వమాదాయ ఘటాదౌ సిద్ధసాధనమర్థాన్తరంవా, మిథ్యాత్వసాధకానుమానస్య, తత్పరిహారాయ జ్ఞానశబ్దః ఏవమపి శక్తిమదీశ్వరాదిసంకల్పరూప జ్ఞాననివర్త్యే ప్రపఞ్చే సిద్ధసాధనమర్థాన్తరంవా, తదర్థం యథావస్థితవస్త్వితి - యథావస్థితవస్తుజ్ఞాననివర్త్యత్వమిత్యుక్తావపి తద్దోషతా

దవస్థ్యమ్, ఈశ్వరాదిసంకల్పస్యాపి యథావస్థిత వస్తువిషయకత్వాఽ-నపాయాత్ ఇతిచెత్, యథావస్థితవస్తుజ్ఞానమాత్ర నివర్త్యత్వస్య వివక్షితత్వేనా దోషాత్, తత్ర శక్తైరపి ప్రపఞ్చనివర్తకత్వేన తాదృశజ్ఞానమాత్రనివర్త్యత్వస్య ప్రపఞ్చె అసిద్ధ్యాసిద్ధసాధనార్థాన్తరయోరనవకాశాత్, నచ తన్మాత్రనివర్త్యత్వమ్, తదితరాజన్య తజ్జన్య నాశప్రతియోగిత్వరూపం, రజ్జుసర్పాదావపి నాస్తి. రజ్జుసర్పనివృత్తిం ప్రతి రజ్జుసర్పాదేరపి ప్రతియోగివిధయా కారణత్వాదితి నిరుక్త మిథ్యాత్వలక్షణస్యాసంభవ ఇతి వాచ్యమ్, మాత్రశబ్దార్థప్రవిష్ట యథావస్థితవస్తుజ్ఞానేతరస్య స్వేతరత్వేనాపి విశేషణీయత్వేనాదోషాత్, స్వపదమ్, యత్ర మిథ్యాత్వముపపాదనీయం తత్పరమ్, తథా చ స్వేతర యథావస్థితవస్తుజ్ఞానేతరజన్య నాశాప్రతియోగిత్వేసతి యథావస్థితవస్తుజ్ఞానజన్య నాశప్రతియోగిత్వం యథావస్థితవస్తుజ్ఞాన నివర్త్యత్వశబ్దార్థ ఇతి ఫలితమ్. నన్వేవం సతి అనిర్వచనీయస్య వ్యావహారిక ప్రపఞ్చస్య ప్రాతిభాసికస్యచ రజ్జుసర్పాదేరజ్ఞానోపాదెయత్వవాదినా మద్వైతినామ్మతె అజ్ఞాననాశనాశ్యత్వోపగమాత్ యథావస్థితవస్తుజ్ఞానమాత్రనాశ్యత్వ మసంభవీతిచెత్. మాత్రశబ్దార్థశరీరప్రవిష్ట యథావస్థితవస్తుజ్ఞానేతరస్య భావత్వేనాపి విశేషణీయత్వేనా దోషాత్. యథావస్థితవస్తుపదస్య ప్రయోజనం కిమితి చెత్. అత్ర వ్యాసార్యాః, ప్రబలభ్రాన్తిజ్ఞాననివర్త్య సత్యరజతాది ష్వతివ్యాప్తి పరిహారాయ యథావస్థితశబ్దఇతి వదన్తి. యద్యపి అనిర్వచనీయస్యైవ జ్ఞాననివర్త్యత్వ మద్వైతినామభిమతమితి సత్యరజతస్య నజ్ఞాననివర్త్యత్వమితి నతత్రాతివ్యాప్తిప్రసఙ్గః, - తథాపి తాదృశగ్రన్థస్య ప్రబలభ్రాన్తినివర్త్య సత్యరజతవిషయక యథార్థజ్ఞానే అతివ్యాప్తిప్రదర్శన పరత్వాన్నదోషః. సత్యరజతాదిష్వివ్యా

స్యాపి సత్యం రజతాది మేష్వితి బహువ్రీహిసమాసాశ్రయణేన తత్రచ సప్తమ్యా విషయత్వార్థకత్వేన యద్విషయీభూతం రజతాదికం సత్యమితి విగ్రహవాక్యాద్బోధేన సత్యభూత రజతాది విషయకజ్ఞానస్యైవ సత్యరజతాదిశబ్దార్థత్వేన తాదృశజ్ఞానె అతివ్యాప్తిప్రదర్శనపరతాయా నిరుక్తగ్రన్థస్యాశ్రయణే క్షతివిరహాత్. నచైవమ్, యథావస్థితపదోపాదానేపి అధిష్ఠానయాథాత్మ్యజ్ఞాననివర్త్య భ్రాన్తిజ్ఞానేఽతివ్యాప్తిర్దురుద్ధరైవేతి వాచ్యమ్, స్వనివర్త్యత్వ స్వనివర్త్యవిషయకత్వసంబన్ధావచ్ఛిన్న స్వనిష్ఠావచ్ఛేదకతాకప్రతియోగితాకభేదవత్త్వోభయసంబన్ధేన యథావస్థితవస్తుజ్ఞానవిశిష్టత్వస్యైవ యథావస్థితవస్తుజ్ఞాననివర్త్యత్వశబ్దార్థతయా అదోషాత్.

యత్తు ప్రబలభ్రాన్తిజ్ఞాన నివర్త్యత్వాది నిరుక్తగ్రన్థస్య ప్రబలభ్రాన్తిజ్ఞాననివర్త్యేతి ప్రతీకన్ధృత్వా నివృత్తిః - స్వాభావః, సచ కల్పితాకల్పితసాధారణః, తతశ్చ భ్రాన్తిజ్ఞానేన ప్రబలేన శుక్తినాఽస్తీతికల్పనా భవత్యేవేతి కల్పితోఽభావస్తజ్జన్యఇతి తన్నివర్త్యత్వంసత్యరజతస్యోపపద్యతే. ఇతితాదృశగ్రన్థసంగమనమ్, అత్ర విచారణీయమ్, నివృత్తేస్స్వభావరూపాయాః కల్పితాకల్పితసాధారణత్వే భ్రాన్తిజ్ఞానేన ప్రబలెన శుక్తినాఽస్తీతికల్పనాభవత్యేవేతి కథ ముచ్యతే, భ్రాన్తిజ్ఞానం కీదృశమ్, శుక్తిం దృష్ట్వా ఇదం రజతమితి జ్ఞానంవా, శుక్త్యధికరణస్థలె ఇహ శుక్తి నాఽస్తీతి జ్ఞానంవా, ఆద్యే ఇదం రజతమితి జ్ఞానస్య శుక్తివిషయకస్య శుక్తి నాఽస్తీతి కల్పనాహేతుత్వ న్నసంభవతి. శుక్తినాఽస్తీతికల్పనాయాం శుక్తిం దృష్ట్వా ఇదం రజతమిత్యాకారక భ్రాన్తిజ్ఞానస్య అనుపయోగిత్వాత్, న ద్వితీయః. ఇహ శుక్తినాఽస్తీతి భ్రాన్తే స్తథావిధకల్పనా

యా మాత్రాశ్రయప్రసఙ్గేన ఉపయోగాసంభవాత్, శుక్తిర్నాస్తీతి కల్పితాభావస్య భ్రాన్తిజన్యత్వం కల్పితోఽభావస్తజ్జన్య ఇత్యేవేనోపపాద్య తన్నివర్త్యత్వం సత్యరజతస్యోపపద్యత ఇత్యుపపాదనమపి నయుక్తమ్, శుక్తిర్నాస్తీతి కల్పితాభావస్య భ్రాన్తిజన్యత్వే భ్రాన్తినివర్త్యత్వం శుక్తేరేవహ్యుపపద్యతే, నతు రజతస్య. యదిచ శుక్త్యభావకల్పనాయా భ్రాన్త్యధీనత్వోపపాదనస్తుల్యన్యాయేన రజతాభావకల్పనాయా అపి తదధీనత్వోపలక్షణమ్, అతః కల్పితాభావప్రతియోగిని సత్యరజతే అతివ్యాప్తిప్రదర్శనన్నానుపపన్నమిత్యుచ్యతే, తదా తుల్యన్యాయేన రజతాభావకల్పనాయా అపి భ్రాన్తిజ్ఞానజన్యత్వన్నాస్తీత్యుక్తప్రాయమితి తదాశ్రిత్య సత్యరజతాతివ్యాప్తికథనమనుపపన్నమ్. యదిచ రజతం దృష్ట్వా ఇయం శుక్తిరితి భ్రాన్తిజ్ఞానే జాతే ఇహ రజతన్నాస్తీతి కల్పనా భవతి, తాదృశకల్పనాయాం తథావిధభ్రాన్తిజ్ఞానస్య ప్రతిబన్ధకీభూత రజతత్వప్రకారక రజతజ్ఞానవిఘటకతయా ఉపయోగిత్వాదితి నిరుక్త భ్రాన్తిజ్ఞానప్రయోజ్యో నిరుక్తకల్పనాకల్పితస్సత్యరజతాభావ ఇతి తత్ప్రతియోగిత్వస్య సత్యరజతే సద్భావాదతివ్యాప్తి రుపపద్యత ఇత్యుచ్యతే, తదా కల్పితాకల్పితసాధారణ నివృత్తిమిథ్యాత్వశరీరప్రవిష్టత్వే యథావస్థితపదోపాదానేపి కస్మింశ్చిద్రజతే రజతత్వప్రకారక యథావస్థిత జ్ఞానేన రజతాన్తరే రజతభేదప్రకారక కల్పనాసంభవేన రజతభేదస్య రజతాన్తరేకల్పితస్య యథావస్థిత వస్తుజ్ఞానప్రయోజ్యత్వమక్షతమ్, నిరుక్తయథావస్థితవస్తుజ్ఞానస్య తాదృశభేదకల్పనాయాం ప్రతియోగితావచ్ఛేదకప్రకారకనిర్ణయవిధయా ఉపయోగిత్వాదితి తాదృశప్రయోజ్యతాశ్రయీభూత కల్పితభేద ప్రతియోగితాయాస్సత్యగజతే అవ్యాహతత్వేన తత్రాతివ్యాప్తిర్దురుద్ధరైవ, అతః

పారమార్థిక ఏవ అభావో మిథ్యాత్వశరీరప్రవిష్ట ఇతి వక్తవ్యమ్, తథాచ నోక్తరీత్యా తాదృశగ్రన్థసంగమనం కార్యమ్. అత్ర మిథ్యాత్వశరీరే సత్యన్తానుపాదానే జ్ఞానప్రాగభావే అతివ్యాప్తిః. తస్యాపి జ్ఞాననివర్త్యత్వాత్, అతస్సత్యన్తమ్. యద్యపి జ్ఞానప్రాగభావేపి కదాచిత్ప్రతీయమానత్వమస్తి, తథాపి నియమేన ప్రతీయమానత్వస్య సత్యన్తార్థత్వేనాదోషాత్, తచ్చ స్వసత్తావ్యాపక స్వవిషయకప్రతీత్యధికరణతాకత్వమ్. ప్రాతీతికో రజ్జుసర్పాదిః తత్సత్తాకాలే నియమేన ప్రతీయతే, జ్ఞానప్రాగభావస్తు న తథేతి న దోషః.

యద్యపి జ్ఞానప్రాగభావోపి సదా సర్వజ్ఞేశ్వరాదిజ్ఞానవిషయ ఏవ, తథాపి నియమశరీరప్రవిష్టస్వవిషయకజ్ఞానే స్వనివర్తకజ్ఞానసమానాధికరణత్వస్య విశేషణత్వేనాదోషః. ఇత్థఞ్చ అస్మదాదిగత రజ్జ్వాద్యధిష్ఠానజ్ఞానప్రాగభావస్య సదా ఈశ్వరీయజ్ఞానవిషయత్వేపి ఈశ్వరీయజ్ఞానస్య తద్విషయకస్య తన్నివర్తకాస్మదాదిజ్ఞానసామానాధికరణ్యవిరహాత్, ఈశ్వరీయజ్ఞానస్యతు నిత్యత్వాభ్యుపగమేన న తత్ప్రాగభావే అతివ్యాప్తిశఙ్కా. యోగిజ్ఞానప్రాగభావేతు తదధికరణకాలేసర్వత్ర తద్విషయకజ్ఞానవత్త్వావిరహాన్నాతివ్యాప్తిః. వస్తుతః ప్రతీయమానత్వరూపసత్యన్తశరీరప్రవిష్టప్రతీతావపి జ్ఞాననివర్త్యత్వస్య నివేశాత్, న జ్ఞానప్రాగభావే కదాచిత్ప్రతీయమానే అతిప్రసఙ్గశఙ్కా. తథాచ స్వనివర్త్యత్వ స్వనివర్త్యప్రతీతివిషయత్వోభయసంబన్ధేన జ్ఞానవిశిష్టత్వం సత్యన్తఘటితమిథ్యాత్వలక్షణమితి ఫలితమ్. అథైవం యథావస్థితపదన్నిరర్థకంస్యాత్, భ్రాన్తిజ్ఞాననివర్త్యే సత్యరజతజ్ఞానే జ్ఞాననివర్త్య ప్రతీతివిషయత్వవిరహాదేవ తత్రాతివ్యాప్తివారకతయా తత్సార్థకస్య ప్రాగుక్తస్యాసంభవాదితిచేన్న, జ్ఞానస్య స్వయంప్రకాశత్వవాదినాం సత్య

రజతజ్ఞానస్య భ్రాన్తిజ్ఞాననివర్త్యస్య స్వవిషయకస్య తావతాప్య వారణాత్, ఇతి. ఉక్తమిథ్యాత్వలక్షణం సంప్రతిపన్నే మిథ్యాభూతే రజ్జుసర్పే సంగమయతి - ప్రతీతఇతి - తత్ - నిరుక్తమిథ్యాత్వ లక్షణమ్, ప్రతీతే అనృతే - ప్రాతీతికే మిథ్యాభూతే, రజ్జ్వధిష్ఠాన సర్పే - రజ్జ్వారోపితసర్పే, భవతి . వర్తతే, ఇత్యర్థః. పూర్వోక్తశఙ్కాద్వయే ద్వితీయామాశఙ్కాం పరిహర్తుమాహ - దోషాదితి - తత్కల్పనా - తస్య సర్పస్య రజ్జౌ కల్పనా, దోషాత్- దోషవశాదిత్యర్థః. అజడత్వవజ్జడత్వమపి నాధ్యాసప్రయోజకమ్, జడేపి దోషాభావేసతి అధ్యాసాదర్శనాత్, అతోదోషఏవహి సర్పత్రి కల్పకః, కల్పనేదోషాధీనే స్వతోవా పరతోవా ప్రకాశః భ్రమాధిష్ఠానత్వోపయోగీ, పురోవర్తినిభాసమానేహి సర్పభ్రమ ఇతి స్వయంప్రకాశస్యాపి భ్రమాధిష్ఠానత్వమనుపపన్నమితి దార్ష్టాన్తికే పరిహర్తుం దృష్టాన్తే కల్పనస్య దోషాధీనత్వోక్తిః. ఇత్థమ్మిథ్యాత్వలక్షణందృష్టాన్తే ఉపపాదితం, దోషాధీనమిథ్యాభూతార్థకల్పనఞ్చ, దార్ష్టాన్తికే అతిదిశన్ శఙ్కాద్వయఞ్చాన్య దర్థాన్నిరాకరోతి - ఏవమితి - అత్యన్తవైసాదృశ్యరహితకతిపయపదార్థాధ్యాసఏవ ఏకాధిష్ఠానే దృష్టః, యథా సర్పభూదళనామ్బుధారాద్యధ్యాసో రజ్జౌ, అతః కథమేకస్మిన్నధిష్ఠానే మిథోత్యన్తవిసదృశానన్తప్రపఞ్చాధ్యాసఇత్యేకా ఆశఙ్కా- యస్సర్వజ్ఞఇత్యాదినా సర్వజ్ఞత్వాదిగుణకత్వేన ప్రతీతే బ్రహ్మణి కథంవా అధ్యాసఇత్యపరా - బ్రహ్మణీత్యనేన శఙ్కాద్వయం పరిహృతమ్భవతి - విలక్షణాధిష్ఠానత్వాత్కృత్స్నాధ్యాస ఉపపన్నఇతి, వైలక్షణ్యఞ్చ సర్వసాధారణ సన్మాత్రరూపత్వమ్, బ్రహ్మశబ్దస్య పరబ్రహ్మవాచిత్వాత్, ద్వితీయాప్యాశఙ్కా పరిహృతాభవతి, సర్వజ్ఞత్వాదయోగుణా అప

రేబ్రహ్మణి, పరేబ్రహ్మణితు జ్ఞానమాత్రే సర్వజ్ఞత్వాదిగుణానన్వయా
దధ్యాస ఉపపన్న ఇతి భావః. జ్ఞానమాత్రఇత్యనేన స్వయంప్రకాశత్వ
కృతాధ్యాసానుపపత్తిశఙ్కా ప్రాగుక్తా స్ఫారితా- ఇదమిత్యనేన ప్ర
తీయమానత్వాకారపరామర్శినా బ్రహ్మబుద్ధ్యాబాధ్యమిత్యనేనచ
పూర్వోక్తమిథ్యాత్వలక్షణమనూదితంభవతి- దోషాదారోప్యమా
ణమిత్యనేన దోషాత్తత్కల్పనేత్యుక్తమతిదిష్టమ్. వివిధశ్రుత్యాఽధ్యా
సం దర్శయతి . త్రిదశేతి - అనృతమ్ - అసృతమ్ - మిథ్యాత్వ
లక్షణోపేతత్వాద్రజ్జుసర్పవన్మిథ్యేత్యుక్తమ్భవతి. కోత్ర దోషః, సకిం
పరమార్థః, ఉత అపరమార్థః, పరమార్థత్వే ప్రపఞ్చవత్తస్య
కల్పకాన్తరాపేక్షయా అనవస్థా, సకిం బ్రహ్మణ్యతిరోహితే కల్పయతి,
ఉత తిరోహితే, అతిరోహితేచేత్; అనుపపన్నమ్, రజ్జుత్వే ప్రకాశ
మానే సర్పాధ్యాసవదధ్యాసోదయవిరోధాత్, అవిరోధే బ్రహ్మ
జ్ఞానేన పశ్చాదప్య నివృత్తిస్స్యాత్, తిరోహితేచేత్; తిరోధానం కిం
స్వతః, ఉతపరతః, యదిస్వతః, తర్హ్యనివర్త్యత్వమ్, నివృత్తౌ స్వ
రూపోచ్ఛేదోవా; యది పరతః, తత్పరం వాచ్యమ్, కిఞ్చ నానాధ్యా
సానాం నానాదోషమూలత్వన్దృష్టమ్, అతోత్ర అనేకే దోషా
అభ్యుపగన్తవ్యాః, ఇతీమాశ్శఙ్కాః పరిహర్తుమాహ- దోషఇతి-
కోదోషఇత్యస్య ప్రతివచనమవిద్యేతి, తస్యాః పారమార్థ్యాపర
మార్థ్యవికల్పే సదసదనిర్వాచ్యేత్యుక్త్యా అపారమార్థ్యాభ్యుప
గమః. అనవస్థాపరిహారోఽనాదీతి, తిరోహితాతిరోహితవికల్పస్య
ప్రతివచన మాచ్ఛాద్యేతి, తిరోధానఞ్చ స్వతఃపరతోవేత్యత్ర పరత
ఇత్యఙ్గీకృతమ్, అజ్ఞానస్యాచ్ఛాదకత్వప్రతిపాదనాత్, ఆచ్ఛాద్యభ్రా
న్తిం రచయతీత్యనేన ఆచ్ఛాదికావిద్యా, విక్షేపికావిద్యేతి, ఏకస్యా
ఏవావస్థాద్వయం పరాభిమతం సూచితం భవతి. ఏవంభూతామవి

ద్యాం ప్రపఞ్చభ్రమహేతుభూతదోషతయా ప్రతిజ్ఞాయ తదను గుణం ప్రమాణమాహ - నిగమశ్చేతి - అత్ర - ఏవంరూపావిద్యాయామ్, నిగమః - వేదః, పురాణఞ్చ - పురాణమపి, మానమ్ - ప్రమాణమిత్యర్థః. తత్ర నిగమరూప ప్రమాణం దర్శయతి - అస్యేతి - అస్య నిరుక్తదోషస్య, ఆత్మాచ్ఛాదకత్వే. ఆత్మతిరోధాయకత్వే, అనృతేనేతీయం శ్రుతిః - అనృతేన హి ప్రత్యూఢా ఇతీదృక్ శ్రుతివచనమ్, మానమిత్యనుషఙ్గేణాన్వయః. ప్రత్యూఢా ఇత్యస్య ప్రతిపన్నా ఇత్యర్థకత్వేన అనృతశబ్దార్థావిద్యయా, ప్రపతీమ్-తిరోధానమ్, నీతాః ప్రాపితా, ఆత్మాన ఇత్యర్థకత్వేన నిరుక్తశ్రుతేః ఆత్మన అవిద్యాతిరోహితత్వసాధకత్వమ్, ఆత్మన ఐక్యేపి అదితిగ్రపాశానితివత్ ఇహ బహువచనస్యావివక్షితార్థకత్వాన్న విరోధః. ఉక్తఏవార్థే శ్రుత్యన్తరమపి ప్రమాణమాహ - తేషామితీతి - తేషామితీయం శ్రుతిరితి, ఇయమిత్యస్య శ్రుతిరిత్యస్య చానుషఙ్గః. తేషాం సత్యానాం సతామనృతమపిధానమితీయం శ్రుతిశ్చ. అస్య ఆత్మాచ్ఛాదకత్వే ప్రమాణమితి పూర్వేణాన్వయః. అత్ర శ్రుతివాక్యే అనృతశబ్దార్థావిద్యాయాః సత్యానాం సతామపిధానమిత్యనేన సత్యభూతాత్మస్వరూపతిరోధాయకత్వ ప్రతిపాదనాన్నిరుక్తార్థబోధకత్వముక్తవాక్యస్యేతి బోధ్యమ్. అథాస్యా స్సదసదనిర్వాచనీయత్వే ప్రమాణమాహ - శ్రౌతీ వాగితి - నాసదాసీదితి - నాసదాసీన్నో సదాసీదిత్యాకారికా, శ్రౌతీవాక్ - నిగమవాక్, అస్య - నిరుక్తదోషస్య సదసదనిర్వాచ్యతామ్ - సదసదనిర్వచనీయత్వమ్, వక్తి - ప్రతిపాదయతీత్యర్థః.

అథాస్యా అవిద్యాయా బ్రహ్మనిష్ఠత్వే ప్రమాణమాహ మాయామితి - మాయాంమిత్యాదివాక్యాత్ - మాయాన్తుప్రకృతిం విద్యాన్మాయినన్తుమహేశ్వరమితి వాక్యాత్, ఇహ - అవిద్యాయామ్ పరబ్రహ్మనిష్ఠత్వసిద్ధిః - పరబ్రహ్మవృత్తిత్వనిశ్చయః, భవతి - జాయత ఇత్యర్థః, మాయినమిత్యనేన బ్రహ్మణో మాయాశబ్దార్థావిద్యా వత్త్వస్య ప్రతిపాదనాత్ ఉక్తార్థసాధకత్వమస్యవాక్యస్య. అథాస్యా భ్రాన్తిహేతుత్వే ప్రమాణమాహ - విక్షేపేతి - ఇన్ద్రఇతివాక్యమ్ ఇన్ద్రోమాయాభిః పురురూపఈయతఇతివాక్యమ్, అనయా నిరుక్తా విద్యయా, బహువిధమ్ - అనేకప్రకారమ్, విక్షేపాపాదనమ్ - భ్ర మోత్పాదనమ్, స్యాత్ - భవేత్, ఇత్యాహ - ఇత్యబ్రవీత్, అథ నిరుక్తావిద్యాయా నివర్తకం, జ్ఞానమేవ, నాన్యదిత్యత్రప్రమాణ మాహ - జ్ఞానాదితి - మమమాయేతివాక్యమ్ - మమమాయాదుర త్యయేతివాక్యమ్, అస్యాః - నిరుక్తావిద్యాయాః, జ్ఞానాదన్యత్ర - జ్ఞా నేనవినా, నక్షతిరితి - నాశోనేతి, బ్రవీతి - వదతీత్యర్థః. అథాస్యా అనాదిత్వే యథార్థజ్ఞానవిఘటకత్వేచ ప్రమాణమాహ-భూరితఇతి అనాదీతివాక్యమ్ - అనాదిమాయయాసుప్తఇతివాక్యమ్, అస్యాః - నిరుక్తావిద్యాయాః, అనాదిత్వమ్ - ఉత్పత్తిశూన్యత్వమ్, ప్రమితి విఘటనఞ్చాపి - యథార్థజ్ఞానప్రతిబన్ధకత్వమపి, బ్రూతే - ప్రతి పాదయతీత్యర్థః. అత్రవాక్యే అనాదీత్యనేన మాయాశబ్దార్థా విద్యాయా ఉత్పత్తిశూన్యత్వస్య, మాయయాసుప్తఇత్యనేన అస్యా జ్ఞానప్రతిరోధరూపస్వాపహేతుత్వస్యచప్రతిపాదనేన నిరుక్తార్థపర త్వమస్యవాక్యస్య. నిగమయతి - ఏతైరితి - శ్రుతిశిఖరగతైః - వేదాన్తభాగనిర్దిష్టైః, ఏతైర్వాక్యైః - పూర్వోక్తవాక్యైః, అన్యైర్వాక్యైశ్చ - ఇహ అనుక్తైర్వాక్యాన్తరైశ్చ, సన్త్యక్త

భేదమ్ - వస్తుతోనిర్విశేషమ్, బ్రహ్మ - పరంబ్రహ్మ, సంప్రోక్తానా ద్యవిద్యావశమ్ - పూర్వోక్తానాద్యవిద్యాపరవశంసత్, తాదృశా విద్యాచ్ఛాదితంసదిత్యర్థః. అఖిలభిదామ్ - సజాతీయ విజాతీయ స్వగత రూప నానాభేదమ్, పశ్యతి - సాక్షాత్కరోతి, ఇతిప్రతీతమ్ ఇతి ప్రతీయత ఇత్యర్థః.

శ్రీ॥ యథోక్తమ్, "జ్ఞానస్వరూపో భగవాన్ యతోసా - వశేషమూర్తిర్నతు వస్తుభూతః । తతోహి శైలాబ్ధిధరాదిభేదాన్ - జానీహివిజ్ఞానవిజృమ్భితాని * యదాతుశుద్ధన్నిజరూపిసర్వ - కర్మక్షయేజ్ఞానమపాస్తదోషమ్ । తదాహిసంకల్పతరోః ఫలాని- భవన్తినో వస్తుషువస్తుభేదాః * తస్మాన్నవిజ్ఞానమృతేస్తికిఞ్చిత్ - క్వచిత్కదాచిద్ద్విజవస్తుజాతమ్ । విజ్ఞానమేకన్నిజకర్మభేదవిభిన్నచిత్తైర్బహుధాభ్యుపేతమ్ * జ్ఞానంవిశుద్ధంవిమలంవిశోక - మశేషలోభాదినిరస్తసఙ్గమ్ । ఏకంసదైకమ్ పరమఃపరేశ - స్సవాసుదేవోనయతోన్యదస్తి * సద్భావఏవంభవతోమయోక్తో - జ్ఞానంయథాసత్యమసత్యమన్యత్ । ఏతత్తుయత్సంవ్యవహారభూత - న్తత్రాపిచోక్తంభువనాశ్రితన్తే, ఇతి - అస్యాశ్చావిద్యాయా నిర్విశేషచిన్మాత్ర బ్రహ్మైకత్వ విజ్ఞానేన నివృత్తింవదన్తి "నపునర్మృత్యవే తదేకంపశ్యతి * నపశ్యోమృత్యుం పశ్యతి * యదాహ్యేవైష ఏతస్మిన్నదృశ్యేఽనాత్మ్యేఽనిరుక్తేఽనిలయనేఽభయంప్రతిష్ఠాం విన్దతే । అథసోఽభయఙ్గతోభవతి * భిద్యతేహృదయగ్రన్థిశ్ఛిద్యన్తేసర్వసంశయాః । క్షీయన్తేచాస్యకర్మాణితస్మిన్దృష్టేపరావరే * బ్రహ్మవేదబ్రహ్మైవ భవతి * తమేవంవిదిత్వాఽతిమృత్యుమేతి నాన్యఃపన్థా" ఇత్యాద్యాః శ్రుతయః - అత్ర మృత్యుశబ్దేనావిద్యా ఽభిధీయతే, యథా

సనత్సుజాతవచనమ్, ప్రమాదంవై మృత్యుమహంబ్రవీమి సదాఽప్రమాదమమృతత్వం బ్రవీమీతి. "సత్యంజ్ఞానమనన్తంబ్రహ్మ * విజ్ఞానమానన్దంబ్రహ్మ" త్యాది శోధకవాక్యావసేయ నిర్విశేష బ్రహ్మాత్మైకత్వ విజ్ఞానఞ్చ "అథయోఽన్యాం దేవతాముపాస్తే అన్యోసావన్యోహమస్మీతి నసవేద * అకృత్స్నోహ్యేషః * ఆత్మేత్యేవోపాసీత * తత్త్వమసి * త్వంవా అహమస్మిభగవో దేవతే అహంవై త్వమసిభగవో దేవతే తద్యోఽహం సోఽసౌ యోఽసౌ సోఽహమస్మి" త్యాది వాక్యసిద్ధమ్. వక్ష్యతిచ ఏతదేవ, "ఆత్మేతితూపగచ్ఛన్తి గ్రాహయన్తి చేతి. తథాచ వాక్యకారః "ఆత్మేత్యేవతుగృహ్ణీయాత్ సర్వస్య తన్నిష్పత్తే" రితి. అనేనచ బ్రహ్మాత్మైకత్వవిజ్ఞానేన మిథ్యారూపస్య సకారణస్య బన్ధస్య నివృత్తిర్యుక్తా.

అ॥ అథ ప్రోక్తావిద్యాయాంప్రమాణంపురాణమాహ —

ఏతదితి—

శ్లో॥ ఏతత్సర్వంపురాణేష్వతివిశదతమంప్రోచ్యతేవై
ష్ణవేవై - పఞ్చశ్లోక్యాహ్యవిద్యావిభవవిషయయా
వక్ష్యమాణక్రమేణ। తత్ప్రజ్ఞానస్వరూపేత్యయఃసుచల
ధరాబ్ధ్యాదిభేదప్రతీతే — రజ్ఞానాధీనతాంవక్త్యపిచితి
జగదాకారతాసత్యతాన్తామ్ ॥ ౯౩౫ ॥

పూర్వోక్తావిద్యకత్వం దృఢయతిజగతోఽజ్ఞానబాధేనబాధం - శంసన్శ్లోకో యదాత్విత్యయమఖిలభిదాఽసత్యతాం వ్యాకరోతి। తస్మాదిత్యత్రచార్ధే ప్రథమ౩మనుచిద్భేదబాధంసమాప్య - ప్రోక్తస్తత్రోత్తరార్ధే చితి వివిధభిదాస్వాసుచావిద్యకత్వమ్ ॥౯౪౫॥

ఆత్మైకత్వన్త్వదేతత్ కథితమనుపదం జ్ఞానమిత్యాదిరేష
శ్లోకో భేదం స్వనిష్ఠం పరిహరతి పరేశోక్తివాచ్యే చిద
ర్థే। స్వోక్తావతథ్యత్వమస్యాం వదతి పరమతానూక్తి
తాభ్రాన్తిశాన్త్యై - శ్లోకస్సద్భావ ఇత్యాదిక ఇహ తు
పునస్సారయన్ప్రోక్తమర్థమ్ ॥ ౯౫౪ ॥

ప్రోక్తావిద్యానివృత్తిం శ్రుతిరుపదిశతి ప్రోజ్ఝితా
శేషభేద - బ్రహ్మాత్మైకత్వమత్యా న పునరితి న పశ్యో
మృతింపశ్యతీతి। భ్రాన్తేవాణీయదాహీత్యనుపహిత
పరబ్రహ్మవిద్యాత ఏవా - భీతింబ్రూతే తథాభిద్యత
ఇతి చ మతేస్తస్య కర్మోపఘాతమ్ ॥ ౯౬౪ ॥

శ్రౌతీ వాగ్బ్రహ్మవేదేతి తు వదతి పరబ్రహ్మణైక్యం
విముక్తిం - జ్ఞానాన్యమ్మోక్షహేతుం పరిహరతి తమే
వం విదిత్వేతి వాక్యమ్। అత్రావిద్యైవ మృత్యుర్భవ
తిహి వచనస్తత్ర సానత్సుజాతం - బ్రూతే మృత్యుం ప్ర
మాదం యదిహ గిరి తతోఽజ్ఞానమేవాత్ర మృత్యుః ॥

సత్యజ్ఞానాదివాక్యే నిగమశిరసి విజ్ఞానమిత్యాదికే చ
బ్రహ్మాశేషైర్విశేషైర్రహితమిహ యచ్ఛోధకే సం
ప్రతీతమ్। తేనాత్మైకత్వభానం వదతి తదథ యోఽన్యా
మితీదన్తు వాక్యం - వక్తిత్వం వా అహన్తత్త్వమసి
ముఖవచోప్యేతదైక్యభానమ్ ॥ ౯౭౪ ॥

ఆత్మేతిత్వేత్యవాదీదిదమిహభగవాన్ సూత్రకృద్బ్ర
హ్మసూత్రే – హ్యాత్మేత్యేవేతి వాక్యసమకథయది
మాంవాక్యకృత్త్వైక్యబుద్ధిమ్ । తస్మాదుక్తప్రకా
రేవిగతగుణపరబ్రహ్మణిస్వైక్యబుద్ధ్యా - మిథ్యాబన్ధ
స్యహానిర్భవతిసముచితాహేతునానాకమస్య ౯౯౪

టీ॥ ఏతత్సర్వమితి – ఏతత్సర్వమ్ - నిరుక్తమజ్ఞానం, తస్య ప్రపఞ్చభ్రమహేతుత్వం, ప్రపఞ్చస్యాసత్యత్వం, జ్ఞానస్వరూపస్యబ్రహ్మణఏవ సత్యత్వ. మిత్యాదికమిత్యర్థః. వైష్ణవేపురాణేఽపి - విష్ణుపురాణేఽపీత్యర్థః. అపిశబ్దేనోక్తసముచ్చాయకేన పూర్వోక్తవేదాన్తవాక్యానాన్నిరుక్తార్థబోధకానాం సంగ్రహః. అవిద్యావిభవవిషయయా - అవిద్యావిభవః - అవిద్యాస్వభావః, విషయః - ప్రతిపాద్యో యస్యాస్తథాభూతయా, పఞ్చశ్లోక్యా - పఞ్చానాం శ్లోకానాం, సమాహారః, పఞ్చశ్లోకీ, తయా - శ్లోకపఞ్చకేనేత్యర్థః. వక్ష్యమాణక్రమేణ - వక్ష్యమాణరీత్యా, అతివిశదతమమ్ - అత్యన్తంవ్యక్తతయా, ప్రోచ్యతే - ప్రతిపాద్యతఇత్యర్థః. తామేవ పఞ్చశ్లోకీంతత్తదర్థానువాదేన వివృణుతే - తత్రేతి - తత్ర - పఞ్చసు శ్లోకేషు, జ్ఞానస్వరూపేత్యయమ్ - జ్ఞానస్వరూపోభగవాన్యతో సావిత్యయంశ్లోకః, అచలధరాబ్ధ్యాదిభేదప్రతీతేః - మహీధర ధరణీసిన్ధ్వాదీనాంభేదానాం ప్రత్యయస్య, అజ్ఞానాధీనతామ్ అజ్ఞానమూలకత్వమ్, చితి - చిత్స్వరూపేబ్రహ్మణి, తామ్ - నిరుక్తామ్, జగదాకారతాఽసత్యతామపి - జగదాకారతాయా భాసమానాయా

మిథ్యారూపతామపి, వక్తీత్యనుషఙ్గేణాన్వయః ప్రతిపాదయతీత్యర్థః. అత్ర శ్లోకే పూర్వార్ధే అశేషమూర్తినా తు వస్తుభూత ఇతి జ్ఞానస్వరూపస్య భగవతో బ్రహ్మణః. అశేషమూర్తిత్వస్య జగదాకారతారూపస్య అతాత్త్వికత్వోక్త్యా, ఉత్తరార్ధే చ శైలాబ్ధిధరాదిభేదాన్ జానీహి విజ్ఞానవిజృమ్భితానీతి శైలాబ్ధిధరాది భేదానామజ్ఞానాధీనత్వోక్త్యా చ, నిరుక్తార్థబోధకత్వముక్తశ్లోకస్య, విజ్ఞానవిజృమ్భితానీత్యత్ర వివిధంజ్ఞాయతే అనేనేతి వ్యుత్పత్త్యా విజ్ఞానశబ్దస్య అజ్ఞానార్థకత్వాత్.

అథ యదాత్విత్యాదిద్వితీయశ్లోకస్యార్థమాహ -- పూర్వోక్తేతి - యదాత్విత్యయం శ్లోకః - యదాతుశుద్ధంనిజరూపీత్యాదికోయం శ్లోకః, జగతః - ప్రపఞ్చస్య, అజ్ఞానబాధేన - మూలభూతావిద్యానివృత్త్యా, బాధమ్ - నివృత్తిమ్, శంసన్ సన్ - ప్రతిపాదయన్ సన్, జగతః, పూర్వోక్తావిద్యకత్వమ్ - పూర్వశ్లోకోక్తావిద్యామూలకత్వమ్, దృఢయతి - స్థాపయతి, అఖిలభిదాఽసత్యతామ్ - పూర్వోక్తాఖిలప్రపఞ్చసత్యత్వఞ్చ, వ్యాకరోతి - వివృణుత ఇత్యర్థః యదాత్విత్యాదిశ్లోకేఽస్మిన్ యదా - యస్మిన్ కాలే, జ్ఞానమ్ - జ్ఞానస్వరూపంబ్రహ్మ, శుద్ధమ్ - అవిద్యారహితమ్, నిజరూపి - తత్కార్యభేదదర్శనరహితమ్, సర్వకర్మక్షయే- తన్నిమిత్తకపుణ్యపాపరూపసర్వకర్మనివృత్తౌ, అపాస్తదోషమ్ - నిరస్తరాగాదిదోషమ్, భవతీత్యధ్యాహారః. తదాతు-తస్మిన్ కాలేతు,సంకల్పతరోః - సమన్తాత్కల్ప్యతే అనేనేతి సంకల్పః, అవిద్యా, సైవతరుః వృక్షః, తస్యఫలాని - ఫలభూతాః, అవిద్యాకార్యభూతాఇత్యర్థః. వస్తుషు - ధర్మిభూతపదార్థేషు, వస్తుభేదాః - ఆకారభేదాః, నొ

భవన్తి. నసన్తీత్యర్థః కే అజ్ఞాననివృత్త్యా భేదప్రపఞ్చనివృత్తేః ప్రతిపాదనాత్, ప్రపఞ్చస్య అవిద్యామూలకత్వం పూర్వోక్తం వ్యతిరేకముఖేన స్థాపితం భవతి, అతః పూర్వోక్త భేదాసత్యతా చ వివృతా భవతి. అథ తస్మాదితి తృతీయశ్లోకస్యార్థమాహ - తస్మాదితి తస్మాదిత్యత్ర చ. తస్మాదితి శ్లోకే చ, ప్రథమే అర్ధే. పూర్వార్ధే, ఇమమ్ ఉక్తమ్ - అచిద్భేదబాధమ్. అచిద్భేదరూప విజాతీయభేదస్య బాధమ్- అభావమ్, సమాప్య - నిగమయ్య. తత్ర - తస్మిన్ శ్లోకే, ఉత్తరార్ధే - ద్వితీయార్ధే, చితి - బ్రహ్మణి, అనువిధభిదాసు. ఏషు స్వగతభేదేషు, ఆవిద్యకత్వమ్ - అవిద్యామూలకత్వమ్, ప్రోక్తమ్- ప్రతిపాదితమిత్యర్థః తస్మాన్న విజ్ఞానమిత్యస్మిన్ శ్లోకే జ్ఞానస్వరూపం బ్రహ్మ వినా కుత్రాపి కదాపి కిమపి వస్త్వచిద్రూపం నాస్తీతి పూర్వార్ధే ప్రతిపాదనాత్, అచిద్భేదబాధనిగమనం కృతం భవతి. విజ్ఞానమేకమిత్యుత్తరార్ధే ఏకస్యైవ జ్ఞానస్వరూపస్యాత్మనః కర్మభేదభిన్న చిత్తభేదాద్బహుత్వస్య ప్రతిపాదనేన ఆత్మరూపభేదస్య ఆవిద్యకత్వం ప్రతిపాదితం భవతి. అథ జ్ఞానమిత్యాది నిరుక్తశ్లోకస్యార్థమాహ - ఆత్మేతి - కథితమ్ - ప్రతిపాదితమ్, తదేతదాత్మైకత్వమ్ - ఆత్మనోఽద్వితీయత్వమ్, అనువదన్ - అనువ్యాహరన్, జ్ఞానమిత్యాదిరేవ శ్లోకః - జ్ఞానం విశుద్ధమిత్యాదిరయం శ్లోకః, స్వనిష్ఠం భేదం పరిహరతి - స్వగతభేదం జ్ఞానాదిగుణరూపం ప్రతిషేధతీత్యర్థః. కుత ఇత్యాశఙ్క్యాహ - పరేశోక్తివాచ్య ఇతి - పరేశోక్తివాచ్యే - పరేశశబ్దవాచ్యే చిదర్థే - చిత్స్వరూపే బ్రహ్మణీత్యర్థః. జ్ఞానం విశుద్ధమిత్యస్మిన్ శ్లోకే జ్ఞానస్వరూపస్య బ్రహ్మణః విశుద్ధమిత్యాదిపదై రవిద్యారాహిత్యం, తత్కృత భేదదశానరా

ణాపి ద్వైత్యుక్తమితి ప్రతిపాదనాత్, పూర్వోక్తం. ప్రపఞ్చస్య అవిద్యాకార్యత్వం స్మారితమ్భవతి.

ఏతావతా ప్రస్తుతస్య కర్మోపజ్ఞకత్వాసహః వాక్యార్థజ్ఞానమోక్షోపాయత్వస్య కిమాయాతమిత్యాశఙ్కాయా ముపాసనపరవాక్యానామపి సిద్ధపరవాక్య ప్రతిపన్నార్థానుగుణోపాయపరత్వమాహ — ప్రోక్తేతి - నపునరితి— 'నపునర్మృత్యవే ఇత్యేకారికా, నపశ్యో మృత్యుం పశ్యతీతి— 'నపశ్యో మృత్యుం పశ్యతీ త్యస్యార్థానువాదోయమ్, శ్రుతిః - ఏవం రూపా శ్రుతిః, ప్రోజ్ఝితాశేషభేదబ్రహ్మాత్మైకత్వమత్వా -- సకలభేదరహిత బ్రహ్మణా ఆత్మనోఽభేదనిశ్చయేన, అవిద్యానివృత్తిమ్- అజ్ఞాననాశమ్- ఉపదిశతి- ప్రతిపాదయతీత్యర్థః. అథ నిర్విశేషబ్రహ్మజ్ఞానస్య భేదభ్రమాధీనభయనివర్తకత్వ ప్రతిపాదకం వాక్యం తాదృశజ్ఞానస్య తాదృశభ్రమహేతుభూతావిద్యానివర్తకత్వే ప్రమాణమితి తదాహ - బ్రూత ఇత్యాదినా — యదాహీతి వాణీ. 'యదా హ్యేవైష ఏతస్మిన్నదృశ్యేఽనాత్మ్యేఽనిరుక్తేఽనిలయనేఽభయంప్రతిష్ఠాం విన్దతే అథసోఽభయఙ్గతో భవతి' ఇతివాక్, అనుపహిత పరబ్రహ్మ విద్యాత ఏవ - నిర్విశేషపరబ్రహ్మవిజ్ఞానాదేవ, అభీతిమ్ - భయనివృత్తిమ్, బ్రూతే - ప్రతిపాదయతీత్యర్థః. అనేనవాక్యేన అదృశ్య ఇత్యాదినా ఆత్మని భేదరాహిత్యం ప్రతిపాద్య ప్రతిష్ఠాం విన్దత ఇతి తథావిధాత్మస్వరూపజ్ఞానవతః అభయఙ్గతో భవతీతి భయనివృత్తేః ప్రతిపాదనేన ఉక్తార్థపరత్వమస్య వాక్యస్య. అథ భేదభ్రమాధీన కర్మనివర్తక బ్రహ్మజ్ఞాన పర వాక్యమ్ ప్రమాణమాహ - బ్రూత ఇతి - భిద్యత ఇతి చ - వాణీతి పూర్వ వాక్యస్థపదస్య అత్రాప్యనుషఙ్గః భిద్యత ఇతి వాణీచ 'భిద్య

‘తేహృదయగ్రన్థి’ రిత్యాదివాక్యే, తస్య - నిరుక్తబ్రహ్మణః, మతేః - జ్ఞానాత్, కర్మాపఘాతమ్ - కర్మణః పుణ్యపాపరూపస్య, ఉపఘాతమ్ - నివృత్తిమ్, బ్రూతే - ప్రతిపాదయతీత్యర్థః. అథ పూర్వవాక్యేషు కిఞ్చిద్భేదః ప్రతీతఇవభవతీతి తద్వ్యావృత్తమే జ్ఞానస్య ఐక్యవిషయకత్వజ్ఞాపనాయ బ్రహ్మణా ఐక్యాపత్తిరూపం ఫలంప్రతిపాదయద్వాక్యముదాహరతి - శ్రౌతేతి - బ్రహ్మవేదేతి శ్రౌతవాక్యే - ‘బ్రహ్మవేద బ్రహ్మైవభవతి’ తిశ్రుతివాక్యే, బ్రహ్మణా - పరమాత్మనా, ఐక్యంహి మోక్షంవదతి - అభేదంహి మోక్షం ప్రతిపాదయతీత్యర్థః. తథాచ యథోపాసనత్వాత్ఫలస్య ఐక్యజ్ఞానమేవ బన్ధనివర్తకమితిభావః. అథ జ్ఞానాదన్యస్య మోక్షహేతుత్వ నిషేధపరం వాక్య మాహ - జ్ఞానేతి - తమేవంవిదిత్వేతి వాక్యమ్ - ‘తమేవంవిదిత్వాఽతిమృత్యుమేతీ’తి వాక్యేషు, జ్ఞానాదన్యత్ - బ్రహ్మజ్ఞానాతిరిక్తమ్, మోక్షహేతుమ్ - మోక్షోపాయమ్, పరిహరంతి - నిషేధతీత్యర్థః. తమేవం విదిత్వేతివాక్యే నాన్యః పన్థా అయనాయ విద్యతఇతి బ్రహ్మజ్ఞానాతిరిక్తస్య మోక్షసాధనత్వ నిషేధాత్, ఉక్తార్థపరత్వమస్యవాక్యస్య. నను, అవిద్యానివృత్తిర్నాత్ర ప్రతీయతే, అవిద్యావాచిశబ్దాభావాత్, ఇతి ప్రథమస్యవాక్యస్య న అవిద్యానివర్తకజ్ఞానపరత్వ మిత్యాశఙ్కాయామాహ - అత్రేతి - అత్ర - అస్మిన్వాక్యే, మృత్యుః - మృత్యుశబ్దార్థః, అవిద్యైవ - అజ్ఞానమేవ, నన్విత్యాశఙ్కాయా మవిద్యాయామ్మృత్యుశబ్దార్థత్వే ఆప్తవచనంప్రమాణమాహ - భగవతేతి అత్రైతు - అస్మిన్నర్థేతు, సానత్సుజాతమ్ - సనత్సుజాతప్రోక్తమ్ వచనమ్ - వాక్యమ్, భవతిహి - వర్తతే ఖలు, తత్రైవవాక్యం తదర్థప్రతిపాదనేన ఉదాహరతి - బ్రూతఇతి - యత్ - యద్వాక్యమ్,

ప్రమాదమ్ - అజ్ఞానమ్, మృత్యుమ్ మృత్యుశబ్దవాచ్యమ్, బ్రూతే- ప్రతిపాదయతీత్యర్థః. అతః అత్ర వేదాన్తవాక్యే మృత్యుశబ్దార్థోఽజ్ఞానమేవేతి నిగమయతి - ఇహేతి - తతః - తస్మాత్, ఇహ- గిరి - అస్మిన్వేదాన్తవాక్యే, మృత్యుః - మృత్యుశబ్దార్థః, అజ్ఞానమేవ - అవిద్యైవ, సనత్సుజాతవచనే (మోహోహ్యమృత్యుస్సమ్మతో యఃకవీనామి) తి మోహస్య - అన్యథాజ్ఞానస్య, మృత్యుశబ్దార్థత్వం పరమతమ్పూర్వవాక్యేనానూద్య 'ప్రమాదం వై మృత్యుమహం బ్రవీమి' ఇతి ప్రమాదస్య అజ్ఞానస్య మృత్యుశబ్దార్థత్వం స్వమతం సిద్ధాన్తితమ్, అతస్సనత్సుజాతవచనముక్తార్థే ప్రమాణమ్ ఉపాత్తేషు వాక్యేషు జ్ఞానస్య అవిద్యానివర్తకత్వం ప్రతిపన్నమ్ బ్రహ్మణో నిర్విశేష చిన్మాత్రత్వమ్, తేన ఆత్మన ఏకత్వజ్ఞానస్నివర్తకమితి చ, న ప్రతిపన్నమిత్యత్రాహ - సత్యజ్ఞానాదీతి - నిగమశిరసి - వేదాన్తే, శోధకే - కారణవాక్యప్రతిపన్న బ్రహ్మస్వరూపశోధనపరే, సత్యజ్ఞానాదివాక్యే - 'సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మే' తి వాక్యే, విజ్ఞానమిత్యాదికే చ - 'విజ్ఞానమానన్దం బ్రహ్మే' తి వాక్యే చ, అశేషైర్విశేషైః - సర్వైర్భేదైః, విరహితమ్ - వియుక్తమ్, యద్బ్రహ్మ సంప్రతీతమ్ - యద్బ్రహ్మ సమ్యఙ్నిర్ణీతమ్, తేన - తేన బ్రహ్మణా, ఆత్మైకత్వభానమ్ - ఆత్మైకత్వజ్ఞానమ్, తదిద మథయోన్యామితి వాక్యస్తు - 'అథ యోఽన్యాం దేవతాముపాస్తే అన్యోసావన్యోహమస్మీ' త్యాది కన్దికం వాక్యస్తు, వదతి - ప్రతిపాదయతీత్యర్థః. వాక్యాన్తరేణాపి బ్రహ్మాత్మైక్య ప్రతిపాదనమస్తీత్యాహ - వక్త్రీతి- త్వం వాఽహన్తత్త్వమసి ముఖవచోఽపి - 'త్వం వా అహమస్మి భగవో దేవతే * తత్త్వమసి' ఇత్యాదివచనమపి, తదైక్యభానమేవ ప్రా

ర్వోక్త బ్రహ్మాత్మైక్యజ్ఞానమేవ, వక్తి - ప్రతిపాదయతీత్యర్థః. ఉక్తార్థస్య శ్రుతివివక్షితత్వసిద్ధయే సూత్రం దర్శయతి - ఆత్మేత్యేవేతి.

ఆత్మేతి త్వితీదమ్ - 'ఆత్మేతి తూపగచ్ఛన్తి గ్రాహయన్తి చ' ఇతీదం సూత్రమ్, భగవాన్ సూత్రకృత్ - భగవాన్ సూత్రకారో బాదరాయణః, అవాదీద్ధి - అవోచత్ఖలు, సూత్రార్థస్తు, ఆత్మేత్యేవోపాసీత, తథా హ్యుపగచ్ఛన్తి ముముక్షవః, ఉపాసత ఇత్యర్థః. గ్రాహయన్తి చ-జ్ఞాపయన్తి చ, తథా శాస్త్రాణీతి - అథ సూత్రకారాభిప్రాయవిదాం వాక్యం దర్శయతి - ఆత్మేత్యేవేతి - ఆత్మేత్యేవేతి వాక్యే 'ఆత్మేత్యేవ తు గృహ్ణీయాత్ సర్వస్య తన్నిష్పత్తే' రితి వాక్యే, వాక్యకృత్ - వాక్యకారః ఇమామ్ - పూర్వోక్తామ్, స్వైక్యబుద్ధిమ్ - స్వస్య బ్రహ్మణా ఐక్యధియమ్, సమకథయత్ - సమ్యక్ప్రత్యపాదయదిత్యర్థః వాక్యార్థస్తు, ఆత్మేత్యేవ తు గృహ్ణీయాత్ ఆత్మేత్యేవ బ్రహ్మోపాసీత, సర్వస్య తన్నిష్పత్తేః - సర్వస్య - సకలప్రపఞ్చస్య. తన్నిష్పత్తేః - తత్ర బ్రహ్మణి కల్పితత్వాదితి. పూర్వోక్తశ్రుత్యనుగ్రాహకతర్కోపన్యాసపూర్వకం పూర్వోక్తం అవిద్యాతత్కార్యబన్ధయోర్జ్ఞాననివర్త్యత్వం నిగమయతి - తస్మాదితి తస్మాత్ - పూర్వోక్తాద్ధేతోః, ఉక్తప్రకారే - సత్యజ్ఞానాదివాక్యైః ప్రతిపాదిత జ్ఞానానన్దరూపత్వ స్వభావయుక్తే, విగతగుణపరబ్రహ్మణి - నిర్విశేషపరబ్రహ్మణి, స్వైక్యబుద్ధ్యా - ఆత్మైక్యజ్ఞానేన, అస్య మిథ్యాబన్ధస్య - అపారమార్థికస్యాస్య సంసారబన్ధస్య, హేతునా సాకమ్ - తత్కారణీభూతావిద్యయా సహ, హానిః - నివృత్తిః. సముచితా భవతి - యుక్తా భవతీత్యర్థః. బన్ధస్య అపారమార్థి

కత్వాత్, రజ్జుసర్పాదేరివ జ్ఞానమేవ తన్నివర్తకం భవితుమర్హతి, నతు తన్నివృత్త్యై హేత్వన్తరాపేక్షేతి భావః.

శ్రీ॥ నను చ, సకలభేదనివృత్తిః ప్రత్యక్షవిరుద్ధా కథమివ శాస్త్రజన్యజ్ఞానేన క్రియతే కథం వా రజ్జురేషా న సర్ప ఇతి జ్ఞానేన ప్రత్యక్షవిరుద్ధా సర్పనివృత్తిః క్రియతే; తత్ర ద్వయోః ప్రత్యక్షయోర్విరోధః. ఇహ తు, ప్రత్యక్షమూలస్య శాస్త్రస్య, ప్రత్యక్షస్య చేతి చేత్; తుల్యయోర్విరోధే వా కథం బాధ్య బాధకభావః; పూర్వోత్తరయోర్దుష్టకారణజన్యత్వ తదభావాభ్యామితి చేత్; శాస్త్ర ప్రత్యక్షయోరపి సమానమేతత్. ఏతదుక్తం భవతి. బాధ్య బాధకభావే తుల్యత్వ సాపేక్షత్వ నిరపేక్షత్వాది న కారణమ్, జ్వాలాభేదానుమానేన ప్రత్యక్షోపమర్దయోగాత్, తత్ర హి జ్వాలైక్యం ప్రత్యక్షేణావగమ్యతే, ఏవఞ్చ సతి ద్వయోః ప్రమాణయోర్విరోధే యత్సంభావ్యమానాన్యథాసిద్ధి, తద్బాధ్యమ్, అనన్యథాసిద్ధమనవకాశమితరద్బాధక, మితి సర్వత్ర బాధ్యబాధకభావ నిర్ణయ ఇతి.

అ॥ అథ అనుమానాగమయోర్వాక్యప్రదర్శన లిఙ్గదర్శన ధర్మిప్రతిపత్త్యర్థం ప్రత్యక్షసాపేక్షత్వాత్, తద్విరుద్ధార్థ ప్రతిపాదనే న సామర్థ్యమ్, అత ఏవ హి అగ్నిరనుష్ణః, పదార్థత్వాత్ 'ఆదిత్యో యూపః యజమానః ప్రస్తరః' ఇత్యాద్యనుమానాగమయోర్న ప్రత్యక్ష విరుద్ధార్థప్రతిపాదన సామర్థ్యం, తస్మాత్ న ప్రత్యక్షవిరుద్ధార్థప్రతిపాదనక్షమం శ్రుతిరిత్యభిప్రాయేణ భేదవాదినా మాశఙ్క్య మనూద్య పరిహరతి . నన్విత్యాదినా.

శ్లో॥ నన్వధ్యక్షోపరుద్ధం కథమివ జనయేచ్ఛాస్త్రజాధీరభేదం - సర్వస్యాయం కథం వా జనయతి విహతిం జ్ఞానశుద్ధామ్ । తతః ప్రత్యక్షయోస్స్యాత్ప్రతిభాతి రిహాతన్మూలశాస్త్రస్య తస్య - ప్రత్యక్షస్యైవ చేతో భవతి హి సమయోర్బాధ్యహన్తృత్వహేతుః ॥ ౧౨౦౪ ॥

దోషాధీనత్వమేతద్విరహ ఇతి యది ప్రోచ్యతే తత్ర హేతు -శ్శాస్త్రప్రత్యక్షయోరప్యుభయమపి సమం తద్భవత్యేతదుక్తమ్ । తౌల్యం సాపేక్షతా వా న భవతి నిరపేక్షాపి వా తత్ర హేతు . జ్వాలాభేదానుమానాన్న హి భవతి తద్బాధ్యక బాధోపపత్తిః ॥ ౧౦౧౪ ॥

జ్వాలైక్యం హ్యక్షగమ్యం న ఖలు భవతి తత్తాత్త్వికం భిన్నహేతో - రుత్పాద్యజ్వాలయోర్న క్రమశ ఉదితయోరేకతా యుజ్యతే వై । తస్మాద్యత్త్వన్యథాసిద్ధ్యుపహితము - యోర్జ్ఞానయోస్సావకాశం - తద్బాధ్యం బాధకం స్యాత్తదితరదితి యో నిశ్చయోఽయం త్వయుక్తః ॥ ౧౦౨౪ ॥

టీ॥ శాస్త్రజాధీః - వేదాన్తవాక్యజన్యజ్ఞానమ్, అధ్యక్షోపరుద్ధమ్ - భేదగ్రాహిప్రత్యక్షబాధితమ్, అభేదమ్ - భేదాభావమ్ తన్మాత్రరూపమ్, కథమివ - కథం వా, జనయేత్ - ఉత్పాదయేత్, ఇత్యర్థః ఉక్తరీత్యా ప్రత్యక్షవిరుద్ధార్థగ్రాహితాయాశ్శాస్త్రస్యాసంభవాదిత్యర్థః. అతః కిం, ప్రత్యక్షత్వాన్న బాధ్యత్వమ్,

ఉత పరోక్షత్వాన్మూలిత్వాచ్చ నబాధకత్వమ్, ఇతి శఙ్కాద్వయం హృదినిధాయ తత్ర ప్రథమం ప్రత్యక్షత్వాదబాధ్యత్వ మిత్యేతత్పరిహరతి - సర్పస్యేత్యాదినా - ఇయం రజ్జుస్సః - 'రజ్జురేషా' ఇతీయం ప్రత్యక్షధీః, అక్షరుద్ధామ్ - రజ్జ్వప్రత్యక్షప్రసిద్ధామ్, సర్పస్య రజ్జుసర్పస్య, విహతిమ్ - నివృత్తిమ్ కథంవా - కథమివ జనయతి ఉత్పాదయతీత్యర్థః. తథాచ ప్రత్యక్షత్వాదబాధ్యత్వశఙ్కానిరస్తా, రజ్జుసర్పధియః ప్రత్యక్షత్వేపి బాధ్యత్వదర్శనాత్, ఇతిభావః. అథ మూలిత్వాత్, పరోక్షత్వాచ్చ, నశాస్త్రస్య బాధకత్వమ్. రజ్జుధియస్తు తదభావాద్బాధకత్వోపపత్తిరిత్యాశయేనాహ - తత్రేతి - తత్ర - రజ్జుసర్పభ్రాన్తిస్థలే, ప్రత్యక్షయోః - రజ్జుసర్పప్రత్యక్షరజ్జుప్రత్యక్షయోః. ప్రతిహతిః - పరస్పరం ప్రతిరోధః, ఇహ - భేదగ్రాహి ప్రపఞ్చభ్రమస్థలే, తన్మూలశాస్త్రస్య ప్రత్యక్షమూలకశాస్త్రస్య, తస్య ప్రత్యక్షస్య - మూలభూతప్రత్యక్షస్య, ప్రతిహతిరిత్యనుషఙ్గః, ప్రతిహతిరితి చేత్ - ప్రత్యక్షస్య తన్మూలకశాస్త్రస్య చ ప్రతిరోధ ఇతి చేదిత్యర్థః. తథాచ పరోక్షత్వాన్మూలిత్వాచ్చ, శాస్త్రస్య బాధకత్వన్న సంభవతీతి దృష్టాన్తవైషమ్యమ్ అథ తత్ర దృష్టాన్తే ఉభయోః ప్రత్యక్షయోర్విరోధస్థలే యో బాధ్యబాధకభావహేతుః క్లృప్తః, తేనైవ హేతునా శాస్త్రప్రత్యక్షయోరపి బాధ్యబాధకభావముపపాద్య తదనుపపత్తిం పరిహర్తుం ప్రత్యక్షస్థలే బాధ్యబాధకభావే హేతుం పృచ్ఛతి - క ఇత్యాదినా - సమయోః - తుల్యయోః, ప్రత్యక్షయోరిత్యర్థః. బాధ్యహన్తృత్వహేతుః - బాధ్యబాధకభావహేతుః, కో హి భవతి - జిజ్ఞాసాం ద్యోతయతి కిం శబ్దః. హిః ప్రసిద్ధౌ, తత్ర హేతోః క్లృప్తత్వేన హి శబ్దార్థః ప్రసిద్ధిస్తత్రాన్వేతి.

ఉత్తరయతి దోషాధీనత్వమితి - తయోః - తస్మిన్ బాధ్యబాధక భావే, దోషాధీనత్వమ్ - దోషప్రయోజ్యత్వమ్, ఏతద్విరహః - దోషప్రయోజ్యత్వాభావశ్చ. హేతురితి. ప్రాచ్యత్వేయది - ప్రతిపాద్యతేయది, రజ్జుసర్పప్రత్యక్షస్థలే తాదృశప్రత్యక్షస్య భ్రాన్తిరూపత్వేన దోషాధీనత్వమస్తీతి తదేవతస్య బాధ్యతాయాన్నియామకమ్, రజ్జుయాథార్థ్యజ్ఞానస్యతు యథార్థత్వేన దోషాధీనత్వన్నాస్తీతి తద్విరహ ఏవ తస్య బాధకతాయాన్నియామకః, నచ సత్తాతుల్యత్వమేవ బాధ్యబాధకభావహేతుః కిన్నస్యాదితి వాచ్యమ్, తథా సతి వైపరీత్యేనాపి బాధ్యబాధకభావ ప్రసఙ్గాత్, ఇత్యుత్తరయితుర్భావః. ఉక్తహేతోశ్శాస్త్రప్రత్యక్షయోరప్యవిశిష్టత్వాత్, ఉక్తహేతుబలాదేవ తయోరపి బాధ్యబాధకభావస్సంభవతీతి నోక్తానుపపత్తిరిత్యాహ - శాస్త్రప్రత్యక్షయోరితి - తదుభయమ్ - దోషాధీనత్వమేతద్విరహ ఇత్యుభయమ్, శాస్త్రప్రత్యక్షయోరపి శాస్త్రస్య ప్రత్యక్షజ్ఞానస్యాపి, సమమ్ - తుల్యమ్, ప్రత్యక్షస్యదోషాధీనత్వాత్, తయోశ్శాస్త్రప్రత్యక్షస్థలేపి సామ్యమితి భావః. మూలమూలిత్వాదిసద్భావే మూలస్యప్రత్యక్షస్య బాధకత్వమ్, ఇతరస్య బాధ్యత్వఞ్చ దృష్టమ్, అతో మూలమూలిత్వ పరోక్షత్వాపరోక్షత్వాదిరూప వైషమ్యరాహిత్యే సత్యేవ దోషజన్యత్వతదభావయోః బాధ్యబాధకభావప్రయోజకత్వమ్, శాస్త్రప్రత్యక్షయోస్తాదృశవైషమ్యవతోః కథం తద్బలేన బాధ్యబాధకభావః; ఇత్యాశఙ్కాయామాహ - భవత్యేతదుక్తమితి - ఏతదుక్తం భవతీతి యోజనా. తౌల్యమితి - తయోః - బాధ్యబాధకభావే, తౌల్యమ్ - ధియోః ప్రత్యక్షత్వాదినా సామ్యమ్, సాపేక్షతా వా - ప్రత్యక్షసాపేక్షత్వం వా, నిరపేక్షతా వా - తన్నైరపేక్ష్యం వా, న హేతుర్భవతి -

న నియామకం భవతీత్యర్థః. యద్యపి సాపేక్షత్వనిరపేక్షత్వరూపయోః మూలమూలిభావయోరేవ బాధ్యబాధకభావహేతుత్వం ప్రాక్ శఙ్కితమ్, నతు తౌల్యస్యేతి తస్య హేతుత్వప్రతిషేధోఽప్రసక్తప్రతిషేధ ఇతి స నోచితః. తథాపి వైషమ్యరాహిత్యేసతి దోషాధీనత్వ తదభావయో బాధ్యబాధకభావహేతుత్వమ్ ప్రాక్ శఙ్కితమితి తత్ర వైషమ్యరాహిత్యస్య తుల్యత్వరూపత్వాత్, తస్య బాధ్యబాధకభావహేతుత్వే ప్రతిషిద్ధే తద్ఘటిత విశిష్ట హేతో ర్హేతుత్వమపి శఙ్కితం ప్రతిషిద్ధమేభవతీతి తౌల్యస్య బాధ్యబాధకభావహేతుత్వప్రతిషేధః కృతః. ఏతేషాన్తౌల్యసాపేక్షత్వాదీనాం బాధ్యబాధకభావహేతుత్వే అనుపపత్తిమాహ - జ్వాలాభేద ఇత్యాదినా తదా - తౌల్యాదీనాం బాధ్యబాధకభావహేతుత్వే, జ్వాలాభేదానుమానాత్ — దీపాదిసంబన్ధి జ్వాలాయాస్తాత్కాలికాయాః కాలాన్తరీణదీపజ్వాలాభేదసాధకానుమానాత్, అధ్యక్షబాధోపపత్తిః - జ్వాలైక్యప్రత్యక్షస్య బాధసఙ్గమనమ్, సభవతిహి నసంభవతిహి జ్వాలైక్యావగాహిప్రత్యక్షం సేయం దీపజ్వాలేత్యాకారకం సర్వైరనుభూయతే, తత్తు జ్వాలాభేదానుమానేన బాధితమితి నిర్వివాదమ్, జ్వాలాభేదానుమానఞ్చ వర్తమాన దీపజ్వాలా. పూర్వకాలీన తద్దీపజ్వాలాతోభిన్నా - తదుత్పాదకసామగ్రీభిన్న సామగ్రీప్రయోజ్యత్వాత్ - యత్ర యదుత్పాదకసామగ్రీభిన్నసామగ్రీ ప్రయోజ్యత్వమ్, తత్ర తద్భిన్నత్వమ్ - యథా - ఘటోత్పాదకసామగ్రీభిన్నసామగ్రీ ప్రయోజ్యత్వం పటే - తత్ర తద్భిన్నత్వఞ్చేతి - ప్రకృతే జ్వాలోత్పాదకసామగ్రీ తత్తత్పూర్వవర్త్యవయవాగ్నిసంయోగాదిరూపా భిన్నభిన్నైవేతి పక్షే హేతుసత్త్వోపపత్తిః అనేనచానుమానేన జ్వాలైక్యప్రత్యక్షస్య బాధస్సంప్రతిపన్నో నోపపద్యతే, యది తౌల్యం

సాపేక్షతా నిరపేక్షతా వా బాధ్యబాధకభావహేతుస్స్యాత్, అత్ర బాధకంహ్యనుమానం న బాధ్యేన ప్రత్యక్షేణ తుల్యమ్, నాపి నిరపేక్షమ్, బాధ్యమధ్యక్షఞ్చ న సాపేక్షమితి. ॥ ౧౦౮౪ ॥

నిరుక్తజ్వాలాభేదానుమానస్య ప్రత్యక్షబాధకత్వముపపాదయతి — జ్వాలైక్యమిత్యాదినా. హి. యతః, జ్వాలైక్యమ్ - పూర్వోత్తరకాలీనజ్వాలయోరైక్యమ్, అక్షగమ్యమ్ - ప్రత్యక్షావగమ్యమ్, తతోఽనుమానాదధ్యక్షబాధ ఇత్యర్థః. నను భేదానుమానస్యైవ బాధకమైక్యప్రత్యక్షం కిన్న స్యాత్; ఇత్యాశఙ్క్య ఐక్యప్రత్యక్షస్యైవ భ్రాన్తిరూపత్వేన బాధ్యత్వముపపాదయితుం జ్వాలైక్యస్యౌత్పత్తికత్వముపపాదయతి. నఖల్విత్యాదినా - తత్ జ్వాలైక్యమ్, ఔత్పత్తికన్న భవతిఖలు - వాస్తవికన్న భవతిహి, తత్ర హేతుమాహ - భిన్నహేతోరితి - భిన్నహేతోః - భిన్నసామగ్రీతః ఉత్పాద్యజ్వాలయోః ఉత్పాదనీయజ్వాలయోః, క్రమశ ఉదితయోః - అతఏవ క్రమేణోత్పన్నయోః, ఏకతా — ఐక్యమ్, నయుజ్యతే - నోపపద్యత ఇత్యర్థః. ఏతేనఉక్తానుమానే అనుకూలతర్కోఽపి ప్రతిపాదితో భవతి. అథ బాధ్యబాధకభావే హేతోః పూర్వోక్తస్యానుపపన్నత్వాత్, సర్వత్ర బాధ్యబాధకభావస్థలే అనుగతం భ్రాన్తిప్రత్యక్ష సాధారణం హేత్వన్తరమాహ తస్మాదితి—తస్మాత్ ఉక్తహేతూనాం బాధ్యబాధకభావప్రయోగిత్వాభావాదిత్యర్థః. ఉభయోర్జ్ఞానయోః - విరుద్ధార్థవిషయకయోః ద్వయోః జ్ఞానయోర్మధ్యే, యత్తు - యద్జ్ఞానన్తు అన్యథాసిద్ధ్యుపహితమ్ - అతఏవ సావకాశమ్ - అవకాశోపేతమ్, అతోఽన్యథాసిద్ధిస్వరూపమ్, అవకాశస్వరూపఞ్చ, అగ్రే వక్ష్యతే

తత్ -- తజ్జ్ఞానమ్, బాధ్యమ్ - బాధార్హమ్, తదితరత్ - తస్మాద్భిన్నమ్, అనన్యథాసిద్ధమనవకాశఞ్చేత్యర్థః. బాధకంస్యాత్ - బాధావహంస్యాత్, ఇత్యయన్నిశ్చయస్తుయుక్తః - యుజ్యత ఇత్యర్థః.
॥ ౧౦౨౫ ॥

శ్రీ ॥ తస్మాదనాదినిధనావిచ్ఛిన్నసంప్రదాయా సంభావ్యమానదోషగన్ధానవకాశ శాస్త్రజన్య నిర్విశేష నిత్య శుద్ధ ముక్త బుద్ధ స్వప్రకాశ చిన్మాత్ర బ్రహ్మాత్మభావావబోధేన సంభావ్యమాన దోష సావకాశ ప్రత్యక్షాది సిద్ధ వివిధ వికల్పరూప బన్ధనివృత్తిర్యుక్తైవ. సంభావ్యతేచ వివిధ వికల్పభేదప్రపఞ్చగ్రాహిప్రత్యక్షస్య అనాదిభేదవాసనాదిరూపా విద్యాఖ్యో దోషః. నను, అనాదినిధనావిచ్ఛిన్నసంప్రదాయతయా నిర్దోషస్యాపి శాస్త్రస్య జ్యోతిష్టోమేన స్వర్గకామో యజేతేత్యేవమాదేరర్థేదావలంవినో బాధ్యత్వం ప్రసజ్యేత; సత్యమ్, పూర్వాపరాపచ్ఛేదే పూర్వశాస్త్రవన్మోక్షశాస్త్రస్య నిరవకాశత్వాత్తేన బాధ్యతవ. వేదాన్తవాక్యేష్వపి సగుణబ్రహ్మోపాసనపరాణాం శాస్త్రాణా మయమేవ న్యాయః. నిర్గుణత్వాత్పరస్య బ్రహ్మణః.

అ ॥ ఏవం బాధ్యబాధకభావే ప్రయోజకమస్తు, తతః కిం ప్రస్తుతశాస్త్ర ప్రాబల్యస్యేత్యత్రాహ - తదితి—

శ్లో ॥ తన్నిత్యాసంప్రదాయచ్యుత గత పురుషావద్య
గన్ధావకాశో - త్తీర్ణశ్రుత్యాహిభేద ప్రతి భట
విభవేనిత్యశుద్ధేవిముక్తే । బ్రహ్మణ్యాత్మైక్యబుద్ధ్యా
చితి పరముచితాదోషవత్సావకాశ - ప్రత్యక్షాది
ప్రతీతాఖిలవివిధభిదారూప బన్ధస్యహానిః ॥ ౧౦౩౫ ॥

దోషస్సంభావ్యతే వై జగత ఇహ భిదావాసనాసంప్ర
వృత్త్యా - ఽవిద్యాఖ్యానాదిరత్వేతర వివిధ భిదాసం
భృతస్య ప్రతీతౌ । సన్వైవం పూర్వకాణ్డం సకలవిధ
భిదాగర్భకర్మావలంబి - స్యాద్బాధ్యం పీతదోషం
జనిలయరహితం శాస్త్రతో బ్రహ్మకాణ్డాత్ ॥ ౧౦౪ ॥

సత్యం తద్బాధ్యతేష్టో భవతి నిరవకాశాత్ప్రసక్తస్య
పూర్వాత్ - పరేణాపచ్ఛిదాయాం ప్రథమమవదుదితా
దుత్తరాన్మోక్షశాస్త్రాత్ । సోపచ్ఛేదాధికారే సమగ
ణేహీనయో న్యాయతోऽస్మాత్తు శాస్త్రం - బాధ్యం స్యా
త్కర్మగర్భం ప్రథమమనవకాశోత్తర బ్రహ్మ
కాణ్డాత్ ॥ ౧౦౫ ॥

ఏవం వేదాన్తవాచామపి గుణసహితబ్రహ్మవిద్యా
పరాణాం - న్నిర్వాహః ప్రోక్తనీత్యైవహి భవతి పర
బ్రహ్మణో నిర్గుణత్వాత్ ॥ ౧౦౬ ॥

టీ ॥ తత్ - తస్మాత్, అన్యథాసిద్ధత్వానన్యథాసిద్ధత్వయో
రేవ బాధ్యబాధకభావే ప్రయోజకత్వాదిత్యర్థః. నిత్యాసంప్రదా
యచ్యుతీతి - నవిద్యతే, సంప్రదాయచ్యుతిర్యస్యాః, సా - అసం
ప్రదాయచ్యుతిః, శ్రుతివిశేషణమిదమ్, అవిచ్ఛిన్నసంప్రదాయ
త్వం, శ్రుతేర్నిత్యత్వే హేతుః సంప్రదాయావిచ్ఛేదే సతి - అస్మర్య
మాణకర్తృకత్వం హి, శ్రుతేరపౌరుషేయత్వసాధకమ్. (అనాది
నిధనా హ్యేషా - వాగుత్సృష్టా స్వయంభువా ఆదౌ వేదమయీ దివ్యా
యతస్సర్వాః ప్రవృత్తయః) ఇత్యాదివచనాని । శ్రుతేర్నిత్యత్వే-

ప్రమాణానీతిబోధ్యమ్. గతపురుషావద్యగన్ధేత్యపి శ్రుతివిశేషణమ్. గతః పురుషావద్యగన్ధః పురుషదోషగన్ధః యస్యాః, తథాభూతేత్యర్థః. పురుషదోషలేశరహితేతి ఫలితార్థః పురుషదోషాశ్చ, భ్రమవిప్రలిప్సాప్రమాదాశక్తిరూపాః. అనవకాశోక్తిర్నేతి - అనవకాశేత్యర్థః. ఏతాని శ్రుతివిశేషణాన్యనవకాశత్వపర్యన్తాని శ్రుతేః ప్రత్యక్షబాధకత్వప్రయోజకీభూతానన్యథాసిద్ధత్వోపయోగీని. నను కిమిదమన్యథాసిద్ధత్వమ్; యద్బలాద్జ్ఞానస్య బాధ్యత్వమ్, యద్విరహాచ్చ బాధకత్వన్నిశ్చీయత ఇతి చేత్, ఉచ్యతే స్వవిషయస్యాసత్త్వేऽపి శక్యనిర్వాహత్వమన్యథాసిద్ధత్వమ్, యథా, శుక్త్యాదౌ రజతాది జ్ఞానస్య శుక్తౌ రజతత్వరూపవిషయాసత్త్వేऽపి భ్రమరూపస్య తస్య దోషబలాన్నిర్వోఢుం శక్యత్వేన అన్యథాసిద్ధత్వమ్. నేదం రజతమితి జ్ఞానస్య తు తద్విషయీభూత రజతత్వాభావస్య శుక్త్యాదావసత్త్వే ప్రమారూపస్య తస్య కథఞ్చిదపి నిర్వాహాసంభవాదనన్యథాసిద్ధత్వమ్. యద్వా ఆన్యపరైదమ్పర్యే అన్యథాసిద్ధత్వానన్యథాసిద్ధత్వే. సగుణవాక్య నిర్గుణవాక్యయోః ఆన్యపరైదమ్పర్యబలాదేవ అన్యథాసిద్ధత్వ తదభావయోరుపపత్తిః. సగుణవాక్యం హి ఉపాసనవిధివాక్యశేషభూతం సగుణోపాసనపరమిత్యన్యపరమ్, నిర్గుణవాక్యస్తు గుణనిషేధైదమ్పర్యవత్. సావకాశత్వనిరవకాశత్వే తు విరుద్ధార్థప్రమాణాబాధే ప్యుపపన్నత్వ తదభావరూపే. యథా, 'ఆదిత్యో యూప' ఇతి వాక్యస్య యూపాదిత్యభేదగ్రాహకప్రత్యక్షబాధమన్తరాపి యూపగతౌజ్జ్వల్యరూపగుణార్థవాదతయా తస్య ఉపపన్నత్వేన సావకాశత్వమితి. శ్రుత్యేతి

తృతీయాన్తార్థః శ్రుతిజన్యత్వస్య ఆత్మైక్యబుద్ధ్యేత్యత్ర తృతీయాప్రకృత్యుపస్థాపితాత్మైక్యబుద్ధావన్వయః. భేదప్రతిభటవిభవే - నిర్విశేషే. నిత్యశుద్ధే - నిత్యత్వమ్ - కాలాపరిచ్ఛిన్నత్వమ్, శుద్ధత్వమవిద్యారహితత్వమ్, విముక్తశబ్దోఽత్ర అవిద్యాకృతజన్మాదిరాహిత్యపరః. పరమ్ చితి - కేవలఞ్చితి, చిన్మాత్ర ఇత్యర్థః. అత్ర అవధారణేన జ్ఞేయత్వవ్యుదాసః. బ్రహ్మణి - ఏవమ్భూతే బ్రహ్మణి. ఆత్మైక్యబుద్ధ్యా - స్వాత్మనా ఐక్యబోధేన, హానిరుచితేత్యుత్తరేణాన్వయః. దోషవత్సావకాశేత్యాది. దోషవత్ - దోషయుక్తమ్, అతఏవ సావకాశమ్- అప్రమాణకోటిప్రవేశ రూపావకాశవత్, ప్రత్యక్షాది - ప్రత్యక్షప్రమాణాదికమ్, తేన ప్రతీతః - జ్ఞాతః, అఖిలవివిధభిదారూపబన్ధః, అశేషానేక ప్రకారభేదరూపబన్ధః, తస్య భిదాయా వైవిధ్యమ్, జ్ఞాతృజ్ఞేయాదిరూపేణ బోధ్యమ్ హానిః - నివృత్తిః, ఉచితా, యుక్తా. ॥ ౧౦౩౫ ॥

ప్రత్యక్షాదౌ కో దోషస్సమ్భావిత ఇత్యత్రాహ - దోష ఇతి. అల్పేతరవివిధ భిదాసమ్భృతస్యాస్య జగత ఇహ ప్రతీతౌ - అనాదిస్సమ్ప్రవృత్తా - అనిదమ్ప్రథమతయా ప్రవృత్తః, అవిద్యాఖ్యాభిదావాసనా దోషః - అవిద్యాఖ్య భేదవాసనారూప దోషస్సమ్భావ్యత ఇతి యోజనా. నను, భేదవాసనాయా దోషత్వమాశ్రిత్య భేదజ్ఞానస్య ప్రత్యక్షాదేర్యది బాధ్యత్వం స్వీక్రియతే; తర్హి (జ్యోతిష్టోమేన స్వర్గకామో యజేత) ఇత్యేవమాదౌ భేదావలమ్బిశాస్త్రస్య కృత్స్నస్య పూర్వకాణ్డస్య నిర్విశేషచిన్మాత్ర ప్రతిపాదక బ్రహ్మకాణ్డేన బాధ్యత్వం స్యాదితి శఙ్కతే నన్వితి - ఏవమ్ ఏవం సతీత్యర్థః. భేదవాసనాయా భేదజ్ఞానే దోషవిధయా హేతుత్వాఙ్గీకార ఇత్యర్థః

సకలవిధభేదాగర్భ కర్మావలమ్బి - ఫలకరణేతికర్తవ్యతాద్య శేషప్రకారభేదగర్భిత కర్మప్రతిపాదకమ్, వీతదోషమ్ - అపౌరుషేయత్వేన పురుషదోషరహితమ్, జనిలయరహితమ్ - అనాదినిధనమ్, పూర్వకాణ్డమ్ - కర్మకాణ్డమ్, బ్రహ్మకాణ్డాత్ శాస్త్రాత్ - నిర్విశేష బ్రహ్మస్వరూప ప్రతిపాదకోత్తరకాణ్డేన, శాస్త్రేణ, బాధ్యంస్యాత్ - బాధితంభవేత్ వీతదోషమిత్యనేన నాత్రేష్టాపత్తిః కర్తుంశక్యత ఇతి ద్యోత్యతే ॥ ౧౭౪ ॥

దుష్టకారణజన్యత్వాభావేపి అన్యథాసిద్ధత్వాత్, బాధ్యత్వమస్యేష్టమేవేతి పరిహరతి - సత్యమితి - నిరవకాశాన్మోక్షశాస్త్రాత్ నిర్విశేషబ్రహ్మస్వరూప ప్రతిపాదకేనానవకాశేన బ్రహ్మకాణ్డేన, తద్బాధ్యతా ఇష్టాభవతి - తస్య - భేదావలమ్బి కర్మశాస్త్రస్య బాధ్యత్వమిష్టమేవేత్యర్థః. నను దుష్టకారణజన్యత్వాభావేన శాస్త్రస్య కథమన్యథా సిద్ధత్వమ్; తదభావేచ కథం బాధ్యత్వమ్; ఇత్యాశఙ్క్య ప్రకారాన్తరేణాన్యథాసిద్ధత్వమస్యోపపాదయతి - పౌర్వాపర్యేణేతి - అయంభావః నహి సర్వత్ర దుష్టకారణజన్యత్వమేవ అన్యథాసిద్ధత్వమ్, కిన్తు, క్వచిత్త్వన్యథాసిద్ధత్వప్రకారవిశేషః. ప్రకృతేచ అన్యథాసిద్ధత్వమన్యదేవ అతో నానుపపత్తిరితి - తథాహి స్వవిరోధిప్రమాణ బాధమన్తరాపి సంభవదుదయత్వరూపమన్యథాసిద్ధత్వమ్, ఆదిత్యోయూప ఇత్యాదౌ ప్రతిపాదితమ్, తదేవాన్యథాసిద్ధత్వమిహ పూర్వశాస్త్రస్య. పూర్వశాస్త్రంహ్య సంజాతవిరోధిత్వేన స్వవిరోధిప్రమాణ బాధమన్తరాపి సంభవదుదయమేవ, పరశాస్త్రన్తు పూర్వంబాధిత్వైవ ప్రవృత్తమితి స్వవిరోధిప్రమాణబాధేనైవ సంభవదుదయత్వేన అనన్యథాసిద్ధమ్, తతస్తేన పూర్వం శాస్త్రం బాధ్యతే. సోయం న్యాయః

పూర్వమీమాంసాయా మపచ్ఛేదాధికరణే నిర్ణీతః. అపచ్ఛేదో నామ అన్వారమ్భణవిచ్ఛేదః, అన్వారమ్భణన్తు, (పఞ్చర్త్విజస్సమన్వారబ్ధాః పరిసర్పన్తి, అధ్వర్యుం ప్రస్తోతాన్వారభతే, ప్రస్తోతారం ప్రతిహర్తా, ప్రతిహర్తారముద్గాతా, ఉద్గాతారం బ్రహ్మా, బ్రహ్మాణం యజమానః) ఇతి ఋత్విజాం పరిసర్పణదశాయాం విహితమ్. తస్యచ విచ్ఛేదే ప్రాయశ్చిత్తమపి విహితమ్. తథాహి, (బహిష్పవమానం పరిసర్పతాం యద్యుద్గాతాఽపచ్ఛిద్యేత, అదక్షిణస్స యజ్ఞస్సంస్థాప్యః, తేన పునర్యజేత, తత్ర తద్దద్యాత్, యత్పూర్వస్మిన్ దాస్యన్ స్యాత్, అథ ప్రతిహర్తాఽపచ్ఛిద్యేత, సర్వవేదసం దద్యాత్) ఇతి. అత్ర ఉద్గాతృప్రతిహర్త్రోః ప్రయోగభేదేనాపచ్ఛేదే స్వం స్వం ప్రాయశ్చిత్తశాస్త్రం ప్రవర్తతే, ఏకస్మిన్నేవ ప్రయోగే యౌగపద్యేన తయోరపచ్ఛేదే సతి ఉద్గాతృప్రాయశ్చిత్తం ప్రవర్తతే, తస్య వర్గప్రధానత్వాత్, ప్రధానాపచ్ఛేదస్యైవ సమాధేయత్వాత్, వికల్పేన ఉభయోరనుష్ఠానం వా - ఏకస్మిన్నేవ పౌర్వాపర్యేణాపచ్ఛేదే పూర్వాపచ్ఛేదశాస్త్రస్య దౌర్బల్యం, పరాపచ్ఛేదశాస్త్రస్యచ ప్రాబల్యన్నిర్ణీతమ్, పౌర్వాపర్యే పూర్వదౌర్బల్యం ప్రకృతివ దితి. అత్రాయం పూర్వపక్షః, పూర్వశాస్త్రస్యాసంజాతవిరోధిత్వేన పూర్వముదయాత్ప్రాబల్యమ్, పరస్య తు సప్రతిపక్షతయైవోదయాద్దౌర్బల్యమితి, రాద్ధాన్తస్తు, పూర్వస్యోత్పత్తికాలే విరోధ్యభావాత్, తదబాధేనాప్యుదయస్సంభవతీతి, పూర్వమన్యథాసిద్ధత్వేన దుర్బలమ్, ఉత్తరస్య తు స్వోత్పత్తికాలే విరోధిసద్భావాత్, తదబాధేన ఉత్పత్త్యనుపపత్త్యా పూర్వం బాధిత్వైవోత్పన్నత్వేన అనన్యథాసిద్ధత్వాత్ప్రాబల్యమ్, 'పూర్వాబాధేన నోత్పత్తి-రుత్తరస్య హి సిద్ధ్యతి' ఇతి న్యాయవిద ఇతి. తదిద

మాహ ప్రసక్తత్వపౌర్వాపర్యేణాపచ్ఛేదాయామితి. ప్రసక్తత్వ నిరుక్తానాద్వారమ్భణేన సాకం ప్రసక్తత్వ బుద్ధిస్థత్వ, పౌర్వాపర్యేణా పచ్ఛేదాయామ్ - ఏకస్మిన్ ప్రయోగే పౌర్వాపర్యేణ అనాద్వారమ్భణ విచ్ఛేదే, ప్రథమవత్ - పూర్వప్రాయశ్చిత్తశాస్త్రస్యేవ, నిరవకాశాత్ - అనవకాశాత్, ఉదితాత్ - ప్రవృత్తాత్, ఉత్తరాత్ - పరతః, మోక్షశాస్త్రాత్ - నిర్విశేషస్వరూపప్రతిపాదక బ్రహ్మకాణ్డాత్, తద్బాధ్యతా ఇష్టా భవతి. తస్య కర్మకాణ్డస్య బాధ్యత్వమిష్టమేవేత్యర్థః నిరుక్తన్యాయస్య పూర్వతన్త్రే అపచ్ఛేదాధికరణే నిర్ణీతత్వేన సంప్రతిపన్నత్వమాహ - సోపచ్ఛేదేతి - సః, నయః - న్యాయః, అపచ్ఛేదాధికారే - అపచ్ఛేదాధికరణే, సమగణి హి - ప్రత్యపాది ఖలు, నిగమయతి - న్యాయత ఇతి - అస్మాన్న్యాయతః నిరుక్తాపచ్ఛేదన్యాయాత్, కర్మగర్భం ప్రథమం శాస్త్రమ్ కర్మఫలప్రపూర్వకాణ్డమ్, అనవకాశోత్తర బ్రహ్మకాణ్డాత్ - నిరవకాశోత్తర శాస్త్రరూప బ్రహ్మకాణ్డతః, బాధ్యం స్యాత్ - బాధ్యం భవేదేవేత్యర్థః ॥ ౧౦౫ ॥

అత్ర పౌర్వాపర్యమ్, ప్రాకృతక్రమాదర్థక్రమాచ్చ, త్రివర్గఫలే కర్మణి హి ప్రథమప్రావణ్యమ్, నిరూపకస్య తత్త్వపరస్య హి ముముక్షో, ఈదృశద్వివిధపౌర్వాపర్యరహితానాం విరోధగర్భాణాం సగుణోపాసనపరాణాం నిర్గుణబ్రహ్మపరాణాఞ్చ వేదాన్తవాక్యానాం కథన్నిర్వాహ ఇత్యత్రాహ - ఏవమితి- గుణసహిత బ్రహ్మవిద్యాపరాణామ్ - సగుణబ్రహ్మవిద్యా ప్రతిపాదకానామ్, వేదాన్తవాచామపి. వేదాన్తవాక్యానామపి, ప్రోక్తరీత్యైవ. నిరుక్తాపచ్ఛేదన్యాయేనైవ, నిర్వాహో భవతి - నిర్గుణవాక్య విరోధపరి

హారేణ అర్థప్రతిపాదనరూప నిర్వాహస్సంభవతీత్యర్థః. కథమత్ర అపచ్ఛేదన్యాయావతార ఇత్యత్రాహ - పరబ్రహ్మణో నిర్గుణత్వాదితి - పరశబ్దేన అర్వాచీన సగుణబ్రహ్మవ్యావృత్తిః. అపచ్ఛేదన్యాయావతరణ ఫలభూతనిర్గుణత్వ బోధదర్శనాదపచ్ఛేదనయోఽవతీర్ణ ఇతి జ్ఞేయమిత్యర్థః. (జక్షత్క్రీడన్రమమాణ) ఇత్యాదిశ్రుతే స్తాత్త్వికత్వాతాత్త్వికత్వ నిరూపణానాదరేణ ప్రథమం సగుణోపాసనే ప్రాసణ్యమ్, నిరూపకో హి నిర్గుణపరబ్రహ్మవేదనాధికారీతి పౌర్వాపర్యమితి భావః ॥ ౧౦౬ ॥

అ॥ ఉపాసనపర సగుణనిర్గుణవాక్యయోః ఫలద్వారా పౌర్వాపర్యముక్తమ్, తత్తు స్వరూపపరసగుణనిర్గుణవాక్యయోర్నాస్తీతి కథమత్ర బాధ్యబాధకభావ ఇతిశఙ్క్యతే - నన్వితి.

శ్రీ॥ నను చ, (యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిత్ * పరాస్యశక్తిర్వివిధైవశ్రూయతే * స్వాభావికీజ్ఞానబలక్రియాచ * సత్యకామస్సత్యసంకల్ప) ఇత్యాది బ్రహ్మస్వరూప ప్రతిపాదనపరాణాం శాస్త్రాణాం కథం బాధ్యత్వమ్; నిర్గుణవాక్యసామర్థ్యా, దితిబ్రూమః. ఏతదుక్తంభవతి, (అస్థూలమనణ్వహ్రస్వమదీర్ఘమ్ * సత్యంజ్ఞానమనన్తంబ్రహ్మ * నిర్గుణన్నిరఞ్జన) మిత్యాదివాక్యాని నిరస్త సమస్త విశేష కూటస్థ నిత్యచైతన్యం బ్రహ్మేతి ప్రతిపాదయన్తి, ఇతరాణి చ సగుణమ్. ఉభయవిధవాక్యానాంవిరోధే తేనైవాపచ్ఛేదన్యాయేన నిర్గుణవాక్యానాం గుణాపేక్షత్వేన పరత్వాద్బలీయస్త్వమితి నకిఞ్చిదపహీనమ్.

శ్లో॥ నన్వేతస్యస్వరూపం సుగుణగణయుతం బోధ
యద్వాక్యజాతం - యస్సర్వజ్ఞఃపరాస్యేతిచ వివిధ
మిదంబ్రహ్మ శాన్నైగమాన్తమ్ । బాధ్యంసర్వంకథం
వాభవతితదితి చేన్నిర్గుణోక్తేఃప్రతీమ - స్సామ
ర్థ్యాదేతదుక్తంభవతి వచనమస్థూల మిత్యాది
కఞ్చ ॥ ౧౦౭ ॥

సత్యజ్ఞానాదివాక్యై ర్నిగమశిఖరగై ర్నిర్గుణోక్త్యాది
కఞ్చ - ప్రబ్రూతే శేషభేదప్రతిభట విభవంబ్రహ్మ
కూటస్థసంవిత్ । బ్రూతేన్యా వాగ్గుణైస్సంయుతమితి
నిగమోక్త్యోర్విరోధేగుణోక్తి - స్తన్నిత్యైవా గుణో
క్త్యావ్యఘటిహి గుణసాకాఙ్క్షయోదీచ్యమేతి॥ ౧౦౮

టీ॥ నన్వితి - ఏతస్యబ్రహ్మణః, సుగుణగణయుతమ్. కల్యాణగుణసమూహోపేతమ్, స్వరూపమ్, బోధయత్ - జ్ఞాపయత్, యస్సర్వజ్ఞః పరాస్యేతిచ - (యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిత్ * పరాస్య శక్తిర్వివిధైవశ్రూయత ఇత్యాదికఞ్చ) వివిధమ్ తదిదంసర్వం, నైగమాన్తంవాక్యజాతమ్. వేదాన్తసంబన్ధివాక్యబృన్దమ్, కథంవా బాధ్యం భవతీతిచేదితి యోజనా. నిర్గుణోక్తేరితి శఙ్కా-పరిహారః, నిర్గుణోక్తేః - నిర్గుణవచనస్య. సామర్థ్యాత్ - సామర్థ్యబలాత్, ప్రతీమః - విద్మః, బాధ్యత్వముక్తవచనస్య జానీమ ఇత్యర్థః. సగుణనిర్గుణవాక్యయో ర్విధినిషేధరూపయోః పౌర్వాపర్యమభిప్రేత్య అయంపరిహారః. కాసా నిర్గుణోక్తిః; కథన్తస్యాస్సామర్థ్యమిత్యత్రాహ - ఏతదుక్తంభవతీతి - నిగమశిఖరగమ్ - వేదాన్తోదితమ్ అస్థూలమిత్యాదికంవచనమ్ - అస్థూలమనణ్వహ్రస్వమిత్యాదికం

వాక్యమ్, సత్యజ్ఞానాదివాక్యమ్ - సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మేతి వాక్యమ్, నిర్గుణోక్త్యాదికఞ్చ నిర్గుణం నిరఞ్జనమిత్యాదివాక్యఞ్చ, అశేషభేదప్రతిభటవిభవమ్ - సమస్తభేదప్రత్యనీకస్వభావమ్, కూటస్థసంవిత్ - నిర్వికారచైతన్యరూపమ్ బ్రహ్మ ప్రభూతే - బ్రహ్మ ప్రతిపాదయతి, అన్యా వాక్ - ఇతరా యస్సర్వజ్ఞ ఇత్యాద్యా వాక్, బ్రహ్మ గుణైస్సంయుతవత్ బ్రూతే - బ్రహ్మ గుణైర్యుక్తమితి బ్రవీతి, నిగమోక్త్యోర్విరోధే - సగుణ నిర్గుణవచసోర్నైగమికయోర్విరోధే సతి తస్మిన్నత్రైవ - ప్రోక్తాపచ్ఛేదన్యాయేనైవ, గుణసాకాఙ్క్షయా - గుణరూపప్రతియోగిసాపేక్షయా, అతఏవ ఉదీచ్యయా - పరయా, అగుణోక్త్యా - గుణనిషేధోక్త్యా, గుణోక్తిః - యస్సర్వజ్ఞ ఇత్యాదికం గుణవచనమ్, వ్యఘటి హి - విఘటితమ్ హి, బాధితం హీత్యర్థః. ఇతీత్యస్య ఏతదుక్తం భవతీత్యనేన యోజనా. ॥౧౦౮॥

అ॥ నిర్గుణవాక్యస్యోపాత్తస్య సత్యజ్ఞానాదివాక్యస్య సగుణపరత్వబుద్ధ్యా శఙ్కతే నన్వితి—

శ్రీ॥ ననుచ సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మేత్యత్ర సత్యజ్ఞానాదయో గుణాః ప్రతీయన్తే; నేత్యుచ్యతే. సామానాధికరణ్యేనైకార్థత్వప్రతీతేః. అనేకగుణవిశిష్టాభిధానేప్యేకార్థత్వమవిరుద్ధమితి చేత్; అనభిధానజ్ఞో దేవానాంప్రియః. ఏకార్థత్వం నామ సర్వపదానామర్థైక్యమ్, విశిష్టపదార్థాభిధానే విశేషణభేదేన పదానామర్థభేదోఽవర్జనీయః. తతశ్చైకార్థత్వం న సిద్ధ్యతి. ఏవం తర్హి సర్వపదానాం పర్యాయతా స్యాత్; అవిశిష్టార్థాభిధాయిత్వాత్, ఏకార్థాభిధాయిత్వేఽప్యపర్యాయత్వమవహితమనాః శృణు. ఏకత్వతాత్పర్యనిశ్చయాదేకస్యైవార్థస్య తత్తత్పదార్థవిరోధిప్రత్యనీకత్వపరత్వేన సర్వపదానామర్థవత్త్వమేకార్థత్వమపర్యాయ

శ్చాచ - ఏతదుక్తం భవతి. లక్షణతః ప్రతిపత్తవ్యం బ్రహ్మ సకలేతర పదార్థవిరోధిరూపమ్, తద్విరోధిరూపం సర్వమనేనపదత్రయేణ ఫలతో వ్యుదస్యతే. తత్ర సత్యపదం వికారాస్పదత్వేన అసత్యాద్వస్తునో వ్యావృత్త బ్రహ్మపరమ్, జ్ఞానపదఞ్చ అన్యాధీనప్రకాశజడరూపాద్వస్తునో వ్యావృత్త బ్రహ్మపరమ్, అనన్తపదఞ్చ దేశతః కాలతో వస్తుతశ్చ పరిచ్ఛిన్నవ్యావృత్తపరమ్, నచ వ్యావృత్తిర్భావరూపో ఽభావరూపో వా ధర్మః, అపితు సకలేతరవిరోధిబ్రహ్మైవ, యథా శౌక్ల్యాదేః కార్ష్ణ్యాదివ్యావృత్తిస్తత్తత్పదార్థస్వరూపమేవ నధర్మాన్తరమ్, ఏవమేకస్యైవ వస్తునస్సకలేతరవిరోధ్యాకారతామవగమయదర్థవత్తరమేకార్థమపర్యాయఞ్చ పదత్రయమ్. తస్మాదేకమేవ బ్రహ్మ స్వయంజ్యోతిర్నిర్ధూతనిఖిలవిశేషమిత్యుక్తం భవతి.

శ్లో ॥ నన్వత్ర బ్రహ్మణీమే విశదమిహ గుణా భాన్తి
సత్యాదివాక్యే - సత్యాద్యై నైతివచ్యోఽవగతమిహ
సమానాధికృత్యైక్యమర్థే । ఏకార్థత్వే విరో
ధో భవతి బహుగుణార్థాభిధానేఽపి వాక్యే - నేత్యు
క్తిస్సాభిధానానవగతిముదితాం త్వం సమావిష్క-
రోతి ॥ ౧౦౯ ॥

ఏకార్థత్వం హి వాచః పదసమధిగతార్థైకతాఽ
ర్థో విశిష్ట - శ్చేత్తాన్యద్వైశిష్ట్యభేదాద్భవతి ఖలు
పదార్థేషు భేదోఽనివార్యః । ఏకార్థత్వన్న
సిధ్యేత్తత ఇహ నను పర్యాయతా స్యాత్పదానాం -
సర్వేషాఞ్చావిశిష్టావగమత ఇతి చేన్నాత్ర పర్యాయ
తైషామ్ ॥ ౧౧౦ ॥

శ్రోతవ్యం సావధానైర్వచసి సమవిధైస్త్వైకకణ్ఠ్య తాత్ప
ర్యబుద్ధ్యై - కస్యైవార్థస్య తత్తత్పదమతవిమతపరి
త్యక్తైకార్థకత్వాత్ । శబ్దానామర్థవత్త్వ స్తత
ఇహ నచ పర్యాయతైకార్థతాచే . త్యేవం ప్రాప్తే
హిమశే నభవతి గుణాఢ్యైః ప్రోక్తసత్యాదివాక్యాత్ ॥
॥ ౧౧౧ ॥

అత్రోదన్తత్త్వముక్తం భవతి పరమిదం బ్రహ్మ
లక్ష్మావగమ్యం - స్వాన్యాశేషార్థవర్గ ప్రతిభట
విభవం భాతి సత్యాదివాక్యే । తత్రాయం సత్యశబ్దః
కథయతి భిమరం వస్తునోసత్యరూపా - ద్వ్యావృత్తేస్స్య
జ్ఞానశబ్దో జడతజ్ఞహాపరాధీన భానాత్పదార్థాత్ ॥
॥ ౧౧౨ ॥

అన్త్యానన్తోక్తిరస్యత్యథయతిహి పరిచ్ఛిన్నతస్త్రిప్ర
కారా . ద్వ్యావృత్తిభావరూపో నచభవతి తథా
ఉభావరూపోపిధర్మః । కిన్తు స్వాన్యాఖిలార్థ
ప్రతిభటవిభవం బ్రహ్మ యత్తత్స్వరూపం - శౌక్ల్యాదేః
కృష్ణతాదేర్నవతిభలు భిదాతత్తదర్థస్వరూపమ్ ॥
॥ ౧౧౩ ॥

నోధర్మాస్య స్త్రైకస్యతు పదమఖిలం స్వాన్య
సధర్మాపకర్షి - స్వాభావ్యజ్ఞాపకం స్యాత్పరమిహ ఫల
వత్త్వాపి పర్యాయమేతత్ । ఏకార్థశ్చేతి తస్మాద్వ
దతివచ ఇదం బ్రహ్మ నిర్ధూతభేదం- స్వజ్యోతిర్హీనవ్య
కమేవేతి మునపునరిహాత్మాగుణాశ్వకబోధాః ॥
॥ ౧౧౪ ॥

టీ॥ ఇహ సత్యాదివాక్యే - అస్మిన్సత్యజ్ఞానాదివాక్యే, అతి బ్రహ్మణి - అస్మిన్ బ్రహ్మణి, ఇమే సత్యాద్యా గుణాః - గుణాస్సత్యజ్ఞాన ప్రభృతయ ఇతివత్ భావప్రధానో నిర్దేశః ఏతే సత్యత్వాద్యా గుణాః, భాన్తి - భాసన్తే, ఇత్థమాశఙ్క్య, పరిహరతి - నేతివచ్మీతి- నభాసన్త ఇతి బ్రూమ ఇత్యర్థః. కుత ఇత్యత్రాహ - అవగతమితి — ఇహ - అస్మిన్సత్యాదివాక్యే, సమానాధికృత్యా - సామానాధికరణ్యేన, అర్థే - వాక్యార్థే, ఐక్యమ్ - ఏకత్వమ్, అవగతమ్- నిశ్చితమ్, తథాచ ఉక్తవాక్యస్య సామానాధికరణ్యేన ఏకార్థత్వ నిశ్చయాద్విభిన్నగుణభాస మత్ర నసంభవతీతిభావః. నన్వనేకగుణ విశిష్టార్థాభిధానేపి వాక్యస్య నైకార్థత్వోపరోధ ఇత్యాశఙ్కా పోపాలమ్భం పరిహరతి - ఏకార్థత్వోపరోధ ఇతి— వాక్యే - వచనే, బహుగుణార్థాభిధానేపి - బహుగుణవిశిష్టార్థప్రతిపాదనేపి, ఏకార్థత్వోపరోధః - ఏకార్థత్వక్షతిః, నభవతీత్యుక్తిస్సా - సభవతీతి యత్కథనమ్ తత్, ఉదితాంస్స్వమభిధానావగతిమ్ - ప్రవృత్తం స్వకీయం వాక్యస్యార్థబోధనప్రకారానవగమమ్, సమావిష్కరోతి - ప్రకటయతీత్యర్థః. వాక్యస్య అనేకగుణవిశిష్టార్థప్రతిపాదనేప్యేకార్థప్రతిపాదనమ్, వాక్యస్య అర్థబోధనప్రకారానభిజ్ఞతాకృతమితిభావః. ॥ ౧౦౯ ॥

అనేకగుణవిశిష్టార్థాభిధానే ఏకార్థత్వోపరోధ ముక్త ముపపాదయతి - ఏకార్థత్వంహీతి - వాచః - వాక్యస్య, ఏకార్థత్వంహి - ఏకార్థకత్వన్నామ, పదసమధిగతార్థైకతా - పదసమధిగతార్థానామ్ - పదప్రతిపన్నార్థానామ్, ఏకతా - ఐక్యమ్, తావతా కిమిత్యత్రాహ - అర్థ ఇతి - అర్థో విశిష్టస్స్యాచ్చేత్ - సత్యాదిపదార్థ స్సత్యత్వాదిగుణవిశిష్టస్స్యా

చ్చేత్, వైశిష్ట్యభేదాత్ - సత్యత్వాదివైశిష్ట్యరూప విశేషణభేదాత్ పదార్థేషు - సత్యత్వాది విశిష్టేషు సత్యాదిపదార్థేషు, భేదః - అనివార్యః - భేదోఽనివార్య ఇత్యర్థః. తథాచ పదార్థానాం సత్యత్వాది విశిష్టానాం విశేషణీభూతసత్యత్వాదిభేదేన భేదాత్, వాక్యస్యైకార్థకత్వ న్నసిద్ధ్యతీతి భావః. తదిదమాహ - ఏకార్థత్వమితి - అతః - పదార్థానా ముక్తరీత్యా భేదాత్, ఇహ - అస్మిన్ సమానాధికరణవాక్యే, ఏకార్థత్వమ్ - ఏకార్థకత్వమ్, నసిద్ధ్యతి - నోపపద్యత ఇత్యర్థః. నను, సత్యాదిశబ్దానాం సత్యత్వాదివిశిష్టార్థకత్వ మనఙ్గీకృత్య స్వరూపమాత్రపరత్వే అవిశిష్టార్థకత్వేన ఘటః. కలశ ఇతివ త్పర్యాయతా స్యాదిత్యాశఙ్క్య తే నన్వితి - సర్వేషాఞ్చ పదానాం - సత్యజ్ఞానాదివాక్యఘటకీభూతానాం సర్వేషాం సత్యాదిపదానామ్, అవిశిష్టార్థావగమతః - అవిశిష్టార్థప్రత్యయాత్, పర్యాయతా స్యాత్ - పర్యాయత్వం భవేత్, ఇతిచేత్, - ఇతి చేదిత్యాశఙ్క్య - పరిహరతి - నేతి - అత్ర - అస్మిన్ వాక్యే ఏషామ్ - సత్యాదిశబ్దానామ్, నపర్యాయతా - పర్యాయతా నభవతీత్యర్థః. ॥ ౧౧౦ ॥

పర్యాయతాపరిహారపర సమాధానగ్రన్థస్య గూఢార్థకత్వాత్సావధానతయా శ్రోతవ్యతాం ప్రతిజానీతే - శ్రోతవ్యమితి - సావధానైః - అవహిత చిత్తైః, శ్రోతవ్యమ్ - శ్రవణం కర్తవ్యమిత్యర్థః. శబ్దానా మవిశిష్టార్థాభిధాయిత్వేపి పర్యాయతాం పరిహరిష్యన్ కథం విశిష్టార్థవాచకశబ్దానా మవిశిష్టార్థకత్వమితి శఙ్కాపరిహారాయ వాక్యతాత్పర్యం తదుపయోగితయా ప్రతిపాదయతి- వచసీత్యాదినా - వచసి - సత్యంజ్ఞానమిత్యాది సమానాధికరణవాక్యే, సమవిభక్త్యా - సమానవిభక్త్యా, ఐక్యతాత్పర్యబుద్ధ్యా - పదా

ర్థానామైక్యబోధే తాత్పర్యనిశ్చయేన, ఏకస్యైవార్థస్య - శబ్దానామిత్యగ్రిమవాక్యస్థశబ్దస్య అత్రాప్యనుషఙ్గః. శబ్దానామ్ - సత్యాదిశబ్దానామ్, తత్తత్పదమతమపి మతప్రత్యనీకార్థకత్వాత్ - తత్తత్పదేన - సత్యాదిపదేన, మతమ్ - ప్రతీతమ్, యత్సత్యాదికమ్ తస్య విమతమ్ - విరోధి, యదసత్యాదికమ్, తత్ప్రత్యనీకార్థకత్వాత్ - తద్వ్యావృత్తార్థస్వరూపేణ బోధకత్వాత్, తథా చ సత్యాదిశబ్దానాం సత్యత్వాదివిశిష్టార్థకత్వే సమానవిభక్తికమాప్యర్థైక్యతాత్పర్యకబోధ ఇతి తేషామసత్యాదివ్యావృత్తిపరత్వేఽప్యవశ్యమాశ్రయణీయమితి భావః తావతా పర్యాయతాప్రసఙ్గస్య కః పరిహార ఇత్యత్రాహ - శబ్దానామితి - శబ్దానామ్ - సత్యాదిశబ్దానామ్, అర్థవత్త్వమ్ - సార్థక్యమ్. తతః - ఉక్తహేతోః, ఇహ - అస్మిన్ వాక్యే నచ పర్యాయతా - పర్యాయత్వమపి నాస్తి. ఏకార్థతా చ - అర్థైకత్వమపి, సిధ్యతీత్యర్థః. పర్యాయతాపరిహారపరసమాధానగ్రన్థే సత్యాదిశబ్దానామానర్థక్యశఙ్కాయాః పరిహారాత్, శఙ్కాగ్రన్థే సత్యాదిశబ్దానాం స్వరూపమాత్రపరత్వ ఏకేనైవ శబ్దేన స్వరూపం ప్రతిపన్నమితి ఇతరేషాం శబ్దానామానర్థక్యమితి శఙ్కాఽపి కృతా భవతీతి సూచితమ్. శబ్దానాం స్వరూపపరత్వేఽపి అసత్యాదివ్యావృత్తిరూపార్థప్రతీతేర్వైవిధ్యాచ్ఛబ్దానాం సార్థకత్వమపర్యాయత్వఞ్చేతి భావః. తత్తత్పదార్థప్రత్యనీకత్వపురస్కారేణ ఏకస్యైవార్థస్య వాక్యావగమ్యత్వాదేకార్థత్వమపి సిధ్యతి, నిగమయతి - ఇత్యేవమితి - ఇత్యేవం ప్రాప్తేషు మతే ఏవన్నిశ్చయే కృతే సతి, ప్రోక్తసత్యాదివాక్యాత్ - పూర్వోక్తసత్యజ్ఞానాదివాక్యాత్, గుణౌఘః - సత్యత్వాదిగుణబోధః, న భవతి - నోత్పద్యత ఇత్యర్థః. ॥ ౧౧౧ ॥

నను తత్త్వమస్యాదివాక్యవత్ సత్యాదివాక్యమప్యస్వయ ముఖేన ఉపలక్షణం కిన్న స్యాత్; కిమర్థా వ్యావృత్తిప్రతీతిః; వ్యావృత్తిరపి బహ్వీతి త్వనేకార్థత్వప్రసఙ్గస్థానతాపి దుర్నివారా. వ్యావర్త్యాకారానన్త్యాత్ కతిపయపదైర్న తద్వ్యావృత్తిశ్శక్యతే కర్తుమ్, బ్రహ్మణో యేభ్యో వ్యావృత్తిః, కాని తానివస్తూని; బ్రహ్మణోఽనేకవ్యావృత్తిమత్త్వాత్, సధర్మకత్వమ్, వ్యావృత్తీనాం ధర్మత్వాభ్యుపగమే పదానాం పర్యాయత్వమ్, ఇత్యాద్యనేకశఙ్కాపరిహారాయాహ - అత్రేదమితి - లక్ష్యావగమ్యమ్ - లక్షణా స్వరూపలక్షణేన, అవగమ్యమ్ - అవగన్తవ్యమ్, ఇదంపరం బ్రహ్మ, అనేన జగత్కారణత్వశఙ్కితదోషవ్యావృత్తయే బ్రహ్మణస్సకలేతరవిరోధిత్వం ప్రతిపాదయదిదం శోధకవాక్యం వ్యావృత్తిపరం భవితుమర్హతీత్యుక్తం భవతి - సత్యాదివాక్యే - సత్యజ్ఞానాదివాక్యే, స్వాన్యాశేషార్థవర్గప్రతిభటవిభవం - స్వభిన్నాశేషవస్తుసముదాయప్రత్యనీకమ్, భాతి - భాసతే, భానప్రకారమేవోపపాదయతి - తత్రేతి - తత్ర - తస్మిన్ సత్యాదివాక్యే, అయం సత్యశబ్దః - ప్రథమం శ్రూయమాణస్సత్యశబ్దః, అసత్యరూపాద్వస్తునోభిన్నం బ్రూతే అనృతస్వభావాద్వస్తునోభిన్నం బ్రహ్మ ప్రతిపాదయతి, జ్ఞానశబ్దః - తత్రేత్యస్య అత్రాప్యనుషఙ్గః. తత్ర జ్ఞానశబ్దః - తస్మిన్ సత్యాదివాక్యే జ్ఞానశబ్దః, పరాధీనభానాత్ - పరాధీనప్రకాశాత్, జడతః పదార్థాత్ - జడాద్వస్తునః, అన్యత్కథయతి భిన్నం బ్రహ్మ ప్రతిపాదయతి, ఇహ అన్త్యా అనన్తోక్తిః - అన్తే శ్రూయమాణమనన్తపదమ్ త్రిప్రకారాత్పరిచ్ఛిన్నతః - త్రివిధాత్పరిచ్ఛిన్నవస్తునః, దేశతః, కాలతో, వస్తుతశ్చ, పరిచ్ఛిన్నాద్వస్తున ఇత్యర్థః. అన్యత్కథయతి - భిన్నం బ్రహ్మ ప్రతిపాదయతి, నన్వేవం వ్యావృత్తిరూపధర్మేణ

బ్రహ్మణస్సధర్మకత్వాన్నిర్విశేషత్వహాని రిత్యాశఙ్కాయా మాహ - వ్యావృత్తిరితి - వ్యావృత్తిః - సత్యాదిశబ్దార్థభూతా అసత్యాదివ్యావృత్తిః, భావరూపః - అభావస్య - భావాన్తరత్వవాదినా మతేనేవమ్ - తథా అభావరూపోపి - భావాతిరిక్తరూపోపి స్వమతేనేత్యర్థః. ధర్మో నచ భవతి - ధర్మరూపో నభవతీత్యర్థః తర్హి కాసా వ్యావృత్తిరితి జిజ్ఞాసాయామాహ - కిన్త్వితి - స్వాన్యాఖిలార్థప్రతిభటవిభవమ్ - స్వభిన్నసర్వవస్తు ప్రతియోగికస్వభావమ్, యద్బ్రహ్మ, తత్స్వరూపమేవ వ్యావృత్తిరిత్యనుషఙ్గేణాన్వయః తథావిధ బ్రహ్మస్వరూపమేవ వ్యావృత్తిర్వేదిత్యర్థః. తథాచ నిర్విశేషత్వం స్వభిన్నధర్మరాహిత్యమితి న నిర్విశేషత్వసిద్ధాన్తహాని రితి భావః. నను, వ్యావృత్తేర్ధర్మిస్వరూపత్వన్నకుతాఽపి క్లృప్తమితి ప్రకృతేవ్యావృత్తేబ్రహ్మస్వరూపత్వకథనే కల్పనాగౌరవమిత్యాశఙ్కాపరిహారాయ అన్యత్ర వ్యావృత్తేర్ధర్మిస్వరూపత్వం ప్రదర్శయతి - శౌక్ల్యాదేరిత్యాదినా - శౌక్ల్యాదేః - శుక్లత్వాదేః, కృష్ణతాదేః - కృష్ణత్వాదితః, భిదా - భేదః, తత్తద్ధర్మస్వరూపమ్-శౌక్ల్యాదిరూపతత్తద్ధర్మిస్వరూపమ్ - భవతిఖలు - భవతిహి, ఖల్వితిప్రసిద్ధౌ - శౌక్ల్యం కార్ష్ణ్యాద్భిన్నమిత్యత్రహి కార్ష్ణ్యభేదశ్శౌక్ల్యేప్రతీయతే, సా వ్యావృత్తి శ్శౌక్ల్యరూపధర్మిస్వరూపమేవ. నతు తదపేక్షయా అతిరిక్తా భావాన్తరాభావవాదినాపిహి శౌక్ల్యధర్మాన్తరం వ్యావృత్తినామకం నస్వీక్రియతే, తద్వదిహాపి వ్యావృత్తే బ్రహ్మస్వరూపత్వ న్నానుపపన్నమితి భావః. శుక్లాదేః కృష్ణాది వ్యావృత్తే దృష్టాన్తత్వ మతఏవనోపేతమ్ తత్ర భావాన్తరాభావవాదినా శుక్లత్వస్యైవ కృష్ణవ్యావృత్తిరూపత్వాఙ్గీకారాత్, తత్ర వ్యావృత్తే ధర్మిస్వరూపత్వాఙ్గీకారాత్; ॥ ౧౧౩ ॥

నోధర్మాన్తరః - ధర్మిస్వరూపశోధకాపేక్షయా అతిరిక్త ధర్మానభ్యవతే, తథా . ప్రకృతేఽపి తథైవ వ్యావృత్తిధర్మిస్వ రూపేత్యర్థః. సత్యాదిశబ్దస్య ఉక్తరీత్యా ధర్మిస్వరూపవ్యావృత్తి పరత్వే ఘటఘటాద్యుక్తనైరర్థక్య పర్యాయత్వశఙ్కాం తాదవస్థ్యం ప్రాప్తం పరిహరతి - ఏకస్యేత్యాదినా ఇహ - అస్మిన్ సత్యాది వాక్యే; అఖిలం పదమ్ - సత్యం జ్ఞానమిత్యాది సర్వం పదమ్, ఏకస్య- ఏకస్యైవ బ్రహ్మణః, స్వాన్యస్య ప్రత్యనీకప్రతిస్వభావజ్ఞాపకం స్యాత్ -- అసత్యాదిరూపసర్వభిన్న సర్వపదార్థప్రత్యనీకత్వ స్వభావబోధకం స్యాత్, పరం ఫలవత్ - అతఏవ ప్రయోజనవత్త్వమిత్యర్థః. పర మిత్యనేన దృష్టాన్తాచ్ఛౌక్ల్యాదౌ భేదవాద్యభిమతసగుణపరత్వాచ్చ ప్రయోజనాధిక్యమభిప్రేతమ్. అపకృష్టభూతోఽపి శౌక్ల్యాదిదృష్టా న్తః. తత్ర స్పష్టార్థం కార్త్స్న్యేవ్యావృత్తమిత్యాదిపదప్రయోగః ప్రత్యక్షగోచరేతు పరే బ్రహ్మణి సకలేతరవ్యావృత్తి కథనమధిక ప్రయోజనమితి దృష్టాన్తాత్ప్రయోజనాధిక్యమ్. జగత్కారణభూ తస్య బ్రహ్మణః అజ్ఞత్వదోషవ్యావృత్తిరేవాపేక్షితా, నతు గుణాన్తర మితి భేదవాదిపక్షాత్ప్రయోజనాధిక్యమ్, వ్యావృత్తివ్యావర్త్య భేదేన పదానాం ప్రయోజనవత్త్వమ్, అతఏవ పర్యాయత్వఞ్చ నేత్యాహ . నాపిపర్యాయమితి - గుణానాం ప్రవృత్తినిమిత్తత్వా నఙ్గీకారాత్, వాక్యస్యైకార్థత్వోపపత్త్యా సామానాధికరణ్యోప పత్తిరిత్యాహ- ఏకార్థత్వఞ్చేతి - ఏవం సత్యజ్ఞానాదివాక్యానుగ్రాహ కతర్క ఉక్తః, నిరుక్తతర్కానుగృహీతవాక్యేన కోఽర్థః ప్రతిపన్న ఇత్యత్రాహ - తస్మాదితి— తస్మాత్ - ఉక్తన్యాయానుగృహీతత్వా దస్య వాక్యస్యేత్యర్థః. ఇదం వచః - ఇదం సత్యజ్ఞానాదివాక్యమ్, బ్రహ్మ - పరం బ్రహ్మ, నిర్ధూతభేదమ్ - స్వగతభేదరహితమ్, స్వ

జ్యోతిః - స్వయంప్రకాశస్వరూపమ్, ఏకమేవ - సజాతీయవిజా
తీయభేదరహితమ్, శతపదతి - ఇతి ప్రతిపాదయతీత్యర్థః, పూర్వపూర్వో
క్తగుణనిషేధం నిగమయతి. నపునరితి. ఇహ. అస్మిన్ సత్యాది
వాక్యే. ఉక్తాగుణాః - పూర్వపూర్వోక్తాస్సత్యత్వాద్యాగుణాః, నపున
శ్శక్యబోధాః - నఖలు బోధయితుం శక్యా ఇత్యర్థః, ॥ ౧౧౪ ॥

అ॥ ఇత్థం సామానాధికరణ్యస్వార్థానుపపత్త్యా సత్యజ్ఞానాది
వాక్యస్య వస్తుమాత్రపరత్వముపపాదితమ్, అథ కారణవాక్యైకా
ర్థ్యేన శోధకవాక్యాన్తరైకార్థ్యేన చ హేతుత్వేన వస్తుమాత్ర
పరత్వముపపాద్యతే. ఏవమిత్యాదినా. తత్ర ప్రథమం కారణవా
క్యైకార్థ్యేన హేతుముచ్యతే. ఏవమితి —

శ్రీ॥ ఏవం వాక్యార్థప్రతిపాదనేనాస్యైవ (సదేవ సోమ్యేద
మగ్ర ఆసీత్, ఏకమేవాద్వితీయ) మిత్యాదిభిరైకార్థ్యమ్. (య
తో వా ఇమాని భూతాని జాయన్తే * సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీత్ *
ఆత్మా వా ఇదమేక ఏవాగ్ర ఆసీత్) ఇత్యాదిభి జగత్కారణతయో
పలక్షితస్య బ్రహ్మణ స్స్వరూపమిదముచ్యతే సత్యం జ్ఞానమనన్తం
బ్రహ్మేతి. తత్ర సర్వశాఖాప్రత్యయన్యాయేన కారణవాక్యేషు
సర్వేషు సజాతీయవిజాతీయవ్యావృత్తమద్వితీయం బ్రహ్మావగతమ్ -
జగత్కారణతయోపలక్షితస్య బ్రహ్మణోఽద్వితీయస్య ప్రతిపిపాద
యిషితం స్వరూపం తదవిరోధేన వక్తవ్యమ్, అద్వితీయత్వశ్రుతిర్గు
ణతోఽపి సద్వితీయతాం న సహతే, అన్యథా నిరఞ్జనమ్ * నిర్గుణమి
త్యాదిభిశ్చ విరోధః, అతశ్చైతల్లక్షణవాక్య మఖణ్డైకరసమేవ ప్రతి
పాదయతి,

శ్లో ॥ ఏవం వాక్యార్థబోధసతిహి వచ ఇదం హేతు
వాక్యైకకణ్ఠం - నో చేత్సర్వస్య హేతోర్వచస ఉప
హతిర్దుర్నివారా తదా స్యాత్। లక్ష్మప్రోక్తం యతో
వేత్యఖిలవిధజగత్కారణత్వం విధత్తే - సద్విద్యా
హేతుతాన్తాం త్రివిధనిజభిదావర్జిత బ్రహ్మణోఽస్య ॥
॥ ౧౧౫ ॥

హేతోస్తస్య స్వరూపపరిమితికృదుదితా శోధకా తస్య
సైషా - సత్యజ్ఞానాదివాణీ గమయితుముచితా
హేతువాక్యావిరోధాత్ । హేతూక్తావద్వితీయ
శ్రుతిరిహ సహతే నద్వితీయం గుణం చే- త్యుక్తావ
స్యాం గుణశ్చేత్పరిమిత ఉపహతిర్హేతువాచోఽని
వార్యా ॥ ౧౧౬ ॥

సర్వా వై సర్వశాఖాపరిమితి నయబలాద్ధేతువాగద్వి
తీయం - బ్రహ్మోచష్టే పదార్థైస్సదృశవిసదృశైర్వర్
జితన్నైగమాన్తే । నో చేన్నైర్గుణ్యవాచా
ఙ్గతిరపి నిగమైర్నిరోధోపరోధా - తస్మాల్లక్ష్మోక్తి
రేషా కథయతి తదఖణ్డైకరస్యాన్వితం యత్ ॥ ౧౧౭ ॥

టీ ॥ ఏవమ్ - ఉక్తప్రకారేణ, వాక్యార్థబోధే సతి హి - సత్యాదివాక్యస్యార్థబోధే అఙ్గీకృతే సత్యేవ, ఇదం వచః - ఇదం సత్యజ్ఞానాదివాక్యమ్, హేతువాక్యైకకణ్ఠమ్ - సదేవేత్యాది కారణవాక్యేన ఏకార్థం భవతి, నో చేత్ - ఉక్తరీత్యా అర్థబోధానుపగమే, సత్యత్వాదిగుణవిశిష్టార్థబోధాఙ్గీకార ఇతి యావత్,

సర్వస్య హేతోర్వచసః. సర్వస్యైవ కారణవాక్యస్య, ఉపహతిః. విరోధః. తదా - తదానీమ్, దుర్నివారాస్స్యాత్ - దుష్పరిహారస్స్యాదిత్యర్థః. తథాచ సత్యజ్ఞానాదివాక్యస్య ఉక్తరీత్యా వ్యావృత్తిపరత్వమనఙ్గీకృత్య సత్యత్వాదిగుణవిశిష్టార్థకత్వాఙ్గీకారే కారణవాక్యేన సదేవేత్యాదినా నిర్విశేషబ్రహ్మప్రతిపాదకేన విరోధో దుష్పరిహారఇతి భావః. నను మాభూత్కారణవాక్యైకార్థ్యమిత్యత్రాహ - లక్ష్మేత్యాదినా - లక్షణవాక్యంహి యతోవేత్యాదినా సకలజగత్కారణత్వం బ్రహ్మణో లక్షణముక్తమ్, తస్య ప్రాపకం సదేవేత్యాదివాక్యమ్, తత్ప్రతిపన్నస్య కారణస్య కారణత్వశఙ్కితదోషపరిహారార్థం స్వరూపశోధకమిదం సత్యజ్ఞానాదివాక్యం ప్రవృత్తమ్, అస్యవాక్యస్య తదైకార్థ్యాభావే తత్ప్రకృతకారణస్వరూప శోధకత్వమ్ కారణత్వశఙ్కితదోషపరిహారార్థత్వఞ్చ నస్యాత్, ఇతి తదైకార్థ్యమావశ్యకమితి ప్రతిపాదయతి - యతోవేతి - యతోవేత్యాదిలక్షణవాక్యే, నిఖిలవిధజగత్కారణత్వమ్ - సకలవిధచేతనాచేతనాత్మకప్రపఞ్చ కారణత్వరూపమ్, లక్ష్మ ప్రోక్తమ్ - లక్షణంప్రతిపాదితమ్, సద్విద్యా - సదేవేత్యాది కారణవాక్యం సద్విద్యాభిధాయకమ్, అస్యత్రివిధనిజభిదావర్జితబ్రహ్మణః- సజాతీయ విజాతీయ స్వగతరూప త్రిప్రకారస్వకీయభేదరహితస్య అస్యబ్రహ్మణః, తాంహేతుతామ్ - నిరుక్తసకల జగత్కారణతామ్, విధత్తే - విదధాతి, ప్రాపయతీత్యర్థః. ॥ ౧౧౫ ॥

తస్య హేతోః. నిరుక్తసద్విద్యావాక్యప్రతిపన్నస్య కారణస్యబ్రహ్మణః, స్వరూపపరిమితికృత్ - స్వరూపవిషయపరిమిత్యాత్త్వాదికా, తస్యశోధికా - అతఏవ తస్య బ్రహ్మణ శ్శోధనకరీ,

సైషా సత్యజ్ఞానాదివాణీ - నిరుక్తేయం సత్యజ్ఞానాదివాక్, హేతువా క్యవిరోధాద్గుణయితుమదితా - సదేవేత్యాదిహేతువాక్యస్య విరోధేన ప్రతిపాదయితుమయుక్తా, నను సత్యజ్ఞానాదివాక్యస్య సత్యత్వాదిగుణవిశిష్టపరత్వే కథముక్తహేతువాక్యవిరోధః; సదేవైకమేవేత్యనేన సజాతీయవిజాతీయభేదరాహిత్యస్యైవ బ్రహ్మణః ప్రతీయతే, నతు స్వగతభేదరాహిత్యమిత్యాశఙ్కాయాం తావతాపి తత్ర అద్వితీయశ్రుతేః పరిశేషాద్బ్రహ్మణస్స్వగతభేదరాహిత్యార్థకత్వాత్, తద్ఘటితనిరుక్తహేతువాక్యవిరోధో దుష్పరిహర ఏవేత్యాహ హేతూక్తావితి - ఇహ హేతూక్తౌ - అస్మిన్ సదేవేత్యాదికారణవాక్యే, అద్వితీయశ్రుతిః - అద్వితీయమితి శ్రూయమాణం వాక్యమ్, ద్వితీయం గుణఞ్చ నసహతే - ద్వితీయమ్ - బ్రహ్మవ్యతిరిక్తమ్, గుణమపి న మృష్యతి, అద్వితీయశ్రుతౌ నఞో ద్వితీయసామాన్యనిషేధకత్వాత్, ద్వితీయస్య గుణస్యాఙ్గీకారే నిషేధపరనఞర్థః బాధప్రసఙ్గ ఇతి భావః. సత్యాదివాక్యస్య గుణవిశిష్టపరత్వనిషేధం నిగమయతి - ఇత్యుక్తావిత్యాదినా - ఇతి - ఇత్యస్మాద్ధేతోః, అస్యాముక్తౌ - నిరుక్త సత్యజ్ఞానాదివాక్యే గుణః ప్రమితశ్చేత్ - సత్యత్వాదిగుణః ప్రతీతశ్చేత్, హేతువాచ ఉపహతిరనివార్యా - సదేవేత్యాదికారణవాక్యవిరోధోఽస్య దుర్నివార ఇత్యర్థః ॥౧౧౩॥

నన్వస్తు కారణవాక్యైకకణ్ఠ్యం సత్యాదివాక్యస్య. కారణవాక్యం హ్యన్యవిషయమపి (ఆత్మా వా ఇదమేక ఏవాగ్ర ఆసీది) త్యాదికమద్వితీయశ్రుత్యఘటితం వేదాన్తేషూపలభ్యతే, తదైకార్థ్యఞ్చ మస్య నానుపపన్నమ్, తస్మిన్ వాక్యే బ్రహ్మణస్స్వగతభేదప్రతిషేధాభావాదిత్యాశఙ్కాయాం క్వచిత్కారణవాక్యే సదేవేత్యాదౌ బ్రహ్మణోఽద్వితీయత్వప్రతిపాదనాత్ సర్వశాఖాప్రత్యయన్యాయేన సర్వత్రైవ

బ్రహ్మణ స్తత్ప్రతిపత్తిరావశ్యకీతి సర్వమేవ కారణవాక్యమద్వితీయమేవ బ్రహ్మావగమయతీతి న కేనాపి కారణవాక్యేన ఐకార్థ్యం సత్యాదివాక్యస్య గుణపరత్వే సువచమిత్యాహ - సర్వేత్యాదినా సర్వానైగమాన్తీ హేతువాక్ - సర్వం వేదాన్తోదితం కారణవాక్యమ్, సర్వశాఖాప్రమితి నయబలాత్ - సర్వశాఖాప్రత్యయన్యాయసామర్థ్యాత్, సదృశవిసదృశైః పదార్థైర్వర్జితమ్ - సజాతీయ విజాతీయ పదార్థైర్విరహితమ్, అద్వితీయమ్ - స్వగతభేదరహితమ్, బ్రహ్మాచష్టే - బ్రహ్మ ప్రతిపాదయతి.

ఏతావతా సత్యాదివాక్యస్య శోధకస్య కారణవాక్యైకార్థ్యా న్నిర్విశేషపరత్వం ప్రతిపాదితమ్. అథ శోధకవాక్యాన్తరైకార్థ్యాదపి తస్య తత్పరత్వమాహ - నోచేదిత్యాదినా - నోచేత్ - సత్యాదివాక్యస్య నిర్విశేషపరత్వ న్నోపేయతే చేత్, నిగమే - వేదే, నైర్గుణ్యవాచామ్ - బ్రహ్మణో నిర్గుణత్వ ప్రతిపాదకానా న్నిర్గుణన్నిరఞ్జనమిత్యాది వాక్యానామ్, గతిరపి - ప్రవృత్తిరపి, దుర్నిరోధోపరోధా - దుర్నివారవిరోధేత్యర్థః. సత్యాదివాక్యస్య ఉక్తహేతుతో నిర్విశేషబ్రహ్మపరత్వన్నిగమయతి - తస్మాదితి - తస్మాత్ - కారణవాక్యైకార్థ్యా, చ్ఛోధకవాక్యాన్తరైకార్థ్యచ్చ హేతోః, ఏషా లక్ష్మోక్తిః - ఇదం స్వరూపలక్షణ పరం సత్యజ్ఞానాదివాక్యమ్, అఖణ్డైకరస్యాన్వితం యత్ - నిర్విశేషమైకస్వభావం యద్బ్రహ్మ, తత్కథయతి - తదేవ ప్రతిపాదయతీత్యర్థః. ॥ ౧౧౭ ॥

శ్రీ॥ నను చ, సత్యజ్ఞానాదిపదానాం స్వార్థ ప్రహాణేన స్వార్థవిరోధివ్యావృత్తవస్తుస్వరూపోపస్థాపనపరత్వే లక్షణాస్యాత్

నైషదోషః అభిధానవృత్తేరపి తాత్పర్యవృత్తేర్బలీయస్త్వాత్ సామానాధికరణ్యస్యహ్యైక్యఏవతాత్పర్యమితి సర్వసమ్మతమ్, ననుచ, సర్వపదానాం లక్షణా నదృష్టచరీ, తతఃకిమ్; వాక్యతాత్పర్యావిరోధినస్త్వేకస్యాపి నదృష్టా, సమభివ్యాహృతపదసముదాయస్యైవ తత్తాత్పర్యమితి నిశ్చితేసతి ద్వయోస్త్రయాణాం సర్వేషాన్తదవిరోధాయ ఏకస్యైవలక్షణా నదోషాయ, తథాచ శాస్త్రిస్థైరభ్యుపగమ్యతే - కార్యవాక్యార్థవాదిభి లౌకికవాక్యేషు సర్వేషామ్పదానాం లక్షణా సమాశ్రియతే, అపూర్వకార్యఏవ లిఙాదేర్ముఖ్యవృత్తిత్వాత్, లిఙాదిభిః క్రియాకార్యం లక్షణయా ప్రతిపాద్యతే, కార్యాన్వితస్వార్థాభిధాయినాఞ్చేతరేషాం పదానా మపూర్వకార్యాన్వితఏవ ముఖ్యార్థ ఇతి క్రియాకార్యాన్విత ప్రతిపాదనం లాక్షణికమేవ, అతో వాక్యతాత్పర్యావిరోధాయ సర్వపదానాం లక్షణాపి నదోషః - అత ఇదమేవార్థజాతం ప్రతిపాదయన్తో వేదాన్తాః ప్రమాణమ్.

అ॥ అథ ముఖ్యార్థపరిత్యాగేన లక్షణాస్వీకారదోష ముద్ఘాటయతి - నన్విత్యాదినా—

శ్లో॥ నన్వేవం లక్షణాశ్రీపరిసజతివచనే నైషదో
షోత్రివాచ - స్తాత్పర్యస్యానురూపా భవతియదిహి
సాముఖ్యవృత్తేర్బలిష్ఠా । సర్వోపేతం సమా
నాధికరణవచసోహ్యైక్యతాత్పర్యమస్య - స్యాత్తస్మా
ల్లక్షణా న క్షతికృదిహయతస్సాహితాత్పర్యమూలా॥
॥ ౧౧౮ ॥

సర్వేషాంలక్షణాన క్వచిదపి విదితాసాపదానా న్తతః
కిమ్ - సానైకస్యాపి దృష్టాయదిభవతి వచస్తత్పర
త్వావిరోధః । తాత్పర్యస్యోపరోధోయదిభవతివచ
స్యైకవద్వాత్రయోర్వా - సర్వేవా తత్రశబ్దాగిరిత
దనుగుణాంగౌణవృత్తింభజన్తే ॥ ౧౧౯ ॥

శాస్త్రైస్తైరభ్యుపేతంభవతిఖలు తథాకార్యవాక్యా
ర్థవిద్భి - ర్లౌకిక్యాంవాచిసర్వేషుచ యదుపగతా
లక్షణావైపదేషు । ముఖ్యావృత్తి ర్లిఙాదేర్నిగ
మగిరి యతోఽపూర్వకార్యేలిఙాద్యై - ర్బోధఃకా
ర్యక్రియాయాఃకృతకగిరితతో లక్షణామూలఏవ ॥
॥ ౧౨౦ ॥

శేషంకార్యాన్వితార్థం సకలపదమపూర్వాన్వితే
ముఖ్యవృత్తం - తస్మాత్కార్యక్రియార్థాన్వితకథనమి
దం లక్షణామూలమేవ । తత్తాత్పర్యావిరోధాయతు
సకలపదే లక్షణాయాన్నదోషో - వేదాన్తైర్వైప్రమా
ణంతముదితమిదమేవార్థజాతంవదన్తః ॥ ౧౨౧ ॥

టీ ॥ ఏవమ్ - సత్యజ్ఞానాదిశబ్దానామసత్యాదివ్యావృత్తపర
త్వే, అస్మిన్వచనే - అత్ర సత్యాదివాక్యే, లక్షణాప్రసజతి - సత్యా
దిశబ్దానాం సత్యత్వాదిగుణవిశిష్టేశక్తానా మసత్యాదివ్యావృత్తరూ
పార్థే లక్షణాప్రసక్తాభవతీత్యర్థః, పరిహరతి - నైషదోషఇతి
లక్షణాకల్పనన్నదోషాయేత్యర్థః. నఖలు సర్వత్రైవ లక్షణా
దోషమావహతి, కిన్తు లక్షణామన్తరా శక్త్యైవ యత్ర వివక్షిత
సిద్ధనిర్వాహః, తత్రహి లక్షణాకల్పనందోషః. అన్యథా గఙ్గా

యాంఘోష ఇత్యాదావపి లక్షణాయా దోషావహత్వప్రసఙ్గేన లక్షణోచ్ఛేదప్రసఙ్గాత్, ఇత్థఞ్చ ప్రకృతే సత్యాదివాక్యస్య సామానాధికరణ్యేన ఏకార్థతాత్పర్యనిశ్చితేతదానుగుణ్యేన వ్యుత్పత్తిబోధ ఆవశ్యక ఇతి వివక్షితస్య తస్య బోధస్య లక్షణామన్తరా అనిర్వాహాన్నాత్ర లక్షణా దోషమావహతీత్యాహ - అత్రేత్యాదినా . సా -- లక్షణా, వాచస్తాత్పర్యస్య అనురూపా భవతి యది - వాక్యతాత్పర్యానుగుణా భవతి చేత్, ముఖ్యవృత్తేః - శక్త్యపేక్షయేత్యర్థః . తాత్పర్యానుగుణశక్త్యపేక్షయేతి యావత్, బలిష్ఠా-ప్రబలా, ప్రాబల్యమత్ర వివక్షితబోధోపయికత్వరూపమ్ - గఙ్గాయాం ఘోష ఇత్యాదౌ గఙ్గాశబ్దస్య నహి శక్త్యా వివక్షితబోధోపయికత్వం సంభవతి, కిన్తు లక్షణయైవేతి తత్ర యథా లక్షణా శక్త్యపేక్షయా బలీయసీ, తద్వదిహాపి తాత్పర్యానురోధిశక్త్యపేక్షయా తదనురోధిలక్షణా ప్రబలేతి భావః.

నన్వత్ర వాక్యే లక్షణామూలభూతం తాత్పర్యం కుతో నిశ్చితమిత్యత్రాహ - సర్వైరపేతమితి - అస్య సమానాధికరణవచసః - సమానాధికరణవాక్యస్యాస్య, ఐక్యతాత్పర్యమ్ - అర్థైక్యతాత్పర్యమ్, సర్వైరపేతం హి - సర్వైరపి తాన్త్రికైరఙ్గీకృతం హి, తస్మాత్ ఉక్తహేతోః, ఇహ - అస్మిన్వాక్యే, లక్షణా - లక్షణాకల్పనమ్, క్షతికృన్న స్యాత్ - న దోషావహమిత్యర్థః. ఉక్తమేవ హేతుం విశదయతి - యత ఇత్యాదినా. సా - ఉక్తా సత్యాదిపదే లక్షణా, యతః - యస్మాత్, తాత్పర్యమూలా - నిరుక్తార్థైక్యతాత్పర్యమూలకా.
॥ ౧౧౮ ॥

నను, ఉక్తరీత్యా లక్షణాయాః తాత్పర్యమూలకత్వేన అత్ర దోషత్వేఽపి సర్వపదలక్షణాయాః కుత్రాప్యదృష్టత్వేన తత్కల్పన

మిహ దోషావహ మిత్యాశఙ్క్య తాత్పర్యానురోధేసతి సర్వపద
లక్షణాయామపి న దోషావహత్వమితి పరిహరంతి - సర్వేషామిత్యా
దినా - సర్వేషాం పదానామ్ - ఏకస్మిన్ వాక్యే అన్తర్భూతానాం
సర్వేషాం, పదానామ్, సాలక్షణా - నిరుక్తలక్షణా, న క్వచిదపి విది
తా - న కుత్రాపి దృష్టా, అతో లోకదృష్టవిరోధాత్, ఇహ సర్వ
పదలక్షణా న యుక్తేతి భావః. పరిహరతి - తతః కిమితి. తతః-సర్వప
దలక్షణాయా లోకే కుత్రాప్యదర్శనేన, కిమ్ - కింబాధకమిత్యర్థః.
ప్రతిబన్దీమాహ - సేత్యాదినా - సా - లక్షణా, యదివచస్తత్పర
త్వే విరోధో భవతి - వాక్యతాత్పర్యవిరోధో నాస్తిచేత్, ఏకస్యాపి
న దృష్టా - వాక్యే ఏకస్య పదస్యాపి న దృశ్యతే, యథా, గామా
నయ ఘటమానయేత్యాదౌ, తథాచ లోకే క్వచిదదర్శనమాత్రేణ
సర్వపదలక్షణాయా దోషావహత్వే తాత్పర్యావిరోధే ఏకస్య పద
స్యాపి ఉక్తస్థలే లక్షణాయా అదర్శనాత్, గఙ్గాయాంఘోష ఇత్యా
దావేకస్య పదస్యాపి లక్షణా నస్యాదితి భావః. నను, తాత్పర్యానుప
పత్తిర్హి లక్షణాబీజమ్ అతస్తద్విరహాద్గామానయ, ఘటమాన
యేత్యాదిస్థలే పదస్య న లక్షణా, గఙ్గాయాం ఘోష ఇత్యాదౌతు
తాత్పర్యానుపపత్తిబలా ల్లక్షణా కల్ప్యతే, ఇతి ప్రతిబన్దీపరిహ్రి
యతేచేత్, తాత్పర్యానుపపత్తే ర్లక్షణాకల్పకత్వే తద్బలాదేక
స్యైవ ద్వయోస్త్రయాణాం సర్వేషాఞ్చ పదానాం లక్షణాకల్పన
న్నదోషాయేత్యాహ - తాత్పర్యస్యేత్యాదినా - తాత్పర్యస్యాప
రోధః - వాక్యతాత్పర్యస్య విరోధః, యదిభవతి - భవతిచేత్,
వచసి - వాక్యే, ఏకవత్ - ఏకశ్శబ్దఇవ, ద్వౌ త్రయోవా - ద్వౌ
శబ్దౌ, త్రయోవా శబ్దాః, శబ్దా ఇత్యగ్రిమస్య అత్రానుషఙ్గః. సర్వే
వాశబ్దాః, తత్రగిరి - తస్మిన్ వాక్యే యస్యవాక్యస్య తాత్పర్యవిరోధ

స్తస్మిన్ వాక్యఇత్యర్థః. తదనుగుణామ్ – వాక్యతాత్పర్యానురూపామ్ - గౌణవృత్తిమ్ - లక్షణామ్, భజన్తేప్రాప్నువన్తీత్యర్థః. ॥ ౧౧౯ ॥

ఏతావతా సర్వపదలక్షణాయాః క్వచిదన్యత్ర అదర్శనేపి సత్యజ్ఞానాదివాక్యే వాక్యతాత్పర్యావిరోధాయ సా అభ్యుపగన్తవ్యేత్యుక్తమ్, వస్తుతస్సర్వపదలక్షణా తాన్త్రికైరభ్యుపగతైవేత్యాహ – శాస్త్రస్థైరిత్యాదినా – శాస్త్రస్థైః - తాన్త్రికైః, తథా - సర్వపదం లాక్షణికమితి, అభ్యుపేతంభవతిఖలు - అఙ్గీకృతం భవతిహీత్యర్థః కైస్తాన్త్రికైస్తథా భ్యుపేత మిత్యత్రాహ – కార్యవాక్యార్థవిద్భిరితి – కార్యమ్ - కృతిసాధ్యమపూర్వాదికమితరాన్వితమ్, లిఙాదిఘటితవిధివాక్యార్థమ్మన్వానైః ప్రాభాకరై రిత్యర్థః. తైః శ్రుతివాక్యే సర్వపదలక్షణా అఙ్గీకృతా, కిమర్థం వా తదఙ్గీకార, ఇత్యత్రాహ - లౌకిక్యామిత్యాదినా - లౌకిక్యాం వాచి - లౌకికవాక్యే గామానయ ఘటమానయేత్యాదౌ సర్వేషు పదేషుచ - సమస్తేషు పదేష్వపి, లక్షణాయదుపగతా - లక్షణా యైఃప్రాభాకరై రభ్యుపగతా, తైశ్శాస్త్రస్థైరభ్యుపేతమితిపూర్వేణాన్వయః. కిమర్థం లౌకికవాక్యే గామానయేత్యాదౌ సర్వేషాం పదానాం లక్షణేత్యాకాఙ్క్షాయాం లౌకికవాక్యే సర్వపదలక్షణా కల్పనస్య ప్రాభాకరమతరీత్యా ఉపపత్తిమాహ - ముఖ్యావృత్తిరిత్యాదినా – తన్మతేహి వైదికవిధివాక్యే జ్యోతిష్టోమేన స్వర్గకామోయజేతేత్యాదౌ లిఙాదేఃకార్యాపూర్వ మేవార్థః. తాదృశవాక్యాత్, స్వర్గకామనియోజ్యకం జ్యోతిష్టోమాత్మకయాగవిషయక కృతిసాధ్య మపూర్వమితిబోధః. లిఙాదేరపూర్వరూపకార్యే ముఖ్యత్వాత్ కార్యాన్వితస్వార్థే ఇతరేషాం సర్వేషాం

పదానాం శక్తిరితి వద్భిస్తైర్నిరుక్తవైదికవాక్యే లిఙాదీతరపదానాం సర్వేషామపూర్వాన్వితస్వార్థ ఏవ శక్తిరఙ్గీకృతా - గామా నయేత్యాదౌ చ లౌకికవాక్యే లౌకికక్రియాసాధ్యాపూర్వస్యాభావాల్లౌకికక్రియారూపకార్యే లిఙాదేర్లక్షణా అఙ్గీకృతా - కార్యాన్వితస్వార్థాభిధాయినామితరేషాం పదానాఞ్చ క్రియాకార్యాన్వితే లక్షణైవేత్యాహ - లిఙాదేరితి - లిఙాదేః - లిఙ్లోట్తవ్యప్రత్యయాదేః, నిగమగిరి - వేదవాక్యే ముఖ్యావృత్తిః - శక్తిః, యతః - యస్మాద్ధేతోః, అపూర్వకార్యే, భవతీత్యధ్యాహారః. తతః - తస్మాద్ధేతోః, కృతకగిరి - లౌకికవాక్యే, లిఙాద్యైః - లిఙాదిభిః, కార్యక్రియాయాః - క్రియాకార్యస్య, బోధః - శాబ్దబోధః, లక్షణామూలఏవ లక్షణామూలక ఏవ, అపూర్వవాచకానాం లిఙాదీనాం లౌకికవాక్యే క్రియాబోధకత్వస్య శక్త్యా అనిర్వాహాత్, లక్షణయైవ తన్నిర్వాహ ఇతి భావః. ॥ ౧-౨౦ ॥

తావతా లౌకికవాక్యే సర్వపదలక్షణాయాః కిమాయాతమిత్యాశఙ్క్య కార్యాన్వితస్వార్థే సర్వేషాం పదానాం వృత్తిం వదద్భిరపూర్వే చ లిఙాదేశ్శక్తిం వదద్భిరపూర్వాన్వితస్వార్థ ఏవ పదానాం శక్తేరఙ్గీకారాల్లౌకికవాక్యే క్రియాకార్యాన్వితే శక్త్యభావాల్లక్షణయైవ తద్బోధస్సర్వేషాం పదానామిత్యాహ - శేషమిత్యాదినా - శేషం కార్యాన్వితార్థం సకలపదమ్. లిఙాదివ్యతిరిక్తం కార్యాన్వితస్వార్థబోధకం సర్వంపదమ్, అపూర్వాన్వితే ముఖ్యవృత్తమ్ - అపూర్వాన్వితార్థే శక్తమ్, అత్రైవ హేతుః కార్యాన్వితార్థమితి - సర్వస్య పదస్య లిఙాద్యర్థకార్యాన్వితార్థబోధకత్వాల్లిఙాదేశ్చ అపూర్వ ఏవ ముఖ్యవృత్తిత్వాత్సర్వస్య పదస్య అపూర్వాన్విత ఏవ ముఖ్యవృత్తిరావశ్యకీతి

భావః. తస్మాత్ - అపూర్వాన్వితఏవ సర్వేషాంపదానాంముఖ్యవృత్తి త్వాత్. ఇదం కార్యక్రియార్థాన్వితకథనమ్ - లౌకికవాక్యే సర్వేషాంపదానాం క్రియారూపకార్యరూప లిఙర్థాన్వితస్వార్థ ప్రతిపాదనమేతత్, లక్షణామూలమేవ - క్రియాకార్యాన్వితే పదానాం శక్త్యభావా త్తతో లక్షణామూలమేవేతి భావః. ఏవంరీత్యా సర్వపదలక్షణాయా స్తాత్పర్యావిరోధే అదోషత్వముక్త్వా న్నిగమయతి. తదితి తత్ - తస్మాత్, సర్వపదలక్షణాయా స్తాన్త్రికసమ్మతత్వాదిభావః. తాత్పర్యావిరోధాయ - వాక్యతాత్పర్యవిరోధపరిహారాయ, తుశబ్దేన తాత్పర్యావిరోధస్థలే లక్షణాయా నైరర్థక్యేన తత్కల్పనస్య దోషత్వేపి తద్విరోధస్థలే తత్కల్పనాయా విరోధపరిహారాయావశ్యకత్వేన అదోషత్వమితి స్థలాన్తరాపేక్షయా వ్యావృత్తి స్సూచితా. సకలపదేలక్షణాయామ్ - సకలపదే లక్షణాస్వీకారే, న దోషః. న కల్పనాగౌరవరూపోదోష ఇత్యర్థః. ఇత్థం సత్యజ్ఞానాదివాక్యస్య లాక్షణికత్వస్య దోషత్వప్రసక్తిం ప్రాప్తాం పరిహృత్య తుల్యన్యాయేన ఏతత్సమశీలానా మితరేషామపి వేదాన్తవాక్యానాం నిర్విశేషబ్రహ్మస్వరూప పరాణామితరవ్యావృత్తిపరత్వేన ప్రామాణ్యన్నిగమయతి - వేదాన్తాఇతి - తత్ - తస్మాద్ధేతోః, ఇతరవ్యావృత్తిరూపార్థే పదానాం తాత్పర్యానురోధేన లక్షణాయా అదోషత్వాదేవహేతో రిత్యర్థః. ఉదితమిదమేవార్థజాతమ్ - ప్రోక్తమర్థబృన్దమేవ, వదన్తః - ప్రతిపాదయన్తః, వేదాన్తాః - ఉపనిషదో వేదోత్తరభాగాః, ప్రమాణమ్ - ప్రమాణం భవితుమర్హన్తీత్యర్థః. ఏవకారేణ సవిశేషపరత్వే అప్రామాణ్యం సూచితమ్. ॥౧౨౧॥

శ్రీ॥ ప్రత్యక్షాదివిరోధేచ శాస్త్రస్య బలీయస్త్వ ముక్తమ్ సతిచవిరోధే బలీయస్త్వం వక్తవ్యమ్, విరోధఏవ నదృశ్యతే, నిర్వి

శేషసన్మాత్రబ్రహ్మగ్రాహిత్వాత్ప్రత్యక్షస్య. నను చ ఘటోఽస్తి పటోఽస్తీతి నానాకారవస్తువిషయం ప్రత్యక్షం కథమివ సన్మాత్రగ్రాహీత్యుచ్యతే, విలక్షణగ్రహణాభావేన సర్వేషాం జ్ఞానానామేక విషయత్వేన ధారావాహికవిజ్ఞానవదేకవ్యవహారహేతుత్వమేవ స్యాత్, సత్యం, తథైవాత్ర వివిచ్యతే. కథమ్; ఘటోఽస్తీత్యత్ర అస్తిత్వం తద్భేదశ్చ వ్యవహ్రియతే, న చ ద్వయోరపి వ్యవహారయోః ప్రత్యక్షమూలత్వం సంభవతి, తయోర్భిన్నకాలజ్ఞానఫలత్వాత్, ప్రత్యక్షజ్ఞానస్య చ ఏకక్షణవర్తిత్వాత్, తత్ర స్వరూపం వా భేదో వా ప్రత్యక్షస్య విషయ ఇతి వివేచనీయమ్. భేదగ్రహణస్య స్వరూపగ్రహణ తత్ప్రతియోగిస్మరణ సవ్యపేక్షత్వాదేవ స్వరూపవిషయత్వమవశ్యాశ్రయణీయమితి న భేదః ప్రత్యక్షేణ గృహ్యతే. అతో భ్రాన్తిమూల ఏవ భేదవ్యవహారః.

అ॥ ఘ్రావణం ప్రత్యక్షవిరోధే శాస్త్రప్రాబల్యం, శాస్త్రే చ భేదావలమ్బినాం బాధ్యత్వఞ్చోక్తమ్, అథ వస్తుగత్యా ప్రత్యక్షవిరోధ ఏవ శాస్త్రస్య నాస్తీత్యుపపాదయితుముపక్రమతే - ప్రత్యక్షేతి—

శ్లో॥ ప్రత్యక్షాదేర్విరోధే సతి నిగమగిరాం ప్రాగ్బలీ
యస్త్వముక్తం - వక్తవ్యం తద్విరోధే సతి నఖలు దరీ
దృశ్యతేయం విరోధః । సన్మాత్రం బ్రహ్మ భేదోజ్ఝిత
మిహ సకలాధ్యక్షవేద్యన్న తాదృ - క్ఛాస్త్రస్యాస్త
ద్విరోధో భవతి పునరయం వస్తుగత్యా విమర్శే ॥
॥ ౧౨౨ ॥

నన్వేతత్సర్వే ఘటః సర్వే పట ఇతి వివిధాధ్యక్షజాతం
కథంవా - సన్మాత్రగ్రాహి నోచేద్విసదృశధిషణావ్యా
వృత్తిస్స్యాదిహైకా । సత్యంప్రత్యక్షమూలావ్యవ
హృతిరిహాయాసైకరూపావిమర్శే - హ్యస్తిత్వం
తద్భిదా చ వ్యవహృతివిషయో౽స్తి ఘటో౽స్తీతిశబ్దే।
॥ ౧-౨౩ ॥

నేదంప్రత్యక్షమూలంవ్యవహరణయుగం భిన్నకాల
స్థబీజం - ప్రత్యక్షస్యక్షణైకస్థితిరిహమతౌ స్యాద్వికల్ప
స్తుసో౽యమ్ । భేదఃకింవాస్వరూపంవిషయఇతి భిదా
స్వప్రతీతౌ స్వరూప ప్రత్యర్థిజ్ఞానకాంక్షే త్వపగతి
రిహాస్యావశ్యకీహిస్వరూపే ॥ ॥ ౧-౨౪ ॥

భేదస్తద్భ్రాన్తిమూలవ్యవహరణ ఇహాధ్యక్షవేద్యం
సదాఖ్యం - బ్రహ్మైవేత్యర్థతత్త్వం నహిభవతితతో౽
ధ్యక్షశాస్త్రవిరోధః । ॥ ౧-౨౫ ॥

టీ ॥ నిగమగిరామ్ - నిర్విశేషబ్రహ్మస్వరూపప్రతిపాదక వేదాన్తవాక్యానామ్, ప్రత్యక్షాదేః - ప్రత్యక్షజ్ఞానాదితః, విరోధే సతి - విరోధసమ్భవతిసతి, ప్రాక్ - పూర్వమ్, బలీయస్త్వమ్ - ప్రాబల్యమ్, ఉక్తమ్ - ప్రతిపాదితమ్, తత్ - నిరుక్తం ప్రాబల్యమ్, సతి విరోధే - ప్రత్యక్షాదివిరోధసత్త్యేవ, వక్తవ్యమ్ - ప్రతిపాదనీయమిత్యర్థః. అయంవిరోధః - ప్రోక్తశ్శాస్త్రస్య ప్రత్యక్షాదివిరోధః నదరీదృశ్యతే ఖలు - నదృశ్యతే హీత్యర్థః. నన్విదమనుపపన్నమ్, నిర్విశేషబ్రహ్మగ్రాహిశాస్త్రస్య భేదగ్రాహిప్రత్యక్షస్యచ విరోధోహి దృశ్యతే, ఇత్యాశఙ్క్య ప్రత్యక్షస్యాపి నిర్విశేషసన్మాత్రబ్రహ్మగ్రాహిత్వేనావిరోధముపపాదయతి - సన్మాత్రేతి. విమర్శే

విమర్శేసతి, నిరూపణేసతీత్యర్థః. భేదోజ్ఝితమ్. సజాతీయ విజాతీయభేదరహితమ్, సన్మాత్రింబ్రహ్మ - స్వగతభేదరహితం సదాఖ్యం బ్రహ్మ, ఇహ - అస్మిఁల్లోకే. సకలాధ్యక్షవేద్యమ్ - సకలప్రత్యక్షగమ్యమ్, తాదృక్ఛ్రుతేస్స్య - తథావిధస్య నిర్విశేషబ్రహ్మగ్రాహిణశ్శ్రుతేస్స్య. అస్మాత్ - ఈదృశప్రత్యక్షతః, వస్తుగత్యా - వస్తుతః విరోధోయంపునః - అయంవిరోధస్తు, నభవతి - నాస్తీత్యర్థః. ॥ ౧౨౨ ॥

అథ సన్ఘటస్సన్పటఇత్యాది ఘటపటాది వివిధభేదగ్రాహిప్రత్యక్షస్య సన్మాత్రగ్రాహిత్వ ముక్తమనుభవవిరుద్ధమిత్యాశఙ్క్య తర్కేణ తత్సాధయతి - నన్విత్యాదినా - సన్ఘటస్సన్పటఇతి వివిధాధ్యక్షజాతమేతత్ - సన్ఘట సన్పట ఇత్యాద్యాకారకం విభిన్నపదార్థావగాహి ప్రత్యక్షజాతమిదం, కథంవాసన్మాత్రగ్రాహి - కథమివ సన్మాత్రవిషయకమిత్యర్థః ప్రత్యక్షస్య సన్మాత్రగ్రాహిత్వే అనుభవవిరోధంప్రదర్శ్య వ్యవహారవిరోధమపి దూషణమాహ - నోచేదితి విసదృశధిషణా- విలక్షణా బుద్ధిః, నోచేత్ నోత్పన్నా చేత్, ఇహైకావ్యాహృతిస్స్యాత్ - ఇహ లోకే ఏకవిధఏవ వ్యవహారస్స్యాత్, విజాతీయవ్యవహారో నస్యాదితిభావః. జ్ఞానవ్యవహారయోస్సమానవిషయకత్వనియమాత్ జ్ఞానస్య సన్మాత్రవిషయకత్వే వ్యవహారోపి సన్మాత్రవిషయకఏవ భవేదితి విజాతీయవ్యహారానుపపత్తిః. నచేష్టాపత్తిః, ఘటోస్తి పటోస్తీతి విజాతీయావ్యవహారాహి దృశ్యన్తఇతి భావః. ప్రత్యక్షస్య సన్మాత్రగ్రాహిత్వేన తన్మూలకవ్యవహారస్య ఏకరూపత్వమేవేతి ఉక్తాపత్తిమిష్టాపత్త్యాపరిహరతి - సత్యమితి - ఇహ ప్రత్యక్షమూలా యా వ్యవహృతిః - ప్రత్యక్షమూలకోయోవ్యవహారః, విమర్శే సతి - నిరూపణేసతి, సైకరూపాహి- సఏకజాతీయఏవేత్య

ర్థః. తదేవ ప్రత్యక్షమూలవ్యవహారస్యైకజాతీయత్వ ముపపాదయితు మాహ - అస్తిత్వమిత్యాదినా. అస్తి ఘటోఽస్తీతిశబ్దే - అస్తి ఘటోఽస్తీతి వ్యవహారే. అస్తిత్వమ్ సత్తా, తద్భిదాచ - తస్యాస్సత్తాయా యా ఘటరూపాభిదా, సాచ, వ్యవహృతివిషయః వ్యవహారగోచరః. ॥ ౧౨౩ ॥

ఏతావతా అస్తిత్వ తద్భేదయో ర్వ్యవహారవిషయత్వోపపాదనేన ప్రత్యక్షమూలవ్యవహారస్య ఏకజాతీయత్వేఽపి మాయాతమిత్యాశఙ్క్య, అస్తిత్వతద్భేదవ్యవహారయోరనయో ర్మధ్యే అస్తిత్వవ్యవహారస్యైవ ప్రత్యక్షమూలకత్వమ్, భేదవ్యవహారస్యచ భ్రాన్తిమూలకత్వమేవేత్యుపపాద్య అస్తిత్వవ్యవహారస్య ప్రత్యక్షమూలకస్య ఏకజాతీయత్వం ప్రతిపాదయతి - నేదమిత్యాదినా - ఇదం వ్యవహారణయుగమ్ ఏతద్వ్యవహారద్వయమ్, నప్రత్యక్షమూలమ్ - నప్రత్యక్షమూలకమ్, తత్రైవ హేతుగర్భ విశేషణం భిన్నకాలస్థధీజమితి భిన్నకాలస్థా - భిన్నకాలోత్పన్నా, యా ధీః, తజ్జన్యమిత్యర్థః. అత్ర హి అస్తిత్వం ఘటశ్చ వ్యవహ్రియేతే, తద్జ్ఞానాదేవ, క్రమికయోరనయో ర్వ్యవహారయో ర్హేతుభూతేజ్ఞానే క్రమికే ఇత్యభ్యుపేయమ్, తయో ర్జ్ఞానయో ర్మధ్యే కిమస్తిత్వవిషయకం జ్ఞానం ప్రత్యక్షరూపమ్, ఉత భేదజ్ఞానమితి విమర్శే భేదజ్ఞానస్య ప్రతియోగిస్వరూపగ్రహణసాపేక్షత్వా త్స్వరూపవిషయత్వం ప్రత్యక్షస్యావశ్యాశ్రయణీయమితి అస్తిత్వవ్యవహారఏవ ప్రత్యక్షమూలకః, నతు భేదవ్యవహారః. ప్రత్యక్షస్యైవ ప్రథమక్షణే అస్తిత్వావగాహిత్వమ్ అనన్తరక్షణే భేదావగాహిత్వఞ్చ కిన్న స్యాదిత్యత ఆహ ప్రత్యక్షస్యేతి ప్రత్యక్షస్య ప్రత్యక్షజ్ఞానస్య, క్షణైకస్థితితః ఏకస్మిన్నేవక్షణేవర్తమానత్వాత్, అస్య హేతో ర్నేదం ప్రత్యక్షమూలమిత్యనేన

సమ్బన్ధః. నను ప్రత్యక్షస్య క్షణికత్వేపి స్వరూపభేదయోర్మధ్యే
ప్రత్యక్షవిషయత్వం భేదస్యైవ కిన్న స్యాదిత్యాశఙ్క్య ప్రత్యక్షస్య
భేదవిషయకత్వవాదినాపి భేదజ్ఞానస్య ప్రతియోగిస్మరణ స్వరూపజ్ఞాన
సాపేక్షత్వాత్స్వరూపవిషయకత్వం ప్రత్యక్షస్యావశ్యాశ్రయణీయ
మితి న భేదస్య ప్రత్యక్షవిషయత్వమ్. క్షణికే ప్రత్యక్షే స్వరూపభేద
యో రుభయో రేకదా విషయత్వాసంభవాదితి సమాధానం వ
క్ష్యన్ ప్రత్యక్షస్య స్వరూపవిషయకత్వం వ్యవస్థాపయితుం ప్రత్యక్ష
విషయం వికల్పయతి - ఇహాముత్రావితి - ఇహాముత్రౌ - అస్యాం ప్ర
త్యక్షతయా అభ్యుపగతయాంబుద్ధౌ, సోయంవికల్పస్తు - వక్ష్యమా
ణోఽయంవికల్పస్తు, భవతీత్యధ్యాహారేణాన్వయః. తమేవ విక
ల్పమాహ - భేదఇత్యాదినా - భేదో వా స్వరూపం వా కింవిషయఇతి
వికల్పఇతి పూర్వేణాన్వయః. భేదస్య ప్రత్యక్షవిషయత్వ న్నిరా
కర్తుం భేదస్యప్రత్యక్షవిషయత్వాఙ్గీకారేపి స్వరూపస్య ప్రత్యక్ష
విషయత్వావశ్యకతా మాహ - భిదేత్యాదినా - భిదా - భేదః,
స్వప్రతీతౌ - భేదవిషయకప్రతీతౌ జననీయాయామ్, స్వరూపప్ర
త్యర్థిజ్ఞానకాఙ్క్షిణీతి - స్వరూపప్రతియోగివిషయకజ్ఞానాభ్యాం
సాపేక్షఇతి, ఇహ - అస్మిన్ భేదప్రత్యక్షస్థలే, సా స్వరూపే అవగతిః -
స్వరూపవిషయకప్రతీతిః, ఆవశ్యకీహి - ఆవశ్యకీఖలు, ఏతావతా ప్ర
త్యక్షస్య సర్వస్యాపి సన్మాత్రవిషయకత్వే వ్యవహారోపి తథైవ ఏకజాతీ
యస్స్యాదిత్యాపత్తిః ప్రత్యక్షమూలవ్యవహారస్య ఏకజాతీయత్వమేవే
తీష్టాపత్త్యా పరిహృతా భవతి. నను తర్హి, ప్రత్యక్షస్య సన్మాత్రవిషయ
కత్వే భేదవ్యవహారః కథముపపద్యత ఇత్యాశఙ్క్య భ్రాన్తిమూలఏవ
భేదవ్యవహారఇత్యాహ - భేదఇతి - తత్ - తస్మాత్కారణాత్, ఇహ
అస్మిన్ లోకే, భేదో భ్రాన్తిమూలవ్యవహారణః - భేదో భ్రాన్తిమూల
వ్యవహారవిషయ ఇత్యర్థః. ప్రత్యక్షస్య సన్మాత్రవిషయకత్వ ముప

కాన్త ముపసంహరతి - అధ్యక్షవేద్యమితి - అధ్యక్షవేద్యమ్ - ప్రత్యక్షవిషయీభూతమ్, సదాఖ్యమ్ - సన్నామకమ్, బ్రహ్మైవేత్యర్థతత్త్వమ్ - బ్రహ్మైవేతివస్తుస్థితిః. ప్రథమం ప్రతిజ్ఞాతం శాస్త్రస్యప్రత్యక్షావిరోధముపసంహరతి - నహీతి - తతః - ప్రత్యక్షస్య సన్మాత్రవిషయకత్వాద్ధేతోః, అధ్యక్షశాస్త్రవిరోధః - ప్రత్యక్షశాస్త్రయోః పరస్పరం విరోధః, నభవతిహి - నభవతిఖల్విత్యర్థః. ॥ ౧౨౮౫ ॥

శ్రీ ॥ కిఞ్చ, భేదో నామ కశ్చిత్పదార్థో న్యాయవిద్భి ర్నిరూపయితుం న శక్యతే, భేదస్తావన్న వస్తుస్వరూపమ్, వస్తుస్వరూపే గృహీతే స్వరూపవ్యవహారవత్ సర్వస్మాద్భేదవ్యవహారప్రసక్తేః, నచవాచ్యం, స్వరూపేగృహీతేపి భిన్న ఇతివ్యవహారస్య ప్రతియోగిస్మరణసవ్యపేక్షత్వాత్ తత్స్మరణాభావేన తదానీమేవ న భేదవ్యవహారఇతి, స్వరూపమాత్రభేదవాదినో హి ప్రతియోగ్యపేక్షాచ నోత్ప్రేక్షితుం క్షమా, స్వరూపభేదయోస్స్వరూపత్వావిశేషాత్, యథా స్వరూపవ్యవహారో న ప్రతియోగ్యపేక్షః, భేదవ్యవహారోపి తథైవ స్యాత్, హస్తః కర ఇతివత్ ఘటో భిన్న ఇతి పర్యాయత్వఞ్చ స్యాత్, నాపిధర్మః. ధర్మత్వేసతి తస్యస్వరూపాద్భేదోఽవశ్యాశ్రయణీయః, అన్యథా స్వరూపమేవ స్యాత్, భేదేచ తస్యాపి భేదస్తద్ధర్మస్తస్యాపీత్యనవస్థా. కిఞ్చ జాత్యాదివిశిష్టవస్తుగ్రహణేసతి భేదగ్రహణమ్, భేదగ్రహణేసతి జాత్యాదివిశిష్టవస్తుగ్రహణ మిత్యన్యోన్యాశ్రయణమ్, అతో భేదస్య దుర్నిరూపత్వాత్సన్మాత్రస్యైవ ప్రకాశకం ప్రత్యక్షమ్.

అ॥ అథ భేదస్య దుర్నిరూపత్వేఽపి ప్రత్యక్షస్య సన్మాత్ర విషయకత్వమ్, నతు భేదవిషయకత్వమితి ప్రతిపాదయితుమారభతే— కిఞ్చేత్ర—

శ్లో॥ కిఞ్చార్థో భేదనామా నభవతిసువచో న్యాయ
విద్భిస్సుధీభి - ర్భేదో నార్థస్వరూపం వ్యవహృతి విర
హాత్తత్ప్రతీతేస్త్వైవతస్య । నో వాచ్యం భిన్నతాయా
వ్యవహరణమిదం ప్రత్యనీకప్రతీత్యా - సాపేక్షం
త్వం వినాస్యాత్కథమితి తదిదం భేదవాదేహి యుక్తమ్॥
॥ ౧౨౫ ॥

భేదస్యార్థాదభేదన్న కథయత ఇదం ప్రత్యనీక ప్రతీ
త్యా - సాపేక్షత్వంభిదాయా ధియ ఇహ సువచం యద్భి
దార్థా విశిష్టా । వ్యాపారో ధర్మస్యయద్వత్ప్రతిభట
మతిసాకాఙ్క్షతా శూన్యపవమ్ - భేదస్యాపీతి తర్హి
ప్రసజతి ఘటభిన్నోక్తిపర్యాయతాపి ॥ ౧౨౬ ॥

నో ధర్మో ధర్మభావే సతి భవతి తతోఽర్థస్వరూపా
ద్విభిన్నో - నో చేత్సస్యాత్స్వరూపం యది భవతి
భిదా తద్భిదాప్యస్య ధర్మః । తద్భేదోప్యేవమేవేతి
తు భవతి తదా త్వనవస్థాఖ్య దోషో దుర్వారో భేదవా
దే ప్రసజతి హి తథాన్యోన్యసాపేక్షతా చ ॥ ౧౨౭ ॥

బుద్ధిభేదస్య జాత్యా వ్యపహితమిహ యద్వస్తు తస్య
ప్రతీత్యా - సా బుద్ధిభేదబుద్ధ్యైక్యత ఇహ విమతా
భిన్నతా దుర్నిరూపా । సన్మాత్రగ్రాహితస్మాద్భవతి
హి సకలాధ్యక్షజాతం స్వతో వై - భేదస్తు భ్రాన్తిసిద్ధో
భవతి ఘటపటాద్యాత్మకో దృశ్యపక్షః ॥ ౧౨౮ ॥

టీ॥ న్యాయవిద్భిస్సుధీభిః — తర్కకుశలైః సూక్ష్మబుద్ధిభిః, భేదనామా అర్థస్సవతో నభవతి - భేదాఖ్యః కశ్చన పదార్థో దుర్వచ ఇత్యర్థః. తదేవ దుర్వచత్వముపపాదయితుం భేదస్య ధర్మిస్వరూపత్వం, తదతిరిక్తత్వఞ్చ, వికల్ప్య దూషయతి - భేదో నార్థస్వరూపమితి - భేదో ధర్మిస్వరూపన్న భవతీత్యర్థః. ఘటాదౌ పటాదిభేదో ధర్మిభూతఘటాదిస్వరూపో నభవతీతి యావత్. కుత ఇత్యత్రాహ - వ్యవహృతివిరహాదితి - తస్య - ఘటాదౌ పటాదిభేదస్య, తత్ప్రతీత్యైవ - ఘటాదిప్రతీతిమాత్రేణ, వ్యవహృతివిరహాత్ వ్యవహారవిరహాదిత్యర్థః. ఘటాదౌ పటాదిభేదో యది ఘటాదిస్వరూపమ్, తర్హి ఘటాదిప్రతీతిమాత్రేణ ఘటాదౌ పటాదిభేదవ్యవహారస్స్యాత్, నహి తథాదృశ్యతే వ్యవహారః. పటాదికమజానతో ఘటాదిజ్ఞానమాత్రేణ ఘటాదౌ పటాదిభేదవ్యవహారాభావాత్; అర్థప్రతీతిమాత్రేణ తత్ర భేదవ్యవహారప్రసఙ్గం పరిహర్తుర్మతమాశఙ్కతే — నో వాచ్యమిత్యాదినా — ఇదంభిన్నతాయా వ్యవహరణమ్ - ఘటాదౌ పటాదిభ్యో భిన్నతావ్యవహారోऽయమ్, ప్రత్యనీకప్రతీత్యా సాపేక్షమ్ - ప్రతియోగిభూతపటాది ప్రతీతిసాకాఙ్క్షః, తాం వినా - తాదృశప్రతీతిం వినా, కథంస్యాత్ - కథంభవేత్, భేదవ్యవహారస్య వ్యవహర్తవ్యభేదజ్ఞానసాపేక్షత్వాత్ భేదజ్ఞానస్యచ ప్రతియోగిజ్ఞానసాపేక్షత్వాత్, ప్రతియోగిభూతపటాదిజ్ఞానాభావే పటాదిభేదజ్ఞానాభావాత్, తద్వ్యవహారః. కథంస్యాదితిభావః. కథమితీత్యస్య నోవాచ్యమిత్యనేనాన్వయః. కుత ఇత్యత్రాహ - తదిదం భేదవాదేహియుక్తమితి - తదిదమ్ - కథంస్యాదితికథనమిదమ్, భేదవాదేహియుక్తమ్ - భేదస్య అర్థాదితి పదద్వయస్యాగ్రిమస్య దేహలీదీపన్యాయేనాన్వయః. భేదస్యార్థాద్భేదవాదే తదిదంహియుక

మిత్యర్థః. ప్రతియోగిజ్ఞానసాపేక్షస్య భేదజ్ఞానస్య భేదవ్యవహారోపయోగిత్వ మర్థాద్భేదస్య భేదవాదినాపి వక్తవ్యమ్, నతు భేదస్య అర్థాదభేదంవదతా. ॥ ౧౨౫౪ ॥

తదేవాహ - భేదస్యేత్యాదినా - అర్థాద్భేదస్య అభేదం కథయతః - ధర్మిస్వరూపేణ భేదస్యైక్యంవదతః, - భిదాయా ధియః - భేదబుద్ధేః, ఇదంప్రత్యనీక ప్రతీత్యా సాకాఙ్క్షత్వమ్— ఏతత్ప్రతియోగి ప్రతీతిసాకాఙ్క్షత్వమ్, నసువచమ్ - దుర్వచమిత్యర్థః. భేదజ్ఞానస్య ప్రతియోగిజ్ఞానసాపేక్షత్వం భేదస్య అర్థాభేదపక్షే నసంభవతి, యథావా అర్థవ్యవహారః ప్రతియోగిజ్ఞానమన్తరాపి భవతి తథాతదభిన్నత్వాద్భేదస్య తద్వ్యవహారోపి భవేదేవేత్యర్థః. తదిదమాహ - యద్భిదార్థావిశిష్టేతి - యత్ - యతః, భిదా - భేదః, అర్థావిశిష్టా - అర్థాద్విశేషరహితేత్యర్థః. భేదస్య అర్థస్వరూపత్వే అర్థవ్యవహారే యథా ప్రతియోగిజ్ఞానసాపేక్షతా నాస్తి, తద్వద్భేదవ్యవహారేపీత్యుక్తమేవ అవిశేషముపపాదయతి - వ్యాహారఇత్యాదినా - అర్థస్య - ధర్మిణోఘటాదేః, వ్యాహారః - వ్యవహారః, యద్వత్ - యథావా, ప్రతిభటమతిసాకాఙ్క్షతాశూన్యః - ప్రతియోగిజ్ఞానాపేక్షారహితః, ఏవం ఏవంరీత్యైవ, భేదస్యాపి - అతః వ్యాహారఇత్యనుషజ్యతే, భేదస్యవ్యవహారోపీత్యర్థః. భేదస్యస్వరూపత్వపక్షే దూషణాన్తరమప్యాహ తర్హీతి - తర్హి - భేదస్య అర్థస్వరూపత్వాఙ్గీకారే, ఘటభిన్నోక్తిపర్యాయతాపి - ఘటశబ్దభిన్నశబ్దయోః పర్యాయత్వమపి, ప్రసజతి - ఆపతతీత్యర్థః. పర్యాయత్వేసతి ఘటోభిన్నఇతి సహప్రయోగో నస్యాదితిభావః. ॥ ౧౨౬౪ ॥

భేదస్య ధర్మత్వపక్షే దూషణమాహ నోధర్మ ఇతి - భేదో న ఘటాదేర్ధర్మ ఇత్యర్థః. ధర్మభావేసతి - ధర్మభావే అఙ్గీకృతేసతి, తత్రోఽర్థస్వరూపాద్విభిన్నః. భేద ఇత్యధ్యాహార్యం, భేదోనార్థస్వరూప మిత్యుక్తేః ప్రాక్తనాదనుషఙ్గో వా, భేదః అర్థస్వరూపా తస్మా ద్విభిన్నో భవతి - అర్థస్వరూపాదన్య ఏవ భేద ఇతి స్వీకార్యమితిభావః. అన్యథా దూషణమాహ నోచేదితి - నోచేత్ . భేదోఽర్థస్వరూపాదన్యో న చేదిత్యర్థః. నస్యాత్స్వరూపం - సః - భేదః, స్వరూపమేవస్యాదిత్యర్థః అర్థస్వరూపత్వపక్షే. ప్రోక్తదూషణాన్యాపతేయురితి భావః. భేదస్య అర్థస్వరూపాద్భేదపక్షే దూషణమాహ - యదిభవతీతి - భిదా యదిభవతి - భేదస్య అర్థస్వరూపాద్భేదశ్చేదిత్యర్థః తద్భిదాఽస్య ధర్మః - ఘటనిష్ఠే పటాదిభేదే యాఘటభిదా - ఘటభేదః, సోపి పటాదిభేదస్యధర్మః, తద్భేదోప్యేవమేవ - ఘటనిష్ఠే పటాది భేదే ఘటభేదభేదోపి తద్ధర్మః, ఇతితు భవతి తదా త్వనవ స్థాఖ్యో దోషో దుర్వారః - తదా - భేదస్య ధర్మతాపక్షే, అత్ర భేదే, ఇత్థంతు - ఇత్యేవంప్రకారేణపునః, అనవస్థాఖ్యో దోషో దుర్నివారో భవతీత్యర్థః. భేదస్య ఉక్తరీత్యా దుర్నిరూపత్వాత్ వక్ష్యమాణాన్యోన్యాశ్రయణాచ్చ, భేదవాదం ప్రతిక్షిపతి - భేద వాదఇతి - భేదవాదే - భేదస్యాఙ్గీకారే, ప్రసజతిహి - ఆపతతిహి, దుర్వారోఽనవస్థాఖ్యదోష ఇతి పూర్వేణాన్వయః. తథా అన్యోన్యసాపేక్షతాచ - తద్వదేవాన్యోన్యాశ్రయణఞ్చ, దోషః ప్రసజతీతి పూర్వేణాన్వయః. ॥ ౧౨౫ ॥

అన్యోన్యాశ్రయమేవ వివృణోతి - బుద్ధిభేదస్యేత్యాదినా ఇహ - అస్మిన్ ప్రపఞ్చే జాత్యాద్యనపేక్షితం యద్వస్తు - ఘటాద్వ

జాత్యాదిసహితం ఘటాదికం వస్తు. తస్య ప్రతీత్యా - తద్విషయకప్రత్యయేన అయం ఘట ఇత్యాకారకేణ, భేదస్య బుద్ధిః - భేదవిషయిణీ ఘటః పటాద్భిన్న ఇత్యాకారికా బుద్ధిః. భేదానుయోగితావచ్ఛేదకపురస్కారేణ అనుయోగిజ్ఞానాభావే భేదబుద్ధేరనుదయాత్తాదృశప్రతీతయస్య భేదబుద్ధిం ప్రతి కారణత్వమ్. సా బుద్ధిః — సా - ఘటత్వజాత్యాదిపురస్కారేణ ఘటాదివిషయిణీ, బుద్ధిః, భేదబుద్ధ్యా - ఘటః పటాద్భిన్న ఇతి భేదవిషయకజ్ఞానజన్యా, ఘటాదౌ పటాదిభేదజ్ఞానాభావే పటాదివ్యావృత్తఘటత్వాదిజాతిపురస్కారేణ ఘటాదిజ్ఞానానుత్పాదాత్ తాదృశభేదబుద్ధేస్తాదృశబుద్ధిహేతుత్వమ్. ఇత్యన్యోన్యసాపేక్షతేతి భావేనాన్వయః. అతః - ఉక్తాన్యోన్యాశ్రయదోషాచ్చ, ఇహ - అస్మిన్ ప్రపఞ్చే, విమతాభిన్నతా - విప్రతిపన్నో భేదః, దుర్నిరూపః - నిరూపయితుమశక్యః, ఉపక్రాన్తం ప్రత్యక్షస్య సన్మాత్రగ్రాహిత్వముపసంహరతి — సన్మాత్రేతి - తస్మాత్ అనవస్థాన్యోన్యాశ్రయాదితో భేదస్య దుర్నిరూపత్వాత్, సకలాధ్యక్షజాతమ్ - సర్వం ప్రత్యక్షజాలమ్, సన్మాత్రగ్రాహి - సన్మాత్రవిషయకం, ఏష దృశ్యో ఘటపటాద్యాత్మకో భేదస్తు - ఘటపటాదిరూపో దృశ్యోయం భేదః పునః, భ్రాన్తిసిద్ధః - భ్రాన్తివిషయో మిథ్యాభూత ఇత్యర్థః. ॥ ౧౨౮౫ ॥

శ్రీ॥ కిఞ్చ ఘటోఽస్తి, పటోస్తి ఘటోనుభూయతే పటోనుభూయత ఇతి సర్వే పదార్థాః సత్తానుభూతిఘటితా ఏవ దృశ్యన్తే, అతః సర్వాసు ప్రతిపత్తిషు సన్మాత్రమనువర్తమానం దృశ్యత ఇతి తదేవ పరమార్థః. విశేషాస్తు వ్యావర్తమానతయా అపరమార్థాః. రజ్జుసర్పాదివత్, యథా రజ్జురధిష్ఠానతయా అనువర్త

మానా పరమార్థసతీ, వ్యావర్తమానాస్సర్పభూదళనాంబుధా రాదయోఽపరమార్థాః. ననుచ రజ్జుసర్పాదౌ రజ్జురియం న సర్ప ఇత్యాదిరజ్జ్వాద్యధిష్ఠాన యాథార్థ్య జ్ఞానేన బాధితత్వాత్ సర్ప దేరపారమార్థ్యమ్. న వ్యావర్తమానత్వాత్, రజ్జ్వాదేరపి పార మార్థ్య న్నానువర్తమానతయా, కిన్త్వబాధితత్వాత్. అత్రతు ఘటాదీనామ బాధితానాం కథమపారమార్థ్యమ్; ఉచ్యతే. ఘటా దౌ దృష్టా వ్యావృత్తిస్సా కిం రూపేతి వివేచనీయమ్, కిం ఘటో స్తీత్య త్ర పటాద్యభావః; సిద్ధన్తర్హి ఘటో స్తీత్యనేన పటాదీనాంబాధి తత్వమ్. అతో బాధఫలభూతా విషయనివృత్తిర్వ్యావృత్తిః. సా వ్యావర్తమానానా మపారమార్థ్యం సాధయత్, రజ్జువత్సన్మాత్ర మబాధితమనువర్తతే, తస్మాత్సన్మాత్రాతిరేకి సర్వ మపరమార్థః ప్రయోగశ్చ భవతి. సత్ - పరమార్థః - అనువర్తమానత్వాత్ రజ్జుసర్పాదౌ రజ్జ్వాదివత్. ఘటాదయోఽపరమార్థాః - వ్యావర్త మానత్వాత్, రజ్జ్వాద్యధిష్ఠానసర్పాదివదితి, ఏవంసత్యనువర్తమా నా అనుభూతిరేవ పరమార్థః. సైవ సతీ. ననుచ సన్మాత్రమను భూతేర్విషయతయా తతో భిన్నమ్, మైవమ్. భేదోహి ప్రత్యక్షా విషయత్వా ద్దుర్నిరూపత్వాచ్చ పురస్తాదేవ నిరస్తః. అతఏవ సతోఽనుభూతివిషయభావోఽపి న ప్రమాణపదవీ మనుసరతి, తస్మా త్సదనుభూతిరేవ.

అ॥ ఇత్థం భేదే సాధకప్రమాణాభావ ఉక్తః. ప్రమేయా నుపపత్తిరూపతర్కశ్చ తచ్ఛేషభూతః. అథ బాధకప్రమాణముప న్యస్యతి - కిఞ్చేత్యాదినా—

శ్లో ॥ కిఞ్చాయంసన్ ఘటస్సన్ పటఇతిచ ఘటో౽జ్ఞా
యతేసో౽పటో౽పి త్వాకారా౽భాతిసత్తానుభవఘటనయై
వాత్ర సర్వా ప్రతీతిః । సర్వత్రైవానువృత్తం
సదయమనుభవశ్చేతి తత్సత్యమన్య - ద్వ్యావృత్తం
యత్తుమిథ్యాఘటముఖమఖిలంరజ్జుసర్పవచ్చ ॥
॥ ౧౨౯౪ ॥

నన్వేతద్రజ్జుసర్పాదిక మనృత మభూద్బాధితత్వాన్న
చేదం - వ్యావృత్తత్వేరజ్జ్వాదికమపి నమృషా౽
బాధితత్వాత్ప్రతీత్యా । నైతత్ప్రోక్తానువృత్త్యాకథ
మిదమనృతంస్యానబాధ్యంఘటాది - బ్రూమోవ్యా
వృత్తిరేషా విమతఇహమతా కీదృశీసానిరూప్యా ॥
॥ ౧౩౦౪ ॥

సా౽భావశ్చేద్ఘటాదేఃపటవిషయమతౌ బాధ్యతా
తర్హిసిద్ధా - బుద్ధ్యాతస్యానయైవేత్యభిమతమిహ న
సిద్ధమేతన్మృషాత్వమ్ । బాధాధీనానివృత్తిర్గమయతి
విషయే౽సత్యతాం యాప్రతీతా - వ్యావృత్తిస్సాఘ
టాదావిహతనుపహితేస్యాద సత్యత్వహేతుః ॥
॥ ౧౩౧౪ ॥

తత్సన్మాత్రాతిరిక్తం సకలమపిమృషాస్యాత్ప్రయో
గో౽త్రమిథ్యా - వ్యావృత్తత్వాద్ఘటాద్యాస్సదిహ
తు న మృషాధీషుతస్యానువృత్తేః । నన్వేతత్సద్వ్యపోహో
నుభవ ఉభయమప్యత్రసత్యం ప్రసక్తన్త్వేవం సద్వ్యా
త్తదేవానుభవ ఇతినచాద్వైతసిద్ధాన్తహానిః ॥
॥ ౧౩౨౪ ॥

సన్న్యత్తత్సద్విభిన్నం వ్యావృత్తమనుభవమతితో గోచరత్వాదిహాస్య - త్వేవం నాత్మనః వేద్యోఽనుపపద్యతే ఇతి చ ప్రాజ్ఞైరస్తోహి భేదః । తస్మాదేవానుభూతేరనుభవతి విషయత్వేచ్ఛమానానవగమ్యం - తత్సత్త్వే సానుభూతి స్స్వతః సమనుభూతిస్వభావేన సిద్ధమ్ ॥

టీ॥ కిం చేతి - సర్వా ప్రతీతిరయం ఘటస్సన్ అయం పటస్సన్ ఇతి చ, అసౌ ఘటోఽజ్ఞాయతే అసౌ పటోఽపి ఇత్యాకారా చ, సత్తానుభవ ఘటనయైవ - సత్తానుభూతి ఘటితతయైవ, భాతి - భాసతే, అతః అను ప్రతీతిషు, సర్వత్రైవ - సర్వాస్వేవ, అనువృత్తం - అనుగతం, సత్ సద్వస్తు, అయమనుభవశ్చేతి - అయమనుభవోఽపీతి, అతోఽహేతోః తత్ - సత్ అనుభవశ్చ, సత్యం తథ్యం. అన్యత్ సతోఽనుభవాచ్చ భిన్నం, వ్యావృత్తం అననుగతం. యత్ ఘటముఖం ఘటాదికం తత్ - యత్తదోర్నిత్యసంబంధాత్ తదిత్యుపస్థాపితం, తత్తు ఘటాదికం తు, మిథ్యా అనృతం, ఉభయత్ర దృష్టాంతమాహ రజ్జుసర్పవచ్చేతి - రజ్జుసర్పాది ప్రతీతౌ అనువర్తమానరజ్జోః యథా సత్యత్వం తథా అనువర్తమానస్య సతః అనుభవస్య చ సత్యత్వం వ్యావర్తమానస్య సర్పస్య యథా మిథ్యాత్వం తథా వ్యావర్తమానస్య ఘటాదేర్మిథ్యాత్వమిత్యర్థః. ॥ ౧-౯-౫ ॥

నను అనువర్తమానత్వం వ్యావర్తమానత్వం వా న సత్యత్వమిథ్యాత్వయోస్సాధకం, కిన్తు అబాధితత్వం బాధితత్వమేవ చ తత్సాధకమితి కథమత్రానువర్తమానత్వేన సతస్సత్యత్వం వ్యావర్తమానత్వేన ఘటాదేర్మిథ్యాత్వం సాధ్యత ఇత్యాశంకతే నన్వితి - ఏతత్ రజ్జుసర్పాదికం - ప్రోక్తం రజ్జుసర్పాదికం, బాధితత్వాదనృతమభూత్. నాయం సర్ప ఇతి బాధజ్ఞానేన బాధితత్వేన మిథ్యా బభూవ, న చేదం వ్యావృత్తత్వేన - ఇదం రజ్జు

సర్పాదికం వ్యావృత్తత్వేన హేతునా నానృతమితి అనృతపదస్యానుషంగేణాన్వయః, రజ్జ్వాదికమపి రజ్జ్వాదివస్త్వపి - ప్రతీత్యా అబాధితత్వాత్ బాధకప్రతీత్యా బాధవిరహాత్. సమ్మృషానమిథ్యా. ఏతత్, రజ్జ్వాదికం, ప్రోక్తానువృత్త్యా- నిరుక్తానువర్తమానత్వేన హేతునా ననమృషేతి నమృషేత్యస్య అనుషంగేణాన్వయః - నసత్యమిత్యర్థః. ఇదం ఘటస్సన్నిత్యాదౌ ప్రతీయమానం, అబాధ్యం అబాధితం ఘటాది ఘటాదికం - కథమనృతంస్యాత్ కథం మిథ్యాభవితుమర్హతి, మిథ్యాత్వసాధకస్య బాధితత్వస్య ఘటాదావిరహాత్ కథంతత్రమిథ్యాత్వంవక్తుంయుక్తమితిభావః- వ్యావర్తమానత్వస్యస్వరూపనిరూపణే బాధితత్వ ఏవ పర్యవసానమితితస్య మిథ్యాత్వసాధకత్వమవర్జనీయమిత్యభిప్రాయేణ ప్రోక్తాశఙ్కాం పరిహరతి బ్రూమఇతి బ్రూమః ఉక్తశఙ్కాపరిహారం బ్రూమఇత్యర్థః. ఇహ విమతే అత్రవిప్రతిపన్నేఘటాదౌ - సైషావ్యావృత్తిః,కీదృశీ కీదృగ్విధా, నిరూప్యానిరూపణీయా, ॥ ౧౩౦౫ ॥

సా ప్రోక్తవ్యావృత్తిః, పటవిషయమతౌ పటవిషయకబుద్ధౌ, ఘటాదేరభావశ్చేత్ ఘటాదేరభావరూపా చేత్ తర్హి తథాసతి, తస్య ఘటాదేః, అనయాబుద్ధ్యైవ ఘటవిషయకబుద్ధ్యైవ. బాధ్యతా బాధితత్వం, సిద్ధాసిద్ధం, ఇతి అతో హేతోః. ఇహ అస్మిన్ ఘటాదౌ, నః అభిమతం అస్మాకం సమీహితం, ఏతత్ మృషాత్వం ఇదంమిథ్యాత్వం, సిద్ధం నిశ్చితం, అయంభావః. బాధితత్వంనామప్రతీతివిశేషవిషయీభూతాభావప్రతియోగిత్వమ్, యథా రజ్జుసర్పాదేర్నాయం సర్ప ఇతి ప్రతీతివిషయీభూతాభావప్రతియోగిత్వం తాదృశప్రతీత్యా బాధితత్వమ్, అన్యస్యముర్వచత్వాత్

ఇత్థంచ పటవిషయకబుద్ధౌ ఘటాదేరభావస్య పటరూపస్యాన్యోన్యాభావరూపస్యాభావస్యాధికరణాత్మకత్వేన ప్రతీయమానత్వాత్ తత్ప్రతియోగిత్వం ఘటాదేస్తాదృశప్రతీత్యా బాధితత్వరూపమేవ పర్యవసన్నమితి వ్యావర్తమానత్వస్య బాధితత్వపర్యవసానం తదిదమాహ బాధాధీనేతి - బాధాధీనా బాధప్రతీతిప్రయోజ్యా నివృత్తిః విషయనివృత్తిః విషయే అసత్యతాంగమయతి - విషయస్య మిథ్యాత్వం జ్ఞాపయతీత్యర్థః. యథా నాయం సర్ప ఇతి బాధాధీనా స ర్ప రూ ప వి ష య ని వృ త్తిః సర్పరూపవిషయే అసత్యతాం జ్ఞాపయతి తథేత్యర్థః. నన్వేతావతా వ్యావృత్తేరసత్యతాసాధకత్వం కథమిత్యాశఙ్క్య నిరుక్తవిషయనివృత్తేరేవ వ్యావృత్తిరూపత్వేన నతదనుపపన్నమిత్యాహ యా ప్రతీతేతి . యా ప్రతీతా వ్యావృత్తిరితి యచ్ఛబ్దేన విషయనివృత్తిరేవానూదితా భవతి సా విషయనివృత్తిరూపా వ్యావృత్తిః, తదుపహితే ఇహ ఘటాదౌ వ్యావృత్త్యుపేతే అత్ర ఘటాదౌ, అసత్యత్వహేతుస్స్యాత్ మిథ్యాత్వసాధికా భవేదిత్యర్థః. ॥ ౧౩౧౫ ॥

ఉక్తం సన్మాత్రాతిరిక్త మిథ్యాత్వం నిగమయతి - తదితి- ఏతావతా సతో ఘటాదే స్సత్యత్వ మిథ్యాత్వ సాధకానుమానానుగ్రాహకం తర్కం ప్రదర్శ్య తదనుగ్రాహ్యానుమానే ప్రదర్శయతి ప్రయోగ ఇతి - అత్ర అస్మిన్ సతో ఽమిథ్యాత్వే ఘటాదేర్మిథ్యాత్వేచ, ప్రయోగః అనుమానప్రయోగః, భవతీత్యధ్యాహారః. తమేవానుమాన ప్రయోగం ప్రదర్శయతి మిథ్యేత్యాదినా - ఘటాద్యాః ఘటపటాదయః పదార్థాః. మిథ్యా మిథ్యాభూతాః - తత్ర హేతుమాహ వ్యావృత్తత్వాదితి - వ్యావర్తమానత్వాదిత్యర్థః. సతో ఽమిథ్యాత్వాభావరూపసత్యత్వ సాధక

హేతుమానమాహ సదితి- ఇహ- అస్మిన్ ప్రపఞ్చే, సత్ - సద్వస్తు, అమృషా- అమిథ్యా, సత్యమిత్యర్థః. తత్ర హేతుమాహ ధీషు తస్యానువృత్తేరితి - ప్రత్యయేషు తస్యానువర్తమానత్వాదిత్యర్థః. నను ఘటస్స్ఫురతి పటస్స్ఫురతి ఘటోఽనుభూయతే పటోఽనుభూయత ఇత్యాది ప్రత్యయేషు సతోఽనుభవస్య చానువృత్తిర్దృశ్యతే, ఇత్యుభయోరపి సత్యత్వం ప్రసక్తమ్, నచేష్టాపత్తిః, సత్యద్వయాఙ్గీకారే అద్వైతసిద్ధాన్తభఙ్గప్రసఙ్గాదిత్యాశఙ్క్య సత ఏవానుభవరూపత్వాన్నాపసిద్ధాన్త ఇతి పరిహరతి - నస్వత్యాదినా - ఏతత్ సత్ - ఘటస్సన్నిత్యాదౌ ప్రతీయమానం సద్వస్తు యః ఏషోఽనుభవః - ఘటోఽనుభూయత ఇత్యాదౌ ప్రతీయమానో యోఽనుభవః, అత్ర - ప్రపఞ్చే, ఉభయమపి తదనుభవమపి, సత్యం ప్రసక్తమ్ - సత్యత్వప్రసక్తిమత్, పరిహరతి - నైవమితి - సద్యత్ తదేవానుభవ ఇతి - సత ఏవానుభవరూపత్వాన్న సత్యద్వయప్రసక్తిరితి భావః. ॥౧౩-౨౪॥

పునరపి సతోఽనుభూతివిషయత్వాత్, అనుభవతో భేదమాశఙ్కతే - నన్వితి ఏతత్ సత్- ఘటస్సన్నిత్యాది ప్రతీతివిషయీభూతం, యత్ సత్, తత్ అనుభవమితితోఽపి భిన్నం హి- అనుభవరూపబుద్ధ్యపేక్షయా అన్యత్ ఖలు, కుతస్తస్యానుభవాపేక్షయా భేద ఇత్యాశఙ్కాయాం తత్ర హేతుమాహ - గోచరత్వాదిహాస్యేతి - ఇహ - అత్రానుభవే అస్య సతః గోచరత్వాత్ - విషయత్వాత్, విషయవిషయిభావరూపసమ్బన్ధవత్త్వాత్, తస్య చ సంబన్ధినో భేదకత్వాత్, అనుభవతస్తద్విషయీభూతస్య భేద ఆవశ్యక ఇత్యర్థః. పరిహరతి - ఏవం నేతి - నైవమిత్యర్థః - భేదస్య ప్రమాణానుపపత్తిదుర్నిరూపత్వాభ్యాం ప్రాగ్నిరస్తత్వాత్, న తస్య పునః ప్రత్యవస్థానముచితమితి భావః. అత్రైవ వేద్యత్వ ఇతి ప్రమాణానుపపత్తిః

పూర్వోక్తానుసంధితా భవతి — నను వచ ఇతి భేదస్య దుర్ని
రూపత్వం ప్రాగుక్తమనూదితం భవతి - యశ్చ విషయ విషయిభా
వస్సదనుభూత్యోః భేదసాధక ఉక్తః, తం ప్రత్యాచష్టే — తస్మాదితి-
తస్మాత్ - ప్రమాణానుపపత్తిదుర్నిరూపత్వాభ్యామ్ భేదస్య నిరస్త
త్వాదిత్యర్థః. భేదస్యాప్రామాణికత్వాదేవ భేదనియతో విషయ
విషయిభావోప్యప్రామాణిక ఇత్యర్థః. నహి వహ్నిదేవ హ్నేర ప్రా
మాణికత్వే తత్ర తత్సాధకో ధూమః ప్రామాణికో భవితుమర్హతీ
తి భావః. సద్ ఘటోఽనుభూయత ఇత్యాదౌ సతోఽనుభూతి విష
యతా భ్రాన్తిసిద్ధైవేత్యర్థః. నను సతోఽనుభూతి విషయత్వాను
పగమే తస్య తుచ్ఛత్వమేవ స్యాత్, అప్రమేయత్వా, దిత్యాశఙ్కా
మనుభూతేస్సద్భిన్నత్వేనానుభూతేస్స్వతస్సిద్ధత్వేన సతోఽపి తథా
త్వేన న తుచ్ఛతాప్రసఙ్గ ఇతి పరిహరతి తత్సదితి - ఘటసన్నిత్యా
దౌ ప్రతీయమానం యత్, తత్ సద్వస్త్విత్యర్థః. సైషానుభూతిః
అనుభూయత ఇత్యాదౌ ప్రతీయమానానుభూతి స్సైవేత్యర్థః.
విధేయప్రాధాన్యాత్ సేతి స్త్రీలిఙ్గనిర్దేశః. అనుభూతిస్వభావేన స్వత
స్సిద్ధమితి యోజనా. యతోఽనుభూత్యభిన్నం సద్వస్తు, తతః, అను
భూతేస్స్వతస్సిద్ధత్వరూపస్వభావవత్త్వేన సతోఽపి స్వతస్సిద్ధత్వమితి
భావః. ॥ ౧౩౩౪ ॥

శ్రీ॥ సా చ స్వతస్సిద్ధా, అనుభూతిత్వాత్; అన్యతస్సిద్ధౌ
ఘటాదివదననుభూతిత్వప్రసఙ్గః; కిఞ్చ అనుభవాపేక్షా చానుభూతే
ర్న శక్యా కల్పయితుమ్ - స్వసత్తయైవ ప్రకాశమానత్వాత్; నహ్యను
భూతిర్వర్తమానా ఘటాదివదప్రకాశా దృశ్యతే; యేన పరాయ
త్తప్రకాశాభ్యుపగమ్యేత; అథైవమ్మనుషే, ఉత్పన్నాయామప్యను
భూతౌ విషయమాత్రమవభాసతే, ఘటోఽనుభూయత ఇతి నహి కశ్చిత్

ఘటోఽయమితిజానన్ తదానీమేవా విషయభూతామనిదంభావామను భూతిమప్యనుభవతి. తస్మాత్, ఘటాదిప్రకాశనిష్పత్తౌ చక్షురాది కరణసన్నికర్షవత్ అనుభూతేస్సద్భావఏవ హేతుః; తదనన్తరమ్ అర్థగత కాదాచిత్కప్రకాశాతిశయలింగేనా నుభూతిరనుమీయతే; ఏవంతర్హి అనుభూతేరజడాయా అర్థవజ్జడత్వమాపద్యతఇతిచేత్, కిమిదమజడత్వన్నామ, నతావత్ స్వసత్తాయాః ప్రకాశావ్యభిచారః, సుఖాదిష్వపితత్సంభవాత్, నహి కదాచిదపి సుఖాదయస్సన్తోనోపలభ్యన్తే. అతోఽనుభూతిస్స్వయమేవనానుభూయతే. అర్థాన్తరం స్పృశతోంగుళ్యగ్రస్యస్వాత్మస్పర్శవదశక్యత్వాదితి.

శ్లో॥ సిద్ధాప్రోక్తానుభూతి స్స్వతఇయమనుభూతిత్వ
హేతోఃపరస్మాత్ - సిద్ధ్యేద్యచ్చేత్తదాస్యాజ్జడవదన
నుభూతిత్వ ధర్మప్రసక్తిః । కిఞ్చాప్యేషానుభూతేః
కథయితుముచితానానుభూతేః ప్రకాశా- త్సత్తామా
త్రేణ నైషాఘటవదిహ కదాప్యప్రకాశాపి దృష్టా॥
॥ ౧౩౪ ॥
యేనైతస్యాఃప్రకాశే జడవదిహపరాయత్తతాచా
భ్యుపేయా - నోచేదస్యాః ప్రకాశోనభవతినువచో
భాసకంతంవినాన్యమ్ । యత్తూత్పన్నాపిసేయంన
నిజవిషయిణీనహ్యయం కుంభఇత్య - త్రేయంభా
భాతిబుద్ధ్యా కలశవదనిదంభావయుక్తానుభూతిః ॥
॥ ౧౩౫ ॥

తస్మాద్భానే ఘటాదేః కరణవిషయయోస్సన్నికర్షా
దివత్స్యాత్ - దస్యాస్యస్సద్భావమాత్రం జనికృదితి సత
ద్భానమత్రాభ్యుపేయమ్ । పశ్చాదర్థప్రకాశాతి
శయిత ఉదితా దూహ్యతే సానుభూతి- స్తద్ధేతోరేవం
సాధ్యజడత్వం ఘటవదపి ధియో జాడ్యమస్యాః కిమే
తత్ ॥ ॥ ౧౩౬౪ ॥

మాసత్త్వేదంప్రకాశా న్యభిచరణయుతాసాధ్యశూన్యా
బాధవీదం - మాసన్మోమోపలబ్ధా జగతి సుఖముఖాన్తే
కదాచిత్పుంసః । తద్భానస్యానుభూతే స్స్వత ఇతి
రుచిరం నాంగుళీస్స్పృష్టుమీష్టే - సాగ్రస్యం స్పృష్టుం
క్షమాపి స్వవితి మతిరతస్సానుమేయం ప్రకాశాత్ ॥
॥ ౧౩౭౪ ॥

అ ॥ అథ విషయ విషయిభావస్య నిరాసే అనుభూతేర్గ్రా
హకాభావాత్తుచ్ఛత్వం స్యాదితి శఙ్కాం వ్యావర్తయన్ అనుభూతే
స్స్వయం ప్రకాశత్వం శ్రుతి సిద్ధమనుమానేనాపి సాధయతి సిద్ధేతి-

టీ ॥ ప్రోక్తైయమనుభూతి స్స్వతస్సిద్ధా, తత్ర హేతుమాహ
అనుభూతిత్వహేతోరితి - అనుభూతిత్వాదేవ హేతోరిత్యర్థః.
విపక్షే బాధకమాహ - పరస్మాదితి. ఇయమ్ - అనుభూతిః, పరస్మా
త్సిద్ధా చేత్ - పరప్రకాశ్యా చేత్, తదా - తర్హి, అస్యాః - నిరు
క్తానుభూతేః, జడవత్ - ఘటాదిరూప జడపదార్థవత్, అనను
భూతిత్వ ధర్మప్రసక్తిః - అనుభూతిత్వాభావప్రసఙ్గ ఇత్యర్థః. అను
భూతి పక్షక నిరుక్తస్వయం ప్రకాశత్వానుమానే, జ్ఞానమ్, పర ప్రకా
శ్యమ్, వస్తుత్వాత్, భాసమానత్వాద్వా ఘటాదివత్, ఇతి ప్రత్యను
మానస్య సోపాధికత్వేన నిరాసమాహ - కిఞ్చేతి - అనుభూతేః -

అనుభవస్య, అనుభూతేరపేక్షా - అనుభవాన్తరసాపేక్షతా, కథయితుమ్నోచితా - వక్తుమశక్యేత్యర్థః. కుత ఇత్యత ఆహ - ప్రకాశాదితి - సత్తామాత్రేణ ప్రకాశాత్ - భాసకమన్తరేణ సత్త్వయైవ ప్రకాశమానత్వాదిత్యర్థః. తదేవోపపాదయతి - సైషేతి - సైషా - అనుభూతిః, ఇహ అస్మిన్ ప్రపఞ్చే, ఘటవత్ - ఘట ఇవ, కదాపి - కదాచిదపి, అప్రకాశాపి దృష్టా - అప్రకాశమానాపి దృశ్యతే. ॥ ౧౩౮౪ ॥

తథాచేత్ తస్యాః ప్రకాశే ఘటాదేరివ పరాయత్తత్వమవశ్యాభ్యుపేయమిత్యాహ - యేనేతి—

యేన కదాచిదప్రకాశమానత్వేన, ఏతస్యాః - అనుభూతేః, ఇహ ప్రకాశే - అస్మిన్ భానే, పరాయత్తతా చ - పరాధీనతా చ, అభ్యుపేయా - అభ్యుపగన్తవ్యా స్యాదిత్యర్థః. తథా అనభ్యుపగమే బాధకమాహ - నో చేదితి - నో చేత్ - తథా అనభ్యుపగమే, అస్యాః అనుభూతేః, తమన్యం భాసకం వినా - యదాయత్తతా ప్రకాశస్య తమన్యం భాసకం వినేత్యర్థః. ప్రకాశో నసువచో భవతి - ప్రకాశో దుర్వచో భవతీత్యర్థః. భానస్య భాసకాధీనత్వాత్, భాసకస్యాన్యస్యానభ్యుపగమే అనుభూతేర్భానమేవ నోపపద్యత ఇతి భావః. ఏతేన ప్రత్యనుమానస్య పూర్వోక్తస్య జడత్వముపాధిరితి సిద్ధం భవతి - తస్య చ ఘటాదౌ సాధ్యవ్యాపకత్వాత్, పక్షే చానుభవే సాధనావ్యాపకత్వాత్, కిఞ్చేత్యాదిగ్రన్థే అనుభూతే స్స్వసత్తామాత్రేణప్రకాశాదిత్యుక్త్యా జడత్వస్య పక్షాన్తర్భావేణ సాధనావ్యాపకత్వం బోధితం భవతి.

అథ ప్రాతికట్యానుమేయత్వపక్షం నిరాచికీర్షురనువదతి యత్త్వితి - ఉత్పన్నాపీత్యనేన అనుభూతేరుత్పత్తేః ప్రాక్, తస్యానాశా

న్తరఞ్చ, స్వయంప్రకాశత్వాన్నాస్తీత్యత్ర నిర్వాహకత్వం సూచితమ్. న నిజవిషయణీతి - నస్వవిషయిణీత్యర్థః. తమేవ స్వవిషయకత్వాభావ ముపపాదయతి - నహ్యయం కుమ్భ ఇత్యనేనేతి - అయం కుమ్భ ఇతి ప్రతీతౌ ఇదమ్భావయుక్తః కలశ ఏవ భాతుమర్హః, నతు తద్రహితా బుద్ధిః. అన్యథా అతిప్రసఙ్గాదితి భావః. ॥ ౧౩౫౪ ॥

నన్వనుభూతేరభానే తత్ర ఘటాదేః కథం భానమ్, భాసమానస్యైవ భాసకత్వ నియమా, దిత్యాశఙ్క్య తాదృశనియమస్య కరణవిషయసన్నికర్షాదౌ వ్యభిచారేణాసంభవాత్, అభాసమానాయా అనుభూతేస్సద్భావమాత్రేణ భాసకత్వమితి పరిహరతి - తస్మాదిత్యాదినా - తస్మాత్ - ఇదమ్భావరహితాయా అనుభూతే స్స్వతోభాతుమయోగ్యత్వాదిత్యర్థః నను, అనుభూతే స్స్వస్మిన్నభానే తస్యభాసకాన్తరవిరహాత్, అప్రమేయత్వరూపం తుచ్ఛత్వమేవస్యాత్, ఇత్యాశఙ్క్య తస్యాస్స్వప్రకాశత్వవిరహేపి తజ్జన్యప్రాకట్యేన అర్థగతేన లిఙ్గేన అనుమానాత్తత్సిద్ధిరితిపరిహరతి - పశ్చాదితి - పశ్చాత్ - అనుభవోత్పత్త్యనన్తరమ్, ఊహ్యత ఇత్యనేనాస్య సంబన్ధః. నన్వేవమనుభూతేస్స్వయం ప్రకాశత్వాభావే ఘటవత్తస్యా జడత్వంస్యాదితిశఙ్కతే తర్హ్యేవమితి - ఏవన్తర్హీతి యోజనా. ఘటవద్ధియోపిజడత్వం స్యాదిత్యన్వయః. ధియ అజడత్వం ఘటాదివ్యావృత్తం పరైః ధీత్వాతిరిక్తం దుర్నిరూపమితి ధీత్వమేవ అజడత్వమితి వక్తవ్యమ్, తత్తునాస్మన్మతేప్యనుభూతావనుపపన్నమిత్యాహ - అజాడ్యమితి ॥ ౧౩౬౪ ॥

నోసత్తేతి - ఇదమ్ . అజడత్వమ్, ప్రకాశావ్యభిచరణ యుతా సత్తానో - ప్రకాశవ్యభిచారాభావయుక్తా యా సత్తా తద్రూపా నభవ

తీత్యర్థః. ప్రకాశావ్యభిచరితసత్తా అజడత్వమితి వక్తున్నశక్యత ఇత్యర్థః. తథాత్వే అతిప్రసఙ్గమాహ - స్యాత్సుఖాదావపీతి . ఇద మజడత్వంసుఖాదావపిస్యాదితి యోజనా - సుఖాదీనామపి ప్రకాశావ్యభిచరిత సత్తాకత్వేన ఈదృశమజడత్వం తత్రాపిస్యాదిత్యతి ప్రసఙ్గఇతిభావః. తదిదముపపాదయతి . నాన స్తత్రేతి - సుఖాదీనాం విద్యమానదశాయా మనుపలబ్ధివిరహేణ ప్రకాశావ్యభిచరితసత్తా కత్వేన ఈదృశాజడత్వస్య తత్రాపిసత్త్వాదితిభావః. అత స్స్వయం ప్రకాశత్వస్య అజడత్వరూపత్వాభావాత్, అన్యథైవాజడత్వస్య వక్తవ్యత్వాత్, అనుభూతే స్స్వయం ప్రకాశత్వవిరహేపి నాజడత్వ క్షతిరితి స్వయం ప్రకాశత్వవిరహా న్నిగమయతి . తద్భానమితి— తత్ - తస్మాత్ - అనుభూతే స్స్వతోభానమితియత్, తన్నరుచిరమితి యోజనా. లోకదృష్టప్రక్రియయాపి అనుభూతే స్స్వ విషయకత్వ రూపం స్వతోభాన న్నిరాకరోతి - నాఙ్గుళిరిత్యాదినా - యథావా అఙ్గుళ్యగ్రిమన్యస్పర్శకమపి న స్వస్పర్శకమమ్, తథా అనుభూతిః స్వభిన్న ఘటాదిభానకమపి న స్వభానె స్వయం ప్రభవతీతి భావః ఉక్తరీత్యా అనుభూతే స్స్వయం ప్రకాశత్వా సంభవాత్, అర్థగత ప్రాకట్యలిఙ్గేన తస్యా అనుమేయత్వ మేవే త్యుపసంహారతి . అతఇతి— ॥ ౧౩౭౫ ॥

శ్లో॥ తదిదమనాకలితానుభవవిభవస్య స్వమతివిజృమ్భితమ్, అనుమాతిర్వ్యతిరేకిణో విషయ ధర్మస్య ప్రకాశస్య రూపాదివద నుపలబ్ధేః, ఉభయాభ్యుపేతానుభూత్యైవాశేష వ్యవహారోపపత్తే ప్రకాశాఖ్యధర్మ కల్పనానుపపత్తేశ్చ, అతో నానుభూతి రనుమీయతే - నాపిజ్ఞానాన్తరసిద్ధా. అపితు సర్వంసాధయన్త్యనుభూతి స్స్వయమేవ సిద్ధ్యతి. ప్రయోగశ్చ, అనుభూతిః । అనన్యాధీన స్వధ

ర్మవ్యవహారా । స్వసంబన్ధాదర్థాన్తరే తద్ధర్మవ్యవహారహేతుత్వాత్, యస్స్వసంబన్ధాదర్థాన్తరే యద్ధర్మవ్యవహారహేతుః, స తయోస్స్వస్మిన్ననన్యాధీనో దృష్టః, యథా రూపాదిశ్చాక్షుషత్వాదౌ, రూపాదిహీనే పృథివ్యాదౌ స్వసంబన్ధాచ్చాక్షుషత్వాది జనయన్ స్వస్మిన్నరూపాదిసంబన్ధాధీనశ్చాక్షుషత్వాదౌ, అతో౽నుభూతి రాత్మనః ప్రకాశమానత్వే ప్రకాశత ఇతి వ్యవహారే చ స్వయమేవ హేతుః.

శ్లో ॥ ఇత్యేవం భట్టగీతి స్స్వనుభవ విభవాలోచనా
మన్తరేయం – స్వాత్మప్రత్యాకల్పితార్థే స ఖలు ధియ
మృతే రూపవత్త్వోపి ధర్మః । ద్రష్టృస్వార్థాభ్యుపేతా
ద్వ్యవహృతిరఖిలా వేదనాత్సోపపన్నా - త్య్యర్థే పారి
కల్ప్యనామ్నా ఖలు సముదితః కల్పనాయామపహః ॥
॥ ౧౩౮౫ ॥

తస్మాన్నాహ్య నసిద్ధామితి ఇత్యత స్సాధయన్తీసమ
న్త్రం - సిద్ధాన్త్వేనానుభూతి ర్భవతి చ విషయే తాప్రిను
మానప్రయోగః । నానన్యాధీనస్వధర్మవ్యవహరణ
యుతాసానుభూతి స్స్వయోగా – దన్యత్రప్రోక్త
ధర్మవ్యవహరణవిధౌ హేతుభావాత్స్వభావాత్ ॥
॥ ౧౩౯౫ ॥

యద్ధర్మవ్యాహృతీర్యోజనయతి పరతస్స్వీయసఙ్గా
త్తమోస్స – స్వస్మిన్నాన్యాహితో వై భవతి ఖలు
తథారూపితాధ్యక్షతాదౌ । పృథ్వ్యాదౌ రూపితాది
స్సఖలు నిజయుజా చాక్షుషత్వాది కుర్వన్ - స్వస్మి
న్నైవ తస్య యోగం స్వయమయమిహ వై కాఙ్క్షతేధ్య
క్షతాదౌ ॥ ॥ ౧౪౦౫ ॥

తస్మాదేవానుభూతిర్భవతి ఖలు నిజభానాప్తతత్ప్రకాశ-
వ్యవహారే స్వైవ హేతుస్స్వయమితి తదిదం సిద్ధముక్తాను
మానాత్ । ॥ ౧౪౧ ॥

అ॥ ఏతావతా యత్త్వేత్యారభ్య భట్టోక్తమనుభూతేః ప్రాకట్యానుమేయత్వం వేదాన్తీ పరిహరతి - ఇత్యేవమిత్యాదినా -

టీ॥ ఇత్యేవం భట్టగీతిః - ప్రోక్తప్రకారభట్టోక్తిః, అనుభవవిభవాలోచనామన్తరా - అనుభవస్య యో విభవః - స్వయంప్రకాశత్వరూపస్వభావః ప్రసిద్ధః, తస్య పర్యాలోచనాం వినా. స్వోత్ప్రేక్షాకల్పితా - కేవలం స్వకపోలకల్పితయుక్తిమూలకా, అత ఇయం నాదరణీయేతి భావః. ఉక్తమేవానుభవవిభవం స్వయంప్రకాశత్వరూపముగ్రప్రకాశయిష్యన్ ప్రథమమనుభూతేః ప్రాకట్యానుమేయత్వం హేతోరసిద్ధ్యా నిరాకరోతి - న ఖల్వితి - ప్రాకట్యాఖ్యస్య ధర్మస్య ఘటాదౌ రూపాదివదదర్శనేన అసిద్ధ్యా న తద్ధేతుకానుమానవాద ఉపపద్యత ఇతి భావః. నను ప్రాకట్యానఙ్గీకారే ఘటోభాసత ఇత్యాది వ్యవహారాః కథముపపద్యన్తే; ఇత్యాశఙ్క్య ఉభయాభ్యుపేతవేదనాదేవ సకలవ్యవహారోపపత్తౌ అక్లృప్తస్య ప్రాకట్యాఖ్యధర్మస్య అర్థే పరికల్పనం గౌరవగ్రస్తమితి పరిహరతి - సర్వాభ్యుపేతాదితి ॥ ॥ ౧౩౮ ॥

ఉక్తయుక్త్యా ప్రాకట్యరూపహేతోరసిద్ధ్యా అనుభూతేస్తదనుమేయత్వాభావముపసంహరతి - తస్మాదితి - హేత్వసిద్ధ్యా అనుభూతేరనుమేయత్వాభావేఽపి జ్ఞానాన్తరగోచరత్వమనుభూతేః కిన్న స్యాదితి మిశ్రపక్షమాక్షిప్య నిరాకరోతి నసిద్ధేతి-

ఇతరతో౽పీతి - జ్ఞానాన్తరేణాపి, నసిద్ధా - నసిద్ధ్యతీత్యర్థః.
తర్హి సా కథంసిద్ధ్యతీత్యాశఙ్కాయాం స్వేనైవసిద్ధ్యతీత్యాహ -
సిద్ధా స్వేనేతి - స్వేనసిద్ధత్వే హేతు స్సాధయన్తీసమస్తమితి, స్వేత
రసమస్తార్థ సాధకత్వా, దనుభూతే స్స్వసిద్ధౌ నాన్యాపేక్షేతి
భావః. అయమర్థో౽వక్ష్యమాణానుమాన ప్రయోగే సుస్పష్టః.
స్వయంప్రకాశత్వ ముక్తమనుభూతే రనుమానాన్తరేణాస్వయినా
సాధయతి - భవతిచేతి . సా౽నుభూతిః । నాన్యాధీనస్వధర్మ వ్యవ
హారణయితా - అనన్యాధీనస్వధర్మ వ్యవహారాభ్యాం యుక్తా,
స్వయోగాదస్యత్ర ప్రోక్తధర్మ వ్యవహారయోరపి హేతుభావాత్స్వ
భావాత్ . స్వసంబన్ధా దర్థాన్తరే తద్ధర్మ వ్యవహారయో ర్హే
తుభావరూపాత్ స్వభావాదిత్యర్థః. ॥ ౧౩౯ ॥

అత్ర ఉదాహరణప్రయోగమాహ - యద్ధర్మేతి .
యః పరత్ర - పరత్ర, స్వీయసఙ్గాత్ — స్వసంబన్ధాత్, యద్ధర్మ
వ్యాహృతీ - యద్ధర్మవ్యవహారౌ, జనయతి - ఉత్పాదయతి
సః, స్వస్మిన్, తయోః - తద్ధర్మవ్యవహారయోః, నాన్యాధీ
తః - అనన్యాధీనః, అత్ర దృష్టాన్తమాహ - భవతిఖలుతథేతి - రూపి
తా . రూపవత్వమ్, రూపమితినిష్కర్షః. అధ్యక్షతాదౌ - చాక్షు
షత్వాదౌ, తథాభవతి - హేతుర్భవతి, అనన్యాధీనశ్చ భవతీత్య
ర్థః. దృష్టాన్తే నిరుక్తసాధ్యహేత్వో స్సద్భావముపపాదయతి—
పృథ్వ్యాదావితి - సః, రూపితాదిః - రూపవత్వాదిః, నిజయుజా - స్వ
సంబన్ధేన, పృథ్వ్యాదౌ - పృథివ్యాదౌ, చాక్షుషత్వాదికమపి -
చాక్షుషత్వాదికం జనయన్, ఏతావతా దృష్టాన్తే హేతుసద్భావ
ఉపపాదితః, అథ సాధ్యసద్భావముపపాదయతి - స్వస్మిన్నితి - స్వ
స్మిన్ - రూపిత్వాదౌ, అధ్యక్షతాదౌ - చాక్షుషత్వాదౌ, ఏతస్య -

రూపిత్వాదేః, యోగమ్ - సంబన్ధమ్, స్వయమయమ్ - రూపిత్వాస్స్వ
యమ్, న కాఙ్క్షతే. నాపేక్షత ఇత్యర్థః. అన్యతోఽపి పృథివ్యాదౌ చాక్షు
షత్వాదిహేతోరపి రూపిత్వాదే స్స్వస్య చాక్షుషత్వాదౌ న రూపి
త్వాపేక్షేతి అనన్యాధీనస్వ ధర్మవ్యవహారయుతత్వరూపం సాధ్యం
రూపాదావుపపాదితం భవతి. నిగమయతి - తస్మాదితి— ॥ ౧౮౧ ॥

శ్రీ॥ సేయం స్వయంప్రకాశానుభూతి ర్నిత్యా చ । ప్రాగ
భావాద్యభావాత్, తదభావశ్చ, స్వతస్సిద్ధత్వాదేవ. న హ్యనుభూతే
స్స్వతస్సిద్ధాయాః ప్రాగభావః స్వతోఽన్యతో వా అవగన్తుం శక్యతే
అనుభూతి స్స్వాభావమవగమయన్తీ సతీ తావ న్నావగమయతి,
తస్యాస్సత్త్వే విరోధాదేవ తదభావో నాస్తీతి కథం సా స్వాభావ
మవగమయతి. ఏవమసత్యపి నావగమయతి - అనుభూతి స్స్వయమ
సతీ స్వభావే కథం ప్రమాణం భవేత్ - నాప్యన్యతోఽవగన్తుం
శక్యతే, అనుభూతే రనన్యగోచరత్వాత్, అస్యాః ప్రాగభావం సాధ
యత్ ప్రమాణమ్ అనుభూతి రియమితి విషయీకృత్య తదభావం
సాధయేత్. స్వతస్సిద్ధత్వేన ఇయమితి విషయీకారానర్హత్వాత్,
న తత్ప్రాగభావోఽన్యతశ్శక్యావగమః. అతో స్యాః ప్రాగభావా
భావాదుత్పత్తి ర్న శక్యతే వక్తుమిత్యుత్పత్తిప్రతిసంబద్ధాశ్చాన్యేపి
భావవికారా స్తస్యా న సన్తి.

శ్లో॥ నిత్యా చైషానుభూతి స్స్వత ఉదయవతీ ప్రాగ
భావాద్యభావాత్ - తచ్చాస్యత్వఞ్చ తస్యాస్స్వత
ఉదయబలాదేవ సిద్ధం తథాహి । య స్త్వస్యాః ప్రాగ
భావస్స భవతి సుగమః కిం స్వతో వాన్యతో వా - ఆద్యే
కల్పే సతీ వా స్వయమియమ సతీ వానుభూతిః ప్రమా
ణమ్ ॥ ॥ ౧౮౨ ॥

స్వాభావేసత్త్వపక్షే విషయ విరహాత స్తత్ప్రణోమావ
మేషా - పక్షే నాపి ద్వితీయస్స్వవిరహసమయే సా కథం
స్యాత్ప్రమాణమ్ । నాప్యన్యజ్ఞానతోఽర్థః స్సభవతిసుగ
మోఽధీస్వతస్సిద్ధిః జ్ఞా - జ్ఞానంహ్యస్యా అభావంగమ
యదియమితీమాంగృహీత్వైవహి స్యాత్ ॥ ౧౪౩ ॥

సిద్ధాయాం వై స్వతోఽస్యాః కథమియమితిసాస్యత్ప్రభానం
సమీపాయాత్ - తస్మాద్ధి ప్రాగభావః ప్రాగమకవిరహతో
నేతినోత్పత్తిమర్హా । అస్యా ఉత్పత్త్యభావాన్న
వికృతి రపరా భావ సంబన్ధినీవై - యాస్యాజ్జన్మాను
బన్ధిన్యత్రాపగతవికృతి స్సేతిసిద్ధంస్వభూమ్న ॥ ౧౪౪ ॥

అ॥ అథ స్వతస్సిద్ధాయా అస్యాఅనుభూతే నిత్యత్వంసాధ
యతి - నిత్యేతి—

టీ॥ స్వతఉదయవతీ, సైషా, అనుభూతి, నిత్యేతియోజనా.
స్వతఉదయవతీత్యనేన స్వతస్సిద్ధత్వరూపో నిత్యత్వహేతురుక్తః. వ్య
క్తీభవిష్యతిచైనం తచ్చాన్యత్వఞ్చేత్యాదినా— హేతు ప్రయోగ
మాహ - ప్రాగభావాద్యభావాదితి. హేతోః ప్రాగభావాద్యభావ
రూపస్య అసిద్ధిమాశఙ్క్య స్వతస్సిద్ధత్వేన హేతునా తం సాధయతి-
తచ్చాన్యత్వఞ్చేతి - అనుభూతేస్స్వతస్సిద్ధత్వేన తస్యాః ప్రాగభావా
దేః గ్రాహకాభావా దసిద్ధిరితి ప్రతియోగ్యసిద్ధ్యా అభావసిద్ధిరి
త్యాహ - తథాహీతి. అనుభూతేః ప్రాగభావసిద్ధిః, ప్రతియోగి
భూతానుభూత్యా వా, జ్ఞానాన్తరేణ వేతి వికల్ప్య ఆద్యకల్పే సా
అనుభూతి స్స్వయం సతీ స్వాభావమవగమయతి వా, నోచే దసతీ వేతి,
వికల్ప్య ఆద్యకల్పే అనుభూతే స్సత్త్వే విరోధేన తదభావస్యాసత్త్వాత్,

ద్గ్రాహ్యభావా, న్నానుభూతి స్స్వభావమవగమయతి, ద్వితీయకల్పే గ్రాహకాభావా, న్నతద్గ్రాహకత్వం తస్యాః. అనుభూతేస్స్వతస్సిద్ధత్వభఙ్గప్రసఙ్గేన పరతోఽపి తదభావస్య సిద్ధిరిత్యాహ - నహ్యస్యా ఇతి - నిత్యత్వసాధకప్రాగభావాభావాదేవ అనుభూతేరుత్పత్త్యభావం సిద్ధవన్మన్యమాన ఉత్పత్త్యభావాదేవేతరమపి భావవికారజాతముత్పత్తినియత మనుభూతౌ పరిహరతి - అస్యా ఇత్యాదినా స్వభూమ్నేత్యన్తేన— ॥ ౧౪౪ ॥

శ్రీ ॥ అనుత్పన్నేయమనుభూతి రాత్మని నానాత్వమపి నసహతే, వ్యాపకవిరుద్ధోపలబ్ధేః, నహ్యనుత్పన్నం నానాభూతం దృష్టమ్. భేదాదీనా మనుభావ్యత్వేనచ రూపాదేరివ అనుభూతిధర్మత్వం నసంభవతి - అతోఽనుభూతేరనుభవస్వరూపత్వాదేవాన్యోఽపి కశ్చి దనుభావ్యో నాస్యా ధర్మః. యతో నిర్ధూతనిఖిలభేదా సంవిత్, అతఏవ నాస్యాస్స్వరూపాతిరిక్త ఆశ్రయో జ్ఞాతానామ కశ్చిదస్తీతి స్వప్రకాశరూపాసైవ ఆత్మా - అజడత్వాచ్చ, అనాత్మత్వవ్యాప్తం జడత్వం సంవిదివ్యావర్తమాన మనాత్మత్వమపిహి సంవిదో వ్యావర్తయతి.

శ్లో ॥ నానాత్వేనైవ వ్యాప్యోత్పత్త్యుదయవిరహితా
స్వాత్మనస్సానుభూతి - ర్నానాత్వవ్యాపకస్యాత్రిచ
విరహామతే నైవ దృష్టంహినానా । నోత్పన్నం
క్వాపి భేదాదిరపిచ సభవేన్నైవధర్మోఽనుభూతే
ర్జ్ఞేయత్వేనైవ రూపాదివదిహనభవేదస్య ధర్మోఽ
నుభావ్యః ॥ ॥ ౧౪౫ ॥

ధీరూపత్వాదేవ హేతోస్సకలఘటభిదావర్జితాతోఽను
భూతి · నిర్ధూతాశేషభేదా యత ఇయమతథావా
స్తినాస్యాస్స్వరూపాత్ । అన్యోన్యాక్షేపకశ్చిత్
స్వత ఉదితమపి స్వైవచాత్మాఽభావ్య · స్స్యాదాత్మా
సాఽజడత్వాదపి భవతి హి యుత్వాత్మభిన్నం జడం తత్॥

వ్యావృత్తం జాడ్యమస్యాం గమయతిహినచానాత్మతా
సంవిదీతి - ప్రాప్తైఽనాత్మాన్యభావేఽత్రేతు ఫలత
ఇయం సంవిదాత్మేతి సిద్ధమ్ ॥ ॥ ౧౪౬౫ ॥

అ॥ అథ అనుభూతేరేకత్వం సాధయతి . నానాత్వమితి —

టీ॥ ఉదయవిరహితా - ఉత్పత్తిశూన్యా. సా, అనుభూతిః స్వాత్మనో నానాత్వమ్ - స్వాత్మన్యనేకత్వమ్, నైవమృష్యతి - నైవ సహత ఇత్యర్థః. ఉత్పత్తిశూన్యత్వార్థకముదయవిరహితేత్యేతత్, హేతుగర్భవిశేషణమ్, తదేవ హేతుత్వం వ్యక్తీకరోతి - నానాత్వవ్యాపకస్యేతి - అత్ర - అనుభూతౌ, నానాత్వ వ్యాపకస్య - అనేకత్వ వ్యాపకస్యోత్పన్నత్వస్య, విరహమతేః - అభావోపలబ్ధేరిత్యర్థః. అనుత్పన్నత్వస్య నానాత్వవ్యాపకత్వం సహచార దర్శన వ్యభిచార జ్ఞానాభావాభ్యాముపపాదయతి . నైవదృష్టమిత్యాదినా - నోత్పన్నమ్ - అనుత్పన్నమ్, క్వాపి, నానా, నైదృష్టమితి యోజనా; తథా చ నానాత్వవ్యాపకోత్పత్తి విరహాత్, సంవిది నానాత్వాభావస్సిద్ధః. వ్యాపకాభావస్య వ్యాప్యాభావ సాధకత్వాదితి భావః. ఏతావతా వ్యతిరేకిణా హేతునా అనుత్పన్నత్వేన సంవిది నానాత్వాభావం ప్రసాధ్య అన్వయినాపి తం సాధయతి - భేదాదిరపీతి - సః, భేదాదిరపి అనేకత్వాద్యపి, అనుభూతేర్ధర్మో నైవఘటేత్. కథమిత్యత ఆహ

జ్ఞేయత్వేనైవేతి - అనుభావ్యత్వేనైవేత్యర్థః. రూపాదివదితి దృష్టాన్తోక్తిః. ఇహేత్థమనుమానం జ్ఞేయమ్. అనేకత్వరూపభేదః । అనుభూతి ధర్మత్వాభావవాన్ । అనుభావ్యత్వాత్ । రూపాదివత్ । ఇతి. అనేకత్వస్య అనుభూతిధర్మత్వే ప్రతిషిద్ధే అనుభూతే రేకత్వమర్థాత్సిద్ధ్యతీతి భావః. అథ అన్యేషామపి స్వగతభేదానామనుక్తానాం ప్రతిషేధం సాధయతి - ఇహేతి. ఇహ. అనుభూతౌ, అనుభావ్యః, అన్యధర్మః, న భవేత్ - న స్యాత్, ॥ ౧౮౫ ॥

కుతస్తత్రాహ - ధీరూపత్వాదితి - అనుభవస్వరూపత్వాదిత్యర్థః. ఇదమత్ర వ్యతిరేక్యనుమానమ్ - అనుభూతిః । అనుభావ్యధర్మసామాన్యశూన్యా । అనుభూతిత్వాత్ । ఇతి. అథ సంవిదో నిర్విశేషత్వం స్వాభిమతం నిగమయతి - సకలవిధభిదావర్జితేతి అథ నిర్విశేషత్వేనైవ హేతునా అనుభూతే రాశ్రయం జ్ఞాతారం ద్వైత్యనుమతం నిషేధతి - విధూతేతి - అనుభూతే స్సజాతీయ విజాతీయ స్వగత భేదవర్జితత్వాదేవ హేతోః, అస్యాస్స్వరూపాదన్యో జ్ఞాతా కశ్చిన్నాస్తీత్యర్థః. నను; యో జ్ఞాతా సంవిదన్య ఆత్మేష్యతే, తర్హి ప్రత్యగాత్మవ్యవహారో లోకే వేదే చ అనుపపన్నః, వ్యవహర్తవ్యాభావాదిత్యనుపపత్తిమాశఙ్క్య సంవిద ఏవాత్మత్వాఙ్గీకారేణ ఆత్మవ్యవహారస్య కృత్స్నస్య సంవిద్విషయకత్వాఙ్గీకారేణ పరిహరతి - స్వతశ్చిదితరుచిరితి - ఇదమత్ర సంవిదాత్మత్వసాధకం వ్యతిరేక్యనుమానమ్ సంవిత్ । ఆత్మా । స్వయంప్రకాశత్వాత్ । ఇతి. అథ అజడత్వేనాపి సంవిద ఆత్మత్వం సాధయతి - స్యాదాత్మాఽజడత్వాదితి - నను; కిమిదమజడత్వమ్; యది స్వయంప్రకాశత్వమేవ అజడత్వమ్; తర్హి ప్రాగుక్తానుమానాదభేద

ఇతిచేన్న, అజడత్వస్య స్వప్రకాశేతరప్రకాశ్యత్వాభావరూపత్వేన సాధ్యరుక్తత్వాదహాత్, స్వయంప్రకాశత్వస్య, స్వవిషయకత్వరూపమితి హేత్వోర్భేదః - అజడత్వహేతుకానుమానే వ్యతిరేకయోర్వ్యాప్తిం సహచారప్రదర్శనేన సాధయిత్వా సాధ్యాభావవ్యాపకనివృత్త్యా సాధ్యాభావనివృత్తిం ఫలితసాధ్యరూపాం నిగమయతి . వ్యావృత్తం జాడ్యమిత్యాదినా సిద్ధమిత్యన్తే — ॥ ౧౮౬౫ ॥

శ్రీ॥ ననుచ, అహంజానామీతి జ్ఞాతృతా ప్రతీతిసిద్ధా; నైవమ్. సా భ్రాన్తిసిద్ధా, జడత్వేన శక్తికలస్య. అనుభూతేః స్వాత్మని కర్తృత్వాయోగాత్, అతో మనుష్యోహమిత్యత్ర బహిర్భూత మనుష్యత్వాది విశిష్టసిద్ధాత్మాభిమానవత్' జ్ఞాతృత్వమధ్యస్తమ్. జ్ఞాతృత్వంహి జ్ఞానక్రియాకర్తృత్వమ్, తచ్చ సక్రియాత్మకం జడం వికారిప్రత్యహంకారగ్రన్థిసమ్ అవిక్రియే సాక్షిణి చిన్మాత్రాత్మని కథమివ సంభవతి. దృశ్యాధీనసిద్ధిత్వాదేవ రూపాదేరివ కర్తృత్వాదేరనాత్మధర్మత్వమ్, సుషుప్తిమూర్ఛాదౌ అహం ప్రత్యయాపాయేప్యాత్మానుభవదర్శనేన నాత్మనోఽహంప్రత్యయగోచరత్వమ్, కర్తృత్వే అహంప్రత్యయగోచరత్వేనాత్మనోఽభ్యుపగమ్యమానే దేహస్యేవ జడత్వపరాక్త్వానాత్మత్వాదిప్రసఙ్గో దుష్పరిహారః. అహంప్రత్యయగోచరాత్ కర్తృతయా ప్రసిద్ధాద్దేహాత్ తత్క్రియాఫలస్వర్గాదిభోక్తురాత్మనోఽన్యత్వం ప్రమాణికానాం ప్రసిద్ధమేవ. తథా అహమర్థాద్జ్ఞాతురపి విలక్షణస్సాక్షీ ప్రత్యగాత్మేతి ప్రతిపత్తవ్యమ్. ఏవమవిక్రియానుభవస్వరూపస్యైవాభివ్యఞ్జకో జడోప్యహఙ్కారః స్వాశ్రయతయా తమభివ్య

నక్తి, ఆత్మస్థతయా అభివ్యఙ్గ్యాభివ్యఞ్జన మభివ్యఞ్జకానాం స్వభావః దర్పణ జల ఖడ్గాదిషు ముఖ చన్ద్రబిమ్బ గోత్వాదిక మాత్మస్థతయా అభివ్యనక్తి. తత్కృతోఽయం జ్ఞానామ్యహమితి భ్రమః.

శ్లో॥ నన్వేషాభాతి జానామ్యహమితితుమతౌ జ్ఞాతృ
తాహంపదార్థే - నైవంసాభ్రాన్తిసిద్ధాభవతిరజత
తాశుక్తిఖణ్డేయథావా । కర్తృత్వం స్వాత్మనీ
దన్నభవతిహిమతేస్తన్మనుష్యోహమిత్యా - ద్యత్య
న్తంబాహ్యమర్థ్యాదిక తనువిషయస్వాత్మధీవద్భ్ర
మోఽయం ॥ ॥ ౧౪౭ ॥

జానామీతిక్రియాయాభవతిఖలు విదేఃకర్తృతాజ్ఞా
తృతేయం - సాతస్మాత్స్యాద్వికారోఽభవతిచ సజడోఽహ
ఙ్కృతిర్దివ్యనిష్ఠః । సాక్షిణ్యేషోఽవికారైకథమివభవి
తాఽఽత్మన్యయం చిత్స్వరూపే - కర్తృత్వాన్నాత్మ
ధర్మోభవితుమలమిదం రూపవద్దృశ్యభావాత్ ॥
॥ ౧౪౮ ॥

నాత్మాఽహం ప్రత్యయార్థస్తదపగమయుతే స్వాప
మూర్ఛాదికాలే - దృష్టేరాత్మానుభూతేరహమితి
ధిషణాకర్తృతాచాత్మనశ్చేత్ । దేహస్యేవాత్మ
నోఽపిప్రసజతి జడతానాత్మతాన్యాపరాక్తా - దేహా
త్కర్తుఃక్రియాయా అహమితిచమతాద్భోక్తృభే
దోఽపివాదః ॥ ॥ ౧౪౯ ॥

ఏవంజ్ఞాతాహమర్థోయఇహ సహితతోవ్యుత్థితఃప్ర
త్యగాత్మా - ప్యథ్యస్తాజ్ఞాతృతైషాతతఇహ చితితత్ప్ర
త్యయోభ్రాన్తిరేవ । ఏవంరూపానుభూతేర్వ్యపగత
వికృతేర్వ్యఞ్జకోఽహం కృతిస్సా - స్వాత్మస్థిత్యాజ
డాపిస్వయమియమజడాంతాంవ్యనక్తిస్వభావాత్ ॥
॥ ౧౫౦ ॥

వ్యఞ్జ్యేష్వాత్తస్తథాయామతి జననమిదంవ్యఞ్జకేషుప్ర
సిద్ధమ్ - దృష్టంవక్త్రస్థగౌత్వాదిషు ముకురపయః
ఖణ్డనిభాసితేషు । తస్మాదహోత్రిజానామ్యహమితి
తువిపర్యాస ఆబ్రహ్మకీటం - సర్వేషాంసంప్రవృత్తో
మతిమవగమయుర్వ్యఞ్జకాహఙ్కృతిస్థామ్ ॥ ౧౫౧౫ ॥

అ॥ అథ సంవిదతిరిక్తోజ్ఞాతాకశ్చిన్నాస్తీతి జ్ఞాతుఃప్రత్యా
ఖ్యానం నాస్యస్వరూపాదిత్యాదినా ప్రాక్కృతం సిద్ధ్వావలోక
నన్యాయేనానుసన్ధాయాక్షిపతి - నన్వితి—

టీ॥ అహంజానామీతి మతౌ, జ్ఞాతృతా అహంపదార్థ
భాతి, తియోజనా. జ్ఞాతుః ప్రత్యక్షసిద్ధత్వాత్ తత్ప్రత్యాఖ్యానమను
చితమితి శఙ్కితుర్భావః. జానామ్యహమితి ప్రత్యయస్య శు
రూపస్య ప్రత్యయవత్ భ్రాన్తిరూపత్వాన్న తతో జ్ఞాతుస్సిద్ధిరితి
పరిహరతి - నైవమితి - అయమత్ర వివేకః, అహంజానామీత్య
త్ర అహంపదార్థః కిమన్తఃకరణమ్; ఉత సంవిదేవ; జానామీతి
ప్రతీయమానం జ్ఞానమపి కింసంవిద్రూపమ్; ఉత అన్తఃకరణవృత్తి
రూపమ్, ఇతి వికల్పమభిప్రేత్య అహంపదార్థస్య అన్తఃకరణరూ
పత్వే సంవిద్రూపత్వేచ, జ్ఞానస్యచ, తథాత్వేచ, దూషణమిదం
ప్రాభ్రాన్తిసిద్ధేతి - అహంపదార్థస్య అన్తఃకరణరూపత్వపక్షే నిరా
శ్రయాయాస్సంవిద అన్తతః ఆశ్రితత్వాసంభవా, దహంజానామీతి
ప్రత్యయస్యభ్రాన్తిత్వం స్పష్టమితి తన్నోపపాదితమ్. అహంపదా
ర్థస్య సంవిద్రూపత్వపక్షే జ్ఞానస్యచ తథాత్వే తాదృశప్రత్యయ
స్య భ్రాన్తిత్వ ముపపాదయతి - కర్తృత్వమిత్యాదినా ॥ ౧౮౭౫ ॥

అథ అన్తఃకరణపరిణామరూపవృత్తిరూపత్వం జానామీత్యత్ర
జ్ఞానస్యేత్యభ్యుపగమ్య సంవిదోఽహంపదార్థత్వపక్షే దూషణమా
హ - క్రియాయా ఇతి - ఇయం జ్ఞాతృతా, విదేః క్రియాయాః కర్తృతా
భవతీత్యర్థః. తతః కిమిత్యత్రాహ - సా తస్మాదితి - తస్మాత్ - క్రియా
కర్తృత్వరూపత్వాత్, సా - జ్ఞాతృతా, వికారస్స్యాత్ - వికారరూపో
భవేదిత్యర్థః. క్రియాయా ఉత్పత్తివినాశయోగ్యత్వేన తత్కర్తృత్వ
స్యాపి వికారరూపత్వ మవశ్యంభావీతి భావః. జ్ఞాతృత్వస్య వికార
రూపత్వేన కిమాయాత మిత్యత్రాహ - భవతిచేతి - సచ, జడ ఇతి
యోజనా. తావతా కిమాయాతమిత్యత్రాహ - అహంకృతిదర్విన్య
స్థ ఇతి - వికారత్వా, జ్జడత్వాచ్చ, వికారిణ్యహంకృతిదర్వ్యేవజడే
స్థాతుం యోగ్య ఇత్యర్థః. అతోఽస్య వికారరూపజ్ఞాతృత్వస్య జడ
స్య నిర్వికారే చిత్స్వరూపే ఆత్మని స్థితి ర్న సంభవతీత్యాహ -
సాక్షిణీతి - ఇద మవికార ఇత్యత్ర హేతుః. అవికార ఇత్యనేన వికార
రూపత్వాద్జ్ఞాతృత్వస్య సంవిదాత్మని సత్త్వన్న సంభవతీత్యుపపాది
తం భవతి - చిత్స్వరూప ఇత్యనేన జ్ఞాతృత్వస్య జడత్వాత్, చితి తత్స
త్త్వ న్నసంభవతీతి ప్రతిపాదితం భవతి. ఏతావతా విశేషతో జ్ఞానక్రి
యాకర్తృత్వరూపజ్ఞాతృత్వస్య ఆత్మధర్మత్వన్న సంభవతీత్యుపపా
ద్య సామాన్యతః కర్తృత్వస్య తద్ధర్మత్వ న్నసంభవతీత్యాహ -
కర్తృత్వన్నాత్మధర్మ ఇతి - కర్తృత్వమ్ । ఆత్మధర్మో నభవతి ।
దృశ్యత్వాత్ । రూపవత్ । ఇత్యనుమాన మిహ వివక్షితమ్. ॥ ౧౪౨-౫॥

ఏతావతా సంవిదోఽహంపదార్థత్వ మభ్యుపగమ్య తత్ర
జ్ఞాతృత్వప్రతిసన్ధానస్య భ్రాన్తిరూపత్వ ముపపాదితమ్, వస్తుత స్సంవి
దాత్మనోఽహంపదార్థత్వ న్నసంభవతి, అహంప్రత్యయవిరహితేపి
స్వాపమూర్చాదికాలే ఆత్మానుభవదర్శనాదిత్యాహ-నాత్మేతి-అహ

మితి బుద్ధివిషయత్వం, కర్తృత్వఞ్చ. ఆత్మనః, ప్రకారాన్తరేణ దూషయతి - అహమితిధిషణేత్యాదినా - అహమితి ధీవిషయత్వం కర్తృత్వఞ్చ ఆత్మనో యదిస్యాత్; తర్హి దేహస్యేవ ఆత్మనోపి జడత్వం పరాక్త్వఞ్చ, స్యాత్, ఇత్యనిష్టప్రసఞ్జక స్తర్కోఽత్రాభిప్రేతః. అహమితి ధిషణా - అహమిత్యాకారికామతిః, కర్తృతాచ - కర్తృత్వఞ్చ. ఆత్మనశ్చేత్ - సంబన్ధసామాన్యే షష్ఠీ. విషయవిషయిభావః, ఆశ్రియత్వఞ్చ, తదర్థః. విషయవిషయిభావ్యా ధిషణాన్వయీ - ఆశ్రియత్వం కర్తృతాన్వయి - భోక్తుః కర్తుశ్చ భేద మవిప్రతిపన్నమ్ దృష్టాన్తీకృత్య జ్ఞాతురహమర్థస్య ఆత్మనశ్చ భేదం సాధయతి - దేహాదితి - అహమితి మతాత్ - క్రియాయాః కర్తుః దేహాత్ - స్థూలోహమిత్యాదిప్రతీతివిషయీభూతాత్, యజ్ఞయాగాది క్రియాయా ఆశ్రయీభూతాద్దేహాత్, భోక్తృభేదః - తాదృశక్రియా ఫలభోక్తుర్భేదః, అవివాదః - నిర్వివాద ఇత్యర్థః. క్రియా కర్తుర్దేహస్య నశ్వరత్వేన క్రియాఫలస్య కాలాన్తరీణస్య భోక్తరి తదన్యత్వ మవిప్రతిపన్న మిత్యర్థః. ॥ ౧౮౯ ॥

ఏవం - ఏవంప్రకారేణ, ఇహ - అహంజానామీతి ప్రత్యయే, యోఽహమర్థః—, తతోవ్యుత్థితస్సప్రత్యగాత్మాహి - తతో భిన్న స్సప్రత్యగాత్మాఖల్విత్యర్థః. ఏతావతా జ్ఞాతురహమర్థాత్, ప్రత్యగాత్మనోభేదం ప్రసాధ్యతత్ర జ్ఞాతృతాయా అధ్యస్తత్వేన తత్ప్రతీతే భ్రాన్తిత్వం ప్రాగుపక్రాన్త ముపసంహరతి - అధ్యస్త ఇత్యాదినా - నన్వహంజానామీతి ప్రత్యయే అహంపదార్థాన్తఃకరణే సంవిదోజ్ఞానస్యభానే కిన్నియామకమ్, ఇత్యాశఙ్క్య అహఙ్కారస్య తద్వ్యఞ్జకత్వస్వాభావ్యాత్

తన్నిష్ఠతయా తద్భాన మిత్యాహ - ఏవంరూపేతి - వ్యపగతవి
కృతేః - నిర్వికారాయాః, ఏవంరూపానుభూతేః — ఏవం ప్రకారా
యాస్సంవిదః, సా అహంకృతిః - సోఽహంకారః, వ్యఞ్జికా - అభి
వ్యఞ్జక ఇత్యర్థః. నను, అహంకారస్య అనుభూతివ్యఞ్జ
కత్వ మనుపపన్నమ్. జడత్వాత్, ఇత్యాశఙ్కా జడాపీత్యనేన స్ఫా
ర్యతే - తత్పరిహారశ్చ అగ్రే ఆక్షేపసమాధానరూపేణ వక్ష్యతే,
అహఙ్కారస్య వ్యఞ్జకత్వేపి స్వనిష్ఠతయా అనుభూతివ్యఞ్జకత్వం కథ
మిత్యాశఙ్క్య తత్ వ్యఞ్జకస్వభావనిబన్ధనమిత్యాహ - స్వాత్మస్థిత్యేతి
స్వభావాదితిచ ॥ ౧౫౦౪॥

ఆత్మనిష్ఠతయా వ్యఙ్గ్యాభివ్యఞ్జకత్వం వ్యఞ్జకానాం
దృష్టాన్తప్రదర్శనేన స్ఫుటీకరోతి - వ్యఙ్గ్యేష్వితి - వ్యఙ్గ్యేషు - వ్యఙ్గ్య
భూతపదార్థేషు, ఆత్మస్థతాయాః - స్వనిష్ఠాయాః, ఇదం మతిజననమ్
ఇదంజ్ఞానోత్పాదనమ్, వ్యఞ్జకేషు - అభివ్యఞ్జక పదార్థేషు, ప్రసి
ద్ధమ్ - ప్రతీతమ్, కుతః తథా ప్రతీత మిత్యాశఙ్కాయామ్, అభివ్య
ఞ్జకత్వేన సంప్రతిపన్నేషు పదార్థేషు తథా అభివ్యఞ్జనం ప్రద
ర్శయతి — దృష్టమిత్యాదినా - ముకుర పయః ఖణ్డ విభాసితేషు-
దర్పణ జలఖణ్డవ్యఙ్గ్యేషు, వక్త్రేన్దుగోత్వాదిషు — ముఖ చన్ద్ర గో
త్వప్రభృతిషు, ఆత్మస్థతాయా మతిజననమిదం దృష్టమిత్యన్వయః.
దర్పణవ్యఙ్గ్యేవక్త్రే తన్నిష్ఠతయైవ బుద్ధిర్జాయతే. దర్పణే ముఖ
మితి - జలవ్యఙ్గ్యే చన్ద్రబింబేచ తథైవ మితి జాయతే - ఖణ్డవ్యఙ్గ్యే
గోత్వే తన్నిష్ఠతయైవ మతిర్జాయతే, అయం గౌరితి. ఏతావతా
వ్యఞ్జకానాం స్వనిష్ఠతయా వ్యఙ్గ్యవ్యఞ్జకత్వం స్వభావకృత మిత్యుప
పాద్య అహఙ్కారస్యా ప్యనుభూతివ్యఞ్జకస్య స్వనిష్ఠతయా తద్వ్యఞ్జ

కత్వన్నానుపపన్నమితి జానామ్యహమితి ప్రత్యయో భ్రాన్తిరూప ఏవ దోషితస్సర్వేషాం ప్రవృత్త ఇత్యాహ - తస్మాదితి - తస్మాత్ - స్వనిష్ఠతయా అనుభూతి వ్యఞ్జకత్వస్య అహఙ్కారరూప వ్యఞ్జకస్వభావ నిబన్ధనత్వాదిత్యర్థః. అత్రి - ప్రపఞ్చే, ఆబ్రహ్మకీటమ్ - చతుర్ముఖమారభ్య కీటపర్యన్తమ్, సర్వేషామ్ - సర్వప్రాణినామ్, వ్యఞ్జకాహఙ్కృతినిష్ఠామ్ - వ్యఞ్జకాహంకారనిష్ఠామ్, మతిమ్ - అనుభూతిమ్ అవగమయన్ - జ్ఞాపయన్, జానామ్యహమిత్యేష విపర్యాసః - జానామ్యహమిత్యేతాదృశభ్రమః, సంప్రవృత్త - ఉత్పన్న ఇత్యర్థః.
॥ ౧౫౧౪ ॥

శ్రీ॥ స్వప్రకాశాయా అనుభూతేః కథమివ తదభివ్యఙ్గ్యజడరూపాహంకారేణాభివ్యఙ్గ్యత్వమితి మావోచః. రవికరనికరాభివ్యఙ్గ్యకరతలస్య తదభివ్యఞ్జకత్వదర్శనాత్, జాలకరన్ధ్రనిష్క్రాన్తస్య మణికిరణానాం తదభివ్యఙ్గ్యేనాపి కరతలేన స్ఫుటతరప్రకాశో హి దృష్టచరః. యతోఽహం జానామీతి జ్ఞాతాయమహమర్థశ్చిన్మాత్రాత్మనో న పారమార్థికో ధర్మః, అత ఏవ సుషుప్తిముక్త్యోర్నాన్వేతి, తత్రహ్యహమర్థోల్లేఖవిగమేన స్వాభావికానుభవమాత్రరూపేణ ఆత్మాఽవభాసతే. అత ఏవ సుప్తోత్థితః కదాచిన్మామప్యహం న జ్ఞాతవానితి పరామృశతి, తస్మాత్, పరమార్థతో నిరస్తసమస్తభేదవికల్ప నిర్విశేష చిన్మాత్రైకరస కూటస్థ నిత్యసంవిదేవ భ్రాన్త్యా జ్ఞాతృ జ్ఞేయ జ్ఞానరూప వివిధవిచిత్ర భేదా వివర్తతఇతి తన్మూలభూతావిద్యానిబర్హణాయ నిత్యశుద్ధ బుద్ధ ముక్త స్వభావ బ్రహ్మాత్మైకత్వవిద్యా ప్రతిపత్తయే సర్వే వేదాన్తా ఆరభ్యన్త ఇతి—

శ్లో॥ మా భ్రూచ్చస్వప్రకాశానుభవ ఇహ కథం వ్యఙ్గ్యభూతో జడోఽహం - కారాత్ స్వవ్యఙ్గ్యభూతాదతి కరతలతస్సూర్యరశ్మేర్హి దృష్టః । స్వవ్యఙ్గ్యాద్వ్యఙ్గ్యభావో దివసకరరుచి జాలకాన్నిస్సరన్తీ - స్వవ్యఙ్గ్యార్థి ప్రకాశం భజతి కరతలాత్ తత్ప్రసమ్యక్ స్ఫురన్తీ ॥ ॥ ౧౫౨ ॥

యస్మాద్జ్ఞాతోఽహమర్థో న గుణ ఇహ చితో వస్తుతః కిన్తు తత్ర - ధ్వస్తస్తస్మాత్ సుషుప్త్యాదిషు న పునరిహాస్యానువృత్తిశ్చిదర్థే । తత్రాహన్త్వాస్వభావాదనుభవవిధయైవ ప్రాజ్ఞతాహంపదార్థే - ల్లోకోఽయం భాసతేఽహంకృతి విరహవశాత్తన్న చాత్మాహమర్థః ॥ ॥ ౧౫౩ ॥

తస్మాదేవ ప్రసుప్తోత్థితపురుషగతః ప్రత్యయోఽయం కదాచి - న్మాశ్చాప్యహం జ్ఞాతవాన్నేత్యత ఇహ చిదహం ప్రత్యయార్థానుపేతా । తస్మాత్ కూటస్థమస్తాఖిల వివిధభిదం వస్తుతో నిర్విశేషం - చిన్మాత్రన్నిత్యసంవిద్వివిధభిదతయా భాన్తి బుద్ధ్యావివర్తమ్ ॥ ౧౫౪ ॥

తస్మాత్త్వాజ్ఞానహాత్యై శ్రుతిశిఖరగణో నిత్యశుద్ధప్రబుద్ధో - న్ముక్తబ్రహ్మాత్మకస్వప్రమితి హృదయమారభ్యతే సమ్ప్రతీతి ॥ ॥ ౧౫౫ ॥

ఇతి తత్త్వరత్నావళ్యాం. మహాపూర్వపక్షః.

(*)

అ॥ అథ అహంకారస్య జడస్య స్వయంప్రకాశానుభూతివ్యఞ్జకత్వం కథం సంభవతీత్యాశఙ్క్య లోకదృష్టప్రక్రియయా పరిహరతి మావ్రూచఇతి—

టీ॥ స్వవ్యఙ్గ్యభూతాదిత్యన్తంశఙ్కా. ఇతిమావ్రూచఇతి యోజనా. పరిహరతి - కరతలతఇతి - స్వవ్యఙ్గ్యాత్ కరతలతః, సూర్యరశ్మేర్వ్యఙ్గ్యభావో దృష్టోహీతి యోజనా. తథాచ తేజఃపదార్థస్య సూర్యాంశో స్తస్వవ్యఙ్గ్యాత్ కరతలాజ్జడాత్ వ్యఙ్గ్యతా దర్శనేన తద్వత్ స్వప్రకాశానుభవస్యాపి తద్వ్యఙ్గ్యభూత జడాహంకారేణవ్యఙ్గ్యతా నానుపపన్నేతిభావః. సూర్యరశ్మేస్స్వవ్యఙ్గ్యభూత కరతలవ్యఙ్గ్యత్వంకుత్ర దృష్టమిత్యాశఙ్కాయాం తత్ప్రదర్శయతి - దివసకరరుచిరిత్యాదినా — జాలకాత్ - జాలకరన్ధ్రాత్, నిస్సరన్తీ అన్తఃప్రసరన్తీ, దివసకరరుచిః – సూర్యద్యుతిః, స్వవ్యఙ్గ్యాత్ కరతలాత్ ప్రకాశంభజతీహీత్యన్వయః. తత్రహేతుః, తత్రసమ్యక్ స్ఫురన్తీతి – తత్ర - కరతలే, సమ్యక్ – సాధు, స్ఫురన్తీ – భాసమానేత్యర్థః. ॥ ౧౫-౨౪ ॥

పూర్వంజ్ఞాతురపారమార్థికత్వముక్తమ్, తదేవ పరమార్థవస్తుభాసనవేళాయామనవభాసన ప్రతిపాదనేన ద్రఢయతి-యస్మాదితి యస్మాత్ - యతోహేతోః, జ్ఞాతా అహమర్థః - జ్ఞాతృత్వేన భాసమానోఽహమర్థః, చితః – చిద్వస్తునః, వస్తుతోఽనగుణః – పరమార్థతో నధర్మః, కిన్తు తత్రాధ్యస్తః - చిద్వస్తున్యారోపితః, తస్మాత్ - తతోహేతోః, సుషుప్త్యాదిషు – ఆదిపదేన మోహస్యముక్తేశ్చ పరిగ్రహః. సుషుప్తిముక్తిమోహేష్వితత్యర్థః. అస్య - అహమర్థస్య, ఇహచిదర్థే - అస్మిన్ చిద్వస్తుని, నానువృత్తిః - నప్రతి

పశానమిత్యర్థః. తర్హి సుషుప్త్యాదిదశాయా మాత్మా కథంవా భాసత ఇత్యాశఙ్క్యామాహ - తత్రేతి - తత్ర - సుప్తౌ ముక్తౌ చ, అయమాత్మా, ఉజ్ఝితాహంపదార్థోల్లేఖః - అహంపదార్థోల్లేఖ విరహితః, అనుభవవిధయైవ - అనుభూతి రూపేణైవ, భాసతే ప్రకాశతే. కుత ఇత్యత్రాహ - అహంకృతి విరహవశాదితి - అహంకృతేః - అన్తః కరణస్య, అహంపదార్థస్య, తదానీమ్, విరహవశాత్ - అభావవశాదిత్యర్థః. అహమర్థస్యానాత్మత్వన్నిగమయతి తదితి - తత్ - తస్మాత్, సుషుప్తిముక్త్యో రహమర్థోల్లేఖ విరహాదిత్యర్థః. నచాత్మాహమర్థః - అహమర్థ ఆత్మానభవతీత్యర్థః. ఏతావతా జ్ఞాతురహమర్థస్య సుషుప్తిముక్త్యోః ప్రతిషేధాజ్జ్ఞాతృత్వమపి పరమార్థతో నాస్తీతి ప్రతిపాదితంభవతి. స్వాపదశాయామహమర్థోల్లేఖవిరహే ప్రమాణమ్, నాహఖల్వయ మేవం సంప్రత్యాత్మానం జానాత్యయమహమస్మీ 'తి శ్రుతిః. ముక్తౌ తద్విరహే "అహంకారంబలందర్పం - కామంక్రోధంపరిగ్రహమ్ విముచ్య నిర్మమశ్శాన్తో - బ్రహ్మభూయాయకల్పతే" ఇతి స్మృతిః - న కేవలం శ్రుతిస్సుషుప్తివిషయా, పరామర్శశ్చ తథాస్తీత్యాహ తస్మాదితి - తస్మాత్ - సుషుప్తిదశాయా మహమర్థోల్లేఖవిరహాత్, మామప్యహంజ్ఞాతవాన్నేత్యయం కదాచిత్ప్రసుప్తోత్థిత పురుషగతప్రత్యయః, ఉపపద్యత ఇతి శేషః. నిరుక్తప్రత్యవమర్శేన సుషుప్తిదశాయామహమర్థోల్లేఖవిరహన్నిగమయతి - అత ఇతి - అతః - ఉక్తప్రత్యవమర్శాత్, ఇహ - సుషుప్తిదశాయామ్, చిత్ - సంవిత్, అహంప్రత్యయార్థానుపేతా - అహంప్రత్యయార్థేన - అన్తఃకరణేన, అనుపేతా - విరహితేత్యర్థః. ఏతావతా కిం ప్రస్తుతపూర్వవృత్తత్వచిన్తాయా ఇత్యత్రాహ - తస్మాదితి - తస్మాదిత్యనేన యచ్చా

హు రిత్యారభ్యోక్తం ప్రమాణతర్కాభ్యాం స్వమతోపపాదనమభిహితమ్. కూటస్థమ్ - నిర్వికారమ్, సర్వాధిష్ఠానం వా, అస్తాఖిలవివిధభిదమ్ - అస్తాః - నిరస్తాః, అఖిలాః, - సమస్తాః, వివిధాః. జ్ఞాతృజ్ఞేయాదిరూపవైవిధ్యయుక్తాః, భిదాః - భేదాః, యత్ర తథాభూతమ్ నిర్విశేషమిత్యనేన స్వగతనిత్యత్వాది భేదవ్యావృత్తిః. కుత ఇత్యత్రాహ - చిన్మాత్రమితి - చిన్మాత్రత్వాదిత్యర్థః. అనేన శూన్యత్వవ్యావృత్తిః. నిత్యసంవిదితి - చిన్మాత్రశబ్ద స్స్వయం ప్రకాశత్వపరః, సంవిచ్ఛబ్దో విశేష్యపర ఇత్యపౌనరుక్త్యమ్ చిన్మాత్రస్య కథం భేదసంభవ ఇత్యత్రాహ - భ్రాన్తిబుద్ధ్యేతి - శుద్ధమ్ - అవిద్యారహితమ్, ప్రబుద్ధమ్ - స్వయంప్రకాశమ్, ఉన్ముక్తమ్ - పరమార్థతో భేదదర్శన జన్మాదిరహితమ్, ఏవంభూతం యద్బ్రహ్మ, తదాత్మకత్వప్రమితికృత్. స్వాత్మని తదాత్మకత్వప్రమోత్పాదకః, అయంశ్రుతిశిఖరగణః - పూర్వపూర్వోక్త వేదాన్తసమూహః, సంప్రతి - నిత్యానిత్యవస్తువివేకాదిసాధనచతుష్టయానన్తరమ్, ఆరభ్యతే - శ్రోతుమారభ్యతే - ఇత్యర్థః. సంప్రతీతీత్యత్ర ఇతీత్యస్య యచ్ఛాహారిత్యత్ర యచ్ఛబ్దార్థేనాన్వయః.

———(*)———

ఇతి మణిమఞ్జూషికాయాం తత్త్వరత్నావళీ టీకాయాం

మహాపూర్వపక్షః.

———

శ్రీమతే రామానుజాయ నమః.

శ్రీమదనన్తార్య మహాగురవే నమః.

(అథ మహాసిద్ధాన్తః.)

—(*)—

శ్రీ॥ తదిద, మౌపనిషద పరమపురుష వరణీయతా హేతు గుణవిశేష విరహిణా మనాదిపాప వాసనాదూషితా శేష శేముషీ కాణా మనధిగత పద వాక్య స్వరూప తదర్థయాథాత్మ్య ప్రత్యక్షాది సకల ప్రమాణవృత్త తదితికర్తవ్యతారూప సమీచీన న్యాయ మార్గాణాం వికల్పాసహ వివిధ కుతర్క కల్క కల్పితమితి న్యాయానుగృహీత ప్రత్యక్షాది సకల ప్రమాణవృత్త యాథాత్మ్య విద్భి రనాదరణీయమ్.

శ్లో॥ నాదర్తవ్యం తదేతచ్ఛ్రుతి శిఖరగత సత్పూరుషోత్తమస్య - స్వీకారే పాత్రభావానుగుణగుణవిశేషోజ్ఝితానామనాదేః । స్వీయాంహోవాసనాతః ప్రముషితధిషణైస్తైషణానాం పదానాం - వాక్యానాఞ్చ స్వరూప స్వగుణతదభిధేయ ప్రమావర్జితానామ్ ॥ ॥౧౫౬॥

అజ్ఞాతాక్షాదిమాన ప్రసరతదితికర్తవ్యతా రూప సమ్యఞ్జ - న్యాయస్థేమ్నాం వికల్పాసహ బహువిధ దుస్తర్క కల్కైర్నిబద్ధమ్ । ప్రత్యక్షాది ప్రమాణ ప్రచరణతదనుగ్రాహక న్యాయతజ్జ - జ్ఞానోత్పాద ప్రకారప్రమితి విలసితైః పణ్డితైః ప్రౌఢధీభిః ॥౧౫౭॥

అ॥ అథ కర్మవిచారపూర్వవృత్తత్వ విరోధితయాయుక్త్వ స్తుసామర్థ్యం పరైః ప్రతిపాదితమ్, తన్నిరాసార్థం పరోక్తానా ముపాయోపేయ నివర్త్యానాం ప్రమాణతర్కాభాసమూలత్వం స్వాభిమతానామేవ తేషాం ప్రమాణతర్కోపపన్నతాఞ్చ, సంక్షే పేణ ప్రతిజానీతే - నాదర్తవ్యమితి—

అథాద్బహుశాస్త్రజ్ఞానాం బహుగ్రన్థకారాణామపి పరే షాం స్ఖలనానుపపత్తిశఙ్కాఞ్చ సమ్యగ్జ్ఞానోత్పత్తి సామగ్రీవై కల్య ప్రతిపాదనముఖేన పరిహరతి.

టీ॥ పూరుషస్యోత్తమస్యేత్యనేన ఉపేయస్వరూపమ్, స్వీకార శబ్దేన ఉపాయస్వరూపమ్, అనాదేస్స్వీయాంమోహవాసనాత ఇత్య నేన నివర్త్యస్వరూపఞ్చ ప్రతిపాదితంభవతి. స్వీకారే ప్రాతిభావాను గుణగుణవిశేషోజ్ఝితానామిత్యనేన బహుశాస్త్రజ్ఞానాం బహు గ్రన్థకారాణామపి భ్రమానుపపత్తి శఙ్కాచ పరిహృతాభవతి. సమ్యక్ఛాస్త్రార్థ జ్ఞానోత్పత్తౌ భగవద్భక్తేరపి సామగ్ర్యన్తర్భా వేణ కేవలశాస్త్రపరిశ్రమస్య వికలహేతుత్వాత్; తథాచశ్రూ యతే (యస్యదేవేపరాభక్తిః) ఇతి. స్మర్యతేచ (విద్యారాజన్న తేవిద్యా) ఇతి. సఞ్జయశ్చ (మాయాన్నసేవేభద్రంతే - నవృథా ధర్మమాచరే। శుద్ధభావంగతోభక్త్యా - శాస్త్రాద్వేద్మిజనార్దనమ్) ఇత్యవదత్. తతో భక్త్యాశుద్ధభావంగతశ్శాస్త్రాద్వేద్మీత్యనేన యథా వచ్ఛాస్త్రార్థ జ్ఞానోదయస్య భక్తిసాపేక్షత్వం సిద్ధమ్. (జాయమా నంహిపురుష) మిత్యాదివచనాచ్చ యథావచ్ఛాస్త్రార్థజ్ఞానస్య భక్తి ప్రీతభగవత్కటాక్ష సాపేక్షత్వంజ్ఞాయతే. తదిదంనాదర్తవ్యమితి యోజనా. తదిదమనాదరణీయమిత్యర్థః. తదిదమితి - పూర్వో

క్తి ముపాయోపేయ నివర్త్యాదికం సర్వమిత్యర్థః. అనాదరణీయతాయాం హేతుః — వికల్పాసహ బహువిధదుస్తర్క కల్పైర్నిబద్ధమితి - ఉత్తమస్య - శ్రుతిశిఖరల సత్పూరుషస్య - ఔపనిషదస్య పరమపురుషస్యేత్యర్థః. స్వీకారే - అఙ్గీకారే, పాత్రీభావః - విషయభావః, తస్య, అనుగుణః - అనుకూలః, యోగ్యగుణవిశేషః - భక్తి రూపో గుణః తేన, ఉజ్ఝితానామ్ - వర్జితానామ్, అనాదేః అవిదమ్ప్రథమాయాః, స్వీయాంహోవాసనాతః — స్వకీయపాపవాసనాయాః, ప్రముషితధిషణోన్మేషణానామ్ - ప్రముషితమ్ - పరిహృతమ్, ధిషణోన్మేషణమ్ - బుద్ధి వికసనమ్, యేషామ్, తథాభూతానామ్, పదానామ్ వాక్యానాఞ్చ స్వరూపస్వగుణతదభిధేయ ప్రమావర్జితానామ్ - పద వాక్య స్వరూపస్వభావ తదర్థ జ్ఞానరహితానామిత్యర్థః. ॥౧౫౬॥

అజ్ఞాతాక్షాదిమాన ప్రసరతదితి కర్తవ్యతారూపసమ్యఙ్న్యాయస్థేమ్నామ్ - ప్రత్యక్షాది ప్రమాణప్రవృత్తేః తత్సహకారి సమీచీనన్యాయస్థితేశ్చ, పరిజ్ఞానవర్జితానామిత్యర్థః. ఏవంభూతానాం వాదినాం వికల్పాసహబహువిధదుస్తర్కకల్పై ర్నిబద్ధమితి యోజనా. కైర్నాదర్తవ్యమిత్యత్రాహ - పణ్డితైరితి - తేకథంభూతా ఇత్యత్రాహ - ప్రత్యక్షాదీతి - ప్రత్యక్షాదీనియాని ప్రమాణాని తేషామ్ - యచ్చ, ప్రచరణమ్ - ప్రవృత్తిః, తదనుగ్రాహకశ్చయో న్యాయః, తజ్జజ్ఞానోత్పాదప్రకారప్రమితి విలసితైః - తజ్జనజ్ఞానోత్పత్తిప్రకారస్య యా, ప్రమితిః - యథావస్థితాధీః, తయా విలసితైః భాసమానైః, ప్రౌఢధీభిః - అప్రామాణ్య సంభావనానాస్పదబుద్ధియుక్తైః, పణ్డితైః - నిరూపకైః, నాదర్తవ్య ఇతి యోజనా. ॥౧౫౭॥

శ్రీ॥ తథాహి, నిర్విశేషవస్తువాదిభిః నిర్విశేషే వస్తుని ఇదం ప్రమాణమితి న శక్యతే వక్తుమ్ - సవిశేషవస్తువిషయత్వాత్ సర్వప్రమాణానామ్, యస్తు స్వానుభవసిద్ధమితి స్వగోష్ఠీనిష్ఠస్సమయః, సోఽప్యాత్మసాక్షిక సవిశేషానుభవాదేవ నిరస్తః. ఇదమహమదర్శమితి కేనచిద్విశేషేణ విశిష్టవిషయత్వాత్ సర్వేషామనుభవానామ్. సవిశేషోఽప్యనుభూయమానోఽనుభవః కేనచిద్యుక్త్యాభాసేన నిర్విశేష ఇతి నిష్కృష్యమాణః సత్తాతిరేకిభిః స్వాసాధారణైః స్వభావవిశేషైః నిష్కృష్టవ్య ఇతి నిష్కర్షహేతుభూతైః సత్తాతిరేకిభిః స్వాసాధారణైః స్వభావవిశేషైః సవిశేష ఏవావతిష్ఠతే అతః కైశ్చిద్విశేషైర్విశిష్టస్యైవ వస్తునోఽన్యే విశేషా నిరస్యన్త ఇతి న కథంచిన్నిర్విశేషవస్తుసిద్ధిః.

శ్లో॥ శంసద్భిర్నిర్విశేషం న సుశకమముకమ్మానమ
స్తీతి వక్తుం - సర్వమ్మానంహి లోకే విలసతి సవిశేషా
ర్థబోధైకహేతుః । అర్థోఽయం స్వానుభూత్యా
మిత ఇతి సమయస్స్వీయగోష్ఠీ ప్రతిష్ఠో - యస్సోఽయం
స్వాత్మసాక్షిస్ఫుటతరసవిశేషానుభూత్యా నిరస్తః॥
॥ ౧౫౮ ॥

సర్వేషు ప్రత్యయేషు హ్యహమముక మిహాపశ్య
మిత్యాదికేషు - స్పష్టస్తత్తద్విశేషోపహితమతిసము
ల్లేఖ ఆబాలవృద్ధమ్ । యత్తూక్తం జ్ఞాయమానోఽప్య
నుభవ ఉదితస్సద్విశేషోఽత్రియుక్త్యా - భేదాపేతో హి
నిష్కృష్యత ఇతి న విశేషో హి తేఽభీష్టహేతుః॥ ॥

సత్తాన్యాయస్త్వసాధారణ ఇహ స విశేషైవ తేనాను
భూతిః - స్వవ్యాఘాతప్రసంగాన్న కిమపి భవతో నిర్వి
శేషత్వహేతుః । తస్మాత్ కైశ్చిద్విశేషైర్యుత ఇహ
తు విశేషాన్తరస్యోపరోధ - స్యాదర్థస్సంవిద్యతో న పరి
సజతి కథముజ్ఝితత్వం విశేషైః॥ ॥ ౧౬౦ ॥

అ॥ అథ సంక్షేపేణ ప్రతిజ్ఞాతానర్థాన్ విస్తరేణోపపాదయితుమారభతే శంసద్భిరితి ॥ శ్లోకార్థః, నిర్విశేషవస్త్వవాదిభిః నిర్విశేషవస్తుని ఇదం ప్రమాణమితి న శక్యం వక్తుం, యతస్సర్వం ప్రమాణం సవిశేషమేవ వస్తు బోధయతీతి.

టీ॥ అయమత్రార్థః నిర్విశేషవస్తున, స్వస్యసంవిదాఖ్యస్యానుభూత్యైవ సిద్ధ ఇతి యస్స్వగోష్ఠినిష్ఠస్సమయః, సోపి స్వాత్మసాక్షిక స్ఫుటప్రమిత సవిశేషతదనుభవాదేవ నిరస్త ఇతి.

తమేవాత్మసాక్షికం సవిశేషానుభవం ప్రదర్శయతి . సర్వేష్వితి - శ్లోకార్థః. అహమముకమిహ పశ్యామీత్యాదిషు సర్వేషు ప్రత్యయేష్వాబాలవృద్ధం సర్వేషాముత్పన్నేషు అహమితి కర్తుః. అముకమితి కర్మణశ్చ, విశేషస్యానుభూతౌ భానేన సవిశేషైవానుభూతిరనుభవసిద్ధేతి నను సవిశేషతయానుభూయమానాప్యనుభూతిః యుక్త్యా నిర్విశేష ఇతి నిర్వ్యపదిశ్యత ఇతి శంకామనూద్య పరిహరతి - యుక్తిస్త్వితి యుక్తిర్హి తే, అనుమానం అనుభూతి పక్షకం నిర్విశేషత్వసాధకం తచ్చ హేతుసాపేక్షం, స చ హేతుర్విశేష ఏవ, తేన చ పక్షాతిరిక్తేన భావ్యం, అన్యథా అప్రయోజకత్వాత్, తతశ్చ తేన హేతునా సవిశేషత్వమేవాపతతీత్యాహ - నేత్యాదినా.

స్వవ్యాఘాత ప్రసంగాత్ స్వస్య - హేతోః, వ్యాఘాతప్రసంగాత్, అసిద్ధిప్రసంగాత్ హేతోః కస్య చిద్ధర్మస్య నిర్విశేషత్వసాధకత్వే తేన నిర్విశేషత్వ సిద్ధ్యా హేతోఽసిద్ధి ప్రసంగాదిత్యర్థః. అతో యుక్త్యా నిర్విశేషత్వ సిద్ధింవదతా కంచిద్విశేషం హేతుం సంవిద్యభ్యుపగమ్య తేన హేతునా విశేషాన్తరాభావ ఏవ తత్ర సాధనీయ ఇతి విశేషసామాన్య శూన్యత్వం కథమపి సంవిది న సిద్ధ్యతీత్యాహ తస్మాత్ ఇతి తస్మాత్ స్వవ్యాఘాత ప్రసంగాదిత్యర్థః.

శ్రీ ॥ ధియోహి ధీత్వం స్వప్రకాశతా చ, జ్ఞాతుర్విషయ ప్రకాశన స్వభావతయోపలబ్ధేః, స్వాప మద మూర్ఛాసు చ, సవిశేష ఏవానుభవ ఇతి స్వావసరే నిపుణతరముపపాదయిష్యామః స్వాభ్యుపగతాశ్చ నిత్యత్వాదయోహ్యనేకే విశేషాస్సన్త్యేవ, తేచ న వస్తుమాత్రమితి శక్యోపపాదనాః. వస్తుమాత్రాభ్యుపగమే సత్యపి విధాభేదవివాదదర్శనాత్. స్వాభిమతతత్తద్విధాభేదైశ్చ స్వమతోపపాదనాత్, అతః ప్రామాణికవిశేషైర్విశిష్టమేవ వస్త్వితి వక్తవ్యమ్.

శ్లో ॥ ధీత్వం సిద్ధిస్స్వతో యా ధియ ఉభయమిదం
జ్ఞాతురర్థప్రకాశే - హేతుస్త్వే నైవసాధ్యం
నయది భవతి తత్తద్ద్వయం స్యాన్న తత్ర । వక్ష్యామ
స్స్వాపమూర్ఛాదిషు చ క్తతిరియో భాతి యుక్త్యా విశే
షైః - సంవిన్నో నిర్విశేషేతి తు నిపుణతరం స్వీయ
చిన్తాప్రసఙ్గే ॥ ॥ ౧౬౧ ॥

స త్త్వైవస్వాభ్యుపేతా ఇహచితి బహవః నిత్యతైకత్వ
ముఖ్యాః - భేదాస్సంవిత్స్వరూపా ఇతినహిసుశకా
అభ్యుపేతుంతథాతే । సత్యప్యేతత్స్వరూపాభ్యుపగమ
ఉదిత స్తద్విధానాం వివాదః - స్వాభిప్రేతాభిరాభిః
ఖలునిజమతముద్భావ్యతే తద్విధాభిః ॥ ౧౬౩ ॥

తస్మాద్వస్తు ప్రమాణావగత కతిపయాకారయుక్తం
హ్యుపేయం - సిద్ధ్యేత్తన్నిర్విశేషం కథమపిభ
వతోఽమానతో నాను మానాత్ ॥ ౧౬౪ ॥

అ॥ ఏవం కర్మకర్తృవ్యుదాసమభ్యుపగమ్య అనుభూతే స్సవిశేషత్వమాపాదితమ్, అథ కర్మకర్తృవ్యుదాసఏవ దుశ్శకఇత్యాహ - ధీత్వమిత్యాదినా—

టీ॥ ధీత్వమ్ - విషయప్రకాశకత్వమ్, యాస్వతస్సిద్ధిః - యత్స్వయం ప్రకాశత్వమ్, అనన్యాధీన ప్రకాశత్వమితియావత్. ధియ ఇదముభయమ్ - ధీనిష్ఠమేతద్ధర్మద్వయమ్, జ్ఞాతురర్థప్రకాశే హేతుత్వేనైవసాధ్యమ్ - జ్ఞాతుర్విషయ ప్రకాశకత్వే నహేతునా సాధనీయమ్, తన్నభవతీయది - జ్ఞాతురర్థ ప్రకాశకత్వంధియో నస్యాచ్చేత్, తద్ద్వయం తత్ర నస్యాత్ - తద్ధేతుకంధీత్వం, స్వప్రకాశత్వఞ్చ, బుద్ధౌనస్యాదిత్యర్థః. తతశ్చ జ్ఞాతురర్థ ప్రకాశే హేతుత్వస్య బుద్ధావవశ్యాభ్యుపగన్తవ్యతయా బుద్ధేస్సకర్మకత్వ సకర్తృకత్వే అవశ్యాభ్యుపేయే ఇతిభావః. నను నసకర్మకర్త్రవచ్ఛిన్నం జ్ఞానమాత్మభూతమ్, అపితు తతోఽన్యదేవ స్వాపాద్యవస్థానుభూతమ్ నిర్విశేషంజ్ఞానమిత్యత్రాహ - వక్ష్యామఇతి - స్వాపమూ

చార్వాదిషు చ స్వాపరూపార్థత్వస్థాసు చ, సంవిత్. అనుభూతిః, కతిప యైర్విశేషైర్యుక్తా భాతి - కైశ్చిద్ధర్మైర్యుక్తా భాసతే, నాపి నిర్విశేషా. భాతీత్యస్యానుషఙ్గః విశేషసామాన్యైర్యుక్తా సభాసతే ఇత్యర్థః. ఇతి స్వీయచిన్తాప్రసఙ్గే - నిపుణతరమ్. వక్ష్యమాణ ఇతి యోజనా స్వీయచిన్తాప్రసఙ్గే - స్వాపనిరూపణావసరే, అహమర్థాత్మత్వ సమర్థనే ఇతి వా నిపుణతరమ్. పరప్రయుక్తయుక్త్యపేక్షయేతి భావః. సుఖమహమస్వాప్సమ్, మామప్యహం న జ్ఞాతవాన్ ఇత్యాదినా పరోక్తప రామర్శేనైవేతి యావత్. యద్వా, నిపుణతరమ్ - విశదతమమ్.

ముఖాన్తరేణ సవిశేషత్వముపపాదయతి - సన్త్యేవేతి - స్వాభ్యుపేతాః - స్వాఙ్గీకృతాః, నిత్యత్వైకత్వముఖ్యాః నిత్యత్వైకత్వప్రభృతయః, స్వప్రకాశత్వానన్దత్వాదయో ముఖ్యశబ్దేన వివక్షితాః. నను; తే ధర్మా ధర్మిస్వరూపాః, ఇతి న నిర్విశేషత్వహానిః, స్వభిన్నవిశేషరాహిత్యస్యైవ నిర్విశేషత్వరూపత్వాత్ ఇత్యత్రాహ - సంవిత్స్వరూపా ఇతి - తవ తే - ప్రోక్తాస్తే ధర్మాః, సంవిత్స్వరూపా ఇతి - సంవిదాత్మకా ఇతి, అభ్యుపేతుమ్ - అఙ్గీకర్తుమ్, న సుశకా హి న శక్యా హీత్యర్థః. కుత ఇత్యత్రాహ - సత్స్వపీతి - ఏతత్స్వరూపాభ్యుపగమే సత్స్వపి —, తద్విధానాం వివాద ఉదితః తద్విధానామ్ - నిత్యత్వైకత్వాదిరూప ధర్మాణాం విషయే, వివాద ఉదితః — వివాద ఉత్పన్నః, బౌద్ధైః క్షణికత్వముక్తమ్, అనేనతు నిత్యత్వమ్, వైశేషికాదిభిశ్చ జడత్వబహుత్వే, అనేనతు స్వప్రకాశత్వైకత్వే, స్వరూపస్య తైస్సర్వైరభ్యుపేతమ్, అతో విప్రతిపత్తివిషయ స్సంప్రతిపత్తివిషయశ్చ ఏకస్య నేతి వక్తుమయుక్తమితి భావః. విప్రతిపత్త్యనన్తరభావినా స్వమతసిద్ధవిధాభేదోపపాదనేన చ తేషాం భేదానాం స్వరూపా

తిరిక్తత్వం దూషయతి - స్వాభిప్రేతాభిరితి - స్వాభిప్రేతాభిః - స్వాభ్యుపగతాభిః, ఆభిస్తద్విధాభిః - నిత్యత్వైకత్వప్రభృతిభిస్సంవిద్గతాభిర్విధాభిః నిజమతముద్భావ్యతే ఖలు - స్వకీయమతోద్భావనం క్రియతే ఖల్విత్యర్థః. క్షణికత్వవాదినం ప్రతి సంవిదో నిత్యత్వం సాధయతా త్వయా స్వరూపమాత్రాతిరేకేణ కిఞ్చిత్సాధితం వస్త్వస్తి వా నవా, అస్తి చేత్స ధర్మత్వమ్, నో చేత్సిద్ధసాధనమ్, స్వరూపమాత్రస్యోభయవాదిసిద్ధత్వాదిత్యాదికమిహాభిప్రేతమ్ - నిగమయతి - తస్మాదితి - తస్మాత్ - ఉక్తయుక్త్యా విశేషాణాం స్వరూపాతిరిక్తత్వస్యాఙ్గీకర్తవ్యత్వాత్, వస్తు - సంవిద్రూపమ్, ప్రమాణావగతకతిపయాకారయుక్తమ్ - ప్రమాణప్రతీతైః కతిపయైర్విశేషైస్సహితమ్ ఉపేయం హి - అభ్యుపేయం హి అనుమానస్య నిర్విశేషవస్తుసాధకత్వాభావన్నిగమయతి - సిద్ధ్యేదితి - తత్ - తస్మాత్, ఉక్తయుక్త్యా అనుమానస్య ధర్మిణి సవిశేషత్వావగమకత్వాదిత్యర్థః. కథమపి - కథఞ్చిదపి, అనుమానాన్మానతః, - అనుమానరూపప్రమాణాత్, భవతో నిర్విశేషస్య సిద్ధ్యేత్ - భవదభిమతనిర్విశేషంవస్తుసిద్ధిం న విన్దేదిత్యర్థః.

శ్రీ॥ శబ్దస్య తు విశేషేణ సవిశేష ఏవ వస్తున్యభిధానసామర్థ్యమ్, పదవాక్యరూపేణ ప్రవృత్తేః; ప్రకృతిప్రత్యయయోగేన హి పదత్వమ్. ప్రకృతిప్రత్యయయోరర్థభేదేన పదస్యైవ విశిష్టార్థప్రతిపాదనమపర్జనీయమ్. పదభేదశ్చార్థభేదనిబన్ధనః. పదసంఘాతరూపస్య వాక్యస్య అనేకపదార్థసంసర్గవిశేషాభిధాయిత్వేన న నిర్విశేషవస్తుని శబ్దః ప్రమాణమ్. ప్రత్యక్షస్య నిర్వికల్పకసవికల్పకభేదభిన్నస్య న నిర్విశేషవస్తుని ప్రమాణభావః. సవికల్పకం జాత్యాద్యనేకపదార్థవిశిష్టవిషయత్వాదేవ సవిశేషవిషయమ్, నిర్వికల్ప

కమపి సవిశేషవిషయమేవ, సవికల్పకే స్వస్మిన్ననుభూత పదార్థ
విశిష్టప్రతి సన్ధాన హేతుత్వాత్, నిర్వికల్పకన్నామ కేనచిద్విశే
షేణ వియుక్తస్య గ్రహణమ్, నతు సర్వవిశేషరహితస్య తథాభూత
స్య కదాచిదపి గ్రహణాదర్శనాదనుపపత్తేశ్చ కేనచిద్విశేషేణేద
మిత్థమితిహి సర్వాప్రతీతిరూప జాయతే త్రికోణసాస్నాదిసంస్థాన
విశేషేణవినా కస్యచిదపి పదార్థస్య గ్రహణాయోగాత్, అతో
నిర్వికల్పక మేకజాతీయ పిణ్డేషు ప్రథమపిణ్డ గ్రహణమ్; ద్వితీయాది
పిణ్డగ్రహణం సవికల్పకమిత్యుచ్యతే తత్ర ప్రథమపిణ్డగ్రహణే
గోత్వాదేరను వృత్తాకారతా నప్రతీయతే, ద్వితీయాదిపిణ్డగ్రహణే
ష్వేవానువృత్తిప్రతీతిః. ప్రథమప్రతీత్యనుసంహిత వస్తుసంస్థానరూప
గోత్వాదే రనువృత్తిధర్మ విశిష్టత్వం ద్వితీయాది పిణ్డగ్రహణావసే
యమితి ద్వితీయాదిపిణ్డగ్రహణస్య సవికల్పకత్వమ్ సాస్నాది వస్తుసం
స్థానరూపగోత్వాదే రనువృత్తి ర్న ప్రథమపిణ్డగ్రహణే గృహ్యతఇతి
ప్రథమపిణ్డగ్రహణస్య నిర్వికల్పకత్వమ్, నపునస్సంస్థానరూపజాత్యా
దేరగ్రహణాత్; సంస్థానరూప జాత్యాదేరప్యైన్ద్రియకత్వావిశేషాత్
సంస్థానేన వినా సంస్థానినః ప్రతీత్యనుపపత్తేశ్చ - ప్రథమపిణ్డగ్రహ
ణేపి స సంస్థానమేవవస్త్విత్థమితిగృహ్యతే. అతో ద్వితీయాది పిణ్డ
గ్రహణేషు గోత్వాదేరనువృత్తిధర్మవిశిష్టతా సంస్థానివత్ సంస్థా
వచ్చ సర్వైవగృహ్యతఇతి తేషుసవికల్పకత్వమేవ - అతః ప్రత
క్షస్య కదాచిదపి న నిర్విశేషవిషయత్వమ్.

శ్లో ॥ శక్తిశ్శబ్దస్యతుస్స్యాదభిమత సవిశేషార్థబోధే
విశేషా - ద్వ్యస్తాత్తస్య ప్రవృత్తిర్భవతిహిపదవా
క్యాత్మనార్థావబోధే । సంఘాతస్స్యాత్పదంయా
ప్రకృతిరపిచయః ప్రత్యయాస్త్వైతయోస్తద్వాచ్యే
భిన్నే విశిష్టాన్ గతిరిహపదాదేవసాధుర్నివారా ॥ ॥

నిన్నత్వంచార్థభేదాద్భవతిఖలు పదేష్వేషువాక్య
స్తుతేషాం సంఘాతోఽనైకమర్థం గమయతి వివిధై
రన్వితం తత్తదర్థైః । తస్మాచ్ఛబ్దోఽసమానం కథమపి
భవతాం నిర్విశేషార్థసిద్ధా - శిష్టంప్రత్యక్షమేకం
తదపినహిభవేన్నిర్విశేషప్రమాణమ్ ॥ ౧౬౪ ॥

ప్రత్యక్షంనిర్వికల్పంభవతిహి సవికల్పఞ్చభిన్నంద్వి
ధైతత్ - తత్రాద్యం ప్రాథమ్యపిణ్డగ్రహణమిహసజా
తీయపిణ్డేషుయత్స్యాత్ । అన్యత్తుస్యాద్ద్వితీయాది
కతదవగతిభాసమానానువృత్తి - జాత్యాదౌయా
నభాతిప్రథమతరసముత్పన్నపిణ్డప్రతీతౌ ॥ ౧౬౫ ॥

జాత్యాదేర్నిర్వికల్పేనభవతి జహలుసంబన్ధరూపాను
వృత్తే - భాసంతత్తుద్వితీయాదికమతిషు తతోభేద
తోఽర్థ్యక్షభేదః । సంస్థానంవస్తునోయత్ప్రథమ
మతిమతం తత్రగోత్వాదిరూపే - ధర్మేభాతాను
వృత్తిర్యతఇహ సవికల్పామతోఽదీచ్యబుద్ధిః ॥ ॥

సంస్థానేనైవసాస్నాదికఇహవివిధేసాఽనువృత్తిః ప్రతీ
తా- గోత్వాదౌ నిర్వికల్పాతతఇయముదితాపూర్వ
పిణ్డప్రతీతిః । తుల్యంజాత్యాదిభానం ప్రథమతదిత
రాధ్యక్షయోరిన్ద్రియాణాం - ధర్మేతద్ధర్మిణోర్వగ్ర
హణఇహనమతాతుల్యసామర్థ్యయోగాత్ ॥ ॥

సంస్థానోత్తీర్ణసంస్థానవ్యపగతి విరహాచ్చప్రసంస్థాన
యుక్తం - ప్రాగ్వ్యక్తిగ్రాహి హ్యేవిస్ఫురతి ప్రసరతశ్చైక
మిత్యేవవస్తు । ప్రత్యక్షంతద్విశేషైరుపహితవిషయం
భాతిజాత్యాదిరూపై - ర్యత్తద్ద్వైధావిభిన్నం నహి
భవతితతోనిర్విశేషార్థసిద్ధిః ॥ ౧౬౮ ॥

యత్ప్రోక్తం నిర్వికల్పం సకలవిధ భిదాశూన్యవస్తు
ప్రతీతి - స్తస్మాత్తన్నిర్విశేషావగమకమితినైతత్ప్రగ్విధ
జ్ఞప్రక్ఌప్తేః । సైషాసైవోపపన్నా జగతి సకలధీ
ధర్మిణోర్థంప్రకారా - ద్దృష్టానోనిర్విశేషావగతి
రనుమతాక్వాపి కాచిత్కదాపి ॥ ౧౬౯ ॥

తస్మాత్తన్నిర్వికల్పంభవతి కతిపయైర్వర్జితం యద్వి
శేషై - స్తద్గ్రాహిత్వేనవాచ్యంనతు సకలభిదావర్జి
తార్థప్రతీతిః । ॥ ౧౭౦ ॥

అ॥ అథ శబ్దస్య నిర్విశేషవస్తుసాధకత్వంవ్యుదస్యతి - శక్తి
రిత్——

టీ॥ శబ్దస్యతు - శబ్దప్రమాణస్యతు, విశేషాత్ - విశేషతః, అభిమతసవిశేషార్థబోధే - తాత్పర్యవిషయీభూత విశేషోపహితార్థవిషయకబోధోత్పాదే, శక్తిః - సామర్థ్యమ్, కుతఇత్యత్రాహ యస్మాదితి - యస్మాత్ - యతోహేతోః, తస్య - శబ్దస్య, పదవాక్యాత్మనా - పదాత్మనా, వాక్యాత్మనాచ, అర్థావబోధే - స్వార్థవిషయకశాబ్దబోధోత్పాదే, ప్రవృత్తిః - హేతుత్వమ్। భవతిహి భవతి ఖలు, యత్తదోర్నిత్యసంబన్ధాత్. తతోహేతోరిత్యుపస్థాపితం శక్తిరితి పూర్వేణాన్వితార్థకమ్. తథాచ శబ్దస్య పదరూపస్యవాక్య

రూపస్య చ కృత్స్నస్య స్వతాత్పర్యవిషయీభూత తత్తద్విశేష విశిష్టార్థ బోధోపయికత్వేన స్వభావ ఇతి న నిర్విశేషార్థబోధకత్వమితి భావః. విశేషాదిత్యనేన ప్రమాణాన్తరాపేక్షయా శబ్దస్య సవిశేషార్థబోధోపయికవ్యావర్తకాకారః ప్రతిపాదితో భవతి. స చాకారః పదవాక్యాత్మనేత్యత్ర స్పష్టః. పదవాక్యాత్మనేత్యనేన వివక్షితమర్థముపపాదయతి - సంఘాత ఇత్యాదినా. ప్రకృతిప్రత్యయయోశ్చ ప్రత్యయః -, ఏతయోః, సంఘాతః - సముదాయః, పదం స్యాదిత్యన్వయః. ప్రకృతిప్రత్యయ సముదాయస్య పదరూపత్వాదితి భావః. తావతాఽపి మాయాత మిత్యత్రాహ - తద్వాచ్య ఇతి. తద్వాచ్యే - ప్రకృతిప్రత్యయయోర్వాచ్యేఽర్థే, భిన్నే - భిన్నే సతి, సా విశిష్టావగతిః - సా విశేషణవిశిష్ట విషయకప్రతీతిః, పదాదేవ పదేనైవ దుర్నివారా - దుష్పరిహారా, భవతీత్యధ్యాహారః. ప్రకృతిప్రత్యయయోస్సముదాయస్యైవ పదరూపత్వాత్, తేనచ ప్రకృత్యర్థోపహితస్య ప్రత్యయార్థోపహితస్య వా, ప్రత్యయార్థస్య ప్రకృత్యర్థస్య ప్రతీతేరుత్పాదావశ్యమ్భావేన పదేనైవ విశిష్టార్థప్రతీతిర్జాయమానా దుష్పరిహారా భవతీతి భావః.

అథ వాక్యస్య విశిష్టార్థబోధకత్వం వాక్యాత్మనేత్యనేన వివక్షితముపపాదయతి - భిన్నత్వేచేతి - ఏషు పదేషు - ప్రకృతి ప్రత్యయసంఘాతరూపేషు పదేషు, భిన్నత్వే చ - పరస్పరం భేదే చ, అర్థభేదాద్భవతి - వాచ్యభేదాద్భవతి, తావతా కిమాయాతమిత్యత్రాహ - వాక్యన్త్వితి - వాక్యన్తు - వాక్యం పునః, తేషాం సంఘాతః - పదానాం సముదాయః, వివిధైః - విభిన్నైః, తత్తదర్థైః - తత్తత్పదార్థైస్సహ, అన్వితం - సంబద్ధమ్, నైకమర్థమ్ - అనేకమర్థమ్, గమయతి ప్రతిపాదయతీత్యర్థః. తథా చ పదభేదస్యార్థభేద నిబన్ధనత్వాత్,

పదసముదాయరూపస్య వాక్యస్య విభిన్నతత్తత్పదార్థాన్వితానేకార్థబోధకత్వాద్విశిష్టార్థబోధకత్వమవర్జనీయమితిభావః. ఉక్తహేతోశ్శబ్దస్య సవిశేషార్థబోధకత్వం ప్రత్యాచష్టే - తస్మాదితి. తస్మాత్ - ఉక్తహేతోః, భవతాం నిర్విశేషార్థసిద్ధౌ - భవదభిమతనిర్విశేషవస్తుప్రతీతౌ, కథమపి కథఞ్చిదపి, శబ్దోనమానమ్ శబ్దోన ప్రమాణమిత్యర్థః. ఏతావతా ప్రత్యక్షానుమానశబ్దేషు త్రిషు ప్రమాణేషు అనుమానశబ్దయోః నిర్విశేషసాధకత్వం వ్యుదస్య ప్రత్యక్షస్య తద్వ్యుదస్యతి - శిష్టమిత్యాదినా - శిష్టమ్ - నిర్విశేషవస్తుసాధకతయాభవద్భిః వ్యుత్పాదనీయేషు ప్రమాణేషు పరిశిష్టమ్, ఏకం ప్రత్యక్షమ్ - ప్రత్యక్షప్రమాణమేకంభవతి, తదపి నిర్విశేషే ప్రమాణన్నభవేద్ధి - నిర్విశేషేవస్తుని ప్రమాణన్నస్యాదిత్యర్థః.

ప్రత్యక్షస్య నిర్వికల్పకసవికల్పకభేదేన భిన్నస్యద్వివిధస్యాపి నిర్విశేషవస్తుసాధకత్వన్నేత్యాహ - ప్రత్యక్షమితి - ఏతత్ప్రత్యక్షమ్ - నిర్వికల్పం సవికల్పఞ్చేతి ద్విధాభిన్నమ్ - ద్విధాపి భిన్నం, భవతీతియోజనా, పరైర్నిరవచ్ఛిన్నవిషయతాశాలి జ్ఞానస్య అఖణ్డాకారధీరూపస్య నిర్వికల్పకత్వేనప్రతిపాదనాత్తద్వ్యుదాసార్థం స్వయంతల్లక్షణమాహ. తత్రేతి తత్ర - నిర్వికల్పకసవికల్పకయోర్మధ్యే, ఆద్యమ్ నిర్వికల్పకమ్ సజాతీయపిణ్డేష్వహప్రాథమ్యపిణ్డగ్రహణమ్ సజాతీయపిణ్డేషుమధ్యే ప్రాథమికపిణ్డగ్రహణమిత్యర్థః. పిణ్డస్య ప్రాథమికత్వన్నామ; ప్రథమప్రత్యక్షవిషయత్వం, ప్రత్యక్షే ప్రాథమ్యఞ్చ స్వవిషయసజాతీయవిషయకస్వసమానాధికరణప్రత్యక్షధ్వంసాసమానకాలీనత్వం, సాజాత్యం గోత్వాదిరూపేణ స్వసమానాధికరణప్రత్యక్షే స్వవిషయ సజాతీయ విషయకత్వ నివె

శాత్, గోప్రత్యక్షేషు ప్రాథమికప్రత్యక్షస్య ఘటప్రత్యక్షోత్తరస్య న నిర్వికల్పకత్వానుపపత్తిః । స్వసామానాధికరణ్య నివేశాత్ చైత్రీయగోప్రత్యక్షోత్తరస్య మైత్రీయగోప్రత్యక్షస్య ప్రాథమికస్య న నిర్వికల్పకత్వానుపపత్తిః. యద్యప్యేవమపి, ద్వితీయాదిపిణ్డగ్రహణస్యాపి చైత్రీయస్య ప్రథమపిణ్డగ్రహణత్వం దుర్నివారం, మైత్రీయప్రథమప్రత్యక్షవిషయత్వరూప ప్రాథమికత్వస్యాపి చైత్రీయద్వితీయాదిగ్రహణవిషయీభూత పిణ్డేఽనపాయాత్, తథాపి పిణ్డాన్విత ప్రాథమ్యశరీరప్రవిష్ట ప్రథమప్రతీతేరంశభేదేనగ్రహణేఽపి వ్యుత్పత్తి వైచిత్ర్యేణాన్వయాంగీకారేణా దోషాత్, తథాచప్రత్యక్ష విశిష్ట ప్రత్యక్షం సజాతీయ పిణ్డేషు ప్రథమపిణ్డగ్రహణమిత్యర్థః. వైశిష్ట్యఞ్చ తదాత్మ్య స్వవిశిష్ట ప్రత్యక్షత్వం స్వసమానకాలికత్వోభయ సంబన్ధేన. ప్రత్యక్షే స్వవైశిష్ట్యం స్వవిషయ సజాతీయ విషయకత్వ స్వసామానాధికరణ్యోభయ సంబన్ధేన. యద్యపినిరుక్త నిర్వికల్పకలక్షణే స్వవిషయసజాత్యం స్వవిషయనిష్ఠజాతిరూపం నశక్యం వక్తుమ్, సిద్ధాన్తే జాతేస్సంస్థానాతిరిక్తాయా అనంగీకారేణసంస్థానస్య చత్రికోణసాస్నాదిరూపస్య ప్రతివ్యక్తివిశ్రాన్తత్వేనాననుగతత్వేన లక్షణే అనుగతేప్రవేశయితు మశక్యత్వాత్, స్వవిషయ సజాతీయత్వస్య స్వవిషయవృత్తిధర్మవత్వరూపత్వే ప్రమేయత్వాదికమాదాయ గవాది సజాతీయత్వం ఘటాదీనామప్యస్తీతి ఘటాది ప్రత్యక్షోత్తరస్య గవాదిప్రత్యక్షస్య ప్రాథమికస్య నిర్వికల్పకత్వానుపపత్తిః, తథాపి స్వవిషయతావచ్ఛేదకరూపేణ స్వవిషయ సజాతీయత్వస్య నివేశేనానుపపత్తివిరహాత్, గోత్వాదినాగవాది ప్రత్యక్షవిషయతావచ్ఛేదకం గోత్వాదికమేవ, న ప్రమేయత్వాదిక మితి నోక్తదోషః. నిర్వికల్పకం లక్షయతి - అన్యత్త్వితి – జాత్యాదౌ

భాసమానానువృత్తిః - జాత్యాదావనువృత్తిభానసహితా, ద్వితీయాది కతదవగతిస్తు - ద్వితీయాదికపిణ్డప్రతీతిస్తు, అన్యథా స్యాదితి యోజనా - అన్యథా స్యాత్ - నిర్వికల్పకం భవేదిత్యర్థః. యథా - యథాఽనువృత్తిః, ప్రథమతరసముత్పన్నపిణ్డప్రతీతౌ - ప్రథమోత్పన్నగవాదిరూపపిణ్డప్రతీతౌ, నభాతి - నభాసతే, ఏతేన జాత్యాదావనువృత్త్యవగాహిత్వ, తదనవగాహిత్వరూప వైలక్షణ్యాత్ సవికల్పక నిర్వికల్పకయోర్భేద ఇత్యుక్తం భవతి. ॥ ౧౬౫ ॥

నిర్వికల్పకే జాత్యాదేరనువృత్తిర్న భాసత ఇత్యంశముపపాదయతి - జాత్యాదేరితి - జాత్యాదేః - జాతిప్రభృతికస్య ధర్మస్య, బహుసంబన్ధరూపానువృత్తేః - అనేకవ్యక్తిసంబన్ధరూపానువృత్తేః, నిర్వికల్పకే భానం నభవతీతి యోజనా - నిర్వికల్పకేభానం నాస్తీత్యర్థః. ప్రాథమికవ్యక్తిగ్రహణస్యైవ నిర్వికల్పకరూపత్వాత్, తద్దశాయాం సజాతీయవ్యక్త్యన్తరాగ్రహణేన అనేకవ్యక్తిసంబన్ధరూపానువృత్తిర్జాత్యాదౌ తత్ర నభాతుంయోగ్యేతి నతత్ర తద్భానం సంభవతీతి భావః. సవికల్పకే అనువృత్తిభాన ముపపాదయతి - తత్త్వితి - తత్తు - జాత్యాదేర్బహుసంబన్ధరూపానువృత్తేర్భానంతు, ద్వితీయాదికమతిషు - ద్వితీయాదిపిణ్డప్రతీతిషు, భవతీత్యనుషఙ్గేణాన్వయః. ద్వితీయాదిపిణ్డగ్రహణదశాయామనేకవ్యక్తీనాం సజాతీయానాం ప్రతీతత్వేన తత్సంబన్ధరూపానువృత్తేర్జాత్యాదౌ భాన మాచిత్యావర్జితమితిభావః. ఉక్తభేదకాకారాభ్యామధ్యక్షభేద ఇత్యాహ - తతోభేదత ఇతి - ఉక్తానువృత్త్యవగాహిత్వ, తదన వగాహిత్వ, రూప, భేదకాకారత ఇత్యర్థః. అధ్యక్షభేదః - ప్రత్యక్షభేద ఇత్యర్థః. ఉక్తమేవ వ్యావర్తకరూపంద్వివిధం నిర్వి

కల్పక సవికల్పకశబ్దయోః ప్రవృత్తినిమిత్తమితి తన్నిబన్ధనమేవ సవి
కల్పక న్నిర్వికల్పకమితి ప్రాచాం వ్యవహారో ఽధ్యక్షవిషయకో
ద్వివిధో భవతీత్యాహ - సంస్థానమితి - వస్తునః - గవాదిరూపవస్తునః
యత్ సంస్థానమ్ - త్రికోణసాస్నాదిరూపమ్, ప్రథమమతిమతమ్ -
ప్రథమప్రతీత్యా ఽవగతమ్. తత్ర గోత్వాదిరూపే ధర్మే - తస్మిన్ గో
త్వాది రూపే ధర్మే, ఇహ - ద్వితీయాదిప్రతీతౌ, యతః - యస్మాత్
అనువృత్తిః, భాతా - భాసమానా, అతః - ఉదీచ్యబుద్ధిః - ద్వితీయాది
బుద్ధిః, సవికల్పామతా - సవికల్పేతిప్రతీతేత్యర్థః. ॥ ౧౬౬౪ ॥

వివిధే, గోత్వాదౌ సాస్నాదికే సంస్థానే - గోత్వాదిశబ్దవా
చ్యే సాస్నాదిరూపసంస్థానే, ఇహ - అస్యాం పూర్వపిణ్డప్రతీతౌ, సా ఽను
వృత్తిః - అనేక వ్యక్తిసంబన్ధరూపానువృత్తిః, నైవ ప్రతీతా -
నైవ భాతా, తతః - తస్మాద్ధేతోః, ఇయం పూర్వపిణ్డ ప్రతీతిః -
ఇయం ప్రథమపిణ్డ బుద్ధిః, నిర్వికల్పోదితా - నిర్వికల్పేత్యుచ్యత
ఇత్యర్థః. నిర్వికల్పే జాత్యాదీనాం భానన్నాస్తీతి పరేషాం మతం
ప్రత్యాచష్టే - తుల్యమితి - ప్రథమతదితరాధ్యక్షయోః - ప్రథమ
పిణ్డప్రత్యక్ష, ద్వితీయాదిపిణ్డ ప్రత్యక్షయోః, జాత్యాదిభానమ్ - జా
త్యాదీనాం ధర్మాణాం భానమ్, తుల్యమ్ - సమమిత్యర్థః. కుత
ఇత్యత్రాహ - ధర్మ ఇతి - ధర్మే - జాత్యాదిరూపే ధర్మే, ధర్మి
ణీవ - తద్ధర్మిణి వ్యక్తావివ, గ్రహణే - భానే, మతాత్ - అభిమ
తాత్, ఇన్ద్రియాణాం తుల్యశక్తియోగాదిత్యర్థః. అయం భావః.
ప్రాథమికప్రత్యక్షే జాత్యాదేరభానే న నియామకం కిఞ్చిత్పశ్యామః
ధర్మిణో వ్యక్తేర్భాసకానామిన్ద్రియాణాం ద్వితీయాది ప్రత్యక్ష ఇవ
ప్రాథమికప్రత్యక్షేపి సామర్థ్యస్య తుల్యత్వాత్, వ్యక్తిభాసకస్య

ఇన్ద్రియాణాం వ్యక్త్యాసంయోగస్యైవ జాత్యాదౌసంయుక్తాపృథక్సిద్ధిరూపసంబంధస్య తద్భాసకస్య తుల్యత్వాదిత్యర్థః. ఏవం ప్రథమగ్రహణే జాత్యాదిభానవిరహం తత్ర జాత్యాదిభాన ప్రయోజకీభూత సామగ్రీసమ్పత్తిప్రదర్శనేనపరిహృత్య లోకానుభవవిరహాదపి తంపరిహరతి - సంస్థానోత్తీర్ణేతి. సంస్థానోత్తీర్ణ సంస్థాన్యవగతి విరహాచ్చాపి - త్రికోణసాస్నాదిరూపసంస్థానోజ్ఝిత గవాదిరూప సంస్థానినః ప్రతీతివిరహాచ్చాపీత్యర్థః. ప్రథమపిణ్డగ్రహణే జాత్యాది భానవిరహం పరోక్తముక్తయుక్త్యా పరిహృత్య తత్ర తద్భానన్ని గమయతి - అతశ్చేతి - అతశ్చ - ప్రథమపిణ్డగ్రహణే జాత్యాది భానవిరహస్య కథఞ్చిదపి వక్తుమశక్యత్వాత్, ప్రాథమ్యపిణ్డగ్రహేపి - ప్రాథమికపిణ్డగ్రహణేపి, వస్తు - గవాదికమ్, ఇత్థమిత్యేవస్ఫురతి— త్రికోణసాస్నాదిరూప సంస్థానయుక్తమేవ భాసతే ప్రత్యక్షస్య నిర్వికల్పక సవికల్పకభేదభిన్నస్య ద్వివిధస్యాపి ఉక్తయుక్త్యా సవిశేషార్థావగాహిత్వాన్న నిర్విశేషవస్తు సాధకత్వమిత్యాహ - ప్రత్యక్షమితి ద్వేధావిభిన్నమ్ యత్ప్రత్యక్షమ్, తత్, జాత్యాదిరూపైర్విశేషైః - జాత్యాదిరూపైర్ధర్మైః, ఉపహిత విషయంభాతి - విలిత విషయకంభాసతే, తత్ - తస్మాద్ధేతోః - తతః-ప్రత్యక్షతః, నిర్విశేషార్థసిద్ధిః - నిర్విశేషవస్తుసాధనమ్, నభవతిహి - నభవతిఖల్విత్యర్థః.

పరోక్తస్యాఖణ్డాకారధీరూపస్య నిర్వికల్పకస్య తదుక్తని ర్విశేషసాధకత్వం తథావిధజ్ఞప్తేరనుపలబ్ధిపరాహతత్వా, దనుపపన్నత్వాచ్చ, నిరస్యతి-యత్తూక్తమిత్యాదినా - స్పష్టోర్థః. ॥౧౬౭౪॥

నిర్వికల్పకస్యోక్తరీత్యా సకలవిశేషోజ్ఝితవస్తువిషయకత్వాభావేన ప్రోక్తరీత్యా అనువృత్త్యాదిరూప కతిపయధర్మాదివిశిష్టత్వాదిధర్మ విషయకత్వస్యైవ స్వీకృతత్వేన వ్యతయా న తతో నిర్విశేషసిద్ధిరితి నిగమయతి - తస్మాదితి. ॥ ౧౮౦ ॥

శ్రీ॥ అత ఏవ సర్వత్ర భిన్నాభిన్నత్వమపి నిరస్తమ్. ఇదమిత్థమితి ప్రతీతౌ ఇదమిత్థంభావయోరైక్యం కథమివ ప్రత్యేతుం శక్యతే, ఇత్థమ్భావస్సాస్నాదిసంస్థానవిశేషః. తద్విశేష్యం ద్రవ్యమిదమంశ ఇత్యనయోరైక్యం ప్రతీతిపరాహతమేవ. తథాహి. ప్రథమమేవ వస్తు ప్రతీయమానం సకలేతరవ్యావృత్తమేవ ప్రతీయతే, వ్యావృత్తిశ్చ గోత్వాదిసంస్థానవిశిష్టతయేత్థమితి ప్రతీతేః. సర్వత్ర విశేషణవిశేష్యభావప్రతిపత్తౌ తయోరత్యన్తభేదః ప్రతీత్యైవ సువ్యక్తః. తత్ర దణ్డకుణ్డలాదయః పృథక్సంస్థానసంస్థితాస్స్వనిష్ఠాశ్చ కదాచిత్ క్వచిద్ద్రవ్యాన్తరవిశేషణతయా అవతిష్ఠన్తే - గోత్వాదయస్తు ద్రవ్యసంస్థానతయైవ పదార్థభూతాస్సన్తో ద్రవ్యవిశేషణతయాఽవస్థితాః. ఉభయత్ర విశేషణవిశేష్యభావస్సమానః. తత ఏవ తయోర్భేదప్రతిపత్తిశ్చ - ఇయాంస్తు విశేషః. పృథక్స్థితి ప్రతిపత్తియోగ్యా దణ్డాదయః. గోత్వాదయస్తు, నియమేన తదనర్హా ఇతి. అతో వస్తువిరోధః ప్రతీతిపరాహతశ్చేతి ప్రతీతిప్రకారనిహ్నవాదేవోచ్యతే. ప్రతీతిప్రకారోఽప్యయమిత్థమిత్యేవ సర్వసమ్మతః. తదేతత్ సూత్రకారేణ (నైకస్మిన్నసంభవా)దితి సువ్యక్తముపపాదితమ్. తత్ర ప్రత్యక్షస్య సవిశేషవిషయత్వేన ప్రత్యక్షాది దృష్టసమ్బన్ధవిశిష్టవిషయత్వాదనుమానమపి సవిశేషవిషయమేవ.

శ్లో॥ ప్రత్యక్షస్తంభకుంభాద్యాకారాణా మృతమపి తతఏవేహ
సర్వత్రభిన్నా - భిన్నత్వంయుక్తిభంగాన్న్వతిహతఇవ
ఇత్థంత్వయోరేకభావః । ఇత్థంభావస్తుసాస్నాదికము
యమిదమంశస్తుతద్ధర్మిభూతం - ద్రవ్యంహ్యైక్యంత
యోస్తైః కథమివసువచంవ్యాహతం యత్ప్రతీత్యా ॥

ఐక్యేనప్రత్యభిజ్ఞాగ్రహణ మథమతిశ్చైకశబ్దాద్వ
నామ - త్వర్థీయంయత్ సమానాధికరణ వచనంయు
స్సహైవోపలమ్భః । భిన్నాభిన్నత్వసిద్ధావిహపర
కథితాహేతవోన స్వపుష్టం - వ్యాహత్యాచాన్యథా
సిద్ధ్యభిభవతఇమేసాధయేయుస్తథాహి ॥ ౧౭౨ ॥

వ్యావృత్తంసత్ప్రస్తాత్ప్రథమమఖిలవస్తూపలబ్ధౌవిభాతి
వ్యావృత్తిస్సాచ సంస్థానతఇహభవితాతద్గతేత్థం త్వ
రూపాత్ । సర్వత్రప్రత్యయే యం విశదమనుగతో
ధర్మధర్మిప్రభేదో - నాపహ్నోతుంసశక్యః
ప్రమితిశరణతా హ్యై రూప్యతోర్థసిద్ధ్యా ॥ ౧౭౩ ॥

దణ్డాద్యాస్తత్ర ధర్మాస్స్థితిసమవహితాస్తైః పృథక్చ
స్వనిష్ఠా - ఏతేదృష్టాఃకదాచిత్క్వచిదపిచ పరత్రాపి
నిష్ఠాముపేతాః । సంస్థానత్వేనసిద్ధానపృథగవసితా
భాన్తిగోత్వాదయస్త్వేత్యేషా మృత్వర్థహీనాప్ర
మితిరథసహైవోపలమ్భశ్చయుక్తః ॥ ౧౭౪ ॥

దణ్డాదౌచైవగోత్వాదిషుచ సమమిదం ధర్మధర్మి
త్వమేషు - స్పష్టోఽభేద ఏషాన్నతదుపహతయే ప్ర

త్యయాంపహ్నవ్యాహారః । ఏకోదణ్డీతివత్ స్యాన్నతిరపి
చగవీహ్యైకశబ్దానువిద్ధా . తజ్జాతీయాన్యబాధంగమ
యతినపున ర్ధర్మధర్మ్యైక్యమేషు ॥ ౧౭౫ ॥

భేదేఽభేదాద్విరోధః ప్రమితిహతఇతిప్రోచ్యతేయైస్తు
తేషాం - తత్స్వభావ్యాపలాపస్స్ఫుటతర ఇదమిత్థం
ప్రకారాభిబుద్ధిః । నిర్దిష్టస్సూత్రకారై స్స్ఫుట
మిహతుభిదాభేదగోఽయం విరోధో - నైకస్మిన్నిత్య
తోన్యోన్విషతిమతమిదం దుర్బలం భాస్కరీయమ్ ॥
తత్ప్రత్యక్షం విశేషోపహిత విషయకం సిద్ధమేతద్గ్ర
హీత - వ్యాప్త్యాపి తేనుమానం నతదపిచతతో నిర్వి
శేషావగాహి । మానానామస్తుసంఖ్యాస్విహవిమతి
రథాప్యభ్యుపేతంప్రమాణం - సర్వైస్సర్వం విశే
షోపహిత విషయకం ప్రోక్తరీత్యైవబోధ్యమ్ ॥౧౭౬ ॥

అ ॥ ప్రసంగాద్భేదాభేదవాద న్నిరాకరోతి - ప్రత్యస్త
మితి—

టీ ॥ భాస్కరాణాంమత మభిమతం; సర్వత్ర . జాతివ్యక్తిపిణ్డ
ద్వయగుణగుణికార్యకారణాదౌ సర్వత్ర, యత్; భిన్నాభిన్నత్వమ్-
భిన్నత్వేసతి అభిన్నత్వంయత్, తదిత్యధ్యాహారః. తత్ప్రత్యస్తమ్ -
తన్నిరస్తమిత్యర్థః. కుతఇత్యత్రాహ - తతఏవేతి. తతఏవ - ప్రథమ
పిణ్డగ్రహణస్య విశిష్టవిషయకత్వ సమర్థనాదేవ, కథమిత్యత్రాహ
కథమితి - ఇదమిత్థంత్వయోః - ఇదమ్పదార్థస్యధర్మిణః, ఇత్థంత్వ
స్య సంస్థానస్యచ, ఏకభావః - అభేదః, కథం - కథమివ, స్యాత్-
భవేదిత్యర్థః. భేదాభేదవాదినా పిణ్డానా మన్యోన్యభేదాభేదసమ

ర్థనే ఇదమిదన్న భవతీతి భేదః, ఇదమిదమ్భవతీత్యభేద ఇత్యేకస్యైవ యుగపద్భావాభావరూప వ్యాహతిపరిహారార్థం జాత్యాత్మనా అభేదః, వ్యక్త్యాత్మనా భేదఇత్యాకారద్వయేన భేదాభేద ఉపపాదితః. జాతిగతోఽభేదః, వ్యక్తిగతో భేదశ్చేతి నైకస్యద్వ్యాత్మకతేతి శఙ్కాపరిహారాయ జాతివ్యక్త్యోశ్చాన్యోన్యస్యం భేదాభేద ఉక్తః. తన్నిర్వహణాయ ఆకారాన్తరా ప్వయాదర్శనాత్ ప్రతీతిరేవ శరణమిత్యాశ్రితా. అత స్తన్నిరాసాయ ప్రథమం జాతివ్యక్త్యోర్భేదేనైవ ప్రతీతే రభేదస్య ప్రతీతివిరోధం దర్శయతి - ప్రతిహత ఇతి - ప్రతిహతః - ఇదమిత్థమితి ప్రతీతిపరాహతః, అస్య ఏకభావ ఇత్యనేనాన్వయః.

ఇదమిత్థంభావయోరైక్యానుపపత్తిం ప్రోక్తాం తయోస్స్వరూపనిరూపణేన ఉపపాద్య ప్రతిహత ఇత్యుక్తమర్థఞ్చ విశదయతి - ఇత్థంభావస్త్వితి - ఇత్థంభావస్తు - ఇదమిత్థమితిప్రతీతౌ ప్రకారీభూయభాసమాన ఇత్థంభావో యస్సతు, సాస్నాదికం - గవాదిసంస్థానభూతం సాస్నాదికమిత్యర్థః. అయమిదమంశస్తు - తత్ప్రతీతౌ ధర్మిభూతఇదం పదార్థస్తు, తద్ధర్మిభూతం ద్రవ్యం - సాస్నాదేరాశ్రయభూతంగవాదిద్రవ్యం, హీతిప్రసిద్ధా తయోః - సాస్నాదిసంస్థానగవాదిద్రవ్యయోరిత్యర్థః. ఐక్యమ్—, తైః - భాస్కరైర్వాదిభిః, కథమివసువచం కథం వక్తుంశక్యం, ధర్మధర్మిణోస్సాస్నాదిక గవాద్యోరభేదః కథఞ్చిదపినవక్తుం శక్యఇతిభావః. తయోరభేదే ప్రతిహతఇత్యుక్తం ప్రతీతివిరోధం విశదయతి — వ్యాహతమితి - యత్ ఐక్యం, ప్రతిత్యా- ప్రత్యయేనఇదమిత్థమిత్యనేన, వ్యాహతమ్ పరాహతమ్ -బాధితమిత్యర్థః. తదిత్యధ్యాహారేణతత్ ఐక్యం కథంసువచమితి యోజనా, అత్ర జాతివ్యక్త్యోర్భేదాభేదేచత్వారో హేతవః పరోక్తాః,

తౌనమూద్యతే హాం యథాసంభవ మసిద్ధ్యన్యథాసిద్ధిభ్యాం భిన్నాభిన్న త్వాసాధకత్వం ప్రతిపాదయతి. ఐక్యనేత్యాదినా - ఐక్యేన ప్రాచ్యపిణ్డ గ్రహణమ్ - అభేదేన ప్రథమపిణ్డగ్రహణమిత్యర్థః. ప్రథమపిణ్డగ్ర హణే జాతే రనేకవ్యక్తిసంబన్ధరూపానువృత్త్యప్రతీతే వ్యక్తివ్యా వర్తకాకార మన్తరైవభానాద్వ్యక్తేర్జాత్యా భిన్నత్వేన భానమిత్య ర్థః. ఏకశబ్దాన్మతిః - ఇయమేకా గౌరిత్యేకశబ్దానువిద్ధప్రత్యయః, జాతి వ్యక్త్యోరభేదే నైతాదృశప్రత్యయో ఘటతఇత్య స్యప్రత్యయస్య అభేదసాధకత్వమితిభావః. వినామత్వర్థీయమ్ - మత్వర్థీయప్రత్య యం వినా, యత్సమానాధి కరణవచనమ్ - సమానాధికరణవాక్యం యత్, ఇయంగౌరిత్యత్ర వ్యక్తివాచీదంశబ్దేన జాతివాచిగోశబ్దస్స మానాధికరణతయా పఠ్యతే, గోశబ్దోత్తర మ్మత్వర్థీయప్రత్యయశ్చ నదృశ్యతే, యదిజాతేర్వ్యక్త్యా అత్యన్తభేదస్స్యాత్; తదా దేవదత్తాదిభిరత్యన్తభిన్నదణ్డాది వాచకదణ్డాదిశబ్దేన మత్వర్థీయ ప్రత్యయ యుక్తేన యథా దేవదత్తాదివాచకశబ్దస్య దేవదత్తో దణ్డీతి సమానాధికరణప్రయోగః, తద్వదిహాపి మత్వర్థీయ ప్రత్యయ సాపేక్ష ఏవ సమానాధికరణప్రయోగస్స్యాత్, తథాప్రయోగ విరహాత్, న జాతివ్యక్త్యోరత్యన్తభేద ఇతి నిరుక్తమత్వ ర్థీయప్రత్యయనిరపేక్ష సమానాధికరణవాక్యం భిన్నాభిన్నత్వ సాధకమితిభావః. యస్సహైవోపలమ్భః - జాతివ్యక్త్యోస్సహైవ య ఉపలమ్భః, సహోపలమ్భనియమ ఇత్యర్థః. అయమపి భిన్నా భిన్నత్వం సాధయతి జాతివ్యక్త్యోః, అత్యన్తభేదేహి జాతేర్వ్యక్తితః నాయన్నియమ ఉపపద్యతే, దేవదత్తాదితః అత్యన్తభిన్నదణ్డాదేర్ధ ర్మస్య దేవదత్తాదిభి స్సహోపలమ్భనియమాదర్శనాత్, అతస్సహోపలమ్భనియమోऽయం జాతేర్వ్యక్తితోऽత్యన్తభేదన్ని

వారయతీతి భావః. భిన్నాభిన్నత్వాసిద్ధావిహ - ఇహాభిన్నభిన్నత్వాసిద్ధౌ, ఇమే పరికల్పితా హేతవః - ఏతే పరైర్భాస్కరైః ప్రతిపాదితా హేతవః, వ్యాహతత్యా అన్యథాసిద్ధ్యభిభవతశ్చ - అసిద్ధ్యా, అన్యథాసిద్ధ్యభిభవా, చ్చేత్యర్థః. స్వమిష్టం న సాధయేయుః - స్వాభీష్టం భిన్నాభిన్నత్వం సాధయితుం న ప్రభవన్తీత్యర్థః. ఉక్తహేతూనాం ప్రకో క్తానామసిద్ధ్యన్యథాసిద్ధ్యభిభవాభ్యామసాధకత్వముక్తముపపాదయతి - తథాహీతి - ॥ ౧౭౨ ॥

తత్ర ఐక్యేన ప్రథమపిణ్డగ్రహణరూపప్రత్యక్షసిద్ధం ప్రథమత ఉపపాదయతి - వ్యావృత్తిరిత్యాదినా. అఖిలవస్తు— సర్వం వస్తు, ప్రథమమ్. ఉపలబ్ధౌ - ప్రాథమికప్రత్యయే, పశ్చాత్ వ్యావృత్తం సత్ - స్వేతరసమస్తవస్తునో విభిన్నం సదేవ, విభాతి - భాసతే, వ్యావర్తకం కిమిత్యత్రాహ - వ్యావృత్తిరితి - వ్యావృత్తిస్సా చ - సా వ్యావృత్తిశ్చ, ఇహ - గవాదౌ, ఇత్థంత్వరూపాత్ సంస్థానతో భవితా. ఇదమిత్థమితి ప్రత్యయే ప్రకారీభూయ భాసమానాదిత్థంత్వరూపాత్సంస్థానాదిదమంశస్య వ్యావృత్తిర్భవిష్యతీత్యర్థః. సర్వత్ర ప్రత్యయే - ప్రథమతదితరేషు సర్వేషు ప్రత్యయేషు, అయం ధర్మధర్మిప్రభేదః - అయం ధర్మధర్మిణోర్భేదః, విశదముపగతః - స్ఫుటం ప్రతిపన్న ఇత్యర్థః. యైరర్థసిద్ధౌ ప్రమితిశరణతా ఉపేతా - యైరర్థసిద్ధౌ ప్రమితిరేవ శరణమిత్యఙ్గీకృతమ్, తైరిత్యర్థః. స నాపహ్నోతుం శక్యః - ప్రమితిసిద్ధోऽయం ధర్మధర్మిప్రభేదో నాపహ్నవమర్హతీత్యర్థః. ఏతావతా సర్వేషాం వస్తూనాం సర్వత్రోపలబ్ధావిదమిత్థమిత్యాకారికాయామిత్థమ్భావేన సాస్నాదిమత్త్వేన స్వేతరసమస్తవస్తువ్యావృత్తత్వేనైవ ప్రతీయమానత్వాత్, ప్రాథమికోపలబ్ధావపి గవాదేర్జాత్యాదితో భిన్నత్వేనైవ గ్రహ

హాణమానుభావికమితి జాత్యాదీనాంవ్యక్తేశ్చ ఐక్యేన గ్రహణం ప్రాథమికమసిద్ధమిత్యుపపాదితంభవతి ॥ ౧౨౩ ॥

అథ మత్వర్థీయ ప్రత్యయనిరపేక్ష సమానాధికరణప్రయోగస్య సహోపలమ్భ నియమస్య చ పరోక్తహేతోరన్యథాసిద్ధిముపపాదయతి - దణ్డాద్యా ఇతి - తత్ర - ధర్మేషుమధ్యే, దండాద్యాస్తేధర్మాః - దండాదిరూపాయే, తేధర్మాః, పృథక్స్థితి సమవహితాః - ఆశ్రయరూపదేవదత్తాదికంవిహాయ స్థితాః, స్వనిష్ఠాశ్చ - స్వతన్త్రాశ్చేత్యర్థః. పృథక్స్థితిసమవహితా ఇత్యంశముపపాదయతి - ఏతేదృష్టా ఇతి - కాదాచిత్ - కస్మింశ్చిత్ కాలే, క్వచిదపిచ - కుత్రచిత్ప్రదేశే, ఏతేపరతోఽపి నిష్ఠాముపేతాదృష్టాః. ఏతేదణ్డాద్యాధర్మాదేవదత్తాదితోఽన్యతోఽపి స్థితిముపేతాదృశ్యన్త ఇత్యర్థః. ఏతేన దణ్డాదీనాంధర్మాణాం స్వతన్త్రతా, ఆశ్రయం విహాయ కాలవిశేషే దేశవిశేషేచ అన్యత్రాపిస్థితిశ్చ, మత్వర్థీయ ప్రత్యయసాపేక్షసమానాధికరణ ప్రయోగనియామికా, సహోపలమ్భనియమాభావప్రాపాదికాచ, ప్రతిపాదితాభవతి. అథ గోత్వాదివాచకగవాదిశబ్దానామియంగౌరిత్యాదౌ మత్వర్థీయప్రత్యయనిరపేక్షసమానాధికరణప్రయోగే నియామకమాహ - సంస్థానత్వేనేతి - గోత్వాదయస్తు - గోత్వాదిరూపధర్మాస్తు, సంస్థానత్వేన సిద్ధాః - గవాదిసంస్థానత్వేనైవసిద్ధా ఇత్యర్థః. అస్య భాన్తీత్యనేనాన్వయః. నపృథగవసితాః - పృథక్స్థితిరహితాః, ఇతి - అతో హేతోః, ఏషామ్ - గోత్వాదీనామ్, మత్వర్థహీనాప్రమితిః - మత్వర్థోల్లేఖరహితా ఇయంగౌరితి సమానాధికరణప్రమితిః, అథ - అపి చ, సహైవోపలమ్భశ్చ - సహోపలమ్భనియమశ్చ, యుక్తః - యుజ్యతే, ఏతావతా జాతేర్వ్యక్తేశ్చ పృథక్సిద్ధత్వమ్, పరతన్త్రత్వ

ఇచ్ఛ, మత్వర్థీయ ప్రత్యయనిరపేక్ష సమానాధికరణప్రయోగే, సహోపలమ్భనియమేన, నియామకత్వ ముపపాదితమ్భవతి. తథాచ ఉక్తహేత్వోరన్యథాసిద్ధత్వాత్, న తాభ్యాం భిన్నాభిన్నత్వ సిద్ధిరితి భావః. ॥ ౧౨౪ ॥

అత్యన్తభిన్నత్వేన ఉభయవాదిసంప్రతిపన్న దేవదత్త, దణ్డాదిపదార్థానాం భేదకతయా క్లృప్తయోః ధర్మధర్మిభావః, సజాతివ్యక్తిష్వపి తుల్య ఇతి తద్బలాత్, తత్త్వబలాదపి ధర్మధర్మిణోరత్యన్తభేదస్సిద్ధ్యతీత్యాహ - దణ్డాదావితి - దణ్డాదౌ, ఏషు గోత్వాదిషు చ-, ఇదం ధర్మధర్మిత్వమ్ - భేదకోయం ధర్మధర్మిభావః, సమమ్ సమాన ఇత్యర్థః. అతః - అతో హేతోః, ఏషామ్- గోత్వాదీనామ్, భేదః - వ్యక్తితోత్యన్తభేదః, స్పష్టః స్ఫుటతరః. తదుపహతమే- తత్పరిహారాయ, ప్రత్యయాపహ్నవః - ప్రతీత్యపలాపః, నార్హః నయుక్త ఇత్యర్థః. అథ ఏకశబ్దానువిద్ధప్రత్యయం పరోక్తం భిన్నాభిన్నత్వ సాధకమన్యథాసిద్ధ్యా పరిహరతి - ఏకేతి - ఇహాగవి, ఏకశబ్దానువిద్ధామతిరపి - ఇయమేకాగౌరిత్యేకశబ్దోల్లిఖిత ప్రత్యయోపి, తజ్జాతీయాన్యబాధం గమయతి - గోజాతీయస్యాన్యస్య తద్దేశే అసత్త్వం గమయతి, న పున రేషు ధర్మధర్మ్యైక్యం గమయతీత్యనుషఙ్గేణ యోజనా. ఏషు - జాతివ్యక్త్యాదిషు, ధర్మధర్మ్యైక్యం - ధర్మధర్మిణో రభేదమ్, న గమయతి - న జ్ఞాపయతీత్యర్థః. ఉక్తార్థే దృష్టాన్తః, ఏకోదణ్డ ఇతి వదితి, ఏకోదణ్డ ఇతి ప్రతీతివదిత్యర్థః. ఏకోదణ్డ ఇతి ప్రతీతిర్హి అత్యన్తభిన్నత్వేన సంప్రతిపన్నయో దణ్డదణ్డినో రభేదన్నావగాహత ఇతి సంప్రతిపన్నమ్. కిన్తు, అన్యస్య దణ్డస్య తదధికరణదేశే అసత్త్వమేవ సాప్రతీతి రవగాహత ఇతి వక్తవ్యమ్. తద్వదియమపి స్యాదితి భావః. ॥ ౧౩౫ ॥

భేదాభేదయోరేకస్మిన్ ధర్మిణి సత్త్వే విరోధ ఇతి మైవమవక్తే, తాదృక్ప్రతీతి భేదాభేదయోరవిరోధః ప్రతీతి స్వభావ పర్యాలోచనయా సిధ్యతీతి భాస్కరీయోక్తం ప్రతీతి స్వభావాపహ్నవకృతమిత్యాహ - భేదఇత్యాది - ప్రతీతిప్రకారః కీదృశఇత్యత్రాహ - ఇదమిత్థంప్రకారాహేతి - ఇదమిత్థమిత్యాకారాహేత్యర్థః, పూర్వపూర్వోక్తరీత్యా ఇదమంశేత్థంభావయోస్స్వరూపన్నిరూపయతా తయోరైక్యస్య వక్తుమశక్యతయా ప్రతీతిప్రకారపర్యాలోచనాయాం నస్వాభీష్టసిద్ధిరితి తదపహ్నవఏవ త్వైః కృతఇతి భావః. శిష్టం స్పష్టమ్. భిన్నాభిన్నత్వయోః పరస్పరవిరోధే సూత్రకారసమ్మతిమాహ - నిర్దిష్టఇత్యాదినా - ఇహ - బ్రహ్మమీమాంసాయామ్, అయంభిన్నాభేదయోర్విరోధః - భేదాభేదయోః పరస్పరవిరోధోయమ్, నైకస్మిన్నితి - నైకస్మిన్నసంభవాదితిసూత్రే, స్ఫుటమ్ - స్పష్టతయా, నిర్దిష్టః - ప్రతిపాదితః, అతః - ఉక్తహేతోః, ఇదంభాస్కరీయంసుభగమ్మతమ్ - స్వాభీష్టసాధకప్రమాణతర్కరాహిత్యాత్, ప్రత్యుతతద్విరుద్ధప్రమాణతర్కోపహతత్వాచ్చ, దుర్బలమ్ హీనబలమ్, ఇదంభాస్కరీయమ్మతమ్, నోన్మిషతి - నోచ్ఛ్వసితి ॥౧౭౬॥

ఏతావతా ప్రసఙ్గాన్నిరసనీయముపస్థితం భాస్కరమతం ప్రతిక్షిప్య ప్రకృతముపసంహరతి - తత్ప్రత్యక్షమితి - తత్ - తస్మాత్ - ప్రత్యక్షమ్ - ప్రత్యక్షజ్ఞానంకృత్స్నమ్, విశేషోపహితవిషయకంసిద్ధమ్ - సవిశేషవిషయకన్నిశ్చితమిత్యర్థః. అథ అనుమానస్యాపి నిర్విశేషవిషయకత్వంప్రత్యస్యతి - ఏతద్గృహీతేతి - ఏతద్గృహీతవ్యాప్త్యా ప్రత్యక్షగృహీతవ్యాప్త్యా, ఉపేతే - యుక్తేసాక్ష్యే, అనుమానమ్ అనుమితిః, భవతీత్యధ్యాహారః. తతః - తస్మాద్ధేతోః. తదపి - సా

అనుమితిరపి, న నిర్విశేషావగాహి - న సవిశేషవస్తువిషయిణీత్యర్థః. యద్యపి వ్యాప్తేః ప్రత్యక్షదృష్టాయా అనుమితౌ సాధ్యవిశేషణతయా భానమనుమతం నైయాయికాదీనామ్, తథాపి లిఙ్గోపధానమతే యథావా హేతోః పరామర్శే ఉపస్థితస్యానుమితౌ పక్షవిశేషణతయా భానం సామగ్రీబలాదిష్యతే, తథా వ్యాప్తేరపి ప్రాగుపస్థితాయాః సాధ్యవిశేషణతయాభానమవర్జనీయమిత్యభిప్రాయేణ ఏవముక్తమ్. ప్రత్యక్షానుమానయోరుక్తరీత్యా సవిశేషవిషయకత్వాభావేపి ఇతరేషాం ప్రమాణానాం తథాత్వం కిన్న స్యాదిత్యత్రాహ - మానానామితి - ప్రమాణసంఖ్యావివాదేపి సర్వాభ్యుపగతప్రమాణానామయమేవ విషయ ఇతి న కేనాపి ప్రమాణేన నిర్విశేషవస్తుసిద్ధిరిత్యేతావాన్ భాష్యగ్రన్థః ఏతచ్ఛ్లోకమూలభూతోఽత్ర శ్రీభాష్యే జ్ఞో స్ఖలితోఽనుసన్ధేయః. ఇహ మానానాం సంఖ్యాసు, విమతిరస్తు - విప్రతిపత్తిరస్త్విత్యర్థః. విప్రతిపద్యన్తేహి వాదినః ప్రమాణసంఖ్యాయామ్. ప్రత్యక్షానుమానశబ్దాస్త్రీణ్యేవ ప్రమాణానీతి వేదాన్తినః, ప్రత్యక్షానుమానోపమానశబ్దాశ్చత్వార్యేవ ప్రమాణానీతి నైయాయికాః యోగ్యానుపలబ్ధ్యాసాకం పఞ్చేత్యన్యే. అర్థాపత్త్యాసాకంషడిత్యపరే. ఐతిహ్యేనసాకంసప్తేత్యపరే. సంభవమప్యష్టమంగణయన్త్యన్యే. అథాపి - ఏవం ప్రమాణసంఖ్యావివాదేపి, సర్వైరభ్యుపేతం సర్వంప్రమాణమ్, ప్రోక్తరీత్యా, విశేషోపహితవిషయమేవబోధ్యమ్ - సవిశేషవిషయకం జ్ఞేయమిత్యర్థః. ॥ ౧౭౭ ॥

శ్రీ॥ వస్తుగతస్వభావవిశేషైస్తదేవవస్తు నిర్విశేషమితి వదన్ జననీవన్ధ్యాత్వప్రతిజ్ఞాయామివ స్వవాగ్విరోధమపి నజానాతి. యత్తు ప్రత్యక్షం సన్మాత్రగ్రాహిత్వేన నభేదవిషయమ్, భేదశ్చ వికల్

ల్పాపహత్వాద్దుర్నిరూప ఇత్యుక్తమ్. తదపి జాత్యాదిః శిష్టస్యైవ వస్తునః ప్రత్యక్షవిషయత్వాజ్జాత్యాదేరేవ ప్రతియోగ్యపేక్షయా వస్తునస్స్వస్య చ భేదవ్యవహారహేతుత్వాచ్చ, దూరోత్సారితమ్. సంవేదనపదార్థాదివచ్చ పరత్ర వ్యవహారవిశేషహేతోః స్వస్మిన్నపి తద్వ్యవహారహేతుత్వం యుష్మాభిరభ్యుపేతం భేదస్యాపి సంభవత్యేవ. అత ఏవ చ నానవస్థా, అన్యోన్యాశ్రయశ్చ. ఏకక్షణవర్తిత్వేపి ప్రత్యక్షజ్ఞానస్య తస్మిన్నేవ క్షణే వస్తుభేదరూప తత్సంస్థానరూప గోత్వాదేర్గృహీతత్వాత్ క్షణాన్తరగ్రాహ్యం నకిఞ్చిదవతిష్ఠతి.

శ్లో॥ వస్తుస్థైర్యస్స్వభావైః కథయతి విశదైః నిర్
విశేషం తదేవే - త్యేవం ప్రోక్తౌ సజాత్యయుతివిహ
తిస్సీవన్ధ్యతావాదసామ్యమ్। యత్త్వధ్యక్షం సదేవా
వగమయతి భిదాన్నైవ భేదో వికల్పం . ప్రోద్ధం కర్తో
సమునిర్వర్చ ఇతి చ వచస్తన్న యుక్తం తథా హి ॥

ప్రత్యక్షేవస్తు జాత్యాద్యుపహితమిహ వై గోచరః
ప్రత్యయానాం - జాత్యాదభిన్నతారూపా వ్యవహృతిజన
కో వస్తునస్స్వస్య చాపి । ధీవదార్థాదివచ్చ వ్యవహృతి
జనకస్యాన్యతస్స్వస్య చాపి . వ్యాహారే హేతుభావస్స
భవదభిమతస్సంభవత్యేవ భేదే ॥ ॥ ౧౭౯ ॥

తస్మాదేవానవస్థాపి చ పరకథితాఽన్యోన్యసాపేక్షతాపి
ప్రత్యస్తా సా తదా హి ప్రసజతి స యదా వస్తు భేదోఽ
తిరిక్తః । ప్రత్యక్షస్యక్షణైకస్థితి సముపగమేప్యేష
గోత్వాదిరూపో - భేదస్తత్రైవ ప్రతీతః క్షణ ఇతి న పు
నగ్రాహ్యమన్యక్షణేఽస్తి ॥ ॥ ౧౮౦ ॥

అ॥ నను ప్రమాణానాం సవిశేషవిషయకత్వేఽపి తత్సవిశేష విషయకత్వం తర్కపరాహతమితి శఙ్కాయామస్మిన్ సర్వప్రమాణ సవిశేష విషయత్వ విస్తరోక్తి సమయేఽపి ప్రాక్తనతత్సంగ్రహవా క్యావిన బుద్ధిస్వసిద్ధివాదేఽపి న నిర్విశేషత్వసిద్ధిరితి జ్ఞాపనాయ సవిశేషత్వ బాధకతయా పరోక్తయుక్త్యభ్యుపగమేఽపి యుక్తిరూప విశేషైః స్సవిశేషత్వమవర్జనీయమితి పూర్వోక్తం స్మారయన్ విరోధం దర్శయతి - వస్తుస్థైరితి—

టీ॥ యః - యో వాదీ, వస్తుస్థైర్వివిధైస్స్వభావైః - అనుభూత్యాఖ్యవస్తునిష్ఠైః స్వయంప్రకాశత్వాదిభిర్విభిన్నైస్స్వభావైః, తదేవ - అనుభూత్యాఖ్యం తదేవవస్తు, నిర్విశేషమిత్యేవం కథయతి, అయమ్ - అయం వాదీ, ఇహ స్వోక్తౌ - అస్మిన్ స్వకీయవచనే, జననీవన్ధ్యతావాదసామ్యమ్ - జననీ మే వన్ధ్యేతివత్ స్వోక్తివిరోధమ్, న జానాతి - న ప్రతిసన్ధత్త ఇత్యర్థః. అథ ప్రత్యక్షస్య సన్మాత్రగ్రాహిత్వం భేదస్య వికల్పాసహత్వాద్దుర్నిరూపత్వఞ్చ, యత్పూర్వపక్ష్యుక్తమ్ తదనూద్య ప్రతిక్షిపతి - యత్త్వితి - అధ్యక్షమ్ - ప్రత్యక్షజ్ఞానమ్, సదేవావగమయతి - సన్మాత్రం గ్రాహయతి, ఏవకారవ్యవచ్ఛేద్యం స్ఫుటయతి - భిదాం నైవేతి - భిదామ్ - భేదమ్, నైవావగమయతీత్యనుషఙ్గేణాన్వయః భేదం నైవ గ్రాహయతీత్యర్థః. భేదస్య వికల్పాసహత్వాద్దుర్నిరూపత్వమాహ - భేద ఇతి - భేదః -, వికల్పం సోఢుమశక్తః - వికల్పాసహ ఇత్యర్థః. ఇదఞ్చ విశేషణం వికల్పాసహత్వరూపం దుర్నిర్వచ ఇత్యుక్తదుర్నిరూపత్వే హేతుః. ఇతి యద్వచస్తచ్చ న యుక్తమితి యత్త్విత్యత్రస్థితయచ్ఛబ్దస్యాత్రాన్వయః. తన్న యుక్తమితి ప్రతిజ్ఞాతార్థముపపాదయతి - తథాహీతి

తత్ర) ప్రథమం సన్మాత్రస్య ప్రత్యక్ష విషయత్వం పరాభిమతం వ్యుద
స్యతి - ప్రత్యక్షఇతి - ఇహప్రత్యక్షే - అయంఘటః, అయంపట
ఇత్యాదికే అస్మిన్ప్రత్యక్షే, జాత్యాద్యుపహితంవస్తు గోచరః - ఘట
త్వపటత్వాది జాత్యాది విశిష్టం ఘటపటాదికంవస్తు విషయఇత్య
ర్థః. జాత్యాదీత్యాదిశబ్దేన గుణక్రియాదేఃపరిగ్రహః. ఏతేనప్రత్య
క్షస్య సన్మాత్రగ్రాహిత్వం నిరస్తంభవతి. అథ భేదస్య వికల్పాసహ
త్వాద్దుర్నిరూపత్వం వ్యుదస్యతి - జాత్యాదిరితి - జాత్యాదిః - ఘట
త్వపటత్వాదిరూపం యద్ఘటపటాదిసంస్థానమ్, తదాదిరిత్యర్థః. ప్ర
త్యనీకాత్ - పటాదిరూపప్రతియోగ్యపేక్షయా, వస్తునస్స్వస్యచాపి
భిన్నతయావ్యవహృతి జనకః - ఘటాదిరూపవస్తునో, ఘటత్వాది
రూపజాతేశ్చ, భేదవ్యవహారహేతుభూతః, ఏతేన ఘటఃపటాద్భిన్న
ఇత్యాదివ్యవహారే ఘటత్వాదికమేవ విషయతయా హేతురితి తదేవ
పటాదిభ్యో ఘటాదేర్భేదఇతి భేదోవస్తుస్వరూపంవా, అతిరిక్తోవేతి
వికల్పస్యానవకాశాత్, వికల్పాసహత్వాద్దుర్నిరూపత్వం పరాస్తం
భవతి. నను ఘటత్వాదేః పటాదిభేదరూపత్వే తస్య ఘటాదౌ
పటాది భేదవ్యవహారనియామకత్వేపి స్వస్మిన్ఘటత్వాదౌ తద్వ్యవ
హారనియామకత్వన్న సంభవతీత్యనాయత్యా భేదస్య అతిరిక్తత్వ
మాస్థేయమిత్యాశఙ్కాయామాహ - ధీవదితి - న్యతః - సార్వ
విభక్తికస్తసిః. అన్యత్రేత్యర్థః. వ్యవహృతిజనకస్య - వ్యవహార
హేతోః, స్వస్యచాపి వ్యవహారే - స్వవిషయక వ్యవహారేపీత్యర్థః.
భవదభిమతో హేతుభావః - భవద్భిరఙ్గీకృతం హేతుత్వమిత్యర్థః.
కుతస్తథా అఙ్గీకృతమిత్యత్రాహ - ధీవద్రూపాదివచ్చేతి - ధియస్స్వ
యంప్రకాశత్వాదిభి ఘటాదివ్యవహారహేతోస్సంవేదనస్య స్వ
వ్యవహారేపి హేతుత్వం సంవేదనాన్తర ముపేక్ష్యాఙ్గీకృతమ్. తథై

వహి (అనుభూతిః । అనన్యాధీనస్వధర్మవ్యవహారా ।) ఇత్యస్యానిర పేక్షస్య వ్యవహారహేతుత్వం భవద్భిరనుభూతౌ సాధితమిత్యభిప్రా యేణ భవదభిమతఇత్యుక్తమ్ - తస్మిన్నేవ అనన్యాధీనస్వధర్మ వ్యవహారత్వసాధక తదుక్తానుమానే ఘటాదిజ్ఞానద్వారా ఘటాదివ్య వహారతో రూపాదేః స్వవ్యవహారేపి స్వజ్ఞానద్వారా హేతుభావేన స్వయమేవ దృష్టాన్తీకరణేన రూపాదివచ్చేత్యుక్తమ్. ఏవమన్యత్ర వ్యవహారహేతోః స్వవ్యవహారేపిహేతుత్వ మన్యత్రదృష్టం భేదేపి సంభవతీత్యాహ - సంభవత్యేవ భేదఇతి. ॥ ౧౭౯ ॥

ఏతావతా భేదస్య వికల్పాసహత్వాద్దుర్నిరూపత్వం పరోక్తం ప్రతిక్షిప్య భేదాతిరేకవాదేపరోక్తా మనవస్థా, మన్యోన్య సాపేక్షతాఞ్చ, పరిహరతి - తస్మాదేవేతి - తస్మాదేవ - జాత్యాదేరేవ భేదరూపత్వాదేవ, పరకథితా - ప్రతివాదిభిః ప్రతిపాదితా, అనవస్థాప్యన్యోన్య సాపేక్షతాపిచ - అనవస్థా, అన్యోన్యాపేక్షాపిచ, ప్రత్యస్తా - నిరస్తా, కుతఇత్యత్రాహ - సేతి - సా - అనవస్థా, అన్యోన్యాపేక్షాచ, తదాహి ప్రసజతి - తదా ఖలుప్రసక్తా భవతి, కదేత్యత్రాహ - సయదేతి - సః - వస్తుభేదః, యదా—, అతిరిక్తః - క్రిష్వస్త్వపేక్షయాభిన్నః, తదాహి సా ప్రసజతీత్యన్వయః. పూర్వం పూర్వపక్షగ్రన్థే ప్రత్యక్షజ్ఞానస్య భేద విషయకత్వనిరసనావసరే ప్రత్యక్షే స్వరూపంవా, భేదోవా, విషయ ఇతి వికల్పే భేదగ్రహణస్య ప్రతియోగిస్మరణ స్వరూపగ్రహణస వ్యపేక్షత్వేన భేదస్య గ్రాహ్యత్వవాదినాపి ప్రత్యక్షస్యస్వరూప విషయత్వమవశ్యాశ్రయణీయమితి ఏకక్షణావర్తినః ప్రత్యక్షస్య స్వరూపభేదోభయవిషయకత్వాసంభవాద్భేదో నప్రత్యక్షవిషయః. కిన్తు క్షణాన్తరోత్పన్నభ్రాన్తి విషయఏవేతి యదుక్తమ్, తత్

ప్రత్యక్షస్య త్రిచతురక్షణావస్థాయిత్వాభ్యుపగమేన పరిహృతమపి ప్రత్యక్షస్య ఏకక్షణవర్తిత్వాభ్యుపగమేపి పరిహరతి - ప్రత్యక్షస్యేతి - ప్రత్యక్షస్య - ప్రత్యక్షజ్ఞానస్య, క్షణైకస్థితిసముపగమేపి - ఏకక్షణవర్తిత్వాభ్యుపగమేపి, ఏషగోత్వాదిరూపో భేదః - గోత్వాదిరూపత్వేనాభిమతోయంభేదః, అత్రైవప్రతీతః క్షణ ఇతి - అత్రైవ క్షణే ప్రతీత ఇత్యర్థః. నపునర్గ్రాహ్యమన్యక్షణేఽస్తి - అన్యక్షణే గ్రాహ్యం కిఞ్చిదపి నాస్తీత్యర్థః. అయంభావః. భేదత్వేన భేదగ్రహణఏవ ప్రతియోగిస్మరణాపేక్షా, నతు స్వరూపతస్తద్గ్రహణే, నహి స్వరూపతస్తమోగ్రహణే తేజస్స్మరణాపేక్షా తమసస్తేజోభావత్వవాదినామపి, ఇత్థఞ్చ, ఘటాదేః ప్రత్యక్షే ఘటత్వాదేర్భేదస్య స్వరూపతఏవ భానమితి న తత్ర ప్రతియోగిజ్ఞానాపేక్షేతి భేదస్య ప్రత్యక్షవిషయత్వానుపపన్నమితి. ॥ ౧౮౦ ॥

శ్రీ ॥ అపిచ, సన్మాత్రగ్రాహిత్వే ఘటోస్తిపటోస్తీతి విశిష్టవిషయాప్రతీతిర్విరుధ్యతే. యదిచ సన్మాత్రాతిరేకివస్తుసంస్థానరూపజాత్యాదిలక్షణో భేదః ప్రత్యక్షేణ న గృహీతః, కిమిత్యశ్వార్థీ మహిషదర్శనేన నివర్తతే. సర్వాసుప్రతిపత్తిషు సన్మాత్రమేవవిషయశ్చేత్ తత్తత్ప్రతిపత్తివిషయా సహచారిణస్సర్వే శబ్దా ఏకైకప్రతిపత్తిషు కిమితి న స్మర్యన్తే, కిఞ్చ అశ్వే హస్తినిచ సంవేదనయోరేకవిషయత్వేన ఉపరితనస్య గృహీతగ్రాహిత్వాత్, విశేషాభావాచ్చ, స్మృతివైలక్షణ్యన్న స్యాత్. ప్రతిసంవేదనం విశేషాభ్యుపగమే ప్రత్యక్షస్య విశిష్టార్థవిషయత్వమేవాభ్యుపగతంభవతి. సర్వేషాం సంవేదనానామేకవిషయతాయామేకేనైవసంవేదనేన అశేషగ్రహణా దన్ధబధిరాద్యభావశ్చ ప్రసజ్యేత, నచ చక్షుషా సన్మాత్రం గృహ్యతే, తస్య రూపరూపి రూపైకార్థసమవేత పదార్థగ్రాహిత్వాత్

నాపి త్వచా, స్పర్శవద్వస్తువిషయత్వాత్, శ్రోత్రాదీన్యపి న సన్మాత్రవిషయాణి, కిన్తు శబ్ద రస గన్ధ లక్షణవిశేషవిషయాణ్యేవ. అతః సన్మాత్రస్యగ్రాహకం నకిఞ్చిదిహ దృశ్యతే. నిర్విశేష సన్మాత్రస్య ప్రత్యక్షేణైవ గ్రహణే తద్విషయాగమస్య ప్రాప్తవిషయత్వేనానువాదరూపత్వమేవ స్యాత్. సన్మాత్రబ్రహ్మణః ప్రమేయభావశ్చ. తతో జడత్వ నాశిత్వాదయస్త్వయైవోక్తాః. అతో వస్తుసంస్థానరూప జాత్యాదిలక్షణభేదవిశిష్టవిషయమేవ ప్రత్యక్షమ్. సంస్థానాతిరేకిణో ఽనేకేష్వేకాకారబుద్ధిబోధ్యస్యాదర్శనాత్, తావతైవ గోత్వాదిజాతి వ్యవహారోపపత్తేః, అతిరేకవాదేపి సంస్థానస్య సంప్రతిపన్నత్వాచ్చ, సంస్థానమేవ జాతిః. సంస్థానన్నామ స్వాసాధారణరూపమితి యథావస్తు సంస్థానమనుసన్ధేయమ్.

శ్లో॥ కిఞ్చ ప్రత్యక్షవేద్యం యదభిభవతి సదైవాస్తి
కుమ్భః పటోస్తీ - త్యాకారాన్విరుద్ధా భవతి యత
ఇహార్థోఽవిశిష్టో విభాతి । యస్సన్మాత్రాతిరేకీ యదిస
న విషయో వస్తుసంస్థానరూపో - ఽధ్యక్షే భేదోఽగవాదే
నకుత ఉపరమేదశ్వదృష్ట్యాగవార్థీ ॥ ॥౧౮౧॥

సన్మాత్రం గోచరశ్చేత్సకలమతిషు తత్తన్మతౌ వేద్య
మర్థం - శబ్దా యే బోధయన్తి స్మరతు తమఖిలం
శబ్దమేకైకబుద్ధౌ । సన్మాత్రం గోచరశ్చేన్మతిషు తురగ
బుద్ధ్యుత్తరా హస్తిబుద్ధి - ర్నైలక్షణ్యం న విన్దేత్
స్మరణత ఉపలబ్ధార్థభానావిశేషాత్ ॥ ౧౮౨ ॥

సన్మాత్రం ధీమతశ్చేత్ ప్రసజతి బధిరాధ్యాద్యభావశ్చలో
కే - సన్మాత్రం చక్షుషో నగ్రాహ్యవిషయ ఇత్యో రూపవహా
స్ప్యాదిభానాత్ । నత్వక్సన్మాత్రభానే ప్రభవతి హి తతస్స్ప
ర్శవద్వస్తుభానా - దస్త్యేషామింద్రియాణామపి భవతి
న సన్మాత్రధీ హేతుతేయమ్ ॥ ॥ ౧౮౩ ॥

శబ్దే గన్ధే రసాదావపి హి భవతి ధీ హేతుతైషాం ప్రసిద్ధా -
తస్మాత్ సన్మాత్రబుద్ధౌ న కిమపి కరణం దృశ్యతే శ్రూ
యతే వా । తస్మాత్ సన్మాత్రసిద్ధా భవతి హి శశశృఙ్గా
యమానం ప్రమాణం - సన్మాత్రం నిష్ప్రమాణం భవతి
తత్త్విదం ఘ్న్యముపద్ధ్యాయమానమ్ ॥ ॥ ౧౮౪ ॥

కిఞ్చ ప్రత్యక్షవేద్యం భవతి యది హి సన్మాత్ర శాస్త్రం
ప్రమాణం - శాస్త్రం హి ప్రాప్తమర్థం న కథమపి వదే
న్మానతో వై పరస్మాత్ । సన్మాత్రస్య ప్రమేయత్వమపి చ
భవతి బ్రహ్మణస్తేన జాడ్య - ధ్వంసితాద్వాద్యశ్చ దోషా
స్స్యురిహ బహువిధా దర్శితా యే త్వయైవ ॥ ౧౮౫ ॥

తత్సంస్థానాత్మ జాత్యాద్యభిధ నిజభిదాధిష్ఠితం వస్తువే
ద్యం - ప్రత్యక్షే నిర్విశేషం న కిమపి హి నృణాం భాస
తేఽధ్యక్షవేద్యమ్ । సంస్థానాజ్జాతిరన్యా హ్యుదయ
విలయతః ప్రోజ్ఝితానేకవస్తు - ష్వేకాకారప్రతీత్యా
నుగతవిషయయా సిద్ధ్యతీయం హి తేషు ॥ ౧౮౬ ॥

మైవం సంస్థానమేవానుగతమిహ మతౌ గోచరో నైత
దన్యా - జాతిః కల్ప్యా గురుత్వాన్న మనసతదతిరేకేపి సం
స్థానక్లృప్తైః । సంస్థానం తు ప్రతివ్యక్త్యవిభిదురమి
దం గోచరో నైకవస్తు - ష్వేకాకారప్రతీతౌ సుసదృశ
మితి తన్నక్షతిస్తత్ప్రతీతేః ॥ ॥ ౧౮౭ ॥

కిఞ్చైకాకారబుద్ధిర్భవతి తదనుతా కేష్వప్యేకశబ్దో
ల్లేఖ్యాన్యేష్వశబ్దభేదాద్ఘట ఇతి సకలవ్యక్తిగో నైకశబ్దః ।
నాప్యస్త్రి క్రమానుపూర్వీయుతపదజనితా బుద్ధిరేషా
తథా చే - త్ర్యధ్యైన్నార్థశబ్దోల్లిఖితమతి బలాద్గో
ఘృణిష్వేకధర్మః. ॥౧౮౮॥

యేష్వేకో యస్య వృత్త్యే ప్రయిక ఇహ భవేద్ధర్మ ఏతత్ప్ర
దనో - ల్లేఖ్యాన్యేష్వేషు సా యద్యపి హాహాతిరిహా
న్యోన్యసాపేక్షతాతః । ధర్మైక్యప్రత్యయస్యాను
గతిరనుగతప్రత్యయాత్ స్యాత్తదైక్యం - తస్మాద్ధ
ర్మానువృత్త్యావనుగతధిషణామానతామున్నిరూపా ॥

సంస్థానన్నామరూపం యదనుగతమసాధారణం వస్తు
నిష్ఠం - తద్విజ్ఞేయం యథావస్త్వత ఇహ న పరా
కాప్యపిజాతిః ప్రకల్ప్యా । ॥౧౮౯॥

అ॥ ఇత్థం భేదదుర్నిరూపత్వపక్షే ప్రతిక్షిప్తే భేదప్రతీత్యనభ్యుపగమపక్షశరణమితి తన్నిరాకరోతి - కిఞ్చేత్యాదినా—

టీ॥ ప్రథమం ప్రతిపత్తివిరోధ ఉచ్యతే - ప్రత్యక్షేతి - సదేవ యదిప్రత్యక్షవేద్యంభవతి - సన్మాత్రస్య ప్రత్యక్ష విషయత్వ ఇత్యర్థః. అస్తికుమ్భః పటోస్తీత్యాకారాధీ ర్విరుద్ధాభవతి - ఘటోస్తి పటోస్తీత్యాకారప్రతీతి ర్విరుద్ధాస్యాదిత్యర్థః. విరోధమేవోపపాదయతి - యత ఇతి - యతః - యతో హేతోః, ఇహ - అస్మిన్ ఘటోస్తి పటోస్తీత్యాకారకప్రత్యయే, అర్థః - విషయో ఘటాదిః, విశిష్టః - ఘటత్వాది ధర్మవిశిష్టః, విభాతి - భాసతే,

తతో విరుద్ధార్థప్రతీతిరితి తచ్ఛబ్దాధ్యాహారేణాన్వయః. అథ ప్రవృత్తి విరోధమాహ - యుక్తమితి - సన్మాత్రేతి గ్రాహకే వస్తుసంస్థానరూపో యో భేద స్స గవాదేరర్థస్య యది న విషయః, తదా; గవార్థీ - గవాన్వేష ణపరః పురుషః, అశ్వదృష్ట్యా - అశ్వదర్శనేన, కుతో నోపరమేత్ - కుతో న నివర్తేతేత్యర్థః. అయం భావః. గవార్థీ పురుషో గవిదృష్టా యాం గవాన్వేషణాన్నివర్తతే, తత్ర బీజం కిమిత్యుక్తే గోప్రత్యక్ష మేవేతి వక్తవ్యమ్. తస్య చ గోత్వవిశిష్టవిషయకత్వమఙ్గీకృత్య తేన రూపేణైవ నివర్తకత్వం వక్తవ్యమ్, నో చేత్ సన్మాత్రవిషయకత్వే నైవ తస్య నివర్తకత్వం స్యాత్, తస్య చ, నివర్తకతావచ్ఛేదకస్య అశ్వప్రత్యక్షేఽపి భవతస్సత్త్వేన తేనాపి గవార్థినో నివృత్తిస్స్యా దితి. ॥ ౧౮౧ ॥

అథ శబ్దవిరోధం ప్రసఞ్జయతి - సన్మాత్రమితి. సకలమతిషు - సర్వాసు బుద్ధిషు, సన్మాత్రమ్ - సదేవ, గోచరశ్చేత్ - విషయశ్చేత్, తత్తన్మతౌ. తత్తచ్ఛబ్దాః, వేద్యమర్థమ్ - విషయీభూతం ఘటాదికమ ర్థమ్, యే శబ్దా బోధయన్తి - యే ఘటపటాదిశబ్దా బోధయన్తి, తమ ఖిలం శబ్దమ్ - తం సర్వం శబ్దమ్, ఏకైకబుద్ధౌ - ఏకైకప్రతీతిదశా యామ్, స్మరతు - పురుష ఇత్యధ్యాహారః. పురుషః ప్రతిసన్దధీతేత్య ర్థః. అయం భావః. ఘటాదివాచకా ఘటాదిశబ్దా ఘటాదిరూపార్థ ప్రతీతిదశాయాం స్మర్యన్తే, స్మారకఞ్చ సమ్బన్ధిజ్ఞానమేవ. సమ్బన్ధశ్చ వాచ్యవాచకభావః. సమ్బన్ధిజ్ఞానస్య స్మారకత్వం సమ్బన్ధితావచ్ఛేదక రూపావచ్ఛిన్నసమ్బన్ధివిషయతాకత్వేన వాచ్యమ్, సమ్బన్ధితావచ్ఛే దకఞ్చ, ఘటత్వపటత్వాదికమ్, యది చ ప్రతీతేస్సన్మాత్రవిషయకత్వం స్వీక్రియతే, తర్హి ఘటాదిప్రతీతేః ఘటాదిశబ్దసమ్బన్ధితావచ్ఛేదక రూపావచ్ఛిన్నవిషయకత్వాభావాత్, ఘటాదిశబ్దస్మారకత్వం న

స్యాదితి సంబన్ధివిషయకత్వే నైవ స్మారకత్వం వాచ్యమ్, తథాహి సః
ఘటశబ్దసంబన్ధీ, సః పటశబ్దసంబన్ధీత్యాది సంబన్ధజ్ఞానసహకృతం
సద్రూపసంబన్ధిజ్ఞానమేవ ఘటాదిశబ్దస్మారకమితి నిష్పన్నంభవతి. ఇత్థ
ఞ్చ, ఘటప్రతిసన్ధానదశాయామివ పటాదిప్రతిసన్ధానదశాయామపి
సః ఘటశబ్దవాచ్య ఇత్యాకారకసంబన్ధజ్ఞానసహకృత సద్రూపసం
బన్ధిజ్ఞానస్య సమ్భవాద్ ఘటశబ్దస్మరణంస్యాదితి రీత్యా సర్వాసు
ప్రతిపత్తిషు సర్వశబ్దాః స్మర్యన్తామితి - నన్వేకత్ర స్మర్యన్తఏవ
సర్వే శబ్దాః, సర్వప్రతీతీనాం సన్మాత్రవిషయకత్వాభ్యుపగమాత్.
నైవమ్. ఘటేప్రతిపన్నే తత్ర పటవ్యవహారప్రసఙ్గస్యాభిప్రేతత్వాత్.
ప్రతీత్యన్తరజాతి విరోధమాహ - సన్మాత్రమితి - మతిషు - బుద్ధిషు
సన్మాత్రగోచరశ్చేత్ - సన్మాత్రవిషయశ్చేత్, తురగబుద్ధ్యుత్తరా
హస్తిబుద్ధిః - తురగప్రత్యక్షోత్తరం హస్తిప్రత్యక్షమ్, స్మరణాత్ -
హస్తిస్మరణాపేక్షయేత్యర్థః. వైలక్షణ్యమ్ - వైజాత్యమ్, నవిన్దేత్ -
నలభేతేత్యర్థః. కుతఇత్యత్రాహ - ఉపలబ్ధార్థభానావిశేషాదితి -
ఉపలబ్ధార్థభానమ్ - గృహీతగ్రహణమ్, తస్య ఉభయత్రావిశేషా
దిత్యర్థః. అయంభావః. స్మృతేరనుభవాపేక్షయా వైలక్షణ్యం
గృహీతగ్రాహిత్వమేవ, ఇత్థంచ, ప్రత్యక్షసామాన్యస్య సన్మాత్రవిష
యకత్వే తురగప్రత్యక్షస్య హస్తిప్రత్యక్షస్యచ సమాన విషయక
త్వేన తురగప్రత్యక్షోత్తరం హస్తిప్రత్యక్షం ప్రాగ్గృహీతసన్మాత్ర
విషయకమేవేతి గృహీతగ్రాహిత్వేన స్మృతివైలక్షణ్యన్నస్యాదితి-
యద్యపి ధారావాహికజ్ఞానేషు గృహీతగ్రాహిత్వేపి స్మృతివైలక్ష
ణ్యమస్తీతి సంస్కారజన్యత్వేసతి జ్ఞానత్వమేవ స్మృతేరితరవ్యా

వర్తకంరూపమితి తదభావాద్యథా ధారావాహికజ్ఞానస్య స్మృతివై లక్షణ్యమ్, తథా ఇహాపి సంభవతి, తథాపి స్మృతిహేతుభూతాను భవాధీనసంస్కార మనర్జీకుర్వతామ్మతే స్మృతేర్గృహీతగ్రాహిత్వ మేవ వ్యావర్తకంరూపం వాచ్యమితి తస్య ఇహాపి సత్త్వేన ఉక్తాతి ప్రసంగ ఇతిభావః. తర్హి ధారావాహికజ్ఞానస్య జ్ఞాతార్థవిషయ కత్వేన స్మృతివైలక్షణ్యన్నస్యాదితిదూషణస్య కఃపరిహారఇతిచేత్; తత్తద్జ్ఞానేషు తత్తత్క్షణసంబన్ధస్యాపూర్వస్య భానేన తదభావా దేవేతిబ్రూమః. ॥ ౧౮౩ ॥

అథ దూషణాన్తరమాహ - సన్మాత్రమితి - సన్మాత్రమ్ - సదేవ, ధీమతత్వాచ్చేత్. సర్వాసుప్రతీతిషు విషయశ్చేత్, బధి రాన్ధాద్యభావశ్చ ప్రసజతి - అన్ధబధిరాదివ్యవస్థా నస్యా దిత్యర్థః. రూపప్రత్యక్షశూన్యత్వ మన్ధత్వమ్, శబ్దప్రత్యక్ష శూన్యత్వమ్, బధి రత్వమ్, ఇతిహ్యన్ధత్వం బధిరత్వఞ్చ నిర్వాహ్యమ్, ప్రత్యక్షస్య సన్మాత్రవిషయకత్వే రూపశబ్దాదీనాం ప్రత్యక్షావిషయత్వాత్. తత్ప్ర త్యక్షఘటిత మన్ధత్వాదికంవ్యవహ్రియమాణన్నోపపద్యేతేతిభావః. నచ చక్షురిన్ద్రియశూన్యత్వమేవ అన్ధత్వమ్, శ్రోత్రేన్ద్రియశూన్య త్వమేవ బధిరత్వమ్, మితినోక్తవ్యవస్థాహానిరితి వాచ్యమ్, చక్షుష్ట్వా దీనామపి రూపమాత్రప్రత్యక్షజనకేన్ద్రియత్వాదిరూపత్వాద్రూపా దీనాంప్రత్యక్షావిషయత్వే రూపప్రత్యక్షాదిఘటితచక్షుష్ట్వాదికమపి దుర్వచమితి తద్ఘటితాన్ధత్వాదీనామపి దుర్నిరూపత్వాత్తాదవస్థ్యా త్; అథ ప్రమాణానుపపత్తిమాహ - సన్మాత్రమితి - సన్మాత్రేతి - మాత్రశబ్దేన రూపాదివిశేషస్య వ్యవచ్ఛేదః. చక్షుషోనగ్రాహ్యం విష యః - చక్షురిన్ద్రియజన్యప్రత్యక్షస్య న విషయ ఇత్యర్థః.

కుతఇత్యత్రాహ - ఇతరేతి - ఇతః - చక్షురిన్ద్రియాత్, రూప
రూపవ్యతిరిక్తభానాత్ - రూపారూపవదాదిభానాత్, అతిరిక్తైన
రూపైకార్థసమవేతస్య పరిగ్రహః - అథ త్వగిన్ద్రియస్య సన్మాత్ర
గ్రాహిత్వం ప్రత్యక్షస్యేతి - నత్వగితి - త్వక్ - త్వగిన్ద్రియమ్, సన్మాత్ర
భానే - సన్మాత్రవిషయకప్రత్యక్షే, న ప్రభవతీహ - న శక్నోతి ఖలు,
కుతఇత్యత్రాహ - తతశ్చేతి - తతః - త్వగిన్ద్రియాత్, స్పర్శవద్వస్తు
భానాత్ - స్పర్శవద్వస్తువిషయకప్రత్యక్షోదయాత్, ఇతరేషామ
పీన్ద్రియాణాం సన్మాత్రప్రత్యక్షహేతుత్వన్నేత్యాహ - అన్యేషామితి
॥ ౧౮౩ ॥

కుతఇత్యత్రాహ - శబ్దేతి - ఏషామ్ - ఇతరేషామిన్ద్రియాణా
మ్, శ్రోత్రఘ్రాణరసనానామ్, శబ్దగన్ధరసాదావపి హేతుతా
ప్రసిద్ధా భవతి - శబ్దగన్ధరసాది ప్రత్యక్షకారణత్వేనైవహి ప్రసిద్ధేత్య
ర్థః. సన్మాత్రస్య ప్రమాణశూన్యత్వన్నిగమయతి - తస్మాదితి -
తస్మాత్ - కస్యాప్యిన్ద్రియస్య ఉక్తరీత్యా సన్మాత్రప్రమితికరణత్వాభా
వాదిత్యర్థః. సన్మాత్రబుద్ధౌ - సన్మాత్రవిషయకప్రమితౌ, కిమపికరణ
న్న దృశ్యతే, న వా శ్రూయత ఇతి యోజనా. ప్రమాణశూన్యత్వం
సన్మాత్రే ప్రతిపాద్య ప్రమాణశూన్యత్వాత్తస్య తుచ్ఛత్వమాహ -
తస్మాదితి - ॥ ౧౮౪ ॥

అథ సన్మాత్రస్య ప్రత్యక్షవేద్యత్వే తత్ర శాస్త్రప్రామా
ణ్యం ప్రసఞ్జయతి - కిఞ్చేతి - సన్మాత్రస్య ప్రత్యక్షవేద్యత్వే తస్య ప్రమే
యత్వప్రసక్త్యైవ బ్రహ్మణో జడత్వానిత్యత్వాదయో దోషాస్స్వక్తా అవ
ర్జనీయా ఇత్యాహ - సన్మాత్రస్యేతి - ॥ ౧౮౫ ॥

తథాహి - ప్రత్యక్షైకవేద్యమిత్యత్ర గోత్వాదిరూపసంస్థా
నాత్మకజాత్యాశ్రయవ్యక్తిర్హి గవాదిరూపేణైవ వేద్యతే, సతు సిద్ధ

శేషమిత్యాహ - తదితి - సంస్థానాతిరిక్తాం గోత్వాదిరూపాం జాతి మభ్యుపగచ్ఛతో నైయాయికస్య ఆశఙ్కాం సోపపత్తికా మనువదతి - సంస్థానాదితి - ॥ ౧౮౬ ॥

పరిహారితి - మైవమితి - సంస్థానాతిరిక్త జాతివాదే ఆపాదితం గౌరవం స్వమతేనేత్యాహ - మమనతదితి - కుత ఇత్యత్రాహ - అతిరేకేపీతి - అతిరేకేపి - జాతేస్సంస్థానాపేక్షయా భేదవాదేపి, సంస్థానక్లృప్తేః - సంస్థానస్య అవయవసంయోగాదిరూపస్య క్లృప్తత్వాదిత్యర్థః. సంస్థానాపేక్షయాఅతిరిక్తాం జాతిమఙ్గీకుర్వతః కల్పనాగౌరవమ్, వేదాన్తినామ్మతే జాతేరతిరిక్తాయాఅక్లృప్తత్వాత్, సంస్థానస్య జాతిరూపత్వవాదినామేవామ్మతేతు సంస్థానన్నైయాయికైరప్యఙ్గీకృతమితి న కల్పనాగౌరవమితిభావః. నను, అనేకవ్యక్తివృత్త్యేక ధర్మస్యైవ అనేకవ్యక్తిష్వేకాకారప్రతీతి నియామకత్వాత్, సంస్థానస్య అవయవసంయోగాదిరూపస్య ప్రతివ్యక్తివిశ్రాన్తత్వేన కథన్తస్య అనేకవ్యక్తిష్వేకాకారప్రతీతి నియామకత్వ మిత్యాశఙ్క్య సంస్థానస్య ప్రతివ్యక్తి విశ్రాన్తత్వేపి తస్య తత్తద్వ్యక్తినిష్ఠస్య వ్యక్త్యన్తరనిష్ఠసంస్థానేన సాదృశ్యాన్నానుగత ప్రతీత్యనుపపత్తిరితిపరిహరతి - సంస్థానన్త్విత్యాదినా - సంస్థానన్తు - అవయవసంయోగాదిరూప సంస్థానం పునః, ప్రతివ్యక్తిభిదురమపి - ప్రత్యాశ్రయంభిన్నమపి, సుసదృశమితి - సుసదృశమిత్యతో హేతోః, అనేకవస్తుష్వేకాకార ప్రతీతౌ గోచరః - అనేకవస్తుష్వేకరూపప్రతీతౌ విషయః, తత్ - తస్మాద్ధేతోః, తత్ప్రతీతేః - ఏకాకారప్రతీతేః, నక్షతిః - నానుపపత్తిరిత్యర్థః. అయంభావః. గోత్వాదిరూప సంస్థానస్య ప్రతివ్యక్తి విశ్రాన్తత్వేపి తస్యానేకవ్యక్తిషు ఇయంగౌరియంగౌరిత్యాకారికైకాకార ప్రతీతి

నియామకత్వాఙ్గీకారే సదోషః; కథ మిదముపపద్యత ఇతి చేత్; నహ్యేకప్రియతాసంబద్ధేన తస్యైవ సంస్థానస్య తాదృశప్రతీతి ప్రయోజకత్వంబ్రూమః, యేన ఏకవ్యక్తినిష్ఠస్య తస్య తాదృశప్రతీతివిషయే ఽన్యత్రాసత్త్వాత్ తత్ర తాదృశప్రతీత్యనుపపత్తిస్స్యాత్. కిన్తు, స్వాశ్రయత్వ స్వనిష్ఠసాదృశ్యనిరూపకధర్మవత్త్వాన్యతరసంబన్ధేనేతి నానుపపత్తిః. సాసాదృశ్యఞ్చ, ఇదమనేన సుసదృశమితి ప్రతీతి సిద్ధో ఽతిరిక్తో ధర్మః కశ్చన, సాదృశ్యమివ నాయమపహ్నవమర్హతీతి. ॥ ౧౮౭ ॥

ఏతావతా ఏకాకారప్రతీతావనుగత ధర్మస్య హేతుత్వం జాత్యతిరిక్తతావాదిభి రభ్యుపగతమభ్యుపగమ్య సంస్థానస్యైవ గోత్వాదిజాతిరూపత్వేఽపి నక్షతిరిత్యుపపాదితమ్. వస్తుతస్తాదృశ హేతుత్వమేవ నవిచారసహమిత్యాహ - కిఞ్చేతి - తవమతా. అనుగత ధర్మనిరూప్యతయా త్వదభిమతా, ఏకాకారబుద్ధిః - ఏకాకార ప్రతీతిః. కీదృశీ భవతి——, తత్స్వరూపం కీదృగితి నిర్వచనీయమ్. నైకశబ్దోల్లేఖ్యాధీః - భవతీత్యనుషఙ్గః. ఏకశబ్దోల్లేఖ్యాధీర్న భవతీత్యర్థః. కుత ఇత్యత్రాహ - శబ్దభేదాదితి. శబ్దవ్యక్తిభేదాదిత్యర్థః. శబ్దవ్యక్తిభేదమేవోపపాదయతి - ఘట ఇతి. సకలవ్యక్తిగః - సకల వ్యక్తివాచీ, ఘట ఇతి నైకశబ్ద ఇతి యోజనా. తథా చ ఏకశబ్దోల్లేఖ్య ప్రత్యయస్య ఏకాకారప్రత్యయరూపత్వే అయంఘటః, అయమపి ఘట ఇత్యాకారక ప్రత్యయస్య అనేకవ్యక్తివిషయకస్య ఏకాకార ప్రత్యయత్వ మభిమతన్న స్యాత్, తత్ర ఘటశబ్దవ్యక్తీనాం భిన్న భిన్నత్వేన తాదృశప్రత్యయస్య ఏకశబ్దోల్లేఖ్యత్వాభావాదితి భావః. అథైతద్దోషపరిజిహీర్షయా ఏకానుపూర్వీవిశిష్టపదజనిత ప్రతీతి రేవ ఏకాకారప్రతీతిరిత్యాశఙ్కతే, నాపీతి. అత్ర ఏకాకార

బుద్ధ్యా ఏకధర్మస్య కారణత్వమిత్యత్రి, ఏషా - ఏకాకారా ప్రతీతిః, ఏకానుపూర్వీవిశిష్టపద జన్యప్రతీతిరిత్యర్థః. ఉక్తనిర్వచనే అత్ర ప్రసఙ్గమాహ - తథాచేదితి - తథాచేత్ - ఏకానుపూర్వీయుతపదజన్యప్రత్యయస్యైకాకారప్రత్యయత్వాఙ్గీకారే, నానార్థశబ్దోల్లిఖితమతిబలాత్ - నానార్థవాచిగవాదిశబ్దోల్లిఖితప్రతీతిబలాత్, గోఘృణిష్వేకధర్మస్సిద్ధ్యేత్ - గవి, కిరణేషు చ, గౌః గౌరిత్యేకానుపూర్వీయుతశబ్దోల్లిఖితప్రతీతిబలాదేకో ధర్మస్సిద్ధ్యేదిత్యత్రప్రసఙ్గ ఇతి భావః. గోశబ్దో హి నానార్థకః పశుం, ఘృణిః, వక్తి, (స్వర్గేషుపశువాగ్వజ్రదిఙ్నేత్రఘృణిభూజలే లక్ష్యదృష్ట్యా స్త్రియాం పుంసి గౌః) ఇతి కోశబలాత్. గౌర్గౌరిత్యేకానుపూర్వీయుతశబ్దస్యోభయత్ర ప్రయోగాత్తాదృశశబ్దోల్లిఖితప్రత్యయబలాత్తయోరుభయోరేకధర్మసిద్ధిర్నిష్ప్రత్యూహైవ స్యాదితి భావః. ॥ ౧౮౮ ॥

అథ ఉక్తాతిప్రసఙ్గపరిహారం శఙ్కతే, యేష్వితి యేషు - యేషు పదార్థేషు, యస్య - యస్య పదస్య, వృత్త్యుపయికః - ప్రవృత్తినిమిత్తభూతః, ధర్మ ఏకో భవేత్ - ధర్మ ఏకస్స్యాత్, తేషు —; ఏతత్పదేనోల్లేఖ్యాధీః - ఏతత్పదజన్యప్రతీతిః, సా యది - ఏకాకారప్రతీతిరభిమతా చేదిత్యర్థః. అత్రాన్యోన్యాశ్రయణేన ప్రతిహతిమాహ - అహహేతి - ఆహహేతి ఖేదే, ఇహ - అస్మిన్పక్షే, అన్యోన్యసాపేక్షతాతః - అన్యోన్యాశ్రయణరూపదోషతః, హతిః - ప్రతిహతిః, హానిరిత్యర్థః. అన్యోన్యాశ్రయమేవోపపాదయతి ధర్మైక్య ఇతి - ధర్మైక్యే - అనేకేషు పదార్థేషు శబ్దస్య ఏకానుపూర్వీయుక్తస్య ప్రవృత్తినిమిత్తధర్మాభేదే, ప్రత్యయస్యానుగతిః ప్రత్యయస్య ఏకాకారత్వన్నిరుక్తమ్, అనుగతప్రత్యయాత్ - నిరు

త్రైకాకారత్వవిశిష్టప్రత్యయసిద్ధేః, తదైక్యం స్యాత్ - తాదృశధర్మైక్యం స్యాత్. ఇత్యన్యోన్యాశ్రయణమితి భావః. ఇదమత్ర తాత్పర్యమ్. గోవ్యక్తిషు ఏకానుప్రాపితయుతశబ్దోల్లిఖితప్రత్యయబలాత్, దేశధర్మప్రసఙ్గం వారయితుం యేషు పదార్థేషు యత్పదప్రవృత్తినిమిత్తధర్మ ఏకో భవతి, తేషు తాదృశపదోల్లిఖితప్రత్యయస్యైవ ఏకాకారప్రత్యయరూపత్వాఙ్గీకారాత్, గోపదప్రవృత్తినిమిత్తధర్మస్యైకస్య గోవ్యక్తిషూభయతాభావాన్న తేష్వేకాకారప్రత్యయోఽప్యుక్త ఇత్యభ్యుపగమే, తేషు తాదృశశబ్దప్రవృత్తినిమిత్తధర్మైక్యే ప్రత్యయస్య ఏకాకారత్వసిద్ధిః, ఏకాకారప్రత్యయసిద్ధౌ తేషు తాదృశైకధర్మసిద్ధిరిత్యన్యోన్యాశ్రయణమితి. తస్మాదనుగతధర్మేణ అనుగతప్రత్యయస్య నియామకత్వం దుర్వచమిత్యాహ - తస్మాదితి తస్మాత్ - అనుగతప్రత్యయస్య దుర్వచత్వాత్, ధర్మానువృత్తౌ - అనేకవ్యక్తిష్వేకస్య ధర్మస్యానువర్తమానత్వే, అనుగతధీప్రమాణతా - అనుగతబుద్ధేః ప్రమాణత్వేన, దుర్నిరూపా - దుర్వచమిత్యర్థః. ॥ ౧౮౯ ॥

నను గవాదౌ సావయవద్రవ్యే గోత్వాదిజాతేరవయవసంయోగవిశేషరూపసంస్థానరూపత్వసంభవేఽపి నిరవయవేష్వాత్మాదిద్రవ్యేషు రూపాదిగుణేషు చ, ఆత్మత్వరూపత్వాదిజాతిరతిరిక్తైవ కల్పనీయా, తస్యా అవయవసంయోగవిశేషరూపసంస్థానరూపత్వాసంభవాదిత్యాశఙ్క్య నవయం సర్వత్రావయవసంయోగవిశేషరూప సంస్థానస్య జాతిత్వం బ్రూమః. కిన్తు యేషు ద్రవ్యేషు సావయవత్వం సంభవతి, తేష్వేవ, అన్యేషు చ తత్తద్వస్తునిష్ఠమనుగతమసాధారణం యద్రూపం తదేవ సంస్థానం జాతిరితి న కుత్రాపి సంస్థానాతిరిక్తజాతిః కల్ప

నీయమిత్యాహ - సంస్థానమితి - ఆత్మత్వాదికన్తు అనుగతానతిప్రసక్తం జ్ఞానవత్త్వాదికమేవ. రూపత్వాదికన్తు చక్షుర్మాత్రగ్రాహ్యగుణత్వాదికమితి భావః. అత ఇహానపరాకాస్వపి జాతిః ప్రకల్ప్యా - అతః పరా - సంస్థానాపేక్షయా అతిరిక్తా, జాతిః కుత్రాపి న కల్పనీయేత్యర్థః. ॥ ౧౮౯౪ ॥

శ్రీ ॥ జాతిగ్రహణేనైవ భిన్న ఇతి వ్యవహారసంభవాత్, పదార్థాన్తరాదర్శనాత్, అర్థాన్తరవాదినాప్యభ్యుపగతత్వాచ్చ, గోత్వాదిరేవ భేదః. నను చ జాత్యాదిరేవ భేదశ్చేత్ తస్మిన్ గృహీతే తద్వ్యవహారవత్ భేదవ్యవహారస్స్యాత్, సత్యం, భేదశ్చ వ్యవహ్రియత ఏవ, గోత్వాదివ్యవహారాత్, గోత్వాదిరేవ హి సకలేతరవ్యావృత్తిః. గోత్వాదౌ గృహీతే సకలేతరసజాతీయబుద్ధి వ్యవహారయోర్నివృత్తేః భేదగ్రహణేనైవ హ్యభేదనివృత్తిః. అయమస్మాద్ భిన్న ఇతి తు వ్యవహారే ప్రతియోగినిర్దేశస్య తదపేక్షత్వాత్ ప్రతియోగ్యపేక్షయాభిన్న ఇతి వ్యవహార ఇత్యుక్తం. యత్ పునర్ఘటాదీనాం విశేషాణాం వ్యావర్తమానత్వేనాపారమార్థ్యముక్తం. తదనాలోచితబాధ్యబాధకభావవ్యావృత్త్యనువృత్తివిశేషస్య భ్రాన్తిపరికల్పితం. ద్వయోర్జ్ఞానయోర్విరోధే హి బాధ్యబాధకభావః. బాధితస్యైవ వ్యావృత్తిః. అత్ర ఘటపటాదిషు దేశకాలభేదేన విరోధ ఏవ నాస్తి. యస్మిన్ దేశే యస్మిన్ కాలే యస్య సద్భావః ప్రతిపన్నః, తస్మిన్ దేశే తస్మిన్ కాలే తస్యాభావః ప్రతిపన్నశ్చేత్, తత్ర విరోధాత్ బలవతో బాధకత్వం, బాధితస్య చ నివృత్తిః, దేశాన్తరకాలాన్తర సంబన్ధితయానుభూతస్యాన్యదేశకాలయోరభావ ప్రతిపత్తౌ న విరోధ ఇతి కథమత్ర బాధ్యబాధకభావః. అన్యత్ర నివృత్తస్యాన్యత్ర నివృత్తిర్వా కథముచ్యతే; రజ్జుసర్పాదిషు తు తద్దేశకాల సంబన్ధితయైవాభావప్రతీతే

విరోధో బాధకత్వం వ్యావృత్తిశ్చేతి దేశకాలాన్తరదృష్టస్య దేశకాలాన్తరవ్యావర్తమానత్వే మిథ్యాత్వవ్యాప్తం సద్దృష్టమితి న వ్యావర్తమానత్వమాత్రేణ పారమార్థ్యహేతుః. యత్త్వనువర్తమానత్వాత్ సత్ పరమార్థ ఇతి, తత్సిద్ధమేవేతి న సాధనమర్హతి. అతో న సన్మాత్రమేవ వస్తు. అనుభూతిసద్విశేషయోశ్చ విషయవిషయిభావేన భేదస్య ప్రత్యక్షసిద్ధత్వాదబాధితత్వాచ్చానుభూతిరేవ సతీత్యేతదపి నిరస్తం. యత్త్వనుభూతేస్స్వయంప్రకాశత్వముక్తమ్, తద్విషయప్రకాశనవేలాయాం జ్ఞాతురాత్మనస్తథైవ. నతు సర్వేషాం సర్వదా తథైవేతి నియమోఽస్తి. పరానుభవస్య హానోపాదానాదిలిఙ్గకానుమానజ్ఞానవిషయత్వాత్. స్వానుభవస్యాప్యతీతస్య జ్ఞాసిషమితి జ్ఞానవిషయత్వదర్శనాచ్చ. అతోఽనుభూతిశ్చేత్, స్వతస్సిద్ధేతి వక్తుం న శక్యతే. అనుభూతేరనుభావ్యత్వే అననుభూతిత్వమిత్యపి కురుక్తమ్, స్వగతాతీతానుభవానాం పరగతానుభవానాఞ్చానుభావ్యత్వేనాననుభూతిత్వప్రసఙ్గాత్. పరానుభవానుమానానభ్యుపగమే చ శబ్దార్థసమ్బన్ధగ్రహణాభావేన సమస్తశబ్దవ్యవహారోచ్ఛేదప్రసఙ్గః. ఆచార్యస్య జ్ఞానవత్త్వమనుమాయ తదుపసత్తిశ్చక్రియతే, సా చ నోపపద్యతే.

శ్లో॥ జాతిజ్ఞప్త్యైవ భేదవ్యవహృతిజననాదన్యవత్త్వ
ప్రతీతే - రాహుర్వస్త్వన్తరం యే తదభిమతత
యా జాతిరేవేహ భేదః । జాతిశ్చేద్భేద ఏతద్వచ ఇవ
చ భిదా వ్యాహృతిస్స్యాత్ప్రతీతౌ జాతేస్సత్యం భిదా
వ్యాహృతిరిహ తు మతా వ్యాహృతేరత్ర జాతేః ॥

జాతిహేత్వపా విభేదస్తదవగతివశాదన్య సాజాత్య
బుద్ధి - వ్యావృత్త్యోర్వ్యాహృతత్వా త్పరిశమయతి
భిదాధీహేత్వభేదప్రతీతిమ్ । భిన్నో స్మాదేష ఇత్యాది
తువచనమనాపాద్యమత్రప్రతీత్యా - భేదోక్తిస్సవ్య
తో౽భవతి నియమతః ప్రత్యనీకస్య యస్మాత్ ॥౧౯౧౪॥

యత్తువ్యావర్తమానం యదిహ ఘటపటాద్యర్థజా
తమ్మృషేతి - వ్యావృత్త్యాదిప్రకారాకలనవిరహిణో
భ్రాన్తితః కల్పితన్తత్ । యేద్వేజ్ఞానే విరుద్ధేస్యతర
దిహ తయోర్బాధకం బాధ్యమన్య - ద్వ్యావృత్తి
ర్బాధితస్యాత్రతు న ఖలు దిశాకాల భేదాద్విరోధః ॥

దేశేకాలేచయస్మిన్ యదవగతమభావో స్యతద్దేశ
కాలే - భాతశ్చేత్ స్యాద్విరోధో బలవదిహమతం
బాధకం బాధ్యమన్యత్ । దేశేకాలేపరస్మిన్ యద
వగతమతో స్యత్రభాతస్తదీయో - భావశ్చేత్తో విరో
ధః కథమిహభవతో బాధ్యతాబాధకత్వే ॥౧౯౩౪॥

వ్యావృత్తం యత్పరత్రా స్యతు కథమితరతో౽చ్యతే
సానివృత్తి - స్సర్పభ్రాన్తిస్తు రజ్జావిహ విరహధియా
తస్య బాధ్యా విరుద్ధా । న వ్యావృత్తత్వమస్యత్రతు
దిశిసమయేదృష్టమేతన్మృషాత్వ - వ్యాప్తం వ్యావృ
త్తిమాత్రన్న కథమపితతో భేద మిథ్యాత్వహేతుః ॥

యత్తూక్తం సత్తుసత్యం మతిషు తదనువృత్తేరితీహాను
మానే - నానిష్టసాధ్యమేతన్న ఇతి భవతి తత్సాధనే
సాధ్యసిద్ధిః । తత్సన్మాత్రం నవస్త్విత్యుచితమథసతో
నానుభూతిర్విభిన్నే- త్యేతన్నైవోచితం యత్త్వదు
దితమనయోర్భేదకాకారదృష్టిః ॥ ॥౧౯౨౪॥

బుద్ధిర్యా జ్ఞాయతే సా ఘటఇతి విషయంసద్వ్యపేక్షం
ఘటాదిం - బుద్ధింతేనానుసిద్ధాం విషయవిషయిభావా
వసాయై భినత్తి । యత్తూక్తం స్వాప్రకాశోనుభవతి
తథైవాత్మనో జ్ఞాతురర్థ - ఖ్యాతేః కాలేనసర్వం ప్రతి
తి భవతి సర్వైవేతి శక్యో నియన్తుమ్ ॥౧౯౬॥

హానోపాదానలిప్సాన్వితిరితరగతా హ్యర్థ్యతాస్యైతేస్వా
నుభూతి - శ్చైతాసోహమజ్ఞాసిషమితి నిఃబుద్ధ్యా
స్యయాభాతి పుంసః । ఏతేనైషోనుభావ్యోస్త్రయదిభ
వతి తదాస్యానుభూతిత్వహాని - స్స్యాదితి త్యేతత్పరాస్తం
స్వాగతగతమతేరన్యబుద్ధేశ్చ సాస్యాత్ ॥ ౧౯౭ ॥

జ్ఞానేయద్యన్యగేనానుమితి విషయతా తర్హి శబ్దార్థ
సఙ్గ - జ్ఞానాభావాత్ సమస్తవ్యవహరణ సముచ్ఛేద
దోషోనివార్యః । అర్థేః జ్ఞానానుమానాద్భవతి తదు
పపత్తిశ్చేదిష్యస్యసాపి - త్వత్పక్షేనోపపన్నా తత
ఇతరమతిర్లిఙ్గమ్యోన్యాపేయమ్ ॥ ౧౯౮ ॥

అ॥ ఇత్థం సంస్థానమేవ జాతిరిత్యుపపాద్య జాతేరేవ భేదత్వం పూర్వం ప్రస్తుతముపపాదయతి - జాతిజ్ఞప్త్యైవేతి—

టీ॥ ప్రతియోగినిరపేక్షో గోత్వాదిః ప్రతియోగిసాపేక్షభేదరూపో నభవితుమర్హతి, అతః ప్రతియోగిసాపేక్షేతరేతరాభావో గోత్వాతిరిక్తోఽభ్యుపగన్తుముచిత ఇతి శఙ్కాయాముచ్యతే - జాతిజ్ఞప్త్యైవేతి - అయమర్థః. గోత్వాదివ్యతిరిక్తభేదమఙ్గీకుర్వతాప్యభావాభావస్థలే ప్రతియోగినిరపేక్షభావరూపపదార్థస్యైవ ప్రతియోగిసాపేక్షభావత్వమఙ్గీకృతమ్, అన్యథా అనవస్థానాత్,

అనుపలమ్భాచ్చ, తద్వదత్రాపి సంభవతి. ప్రతియోగిసా
పేక్షత్వస్య ప్రతియోగినిరూపితవిషయనివృత్తినిమిత్తకశబ్దస్వభావా
ధీనత్వేన అర్థస్వరూపభేదహేతుకత్వాభావాదితి. ఏవమనుప
పత్తిర్నాస్తీత్యుక్తమ్, దర్శనఞ్చేత్యాహ - అన్యవస్త్వప్రతీతే
రితి. నామాన్తరేణ ఇతరేతరాభావాభ్యుపగమశఙ్కాం వ్యుదస్యతి-
ఆహురితి - వస్త్వన్తరమ్ - అర్థాన్తరమ్, యే ఆహుః - తదభిమత
తయా - భేదస్యార్థాన్తరత్వవాదిభిరభ్యుపేతత్వాదిత్యర్థః. పూ
ర్వం ప్రతియోగ్యపేక్షయా భేదవ్యవహార ఇత్యుక్తమ్, అతస్తన్నిర
పేక్షగోత్వాదిర్భేద ఉక్తః. తర్హి భేదవ్యవహారోఽపి ప్రతియోగినిర
పేక్షః ప్రసజ్యేతేత్యభిప్రాయేణ చోదయతి - జాతిశ్చేదితి. జాతిర్భే
దశ్చేత్ -, జాతేః ప్రతీతౌ - జాతేః ప్రతీతిదశాయామ్, ఏతద్వచ ఇవ -
జాతివ్యవహార ఇవ, భిదావ్యాహృతిః స్యాత్ - భేదవ్యవహారః స్యాది
త్యర్థః. సత్యమిత్యర్థాఙ్గీకారే, ప్రతియోగ్యనపేక్షభేదస్వరూప
వ్యవహారే అభ్యుపగమః, భేదశబ్దాదివ్యవహారవిశేషే త్వనభ్యుప
గమః; భిదావ్యాహృతిరిహ తు మతా - ఇహ - అస్మిన్ స్థలే, భిదా
వ్యాహృతిస్తు - భేదవ్యవహారస్తు, మతా - అభిమతా, ఇష్ట ఇత్యర్థః
ఉపపాదయతి - వ్యాహృతేరితి - అత్ర - అస్మిన్ స్థలే, జాతేర్వ్యా
హృతేః - జాతేర్వ్యవహారాదిత్యర్థః. ॥ ౧౯౦౪ ॥

కథం జాతివ్యవహారే సతి భేదవ్యవహార ఇత్యత్రాహ -
జాతిర్హీతి - ఏషా జాతిర్హి విభేదః. గోత్వాదిజాతిరేవ హి
భేద ఇత్యర్థః. కథం జాతిర్భేద ఇత్యత్రాహ - తదవగతేతి - తద
వగతివశాత్ - గోత్వాదిజాతిప్రతీతిబలాత్, అన్యసా
జాత్యబుద్ధివ్యాహృత్యోర్వ్యాహతత్వాత్ - గవేతరసకలపదార్థ
సాజాత్యబుద్ధేః, తద్వ్యవహారస్య చ, నివృత్తత్వాదిత్యర్థః. గోత్వా

దేర్గవేతర సకలసాజాత్యబుద్ధి వ్యవహార నివృత్తిహేతుత్వమస్తు, తతః కిం గోత్వాదేర్భేదత్వ ఇత్యత్రాహ - ప్రశమయతీతి - భిదాధీహేతిం - భేదబుద్ధిహేతిం, అభేదప్రతీతిమ్ - ఐక్యబుద్ధిమ్, ప్రశమయతి నివర్తయతి, గవేతరసజాతీయత్వస్య గవేతరసజాతీయాభేదరూపస్య ప్రతీతి నివర్తకత్వేన గోత్వాదిప్రతీతేః, గోత్వాదేస్తద్భేదరూపత్వమితి భావః. ఏతావతా గోత్వాదిభేదరూపత్వే తజ్జ్ఞానదశాయాం భేదవ్యవహారస్స్యాదిత్యాపాదనే గోత్వాది వ్యవహారస్య భేదవ్యవహారత్వమఙ్గీకృత్యేష్టాపత్తిః కృతా భవతి. అథైవమపి గోత్వాదిజ్ఞానదశాయామయమస్మాద్భిన్న ఇతి వ్యవహారాపత్తిస్స్యాదిత్యాశఙ్క్య పరిహరతి - భిన్నోఽస్మాదితి - ఏషోఽస్మాద్భిన్న ఇత్యాదివచనన్తు అయమస్మాద్భిన్న ఇత్యాది వ్యవహారస్తు, అనాపాద్యమ్ - నాపాదయితుం శక్యః. కుత ఇత్యత్రాహ - అత్రేతి - అత్ర అస్మిన్ప్రయోగే, భేదోక్తిః - భేదశబ్దః, యస్మాత్ - యతో హేతోః, నియమతః - నియమేన, ప్రత్యనీకస్య - ప్రతియోగినః, ప్రతీత్యా - ప్రత్యయేన సవ్యపేక్షో భవతి - సాపేక్షో భవతి, తస్మాదనాపాద్యమిత్యధ్యాహారేణ యోజనా. అయం భావః. భేదశబ్దేన భేదవ్యవహారే అయమస్మాద్భిన్న ఇత్యాకారకే భేదత్వేన భేదజ్ఞానస్య ప్రతియోగిజ్ఞానసాపేక్షత్వాత్, కేవలజాతిజ్ఞానదశాయాం తద్విరహేణ న తాదృశవ్యవహారాపత్తిరితి. ॥ ౧౯౮౪ ॥

ప్రమాణప్రమేయానుపపత్తిపరిహృతౌ. అథ పరోక్తమనుమాన మనూద్య దూషయతి - యత్త్వితి - ఇహ వ్యావర్తమానం యద్ఘటపటాద్యర్థజాతమ్—, తత్స్వప్రమితియుత్, తదిత్యుత్తరేణాన్వయః. వ్యావృత్త్యాదిప్రకారాకలనవిహీనః - అత్ర ఆదిపదేన

అనువృత్తిబాధ్యబాధకభావయోగ్రహాణామ్. అనాలోచితబాధ్య బాధకభావవ్యావృత్త్యనువృత్తివిశేషస్యేత్యర్థః. భ్రాన్తిభిః కల్పిత న్తత్ - స్వకీయభ్రాన్త్యా తత్పరికల్పితమిత్యర్థః. వ్యావృత్త్యాదిప్ర కారాపర్యాలోచనమేవ వివృణోతి - యే ద్వే ఇతి ॥౧౯-౨౪॥

యయోర్ద్వయోర్జ్ఞానయోర్విరోధ, స్తయోరన్యతరద్బా ధ్యమ్, అపరం బాధకమ్, బాధితస్యైవ వ్యావృత్తిః, యా మిథ్యాత్వ సాధికా, అత్ర తు దేశకాలభేదేన విరోధ ఏవ నాస్తీతి, కథం; బాధ్య బాధకభావః. కథం వా; వ్యావృత్తిః. కథ; మతః మిథ్యాత్వసాధనం వ్యావృత్తిరిత్యాహ - దేశే కాలే చేతి - యస్మిన్ దేశే యస్మిన్ కాలే చ యదవగతమ్, అస్య తద్దేశకాలే అభావో భాతశ్చేత్, ఇహ యద్బల వస్తతమ్—, తద్బాధకమ్, అన్యద్బాధ్యమ్, పరస్మిన్ దేశే కాలే యదవగతమ్, అన్యత్ర - అతోఽన్యత్ర, తదీయాభావో భాతశ్చేత్ కో విరోధః, కథం విరోధః. ఇహ బాధ్యతాబాధకత్వే, కథం భవతః కథన్త్విత్యర్థః. ॥ ౧౯-౩౪ ॥

తథా చ ప్రతిపన్నోపాధౌ నిషేధప్రతియోగిత్వరూప వ్యా వృత్తేరేవ బాధితత్వనియతత్వాత్, తస్యా ఏవ మిథ్యాత్వసాధకత్వ మితి ఘటోఽస్తి పటోఽస్తీత్యాదౌ ఘటాదీనాం పటాద్యధికరణే నివృత్తిబలాన్న మిథ్యాత్వసిద్ధిరిత్యాహ వ్యావృత్తమితి - యత్ప రత్ర వ్యావృత్తమ్ - అస్య ఇతరత్ర నివృత్తిః కథం ప్రోచ్యతే - యత్ పటాద్యధికరణే నివృత్తం ఘటాదికం, తస్య ఘటాద్యధికరణే ని వృత్తిః కథముచ్యతే, యతో మిథ్యాత్వసిద్ధిరితి భావః. సంప్రతిపన్న మిథ్యాభూతసర్పభ్రాన్తిస్థలే జ్ఞానయోర్విరోధం బాధ్యబాధక భావఞ్చ తన్మిథ్యాత్వోపయిక ముపపాదయతి - సర్పభ్రాన్తిస్త్వితి

ఇహ రజ్జౌ—, సర్పభ్రాన్తిస్థ-, తస్యవిరహధియా - సర్పాభావనిశ్చయేన, విరుద్ధా - బాధ్యా చ, అతస్సర్పస్య మిథ్యాత్వమితి భావః. నను యద్దేశే యస్య ప్రతీతిః, తద్దేశే తస్య వ్యావృత్తత్వం మిథ్యాత్వహేతురితి నోచ్యతే, కిన్తు వ్యావృత్తిమాత్రమ్, తస్య ఘటాదావపి సద్భావాత్, తేన తన్మిథ్యాత్వసిద్ధిర్నిష్ప్రత్యూహైవేత్యత్రాహ - నవ్యావృత్తత్వమిత్యాది - అన్యత్రదిశి సమయే - అన్యదేశకాలయోః, ప్రతిపన్నోపాధివ్యతిరిక్తదేశకాలయోరిత్యర్థః. అస్య వ్యావృత్తత్వమిత్యనేనాన్వయః. ఏతద్వ్యావృత్తత్వమ్మిథ్యాత్వవ్యాప్తన్న దృష్టమితి యోజనా. వ్యావర్తమానత్వమాత్రస్య హేతుత్వే తస్య దేశాన్తరవ్యావృత్తేస్సత్యపి సత్త్వాన్న తత్ర మిథ్యాత్వవ్యాప్తినిశ్చయ ఇతి వ్యావర్తమానత్వమాత్రం న మిథ్యాత్వసాధకో హేతుర్భవితుమర్హతీత్యాహ - వ్యావృత్తిమాత్రమితి - ఏతావతా ప్రోక్తానుమానే బాధితత్వముపాధిరితి సోపాధికత్వముక్తం భవతి. ॥ ౧౯౮౪ ॥

అథ పూర్వపక్షగ్రన్థోక్తం సతస్సత్యత్వసాధకమనువర్తమానత్వహేతుకానుమానం సిద్ధసాధనేన దూషయతి - యత్త్విహ - సత్తు సత్యమ్—, మతిషు తదనువృత్తేః - బుద్ధిషు సతోऽనువర్తమానత్వాత్, ఇతీహానుమానే - ఇత్యస్మిన్ననుమానే, నః - అస్మాకమ్. ఏతత్సాధ్యన్నానిష్టమ్ - సత్యత్వరూపం సాధ్యమనిష్టన్న భవతీత్యర్థః, ఇతి తత్సాధనే సాధ్యసిద్ధిః - అతో హేతోస్సతస్సత్యత్వసాధనే సిద్ధసాధనమిత్యర్థః. తర్హి కిమనిష్టమిత్యత్రాహ. తదితి - తత్ - తస్మాత్, పూర్వోక్తహేతోః, సన్మాత్రంవస్త్వితి - సన్మాత్రంసత్యమితి, నోచితమ్ - నయుక్తమిత్యర్థః. అథ సతోऽనుభూతేశ్చ భేదో నాస్తీతి (అనుభూతిరేవసతీ) తి యదుక్తమ్, తద్దూషయతి - అథేతి

త్వముదితమ్ - త్వముక్తమ్, సతః - సదపేక్షయా, అనుభూతిర్నైవ భిన్నా - అనుభూతిర్నాన్యా, ఇత్యేతన్నైవ సూచితమ్ - ఇత్యేతన్నైవయుక్తమ్. కుత ఇత్యత ఆహ - అనయోరితి - అనయోస్సదనుభూత్యోః, భేదకాకారదృష్టేః - భేదకధర్మదర్శనాత్, ॥ ౧౯౫ ॥

భేదకధర్మః కః, తద్దర్శనం కుత్రేత్యాశఙ్కాయామాహ - బుద్ధిర్హీతి - జ్ఞాయతే సో ఘట ఇతి యా బుద్ధిః, సా, సద్విశేషం ఘటాదిం విషయమ్ - సదన్తర్గతం ఘటాదికం విషయమ్, తేనానువిద్ధామ్ - తేన - ఘటాదివిషయేణ, అనుబద్ధామ్, బుద్ధిమ్ - ప్రతీతిశ్చ, విషయవిషయిభావేన - విషయవిషయిభావరూప సంబన్ధేన జ్ఞాపితేన, భినత్తి - పరస్పరం భిన్నం భాసయతీత్యర్థః. జ్ఞాయతే సో ఘట ఇతి జ్ఞానే ఘటస్య జ్ఞానస్య చ, విషయవిషయిభావసంబన్ధభానాత్, సంబన్ధస్య చ ద్విష్ఠత్వాత్, సతో ఘటాదేర్విషయస్య, తద్విషయకబుద్ధేశ్చానుభూతేః, భేదస్సిద్ధ్యతీతి సదనుభూత్యోరభేదో న సంభవతీతి భావః. అథ అనుభవస్వయంప్రకాశత్వస్య స్వాభిమతత్వేపి తత్ర శిక్షణీయాంశోస్తీతి తమంశమాహ - యత్త్వితి - అనుభవస్స్వప్రకాశ ఇతి యదుక్తమ్, తత్తథైవ, జ్ఞాతురాత్మనోఽర్థఖ్యాతేః కాలే, సర్వం ప్రతి సదైవ స్వయంప్రకాశో భవతీతి న నియన్తుం శక్య ఇతి యోజనా. అనుభవస్య స్వయంప్రకాశత్వం, జ్ఞాతురాత్మానం ప్రత్యనుభవవేలాయామేవ, నతు సర్వం ప్రతి సర్వదైవేతి నియమనం శక్యమితి భావః. ॥ ౧౯౬ ॥

సర్వం ప్రతి సర్వదా అనుభవస్య స్వయంప్రకాశత్వాఙ్గీకారే బాధకమాహ - హానోపాదానేతి - ఇతరంగతా - పురుషాన్తరగతా, మతిః - బుద్ధిః, హానోపాదానలిఙ్గాత్ - తదీయప్రవృత్తినివృత్తిరూప హేతుతః, ఊహ్యతే హి - అనుమీయతే హి, అతీతా - భూతా, స్వ

నుభూతిశ్చ - స్వకీయానుభూతిరపి, అన్యయా - భిన్నయా, సోఽహమజ్ఞాసిషమితి నిజబుద్ధ్యా—, పుంసో భాతిహి - హీత్యస్యానుషఙ్గేణాన్వయః. పురుషస్య భాసతేహి, తథాచ అనుభవస్య సర్వం ప్రతి సర్వదైవ స్వయంప్రకాశత్వాఙ్గీకారే అన్యదీయానుభవస్య హానోపాదానాదిలిఙ్గకానుమానాద్భానన్నస్యాత్, స్వకీయాతీతానుభూతేరపి అహమజ్ఞాసిషమితి వర్తమానప్రతీతివిషయత్వన్నస్యాదితి దూషణముక్తంభవతి. పూర్వపక్షగ్రన్థే అనుభూతేరనుభావ్యత్వాఙ్గీకారే అనుభూతిత్వహానిస్స్యాదితి యదుక్తమ్, తదప్యనేన పరాస్తమిత్యాహ - ఏతేనేతి - ఏతేన పరగతానుభవస్య స్వకీయాతీతానుభవస్య చానుభావ్యత్వోపపాదనేన, ఏషః - అనుభవః, అనుభావ్యోభవతి యది - అనుభావ్యోభవతిచేత్, తదా - తర్హి. అస్య - అనుభవస్య అనుభూతిత్వహానిస్స్యాత్ - అనుభూతిత్వహానిప్రసఙ్గః, ఇత్యేతత్ — ఇత్యేతద్దూషణమ్, పరాస్తమ్ - నిరస్తమ్, కుతఇత్యత్రాహ - స్వగతేతి - స్వగతగతమతేః - స్వీయాతీతబుద్ధేః, అన్యబుద్ధేశ్చ - పురుషాన్తరగతానుభవస్యచ, నాస్యాత్ - అనుభూతిత్వహానిస్స్యాత్, అనుభావ్యత్వే అనుభూతిత్వహానిస్స్యాదితి దూషణన్న సంభవతి, తథాచేత్ పరకీయహానోపాదానాదిలిఙ్గకస్వకీయానుమితిగోచరానుభవస్యానుభావ్యత్వేనానుభూతిత్వన్నస్యాత్, స్వకీయస్యాప్యతీతస్యానుభవస్య అహమజ్ఞాసిషమితి వర్తమానకాలీనానుభవవిషయత్వేన తన్నస్యాదితిభావః. ॥౧౯ ౨౪॥

అన్యదీయజ్ఞానస్య తదీయహానోపాదానాదిలిఙ్గకానుమానగమ్యత్వానఙ్గీకారే దూషణమాహ — జ్ఞానఇతి · అన్యగే - పురుషాన్తరనిష్ఠే, జ్ఞానే అనుభవే, యదినానుమితివిషయతా - యద్యనుమితివిషయతానిష్యతే, తర్హి - తదా, శబ్దార్థసఙ్గజ్ఞానా

భావాత్ - శబ్దార్థయోర్వాచ్య వాచకభావసంబన్ధజ్ఞానాభావాత్, సమస్తవ్యవహారణ సముచ్ఛేదదోషః - సర్వవ్యవహారోచ్ఛిత్తిరూపో దోషః, అనివార్యః - దుర్వారఇత్యర్థః. సర్వోఽపి వ్యవహారో వాచ్యవాచకభావరూపశబ్దార్థ సంబన్ధజ్ఞానమూలకః, తచ్చ జ్ఞానం ప్రాయశో వృద్ధవ్యవహారాద్భవతి, వృద్ధవ్యవహారస్య శక్తిగ్రాహకత్వఞ్చ గామానయేత్యాదౌ గవానయనాదిప్రవృత్తిలిఙ్గకపరకీయజ్ఞానానుమానద్వారా వాచ్యమ్, పరకీయజ్ఞానస్యానుమానగమ్యత్వానఙ్గీకారే వ్యవహారస్య శక్తిగ్రాహకత్వాసంభవాచ్ఛక్తిగ్రహాభావాత్తదధీనఃకృత్స్నోఽపి వ్యవహార ఉచ్ఛిద్యేతేతిభావః. అథ పరకీయజ్ఞానస్యానుమానగమ్యత్వానఙ్గీకారే శిష్యస్యగురూపసదనప్రవృత్తిర్నస్యాదితిదూషణాన్తరమాహ - ఆర్యఇతి - ఆర్యే - ఆచార్యే, జ్ఞానానుమానాత్ - జ్ఞానస్యానుమితిబలాత్, శిష్యస్యతదుపసత్తిశ్చభవతి—, సాపి - సాగురూపసత్తిరపి, త్వత్పక్షే. పరకీయజ్ఞానస్యానుమానగమ్యత్వమనఙ్గీకుర్వతస్తవ పక్షే, నోపపన్నా - నోపపద్యతే, శ్రోత్రియం బ్రహ్మనిష్ఠమిత్యాదినా జ్ఞానినఏవగురోర్ముముక్షుణోపగన్తవ్యత్వశ్రవణేన పరకీయజ్ఞానస్యాప్రత్యక్షత్వేన గురోర్జ్ఞానం తదీయానుష్ఠానవిశేషేణానుమానత ఏవ తస్య ఉపసత్తిశ్శిష్యేణ కర్తవ్యాభవతి. ఇయఞ్చ పరజ్ఞానస్యానుమాన గమ్యత్వానఙ్గీకారే నోపపద్యతే. పరజ్ఞానానుమానగమ్యత్వన్నిగమయతి- తతఇతి - తతః తస్మాద్ధేతోః, ఇతరమతిః - పురుషాన్తరగతాబుద్ధిః, లిఙ్గగమ్యేత్యప్యేయమ్ - అనుమానగమ్యేతి స్వీకార్యమ్. ॥ ౧౯౮౪ ॥

శ్రీ ॥ నచాన్యవిషయత్వేఽననుభూతిత్వమ్, అనుభూతిత్వన్నామ వర్తమానదశాయాం స్వసత్తయైవ స్వాశ్రయంప్రతి ప్రకా

శమానత్వమ్, స్వసత్తయైవ స్వవిషయసాధనత్వం వా. తే చానుభవాన్తరానుభావ్యత్వేపి స్వానుభవసిద్ధౌ నాపగచ్ఛత ఇతి నానుభూతిత్వమపగచ్ఛతి. ఘటాదేస్త్వననుభూతిత్వమేతత్స్వభావవిరహాత్, నానుభావ్యత్వాత్. తథాఽనుభూతేరననుభావ్యత్వేప్యననుభూతిత్వప్రసఙ్గో దుర్వారః, గగనకుసుమాదేరననుభావ్యస్యాననుభూతిత్వాత్; గగనకుసుమాదేరననుభూతిత్వమసత్త్వప్రయుక్తమ్, నాననుభావ్యత్వప్రయుక్తమితి చేత్; ఏవన్తర్హి ఘటాదేరప్యజ్ఞానావిరోధిత్వమేవాననుభూతిత్వనిబన్ధనమ్, నానుభావ్యత్వమిత్యాస్థీయతామ్ అనుభూతేరనుభావ్యత్వే అజ్ఞానావిరోధిత్వమపి తస్యా ఘటాదేరివ ప్రసజ్యత ఇతి చేత్; అననుభావ్యత్వేపి గగనకుసుమాదేరివాజ్ఞానావిరోధిత్వమపి ప్రసజ్యత ఏవ. యత్తు సంవిదస్స్వతస్సిద్ధాయాః ప్రాగభావాద్యభావాదుత్పత్తిర్నిరస్యతే, తదన్ధస్య జాత్యన్ధేన యష్టిః ప్రదీయతే. ప్రాగభావస్య గ్రాహకాభావాదభావో న శక్యతే వక్తుమ్, అనుభూత్యైవ తద్గ్రహణాత్; కథమనుభూతిస్సతీ తదానీమేవ స్వాభావం విరుద్ధమవగమయతీతి చేత్; న హ్యనుభూతిస్స్వసమకాలవర్తినమేవ విషయీకరోతీత్యస్తి నియమః. అతీతానాగతయోరవిషయత్వప్రసఙ్గాత్. అథ మన్యసే, అనుభూతిః ప్రాగభావాదేస్సిద్ధ్యతస్తత్సమకాలభావనియమోఽస్తీతి; కిన్త్వయా క్వచిదేవం దృష్టమ్ యేన నియమం బ్రవీషి, హన్త తర్హి తత ఏవ దర్శనాత్ప్రాగభావసిద్ధిరితి న తదపహ్నవః. తత్ప్రాగభావశ్చ తత్సమకాలవర్తిన మనున్నత్తః కో బ్రవీతి, ఇన్ద్రియజన్యప్రత్యక్షస్య హ్యేష స్వభావనియమః, యత్ స్వసమకాలవర్తినః పదార్థస్య గ్రాహకత్వమ్; స్మరణానుమానాగమయోగిప్రత్యక్షాదిషు కాలాన్తరవర్తినోపి గ్రహణదర్శనాత్, అత ఏవ చ ప్రమాణస్య ప్రమేయావినాభావః, న హి ప్రమాణ

స్య స్వసమకాలవర్తినా అవినాభావ్యర్థసంబన్ధః, అపితు యద్దేశకాలాదిసంబన్ధితయా యోऽర్థోऽవభాసతే, తస్య తథావిధాకారమిథ్యాత్వ ప్రత్యనీకతా. అతఇదమపి నిరస్తమ్, స్మృతిర్న బాహ్యవిషయా । నష్టేప్యర్థే స్మృతిదర్శనాత్ । ఇతి.

శ్లో॥ నజ్ఞేయత్వేऽనుభూతిత్వహాతిరనుభవస్యేతి యు
క్తం క్షతిరియం - స్యాత్స్యాద్యజ్ఞేయతాయాంతదిద
మనుభవత్వంకిమిత్యత్రచిన్త్యమ్ । కాలేస్వస్యస్థితే
స్స్వాశ్రయమనుకిమిదంభాసమానత్వరూపం - య
ద్వార్థస్యప్రకాశేకిమిహజనకతాసత్త్వమేవ స్వయం
తత్ ॥ ౧౯౯ ॥

జ్ఞానేనాన్యేన గమ్యామపి హినజహాతస్త్వనుభూతింప్ర
తీతే - తస్మాత్సైవాపగచ్ఛేదిత ఇదమనుభూతిత్వమ
స్యామతత్త్వే । కుమ్భాదిస్తత్స్వభావ్యాజ్ఝితఇతిభవి
తాసోऽనుభూతిత్వశూన్యో - న జ్ఞేయత్వాదతత్త్వేపిత
దనుభవతావ్యాహతిస్తుచ్ఛవత్స్యాత్ ॥ ౨౦౦ ॥

అజ్ఞేయంవైష్ణ్యమపద్మాద్యననుభవతయా సమ్మతంతుచ్ఛ
మేషా - సంవిద్జ్ఞేయానచేత్స్యాత్ తదననుభవతాత
ద్వదేవప్రసక్తా । తుచ్ఛంయత్ ఖాంబుజాద్యంత
దననుభవతాసత్వతోऽనాప్తత్వాత్ - సైషాసంవి
త్తునాసత్య తదనుభవతానేతి సంప్రోచ్యతే చేత్ ॥

సత్యం తత్రాహ ర్యవిద్యాన్న ఘటఉపరుణద్ధ్యైషతన్యా
నుభాతి - సర్వజ్ఞేయత్వాదితీత్థం ప్రసరతు భవతాం
దృష్టిరత్రాపి తుల్యా । జ్ఞేయత్వేచ ప్రిసక్తాజడష
దనుభవేజ్ఞాసరోధిత్వహాని - మైవంతస్యామత
త్యేవ్రపిచఖకుసుమవద్దోషవషోనివార్యః ॥ ౨౦౨౫ ॥

తద్జ్ఞేయత్వేనుభూతేయర్ద దిదమననుభూతిత్వమాపాది
తం తత్ - సర్వస్యైవ్వాపహాస్పదమలమమితా
శ్రాంతమ స్తర్కజాలైః । యత్త్వాక్తంస్వప్రికాశాజని
లయరహితా ప్రాగభావాద్యభావాత్ - సంవిత్త్యైత
దస్థంపరితిభువిజనుషాస్థైనయుష్టి ప్రిదానమ్ ॥ ౨౦౩౫ ॥

మానాభావాదభావావగతిరితినసత్ ప్రాగభావేస్య
మత్యై - నైతస్సిద్ధేః కథం సాస్వయమిహతుసతీమా
నమస్యాఽభావే । మైవన్నవ్యాప్తిరేషాస్వసమసమయ
గంవస్తుగృహ్ణాతిసేతి - స్యాత్తవర్జ్యగా మివస్త్వన్య
నుభవవిషయీభావహానిర్గతేచః ॥ ౨౦౪౫ ॥

యదప్యుచ్యేతానుభూతే స్స్వసమసమయగప్రాగభావా
వగాహే - నైయత్యంకిన్త్వయైవంక్వచనపరిచితం
వ్యాప్తిరేషాయతస్స్యాత్ । యద్యేవంహ న్నద్రష్టా
ద్భవతినియమతఃప్రాగభావస్యసిద్ధి - దుర్వారాసం
విదస్స్యాన్నకథమపి హితత్ప్రాగభావాపలాపః ॥

కోనుస్తత్త్వోబ్రవీతి స్వయమను భవతత్ప్రాగభావాస్థి
తౌ తావైక స్మిన్నేనకాలే తిమిరమిహావస్యజ్యాతే

నాతఏవమ్ । అధ్యక్షేష్వక్షజేషుత్విదమిహ నియతమ్
యత్స్వకాలస్థవస్తు - గ్రాహిత్వన్నైవ సర్వాస్వపి
మతిషుసమానేషు సర్వేషుచాపి ॥ ౨౦౬౪ ॥

స్మృత్యాంకాలాన్తరేణ గ్రహణమనుమితౌ వాగమే
యోగినిష్ఠ - ప్రత్యక్షే.చాపిదృష్టస్య భవతిఖలు తతో
మానమేయావినాత్వమ్ । మానేనార్థస్య సఙ్గో నసమ
సమయతాయోऽవినాభావఏవం - స్యాచ్చేన్మేయా
వినాత్వన్న భవతి కథమేష్వన్యదేతత్తతస్తత్ ॥ ౨౦౭౪ ॥

యద్దేశేయత్రికాలే యదవగతమభూద్యాదృశం తత్త
థాత్వా - సత్యత్వప్రత్యనీకత్వమిహ భవతి తస్యాప్ర
మేయావినాత్వమ్ । అన్యాతో వై నిరస్తా స్మరణమిద
మబాహ్యార్థగాహిప్రణష్టే - వ్యర్థే తద్దర్శనాది
త్యపిసుగత కథాకాచనవ్యాహతార్థా ॥ ౨౦౮౪ ॥

అ॥ అనుభూతే రనుభావ్యత్వే అననుభూతిత్వప్రసఙ్గఇతి పరోక్త మతీవశిథిలమితి ప్రాగ్దూషితమపిప్రాగనుక్తైర్దూషణై దూషయితుముపన్యస్యతి - నేతి—

టీ॥ అనుభవస్య—, జ్ఞేయత్వే - అనుభావ్యత్వే, అనుభూతిత్వహతిః - అనుభూతిత్వహానిః, ఇతినయుక్తమ్ - ఇత్యేతన్నయుజ్యతే; జ్ఞేయతాయామ్ - అనుభవస్యానుభావ్యతాయామ్, అనుభవస్యేత్యస్యానుషఙ్గః. యస్యక్షతిరాపాద్యా - యస్యానుభవత్వస్యహానిరాపాద్యతే, అత్ర - అనుభవే, తదిదమ్ - అనుభవత్వమ్, కిమితి చిన్త్యమ్ - కీదృశమితినిరూపణీయమ్, అనుభవత్వం ద్విధావికల్ప్య

ద్వివిధస్యాపి తస్య హానిరనుపపత్తే ర్జ్ఞేయతాయాన్నసంభవతీత్యా
హ - కాలఇత్యాదినా - ఇదమ్ - అనుభవత్వమ్, స్వస్యస్థితికాలే -
స్వకీయస్థితిసమయే, స్వాశ్రయమను - స్వాశ్రయంప్రతి, అత్ర సత్త
యైవస్వయేత్యస్యాశ్రయస్యాకర్షణంకార్యమ్, భాసమానత్వరూపం
కిమ్ - ప్రకాశమానత్వరూపంకిమ్. యద్వా - అథవా, అర్థస్యప్ర
కాశే - ఘటాదివిషయస్యభానే, స్వయాసత్తయైవ - స్వకీయసత్త
యైవ, జనకతా - హేతుత్వరూపమ్, కిమేతదితి యోజనా. ఏతత్ -
అనుభవత్వమ్, అర్థప్రకాశజనకత్వరూపం కిమిత్యర్థః. స్వకీయ
స్థితిసమయే స్వాశ్రయంప్రతి స్వసత్తయైవ భాసమానత్వమనుభవత్వ
మితి ప్రథమః కల్పః, అర్థప్రకాశేస్వసత్తయైవ జనకత్వన్తదితి ద్వి
తీయఃకల్పః, ప్రథమపక్షే స్వాశ్రయం ప్రతీత్యనుపాదానే ఘటాదే
రప్యనుభవత్వప్రసఙ్గః. ఘటాదేరపి తదీయస్థితికాలే పురుషంప్రతి
భాసమానత్వాత్; స్వాశ్రయంప్రతీత్యుక్తౌచ పురుషస్య ఘటాద్యా
శ్రయత్వవిరహాన్నదోషః. అత్ర స్వకీయస్థితిసమయఇత్యస్యానుపా
దానే ఆత్మగతద్రవ్యత్వ ప్రమేయత్వాదేరపి స్వాశ్రయంప్రతి భాస
మానత్వాత్, తత్రాతివ్యాప్తిః. యద్యపి స్వకీయస్థితిసమయ ఇత్యు
క్తావపి తద్దోషతాదవస్థ్యమ్, ఆత్మగతద్రవ్యత్వ ప్రమేయత్వాదేస్తదీ
యస్థితిసమయె తదాశ్రయమాత్మానంప్రతి భాసమానత్వాత్; నచ
సత్తయైవేత్యనేన స్వకీయస్థితిసమయఇత్యస్య స్వకీయస్థితిసమయసా
మాన్యఇత్యర్థకత్వవివక్షణా. నైష దోషః, ఆత్మగతద్రవ్యత్వప్రమే
యత్వాదేస్తదీయస్థితికాలె సర్వత్ర తదాశ్రయమాత్మానంప్రత్య
భాసమానత్వాదితివాచ్యమ్, తథాసతి స్వాశ్రయంప్రతీత్యస్య వైయ
ర్థ్యప్రసఙ్గాత్; ఘటాదివారకతయాహి తత్సార్థక్యముక్తమ్,
ఘటాదే స్థితికాలేసర్వత్రతస్య -భాసమానత్వవిరహాదేవ తత్రాతి

ప్రసఙ్గవిరహాత్; నచ ఈశ్వరస్య సర్వజ్ఞత్వేన ఘటాదేస్స్థితికాలే సర్వ
త్ర తస్యేశ్వరం ప్రతిభాసమానత్వాత్తత్రాతిప్రసఙ్గోఽస్త్యేవేతి వా
చ్యమ్, స్వాశ్రయంప్రతీత్యుక్త్యాపి తద్దోషతాదవస్థ్యాత్, ఈశ్వరస్య
సర్వాధారత్వేన ఘటాదేరప్యాశ్రయత్వాత్; యదిచ స్వాశ్రయం
ప్రతీత్యత్ర ద్వితీయయా స్వసంశయనివర్తకతావచ్ఛేదకత్వం భాస
మానత్వాన్వయ్యర్థః. స్వాశ్రయశబ్దార్థస్య తదేకదేశే సంశయే
ఆధేయతాసంబన్ధేనాన్వయః. తథాచ స్వాశ్రయనిష్ఠసంశయనివర్త
కతావచ్ఛేదకవిషయతాశ్రయత్వమ్, స్వాశ్రయంప్రతి భాసమానత్వ
మిత్యనేనలబ్ధమ్, తథాసతి ఘటాదౌతదాశ్రయీభూతేశ్వరమాదాయ
నోక్తాతిప్రసఙ్గః, ఈశ్వరంప్రతి భాసమానత్వస్య ఈశ్వరనిష్ఠసంశయ
నివర్తకతావచ్ఛేదక విషయతారూపత్వేన ఈశ్వరనిష్ఠసంశయాప్ర
సిద్ధ్యా ఘటాదౌ తాదృశవిషయత్వాభావాదిత్యుచ్యతే; తదా అసం
భవః. జ్ఞానస్య స్వాశ్రయంప్రతి భాసమానత్వస్యైతాదృశస్యాభావా
త్; అహంజ్ఞానవాన్నవేతి సంశయస్య జ్ఞానాశ్రయీభూతాత్మనిప్రసి
ద్ధావేవహి తన్నివర్తకతావచ్ఛేదక విషయతావత్త్వం జ్ఞానేసంభ
వతి. తస్యైవాప్రసిద్ధ్యా తాదృశవిషయతావత్త్వస్య తత్రాభావా
త్. యదిచ సంశయోత్పత్త్యభావప్రయోజకత్వం ద్వితీయార్థః,
తదేకదేశసంశయోత్పత్త్యభావే ప్రకృత్యర్థస్య స్వాశ్రయస్య ఆధే
యతయాన్వయః, తథాచ స్వాశ్రయనిష్ఠసంశయోత్పత్త్యభావప్ర
యోజకీభూతవిషయతాశ్రయత్వమ్, స్వాశ్రయంప్రతి భాసమానత్వ
మితిలబ్ధమ్. ఇత్థఞ్చాత్మని అహంజ్ఞానవాన్నవేతిసంశయస్య కదాప్య
భావేన తన్నిష్ఠతాదృశసంశయస్యాప్రసిద్ధావపి తాదృశసంశయాభావ
స్య తన్నిష్ఠస్య ప్రసిద్ధ్యా తత్ప్రయోజకత్వే జ్ఞాన విషయతాయా న్ని
రాబాధమితి జ్ఞానస్య నిరుక్తధర్మరూపానుభవత్వస్య న క్షతిః. విష

యతాయామనిరుక్తసంశయాభావప్రయోజకత్వఞ్చ, ప్రతిబన్ధకతావ
చ్ఛేదకవిషయతాయా ప్రతిబాధ్యజ్ఞానవిరహ ప్రయోజకత్వాద్య
నుభావికత్వాన్నానుపపన్నమిత్యుచ్యతే; తదా ఘటాదేస్తదాశ్రి
యమీశ్వరంప్రతి భాసమానత్వాన్నిరుక్తరూపమక్షతమేవేతి తత్ర
ప్రసక్తాతివ్యాప్తిర్దురుద్ధరైవ. ఈశ్వరగతసంశయాప్రసిద్ధావపి
తన్నిష్ఠసంశయాభావస్య ప్రసిద్ధ్యా తత్ప్రయోజకత్వస్యోక్తరీత్యా
ఘటాదివిషయతాయాం సద్భావాత్, యదిచ స్వాశ్రయంప్రతిత్వ
నైవ స్వాశ్రయంసర్వంప్రతీత్యర్థో వివక్షితః, ఇత్థఞ్చ ఘటాదేస్త
దాశ్రయభూతమీశ్వరంప్రతి భాసమానత్వస్యోక్తరీత్యా సత్త్వేపి
తదాశ్రయీభూతభూతలాదికంప్రతి భాసమానత్వాభావాన్నతత్రాతి
వ్యాప్తిరిత్యుచ్యతే. తదా నకాప్యనుపపత్తిరితి బోధ్యమ్. పరన్తు సం
శయాభావప్రయోజకత్వరూప భాసమానత్వస్య సంశయప్రసిద్ధిమన్త
రా అసంభవాద్జ్ఞానే అహంజ్ఞానవాన్నవేతి సంశయాభావప్రయోజ
కవిషయతాశ్రయత్వం తాదృశసంశయాప్రసిద్ధ్యా నోపపద్యత ఇత్య
నుపపత్తిరిహ భాసతే, అత్రోచ్యతే, స్వాశ్రయంప్రతిభాసమానత్వ
మిత్యస్య స్వాశ్రయనిష్ఠాధికరణతావిశిష్ట విషయతావత్త్వమిత్యర్థః
విషయతాయా మధికరణతావైశిష్ట్యఞ్చ, ఆధేయత్వ స్వప్రయోజ
కత్వోభయసంబన్ధేన, ఆధేయతాచ స్వవిశిష్టసంశయత్వావచ్ఛిన్నప్ర
తియోగితాకాభావనిరూపితత్వ సంబన్ధేన, సంశయే స్వవైశిష్ట్యఞ్చ,
స్వావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్న ప్రతియోగితాకాభావప్రకారకత్వ సంబన్ధేన,
సంశయనిష్ఠప్రతియోగితాచ విశేష్యత్వాశ్రయత్వోభయ సంబన్ధా
వచ్ఛిన్నా, ఇత్థఞ్చ అహంజ్ఞానవాన్నవేతిసంశయస్యా ప్రసిద్ధావపి
జ్ఞానతదభావకోటికసంశయస్య అయంజ్ఞానవాన్నవేత్యాకారకస్యాన్య
నిష్ఠస్య ప్రసిద్ధ్యా తస్య విశేష్యత్వాశ్రయత్వోభయసంబన్ధావచ్ఛిన్న

ప్రతియోగితాకాభావాధికరణతాయా ఆత్మనిష్ఠాయా జ్ఞానవిషయతాప్రయోజ్యత్వేన తాదృశవిషయతావచ్ఛేదక జ్ఞానత్వావచ్ఛిన్నప్రతియోగితాకాభావ ప్రకారక సంశయాభావ నిరూపితత్వేనచ, నిరుక్తోభయసంబన్ధేన ఆత్మనిష్ఠాధికరణతావిశిష్టత్వం జ్ఞానవిషయతాయామస్తీతి జ్ఞానస్య నిరుక్తానుభవత్వోపపత్తిరితి. వస్తుతస్సంశయస్య అహంజ్ఞానవాన్నవేత్యాకారకస్య ప్రసిద్ధావపి జ్ఞానంగుణోనవా, జ్ఞానంప్రమేయన్నవేత్యాదిసంశయస్య ప్రసిద్ధ్యా తథావిధసంశయాభావప్రయోజకత్వస్య గుణత్వాదినా జ్ఞానవిషయతాయాంసత్త్వేన యథాశ్రుతేపి జ్ఞానేనోక్తరూపానుపపత్తిరితి బోధ్యమ్. వ్యాసార్యాస్తు, (ప్రకాశమానత్వమిత్యుక్తే ఘటాదేరప్యనుభవత్వంస్యాదితి తద్వ్యావృత్త్యర్థంస్వాశ్రయంప్రతీత్యుక్తమ్, అణుత్వనిత్యత్వాద్యాత్మధర్మాణాం జ్ఞానాన్తరప్రకాశ్యత్వాత్ తద్వ్యావృత్త్యర్థం స్వసత్తయైవేత్యుక్తమ్, అతీతానుభవవ్యావృత్త్యర్థం వర్తమానదశాయామిత్యుక్తమ్, యద్యప్యతీతానుభవస్య జ్ఞానాన్తరమన్తరేణ ప్రకాశానుపపత్తేరర్థాద్వ్యవచ్ఛేదః. తథాప్యతీతస్య జ్ఞానాన్తరేణ సిద్ధింపరానభిమతాం వ్యక్తాపాదయితుమిదం విశేషణమ్, విషయసంబన్ధస్య వర్తమానదశాయామిత్యర్థః. వర్తమానదశాయాంస్వసత్తయైవప్రకాశమానత్వ మిత్యుక్తే పరానుభవేతదసంభవాత్తద్వ్యావృత్త్యర్థం స్వాశ్రయంప్రతీత్యుక్త) మిత్యేవంరీత్యా అనుభవత్వశరీరప్రవిష్టదలప్రయోజనాన్యవర్ణయన్. అత్ర ఘటాదివ్యావృత్తిః స్వాశ్రయంప్రతీత్యస్య ప్రయోజనన్నవాస్తవమ్, అవశ్యకేన స్వసత్తయైవేత్యనేన విశేషణాన్తరేణైవ తద్వారణాత్, పరన్తు, స్వసత్తయైవప్రకాశమానత్వమిత్యుక్తే పరానుభవే తదసంభవాత్,

తద్వ్యావృత్త్యర్థం స్వాశ్రయం ప్రతీత్యుక్తమితి వక్ష్యమాణప్ర
యోజనమేవాత్ర ప్రయోజనమ్, న చ స్వాశ్రయం ప్రతీత్యనుక్తావపి
పరానుభవే స్వసత్తయైవ ప్రకాశమానత్వమస్త్యేవ, పరం ప్రతి తస్య
సత్తయైవ ప్రకాశమానత్వాదితి నేదమపి ప్రయోజనం సంభవతీతి
వాచ్యమ్. స్వసత్తయైవప్రకాశమానత్వమిత్యస్య స్వభిన్నసత్తాప్ర
యోజ్యప్రకాశరాహిత్యార్థకత్వవివక్షయా పరానుభవాసంగ్రహా
భిధానాత్; స్వభిన్నసత్త్వాప్రయోజ్యప్రకాశవత్త్వమితి వివక్షణన్తు
నసంభవతి, ఘటాదేర్జ్ఞానోత్పత్తికాలీనాయా విషయతాయా
జ్ఞానసత్తాప్రయోజ్యతావిరహేణ తామాదాయఘటాదావతివ్యాప్తేః
ప్రయోజకస్య ప్రయోజ్యాత్పూర్వం స్థితేరావశ్యకతయా జ్ఞానోత్ప
త్తికాలీనజ్ఞానవిషయతాం ప్రతి జ్ఞానస్య ప్రయోజకత్వాసంభవాత్;
స్వభిన్నసత్తాప్రయోజ్యప్రకాశరాహిత్య వివక్షణేతు ద్వితీయక్షణావ
చ్ఛిన్నజ్ఞానవిషయతాయా ఘటాదినిష్ఠాయాస్తత్ప్రయోజ్యత్వేన తా
మాదాయతత్రాతివ్యాప్తి వారణంసుకరమ్, స్వాశ్రయం ప్రతీత్యు
క్త్యాచ తదర్థస్య సత్తయైవేత్యవధారణశరీరప్రవిష్ట స్వభిన్నసత్తాప్ర
యోజ్యప్రకాశే అన్వయాఙ్గీకారేణ స్వాశ్రయంప్రతి యస్స్వభిన్న
సత్తాప్రయోజ్యప్రకాశస్తద్రాహిత్యస్యైవ స్వాశ్రయంప్రతి స్వస
త్తయైవ ప్రకాశమానత్వమితి వాక్యార్థతయా పరానుభవనిష్ఠస్య
ప్రకాశస్య తద్భిన్నాన్యగతజ్ఞానసత్తాధీనత్వేపి తస్య పురుషాన్తరసంబ
న్ధితయా తదాశ్రయ పురుషసంబన్ధిత్వాభావేన స్వాశ్రయసంబన్ధి
స్వభిన్నసత్తాధీనప్రకాశరాహిత్యస్య వివక్షితవాక్యార్థస్య పరాను
భవే అక్షతత్వేన తత్సంగ్రహః, అత్ర స్వాశ్రయసంబన్ధిత్వం స్వాశ్ర
యనిష్ఠసంశయ నివర్తకతావచ్ఛేదకత్వాదిరూపం ప్రకాశశబ్దార్థ
విషయత్వాన్వయి ప్రాగుక్తమేవ, అత్ర అణుత్వ నిత్యత్వాద్యాత్మ

ధర్మాణాం స్వాశ్రయీభూతమాత్మానం ప్రతి ప్రకాశమానత్వా
త్తేషామనుభవత్వాపత్తివారకతయా సత్తయైవేత్యేతత్ సార్థకయతి
అణుత్వేతి - సత్తయైవేత్యుక్తే తద్వారణం కథమిత్యత్రోక్తమ్, జ్ఞా
నాన్తరప్రకాశ్యత్వాదితి - సత్తయైవేత్యస్య ఉక్తరీత్యా స్వభిన్నప్ర
యోజ్య ప్రకాశరాహిత్యార్థకత్వేన జ్ఞానప్రకాశ్యేషు తేషు తద
భావేన తద్వారణమితిభావః. అతీతానుభవవ్యావృత్త్యర్థం వర్త
మానదశాయామిత్యుక్తమితి - అత్ర యద్యపి వ్యావృత్తిర్నాతి
వ్యాప్తివారణరూపా, అతీతానుభవస్యాపి జ్ఞానసామాన్యలక్షణ
లక్ష్యతయా సంగ్రాహ్యత్వాత్; తథాపి స్వయంప్రకాశత్వస్యైవ
ఇదానీన్నిరుక్తత్వేన అతీతానుభవస్య ఉత్తరకాలే స్వయంప్రకా
శత్వ వ్యవహారవిరహేణ తద్వారణస్యైవాత్ర వ్యావృత్తిశబ్దేనవివ
క్షితత్వేనాదోషః, యద్యప్యతీతానుభవస్యాపి సామాన్యతస్స్వయం
ప్రకాశత్వ వ్యవహారఇష్టఏవ, ఇదానీమయం స్వయంప్రకాశఇత్యు
త్తరకాలమిదానీన్త్వేనావగాహ్య తత్ర స్వయంప్రకాశత్వ వ్యవహా
రస్తు నాపాదయితుముచితః; ఇదానీంశబ్దార్థస్య తత్కాలావచ్ఛిన్న
త్వస్య స్వయంప్రకాశత్వ శరీరప్రవిష్టభాసమానత్వే అన్వయేన తద్బా
ధేన తాదృశ వ్యవహారస్య బాధితార్థకత్వాత్, వర్తమానదశా
యామిత్యుక్తావపి వర్తమానకాలావచ్ఛిన్నత్వస్య సప్తమ్యన్తార్థ
స్య తత్ర స్వయమఙ్గీకృత్య తద్బాధేనైవ తాదృశ వ్యవహారస్య బా
ధితార్థకత్వస్య వక్తవ్యత్వాత్; తథాపి ఇదానీమయంస్వయంప్ర
కాశఇతి వ్యవహారే ఇదానీంశబ్దార్థ వర్తమానకాలావచ్ఛిన్నత్వ
స్య స్వయంప్రకాశత్వ శరీరప్రవిష్ట భాసమానత్వే అన్వయఇతి జ్ఞాప
యితుం వర్తమానదశాయామిత్యుక్తమ్, నతు తత్పృథగ్విశేషణమ్
స్వయమేవేదంవక్ష్యతి తథాపీత్యాదినా - స్వసత్తయైవేత్యనేనైవ

అతీతానుభవే స్వయంప్రకాశత్వ వ్యవహారాపత్తి ర్వారయితుం శక్యతే, తస్యస్వభిన్నజ్ఞానాధీనప్రకాశత్వాదితి వర్తమానదశాయామితి విశేషణన్నిరర్థక మిత్యాశఙ్కతే, యద్యపీతి - వర్తమానదశాయామితి స్వరూపకీర్తనమ్, నతు వ్యావర్తకవిశేషణప్రదర్శనమితి సమాధత్తే - తథాపీతి - ననువర్తమానదశాయామిత్యుక్తావపి నాతీతానుభవవ్యావృత్తిః, సిద్ధాన్తే జ్ఞానస్యనిత్యత్వేన ఘటాద్యనుభవాన్తరకాలేపితాదృశానుభవస్య స్వరూపతో వర్తమానత్వా, దిత్యాశఙ్కాయామాహ - వర్తమానదశాయామ్ - విషయసంబన్ధస్య వర్తమానదశాయామిత్యర్థ ఇతి - ద్వితీయకల్పే స్వకీయసత్తయైవేత్యనుపాదానే చక్షురాదీన్ద్రియేష్వతివ్యాప్తిః, తేషామపి జ్ఞానద్వారా అర్థప్రకాశకత్వాత్; అతస్స్వకీయసత్తయైవేత్యుక్తమ్.
॥ ౨౭౭౪ ॥

నిరుక్తం ద్వివిధమప్యనుభవత్వ మనుభూతేర్జ్ఞానాన్తరానుభావ్యత్వేపిన క్షతమితి నానుభవత్వక్షతిరిత్యాహ - జ్ఞానేనేతి - ప్రతీతే- ప్రతీతిసిద్ధే నిరుక్తేద్వివిధేపిరూపే, అన్యేనజ్ఞానేనగమ్యమపి జ్ఞానాన్తరవిషయీభూతామపి, అనుభూతిన్నజహాతః - అనుభూతిన్నత్యజతః, తస్మాత్ - నిరుక్తరూపయోరనుభూత్య పరిత్యాగాత్, అస్యామతత్వే అనుభూతేర్జ్ఞానగమ్యత్వే, ఇదమనుభూతిత్వమ్ - నిరుక్తమనుభూతిత్వమ్, ఇతో నాపగచ్ఛేత్ - అనుభూతితో నాపేయాత్, ఏతావతా అనుభూతేరనుభవాన్తరగమ్యత్వే అనుభూతిత్వహానిరితి దూషణస్య అనుభూతిత్వ నిర్వచనబలేన నావకాశ ఇత్యుక్తంభవతి. యత్తు ఘటాదే రననుభూతిత్వమ్, తన్నానుభావ్యత్వప్రయుక్తమ్. కిన్తు, ఏతత్స్వభావవిరహప్రయుక్తమితి న తద్దృష్టాన్తేన అనుభూతేరనుభావ్యత్వే అననుభవత్వ ప్రసఙ్గ ఇత్యాహ - ఘటాదేరితి - అనుభూతేరనుభా

వ్యాప్త్యైవ అననుభావ్యత్వేపి తుచ్ఛవదనుభూతిత్వహానిస్స్యాదితి దూషణమాహ - అతత్త్వేపీతి - అతత్త్వేపి - అజ్ఞేయత్వేపి, తుచ్ఛవత్ - తుచ్ఛస్యేవ, తదనుభవతావ్యాహతిః స్యాత్ - తస్యా అనుభూతేరనుభవత్వస్య హానిస్స్యాత్, ॥ ౨౦౦౪ ॥

అజ్ఞేయత్వమ్, తస్మాదనుభవతావిరహశ్చ దృష్టాన్తే తుచ్ఛే ప్రతిపాద్య తద్వదనుభూతేరప్యననుభావ్యత్వే అనుభవత్వవిరహప్రసఙ్గ ఇత్యాహ - అజ్ఞేయమిత్యాదినా - తుచ్ఛం ఖ్యామపద్మాది - ఖ్యామపద్మాదికం తుచ్ఛపదార్థజాతమ్, అజ్ఞేయమ్ - జ్ఞానవిషయతాశూన్యమ్, అతఏవ అననుభవతయా సమ్మతమ్ - అననుభవత్వేన సంప్రతిపన్నమ్, ఏషా సంవిత్ - ఇయమనుభూతిః, జ్ఞేయా న చేత్ - అజ్ఞేయా చేత్, తద్వదేవ - తుచ్ఛవదేవ, తదననుభవతా - తస్యాః - అనుభూతేః అననుభవతా - అనుభూతిత్వహానిః, ప్రసక్తా స్యాత్ - ప్రసక్తా భవేత్, ఉక్తం ప్రతితర్కం పరిహరతి - తుచ్ఛమిత్యాదినా - తుచ్ఛం ఖామ్బుజాద్యం యత్ - తుచ్ఛం గగనకుసుమాదికం యత్, తదననుభవతా - తస్య అనుభవత్వవిరహః, అసత్త్వతః - అసత్త్వప్రయుక్తః, నామతత్వాత్ - నజ్ఞేయత్వవిరహప్రయుక్త ఇత్యర్థః. సైషా సంవిత్తు - సైషా అనుభూతిస్తు, నాసతీ - అసత్త్వశూన్యా, అతః, అతదనుభవతా - తస్యా అనుభవత్వక్షతిః, నేతి - న భవతీతి, సంప్రోచ్యతే చేత్ - సంప్రోచ్యతే యది, తుచ్ఛస్యాననుభవత్వమసత్త్వప్రయుక్తమ్, నాజ్ఞేయత్వప్రయుక్తమిత్యనుభూతే రజ్ఞేయత్వేపి తుచ్ఛత్వాభావా, దననుభవత్వప్రసక్తిరాపాదితా నేతి యదుచ్యచ్యత ఇతి వాక్యార్థః. ॥ ౨౦౧౪ ॥

ప్రతితర్కపరిహారం పరోక్తమభ్యుపగమ్య అనుభూతేర్జ్ఞేయత్వే ఘటాదివదననుభూతిత్వంస్యాదితి దూషణంపరోక్తం ఘటాదేరననుభూతిత్వన్నజ్ఞేయత్వప్రయుక్తమ్, కిన్త్వవిద్యావిరోధిత్వాభావప్రయుక్తమ్, అనుభూతేరవిద్యావిరోధిత్వాత్, తదభావరూపప్రయోజకాభావా, న్నావిద్యావిరోధిత్వాభావప్రయోజ్యానుభూతిత్వాభావస్యానుభూతావాపాదనం యుజ్యతఇత్యాహ— సత్యమితి - ఏషఘటః—, అవిద్యాన్నోపరుణద్ధి - అవిద్యాన్ననివర్తయతి, తత్ - తస్మాత్, నానుభూతిః - అనుభూతిర్నభవతి, నజ్ఞేయత్వాత్ - జ్ఞేయత్వాన్న, ఇతీత్థమ్ - ఇత్యేవమ్ - భవతాందృష్టిః భవతామవలోకనమ్, అత్రాపితుల్యాప్రసరతు - యథావాతుచ్ఛే అననుభూతిత్వమసత్త్వప్రయుక్తమిత్యననుభూతిత్వప్రయోజకమననుభావ్యత్వాదన్యదేవేత్యన్యత్రదృష్టిరవతీర్ణా, తద్వదిహాపి ఘటాదావజ్ఞేయత్వాదన్యదేవావిద్యావిరోధిత్వాభావాదికమననుభూతిత్వహేతురితి దృష్టిరవతరత్విత్యర్థః. ఘటాదావనుభూతిత్వాభావప్రయోజకమజ్ఞానావిరోధిత్వమిత్యుక్తమభ్యుపగమ్య తదపి ఘటాదివజ్జ్ఞేయత్వేఽనుభూతేఃప్రసజ్యతఇతి శఙ్కతే - జ్ఞేయత్వేచేతి - జ్ఞేయత్వే - జ్ఞానవిషయత్వే అఙ్గీకృతే, జడవత్ - ఘటాదిరూప జడపదార్థవత్ - అనుభవే - అనుభూతౌ, అజ్ఞానరోధిత్వహానిః - అజ్ఞానవిరోధిత్వక్షతిః, ప్రసక్తా - ప్రసజ్యతే, ప్రతితర్కేణ పరిహరతి - మైవమితి తస్య - అనుభవస్య, అమతత్వేపిచ - అజ్ఞేయత్వే అఙ్గీకృతేపిచ, ఖకుసుమవత్ - వ్యోమపుష్పాదిరూపతుచ్ఛపదార్థవత్, ఏషదోషోఽనివార్యః - అజ్ఞానవిరోధిత్వాభావరూపదోషోదుర్వారః, తుచ్ఛస్యగగనకుసుమాదేరజ్ఞేయస్యాప్యజ్ఞానవిరోధిత్వాభావాత్, తద్వదేవ అనుభూతేరప్యజ్ఞేయత్వే అజ్ఞానవిరోధిత్వాభావః ప్రసజ్యతఇతిభావః. ప్రతి

బన్ధ్యాప్రసక్త్యాశఙ్కాయాః కః పరిహార ఇతి చేత్; తత్ర యథా అజ్ఞానోపరోధిత్వాభావో నాజ్ఞేయత్వ ప్రయుక్తః, కిన్త్వసత్త్వప్రయుక్తః. అనుభూతేరసత్త్వాభావాత్, తత్ప్రయుక్తాజ్ఞానవిరోధిత్వాభావో దురాపాదస ఇతి పరిహారః, తథా ఘటాదేరజ్ఞానోపరోధిత్వాభావో జడత్వప్రయుక్తః నానుభావ్యత్వప్రయుక్తః, అనుభూతేర్జడత్వాభావాత్, జ్ఞేయత్వేపి నాజ్ఞానోపరోధిత్వాభావ ఆపాదయితుం శక్య ఇతి పరిహార ఇతి భావః. ॥ ౨౦౨౪ ॥

ఉక్తరీత్యా జ్ఞేయత్వస్య అననుభూతిత్వనియామకత్వాభావాత్తస్య నియామకత్వమఙ్గీకృత్య అనుభూతేర్జ్ఞేయత్వే యదననుభూతిత్వమాపాదితమ్, తదవివేకవిజృమ్భితత్వేన సర్వేషాముపహాసాస్పదమిత్యలమేతైరపరిమితాపరత దుస్తర్కజాలైరిత్యాహ - తదిత్యాదినా దుస్తర్కజాలైరిత్యన్తేన. అథానుభూతేః పరోక్తం నిత్యత్వం ప్రసాధయతి యత్త్వితి - స్వప్రకాశా సా సంవిత్ —, జననరహితా - ఉత్పత్తిశూన్యా, ప్రాగభావాద్యభావాత్; ఇతి యదుక్తమ్, తత్, భువి, అన్ధంప్రతి - వికలనేత్రం ప్రతి, జనుషాన్ధేన-జాత్యన్ధేన, యష్టిప్రదానమ్ - యష్టిప్రదాన సదృశమిత్యర్థః. అత్రా సిద్ధేన అసిద్ధస్య సాధన మిదం తత్తుల్యమితి భావః. ॥ ౨౦౩౪ ॥

పూర్వంగ్రాహకాభావా, ద్గ్రాహ్యాభావాచ్చ, అనుభూతేః ప్రాగభావో నాస్తీత్యుక్తమ్, అత్ర గ్రాహకో స్తీతి న తదభావాత్ ప్రాగభావాసిద్ధిరిత్యాహ - మానాభావాదితి. ప్రాగభావే - ప్రాగభావసత్తాయామ్, మానాభావాత్ - ప్రమాణాభావాత్, అస్య అభావావగతిః ప్రాగభావస్యాభావసిద్ధిః. ఇతి న సత్ ఇత్యుక్తిర్న భవతీత్యర్థః, కుత ఇత్యత్రాహ మత్యైవేతి మత్యైవ, అనుభూత్యైవ - ఏతత్ప్ర

ద్ధేః — ప్రాగభావసిద్ధేః, పూర్వమనుభూతిస్స్వయం సతీ వా, అసతీ వా ప్రాగభావమవగమయతీతి వికల్ప్య కల్పద్వయస్యాప్యయుక్తత్వాత్, పునశ్చ అనుభూతేః ప్రాగభావసాధకత్వం కంకల్పమవలమ్బ్యోచ్యతే, యది ప్రథమకల్పమవలమ్బ్య, తర్హి తస్మిన్కల్పే ప్రోక్తదూషణస్య కః పరిహార ఇత్యాశఙ్క్యతే - కథమితి - సా - అనుభూతిః, సతీ - వర్తమానా, ఇహాస్య అభావే - అస్మిన్ననుభూతిప్రాగభావే కథమ్మానమ్ - కథం ప్రమాణమ్, భవేదిత్యధ్యాహారః. అనుభూతేస్సామాన్యతస్స్వసమానకాలీనవస్తుగ్రాహిత్వనియమమఙ్గీకృత్య అనుభూతేర్వర్తమానదశాయాం తత్ప్రాగభావస్యాసత్త్వేన తతద్గ్రాహిత్వమితి శఙ్కితురభిప్రాయం బుధ్వా తాదృశనియమాఙ్గీకారేణ శఙ్కాం పరిహరతి - నైవమితి - సా - అనుభూతిః, స్వసమసమయగమ్ - స్వసమానకాలీనమ్, వస్తు - పదార్థమ్, గృహ్ణాతి - అవగాహతే, ఇతినైషా వ్యాప్తిః - ఇతీదృశవ్యాప్తిర్నేత్యర్థః. తథా వ్యాప్త్యఙ్గీకారే దోషమాహ - తర్హీతి - తర్హి - తథావ్యాప్త్యఙ్గీకారే, ఆగామివస్తుని - భవిష్యత్కాలీనపదార్థే, గతే చ - భూతవస్తుని చ, అనుభవవిషయీభావహానిస్స్యాత్ - అనుభవవిషయతాభఙ్గస్స్యాత్, భూతభవిష్యత్పదార్థయోరనుభవవిషయయోస్తత్సమానకాలికత్వవిరహాదుక్తనియమభఙ్గభియా తయోరనుభవవిషయత్వమేవ న స్యాదితి భావః. ॥ ౨౦౮౪ ॥

అథ ఏతద్దోషపరిజిహీర్షయా విశేషతోఽనుభూతేస్స్వసమానకాలికప్రాగభావవిషయకత్వమితి వ్యాప్తిమాశఙ్క్యతే - యదీత్యాదినా - అనుభూతేః అనుభవస్య స్వ స మ స మ య గ ప్రాగభావావగాహే - స్వసమానకాలీన ప్రాగభావ విషయకత్వే,

న్తైయత్యస్య - నియమః, యద్యప్యుచ్యతే - ప్రోచ్యతే యది, నిరుక్తవ్యాప్తౌ ప్రోక్తవ్యాప్తావివ వ్యభిచారవిరహేఽపి గ్రాహకసహచారగ్రహవిరహ ఇతి శఙ్క్యతే - కిన్త్వయమితి - ఏవమ్ . యతోఽనుభవత్వమ్, తత్ర స్వసమానకాలిక ప్రాగభావవిషయకత్వ మిత్యేవంరీత్యా, క్వచన - కుత్రచిత్ స్థలే, త్వయాపరిచితంకిమ్ త్వయాదృష్టంకిమ్, యతః - యతోహేతోః, ఏషా వ్యాప్తిస్స్యాత్ - ప్రోక్తా వ్యాప్తిర్భవేత్, నిరుక్తవ్యాప్తిగ్రాహకసహచార దర్శనస్య స్థలవిశేషేఽభావా, న్నిరుక్తవ్యాప్తినిశ్చయో నసంభవతీతి భావః. నిరుక్తవ్యాప్తిగ్రాహకసహచారదర్శనం స్థలవిశేషే అస్తీత్యఙ్గీకృత్య నిరుక్తనియమాఙ్గీకారే దోషమాహ - యద్యేవమితి - ఏవం యది - అనుభూతేస్స్వసమానకాలీన ప్రాగభావవిషయకత్వనియమో యది, హన్తేతి ఖేదే; దృష్టాన్నియమతః - దృష్టవ్యాప్తిబలాత్, సంవిదః ప్రాగభావసిద్ధిర్దుర్వారా స్యాత్. అనుభూతేః ప్రాగభావసిద్ధిర్దుష్పరిహారా స్యాత్, కథమపిహి కథఞ్చిదపిహి, నతత్ప్రాగభావాపలాపః, నానుభూతిప్రాగభావాపహ్నవః, యుజ్యత ఇత్యధ్యాహారః. నిరుక్తనియమాఙ్గీకారేతచ్ఛరీరే అనుభూతిప్రాగభావస్య ఘటనయా తమనఙ్గీకృత్య నిరుక్తనియమస్య దుర్గ్రహత్వా త్తత్ప్రాగభావసిద్ధిరపరిహార్యేతి భావః.
॥౨౦౫౪॥

అభ్యుపగమవాదే అనుపపత్తిం పరిసమాప్య వస్తుస్థితిమనురుద్ధ్యాహ - కోన్వత్రేతి - తౌ-, అనుభవతత్ప్రాగభావౌ - అనుభూతితత్ప్రాగభావౌ, తిమిరమిహిరవత్ - తమస్సూర్యావివ, ఏకస్మిన్నేవసమయే, స్థితౌ - వర్తమానౌ, కోన్వత్రోబ్రవీతి - అనున్వత్రః కోబ్రూయాదిత్యర్థః. అతః - అతోహేతోః, ఏవన్నయుజ్యతే -

ఉక్తప్రకారేణ యుజ్యత ఇత్యర్థః - యదిస్వసమకాలవర్తిగ్రహణ నియమోఽనుభూతేనాఽస్తి, తర్హ్యవిద్యమానేపి ఘటే చాక్షుష జ్ఞానముత్పద్యేతేత్యత్రాహ - అధ్యక్షేష్వితి - అయమభిప్రాయః. స్వసమకాలవర్తిగ్రాహిత్వనియమో నజ్ఞానమాత్రస్య, నచ తదవాన్తరభేదప్రమాణజ్ఞానస్య, నచ తదవాన్తరభేదప్రత్యక్షజ్ఞానస్య. అపి తు ప్రత్యక్షవిశేషరూపస్య ఐన్ద్రియకజ్ఞానస్యైవేతి. ఇహ - జ్ఞానే యత్ స్వకాలస్థవస్తుగ్రాహిత్వమ్—, ఇదమ్ - తదిదమ్, అక్షజేష్వధ్యక్షేషు తు నియతమ్ - ఇన్ద్రియజన్యప్రత్యక్షేషు పరం వ్యాప్తమ్, సర్వాసు బుద్ధిషు, సర్వేషు చ ప్రమాణజన్యజ్ఞానేషు నేదన్నియతమిత్యాహ నైవేతి - ॥౨౦౬౫॥

తథానియమాఙ్గీకారే బాధకమాహ - స్మృత్యామితి - స్మృత్యామ్ - అనుభూతపదార్థవిషయకస్మరణే, అనుమితౌ - ధూమప్రాగభావాదిలిఙ్గకాగామివహ్న్యాద్యనుమితౌ. ఆగమే - భూతభావిగ్రాహకశ్రుతిజన్యజ్ఞానే, యోగినిష్ఠప్రత్యక్షే చాపి. కాలత్రయవర్తిపదార్థగ్రాహిణి యోగజాదృష్టోద్భవే యోగినాం ప్రత్యక్షేపి చ, కాలాన్తరేణగ్రహణమ్ - భిన్నకాలస్థపదార్థగ్రహణమ్, దృష్టమ్ - ప్రతీతమ్. ఇదఞ్చ హేతుగర్భమ్, దృష్టత్వాత్, సర్వాస్వపి చ మతిషు, సర్వేషు మానేషు చాపి, న స్వకాలస్థవస్తుగ్రాహిత్వమితి పూర్వేణాన్వయః. ప్రమేయసద్భావేన చేత్, ప్రమాణాప్రమాణజజ్ఞానయోః కథం వైషమ్య మిత్యత్రాహ - భవతి ఖల్వితి - తతః - తత ఏవ, జ్ఞానమాత్రస్య స్వసమకాలవర్తిగ్రాహకత్వనియమాభావాదేవ, మానమేయావినాత్వమ్ - ప్రమాణప్రమేయయోరవినాత్వమ్, భవతి ఖలు - సిద్ధ్యతి ఖల్విత్యర్థః. అన్యథా వర్తమానవిషయాలాభా జసమకాలవర్తినాం తత్తత్ప్రమాణానాం ప్రమేయావినాభావప్రా

నసిద్ధ్యేదితిభావః. తత్సిద్ధిఃకథమిత్యపేక్షాయామ్, తమేవావినాభావం వివృణోతి - మానేనేతి - యోఽవినాభావః—, సఇత్యధ్యాహారః. నః-, అర్థస్య - ప్రమేయస్య - మానేన - ప్రమాణేన, సఙ్గః - సంబన్ధః, నసమసమయతా - నైకకాలికత్వమ్, ఏవంస్యాచ్చేత్ - ఏకకాలికత్వరూపశ్చేత్, కథంతేషు - ప్రోక్తేషు స్మృత్యాగమజన్యజ్ఞానయోగిప్రత్యక్షాదిషు, మేయావినాత్వమ్ - ప్రమేయావినాభావః, నభవతి నస్యాదిత్యర్థః. తర్హి ప్రమాణస్యప్రమేయావినాభావః. కఇత్యత్రాహ అస్యదితి - తదేతత్- మానమేయావినాత్వమ్, తతః - తస్మాద్ధేతోః, అతః - సమసమయతాతః, అన్యత్ - వ్యతిరిక్తమిత్యర్థః. ॥౨౦౬౫॥

తదేవనివక్తి - యద్దేశఇత్యాదినా- ఇహ - ప్రమాణే, యత్ప్రమేయావినాత్వమ్-, తత్, యత్, యద్దేశేయత్రికాలే- యాదృశదేశకాలయోః, యాదృశమవగతమభూత్ - యదాకారవిశిష్టం ప్రతీతమభవత్, తత్రథాత్వాసత్యత్వప్రత్యనీకత్వమ్- తస్య తద్దేశకాలాకారమిథ్యాత్వప్రతిభటత్వరూపమ్, భవతి, తద్దేశకాలయోః ప్రతీతయోస్తాదృశాకారస్యచ ప్రతీతస్య తత్రవస్తుతస్సద్భావఏవ ప్రమాణస్య ప్రమేయావినాత్వమిత్యర్థః. అనేనైవప్రమాణ ప్రమేయావినాభావరూపవిషయవిషయిభావవిశేషేణ బౌద్ధైకదేశిభిరుక్తం స్మృతేర్నిర్విషయత్వన్నిరస్యత ఇత్యవశ్యాభ్యుపేయమిదమిత్యభిప్రాయేణాహ - అన్యాచేతి - అతః- ఉక్తరీత్యావిషయవిషయిభావవిశేషణాత్, ఇదం స్మరణమ్-లోకేజాయమానం స్మరణమ్,అబాహ్యార్థగ్రాహి-బాహ్యార్థవిషయమ్, ప్రణష్టేప్యర్థే - అనుభూతేఽర్థేనష్టేపి, తద్దర్శనాత్ - స్మరణదర్శనాత్, క్వ—, వ్యాహతధీః - బాధితధీః,

అన్యా కాచన సుగతకథా - బౌద్ధైకదేశినామనుమానప్రయోగరూపా కథా, నిరస్తా - పరాస్తేత్యర్థః. సమకాలికయోరేవ విషయవిషయిభావ ఇత్యఙ్గీకృత్య స్మరణస్య నష్టైష్యదర్థదర్శనాన్న బాహ్యార్థవిషయకత్వమ్. స్మరణస్యార్థస్య చ సమకాలికత్వవిరహేణ విషయవిషయిభావాసంభవాదితి బౌద్ధోక్తముక్తరీత్యా న సంగచ్ఛతే, ప్రమేయావినాభావస్య విషయవిషయిభావస్య వ్యర్థైవకేషణాదితి భావః ॥౨౦౮౫॥

శ్రీ॥ అథోచ్యేత, న తావత్ సంవిత్ప్రాగభావః ప్రత్యక్షావసేయః, అవర్తమానత్వాత్. న చ ప్రమాణాన్తరావసేయః, లిఙ్గాద్యభావాత్; న హి సంవిత్ప్రాగభావవ్యాప్తమిహ లిఙ్గముపలభ్యతే. నానుపపత్తిః కస్యచిద్దృశ్యతే, న చాగమస్తద్విషయో దృష్టచరః. అతస్తత్ప్రాగభావః ప్రమాణాభావాదేవ న సేత్స్యతి. యద్యేవం స్వతస్సిద్ధత్వవిభవం పరిత్యజ్య ప్రమాణాభావే వరూథశ్చేద్యోగ్యానుపలబ్ధ్యైవాభావస్సమర్థిత ఇత్యుపశామ్యతు భవాన్. కిఞ్చ ప్రత్యక్షజ్ఞానం స్వవిషయం ఘటాదికం స్వసత్తాకాలే సన్తం సాధయత్ తస్య న సర్వదా సత్తామవగమయద్దృశ్యత ఇతి ఘటాదేః పూర్వోత్తరకాలసత్తా న ప్రతీయతే. తదప్రతీతిశ్చ సంవేదనస్య కాలపరిచ్ఛిన్నతయా ప్రతీతేః. ఘటాదివిషయమేవ సంవేదనం స్వయం కాలానవచ్ఛిన్నం ప్రతీతఞ్చేత్ సంవేదనవిషయో ఘటాదిరపి కాలానవచ్ఛిన్నః ప్రతీయేతేతి నిత్యస్స్యాత్; నిత్యఞ్చేత్ సంవేదనం స్వతస్సిద్ధం నిత్యమిత్యేవ ప్రతీయేత, న చ తథా ప్రతీయతే. ఏవమనుమానాదిసంవిదోఽపి కాలానవచ్ఛిన్నాః ప్రతీతాశ్చేత్ స్వవిషయానపి కాలానవచ్ఛిన్నాన్ ప్రకాశయన్తీతి తే చ సర్వే కాలానవచ్ఛిన్నా నిత్యాస్స్యుః, సంవిదనురూపస్వరూపత్వాద్విషయాణామ్, న చ నిర్విషయా కాచిత్ సంవిదస్తి, అనుపలబ్ధేః. విష

యప్రకాశనతయైవోపలబ్ధేరేవహి సంవిద స్స్వయంప్రకాశతా సమర్థితా. సంవిదో విషయప్రకాశకతాస్వభావవిరహేఽపి స్వయంప్రకాశత్వాసిద్ధేః. అనుభూతేరనుభావాన్తరాననుభావ్యత్వాత్ప్రసంగస్తు చ్ఛిత్తైవస్యాత్. నచ స్వాపమదమూర్ఛాదిషు సర్వవిషయశూన్యా కేవలైవ సంవిత్ పరిస్ఫురతీతివాచ్యమ్ యోగ్యానుపలబ్ధిపరాహతత్వాత్. తాస్వపిదశాస్వనుభూతి రనుభూతాచేత్ తస్యాః ప్రబోధసమయేఽనుసంధానంస్యాత్, నచతదస్తి. నహ్యనుభూతస్యపదార్థస్య స్మరణనియమోనస్పృష్టచరః. అత స్స్మరణాభావఃకథమనుభవాభావం సాధయేత్; ఉచ్యతే, నిఖిలసంస్కారతిరస్కృతికరదేహవిగమాది ప్రబలహేతువిరహేప్యస్మరణనియమోఽనుభవాభావమేవ సాధయతి. నకేవలమస్మరణనియమాదనుభవాభావః. సుప్తోత్థితస్య ఇయన్తంకాల స్సుఖిష్వ నహమజ్ఞాసిషమితి ప్రత్యవమర్శేనైవ సిద్ధేః. నచ సత్యప్యనుభవే అస్మరణనియమో విషయావచ్ఛేదవిరహో, దహజాగరవిగమాద్వేతి శక్యతెవక్తుమ్. అర్థాన్తరాననుభవస్య అర్థాన్తరాభావస్యచ అనుభూతార్థాన్తరాస్మరణహేతుత్వాభావాత్. తాస్వపిదశాస్వహమర్థోఽనువర్తత ఇతిచ వక్ష్యతే.

శ్లో ॥ నవ్యక్తంప్రాగభావం గమయతి నహితం సంవి
దోవర్తమానం - మానసైర్నానుమానం ప్రభవ
తివిషయేత్వత్ప్రలింగాద్యభావాత్ । నార్థాపత్తిశ్చ
కాచిత్స్ఫురతి తదవగత్యౌపయిక్యా గమోఽస్మిన్
దృష్టస్తన్న సేత్ స్వత్యయమనుభవధీ ప్రాగభావప్ర
మాణః ॥ ॥ ౨౦౯౪ ॥

యద్యేవంధీస్వతస్సిద్ధ్యభిధవిభవముత్సృజ్యతత్ ప్రాగ
భావే - మానాభావేవహ్నోఽస్యనవగతి మవేహ్యోఽపి

యోగ్యస్యమానం । కిఞ్చ ప్రత్యక్షబుద్ధిః స్వసమసమయగం సాధయన్తీ ఘటాదిం - తద్గ్రాహ్యం నో ఘటాదేర్గమయతి హి సదా సత్వమస్యేతి దృష్టం ॥ ౨౧౦౪ ॥

సత్తాయాశ్చాస్య పూర్వోత్తరసమయగతాభానరాహిత్యమన్యా - బుద్ధ్యాద్యగోచరాయామిహ సమయపరిచ్ఛిన్నభావప్రతీతేః । కాలావచ్ఛిన్నతాసా న యది ఘటపటాద్యర్థసంవేదనే స్యాన్నిత్యాః సస్యుర్ఘటాది స్వసమసమయినోధ్యక్షవేద్యత్వదృష్టేః ॥ ౨౧౧౪ ॥

నిత్యం సంవేదనం చేత్ స్వయముదితరుచిజ్ఞాయతాం నిత్యమిత్యేవైతన్నైవం ప్రతీతం భవతి తను చితా నోధియో నిత్యతోక్తిః । ఏవం సంవేదనం చేత్తవ మతమనుమానాదిరూపఞ్చ కాలావచ్ఛేదాపేతమేతద్విషయమపి చ తద్భాసయేత్తద్వ్యపేతం ॥ ౨౧౨౪ ॥

కాలావచ్ఛేదహీనా అనుమితివిషయాశ్చేత్తదానిత్యతాస్యాత్ - తేషాం సంవిత్స్వరూపానుగుణనిజగుణా హ్యత్రయేగోచరాస్తే । సంవిన్నైవాస్తి కాచిద్విషయవిరహితా నోపలబ్ధా హి తాదృక్ - స్వేష్టాభిశ్చ స్వసిద్ధి స్స్వవిషయవిశదీకారతో హిహాగీతా ॥ ౨౧౩౪ ॥

సంవిద్వ్యేషస్వభావా న యది విషయసిద్ధ్యావహత్వం స్వతో నై - తస్యాస్సిద్ధిః ప్రమాణాన్తరమిహ తు న చేత్స్యావతేత్తుచ్ఛతాస్యాః । న స్వాపోన్మాదమూర్ఛాదిషు విషయవిహీనైవ బాభాతి నూనం - సంవిత్సాకైవలైవేత్యుచితమనులమ్భస్యయోగ్యస్య బాధాత్ ॥ ॥

భాతా చేత్తాస్వస్థాస్వపగతవిషయా సంవిదస్యాః ప్రబో
ధా - వస్థాయాం స్యాత్ స్మృతి స్స్వానుభవతి ఖలు తత్త్వా
దృశీ నిష్ప్రమాణా । నన్వేతన్నైవ యుక్తం స్మరణ
మనియతం హ్యత్ర నోఽర్థే నుభూతే । తత్తస్యాః
స్మృత్యభావో హ్యనుభవ రహితతాం సాధయేన్నేతి
చేన్న ॥ ॥ ౨౧౫౪ ॥

దేహాపాయాదిరూపః ప్రబల సకలసంస్కారవిధ్వంస
హేతుర్నో చేత్ పుంసాం ప్రవృత్తా స్మృతిరియతి
రథా వేనుభూతే హి దృష్టా । స్వాపాదౌ కేవలాన స్మ
రణనియమతస్సంవిదో నానుభూతి - ర్మానం న స్యా
త్ ప్రత్యభిజ్ఞా హ్యనుభవవిరహేతత్ప్రసుప్తోత్థితస్య ॥ ॥

నైతావత్కాలమజ్ఞాసిషమిహ కిమపీతి ద్రుతీహి
తస్య - ప్రత్యాపత్తేనుభూతిం విశదమిహ నిజాం కా
మపి స్వాపకాలే । నాహంకారప్రహాణాద్విషయ విర
హాద్వాపి యుక్తాఽనుభూతౌ సత్యామప్యేతదీయా
స్మృతిరితి ఫణితి స్సాధ్యహేతోర్విరోధాత్ ॥ ॥

సాక్ష్యేవార్థా స్త్వసస్యానుభవ రహితతా చేతరార్థ
స్య పుంసో - న్యతాత్రి ర్థే స్వానుభూతే స్మృతి విరహామ
సాధయిష్యత్యశక్యమ్ । వక్ష్యతా స్వాన్యనిష్ఠా స్వాను
గతిమహామర్థస్యతత్త్వద్వయోగో - సిద్ధో హేతు
శ్చ సంవిత్ స్మరణవిరహితా సాధ్యయస్త్వయోక్తః ॥

అ॥ ఏవమనుభూతేరేవ ప్రాగభావగ్రహణక్షమత్వముపపాదితం, అథ తద్గ్రాహిణా అనుభవేన ప్రత్యక్షాద్యన్యతమేన భవితవ్యమితి తదసంభవేన ప్రమాణాభావాత్ ప్రాగభావాభావ ఇతి శఙ్క్యతే నన్వితి

టీ॥ - అక్షమ్ - ఇన్ద్రియమ్, తం సంవిదః ప్రాగభావమ్—, నగమయతీహి - నజ్ఞాపయతీహి, కుత ఇత్యత్రాహ - అవర్తమానమితి - హేతుగర్భవిశేషణమిదమ్. అవర్తమానత్వాదిత్యర్థః. ఐన్ద్రియికప్రత్యక్షజ్ఞానస్య స్వసమానకాలికపదార్థగ్రాహిత్వనియమేన తాదృశప్రత్యక్షజ్ఞానకాలే సంవిత్ప్రాగభావస్యావర్తమానత్వాన్న తద్గ్రాహిత్వమస్యేతి భావః. అథానుమానస్య తద్గ్రాహిత్వం వ్యుదస్యతి - మానమితి - విషయేత్వత్రేతి - అత్రేమేతు, అస్మిన్ సంవిత్ప్రాగభావవిషయే ఇత్యర్థః. అనుమానస్యాన నైవ ప్రభవతి - అనుమానప్రమాణం న ప్రభుర్భవతి, కుత ఇత్యత్రాహ - లిఙ్గాద్యభావాదితి - ఆదిపదేన వ్యాప్తిపక్షధర్మతయోస్తత్స్ఫురికయోః పరిగ్రహః. అథ అర్థాపత్తింప్రత్యర్థసాధికాం పరిహరతి - నార్థాపత్తిరితి - తదవగత్యుపయోగీ - సంవిత్ప్రాగభావసిద్ధ్యుపయోగీ, కాచిదర్థాపత్తిశ్చ - కాప్యర్థాపత్తిః, నస్ఫురతి న భాసతే, అర్థాపత్తేరనుపపత్తిప్రతిసన్ధానరూపాయా ఆపత్తేః కస్యాప్యర్థస్య స్ఫూర్తిర్నేతి భావః. అథ ఆగమముక్తార్థే ప్రమాణం ప్రతిక్షిపతి - ఆగమశ్చేతి - ఇహ - అస్మిన్నర్థే, కోఽప్యాగమో వా - కిమప్యాగమవాక్యం వా, నదృష్టః - నదృష్టచరమిత్యర్థః. ఉక్తరీత్యా ప్రత్యక్షాదిప్రమాణేష్వేకస్యాప్యనుభూతిప్రాగభావసాధకత్వాభావాత్తస్యాప్రామాణికత్వం నిగమయతి - ఇతేతి - ఇతి - ఉక్తహేతోః, అయమనుభవప్రాగభావః - అయమనుభూతిప్రాగభావః.

అప్రమాణః - ప్రమాణసామాన్యశూన్యః, అప్రామాణిక ఇత్యర్థః. ॥ ౨౦౯౪ ॥

ఏతావత్పర్యన్తమనుభూతేః స్వతస్సిద్ధత్వేన తత్స్వతస్సిద్ధివైభవమవలమ్బ్య తత్ప్రాగభావనిరాకరణం కృతమ్, ఇదానీన్తాం స్వతస్సిద్ధివైభవరూపాం స్వపరిపాటీముత్సృజ్య శాస్త్రమర్యాదా ప్రమాణాభావప్రతిసన్ధానరూపా ఆశ్రితా, తథాచేత్, ప్రమాణమత్ర యోగ్యానుపలబ్ధిరేవేత్యాహ - యద్యేవమిత్యాదినా - ధీస్వతస్సిద్ధ్యభిధవిభవముత్సృజ్య - అనుభూతేః స్వతస్సిద్ధ్యాఖ్యవైభవరూపాం స్వపరిపాటీముత్సృజ్య, తత్ప్రాగభావే - అనుభూతిప్రాగభావే, ఏవమ్మానాభావైకరూపోఽసి యది - ఏవం రీత్యా ప్రమాణాభావరూపశాస్త్రమర్యాదాయామవతీర్ణోఽసి చేదిత్యర్థః. అత్ర - అస్మిన్ననుభూతిప్రాగభావే, యోగ్యస్యానవగతిమ్మానమవేహి - యోగ్యానుపలబ్ధింప్రమాణం జానీహీత్యర్థః. ఏవమనుభూతిప్రాగభావే యోగ్యానుపలబ్ధిం ప్రమాణమభిధాయ అర్థాపత్తిమప్యాహ-కిఞ్చేత్యాదినా - ప్రత్యక్షబుద్ధిః - ప్రాత్యక్షికీబుద్ధిః, ఘటపటాదివిషయిణీ, స్వసమసమయగమ్ - స్వసమానకాలికమ్, తద్గ్రాహ్యమ్ - తాదృశప్రత్యక్షవిషయీభూతమ్, ఘటాదిమ్ - ఘటాదికమ్, సాధయన్తీ - భాసయన్తీ, అస్యఘటాదేః—, సదాసత్త్వమ్ - సదాతనత్వమ్, నగమయతిహి - నభాసయతిహి, అయమర్థః. ప్రత్యక్షజ్ఞానంహి ఘటాదివిషయకం తత్సమానకాలికమేవఘటాదికం గృహ్ణాతి. ప్రత్యక్షజ్ఞానస్య స్వసమాన కాలికపదార్థగ్రాహిత్వ నియమాత్, తతశ్చఘటాదేఃప్రత్యక్షగ్రాహ్యస్య సదాసత్త్వన్న తత్ర భాసత ఇతి. ॥౨౧౦౪॥

తతః కిమిత్యత ఆహ - సత్తేతి. అస్య - ఘటాదేః, పూర్వోత్తరసమయగతా యా సత్తా -, అస్యాభావరాహిత్యమ్ తాదృశసత్తాయాస్తాదృశప్రత్యక్షే భానవిరహః, తద్గోచరాయా బుద్ధేః - తాదృశఘటాదివిషయిణ్యాః ప్రాత్యక్షికబుద్ధేః, సమయపరిచ్ఛిన్నభావప్రతీతేః - క్షణద్వయాదిరూపసమయపరిచ్ఛిన్నత్వప్రతీతిప్రయోజ్యః, అయమర్థః. ఘటాదిప్రత్యక్షే ఘటాదేస్సదాసత్త్వం కుతో న భాసత ఇత్యుక్తే తస్య తాదృశప్రత్యక్షజ్ఞానపూర్వోత్తరసమయావచ్ఛిన్నాయాస్సత్తాయా అభానాదేవేతి వక్తవ్యమ్. తదభానఞ్చ కిన్నిబన్ధనమిత్యుక్తౌ ఘటాదిగోచరప్రత్యక్షబుద్ధేః క్షణద్వయాదిరూపకాలవిశేషపరిచ్ఛిన్నత్వప్రతీతినిబన్ధనమ్. స్వసమానకాలికపదార్థగ్రాహిణః ప్రత్యక్షజ్ఞానస్య సర్వదాసత్త్వే హి తద్విషయీభూతఘటాదేస్సర్వదాసత్త్వం గృహ్యేత. తదభావాన్న ఘటాదేః పూర్వోత్తరసమయావచ్ఛిన్నసత్తాయాస్తాదృశప్రత్యక్షవిషయత్వమితి. ప్రత్యక్షబుద్ధేస్సమయవిశేషపరిచ్ఛిన్నత్వమ్నాస్తీత్యాశఙ్క్యాహ - కాలావచ్ఛిన్నతా చేదితి - ఘటపటాద్యర్థసంవేదనే - ఘటపటాద్యర్థవిషయకప్రత్యక్షజ్ఞానే, సా కాలావచ్ఛిన్నతా - సా సమయవిశేషపరిచ్ఛిన్నతా, నయది - న చేత్, సః - ప్రత్యక్షవిషయీభూతో ఘటాదిరూపోఽర్థః, నిత్యస్స్యాత్ - నిత్యోఽభవేత్, కుత ఇత్యత ఆహ స్వసమసమయిన ఇతి - స్వసమసమయినః - స్వసమానకాలికస్య, వస్తునః పదార్థస్య, అధ్యక్షవేద్యత్వదృష్టేః - ప్రత్యక్షవిషయత్వదర్శనాదిత్యర్థః. అయమర్థః. ఘటపటాద్యర్థవిషయకం యత్ప్రత్యక్షజ్ఞానమ్, తస్య యది సమయవిశేషపరిచ్ఛిన్నత్వన్నేష్యతే; కిన్తు సార్వదికత్వమేవ, తదా ప్రత్యక్షజ్ఞానస్య స్వసమానకాలికపదార్థవిషయకత్వనియమాత్తద్విషయఘటాదేరపి సదాతనత్వప్రసఙ్గేన నిత్య

త్వం స్యాదితి. ఇహేయమర్థాపత్తిర్వివక్షితా, ఘటాదివిషయకప్రత్యక్షకసంవేదనం యదినిత్యంస్యాత్, తర్హి నిత్యవిషయకంస్యాదితి. అత్రచ ఘటాదే రనిత్యత్వనిశ్చయేన నిత్యవిషయకత్వరూపాపాద్య వ్యతిరేక నిశ్చయోఽస్తీతి నోక్తాపత్తిసామగ్రీవైకల్యమ్. ప్రత్యక్షస్య స్వసమానకాలిక పదార్థవిషయకత్వనియమాన్, నోక్తాపాద్యాపాదకయోర్వ్యాప్తినిశ్చయదౌర్ఘట్యమితి. నిరుక్తార్థాపత్త్యాచ ఘటాదిప్రత్యక్షస్య నిత్యత్వాభావసిద్ధౌ నిత్యత్వాభావస్య ప్రాగభావ ప్రతియోగితాదిరూపత్వేన సంవేదనస్యప్రాగభావాదిసిద్ధిః. ॥౨౧౧౫॥

అథార్థాపత్త్యన్తరమాహ - నిత్యమిత్యాదినా - స్వయము దితరుచి.స్వయంప్రకాశమ్, సంవేదనమ్-, నిత్యఞ్చేత్ - నిత్యంభవతి చేత్, నిత్యమిత్యేవజ్ఞాయతామ్ - నిత్యమిత్యేవభాసతామ్, అయం భావః. స్వయంప్రకాశస్య సంవేదనస్య నిత్యత్వాఙ్గీకారే తస్య గ్రాహకాన్తరాభావాత్, స్వయమేవ తద్గ్రాహకంవాచ్యమ్, అన్యథా నిత్యత్వస్యతత్ర తుచ్ఛత్వాపత్తేః, ప్రమాణాగోచరత్వాత్, ఇష్టాపత్తింవారయతి - ఏతదితి- ఏతత్ - సంవేదనమ్ - ఏవన్నప్రతీతంభవతి - నిత్యమితి న ప్రతీయమానంభవతీత్యర్థః. ఉక్తార్థాపత్త్యా సంవేదనస్య, నిత్యత్వంవారయతి - తదితి - తత్ - తస్మాద్ధేతోః, ధియః - సంవేదనస్య నిత్యతోక్తిః - నిత్యత్వప్రతిపాదనమ్, నోచితా - నయుక్తమిత్యర్థః. ఏతావతా ప్రత్యక్షకసంవేదనస్యానిత్యత్వమర్థాపత్త్యా ప్రసాధ్య అనుమానాదిసంవేదనస్యాప్యుక్తరీత్యా అనిత్యత్వంసాధయతి - ఏవమితి - ఏవమ్ - ఉక్తరీత్యా -, అనుమానాదిరూపంసంవేదనమ్ - భావేత్యుత్పత్తిలయః. అనుమిత్యాత్మకం సంవేదనమిత్యర్థః. కాలావచ్ఛేదాన్వితమ్ - కాలవిశేషపరిచ్ఛిన్నత్వంహితమ్, తవమతఞ్చేత్-

త్వదభిమతశ్చేత్, తద్విషయమపి చ - తాదృశానుమితివిషయీభూత
ముద్దేశ్యవిధేయాదికమపి, తద్వ్యపేతం భాసయేత్ - కాలవిశేషపరిచ్ఛి
న్నత్వరహితం భాసయతామ్. నిరుక్తతర్కేణ విపర్యయేతరకోటిపర్య
వసాయినా అనుమిత్యాత్మక సంవేదనస్య నిత్యత్వం సిద్ధ్యతీతి భావః.
॥ ౨౧౨౫ ॥

అనుమితివిషయస్యాపి కాలావచ్ఛేదరాహిత్యే అనిష్టమాహ - కాలా
వచ్ఛేదేతి - అనుమితివిషయాః - అనుమితివిషయీభూతా ఉద్దేశ్య
విధేయాదయః, కాలావచ్ఛేదహీనాశ్చేత్ - కాలవిశేషపరిచ్ఛిన్నత్వ
రహితాశ్చేత్, తదా - తర్హి, తేషామ్ - అనుమితివిషయాణామ్,
నిత్యతా స్యాత్ - నిత్యతాప్రసఙ్గ ఇత్యర్థః. కుత ఇత్యత్రాహ - సంవి
త్స్వరూపేతి - అత్ర - అస్మిన్ సంవేదనే, యే గోచరాః - యే విషయీ
భూతాః పదార్థాః, తే—, సంవిత్స్వరూపానుగుణనిజగుణా హి - సం
విత్స్వరూపానురూపనిజస్వభావా హీత్యర్థః. సంవిదః కాలపరిచ్ఛిన్న
త్వాభావే తద్విషయీభూత పదార్థానామపి తథాత్వావశ్యకత
యా తేషాం నిత్యతాప్రసఙ్గ ఇతి భావః. అథ సంవిత్ ద్వివిధా సవిష
యా, నిర్విషయా చేతి । తత్ర సవిషయాయాః సంవిద ఉక్తరీత్యా
అనిత్యత్వసిద్ధావపి నిర్విషయాయాః సంవిదో నానిత్యత్వసిద్ధిః, సా
తు నిత్యైవేత్యాశఙ్క్యాహ - సంవిదితి - విషయవిరహితా -
నిర్విషయా, కాచిత్ సంవిత్ -, నైవాస్తి నాస్త్యేవ, కుత ఇత్యత్రా
హ - నోపలబ్ధేతి - హి - యతః, తాదృక్ - తథావిధా నిర్విషయా సం
విత్, నోపలబ్ధా - నోపలభ్యతే, అతస్తాదృశీ సంవిన్నాస్తీతి పూర్వే
ణాన్వయః. పరైః సంవిదః స్వయంప్రకాశత్వసాధనావసరే తస్యాః సవి
షయకత్వమేవ విషయప్రకాశకత్వరూపం తత్ర హేతుతయా అఙ్గీ

క్షేపమ్, తత్రోపి నిర్విషయా సంవిదసంప్రతిపన్నేత్యాహ - యుష్మాభి శ్చేతి - యుష్మాభిశ్చ - భవద్భిరపి, ఇహ - అస్యాంసంవిది, స్వవిషయ విషయాకారతోపి-స్వవిషయ ప్రకాశకత్వాత్తలు స్వసిద్ధిః. స్వయం ప్రకాశత్వం, గీతా - ప్రతిపాదితం, ॥ ౨౧౩౪ ॥

నను, నిర్విషయాయాస్సంవిదస్స్వయంప్రకాశత్వమాస్తు, కాక్షతిరిత్యత్రాహ - సంవిదీతి - సంవిదిసంవేదనే, విషయసిద్ధ్యావహత్వమ్. విషయప్రకాశకత్వరూపః, ఏషస్వభావః. ఈదృశస్వభావః, నయది. నచేత్, ఏతస్యాః-ఉక్తాయాస్సంవిదః, స్వతస్సిద్ధిర్న - స్వయం ప్రకాశత్వన్నసిద్ధ్యతి, ఇహ. అస్యాన్నిర్విషయాయాంసంవిది, ప్రమాణాన్తరన్తు - అన్యద్గ్రాహక ప్రమాణన్తు, నచేతి-నాస్తీతి, అస్యాః - ఉక్తాయాస్సంవిదః, తుచ్ఛతా ఆపతేత్ - తుచ్ఛతాప్రసజ్జ ఇత్యర్థః. నను, నిర్విషయాసంవిత్ స్వాపమదమూర్చాదిదశాసూపలభ్యత ఇత్యాశజ్క్య తాదృశదశాసు తథావిధాసంవిదనుపలబ్ధా చేత్, తస్యాః ప్రబోధసమయే ప్రతిసన్ధానం స్యాత్. నచ తదస్తి, తి యోగ్యానుపలబ్ధ్యా న తథావిధాసంవిత్ తాదృశదశాసు నాస్త్యేవేతి పరిహార మాహ - నస్వాపేత్యాదినా - స్వాపోన్మాదమూర్చాదిషు - స్వాపాదిదశాసు, సాసంవిత్ -, విషయవిహీనైవ - నిర్విషయైవ, కేవలైవ - అహమర్థోజ్ఝితైవ, భాభాతినాసమ్ - భాసతఏవ, ఇతినోచితమ్ - ఇత్యుక్తిర్నయుజ్యత ఇత్యర్థః. కుత ఇత్యత్రాహ - అనుపలమ్భేనేతి- యోగ్యస్యానుపలమ్భేన యోగ్యస్యానుపలబ్ధ్యా, బాధాత్ - వ్యాహతత్వాదిత్యర్థః. ॥ ౨౧౪౪ ॥

యోగ్యానుపలమ్భమేవవివృణోతి - భాతా చేదితి - తాస్వవస్థాసు - తాసుస్వాపాదిదశాసు, అపగత విషయాసంవిత్ — విష

యది హి నా సంవిత్, భాతా చేత్ - ప్రతీతా చేత్, అస్యాః - ఏవం భూతాయాస్సంవిదః, ప్రబోధావస్థాయామ్ — స్వాపోత్తరజాగరావస్థాయామ్, స్మృతిస్స్యాత్ - ప్రతిసన్ధానం స్యాదిత్యర్థః. ప్రతిసన్ధానే ఇష్టాపత్తిశఙ్కామనుభవవిరోధేన పరిహరతి - నేతి - సా - స్మృతిః. న భవతి ఖలు - న జాయతే కిల, తత్ - తస్మాద్ధేతోః, తాదృశీ - తథావిధా సంవిత్ నిష్ప్రమాణా — అప్రామాణికీత్యర్థః. నను, స్వాపాదిదశాసు నిర్విషయాయాస్సంవిదోఽనుభవాఙ్గీకారే తస్యాః ప్రబోధసమయే స్మరణాపాదనమయుక్తమ్, అనుభూతస్య స్మరణనియమాభావాదిత్యస్మరణేనానుభవాభావసాధనమయుక్తమిత్యాశఙ్క్య ప్రబలతరసంస్కారప్రమోషహేతౌ సత్యేవ అనుభూతస్య స్మరణాభావః. అన్యథా తు అనుభూతస్య స్మరణం నియతమేవ. ప్రకృతే చ తథావిధసంస్కారప్రమోషహేతోరసత్త్వేన ప్రబోధదశాయాం తదస్మరణం నియతం స్వాపదశాయాం తదననుభవమేవ సాధయతీత్యాహ - నన్విత్యాదినా - ఏతత్ - నిర్విషయాయాస్సంవిదస్స్వాపదశాయామనుభూతాయాః ప్రబోధదశాయాం స్మరణాపాదనమ్, నైవ యుక్తమ్ - అత్యన్తమయుక్తమిత్యర్థః కుత ఇత్యత్రాహ - స్మరణమితి - అర్థేఽనుభూతే - అనుభూతేఽర్థే, ఆత్మనః - అనుభావాశ్రయస్యాత్మనః, స్మరణమనియతం హి స్మరణమవ్యాపకం ఖలు, తత్ - తస్మాద్ధేతోః, తస్యాస్స్మృత్యభావః - నిర్విషయాయాస్సంవిదః ప్రబోధదశాయాం స్మరణాభావః. అనుభవరహితతాం సాధయేన్న - తస్యా ఇత్యనుషజ్యతే, తస్యాస్స్వాపదశాయామనుభవశూన్యతాం న సాధయేదిత్యర్థః. ఇతి చేదిత్యన్తమాశఙ్క్య నేత్యాదినా తత్పరిహారః. ॥ ౧౧౩౪ ॥

దేహాపాయాదీతి - ఆదిపదేన సంస్కారవిరోధకరాధివ్యాధ్యాదిపరిగ్రహః. దేహాపాయాదిరూపః - దేహవిగమాదిస్వరూపః, ప్రబలసకలసంస్కారవిధ్వంసహేతుః - ప్రబలోయస్స కలసంస్కారనాశహేతుః, సః, నోచేత్ - నాస్తిచేత్, పుంసామ్ జనానామ్, ప్రవృత్తౌ అస్మృతినియతిః విద్యమానోఽస్మరణనియమః, అభావేఽనుభూతేహి దృష్టా - అనుభవస్యాభావేహి దృష్టఇత్యర్థః. అయంభావః. సామాన్యత స్స్మరణాభావస్య అనుభావాభావసాధకత్వవిరహేపిసంస్కారప్రమోషకహేతు శూన్యత్వేసతి అస్మరణన్నియతమనుభావాభావఏవదృష్టమ్, ప్రకృతేచ తథావిధహేతు విరహేపి సంవిదోర్నిర్విషయాయాః ప్రబోధదశాయామస్మరణనియమ స్స్వాపదశాయాం తస్యా అనుభావాభావమేవసాధయతీతి, ఏతావతా స్వాపాదిదశాసు నిర్విషయాయాస్సంవిదోనుభావాభావో యోగ్యానుపలమ్భేన సాధితః, న కేవలం తథావిధసంవిద స్సాధకాభావమాత్రమ్, బాధకమప్యస్తీత్యాహ - స్వాపాదావితి - స్వాపాదౌ - సుషుప్త్యాదిదశాయామ్, కేవలాదస్మరణనియమతః, ప్రబోధదశాయామస్మరణనియమాత్ కేవలాత్, నానుభూతిః-అనుభావాభావః, ఇతిన, తత్రానుభవవిరహే - తస్యాందశాయామనుభవవిరహే, సుప్తోత్థితస్య - సుప్తోత్థితపురుషస్య, ప్రత్యభిజ్ఞాపి - ప్రతిసన్ధానమపి, మానంస్యాత్ - ప్రమాణంస్యాత్, ॥ ౨౧౬౫ ॥

తామేవప్రత్యభిజ్ఞాముదాహరతి - నైతావత్కాలమితి ఏతావత్కాలమియన్తంకాలమ్, ఇహ అస్మిన్దేశే - కిమపి - కిఞ్చిదపివస్తు నాజ్ఞాసిషమ్ నాన్వభూవమ్. ఇతీదృశీభిః - ఇత్యేతాదృశీప్రత్యభిజ్ఞాభిః, తస్య - సుప్తోత్థితస్య, స్వాపకాలే - నిజాంకామప్యనుభూతిమ్— స్వాపకాలికం స్వకీయంకమప్యనుభవమ్, ప్రత్యాచష్టే - నిరాకరోతి

నను, సుప్తోత్థితస్య స్వాపకాలీనాయాస్సంవిదో స్మరణే అస్యైవాని యామకమ్, తద్దశాయాం సంవిదో విషయరాహిత్య, మహఙ్కారరాహిత్యఞ్చేత్యాశఙ్క్య తయోరప్రయోజకత్వేన అభిమతసాధ్యసాధకత్వన్నాస్తీత్యాహ - నాహఙ్కారేతి - అహఙ్కారపరిహాణాత్ - సుషుప్తిదశాయామహఙ్కారవిగమాత్, విషయవిరహాత్ వాపి - బాహ్యవిషయసమ్బన్ధవిరహాద్వాపి, అనుభూతౌ సత్యామప్యేతదీయా స్మృతిరితి ఘటేతినః - సంవిదోఽనుభవసత్త్వేపి తదీయస్మృతిర్నాస్తీతి కథనన్నయుక్తమిత్యర్థః. కుత ఇత్యత్రాహ - సాధ్యహేత్వోర్విరోధాదితి - సాధ్యహేత్వోః - స్మృతివిషయత్వాభావరూప సాధ్యస్య సంవిన్నిష్ఠాభావ ప్రతియోగిత్వ తద్విషయత్వాభావరూపహేత్వోశ్చ ఏకాధికరణావృత్తిత్వాదిత్యర్థః. అయంభావః. సంవిదస్స్మృతివిషయత్వాభావోహి సాధ్యతే, తత్ర సుషుప్తిదశాయామహఙ్కారే సంవిన్నిష్ఠాభావప్రతియోగిత్వమ్, బాహ్యవిషయేతదవిషయత్వఞ్చ, హేతుతయోక్తమ్, నేదముపపన్నమ్, అనయోస్సాధ్యహేత్వోర్వైయధికరణ్యాదితి. ॥ ౨౬౧౫ ॥

నన్వహఙ్కారరాహిత్యమ్, విషయావచ్ఛిన్నత్వాభావశ్చ, సంవిదో స్మరణహేతుతయా వివక్షితః. తయోశ్చ స్మృతి విషయత్వాభావరూపసాధ్యం ప్రతి వైయధికరణ్యన్నాస్తీత్యాశఙ్క్య అప్రయోజకత్వేన నిరుక్తహేత్వోస్సాధ్యసాధకత్వన్నాస్తీత్యాహ-నాభావ ఇత్యాదినా - లోకేహి స్మృతివిషయత్వాభావోయస్యార్థస్య, తస్యైవానుభవవిషయత్వాభావస్తత్రప్రయోజకో దృష్టః. నహి ఘటస్యానుభవ విషయత్వాభావాత్పటస్య స్మృతి విషయత్వాభావః. స్మృత్యభావేపి తత్సామగ్రిఘటకకారణేషు కస్యచిద్వైకల్యమేవ

ప్రయోజకతయా దృష్టమ్, నతు, యస్యకస్యాప్యుదాసీనస్య పదార్థస్య. అతస్సంవిదస్స్మృతివిషయత్వాభావే నఘటాదేరనుభవవిషయత్వాభావః. ప్రయోజకో భవితుమర్హతి. నాపి తత్స్మృతిసామగ్ర్యంప్రవిష్టకారణేభ్యోఽన్యస్య అహఙ్కారస్యవిగమస్తత్ స్మృతివిరహప్రయోజకో భవితుమర్హతీతి హేతో రప్రయోజకత్వమితి భావః. అర్థాన్తరస్యాభావః - స్మృతిసామగ్రీఘటకకారణేభ్యోఽన్యస్య అహంకారస్యాభావః, ఇతరార్థస్యానుభవరహితత్వాచ - స్మృతివిషయీభూతపదార్థాదన్యస్య ఘటాదేరనుభవరాహిత్యాచ్చ, పుంసః స్వానుభూతే అన్యతరార్థే - పురుషస్య స్వానుభవవిషయీభూతే అపరార్థే, అశక్యమముం స్మృతివిరహం న్న సాధయిష్యతి— స్వేన సాధయితుమశక్యం ప్రోక్తం సంవిత్స్మరణవిరహం సాధయితుం న శక్నోతీత్యర్థః.

పరాభిమతం సంవిదః స్వాపాదిదశాస్వహఙ్కారవిగమమభ్యుపగమ్య తస్య సంవిత్స్మరణాభావహేతుత్వం పరోక్తం న్నిరాకృతమ్. వస్తుతో వక్ష్యమాణరీత్యా సంవిదోఽహమర్థసంబన్ధస్స్వాపాదిదశాస్వస్త్యేవేతి త్వదుక్తాహమర్థవిగమరూపహేతురసిద్ధ ఇత్యాహ - వక్ష్య ఇతి - స్పష్టోఽర్థః. ॥ ౨౧౮౪ ॥

శ్రీ॥ నను, స్వాపాదిదశాస్వపి సవిశేషోఽనుభవోఽస్తీతి పూర్వముక్తమ్, సత్యముక్తం స తత్త్వాత్మానుభవః. సచ సవిశేష ఏవేతి స్థాపయిష్యతే, ఇహతు సకల విశేషవిరహిణీ నిరాశ్రయా చ సంవిన్నిషిధ్యతే. కేవలైవ సంవిదాత్మానుభవ ఇతిచేత్, న. సాచ సాశ్రయేతి వ్యుపపాదయిష్యతే, అతోఽనుభూతిస్సతీ స్వయం స్వప్రాగభావన్న సాధయతీతి ప్రాగభావాసిద్ధి ర్నశక్యతే వక్తుమ్, అనుభూతేరనుభావ్యత్వాసంభవోపపాదనేన అన్యతోఽపి సిద్ధిర్నిరస్తా తస్మాన్న ప్రాగ

భావాద్యసిద్ధ్యా సంవిదోనుత్పత్తిరుపపత్తిమతీ. యదప్యస్యా అను త్పత్త్యా వికారాన్తరనిరసనమ్, తదప్యనుపపన్నమ్, ప్రాగభావే వ్యభి చారాత్; తస్య హ్యజన్మాభావేపి వినాశో దృశ్యతే భావేప్యేతి విశేషణే తర్కకుశలతా ఆవిష్కృతా భవతి, తథాచ భవదభిమతావిద్యా అను త్పన్నైవ వివిధవికారాస్పదమ్, తత్త్వజ్ఞానోదయాద్ధ్వస్తవతీ, చేతి తస్యా మనైకాన్త్యమ్. తద్వికారస్సర్వే మిథ్యాభూతా ఇతి చేత్ కిం భవతః పరమార్థభూతోప్యస్తి వికారః; యేనైతద్విశేషణమర్థ వద్భవతి. న హ్యసావభ్యుపగమ్యతే.

శ్లో॥ నన్వఖ్యాతా త్వయైవ స్వపనముఖదశాస్వాసు
నిష్ఠానుభూతేః - ప్రాక్తాసత్యంసచాత్మానుభవ ఉపరి
సన్థాప్యతే సద్విశేషః । అశ్రిత్వాధారహీనాసకల
విషయసంప్రోజ్ఝితాసంవిదేవ - ప్రత్యాఖ్యాతేతి
నాస్తద్వచసితు కథితే ప్రస్తుతార్థోపరోధః ॥ ॥

సంవిచ్చేత్ కేవలాత్మానుభవ ఇతి న సాస్థాప్యతే సాశ్రి
యాగ్రే - తత్ సంవిత్ ప్రాగభావ - న్నిజమవగమయె
న్నాసతీ సేత్యయుక్తమ్ । జ్ఞేయత్వఞ్చానుభూతా
విహాకథితదిశాయుజ్యతే తన్నిరస్తా - సిద్ధిస్స్వస్యాః
పరస్మాదితి జనివిరహేసంవిదో హేత్వసిద్ధిః ॥ ౨౨౦౪ ॥

యత్తూక్తం సంవిదోస్యా ఉదయవిరహాత్ స్తద్వికారా
న్తరాణాం - మ్ప్రత్యాఖ్యానన్న తత్ సద్వ్యభిచరతియతః
ప్రాగభావేనుమానమ్ । జన్మాభావేపి నాశోస్యహిజ
గతిపరిదృశ్యతే హేతుకోటౌ - భావత్వోక్తౌతు తర్కే
భవతి కుశలతావిష్కృతా తావకీనా ॥ ౨౨౧౪ ॥

యథా చావిద్యాత్వదీయా జననవిరహితైవహ్యనేకై-
ర్వికారై - యుక్తా తత్త్వప్రమిత్యా భవతి లయవతీ
స్యాదనైకాన్త్యమస్యామ్ । మిథ్యాభూతా హ్యవిద్యా
వికృతిరయమశేషేతి చేత్ కిం వికారః - సతోఽప్యస్తి
త్వదిష్టో యుత ఇహ సఫలస్త్వత్ర మిథ్యాత్వవాదః ॥ ॥

అ ॥ పూర్వం సవిశేషానుభవ స్స్వాపాదిదశాస్వస్తీత్యుక్తమితి తదాలమ్బ్య స్వోక్తివ్యాఘాత ఇత్యాశఙ్క్యతే - నన్వితి—

టీ ॥ ఆసుస్వపనముఖదశాసు - స్వాపాద్యవస్థాసు, అనుభూతేః - అనుభవస్య, నిష్ఠా - స్థితిః, త్వయైవాఖ్యాతా - త్వయైవప్రోక్తా, ఇదానీం తాసు దశాస్వనుభవో నాస్తీత్యుచ్యతే, ఇతి స్వోక్తివిరోధ ఇతి శఙ్కితురభిప్రాయః. పరిహరతి - సత్యమితి - స చాత్మానుభవ ఇతి - సత్త్వానుభూత్యనుభవ ఇతి నవిరోధ ఇత్యర్థః. అనుభూతివిరహే స ఆత్మా నిర్విశేషస్స్యాదిత్యత్రాహ - ఉపరి సంస్థాప్యతే సద్విశేష ఇతి - సః - ఆత్మానుభవః. ఉపరి - అగ్రే, సద్విశేషః - ప్రత్యక్త్వానుకూలత్వాది విశిష్టవిషయకః, స్థాప్యతే - సంస్థాప్యతే, తర్హి కిమిహ నిషిధ్యత ఇత్యాశఙ్కాయామాహ - అత్ర త్వితి - అత్ర తు - ఇహ తు, ఆధారాహీనా - కర్త్రా విరహితా, సకలవిషయసంప్రోజ్ఝితా - సకలవిషయవినిర్ముక్తా, సంవిదేవ - అనుభూతిరేవ, ప్రత్యాఖ్యాతా - స్వాపాదిదశాసు ప్రతిషిద్ధా, అతో న పూర్వోత్తరవిరోధ ఇత్యాహ - ఇతీతి ॥ ౨౧౯౪ ॥

శబ్దాన్తరేణాస్తన్తమఙ్గీకృతమితి శఙ్క్యతే - సంవిదితి - కేవలా సంవిత్ - ఆత్మానుభవ ఇతి చేదితి శఙ్కా. పరిహరతి - నేతి - సా - సంవిత్ అగ్రే - ఉపరి, సాశ్రయా స్థాప్యతే - సకర్తృకేతి స్థాప్యత ఇత్యర్థః. సంవిదస్సత్త్వాస్స్వప్రాగభావగ్రాహిత్వన్న సంభవతీతి యత్ప్రోక్తమ్, తదనుపపన్నమిత్యుపక్రాన్తన్నిగమయతి - తదితి - తత్ - తస్మా

త్, సా —, సంవిత్ – అనుభూతిః, సతీ - వర్తమానా, నిజంప్రాగ్భావమ్ - స్వకీయంప్రాగ్భావమ్, నావగమయేత్ - నసాధయేత్, ఇత్యయుక్తమ్ ఇతిదమయుక్తమిత్యర్థః. పూర్వపక్షే అనుభూతేరననుభావ్యత్వేన పరతోऽపి తత్ప్రాగ్భావస్యాసిద్ధేరిత్యుక్తం తదయుక్తమ్, ఉక్తరీత్యా అనుభవాన్తరానుభావ్యత్వస్య వ్యవస్థాపనా, దిత్యాహ - జ్ఞేయత్వఇష్యేతి - సంవిదః ప్రాగ్భావవిరహాదుత్పత్తిశూన్యత్వమితి యత్పరైస్సాధితం తత్రానుమానే హేత్వసిద్ధిః, ఉక్తరీత్యా ప్రాగ్భావసాధనా, దిత్యాహ - జనివిరహ ఇతి. సంవిదో జనివిరహే - సంవిద ఉత్పత్తిశూన్యత్వసాధ్యే హేత్వసిద్ధిః - ప్రాగ్భావాభావరూప హేతోరసిద్ధిరిత్యర్థః. ॥ ౨౨౦౫ ॥

అథ అనుత్పత్త్యా వికారాన్తరనిరసనం దూషయతి - యత్త్వితి- అనుత్పత్తిరూపహేత్వసిద్ధ్యా వికారాన్తరనిరాసోऽనుపపన్నః. తదభ్యుపగమేऽపి హేతోర్వ్యభిచార ఇత్యాహ - వ్యభిచరతీతి - వ్యభిచారసామాన్యాభిప్రాయేణ హేతుర్గోత్వా భావత్వోక్తిముపాలభతే - భావత్వోక్తావితి. ॥ ౨౨౧౫ ॥

సంవిత్। వికారాన్తరశూన్యా। భావత్వేసత్యనుత్పన్నత్వాత్। ఇత్యనుమానస్య భావరూపావిద్యాయాం పరాభ్యుపగతాయాం వ్యభిచారవారణం సాధ్యశరీరే వికారే సత్యత్వవిశేషణేన సంభవతీతిమిథ్యాభూతాహీత్యాదినా ఆశఙ్క్య తథా చేత్ సాధ్యాప్రసిద్ధిరిత్యాహ - కింవికార ఇత్యాదినా — ॥ ౨౨౨౫ ॥

శ్రీ॥ యదప్యనుభూతిరజత్వాత్ స్వస్మిన్ విభాగం నసహత ఇతి, తదపి నోపపద్యతే. అజస్యైవాత్మనో దేహేన్ద్రియాదిభ్యో విభక్తత్వాత్, అనాదిత్వేన చాభ్యుపగతాయా అవిద్యాయా ఆత్మనో వ్యతిరేకస్యావశ్యాశ్రయణీయత్వాత్, సచవిభాగో మిథ్యారూప ఇతి చేత్

జన్మప్రతిబన్ధః పరమార్థవిభాగః కిం కశ్చిద్దృష్టస్త్వయా. అవిద్యా యా ఆత్మనః పరమార్థతో విభాగాభావే వస్తుతోహ్యాత్మిద్వైతస్యా భావాత్, అబాధితప్రతిపత్తిసిద్ధస్యైక్యభేద సమర్థనేన పక్షే నభేదోఽపి సమర్థితఏవ. ఘటస్యభేదాచ్ఛేదనభేనవత్.

శ్లో॥ యచ్చోక్తం సానుభూతిర్భజతి విభజనస్యైవ
జన్మోజ్ఝితత్వా- దిత్యేతన్నాజ ఆత్మాప్యుదితవిభజనో
భాతి దేహేన్ద్రియాదేః । వ్యావృత్త్యానాద్యవిద్యా
త్తనవితి భవతాప్యభ్యుపేయా హి భేద - స్సోఽయమిష్టో
ధ్యస్తశ్చేత్ కింజనిర్నియతభిదాసత్యపిఖేఽపిదృష్టా ॥ ॥

ఆత్మావిద్యావిభాగోఽనయోః భవతి వైతత్త్వతో వస్తుతస్స్యా
దద్వైత్వాత్మాభవే సేనపునరభిమతం తథ్యమిథ్యైక్య
క్యమేతత్ । బాధాపేతప్రతీత్యా వివిధఘటపటా
ద్యాత్మకైర్దృశ్యభేదై - స్సిద్ధైర్దృష్టేశ్చ భేదో భవతి
భువియథా ఘటేద్య ఖేదాచ్ఛిదాయాః ॥ ౨౨౮౪ ॥

అ॥ అథ అజత్వాద్భేద నిషేధం ప్రతివదతి - యచ్చేతి—

టీ॥ తత్ర కిం భేదమాత్రం విదూషయిషితమ్, ఉత విజాతీయ భేదః. ఉత సజాతీయభేదః, ఉతస్వగతభేద, ఇతి పక్షేషు హేత్వసిద్ధ్యా నిరస్తేష్వపి హేత్వభ్యుపగమేన ప్రథమం ద్వితీయం శిరశ్చ చార్వా కవ్యతిరిక్తసర్వవాది సంప్రతిపన్నస్థలేషువ్యభిచారేణ దూషయతి నాజఆత్మేతి - అజఆత్మా - ఉత్పత్తిశూన్య ఆత్మా, దేహేన్ద్రియాదేః- దేహేన్ద్రియాద్యపేక్షయా, ఉదిత విభజనోభాతిహి - ప్రాప్తభేదో భాతి ఖల్విత్యర్థః. తథాచ భేదశూన్యత్వసాధనే ఉత్పత్తిశూన్యత్వ

రూపసంతోదేః పిణ్డీయాదిభ్యో భేదవత్త్వాత్తైః వ్యభిచార ఇతి భా
వః. మృషావాద్యభిమతా అవిద్యాయామపి వ్యభిచారమాహ - వాస్త
వ్యత్వేతి - అనాద్యవిద్యా - అనాదిత్వేనాభిమతా అవిద్యా,
ఆత్మనో వాస్తవ్యత్వాత్ - ఆత్మనో భిన్నా, ఇతి భవతాఽభ్యుపేయాహి
భవతాఽభ్యుపగన్తవ్యేహి, (తమఃప్రకాశయోరివ విరుద్ధస్వభావ
యోరితరేతరభావానుపపత్తేస్సత్త్వాత్) ఇతి తద్ధ్యానేన స్మారితా.
అథ జన్మరాహిత్యహేతుకభేదశూన్యత్వసాధకోక్తానుమానే సాధ్య
శరీరే భేదసత్త్వస్య నివేశాన్నోక్తవ్యభిచార ఇతి - కిఞ్చ - భేదస్యాను
మిథ్యాత్వే చేదితి - జనినియతభిదా - ఉత్పత్తివ్యాప్తో భేదః, సత్యపి —
సత్యోఽపి, కిం క్వాపి దృష్టా - కింకుత్రాపి దృష్ట ఇత్యర్థః. ఘటాదిషు
పరమార్థవిభాగస్యైవ ఉత్పత్తివ్యాప్యత్వాభ్యుపగమే ఘటాది
విభాగస్య పారమార్థ్యప్రసఙ్గాత్; తస్య పారమార్థ్యే విశేషణవై
యర్థ్యాదితి భావః. ॥ ౧౧౫ ॥

ఆత్మావిద్యయోః పరమార్థతో భేదో నాస్తీతి పారమార్థి
కత్వేన భేదాభావస్య సాధ్యత్వాఙ్గీకారేణ వ్యభిచారపరిహారే అత్య
న్తాభావస్య అపరమార్థత్వప్రతియోగినః పరమార్థత్వనియమ
వత్ భేదస్యాపరమార్థత్వే ప్రతియోగితాదాత్మ్యస్య పరమా
ర్థత్వాత్, ఘటపటభేదస్యాపరమార్థత్వే తత్ప్రతి ఘటతాదాత్మ్య
పారమార్థ్యవత్, అవిద్యాయామాత్మభేదస్య పరమార్థత్వే
ఆత్మనోఽవిద్యాతాదాత్మ్యస్యైవ పారమార్థ్యం స్యాదిత్యాహ —
ఆత్మేతి - ఆత్మావిద్యావిభాగః - ఆత్మావిద్యయోర్భేదః. తత్త్వతో న భవతి
యది - పరమార్థతో నాస్తి చేత్, ఆత్మా నస్తు తదా అవిద్యైవ భవేత్
ఆత్మా పరమార్థతోఽవిద్యారూప ఏవ స్యాత్, అతోఽపి తత్ర ఇష్టా
పత్తిం పరిహర్తుం పరమతే ఆపాద్యవ్యతిరేకనిశ్చయమాహ - తేన

పునరభిమతమితి — ఏతత్తథ్యమిథ్యైక్యమ్ - సత్యభూతస్యాత్మనో మిథ్యాభూతాయాశ్చావిద్యాయాశ్చ ఐక్యం భవదిష్టమిత్యర్థః. అథ సజాతీయభేదాభావస్య సాధ్యత్వే దూషణమాహ - బాధాపేతేతి - బాధాపేతప్రతీత్యా - అయం ఘటః, అయం పట ఇత్యాద్యబాధితప్రతీత్యా, వివిధఘటపటాద్యాత్మకైర్దృశ్యభేదైస్సిద్ధైః -- వివిధఘటపటాద్యాత్మకదృశ్యభేదసిద్ధ్యా, దృష్టేశ్చ భేదో భవతి - దృశిరూపాయా అనుభూతేశ్చ భేదస్సిద్ధో భవతి - కథమిత్యత్ర దృష్టాన్తమాహ యథేతి - ఛేద్యభేదాచ్ఛిదాయాః - భేదో భవతీత్యనుషజ్యతే, ఛేద్యభేదాత్ - ఛేదనక్రియాయాః, యథా భేదో భవతి, తథేత్యర్థః.

శ్లో॥ యదపి నాస్యా దృశేర్దృశిరూపాయాః దృశ్యైః కశ్చిన్ధర్మోఽస్తి, దృశ్యత్వాదేవ తేషాం న దృశిధర్మత్వమితి చ, తదపి స్వాభ్యుపగతైః ప్రమాణసిద్ధైర్నిత్యత్వస్వయంప్రకాశత్వాదిధర్మైరుభయమనైకాన్తికమ్; నచ తే సంవేదనమాత్రమ్, స్వరూపభేదాత్, స్వసత్తయైవ స్వాశ్రయం ప్రతి కస్యచిద్విషయస్య ప్రకాశనం హి సంవేదనమ్, స్వయంప్రకాశతా తు స్వసత్తయైవ స్వాశ్రయాయ ప్రకాశమానతా, ప్రకాశశ్చ చిదచిదశేషపదార్థసాధారణం వ్యవహారానుగుణ్యమ్. సకలకాలవర్తమానత్వం హి నిత్యత్వమ్, ఏకత్వమేకసంఖ్యావచ్ఛిన్నతా, తేషాం జడతాద్యభావరూపతాయామపి తథాభూతైరపి చైతన్యధర్మభూతైస్తైరనైకాన్త్యమపరిహార్యమ్, సంవిది తు స్వరూపాతిరేకేణ జడత్వాదిప్రత్యనీకత్వమిత్యభావరూపో, భావరూపో వా, ధర్మో నాభ్యుపేతశ్చేత్; తత్తన్నిషేధోక్త్యా కిమపి నోక్తం భవేత్, అపిచ సంవిత్ । సిధ్యతి వా । న వా; సిధ్యతి చేత్; సధర్మతా స్యాత్, నచేత్ తుచ్ఛతా, గగన

కుసుమాదివత్, సిద్ధై వసంవిదితి చేత్; కస్య కం ప్రతీతి వక్తవ్యమ్, యది న కస్యచిత్ కఞ్చిత్ ప్రతి, నాతర్హి న సిద్ధిః. సిద్ధిర్హి పుత్రత్వ మివ కస్యచిత్ కఞ్చిత్ప్రతి భవతి. ఆత్మన ఇతి చేత్, కోయమాత్మా; నను సంవిదేవేత్యుక్తమ్, సత్యముక్తమ్, కురుక్తన్తు తత్; తథాహి. కస్యచి త్ పురుషస్య కశ్చిదర్థః జాతమ్ప్రతి సిద్ధిరూపతయా తత్సంబన్ధిసీ సాసం విత్ స్వయం కథమివాత్మభావమనుభవేత్; ఏతదుక్తం భవతి అను భూతిరితి స్వాశ్రయం ప్రతి స్వసద్భావేనైవ కస్యచిద్వస్తునో వ్యవహా రానుగుణ్యాపాదనస్వభావ జ్ఞానావగతి సంవిదాద్యపరనామా సక ర్మకోఽనుభవితు రాత్మనో ధర్మవిశేషో ఘటమహంజానామి, ఇమమర్థమవగచ్ఛామి పటమహం సంవేద్మీతి సర్వేషామాత్మసా క్షికః ప్రసిద్ధః. ఏతత్స్వభావతయాహి తస్యా స్స్వయం ప్రకాశతా భవ తాప్యుపపాదితా - అస్య సకర్మకస్య కర్తృధర్మవిశేషస్య కర్మ త్వవత్ కర్తృత్వమపి దుర్ఘటమితి.

శ్లో॥ యత్త్వేషా దృష్టిరూపా దృశిరఖిలవిధైర్దృశ్య ధర్మైర్విహీనా - దృశ్యత్వాదేవ తేషాన్న భవతిదృ శిధర్మత్వమిత్యప్యయుక్తమ్ । సంవిత్ స్థైష్వాభ్యు పేతైర్భవతిహి వివిధైర్నిత్యతా స్వప్రకాశ - త్వా ద్యైర్ధర్మైరనైకాన్తికమిదముభయం చ ప్రమా ణప్రతీతైః ॥ ౨౨౫౪ ॥

సంవిన్నాత్రిన్నతేస్యుర్ధవ త్ఖలు భిదా తత్స్వరూపే ష సత్తా - మాత్రేణ స్వాశ్రయాయాయ స్వవిషయమనుయ ఖ్యాపనం సా తు సంవిత్ । తన్నిష్ఠం స్వప్రకాశత్వమి హాతు నిజయా సత్త్వయైవ ప్రకాశ - స్వాధారాయ ప్ర కాశశ్చిదచిదనుగతో వ్యాహృతేరానుగుణ్యమ్ ॥

నిత్యత్వంసర్వ కాలస్థితిరిహభవతీ హ్యైకతా త్వేకసం
ఖ్యా - వచ్ఛేదస్తైషుధర్మేష్వ భి సరణమజాడ్యాది
రూపేష్వపిస్యాత్ । సంవిద్యేషోऽన్యధర్మో నయది
హి జడతాశూన్యతాదిః స్వరూపా - ద్భిన్నో వాऽ
భావరూపోऽనకిమపి కథితంస్యాన్నిషేధోక్తితోऽస్య ॥

సిద్ధ్యత్యేషానవాసంవిదిహ యదిమతః ప్రాచ్యపక్షస్స
ధర్మః - సిద్ధ్యాసాస్యాద్ద్వితీయోయదిభవతితదా
తుచ్ఛతాసంవిదోऽన్యాః । సంవిత్ సాసిద్ధిరేవేతియ
దివదసిసాకస్యకంప్రత్యపేతా - యద్యేషానైవక
శ్చిత్ ప్రతిసచభవితాకస్యచిత్ సానసిద్ధిః ॥౨౨౮॥

సిద్ధిఃకస్యాపికశ్చిత్ ప్రతిహి భవతిసాప్రత్రితావత్
సకాంతే. సంబన్ధిభ్యాంయదిహ్యేత్తనక్షతి కథయస్వ
చ్యతాం కోऽనుమాత్మా । సంప్రోక్తస్సంవిదేవేతి నను
కథితంసత్యమేతద్ధురుక్తమ్ - సంవిత్కాస్యాపిపుంసః
క్వచనహివిషయోన్యాదియంసిద్ధిరూపా ॥ ౨౨౯ ॥

సద్భావేనైవయాస్యాద్వ్యవహరణ విధావానుగుణ్య
వహత్వ - స్వభావ్యాకస్య చిత్వ్యాప్రియమనుజగతి
ప్రోచ్యతేసానుభూతిః । సోऽయంజ్ఞానావగత్యాద్యపర
బహు విధాఖ్యస్సకర్మాత్మధర్మో - జానామిహా
వగచ్ఛామ్యమిత్తిచనృణామాత్మసాక్షిప్రసిద్ధః ॥

ఏతస్యస్వప్రకాశత్వమపిహి భవతాప్యుక్తమేతత్స్వ
భావా - ద్ధర్మస్యైతస్యసేయంన భవతిసుఘటాక
ర్తృతాకర్మతేవ । ॥ ౨౩౦ ॥

అ॥ అనుభూతేస్స్వగతభేదనిరాసార్థమ్ అనుభూతిపక్షకానుభూతిత్వహేతుకవ్యతిరేక్యనుమానం దృశ్యసామాన్యపక్షకదృశ్యత్వహేతుకాన్వయ్యనుమానఞ్చ పూర్వపక్షిణోక్తమనూద్య దూషయతి యత్త్వితి—

టీ॥ ఏషాదృశిః - ఏషా అనుభూతిః, అఖిలవిధైర్దృశ్యధర్మైర్విహీనా - దృశ్యధర్మసామాన్యశూన్యేత్యర్థః. తత్ర హేతుర్దృష్టిరూపేతి— దృష్టిరూపత్వాదిత్యర్థః. అనుభూతిరూపత్వాదితియావత్; తథాచ (అనుభూతిః । దృశ్యధర్మసామాన్యశూన్యా । అనుభూతిత్వాత్ । యన్నైవమ్ । తన్నైవమ్ । యథా - ఘటాదికమ్ । ఇదఞ్చవ్యతిరేక్యనుమానమ్; అథ దృశ్యపక్షకానుభూతిధర్మత్వాభావసాధ్యకదృశ్యత్వహేతుకాన్వయ్యనుమానమాహ దృశ్యత్వాదేవేతి - తేషామ్ - దృశ్యధర్మాణామ్, దృశిధర్మత్వన్న భవతీతి యోజనా. ఇత్యప్యయుక్తమ్ - ఇతి దృశమనుమానమప్యయుక్తమిత్యర్థః. అయుక్తతామేవానుమానయోరుభయోరనైకాన్తికత్వప్రతిపాదనముఖేన వివృణోతి - సంవిత్త్వేతి - స్వాభ్యుపేతైరిత్యనేన నిత్యతాస్వప్రకాశత్వాదీనాం ధర్మాణాం సంవిది స్వాభ్యుపగమేనానైకాన్తికత్వమితి శఙ్కా-పరిహృతా ప్రమాణప్రతీతైరిత్యనేన తేషాంధర్మాణాంప్రామాణికత్వేన అపహ్నవో న యుజ్యత ఇతి గమ్యతే. ॥ ౨౨౫ ॥

అథ తేషాంధర్మాణాం ధర్మిస్వరూపత్వాఙ్గీకారాన్నైష దోషః - ధర్మసామాన్యశూన్యత్వసాధ్యకప్రథమానుమానే ధర్మస్వభిన్నత్వనివేశాత్, దృశ్యత్వహేతుకదృశ్యధర్మసామాన్యపక్షకానుభూతివృత్తిత్వాభావసాధ్యకానుమానేచ సాధ్యశరీరే అనుభూతిభిన్నత్వవిశిష్టస్యాపి నివేశాదిత్యాశఙ్క్య

తేషాంధర్మాణాం స్వరూపనిర్వచనే పరస్పరంభేదసద్భావాద్ధర్మిస్వరూపత్వన్న సంభవతీత్యాహ - సంవిన్మాత్రమితి - తే- తేధర్మాః సంవిన్మాత్రన్నస్యుః — ధర్మిస్వరూపసంవిదేవేతి నశక్యాభ్యుపగమాస్స్యుః, కుతఇత్యత్రాహ - భవతిఖల్వితి - తత్స్వరూపేషు - స్వప్రకాశత్వాదిధర్మస్వరూపేషు, భిదా - పరస్పరంభేదః, భవతిఖలు,— వర్తతేఖలు, తమేవభేదం తత్తద్ధర్మస్వరూప నిర్వచనేనోపపాదయితుం ప్రథమతస్సంవిత్స్వరూపన్నిర్వక్తి - సత్తామాత్రేణేతి - సత్తామాత్రేణ - స్వకీయస్థితిమాత్రేణ, స్వాశ్రయాయ - స్వాశ్రయం ప్రతి, యత్ స్వవిషయమనుఖ్యాపనమ్ - యత్ స్వవిషయనిష్ఠప్రకాశసాధనమ్ సాసంవిత్ - తత్ సంవిత్స్వరూపమిత్యర్థః. అథ తన్నిష్ఠమతి - స్వాధారాయ - స్వాశ్రయంప్రతి, నిజయాసత్తయైవ - స్వకీయసత్తామాత్రేణ, ప్రకాశః - భాసమానత్వమ్, స్వప్రకాశత్వమ్ స్వయంప్రకాశత్వమ్, తథాచ స్వాశ్రయంప్రతి స్వకీయసత్తామాత్రేణ భాసమానత్వరూపం స్వయంప్రకాశత్వమితి వాక్యార్థః. అథ ప్రకాశన్నిర్వక్తి - ప్రకాశఇతి - చిదచిదనుగతఃప్రకాశః - చిదచిత్సాధారణః ప్రకాశశబ్దార్థః. వ్యాహృతేరానుగుణ్యమ్ - వ్యవహార విషయతారూపమిత్యర్థః. ॥ ౨౨౬౫ ॥

అథ నిత్యత్వన్నిర్వక్తి - నిత్యత్వమితి - ఇహనిత్యత్వమ్ - సర్వకాలస్థితిః - సర్వకాలవృత్తిత్వరూపమిత్యర్థః. అథ ఏకతాన్నిర్వక్తి - భవతీతి - ఇహ - ఏకతాతు - ఏకత్వన్తు, ఏకసంఖ్యావచ్ఛేదః - ఏకత్వసంఖ్యావచ్ఛిన్నత్వరూపమిత్యర్థః, నను స్వయంప్రకాశత్వాదేర్జడత్వాభావాదిరూపత్వాత్, అభావస్యచాధికరణస్వరూపత్వాన్నోక్తరీత్యాతాదృశధర్మాణాదాయ అనైకాన్తికత్వమిత్యాశఙ్క్య తేషాంభావరూపత్వే అభావ

రూపత్వేపి స్వరూపాద్భేదస్యావశ్యాశ్రయణీయత్వాత్, తానాదా యానైకాన్తికత్వముక్తానుమానయోర్దుర్వారమిత్యాహ. తేషు ధర్మేష్వితి - అజాడ్యాదిరూపేష్వపి - జడత్వాభావాదిరూపతయా అఙ్గీకృతేష్వపి, తేషుధర్మేషు - స్వయంప్రకాశత్వాదిధర్మేషు, అభిసరణమ్ - అనైకాన్తికత్వమ్, స్యాత్ - భవేత్, ఏషాంధర్మాణాం ధర్మిస్వరూపత్వే దోషమాహ - సంవిదీతి - సంవిది - అనుభూతౌ, ఏషః. జడతాశూన్యతాదిః - భావోవా అభావరూపోవా స్వరూపాదన్యధర్మః. అనుభూతిస్వరూపాదన్యధర్మః. నయది - నాఙ్గీకృతోయది, అస్యనిషేధోక్తితః - జడత్వాదేర్నిషేధవచనేన కిమపినకథితంస్యాత్ - సంశయనివర్తకతావచ్ఛేదకం కిమపిరూపం నోక్తంస్యాత్; అయంభావః. సర్వంవాక్యజాతంపుంసాంసంశయనివర్తకబోధోపయికతయైవ సార్థకమ్. యథా పర్వతోవహ్నిమాన్ భూతలంఘటవత్, నీలోఘటః. ఇత్యాదికమ్, పర్వతోవహ్నిమాన్, నవేత్యాదిసంశయనివర్తకబోధజనకతయాసార్థకంభవతి. ప్రకృతే చ జడత్వాద్యభావస్యానుభూతౌ తత్స్వరూపత్వే అనుభూతిర్జడేతి వాక్యాజ్జాయమానోబోధో నకమపిసంశయన్నివర్తయతి, అనుభూతిస్వరూపస్యజడత్వాభావస్య ధర్మిభూతానుభూతిగ్రహణవేలాయామేవనిశ్చితత్వేన తస్యసంశయవిషయత్వాభావేన తత్సంశయనివారకత్వస్య తత్రవక్తుమశక్యత్వాదిత్యనుభూతౌజడత్వాది నిషేధరూపస్వయంప్రకాశత్వోక్తిర్వైయర్థ్యమితి. ॥ ౧౨౮ ॥

అథ ప్రకారాన్తరేణాపి సంవిదస్సవిశేషత్వముపపాదయతి - సిధ్యతీతి - ఏషాసంవిత్సిధ్యతివా - నవా -, ఇహ - అనయోః కల్పయోః, ప్రతిపక్షోయదిమతః - పూర్వకల్పోయద్యభిమతః, తదైతద్వ్యాహారః. తదా - తదానీమ్,

సా - సంవిత్, సిద్ధ్యాఖ్యధర్మస్యాత్ - సిద్ధిరూపధర్మేణసవిశేషా స్యాదిత్యర్థః. ద్వితీయోయది - మతఇత్యస్యానుషఙ్గః - ద్వితీయః కల్పోయద్యభిమతః, తదా - అస్యాస్సంవిదః—, తుచ్ఛతాభవతి - తుచ్ఛత్వంప్రాప్నోతి, తుచ్ఛత్వభియాప్రథమపక్షస్యైవాదర్తవ్యత్వే నానాయత్యా సంవిదస్సవిశేషత్వమితిభావః. అథ ప్రథమకల్పమేవా శ్రిత్యసంవిదస్సవిశేషత్వ పరిహారమాశఙ్క్యపరిహరతి - సంవిదితి— సా సంవిత్ - సిద్ధిరేవేతి - సిద్ధిస్వరూపైవేతి, యదసియది - పక్షేచేదిత్యర్థః. తథాచ సిద్ధిరూపధర్మస్యాతిరిక్తస్య సంవిద్యనఙ్గీ కారాన్నతస్యానిర్విశేషత్వహానిరితి భావః. ప్రతివక్తి - సేతి - సా - సిద్ధిః, కస్య - కస్యార్థస్య, కంప్రతి - కంపురుషంప్రతి, ఉపేతా - అఙ్గీకృతా, సిద్ధేః కిఞ్చిదర్థవిషయకత్వే తేనైవార్థేన సవిశేషత్వమ్, కిఞ్చిత్పురుషనిష్ఠత్వేచ తేనైవపురుషేణకర్తృభూతేన సవిశేషత్వమ్ సకర్మకత్వ సకర్తృకత్వయో ర్విశేషయో స్తత్రానఙ్గీకారేతు దూషణమాహ - యద్యేషేతి - ఏషా - సిద్ధిః, యదినైవకఞ్చిత్ప్రతి కిఞ్చిద్వస్తువిషయిణీనైవభవతియది, యదినచభవితాకస్యచిత్ - యది కస్యచిత్పురుషస్య నభవిష్యతి, తదేత్యధ్యాహారః. తదాసానసిద్ధిః — తదాసాసిద్ధిరేవ నభవతీత్యర్థః. ॥ ౨౨౮౫ ॥

కుత ఇత్యత్రాహ - సిద్ధిరితి - సిద్ధిః - సిద్ధిరితివ్యపదిశ్య మానః పదార్థః. కస్యాపి - కస్యాపిపురుషస్య, కఞ్చిత్ప్రతిహి భవతి 'కిఞ్చిద్వస్తుజాతవిషయకఃఖలుభవతి, తథాచయత్ర యత్ర సిద్ధిత్వమ్, తత్రకిఞ్చిద్వస్తునిష్ఠత్వ కిఞ్చిద్వస్తువిషయకత్వోభయ వత్త్వమితివ్యాప్త్యా నిరుక్తోభయస్యవ్యాపకస్యాభావే సిద్ధిత్వంవ్యా పన్నస్యాదితిభావః. సిద్ధేః, కిఞ్చిద్విషయకత్వం కిఞ్చిన్నిష్ఠత్వఞ్చ

ససంబన్ధికపదార్థాన్తరం దృష్టాన్తీకృత్య దృఢయతి - సేతి - సా-
సిద్ధిః, ప్రతీతిస్తావత్ - ప్రతీతిరేవ, సంబన్ధిభ్యామ్ - ప్రతియోగ్యను
యోగిభ్యామ్, సకాఙ్క్షా - సాకాఙ్క్షేత్యర్థః. యథా ప్రతీతాః పితృరూప
ప్రతియోగినా ఆశ్రియరూపానుయోగినా చ సాపేక్షా, తథా సిద్ధిరపీతి
భావః. అథ సిద్ధేః కిఞ్చిద్విషయకత్వం కిఞ్చిన్నిష్ఠత్వఞ్చాత్మనమాదాయై
వాభ్యుపగమ్యత ఇతి న వ్యాపకస్య క్షతిరిత్యాశఙ్క్యతే - యది హ్యాత్మ
న ఇతి - యది హ్యాత్మన సిద్ధిరితి కథయసి - ఆత్మనిష్ఠా ఆత్మవిషయిణీ చ
సిద్ధిరితి వదసి యదీత్యర్థః, ఆత్మశబ్దార్థం వివేచయతి - ఉచ్యతామితి
సంవిద ఏవాత్మత్వం పూర్వపూర్వోక్తమాశఙ్క్యతే. సంప్రోక్త ఇతి పూ
ర్వోక్తం సంవిద ఆత్మత్వం దుర్వచమితి ప్రతివక్తి - నన్వితి - కథం
దుర్వచమిత్యాశఙ్కాయాం సంవిత్స్వరూపస్య నిర్వచనేన సంవిద,
ఆత్మత్వం ప్రత్యాచష్టే సంవిదితి - సంవిదియం కస్యాపి పుంసః - కస్యాపి
పురుషస్య, సిద్ధిరూపేత్యనేనాన్వయః. అనేన సకర్తృకక్రియారూపత్వ
మాత్మత్వాభావ సాధకం ప్రతిపాదితం భవతి. క్వచన హి విషయే —
కస్మింశ్చిద్విషయే, అనేన సకర్మకత్వం తదుపపాదకం ప్రతిపాదితం
భవతి, తత్సంబన్ధినీ - కర్మకర్తృసంబన్ధినీ, సా సంవిత్ స్వయం కథమి
వాత్మభావం లభేత - న కథమపీతి భావః, కుత ఇత్యాశఙ్కాయాం క్రి
యాయాః కర్త్రాత్మకత్వస్య బాధితత్వాదిత్యభిప్రేత్య ఛిదాయాశ్ఛే
త్త్రాత్మకత్వముక్తార్థే దృష్టాన్తయతి - ఛేత్త్రాత్మత్వమితి - ఛిదా
యాః - ఛేదనక్రియాయాః, కథమపి - కథఞ్చిదపి, ఛేత్త్రాత్మత్వమ్-
ఛేదనక్రియాకర్తృత్వమ్, న స్యాత్ ఖలు - న భవేత్ఖలు, సిద్ధిశబ్ద ఉత్ప
త్తిజ్ఞప్తిసాధారణః, ఇహ కిమర్థకః, ప్రకాశశ్చేదిహ వివక్షితః, స కః
తస్య కర్మకర్తృసంబన్ధిత్వే కిం ప్రమాణమ్, వృత్తిజ్ఞానం హి సకర్మ
కర్తృకమ్, సంవిత్తు కేవలా, ఇహ కర్మనిర్దేశే కిం ఫలమ్, ఇతి శఙ్కా-

యోమాహ - భవత్యేతదుక్తమితి - ఏతదుక్తంభవతీత్యర్థః. అనుభూతిరిత్యనేనసిద్ధిశబ్దస్య జ్ఞప్తిపరత్వముక్తమ్, సద్భావేనైవస్వాశ్రయమనువ్యవహారణవిధానానుగుణ్యవత్త్వ స్వాభావ్యత్వేన తత్స్వరూపముక్తమ్; ఏవంసిద్ధిశబ్దార్థ ఉక్తః, ॥ ౨౨౯ ॥

జ్ఞానావగత్యాద్యపరబహువిధాఖ్య ఇత్యనేన జ్ఞానసంవిచ్ఛబ్దయోః పర్యాయతయా వృత్తిజ్ఞానసంవిదోర్విభాగస్య నిష్ప్రమాణకత్వం ఫలితమ్. జానామీత్యవగచ్ఛామీత్యాద్యర్థస్య ఆత్మసాక్షి పరిసిద్ధ ఇత్యనేన కర్మకర్తృసంబద్ధస్య స్వానుభవసిద్ధత్వముక్తమ్. జ్ఞానసంవిచ్ఛబ్దయోః పర్యాయత్వముపపాదితఞ్చ; కర్మకర్తృసంబద్ధపరాభ్యుపగమమాహ - ఏతస్యేత్యాదినా - ఆత్మనస్స్వయంప్రకాశత్వంసాధయతా కర్మకర్తృసంబన్ధిజ్ఞానస్య స్వయంప్రకాశత్వం సాధితమితి సకర్మకంజ్ఞానంజడరూప మాత్మభూతజ్ఞానాదన్యత్, వృత్తిరూపమిత్యభ్యుపగమోఽనుపపన్న ఇతిభావః. ధర్మస్యైతస్యేత్యాదినా కర్మనిర్దేశస్య ఫలందర్శితమ్; నను నవయంసంవిదో జ్ఞాతృత్వమిచ్ఛామ ఇతి కథమయంప్రసంగః, ఉచ్యతే; సంవిద ఆత్మత్వంవదతా ప్రత్యక్త్వమభ్యుపేతవ్యమ్, ప్రత్యక్త్వఞ్చ జ్ఞానాశ్రయస్యైవేతి సంవిదో జ్ఞాతృత్వమవర్జనీయమ్, తచ్చదుర్ఘటమిత్యర్థః, కర్తృత్వమాశ్రయత్వమ్, ధాత్వర్థాశ్రయోహికర్తా.
॥ ౨౩౦ ॥

శ్రీ ॥ తథాహి, అస్యకర్తుస్స్థిరత్వం కర్తృధర్మస్యసంవేదనాఖ్యస్య సుఖదుఃఖాదేరివోత్పత్తిస్థితినిరోధాశ్చ ప్రత్యక్షమిత్యస్యాత్రై కర్తృస్థైర్యంతావత్ స ఏవాయమర్థః. పూర్వం మయానుభూత ఇతిప్రత్యభిజ్ఞాప్రత్యక్షసిద్ధమ్. అహంజానామి, అహమజ్ఞాసిషమ్, జ్ఞాతురేవమమేదానీంజ్ఞానన్నష్టమితి చ సంవిదుత్పత్త్యాదయఃప్రత్యక్ష

సిద్ధా ఇతి కుతస్తదైక్యమ్, ఏవంక్షణభఙ్గిన్యాస్సంవిద ఆత్మత్వాభ్యుపగమే పూర్వేద్యుర్దృష్ట మపరేద్యురిదమహమదర్శమితిప్రత్యభిజ్ఞా చ నఘటతే, అన్యేనానుభూతస్య హ్యన్యేన ప్రత్యభిజ్ఞానసంభవః.

శ్లో॥ కర్తుశ్చాస్యస్థిరత్వం సువిశదమిహ తద్ధర్మ
సంవేదనస్యో - త్పత్తిస్సత్తానిరోధావపి భువిసు
ఖదుఃఖాదివచ్చాక్షసిద్ధాః । కర్తృస్థైర్యంసఏవా
ర్థ ఇహ ఖలు మయా యోఽనుభూతః పురాభూదిత్యే
తత్ప్రత్యభిజ్ఞాభిధ పురుగతస్థాయితాధ్యక్షసిద్ధమ్ ॥ ॥

సిద్ధంజన్మాదిసంవిద్యహమిదమవగచ్ఛామ్యవాగచ్ఛ
మేతత్ - జ్ఞాతుర్ధీర్మేఽద్య నష్టేత్యనుభవ బలత
స్స్యాత్ కథంవాతదైక్యమ్ । ఏవంయద్యాత్మభూతా
క్షణవిలయవతీసంవిదన్యేద్యురతాఽదర్శందృష్టన్తుపూ
ర్వేద్యురితినఘటతేప్రత్యభిజ్ఞాజనానామ్ ॥ ౨౩౩ ॥

నహ్యన్యేనానుభూతంజగతిపర ఇహ ప్రత్యభిజ్ఞాతుమీ
ష్టే - తస్మాత్ సంవిన్నచాత్మాక్షణవిలయ వతీయాతథా
ధ్యక్షసిద్ధా । ॥ ౨౩౪ ॥

అ॥ ఏవంధర్మధర్మిభావేన ప్రతీత్యా సంవిదాత్మత్వన్నిరాకృతమ్, అథ స్థిరత్వాస్థిరత్వవైధర్మ్యేణ తద్వ్యుదస్యతే - కర్తురితి.—

టీ॥ అస్యకర్తుః - ఆత్మనః, స్థిరత్వమ్ - నిత్యత్వమ్, సువిశదమ్ - వ్యక్తమిత్యర్థః. అథ - అతఃపరమ్, తద్ధర్మసంవేదనస్య— ఆత్మధర్మభూతజ్ఞానస్య, ఉత్పత్తిః - జన్మ, సత్తానిరోధావపి - స్థితి

నిరోధావపి, సుఖదుఃఖాదివత్ - సుఖదుఃఖాదేరివ, అక్షసిద్ధాః - ప్రత్యక్షసిద్ధాః, తత్ర కర్తుః స్థైర్యసాధకం ప్రత్యక్షమాహ - కర్తుః రితి - మయా పురా యో ఽనుభూతో ఽభూత్, స ఏవార్థః ఇహేత్యేతత్ప్రత్యభిజ్ఞాభిధపురుషగత స్థాయితాధ్యక్షసిద్ధమ్ -, కర్తుః స్థైర్యమితిసంబన్ధః

అథ సంవిద ఉత్పత్త్యాది సాధకం ప్రత్యక్షమాహ - సిద్ధమితి - అహమిదమవగచ్ఛామి, అహమిదమజ్ఞాసిషమ్, జ్ఞాతుర్మే ధీరద్యనష్టేత్యనుభవబలతస్సంవిది జన్మాదిసిద్ధమిత్యన్వయః. ఏతావతా సంవిదాత్మనోర్వైధర్మ్యముపపాద్య తతస్తయోరైక్యన్నోపపద్యత ఇత్యాహ - స్యాదితి— కథంవా - కథమివ, తదైక్యమ్, తయోరైక్యమ్, స్యాత్ - భవేదిత్యర్థః. ఏవం ప్రత్యభిజ్ఞావిషయత్వేన ఆత్మనస్థైర్యముక్తమ్. అథ ప్రత్యభిజ్ఞాశ్రయత్వేనస్థైర్యముచ్యతే - ఏవమితి - పూర్వత్ర ప్రత్యభిజ్ఞాభిధప్రత్యక్షసిద్ధమిత్యుక్తమ్, అత్ర ప్రత్యభిజ్ఞానఘటత ఇత్యుక్తమ్, అయమభిప్రాయః, ప్రత్యభిజ్ఞావిషయే జ్వాలాదౌ యత్ర క్వచిదన్యథాసిద్ధిస్సంభవేత్ సేయం దీపజ్వాలేత్యాదౌ; న తత్ర స్థైర్యసిద్ధిః. అత్ర ప్రత్యభిజ్ఞావిషయత్వాన్యథాసిద్ధావపి ప్రత్యభిజ్ఞాశ్రయత్వస్యానన్యథాసిద్ధత్వాద్భ్రాన్తిరూపప్రత్యభిజ్ఞాయామపి తదాశ్రయస్య స్థైర్యమనన్యథాసిద్ధమితి ప్రత్యభిజ్ఞాశ్రయత్వప్రయుక్తం స్థైర్యం దుష్ప్రతికమ్పమితి - ప్రత్యభిజ్ఞాశ్రయతయా స్థైర్యమేవ వివృణోతి - న హ్యాన్యేనేతి - యా తథాధ్యక్షసిద్ధా - యా - సంవిత్, తథా - క్షణభఙ్గిత్వేన, అధ్యక్షసిద్ధా - ప్రత్యక్షసిద్ధా, సా సంవిత్ —, తస్మాన్నాత్మేతి పూర్వేణాన్వయః. ॥ ౧౩౩౪ ॥

శ్రీ॥ కిఞ్చ అనుభూతేరాత్మత్వాభ్యుపగమే తస్యానిత్యత్వేపి ప్రతిసన్ధానాభావస్తదవస్థః. ప్రతిసన్ధానం హి పూర్వాపరకాలస్థాయినమనుభవితారముపస్థాపయతి, నానుభూతిమాత్రమ్. అహమేవేదం పూర్వమప్యన్వభూవమితి. భవతోప్యనుభూతేర్నహ్యనుభవితృత్వమిష్టమ్, అనుభూతిరనుభూతిమాత్రమేవ, సంవిన్నామకాచిన్నిరాశ్రయా నిర్విషయా వా అత్యన్తానుపలబ్ధేర్న సంభవతీత్యుక్తమ్. ఉభయాభ్యుపేతా సంవిదేవాత్మేత్యుపలబ్ధిపరాహతమ్. అనుభూతిమాత్రమేవ పరమార్థ ఇతి నిష్కర్షక హేత్వాభాసాశ్చ నిరాకృతాః.

శ్లో॥ కిఞ్చాత్మత్వేనుభూతేర్జనిలయ రహితత్వేపి
తత్ప్రత్యభిజ్ఞా - నాప్తిః పూర్వకాలోత్తరసమయ
గతం జ్ఞం ఖలు జ్ఞాపయేత్సా । నో సంవిన్మాత్రమర్థం
తమిమమహమిహాత్రాన్వభూవం పురేతి - జ్ఞాతృత్వన్నేష్ట
మేతద్భవతి హి భవతో నిర్విశేషానుభూతేః ॥౧౩౪౮॥

సా వై తన్మాత్రమేవాశ్రయవిషయవిహీనా తు సంవిత్ప్ర
తీతా - నేత్యేషా నేతి చోక్తమ్మతిహత ఉభయోపేతమ
త్యాత్మభావః । హేత్వాభాసా నిరస్తా ఇహ పరమను
భూత్యేక సత్యత్వసిద్ధౌ - షైదోస్తైస్తైః ప్రవృత్తైర్బహు
భిరభిహితైరప్రతీకారరూపైః ॥ ౧౩౫౮ ॥

అ॥ ఏవం స్థిరస్య జ్ఞాతుర్ధర్మత్వేన అస్థిరత్వేన చ ప్రతీతత్వాదస్థిరత్వనిబన్ధనాత్ప్రతిసన్ధానాసంభవాచ్చ సంవిదాత్మత్వన్నిరస్తమ్. అథ స్థిరత్వాభ్యుపగమేపి సంవిదః ప్రతిసన్ధానాసంభవాదాత్మత్వం వ్యుదస్యతి - కిఞ్చేతి—

టీ॥ ఆత్మత్వేఽనుభూతేర్జనిలయ రహితత్వేపీతి - ఆత్మత్వాభ్యుపగమావయికతయాసంవిదో నిత్యత్వాభ్యుపగమేపీత్యర్థః. నకేవలమనిత్యత్వపక్షఏవ సంవిదఆత్మత్వానుపపత్తిః, నిత్యత్వేపీత్యపి శబ్దార్థః. తత్ప్రత్యభిజ్ఞానాపత్తిరితి - పూర్వోక్తప్రత్యభిజ్ఞాయా అనుపపత్తిరిత్యర్థః. కుతస్తదనుపపత్తిరిత్యాశఙ్కాయామాహ— సాహీతి - సా - ప్రత్యభిజ్ఞా, పూర్వకాలోత్తరసమయగతం జ్ఞంఖలు జ్ఞాపయేత్ - పూర్వోత్తరసమయవృత్తి జ్ఞాతారముపస్థాపయేదిత్యర్థః. తావతా సంవిదఃప్రత్యభిజ్ఞావిషయత్వం కుతోనసంభవతీత్యత్రాహ - నోసంవిన్మాత్రమితి - జ్ఞాతృత్వరహితాం సంవిదన్నజ్ఞాపయేదిత్యర్థః. జ్ఞాతృప్రస్థాపకత్వం ప్రత్యభిజ్ఞాయాఃప్రతిపాదితంతత్స్వరూపప్రదర్శనేన వివృణోతి - అర్థమితి - తమిమమర్థమ్, అహమిహాపురా అన్వభూవమితి జ్ఞాపయేదితి పూర్వేణాన్వయః. అనుభూతేర్జ్ఞాతృత్వ మభ్యుపగమ్యనిరుక్త ప్రత్యభిజ్ఞోపపత్తిశఙ్కాంపరకీయాంపరిహరతి - జ్ఞాతృత్వమితి - భవతః నిర్విశేషానుభూతేః — నిర్విశేషతయా అభ్యుపగతాయా అనుభూతేః, ఏతజ్జ్ఞాతృత్వన్నేష్టం భవతిహి - ఇదంజ్ఞాతృత్వన్నాభిమతంభవతీహీత్యర్థః. తథాచతదభ్యుపమేస్వసిద్ధాన్తవ్యాకోప ఇతిభావః నకేవలంభవదనభ్యుపగమః. అనుభూతేరనుభవితృత్వం గమనక్రియాయాగన్తృత్వవదనుపపన్నశ్చేత్యభిప్రాయేణాహ - సేతి - సా - అనుభూతిః, తన్మాత్రమేవ - అనుభూతిమాత్రమేవ, మాత్రచాఅనుభవితృత్వ వ్యావృత్తిః. నను ధర్మత్వాస్థిరత్వప్రతిసన్ధాతృత్వైస్సంవిదోఽనాత్మత్వం యదుక్తమ్, తదయుక్తమ్, అనుభవతృత్వస్యాత్మాకారత్వేనానభ్యుపగమాత్, విషయాశ్రయశూన్యాయాస్సంవిదోగుణభావాభావాత్, తదుభయసంబన్ధప్రయుక్తానిత్యత్వ ప్రసఙ్గాభావాచ్చేత్యత్రాహ - ఆశ్రయవిష

యవిహీనా - ఆశ్రయవిషయవర్జితా, సంవిత్తు - అనుభూతిస్తు, ప్రతీతా నేతి - అనుపలబ్ధేతి, ఏషా నేతి చోక్తమ్ - ఏవంభూతా సంవిన్నాస్తీత్యుక్తమిత్యర్థః. బౌద్ధైకదేశిభిర్ధర్మకల్పనాతో వరం ధర్మికల్పనేతి లాఘవన్యాయాద్జ్ఞాతాశ్రిత్వవాదినా జ్ఞానాత్మవాదినా చ సంప్రతిపన్నా సంవిదేవాత్మేత్యుక్తమ్. తదాశఙ్క్య పరిహరంతి - మతిహతేతి- ఉభయోపేతమత్యాత్మభావః. ఉభాభ్యామఙ్గీకృతాయాస్సంవిద ఆత్మభావః, మతిహతః ప్రతిహతిపరాహతఇతి భావః, కల్పనాయామేవహి లాఘవన్యాయః, నతూపలబ్ధౌ, అన్యథా అత్యన్తలాఘవార్థం మాధ్యమికమతానుసారేణ జ్ఞానఞ్చ త్యజ్యేతేతి భావః. జ్ఞాతురేవ ప్రత్యగాత్మత్వముపలబ్ధిసిద్ధమిత్యుక్తమ్. తస్యా ఉపలబ్ధేర్నిర్విశేష సంవిదాత్మత్వసాధకయుక్తిభిర్బాధితత్వమాశఙ్క్యాహ. హేత్వాభాసా ఇతి-అనుభూత్యేకసత్యత్వసిద్ధావిహ - అనుభూతిమాత్రసత్యత్వసిద్ధావత్ర, హేత్వాభాసాః - సాధకతయాభాసమానాః పరోక్తా హేతవః, అప్రతీకారరూపైః - అపరిహార్యస్వరూపైః, ప్రత్యక్షైరభిహతైస్తైస్తైర్దోషైర్నిరస్తా ఇత్యర్థః.

శ్రీ॥ ననుచ అహంజానామీత్యస్మత్ప్రత్యయయోగ్యోఽనిదమంశః ప్రకాశైకరసశ్చిత్పదార్థస్స ఆత్మా, తస్మిం తద్బలనిర్భాసితతయా యుష్మదర్థలక్షణోఽహంజానామీతి సిద్ధ్యన్నహమర్థశ్చిన్మాత్రాతిరేకీ యుష్మదర్థ ఏవ, నైతదేవమ్, అహంజానామీతి ధర్మధర్మితయా ప్రత్యక్షప్రతీతి విరోధాదేవ.

> శ్లో॥ నన్వస్మత్ప్రత్యయే నైవ స్ఫురతి య ఇదమంశాన్యపే
> షప్రకాశైకాత్మా చిత్పదార్థోఽహమిహ తు తది
> దంవస్తు వేద్యోఽస్మ్యముష్మిన్ । తద్భాస్యస్తత్ర సిద్ధ్యన్న
> హమితి తు భవేద్యుష్మదర్థస్వరూప - శ్చిన్మాత్రాన్యో
> హమర్థో భవతి పునరయం యుష్మదుక్త్యర్థ ఏవ ॥

మైవం ధీరతో జ్ఞానాద్వ్యహమితి తు మతౌ ధర్మతాఽఽశ్చా
హమర్థే – ధర్మిత్వం జ్ఞాపయన్తీ భవతి భువి నృణాం
తద్విరోధప్రసఙ్గాత్ । ॥ ౨౩౭ ॥

అ॥ ప్రత్యగ్ధర్మాహంత్వాత్, ప్రత్యక్త్వఞ్చాహమర్థాత్మ
త్వేన సిద్ధ్యతి, సంవిదాత్మత్వపక్ష ఏవ సేత్స్యతీతి శఙ్క్యతే - నస్వేతి—
టి॥ అహం వేద్మీత్యస్తు ప్రత్యయే - అస్తు ప్రత్యయత్వేన
పరాభ్యుపగతే అహం వేద్మీతి ప్రత్యయే, ప్రకాశైకాత్మా - ప్రకాశై
కస్వరూపః. ఇదమంశాన్యః - పరాగర్థవ్యతిరిక్తః, ప్రత్యగర్థ ఇతి
యావత్, ఇదఞ్చ హేతుగర్భవిశేషణమ్, ప్రత్యగర్థత్వాదిత్యర్థః.
యః స్ఫురతి, ఏష ఆత్మా— ప్రకాశైకాత్మేతి స్వయంప్రకాశత్వము
క్తం భవతి. ఇదఞ్చ ఇదమంశాన్య ఇత్యుక్తప్రత్యక్త్వహేతుః. చిత్ప
దార్థ ఇత్యనేన జ్ఞానత్వముక్తం భవతి. ఇదఞ్చ స్వయంప్రకాశత్వే
హేతుః. తథా చ జ్ఞానత్వాత్ స్వయంప్రకాశత్వమ్. స్వయంప్రకా
శత్వాత్ ప్రత్యక్త్వమ్, ప్రత్యక్త్వాదాత్మత్వమ్, అత్ర స్వయంప్రకా
శత్వమనన్యాధీనప్రకాశత్వమ్, ప్రత్యక్త్వన్తు స్వస్మై ప్రకాశమానత్వ
మితి భేదః. అహమర్థస్తు యుష్మదర్థలక్షణః - యుష్మదర్థలక్షణ
త్వాత్ పరాగర్థవిశేషోఽహమర్థ ఇత్యర్థః. యుష్మదర్థలక్షణత్వం
కుత ఇత్యత్రాహ - తద్భాస్య ఇతి - తద్భాస్యః - జ్ఞానాధీనప్రకాశః,
జ్ఞానాధీనప్రకాశత్వాద్యుష్మదర్థస్వరూప ఇత్యర్థః. జ్ఞానాధీనప్రకా
శత్వం కథమిత్యత్రాహ - చిన్మాత్రాదన్య ఇతి - చిన్మాత్రాన్యత్వాత్,
జ్ఞానాధీనప్రకాశత్వమిత్యర్థః. అస్మిన్ శఙ్కాగ్రన్థే సంవిదాత్మత్వే
వ్యతిరేకిత్రయమ్, అహమర్థానాత్మత్వే అన్వయిత్రయఞ్చాభిప్రేత
మ్, తత్ర వ్యతిరేకిణాం వ్యతిరేకే దృష్టాన్తః, అన్వయినాం సపక్షశ్చ, యు

ష్మదర్థశబ్దేనసూచితః. అనుభూతిరాత్మా । ప్రత్యక్త్వాత్ । అనుభూతిః । ప్రత్యగ్భూతా । స్వయంప్రకాశత్వాత్ । అనుభూతిః । స్వయంప్రకాశా । అనుభూతిత్వాత్ । యన్నైవమ్. తన్నైవమ్, యథా, ఘటః, ఇతివ్యతిరేకిణీయమ్, అహమర్థః । జ్ఞానాధీనప్రకాశః । చిద్భిన్నత్వాత్ । అహమర్థః । పరాక్ । జ్ఞానాధీనప్రకాశత్వాత్ । అహమర్థః । అనాత్మా । పరాక్త్వాత్ । ఘటవత్, ఇత్యన్వయినీయమ్. తత్ర అహమితియుష్మదర్థస్వరూపసిద్ధ్యన్నహమర్థో యుష్మదుక్త్యర్థ ఏవేతి యోజనా. యుష్మదర్థస్వరూపత్వేనప్రతీయమానత్వాత్, యుష్మదర్థ ఇతి వాక్యార్థః. తేనసహాసదుక్త్యర్థశఙ్కా - నవాసాధ్యహేత్వోరైక్యమ్, పరిహరతి - నైవమితి. అత్రభువి—, మతౌధర్మాణామ్ - బుద్ధౌధర్మత్వమ్, అహమర్థే ధర్మిత్వమ్ - అహంశబ్దార్థే ఆశ్రయత్వమ్, జ్ఞాపయన్తి - భాసయన్తి, జానామ్యహమితిధీః, అహంజానామీత్యాకారికాబుద్ధిః, స్ఫురణాంభవతి - స్ఫురణముత్పద్యతే, తద్విరోధప్రసంగాత్ - తథావిధబుద్ధేఃవిరోధస్యప్రసక్తేరిత్యర్థః. ॥ ౧౩౭ ॥

శ్రీ ॥ కిఞ్చ, అహమర్థోనచేదాత్మా - ప్రత్యక్త్వన్నాత్మనో భవేత్ । అహంబుద్ధ్యాపరాగర్థాత్ప్రత్యగర్థోహిభిద్యతే ॥ నిరస్తాఖిలదుఃఖోఽహ - మనన్తానన్దభాక్స్వరాట్ । భవేయమితిమోక్షార్థీ - శ్రవణాదౌప్రవర్తతే ॥ అహమర్థవినాశశ్చే - న్మోక్షఇత్యధ్యవస్యతి । అపసర్పేదసౌమోక్షకథాప్రస్తావగన్ధతః ॥ మయినష్టేఽపిమత్తోఽన్యా - కాచిజ్జ్ఞప్తిరవస్థితా । ఇతితత్ప్రాప్తయేయత్నః - కస్యాపినభవిష్యతి ॥ స్వసంబన్ధితయాహ్యస్యా - స్సత్తావిజ్ఞప్తితాదిచ । స్వసంబన్ధవియోగేతుజ్ఞప్తిరేవనసిద్ధ్యతి ॥ ఛేత్తుశ్ఛేద్యస్యచాభావే - ఛేదనాదేరసిద్ధివత్ । అతోఽహమర్థోజ్ఞాతైవ - ప్రత్యగాత్మేతినిశ్చితమ్ ॥

విజ్ఞాతారమరే కేన - జానాత్యేవేతి చ శ్రుతిః । ఏతద్యో వేత్తి తం ప్రాహుః - క్షేత్రజ్ఞమితి చ స్మృతిః ॥ నాత్మా శ్రుతేరిత్యారభ్య - సూత్రకారోఽపి వక్ష్యతి । జ్ఞోఽత ఏవేత్యతోఽనాత్మా - జ్ఞప్తిమాత్రమితి స్థితమ్ ।

శ్లో ॥ కిఞ్చాత్మాహంపదార్థో న యది న హి భవేత్ప్రత్యగర్థత్వమస్యా - హంబుద్ధ్యా హి ప్రతీతః పర ఇతి తు బుద్ధైః ప్రత్యగర్థః పరాక్తః । నిర్ధూతాశేషదుఃఖోఽహమమితసుఖభాక్స్యాం స్వరాడిత్యభీప్సన్ - న్నుద్యుఙ్క్తే మోక్షకాంక్షీ శ్రుతిమనననిదిధ్యాసనాదౌ ప్రవేకే ॥ ॥ ౨౩౮ ॥

మోక్షం చేదధ్యవస్యత్యయమహమహమర్థస్య నాశం కథాయా - మోక్షే ప్రస్తావగన్ధాత్పరముపసరేద్భీతితస్స్వస్య నాశాత్ । జ్ఞప్తిః కాప్యస్తి నష్టేఽపి చ మయి తు మదన్యేతి తత్ప్రాప్తిహేతో - ర్యత్నః కస్యాపి న స్యాద్భవత ఇహ మతౌ జ్ఞప్తిసక్తైస్స్వసంగాత్ ॥ ౨౩౯ ॥

సంబన్ధస్స్వస్య నో చేద్భవతి కథమివ జ్ఞప్తిసిద్ధిశ్చిదాయా శ్చిత్త్రిచ్చేద్ద్వైన చేత్ స్థః కథమివ భవితా సిద్ధిరస్యాః క్రియాయాః । జ్ఞాతైవాతోఽహమర్థః పర ఇహ మతితో నిశ్చితః ప్రత్యగాత్మా - జ్ఞత్వఞ్చాస్య శ్రుతిస్మృత్యవగతముదితం జ్ఞోఽత ఏవేతి సూత్రే ॥ ౨౪౦ ॥

అ ॥ అథ ప్రత్యక్త్వం విపరీతసాధకఞ్చేత్యాహ - కిఞ్చేతి -

టీ ॥ స్వస్మై ప్రకాశమానత్వరూపప్రత్యక్త్వమ్, పరస్మై ప్రకాశమానత్వరూపం పరాక్త్వఞ్చ, అహమిదంబుద్ధిభ్యాం హి గమ్యేతే,

తస్మాదహంబుద్ధివిగమే ప్రత్యక్త్వమేవ నశ్యేదితి ప్రత్యక్త్వమహమర్థస్యైవాత్మన స్సాధకమిత్యర్థః. సంవిదిప్రత్యక్త్వాభావాదహమర్థస్య పరాక్త్వాభావాచ్చ, తయోరాత్మత్వానాత్మత్వ సాధకహేతోర్వ్యాసిద్ధిశ్చసిద్ధా. ఆత్మా అహంపదార్థో నయది - ఆత్మాఽహం పదార్థో నచేత్, అస్య ప్రత్యగర్థత్వన్నభవేద్ధి - అస్యాత్మనః ప్రత్యగర్థత్వన్నభవేత్ఖలు, కుతఇత్యత్రాహ - అహంబుద్ధ్యేతి - ప్రత్యగర్థః. ప్రత్యగ్రూపపదార్థః, పరాక్తః - పరాగర్థాత్, పరఇతి భిన్నఇతి, బుధైః - విద్వద్భిః, అహంబుద్ధ్యాహి - అహంబుద్ధ్యాఖలు ప్రతీతః - జ్ఞాయతఇత్యర్థః తతశ్చ ఆత్మనోఽహంపదార్థత్వాభావే తస్యప్రత్యగర్థత్వన్నభవేదిత్యాత్మనోఽహం పదార్థత్వంసిద్ధ్యతీతి భావః, శ్రుత్యర్థాపత్తింవక్తుం ముముక్షోరభిసన్ధిమాహ - నిర్ధూతేతి - వివేకీమోక్షకాంక్షీ - తత్త్వజ్ఞానాన్ముముక్షుః, అహమ్—, నిర్ధూతాశేషదుఃఖః - నిఖిలసాంసారికదుఃఖైరస్పృష్టస్సన్, అమిత సుఖభాక్ - అపరిమితానన్దయుక్తః, స్వరాట్స్యామ్— స్వతన్త్రోభవేయమ్, ఇత్యభీప్సన్ - ఇత్యపేక్షావాన్ సన్, శ్రుతిమనననిదిధ్యాసనాదౌ - శ్రవణమననిదిధ్యాసనాదౌ, ఉద్యుఙ్క్తే - ప్రవర్తతఇత్యర్థః. ॥ ౨౩౪ ॥

తతఃకిమిత్యత్రాహ - మోక్షశ్చేదితి - అయమ్ - ప్రాగుక్తో ముముక్షుః పురుషః, అహమర్థస్యనాశమ్—, మోక్షమధ్యవస్యతి చేత్ - మోక్షరూపన్నిశ్చినోతిచేత్, సః - తథావిధనిశ్చయవాన్ పురుషః, మోక్షకథాయాః ప్రస్తావగన్ధాత్ - మోక్షవిషయకకథా ప్రస్తావలేశాదపి, పరమ్ - అతీవ, అపసరేత్ - అపసర్పేత్, కుత ఇత్యత్రాహ - భీతితఇతి - స్వస్యనాశాత్ - స్వనాశాత్ప్రసక్తాత్, భీతితః - భయాద్ధేతోః, యత్సంబన్ధిత్వేనదుఃఖజ్ఞానమ్, యత్సంబన్ధిని

దుఃఖనివృత్తిః, యత్సంబన్ధీపీసుఖప్రాప్తిశ్చేష్యతే, తద్వినాశో మోక్ష శ్చేత్, తథావిధమోక్షేచ్ఛావతోఽధికారిణోవిరహాచ్ఛాస్త్రస్యా ప్రామాణ్యంస్యాత్. ప్రమితిజనకత్వంహిప్రామాణ్యమ్, బుభుత్సిత గ్రాహ్యస్యార్థస్యపురుషార్థపర్యవసాయిత్వాభావే శ్రవణమననా ద్యధికారీనసిద్ధ్యేత్, నహిశాస్త్రం శ్రవణాదినిరపేక్షంకస్య చిత్ప్రమి తింజనయతి - అతోఽధికారివిరహాత్ప్రామాణ్యన్నభవేదితి శాస్త్రప్రా మాణ్యాన్యథానుపపత్తిరూపా శ్రుత్యర్థాపత్తిరుక్తా అహమర్థేన ష్టేపి జ్ఞప్తిర్నిత్యాతిష్ఠతీత్యత్రాహ - జ్ఞప్తిరితి - మయినష్టేపిచ - మయివినష్టేపి, మదన్యాకాపిజ్ఞప్తిరస్తి - మద్భిన్నాకాచనసంవిదస్తి ఇతితత్ప్రాప్తిహేతోః ఇతిప్రతిసంధానేన తత్ప్రాప్త్యర్థమ్, కస్యాపి యత్నః - కస్యాపిపురుషస్యప్రవృత్తిః, నస్యాత్ - నభవేదిత్యర్థః. మయినష్టేపికశ్చ న స్తంభ స్తిష్ఠతీతి నహికస్యాపిపురుషస్యస్వశిరశ్ఛేదే ప్రవృత్తిర్దృశ్యతే అహమర్థవిగమేజ్ఞప్త్యవస్థానమభ్యుపగమ్యదూష ణముక్తమ్, అథ తదనవస్థానమేవనాస్తీత్యాహ- భవతఇతి- ఇహామతౌ అస్యాంసంవిది, జ్ఞప్తిసత్తే - జ్ఞప్తితాసత్తాచ, స్వసఙ్గాత్ - అహమ ర్థసంబన్ధాత్. భవతః - స్తః, సామాన్యాకారస్సత్తా, జ్ఞప్తితావిష యప్రకాశకత్వంవిశేషాకారః సత్తాయాఆశ్రయసంబన్ధాధీనత్వాత్ స్వరూపలాభేసతి విశేషాకారస్య జ్ఞప్తిత్వస్యసంభవాచ్చ, సత్తాజ్ఞప్తి తాచస్వసంబన్ధాధీనే ఇతిభావః. ఇదమేవజ్ఞప్తితాయాః స్వసంబన్ధాధీన త్వంవ్యతిరేకేణద్రఢయతి - సంబన్ధఇతి - స్వస్యసంబన్ధోనోచేత్ జ్ఞ ప్తిసిద్ధిః. కథమివభవతీతియోజనా - ఉక్తమేవార్థం ఛేదనక్రియా దృష్టాన్తేనోపపాదయతి - ఛిదాయాఇతి - ఛేత్తృచ్ఛేద్యేనస్తశ్చేత్ అస్యాశ్ఛిదాయాః క్రియాయాస్సిద్ధిః కథమివభవతీతియోజనా అహ మర్థాత్మత్వన్నిగమయతి - జ్ఞాతైవేతి - అతః - ఉక్తహేతోః, మితి

తః పరః - సంవిదపేక్షయాతిరిక్తః. అహమర్థో జ్ఞాతైవ—, ప్రత్య గాత్మా నిశ్చితః - ప్రత్యగాత్మేతి నిశ్చిత ఇత్యర్థః. అహమర్థస్య ప్రత్య గాత్మనో జ్ఞాతృత్వే ప్రమాణాని శ్రుతిస్మృతి సూత్రాణీత్యాహ— జ్ఞత్వఞ్చేతి - శ్రుతిరత్ర విజ్ఞాతారమరే కేన విజానీయా) దిత్యాది రూపా. స్మృతిరత్ర (ఏతద్యో వేత్తి తం ప్రాహుః క్షేత్రజ్ఞ) మిత్యా దికా గీతా.

శ్రీ॥ అహంప్రత్యయసిద్ధో హ్యస్మదర్థః, యుష్మత్ప్రత్యయ విషయో యుష్మదర్థ ఇతి తత్ర హి జానామీతి సిద్ధో జ్ఞాతా యుష్మద ర్థ ఇతి వచనం జననీ మే వన్ధ్యేతివద్వ్యాహతార్థఞ్చ. న చాయం జ్ఞాతా హమర్థో ఽన్యాధీనప్రకాశః, స్వయంప్రకాశత్వాత్, చైతన్యస్వ భావతా హి స్వయంప్రకాశతా, యః ప్రకాశస్వభావః, సోఽనన్యాధీనప్ర కాశః, దీపవత్, న హి దీపాదేః స్వప్రభాబలనిర్భాసితత్వేన అప్రకా శత్వమన్యాధీనప్రకాశత్వఞ్చ, కిన్తర్హి దీపః స్వయంప్రకాశస్వభావః స్వయమేవ ప్రకాశతే, అన్యానపి ప్రకాశయతి స్వప్రభయా. ఏత దుక్తం భవతి, యథా ఏక ఏవ తేజోద్రవ్యం ప్రభాప్రభావద్రూపేణా వతిష్ఠతే, యద్యపి ప్రభా ప్రభావద్ద్రవ్యగుణభూతా, తథాపి తేజోద్ర వ్యమేవ న శౌక్ల్యాదివద్గుణః, స్వాశ్రయాదన్యత్రాపి వర్తమానత్వాత్ రూపవత్త్వాచ్చ, శౌక్ల్యాదివైధర్మ్యాత్, ప్రకాశవత్త్వాచ్చ తేజో ద్రవ్యమేవ, నార్థాన్తరమ్ - ప్రకాశవత్త్వఞ్చ స్వస్వరూపస్యాన్యే షాఞ్చ ప్రకాశకత్వాత్, అస్యాస్తు గుణత్వవ్యవహారో నిత్యతదాశ్రయ త్వతచ్ఛేషత్వనిబన్ధనః, న చ ఆశ్రయావయవా విశీర్ణాః ప్రచరన్తః ప్ర భేత్యుచ్యన్తే. మణిద్యుమణిప్రభృతీనాం వినాశప్రసఙ్గాత్, దీపేష్వవ యవిప్రతిపత్తిః కదాచిదపి న స్యాత్, న హి విశరణస్వభావా అవయవా దీపాచ్చతురఙ్గులమాత్రే స్థిరా యమౌనపిణ్డీభూతా ఊర్ధ్వముద్గమ్య తతః

పశ్చాద్యుగపదేవ దిర్యగూర్ధ్వమధశ్చైకరూపా విశీర్ణాః ప్రచరన్తీ తిశక్యంవక్తుమ్, అతస్సప్రభాకాఏవదీపాః ప్రతిక్షణముత్పన్నా వినశ్యన్తీతి పుష్కలకారణక్రమోపనిపాతా త్తద్వినాశవినాశాచ్చావగమ్యతే, ప్రభాయాస్స్వాశ్రయసమీపే ప్రకాశాధిక్యమాన్ద్యాధిక్యమిత్యాద్యుపలబ్ధివ్యవస్థాప్యమ్, అగ్న్యాదీనామౌష్ణ్యాదివత్, ఏవమాత్మాచిద్రూపఏవచైతన్యగుణకఇతి. చిద్రూపతాహిస్వయంప్రకాశతా

శ్లో॥ సిద్ధోఽయంహ్యస్మదర్థోఽహ మితిమతిబలాద్యు
ష్మదర్థస్తుయుష్మ - ద్బుద్ధేర్యోగోచరస్సోఽహమితి
మతి మతోఽయుష్మదర్థః కథంస్యాత్ । తత్త్రాప్ర
హంప్రతితౌవిషయ ఉపగతోఽయుష్మ దర్థత్వవాద
స్త్వత్యన్తంవ్యాహతార్థోఽభజతిహి జననీవన్ధ్యతావా
దసామ్యమ్ ॥ ॥ ౨౪౧ ॥

నాస్యాజ్ఞాతాహమర్థోఽవిలసతిపరత స్స్వప్రకాశత్వ
యోగా - చ్చైతన్యాత్మ్యం హితత్తుప్రకటనవిభవో
యస్సనాన్యప్రకాశ్యః । దృష్టాన్తోదీపికాదిర్నిజరు
చిబలాద్భానతోఽస్యాప్రకాశో - న్యస్మాద్భానఞ్చకిన్తు
స్వయముదితరుచిర్భాసతేయం స్వయంహి ॥ ౨౪౨ ॥

అన్యానప్యేషభాతః ప్రకటయతిభవత్యేతదుక్తంయు
థైకం - తేజోద్రవ్యంప్రభాతద్వదపిచభవతీ హ్యు
భయాకారయుక్తమ్ । యద్యప్యేషప్రభాఖ్యోగుణ
ఇహమహాసిద్రవ్యమేవైషతుస్యాత్ - నాయంశౌ
క్ల్యాదితుల్యోగుణ ఇతరదిశిస్వాశ్రయాద్వృత్తిమ
త్త్వాత్ ॥ ॥ ౨౪౩ ॥

రూపిత్వాచ్చప్రకాశాదపిభవతి మహిమాదిద్రవ్యమేత
న్నచాన్యత్ - సిద్ధ్యత్యస్యాః ప్రకాశః స్వపరవిషయ
యోర్భాసకత్వాత్స్వభావాత్ । అస్యాస్తేజోగుణ
త్వవ్యవహృతిరపృథక్సిద్ధితచ్ఛేషతాభ్యాం - శౌక్ల్యం
కుంభేయథా వాగుణఇహనియతస్మి మతచ్ఛేషతా
భ్యామ్ ॥ ॥౨౮౮॥

నోవాచ్యందీపపణ్యాదిషు తదవయవాయేవిశీర్ణాః
ప్రభేతి - ప్రోచ్యస్తైస్తేన సాన్యేత్యరుణమణిముఖద్ర
వ్యనాశప్రసఙ్గాత్ । దీపాదౌచాపినైవావయవిమతిక్రి
హాస్యాత్ ప్రభాస్తాం తదీయా భాగానైవ్రాపప
న్నావిశరణనియమోయేన చాస్యత్రిదృష్టః ॥ ॥

పిణ్డీభావంసమేత్యప్రథమమిహ చతుస్త్ర్యఙ్గులౌన్నత్య
భాజో - దీపాఖ్యస్వరూపాస్తదనువిశరణం యాంగప
ద్యైనయాన్తి । ఊర్ధ్వంతిర్యక్చనిచ్చైరితినియతి
రియన్నైవశక్యోపగన్తుం - కర్పూరాదౌపదార్థే
విశరణగుణకేయాతునాన్యత్రి దృష్టా ॥ ౨౮౬ ॥

తద్దీపస్యప్రభాకాఉదయ విలయినోఽనుక్షణంయా
స్తదీయా - సామగ్రీవర్తితైలాదికమిహభజతేఽను
క్షణంజన్మనాశౌ । ఔష్ణ్యాధిక్యంప్రభాయాః ప్రకటన
మధికజ్వాలశ్రియాణాంసమీపే - తత్తద్ధీభిర్వ్యవస్థా
ప్యతఇహదహనాద్వాయథౌష్ణ్యాదిధర్మః ॥ ౨౮౭ ॥

ఆత్మైవం చిత్స్వరూపస్స్వయమపి గుణవానేష చైతన్య
తస్తు — చ్చిద్రూపత్వఞ్చ పూర్వం కథితమిహ పున
ర్భాస్వరత్వం స్వతోఽయత్ ।   ॥ ౨౪౬౫ ॥

అ॥ దూషణాన్తరం వ్యాహతిరప్యస్తీత్యాహ . సిద్ధోఽయమితి-

టీ॥ అయమస్మదర్థో హి, అహమితిమతిబలాత్సిద్ధః—, యుష్మదర్థస్తు యుష్మద్బుద్ధేర్యో గోచరస్సః. అహమితిమతితః - అహమితిప్రతీతివిషయః, యుష్మదర్థః కథం స్యాత్ -, తత్ - తస్మాత్ తత్రాహంప్రతీతౌ - తత్రైవాహంప్రత్యయే, విషయే - విషయీభూతే, ఉపగతః -, యుష్మదర్థత్వవాదః - యుష్మదర్థత్వప్రతిపాదనమ్, అత్యన్తం వ్యాహతార్థః అతీవవ్యాహతార్థమ్, వ్యాహతిమేవదృష్టాన్తబలేనోపపాదయతి - భజతీతి - జననీవన్ధ్యతావాదసామ్యమ్ - మాతుర్వన్ధ్యతాప్రతిపాదనసామ్యమ్, భజతిహి - భజతిఖల్విత్యర్థః. జ్ఞానమేవస్వయంప్రకాశమ్, తద్వ్యతిరిక్తత్వాదహమర్థోఽన్యాధీనప్రకాశః, అతోనాత్మేతిశఙ్కాయామన్యాధీనప్రకాశత్వరూపహేతోరసిద్ధిమభిప్రయన్నహమర్థస్యప్రకాశాన్తరనైరపేక్ష్యంప్రతిజానీతే - నాసావితి - జ్ఞాతా అహమర్థోఽసౌ—, పరతో నవిలసతి - నాన్యాధీనప్రకాశ ఇత్యర్థః. కుతఇత్యత్రాహ - స్వప్రకాశత్వయోగాదితి - ప్రకాశో వ్యవహారానుగుణ్యమ్, స్వత ఏవ వ్యవహారానుగుణ్యశక్తియుక్తత్వాదహమర్థో నాన్యాధీనప్రకాశ ఇత్యర్థః. తచ్చకథమిత్యత్రాహ - చైతన్యాత్మ్యంహీతి - తత్తు - స్వయంప్రకాశత్వన్తు, చైతన్యాత్మ్యంహి - చేతనా - జ్ఞానమ్, తద్భావశ్చైతన్యమ్, జ్ఞానత్వమ్. తాదాత్మ్యమ్ - తత్స్వభావః. జ్ఞానత్వమేవహి జ్ఞానస్యస్వయంప్రకాశత్వమ్, తద్వదత్రాపి జ్ఞానత్వమ్ ప్రామాణిక

ఇచ్ఛేత్ తస్వదేవస్వయంప్రకాశత్వంభవతీత్యుక్తంభవతి - అహమ ర్థస్యచైతన్యస్వభావత్వేప్రమాణంవక్ష్యన్ తదనుగ్రాహకతర్కము పన్యస్యతి - ప్రకటనవిభవ ఇతి - యఃప్రకటనవిభవః - యఃప్రకాశస్వ భావః, సనాన్యప్రకాశ్యః - సోఽనన్యాధీనప్రకాశ ఇత్యర్థః. ప్రకాశ స్వభావత్వేసిద్ధిర్నాశఙ్కనీయా, యథా ప్రభాశ్రయస్యదీపస్యోజ్జ్వ ల్యం ప్రత్యక్షసిద్ధమ్, తథాజ్ఞాతురపిస్వతఏవ వ్యవహారానుగుణ్యస్య వక్ష్యమాణశ్రుతిస్మృతిస్వారస్యావగతత్వాత్, ప్రకాశస్వభావస్య స్వధ ర్మభూత ప్రకాశమనపేక్ష్యప్రకాశత్వ ముపపన్నమిత్యేతావదేవ హ్యుచ్యతే, అనేనగ్రన్థేన; అథ చక్షుర్గ్రాహ్యత్వేసతి ప్రభావ్యతిరి క్తత్వా, ద్దీపోఘటాదివత్ ప్రభాబలనిర్భాస్య ఇతి దృష్టాన్తస్య సాధ్య వైకల్యమాశఙ్క్యాహ - నేతి - అస్య - దీపికాదేః, నిజరుచిబలాత్ స్వకీయప్రభాబలాత్, భాసతః - భాసమానత్వేన, అప్రకాశః - స్వ యమౌజ్జ్వల్యధర్మకత్వాభావః. అన్యస్మాద్భానఞ్చ - తత్కృతమ న్యాధీనప్రకాశత్వఞ్చ, న - నాస్తీత్యర్థః. తర్హి కథమర్థస్థితిరిత్య త్రాహ - కిన్త్వితి - స్వయముదితరుచిః - స్వయంప్రకాశత్వస్వభా వః. అయందీపాదిః, స్వయంహిభాసతే - స్వయమేవహిప్రకాశతే, నకేవలంస్వాత్మానమేవ ప్రకాశయతి - కిన్తుస్వపరికరేణ అన్యానపిప్ర కాశయతీత్యతిశయమాహ - అన్యానపీతి - ఏషః - దీపికాదిః, భాతః స్వకీయప్రభయా, అన్యానపి - అన్యానపిపదార్థాన్, ప్రకటయతి ప్రకాశయతీత్యర్థః. నను జ్ఞానస్యద్రవ్యత్వే ద్వయోర్జ్ఞానయో ర్ధర్మధర్మిభావోనియమేన నోపపద్యతే, ఏకజాతీయయోర్ద్ర వ్యయో స్తథాధర్మధర్మిభావస్య అన్యత్రాదర్శనాత్, గుణత్వే

తేషు నజ్ఞానాశ్రయత్వసంభవః. గుణానామగుణత్వాత్, నచ ద్రవ్యత్వేపి నియతధర్మధర్మిభావః, ప్రభాప్రభావతోరివ ఉపపద్యతఇతి వాచ్యమ్; ప్రభాయావిశీర్ణదీపావయవత్వాది, త్యాశఙ్క్యాహ - భవత్యేతదుక్తమితి - ఏతదుక్తంభవతీతియోజనా. యథైకంతేజోద్రవ్యమితి - అస్యచ ఆత్మైవంచిత్స్వరూప ఇత్యుత్తరత్రాన్వయః ఏకంతేజోద్రవ్యంప్రభాతద్వదపిచ - ఏకమేవతేజోద్రవ్యంప్రభాతద్వద్రూపమపిచ, ఉభయాకారయుక్తంభవతీతియోజనా, నియతధర్మస్య కథంద్రవ్యత్వమిత్యత్రాహ - యద్యపీతి - గుణః - పరతన్త్రఇత్యర్థః- సనుగుణత్వమభ్యుపగతఞ్చేత్, ద్రవ్యత్వం కథంస్యాత్, తథాచ తేజోద్రవ్యమితి ప్రతిజ్ఞావిరోధఇత్యాశఙ్క్య నేదంగుణత్వం శౌక్ల్యాదినిష్ఠం పదార్థవిభాజకంద్రవ్యత్వప్రత్యర్థీత్యాహ-నాయమితి శౌక్ల్యాదితుల్యోగుణోఽయంనేతియోజనా. అత్రహేతుమాహ - ఇతరదిశీతి- స్వాశ్రయాదితరదిశి- స్వాశ్రయాదన్యత్రదేశే, వృత్తిమత్త్వాత్ - వర్తమానత్వాత్, తథాచ (ప్రభా । నగుణః । ఆశ్రయాదన్యత్రవర్తమానత్వాత్) ఇత్యనుమానమస్యాగుణత్వాభావసాధకముక్తంభవతి అనుమానాన్తరమాహ - రూపిత్వాచ్చేతి - ఏతావతాద్రవ్యత్వే సిద్ధేపి ప్రభాయాస్తేజోద్రవ్యత్వే కింప్రమాణమిత్యత్రాహ - ప్రకాశాదపీతి - ప్రకాశోత్ర తమోవిరోధ్యాకారవిశేష ఔజ్జ్వల్యమ్. ప్రకాశవత్త్వముపపాదయతి - సిద్ధ్యతీతి - అస్యాః ప్రకాశస్స్వపరవిషయయోర్భాసకత్వాత్ సిద్ధ్యతీతియోజనా. తర్హి తస్యాగుణత్వవ్యవహారః కథముపపద్యతఇత్యత్రాహ - అస్యాఇతి- అపృథక్సిద్ధితచ్ఛేషతాభ్యామ్ - తేజోఽపృథక్సిద్ధితేజశ్శేషతాభ్యామ్. తేజోగుణత్వవ్యపహృతిః- తేజోగుణత్వవ్యవహారఇత్యర్థః. ఘట

నిష్ఠశౌక్ల్యం ఘటాపృథక్సిద్ధితచ్ఛేషతాభ్యాం ఘటగుణత్వేనవ్యవహృతివిషయీభూతందృష్టాన్తయతి - శౌక్ల్యమితి - నియతస్థైమతచ్ఛేషతాభ్యామ్ - అపృథక్సిద్ధితచ్ఛేషతాభ్యామిత్యర్థః. అథ విశీర్ణావయవానాంప్రభాత్వంప్రతిక్షిపతి - నోవాచ్యమితి- దీపమణ్యాదిషు - దీపమణ్యాదిరూపతేజోద్రవ్యేషు, తదవయవాః - నిర్ముక్తతేజోవయవాః, యేవిశీర్ణాః - యేవిశకలితాః, తేప్రభేతిప్రోచ్యన్తే - తేప్రభేతివ్యవహ్రియన్తే. సా - ప్రభా, నాన్యావిశీర్ణావయవతో నాన్యేత్యర్థః. ఇతినోవాచ్యమిత్యన్వయః. కుతఇత్యతాహ - అరుణమణిముఖద్రవ్యనాశప్రసఙ్గాదితి - సూర్యమణిప్రభృతిద్రవ్యాణామవయవవిశరణాఙ్గీకారే అవయవనాశేసతి తేషాంద్రవ్యాణాన్నాశప్రసఙ్గాదిత్యర్థః. దీపాదీనాంజ్వాలారూపాణాం క్షణికత్వేన తన్నాశస్యేష్టత్వాత్, న్నతన్నాశఆపాదితః. దూషణాన్తరమాహ — దీపాదౌచేతి - ఇహదీపాదౌచాపి—, అనయవిమతిః - అవయవిత్వేన ప్రతిపత్తిః - నైవ స్యాత్ - నభవేదేవేత్యర్థః. అయంభావః. దీపప్రభాయా విశీర్ణదీపావయవరూపత్వే దీపావయవవిశరణేన తత్రాఖణ్డావయవిప్రతిపత్తిర్నోపపన్నేతిభావః. ప్రభాయావిశీర్ణతేజోవయవరూపత్వమఙ్గీకృత్య తత్రవిశరణనియమోయోదేశవిశేషావచ్ఛేదేనాఽన్యత్రాదృష్ట, స్సనోపపద్యతఇత్యాహ - ప్రభాస్తామితి - ప్రభా—, తదీయభాగాః - దీయావయవాః, ఆస్తామిత్యర్థః యోన్యత్రనదృష్టః, సవిశరణనియమో నోపపన్నఇత్యన్వయః. విశరణనియమమేవ ప్రతిపాదయతి - పిణ్డీభావమితి - దీపానాం ప్రథమం చతురఙ్గులం, త్ర్యఙ్గులం, వా పిణ్డీభావేనౌన్నత్యంప్రాప్య తేషాం యుగపత్సమన్తాద్విశరణనియమో నశక్యతేఽఙ్గీకర్తుమ్, విశరణస్వభావవతి కర్పూరాదిపదార్థే తథాఽదర్శనాదిత్యర్థః.

ఉక్తరీత్యా ప్రభాయా విశీర్ణదీపావయవరూపత్వాసంభవా
త్, ప్రభాఖ్యం తేజోద్రవ్యమతిరిక్తమేవేతి తేనసాకమేవదీప్య ప్రతి
క్షణముత్పత్తివినాశౌస్వీకర్తవ్యౌ, యతోవర్తితైలాదిరూపత
త్సామగ్రీ ప్రతిక్షణముత్పత్తివినాశభాగిత్యాహ - తదితి - తస్మాదిత్య
ర్థః. యదిత్యస్యయస్మాదిత్యర్థః. ప్రభాయాఆశ్రయసమీపే ఔ
ష్ణ్యాధిక్యంప్రకాశాధిక్యఞ్చ కథముపపద్యతే ఇత్యత్ర అగ్న్యాదేరౌ
ష్ణ్యాదివద్దృశ్యోపలబ్ధివ్యవస్థేత్యాహ - ఔష్ణ్యాద్యధిక్యమితి.

ఏతావతా దీపాదీనాం తేజఃపదార్థానాం తేజోరూపప్రభా
గుణకత్వంప్రతిపాద్యతద్వదేవఆత్మనస్స్వయంజ్ఞానరూపస్యాపిజ్ఞానగుణ
కత్వన్నానుపపన్నమిత్యాహ - ఆత్మైవమితి - ఏవమాత్మా స్వయంచి
త్స్వరూపః, ఏషచైతన్యతోగుణవానపీత్యన్వయః. ఆత్మనశ్చిద్రూప
త్వన్నిర్వక్తి - చిద్రూపత్వఞ్చేతి - ఇహగ్రన్థేపూర్వంకథితం, య
త్స్వతోభాస్వరత్వమ్ - స్వయంప్రకాశత్వమ్, తదేవచిద్రూపత్వ
మిత్యర్థః.

శ్రీ॥ తథాచశ్రుతయః (సయథాసైన్ధవఘనోఽనన్తరోఽ
బాహ్యః కృత్స్నోరసఘనఏవ, ఏవంవాఅరేఽయమాత్మాఽనన్తరోఽ
బాహ్యఃకృత్స్నఃప్రజ్ఞానఘనఏవ * విజ్ఞానఘనఏవ (అత్రాయంపురుష
స్స్వయంజ్యోతిర్భవతి * నవిజ్ఞాతుర్విజ్ఞాతేర్విపరిలోపోవిద్యతే *
అథయోవేదేదంజిఘ్రాణీతిసఆత్మా * కతమఆత్మాయోఽయం విజ్ఞానమ
యఃప్రాణేషుహృద్యన్తర్జ్యోతిఃపురుషః * ఏషహిద్రష్టాశ్రోతారస
యితాఘ్రాతామన్తాబోద్ధా కర్తావిజ్ఞానాత్మాపురుషః * విజ్ఞాతారమ
రేకేనవిజానీయాత్ * జానాత్యేవాయంపురుషః * నపశ్యోమృత్యుం
పశ్యతి నరోగంనోతదుఃఖతామ్ * సఉత్తమఃపురుషః * నోపజనం స్మర

న్నిదంశరీరమ్ * ఏవమేవాస్య పరిదృష్టురిమాః షోడశకలాః పురుషాయణాః పురుషం ప్రాప్యాస్తంగచ్ఛన్తి * తస్మాద్వా ఏతస్మాన్మనోమయాదన్యోన్తర ఆత్మా విజ్ఞానమయః) ఇత్యాద్యాః. వక్ష్యతి చ (జ్ఞోఽత ఏవేతి. అతస్స్వయంప్రకాశోఽయమాత్మా జ్ఞాతైవ, న ప్రకాశమాత్రమ్. ప్రకాశత్వాదేవ కస్యచిదేవ భవేత్ప్రకాశః. దీపాదిప్రకాశవత్, తస్మాన్నాత్మా భవితుమర్హతి సంవిత్, సంవిదనుభూతిజ్ఞానాది శబ్దాః స్వసంబన్ధిక శబ్దా ఇతి చ శబ్దార్థవిదః. న హి లోకవేదయోర్జానాత్యాదేరకర్మకస్యాకర్తృకస్య చ ప్రయోగో దృష్టచరః.

శ్లో ॥ బ్రూతే హ్యేవం శ్రుతీనాం శిరసి తు సయథేత్యాది
కం వాక్యమస్మి - న్నాత్మానం జ్ఞానరూపం వదతి హి గుణ
తోఽపి శ్రుతిః కృత్స్నశబ్దః । విజ్ఞానేత్యాదిచాత్రేయ
మితి చ వచనం వాఙ్నవిజ్ఞాతురిత్య - ప్యహో ఖేత్యాది
కా వాక్తతమ ఇతి చ వాగేష హీత్యాదికా చ॥ ౨౪౮౧॥

వాగ్విజ్ఞాతారమిత్యప్యకథయదముమేవార్థమాహ
త్రిజానా - త్యేవేత్యేష న పశ్యో మృతిమితి స ఇతి ప్రా
హ నేత్యాదికా చ । వాక్యం వక్త్యేవమిత్యాదికమపి
ధిషణామాత్మనోస్యాహ తస్మా - దిత్యాద్యా వాక్చ వ
క్ష్యత్యపి చ మునిరిహ జ్ఞోఽత ఏవేతి సూత్రమ్ ॥ ౨౪౯౧ ॥

జ్ఞాతైవాతోఽయమాత్మా స్వయముదితరుచిః కేవలన్న ప్ర
కాశో - యస్మాదేష ప్రకాశో భవతి ఖలు తతోఽథ ధర్మి
ణః కస్యచిత్సః । యద్వద్దీపప్రకాశస్తత ఇహ న భవేత్కే
వలా సంవిదాత్మా - సంవిజ్జ్ఞానాదిశబ్దానభిదధతి ససంబ
న్ధికార్థతస్త్రినిష్టాః॥ ॥ ౨౫౦౧ ॥

జానాత్యాదేఃప్రయోగః క్వచిదపిచపరైర్దృశ్యతేనైవ
లోకే - వేదేచాకర్మకర్తృస్పృశఇతిశశశృజ్ఞాయతే
సంవిదీస్పృక్ । ॥ ౨౫౧ ॥

అ ॥ ఏవమాత్మనోజ్ఞానరూపస్యైవ జ్ఞానగుణకత్వం సప్రభాకదీపాదిదృష్టాన్తేన యుక్తితః ప్రసాధ్య ఉక్తార్థే వేదాన్తవాక్యాని ప్రమాణయతిబ్రూతఇతి—

టీ ॥ సయథేత్యాదికంవాక్యమ్ - సయథాసైన్ధవఘనోఽనన్తరోఽబాహ్యఃకృత్స్నోరసఘనఏవ, ఏవంవాఅరేఅయమాత్మా అనన్తరోఽబాహ్యః కృత్స్నఃప్రజ్ఞానఘనఏవ,) ఇతివాక్యమిత్యర్థః. అత్రకృత్స్నశబ్దస్యార్థమాహ - అస్మిన్నితి— అస్మిన్వాక్యఇత్యర్థః. శ్రుతిః - శ్రూయమాణః, ఆత్మానంగుణతో విజ్ఞానరూపంవదతీత్యన్వయః. జ్ఞానగుణకమపివదతీతి తదర్థః. విజ్ఞానేత్యాదిచ - విజ్ఞానఘనఏవేత్యాదివాక్యఞ్చేత్యర్థః. ఇదఞ్చవాక్యం శరీరిత్వావస్థాయామప్యాత్మనోజ్ఞానగుణకత్వే ప్రమాణమ్. అత్రాయమితిచవచనమ్. అత్రాయంపురుషస్స్వయంజ్యోతిర్భవతీతివాక్యఞ్చేత్యర్థః. ఇదఞ్చవాక్యంస్వయంజ్యోతిశ్శబ్దేన ఆత్మనస్స్వయంప్రకాశత్వాభిధానాత్తస్య జ్ఞానరూపత్వేప్రమాణమ్. వాఙ్నవిజ్ఞాతురిత్యపి - నవిజ్ఞాతుర్విజ్ఞాతేర్విపరిలోపోవిద్యతే, ఇతివాగపీత్యర్థః- ఆహేతిక్రియయా అస్యాన్వయః. అథేత్యాదికావాక్ - అథయోవేదేదంజిఘ్రాణీతి సఆత్మేతివాగిత్యర్థః. యోవేదేదంజిఘ్రాణీత్యనేన ఘ్రాణజాదివేదనస్య ఆత్మగుణత్వప్రతిపాదనేన ఆత్మనోజ్ఞానగుణకత్వేప్రమాణమేతత్. కతమఇతిచవాక్ - కతమఆత్మాయోఽయంవిజ్ఞానమయఃప్రాణేషుహృద్యన్తర్జ్యోతిః పురుషఇతివాక్చేత్యర్థః. అత్ర

చ ఆత్మని విజ్ఞానమయశబ్దస్య అన్తర్జ్యోతిశ్శబ్దస్య చ ప్రయోగేణ జ్ఞానగుణకత్వజ్ఞానరూపత్వయోర్లాభః. ఏవం హీత్యాదికా చ - వాగితి పూర్వవాక్యస్థమిహానుషజ్యతే. ఏవం హి ద్రష్టా శ్రోతా రసయితా ఘ్రాతా మన్తా బోద్ధా కర్తా విజ్ఞానాత్మా పురుషః ఇతి వాక్యేత్యర్థః. ఆహేతి క్రియాపదస్యానుషఙ్గేణాన్వయః.

వాగ్విజ్ఞాతారమిత్యపి - విజ్ఞాతారమరే కేన విజానీయాదితి వాగపీత్యర్థః. అముమేవార్థమ్ - జ్ఞానరూపత్వరూపం ప్రోక్తమేవార్థమ్ అకథయత్ - ప్రత్యపాదయదిత్యర్థః. విజ్ఞాతృశబ్దస్య జ్ఞానాశ్రయార్థకత్వేన ఉక్తార్థలాభః. జానాత్యేవేత్యేషా - జానాత్యేవాయం పురుషః ఇత్యేషా వాగపీత్యర్థః. ఆహ - జ్ఞానగుణకత్వమవాదీదిత్యర్థః. న పశ్యో మృత్యుమితి - న పశ్యో మృత్యుం పశ్యతీతి వాక్యమిత్యర్థః అత్ర మృతిశబ్దేన శ్రుతివాక్యస్థమృత్యుశబ్దార్థానువాదః. అత్ర పశ్యశబ్దేన జ్ఞాత్రర్థకేనోక్తార్థలాభః. స ఇతి - స ఉత్తమః పురుష ఇతి వాక్యమిత్యర్థః. నేత్యాదికా చ - నోపజనం స్మరన్నిదం శరీరమిత్యాదివాక్యేత్యర్థః. ముక్తో జ్ఞాననిషేధశ్రుతీనాం విషయవిభాగం దర్శయతీయం శ్రుతిరితి సర్వాత్మనా జ్ఞాననిషేధో న జ్ఞాననిషేధపరశ్రుత్యర్థ ఇతి న జ్ఞాననిషేధపరశ్రుత్యా జ్ఞాతృత్వరాహిత్యమాత్మన ఇతి భావః. వాక్యాన్తరైశ్చైవమిత్యాదికమపి - ఏవమేవాస్య పరిద్రష్టురిమాః షోడశకలాః పురుషాయణాః పురుషం ప్రాప్యాస్తం గచ్ఛన్తీతి వాక్యమపి వక్తీత్యర్థః. తస్మాద్వా ఏతస్మాన్మనోమయాదితి వాక్యమప్యాత్మనో జ్ఞానగుణకత్వే ప్రమాణయతి - ధిషణామితి - తస్మాదిత్యాద్యా వాక్— తస్మాద్వా ఏతస్మాదిత్యాదికా వాగపి - అస్యాత్మనః—, ధిషణామ్ - జ్ఞానగుణకతామ్, ఆహ - అబ్రవీదిత్యర్థః. ఉక్తార్థే సూత్రమపి

ప్రమాణమాహ - వక్ష్యతీతి - ఇహ - అస్యాం శారీరకమీమాంసా
యామ్, మునిరపిచ - వ్యాసోపిచ, జ్ఞోత ఏవేతిసూత్రం వక్ష్యతి—
ఆత్మనో జ్ఞాతృత్వప్రతిపాదకం జ్ఞోత ఏవేతిసూత్రం కథయిష్యతీత్యర్థః

నిగమయతి - జ్ఞాత్రైవేతి - అతః - యుక్తితః ప్రమాణతశ్చ, స్వ
యముదితరుచిః - స్వయంప్రకాశః, జ్ఞాత్రైవ - జ్ఞానగుణక ఏవ, అయ
మాత్మా—, భవితుమర్హతీతి శేషః. కేవలంప్రకాశః - ప్రకాశమాత్ర
మ్; నాత్మేత్యన్వయః. కేవలశబ్దేన కర్తృకర్మణోర్వ్యవచ్ఛేదం పరా
భిమతం నిరాకర్తుం ప్రకాశత్వాదేవ హేతోః ప్రకాశస్య కర్తృధ
ర్మత్వమాహ - యస్మాదితి— ఏషః - అయం ప్రకాశః, యస్మాత్
ప్రకాశః - యతో హేతోః ప్రకాశభూతః, తతః - తతో హేతోః,
కస్యచిద్ధర్మిణః - కస్యచిదాశ్రయస్య, సభవతి ఖల్విత్యన్వయః. ప్ర
కాశత్వాత్ కర్తృసంబన్ధే దీపప్రకాశం దృష్టాన్తయతి - యద్వదితి
ఉక్తయుక్త్యా కేవలాయాస్సంవిదోఽప్రసిద్ధ్యా ఆశ్రయాసిద్ధ్యా సంవిదా
త్మత్వన్నేత్యాహ - తత ఇతి - సంవిదః కర్తృకర్మసంబన్ధం తాన్త్రిక
ప్రయోగాదపి సాధయతి - సంవిదితి - కర్మకర్తృరహితాయాస్సం
విదో లోకే వేదేచ క్వచిదప్యప్రయోగాత్ తథావిధా సంవిత్ తు
చ్ఛైవేత్యాహ - జానాత్యాదేరితి - అకర్మకర్తృస్పృశః - కర్మ
కర్తృసంబన్ధరహితస్య.

శ్రీ॥ యచ్చోక్తమజడత్వాత్ సంవిదేవాత్మేతి తత్రేదం ప్ర
ష్టవ్యమ్. అజడత్వమితి కిమభిప్రేతమ్, స్వసత్తాప్రయుక్తప్రకాశత్వ
మితి చేత్, తథాసతి దీపాదిష్వనైకాన్త్యమ్. సంవిదతిరిక్తప్రకాశ
ధర్మానభ్యుపగమేన అసిద్ధివిరోధశ్చ. అవ్యభిచరితప్రకాశసత్తా
కత్వమపి సుఖాదిషు వ్యభిచారాన్నిరస్తమ్. యద్యుచ్యేత సుఖాదిర

వ్యభిచరితప్రకాశోఽప్యన్యస్మై ప్రకాశమానతయా ఘటాదివజ్జడత్వేనానాత్మేతి; జ్ఞానం వా కిం స్వస్మై ప్రకాశతే, తదపి హ్యన్యస్యైవ అహమర్థస్య జ్ఞాతురవభాసతే - అహం సుఖీతివజ్జానామ్యహమితి. అతస్స్వస్మై ప్రకాశమానత్వరూపమజడత్వం సంవిద్యసిద్ధమ్. తస్మాత్ స్వాత్మానం ప్రతి స్వసత్తయైవ సిద్ధ్యన్నజడోఽహమర్థ ఏవ ఆత్మా. జ్ఞానస్యాపి ప్రకాశతా తత్సంబన్ధాయత్తా, తత్కృతమేవ హి జ్ఞానస్య సుఖాదేరివ స్వాశ్రయచేతనం ప్రతి ప్రకటత్వమ్, ఇతరం ప్రత్యప్రకటత్వఞ్చ - అతో న జ్ఞప్తిమాత్రమాత్మా, అపి తు జ్ఞాతైవాహమర్థః.

శ్లో ॥ యచ్చాత్మా సంవిదేవేత్యభిహితమజడత్వాదితీహ
ప్రయుక్తో - హేతుః కిం వా ఽజడత్వం తవ యదభిమతం
సత్తయా న ప్రకాశః । దీపాదౌ వ్యాపిభఙ్గాన్నఖ
లు తవ మతస్సంవిదన్యః ప్రకాశో - ధర్మోఽత్రోఽసిద్ధి
దోషో విహతిరపి భవత్యస్య హేతోరవార్యా ॥ ౨౫౨ ॥

నో సత్తాయా ప్రకాశప్రతినియతిమతీ సాభిచారాత్సు
ఖాదౌ - న హ్యుత్పన్నస్సుఖాదిః ప్రకటనరహితో దృ
శ్యతే యం కదాపి । భాత్యన్యస్మై సుఖాదిర్ఘట ఇవ స
జడోఽతో న చాత్మేతి చేత్కిం - జ్ఞానం వా నో పరస్మై
స్ఫురతి తదపి చాన్యాహమర్థాయ భాతి ॥ ౨౫౩ ॥

జానామీత్యేవ ధీస్సుఖ్యహమితివదియం జాయతే సర్వ
పుంసాం - తత్స్వస్మై భాసమానత్వమియమజడతా
సంవిదో నైత్యసిద్ధిః । తస్మాదాత్మాహమర్థో భవతి స ని
జయా సత్తయైవాత్మనేయ - స్సిద్ధ్యన్నర్థోఽజడో ధీ
రపి చ భవతి తత్సంగతో హి ప్రకాశః ॥ ౨౫౪ ॥

ప్రాకట్యం స్వాశ్రయం ప్రత్యుదితమిహ మతే స్వస్య
తం స్వాశ్రయార్థా - దన్యస్మై చాతథాత్వం సుఖవది
హ న తజ్జ్ఞప్తిరాత్మాపి తుచ్ఛః । ॥ ౧౫౪ ॥

అ॥ అథ అజడత్వాత్, త్సంవిద ఆత్మత్వం పరోక్తమనూద్య దూషయతి - యచ్చేతి—

టీ॥ అజడత్వరూపం హేతుం దూషయితుం వికల్పయతి - కిం వేతి - సత్తయా న ప్రకాశః - సత్తాప్రయోజ్యప్రకాశవత్త్వరూపం తన్న భవతీత్యర్థః. కుత ఇత్యత్రాహ - దీపాదావితి - ఆత్మత్వరూప సాధ్యాభావవతి దీపాదౌ సత్తాప్రయోజ్యప్రకాశవత్త్వసద్భావేన వ్యభిచారాన్నాయం హేతురాత్మత్వసాధకో భవితుమర్హతీతి భావః. నిర్విశేషాయాం సంవిది ప్రకాశరూపధర్మస్యాన్యస్యానఙ్గీకారాత్ స్వరూపాసిద్ధిర్విరోధశ్చేత్యాహ - న ఖల్వితి - విహతిరపి - విరోధోఽపీత్యర్థః.

ప్రకాశనియతసత్తావత్త్వమజడత్వమితి నిర్వచనే దోషమాహ - నో ఇతి - యా ప్రకాశప్రతినియతిమతీ సత్తా - ప్రకాశవ్యాప్యా యా సత్తా, సా నో - సా అజడత్వరూపా న భవతీత్యర్థః, కుత ఇత్యత్రాహ - అభిచారాదితి - ప్రకాశవ్యాప్యసత్తావతి సుఖాదౌ నిరుక్త సాధ్యాభావవతి వ్యభిచారేణ న నిరుక్తమజడత్వం సాధ్యసాధకం భవితుమర్హతీతి భావః, స్వస్మై స్వయం భాసమానత్వరూపమజడత్వమిత్యఙ్గీకృత్య సుఖాదౌ వ్యభిచారవారణమాశఙ్క్యతే - భాతీతి - సుఖాది ఘట ఇవాన్యస్మై భాతి, అతస్స జడో న చాత్మేతి యోజనా - స్వస్మై స్వయం భాసమానత్వస్యాజడత్వరూపత్వే తస్య పక్షే జ్ఞానే అసత్త్వాత్, స్వరూపాసిద్ధిరిత్యాహ - కిం జ్ఞానం వేతి - జ్ఞానం పరస్మై నో స్ఫురతి కిం

మితి యోజనా. తదపిచాన్యాహమర్థాయభాతి - జ్ఞానమపిస్వభిన్నాహమర్థం ప్రత్యేవభాసత ఇత్యర్థః,

అహమర్థం ప్రతిభానంసుఖస్యేవ జ్ఞానస్యాపీత్యస్మిన్నర్థే ప్రతీతింప్రమాణయతి - జానామీతి - స్వస్మైస్వయంభాసమానత్వరూపమజడత్వ మాత్మత్వసాధకతయాపరాభ్యుపగత మఙ్గీకృత్య తేనహేతునా అహమర్థస్యైవ ఆత్మత్వసిద్ధిరిత్యాహ - తస్మాదితి - యః—, నిజయాసత్తయైవ, ఆత్మనే - స్వస్మైసిద్ధ్యన్నజడోఽర్థః. సోఽహమర్థఏవ, అతోఽహమర్థఏవాత్మాభవతీత్యర్థః. అనన్యాధీనప్రకాశత్వమజడత్వమితి నిర్వచనే దోషమాహ - ధీరపీతి - ధీరపి - జ్ఞానమపి, తత్సఙ్గతః - అహమర్థసమ్బన్ధాత్, ప్రకాశోభవతి - ప్రకాశరూపాభవతీత్యర్థః. తథాచ అనన్యాధీనప్రకాశత్వం సంవిద్యసిద్ధమ్, తత్ప్రకాశస్య అహమర్థసమ్బన్ధాధీనత్వాదితిభావః.

ధీప్రకాశస్య అహమర్థసమ్బన్ధాధీనత్వముపపాదయతి - ప్రాకట్యమితి - మతేః - జ్ఞానస్య. స్వాశ్రయంప్రతి—, ప్రాకట్యమ్— ప్రకాశః, ఉదితమ్ - ఉదితః, స్వాశ్రయాదర్థాదన్యస్మై - స్వాశ్రయార్థాదన్యంప్రతి, అతథాత్వమ్ - అప్రాకట్యమ్, అప్రకాశః, ఉదితం ఉదితః, తత్కృతమ్ - జ్ఞానస్య అహమర్థసమ్బన్ధాయత్తత్వనిబన్ధన ఇత్యర్థః. యత్ప్రకాశోయత్సమ్బన్ధనిబన్ధనః, సతస్మైప్రకాశతే, నాన్యస్మై, ఇతివ్యాప్త్యభ్యుపగమేనేదముక్తమ్. అజడత్వనిబన్ధనసంవిదాత్మత్వాభావన్నిగమయతి - నతదితి - తత్ - తస్మాత్, జ్ఞప్తిః - జ్ఞప్తిమాత్రమ్, నాత్మా - కస్తర్హ్యాత్మేత్యత్రాహ - అపిత్వితి - జ్ఞః - జ్ఞాతైవ, ఆత్మేత్యన్వయః.

శ్రీ॥ అథ యదుక్తమనుభూతిః పరమార్థతో నిర్విషయా నిరాశ్రయా చ సతీ భ్రాన్త్యా జ్ఞాతృతయా౽వభాసతే, రజతతయేవ శుక్తిః నిరధిష్ఠానభ్రమానుపపత్తేరితి. తదయుక్తమ్. తథా సత్యనుభవసామానాధికరణ్యేన అనుభవితా అహమర్థః ప్రతీయేత, అనుభూతిరహమితి. పురోవస్థితభాస్వరద్రవ్యాకారతయా రజతాదిరివ, అత్ర తు పృథగవభాసమానైవేయమనుభూతి రర్థాన్తరమహమర్థం విశినష్టి దణ్డ ఇవ దేవదత్తమ్, తథా హ్యనుభవామ్యహమితి ప్రతీతిః, తదేవమస్మదర్థమనుభూతివిశిష్టం ప్రకాశయన్ననుభవామ్యహమితి ప్రత్యయో దణ్డమాత్రే దణ్డీ దేవదత్త ఇతి ప్రత్యయవద్విశేషణభూతానుభూతిమాత్రావలమ్బనః కథమివ ప్రతిజ్ఞాయేత.

శ్లో॥ యచ్చోక్తం సానుభూతిర్విషయవిరహితా వస్తు
తస్థానహీనా - భ్రాన్త్యా జ్ఞాతృప్రతీతా భవతి రజత
తా శుక్తిఖణ్డే యథా వా । సత్యా సా తు భ్రమో నో
భవతి హి నిరధిష్ఠాన ఇత్యప్యయుక్తం - తర్హి జ్ఞానస్తు
జానామ్యహమితి న భవేద్ధీరహం చేతి హి స్యాత్ ॥ ౨౫౫ ॥

భ్రాన్తిశ్శుక్తౌ యథా వా రజతమిదమితీదమ్పదార్థేన
సాకం - రౌప్యన్తస్యాం సామానాధికరణవిధయా౽గా
హతే తద్వదేవ । సంవిత్త్యేషా విజానామ్యహమితి తు
పృథగ్భాసమానా౽హమర్థం - స్వస్మాద్భిదావిధిద
ణ్డీపురుష ఇతి మతౌ దణ్డవద్దేవదత్తమ్ ॥ ౨౫౬ ॥

తస్మాద్ధీరస్మదర్థం సమతిమహమహమైమీతి యాజ్ఞాపయ
న్తీ - సంవిన్మాత్రం కథం సా౽వగమయతి న వై దణ్డో నేద
ణ్డమాత్రమ్ ॥ ॥ ౨౫౭ ॥

అ॥ అథ అహంజానామీతిప్రత్యయే అహమర్థస్యప్రో క్తమిథ్యాత్వద్దూషయితు మనువదతి - యస్త్వితి—

టీ॥ వస్తుతస్థ్సానహీనా - తాత్త్వికాకారేణాశ్రయహీనేత్యర్థః. తర్హి జ్ఞాతృతాప్రతీతిః కథమిత్యత్రాహ - భ్రాన్త్యేతి - తృతీయార్థోఽత్ర భేదః ప్రతీతావన్వేతి, ప్రతీతేర్భ్రాన్తిత్వే భ్రాన్తిసిద్ధస్యచమిథ్యాత్వేచ దృష్టాన్తమాహ - రజతేతి - సంవిదపిమిథ్యాకిన్నస్యాదిత్యత్రాహ - సత్యేతి - నిరధిష్ఠానభ్రమాసంభవేన అధిష్ఠానసత్యతాయా ఆవశ్యకత్వాత్, సంవిదస్సత్యత్వమఙ్గీకర్తవ్యమిత్యర్థః. నిరధిష్ఠానోభ్రమోనోభవతీతియోజనా. దూషయతి— అయుక్తమితి - తర్హి - జ్ఞానేఅహమర్థస్యాధ్యస్తత్వే, జానామ్యహమితిజ్ఞానన్నభవేదిత్యన్వయః. జ్ఞానంకథంభవేదిత్యత్రాహ - ధీరహమితి - సాధీః - అహమితిహిస్యాదితియోజనా. ॥ ౨౫౯ ॥

సంవిద్యహమర్థస్యాధ్యస్తత్వే అధిష్ఠానభూతజ్ఞానసామానాధికరణ్యేనైవ అహమర్థస్యభాన్స్యాత్ప్రభావ్యమిత్యత్ర అధిష్ఠానసామానాధికరణ్యేనాధ్యస్తావగాహిత్వనియమం తథావగాహిభ్రాన్త్యన్తరదృష్టాన్తేనోపపాదయతి - భ్రాన్తిరితార్థ్యభ్యతద్వదేవేత్యన్తేన. అత్రచఅహమర్థస్యజ్ఞానసామానాధికరణ్యేన భానమన్తరా జ్ఞానాశ్రయతయాభానేన జ్ఞానాత్ పార్థక్యం సదృష్టాన్తముపపాదయతి - సంవిదితి - పృథగ్భాసమానా - అహమర్థాద్భిన్నత్వేనభాసమానా, అహమర్థంస్వస్మాద్భిన్నాద్ధి - అహమర్థంసంవిదపేక్షయాభిన్నతయా జ్ఞాపయేద్ధీత్యర్థః. దణ్డీపురుషఇతి మతౌభాసమానోదణ్డోయథా స్వాపేక్షయాఽన్యాశ్రయంభినత్తి, తద్వదిత్యాహ - దణ్డేతి.

తస్మాదహంజానామీతిప్రతీతౌ జ్ఞానస్యఅహమర్థస్యచ ఉభయో రాధారాధేయభావావగాహిన్యాం జ్ఞానమేవభాసమానంసత్య, మన్యదసత్య, మితీదన్నోపపద్యత ఇత్యాహ - తస్మాదితి - అహం జానామీత్యత్రప్రతీతౌసంవిన్మాత్రంసత్యంభాసతఇతి ప్రతిజ్ఞానందణ్డిధియో దణ్డమాత్రవిషయకత్వ ప్రతిజ్ఞానవదయుక్తమిత్యాహ - నవా ఇతి— ॥౧౫౬॥

శ్రీ॥ యదప్యుక్తంస్థూలోహమిత్యాదిదేహాత్మాభిమానవత ఏవ జ్ఞాతృత్వప్రతిభాసనా ద్జ్ఞాతృత్వమపి మిథ్యేతి, తదయుక్తమ్. ఆత్మతయాఽభిమతాయా అనుభూతేరపి మిథ్యాత్వంస్యాత్, తద్వత ఏవప్రతీతేః. సకలేతరోపమర్దితత్వాజ్ఞానాబాధితత్వేన అనుభూతేర్న మిథ్యాత్వమితిచేత్, హన్తైవంసతి తదబాధాదేవజ్ఞాతృత్వమపి నమిథ్యా.

శ్లో॥ యచ్చస్థూలోహమిత్యాదికవివిధశరీరాత్మభావ
ప్రతీతౌ స్యా- ప్తేజ్ఞాతృత్వభానాదనృతమిదమపీత్యుక్త
మేతన్నయుక్తమ్ । మిథ్యాస్యాత్తర్హి-సాసంవిదపి
తవమతాయాఽఽత్మభావేన తద్వ - త్పుంసోధీగోచర
త్వాద్యదివదసిసత్తాన్తామబాధ్యాంప్రమిత్యా ॥౧౫౭॥

హన్తైవంజ్ఞాతృతాపి ప్రమితివిలసితాతత్త్వబుద్ధ్యాన
బాధ్యే - త్యేతన్మిథ్యాత్వవాదోప్యయమిహ భవ
తాంతుల్యయుక్త్యానయుక్తః । ॥౧౫౭4॥

అ॥ దేహాత్మాభిమానవతో భ్రాన్తస్య ప్రతీతిగోచరత్వా ద్జ్ఞాతృత్వమపి మిథ్యేతి పరోక్తమనూద్యదూషయతి - యచ్చేతి—

టీ॥ ఆత్మభావేన తవ మతా యా సంవిత్ - ఆత్మత్వేన త్వయాభ్యుప
గతా యా అనుభూతిః, సాపి మిథ్యా స్యాత్ - సాప్యనృతం స్యాదిత్య
ర్థః. కుత ఇత్యత్రాహ - తద్వదితి - తద్వద్ధ్వంసః - శరీరాత్మభావ
ప్రతీతివద్ధ్వంసః, ధీగోచరత్వాత్ - ప్రతీతివిషయత్వాత్, భ్రాన్తిగత
ప్రతీతివిషయత్వేపి సంవిదస్తత్త్వజ్ఞానేనాబాధితత్వాన్న మిథ్యాత్వప్ర
సఙ్గ ఇతి పరిహారమాశఙ్క్య తథా చేద్జ్ఞాతృత్వస్యాపి తథాత్వేపి తద
బాధ్యత్వాదేవ న మిథ్యాత్వమితి తుల్యః పరిహార ఇత్యాహ - యదీ
త్యార్థ్యనయుక్త ఇత్యన్తేన. ॥ ౧౫౮౪ ॥

శ్రీ॥ యదప్యుక్తమవిక్రియస్యాత్మనో జ్ఞానక్రియాకర్తృత్వ
రూపం జ్ఞాతృత్వం న సంభవతి, అతో జ్ఞాతృత్వం విక్రియాత్మకం జడస్య వికా
రాస్పదస్యావ్యక్తపరిణామాహఙ్కారగ్రన్థిస్థమితి న జ్ఞాతృత్వమాత్మనః
అపిత్వన్తఃకరణరూపస్యాహఙ్కారస్య, కర్తృత్వాదిహి రూపాదివ
ద్దృశ్యధర్మః, కర్తృత్వే అహంప్రత్యయగోచరత్వే చాత్మనో
భ్యుపగమ్యమానే దేహస్యేవానాత్మత్వపరాక్త్వ జడత్వాదిప్రసఙ్గ
శ్చేతి, నైతదుపపద్యతే. దేహస్యైవ అచేతనత్వప్రకృతిపరిణామత్వ
దృశ్యత్వపరాక్త్వపరార్థత్వాదియోగాదన్తఃకరణరూపస్యాహఙ్కా
రస్య, చేతనాసాధారణస్వభావత్వాచ్చ జ్ఞాతృత్వస్య, ఏతదుక్తం భవతి,
యథా దేహాదిర్దృశ్యత్వపరాక్త్వాది హేతుభిస్తత్ప్రత్యనీకద్రష్టృత్వ
ప్రత్యక్త్వాదిభిర్వివిచ్యతే, ఏవమన్తఃకరణరూపాహఙ్కారోపి తద్ద్రి
వ్యత్వాదేవ తైరేవ హేతుభిస్తస్మాద్వివిచ్యత ఇతి, అతో విరోధాదేవ
న జ్ఞాతృత్వమహఙ్కారస్య, దృశిత్వవత్, యథా దృశిత్వం తత్కర్మ
ణోహఙ్కారస్య నాభ్యుపగమ్యతే, తథా జ్ఞాతృత్వమపి న తత్క
ర్మణోభ్యుపగన్తవ్యమ్.

శ్లో ॥ యద్యప్యేక్త్రా జ్ఞాతృతాత్మన ఇయముచితాఽవిక్రియస్యానుభూతేః - కర్తృత్వం సా క్రియాయా యావిక్రుతిరపి జడాహంకృతిగ్రన్థినిష్ఠా । కర్తృత్వాదహిర్ రూపాదివదయమఖిలో దృశ్యధర్మో న చాత్మ - న్యస్త్యన్యైషోఽభ్యుపేతో యది తనువదిహ స్యాద్ దనాత్మ్యాదిచేతి ॥ ॥ ౧౨౫౪ ॥

మైవం చిద్భిన్నదృశ్యైః ప్రకృతిపరిణతి స్స్వేతరార్థైః పరాక్త్వా - హంకారోఽన్తః కృతిర్నో నపురివ చిదసాధారణజ్ఞాతృతార్హః । కిన్త్వాత్మైవైతదుక్తం భవతి తనుముఖోద్రిప్తవృత్తిః పరిత్యాగధార్యః - ద్దృశ్యత్వాదేః పరాక్త్వాదిభిరపి చ యథాఽయం వివిక్తోఽభ్యుపేతః ॥

అన్తఃకృత్యాత్మకాహంకృతిరపి కథితైర్హేతుభిస్తాదృశీయ - న్నపరిత్యజ్యాపి చ జ్ఞైర్వ్యపగమ ఉచితో యుక్తితౌల్యాదిహేతి । నాహంకారే విరోధాద్భవతి సముచితా జ్ఞాతృతా దృష్టితావ - ద్దృశ్యాహంకార ఏషా న భవతి హి యథా దృష్టితా జ్ఞాతృతైవమ్ ॥ ౧౨౫౫ ॥

అ ॥ జ్ఞాతృత్వస్య విక్రియాత్మకత్వం నిరాకర్తుం తదనువదతి - యద్యేతి—

టీ ॥ ఇయం జ్ఞాతృతా - అవిక్రియస్యాత్మనో నోచితేతి సంబన్ధః. కుత ఇత్యత్రాహ - అనుభూతేరితి - సా - జ్ఞాతృతా, అనుభూతేః క్రియాయాః -, కర్తృత్వరూపేత్యర్థః. జ్ఞానక్రియాకర్తృత్వరూపత్వాజ్జ్ఞాతృతాయా ఆత్మనో న సంభవతీతి భావః. జ్ఞానక్రియాకర్తృతా

రూపత్వం జ్ఞాతృతాయా ఆత్మన్యుపపాదకం కథమిత్యత ఆహ. వికృతిరితి - వికృతిః - వికారరూపా, జడాపి - జడరూపాపీత్యర్థః. జ్ఞాతృతాయా వికారరూపత్వాత్ జడత్వాచ్చ, నిర్వికారే స్వయంప్రకాశే ఆత్మని జ్ఞాతృతా న సంభవతీతి భావః. అతస్సవికారజడాహఙ్కృతిగ్రన్థావేవ తస్యాస్స్థితి రుచితేత్యాహ - అహఙ్కృతిగ్రన్థినిష్ఠేతి— ఆత్మనో నిర్వికారత్వాద్జ్ఞాతృత్వాభావం ప్రసాధ్య కర్తృత్వాదేర్దృశ్యధర్మత్వాదాత్మవృత్తిత్వాభావం రూపాది దృష్టాన్తేన సాధయతి - కర్తృత్వాదీతి - కర్తృత్వాదిరయమఖిలో దృశ్యధర్మో నచాత్మని రూపాదివదితి యోజనా - ఉక్తానుమానే విపర్యయే బాధకమాహ - ఆత్మనీత్యాదినా - ఏషః - కర్తృత్వాదిర్దృశ్యధర్మః. ఆత్మన్యభ్యుపేతో యది - ఆత్మన్యఙ్గీకృతశ్చేదిత్యర్థః. తనువత్— శరీరవత్, ఇహ - అస్మిన్నాత్మని, అనాత్మ్యాదిచ స్యాత్. అనాత్మత్వాదిరపి స్యాదిత్యర్థః. కర్తృత్వాదిదృశ్యధర్మవతశ్శరీరస్యానాత్మతాదికం సంప్రతిపన్నమ్, తథాఽఽత్మనస్తద్వత్త్వాఙ్గీకారే అనాత్మతాదికం తత్రాపి ప్రసజ్యత ఇత్యర్థః. ఇతీత్యస్య యచ్చోక్తమితి పూర్వేణాన్వయః. ॥ ౨౫౯ ॥

పరిహరతి మైవమితి - చిద్భిన్నత్వాద్దృశ్యత్వాత్ప్రకృతిపరిణామరూపత్వాత్, పరార్థత్వాత్ పరాక్త్వాచ్చ, అన్తఃకృతిశ్చేతనాసాధారణజ్ఞాతృతాయా నార్హ ఇత్యర్థః. తర్హి తదర్హః క ఇత్యత్రాహ- కిన్త్వితి - నను ఘటదేహయోరచేతనత్వాదిహేతుల్యేపి ఇన్ద్రియాశ్రయత్వాదికం దేహాసాధారణం భవతి, తథా దేహాన్తఃకరణయోరచేతనత్వాదిహేతుల్యేపి జ్ఞాతృత్వమన్తఃకరణాసాధారణధర్మస్స్యాత్, అత ఇన్ద్రియాశ్రయత్వాభావస్యేవ జ్ఞాతృత్వాభావస్యాప్యచేతనత్వాదికమప్రయోజకమ్ అచిద్విశేషత్వమేవ ప్రయోజకమ్, ఏవమాత్మనో జ్ఞా

తృత్వాభావేఽపిపరిత్యక్త్వాదిరుపపద్యతామిత్యుభయత్ర విపక్షే. బాధకా భావమాశఙ్క్యపరిహరతి - భవత్యేతదుక్తమితి - ఏతదుక్తంభవతీతి యోజనా. అయంతనుముఖః-అయంశరీరాదిః, దృశ్యత్వాదేః- దృశ్యత్వాదికేనధర్మేణ, పరాక్త్వాదిభిరపిచ-పరాక్త్వాదిభిర్ధర్మైశ్చ, యథాభిన్నోఽభ్యుపగతః - తాదృశీయమన్తః కృత్యాత్మకాహఙ్కృతిరపి - దృశ్యత్వపరాక్త్వాదివిశిష్టాన్తఃకరణాత్మకాహఙ్కారోఽపి, కథితైర్హేతుభిః - ఉక్తైర్దృశ్యత్వపరాక్త్వాదిహేతుభిః, నపరిత్యక్-పరిత్యఙ్భవతి, నాపిచజ్ఞా- జ్ఞాతాఽపినభవతి, నపరిత్యగితిదృష్టాన్తః. ఇత్యుపగమఉచితః - ఇత్యభ్యుపగమోయుక్తః, కుతఇత్యత్రాహ - యుక్తితౌల్యాదితి - ఇహ అత్రాన్తఃకరణే, యుక్తితౌల్యాత్ - దేహాదౌజ్ఞాతృత్వాభావసాధకహేతోస్తౌల్యాదిత్యర్థః. ఇతీత్యస్య ఏతదుక్తంభవతీత్యనేనాన్వయః. అయంభావః. అచేతనవిశేషత్వమేవ జ్ఞాతృత్వాభావప్రయోజకఞ్చేత్, దేహాభిన్నాచేతనత్వస్యైవ జ్ఞాతృత్వాభావప్రయోజకత్వమాశ్రిత్య దేహరూపాచేతనస్య జ్ఞాతృత్వం చార్వాకోక్తందుష్పరిహరంస్యాదితి చార్వాకఏవవిజయీస్యాదితి సామాన్యతోఽచేతనత్వాదికమేవజ్ఞాతృత్వాభావ ప్రయోజకమాస్థేయ మిత్యన్తఃకరణస్య నజ్ఞాతృత్వోపపత్తిరితి దృశ్యభూతాహఙ్కారే ద్రష్టృత్వం దృశ్యత్వవిరోధాన్నోపపద్యతఇత్యాహ - నాహఙ్కారఇతి ఏషా ద్రష్టృతా - దృశ్యాహఙ్కారే - దృశ్యభూతాహఙ్కారే, యథానభవతి, ఏవంజ్ఞాతృతా - నసముచితాభవతీత్యర్థః. ॥ ౨౬౧౪ ॥

శ్రీ ॥ నచజ్ఞాతృత్వంవిక్రియాత్మకమ్, జ్ఞాతృత్వంహిజ్ఞానగుణాశ్రయత్వమ్. జ్ఞానఞ్చాస్యనిత్యస్య స్వాభావికధర్మత్వేన నిత్యమ్, నిత్యత్వఞ్చాత్మనోనాత్మాశ్రుతే రిత్యాదిషువక్ష్యతి. జ్ఞోఽతఏవేత్యత్ర

జ్ఞ ఇతి వ్యపదేశేన జ్ఞానాశ్రయత్వస్య స్వాభావికమితి వక్ష్యతి, అస్య జ్ఞాన స్వరూపస్యైవ మణిప్రభృతీనాం ప్రభాశ్రయత్వమివ జ్ఞానాశ్రయత్వమప్యవిరుద్ధమిత్యుక్తమ్, స్వయమపరిచ్ఛిన్నమేవ జ్ఞానం సంకోచ వికాసార్హమిత్యుపపాదయిష్యామః.

శ్లో॥ న జ్ఞాతృత్వం వికారోఽపితు మతిగుణితా సా తు నిత్యా
త్తధర్మా - నిత్యోఽనాత్మాశ్రితేరిత్యుపదిశతి ముని
ర్నిత్యతావాప్తనోఽస్య । జ్ఞాతృత్వం జ్ఞోఽత ఏవేత్యపి స
హజగుణావృత్తితేజఃప్రభావ - జ్జ్ఞానస్యైవాత్మనో ధీ
గుణ ఇతి న విరుద్ధేతి చోక్తోపపత్తిః ॥ ౨౬-౨౫ ॥

జ్ఞానం సంకోచమేతి స్వయమిదమపరిచ్ఛిన్నమేవ ప్రి
యాతి - వ్యాకోచత్వం చ స్వతస్స్థితముభయదశార్హ
త్వమస్యోపపత్త్యా। ॥ ౨౬-౩ ॥

అ॥ అథ జ్ఞాతృతాయా వికారరూపత్వం ప్రతిక్షిపతి - నేతి—

టీ॥ జ్ఞాతృత్వం న వికారః, అపితు మతిగుణితా - జ్ఞానగుణకత్వమిత్యర్థః. గుణాశ్రయత్వరూపత్వేపి జ్ఞాతృతాయాః తస్యాః కాదాచిత్కత్వే విక్రియాత్మకత్వమవర్జనీయమిత్యత్రాహ - సా త్వితి—సా తు జ్ఞాతృతా తు, నిత్యానిత్యాత్తధర్మ ఇతి యోజనా. ధర్మస్య స్వాభావికత్వేపి ధర్మిణ అనిత్యశ్చేద్ధర్మోఽప్యనిత్యస్స్యాత్. ధర్మినిత్యత్వే ధర్మస్సోపాధికశ్చేదుపాధివిగమే ధర్మో నశ్యతీత్యనిత్యస్స్యాదిత్యుభయవ్యావృత్త్యర్థం ధర్మే ధర్మిణి చ నిత్యత్వోపాదానమ్. అనేన పదద్వయేన నహి విజ్ఞాతుర్విజ్ఞాతేర్విపరిలోపో విద్యతే అవినాశిత్వాదాత్మన ఇతి శ్రుత్యర్థ ఉక్తో భవతి. అస్యాః శ్రుతేరయమర్థః

జ్ఞాతృసంబన్ధివిజ్ఞానన్నిత్యమ్, కుతః అవినాశిత్వాదాత్మనః. విశిష్టస్యనిత్యత్వేన విశేషణభూతజ్ఞానస్యాపినిత్యత్వాత్. యద్వా ధర్మినిత్యత్వే నతత్స్వాభావికధర్మస్యాపినిత్యత్వాదితి. ఆత్మనోజ్ఞానస్యచ నిత్యత్వే ప్రమాణంస్మారయన్ పూర్వమేవశ్రుతివాక్యోపాదానాత్సూత్రముదాహరతి - నాత్మేతి - సూత్రోదాహరణేన తద్విషయభూతా శ్రుతిరప్యర్థతోదర్శితాస్యాత్, సూత్రేచపూర్వంజ్ఞానగుణకత్వప్రదర్శనాయోపాత్తమ్. ఇదానీన్నిత్యత్వజ్ఞాపనాయోపాత్తమ్. జ్ఞోత ఏవేత్యత్రజ్ఞ ఇతివ్యపదేశస్యవివరణంయావదాత్మభావిత్వాచ్చానదోష ఇతిసూత్రమ్, అతోజ్ఞానస్య నిత్యత్వసిద్ధిరితిభావః. జ్ఞానస్వరూపస్య జ్ఞానాశ్రయత్వం కథమిత్యత్రాహ - తేజఃప్రభావదితి - తేజోరూపాయాఃప్రభాయాయథా తేజోగుణత్వమ్. తథా జ్ఞానస్యైవాత్మనోధీగుణఇత్యుక్తిర్నవిరుద్ధేత్యర్థః. అత్రోపపత్తిరుక్తేత్యాహ - ఉక్తోపపత్తిరితి - జ్ఞానంస్వాభావిక నిత్యధర్మశ్చేత్ సర్వదాసర్వజ్ఞత్వప్రసఙ్గఇత్యత్రాహ - జ్ఞానమితి ఇదంజ్ఞానంస్వయమపరిచ్ఛిన్నమేవ సత్ —, సంకోచమేతి - సంకోచంప్రాప్నోతి, వ్యాకోచత్వఞ్చ - వికాసఞ్చ, ప్రయాతి - ప్రాప్నోతి, స్థితముభయదశార్హత్వమ్ విద్యమానంసంకోచవికాసరూపోభయావస్థాయోగ్యత్వమ్, అస్యజ్ఞానస్య—, ఉపపత్త్యావక్ష్యే - ఉపపత్తితోవక్ష్యామీత్యర్థః. సంపద్యావిర్భావఇత్యాదిసూత్రైరితిశేషః. ॥ ౧౬౩ ॥

శ్రీ॥ అతః క్షేత్రజ్ఞావస్థాయాంకర్మణాసంకుచిత స్వరూపం తత్తత్కర్మానుగుణతరతమభావేనవర్తతే, తచ్చేన్ద్రియద్వారేణావ్యవస్థితమ్. తమిమమిన్ద్రియద్వారాజ్ఞానప్రసరమపేక్ష్య ఉదయాస్తమయవ్యపదేశఃప్రవర్తతే, జ్ఞానప్రసరేతుకర్తృత్వమస్త్యేవ, తచ్చనస్వా

భావితమ్, అపితు కర్మకృతమిత్యవికారియస్స్వరూపఏవాత్మా, ఏవంరూపవికారియాత్మకం జ్ఞాతృత్వంజ్ఞానస్వరూపస్యాత్మనఏవేతి న కదాచిదపి జడస్యాహఙ్కారస్యజ్ఞాతృత్వసంభవః.

శ్లో॥ తస్మాత్ క్షేత్రజ్ఞతావస్థితిసమయఇదం కర్మణా
హ్రాసయుక్తం - తత్తత్కర్మానుగుణ్యాద్వ్యజతిహి
బహుధాతారతమ్యంజనానామ్ । అతఏద్వారావ్య
వస్థాయుతమిహజననధ్వంస వాణిపరిసారం - జ్ఞాన
స్యైనం వ్యపేత్యపరిచరతి విషయేజన్మనాశోజ్ఝితస్య।
కర్తృత్వంధీపరిసారైస్తిహినతు సహజంకర్మజంత
ద్వికారో - త్తీర్ణస్తత్త్వైషఆత్మా వికృతిరపిచయాత్వో
దృశీసాత్మనిస్యాత్ । జ్ఞానాత్మన్యేవనైషాకథమపిచ
జడాహఙ్కృతౌస్యాత్ కదాపి - జ్ఞాతృత్వంతన్నచాన్తః
కరణఇహాభవేదాత్మనోన్యత్రదృశ్యే ॥ ౧౬౫ ॥

అ॥ నను జ్ఞానంయది సంకోచవికాసార్హమ్, తర్హి బద్ధానామపి కదాచిత్ సర్వజ్ఞత్వమ్, ముక్తానామపికదాచిజ్జ్ఞానసంకోచః కిన్నస్యాత్, యదిక్షేత్రజ్ఞావస్థాయాం సంకోచః, తర్హిసర్వేపిబద్ధా అజ్ఞాస్స్యురిత్యతాహ - తస్మాదితి—

టీ॥ తస్మాత్ - సంకోచవికాసార్హత్వాత్, కర్మణేతిసంకోచకోపాధిః. క్షేత్రజ్ఞతావస్థితిసమయఇతి - తదానీమేవసంకోచ ఇత్యర్థః. సర్వేషామజ్ఞత్వప్రసక్తిశ్చ కర్మతారతమ్యాత్పరిహృతా. తారతమ్యశబ్దేన "తయాతిరోహితత్వాచ్చ శక్తిః క్షేత్రజ్ఞసంజ్ఞితా సర్వభూతేషుభూపాలతారతమ్యేనవర్తతఇతివచనంస్మారితంభవతి. కర్మణేతిపదేన తయేతిపదంశ్లోకస్థంవ్యాఖ్యాతంభవతి. తయా - కర్మరూ

పాఽవిద్యయేత్యర్థః. “అవిద్యాకర్మసంజ్ఞాన్యాతృతీయాశక్తిరిష్యతే
యయాక్షేత్రజ్ఞశక్తిస్సా వేష్టితా నృప సర్వగా ॥ సంసారతాపానఖిలాన
వాప్నోత్యతిసంతతాని” ఇతిహిపఠితమ్. జ్ఞానస్యనిత్యత్వేనానుత్పత్తిక
త్వాదిన్ద్రియనైరపేక్ష్యంస్యాదిత్యతఆహ - అక్షద్వారేతి - అక్ష
ద్వారా - ఇన్ద్రియద్వారేత్యర్థః. వ్యవస్థాయుతమ్ - వ్యవస్థా — సం
కోచవికాసౌ, తర్హి జ్ఞానస్య ఉత్పత్తివినాశవ్యపదేశో నస్యాదిత్యతఆ
హ-జనసంధ్వంసఇతి- జన్మనాశోజ్ఝితస్యజ్ఞానస్య - ఉత్పత్తిధ్వంసవర్జి
తస్యజ్ఞానస్య, ఏవంప్రసారమపేక్ష్య - ఈదృశంవిషయే ప్రసారమపే
క్ష్య, జననధ్వంసవాణీ, జననధ్వంసవ్యవహృతిరిత్యర్థః. ॥ ౨౬౪ ॥

సంకోచవికాసాభ్యుపగమేవిక్రియాత్మకత్వంస్యాదిత్యతఆహ—
కర్తృత్వమితి - ధీప్రసారే- జ్ఞానప్రసరణే, కర్తృత్వమ్—, అస్తిహి.
అస్త్యేవ, తాదృశవిక్రియాత్మకత్వంప్రామాణికత్వాదిష్టమేవేత్యర్థః
అచేతనవత్పరిణామోహ్యనభ్యుపగతఇతి హి శబ్దాభిప్రాయః. అనేనా
వికారశ్రుతీనాం విషయోదర్శితః. ముఖాన్తరేణాప్యవికారశ్రుతీనా
న్నిర్వాహందర్శయతి - నతుసహజమితి - స్వాభావికవికారనిషేధ
పరాఅవికారశ్రుతయఇత్యర్థః. స్వాభావికంరూపంకిమిత్యతఆహ—
వికారోత్తీర్ణఇతి - తత్ - తస్మాత్, సైషఆత్మా - సఏషఆత్మా, వికా
రోత్తీర్ణః - స్వభావతోవికార రహితఇత్యర్థః. అవికారిత్వవాక్యా
ని ఉపాధివిముక్తస్వాభావికరూప పరాణీత్యర్థః. ప్రసరణకర్తృత్వ
మపి వికారరూపత్వాదన్తఃకరణస్యైవేత్యతఆహ - వికృతిరపీతి - ఈ
దృశీయావికృతిః సాపీతియోజనా. స్వధర్మభూతజ్ఞాన ప్రసరణకర్తృ
త్వలక్షణవికారరూపత్వమీదృశశబ్దేన వివక్షితమ్, జ్ఞానాత్మని -
జ్ఞానమ్ - ఆత్మా - స్వరూపంయస్య, తథావిధఏవ, నత్వతథాభూతేజడ
స్వరూపే అహఙ్కారఇత్యర్థః. ఉక్తహేతోరాత్మధర్మభూతస్య

జ్ఞాతృత్వస్య జడభూతాహఙ్కారధర్మత్వం ప్రతిషిధ్య అహఙ్కారపరిణామరూపాన్తఃకరణస్య జ్ఞాతృత్వాభావన్నిగమయతి - నైషేత్యాదినా దృశ్యఇత్యన్తేన - దృశ్యఇత్యనేనదృష్టృత్వదృశ్యత్వయోర్విరోధః పూర్వోక్తస్స్మారితః. ॥ ౨౬౫ ॥

శ్రీ ॥ జడస్వరూపస్యాప్యహఙ్కారస్య చిత్సన్నిధానేన తచ్ఛాయాపత్త్యా తత్సంభవఇతిచేత్; కేయంచిచ్ఛాయాపత్తిః; కిమహఙ్కారచ్ఛాయాపత్తిస్సంవిదః, ఉత సంవిచ్ఛాయాపత్తిరహఙ్కారస్య, నతావత్ సంవిదః, సంవిదోఽజ్ఞాతృత్వానభ్యుపగమాత్; నాప్యహఙ్కారస్య ఉక్తరీత్యాతస్య జడస్యజ్ఞాతృత్వాయోగాత్; ద్వయోరప్యచాక్షుషత్వాచ్చ, నహ్యచాక్షుషాణాం ఛాయాదృష్టా; అథ అగ్నిసంపర్కాదయఃపిణ్డౌష్ణ్యవచ్చిత్సంపర్కాద్జ్ఞాతృతోపలబ్ధిరితిచేత్; నైతత్, సంవిదివస్తుతోఽజ్ఞాతృత్వానభ్యుపగమాదేవ నతత్సంపర్కాదహఙ్కారే జ్ఞాతృత్వంతదుపలబ్ధిర్వా, అహఙ్కారస్యత్వచేతనస్య జ్ఞాతృత్వాసంభవాదేవ సుతరాన్నతత్సంపర్కాత్ సంవిదిజ్ఞాతృత్వంతదుపలబ్ధిర్వా

శ్లో॥ చిత్సాన్నిధ్యాజ్జడాహఙ్కృతిరపి భజతిజ్ఞాతృ
తామీదృశీంచి - చ్ఛాయాపత్త్యేతిచేత్ కిఞ్చితేరుత
చితివాన్యస్యసచ్ఛాయతాసా । నాద్యోఽజ్ఞాత్రీసంవి
ద్యతఇయమపరోనోక్తరీత్యాహమర్థోఽజ్ఞాతేతిద్వ
యోరప్యనయనవిషయత్వాన్నచచ్ఛాయితాస్యాత్ ॥
సంపర్కాదౌష్ణ్యమగ్నేరయసిభువిపరిదృశ్యతేతద్వదే
షా - చిత్సంపర్కాదితాజ్ఞప్రమితిరితిచేన్నోసంవిది
జ్ఞత్వబాధాత్ । జ్ఞాతృత్వంవస్తుతోనత్వదుపగతమి
దంసంవిదోఽతోనతత్సం - పర్కాద్జ్ఞాతృత్వమేతన్నతి
తరామహఙ్కృతౌస్యాదుపగన్తుమ్ ॥ ॥ ౨౬౭ ॥

నాహఙ్కారశ్చిదర్థస్థితిమిహ లభతే జ్ఞాతృతాం తేన
తత్సం - ప్రకాశాజ్జ్ఞాతృత్వమేతన్నతిరపి సుఖకాసంవిదీ
హేలాంపగన్తుమ్ । ॥ ౨౬౯ ॥

అ॥ ఏవ మవిక్రియత్వాదాత్మనో జ్ఞాతృత్వస్య ఆత్మధర్మత్వానుపపత్తిర్నిరస్తా అథ పరోక్తాం జ్ఞాతృత్వ నిర్వాహ ప్రకారాం నిరస్యతి - చిత్సాన్నిధ్యాదితి - తత్ర చిచ్ఛాయాపత్త్యా జ్ఞాతృత్వోపపాదనం పరైః కృతమనూద్య నిరస్యతి - జడాహఙ్కృతిరపీతి—

టీ॥ జడాహఙ్కృతిరపి - స్వయంజడోఽహఙ్కారోఽపి, చిత్సాన్నిధ్యాచ్చిచ్ఛాయాపత్త్యా - ఈదృశీం జ్ఞాతృతాం భజతీతి చేదితి యోజనా పరోక్తాం చిచ్ఛాయాపత్తిం దూషయితుం వితర్కయతి - కిమితి— సా సచ్ఛాయతా - చితశ్ఛాయాపత్తిరూపా వా చితి అన్యస్యచ్ఛాయాపత్తిరూపా వేతి వికల్పః. ప్రథమం కల్పం దూషయతి నాద్య ఇతి యత ఇయం సంవిన్న జ్ఞాత్రీ అతో నాద్య ఇతి యోజనా. సంవిదశ్ఛాయయా అహఙ్కారస్య జ్ఞాతృత్వం సంవిదో జ్ఞాతృత్వాభావేన నోపపద్యత ఇతి భావః, నహ్యేకస్య చిచ్ఛాయాపత్త్యా తదవృత్తిధర్మస్య అన్యత్ర ప్రతిసన్ధానం లోకే దృష్టమితి భావః. ద్వితీయం పక్షం దూషయతి - అపరో నేతి - ఉక్తరీత్యా - పూర్వోక్తరీత్యా, అహమర్థః - అహఙ్కారః, హి - యతః - నజ్ఞః - న జ్ఞాతేతి, అతో హేతోః న పర ఇతి యోజనా చిత్యహఙ్కారచ్ఛాయాపత్త్యా జ్ఞాతృత్వం హి అహఙ్కారస్య జ్ఞాతృత్వే సత్యేవ భవేత్, అహఙ్కారస్యోక్తరీత్యా జ్ఞాతృత్వాభావాత్తచ్ఛాయాపత్త్యా చితి జ్ఞాతృత్వన్న సిద్ధ్యేదితి భావః. ద్వయోరపి సంవిదహఙ్కారయోరచాక్షుషత్వాచ్ఛాయా చాక్షుషపదార్థమాత్రనియతా నో

పపద్యత ఇత్యాహ - ద్వయోరపీతి - ద్వయోరపి - సంవిదహఙ్కారయోర్ద్వయోరపి అనయనవిషయత్వాత్ అచాక్షుషత్వాదిత్యర్థః. అతః—, ఛాయితానస్యాత్. ॥ ౨౬౬ ॥

అథ చ్ఛాయాపత్తిపక్షే నిరస్తే చిత్సమ్పర్కేణాచితో౽పి జ్ఞాతృత్వ సంభవపక్షం దూషయితుం శఙ్కతే - సంపర్కాదితి భువి—, అయసి - అగ్నిసంపర్కాదౌష్ణ్యం దర్శదృశ్యతే, తద్వత్, ఏషాజ్ఞప్తిమితిః - అహఙ్కారేజ్ఞాతృత్వప్రతీతిః, చిత్సంపర్కోదితా - చిత్సంపర్కజన్యా. దూషయతి - ఇతితునోఇతి - కుత ఇత్యత్రాహ - సంవిదీతి - సంవిది - జ్ఞానే, జ్ఞత్వబాధాత్ - జ్ఞాతృత్వాభావాదిత్యర్థః. అగ్నిసంపర్కాదయసి అగ్నినిష్ఠస్యైవౌష్ణ్యస్య ప్రతిసన్ధానం దృష్టమ్, అతస్సంవిత్సంబన్ధాదహఙ్కారే సంవిద్వృత్తిజ్ఞాతృతా ప్రతిసన్ధానం నయుజ్యత ఇతి భావః. తదిదముపపాదయతి - జ్ఞాతృత్వమితి - సంవిదః జ్ఞాతృత్వం వస్తుతో నత్వదుపగతమ్—, అతో౽నతత్సంపర్కాదహఙ్కృతౌ జ్ఞాతృత్వం సా తన్మతిరపి ఉపగన్తుం సుశకేతి యోజనా, అహఙ్కారసంబన్ధాత్ సంవిదో౽జ్ఞాతృత్వం తత్ప్రతిసన్ధానఞ్చేత్యపి పక్షం దూషయతి - నాహఙ్కార ఇతి - ఇహోచిదర్థే— అచిత్పదార్థే౽స్మిన్నహఙ్కారే, జ్ఞాతృతాస్థితిన్నలభతే - జ్ఞాతృతావృత్తిం నప్రాప్నోతి - అతస్తత్సంపర్కాత్, ఇహసంవిది - అస్యాంసంవిది, జ్ఞాతృత్వమేతన్మతిరపి—, ఉపగన్తుం నసుశకేతి యోజనా, అహఙ్కారస్యాజ్ఞాతృత్వాభావాత్తత్సంబన్ధాత్సంవిదో౽జ్ఞాతృత్వం తత్ప్రతిసన్ధానఞ్చ నయుజ్యత ఇతి భావః. ॥ ౨౬౭ ॥

శ్లో॥ యదప్యుక్తముభయతో౽నవస్తుతో౽జ్ఞాతృత్వమస్తి, అహఙ్కారస్త్వనుభూతే రభివ్యఞ్జకః స్వాత్మస్థామేవానుభూతి మభివ్యనక్తి ఆదర్శాదివదితి; తదయుక్తమ్, ఆత్మనస్స్వయంజ్యోతిషో జడస్వరూ

సాహఙ్కారాభివ్యఙ్గ్యత్వాయోగాత్. తదుక్తమ్, (శాన్తాఙ్గార ఇవాదిత్య - మహఙ్కారో జడాత్మకః । స్వయంజ్యోతిష మాత్మానం వ్యనక్తి న యుక్తిమత్ ఇతి స్వయంప్రకాశానుభావాధీనసిద్ధయో హి సర్వే పదార్థాః. తత్ర తదాయత్తప్రకాశోఽచిదహఙ్కారోఽనుదితానస్తమితస్వరూపప్రకాశ మశేషార్థసిద్ధిహేతుభూత మనుభవమభివ్యనక్తీత్యాత్మవిదః పరిహసన్తి.

శ్లో ॥ యచ్చోక్తం జ్ఞాతృభావోఽనభిమత ఉభయో
స్తత్త్వతోఽహఙ్కృతిస్తు - వ్యక్త్రీయం సంవిదస్తాంగ
మయతి పునరాదర్శవత్స్వాత్మనిష్ఠామ్ । ఇత్యేత
న్నోచితన్న స్వయముదితరుచేరాత్మనస్స్వాన్యజడాహ-
ఙ్కారవ్యఙ్గ్యత్వమేతత్తదిదమభిహితం యామునైరా
త్మసిద్ధా ॥ ॥ ౧౬౮ ॥

శాన్తాఙ్గారేతి పద్యే ప్రభవతి న యథాఙ్గార ఆదిత్యభానే-
శ్శాన్తస్తద్వత్ క్షమాహఙ్కృతిరితి న జడా స్వప్రకాశా
త్మభానే । సర్వేఽర్థాస్స్వప్రకాశానుభవత ఉదయ
త్సిద్ధయస్తత్సముత్థప్రాకట్యా చేతనాఽహఙ్కృతిరుదయ
లయోత్తీర్ణనైజప్రకాశం ॥ ॥ ౧౬౯ ॥

హేతుం సర్వార్థసిద్ధౌ తమిమమనుభవం సంవ్యనక్తీతి
వార్తా - మత్యన్తం వ్యాహతార్థాం జగతి పరిహస
త్యాత్మవిద్వర్గ ఏతామ్ । ॥ ౧౭౦ ॥

అ ॥ అథ అభివ్యక్తిపక్షం దూషయితు మనువదతి - యచ్చోక్తమితి—

టీ॥ ఉభయోః - సంవిదహఙ్కారయోః, తత్త్వతః - తత్త్వగత్యా, జ్ఞాతృభావః - జ్ఞాతృత్వమ్, అనభిమతః - అనభిమతమిత్యర్థః. ఏకత్ర పూర్వసిద్ధజ్ఞాతృత్వాద్ధ్యాసాత్ అన్యత్ర జ్ఞాతృత్వనిర్వాహః పూర్వస్మిన్పక్షద్వయే, అస్మిన్నభివ్యక్తిపక్షే తు జ్ఞాతృత్వస్య పూర్వసిద్ధిమనపేక్ష్య జ్ఞానాధ్యాసాజ్జ్ఞాతృత్వనిర్వాహ ఇతి వైషమ్యమ్. దూషయతి ఇత్యేతన్నోచితమితి - కుత ఇత్యపేక్షాయాం పాత్మనోఽభివ్యఞ్జకాపేక్షా నాస్తి, అహఙ్కారస్యాభివ్యఞ్జకత్వశక్తిరపి నాస్తీత్యాహ - నస్వయముదితరుచేరిత్యాదినా - స్వోక్తార్థస్య సాంప్రదాయికత్వప్రదర్శనార్థం దృష్టాన్తేన తద్విశదీకరణార్థఞ్చ ఆత్మసిద్ధిగ్రన్థమాహ - తదిదమభిహితమితి - శాన్తాఙ్గారేత్యాద్యాత్మసిద్ధిగ్రన్థశ్లోకస్యార్థమాహ - ప్రభవతీతి - యథా శాన్తాఙ్గారః ఆదిత్యభానే నప్రభవతి, తద్వత్ జడాహఙ్కృతిః స్వప్రకాశాత్మభానే నక్షమేతి యోజనా. ఇతీత్యస్య తదిదమభిహితమిత్యనేనాన్వయః. శాన్తాఙ్గారేత్యాదిశ్లోకతాత్పర్యమాహ - సర్వేఽర్థా ఇతి - సర్వేఽర్థాః— సర్వపదార్థాః, స్వప్రకాశానుభవతః - స్వప్రకాశానుభవబలాత్ ఉదయత్సిద్ధయః - సంభవత్సిద్ధయ ఇత్యర్థః. తత్సముత్థప్రక్రియా చేతనాహఙ్కృతిః. తాదృశానుభవాధీనప్రకాశా చేతనభూతాహఙ్కారః ఉదయలయోత్తీర్ణనైజప్రకాశమ్- అనుదితానస్తమితస్వాభావికప్రకాశయుక్తమ్, సర్వార్థసిద్ధిహేతుమ్ సర్వార్థప్రకాశహేతుభూతమ్, తమిమమనుభవమ్ - తథావిధమేనమనుభవమ్, సంవ్యనక్తితివార్తామ్ - ప్రకాశయతీతివార్తామ్, జగతి—, ఆత్మవిద్వర్గః. ఆత్మవిత్సముదాయః, పరిహసతి - ప్రహసతీత్యర్థః. పరిహాసే హేతుః వ్యాహతార్థామితి - ప్రకాశకస్యానుభవస్య ప్రకాశ్యత్వమ్, ప్రకాశ్యస్యాహఙ్కారస్య ప్రకాశకత్వఞ్చ, వ్యాహతమితి భావః. ॥౨౭౦॥

(శ్రీ॰ కిఞ్చ, అహఙ్కారానుభవయోస్స్వభావవిరోధా, దనుభూ తేరననుభూతిత్వ పరిగ్రహాచ్చ. నవ్యఞ్జకవ్యఙ్గ్యభావః. యథోక్తమ్. (వ్యఞ్జకవ్యఙ్గ్యత్వమన్యోన్యస్య - న్నచస్యాత్ప్రతికూలయోః । వ్యఙ్గ్యత్వే ననుభూతిత్వమాత్మనస్స్యాద్యథాఘట) ఇతి. నచరవికరనికరాణాం స్వాభివ్యఞ్జకకరతలాభివ్యఙ్గ్యత్వవత్ సంవిదభివ్యఙ్గ్యాహఙ్కారాభివ్యఙ్గ్య త్వం సంవిదస్సాధీయః. తత్రాపి రవికరనికరాణాం కరతలాభివ్యఙ్గ్య త్వాభావాత్, కరతలప్రతిహతగతయోర్హి రశ్మయోబహుళాస్స్వ యమేవస్ఫుటతరముపలభ్యన్తఇతి తద్బాహుల్యమాత్రహేతుత్వా త్కరతలస్యనాభివ్యఞ్జకత్వమ్.

శ్లో॥ కిఞ్చాన్యోన్యంభజేతాన్న పునరనుభవాహఙ్కృ
తీవ్యఙ్గ్యతాఞ్చ - వ్యఞ్జకత్వఞ్చ స్వభావప్రతిహతి
రుభయోస్స్యాత్తదాధీనధీస్స్యాత్ । వ్యఞ్జకవ్యఙ్గ్య
త్వమిత్యాదిత ఇదమపిచ జ్ఞాపితంయామునార్యై -
స్తన్నజ్ఞాతృత్వభానం కథమపిసువచంసంవిదోఽహఙ్కృ
తేర్వా ॥ ॥ ౨౭౧ ॥

దృష్టాన్తవ్యఙ్గ్యభూతాత్ కరతలతఇహవ్యఙ్గ్యతాది
త్యరక్తా - వేవంస్వజ్ఞాపితాహఙ్కృతిరవగమయేత్
సంవిదంసేత్యయుక్తమ్ । తత్రాప్యాదిత్యరశ్మేర్నఖ
లుకరతలవ్యఙ్గ్యతాకిన్తురుద్ధా - భాసన్తేతేనసూర్యాం
శవఇహబహుళాస్సుస్ఫుటన్తేస్వతోఽపి ॥ ౨౭౨ ॥

తద్బాహుల్యేహిహేతుః కరతలమిహానవ్యఞ్జకంసూ
ర్యరశ్మే - స్స్వవ్యఙ్గ్యాహఙ్కృతేస్సంవిదవగతికృతో
నోచితోఽయంసపక్షః । ॥ ౨౭౩ ॥

అ॥ ఏతావతా అహఙ్కారానుభవయోరభివ్యఞ్జకత్వమభివ్యఙ్గ్యత్వఞ్చానభ్యుపగమ్య దూషణముక్తమ్ - తదభిఞ్జకత్వాభివ్యఙ్గ్యత్వాభ్యుపగమేఽపి తయోస్తత్పరస్పరన్నోపపద్యతే, స్వభావవిరోధాత్; అనుభవస్య అశేషార్థసిద్ధిహేతుత్వం తద్వ్యతిరిక్తత్వేన అహఙ్కారస్యాస్య తదధీనసిద్ధిత్వఞ్చ స్వభావః. తద్విరోధో దుష్పరిహారః. యథా పితాపుత్రయోరన్యంప్రతి పుత్రత్వే పితృత్వే చ సత్యపి పరస్పరం పితృత్వపుత్రత్వవ్యత్యయో నోపపద్యతే తద్వత్; దూషణాన్తరఞ్చ అనుభూతేరనుభావ్యత్వాభ్యుపగమే అననుభూతిత్వప్రసఙ్గ ఇతి పరోక్తమ్. అనుభూతేరహఙ్కారవ్యఙ్గ్యత్వాభ్యుపగమే దుష్పరిహారమిత్యుక్త్వా ఉక్తార్థసంవాదతయా వ్యఞ్జకవ్యఙ్గ్యత్వ మిత్యాద్యాత్మసిద్ధిగ్రన్థం ప్రదర్శ్య తస్మాత్ కథఞ్చిదపి సంవిదోఽహఙ్కారస్య చ న జ్ఞాతృత్వభానముపపద్యత ఇతి నిగమయతి - కిఞ్చేత్యాదినా—

టీ॥ అన్యోన్యస్య వ్యఞ్జకవ్యఙ్గ్యభావౌ జాలకరన్ధ్రనిష్క్రాన్త సూర్యకిరణకరతలయోర్దృష్ట ఇతి తద్దృష్టాన్తేన సంవిదహఙ్కారయోరపి స ఉపపద్యత ఇత్యాశఙ్క్య తత్రాపి కరతలరుద్ధాస్సూర్యాంశవో బహులాస్సన్తస్స్వయమేవ స్ఫుటం ప్రకాశన్త ఇతి తద్బాహుల్యమాత్రహేతుత్వం కరతలస్య, న తద్వ్యఞ్జకత్వమితి నాయం దృష్టాన్త ఉచిత ఇతి పరిహరతి - దృష్టేత్యాదినా—

శ్రీ॥ కిఞ్చ అస్య సంవిద్రూపస్యాత్మనోఽహఙ్కారనిర్వర్త్యాభివ్యక్తిః కింరూపా; న తావదుత్పత్తిః, స్వతస్సిద్ధతయా అనన్యోత్పాద్యత్వాభ్యుపగమాత్, నాపి తత్ప్రకాశనమ్, తస్యా అనుభవాన్తరాననుభావ్యత్వాత్, తత ఏవ చ న తదనుభవసాధనానుగ్రహః, స హి ద్విధా, జ్ఞేయేష్విన్ద్రియసమ్బన్ధహేతుత్వేన వా, యథా, జాతినిజముఖాదిగ్ర

హానౌ వ్యక్తిదర్పణాదీనాన్నయనాదీన్ద్రియసంబన్ధహేతుత్వేన, బోద్ధృగతకల్మషాపనయనేనవా, యథా, పరతత్త్వావబోధన సాధనస్య శాస్త్రస్య శమదమాదినా - యథోక్తమ్, (కరణానామభూమిత్వాన్నతత్సంబన్ధహేతుతేతి)—

శ్లో ॥ కిఞ్చాస్యాస్సంవిదోహఙ్కృతితత ఉపనతాకీదృశీ
వ్యక్తిరేషా - నోత్పత్తిస్స్వసిద్ధాచిదియమితరతో
నోదితాహ్యభ్యుపేతా । నాప్యేషాస్యాఃప్రకాశో
నుభవతఇతరస్మాన్నహిజ్ఞేయతాస్యాః - సంప్రోక్తాదేవ
హేతోర్నచతదనుభవేసాధనానుగ్రహస్సా ॥౨౭౩౫॥

సద్వైధాహీన్ద్రియార్థాన్వయజనకతయాబోద్ధృదో
షోద్ధృతేర్వా - తత్రాద్యేజాతివక్త్రాదికవిషయ
మతౌ వ్యక్తితోదర్పణాచ్చ । నేత్రాద్యక్షానుబన్ధ
ప్రణయనజనకాజ్జాతివక్త్రాదికేష్వే - ష్వన్త్యేబోద్ధృ
శ్శమాద్యైర్భవతిహిపరతత్త్వావబోధేషుశాస్త్రాత్ ॥

నాయంబోధేహమర్థో ద్వివిధఇహచితస్సాధనా
నుగ్రహోనాస్య - నాద్యోఽక్షాభూమిభావాచ్చితఇ
హ నహితత్సంగకృత్ సోహమర్థః । నాన్త్యోబో
ద్ధాహమర్థేయఇహతుకలుషోద్ధారణన్తత్స్వతో
వా - న్యస్మాద్వాకర్మకర్తృత్వహతిత ఉచితోనైవ
పూర్వోత్రపక్షః ॥ ॥౨౭౪౫॥

నాస్త్యన్యైవాహమర్థః స్థితకలుషహరం కిఞ్చిదన్య
త్ప్రతీతం - తజ్జన్యంతద్విధానేపరిభవతిహి యత్తోహ
ఙ్కృతిస్సేతియుక్తమ్ । ఆచార్యైరాత్తసిద్ధావయమ
పికరణానామితిగ్రన్థతోర్థః - ద్వధానుగ్రాహ్యతా
హఙ్కృతిత ఇహచితోబోధనేనేతి చోక్తః ॥ ౨౬౫ ॥

అ॥ అథ అహఙ్కారేణ అనుభూతే వ్యక్తింపరోక్తాం తేత్రిధావికల్ప్యదూషయతి - కిఞ్చేతి—

టీ॥ అస్యాస్సంవిదః. అహఙ్కృతిత ఉపనతా - అహఙ్కారతోనిష్పన్నా, ఏషావ్యక్తిః కీదృశీతియోజనా. వ్యక్తేరుత్పత్తిరూపత్వం దూషయతినేతి - సా - వ్యక్తిః, నోత్పత్తిః - నోత్పత్తిరూపేత్యర్థః. కుతఇత్యత్రాహ - స్వసిద్ధేతి - స్వసిద్ధా - స్వతఏవసిద్ధా, ఇయమిచ్చేత్ - ఇయంసంవిత్, ఇతరతఉదితానాభ్యుపేతా - ఇతరత ఉత్పన్నా నాఙ్గీకృతా, అతోనోత్పత్తిస్సేతి పూర్వేణాన్వయః. అథవ్యక్తిఃప్రకాశఇతిపక్షం దూషయతి - నాపీతి - ఏషావ్యక్తిః. అస్యాః - సంవిదః, ప్రకాశోపినేత్యన్వయః. కుతఇత్యత్రాహ - అనుభవతఇతి అస్యాః - సంవిదః, హి - యతః, ఇతరస్మాదనుభవతః, అన్యస్మాదనుభవాత్, నజ్ఞేయతా - జ్ఞేయతాన, అతోవ్యక్తిర్నాస్యాః ప్రకాశఇతి పూర్వేణాన్వయః. ప్రకాశస్యజ్ఞానాన్తరవిషయతారూపస్య అనుభవాన్తరావేద్యాయాంసంవిద్యసంభవాత్ ప్రకాశోవ్యక్తిరితి వక్తుమశక్యతఇతిభావః. అనుభవసాధనానుగ్రాహ్యావ్యక్తిరితిపక్షం దూషయతి - సంప్రోక్తాదేవేతి - సా - వ్యక్తిః; తదనుభవే - సంవిదనుభవే, సాధనానుగ్రాహః - సాధనానుగ్రాహరూపా, న - నభవతీత్యర్థః. కుతఇత్యత్రాహ - సంప్రోక్తాదేవహేతోః - అనుభవాన్తరావిషయత్వాదేవప్రోక్తాద్ధేతోరిత్యర్థః. ॥ ౨౬౩౫ ॥

అథ వ్యక్తేరనుభవసాధనానుగ్రహరూపత్వం ద్వివిధస్య ప్రసిద్ధస్య అర్థబోధసాధనానుగ్రహస్య అహఙ్కారే అభావేన నిరాకర్తుమ్. అనుభవసాధనానుగ్రహం వివేచయతి- స ద్వేధాహీతి - సః - అనుభవసాధనానుగ్రహః, ద్వేధాహి ద్వివిధో హీత్యర్థః. తస్య ద్వైవిధ్యముక్తం ప్రదర్శయతి - ఇన్ద్రియార్థేతి - ఇన్ద్రియార్థాన్వయజనకతయా - ఇన్ద్రియార్థసన్నికర్షహేతుత్వేన, బోద్ధృదోషోద్ధృతేర్వా - బోద్ధృగతదోషాపనయనేన వేత్యర్థః. తత్ర ఇన్ద్రియార్థసన్నికర్షజనకత్వేన అనుభవసాధనానుగ్రహస్థలముదాహరతి తత్రేతి - తత్ర - ఉక్తయోర్ద్వివిధయోరనుగ్రహయోర్మధ్యే ఆద్యః - ఇన్ద్రియార్థసన్నికర్షజనకత్వేన సాధనానుగ్రహః, జాతివక్త్రాదికవిషయమతౌ - జాతివక్త్రాదికవిషయకబుద్ధౌ, ఏషు - జాతివక్త్రాదికేషు, నేత్రాదివ్యాపారానుబన్ధప్రేరణజనకాత్ - నయనాదీన్ద్రియసన్నికర్షోత్పాదహేతుభూతాత్, వ్యక్తితో దర్పణాచ్చ - వ్యక్తేర్దర్పణాచ్చ, భవతీత్యధ్యాహారేణాన్వయః. ఇన్ద్రియార్థసన్నికర్షజనకతయా అర్థావబోధసాధనానుగ్రహో ఘటాదౌ ఘటత్వాది ప్రత్యక్షే జననీయే తాదృశప్రత్యక్షహేతుభూతం ఘటత్వాదిజాతిగతేన్ద్రియసంయుక్తాపృథక్సిద్ధిరూపసన్నికర్షం జనయిత్వా వ్యక్తితః క్రియత ఇతి వ్యక్తిస్తాదృశబోధసాధనానుగ్రాహికా, దర్పణే ముఖప్రత్యక్షే జననీయే ముఖగతేన్ద్రియసన్నికర్షం, జనయిత్వా దర్పణేన తత్ప్రత్యక్షసాధనానుగ్రహః క్రియత ఇతి దర్పణం తాదృశబోధానుగ్రాహకమితి - ద్వితీయముదాహరతి-అన్త్య ఇతి - శాస్త్రాత్ పరతత్త్వావబోధే - శాస్త్రతః పరతత్త్వావబోధే జననీయే, శమాద్యైః, సాధనానుగ్రహోఽన్త్య ఇత్యన్వయః.

నిరుక్తోద్వివిధోఽపిసాధనానుగ్రాహకోఽహఙ్కృతి తస్సంవిదో నభవతీత్యాహ - నాయంబోధఇతి - అస్యాః-, చితః - సంవిదః, ఇహ బోధే - అస్మిన్నవబోధే, అహమర్థాత్ - ద్వివిధోఽయం సాధనానుగ్రాహః, న - నభవతీత్యర్థః. తత్ర ఆద్యమిన్ద్రియార్థసన్నికర్షజనకత్వేన సాధనానుగ్రాహకత్వం ప్రతిక్షిపతి - నాద్యఇతి - చితః - సంవిదః, అక్షాభూమిభావాత్ - ఇన్ద్రియాగోచరత్వాత్, ఇహ— అస్యాంచితి, సోఽహమర్థః - సోఽహఙ్కారః, హి - యతః, నతత్సఙ్గకృత్ నసంవిదిన్ద్రియసన్నికర్షహేతుర్భవతి, అతోనాద్యఇతియోజనా. ఇన్ద్రియార్థసన్నికర్షహేతుత్వేన బోధానుగ్రాహకత్వంహి అహఙ్కారస్య చితఇన్ద్రియసన్నికర్షే సత్యేవభవతి. తదభావాత్తన్నభవతీతిభావః. బోద్ధృగత కల్మషాపనయనేనబోధ సాధనానుగ్రాహకోద్వితీయోఽప్యహఙ్కారోన్నభవతీత్యాహ - నాన్త్యఇతి - అహమర్థోయోబోద్ధా—, ఇహతు, తత్కలుషోద్ధారణంస్వతోవా, అన్యస్మాద్వేతి, యోజనా. తత్రాద్యపక్షందూషయతి - కర్మకర్తృత్వహతిత ఇతి - కర్మకర్తృత్వహతితః - కర్మత్వకర్తృత్వయోర్విరోధాత్, అత్రపూర్వఃపక్షోనైవోచితఇతియోజనా. అయంభావః. అహఙ్కారస్యబోద్ధుస్స్వనిష్ఠకలుషాపహరణేన బోధానుగ్రాహకత్వమభిమతఞ్చేత్ తత్కింస్వనిష్ఠదోషహరత్వంస్వస్య సాక్షాద్వా, పరంపరయావా, సాక్షాదితిపక్షః శోధ్యత్వశోధకత్వయోరేకస్మిన్విరోధాన్నసంభవతీతి. ॥ ౨౭౫ ॥

పరంపరయేతిపక్షందూషయతి - నాన్త్యఇతి- అహమర్థస్య దోషహరమ్ - అహమర్థనిష్ఠకలుషనివారకమ్, తజ్జన్యమ్— అహమర్థజన్యమ్, అన్యత్కిఞ్చిన్నప్రతీతమ్ - అన్యద్వస్తు

కిమపి న ప్రమాణప్రతిపన్నమ్, యతః - యతో హేతోః, సాఽహఙ్కృతిః - తద్విధానే - తాదృశవస్తునిష్పాదనే, ప్రభవతి - సమర్థా భవతి, ఇత్యుక్తమ్, ఇతి వక్తుం యుక్తమిత్యర్థః. అహఙ్కారస్య సద్వారకతయాఽస్వనిష్ఠకల్మషోద్ధారకత్వే మహాఙ్కారజన్యస్య తన్నిష్ఠకలుషహారస్యైకస్య చిత్ప్రమాణికత్వమేవ స్యాత్, తదభావాత్తన్న భవతీతి భావః. ఉక్తోద్వేషధోఽప్యనుగ్రహేణాఽహఙ్కారతస్సంవిదనుభవసాధనే న భవతీత్యర్థః కరణానామభూమిత్వాదిత్యాత్మసిద్ధి గ్రన్థమాచార్యోక్తం ప్రమాణయతి - ఆచార్యైరితి. ॥ ౨౯౬ ॥

శ్రీ ॥ కిఞ్చ అనుభూతేరనుభావ్యత్వాభ్యుపగమేఽప్యహమర్థేన న తదనుభవసాధనానుగ్రహస్సువచః - సహ్యనుభావ్యానుభవోత్పత్తిప్రతిబన్ధకనిరసనేన భవేత్ యథా రూపాదిగ్రహణోత్పత్తినిరోధిసన్తమసనిరసనేన చక్షుషో దీపాదినా. న చేహ తథావిధన్నిరసనీయం సంభావ్యతే, న తావత్సంవిదాత్మగతం తద్జ్ఞానోత్పత్తినిరోధి కిఞ్చిదస్య హఙ్కారాపనేయమస్తి, అస్తి హ్యజ్ఞానమితి చేన్న, అజ్ఞానస్య అహఙ్కారాపనోద్యత్వానభ్యుపగమాత్, జ్ఞానమేవ హ్యజ్ఞానస్య నివర్తకమ్, న చ సంవిదాశ్రయత్వమజ్ఞానస్య సంభవతి. జ్ఞానసమానాశ్రయత్వాత్, తత్సమానవిషయత్వాచ్చ, జ్ఞాతృభావ విషయభావవిరహితే జ్ఞానమాత్రే సాక్షిణి న జ్ఞానం భవితుమర్హతి, యథా జ్ఞానాశ్రయత్వప్రసక్తిశూన్యత్వేన ఘటాదేర్నాజ్ఞానాశ్రయత్వమ్, తథా జ్ఞానమాత్రేఽపి జ్ఞానాశ్రయత్వాభావేన నాజ్ఞానాశ్రయత్వం స్యాత్.

శ్లో ॥ కిఞ్చాత్రజ్ఞేయతామప్యనుభవ ఉరరీకుర్వతా
స్యాత్తదీయ - జ్ఞానేఽయం సాధనానుగ్రహ ఇహ సువచో నాహమర్థాత్ కథఞ్చిత్ । సహ్యర్థజ్ఞానజన్మ
ప్రతివిఘటకనిరాసేన హి స్యాద్యథా వా - దీపాద్యైః
రూపభానప్రతివిఘటకతమోవారణాచ్చక్షురాదేః ॥ ॥

నైహైతాదృఙ్నివార్యం కిమపి భవతి సంభావితన్నాతిసంవి- ద్యేతజ్జ్ఞానోదయస్యోపహతికృదహమర్థేన నాజ్ఞానమీదృక్ । నాహఙ్కారాన్నాశ్యం త్వదభిమతమిదంతత్త్వవిజ్ఞాననాశ్యం - హ్యేతన్నో సంవిదంతాం శ్రీయతిమతి సమానాశ్రయత్వేన తస్య ॥ ౨౭౫ ॥

జ్ఞాతృత్వజ్ఞేయతావర్జితఇహ నహి సా సాక్షిణి జ్ఞానమాత్రే- ఽవిద్యాతుస్థాతుమర్హా ఘటఇవ విగతజ్ఞానవృత్తి ప్రసక్తా । ॥ ౨౭౬ ॥

అ॥ పూర్వం సంవిద ఇన్ద్రియగోచరత్వాభ్యుపగమేన దూషణముక్తమ్, అథ అనుభావ్యత్వాభ్యుపగమేపి దూషణమాహ— కిఞ్చేతి—

టీ॥ అనుగ్రహస్వరూపం శిక్షయతి — నహీతి - నహి - అనుభవసాధనానుగ్రాహ్యాహి, అర్థజ్ఞానజన్మప్రతివిఘటకనిరాసేన హి స్యాత్, అర్థానుభవోదయప్రతిబన్ధకనివర్తనేన స్యాదితి భావః. అస్యానుగ్రహస్యోదాహరణమాహ - యథా వేతి - చక్షురాదేః - రూపభానప్రతివిఘటకతమోవారణాత్ - రూపప్రత్యక్షప్రతిబన్ధకతమోనివారణాత్, దీపాద్యైర్యథాఽనుగ్రాహ ఇత్యనుషఙ్గేణాన్వయః.

ఏతాదృశోఽనుగ్రాహః ప్రకృతే నాస్తీత్యాహ - నైహేతి— ఇహ - అహఙ్కారేణ సంవిదోఽనుభవస్థలే, ఏతాదృక్ - అనుభవవిరోధి, కిమపి నివార్యం సంభావితన్న భవతీత్యన్వయః. నైహేత్యనేన సామాన్యత ఉక్తం విశేషత ఉపపాదయతి - నాతిసంవిదీతి - అతిసంవిది - ఏతజ్జ్ఞానోదయస్యోపహతికృత్ - ఏతజ్జ్ఞానోత్పత్తిప్రతిబన్ధకృత్, అహ

మోఘేఽనివార్యం కిమపినేతి నివార్యమిత్యస్యానుషఙ్గేణాన్వయః. అథ అజ్ఞానమేవేదృశమిత్యాశఙ్క్యపరిహరతి - నాజ్ఞానమితి - కుతఇత్యత్రాహ - నాహఙ్కారేతి - ఇదమ్ - అజ్ఞానమ్, అహఙ్కారాపనోద్యమ్ అహఙ్కారనాశ్యమ్, నత్వదభిమతమితియోజనా. అజ్ఞానస్య అహఙ్కారనాశ్యత్వేన త్వయా అనభ్యుపగమాదజ్ఞానమీదృశమితి వక్తున్నశక్యమితిభావః. తర్హ్యజ్ఞానస్య కేననాశఇత్యత్రాహ - తత్త్వవిజ్ఞాననాశ్యమితి - అజ్ఞానస్యసంవిన్నిష్ఠత్వానభ్యుపగమాదపినతస్య తథాత్వమిత్యాహ - నోసంవిదమితి— తత్ - అజ్ఞానమ్, సంవిదమ్ - అనుభూతిన్నోశ్రియతి - నాశ్రియతీత్యర్థః. కుతఇత్యత్రాహ - మతిసమానాశ్రియత్వేనేతి - జ్ఞానసమానాశ్రియత్వేనేత్యర్థః. అత్ర ఆశ్రియపదంవిషయపరమపి, అజ్ఞానస్య జ్ఞానసమానాశ్రియత్వ, జ్ఞానసమానవిషయకత్వయోః పరైరఙ్గీకారేణ జ్ఞానాశ్రయీభూతాయాం తదవిషయీభూతాయాఞ్చ సంవిది అజ్ఞానన్నస్థాతుమర్హతీతిభావః. సంవిదోఽజ్ఞానాశ్రియత్వాభావముక్తమేవ సహేతుకం సదృష్టాన్తముపపాదయతి - జ్ఞాతృత్వేతి - జ్ఞాతృత్వజ్ఞేయతావర్జితే - జ్ఞాతృత్వజ్ఞేయతాశూన్యే, ఇహజ్ఞానమాత్రేసాక్షిణి - ఇహనిర్విశేషకూటస్థజ్ఞానే సాఽవిద్యాస్థాతుమర్హా - దృష్టాన్తమాహ - ఘటఇవేతి విగతజ్ఞానసఙ్గవిసక్తౌ జ్ఞానాశ్రియత్వవిసక్తిశూన్యే, ఘటఇవ ఘటేయథాసా స్థాతున్నార్హతి, తద్వదిత్యర్థః. ॥ ౨౮ ॥

శ్రీ॥ సంవిదోఽజ్ఞానాశ్రియత్వాభ్యుపగమేప్యుక్తతయాభ్యుపగతాయాస్తస్యా జ్ఞానవిషయత్వాభావేన జ్ఞానేన నతద్గతాజ్ఞాననివృత్తిః. జ్ఞానంహిస్వవిషయఏవాజ్ఞానన్నివర్తయతి, యథారజ్జ్వాదౌ అతోఽనకేనాపికదాచిత్ సంవిదాశ్రియమజ్ఞానముచ్ఛిద్యేత. అస్యచస

దసదనిర్వచనీయస్యాజ్ఞానస్యస్వరూపమేవదుర్నిరూప మిత్యుపరిష్టాద్వక్ష్యతే జ్ఞానప్రాగభావరూపస్యచాజ్ఞానస్య జ్ఞానోత్పత్తివిరోధిత్వాభావేన నతన్నిరసనేన తద్జ్ఞానసాధనానుగ్రహః, అతో నకేనాపిప్రకారేణ అహఙ్కారేణ అనుభూతేరభివ్యక్తిః.

శ్లో॥ సంవిద్వ్యజ్ఞానమాస్తాం నఖలునిరసనంతస్యతు
జ్ఞానతస్స్యాత్ - సవిత్త్వాత్తేత్యుపేతాన భవదభిమతా
తత్రితుజ్ఞేయతావై । జ్ఞానంహ్యజ్ఞానముత్సాదయతి
విషయఏవస్వకీయే యథావారజ్యాదౌ తన్నవిన్దేత్
ప్రతిహతిమమతిస్సంవిదీహాస్థితాపి ॥ ॥ ౨౮౦ ॥

అజ్ఞానస్యస్వరూపంసదసదితిచ నిర్వాచ్యతావర్జితం
స్య - వ్యాహతాద్దుర్నిరూపంతదితినువిశదం వక్ష్య
తేతోపరిష్టాత్ । జ్ఞానస్యప్రాగభావోయదిమతఇహ
తేఽజ్ఞానమస్యో పరోధోనజ్ఞానేనేతి నస్యాత్తదప
హరణతోనుగ్రహోహ్యజ్ఞానహేతోః ॥ ౨౮౧ ॥

తస్మాదుక్తప్రకారేష్విహబహుషునవై సంవిదుక్తాకథ
ఞ్చి - ద్వ్యజ్ఞ్యేతిప్రోక్తరీత్యాకథయితుముచితా సాహ
మర్థాత్సుధీభిః । ॥ ౨౮౨ ॥

అ॥ ఏవం సంవిదోఽజ్ఞానాశ్రయత్వానభ్యుపగమేనదూషణముక్తమ్, తదభ్యుపగమేపిదూషణమాహ - సంవిదీతి—

టీ॥ అవచ్ఛిన్నజ్ఞానస్య అనుభావ్యత్వే అఙ్గీకృతేప్య నవచ్ఛిన్నస్యాత్మభూతస్య జ్ఞానస్యానుభావ్యత్వానభ్యుపగమాదిత్యభిప్రాయేణాహ - సంవిదీతి జ్ఞానవిషయఏవ అజ్ఞాననివృత్తిం సదృష్టాన్తమాహ

జ్ఞానంహీతి— యద్యవిషయేప్యజ్ఞాననివృత్తి స్తర్హి శుక్తిజ్ఞానేన సర్పభ్రమనివృత్తిస్స్యాదిత్యభిప్రాయః ఏవం జ్ఞాననివర్త్యాజ్ఞానాశ్రయత్వే సంవిదోఽజ్ఞానవిషయత్వే ప్రసజ్జఇత్యుక్తంభవతి - ఆశ్రయత్వాభ్యుపగమేనోక్తం దూషణన్నిగమయతి – తదితి - తత్ - తస్మాత్, ఇహసంవిది—, స్థితాపి అమతిః - అవిద్యా, ప్రతిహతిమ్ - పరిహారమ్, నవిన్దేత్ - నగచ్ఛేదితి యోజనా. ॥ ౨౮౦ ॥

త్వయాఽహఙ్కారాపనోద్యత్వేనోక్తమజ్ఞానం కింసదసదనిర్వచనీయమ్; ఉతజ్ఞానప్రాగభావరూప, మితి వికల్ప్య ప్రథమే దూషణమాహ - అజ్ఞానస్యేతి - ద్వితీయే దూషణమాహ— జ్ఞానస్యేతి - జ్ఞానస్యప్రాగభావః, యదితేఽజ్ఞానమ్మతః - యదితవ అజ్ఞానరూపత్వేనాభిమతః. తర్హి, అస్యజ్ఞానప్రాగభావస్య, నజ్ఞానేనోపరోధః — నజ్ఞానోత్పత్తౌ ప్రతిబన్ధకత్వమ్, అతః—, తదపహరణతః - తత్పరిహారేణ, జ్ఞానహేతోః - జ్ఞానసాధనస్య, అనుగ్రహోనస్యాత్ - అనుగ్రహోనసంభవతీత్యర్థః. అభివ్యక్తేర్నిరూపత్వన్నిగమయతి - తస్మాదితి - కథఞ్చిదితి - కేనాపి ప్రకారేణ - ఉత్పాదకత్వేనవా, ప్రకాశకత్వేనవా, అనుభవసాధనానుగ్రాహకత్వేనవేత్యర్థః. సా - ఉక్తాసంవిత్, ప్రోక్తరీత్యా-, అహమర్థాద్వ్యజ్యేతసుధీభిర్నకథయితుముచితేతి యోజనా.

శ్రీ॥ నచస్వాశ్రయతయా అభివ్యఙ్గ్యాభివ్యఞ్జనమభివ్యఞ్జకానాంస్వభావః. ప్రదీపాదిష్వదర్శనాత్, యథావస్థితపదార్థప్రతీత్యనుగుణస్వాభావ్యాచ్చ జ్ఞానతత్సాధనయోరనుగ్రాహకస్యచ; తచ్చస్వతఃప్రామాణ్యన్యాయసిద్ధమ్, నహిదర్పణాదిర్ముఖాదేరభివ్యఞ్జకః. అపితుచాక్షుషతేజఃప్రతిఫలనరూప దోషహేతుః. తద్దోషకృతశ్చ తత్రాన్యథావభాసః, అభివ్యఞ్జకస్త్వాలోకాదిరేవ.

శ్లో॥ ఆత్మస్థత్వేననవ్యఞ్జకమిహ జగతివ్యఞ్జకానాం
స్వభావో - దీపాదౌతస్యబాధాన్నహిసగమయతి
స్వాత్మనిష్ఠం ఘటాదిమ్ । జ్ఞానైతత్సాధనానాంభవతి
హితదనుగ్రాహకాణాఞ్చలోకే - యాథాత్మ్యేనభా
నం తదనుగుణతయావర్తనఞ్చ స్వభావః ॥ ౨౭-౨౫ ॥

పారిమాణ్యన్యాయసిద్ధంస్వతఇదమిహ నవ్యఞ్జకోద
ర్పణాది . వక్త్రాదౌకిన్తుచక్షుఃప్రతిఫలన ఇహత్వో
పదోషేనిదానమ్ । తద్దోషాదన్యథాధీర్భవతి పున
రిహవ్యఞ్జకాదీప్తిరేవ - త్వేతద్దృష్టాన్తతోనోభవతి
హిభవతోపేక్షితార్థస్యసిద్ధిః ॥ ౨౭-౨౬ ॥

అ॥ అథ స్వాత్మస్థతయా అభివ్యక్తిం దూషయతి . ఆత్మస్థ
త్వేనేతి—

టీ॥ ఇహజగతి, ఆత్మస్థత్వేనవ్యఞ్జనం వ్యఞ్జకానాన్నస్వభావ ఇతియోజనా. కుతఇత్యత్రాహ దీపాదావితి - తస్య - ఆత్మస్థతయా వ్యఞ్జనస్య, దీపాదౌ - దీపాదౌవ్యఞ్జకే, బాధాత్ - విరహాదిత్యర్థః బాధమేవోపపాదయతి - నహీతి - సః - దీపాదిర్వ్యఞ్జకః, ఘటాదిమ్ ఘటాదికంపదార్థం వ్యఙ్గ్యభూతమ్. స్వాత్మనిష్ఠమ్ - స్వనిష్ఠతయా, నగమయతిహి - నజ్ఞాపయతిఖల్విత్యర్థః. హేత్వన్తరఞ్చాహ — జ్ఞానేతి - లోకే - జ్ఞానైతత్సాధనానామ్ - జ్ఞానానామ్, తత్సాధనానామ్, తదనుగ్రాహకాణాఞ్చ - జ్ఞానసాధనానుగ్రాహకాణాఞ్చ, యాథాత్మ్యేనభానమ్ - యథావస్థితతయాభానమ్, తదనుగుణతయావర్తనఞ్చ తథావిధభానోపయోగితయాస్థితిశ్చ, స్వభావః. స్వాభావికాకారః, భవతి—, తథాచ జ్ఞానానాం యథావస్థితపదార్థవిషయతాకత్వస్య

తత్సాధనానాం తదనుగ్రాహకాణాఞ్చ, తదుపయోగిత్వస్యచ స్వాభావికాకారత్వాద్జ్ఞానేషు వ్యఞ్జకేషుచ అయథావస్థితపదార్థవిషయకత్వం, తదుపయోగిత్వఞ్చ నసంభవతీతిభావః. ॥ ౨౮-౨౫ ॥

తదిదముపపాదయతి - ప్రామాణ్యన్యాయసిద్ధమితి - ఇదమ్- జ్ఞానాదీనాంయాథార్థ్యేన భానాదికమ్, స్వతఃప్రామాణ్యన్యాయసిద్ధమితి యోజనా. అథ దర్పణాదేః స్వనిష్ఠతయావక్త్రాద్యభివ్యఞ్జకత్వం పరోక్తందూషయతి— ఇహేతి - ఇహవక్త్రాదౌదర్పణాది ర్నవ్యఞ్జక ఇతి యోజనా. దర్పణాదేర్వ్యఞ్జకత్వాభావే తస్య వక్త్రాదిభానే కథముపయోగిత్వ మిత్యత్రాహ - కిన్త్వితి— ఇహచక్షుః ప్రతిఫలనేదోషేతు—, ఏషః - దర్పణాదిః, నిదానమ్ - కారణమిత్యర్థః. తస్యదోషత్వం కథ మి త్య త్రా హ - తద్దోషాదితి - తద్దోషాత్ - చక్షుఃప్రతిఫలనదోషాదేవ, అన్యథాధీః - దర్పణనిష్ఠతయాముఖబుద్ధిః, భవతి. జాయతే, అన్యథాప్రతిపత్తిహేతుత్వాత్తస్య దోషత్వమితిభావః. తర్హివక్త్రాదివ్యఞ్జకః క ఇత్యత్రాహ - ఇహవ్యఞ్జికేతి - ఇహ - వక్త్రే, వ్యఞ్జికా - జ్ఞాపికా, దీప్తిరేవ - ఆలోకశబ్దితసూర్యరశ్మిరేవేత్యర్థః. ఏతావతా దర్పణస్యస్వనిష్ఠతయావక్త్రాది వ్యఞ్జకత్వం వ్యుదస్య తద్దృష్టాన్తేన అహఙ్కారస్య స్వనిష్ఠతయా సంవిదభి వ్యఞ్జకత్వంపరోక్తందూషయతి ఏతద్దృష్టాన్తఇతి. ॥ ౨౮-౩౫ ॥

శ్రీ॥ నచేహ తథా అహఙ్కారేణ సంవిదిస్వప్రకాశాయాం తాదృశదోషాపాదనం సంభవతి, వ్యక్తేస్తుజాతిరాకారఇతి, తదాశ్రియతయా ప్రతీతిః, నతువ్యక్తివ్యఙ్గ్యత్వాత్, అతోఽన్తఃకరణభూతాహఙ్కారస్థతయా సంవిత్ఫలబ్ధేర్నస్తుతో దోషతోవా, నకిఞ్చి

దిహంకారణమితి నాహఙ్కారస్య జ్ఞాతృత్వం తదుపలబ్ధిర్వా, తస్మాత్స్వ త ఏవ జ్ఞాతృతయా సిద్ధ్యన్నహమర్థ ఏవ ప్రత్యగాత్మా, న జ్ఞప్తిమాత్రమ్, అహంభావవిగమే తు, జ్ఞప్తేరపి న ప్రత్యక్త్వసిద్ధిరిత్యుక్తమ్.

శ్లో ॥ తద్వత్ప్రోక్తాహమర్థాన్న పునరనుభవే స్వ
ప్రకాశేపి దోష - స్తాదృక్సంభావ్యతేఽహఙ్కృతిత
ఇహాయత్తోభ్రాన్తిరుక్తా ఘటేత । వ్యక్తేస్స్వజాతి
రాకార ఇతి భవతి ధీస్తత్ర తస్యాస్తయోర్న - వ్యఙ్క్త్ర
వ్యఙ్గ్యత్వయోగాదపి తు భవతి సాధర్మ్యధర్మిత్వయో
గాత్ ॥ ॥ ౨౮౪ ॥

అన్తఃకృత్యాత్మకాహఙ్కృతి గుణపథయా సంవిదో
స్యాః ప్రతీతే - ర్హేతుః కోఽప్యత్ర నైవాస్త్యను కథిత
దిశా వస్తుతో దోషతో వా । జ్ఞాతృత్వం తస్య ధీర్వా
న ఖలు సముచితాహఙ్కృతేస్తత్స్వతో హి - జ్ఞాతృ
త్వేనైవ సిద్ధ్యన్నహమితి లసితః ప్రత్యగర్థో య
మాత్మా ॥ ॥ ౨౮౫ ॥

నైవాత్మా జ్ఞప్తిమాత్రన్న యదిమతమహంభావయుక్తం
తదేతత్ - ప్రత్యగ్భావోత్ర న స్యాదితి కథితమిదం
పూర్వమేవోపపత్త్యా । ॥ ౨౮౬ ॥

అ ॥ అహఙ్కారస్య మూర్తస్వచ్ఛస్థూలద్రవ్యత్వాభావాత్, సంవిదో జ్ఞేయత్వాభావా, దచాక్షుషత్వాచ్చ, అహఙ్కారేణ సంవివిద్యవిషయభూతాయాం తద్గ్రాహకవస్తుప్రతిఫలనదోషో న సంభవతీత్యాహ - తద్వదితి—

టీ॥ వ్యక్తౌజాతిప్రతీతీతి నిర్ణయతధర్మధర్మిభావాత్, నతు వ్యఞ్జకవ్యఙ్గ్యభావాదిత్యాహ - వ్యక్తేరితి - వస్తుతో హేతుః ధర్మధర్మిభావాదిః దోషవిధయా హేతుః ప్రతీతిఫలనాదిః, వస్తుతః కారణాభావాన్న జ్ఞాతృత్వం యుజ్యతే, దోషరూపకారణాభావాన్న తద్ధీర్ధర్మవతీత్యభిప్రాయేణాహ - జ్ఞాతృత్వం తస్య ధీవేతి— జ్ఞాతురాత్మత్వన్నిగమతి - తదితి — తత్ - తస్మాదిత్యర్థః. జ్ఞప్తేరాత్మత్వమయుక్తమ్, అహన్త్వాభావే ప్రత్యక్త్వాయోగాదిత్యాహ - నైవాత్మేతి - అహమితి వ్యవహారానుగుణభానవిరహే స్వస్మైభాసమానత్వన్న స్యాత్, అతః ప్రత్యక్త్వమప్యహమర్థస్యైవాత్మత్వసాధకమిత్యర్థః. ॥ ౨౮౫ ॥

శ్రీ॥ తమోగుణాభిభవాత్పరాగర్థానుభవాభావాచ్చ అహమర్థస్య వివిక్తస్ఫుటప్రతిభాసాభావేప్యహమిత్యేకాకారేణాత్మనస్స్ఫురణాత్ సుషుప్తావపినాహంభావవిగమః. భవదభిమతాయా అనుభూతేరపి తత్రైవప్రథేతి వక్తవ్యమ్, నహి సుప్తోత్థితః కశ్చిదహంభావవియుక్తార్థాన్తరప్రత్యనీకాకారాజ్ఞప్తిరహమజ్ఞానసాక్షితయా అవతిష్ఠ ఇత్యేవంవిధాం స్వాపసమకాలామనుభూతిం పరామృశతి, ఏవం హి సుప్తోత్థితస్య పరామర్శః, సుఖమహమస్వాప్సమితి, అనేన ప్రత్యవమర్శేన తదానీమప్యహమర్థస్యైవాత్మనస్సుఖిత్వం జ్ఞాతృత్వఞ్చజ్ఞాయతే.

శ్లో॥ స్ఫూర్తిస్సుప్తౌచదృష్టాహ్యవిశదమహమర్థా
త్మనస్స్వప్రబోధా-న్నాహంభావప్రహాణంస్ఫుటమతి
విరహస్తస్యతద్ధేత్వభావాత్ । హేతుస్తస్యాః పరా
చోనుభవఇతితమోదోషదుష్టేఽహమర్థే - నస్వ
పేస్యాత్పరాచోనుభవఇతి తతో న స్ఫుటోత్రాహ
మర్థః॥ ॥ ౨౮౬ ॥

ప్రత్యక్త్వం స్వతాయా అపి భవతి తథైవానుభూతేః
పరిభవతి - స్వాపోత్తీర్ణో నకశ్చిత్ స్వపనసమయగాం
సంవిదన్తామవైతి । సోఽహంజ్ఞప్తిస్తదానీమభవమల
సితాహన్త కాంథాన్తరే స్యాత్. త్తీర్ణో జ్ఞానస్యసాక్షీ
త్యపితుసుఖమహంసుప్తవానిత్యవైతి ॥ ౨౮౮ ॥

ఏషాతుప్రత్యభిజ్ఞా ఉపగమయతితదాప్యస్తనీహాహ
మర్థజ్ఞప్తిం సాక్ష్యవత్తామపిచను విశదంయాత్వ
నహార్యపలాపా । ॥ ౨౮౮౪ ॥

అ॥ సుషుప్తౌ అహమర్థస్ఫురణమస్తీతి సాధయతి - స్ఫూర్తిరితి—

టీ॥ నచతర్హి నాహంఖల్వయమేవం సంప్రత్యాత్మానం జానాత్యయమహమస్మీతిశ్రుతేర్నామప్యహన్నజ్ఞాతవానితి పరామర్శస్యచవిరోధః, తదానీమహమర్థాస్ఫూర్తిరేవేతి శఙ్కనీయమ్, తదానీమహమర్థస్యావిశదస్ఫూర్త్యఙ్గీకారేణ తాదృశశ్రుతిప్రత్యవమర్శయోరవిరోధాదిత్యాహ - అవిశదమితి - అహమర్థాత్మనస్సుషుప్తావాప్రబోధాత్ స్ఫూర్తిర్దృష్టానాహంభావప్రహాణమితియోజనా. ననుతర్హి అహమర్థస్య స్ఫుటప్రతీతివిరహః కుతఇత్యత్రాహ-స్ఫుటమతివిరహఇతి - తస్య - అహమర్థస్య, స్ఫుటమతివిరహః - స్ఫుటప్రతిపత్తివిరహః, తద్ధేత్వభావాత్ - స్ఫుటప్రతిపత్తిహేతోరభావాదిత్యర్థః. అహమర్థస్య స్ఫుటప్రతిపత్తౌకోహేతుః, యద్విరహాత్తదానీంస్ఫుటప్రతిపత్తివిరహ ఇత్యుచ్యేత్యత్రాహ - హేతుస్తస్యాఇతి - తస్యాః - అహమర్థస్యస్ఫుటప్రతిపత్తేః, పరాచోఽనుభవః పరాగర్థస్యానుభవః, హేతుః - కారణమ్, ఇతి - ఇత్యతో

హేతోరిత్యర్థః. స్వాపే పరాగర్థానుభవః కుతో నేత్యత ఆహ — తమోదోషదుష్ట ఇతి - తమోదోషస్య పరాగర్థానుభవప్రతిబన్ధకత్వాత్తద్దశాయామహమర్థస్య తద్దోషదుష్టత్వాన్న పరాగర్థానుభవ ఇత్యాహ - న స్వాప ఇతి - స్వాపే పరాగర్థానుభవ విరహాదహమర్థస్య విశదానుభవో నేతి నిగమయతి - తతో న స్ఫుట ఇతి - విశదావభాసాభావాదహమర్థస్ఫురణమేవ నాస్తీత్యత ఆహ - వక్తవ్యమితి - న కేవలమహమర్థస్ఫురణ ఏవావైశద్యదోషః, అనుభూతిస్ఫురణేఽపి సత్త్వయా వాచ్యః. అతోఽవిశదావభాసాభావా, న్నాస్తిత్వ ఇచ్ఛజ్ఞప్త్యాత్మనోఽపి తదానీం స్ఫురణం న స్యాత్, జ్ఞాతృజ్ఞేయోపశ్లేషవిరహాత్ స్ఫుటానవభాస ఇతి హి తవాభ్యుపగమ ఇత్యభిప్రాయః, త్వన్మతాయాః - త్వదభిమతాయాః, అనుభూతేః —, తథైవ ప్రథేతి - స్వాపకాలే అవిశదస్ఫూర్తిరేవేతి త్వయాఽపి వక్తవ్యమితి యోజనా. సుషుప్తావాత్మస్ఫురణాభ్యుపగమే అహమర్థ విశదావభాసాభ్యుపగమే చ తుల్యేఽపి చృషావాదిపక్షాత్ స్వపక్షే ప్రమాణానుగుణ్యం వివక్షుః పరపక్షే ప్రమాణాననుగుణత్వం దర్శయతి - స్వాపోత్తీర్ణ ఇతి - స్వాపోత్తీర్ణః కశ్చిత్ - సుప్తోత్థితకోఽపి, తదానీమ్ సుషుప్తిదశాయామ్, అలసితాహన్తయా - అహమ్భావరహితతయా, అర్థాన్తరశోత్తీర్ణే - జ్ఞాతృజ్ఞేయాదిసమస్తవిశేషరహితః, అజ్ఞానస్యసాక్షీ - అజ్ఞానసాక్షిరూపః, జ్ఞప్తిస్స్వానుభవమ్ — జ్ఞప్తిరూపోఽహమనుభవమ్, ఇతి తాం సంవిదమ్ అప్యైతి - జానాతీత్యర్థః. ఏవంభూత పరామర్శస్య స్వాభిమతసాధకస్యాభావాత్, సుషుప్తౌ నిర్విశేష సంవిదస్ఫూర్తిస్త్వనభ్యుపగతా నోచితేత్యభావః. అత్రి అహమితిత్యుక్తిజడైః ప్రత్యక్త్వప్రతిపాదనాయ, తర్హి సుప్తోత్థితస్య కథం పరామర్శ ఇత్యత ఆహ - అపిత్వితి - సుఖమహం

సుప్తవానిత్యేవేతి - సుఖమహమస్వాప్సమితి జానాతీత్యర్థః. ఉక్త
పరామర్శఫలితమర్థమాహ - ఏషాత్వితి - యాత్వేషాహర్షఽపలాపా
అపలాపాయోగ్యా, అనుభవసిద్ధేత్యర్థః. సైషాప్రత్యభిజ్ఞా—
తదాపి - సుషుప్తికాలేఽపి, ఇహ - అహమర్థ ఆత్మని, జ్ఞాతృత్వం
సౌఖ్యవత్త్వామపి, జ్ఞాతృతాం సుఖితామపి, సువిశదమ్ - సుస్పష్టం
అవగమయతి - జ్ఞాపయతీత్యర్థః. సుఖమహమస్వాప్సమితిపరామ
ర్శే సుఖమిత్యనేన తదానీమనుకూలతయాభానమనుసంహితంభవతి
అహమిత్యనేన స్వస్మైభాసమానత్వరూపప్రత్యక్త్వఞ్చానుసంహితం
భవతి, యథాపూర్వమగచ్ఛమ్మధురమగాయమితి పరామర్శేన పూ
ర్వంగమనగానాభ్యాంసహ తదానీన్తనమాధుర్యఞ్చానుసం
హితంభవతి, తద్వదిత్యర్థః. స్వస్మైస్వయమనుకూల మిత్యానుకూ
ల్యప్రతియోగిత్వాభిప్రాయేణ సుఖిత్వం స్వస్మైభాసత ఇతిభానప్రతి
సంబన్ధిత్వరూపప్రత్యక్త్వాభిప్రాయేణ జ్ఞాతృత్వఞ్చోక్తమ్, నతు
ధర్మభూతజ్ఞానస్ఫురణాత్, తత్తు విషయప్రకాశనవేలాయాంజ్ఞాతు
రాత్మనస్తథైవ నతు సర్వేషాం సర్వదా తథైవేతి భాష్యస్వారస్య
విరుద్ధమ్. పుంస్త్వాదివత్త్వస్య సతోఽభివ్యక్తియోగాదితి సూత్రస్వా
రస్యవిరుద్ధఞ్చ; అస్మరణనియమాద్యుపపత్తివిరుద్ధఞ్చ; ॥ ౨౮౮౪ ॥

శ్రీ ॥ నచవాచ్యమ్, యథేదానీంసుఖంభవతి, తథాతదానీమ
స్వాప్సమిత్యేషాప్రతిపత్తిరితి— అతద్రూపత్వాత్ప్రతిపత్తేః, నచ,
అహమర్థస్యాత్మనోఽస్థిరత్వేన తదానీమహమర్థస్య సుఖిత్వాను
సన్ధానానుపపత్తిః, యతస్సుషుప్తిదశాయాః ప్రాగనుభూతంవస్తు సు
ప్తోత్థితోఽపి మయేదంకృత, మయేదమనుభూత, మహామేతదవోచమితి
పరామృశతి, ఏతావన్తం కాలన్న కిఞ్చిదహమజ్ఞాసిషమితిచ పరామృ

కతీతిచేత్; తత్కిమ్; నకిఞ్చిదితి కృత్స్నప్రతిషేధఇతిచేన్న, నాహమవేదిషమితి వేదితురహమర్థస్యైవానువృత్తే ర్వేద్యవిషయోహి పప్రతిషేధః, నకిఞ్చిదితి నిషేధస్య కృత్స్నవిషయత్వే భవదభిమతానుభూతిరపి ప్రతిషిద్ధాస్యాత్, సుషుప్తిసమయేత్వను సన్ధీయమానమహమర్థమాత్మానం జ్ఞాతారమహమితి పరామృశ్య నకిఞ్చిదవేదిషమితి వేదనేతస్యప్రతిషిధ్యమానే, తస్మిన్కాలేనిషిధ్యమానాయా విత్తేస్సిద్ధిమ్, అనువర్తమానస్య జ్ఞాతురహమర్థస్యాసిద్ధి, మనేనైవ నకిఞ్చిదహమవేదిషమితి పరామర్శేన సాధయన్తమిమమర్థం దేవానామేవసాధయతు.

శ్లో॥ నాద్యేదంసౌఖ్యమావిర్భవతి మమయథాఽ
స్వాప్సమేవం దదానీ - మిత్యేవంరూపతాస్యాధియ
ఇహసువచాఽతాదృశత్వాత్ప్రతీతేః । నాస్థైర్యా
న్నాహమర్థోభవతి సుఖితయాభానయోగ్యస్తదానీ
మిత్యేషస్వాపతః ప్రాగవగతమఖిలం వేత్తిసుప్తోత్థి
తోహి ॥ ॥ ౧౮౯౪ ॥

ఇత్యేతస్మత్ప్రణీత మ్మదవగతమిదంప్రాగిహాప్రోక్తమ్మ
మైవ-న్నైతావత్కాలమజ్ఞాసిషమిహకిమపీత్యస్తిధీశ్చే
త్తతఃకిమ్ । కృత్స్నస్యాయన్నిషేధోభవతినకిమపీతీతి
చేన్నాహమర్థో - వేత్తాహ్యత్రానువృత్తోఽతఇహ
నకిమపీత్యేషవేద్యోపరోధః ॥ ॥ ౧౯౦౫ ॥

కృత్స్నస్యాస్య నిశ్శేషాయావిహి సమాధిస్య
తోహిః సంవిత్ – కృత్స్నస్వభావతస్య స్వాపస
మయగాహ్యత్రి దత్త్వాజ్ఞలిసావ్యత్ । జ్ఞాతారం స్వాప
కాలేహ్యనుభవితుమ నష్టయమానాహమర్థ – న్ని
విః శ్యాత్త్యానమ స్మిస్మ కిమితి విహితతత్ఫలిపే ధ్వప్రితేతే ॥

తత్త్కాలేసాధయః ఆనుమితిమనుగతతజ్ఞాతం రతోఽప
రోధం – తదజ్ఞైస్వైవైషవాదేనన్యష్టదివిష దాంసా ఫలే
చేనమర్థమ్ । ॥ ౨౯ ౨ ॥

అ ॥ అథ అస్య పరామర్శస్య పరోక్తాన్యథాసిద్ధిమనూద్య పరిహరతి – నేత్యాదినా—

టీ ॥ మమ – అద్య, ఇదం సుఖం యథా ఆవిర్భవతి, ఏవం తదానీమస్వాప్సమ్, ఇత్యేవంరూపతా, ఇహ అస్యార్థయోరనువచేన్న్వయః, కుత ఇత్యత్రాహ – అతాదృశత్వాదితి – ప్రతీతేః – ప్రతిపత్తేః, అతాదృశత్వాత్ – అతథాత్వాదిత్యర్థః. యథాతథత్వేఽధ్యాహృత్యా ప్రతీత్యుపపాదనం ప్రతీతి స్వారస్యవిరుద్ధమిత్యభిప్రాయః. యథా వా మన్దమగచ్ఛమ్, మధురమగాయమిత్యాదౌ యద్యదానీం మాన్ద్యమాధుర్యే ప్రభవతి, తథా తదానీమగచ్ఛమగాయమిత్యర్థో నోపపద్యతే, అపి తు గతిగానసమకాలత్వమేవ మాన్ద్య మాధుర్యయోః ప్రతీయతే, తద్వత్ప్రతిపత్తేః సుఖత్వే అపి స్వాపసమకాలీనే అతః ప్రతీయేతే ఇత్యర్థః. అథ అన్యథానుపపత్త్యా ఉక్తపరామర్శస్య ఉక్తార్థకత్వమావశ్యకమ్, అహమర్థస్యాస్థిరత్వేన స్వాపకాలే తస్యాసత్త్వాదిత్యాశఙ్కాం పరిహరతి – నాస్థైర్యాదితి– తదానీమ్ – స్వాపకాలే, సుఖతయాఽభానయోగ్యః – సుఖత్వేన ప్రతిసన్ధాన

విషయః, అహమర్థో న భవతి—, కుత ఇత్యత్రాహ - అస్థైర్యాదితి అహమర్థస్య అస్థిరత్వాదిత్యర్థః. ఇతి నేతి యోజనా - ఇత్యేతన్న యుక్తమిత్యర్థః. కుత ఇత్యత్రాహ - ఏష ఇతి - ఏష సుప్తోత్థితః - సుప్తోత్థితః పురుషః, స్వాపతః ప్రాక్ - స్వాపాత్పూర్వమ్, అవగతమఖిలమ్ - జ్ఞాతం సర్వమ్, హి - యతః, వేత్తి - ప్రతిసన్ధత్తే, అతో నేతి పూర్వేణాన్వయః. స్వాపాత్ప్రాగవగతస్య కృత్స్నస్య స్వాపోత్తరం పురుషేణానుసన్ధీయమానత్వా దహమర్థస్య స్వాపదశాయామసత్త్వే అన్యేనానుభూతస్యాన్యస్య స్మరణాయోగాత్, తథా అనుసన్ధానానుపపత్తేరహమర్థస్య స్వాపకాలే లయో న యుక్త ఇతి భావః.

స్వాపాత్ ప్రాగవగతస్యార్థస్య స్వాపోత్తరమనుసన్ధానప్రకారమాహ- ఏతస్మాత్ ప్రణీతమితి - ఇతీత్యస్య వేత్తీతి పూర్వేణాన్వయః. అథ స్వాపకాలే అహమర్థానుసన్ధానాఙ్గీకారే అహమేతావత్కాలన్న కిమప్యజ్ఞాసిషమితి ప్రత్యవమర్శే విరోధ ఇత్యాశఙ్క్యతే, నైతావత్కాలమితి - ఏతావత్కాలమ్ - ఏతావత్కాలపర్యన్తమ్, కిమపి - కిమపి వస్తు ఇహ నాజ్ఞాసిషమితి ధీరస్తి చేదితి యోజనా. ఉక్తధియా నకోఽపి విరోధ ఇత్యాశఙ్క్యతే - తతః కిమితి— తతః - ఉక్తధీతః, కిమ్ - కిం బాధకమిత్యర్థః. ఉక్తబుద్ధౌ నకిమపీతి కృత్స్నప్రతిషేధేన అహమర్థస్యాపి ప్రతిషేధ ఇతి పర ఆశఙ్క్యతే - కృత్స్నస్యేతి - నకిమపీతి - అయన్నిషేధః కృత్స్నస్య భవతీతి చేదితి యోజనా. ఉక్తపరామర్శే అహమర్థస్య వేత్తురహమిత్యనువృత్తత్వాన్న కృత్స్ననిషేధః, కిన్తు వేద్యస్య ఘటాదేరేవేతి పరిహరతి— నేతి - అత్ర అస్మిన్ ప్రత్యవమర్శే, వేత్తాహమర్థః - అనువృత్తో భవతి, హి - యతః, అతో నకిమపీత్యేష వేద్యోపరోధః. నకిమపీత్యేష నిషేధో వేద్యస్యైవేత్యర్థః. ॥ ౨౯౦౪ ॥

న మమపీత్యస్య కృత్స్ననిషేధరూపత్వే స్వాపకాలీనాయాః స్వాభ్యుపగతాయాస్సంవిదోఽపి నిషేధస్స్యాదితి న కిమపీత్యస్య సంకోచ ఉభయోరప్యావశ్యక ఇత్యభిప్రాయేణాహ - కృత్స్నస్యేతి. ఏతావన్తం కాలం న కిఞ్చిదహమవేదిషమితి ప్రత్యవమర్శే స్వాపస్య పర్యాలోచ్యమానే అహమర్థస్య స్వాపకాలే అనువృత్తివేదనస్యైవచ నిషేధస్తత్ర ప్రతీయతే, తేనైవ ప్రత్యవమర్శేన అహమర్థస్య నిషేధం సంవిదస్సద్భావఞ్చ సాధయేద్యః, సః, తమిమమర్థం ప్రత్యుత్తర రహితానాం దేవానామేవ గోష్ఠ్యాం సాధయేదితి పరిహసతి - జ్ఞాతారమిత్యాదినా —— ॥ ౯౭ ॥

శ్రీ ॥ మామప్యహన్న జ్ఞాతవానిత్యహమర్థస్యాపి తదానీమననుసన్ధానం ప్రతీయత ఇతి చేత్; స్వానుభవస్వవచన విరోధమపి న జానన్తి భవన్తః అహమప్యన్న జ్ఞాతవానితి హ్యనుభవవచనే, మామితి కిన్నిషిధ్యత ఇతి చేత్ సాధు పృష్టం భవతా, తదుచ్యతే. అహమర్థస్య జ్ఞాతురనువృత్తేర్న స్వరూపన్నిషిధ్యతే, అపితు ప్రబోధసమయే అనుసన్ధీయమానస్యాహమర్థస్య వర్ణాశ్రమాదివిశిష్టతా. అహమప్యన్న జ్ఞాతవానిత్యుక్తే విషయో వివేచనీయః, జాగరితావస్థానుసంహితజాత్యాదివిశిష్టోఽహమర్థో మామిత్యంశస్య విషయః, స్వాపావస్థాప్రసిద్ధావిశదస్వానుభవైకతానశ్చాహమర్థోఽహమిత్యంశస్య విషయః. అతస్సుప్తోఽహమీదృశోఽహమితి చ మామపి న జ్ఞాతవానహమిత్యేవ ఖల్వనుభవప్రకారః.

శ్లో ॥ స్వాపేఽహమ్మాఞ్చ నాజ్ఞాసిషమితి ధిషణాం స్వాప
కాలేఽహమర్థో - ల్లేఖప్రత్యర్థినీం తాం యది వద
సి న తే భాతి ధీవాగ్విరోధః । ధీవాః జ్ఞాన్నాహమజ్ఞా
సిషమితి హి మతే వస్తు మామిత్యనేన - ప్రోద్దిష్టం యన్ని
షేధ్యం తదిహ కిమితి చేత్ సాధుపృష్టం త్వయేదమ్ ॥ ॥

వ్యక్తంతతోఽప్రతీచ్యతే౽ స్వాప్నమహమితి తు మతౌ జ్ఞాతు
రస్యానువృత్తేర్బాధ్యోనాయం స్వతస్స్వపితుమతి
దశాభాతవర్ణాశ్రితైర్యుక్త్యైః । నాహమ్మాం జ్ఞాత
వానిత్యవగమ ఇహహ్యైసంవివేచ్యోపదార్థావ మిత్యే
తస్యజాగ్రిత్సమయపరిచితోఽర్థోఽత్రైజాత్యాదియుక్తః॥

జాత్యాద్యన్నైషభాసాంహిత ఇహతతోఽన్యోఽహమి
త్యస్యవాచ్యః - స్వాప్నావస్థాప్రతీతోఽవిశదతమరుచిః
స్వానుభూత్యైకతానః । అత్రాహంసుప్త ఈదృ
గ్విధఇతి చనమాంతద్దశాయామవైమి - త్యేవంరూపా
హిసాధీనయదిసర్కథితోఽదునిర్వాహోఽవిరోధః॥ ౭౯ ౫॥

అ॥ అథ స్వాప్నదశాయామహమర్థస్యాను సన్ధానాభ్యుప గమెప్రతిసన్ధాన విరోధమాశఙ్క్యతే స్వాప్నఇత్యాదినా —

టీ॥ స్వాప్నే స్వాప్నకాలే, అహమర్థోఽన్నైష ప్రత్యర్థినీమ్ - అహమర్థానుసన్ధానాభ్యుపగమవిరోధినీమ్, తాం స్వాప్నేఽహమ్మా ఇత్యనాజ్ఞాసిషమితి మతిమ్, వదసియదీతియోజనా. ఉక్తబుద్ధేఃసాక్షాత్ స్వాప్నదశాయామహమర్థ ప్రతిసన్ధానాభావపరత్వే విరోధఇతి నతత్పరత్వమిత్యభిప్రాయేణాహ - నతైర్భాతీతి - తైర్ధీవాగ్విరోధైర్నభాతి ఇతియోజనా. ధీవాగ్విరోధః - ధీవిరోధఃవాగ్విరోధశ్చేత్యర్థః. తమేవ విరోధముపపాదయితుంధీవచన ప్రకారావుపపాదయతి - ధీర్వాఙ్మా మితి - మాంనాహమజ్ఞాసిషమితిహి ధీర్వాక్చమతే ఇత్యర్థః. అహంమ్మాం నాజ్ఞాసిషమితి ప్రతీతౌ వచనేచప్రతిసంహితస్యైవాహమర్థస్యమామిత్యనేన ప్రతిసన్ధాననిషేధాభ్యుపగమ్యమానే ధీవచనయోరుక్తయోః స్వాత్మవ్యాఘాతరూపంవిరోధఇతిభావః. తత్రమామితి

పదస్యార్థం ప్రష్టుం పరప్రశ్నమనుభాషతే - ప్రష్టుమహామితి · ఇహాహం
మిత్యనేన ప్రోద్దిష్టం యన్నిష్ఠం ప్రస్తుతత్వమితి ప్రశ్నః, పూర్వార్ధవి
రుద్ధార్థకథనమసాధు, అర్థతత్త్వప్రశ్నోయం సాధ్వీత్యభిప్రాయే
ణాహ సాధ్వీతి - ॥ ౨౧౩ ॥

నిషేధానువృత్త్యర్థం విషయవిభాగం దర్శయతి —
వ్యక్తమితి - తద్వ్యక్తత్వముచ్యతే - స్పష్టం వ్యక్తత్వమా సమాధేయ
తయేత్యర్థః. విధినిషేధయోరేకవిషయత్వే వ్యాఘాతస్స్యాదితి తన్ని
వృత్త్యర్థం విషయవిభాగః కార్య ఇత్యభిప్రాయేణాహ — అస్యామి
త్యాదినా - అస్యామహమితిమతౌ - అహమ్మాన్యజ్ఞాసిషమిత్యస్యాం
బుద్ధౌ, అస్య జ్ఞాతురనువృత్తేః - జ్ఞాతురహమర్థస్య ప్రతీయమాన
త్వాత్ - అయమ్ - అహమర్థః, స్వతః - నబాధ్యస్స్యాత్ - ననిషేధ్య
స్స్యాత్, అపితు మతిదశాభాతశరీరాద్యైః - ప్రబోధదశానుసం
హితవర్ణశరీరాది విశిష్టతయేత్యర్థః. బాధ్య ఇత్యస్యానుషఙ్గః.
ప్రబోధదశాయామనుసన్ధీయమాన వర్ణశరీరాదివిశిష్టత్వాకా
రేణ అహమర్థస్స్వాపదశాయామ్మామిత్యనేన నిషేధ్య ఇత్యర్థః.
ఉక్తప్రతిసన్ధానస్యావిరోధాయ ఉక్తరీత్యార్థవర్ణనానుగుణం
విషయవిభాగం దర్శయతి - నాహమిత్యాదినా - ఇహ నాహమ్మాం
జ్ఞాతవానిత్యత్ర మే - పదార్థసంవివేచ్యౌ - అహమ్మామితి పదయో
రర్థౌ వివేచనీయావిత్యర్థః. వివేచనప్రకారమేవోపపాదయతి —
మామిత్యేతస్యేతి - అత్ర మామిత్యేతస్యార్థః. మామిత్యేతస్య శ
బ్దస్యార్థః. జాగ్రత్సమయపరిచితః - జాగరదశాప్రతిసంహితః, జా
త్యాదియుక్తః - జాత్యాశరీరాది విశిష్ట ఇత్యర్థః. అహం - అహమి
త్యస్య వాచ్యః - అహమిత్యస్యార్థః, ॥ ౨౧౪ ॥

స్వాపావస్థాప్రతీతః - స్వాపదశాయాం ప్రతిసన్ధీయమానః, అవిశదతమరుచిః - అత్యన్తమవిశదభానః, స్వానుభూత్యేకతానః — స్వానుభవైకస్వరూపః, అతోఽన్యః - ప్రబోధదశానుసంహితాదన్యః జాత్యాద్యున్మేషభాషారహితః - జాత్యాద్యుల్లేఖకథారహిత ఇత్యర్థః. ఉక్తరీత్యా ఉక్తప్రత్యయస్యార్థవర్ణనం కర్తవ్యమిత్యతో నియామకతయా తాదృశధీస్వరూపం వివేచయతి - అత్రాహమితి - తద్దశాయామ్ - స్వాపదశాయామ్, అత్రాహం సుప్తః - అస్మిన్ దేశే అహం సుప్తవాన్, ఈదృగ్విధ ఇతి చ - అహమిత్యస్యానుషఙ్గేణాన్వయః అహమేవంప్రకార ఇతి చ, మాన్నావైమి - మాన్నావగచ్ఛామి, ఇత్యేవంరూపా హి సా ధీః - ఇత్యేవంప్రకారా హి సా బుద్ధిరిత్యర్థః. ఉక్తరీత్యా తాదృశబుద్ధేరవివేచనే పూర్వోక్తవిరోధం దోషమాహ — నయదీతి —

శ్రీ॥ కిఞ్చ సుషుప్తావాత్మా అజ్ఞానసాక్షిత్వేనాస్త ఇతి హి భవదీయా ప్రక్రియా. సాక్షిత్వఞ్చ సాక్షాద్జ్ఞాతృత్వమేవ. జ్ఞాతైవ హి లోకవేదయోస్సాక్షీతి వ్యపదిశ్యతే, న జ్ఞానమాత్రమ్, స్మరతి చ భగవాన్ పాణినిస్సాక్షాద్జ్ఞాతర్యేవ సాక్షిశబ్దమ్. స చాయం సాక్షీ జానామీతి ప్రతీయమానోఽస్మదర్థ ఏవేతి కుతస్తదానీమహమర్థో న ప్రతీయేత. ఆత్మనే స్వయమవభాసమానోఽహమిత్యేవావభాసత ఇతి స్వాపాద్యవస్థాస్వప్యాత్మా ప్రకాశమానోఽహమిత్యేవావభాసత ఇతి సిద్ధమ్.

శ్లో॥ కిఞ్చాత్మాఽజ్ఞానసాక్షీ స్థిత ఇహ హి సుషుప్తావితి
ప్రక్రియా వ - స్సాక్షిత్వం ధీహి సాక్షాన్న ఖలు భవతి
షోఽజానతస్సాక్షిభావః । సాక్షీత్యుక్తిర్హి లోకే

[illegible]త్రిషు చ పురుషేష్వేవ స్త్వభిజ్ఞైర్హి దృష్టా - ధీమాత్రే
న్నో క్తిరేషా స్మరతి చ భగవాన్ పాణినిస్సాక్షిశబ్దమ్ ॥
సాక్షాద్ద్రష్టర్యయం వేద్మ్యహమితి తు మతౌ భాసమా
నోస్మదర్థః - స్తస్మాన్నో భాసతేऽయం స్వపనస
[illegible] ఇత్యుక్తిరేషా నయుక్తా। స్వస్మై యో భాసమా
న[illegible]యమహమిత్యేవ భాతీతి సోऽయం - చాత్మా
కా[illegible]మితి విలసత్యన్యథా నైవ భాతి ॥ ॥

అ॥ ప[illegible]మర్థ ముపపాదయతి - కిఞ్చేత్యాది
నా—

టీ॥ ఇహ సుషుప్తౌ, [illegible]ాన సాక్షిస్థితః, ఇతిహి. వః పరిక్రియా భవదీయమతపరిక్రియేత్యర్థః. [illegible]మిత్యత[illegible]హ - సాక్షిత్వమితి సాక్షాద్ద్రష్టుః సాక్షిత్వమితి యోజనా. సాక్షా[illegible]న్నాశ్రయత్వం సాక్షిత్వమిత్యర్థః. తముపపాదయతి - నఖల్వితి - కుత ఇత్యత్రాహ - సాక్షీత్యుక్తిర్హీతి - లోకే వేదేపి చ వస్త్వభిజ్ఞేషు పురుషేషు హి సాక్షీత్యుక్తిర్దృష్టా, ధీమాత్రే ఏషోక్తిర్న దృష్టేతి యోజనా. సాక్షిశబ్దప్రయోగనియామకం లక్షణమాహ స్మరతీతి - సాక్షిశబ్దం స్మరతీత్యన్వయః.

తతః కిమహమర్థస్యాత్మత్వ ఇత్యత్రాహ— అయమితి - అయమ్ - అయం సాక్షీ, వేద్మ్యహమితి మతౌ - అహం వేద్మీతి బుద్ధౌ, భాసమానో స్మదర్థః - ప్రతీయమానోऽస్మదర్థ ఏవేతి స్వీకార్యమిత్యర్థః. అస్మిన్నర్థే అనుమానముత్తరత్ర విస్తరేణ వివక్షిత మతిసంగ్రహేణాహ - స్వస్మా ఇతి - స్వస్మై స్వయం యో భాసమానః, అయమహమిత్యేవ భాతీతి యోజనా. ఇదన్తు వ్యాప్తివచనమ్

అత్ర జాగ్రదాత్మా పక్షః, స్వస్మైభాసమానత్వం హేతుః, నిగమయతి - సోయమితి - అవిశదావభాసస్య పరాభ్యుపగతత్వాత్, శ్రుతిస్వారస్యాత్, పరామర్శస్వారస్యాత్, సాక్షితోప్యుపపత్తేః ప్రత్యక్త్వసిద్ధేశ్చ, ఆత్మాసుషుప్తేః కాలే అహమితిస్ఫురతీత్యుక్తం భవతి

శ్రీ॥ యత్తుమోక్షదశాయామహమర్థో నానువర్తత ఇతి తదపేశలమ్, తథాసత్యాత్మనాశ ఏవ అపవర్గః ప్రకారాన్తరేణ ప్రతిజ్ఞాతస్స్యాత్; నచాహమర్థో ధర్మమాత్రమ్. యేనతద్విగమేప్యవిద్యానివృత్తావివ స్వరూపమవతిష్ఠేత, ప్రత్యుతస్వరూపమేవ అహమర్థ ఆత్మనః, జ్ఞానన్తు తస్యధర్మః. అహంజానామి, జ్ఞానమ్మేజాతమితిచ అహమర్థధర్మతయాజ్ఞానప్రతీతేరేవ;

శ్లో॥ మోక్షేయన్నాహమర్థానుగతిరితివచస్తన్న
యుక్తంతథాచేత్ - సమ్ప్రోక్తస్స్యాత్ ప్రకారాన్తరత
ఇహాభవత్యాత్మనాశోపవర్గః । ధర్మోయన్నా
హమర్థో యత ఇహావినివృత్తేపినిత్యంస్వరూపం తిష్ఠే
దజ్ఞానహానావివభవతిపునఃప్రత్యగాత్మాహమర్థః ॥
జ్ఞానంస్యాత్తస్యధర్మోఽహమిదమనుభవామ్యుత్థి
తాధీర్మమేతి - ప్రత్యయాత్ సోహమర్థఃకథమివవి
నివర్తేతధర్మీహమోక్షే । ॥ ౧౯౮౪ ॥

అ॥ అథ ముక్తావహమర్థాననువృత్తింపరోక్తామనూద్య దూషయతి - మోక్ష ఇత్యాదినా—

టీ॥ మోక్షే, అహమర్థానుగతిః - అహమర్థానువృత్తిః, నేతియద్వచస్తన్నయుక్తమితియోజనా. కుత ఇత్యత్రాహ- తథా చేదితి

సౌగతాన్ జ్ఞానసన్తత్యుచ్ఛేదమోక్షం వదతస్స్వరూపనాశస్యాపురుషార్థత్వేన దూషయతా త్వయా స్వరూపనాశప్రసక్తిస్స్యాదిత్యర్థః. అహమర్థోఽప్యాగోపితో ధర్మః, అతస్తద్వియోగే స్వరూపనాశోఽపి ప్రసజేదిత్యత్రాహ - ధర్మోఽయమితి - అహమర్థోఽయం న ధర్మః. యతః - యస్మాద్ధేతోః, ఇహావినివృత్తేఽపి - అస్మిన్ ధర్మే నష్టేఽపి, అజ్ఞానహానావివ నిత్యం స్వరూపం తిష్ఠేదితి యోజనా. ప్రత్యుత ధర్మధర్మిభావో విపరీత ఏవేత్యాహ - భవతీతి - ప్రత్యుత అహమర్థ ఆత్మా భవతి. జ్ఞానం పునస్తస్య ధర్మస్స్యాదితి యోజనా. కుత ఇత్యత్రాహ - అహమిదమితి - ఇదమహమనుభవామి, ధీర్మమోత్థితా, ఇతి ప్రత్యయాదితి యోజనా. అహమర్థధర్మతయా జ్ఞానప్రతీతేః పూర్వోక్తహేతోరేవేత్యర్థః. మోక్షే అహమర్థానువృత్తిం నిగమయతి - సోఽహమితి - ధర్మీ సోఽహమర్థస్తు మోక్షే ఇహ కథమివ వినివర్తేతేతి యోజనా.

శ్రీ ॥ అపిచ యః పరమార్థతో భ్రాన్త్యా వా ఆధ్యాత్మికాది దుఃఖైర్దుఃఖితయా స్వాత్మానమనుసన్ధత్తే, అహం దుఃఖీతి, సర్వమేతద్దుఃఖజాతమపునర్భావమపోహ్య కథమహమనాకులస్వస్థో భవేయమిత్యుత్పన్నమోక్షరాగస్స ఏవ తత్సాధనే ప్రవర్తతే, స సాధనానుష్ఠానేన యద్యహమేవ న భవిష్యామీత్యవగచ్ఛేత్, అపసర్పేదేవాసౌ మోక్షకథాప్రస్తావాత్, తతశ్చాధికారివిరహాదేవ సర్వం మోక్షశాస్త్రమప్రమాణం స్యాత్. అహముపలక్షితం ప్రకాశమాత్రమపవర్గేఽవతిష్ఠత ఇతి చేత్, కిమనేన మయి నష్టేఽపి కిమపి ప్రకాశమాత్రమపవర్గేఽవతిష్ఠత ఇతి మత్వా న హి కశ్చిద్బుద్ధిపూర్వకారీ ప్రయతేత, అతోఽహమర్థస్యైవ జ్ఞాతృతయా సిద్ధ్యతః ప్రత్యగాత్మత్వమ్, (సజప్ర

త్యాగాత్ । ముక్తావప్యహమిత్యేవ ప్రకాశతే । స్వస్మై ప్రకాశమాన త్వాత్ । యో యస్స్వస్మై ప్రకాశతే స సర్వోఽహమిత్యేవ ప్రకాశతే । యథా తథాఽవభాసమానత్వేనోభయవాది సమ్మతస్సంసార్యాత్మా । యః పునరహమితి న చకాస్తి నాసౌ స్వస్మై ప్రకాశతే । యథా ఘటాదిః । స్వస్మై ప్రకాశతే చాయం ముక్తాత్మా । స తస్మాదహమిత్యేవ ప్రకాశతే ।

శ్లో॥ కిఞ్చ స్వాత్మానమాధ్యాత్మికముఖ సకలక్లేశ
భాజం జనో మో - జానీతే వస్తుతో దుఃఖ్యహమితి మతి
తో భ్రాన్తితో వా తదేతత్ । సర్వం దుఃఖం వ్యపోహ్య
పునరుదయమహాన్నాకులస్స్వస్థచిత్త - స్స్యామిత్యు
త్పన్నమోక్షాభిరుచిరిహ కరోత్యేష తత్సాధనాని ॥ ॥

సోఽనుష్ఠానేన తేషామహమపి న భవామీతి చేద్వృత్తిత
స్స్యా - దత్యన్తోద్విగ్నచేతా నియతముపసరేన్మోక్షవా
ర్తాపరిసఙ్గాత్ । దౌర్లభ్యాన్మోక్షకాఙ్క్షావత ఇహ
సులభో మోక్షశాస్త్రాధికర్తా - నాస్యాభావాద్వ్యపే
తాధికృతికమఫలం సర్వథాస్యాత్తదేతత్ ॥ ౩౦౦౪ ॥

మానం స్యాన్మోక్షశాస్త్రే న సకలమహామర్థోఽపల
త్యైః ప్రకాశో - మోక్షే నాస్తీత్యుచ్యతే చేత్ కిమత
ఇహ ఫలం నశ్యతోఽస్య ప్రకాశాత్ । లోకే పాప్రస్థేపి
నాశ్యమ్మయి చ స తు పరః కోఽపి మత్తః ప్రకాశో - ఽస్తీ
తిజ్ఞాత్వా తదర్థం యతత ఇహ పుమాన్ కోఽపి హర్షీ
ఫ్రూవర్గకారీ ॥ ॥ ౩౦౧౪ ॥

తజ్జ్ఞాత్మత్వేనసిద్ధస్స్వయమయమహమర్థోఽథ వై
త్వరిత్యాగాత్మా - భాత్యేవైషోపవర్గేఽప్యహమితితు
యతో భాసతే స్వాత్మనేయమ్ । యోయస్స్వస్మై
భాతిస్వయమయమహమిత్యేవబాభాతితాదృ - క్సం
సార్యాత్మా ప్రతీతస్సపునరుభయవాద్యభ్యుపేతస్స
పక్షః ॥ ॥ ౩౦౨ ॥

యో వై భాతి స్వస్మై నాహమితి సనచకాస్త్యాత్మనేయం
ఘటాది - స్తాదృఙ్ముక్తోవిభాత్యాత్మనఇతిసతతశ్చాహ
మిత్యేవభాతి । ॥ ౩౦౩ ॥

అ॥ అహమర్థాత్మత్వసమర్థనోపజీవనేన స్వరూపనాశప్రసఙ్గఉక్తః, ఏవంధర్మధర్మిభావేన ప్రతీత్యా అహమర్థానువృత్తిరుపపాదితా, అథ శ్రుత్యర్థాపత్తిమాహ - కిఞ్చేత్యాదినా - పూర్వమహమర్థస్య ఆత్మత్వసమర్థనాయ శ్రుత్యర్థాపత్తిరుక్తా; ఇదానీమహమర్థస్య ముక్తావనువృత్త్యుపపాదనాయ తామేవ శ్రుత్యర్థాపత్తిం విస్తరేణాహ—

టీ॥ యోజనః, వస్తుతో భ్రాన్తితో మతితో వా - స్వాత్మానమాధ్యాత్మికముఖ సకలక్లేశభాజంజానీతే దుఃఖ్యహమితి, ఏషః— తదేతత్సర్వం దుఃఖమపునరుదయం వ్యపోహ్యానాకులస్స్వస్థచిత్తస్స్యామిత్యుత్పన్న మోక్షాభిరుచిః తత్సాధనానికరోతీతి యోజనా. యస్స్వత్మానందుఃఖినమనుసంధత్తే, సఏవ తన్నివృత్తిసాధనేప్రవర్తతే, సచ అహమర్థఏవ; దుఃఖిత్వం భ్రాన్తిసిద్ధమితి చేత్. యస్స్వాత్మానం భ్రమవన్తమనుసన్ధత్తే సఏవభ్రమనివృత్తి సాధనేప్రవర్తతే, ద్విచన్ద్ర

జ్ఞానరూపభ్రాన్తినివృత్తోఽపి స్వభ్రాన్తినివృత్తిరేవాపేక్షితా, నతు స్వవినాశః; అతోఽహమర్థవినాశోఽపురుషార్థ ఇత్యభిప్రాయేణ వస్తుతో భ్రాన్తిత్వేనేత్యుక్తమ్. జానీత ఇత్యనేన నిరస్తాఖిలదుఃఖోఽహమిత్యత్రాపేక్షితం వక్తవ్యముక్తమ్, ఇదం సర్వం నిరస్తేత్యాదిశ్లోకవివరణమ్. ఆగామిదుఃఖశఙ్కయా మనఃక్షోభ ఆకులత్వమ్, తదభావో నాకులత్వమ్, స్వస్థచిత్తః - స్వభావే స్థితచిత్త ఇత్యర్థః. స్వాత్మానుభవపర ఇత్యర్థః. ఇదమనన్తానన్దభాగిత్యస్య వివరణమ్.

అపసర్పేదసావిత్యాదిగ్రన్థేన ఫలితమర్థమాహ - స ఇత్యాదినా - సః - ఏవంభూతదుఃఖానుసన్ధానవాన్ ముముక్షుః పురుషః, తేషామనుష్ఠానేన - మోక్షసాధనానామనుష్ఠానేన, అహమపి న భవామీతి వేత్తి చేత్ - మోక్షకాలే అహమపి న భవిష్యామీతి జానాతి చేత్, అత్యన్తోద్విగ్నచేతాః - స్వనాశప్రతిసన్ధాననిబన్ధనవ్యాకులత్వోపేతమనస్కః, తస్మాన్మోక్షవార్తాప్రసఙ్గాత్ -, నియతమ్ - నయమేన, అపసరేత్ - అపసర్పేదిత్యర్థః. తతశ్చ ముముక్షోర్దౌర్లభ్యేన అధికారివిరహాత్ కృత్స్నం మోక్షశాస్త్రమఫలమప్రమాణం చ స్యాదిత్యాహ దౌర్లభ్యమిత్యాదినా -

మయి నష్టేపీత్యేతద్వివృణోతి - అహమర్థోపలక్ష్యప్రకాశ ఇత్యాదినా - మోక్షే - అహమర్థోపలక్ష్యః - అహమర్థోపలక్షితః, ప్రకాశః - సంవిద్రూపః, అస్తీత్యుచ్యతే చేత్ - వర్తత ఇత్యుచ్యతే యదీత్యర్థః. తతోఽప్యుత్తరం కిమత ఇత్యాదినా - నశ్యతోస్య - నశ్వరస్యాస్యాహమర్థస్య, అతః ప్రకాశాత్కిం ఫలమితి యోజనా. మోక్షదశాయాం స్వనాశేపి కశ్చన ప్రకాశో వర్తత ఇతి తదర్థం న హి కోపి బుద్ధిపూర్వకారీ ప్రయతేత, యేన మోక్షశాస్త్రసాఫ

లబ్ధం స్యాదిత్యాహ - లోక ఇత్యాదినా - ఇహలోకే - మయి నాశం ప్రాప్తేపి చ ముక్తః పరః కోపి ప్రకాశో స్తీతి జ్ఞాత్వా తదర్థం కోపూర్వకాంక్షోపి హా పుమర్థే యతత ఇతి యోజనా.

శ్రుత్యర్థాపత్తిం నిగమయతి - తదితి - తత్ - తస్మాత్, ఉక్తశ్రుత్యర్థాపత్తేరిత్యర్థః. అతో అహమర్థవిగమే జ్ఞప్త్యసిద్ధిరప్యనుసన్ధేయా. అనుమానమాహ — భాత్యేవేతి — ఏషః - అహమర్థః. అపవర్గే - మోక్షదశాయామ్, అహమితి - అహమిత్యేవమ్, భాత్యేవ - ప్రకాశత ఏవ, ఇదం ప్రతిజ్ఞావాక్యమ్. హేతుమాహ - యత ఇతి - యతః - యతో హేతోః, అయమ్ - అహమర్థః. స్వాత్మనే భాసతే - స్వస్మై భాసత ఇత్యర్థః. స్వస్మై భాసమానత్వం హేతురితి సిద్ధమ్. అన్వయవ్యాప్తిమాహ - యో య ఇతి - యో యః - యో యః పదార్థః. స్వయం స్వస్మై విభాతి — స్వయం స్వస్మై ప్రకాశతే, అయమ్ సోయమ్, అహమిత్యేవ బాభాతి - అహమిత్యేవ ప్రకాశతే, దృష్టాన్తమాహ - తాదృగితి - తాదృక్ ప్రతీతః - తథాభాసమానః, సంసార్యాత్మా - సంసారిచేతనః, సంసార్యాత్మన ఉభయవాదిసంప్రతిపన్న సాధ్యహేతుమత్త్వాత్ సపక్షత్వమవ్యాహతమిత్యాహ - స పునరితి - వ్యతిరేకవ్యాప్తిం దర్శయతి - యో వై భాతీతి - యః - అహమితి —, నైవ భాతి స్మ - నైవ ప్రకాశతే, సోయమాత్మనే న చకాస్తి - స ఆత్మనే న ప్రకాశతే, వ్యతిరేకదృష్టాన్తమాహ - అయం ఘటాదిరితి - అయం ఘటాదిః —, తాదృక్ - నిరుక్తసాధ్యహేతువిరహాద్వ్యతిరేకదృష్టాన్త ఇత్యర్థః. ఉపనయవాక్యమాహ

ముక్తోపిభాత్యాత్మనఇతి - నిగమనమాహ - సతతశ్చాహమిత్యేవభా
తీతి - సః - ముక్తాత్మా, తతః - నిరుక్తసాధ్యవ్యాప్యహేతుమత్త్వాత్
అహమిత్యేవభాతి - అహమిత్యేవ ప్రకాశతే. ॥ ౩౦౩౫ ॥

శ్రీ ॥ నచ అహమితిప్రకాశమానత్వేన తస్య అజ్ఞత్వసంసారిత్వాదిప్రసంగః, మోక్షవిరోధాత్; అజ్ఞత్వాద్యహేతుత్వాచ్చ అహంప్రత్యయస్య. అజ్ఞానన్నామ - స్వరూపాజ్ఞానమన్యథాజ్ఞానం విపరీతజ్ఞానంవా, అహమిత్యేవ ఆత్మనస్స్వరూపమితి స్వరూపజ్ఞానరూపోఽహంప్రత్యయోనాజ్ఞత్వమాపాదయతి - కుతస్సంసారిత్వమ్. అపితుతద్విరోధిత్వాన్నాశయత్యేవ.

శ్లో ॥ ముక్తస్యాహమ్మతిశ్చేత్ప్రసజతిహితతోఽజ్ఞత్వ
సంసారితాది - నైవమ్మోక్షోపరోధాన్నచమతిర
హమిత్యజ్ఞతాదానిదానమ్ । అజ్ఞానంహిస్వరూపా
ప్రమితిరితరథావై పరీత్యేనధీశ్చ - త్వేషంరూపం
స్వరూపప్రమితిరహమితి ప్రత్యయోనాజ్ఞతాకృత్ ॥
సంసారిత్వంకుతస్స్యాదహతి పరిహరత్యేవసాధీవిరో
ధాత్ - ద్దేహాత్మభ్రాన్తిమూలస్తదిహ కథమివాత్మప్ర
మాతర్యపిస్యాత్ । ॥ ౩౦౪౫ ॥

అ ॥ అథ ముక్తానహమర్థానుసన్ధానే అనుపపత్తిమాశఙ్క్యతే - ముక్తస్యేతి—

టీ ॥ ముక్తస్య అహమ్మతిశ్చేత్ - ముక్తాత్మనోఽహమితి-ప్రతిసన్ధానాఙ్గీకారఇత్యర్థః. తతః - తస్మాద్ధేతోః, అజ్ఞత్వసంసారిత్వాదిః ప్రసజతి - అజ్ఞత్వ స సారిత్వాదికఞ్చ తస్యస్యాదిత్యర్థః. ఆదిప

దేన రాగద్వేషదుఃఖాదికం వివక్షితమ్. అజ్ఞత్వాదిప్రసక్తిః శ్రుతివిరు
ద్ధేత్యభిప్రాయేణ పరిహరతి - నైవమితి - మోక్షోపరోధాత్ - మోక్ష
విరోధాదిత్యర్థః. (నపశ్యో మృత్యుం పశ్యతి నరోగం నోత దుఃఖతా
మ్) ఇతి శ్రుత్యా మోక్షదశాయామజ్ఞత్వసంసారిత్వాదేః ప్రతిషేధాది
తి భావః. యథా సహదర్శనమాత్రేణ పర్వతాదౌ మహానసాదా
వివ భాణ్డాదిప్రసక్తిర్ధూమేన వహ్నిసాధనే ప్రత్యక్షబాధాద్వా
ర్యతే, తథా శ్రుతిబాధాత్కాలాత్యయాపదేశ ఇతి భావః - అహమితి
బుద్ధేరజ్ఞత్వాదిసాధకత్వమప్రయోజకత్వేన పరిహరతి - నచేతి—
అహమితిమతిరజ్ఞతాదౌ న చ నిదానమ్ — అహమిత్యాకారికా బుద్ధిర
జ్ఞత్వాదౌ న హేతురిత్యర్థః. హేతుహేతుమద్భావాదేరనుకూలత
ర్కోపపాదకస్యాప్రతిభావాదనుకూలతర్కాభావేన అప్రయోజక
శఙ్కాదుర్వారేతి భావః. అహంప్రతీతేరజ్ఞానాపాదకత్వమజ్ఞానస్వ
రూపవివేచనే తద్విరోధాదేవ న సంభవతీత్యభిప్రాయేణ అజ్ఞానస్వరూ
పం వివేచయతి - అజ్ఞానం హీతి - స్వరూపాప్రమితిః - స్వరూపవిష
యకయథావస్థితప్రతీత్యభావః. ఇతరథాధీః - ధర్మ్యైక్యే సతి ప్రకా
రాన్తరారోపణేనజ్ఞానమ్; యథా పీతశ్శఙ్ఖ ఇతి - ఇదం రజః కార్యమ్;
వైపరీత్యేన ధీః - ధర్మ్యన్తరస్య ధర్మ్యన్తరత్వేనజ్ఞానమ్. యథా శు
క్తావిదం రజతమితి - ఇదన్తమః కార్యమ్. (అయథావత్ప్రజానాతి—
బుద్ధిస్సా పార్థ రాజసీ। అధర్మం ధర్మమితి యా - మన్యతే తమసా
వృతా ॥ సర్వార్థాన్ విపరీతాంశ్చ — బుద్ధిస్సా పార్థ తామసీ)
ఇతి స్మృతేః. అహంప్రత్యయస్య స్వరూపజ్ఞానరూపత్వాత్, తదభా
వాన్యథాజ్ఞానవిపరీతజ్ఞానాని విరోధాదేవాపగతానీత్యాహ - స్వరూ
పప్రమితిరిత్యాదినా - అజ్ఞతాపాదకత్వాభావే అహంప్రత్యయస్య
తత్కార్యసంసారిత్వసహత్వం సుతరాన్న సంభవతీత్యాహ - సంసారి

త్వమితి - ప్రత్యుతవిరోధాత్, సంసారిత్వాన్నాశయత్యేవేత్యాహ - పరిహృత్యైవేతి - తమేవవిరోధముపపాదయతి - దేహాత్మభ్రాన్తిమూలమితి - దేహాత్మభ్రాన్తిమూలమ్ - దేహాత్మభ్రాన్తినిబన్ధనమ్ తత్ - సంసారిత్వమ్, ఇహాత్మపరిమాతర్యపి - అస్మిన్నాత్మస్వరూపపరిమితిమతిముక్తేపి, కథమివస్యాత్ - కథంవాస్యాదిత్యర్థః.

శ్రీ॥ బ్రహ్మాత్మభావాపరోక్ష్య నిర్ధూతనిరవశేషావిద్యానామపి వామదేవాదీనామహమిత్యేవాత్మానుభవ దర్శనాచ్చ; శ్రూయతేహి - (తద్ధైతత్పశ్యన్ ఋషిర్వామదేవః ప్రతిపేదేఽహమ్మనురభవంసూర్యశ్చేతి) * అహమేవవర్తామిభవిష్యామీత్యాది, సకలేతరాజ్ఞానవిరోధి సస్వచ్ఛబ్రహ్మప్రత్యయమాత్రభాజః పరస్యబ్రహ్మణోవ్యవహారోప్యేవమేవ. హన్తాహమిమాస్తిస్రోదేవతాః * బహుస్యాంప్రజాయేయ * సఈక్షతలోకాన్నుసృజాఇతి. తథా * యస్మాత్క్షరమతీతోహ మక్షరాదపిచోత్తమః । అతోస్మిలోకేవేదేచ - ప్రథితఃపురుషోత్తమః । అహమాత్మాగుడాకేశ * నత్వేవాహంజాతునాసమ్ * అహంకృత్స్నస్యజగతఃప్రభవఃప్రళయస్తథా * అహంసర్వస్యప్రభవోమత్తస్సర్వంప్రవర్తతే । * తేషామహంసముద్ధర్తామృత్యుసంసారసాగరాత్ * అహంబీజప్రదఃపితా * వేదాహంసమతీతానీత్యాదిషు.

శ్లో॥ దృష్టాబ్రహ్మాత్మతా లోకవహృత నిఖిలావిద్య
యోగీశ్వరాణాంధియేషాత్మానుభూతిస్త్వ హమితివిశ
దంవామదేవాదికానామ్ । ఏవంతద్ధైతదిత్యాదిషు
నిగమశిరస్సూచ్యతేసోహమేవే - త్యాదావుక్తిహ్యే
హన్తామధిగతఉదితాంయోగకాష్ఠాంహరోపి॥౩౦౫॥

సద్విద్యావాచిసర్వమతిహర విభవస్యాస్య సృష్టి
ప్రసఙ్గే - సద్బుద్ధిమాత్రభాజోభవతిఖలు పరబ్రహ్మ
ణో ప్యేవమేవ । వాగ్ఘుస్తాహంబహుస్స్యామితిసఇతిచ
వాగ్బ్రహ్మణోవక్త్యహన్తాం . యస్మాదిత్యాదిగీతాస్వ
పిచసభగవానాత్మనోవక్త్యహన్తామ్ ॥ ౩౦-౫ ॥

అ॥ నివృత్తావిద్యానామపి అహమిత్యాత్మప్రతిపత్తిదర్శనేన అహంప్రత్యయస్యముక్తావనువృత్తిమాహ - దృష్టేత్యాదినా—

టీ॥ బ్రహ్మాత్మతాలోకసహృతనిఖిలావిద్య యోగీశ్వరాణామ్ బ్రహ్మాత్మకత్వసాక్షాత్కారేణపరిహృతాః, నిఖిలాః, అవిద్యాః, యేషామ్, తథాభూతానాంయోగీశ్వరాణామిత్యర్థః. తేకఇత్యతాహ వామదేవాదికానామితి - అహమిత్యేవాధీరాత్మానుభూతిర్దృష్టేత్యన్వయః. తథాదర్శనగ్రాహకప్రమాణమాహ - ఏవమిత్యాదినా - తద్ధైతదిత్యాదిషు - (తద్ధైతత్పశ్యన్ ఋషిర్వామదేవః ప్రతిపేదే అహంమనురభవంసూర్యశ్చేత్యాదిషు, నిగమశిరస్సు - వేదాన్తవాక్యేషు, ఏవముచ్యతఇత్యన్వయః. అహన్త్వేనాత్మదర్శనే అథర్వశిరసి సమాధినిష్ఠస్యరుద్రస్యవాక్యమపి ప్రమాణయతి సఇత్యాదినా — అహమేవేత్యాదౌ . అహమేవపర్వమభవిష్యామిత్యాదివాక్యే, ఉదితాంయోగకాష్ఠామధిగతస్సహరోపి అహన్తాంవక్తీత్యన్వయః.

అథ సద్విద్యావాక్యమప్యుక్తార్థేప్రమాణయతి- సద్విద్యేత్యాదినా- సద్విద్యావాచి - సద్విద్యావాక్యే సద్బుద్ధిమాత్రభాజః - సచ్ఛబ్దబుద్ధిమాత్రభాజః, సర్వమతిహరవిభవస్య - సర్వవిద్యాప్రతిభటస్వభావస్య, అస్యపరబ్రహ్మణోపి, సృష్టిప్రసఙ్గే - సృష్టిప్రకరణే, ఏవమేవవాగ్భవతీత్యన్వయః. తామేవవాచముదాహరతి - హ

న్తాహమిత్యాదినా - హన్తాహమితి - హన్తాహమిమాస్తిస్రో దేవతా అనేనజీవేనాత్మనా ను ప్రవిశ్యనామరూపే వ్యాకరవాణీతి వాగిత్యర్థః. ఇతిత్రస్యవాగిత్యనేనాన్వయః. బహుస్యామితి - తదైక్షతబహుస్యాంప్రజాయేయేతి వాగిత్యర్థః. అత్రాహంశబ్దస్య సాక్షాచ్ఛ్రవణాభావేపి ఉత్తమపురుషవశాదహమిత్యధ్యాహారేణ ఉక్తార్థలాభ ఇతిభావః. ఐతరేయోపనిషద్వాక్యమప్యుక్తార్థే ప్రమాణయతి - సఇతిచేతి - సఇతిచప్రాక్ - సఈక్షతలోకాన్నుసృజా ఇతివాక్యే, బ్రహ్మణోఽహన్తాం వక్తీత్యన్వయః. ఉక్తార్థే అహంశబ్ద ఘటితభగవత్ప్రోక్తగీతావచనాన్యపి ప్రమాణయతి - యస్మాదితి - సభగవాన్ సపరమపురుషః, యస్మాదిత్యాదిగీతాస్వపి - యస్మాదిత్యాదిగీతావచనేష్వపి, ఆత్మనః - స్వస్య, అహన్తామ్ - అహమ్భావమ్, వక్తి - ప్రతిపాదయతీత్యర్థః.

శ్రీ॥ యద్యహమిత్యేవాత్మనస్స్వరూపమ్, కథన్తర్హ్యహఙ్కారస్య క్షేత్రాన్తర్భావో భగవతోపదిశ్యతే, (మహాభూతాన్యహఙ్కారో బుద్ధిరవ్యక్తమేవచేతి - ఉచ్యతే స్వరూపోపదేశేషు సర్వేష్వహమిత్యేవోపదేశాత్ తథైవాత్మస్వరూపప్రతిపత్తేశ్చ అహమిత్యేవప్రత్యగాత్మనస్స్వరూపమ్, అవ్యక్తపరిణామభేదస్యాహఙ్కారస్య క్షేత్రాన్తర్భావో భగవతైవోపదిశ్యతే, సత్వనాత్మని దేహే అహమ్భావహేతుత్వేన అహఙ్కార ఇత్యుచ్యతే, అస్యత్వహఙ్కారశబ్దస్య అభూతతద్భావేఽర్థే చ్వి ప్రత్యయముత్పాద్య వ్యుత్పత్తిర్ద్రష్టవ్యా - అయమేవత్వహఙ్కార ఉత్కృష్టజనావమానహేతుగర్వాపరనామా శాస్త్రేషు బహుశో హేయతయా ప్రతిపాద్యతే. తస్మాద్బాధకాపేతా అహమ్బుద్ధిస్సాక్షాదాత్మగోచరైవ. శరీరగోచరాత్వహమ్బుద్ధిరవిద్యైవ. యథోక్తం భగవతా పరాశరేణ. శ్రూయ

తాచ్ఛ్యప్రవిద్యాయాస్స్వరూపంకులనదున। అనాత్మన్యాత్మబుద్ధిర్వ్యతి. యదిజ్ఞప్తిమాత్రమేవాత్మా, తదాఽనాత్మన్యాత్మాభిమానే శరీరే జ్ఞప్తిమాత్రప్రతిభాసస్స్యాత్; నజ్ఞాతృప్రతిభాసః. తస్మాజ్జ్ఞాతాఽహమర్థ ఏవాత్మా. తదుక్తమ్ (అతః ప్రత్యక్షసిద్ధత్వాదుక్తన్యాయాగమాన్వయాత్ । అవిద్యాయోగతశ్చాత్మా - జ్ఞాతాఽహమితి భాసతే) ఇతి. తథాచ * దేహేన్ద్రియమనః ప్రాణధీభ్యోఽన్యోఽనన్యసాధనః । నిత్యో వ్యాపీ ప్రతిక్షేత్రమాత్మాభిన్నస్స్వతస్సుఖీ*ఇతి. అనన్యసాధనః- స్వప్రకాశః, వ్యాపీ - అతిసూక్ష్మతయా సర్వాచేతనాన్తః ప్రవేశస్వభావః.

శ్లో ॥ యద్యాత్మస్వరూపన్తదిదమహమితిస్యాత్
దానైవముక్తౌ - తానీత్యారభ్యగీతా కథమచితమ
హఙ్కారమేనంబ్రవీతి । ఏవన్త్వాత్మోఽపదేశేష్వహమితివ
చనాత్తత్స్వరూపన్తథైవ - క్షేత్రేఽహఙ్కారమేనంకథ
యతిభగవానేవతత్రప్రవిష్టమ్ ॥ ॥ ౩౦౭౪ ॥

దేహేఽనాత్మన్యహన్తామతికృదయమహఙ్కారఇత్యు
చ్యతేవై - నాహన్త్వాత్మస్వరూపాదనుకథితదిశాఽఽత్మ
నీహైవసాక్షాత్ । క్షేత్రేఽహఙ్కారశబ్దోఽభగవదభిహి
తోఽభూతతద్భావవాచీ- చ్వ్యన్తోఽప్యత్వాదనీయోనభ
వతిహితతోఽహఙ్కృతిస్స్యాత్ప్రమాదః ॥ ౩౦౮౪ ॥

శాస్త్రే గర్వః పరాఖ్యాయుతఇహ బహుశస్త్యాజ్యఇ
త్యుచ్యతేవై - యశ్శ్రోత్రైర్ద్రష్టవ్యమాన్యఙ్జనయతి
బహుధాస్వాభిమానాద్వహేయాయమ్ । తద్బాధా
పేతధీయోఽహమితిభవతి సాత్త్వాత్మనీహైవసాక్షా
త్ - యాఽహంబుద్ధిశ్శరీరేభవతి పునరవిద్యైవసేయం
యథావా ॥ ॥ ౩౦౯౪ ॥

ప్రక్రమ్య శ్రూయతామిత్యహమితి వపుషి ప్రత్యయస్తా
మవిద్యాం - పారాశర్యస్తు పౌరాణికవచనమిదం తేన్న
చాచిత్యహంధీః । ఆత్మా చేద్దేహమాత్రం ప్రసజతి హి
తదానాత్మనీహాత్మభానం - జ్ఞప్తిర్భానన్న మాతుస్త
త ఇహ భవతి జ్ఞో య ఏషోऽహమర్థః ॥ ౩౧౦౫ ॥

సంప్రోక్తం హ్యాత్మసిద్ధావత ఇతి సముపక్రమ్య తద్వ్యా
మునార్యై - ర్దేహేత్యాద్యావపద్యైః కథితమిహాహమ
త్యాత్మతా సా న చేతి । పద్యేస్మిన్ సాధనోక్తిర్భ
వతి పునరియం జ్ఞాపకార్థా తతశ్చ - నన్వేత్యాద్యం
పదం యద్భవతి పునరిదం స్వప్రకాశార్థవాచి ॥ ॥

వ్యాపీత్యాహేతి సూత్రే త్వకృతముచితమివై సర్వతోऽన్తః
ప్రవేశం - శబ్దోయం సోऽపి భుంవక్త్యణుగుణనతిహి
శ్రౌత్యా తేజీవపక్షః । ॥ ౩౧.౨ ॥

అ॥ నన్వాత్మనోऽహమర్థత్వే భగవద్గీతాయాం మహాభూతా
నీత్యారభ్య అహంకారస్య అచిత్స్వన్తర్భావః ప్రతిపాదితో నో
పపన్న ఇత్యాశఙ్క్యతే - యదీత్యాదినా—

టీ॥ అత్ర తదిదమాత్మస్వరూపం యద్యహమితి స్యాత్, తదా
మహాభూతానీత్యారభ్య గీతా అహంకారమేవ సముచితం కథం బ్రవీ
తీత్యన్వయః. పరిహరతి - ఏవమితి - ఏవం న - నైవమిత్యర్థః.
ఆత్మోపదేశేషు - ఆత్మస్వరూపప్రతిపాదకప్రమాణేషు సర్వత్ర, అ
హమితి వచనాత్ - అహమిత్యేవ ప్రతిపాదనాత్, తత్స్వరూపమ్—
ఆత్మస్వరూపమ్, తథైవ - అహమిత్యేవ, అహంపదార్థ ఏవేత్య

ర్థః. తథాచోక్తగీతావచన విరోధపరిహారః కథమిత్యత్రాహ - క్షేత్రేత్యాదినా - ఏవమహఙ్కారమ్-, తత్ర - క్షేత్రే, ప్రవిష్టం భగవానేవాహేత్యన్వయః. భగవద్గీతావ్యతిరిక్త ప్రమాణేషు నకుత్రాపి అహఙ్కారశబ్దోఽచిత్పరతయా ప్రయుజ్యత ఇత్యభిప్రాయః.

తావతా భగవద్గీతాస్థాహఙ్కార శబ్దస్యాచిత్పరస్య కా గతిరిత్యత్రాహ దేహేతి - అనాత్మని దేహే, అహన్త్వామతికృత్ - అహంప్రత్యయ హేతుః, ఇదఞ్చ హేతుగర్భ విశేషణమ్, అతోఽయమహఙ్కార ఇతి ప్రతిపాద్యత ఇత్యర్థః. అహఙ్క్రియతే అనేనేతి వ్యుత్పత్త్యా అవ్యక్త పరిణామభూతాహఙ్కారస్యాచితోఽహఙ్కారశబ్దేనవ్యపదేశః. నత్వహమ్భావాదితి భావః. అతస్సాక్షాదహన్తానత్ర, కిన్త్వాత్మన్యేవేత్యాహ నాహన్తేతి - తత్ర అహఙ్కారే. సాక్షాదహన్తా, న నాస్తి, అనుకథితదిశా - పూర్వోక్తప్రక్రియయా, సా - అహన్తా-, ఇహాత్మన్యేవసాక్షాత్, వర్తత ఇత్యధ్యాహారః. క్షేత్రే అహఙ్కారశబ్దం గీతాయాం భగవదభిహితం వ్యుత్పాదయతి - క్షేత్రేత్యాదినా

శాస్త్రేషు అచిద్గోచరాహంప్రత్యయస్యాహఙ్కారశబ్దితస్యత్యాజ్యత్వప్రతిపాదనాదప్యహమ్ప్రత్యయ గోచరత్వన్నాచిత ఇత్యాహ - శాస్త్రేత్యాదినా - ఇహ శాస్త్రే గర్వపరాఖ్యయుతః -. బహుశస్త్యాజ్య ఇత్యుచ్యతే - బహుశస్త్యాజ్య ఇతి ప్రతిపాద్యతే, క ఇత్యత్రాహ యశ్చేత్యాదినా - యః-, బహుధా. ఉత్కృష్టావమానం జనయతి - ఉత్కృష్టానాం జనానాం తిరస్కారం కరోతి, స్వాభిమానావహః— స్వస్మిన్నుత్కర్షప్రత్యయహేతుః, అయమ్ - ఏవమ్భూతశ్శరీరగోచరోఽహమ్ప్రత్యయ ఇత్యర్థః. శరీరగోచరాహమ్ప్రత్యయస్య ఉక్తరీత్యా శాస్త్రేషు త్యాజ్యత్వోపదేశేన బాధితత్వాదబాధితాహమ్ప్రత్య

య స్సాక్షాదాత్మన్యేవేత్యాహ - తదితి - తత్ - తస్మాత్ యా —— అహమితితు, బాధాపేతధీః - అబాధితప్రత్యయః. సాక్షాదాత్మన్యేవవర్తత ఇత్యర్థః. శరీరగోచరాహమ్ప్రత్యయస్య త్యాజ్యతా మ్ముఖాన్తరేణాపి వర్ణయతి యాహమితి - శరీరేయాహమ్బుద్ధిః, సైయమ్పునరవిద్యైవభవతి, అవిద్యాత్వేనైవోచ్యత ఇత్యర్థః. తథాచతాదృశబుద్ధే రవిద్యారూపత్వేన త్యాజ్యత్వమితిభావః. తస్యాఅవిద్యారూపత్వం త్యాజ్యత్వఞ్చ పౌరాణికవచనేనోపపాదయతి - యథాహేతి -

శ్రూయతామితి ప్రక్రమ్య ఇదమ్పారశర్యమ్పౌరాణికవచనంవపుషి అహమ్ప్రత్యయస్తామవిద్యామాహేత్యన్వయః. తథాచ (శ్రూయతాఞ్చాప్యవిద్యాయా స్స్వరూపంకులనన్దనేత్యారభ్య అనాత్మన్యాత్మబుద్ధిర్యాత్యాస్తైన అనాత్మనిశరీరేఅహమ్బుద్ధేరవిద్యారూపత్వముక్త్వా తరుసంభూతిబీజమిత్యనేన తస్యాస్సంసారవృక్షబీజత్వప్రతిపాదనేన త్యాజ్యత్వంప్రతిపాదితమిత్యుక్తార్థేనిరుక్త పౌరాణికవచనం ప్రమాణమితిభావః. అచితోహమ్బుద్ధి విషయత్వాభావన్నిగమయతి - తదితి - తత్ - తస్మాత్, అచితిసాఅహంధీః——, న - నభవతీత్యర్థః. అనాత్మన్యాత్మాభిమానస్య అవిద్యారూపత్వస్యపురాణోక్త్యాపి జ్ఞప్తిమాత్రస్య ఆత్మరూపత్వన్నసంభవతి, జ్ఞప్తిమాత్రస్య ఆత్మరూపత్వే అహమితిదేహవిషయకాత్మాభిమానే అహముల్లేఖస్థలే జ్ఞప్త్యుల్లేఖఃఖలు భావ్య ఇత్యాహ - అత్మాచేదితి - జ్ఞప్తిమాత్రమాత్మాచేత్ - ఇహ అనాత్మని - అనాత్మనిదేహే, ఆత్మభానమ్ - అహమిత్యాత్మోల్లేఖః, తదాజ్ఞప్తేర్భానంప్రసజతి - జ్ఞప్తిభానరూపంస్యాత్, నమాతుః - జ్ఞాతురహమర్థస్య భానరూపన్నస్యాదిత్యర్థః. అహమర్థాత్మత్వన్నిగయతి - తతఇతి - అస్మిన్నర్థేప్రమాణ

మాహ - సంప్రోక్తమితి - ఆత్మసిద్ధౌ అతఇతిసముపక్రమ్య, తత్, యామునార్యైస్సంప్రోక్తమిత్యన్వయః. (అతః ప్రత్యక్షసిద్ధత్వాదుక్తన్యాయాగమాన్వయాత్ । అవిద్యాయోగతశ్చాత్మా – జ్ఞాతాహమితిభాసతే,) ఇతిగ్రన్థః అతఇత్యాదికాత్మసిద్ధిగ్రన్థః. అత్ర ధర్మధర్మిభావేన ప్రతీతిః ప్రత్యక్షసిద్ధిః, స్థిరత్వాస్థిరత్వాదివైషమ్యేణ శ్రుత్యర్థాపత్తిశ్చ న్యాయః, ఆగమః, ఉదాహృతోపనిషద్వాక్యాని, అవిద్యాయోగః, అనన్తరోక్తభ్రాన్త్యయోగః, జ్ఞాతురాత్మత్వే సంవాదిగ్రన్థోదర్శితః, జ్ఞప్తేరనాత్మత్వే చ ఆత్మసిద్ధిగ్రన్థమాహ - దేహేత్యాదావితి - దేహేత్యాదౌపద్యే చ - (దేహేన్ద్రియమనఃప్రాణధీభ్యోఽన్యోఽనన్యసాధనః । నిత్యో వ్యాపీ ప్రతిక్షేత్రమాత్మా భిన్నస్స్వతస్సుఖీ) ఇతిపద్యే చ, ఇహామతౌ సా ఆత్మతానేతి కథితమిత్యన్వయః. అత్ర అనన్యసాధనఇత్యత్ర సాధనశబ్దస్య కారణవాచిత్వే అనన్య సాధన ఇత్యస్య అనన్యసాధ్యార్థకత్వ భ్రాన్తిస్స్యాత్, తద్వారణాయ తస్య శబ్దస్య స్వప్రకాశార్థకత్వం తదౌపయికతయా సాధనశబ్దస్య జ్ఞాపకార్థత్వఞ్చాహ - పద్యఇతి - అత్ర వ్యాపీతిశబ్దస్య క్షేత్రజ్ఞప్రయుక్తస్య విభువాచిత్వన్న సంభవతి. తస్య విభుత్వాయోగాత్, అతోఽతిసూక్ష్మతయా సర్వత్రాచితి అన్తఃప్రవేశస్వభావార్థకత్వన్తస్యాహ వ్యాపీతి—

శ్రీ॥ యదుక్తం దోషమూలత్వేన అన్యథాసిద్ధిసంభావనయా సకలభేదావలమ్బిప్రత్యక్షస్య శాస్త్రబాధ్యత్వమితి, కోఽయం దోష ఇతి వక్తవ్యమ్, యన్మూలతయా ప్రత్యక్షస్యాన్యథాసిద్ధిః. అనాదిభేదవాసనైవ హి దోష ఇతి చేత్, భేదవాసనాయాః తిమిరాదివద్యథావస్థితవస్తువిపరీతజ్ఞానహేతుత్వం కిమన్యత్రజ్ఞాతపూర్వమ్, అనేనైవ శాస్త్రవిరోధేన జ్ఞాస్యత ఇతి చేన్న, అన్యోన్యాశ్రయణాత్, శాస్త్రస్య నిరస్త

నిఖిలవిశేషవస్తుబోధిత్వ నిశ్చయే సతి భేదవాసనాయా దోషత్వనిశ్చయః, దోషత్వనిశ్చయే సతి శాస్త్రస్య నిరస్త నిఖిలవిశేషవస్తుబోధిత్వ నిశ్చయ ఇతి, కిఞ్చ యది భేదవాసనామూలత్వేన ప్రత్యక్షస్య విపరీతార్థత్వమ్, శాస్త్రమపి తన్మూలత్వేన తథైవ స్యాత్,

శ్లో॥ యచ్చోక్తం దోషజత్వాద్భవతి మతిరిహాధ్యక్ష
రూపాన్యథాసి - ద్ధ్యర్హా భేదావలమ్బిన్యత ఇహ తు
భవేచ్ఛాస్త్రతో బాధ్యతేతి । కోయన్దోషో వివేచ్య
యత ఉదితమతిస్స్యాన్యథాసిద్ధియోగ్యా - దోషం ప్ర
త్యక్షహేతుం యది వదసి భిదావాసనాన్త్వమనాదిమ్ ॥

తస్యాస్త్వజ్ఞాతపూర్వః కిము తిమిరఇవ భ్రాన్తికృత్త్వం
పరత్రాప్యస్యాచ్ఛాస్త్రే పరోక్షాద్వదసి యదిహి త
ద్దోషతాం తర్హి దోషః । అన్యోన్యాన్యాపేక్ష
తాస్యాన్నిఖిలవిధభిదావర్జితార్థప్రతీతే - శాస్త్రే
దోషత్వధీస్స్యాదిహ తదవగతౌ శాస్త్రముక్తార్థతేతి ॥

కిఞ్చ ప్రత్యక్షమేతద్యది వదసి భిదావాసనామూలక
త్వాద్బాధ్యార్థం తర్హి శాస్త్రం తదపిఖలు
తతో హేతుతస్స్యాత్తథైవ । ॥ ౩౧౮౪ ॥

అ॥ అథ శాస్త్రప్రత్యక్షవిరోధే శాస్త్రప్రాబల్యమాశ్రిత్య శాస్త్రేణ ప్రత్యక్షబాధం పరోక్తమనూద్య దూషయతి - యచ్చోక్తమితి—

టీ॥ ఇహ - అస్మిఁల్లోకే, భేదావలమ్బినీ - అధ్యక్షరూపామతిః, దోషజత్వాదన్యథాసిద్ధ్యర్హా —, అతః, ఇహ - ప్రత్యక్షే, శా

స్త్రితో బాధ్యతా ఇతి యదుక్తమిత్యన్వయః. దూషయతి - కోయమితి - యతఃఉదితమతిస్సా అన్యథాసిద్ధియోగ్యా—, అయంకోదోషో వివేచ్యః - అయందోషః క ఇతి ప్రశ్నే అయందోష ఇతి వివేచ్యవక్తవ్య ఇత్యర్థః. భేదవాసనారూపం దోషంప్రత్యక్షహేతుత్వేనోక్తమనూద్యదూషయతి - దోషఇత్యాదినా. ॥ ౩౧౩ ॥

అనాదిభేదవాసనాయా దోషతాయా అన్యత్రాప్యదృష్టత్వాత్తస్యాదోషత్వమక్లృప్తమితి తత్కల్పనే కల్పనైవ దోష ఇత్యభిప్రాయేణాహ - తస్యేతి - అథ భేదవాసనాయా దోషత్వం నిర్విశేషవస్తుప్రతిపాదకశాస్త్రవిరోధాన్నిశ్చితమితి నతత్కల్పనాదోష ఇత్యాశఙ్క్య అన్యోన్యాశ్రయప్రసఙ్గేన నోక్తరీత్యా తస్యాదోషత్వనిశ్చయ ఇత్యాహ - అస్మాదిత్యాదినా - అన్యోన్యాశ్రయముపపాదయతి - నిఖిలేత్యాదినా - శాస్త్రవిరోధాద్భేదవాసనాయాః ప్రత్యక్షహేతుదోషత్వవాదినాం శాస్త్రస్య నిర్విశేషార్థకత్వనిశ్చయః పూర్వమావశ్యకః, అన్యథా విరోధానిశ్చయాత్, శాస్త్రస్య నిర్విశేషార్థకతా చ భేదవాసనాయా దోషత్వనిశ్చయాధీనా. అన్యథా ప్రత్యక్షస్యానిర్దోషత్వే ప్రత్యక్షావగత సకలభేదనిషేధస్య శాస్త్రేణ ప్రతిపాదనాసంభవాత్, ఇత్యన్యోన్యాశ్రయ ఇతి భావః. ప్రత్యక్షస్య భేదవాసనా రూపదోషమూలకత్వేన బాధితార్థకత్వే తన్మూలకత్వస్య శాస్త్రేపి సత్త్వేన తస్యాపి తథాత్వం స్యాదితి దూషణాన్తరమాహ - కిఞ్చేతి ॥ ౩౧౪ ॥

శ్రీ ॥ అథోచ్యేత దోషమూలత్వేపి శాస్త్రస్య ప్రత్యక్షావగత సకలభేదనిరసనజ్ఞానహేతుత్వేన పరత్వాత్ తత్ప్రత్యక్షస్య బాధకమితి, తన్న. దోషమూలత్వే జ్ఞాతే సతి పరత్వమకిఞ్చిత్కరమ్; రజ్జుసర్పజ్ఞాననిమిత్తభయే సతి భ్రాన్తోయమితి జ్ఞాతేన కేనచిన్నాయం

సర్పోఽమాభైషీరిత్యుక్తేఽపి భయానివృత్తిదర్శనాత్; శాస్త్రస్య దోషమూలత్వం శ్రవణవేళాయామేవజ్ఞాతమ్; శ్రవణావగతనిఖిలభేదోపమర్దిబ్రహ్మైకత్వజ్ఞానాభ్యాసరూపత్వాన్మననాదేః ॥ ౩౧౪ ॥

శ్లో॥ శాస్త్రం ప్రత్యక్షబుద్ధావవగతనిఖిలద్వైతబాధ
ప్రతీతే - హేతుదోషోదితత్వేఽపి చ పరమితి తద్బా
ధకం బాధ్యమన్యత్ । మైవం దోషోదితత్వం యది భ్రమ
విహానిశ్చీయతే తత్పరత్వం - న్యాస్తి కిఞ్చిత్కరం తస్యా
త్పరమపి న భవేద్బాధకం దోషమూలమ్ ॥ ౩౧౫ ॥

సోఽయం భ్రాన్తిప్రమా నిత్యవగత పురుషేణోపదిష్టోఽపి
నాయం - సర్పోఽమాభీస్తవాస్తీత్యపరమితి నవైర
జ్జుసర్పభ్రమాద్భిః । శాస్త్రే దోషోదితత్వం శ్రుతి
సమయ ఇదం జ్ఞాతమస్తి భిదాహ్న్యా- ద్బ్రహ్మైకత్వభా
వస్య హి మననముఖాభ్యాసరూపః శ్రుతస్య ॥ ॥

అ॥ అథ దోషమూలత్వేఽప్యుత్తరత్వాచ్ఛాస్త్రం ప్రత్యక్షబాధకమితి శఙ్కతే - శాస్త్రమితి—

టీ॥ అపచ్ఛేదాదిషు ఇదం రజతమ్, నేదం రజతమిత్యాదిషు చ పరం బాధకం దృష్టమ్. అతో నిషేధ్యస్థాపకసాపేక్షయా నిషేధకస్య పరత్వాత్ప్రబలీయస్త్వమిత్యర్థః. తదిదం శాస్త్రస్య పరత్వముపపాదయతి - ప్రత్యక్షబుద్ధావిత్యాదినా - దోషోదితత్వే నిశ్చితే పరత్వమకిఞ్చిత్కరమ్, దోషోదితత్వేన నిశ్చితస్య పరస్యాపి బాధకత్వాదర్శనాదిత్యభిప్రాయేణ దూషయతి - మైవమితి-

దోషాదితత్త్వేనానిశ్చితస్యాపరస్యాపి బాధకత్వేనాస్తీత్యత్ర దృ
ష్టాన్తమాహ- సోయమితి- రజ్జుం దృష్ట్వా అయంసర్ప ఇతియోజనా తి,
తంప్రతీతి అనేనభ్రాన్తేన అయంభ్రాన్తః పుమానిత్యవగతేన పురుషాన్త
రేణనాయంసర్పస్త్వభీమాః స్త్విత్యుపదేశేపితదీయభ్రాన్తిస్తజ్జన్యా
భీతిశ్చ నాపసరతి. యదిపరత్వమేవబాధకతా ప్రయోజకంస్యాత్,
తదానిరుక్తోపదేశజన్యజ్ఞానేనపరేణ ఉక్తభ్రమభీత్యోర్నివృత్తిస్స్యా
దితిభావః. నను, ఇదంసర్వం తత్రైవోపపద్యతే, యదిశాస్త్రేదోషజ
న్యత్వనిశ్చయస్స్యాదిత్యాశఙ్క్య శాస్త్రేదోషోదితత్వంశ్రవణసమయ
ఏవనిశ్చితమిత్యాహ శాస్త్రఇత్యాదినా- శాస్త్రస్యభేదవాసనామూ
లత్వం తావత్సంప్రతిపన్నమ్, తస్యాస్తుదోషత్వంభేదమిథ్యాత్వజ్ఞానాద
వగమ్యతే, తన్మిథ్యాత్వావగతిశ్చజ్ఞాననివర్త్యత్వావగమాత్, జ్ఞానని
వర్త్యత్వావగమశ్చబ్రహ్మాత్మైకత్వజ్ఞానస్య నిఖిలభేదోపమర్దిత్వావగ
తేః, అతఈదృశనివర్తకజ్ఞానాభ్యాసరూపమననం కుర్వతా శాస్త్ర
స్యదోషమూలత్వమవగతమిత్యర్థః. హి - యతః, శ్రుతస్య - శ్రవ
ణేనావగతస్య, భిదాహృద్బ్రహ్మాత్మైకత్వభానస్య — భేదనివర్తకబ్రహ్మా
త్మైకత్వవిజ్ఞానస్య మననముఖః - మనననిదిధ్యాసనాదిః, అభ్యాసరూ
పః - అభ్యాసాత్మకః, అతశ్శాస్త్రేదోషోదితత్వమిదం శ్రుతిసమయఏవ
జ్ఞాతమితియోజనా. యద్యపిభేదవాసనాయాః దోషత్వనిశ్చయోఽ
న్యోన్యాశ్రయప్రసంగేన నసంభవతీతి పూర్వముక్తమితి తదభ్యుప
గమేన శాస్త్రస్య భేదవాసనారూపదోషమూలకత్వ నిశ్చయమభ్యు
పగమ్య దోషాపాదనంవిరుద్ధమ్, తథాపిపరాభ్యుపగతం భేదవాసనా
యాదోషత్వ నిశ్చయమభ్యుపగమ్య అయందోషఉక్తఇతి న దోషః

శ్రీ॥ అపిచఇదంశాస్త్రమ్, ఏతచ్చాసంభావ్యమానదోషమి
తికేనావగతంత్వయా, నతావత్స్వతస్సిద్ధానిర్ధూతనిఖిలవిశేషాను

భూతిరిమమర్థమవగమయతి, తస్యాస్సర్వవిషయవిరక్తత్వాత్ శాస్త్రిపక్షపాతవిరహాచ్చ; నాప్యైన్ద్రియికం ప్రత్యక్షమ్ దోషమూలత్వేన విపరీతార్థత్వాత్; తన్మూలత్వాదేవ నాన్యాన్యపి ప్రమాణాని, అతస్స్వపక్షసాధనప్రమాణానభ్యుపగమాన్న స్వాభిమతార్థసిద్ధిః.

శ్లో॥ కిఞ్చేదం శాస్త్రమేతద్భవతి పునరసంభావ్యదో
షం భవేత్ - త్ప్రత్యక్షం దోషశఙ్కాసహితమితికు
తోజ్ఞాతమేవం త్వయేదమ్ । నిర్ధూతాశేషభేదాను
భవత ఇతి చేన్నాస్య సర్వత్ర చార్థే - వైరాగ్యాచ్ఛా
స్త్రిపేతస్య తు విగతియుజః పక్షపాతోజ్ఝితత్వాత్ ॥

ప్రత్యక్షాన్నాక్షజన్యాన్తమిదమయథావస్థితార్థం
హి తత్తు - ప్రత్యక్షం దోషమూలం న చ పునరితరస్మాచ్చ
తద్దోషమూలాత్ । తస్మాన్నాభీష్టసిద్ధిస్తవ నహి భవ
తాఙ్గీకృతమ్మానమీదృ - గ్యత్తు స్వాఙ్గీకృతార్థప్రమి
తికృదుదితత్వం వినా దోషతస్స్యాత్ ॥ ౩౧.౮౫ ॥

అ॥ ఏవం బాధ్యబాధకయోస్తుల్యదోషత్వముక్తమ్, అథ మూలోచ్ఛేదిత్వమాహ - కిఞ్చేతి—

టీ॥ ఇదం శాస్త్రమితి శబ్దరాశివ్యావృత్తిః; అసంభావ్యదోషమితి బౌద్ధాగమాదివ్యావృత్తిః త్వయా - ప్రమాణప్రమేయాదికం తాత్త్వికత్వేనానభ్యుపగచ్ఛతా, నిర్ధూతాశేషేతి . ఏతద్విశేషణమనుభవస్య నిర్విషయత్వప్రదర్శనార్థమ్. కుతో నావగమయత్యనుభవ ఇమమర్థమిత్యత్రాహ - అస్యేతి . అస్య - అనుభవస్య, సర్వత్ర చార్థే వైరాగ్యాత్ - నిర్విషయత్వాదిత్యర్థః, నహి విజ్ఞా

నపుసంబద్ధ్యవిషయం ప్రకాశయతి, వస్తుతో నిర్విషయాపి భ్రాన్తి స్య అవిద్యమానమపి శాస్త్రస్య ప్రాబల్యమవగమయతీత్యత్రాహ-ఏతస్యేతి - విరతియుజః - వైరాగ్యయుక్తస్య, ఏతస్య - అనుభవస్య శాస్త్రపక్షపాతోజ్ఝితత్వాత్ - శాస్త్రపక్షపాతవిరహాదిత్యర్థః. అసంబద్ధావిద్యమానత్వావిశేషాత్ సౌగతాదిశాస్త్రాన్తరాణామప్యవగమ మేవేత్యర్థః. ప్రత్యక్షాదికన్నావగమయతీత్యాహ - ప్రత్యక్షాదితి అక్షజన్యాత్ ప్రత్యక్షాదిదన్నమతమ్, ఇన్ద్రియజన్యప్రత్యక్షాదిదన్న భాతమిత్యర్థః. కుతఇత్యత్రాహ - అయథావస్థితార్థం హీతి - హి యతః దోషమూలమ్ - భేదవాసనారూపదోషమూలమ్, తత్ప్రత్యక్షమ్, అయథావస్థితార్థమ్, యథావస్థితవస్త్వవిషయకమ్, అతః, ఇదన్నమతమితి పూర్వేణాన్వయః, నను మాస్తు ఐన్ద్రియికప్రత్యక్షేణ తదవగతిః, ప్రమాణాన్తరేణ తదవగతిః, కిన్న స్యాదిత్యత్రాహ - న చేతి ఇతరస్మాచ్చనేత్యన్వయః కుతఇత్యత్రాహ - తద్దోషమూలాదితి — భేదవాసనారూపదోషమూలకత్వస్య ప్రత్యక్షఇవ ప్రమాణాన్తరేష్వపి సత్త్వేన అయథావస్థితార్థగ్రాహిత్వస్య తౌల్యావిశేషేణ న తేషామప్యుక్తార్థగ్రాహిత్వమితి భావః ఏవం ప్రకృతగోచరతయా ఉక్తం ప్రమాణాభావం పరాభిమత సర్వగోచరత్వేనోపసంహరతి — తస్మాదితి దోషతోస్మానుదితత్త్వం వినా - ఇదం దోషమూలత్వమంతరేత్యర్థః; న స్వాభీష్టసిద్ధిః - స్వాభీష్టమ్ - ప్రత్యక్షదౌర్బల్యశాస్త్రప్రాబల్యాదికమ్; ఏతత్ ఖణ్డనకారాద్యుక్తకుతర్కనిరసనోపలక్షణార్థముక్తమ్, కుతర్కప్రకారస్తన్నిరసన ప్రకారశ్చ శ్రుతప్రకాశికాయాం ప్రపఞ్చితఇతి గ్రన్థవిస్తరభియా నేహోక్తః.

శ్రీ॥ నను వ్యావహారికప్రమాణ ప్రమేయ వ్యవహారోఽస్మాకమప్యస్త్యేవ, కోయం వ్యావహారికో నామ, ఆపాతప్రతీతిసిద్ధో యుక్తి

భిర్నిరూపితో న తథావస్థిత ఇతి చేత్, కిం తేన ప్రయోజనమ్, ప్రమాణత్వమాప్రతిపన్నేపి యౌక్తికబాధాదేవ ప్రమాణకార్యాభావాత్; అథోచ్యేత శాస్త్రప్రత్యక్షయోర్ద్వయోరప్యవిద్యామూలత్వేపి ప్రత్యక్షవిషయస్య శాస్త్రేణ బాధో దృశ్యతే; శాస్త్రవిషయస్య సదద్వితీయబ్రహ్మణః పశ్చాత్తనబాధాదర్శనేన నిర్విశేషానుభూతిమాత్రం బ్రహ్మైవ పరమార్థ ఇతి, తదయుక్తమ్, అబాధితస్యాపి దోషమూలస్యాపారమార్థ్యనిశ్చయాత్.

శ్లో॥ నన్వస్త్యేవ ప్రమాణ ప్రమితి విషయయో
ర్వ్యావహారిక్యపేతా — సత్తా నః కేయమాపాతమతి
విలసితా ఽతాదృశీ శోధితా చేత్ । యావైసా చేత్
ఫలం కిం త్విహ భవతో మానబుద్ధ్యా విభాతం - యు
క్త్యా బాధాన్న మానం ప్రమితిరిహ న యత్ కార్యమా
ధాతుమీష్టే ॥ ॥ ౩౧౯ ॥

తుల్యేప్యావిద్యకత్వే భవతి న ఉభయోశ్శాస్త్రతో
ఽధ్యక్షబాధో - బాధశ్శాస్త్రోదితార్థే న ఖలు సతి పర
బ్రహ్మణిత్వద్వితీయే । సత్యోత్యో నిర్విశేషానుభవ
ఇతి తు నాబాధితస్యాపి దోషో - త్థత్వే ఽసత్యత్వబుద్ధే
ర్భవతి పునరిహాద్వైతముక్తం యథావా ॥ ౩౨౦ ॥

అ॥ అథ స్వపక్షసాధకప్రమాణాభావం ప్రతివివక్షుశ్చోదయతి - నన్వితి—

టీ॥ వ్యావహారికసత్తామాక్షిపతి - కేయమితి - ఆపాతమతివిలసితా - నిరూపణమన్తరా ఆపాతప్రతీతిమాత్రేణ భాసమానా, శోధితా చేత్ - యుక్తిభిర్నిరూపితా చేత్, అతాదృశీ - అతథావస్థి

తా, యా - యాసత్తా, సాచేత్ - సావ్యావహారికసత్తా చేదిత్యర్థః, దూషయతి - ఫలజ్ఞప్తేరితి - ప్రమాణస్య యత్ప్రయోజనం ప్రమేయనిశ్చయరూపమ్, తన్నేత్యర్థః. కుత ఇత్యత్రాహ - మానబుద్ధ్యా భాతమపి - మానబుద్ధ్యా ఆపాతతో గృహీతమపి, యుక్త్యా బాధాత్ - యుక్తితో బాధబలాత్, నమానమ్ - వస్తుతః ప్రమాణన్న భవతి, తత ఏవ, కార్యం ప్రమితిమ్ - స్వకార్యభూతాం ప్రమితిమ్, ఆధాతున్నేష్టే - ఉత్పాదయితున్న శక్నోతి, తత ఇతి భావః, ॥ ౩౧౯౪ ॥

ఏవం పూర్వపక్షోక్తం పరత్వాద్వైషమ్యం దూషితమ్, అథ అస్మాత్పరస్య కస్యచిద్బాధకస్యాభావం బ్రహ్మప్రతిపాదకశాస్త్రస్య ప్రత్యక్షాద్వైషమ్యం శఙ్కతే - తుల్యేపీత్యాదినా - ఉభయోరాపద్యకత్వే తుల్యేపీతి యోజనా. శాస్త్రప్రత్యక్షయోర్దోషమూలత్వే తుల్యేపీత్యర్థః. సః శాస్త్రతోఽధ్యక్షస్య బాధో భవతీతి యోజనా; అద్వితీయే, శాస్త్రోదితార్థే - శాస్త్రప్రతిపాద్యే, సతి బ్రహ్మణి తు, బాధః. పాశ్చాత్యబాధః - న ఖల్వితి యోజనా. అతః—, నిర్విశేషానుభవసత్యః - ఇతి తు న - ఇత్యేతన్నయుక్తమ్, కుత ఇత్యత్రాహ - అబాధితస్యాపీతి - యస్య దుష్టం కారణమ్, యస్య చ మిథ్యేతి ప్రత్యయః, స ఏవ అసమీచీనప్రత్యయ ఇతి నీతివిదః, అతో దుష్టమూలత్వబాధకప్రత్యయాప్రత్యేకమిథ్యాత్వసాధకౌ, వ్యాహతమిదం యదబాధితస్యాపి అపారమార్థ్యబుద్ధేరితి - అపరమార్థత్వేన నిశ్చితత్వం హి బాధితత్వమిత్యత్రాహ - భవతీతి - ఇహాసతియుక్తం భవతీతి యోజనా

శ్రీ॥ ఏతదుక్తం భవతి, యథా సకలేతరకాచాదిదోషరహితపురుషాన్తరాగోచరగిరిగుహాసు వసతస్తైమిరికజనస్య అజ్ఞాతస్వతిమిరస్య తిమిరదోషవిశేషేణ ద్విచన్ద్రజ్ఞానమవిశిష్టం జాయతే, స తత్ర

బాధకప్రత్యయోఽస్తీతి నతన్మిథ్యానభవతీతి తద్విషయభూతం ద్వి
చన్ద్రత్వమపిమిథ్యైవ; దోషో హ్యయథార్థజ్ఞానహేతుః, ఏవంబ్ర
హ్మజ్ఞానమవిద్యామూలత్వేన బాధకజ్ఞానరహితమపి స్వవిషయేణ
బ్రహ్మణాసహమిథ్యైవేతి; భవన్తిచాత్రప్రయోగాః. వివాదాధ్యా
సితంబ్రహ్మ । మిథ్యా । అవిద్యావత ఉత్పన్న జ్ఞానవిషయత్వాత్ ।
ప్రపఞ్చవత్ । బ్రహ్మ । మిథ్యా । జ్ఞానవిషయత్వాత్ । ప్రపఞ్చవత్ ।
బ్రహ్మ । మిథ్యా । అసత్యహేతుజన్యజ్ఞానవిషయత్వాత్ । ప్రపఞ్చవ
దేవ;

శ్లో ॥ అన్యైః కాచాదిదోషైర్విరహితపురుషైర్వర్
జితేఽన్యైర్గుణేహాసీ- మ్న్యద్రిభూర్యోవసత్తై
మిరికనరగణైరప్రతీత స్వదోషైః । యుక్తైర్దోషా
విశేషాద్ద్వివిధుమతిరియంజాయతేతత్రసాపై - సర్వ
స్యైవా విశేషాన్నచభవతి పునర్బాధక ప్రత్య
యోఽత్ర ॥ ॥ 3.౨౧౪ ॥

నాభ్రాన్తిస్సాతథాపీత్యవగతి విషయోద్విత్వమేతన్న
సత్యం - దోషాహిభ్రాన్తిహేతుర్భవతిఖలు తథా
బ్రహ్మధీర్దోషమూలా । బాధజ్ఞానోజ్ఝితాపిభ్ర
మ ఇతివిషయో బ్రహ్మతస్యామృషాస్యాత్ - సన్తి
హ్యత్రప్రయోగాభవతిచ విమతంబ్రహ్మ మిథ్యాత్వ
యుక్తమ్ ॥ ॥ 3_౨_౨౪ ॥

సావిద్యస్యోదితాయామతిరిహ విషయత్వాత్ప్రపఞ్చ
స్సపక్షో - జ్ఞేయత్వాద్బ్రహ్మమిథ్యా జగదివతదస
త్యోత్థధీగోచరత్వాత్ । ॥ 3_౨౩ ॥

టీ॥ అప్రతీతస్వదోషైః - స్వకీయతిమిరదోషపరిజ్ఞానరహితైః, భూయోభిస్తైమిరికసంగతైః, విశేషతోవసత్తిమిరదోషయుక్తమనుష్యసమూహైః, యుక్తే - ఉపేతే, అన్యైః కాచాదిదోషైః - తిమిరాతిరిక్తకాచాదిదోషైః, విరహితపురుషైః - అనుపేతజనైః, అన్యైః, వర్జితే - అనుపేతే, అద్రిగుహాసీమ్ని - గిరిగుహాప్రదేశే, సర్వస్యైవజనస్య, అవిశేషాత్ - అవిశేషేణ, సేయం, ద్విధమతిః - ద్విచన్ద్రబుద్ధిః, జాయతే - ఉత్పద్యతే, అత్ర హేతుః, దోషావిశేషాదితి - దోషావిశేషాత్ - తిమిరదోషస్యసర్వేషామవిశేషాదిత్యర్థః. అత్ర ద్విచన్ద్రప్రత్యయే, బాధకప్రత్యయోనభవతి— నాస్తి, ॥ 3౭-౫ ॥

తథాపి, సా - ద్విచన్ద్రభ్రాన్తిః, నాభ్రాన్తిః - భ్రమోనేతిన, ఇతి - అతో హేతోః ఏతదవగతివిషయోద్విత్వమ్ - జ్ఞానవిషయీభూతమేతచ్చన్ద్రద్విత్వమ్, నసత్యమ్ - సత్యన్నభవతి, యథావేత్యనేనాస్య సంబన్ధః. బాధకప్రత్యయవిరహేపి భ్రమత్వం కుతఇత్యత్రాహ - దోషోహీతి - అత్ర తైమిరికజనాధ్యుషితగిరిగుహాప్రదేశస్య దోషరహితపురుషాన్తరగోచరత్వే తదీయోపదేశేన తత్రత్యానాం తైమిరికజనానాం ద్విచన్ద్రబుద్ధేర్బాధస్స్యాదితి వర్జితఇత్యనేన తద్దేశస్య పురుషాన్తరాగోచరత్వముక్తమ్, తద్దేశస్య కాచాదిదోషదుష్టనేత్రపురుషాన్తరగోచరత్వేపి నతేషాముపదేశేన చన్ద్రద్విత్వబుద్ధేర్బాధః, తేషామపిద్విచన్ద్రబుద్ధిమత్త్వాదితి కాచాదిదోషదుష్టనేత్రపురుషాన్తరగోచరప్రదేశసంగ్రహాయ పురుషేష్వన్యేషు కాచాదిదోషవిరహితత్వవిశేషణముపాత్తమ్; తైమిరికాణామపిజనానాం కథఞ్చిత్ స్వకీయతిమిరదోషపరిజ్ఞానే స్వకీయచన్ద్రద్విత్వప్ర

త్యక్షమ్ పరోక్షస్వకీయచన్ద్రైకత్వజ్ఞానేన బాధితం స్యాదితి అప్రతీతస్వదోషత్వం పురుషవిశేషణమ్; ఏవం సపక్షే శ్రుతితాత్పర్యం దార్ష్టాన్తికే నిగమయతి - తథేతి - బాధజ్ఞానోజ్ఝితాపి దోషమూలా బ్రహ్మధీర్భ్రమ ఇతి తస్యాం విషయో బ్రహ్మ మిథ్యా స్యాదితి యోజనా; శాస్త్రస్య అవిద్యామూలత్వాభ్యుపగమే అనిష్టం పరిహరతి - సన్తీత్యాదినా - జ్ఞానవిషయత్వమాత్రమేకో హేతుః, ఏకో దుష్టపురుషజ్ఞానవిషయత్వమ్, ఏకో మిథ్యాభూతసామగ్రీజన్యజ్ఞానవిషయత్వమితి భేదః. తద్బ్రహ్మజ్ఞేయత్వాన్మిథ్యా, జగదివేతి, యోజనా; ॥ ౩౨౩ ॥

శ్రీ ॥ నచ వాచ్యం స్వాప్నస్య హస్త్యాదివిజ్ఞానస్య సత్యస్య పరమార్థశుభాశుభప్రతిపత్తిహేతుభావవదవిద్యామూలత్వే నాసత్యస్యాపి శాస్త్రస్య పరమార్థభూతబ్రహ్మవిషయప్రతిపత్తిహేతుభావో న విరుద్ధ ఇతి; స్వాప్నజ్ఞానస్య అసత్యత్వాభావాత్; తత్ర హి విషయాణామేవ మిథ్యాత్వమ్, తేషామేవ హి బాధో దృశ్యతే, న జ్ఞానస్య, న హి మయా స్వప్నవేలాయామనుభూతం జ్ఞానమపి న విద్యత ఇతి కస్యచిత్ప్రత్యయో జాయతే; దర్శనస్తు విద్యతే, అర్థా న సన్తీతి హి, బాధకప్రత్యయః. మాయావినో మన్త్రౌషధాదిప్రభవమ్మాయామయం జ్ఞానం సత్యమేవ ప్రీతేర్భయస్య చ హేతుః, తత్రాపి జ్ఞానస్యాబాధితత్వాత్; విషయేన్ద్రియాదిదోషజన్యం రజ్జ్వాదౌ సర్పాదివిజ్ఞానం సత్యమేవ భయాదిహేతుః; సత్యైవాదష్టేపి స్వాత్మని సర్పసన్నిధానాద్దష్టబుద్ధిః, సత్యైవ శఙ్కావిషబుద్ధిర్మరణహేతుభూతా, వస్తుభూతపవలజలాదౌ ముఖాది ప్రతిభాసో వస్తుభూతముఖగతవిశేషనిశ్చయహేతుః, ఏషాం సంవేదనానాముత్పత్తిమత్త్వాదర్థక్రియాకారిత్వాచ్చ సత్యత్వమవసీయతే, హస్త్యాదీనామభావేపి కథం తద్బుద్ధయస్సత్యా

భవన్తీతి చేత్, బుద్ధీనాం సాలమ్బనత్వమాత్రనియమాత్, అర్థస్య ప్రతిభాసమానత్వమేవహ్యాలమ్బనత్వే అపేక్షితమ్, ప్రతిభాసమానతాచాస్త్యేవదోషవశాత్, సతుబాధితోఽసత్య ఇత్యవసీయతే, అబాధితాహిబుద్ధిస్సత్యైవేత్యుక్తమ్,

శ్లో॥ నోవాచ్యం స్వప్నహస్త్యాదికవిషయమతిస్స
త్యభిన్నాపిదృష్టా - హేతుర్బుద్ధౌసతోఽస్యాశ్శుభతది
తరయోరిత్యసత్యానసాక్షీ । మిథ్యాత్వంగోచరా
ణాం ఖలుభవతిమతౌ బాధితానాంనధీనా - బాధ్య
త్వస్యాప్యప్రహాత్వం కథమివసువచంస్వప్నజాయాం
ప్రతీతౌ ॥ ॥ ౩౨౮ ॥

నహ్యత్రప్రత్యయోవైమతిరపిచ మయాస్వప్నకాలేఽ
నుభూతా - నాస్తీత్యేవం ప్రకాశోజగతి భవతి వైస్వ
ప్నదృగ్వ్యస్యపుంసః । నోనస్స్యథార్థస్థితాధీరితిహిమ
తిరియంజాయతే సర్వపుంసా - స్తస్మాద్ధీసత్యతానాప
లపితుముచితాతన్నసద్ధీరసత్యాత్ ॥ ॥ ౩౨౯ ॥

జ్ఞానస్మృత్యాదిప్రభవమపి చ సద్యత్తుమాయామ
యంస్యా - న్మాయావిప్రాపితన్తద్భవతిహిజగతి ప్రీతి
భీత్యోర్నిదానమ్ । సత్యైవాత్రార్థదోషోద్భవభు
జగమతీరజ్జువస్త్వన్యతస్స్యా - సత్యాతద్ధీభవాభీర్నతు
సతఉదయోఽసత్యతోఽత్రప్రసక్తః ॥ ॥ ౩౩౦ ॥

సత్యాహేస్సన్నిధానాద్వపుషి సముదితాదష్టధీరప్య
దష్టే - సత్యైవైషాపిశఙ్కావిషమతి రుదితామృత్యు
హేతుర్జనానామ్ । సత్యంహ్యస్తిముఖాదిప్రతిష

లసమిదం పుష్కరాదావిశేషే - సత్యేన క్రోష్ఠితే స్వ
ప్రమితి కరమతో నాన్యృతాద్ధీస్సతోఽతి) ॥ ॥ ౩౭౭ ॥

ఏషాం సంవేదనానాముదయ యుతతయార్థక్రియా
కారితాతో . నిర్ణీతా సత్యతైషా ఘట ఇవ సజలాహా
రకార్యోదయాద్వై । నో హస్త్యాదేరభావే కథమివ
మతిసత్యత్వమస్యేతి శఙ్క్యం . బుద్ధేస్సాలమ్బసత్త్వం ఖ
లు నియతమిదన్నైవ సత్యత్వమర్థే ॥ ౩౭౮ ॥

అర్థస్యాలమ్బనత్వోపయుక్తమపి భవేద్భాసమాన
త్వమేవ — స్యాత్తద్దోషాదసత్యోఽర్థ ఇతి స తు పున
ర్బాధితత్వావసేయః । సత్యార్థే బాధితానేత్యభిహి
తమసతస్సత్యధీజన్మనైషు - ప్రోక్తేషు క్వాపి వాస్తీశ్య
సత ఇహ కథం శాస్త్రితస్సత్యబుద్ధిః ॥ ౩౭౯ ॥

అ॥ అసత్యాదపి సత్యప్రతిపత్తిర్దృశ్యత ఇతి శఙ్కామనూద్య పరిహరతి - నో వాచ్యమితి.—

టి॥ సత్యభిన్నాపి - అసత్యాపి, స్వాప్నహస్త్యాదికవిషయమితిః—స్వప్నకాలీన హస్త్యాదివిషయకబుద్ధిస్సా, సతః . శుభతదితరయోర్బుద్ధా - హేతుర్దృష్టేతి యోజనా; ఇతీత్యస్య నో వాచ్యమితిత్యనేనాన్వయః కుత ఇత్యత్రాహ - అసత్యేతి - స్వాధీః - స్వాప్న హస్త్యాదివిషయకబుద్ధిః, అసత్యా న . అసత్యా న భవతి - సత్యైవేత్యర్థః. సత్యత్వమేవోపపాదయతి - మిథ్యాత్వమిత్యాదినా . బాధితానాం స్మృతౌ గోచరాణాం ఖలు మిథ్యాత్వమ్, స్వాధీర్న బాధితేతి తస్యాం స్వప్నజాయాం ప్రతీతౌ మిథ్యాత్వమ్, కథమివ సువచమ్ -

కథమివ వక్తుం శక్యమితి యోజనా; తథా చ స్వాప్నప్రతీతౌ విషయాణా మేవ బాధాత్తేషామేవ మిథ్యాత్వస్య ప్రతీతేః, తస్య అబాధాదిత్యుక్తం భవతి, ॥ ౩౨౪ ॥

తావేవ బాధాబాధౌ స్వాప్నపదార్థే తత్ప్రతీత్యోరుపపాదయతి - నహీత్యాదినా. యః స్వప్నదృక్, అస్య పుంసః, అత్ర స్వప్నకాలే - మయా అనుభూతా మతిరపి నాస్త్యేవం ప్రకారకప్రత్యయో న హి జగతి భవతీతి యోజనా; తర్హి కథం ప్రత్యయో భవతీత్యత్రాహ - నో సన్తీతి - అర్థాః నో సన్తి, ధీః స్థితా, ఇతీయమ్మతిః హి సర్వస్య పుంసో జాయతే, ఇతి యోజనా; ఉక్తరీత్యా ధీసత్యతాయా అపలపితుమశక్యత్వా దుక్తస్థలే అసత్యాత్సత్యసిద్ధిర్నేత్యాహ - తస్మాదితి - సిద్ధాన్తే స్వాప్నపదార్థానాం సత్యత్వేపి పరాభ్యుపగతస్తన్మిథ్యాత్వమభ్యుపగమ్య ఏవ ముక్తమితి బోధ్యమ్, ॥ ౨౩౨౫ ॥

ఉక్తార్థే ఉదాహరణాన్తరం పరోక్త మనూద్య దూషయతి - జ్ఞానమిత్యాదినా జగతి యన్మాయావిప్రాపితమ్, యత్, మాయావినా - ఐన్ద్రజాలికేన పురుషేణ, ప్రాపితమ్ - ప్రతిపాదితమ్, ప్రీతిభీత్యోర్నిదానమ్ - ప్రీతిభీత్యోః కారణభూతమ్, మన్త్రౌషధాదిప్రభవమ్ - మన్త్రౌషధాదిజన్యమ్, మాయామయమ్ - విచిత్ర సర్పచన్దనకుసుమాదివిషయకమ్, జ్ఞానమ్, తదపి - సత్ - సత్యమేవేతి యోజనా, రజ్జుసర్పభ్రమజన్యభీతిస్థలే అసత్యాత్ సత్యోత్పత్తిశంకాం నివారయతి - సత్యైవేత్యాదినా - రజ్జుస్రగాద్యర్థే దోషోద్భవభుజగమతిః - ఇన్ద్రియవిషయదోషాధీనసర్పమతిః, సత్యైవ, అతోభీస్సిద్ధిర్భవాసత్యేతి యోజనా. ఇన్ద్రియదోషః కాచాదిః, విషయదోషః సాదృశ్యాదిః. అత్ర అసత్యతః, సతః, సత్యస్య ఉదయః, న ప్రసక్త ఇతి యోజనా.

అథ సర్పసన్నిధానాదదృష్టేఽపి స్వవపుషి దష్టభ్రాన్తితో మృత్యుస్థలే అసత్యాత్సత్యోత్పత్తిశఙ్కాం వారయతి - సత్యేతి - అదృష్టేఽపి అహేస్సన్నిధానాద్దష్టధీస్సత్యేతి యోజనా. అథ శఙ్కావిషబుద్ధ్యా మృత్యుస్థలేఽప్యుక్తశఙ్కాం వారయతి సత్యైవేతి - జనానాం మృత్యుహేతుః—, ఉదితా - ఏషా శఙ్కావిషమతిరపి సత్యైవేతి యోజనా. అథ జలాదౌ ముఖాదిప్రతిఫలనస్థలే తద్గతసత్యభూతవిశేషప్రతిపత్తేరానుభావికత్వాత్తత్ర అసత్యాత్సత్యప్రతిపత్తిశఙ్కాన్నిరుక్తాం పరిహరతి. సత్యం హీతి - స్వవక్త్రస్థితే సత్యే విశేషప్రతీతికరమ్— ఇదమస్మిన్ పుష్కరాదౌ ముఖాదిప్రతిఫలనమ్ - సత్యం హీతి యోజనా, అతః - అతో హేతోః, అత్ర - అస్మిన్ స్థలే, అనృతాత్ - అసత్యాత్, సతః - సత్యస్య, ధీః-, న - న భవతీత్యర్థః. అథ ఉక్తస్థలేషూక్తబుద్ధీనాం సత్యత్వం కథం నిశ్చీయత ఇత్యాశఙ్క్య అర్థక్రియాకారిత్వాదుత్పత్తిమత్త్వాచ్చ హేతో, ఘటాదిదృష్టాన్తేన అనుమానేన తన్నిశ్చీయత ఇత్యాహ - ఏషామిత్యాదినా - సజలాహరణకార్యోదయే జలాహరణరూపకార్యోత్పత్తిభ్యాం సహితే. ఘట ఇవ—, ఏషాం సత్యతా, ఏషాం సంవేదనానామ్—, ఉభయాయుక్తతయా - ఉత్పత్తిమత్త్వేన అర్థక్రియాకారితాతః -, అర్థక్రియాకారిత్వాచ్చ హేతోః, నిర్ణీతా - నిశ్చితేతి యోజనా; నను స్వాప్నజ్ఞానస్య తద్విషయీభూతహస్త్యాద్యసత్త్వేన కథం సత్యత్వమిత్యాశఙ్క్య మతి సత్యత్వం నార్థసత్యత్వనిబన్ధనమ్, కిన్తు సాలమ్బనత్వమాత్రమేవ తత్రాపేక్షితమ్, ఆలమ్బనత్వఞ్చార్థస్య భాసమానత్వమాత్రేణ ఉపపద్యతే; తచ్చ దోషవశాదితి పరిహరతి - నో హస్త్యాదేరిత్యాదినా - హస్త్యాదేః భావే అస్య మతిసత్యత్వం కథమివేతి నో శఙ్క్యమ్, ఇదం బుద్ధేః సాలమ్బనత్వం ఖలు నియతమ్ - అర్థసత్యత్వనైవ బుద్ధేర్నియతమిత్యర్థః.

అర్థసత్యత్వం బుద్ధేస్సత్యత్వేనోపయుక్తమితిభావః, భాసమానస్యార్థస్యాసత్యత్వంకథమిత్యాశఙ్క్య బాధితత్వేనతన్నిశ్చయఇత్యాహ- సత్యేతిసతు - అర్థస్తు, అసత్యఇతి. బాధితత్వావసేయః - బాధితత్వేన నిశ్చేయః. ధియఃపునరబాధితత్వం ప్రాగభిహితం తత్సత్యత్వనియామకంస్మారయతి - సత్యాద్ధీరితి - అసతస్సతోత్పత్తి స్సత్యబుద్ధిశ్చనోక్తస్థలేష్వప్యస్తీతి కథం శాస్త్రాదసత్యాత్ సత్యబుద్ధిరిత్యాహ - అసతఇత్యాదినా - అసతః - అసత్యాత్. సత్యధీజన్మ - ధీశ్చ, జన్మచ, తయోస్సమాహారః, ధీజన్మ, సత్యస్యధీజన్మ - సత్యధీజన్మ, సత్యధీస్సత్యోత్పత్తిశ్చేత్యర్థః.

శ్రీ॥ రేఖయావర్ణప్రతిపత్తావపి నాసత్యాత్ సత్యబుద్ధిః, రేఖాయాస్సత్యత్వాత్, ననువర్ణాత్మనాప్రతిపన్నా రేఖా వర్ణబుద్ధిహేతుః, వర్ణాత్మతా త్వసత్యా, మైవమ్, వర్ణాత్మతాయా అసత్యాయా ఉపాయత్వాయోగాత్; అసతో నిరుపాఖ్యస్యహ్యుపాయత్వన్నదృష్టమనుపన్నఞ్చ; అథ తస్యాంవర్ణబుద్ధావుపాయత్వమ్, ఏవన్తర్హ్యసత్యాత్ సత్యబుద్ధిర్నస్యాత్; హేతుసత్యత్వాదేవ; ఉపాయోపేయయోరేకత్వప్రసఙ్గశ్చ, ఉభయోర్వర్ణబుద్ధిత్వావిశేషాత్, రేఖాయా అవిద్యమానవర్ణాత్మనా ఉపాయత్వేపి ఏకస్యామేవరేఖాయామవిద్యమానసర్వ వర్ణాత్మకత్వస్య సులభత్వాదేకరేఖాదర్శనాత్ సర్వవర్ణప్రతిపత్తిస్స్యాత్, అథ పిణ్డవిశేషే దేవదత్తాదిశబ్దసంకేతవచ్చక్షుర్గ్రాహ్యరేఖావిశేషే శ్రోత్రగ్రాహ్య వర్ణవిశేష సంకేతవశాద్రేఖావిశేషో వర్ణవిశేషబుద్ధిహేతురితి; హన్తతర్హి సత్యాదేవసత్య ప్రతిపత్తిః, రేఖాయాస్సంకేతస్య చసత్యత్వాత్, రేఖాగవయాదపి సత్యగవయబుద్ధిస్సాదృశ్యనిబన్ధనా సాదృశ్యఞ్చ సత్యమేవ.

శ్లో॥ రేఖావర్ణ ప్రతీతావపిచ నహిభవేత్ సత్యధీస్స్యాత్సత్యా - ద్రేఖాయాస్సత్యభావాన్న మజనయతిసాజ్ఞాతవర్ణాత్మతాతామ్ । సత్యావర్ణాత్మతాచేత్యపినసదసతో హేతుతాయా అయోగా ద్దృష్టాన్తో హాయ భావ్యో హ్యసతితు నిమపాఖ్యేనచైవోపపన్నః ॥ ॥ 330 ॥

రేఖాయాం వర్ణబుద్ధే ర్యదిహి జనకతా తర్హ్యసత్యాన్నసద్ధీః - సత్యాత్త్వముక్తబుద్ధేర్జనక జనితయోరేకతాచప్రసక్తా । కార్యం హేతుశ్చవర్ణావగతిరితి నచైకత్వమిష్టం తయోర్వై - హేతుత్వం పూర్వవృత్తిత్వమితిహి నియతంతాన్త్రికాః కార్యఆహుః ॥

వర్ణాత్మత్వేనరేఖాయది పునరసతో హాయ ఏకైవ సర్వా - వర్ణాసాజ్ఞాపయేన్నహ్యసతి తదవిశేషోస్తివర్ణాత్మకత్వే । సంకేతో వర్ణభేదేసయది పునరయందృశ్యరేఖాభిధాయాః - శ్రోత్రగ్రాహ్యేత్రిదృశ్యేవపుషినహియథాదేవదత్తాదివాచః ॥ 33౨ ॥

హాన్తైవం తర్హ్యసత్యాన్నసత ఇహమతిః ప్రోక్తసంకేతరేఖా - సత్యేహ్యుత్పత్తిహేతూభవతఇహ పునర్వర్ణబుద్ధేర్జనానామ్ । సాదృశ్యాదేవరేఖాగవయమతిబలాత్సత్యభూతాత్ప్రతీతో - వన్యోహ్యసౌసత్యభూతోగవయఇతినచాతాసతస్సత్యబుద్ధిః ॥ 333 ॥

అ॥ అథ జ్ఞానవ్యతిరిక్తాసత్యహేతునా పరాభిమతేన సత్యప్రతిపత్తిస్థలే హేతుసత్యత్వముపపాద్యతే - రేఖేతి—

టీ॥ రేఖావర్ణప్రతీతావపి - రేఖయాలిఖితయాదృష్టయా ककారగకారాదివర్ణప్రతీతిస్థలేపీత్యర్థః. హేతోరసత్యత్వం దర్శయంశ్శోధయతి - నన్వితి. జ్ఞాతవర్ణత్వేతా— జ్ఞాతా - ఆరోపితా, వర్ణత్వేతా, యస్యామ్, తథాభూతేత్యర్థః. సా - రేఖా, తామ్- వర్ణబుద్ధిమ్, జనయతి - ఉత్పాదయతీత్యర్థః. తతఃకిమిత్యత్రాహ నత్వేతి - వర్ణత్వేతాసత్యానేతి యోజనా, పరిహరతి - నసదితి— వర్ణత్వేతా కింసత్తయా వర్ణప్రతిపత్తేరుపాయః, ఉతప్రమితతయా, ఉతప్రతీతతయా, ఇతి వికల్పమభిప్రేత్య ప్రథమం కల్పం దూషయతి - అసత ఇతి - అసతః - సద్వ్యతిరిక్తస్యేత్యర్థః. అసత్యత్వాత్సత్తయోపాయత్వమనుపపన్నమిత్యసత ఇతి పదస్యాభిప్రాయః, ద్వితీయం కల్పం దూషయతి - అసతీతి - నిరుపాఖ్యే - ఉపాఖ్యా - ప్రమితిః, అప్రమిత ఇత్యర్థః. నిరుపాఖ్యత్వాదేవ ప్రమితతయా ఉపాయత్వం న సంభవతీతి భావః, ప్రతీతివిషయతయోపాయత్వానుపపత్తిస్తు వక్ష్యతే, సత్తాప్రమిత్యోరభావేపి వర్ణత్వేతాయా ఉపాయత్వమస్తీతి కల్ప్యత ఇతి చేత్తదనుపపన్నమ్; వ్యాప్తివిరోధాత్, వ్యాప్త్యనుగుణం హి కల్పనం ప్రవర్తతే, ఇత్యభిప్రాయేణాహ - నచైవ్రాపపన్న ఇతి.

అథ భ్రాన్తితః ప్రతీతాయా వర్ణత్వేతాయా వర్ణప్రతిపత్తిహేతుత్వపక్షేపి బుద్ధ్యంశస్యాహేతుత్వే పరస్యానుపపత్తిం దర్శయితుమాహ - రేఖాయామితి. రేఖాయాం వర్ణబుద్ధేర్యదిజనకతేత్యన్వయః, దూషయతి - తద్ధీరితి - అసత్యాత్ — అనృతాత్, నసద్ధీః - నసత్యవిషయిణీధీరిత్యర్థః. కుత ఇత్యత్రాహ

సత్యత్వాదితి - దూషణాన్తరమాహ - జనకజనితయోరితి - జనక
జనితయోః - కారణస్య కార్యస్య చ, ఏకతా చ - అభేదశ్చ, ప్రసక్తా -
ప్రసక్తేత్యర్థః. తముపపాదయతి - కార్యమితి - కార్యకారణ
యోరేకత్వమనిష్టమితి తత్ప్రాప్తిర్న సంభవతీతి ప్రతిపాదయన్
కార్యకారణయోరైక్యే కార్యనియతపూర్వవృత్తిస్వరూపం కార
ణత్వమప్యనుపపన్నమితి ప్రతిపాదయతి - నచేత్యాదినా - తాన్త్రి
కాః - కార్యనియతం పూర్వవృత్తిత్వం, హేతుత్వమితి హ్యాహు
రితి యోజనా. బుద్ధ్యంశస్య హేతుత్వదూషణముక్తమ్, వర్ణాత్మ
తాంశస్య హేతుత్వే సింహావలోకితకేన దూషణమాహ - వర్ణాత్మ
త్వేనేతి - రేఖా - అసతా వర్ణాత్మత్వేన - స్వస్మిన్నవిద్యమాన
వర్ణాత్మకత్వేన, యద్యుపాయః - యది వర్ణబుద్ధ్యుపాయ ఇత్య
ర్థః. దూషయతి ఏకైవేతి— ఏకైవ సా - ఏకైవ రేఖా, సర్వాన్
వర్ణాన్ - జ్ఞాపయేత్ - బోధయేదిత్యర్థః. కుత ఇత్యత్రాహ—
నహీతి - అసతి — అవిద్యమానే, వర్ణాత్మకత్వే, తదవిశేషో నహ్య
స్తి - విశేషో నత్వముపగత ఇత్యర్థః. తథా చ రేఖాయాస్స్వస్మిన్నవిద్య
మాన వర్ణాత్మకత్వేన రూపేణ వర్ణప్రతిపత్తి కారణత్వే ఏకస్యా
ఏవ రేఖాయాస్సర్వవర్ణప్రతిపత్తి హేతుత్వం స్యాత్, సర్వవర్ణా
త్మకత్వస్యాసతః కారణతావచ్ఛేదకస్య తత్తద్వర్ణప్రతిపత్త్యప్రయో
కస్యావిశేషాదితి భావః. ఉక్తాతిప్రసఙ్గపరిహారార్థం శఙ్కతే - సం
కేత ఇత్యాదినా - దృశ్యరేఖాభిదాయాః - చక్షుర్గ్రాహ్యరేఖావిశేష
స్య, శ్రోత్రగ్రాహ్యవర్ణభేదే - శ్రోత్రేన్ద్రియప్రమితే వర్ణవి
శేషే, సంకేతస్స్యాద్యది - ప్రాచీనైః కృతోయం సంకేతోయది
ఇత్యర్థః. అత్ర దృష్టాన్తమాహ - దృశ్య ఇత్యాదినా - యథా, దేవ
దత్తాదివాచః, దేవదత్తాదిశబ్దస్య, దృశ్యే వపుషి - చక్షుర్గ్రాహ్యే

శక్తివిశేషే, సః - సంకేతః, తథైక్యాధ్యాహారః, అతోఽపి స్వాభిమతా సిద్ధిమాహ - హన్తేతి - తదుపపాదయతి - సంకేతరేఖేతి— సంకేతస్య, రేఖాయాః, వైపరీత్యే, దేశస్యహి, జనానాంవర్ణబుద్ధేః, హేతుభావాత్ ఇతి యోజనా, ఉదాహరణాన్తరం పరిహరతి - సాదృశ్యాదేవేతి - సత్యభూతాత్, సాదృశ్యాదేవ - రేఖాగవయసాదృశ్యాదేవ, రేఖాగవయమతిబలాత్ - చిత్రలిఖితరేఖాగవయబుద్ధిబలాత్, ప్రతీతః - జ్ఞాతః, అసౌ, వన్యస్సత్యభూతోఽగవయః, ఇతి— అతో హేతోః, అతః అసతస్సత్యబుద్ధిర్నేత్యన్వయః.

శ్రీ॥ నచ ఏకరూపస్యశబ్దస్య నాదవిశేషేణ అర్థభేదబుద్ధిహేతుత్వేఽపి అసత్యాత్సత్యప్రతిపత్తిః, నానా నాదాభివ్యక్తస్యైకస్యైవశబ్దస్య తత్తన్నాదాభివ్యఙ్గ్య స్వరూపేణ అర్థవిశేషైస్సహసంబన్ధగ్రహణవశాదర్థభేద బుద్ధ్యుత్పత్తిహేతుత్వాత్, శబ్దస్యైకరూపత్వమపి నసాధీయః; గకారాదేర్బోధకస్యైవశ్రోత్రగ్రాహ్యత్వేనశబ్దత్వాత్. అతోఽసత్యాద్వ్యాఘ్రాత్ సత్యబ్రహ్మవిషయప్రతిపత్తిర్దురుపపాదా.

శ్లో॥ శబ్దస్సన్నేకరూపోఽపిచ భవతివిభిన్నార్థధీహే
తుభూతో వ్యఙ్గ్యైర్యన్నాద భేదాదితియదినమృషా
తోఽత్రసత్యప్రతీతిః । తత్తన్నాదైరభివ్యక్తఇహసముది
తశ్శబ్దఏకస్వరూప - స్తత్తద్వ్యఙ్గ్యస్వరూపోఽర్థమతి
కృదుదితార్థోక్తిసంబన్ధబుద్ధ్యా ॥ ॥ ౩౩౮ ॥

శబ్దస్యాస్యైకరూప్యం యదిహసమభిహితం తచ్చనజ్ఞాన
హేతువర్ణో యోవై గకారాదికఇహసపునశ్శబ్దఇ
ష్టోనచాన్యః । తస్మాద్వ్యాఘ్రాదసత్యాన్నభవతిసువచే

యంసతోఽభిప్రాణోధీ - యాఽఽవిద్యాం వారయేద్వ
స్సకలవిధభిదాబుద్ధిహేతుర్ముముక్షోః ॥ ౩౩౫ ॥

అ॥ స్ఫోటవాదావలమ్బనేన ఉచ్యమానముదాహరణాన్తరం పరిహరతి - శబ్దఇతి—

టీ॥ నాదైస్స్ఫోట్యత ఇతివ్యుత్పత్త్యా స్ఫోటఏకరూపశ్శబ్దః, తేవభివ్యఞ్జకనాదవిశేషాబహవః, కత్వఖత్వాదిభేదో వ్యఞ్జకగతశ్శబ్దే ఆరోపితోఽర్థవిశేషప్రతిపత్తిహేతుః, తతో అసత్యాత్ సత్యప్రతిపత్తిరిత్యేకీనయుక్తమిత్యర్థః. యదిత్యనేన స్ఫోటవాదస్య అనభిమతత్వం సూచ్యతే, తతో అసత్యాత్ సత్యోత్పత్తింపరిహరతి - తత్తన్నాదైరితికత్వ ఖత్వాదివిశేషాన్విత తత్తన్నాదకృతోఽభివ్యక్తివిశేషస్సత్యః, తద్విశిష్టస్సత్యశ్శబ్దశ్శబ్దార్థసంబన్ధ జ్ఞానసహకారేణ అర్థప్రతిపత్తిహేతురిత్యర్థః. ఉదితార్థోక్తిసంబన్ధబుద్ధ్యా- ఉదితా ఉత్పన్నా అర్థోక్తిసంబన్ధబుద్ధిః, అర్థస్య ఉక్తేః - శబ్దస్య యాసంబన్ధబుద్ధిః, వాచ్యవాచకభావజ్ఞానమ్, తేన, యద్యపికత్వఖత్వాదివైశిష్ట్యం శబ్దస్యారోపితమ్; తథాపితద్జ్ఞానంసత్యమేవ అర్థప్రతిపత్తిహేతుః, కత్వాద్యాలమ్బనాభివ్యక్తి విశిష్టస్వరూపేణ స్ఫోటస్య అర్థప్రతిపత్తిహేతుత్వ సంభవాత్ కత్వాదివైశిష్ట్యస్య అసత్యస్యార్థస్యానార్థప్రతిపత్త్యావుపయోగః.

ఏవంశబ్దస్యఏకరూపత్వం పరాభ్యుపగతమభ్యుపగమ్య దూషణంపరిహృతమ్, అథ తదేవనేత్యాహ - శబ్దస్యైతాన్యరభ్యతచ్చనిత్యన్తేన - కుతఇత్యతాహ - జ్ఞానహేతురితి - జ్ఞానహేతుః - శాబ్దబోధహేతుః, గకారాదికోయోవర్ణః - స శబ్దశ్శిష్టః - సఏవ శబ్దోఽభిమతః, నచా

స్యః - తదపేక్షయా అన్యపదరూపశ్శబ్దో నేత్యర్థః. ఉక్తరీత్యా అసత్యస్య సత్యతత్ప్రతిపత్త్యహేతుత్వం కుతార్కికైరనుపలభ్యమానత్వాచ్ఛాస్త్రాత్ సత్యస్యబ్రహ్మణో నిర్ణయస్సువచా, యమానసకలభేదభ్రమహేతోరవిద్యాయానివర్తనమ్ముముక్షోర్పూర్ణ భవిష్యతీత్యాహ. తస్మాదితి—

శ్రీ॥ నను నశాస్త్రస్యగగన కుసుమవద సత్యత్వమ్, ప్రాగద్వైతజ్ఞానాత్ సద్బుద్ధిబోధ్యత్వాత్, ఉత్పన్నేతత్త్వజ్ఞానేహ్య సత్యత్వంశాస్త్రస్య, నతదాశాస్త్రాన్నిరస్తనిఖిలభేద చిన్మాత్రబ్రహ్మజ్ఞానోపాయః, యదోపాయ. స్తదా అస్త్యేవశాస్త్రమ్, అస్తీతిబుద్ధేః, నైవమ్, అసతిశాస్త్రే అస్తిశాస్త్రమితిబుద్ధేర్మిథ్యాత్వాత్, తతఃకిమ్ ఇదమతః, మిథ్యారూపశాస్త్రజన్య జ్ఞానస్య మిథ్యాత్వేనతద్విషయస్యాపిబ్రహ్మణోమిథ్యాత్వమ్, యథాధూమబుద్ధ్యాగృహీత బాష్పజన్యాగ్నిజ్ఞానస్య మిథ్యాత్వేన తద్విషయస్యాగ్నేరపి మిథ్యాత్వమ్; పశ్చాత్తనబాధాదర్శనన్నాసిద్ధమ్, శూన్యమేవతత్త్వమితి వాక్యేనతస్యాపి బాధదర్శనాత్, తత్తుభ్రాన్తిమూలమితిచేదేతదపి భ్రాన్తిమూలమితిత్వయైవోక్తమ్, పాశ్చాత్యబాధాదర్శనస్తు తస్యైవేత్యలమప్రతిష్ఠిత కుతర్కపరిహాసనేన,

శ్లో॥ శాస్త్రన్నాసత్తదేతద్గగన కుసుమవత్ప్రాగిహైవ
ప్రతీతే - స్సద్బుద్ధేర్గోచరత్వాద్భవతి పునరసత్తత్త్వ
బుద్ధేఃపరస్తాత్ । చిన్మాత్రన్నిర్విశేషన్నిగమయతి
తదాతత్ప్రతీతౌ యదద్వైత - ద్ధీహేతుభూతాత్త్వవిద్యాంవి
ఘటయతి తదాశాస్త్రమస్త్యస్తిబుద్ధేః ॥ ౩౩౬ ॥

నైవం భ్రాన్తిర్హ్యసత్యస్థితిరిహ పునః కిన్త్వతో
తస్త్విదం వై - మిథ్యాశాస్త్రోత్థబుద్ధిర్భ్రమ ఇతి విష
యబహిష్ఠానోఽస్య సృతత్వమ్ । బాష్పాదగ్నిప్రతీతి
ర్భ్రమ ఇతి విషయో ధూమబుద్ధ్యా గృహీతా - ద్వ
హ్నిర్మిథ్యా యథా వా న పునరనుపలమ్భోఽపి బాధ
స్య పశ్చాత్ ॥ ॥ ౩౩౭ ॥

శూన్యం సర్వం హ్యతత్త్వం తదితి వచనతోఽస్యాపి బోధప్ర
తీతే - స్తచ్చేద్భ్రాన్త్యుత్థమిత్యుచ్యత ఇదమపి చ భ్రాన్తి
జం హి త్వయోక్తమ్ । సేయం పాశ్చాత్యబాధానవగ
తిరిహ తద్వాచ ఏవేతి చైద్ధి - ర్దుస్తర్కైరప్రతిష్ఠైర
లఘుహ పరిహాసాన హైశ్శోధకానామ్ ॥ ౩౩౮ ॥

అ॥ సత్యప్రతిపత్తిహేతుషు సత్త్వేనాభిమతేషు యాదృశం సత్యత్వమ్, తాదృశం సత్యత్వం శాస్త్రస్యాప్యస్తీత్యభిప్రాయేణ చోదయతి - శాస్త్రమితి—

టీ॥ గగనకుసుమవదితి - యుక్తిబాధాపహ్యుక్తః సత్త్వేదానీమేవ లౌకిక పురుషైర్నాస్తీతి ప్రతిపన్నత్వమ్, అతస్తాదృశమసత్యత్వం గగనకుసుమవన్నేత్యర్థః. హేతుమాహ - సద్బుద్ధిగోచరత్వాదితి - సదితిబోధ్యత్వమేవ కార్యకరత్వానుగుణమ్, న సత్యత్వమిత్యర్థః. తర్హి సదద్వైతభఙ్గస్స్యాదిత్యత్రాహ - భవతి పునరితి- తత్ - శాస్త్రమ్, తత్త్వబుద్ధేః పరమ్ - తత్త్వజ్ఞానానన్తరమ్, అసద్భవతి సదితి న భాతీత్యర్థః. తథా చ తత్త్వజ్ఞానానన్తరం ద్వితీయస్యాసతోఽవభాసాన్నాద్వైతభఙ్గ ఇతి భావః. తర్హి న బోధకత్వమిత్యత్రాహ - చిన్మా

త్రమితి - తదా - తత్త్వజ్ఞానాన్తరమ్, తదిత్యనుషఙ్గః, తత్ - శాస్త్రమ్, నిర్విశేషం చిన్మాత్రమ్, నగమయతి - నావగమయతీత్యర్థః. తథా చ యదా అసత్త్వం శాస్త్రస్య, తదా అబోధకత్వమిష్టమేవేతి భావః ఏతత్ - శాస్త్రమ్, తత్ప్రతీతౌ - నిర్విశేషచిన్మాత్రప్రతీతౌ, యదా, యస్మిన్ కాలే, హేతుర్భూత్వా - కారణంభూత్వా, అవిద్యామ్— అజ్ఞానమ్, విఘటయతి - నాశయతి, తదా - తస్మిన్ కాలే, శాస్త్రమసదేవ. కుత ఇత్యత్రాహ - అస్తిబుద్ధేరితి— అస్తీతిప్రతీతేరిత్యర్థః.

పరిహరతి - నైవమితి - ఇహ - అసతి శాస్త్రే, అస్తిమతిః - అస్తీతిబుద్ధిః, భ్రాన్తిర్హి - భ్రాన్తిః ఖలు, శఙ్క్యతే - కిన్తత ఇతి - తతః— అస్తిమతేర్భ్రాన్తిత్వేన, కిమ్ - కిం బాధకమిత్యర్థః. తతో బాధకం ప్రసఞ్జయతి - అతస్త్వదమితి - అతః - శాస్త్రే అస్తీతిజ్ఞానస్య భ్రమత్వేన, ఇదమ్ - వక్ష్యమాణం బాధకమిత్యర్థః. తదేవ బాధకమాహ మిథ్యాశాస్త్రేతి - మిథ్యాశాస్త్రార్థబుద్ధిః - మిథ్యాభూతశాస్త్రజన్యబుద్ధిః, భ్రమ ఇతి - భ్రాన్తిరితి హేతోః. అస్య విషయబ్రహ్మణః - తాదృశభ్రమవిషయీభూతబ్రహ్మణః, అనృతత్వమ్ - మిథ్యాత్వమ్; ప్రసక్తమిత్యధ్యాహారః, ఇదమేవ బాధకమితి భావః. శాస్త్రే అస్తిబుద్ధేర్భ్రాన్తిత్వే శాస్త్రే సత్త్వాభావేన మిథ్యాత్వేన తజ్జన్యబుద్ధేర్భ్రమత్వమితి తద్విషయీభూతబ్రహ్మణో మిథ్యాత్వం ప్రసక్తమితి భావః. అత్ర దృష్టాన్తమాహ - బాష్పాదిత్యాదినా - ధూమబుద్ధ్యా గృహీతాద్బాష్పాత్ - అగ్నిప్రతీతిర్భ్రమ ఇతి విషయో వహ్నిరయథార్థ వామిథ్యేతి యోజనా. పూర్వం పశ్చాత్తన బాధాదర్శనమభ్యుపేత్య దూషణముక్తమ్, ఇదానీం తదేవ నాస్తీత్యాహ - నపునరితి - పశ్చాద్బాధస్యానుపలమ్భేపి న - పాశ్చాత్యబాధాదర్శనమపి నాస్తీత్యర్థః.

తముపపాదయతి - శూన్యమిత్యాదినా - తత్సర్వమపి తత్త్వం శూన్యమితి, వచనతః - వాక్యాత్, అస్యాపి - బ్రహ్మణోఽపి, బాధప్రసక్తేః - బాధప్రత్యయాదిత్యర్థః. తద్వాక్యం తత్ప్రామాణ్యమపి భ్రాన్తిసిద్ధమితి శఙ్క్యతే - తచ్చేదితి - తత్ - శూన్యం తత్త్వమితి వాక్యమ్, భ్రాన్త్యుత్థమ్ - భ్రాన్తిజన్యమ్, ఇత్యుచ్యతే చేదితి యోజనా, తుల్యత్వమాహ ఇదమపీతి - ఇదమపి - బ్రహ్మప్రతిపాదకవాక్యమపి, భ్రాన్తిజమ్ - భ్రాన్తిజన్యమితి, త్వయోక్తం హి - త్వయైవ ప్రోక్తం హీత్యర్థః. పాశ్చాత్యబాధాదర్శనస్య ప్రామాణ్యహేతుత్వవచనం సర్వశూన్యవాదిన ఏవ సాధకమ్, తతః పరన్నిషేధ్యాభావేన నిషేధానుదయాదిత్యాహ - సేయమితి - సేయం పాశ్చాత్యబాధానవగతిః - సోఽయం పాశ్చాత్యబాధదర్శనాభావః, తద్వాచ ఏవ - శూన్యవాదినశ్శూన్యస్తత్త్వమితి వాక్యస్యైవేత్యర్థః. ఏవన్తర్కాప్రతిష్ఠానన్యాయేన ఉత్తరోత్తరం కుతర్కాణామప్రతిష్ఠితత్వేన గ్రన్థవిస్తరభియా ఉపరమతి - ఏభిరితి - శోధకానామ్ - నిరూపకాణామ్, పరిహాసావహైః - పరిహాసాస్పదైః, ఏభిరప్రతిష్ఠితైః కుతర్కైరలమితి యోజనా.

శ్రీ॥ యదుక్తం వేదాన్తవాక్యాని నిర్విశేషజ్ఞప్త్యేకరసవస్తుమాత్రప్రతిపాదనపరాణి సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీదిత్యేవమాదీనీతి, తదయుక్తమ్, ఏకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞోపపాదనముఖేన సచ్ఛబ్దవాచ్యస్య పరస్య బ్రహ్మణో జగదుపాదానత్వమ్, జగన్నిమిత్తత్వమ్, సర్వజ్ఞతా, సర్వశక్తియోగః, సత్యసఙ్కల్పత్వమ్, సర్వాన్తరత్వమ్, సర్వాధారత్వమ్, సర్వనియమన, మిత్యాద్యనేకకల్యాణగుణవిశిష్టతామ్, కృత్స్నస్య జగతస్తదాత్మకతాఞ్చ ప్రతిపాద్యైవమ్భూతబ్రహ్మాత్మకస్త్వమసీతి శ్వేతకేతుం ప్రత్యుపదేశాయ ప్రవృత్తత్వా

త్ప్రకరణస్య, ప్రపఞ్చితత్వాచ్చాయమర్థో వేదార్థసంగ్రహే, అతః ప్రారమ్భణాధికరణే న పునతరాముపపాదయిష్యతే. అథ పరాయయా తదక్షరమిత్యత్రాపి ప్రాకృతహేయగుణాన్ ప్రతిషిధ్య నిత్యత్వవిభుత్వసూక్ష్మత్వ సర్వగతత్వావ్యయత్వ భూతయోనిత్వ సార్వజ్ఞ్యాదికల్యాణగుణయోగః పరస్య బ్రహ్మణః ప్రతిపాద్యతే.

శ్లో॥ యచ్ఛ్రుత్యన్తవాక్యం సకలమపి సదిత్యాది
కన్నిర్విశేష - జ్ఞానైకాకారవస్తుప్రమితి పరమితీద
న్న్యయుక్తం తథాహి । ఏకజ్ఞానేన సర్వావగతివిష
యకస్వప్రతిజ్ఞోపపత్త్యై - సద్విద్యాశ్వేతకేతుం ప్రతి
తినిజతనయం తత్త్వమస్యన్తమేవ॥ ॥ ౩౩౯ ॥

సద్బ్రహ్మాఖ్యాయ సర్వస్య చ జగత ఉపాదానమేతన్నిమి
త్తం - సార్వజ్ఞ్యం సర్వశక్తిం సకలమపిగుణం తస్య
సర్వాత్మతాన్నమ్ । ఈదృగ్బ్రహ్మాత్మకో౽సిత్వమితిహి
పితురుద్దాలకస్యోపదేశో - ఽయఞ్చార్థస్సుప్రప
ఞ్చం విశదమభిహితస్సంగ్రహే౽స్మత్ప్రణీతే ॥౩౪౦॥

వక్ష్యే౽హం ప్రోక్తమర్థన్నిపుణతరమిహారమ్భణాధి
క్రియాయాం - తస్మాద్వేదాన్తవాక్యం వదతి గుణవిభూ
త్యన్వితం బ్రహ్మసర్వమ్ । నైర్గుణ్యాన్నాభిధత్తే వ
చనమథపరేత్యాదికం బ్రహ్మణో౽స్య - ప్రత్యస్యప్రా
కృతం నైర్గుణమనవదిదన్నిత్యతాదీన్ గుణౌఘాన్ ॥

అ॥ అథ వేదాన్తవాక్యానాం సదేవేత్యాదికానాం నిర్వి
శేషజ్ఞానైకాకారబ్రహ్మపరత్వం పరోక్తమనూద్య తేషాం ప్రకరణ

స్వారస్యానుగుణ్యేన సగుణబ్రహ్మపరత్వం ప్రతిపాద్య తత్ప్రతిక్షిపతి-యచ్చేత్యాదినా —

టీ॥ సదిత్యాదికంత్రయ్యన్తవాక్యం సకలమపి నిర్విశేష జ్ఞానైకాకారవస్తుప్రమితి పరమితియత్, ఇదన్నయుక్తమితి యోజనా. తదేవోపపాదయతి - తథాహీత్యాదినా - సద్విద్యాయాం యేనా శ్రుతంశ్రుతంభవతీతి ఏకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానం ప్రతిజ్ఞాతముపపాద యితుం సదేవేత్యాదినా సతోబ్రహ్మణో జగదుపాదనత్వం జగన్నిమి త్తత్వఞ్చ, ప్రతిపాద్య తదుపయుక్తాంస్తస్యసర్వాత్మతాన్తాన్సర్వాన్ కల్యాణగుణాన్ ప్రతిపాద్య ఈదృశబ్రహ్మాత్మకస్త్వమసీతి శ్వేతకే తుంతనయం ప్రతి పితా ఉద్దాలక ఉపదిదేశేతి సద్విద్యావాక్యస్య ప్రకరణపర్యాలోచనయా సగుణబ్రహ్మపరత్వమేవ ప్రతీయత ఇతి భావః. ఏకవిజ్ఞానేన సర్వావగతి విషయకస్య ప్రతిజ్ఞోపపత్త్యై, నిజ తనయంశ్వేతకేతుంప్రతి తత్త్వమస్యన్తమేషా సద్విద్యా, ఈదృగ్బ్రహ్మాత్మకస్త్వమసీతి పితురుద్దాలకస్యోపదేశోఽహీతి యోజనా.

అథ పరవిద్యావాక్యస్య పరోక్తనిర్గుణబ్రహ్మపరత్వం పరి హరతి - నైర్గుణ్యమిత్యాదినా - అథపరేత్యాదికంవచనం బ్రహ్మ ణో నైర్గుణ్యన్నాభిధత్తే, తర్హి కిమభిధత్త ఇత్యాశఙ్కాయామా హ - అస్యేతి - అస్యప్రాకృతంగుణం దృశ్యత్వాదికమద్రేశ్యమిత్యా దినాప్రత్యస్య నిత్యంవిభుమిత్యానా నిత్యత్వాదీన్ గుణౌఘానిదమవ దదితి యోజనా,

శ్రీ॥ సత్యంజ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మేత్యత్రాపి సామానాధికర ణ్యస్య అనేకవిశేషణ విశిష్టైకార్థాభిధాన వ్యుత్పత్త్యా న నిర్విశేష వస్తుసిద్ధిః, ప్రవృత్తినిమిత్తభేదేన ఏకార్థవృత్తిత్వంహి సామానాధి

కరణ్యమ్. తత్రసత్యజ్ఞానాదిపద ముఖ్యార్థైర్గుణైస్తై స్తద్గుణవిశే ష్యాకార ప్రత్యనీకాకారైర్వా ఏకస్మిన్నేవార్థే పదానాంప్రవృ త్తినిమిత్తభేదోఽవశ్యాశ్రయణీయః, ఇయాంస్తు విశేషః; ఏకస్మిన్పక్షే పదానాం ముఖ్యార్థతా, అపరస్మింశ్చ తేషాంలక్షణా, నచ అజ్ఞానాదీ నాంప్రత్యనీకతా వస్తుస్వరూపమేవ, ఏకేనైవపదేన, స్వరూపంప్రతిపన్న మితిపదాన్తర ప్రయోగవైయర్థ్యాత్, తథాసతిసమానాధికరణ్య సిద్ధిశ్చ, ఏకస్మిన్వస్తునివర్తమానానాం పదానాన్నిమిత్తభేదానాశ్రి యణాత్, నచైకస్యైవార్థస్య విశేషణభేదేనవిశిష్టతాభేదాదనే కార్థత్వంపదానాం సామానాధికరణ్యవిరోధి, ఏకస్యైవ వస్తునో ఽనేకవిశేషణ విశిష్టతాప్రతిపాదన పరత్వాత్ సామానాధికరణ్యస్య భిన్నప్రవృత్తినిమిత్తానాం శబ్దానామేకస్మిన్నర్థే వృత్తిస్సామానాధి కరణ్యమితిహి శాబ్దికాః.

శ్లో॥ సత్యజ్ఞానాదివాక్యాన్న భవతి భవతో నిర్విశే
షార్థసిద్ధి - ర్నైకైకార్థైరమీభిస్సమానాధికరణవచ
నం హ్యేకమర్థం బ్రవీతి । ఏకత్రార్థే ప్రవృత్తౌ
ప్రయికగుణభిదాతః ప్రవృత్తిహేతత్త్వ - ముఖ్యై
ర్వాన్యైరవశ్యాశ్రయణ ఇహ నిమిత్తప్రభేదః పదా
నామ్ ॥ ॥ ౩౪౨ ॥

ఏతావాన్స్యాద్విశేషో భవతిహి వచసో ముఖ్యతైకత్ర
పక్షే - పక్షేన్యత్రాతథాత్వన్నచ తదితరతో భిన్నతా
తత్స్వరూపమ్ । ఏకస్మాదేవతస్యావగతిరితిపదాద్వ్యర్
థమన్యత్పదంస్యాత్ - స్యాచ్చాసిద్ధా సమానాధికృ
తిరపితదాస్యాస్తుసత్యాదివాచః ॥ ॥ ౩౪౩ ॥

నోపేతా హి ప్రవృత్త్యుపయిక గుణభిదా యాతు త
త్రోపయుక్తా నైకార్థే ధర్మభేదాద్భవతి ఇహ పున
స్తద్విశిష్టత్వభేదాత్ । నైకార్థత్వం సమానాధి
కృతిషు ఘటకం స్యాదిదం నైపదానాం - నైకైర్ధర్మై
స్సమానాధికరణవచనస్తత్పరత్వాదివిశిష్టే ॥ ౩౮౪ ॥

ప్రాహుర్భిన్నప్రవృత్త్యుపయికయుతగిరాం వృత్తి
మేకత్ర తత్త్వ - న్నిష్ఠాతాశ్శబ్దతన్త్రైసగుణంమతిఇదం
ప్రాహుసత్యాదివాక్యమ్ । ॥ ౩౮౫ ॥

అ॥ అథ శోధకవాక్యేషు సత్యజ్ఞానాదివాక్యస్య అఖణ్డార్థత్వం దర్శయతి - సత్యజ్ఞానాదీతి—

టీ॥ సమానాధికరణవాక్యస్య అనేకధర్మవిశిష్టైకార్థబోధకత్వవ్యుత్పత్త్యా సత్యజ్ఞానాదివాక్యస్యచ సమానాధికరణవాక్యత్వేన సత్యత్వాదిరూపానేక ధర్మవిశిష్ట బ్రహ్మరూపైకవస్తుబోధకత్వేన న నిర్విశేషపరత్వమిత్యాహ — నైకైరితి - సమానాధికరణవచనంహి - సమానాధికరణవాక్యంహి, నైకైర్ధర్మైః - అనేకైర్ధర్మైః, అనేకధర్మపురస్కారేణేతి యావత్, ఏకమర్థమ్— ఏకంపదార్థమ్, బ్రవీతిహి - బోధయతిహీత్యర్థః. ఇదఞ్చ అనేకధర్మవిశిష్టకార్థ బోధకత్వం సమానాధికరణవాక్యస్య లక్షణపర్యాలోచనసిద్ధమిత్యాహ - ఏకత్రేతి - ఏకత్రార్థే - ఏకస్మిన్నర్థే, ప్రవృత్త్యుపయికగుణభిదాతః - ప్రవృత్తినిమిత్తధర్మభేదాత్ ప్రవృత్తిర్హి - బోధకత్వంహి, తత్త్వమ్ - సమానాధికరణవాక్యత్వమిత్యర్థః. తతః కిమిత్యత్రాహ - ముఖ్యైరితి - ముఖ్యైర్వా - సత్యాదిశబ్దముఖ్యార్థైస్సత్యత్వాదిగుణైర్వా, అన్యైర్వా - పరో

త్తైరసత్యాదివ్యావృత్తిరూపైర్ధర్మైరముఖ్యైర్వా, ఇహ - అస్మిన్ సత్యాదివాక్యే పదానాన్ - సత్యాదిపదానామ్, నిమిత్తభేదః, ప్రవృత్తినిమిత్తభేదః, అవశ్యాశ్రయణః - అవశ్యమాశ్రయణీయః,

తయోః పృథయోః. పక్షయోఃకోపి శేషఇత్యత్రాహ - ఏతావానితి — ఏకత్రపక్షే - సత్యాదిపదానాం సత్యత్వాదవిశిష్టవాచిత్వపక్షే, వచసః - వాక్యస్య, ముఖ్యతా భవతిహి శక్యార్థపరత్వంభవతీత్యర్థః. అన్యత్రపక్షే - సత్యాదిపదానామసత్యాదివ్యావృత్తిపరత్వే, పదానామతథాత్వమ్ - అముఖ్యత్వమ్, అవశ్యాశ్రయణీయత్వేనాభిప్రేతం వ్యావృత్తీనాం స్వరూపాతిరిక్తత్వత్వమాహ — నచేతి — తదితరతోభిన్నతా - తద్భిన్నాద్వ్యావృత్తిః, నచతత్స్వరూపమ్ - తత్స్వరూపన్నభవతీత్యర్థః. కుతఇత్యత్రాహ - ఏకస్మాదితి - ఏకస్మాత్పదాదేవ, తస్య — స్వరూపస్య, అవగతిరితి - జ్ఞానముత్పద్యతఇతి, అన్యత్పదం వ్యర్థంస్యాత్ - పదాన్తరన్నిరర్థకంస్యాదితి యోజనా. తథాచ అసత్యాదివ్యావృత్తే స్సత్యాదిశబ్దబోధ్యత్వమ్, తస్యాధర్మిస్వరూపత్వఞ్చ, యద్యఙ్గీక్రియతే, తదాధర్మిస్వరూపప్రతిపత్తేరేకేనైవపదేన సంభవాత్పదాన్తరం వ్యర్థమితిభావః. వ్యావృత్తేస్స్వరూపత్వపక్షే సత్యాదివాక్యస్య సామానాధికరణ్యాసిద్ధిమపి దూషణాన్తరమాహ - తదేతి - తదా - వ్యావృత్తి స్స్వరూపమిత్యఙ్గీకారే సత్యాదివాచః, సత్యాదివాక్యస్య, సమానాధికృతిరపి- సామానాధికరణ్యమపి, అసిద్ధాస్యాత్ - అసిద్ధంస్యాదిత్యర్థః.

తామేవ సామానాధికరణ్యాసిద్ధిముపపాదయతి - నోపేతేత్యాదినా - తత్ర - సామానాధికరణ్యే, ఉపయుక్తా - ఉపయోగినీ, యా, ప్రవృత్త్యుపయుక్తగుణభిదా - ప్రవృత్త్యుపయుక్త ధర్మాణాం

భిదా, సా, నోపాత్తాహి - నాఙ్గీకృతాహీత్యర్థః. అసత్యాదివ్యావృత్తే ర్ధర్మిస్వరూపత్వే సత్యశబ్దప్రవృత్తినిమిత్తస్య జ్ఞానాదిశబ్దప్రవృత్తినిమిత్తానాఞ్చ పరస్పరంభేదస్య సామానాధికరణ్యోపయుక్తస్యాభావేన సామాధికరణ్యాసిద్ధిరితిభావః, విశేషణభేదేన అనేకార్థత్వాత్ సామానాధికరణ్యలక్షణహానిమాశఙ్క్య నిరస్యతి - నైకే- ఏకార్థే - ఏకస్మిన్నప్యర్థే, ధర్మభేదాద్భవతః - ధర్మభేదాధీనసత్తాకాత్, తద్విశిష్టత్వభేదాత్ . తత్తద్విశేషణాన్వయభేదాత్ ఇదమ్—, పదానామ్, నైకార్థత్వమ్ - అనేకార్థత్వమ్, సమనాధికృతి విఘటకన్నస్యాదితి యోజనా. సామానాధికరణ్యవిఘటకన్న భవేదిత్యర్థః. తథావిధానేకార్థత్వన్న విరోధి, ప్రత్యుత అనుకూలమేవేత్యాహ . నైకైరితి . సమానాధికరణవచసః - సమానాధికరణవాక్యస్య. నైకైర్ధర్మైర్విశిష్టే - అనేకైర్ధర్మైర్విశిష్టే, ఏకస్మిన్ వస్తుని, తత్పరత్వాత్ - తాత్పర్యాదిత్యర్థః. ఉక్తార్థే శాబ్దికసమ్మతింవక్తుం తదుక్త సమానాధికరణవాక్యలక్షణమాహ - ప్రాహురితి - శబ్దతన్త్రనిష్ణాతాః - శాబ్దికాః, భిన్నప్రవృత్త్యుపయికయుతగిరామ్ - భిన్నప్రవృత్తి నిమిత్తోపేతశబ్దానామ్, ఏకత్రవృత్తిమ్- ఏకస్మిన్నర్థేవృత్తిమ్, తత్త్వంప్రాహుః - తచ్ఛబ్దేనపూర్వోక్త సమానాధికరణవాక్యపరామర్శాత్ సమానాధికరణవాక్యత్వం ప్రాహురిత్యర్థః. సత్యాదివాక్యస్య సగుణపరత్వన్నిగమయతి— తత ఇతి.

శ్రీ॥ యదుక్తమ్, ఏకమేవాద్వితీయమిత్యత్ర అద్వితీయపదంగుణతోఽపి సద్వితీయతాన్నసహతే, అతస్సర్వశాఖాప్రత్యయన్యాయేన కారణక్యానామ ద్వితీయవస్తుప్రతిపాదనపరత్వమభ్యుపగమనీయమ్, కారణతయోపలక్షితస్య అద్వితీయస్య బ్రహ్మణోలక్షణమిద

యుచ్యతే సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మేతి. అతోఽలిలక్షయిషితం బ్రహ్మ నిర్గుణమేవ, అన్యథా నిర్గుణన్నిరఞ్జనమిత్యాదిభి ర్విరోధశ్చేతి, తదనుపపన్నమ్, జగదుపాదానస్య బ్రహ్మణోఽధిష్ఠాత్రన్తరనివారణేన విచిత్రశక్తియోగ ప్రతిపాదన పరత్వాదద్వితీయపదస్య, తథైవ విచిత్రశక్తియోగమేవావగమయతి తదైక్షత బహుస్స్యాం ప్రజాయేయేతి తత్తేజోఽసృజతేత్యాది, అవిశేషేణ అద్వితీయ మిత్యుక్తే నిమిత్తాన్తరమాత్రనిషేధః కథం జ్ఞాయత ఇతి చేత్; సిసృక్షోర్బ్రహ్మణ ఉపాదానకారణత్వం సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీదేకమేవేతి ప్రతిపాదితమ్, కార్యోత్పత్తిస్వాభావ్యేన బుద్ధిస్థన్నిమిత్తాన్తరమితి, తదేన అద్వితీయపదేన నిషిధ్యత ఇత్యవగమ్యతే, సర్వనిషేధే హి స్వాభ్యుపగతాస్సిసాధయిషితా నిత్యత్వాదయశ్చ నిషిద్ధాస్స్యుః, సర్వశాఖాప్రత్యయన్యాయశ్చ భవతోఽవిపరీతఫలః, సర్వశాఖాసు కారణాన్వయినాం సర్వజ్ఞత్వాదీనాం గుణానామతోఽపి సంహారహేతుత్వాత్, అతః కారణవాక్యస్వభావాదపి సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మేత్యనేన సవిశేషమేవ ప్రతిపాద్యత ఇతి విజ్ఞాయతే.

శ్లో॥ యచ్చోక్తం సాఽద్వితీయశ్రుతిరిహ సహతే న
ద్వితీయం గుణాంశ్చ - సంకోచాన్నైవ తద్బ్రహ్మణి గుణ ఉ
చితః కోఽపి వక్తుం నిషేధ్యః । సర్వేషాం హేతువాచా
ముపనిషది తతస్సర్వశాఖాప్రతీతి - న్యాయేనాస్మిన్
గుణైరుజ్ఝిత ఇహ జనకే తత్పరత్వం హి యుక్తమ్॥ ॥

సత్యజ్ఞానాదివాక్యం కథయతి హి పరబ్రహ్మణో లక్ష్మ
హేతోః - నైర్గుణ్యార్థం న చేత్తత్ప్రసజతి హి తదా
హేతువాచా విరోధః । నైర్గుణ్యాద్యుక్తిభిశ్చోప
హతి రితరథా స్యాదితీదం న యుక్తం - శక్తిం బ్రూతే వి
చిత్రాం జనయతి హి జగత్సాఽద్వితీయోక్తిరీశే ॥ ॥

స్వాన్యాధిష్ఠాత్రపేక్షాపరిహరణముఖాత్సర్వజ్ఞవస్త్వ
త్త్రభూతే - వాక్యస్తొమైక్షతస్యాం బహుతదితిచతత్తే
జఇత్యాదిచాహ । సామాన్యేనాద్వితీయే ప్రమిత
ఇహాకథం సద్వితీయోనిషేధ్యో - ఽధిష్ఠాతాకేవలో
త్రేత్యవగతఇతిచేద్యోగ్యతాతఃప్రతీమః ॥ ౩౮౭౪ ॥

బ్రహ్మణ్యస్మిన్సిసృక్షౌ సదితిజగదుపాదానభావప్రతీ
తౌ - బుద్ధ్యారూఢన్నిమిత్తాన్తరమితి జగతోఽస్యైవ
యుక్తోనిషేధః । సర్వజ్ఞత్వాన్యన్నిషేధ్యంస్యురిహ
భగవతిస్వాభ్యుపేతాశ్చధర్మా - నిత్యత్వాద్యాని
షిద్ధాస్సతితుమతితన్సాధనీయాస్త్వయామే ॥ ॥

న్యాయోఽయం సర్వశాఖాప్రమితివిషయతో వైపరీత్యం
ఫలేద్వో - యోహేతౌ సర్వశాఖావగతగుణ సమా
హారకారిప్రతీతః । సత్యజ్ఞానాదివాక్యేతతఇహ సగు
ణం హేతువాక్యైకకణ్ఠ్యా- చ్ఛాస్త్రాద్బ్రహ్మైవబోధ్యన్న
తదగుణమితిజ్ఞాయతే తత్త్వదృష్టౌ ॥ ॥ ౩౮౯౪ ॥

అ॥ సత్యజ్ఞానాదివాక్యస్య నిర్విశేషపరత్వవాదిభిః పరైస్త త్రిహేతుత్రయముక్తమ్, సామానాధికరణ్యాన్యథానుపపత్తిః, కార కారణ వాక్యైకార్థ్యాన్యథా నుపపత్తిః, శోధక వాక్యాన్తరైకార్థ్యాన్యథానుపపత్తిశ్చేతి, తత్ర ప్రథమో హేతుః పరిహృతః, అథ ద్వితీయంపరిహరతి - కారణవాక్యైకార్థ్య న్యథానుపపత్తిర్హి కారణవాక్యస్య నిర్విశేషపరత్వ ఏవస్యాదితి తదర్థంసదేవేత్యాది కారణవాక్యస్థాద్వితీయపదస్య బ్రహ్మణోగుణతోఽపి ద్వితీయరహిత పరత్వంపరైఃప్రోక్తమ్, తదనూద్యపరిహరతి - యచ్చోక్తమితి—

టీ॥ ఇహసా అద్వితీయశ్రుతిః, అసంకోచాత్, ద్వితీయం గుణాశ్చనసహతే, ఇతి యోజనా, ఇహ - అస్మిన్ సదేవేత్యాదికారణవాక్యే, సాఅద్వితీయశ్రుతిః - తత్ అద్వితీయమితిశ్రుతివాక్యమ్, అసంకోచాత్ - ద్వితీయశబ్దార్థస్యబ్రహ్మభిన్నస్య సంకోచాభావాత్, ద్వితీయంగుణాశ్చన హతే - ద్వితీయంగుణమపి నసమ్ప్రత్యేతీత్యర్థః. తత్, నిషేధ్యోగుణః కోపిబ్రహ్మణివక్తున్నోచితఇతియోజనా. స్పష్టోర్థః. నను సత్యజ్ఞానాదివాక్యస్య సదేవేత్యాదికారణవాక్యైకార్థ్య విరహేపికారణవాక్యాన్తరైకార్థ్యన్నానుపపన్నం సత్యజ్ఞానాదివాక్యస్య తస్యనిర్విశేషపరత్వేపీత్యాశఙ్క్య సద్విద్యావాక్యస్యోక్తయుక్త్యానిర్విశేషపరత్వసిద్ధౌ సర్వేషామేవకారణవాక్యానాం సర్వశాఖాప్రత్యయన్యాయేన తత్ పరత్వమాపతతీత్యాహ సర్వాసామితి - తతః ఉపనిషది, సర్వాసాం, హేతునాచామ్, ఇహగుణైరుజ్ఝితే, జనకేర్థే, తత్పరత్వంహి సర్వశాఖాప్రత్యయన్యాయేన యుక్తమితియోజనా, అయమర్థః. ఏకస్యసదేవేత్యాది కారణవాక్యస్య నిర్విశేషపరత్వే తతఏవహేతోః ఉపనిషదిసర్వేషాం - కారణవాక్యానాం తత్పరత్వం సర్వశాఖాప్రత్యయన్యాయేనావశ్యకమ్, సర్వశాఖాప్రత్యయన్యాయోనామ, ఏకప్రకరణపఠిత సర్వశాఖాస్థవాక్యానా మేకవిధార్థబోధకత్వమ్, అతస్సద్విద్యావాక్యస్య నిర్విశేషబ్రహ్మపరత్వే శాఖాన్తరస్థకారణవాక్యానామపితత్పరత్వమావశ్యకమ్, అన్యథా ఉక్తన్యాయవిరోధః, ఇతి,

సత్యజ్ఞానాదివాక్యస్యకారణవాక్యైకార్థ్యస్యావశ్యకత్వేహి ఉక్తరీత్యాతస్యనిర్విశేషపరత్వంసిద్ధ్యతి, తదేవకథమిత్యాశఙ్క్యతస్య కారణస్వరూపలక్షణప్రతిపాదకత్వేన తచ్ఛోధకత్వాత్తదైకార్థ్య

మావశ్యకమిత్యాహ - సత్యజ్ఞానాదీతి - సత్యజ్ఞానాదివాక్యం హేతో బ్రహ్మణోలక్ష్మకథయతి హీతియోజనా. ఏతావతా శోధకవాక్యత్వేన సత్యజ్ఞానాదివాక్యస్య కారణవాక్యైకార్థ్యమావశ్యకమితి ప్రతిపాదితంభవతి, సత్యజ్ఞానాదివాక్యస్యాస్య నిర్విశేషార్థకత్వాభావేకారణవాక్యేన విరోధఇత్యాహ - నైర్గుణ్యార్థమితి - తత్, నైర్గుణ్యార్థన్న చేత్, తదాహేతువాచావిరోధః, ప్రసజతిహీతి యోజనా, శోధకవాక్యాన్తరైకార్థ్యాన్యథానుపపత్తిమపిహేతుంసత్యజ్ఞానాదివాక్యస్య నిర్విశేషపరత్వసాధకం పరోక్తమనువదతి - నైర్గుణ్యాద్యుక్తిభిశ్చేతి - ఇతరథా - సత్యజ్ఞానాదివాక్యస్య నిర్విశేషపరత్వాభావే, నైర్గుణ్యాద్యుక్తిభిశ్చ - నిర్గుణన్నిరఞ్జనమిత్యాదిశోధకవాక్యాన్తరైశ్చ, ఉపహతిస్స్యాత్ - విరోధస్స్యాదిత్యర్థః. పరిహరతి - ఇతీదన్నయుక్తమితి - జగజ్జనయతి - జగదుత్పాదయతి, ఈశే - సర్వేశ్వరే బ్రహ్మణి, సాఽద్వితీయోక్తిః - సోఽద్వితీయశబ్దః, విచిత్రాంశక్తింబ్రూతేహి - విలక్షణాసాధారణశక్తింప్రతిపాదయతిహీత్యర్థః,

విచిత్రశక్తిప్రతిపాదనప్రకారమాహ - స్వాన్యాధిష్ఠాత్రపేక్షాపరిహారణముఖాదితి - స్వాన్యనిమిత్తాపేక్షాపరిహారణముఖేనేత్యర్థః, అయంభావః. అత్ర అద్వితీయశబ్దస్స్వభిన్ననిమిత్తప్రతిషేధముఖేన బ్రహ్మణోజగత్సృష్టౌవిచిత్రాంశక్తింప్రతిపాదయతి, లోకేఘటాద్యుపాదానస్యమృత్పిణ్డాదేర్నిమిత్తశక్తివిరహేణనిమిత్తస్యకులాలస్యాపేక్షా, బ్రహ్మణస్తుసర్వశక్తియుక్తత్వాన్ననిమిత్తాన్తరాపేక్షేతి, తామేవవిచిత్రశక్తిం తదైక్షతబహుస్స్యామ్, తత్తేజోఽసృజతేత్యాదివాక్యం నిమిత్తత్వంబ్రహ్మణఃప్రతిపాదయత్, ప్రతిపాదయతీత్యాహ - వాక్యేమితి - తదైక్షతబహుస్స్యామితివాక్యమ్, తత్తేజోసృజతేతివాక్యఞ్చతా

మాహేతి యోజనా, అద్వితీయమిత్యనేనద్వితీయసామాన్యస్యప్రతిషే
ధేప్రతీయమానేద్వితీయేఽవతి అధిష్ఠాతైవప్రతిషిధ్యతఇతికథమవగ
తమిత్యాశఙ్క్యయోగ్యతాబలాత్తథా ప్రతీతిరిత్యాహ - సామాన్యే
నేతి - ఇహ - అస్మిన్ వాక్యే, సామాన్యేన - అవిశేషేణ, అద్వితీయమ
ద్వితీయరహితే, ప్రమితే - ప్రతీతేసతి, అత్రకేవలాధిష్ఠాతాసద్వితీ
యోనిషిధ్యఇతి కథమవగతమితియోజనా, పరిహరతి - యోగ్యతా
తఇతి - యోగ్యతాతః - నిషేధయోగ్యతాబలాత్, ప్రతీమః - జానీ
మఇత్యర్థః.

తాంయోగ్యతామేవోపపాదయతి - బ్రహ్మణీత్యాది
నా - సిసృక్షౌ, అస్మిన్బ్రహ్మణి సదితిజగదుపాదానభావప్రతీతౌ, జగ
తోనిమిత్తాన్తరంబుద్ధ్యారూఢమితి తస్యైవ నిషేధోయుక్తఇతియో
జనా, అయంభావః, సిసృక్షోర్బ్రహ్మణః సదేవసోమ్యేదమగ్రఆసీదేక
మేవేత్యనేన జగదుపాదనత్వేప్రతిపన్నే జగత్స్రష్టౄనిమిత్తాన్తరం
జిజ్ఞాసితమితి తస్యైవబుద్ధిస్థత్వేన నిషేధయోగ్యతయా నిషేధోయు
క్తఇతి. అసంకోచన్యాయేన సర్వస్యైవ ద్వితీయస్యఅద్వితీయశబ్దేన
నిషేధేబ్రహ్మణి పరాభ్యుపగతానాంసిషాధయిషితానాన్నిత్యత్వాది
ధర్మాణామపి నిషేధస్స్యాదిత్యనిష్టమాహ - సర్వఞ్చేదితి - భగవ
తిసర్వన్నిషేధ్యఞ్చేత్ స్వాభ్యుపగతానిత్యత్వాద్యా ధర్మాశ్చని
షిద్ధాస్స్యుః, యేత్వయామతితస్సతిసాధనీయా ఇతియోజనా. సతీ
త్యనేన బ్రహ్మణోనిత్యత్వంస్వాభ్యుపేతమితిగమ్యతే, మతితనావిత్య
నేన స్వయంప్రకాశత్వంగమ్యతే,

సర్వేషాంకారణవాక్యానాన్నిర్విశేషపరత్వే సర్వశాఖా
ప్రత్యయన్యాయో నిదానతయాపరైరుక్తః, సచతద్విపరీతమేవ
ఫలేదిత్యాహ - న్యాయఇతి - అయంసర్వశాఖాప్రమిత విషయ

కో న్యాయః, వః, వైపరీత్యమ్ - అభిమతవిపరీతమ్, ఫలేత్ — సాధయేదిత్యర్థః. తత్ప్రకారమేవోపపాదయతి — య ఇత్యాదినా - యః - యో న్యాయః, హేతౌ కారణే, సర్వశాఖావగతగుణసమాహారకారీ - సర్వాసు శాఖాసు ప్రతీతానాం గుణానాముపసంహారకృత్, ప్రతీతః - అభిమతః, అయమర్థః, అయం సర్వశాఖాప్రత్యయన్యాయః శారీరకశాస్త్రే సర్వవేదాన్తప్రత్యయనామా పఠ్యమానః విద్యాసు అనుపాత్తగుణవిశేషాసు క్వచిచ్ఛాఖాయాం పఠితాసు ఉపాత్తగుణవిశేషక శాఖాన్తరపఠితతద్విద్యాగుణోపసంహారం కుర్వన్నుపయుజ్యత ఇతి గుణోపసంహారపాదే నిర్ణీతస్తన్త్రికైః, అతస్సర్వజ్ఞత్వాదిరూపయస్సర్వజ్ఞ ఇత్యాదికారణవాక్యప్రతిపన్నగుణానామనుపాత్తతాదృశగుణక కారణవాక్య ప్రతిపన్న కారణే ఉపసంహారఫలకత్వం తన్న్యాయస్యేతి, స్వాభిమతనిర్గుణత్వవిపరీతగుణ సాధకత్వమేవస్యాదితి. ఉక్తయుక్త్యా కారణవాక్యస్య సవిశేషపరత్వాత్తదైకార్థ్యం సత్యజ్ఞానాదివాక్యస్య సవిశేషపరత్వమేవ సాధయతీత్యాహ - సత్యజ్ఞానాదీతి - తత్త్వదృష్టౌ తత్త్వనిరూపణే, తతః - కారణవాక్యస్య సవిశేషపరత్వాత్, అస్మాద్ధేతువాక్యైకార్థ్యాచ్చ - ఉక్తాద్ధేతువాక్యైకార్థ్యాచ్చ, ఇహ సత్యజ్ఞానాదివాక్యే— సగుణం బ్రహ్మైవ, బోధ్యమ్ - ప్రత్యేతవ్యమ్, అగుణం తత్, నేతి, జ్ఞాయతే - గమ్యతే, ఇత్యర్థః.

(శ్రీ॥ నచ నిర్గుణవాక్య విరోధః, ప్రాకృతహేయగుణవిషయత్వాత్తేషాం నిర్గుణం నిరఞ్జనం నిష్కలం నిష్క్రియం శాన్తమిత్యాదీనామ్, జ్ఞానమాత్రస్వరూపవాదిన్యోఽపి శ్రుతయో బ్రహ్మణో జ్ఞానస్వరూపతామభిదధతి, న తావతా నిర్విశేషజ్ఞానమాత్రమేవ తత్త్వ

మే, జ్ఞాతురేవజ్ఞానస్వరూపత్వాత్, జ్ఞానస్వరూపస్యైవతస్య జ్ఞానాశ్రియత్వ మ్మణిద్యుమణిదీపాదివదుక్తమేవేత్యుక్తమ్: జ్ఞాతృత్వమేవహి సర్వాః శ్రుతయోవదన్తి, * యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిత్ * తదైక్షత * సేయన్దేవతైక్షత * సఈక్షతలోకాన్నుసృజా ఇతి * నిత్యోనిత్యానాం చేతనశ్చేతనానామేకో బహూనాం యోవిదధాతికామాన్ * జ్ఞాజ్ఞౌ ద్వావజావీశనీశౌ * తమీశ్వరాణాంపరమమ్మహేశ్వరంతన్దైవతానాంపరమఞ్చదైవమ్, పతింపతీనాంపరమం పరస్తాద్విదామదేవం భువనేశమీడ్యమ్ * నతస్యకార్యఙ్కరణఞ్చవిద్యతే నతత్సమశ్చాభ్యధికశ్చ దృశ్యతే* పరాస్యశక్తిర్వివిధైవశ్రూయతే* స్వాభావికీజ్ఞానబలక్రియా చ * ఏషఆత్మా అపహతపాప్మావిజరోవిమృత్యుర్విశోకోవిజిఘత్సో పిపాసస్సత్యకామస్సత్యసంకల్పఇత్యాద్యాః శ్రుతయో జ్ఞాతృత్వప్రముఖాన్ కల్యాణగుణాన్ జ్ఞానస్వరూపస్యైవ బ్రహ్మణ స్స్వాభావికాన్ వదన్తి, సమస్తహేయరహితతాఞ్చ, నిర్గుణవాక్యానాంసగుణవాక్యానాఞ్చవిషయమపహతపాప్మేత్యాద్యపి పాసఇత్యన్తేన హేయగుణాన్ప్రతిషిధ్య సత్యకామస్సత్యసంకల్పఇతిబ్రహ్మణః కల్యాణగుణాన్ విదధతీయంశ్రుతిరేవవివినక్తీతి సగుణనిర్గుణవాక్య విరోధాభావాదన్యతరస్యమిథ్యావిషయత్వాశ్రయణ మపినాశఙ్కనీయమ్.

శ్లో॥ నాశఙ్క్యన్నిర్గుణోక్తైః ప్రతిహతిరితితు ప్రా
కృతైర్హేయధర్మై - ర్యోగస్తస్యన్నిషిద్ధోభవ
తిబహువిధైరఞ్జనాం శక్రియాద్యైః । యచ్చార్థా
న్నిర్విశేషం ప్రమితమిహయతోజ్ఞానమాత్రస్వరూ
పం-బ్రహ్మేత్యుక్తం శ్రుతిష్విత్యపిన నవిహతాజ్ఞాతృ
తాజ్ఞానరూపే॥ ॥ ౩౫౦౪ ॥

తేజస్విత్వంయథావా దినకర మణిదీపాదితేజః పదా
ర్థే - ష్వితీత్యుక్తంజ్ఞానరూపేతత్రహినిగమశిరో జ్ఞాతృ
తాంవక్త్యశేషమ్ । సార్వజ్ఞ్యం సర్వవిత్త్వంయ
ఇతితదితివక్తీక్షణంసృష్టిహేతుం - సంకల్పన్నామరూ
పపరిణయనవిషయం సేయమిత్యాహవాక్యమ్ ॥ ॥

సృష్టింబ్రూతే సదిత్యాదికమఖిలజగత్సృష్టిహేతుం
వచోఽన్య - ద్జ్ఞాతృత్వంచేతనోక్త్యాదిత ఇదమవదన్ని
త్యాఇత్యాదివాక్యమ్ । నిత్యానాఞ్చేతనానామభిల
షిత ఫలోత్పాదకత్వం బహూనామేకస్మిన్ చేతనేవ
క్త్యనుదయవిలయేనిత్య ఇత్యాదివాక్యమ్ ॥ ౩౫౨౪ ॥

ఆహజ్ఞాజ్ఞావితిద్వాసమమగమమజౌస స్వజాతేవిదజ్ఞా-
వీశానీశావిహైకో త్తిహిఫలమపరోభాత్యనశ్నన్ రుచే
తి । ఈశానస్తమ్మహేశస్తమితివదతివైదైవతం దేవ
తానా - న్దైవంలోకేశమీడ్యంపతిమపి పరమంవేద్య
మేనంపరస్తాత్ ॥ ॥ ౩౫౩౪ ॥

కార్యన్నోవిద్యతేనోకరణమపి తథాతస్యనాన్య స్స
మానోదృష్టోనైవాతిశాయీతిచవదతి నతస్యేతివే
దాన్తవాక్యమ్ । వాణీబ్రూతేపరాస్యేత్యపిసహజబల
జ్ఞానశక్తిక్రియాస్స్వాస్సవైస్తత్కృష్టావిచిత్రా అనిత
రసులభాఃపూగుషేవైపరస్మిన్ ॥ ౩౫౮౪ ॥

వాక్యంవక్త్యేష ఆత్మేత్యపహతదురితం క్షుజ్జరామృ
త్యుశ్శోకోత్తీర్ణంతృష్ణావిహీనం పరపురుషమముం

సత్యసంకల్పకామమ్ । నైర్గుణ్యోక్తేర్గుణోక్తేరపి
విషయభిదాం వక్తి వాక్యం తదేత - ద్ధూన్వద్దోషంపిపా
సావధిమిహ కథయత్సత్య సంకల్పకామమ్ ॥ ౩౫౫ ॥

ఆమ్నాయైరేకకణ్ఠైస్సగుణ గణ ఇహ ప్రోచ్యతే హ్యే
వమాద్యై - ర్జ్ఞాతృత్వాదిః పరబ్రహ్మణి తు మతిగనా
వర్జితత్వవిచ్ఛిదోక్తైః । తస్మాదత్రావిరోధాదనృత
విషయతా నైవ శఙ్క్యా గుణోక్తే-స్సామాన్యేనాపవా
దః ప్రసరతి విహితాదన్యతో హీతి నీతిః ॥ ౩౫౬ ॥

అ॥ అథ శోధకవాక్యాన్తరైకార్థ్యం సత్యజ్ఞానాదివాక్యస్య నిర్విశేషపరత్వహేతుం వ్యుదస్యతి - నోశఙ్క్యమితి—

టీ॥ నిర్గుణోక్తేః ప్రతిహతిరితి నోశఙ్క్యమితి యోజనా; నిర్గుణం నిరఞ్జన మిత్యాదివాక్యస్య విరోధ ఇతి న శఙ్కనీయమిత్యర్థః. పరేణ అపచ్ఛేదన్యాయేనహి నిర్గుణవాక్యవిరోధః పరిహృతః, అత్ర భిన్నవిషయత్వాద్విరోధ ఏవ నాస్తీత్యాహ - ప్రాకృతైరితి, బహువిధైః ప్రాకృతైర్హేయధర్మై రజ్ఞానాంశక్రియాద్యైర్యోగస్తస్యాన్నిషిద్ధో భవతీతి యోజనా, నిర్గుణం నిరఞ్జనం నిష్కలం నిష్క్రియం శాన్తమిత్యాదివాక్యే ప్రాకృతహేయధర్మాణామజ్ఞానావయవక్రియాదీనాం నిషేధేన న విరోధ ఇతి భావః. న గుణనిషేధస్సంకోచయితవ్యః, అర్థగుణనిషేధబలేన సర్వగుణవిరహావగమాత్. జ్ఞానస్య జ్ఞానాదిగుణాశ్రయత్వాదర్శనాత్ బ్రహ్మణో జ్ఞానమాత్రత్వ ప్రతిపాదనేన నిర్గుణత్వంహి ఫలిత, మిత్యాశఙ్క్యాం నిరస్యతి— యచ్చేతి - శ్రుతిషు బ్రహ్మ జ్ఞానమాత్ర స్వరూపమిత్యుక్తమ్, తతో౽ర్థాదిహ నిర్విశేషం ప్రమితమ్, ఇత్యపి యత్, తచ్చ నేతి యోజనా.

కింజ్ఞానత్వా ద్జ్ఞానగుణా నాశ్రయత్వముచ్యతే, ఉతఏకజాతీయద్రవ్య యోర్నియతధర్మధర్మిభావానుపపత్తేః, ఇతివికల్పే ప్రథమంప్రతి వక్తి — నవిహతేతి — అయమర్థః. జ్ఞానస్యజ్ఞానాదిగుణాశ్రయత్వా భావః కింవ్యాప్త్యాకథ్యతే, ఉతశ్రుతిబలాత్, వ్యాప్త్యాచేత్ జ్ఞానా నాశ్రయభూతం విషయప్రకాశకంజ్ఞానం కస్యచిద్ధర్మభూతమేవ దృష్టమితి ధర్మత్వమేవాఙ్గీక్రియతామ్, యదిశ్రుతిబలాత్స్వతన్త్ర త్వేనాఙ్గీక్రియతే, తర్హిశ్రుతిబలాదేవ జ్ఞానాశ్రయత్వమప్యఙ్గీక్రియ తామితి,

ద్వితీయంప్రతివక్తి - తేజస్విత్వమితి— దినకరమణిదీపాది తేజః పదార్థేషుయథావా తేజస్విత్వమ్, నవిహతమిత్యధ్యాహారః, తథా జ్ఞాతృతాజ్ఞానస్వరూపేనవిహతేతి యోజనా, యదుక్తంశ్రుతి బలాదేవ జ్ఞానాశ్రయత్వమప్యఙ్గీక్రియతామితి, సాజ్ఞానాశ్రయత్వప్రతి పాదికాశ్రుతిఃకేత్యత్రాహ - జ్ఞానరూపఇతి - అశేషన్నిగమశిరః-, జ్ఞరూపే అత్రహి జ్ఞాతృతాంవక్తీతియోజనా. జ్ఞాతృత్వావేదకవేదా న్తవాక్యాన్యుదాహరతి - సార్వజ్ఞ్యమితి- యఇతిసార్వజ్ఞ్యంసర్వవిత్త్వ ఞ్చ వక్తీతియోజనా, యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిదితి వాక్యంబ్రహ్మణస్సర్వ జ్ఞత్వం సర్వవిత్త్వఞ్చ ప్రతిపాదయతీత్యర్థః. సర్వజ్ఞత్వమ్, సర్వ స్యస్వరూపతోజ్ఞానమ్. సర్వవిత్త్వమ్, ప్రకారతోజ్ఞానమితిభేదః, తదితిసృష్టిహేతుమీక్షణంవక్తీతియోజనా, తదైక్షతేతివాక్యంసృష్టి హేతుభూతమీక్షణంబ్రహ్మణః ప్రతిపాదయతీత్యర్థః. సేయమితి వాక్యంనామరూప ప్రణయనవిషయం సంకల్పమాహేతియోజనా, సేయందేవతైక్షతేతివాక్యన్నామరూప ప్రణయనవిషయకం సంక ల్పమాహేత్యర్థః.

అథ వ్రహ్మణోవ్యష్టిసృష్టిహేతు భూతసంకల్పవిషయకం వాక్యం సార్థకముదాహరతి - దృష్టిమిత్యాదినా— సఇత్యాది

కమస్యదన్వచః - అఖిలజగత్సృష్టిహేతుం దృష్టింబ్రూతేఇతి యోజనా, సఈక్షతలోకాన్నుసృజాఇత్యస్యదావాక్యం సృష్టిహేతుభూమీక్షణంబ్రహ్మణః ప్రతిపాదయతీత్యర్థః, అథ బ్రహ్మణిజ్ఞాతృవాచకచేతనశబ్దఘటితం నిత్యోనిత్యానామిత్యాదివాక్య ముక్తార్థేప్రమాణయతి. జ్ఞాతృత్వమితి - నిత్యఇత్యాదివాక్యమ్—, చేతనోక్త్యాపిచ - బ్రహ్మణిచేతనశబ్దప్రయోగేనాపి, ఇదంజ్ఞాతృత్వమ్—, అవదత్-ప్రత్యపాదయదిత్యర్థః. నిత్యఇత్యాదివాక్యస్యార్థమాహ- నిత్యానామితి — అనుదయవిలయఇత్యనేన నిత్యఇతిశబ్దోవివృతః,

అథ జ్ఞాజ్ఞావితివాక్యంపరమాత్మనోజ్ఞాతృత్వేప్రమాణం కథయన్ తస్యార్థమాహ- ఆహేతి - అజౌవిదజ్ఞౌ - ఈశానీశౌ, ద్వాసమమగమంసస్వజాతే - ఇహాఏకఃఫలమత్తి, అపరోనశ్నన్ రుచాభాతీతిజ్ఞాజ్ఞావిత్యాహేతియోజనా, సమమగమిత్యనేనసమానంవృక్షమిత్యస్యార్థఉక్తః, ఈశానీశావిత్యనేన తయోరేకఃపిప్పలంస్వాద్వత్తీత్యస్యార్థఉక్తః, అపరోభాత్యనశ్నన్నిత్యనేనఅనశ్నన్నన్యోఽభిచాకశీతీత్యస్యార్థఉక్తః, తమీశ్వరాణామిత్యాదివాక్యముక్తార్థేప్రమాణయన్ తస్యార్థమాహ - ఈశానమితి - నతస్యకార్యంకరణమితివాక్యముక్తార్థే ప్రమాణయన్ తదర్థమాహకార్యమితి—పరాస్యేత్యాదివాక్యముక్తార్థేప్రమాణయన్ తస్యార్థమాహ - వాణీత్యాదినా - పరాస్యేత్యపివాణీ, పరస్మిన్పూరుషే, సహజబలజ్ఞానశక్తిక్రియాః బ్రూతఇతియోజనా,

ఏషఆత్మేత్యాదివాక్యమప్యుక్తార్థేప్రమాణయన్ తస్యార్థమాహ - వాక్యమితి - ఏషత్మేతివాక్యమ్ - అముంపరపురుషమపహతదురితంక్షుజ్జరామృత్యుశోకోత్తీర్ణం తృష్ణావిహీనం సత్యసంకల్పకామంవక్తీత్యన్వయః, అనేనవాక్యేన వేదాన్తేషు సగుణనిర్గుణ

వాక్యానాంవిషయ విభాగోదర్శితఇత్యాహ — నైర్గుణ్యోక్తేరితి - పిపాసావధిందోషంధూన్వత్ - పిపాసాపర్యన్తందోషం పరిహరత్, సత్యసంకల్పకామం సుగుణకథయత్ - సత్యకామత్వ సత్యసంకల్పత్వరూపం కల్యాణగుణంప్రతిపాదయత్, తదేతద్వాక్యేషు. నైర్గుణ్యోక్తేస్సగుణోక్తేరపి విషయభిదామ్ - సగుణవాక్యస్యనిర్గుణవాక్యస్యచ విషయభేదమ్, వక్తి - ప్రతిపాదయతీత్యర్థః.

ప్రోక్తైస్సర్వైర్వేదాన్తవాక్యైర్జ్ఞానస్వరూపస్యైవ బ్రహ్మణోజ్ఞాతృత్వాదిఃకల్యాణగుణగణఃప్రతిపాద్యతఇతినోక్తా ధర్మగుణనిషేధోబ్రహ్మణఉపపద్యతఇత్యాహ - అమ్నాయైరితి - యదుక్తంసగుణనిర్గుణవాక్యయో ర్విరోధేన సగుణవాక్యస్యమిథ్యావిషయకత్వమాశ్రియణీయమితి, తత్పరిహరతి - తస్మాదితి . తస్మాత్ - సగుణనిర్గుణవాక్యయోస్సుగుణవిషయకత్వ ప్రకృతహేయగుణవిషయకత్వప్రతిపాదనాత్, అవిరోధాత్ - విరోధాభావాత్, అత్ర, గుణోక్తేః - సగుణవాక్యస్య, అసృతవిషయతా - మిథ్యావిషయతా, నైవశఙ్క్యా - నాశఙ్కనీయేత్యర్థః. కుతఇత్యాశఙ్కాయామపవాద శాస్త్రస్య విహితాన్యవిషయకత్వమ్, ఇతన్యాయాత్ ప్రకృతేగుణానాం కల్యాణానాం బ్రహ్మణి విహితత్వేన తదన్యవిషయకత్వమేవ నిర్గుణమిత్యాదివాక్యస్యేత్యాహ - సామాన్యేనేతిసామాన్యేనాపవాదః - సామాన్యతఃప్రాప్తఅపవాదః, విహితాదన్యతఃప్రసరతీతిహినీతిః - విహితాదన్యత్రప్రవర్తతఇతిహిన్యాయఇత్యర్థః. అన్యథామాహింస్యాదిత్యపవాదశాస్త్రస్య విహితయాగీయపశుహింసాయామపి ప్రవృత్తిస్స్యాదితిభావః.

శ్రీ॥ (భీషాస్మాద్వాతః పవతే) ఇత్యాదినా బ్రహ్మగుణానారభ్య తే యే శతమిత్యనుక్రమేణ క్షేత్రజ్ఞానన్దాతిశయముక్త్వా (యతో వాచో నివర్తన్తే, అప్రాప్య మనసా సహ, ఆనన్దం బ్రహ్మణో విద్వాన్, ఇతి బ్రహ్మణః కల్యాణగుణానన్త్యమత్యాదరేణ వదతీయం శ్రుతిః.

శ్లో॥ భీషాస్మాద్వాత ఇత్యాదిభిరిహ తు గుణం బ్రహ్మ
మారభ్య జీవానన్దోత్కర్షమిచ్ఛన్తే యే శతమితి సమ
నుక్రమ్య సంప్రోచ్య కృత్స్నమ్। ఆనన్దం వాఙ్మనోభి
ర్యత ఇతి విషయీకారదూరం వదన్తీ - బ్రహ్మణ్యా
నన్దవల్లీ కథయతి హి గుణానన్త్యమత్యాదరేణ ॥౩౫౨౪॥

అ॥ సత్యం జ్ఞానమితి జ్ఞానపదేన సిధ్యన్నార్థగుణనిషేధః పూర్వం పరిహృతః, అద్వైతగనువాకోపసంహారే చ యతో వాచో నివర్తన్తే అప్రాప్య మనసా సహేతి వాఙ్మనసనివృత్త్యభిధానాన్నిర్గుణత్వం ఫలితమ్, అతస్తదైకార్థ్యాచ్చ సత్యజ్ఞానాదివాక్యస్య నిర్విశేషపరత్వమితి శఙ్కాయామార్థగుణనిషేధపరతయోక్తస్యాస్య వాక్యస్య ఉక్తార్థానుగుణ్యముపపాదయతి - భీషేతి—

టీ॥ ఇహ తు శ్రుతిశిరసి భీషాస్మాద్వాత ఇత్యాదిభిర్గుణం బ్రహ్మమారభ్య తే యే శతమితి సమనుక్రమ్య కృత్స్నం జీవానన్దోత్కర్షమిచ్ఛన్ సంప్రోచ్య బ్రహ్మణి యత ఇతి వాఙ్మనోభిర్విషయీకారదూరమానన్దం వదన్తీ ఆనన్దవల్లీ అత్యాదరేణ గుణానన్త్యం కథయతి హీతి యోజనా, భీషేత్యాదినా ఆజ్ఞాపయితృత్వముచ్యతే, జీవానన్దోత్కర్షం సంప్రోచ్యేతి - అత్ర నిర్విశేషత్వం ప్రతిపిపాదయిషితఞ్చేద్గుణానాం క్రమేణ న్యూనతాం ప్రతిపాద్య సర్వాభావే పర్యవసితుం యుక్తమ్, అత్ర తు క్రమేణ గుణానామాధిక్యముక్త్వా వాఙ్మనసనివృ

త్త్యభిధానమానన్త్యాదేవేత్యభిప్రాయః. యథా (సంఖ్యాతునైవశక్యా నైర్గుణ్యాదోషాశ్చ శార్ఙ్గిణః । ఆనన్త్యాత్ప్రథమో రాశిరభావాదేవ పశ్చిమ) ఇతి.

శ్రీ॥ సోఽశ్నుతే సర్వాన్ కామాన్ సహబ్రహ్మణా విపశ్చితేతి బ్రహ్మవేదనఫలమవగమయద్వాక్యం పరస్య విపశ్చితో బ్రహ్మణో గుణానన్త్యం బ్రవీతి, విపశ్చితా బ్రహ్మణా సహ సర్వాన్ కామాన్ సమశ్నుతే, కామ్యన్త ఇతి కామాః, కల్యాణగుణాః, బ్రహ్మణా సహ తద్గుణాన్ సర్వానశ్నుత ఇత్యర్థః. దహరవిద్యాయాం తస్మిన్ యదన్తస్తదన్వేష్టవ్యమితివద్గుణప్రాధాన్యం వక్తుం సహశబ్దః, ఫలోపాసనయోః ప్రకారైక్యం యథాక్రతురస్మిన్ లోకే పురుషో భవతి, తథేతః ప్రేత్య భవతీతి శ్రుత్యైవ సిద్ధమ్.

శ్లో॥ బ్రహ్మజ్ఞానస్య యత్ సోఽశ్నుత ఇతి ఫలసంశ్రావకం వాక్యమేత-
ద్వక్త్యానన్త్యం గుణానామిహ వచసి గుణాః కామశబ్దోపదిష్టాః ।
అశ్నాతి బ్రహ్మణాయం సహ గుణగణమస్యేతి వాక్యార్థ ఏత-
త్ప్రాధాన్యం వక్తుమస్మిన్ వచసి దహరవిద్యావదుక్తం సహేతి ॥ ౩౫౮ ॥

సాధ్యోపాస్త్యోః ప్రకారైక్యమిహ యత ఇదం తత్క్రతున్యాయతోఽయ-
న్న్యాయః శ్రౌతో యథాక్రత్వనుభవతి ఫలం పూరుషః ప్రేత్య చేతి । ॥ ౩౫౯ ॥

అ॥ ఏవమార్థగుణనిషేధనిరాసద్వారా ప్రకరణగతవాక్యాన్తరేణ ఐకార్థ్యాత్సత్యజ్ఞానాదివాక్యస్య సవిశేషపరత్వముక్తమ్, అథ స్వవాక్యైకదేశేనాపి సవిశేషపరత్వముపపాదయతి - బ్రహ్మజ్ఞానస్యేతి—

టీ॥ ఫలసంశ్రావకం వాక్యమితి - (బ్రహ్మవిదాప్నోతిపర) మితిబ్రాహ్మణే బ్రహ్మ తద్వేదనం, ప్రాప్తిః, ప్రాప్యశ్చేతి, చతుష్టయముక్తమ్, ఏతద్వివరణం సత్యంజ్ఞానమిత్యాదిమన్త్రేణ క్రియతఇతి శ్రుతిరేవాహ - తదేషాభ్యుక్తేతి, తదేవబ్రహ్మ అభిముఖీకృత్య ఋగేషా అధ్యేతృభిరుక్తేత్యర్థః. మన్త్రేణాంబ్రాహ్మణ వివరణరూపత్వదర్శనాత్. సత్యంజ్ఞానమనన్తంబ్రహ్మేతి బ్రహ్మశబ్దవివరణమ్, యోవేదనిహితంగుహాయామితి విచ్ఛబ్దోవివృతః, పరమేవ్యోమన్ సోశ్నుతఇతి ప్రాప్తిః, సర్వాన్కామానిత్యాదినాప్రాప్యమ్, సర్వాన్ కామానిత్యత్ర కామశబ్దార్థమాహ - ఇహావచసీతి - ఇహావచసి — అస్మిన్వాక్యే, గుణాః - కల్యాణగుణాః, కామశబ్దోపదిష్టాః - కామ్యన్తఇతివ్యుత్పత్త్యా కామనావిషయత్వేన కామశబ్దేన ప్రతిపాదితా ఇత్యర్థః. కస్యైతేగుణాః, సహాభావశ్చబ్రహ్మణః పుత్రేణసహ ఓదనంభుఙ్క్తేఇత్యత్ర పుత్రస్యేవకింభోక్తృతయా, ఉతక్షీరేణసహౌదనం భుఙ్క్తేఇత్యత్రక్షీరస్యేవ భోగ్యతయేతిశఙ్కాయాఞ్చపరిహారన్ వాక్యార్థమాహ - అశ్నాతీతి - అయంబ్రహ్మణాసహ అస్యగుణగణమశ్నాతీతియోజనా, అస్యవాక్యస్య ప్రాప్యవాచిపరశబ్దవివరణరూపత్వాత్ సర్వాన్ కామాన్ సహబ్రహ్మణేతి భోగ్యవాచిపదేన అవ్యవహితప్రయోగస్వారస్యాచ్చ సహశబ్దోభోగ్యసాహిత్యపరః, సన్నిహితం బ్రహ్మైవచగుణానామాశ్రయః, అతోనన్తగుణవిశిష్టం బ్రహ్మానుభవతీత్యర్థః- సహయుక్తేఽప్రధానఇతి శబ్దానుశాసనవశాత్ సహశబ్దేన అప్రాధాన్యం బ్రహ్మణఆశఙ్క్యతత్పరిహారాయసహశబ్దప్రయోజనమాహ — ఏతత్ప్రాధాన్యమితి . అస్మిన్వచసి - అస్మిన్ వాక్యే, దహరవిద్యావత్ - దహరవిద్యాయామివ - ఏతత్ప్రాధాన్యమ్ - గుణప్రాధాన్యమ్, వక్తుంప్రతిపాదయితుమ్, సహేత్యుక్తమితి

యోజనా, దహరవిద్యాయాం తస్మిన్ యదన్తరిత్యాదినా యథా గుణప్రాధాన్యముక్తముపాసనే, తథాత్రాపి గుణప్రాధాన్యం వక్తుం సహశబ్ద ఇత్యర్థః. ఫలదశాయాం గుణప్రాధాన్యోక్త్యా ఉపాసనే గుణప్రాధాన్యం కథం సిధ్యతీత్యత్రాహ - సాధ్యోపాస్త్యోరితి - యతః ఇదమ్, సాధ్యోపాస్త్యోః - ఫలోపాసనయోః, ప్రకారైక్యమ్ - తత్క్రతున్యాయతః - తత్క్రతున్యాయాధీనమ్. అత ఇత్యర్థః. తథాచ తత్క్రతున్యాయేన ఫలోపాసనయోః ప్రకారైక్యసిద్ధ్యా ఫలస్య అనుభవస్య గుణప్రధానత్వే ఉపాసనస్యాపి తత్సిద్ధమితి భావః, అయం తత్క్రతున్యాయః కుత్రోక్త ఇత్యాశఙ్కాయాం శ్రౌత ఇత్యాహ— అయన్న్యాయ ఇతి అయన్న్యాయః, పురుషో యథాక్రతుః ప్రేత్యఫలమనుభవతీతి శ్రౌతః - ఇత్యర్థప్రతిపాదకశ్రుతిసిద్ధ ఇత్యర్థః. సాచ శ్రుతిః (యథాక్రతురస్మిన్ లోకే పురుషో భవతి తథేతః ప్రేత్య భవతీత్యాకారికా స్పష్టైవ;

శ్రీ॥ యస్యామతం తస్య మతం అవిజ్ఞాతం విజానతామితి బ్రహ్మణో జ్ఞానావిషయత్వముక్తం చేత్ బ్రహ్మవిదాప్నోతి పరం బ్రహ్మవేద బ్రహ్మైవ భవతీతి జ్ఞానాన్మోక్షోపదేశో న స్యాత్, అసన్నేవ స భవతి అసద్బ్రహ్మేతి వేద చేత్ అస్తి బ్రహ్మేతి చేద్వేద సన్తమేనం తతో విదురితి బ్రహ్మవిషయజ్ఞానాసద్భావసద్భావాభ్యామాత్మనాశమాత్మసత్తాఞ్చ వదతి, అతో బ్రహ్మవిషయవేదనమేవాపవర్గాయ సర్వాః శ్రుతయో విదధతి, జ్ఞానఞ్చోపాసనాత్మకం, ఉపాస్యఞ్చ బ్రహ్మగుణమిత్యుక్తమ్ యతో వాచో నివర్తన్తే అప్రాప్య మనసా సహేతి బ్రహ్మణోऽనన్తస్యాపరిచ్ఛిన్నగుణస్య వాఙ్మనసయోరేతావదితిపరిచ్ఛేదాయోగ్యత్వప్రతిపాదనేన బ్రహ్మైతావదితిపరిచ్ఛేదజ్ఞానవతాం బ్రహ్మాऽజ్ఞాతము

మతమిత్యుక్తమ్, అపరిచ్ఛిన్నత్వాత్ బ్రహ్మణః. అన్యథా యస్యామతం తస్య మతం విజ్ఞాతమవిజానతామితి మతత్వవిజ్ఞాతత్వవచనం తత్రైవ విరుధ్యేతే,

శ్లో॥ వాక్యంనోవక్తియస్యామతమితి తదవిజ్ఞాతమి
త్యప్యముష్య - జ్ఞేయత్వంబ్రహ్మవిద్యావతిథవతికథం
తర్హి మోక్షోపదేశః । సోసన్నేవేతిస్తంపమురితిచ
పరబ్రహ్మధీహానితత్ సద్భావాభ్యామాత్మనాశం
కథయతి నిజసత్త్వాచ్చ వేదాన్తవాక్యమ్ ॥ ౩౬౦ ॥

తత్ బ్రహ్మజ్ఞానమేవాఖిల నిగమమతో మోక్షహేతు
ర్మతిశ్చేదుపాస్యం పరంబ్రహ్మతుసగుణమితిప్రో
క్తమేతత్ పురస్తాత్ । ఆనన్త్యాద్బ్రహ్మణోన్యస్యసవ
ధిగుణతయావాఙ్మనోగోచరత్వంప్రత్యాచష్టేత్రయీయం
వాగ్యతఇతి తుపరిచ్ఛిద్యమేయత్వబాధాత్ ॥ ౩౬౧ ॥

బ్రహ్మావిజ్ఞాతమూచే మతమితిచ పరిచ్ఛిద్యసద్ధీయు
తానామానన్త్యాత్తస్యనోచేద్విహతిరిహమతోక్తైశ్చ
విజ్ఞాతివాచః । ॥ ౩౬౨ ॥

అ॥ అథ సగుణానామేవ జ్ఞేయత్వందృష్టమితి జ్ఞేయత్వనిషేధేన నిర్గుణత్వంఫలితమితి జ్ఞేయత్వనిషేధపరత్వేన పరోక్తంవాక్యముపాదాయ తస్య జ్ఞేయత్వనిషేధపరత్వం ప్రత్యాచష్టే - వాక్యమితి.

టీ॥ యస్యామతమితివాక్యమ్, తత్, అవిజ్ఞాతమితివాక్యమపి, అముష్య - బ్రహ్మణః, అజ్ఞేయత్వమ్ - జ్ఞేయత్వనిషేధమ్, నోవక్తి . నప్రతిపాదయతీత్యర్థః. కుతఇత్యత్రాహ - బ్రహ్మ

విద్యావతీతి - తర్హి - బ్రహ్మణోఽజ్ఞేయత్వాభావే, బ్రహ్మవిద్యావతి బ్రహ్మజ్ఞానవతి పురుషే, మోక్షోపదేశః. బ్రహ్మవిదాప్నోతి పరమ్— బ్రహ్మ వేద బ్రహ్మైవ భవతి, ఇత్యాది మోక్ష ప్రతిపాదకం వాక్యమ్, కథం భవతి - కథముపపన్నం భవతీత్యర్థః. బ్రహ్మణో వేద్యత్వే శ్రుతేరాదరాతిశయం దర్శయతి— సోఽసన్నేవేతి - అసన్నేవస ఇతి యోజనా; అసన్నేవ స ఇతి, సన్తం విదురితి చ వేదాన్తవాక్యం పరబ్రహ్మధీహానితత్సద్భావాభ్యామాత్మనాశన్నిజసత్త్వాం చ కథయతీతి యోజనా,

నబ్రహ్మవేదనముపవర్గోపాయః, అపితు ప్రపఞ్చమిథ్యాత్వజ్ఞానమేవతదుపాయః, ఇతి పరైరుచ్యతే, (విద్యయాఽమృతమశ్నుతే * తదా విద్వాన్నామరూపాద్విముక్తః * తతో జ్ఞానం ప్రవర్తతే * జ్ఞానాగ్నిస్సర్వకర్మాణి ఇత్యాదిష్వ నిర్దిష్టవిశేషవిషయేషు వాక్యేషు అపవర్గోపాయతయా శ్రూయమాణస్య జ్ఞానస్య బ్రహ్మవియత్వ, ప్రపఞ్చమిథ్యాత్వ, విషయతాసాధారణ్యాత్, తదాశఙ్క్యాహ - తదితి తత్ - తస్మాత్, కేషుచిద్వాక్యేషు అపవర్గోపాయజ్ఞానస్య బ్రహ్మవిషయత్వ దర్శనాత్, బ్రహ్మజ్ఞానమేవ మోక్షహేతురఖిల నిగమమతః. అఖిలాని యాని శ్రుతివాక్యాని అనిర్దిష్టవిషయవిశేషాణి విద్యయాఽమృతమశ్నుత ఇత్యాదీని, తాన్యపి సర్వశాఖాప్రత్యయన్యాయేన బ్రహ్మవిషయజ్ఞానమేవ అపవర్గోపాయతయా విదధతీత్యర్థః. అథ ఉపాసనాత్మకజ్ఞానావిషయత్వం బ్రహ్మణో యస్యామతమిత్యాదివాక్యం ప్రతిపాదయతీతి పక్షం దూషయతి - మతిశ్చోపాసేతి- తదేవ బ్రహ్మత్వం విద్ధి, నేదం యదిదముపాసత ఇతి శ్రుతిరుపాసనాత్మకజ్ఞానావిషయత్వశఙ్కాబీజమ్, తత్, వాక్యార్థజ్ఞానస్య ఉపాయత్వానుపపత్త్యుపపాదనాత్ పరిహృతమితి భావః. నేదం యదిదముపాసత ఇత్యస్య అయమర్థః.

యదిదంప్రతీకముపాసతే, తన్న తదేవపరంబ్రహ్మత్వముపాస్స్వేతి; అథ సగుణోపాసనావిషయత్వపక్షం ప్రతిక్షిపతి - ఉపాస్యంపరంబ్రహ్మైవసగుణమితి - ఉపాస్యంసగుణంపరంబ్రహ్మేతి పురస్తాదుక్తమితియోజనా, నిర్గుణపరత్వేన ప్రోక్తాయాస్సద్విద్యాయాఏవ సగుణవిషయత్వోపపాదనాదితిభావః, తథాచావిజ్ఞాతత్వమతత్వశ్రుతేః కోఽర్థ ఇత్యత్రాహ - ఆనన్త్యాదితి - అస్యబ్రహ్మణః - ఆనన్త్యాత్ - స్వరూపతోఽపరిచ్ఛిన్నత్వాత్, అనవధిగుణతయా . గుణతోఽపరిచ్ఛిన్నత్వాత్, యతఇతిశ్రుతౌవాక్, వాఙ్మనోగోచరత్వంప్రత్యాచష్టే - వాఙ్మనసోర్విషయత్వం ప్రతిషేధతీత్యర్థః. కుతఇత్యత్రాహ - పరిచ్ఛిద్యేతి - పరిచ్ఛిద్యమేయత్వబోధనాత్ ఇయదితి పరిచ్ఛిద్యజ్ఞేయత్వాభావాదిత్యర్థః.

ఏతావతా అవిజ్ఞాతమిత్యాదిశ్రుతేః కోఽర్థ ఇతిజిజ్ఞాసాయాః కః పరిహార ఇత్యత్రాహ - బ్రహ్మేతి - బ్రహ్మపరిచ్ఛేద్య తద్ధీయుతానామవిజ్ఞాతమూచే, అమతమితిపదం చేత్యన్వయః, తథాచ అవిజ్ఞాతం విజానతామితివాక్యం యస్యామతమితివాక్యఞ్చ బ్రహ్మ ఇయదితిపరిచ్ఛేద్యజ్ఞానవతామవిజ్ఞాతమిత్యవదత్. విజానతామిత్యస్య ఇయత్తయాపరిచ్ఛేద్యజ్ఞానవతామిత్యర్థకత్వాదితిభావః. పరిచ్ఛేద్యజ్ఞానవతామవిజ్ఞాతత్వం కుత ఇత్యత్రాహ - ఆనన్త్యాదితి - తస్య - బ్రహ్మణః, ఆనన్త్యాత్ - అపరిచ్ఛిన్నత్వాదిత్యర్థః ఉక్తరీత్యా అవిజ్ఞాతమిత్యాదిశ్రుతేః పరిచ్ఛేద్యజ్ఞానావిషయత్వబోధకత్వమన్తరా జ్ఞానవిషయత్వసామాన్యాభావబోధకత్వే తత్రైవ విజ్ఞాతమితిమతమితిచోక్తిర్విరుద్ధ్యేతేత్యాహ - నో చేదితి - నో చేత్ - అవిజ్ఞాతమిత్యాదివాక్యయోరుక్తార్థకత్వాభావే, ఇహ - అనయోర్వాక్యయోః, విజ్ఞాతవాచః మతోక్తేశ్చ - విజ్ఞాతమిత్యుక్తేర్మతమిత్యుక్తేశ్చవిహతిః విరోధ ఇత్యర్థః.

శ్రీ॥ యత్తు నదృష్టే ర్ద్రష్టారన్నమతే ర్మన్తారమితిశ్రుతి ర్దృష్టేర్మతేర్వ్యతిరిక్తం ద్రష్టారమ్మన్తారఞ్చ ప్రతిషేధతీతి, తదాగన్తుకచైతన్యగుణయోగితయా జ్ఞాతురజ్ఞానస్వరూపత్వం కుతర్కసిద్ధామ్మత్వా నతథాత్మానం పశ్యేర్నమన్వీథాః, అపితు ద్రష్టారమ్మన్తారమప్యాత్మానం దృష్టిమతిరూపమేవ పశ్యేరిత్యభిదధాతీతి పరిహృతమ్, అథవా దృష్టేర్ద్రష్టారమ్మతేర్మన్తారం జీవాత్మానంప్రతిషిధ్యసర్వభూతాన్తరాత్మానం పరమాత్మానమేవోపాస్స్వేతి వాక్యార్థః. అన్యథావిజ్ఞాతారమరే కేన విజానీయాదిత్యాది జ్ఞాతృత్వశ్రుతి విరోధశ్చ.

శ్లో॥ యత్తూక్తంప్రాజ్ఞ దృష్టేరితివచఇతరం దృష్టి
తోఽన్య న్మతేశ్చ - ద్రష్టారమ్మన్తృచోద్వాసయతితది
తినాత్పరత్వాద్విగోఽస్యాః । చైతన్యంజ్ఞాతురాగన్తు
కమితితు కుతర్కేణమత్వా విజానీహ్యాత్మానన్యోధి
యోఽన్యం సమనుకలయుతం కిన్తుదృష్టిస్వరూపమ్ ॥

ఇత్యాచష్టేనదృష్టేరితి పునరథవాదృష్టృమన్తృత్వ
యుక్తం జీవన్నోపాస్స్వసర్వాన్తరమపితు పరన్తం
భజస్వేత్యువాచ । స్యాద్విజ్ఞాతారమిత్యాదికవచన
హాతిశ్చాన్యథాముర్నివారా జ్ఞాతృత్వంహ్యత్రవాక్యే
ప్రమితమిహపరబ్రహ్మణీగంతువేద్యా ॥ ॥

అ॥ జ్ఞేయత్వనిషేధపరిహృతే జ్ఞాతృత్వనిషేధంపరిహరతి—యత్తూక్తమిత్యాదినా—

టీ॥ దృష్టేర్మతేరితిపఞ్చమ్యన్తత్వాభిప్రాయేణ వ్యతిరిక్తార్థకపదాధ్యాహారేణ కింయోజనా, ఉతషష్ఠ్యన్తతయా తాదృశపదానధ్యాహారేణయోజనాత్వయాక్రియతే, ఇతివికల్పమభిప్రేత్య

ప్రథమమధ్యాహారపక్షమనువదతి - ఇతరం దృష్టేరితి - దృష్టేరితరం ద్రష్టారమ్, మతేరన్యత్ మన్త్రవచనం దృష్టేరితి తద్వచ ఉదాహ్వసయతీతి యత్ప్రోక్తమితి యోజనా, పరిహరతి - నేతి - కుత ఇత్యత ఆహ - అతత్పరత్వాదితి - అస్యా గిరః, అతత్పరత్వాత్ - ఉక్తవాక్యస్య ఉక్తార్థపరత్వాభావాదిత్యర్థః. తర్హి ఉక్తవాక్యస్య కోఽర్థ ఇత్యత ఆహ - చైతన్యమిత్యాది— జ్ఞాతుశ్చైతన్యమాగన్తుకమితి, కుతర్కేణ మత్వా - కుయుక్త్యా జ్ఞాత్వా, ధర్మాన్యమాత్మానం విజానీహి- కిన్తు, తమ్ - ఆత్మానం, దృష్టిస్వరూపమ్- దృష్ట్యాత్మకమ్-సమనుకలయ- జానీహి, ఇత్యాచష్టే - ఇతి వదతి, కిన్తదిత్యాహ - నదృష్టేరితి— నదృష్టేరితి వాక్యమిత్యర్థః. సాక్షాద్యోజనామాహ - అథవేతి - దృష్ట్రమన్తృత్వయుక్తమ్ - దృష్టిశ్రుతిమతినిదిధ్యాసనానాం కర్తారమ్, జీవమ్ - జీవాత్మానమ్ - నోపాస్స్వ - నో భజస్వ, తర్హి క ఉపాస్య ఇత్యత ఆహ - సర్వాన్తరమితి - సర్వాన్తరమ్ - సర్వభూతాన్తరాత్మానమ్, తం పరమ్ - తం పరమాత్మానమ్, భజస్వ - ఉపాస్స్వ ఇత్యువాచ - నదృష్టేరితీత్యస్యాత్రానుషఙ్గః, నదృష్టేరితి వాక్యముక్తార్థమవదదిత్యర్థః. తస్య వాక్యస్య ఉక్తార్థకత్వాభావే పూర్వోక్తరీత్యా జ్ఞాతృత్వనిషేధపరత్వే బ్రహ్మణో జ్ఞాతృత్వప్రతిపాదకస్య విజ్ఞాతారమిత్యాదిశ్రుత్యన్తరస్య విరోధస్స్యాదిత్యాహ - స్యాదితి,

శ్రీ॥ ఆనన్దో బ్రహ్మేత్యానన్దమాత్రమేవ బ్రహ్మస్వరూపం ప్రతీయత ఇతి యదుక్తమ్, తజ్జ్ఞానాశ్రయస్య బ్రహ్మణో జ్ఞానం స్వరూపమితి పరిహృతమ్, జ్ఞానమేవ హ్యనుకూలమానన్ద ఇత్యుచ్యతే, విజ్ఞానమానన్దం బ్రహ్మేతి ఆనన్దరూపమేవ జ్ఞానం బ్రహ్మేత్యర్థః. అత ఏవ భవతామేకరసతా, అస్య జ్ఞానస్వరూపస్యైవ జ్ఞాతృత్వమపి శ్రుతిశతసమధి

గతమిత్యుక్తమ్, తద్వదేవ సఏకో బ్రహ్మణఆనన్దః అనన్దం బ్రహ్మణో విద్వానితి వ్యతిరేక నిర్దేశాచ్చ నానన్దమాత్రం బ్రహ్మ, అపితు ఆనన్ది, జ్ఞాతృత్వమేవహ్యానన్దిత్వమ్,

శ్లో॥ న బ్రహ్మానన్దమాత్రం కథయితుముచితం శ్రౌత
వాణీతు సాయా - నన్దో బ్రహ్మేత్యధీతా కథయతిహి
మతిం బ్రహ్మణోస్య స్వరూపమ్। ఆనన్దో జ్ఞానమేవహ్య
నుగుణముదితం ప్రోచ్యతే నైతకోఽస్మా - ద్బ్రూతే
విజ్ఞానమానన్దమితిచ సుఖమేవామృతం బ్రహ్మరూపమ్॥
తస్మాదేవైకరస్యం భవతి భగవతో బ్రహ్మణో వః పరస్యై -
తస్య జ్ఞానస్వరూపస్యతు నిగమశతైర్జ్ఞాతృభావోపి
చోక్తః। తద్వద్బ్రూతే సుఖత్వం సుఖవపుషి సజాత్యా
దికం బ్రహ్మణీహ - జ్ఞానానన్దాన్వితేతః ప్రసజతి నహి
తన్నిర్విశేషత్వశఙ్కా॥ ॥ ౩౬-౫౪ ॥

అ॥ అథ ఆర్థగుణనిషేధాన్తరం పరిహరతి - న బ్రహ్మేతి —

టీ॥ బ్రహ్మానానన్దమాత్రం కథయితుముచితమితి యోజనా, తర్హ్యానన్దో బ్రహ్మేతి శ్రుతేః కోఽర్థ ఇత్యత్రాహ - శ్రౌతవాణీతి — ఆనన్దో బ్రహ్మేతి అధీతా యా శ్రౌతవాణీ, సా బ్రహ్మణోస్య మతిం హి స్వరూపం కథయతీతి యోజనా, సుఖవాచిన ఆనన్దశబ్దస్య కథమిత్యర్థకత్వమిత్యాశఙ్కాయామాహ - ఆనన్ద ఇతి - అనుగుణముదితం జ్ఞానమేవహి ఆనన్దః ప్రోచ్యతే - అనుకూలముత్పన్నం జ్ఞానమేవహి ఆనన్ద ఇతి వ్యవహ్రియత ఇత్యర్థః. తథాచ అనుకూలజ్ఞానస్యైవ సుఖరూపత్వాత్, సుఖవాచిత్వేప్యానన్దశబ్దస్య నజ్ఞానవాచిత్వానుపపత్తిః, నైతకోఽస్మాత్ - అస్మాత్, జ్ఞానాత్, ఆనన్దో నైతర ఇత్యర్థః. జ్ఞాన

మేవచేవానన్దః. తథాహి విజ్ఞానమానన్దం బ్రహ్మేతి శ్రుతౌ జ్ఞానశబ్దా నన్దశబ్దయోరేకార్థకత్వేన పౌనరుక్త్యంస్యాదిత్యాశఙ్కాయ ప్రవృత్తి నిమిత్తభేదేనపౌనరుక్త్యం పరిహరతి - బ్రూతఇతి - విజ్ఞానమానన్ద మితిచ - విజ్ఞానమానన్దమితివాక్యఞ్చ, సుఖమేవాత్మేతింబ్రహ్మరూపం బ్రూతే - సుఖత్వాకారంవిశిష్టాం బుద్ధింబ్రహ్మణస్స్వరూపంవక్తీత్య ర్థః. తథాచ అనుకూలజ్ఞానత్వరూప సుఖత్వస్య ఆనన్దశబ్దప్రవృత్తి నిమిత్తస్య కేవలజ్ఞానత్వస్య విజ్ఞానశబ్దప్రవృత్తినిమిత్తస్యచ భేదన నపౌనరుక్త్యమితిభావః, పరైరపిఇదమభ్యుపగన్తవ్యమ్, అన్యథా బ్రహ్మణః, ఐకరస్యమ్ — ఏకస్వభావత్వరూపమ్, తదభ్యుపగతన్నో పపద్యతేఇత్యాహ - తస్మాదితి - నన్వానన్దశబ్దస్య జ్ఞానవాచిత్వేపి బ్రహ్మణోజ్ఞానరూపత్వమేవోక్తంస్యాత్, తావతాపిబ్రహ్మణోజ్ఞాతృ త్వంప్రతిషిద్ధమేవేత్యాశఙ్కాయాం జ్ఞానస్వరూపస్యైవతస్య పూర్వో క్తజ్ఞాతృత్వ ప్రతిపాదకశ్రుతివాక్యైర్బహుభిః ప్రతిపాదితం జ్ఞాతృ త్వం స్మారయతి - ఏతస్యేత్యాదినా - జ్ఞానస్వరూపస్యైవజ్ఞాతృత్వ వత్, ఆనన్దరూపస్యైవ బ్రహ్మణ ఆనన్దిత్వమపి * సఏకోబ్రహ్మణ ఆనన్దః * ఆనన్దంబ్రహ్మణోవిద్వాన్. ఇత్యాదివాక్యమపి వదతీతి న తన్నిర్విశేషత్వ శఙ్కాప్రసక్తిరిత్యాహ - తద్వదితి—

శ్రీ॥ యదిదముక్తమ్, యత్రహిద్వైతమివభవతి * నేహ నానాస్తికిఞ్చన * మృత్యోస్సమృత్యుమాప్నోతి యఇహనానేవప శ్యతి * యత్రత్వస్య సర్వమాత్మైవాభూత్ తత్ కేనకంపశ్యేదితి భేదనిషేధోబహుధాదృశ్యతఇతి, తత్ కృత్స్నస్య జగతోబ్రహ్మకా ర్యతయాతదన్తర్యామికతయాచ తదాత్మకత్వేనైక్యాత్ తత్ప్రత్య నీక నానాత్వంప్రతిషిధ్యతే, నపునర్బహుస్యాం ప్రజాయేయేతి బహుభవనసంకల్ప పూర్వకం బ్రహ్మణోనానాత్వంశ్రుతిసిద్ధంప్రతి

షిధ్యతఇతిపరిహృతమ్, నానాత్వనిషేధాదియమపరమార్థవిషయే తిచే, న్న; ప్రత్యక్షాదిసకలప్రమాణానవగత న్నానాత్వస్తురారోపం బ్రహ్మణఃప్రతిపాద్య తదేవబాధ్యతఇత్యుపహాస్యమిదమ్;

శ్లో ॥ యచ్చోక్తంయత్రహీత్యాదిక వచసితథానేహ
నానేతిమృత్యోః - మృత్యుంప్రాప్నోతియత్రత్వితిచ
గిరిభిదాదృశ్యతేబాధితేతి । తత్కృత్స్నబ్రహ్మజ
త్వాజ్జగతిపునరిహబ్రహ్మణోఽన్యర్థమత్వా - త్తా
దాత్మ్యేనైక భావాద్ధ్రియత ఇహభిదాసాతుతత్ప్రత్య
నీకా ॥ ॥ ౩౬౬ ॥

నానాత్వస్యానృతత్వే బహుస్యామితి బహుభవనేచ్ఛాహితం
శ్రుత్యధీతం ప్రత్యాచష్టే త్రియీవాగితితుపరిహృత
స్తజ్జగత్తన్నమిథ్యా । నానార్థస్యాపరోధాద్బహు
భవనగిరాంతత్ర్యభిన్నార్థతాచే - న్నాతథ్యార్థం
కథంవాకథయతి నిగమస్తత్ప్రవృత్త్యేకనిష్ఠః ॥ ౩౬౭ ॥

నానాత్వం బ్రహ్మణోఽజ్ఞాద్య నవగతమిదంప్రాదురా
రోపముక్త్వా - ప్రత్యాచష్టేతదేవ శ్రుతిరితికథనం
సర్వథైవోపహాస్యమ్ । ॥ ౩౬౮ ॥

అ॥ అథ భేదనిషేధపరత్వేన పరోక్తాః శ్రుతీరతత్పరత్వేన యోజయితుమనువదతి - యచ్చోక్తమితి—

టీ॥ యత్రహీత్యాదికవచసి - తథానేహనానేతిగిరి - మృత్యోస్సమృత్యుంప్రాప్నోతియత్రత్వితిచగిరి - యత్రహిద్వైతమివభవతితదితరఇతరం పశ్యతీత్యాదివాక్యే, నేహనానాస్తికిఞ్చనేతివాక్యే,

మృత్యోర్మృత్యుమాప్నోతీత్యర్థకే మృత్యోస్సమృత్యుమాప్నోతి యఇహనానేవ పశ్యతీతివాక్యే, యత్రత్వస్యసర్వమాత్మైవాభూత్, తత్కేనకంపశ్యేదితి వాక్యేచ, భిదాబాధితాదృశ్యతే. ఇతియచ్చోక్తమ్, తత్పరిహృతమిత్యన్వయః, పరిహారప్రకారమాహ - కృత్స్న ఇత్యాదినా - కృత్స్నేజగతి - కృత్స్నప్రపఞ్చే, బ్రహ్మజత్వాత్ - బ్రహ్మకార్యత్వాత్, బ్రహ్మణోన్తర్యామత్వాత్ - బ్రహ్మణోఽన్తర్యామిత్వాత్, తాదాత్మ్యేన - తదాత్మకత్వేన, ఏకభావాత్ - ఐక్యాత్, తృతీయార్థే భేదఏకభావాన్వయీ, జగతోబ్రహ్మణైక్యం బ్రహ్మాత్మకత్వరూపమేవేత్యర్థః. బ్రహ్మాత్మకత్వేహేతుః, బ్రహ్మజత్వాదన్తర్యామత్వాదితి పఞ్చమ్యన్తద్వయమ్. ఇహతత్ప్రత్యనీకాసాభిదాతుహీయతఇతియోజనా, ఉక్తవాక్యనిరుక్తైక్యప్రత్యనీకోభేదఃప్రతిషిధ్యత ఇత్యర్థః.

తథాచ నేహనానేత్యాదివాక్యేషునిషిద్ధభేదః స్వతన్త్రవస్తుభేదః, యోబ్రహ్మాత్మకత్వరూప నిరుక్తైక్యవిరుద్ధః, బ్రహ్మనాత్మకత్వరూపః; నతువస్తుస్వరూపనానాత్వమ్, తస్యబహుస్యామితి శ్రుతిసిద్ధత్వాదిత్యాహ - నానాత్వమితి - త్రయీవాక్ బహుభవనేచ్ఛాహితం బహుస్యామితిశ్రుత్యధీతన్నానాత్వన్నోప్రత్యాచష్టే, ఇతియోజనా, స్వరూపనానాత్వస్య నిషేధాభావాన్నోక్తశ్రుతిభిర్జగతో మిథ్యాత్వసిద్ధిరిత్యాహ - తదితి - తత్ - తస్మాత్, తజ్జగన్నమిథ్యేతియోజనా, యచ్చోక్తమ్, నేహనానేత్యాదివాక్యైర్నానాత్వనిషేధాత్ బహుస్యాంప్రజాయే యేత్యాదిభిర్వాక్యైరుక్తంజగతోనానాత్వ మిథ్యారూపమితి, తదాశఙ్క్యపరిహరతి— నానార్థస్యేతి. నానార్థస్య - నానావస్తునః, ఉపరోధాత్, నేహనానేత్యాదివాక్యైః ప్రతిషేధాత్, బహుభవనగిరామ్ - ప్రపఞ్చబహుత్వప్రతిపాదకానాం బహుస్యాంప్రజాయేయేత్యాదివాక్యానామ్,

సత్యభిన్నార్థతా చేత్ - అసత్యార్థకతేత్యుచ్యతే చేత్, - పరిహరతి - నేతి - తథ్యవస్త్వేకనిష్ఠః - తథ్యవస్తుప్రతిపాదనైకనిరతః, నిగమః - వేదః, అతథ్యార్థమ్ - మిథ్యాభూతమర్థమ్, కథంవా కథయతి - కథంవా ప్రతిపాదయతీత్యర్థః. తథాచ అవిద్యానిబన్ధనభ్రమనివృత్తయే జీవానాం తత్త్వజ్ఞానోత్పత్తిముద్దిశ్య ప్రవృత్తస్య వేదస్య అతథ్యవస్తుప్రతిపాదకత్వమనుపపన్న మితిభావః. నను నానాత్వం జగతో బహు స్యామిత్యాదినా నిషేధార్థమేవ ప్రతిపాదితమ్, యథా వా సర్పభ్రాన్తిమతః పురుషస్య భ్రమనివృత్తయే నాయం సర్ప ఇతి నిషేధవాక్యే సర్పస్య భ్రాన్తిసిద్ధస్యానువాదః, తద్వదిత్యాశఙ్కాయామాహ - నానాత్వమితి - అక్షాద్యనవగతమ్ - ప్రత్యక్షాదిభిరప్రతీతమ్, ఇదమ్, దురారోహమ్ - బుద్ధేరగోచరమ్, బ్రహ్మణో నానాత్వమ్ - ఉక్త్వా - ప్రతిపాద్య, తదేవ శ్రుతిః ప్రత్యాచష్టే ఇతి కథనమ్, సర్వథైవ, ఉపహాస్యమ్ - హాసాస్పదమిత్యర్థః. ఉపదేశేన స్వయమేవ అయం సర్ప ఇతి రజ్జౌ సర్పభ్రాన్తిముత్పాద్య తన్నివృత్త్యై నాయం సర్ప ఇత్యుపదేశవదుపహాసాస్పదమిదమ్, యత్స్వయమేవ జగతో నానాత్వం దురారోహం ప్రతిపాద్య నానాత్వం భ్రాన్తిసిద్ధం నివర్తయితుం నేహ నానేత్యాది నిషేధవచనం శ్రుతేరితి భావః.

శ్రీ॥ యదా హ్యేవైష ఏతస్మిన్నుదరమన్తరం కురుతే. అథ తస్య భయం భవతీతి బ్రహ్మణి నానాత్వం పశ్యతో భయప్రాప్తిరితి యదుక్తమ్, తదసత్, సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మ తజ్జలానితి శాన్త ఉపాసీతేతి తన్నానాత్వానుసన్ధానస్య శాన్తిహేతుత్వోపదేశాత్, తథాహి సర్వస్య జగతస్తదుత్పత్తిస్థితిలయకర్మతయా తదాత్మకత్వానుసన్ధానేన అత్ర శాన్తిర్విధీయతే, అతో యథావస్థితదేవతిర్యఙ్మనుష్యస్థావరాదిభేదభిన్నం జగద్బ్రహ్మాత్మకమిత్యనుసన్ధానస్య శాన్తిహేతుతయా అభయ

ప్రాప్తిహేతుత్వేన నభయహేతుత్వప్రసఙ్గః, ఏవన్తర్హి అథతస్య భయంభవతీతి కిముచ్యతే, ఇదముచ్యతే, యదా హ్యేవైష ఏతస్మిన్న దృశ్యేఽనాత్మ్యేఽనిరుక్తేఽనిలయనేఽభయం ప్రతిష్ఠాం విన్దతే, అథ సోఽభయఙ్గతో భవతీతి అభయప్రాప్తిహేతుత్వేన బ్రహ్మణియా ప్రతిష్ఠా అభిహితా, తస్యా విచ్ఛేదే భయంభవతీతి, యథోక్తమ్మహర్షిభిః (యన్ముహూర్తం క్షణం వాపి వాసుదేవో న చిన్త్యతే । సా హానిస్తన్మహచ్ఛిద్రం సా భ్రాన్తిస్సా చ విక్రియేత్యాది, బ్రహ్మణి ప్రతిష్ఠాయా అన్తరమ్ - అవకాశో విచ్ఛేద ఏవ.

శ్లో ॥ యత్తూక్తం వాక్యదాహృతితు భయమవదద్బ్ర
హ్మణో భేదదృష్ట్యే - త్యేతన్న బ్రహ్మసర్వం విదితవ
తిహి వాఙ్నైగమీశాన్తిమాహ । శాణ్డిల్యోక్త్యా తథా
హి ప్రజననభవనధ్వంసవత్త్వం ప్రపఞ్చస్యాస్మాదిత్యై
తదాత్మ్యన్నిఖిలమితి మతేశ్శాన్తిరత్రోపదిష్టా ॥ ॥

తస్మాచ్ఛాన్త్యై యథావస్థితసురమనుజస్థావరాదిః ప్రప
ఞ్చో బ్రహ్మేతి జ్ఞానమేతద్భయపరిహృతయే స్యాత్
కథంభీతికృత్తత్ । కింబ్రూతే తర్హ్యధీతా శ్రుతి
రభయమథతస్యేతి చేద్వక్తి భీతిం - బ్రహ్మణ్యుక్తా ప్రతి
ష్ఠాఽభయకృదిహ యదా హీతి యాఽస్యాస్తు భఙ్గే ॥

సంప్రోక్తం యన్ముహూర్తం క్షణమపి చన వా చిన్త్యతే
వాసుదేవ - స్సా హానిశ్ఛిద్రమేతన్మహదితి మునిభిస్స
భ్రమో విక్రియేతి । బ్రహ్మణ్యుక్తప్రతిష్ఠాప్రతిహతి
రవకాశోఽన్తరం ఛేద ఏవేత్యే తద్విచ్ఛేదమాత్రన్త్వతిభ
యమథతస్యేతి వాక్యం బ్రవీతి ॥ ॥ ౩౭౧ ॥

అ॥ అథ యదా హీత్యాదిశ్రుతివాక్యస్య పూర్వపక్షిణోక్తమర్థమనూద్య దూషయతి - యత్తూక్తమితి—

టీ॥ యదాహీతి వాక్ బ్రహ్మణో భేదదృష్ట్యా భయమవదదితి యత్తూక్తమ్, నైతదితి యోజనా, అవదదిత్యన్తమనువాదః, ఏతన్నేతి పరిహారః, కుత ఇత్యత్రాహ - బ్రహ్మేతి - హి - యతః, శాణ్డిల్యోక్తా సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మేత్యాదిశాణ్డిల్యవిద్యావాక్యే, అభేదే సత్తమా, నైగమీవాక్ - నిగమవచః, సర్వం బ్రహ్మవిదితవతి - సర్వం బ్రహ్మేతి జ్ఞాతవతి పురుషే, శాన్తిమాహ - శాన్తిమవదదిత్యర్థః. తావతా ప్రస్తుతార్థస్యైకవాక్యతామిత్యత్ర యదాహీత్యాదివాక్యస్య బ్రహ్మణి భేదదృష్టేర్భయహేతుతాపరత్వే బ్రహ్మణి నానాత్వదృష్టేర్భయనివృత్తిరూపశాన్తిహేతుతాపరశాణ్డిల్యవిద్యావాక్యేన సర్వం ఖల్విత్యాదికేన విరోధ ఇతి వదన్ తద్వాక్యార్థం వ్యాచష్టే - తథాహీత్యాదినా - అస్య ప్రపఞ్చస్య ప్రజననభవనధ్వంసవత్త్వమస్మాదితి నిఖిలమైతదాత్మ్యమితి మతేరత్ర శాన్తిరుపదిష్టేతి యోజనా, తజ్జలానిత్యనేన బ్రహ్మణః ప్రపఞ్చస్య ఉత్పత్తిస్థితిలయవత్త్వం ప్రతిపాద్య తస్మాత్ సర్వం బ్రహ్మాత్మకమితి జ్ఞానమత్ర శాన్తిహేతుతయోపదిశ్యత ఇత్యర్థః.

శాణ్డిల్యవిద్యావాక్యస్య నిరుక్తార్థకత్వేన బ్రహ్మణి నానాత్వానుసన్ధానస్య భయహేతుత్వప్రతిపాదనం శాణ్డిల్యవిద్యావాక్యార్థేన విరుద్ధ్యత ఇత్యాహ - తస్మాదితి - యథావస్థితసురమనుజస్థావరాదిః ప్రపఞ్చో బ్రహ్మేతి జ్ఞానమేతత్, శాన్త్యై భయపరిహృతయే స్యాత్ - శాన్తిరూపభయపరిహృతయే స్యాదిత్యర్థః. తత్కథం భీతికృదితి యోజనా, ఏవన్తర్హి అథ తస్య భయం భవతీతి వాక్యేన కిముచ్యత ఇతి

పృచ్ఛతి - కింబ్రూతేతి - తర్హి అథతస్యేత్యధీతాః శ్రుతీః కిం బ్రూతే, ఇతి చేదితి యోజనా, ఉత్తరయతి - పక్తీత్యాదినా - యదాహేతి బ్రహ్మణి యా ప్రతిష్ఠా అభయకృదుక్తా, అస్యార్థస్తు భీతిం వక్తీతి యోజనా, యదా హ్యేవైష ఏతస్మిన్నిత్యాదినా అభయం ప్రతిష్ఠాం విన్దత ఇతి భయనివృత్తిహేతుతయా యా బ్రహ్మణి ప్రతిష్ఠా స్మృతిసన్తతిరూపా ప్రతిపాదితా, తస్యా విచ్ఛేదే భయం భవతీత్యుక్తవాక్యం ప్రతిపాదయతీత్యర్థః.

ఉక్తశ్రుతివాక్యస్య నిరుక్తార్థకత్వం దృఢయితుం తదుపబ్రహ్మణస్మృతివచనముదాహరతి - సంప్రోక్తమిత్యాదినా— యన్ముహూర్తం క్షణం వాపి వాసుదేవో న చిన్త్యతే సా హానిస్తన్మహచ్ఛిద్రం సా భ్రాన్తిస్సా చ విక్రియేతి శ్లోకార్థమనువదతి— యన్ముహూర్తమిత్యాదినా - శ్రుతౌ అన్తరం కురుత ఇత్యస్య స్మృతివిచ్ఛేదార్థకత్వముపపాదయతి - బ్రహ్మణీతి—

శ్రీ॥ యదుక్తమ్, నస్థానతోఽపీతి సర్వవిశేషరహితం బ్రహ్మేతి చ వక్ష్యతీతి, తన్న, సవిశేషం బ్రహ్మేత్యేవ హి తత్ర వక్ష్యతి, మాయామాత్రన్త్వితి చ స్వాప్నానామప్యర్థానాం జాగరితావస్థానుభూతపదార్థవైధర్మ్యేణ మాయామాత్రత్వముచ్యత ఇతి జాగరితావస్థానుభూతానామివ పారమార్థికత్వమేవ వక్ష్యతి.

శ్లో॥ సూత్రే న స్థానతోఽపీత్యఖిలవిధభిదావర్జితం
బ్రహ్మ వక్తీ- త్యేతన్నాశేషహేయప్రతిభటవిభవం
వక్తి తత్సద్గుణాఢ్యమ్ । మాయామాత్రన్త్వితీహ
వ్యపదిశతి పునస్స్వాప్నహస్త్యాదికానామ్ మాయా
మాత్రత్వమర్థైర్విసదృశైః ఇభవాజ్జాగరూకాను
భూతైః॥ ॥ ౩౭౨ ॥

సత్యత్వం తేషు జాగ్రత్స్వప్నయసమనుభూతే ష్వివా
ర్థేషు వక్తి- త్యేతస్మాన్నాపిసూత్రాద్భవతి జగదసత్య
త్వబుద్ధిస్త్వయోక్తా ।   ॥ ౩౭౪ ॥

అ॥ బ్రహ్మణో నిర్విశేషత్వే తదన్యస్య కృత్స్నస్య మిథ్యాత్వేచ పరోక్తం సూత్రద్వయ మతత్పరతయా పరిహరతి - సూత్రమిత్యాదినా—

టీ॥ నస్థానతో౽పీతి సూత్రం బ్రహ్మ అఖిలవిధ భిదావర్జితం వక్తీత్యేతన్న. తత్, అశేష హేయప్రతిభట విభవం గుణాఢ్యం తద్వక్తీతి యోజనా, అత్ర ప్రథమ స్తచ్ఛబ్దస్సూత్రపరః, ద్వితీయ స్తచ్ఛబ్దో బ్రహ్మపరః. మాయామాత్ర మిత్యాదిసూత్రస్య జగన్మిథ్యాత్వపరత్వన్నేత్యాహ - మాయామాత్రమితి - జాగరూకానుభూతైరర్థైః విసదృశవిభవాత్ - విలక్షణస్వభావవత్త్వాత్, స్వాప్నహస్త్యాదికానామ్ - స్వప్నానుభూతహస్త్యాదిపదార్థానామ్, మాయామాత్రత్వముపదిశతి — మాయారూపత్వమాత్రముపదిశతి, మాయాశబ్దో ఽత్ర వైచిత్ర్యపరః; తదిదం విసదృశవిభవాదిత్యనేన వ్యాఖ్యాతమేవ మాత్రశబ్దేన అసత్యత్వస్య వ్యవచ్ఛేదః. అతస్తేషు స్వప్నార్థేషు సత్యత్వమేవ తేన సూత్రేణ ప్రతీయత ఇత్యాహ - సత్యత్వమితి.

శ్రీ॥ స్మృతిపురాణయోరపి నిర్విశేషజ్ఞానమాత్రమేవ పరమార్థోఽన్యద పారమార్థికమితి ప్రతీయత ఇతి యదభిహితమ్, తదసత్, (యోమామజమనాదించ వేత్తి లోక మహేశ్వరమ్ * మత్ స్థాని సర్వభూతాని నచాహం తేష్వవస్థితః । నచమత్స్థాని భూతాని పశ్య మే యోగమైశ్వరమ్ * భూతభృన్నచ భూతస్థో మమాత్మా భూతభావనః । అహం కృత్స్నస్య జగతః ప్రభవః ప్రళయస్తథా । మ

త్తః పరతరన్నాన్యత్ కిఞ్చిదస్తి ధనఞ్జయ * మయి సర్వమిదం ప్రోతం
సూత్రే మణిగణా ఇవ * విష్టభ్యాహమిదం కృత్స్నమేకాంశేన స్థితో జ
గత్ * ఉత్తమః పురుషస్త్వన్యః పరమాత్మేత్యుదాహృతః । యో లో
కత్రయమావిశ్య బిభర్త్యవ్యయ ఈశ్వరః * యస్మాత్ క్షరమతీతోఽహ
మక్షరాదపి చోత్తమః । స సర్వభూతప్రకృతిం వికారాన్ గుణాదిదో
షాంశ్చ మునే వ్యతీతః । అతీతసర్వావరణోఽఖిలాత్మా తేనాస్తృతం యద్భు
వనాన్తరాళే * సమస్తకల్యాణగుణాత్మకోఽసౌ స్వశక్తిలేశోద్ధృతభూత
సర్గః । ఇచ్ఛాగృహీతాభిమతోరుదేహస్సంసాధితాశేష జగద్ధితో
ఽసౌ * తేజోబలైశ్వర్యమహావబోధ సువీర్యశక్త్యాదిగుణైకరాశిః ।
పరః పరాణాం సకలా న యత్ర క్లేశాదయస్సన్తి పరావరేశే * స ఈశ్వరో
వ్యష్టిసమష్టిరూపోఽవ్యక్తస్వరూపః ప్రకటస్వరూపః । సర్వేశ్వర
స్సర్వదృక్ సర్వవేత్తా సమస్తశక్తిః పరమేశ్వరాఖ్యః * సంజ్ఞాయతే
యేన తదస్తదోషం శుద్ధం పరం నిర్మలమేకరూపమ్ । సందృశ్యతే
వాప్యధిగమ్యతే వా తజ్జ్ఞానమజ్ఞానమతోఽన్యదుక్తమ్ * శుద్ధే మహావి
భూత్యాఖ్యే పరే బ్రహ్మణి శబ్ద్యతే । మైత్రేయ భగవచ్ఛబ్దస్సర్వకారణ
కారణే * సంభర్తేతి తథా భర్తా భకారోఽర్థద్వయాన్వితః । నేతా
గమయితా స్రష్టా గకారార్థస్తథా మునే * ఐశ్వర్యస్య సమగ్రస్య వీ
ర్యస్య యశసః శ్రియః । జ్ఞానవైరాగ్యయోశ్చైవ షణ్ణాం భగ ఇతీరణా *
వసన్తి సర్వభూతాని భూతాత్మన్యఖిలాత్మని । స చ భూతేష్వశేషేషు
వకారార్థస్తతోఽవ్యయః * జ్ఞానశక్తిబలైశ్వర్యవీర్యతేజాంస్యశేష
తః । భగవచ్ఛబ్దవాచ్యాని వినా హేయైర్గుణాదిభిః * ఏవమేష మహాశ
బ్దో మైత్రేయ భగవానితి పరమబ్రహ్మభూతస్య వాసుదేవస్య నాన్యగః *
తత్ర పూజ్యపదార్థోక్తి పరిభాషా సమన్వితః । శబ్దోఽయ

న్యోపచారేణహ్యన్యత్రహ్యుపచారతః * సమస్తాశ్శక్తయశ్చైతా
నృపయత్రప్రతిష్ఠితాః। తద్విశ్వరూపవైరూప్యం రూపమన్యద్ధరేర్మ
హత్ * సమస్తశక్తిరూపాణి తత్కరోతిజనేశ్వర । దేవతిర్యఙ్మను
ష్యాఖ్యాచేష్టావన్తిస్వలీలయా * జగతాముపకారాయనసాకర్మ
నిమిత్తజా * చేష్టాతస్యాప్రమేయస్యవ్యాపిన్యవ్యాహతాత్మికా * ఏవం
ప్రకారమమలంవిష్ణ్వాఖ్యం పరమంపదమ్ * పరఃపరాణాంపరమః
పరమాత్మాత్మసంస్థితః । రూపవర్ణాదినిర్దేశవిశేషణవివర్జితః* అప
క్షయవినాశాభ్యాం పరిణామర్ద్ధిజన్మభిః । వర్జితశ్శక్యతే వక్తుం య
స్సదాస్తీతికేవలమ్ * సర్వత్రాసౌసమస్తంచవసత్యత్రేతివైయతః ।
తతస్సవాసుదేవేతివిద్వద్భిఃపరిపఠ్యతే * తద్బ్రహ్మపరమన్నిత్యమజమ
క్షరమవ్యయమ్ । ఏకస్వరూపఞ్చసదాహేయాభావాచ్చనిర్మలమ్ *
తదేవసర్వమేవైతద్ వ్యక్తావ్యక్తస్వరూపవత్ । తథాపురుషరూ
పేణ కాలరూపేణచస్థితమ్ * ప్రకృతిర్యామయాఖ్యాతావ్యక్తావ్యక్త
స్వరూపిణీ । పురుషశ్చాప్యుభావేతౌలీయేతే పరమాత్మని * పరమా
త్మాచ సర్వేషామాధారః పరమేశ్వరః । విష్ణునామాసవేదేషు వేదా
న్తేషుచగీయతే * ద్వేరూపేబ్రహ్మణస్తస్యమూర్తఞ్చామూర్తమేవ
చ । క్షరాక్షరస్వరూపేతే సర్వభూతేషుచస్థితే * అక్షరంతత్పరంబ్ర
హ్మక్షరం సర్వమిదంజగత్ । ఏకదేశస్థితస్యాగ్నేర్జ్యోత్స్నావిస్తారిణీ
యథా ॥ పరస్యబ్రహ్మణశ్శక్తిస్తథేదమఖిలంజగత్ * విష్ణుశక్తిఃపరా
ప్రోక్తాక్షేత్రజ్ఞాఖ్యాతథాపరా । అవిద్యాకర్మసంజ్ఞాన్యాతృతీయా
శక్తిరిష్యతే * యయాక్షేత్రజ్ఞశక్తిస్సావేష్టిత నృపసర్వగా । సంసా
రతాపానఖిలానవాప్నోత్యతిసన్తతాన్ * తయాతిరోహితత్వాచ్చశక్తిః
క్షేత్రజ్ఞసంజ్ఞితా । సర్వభూతేషు భూపాలతారతమ్యేన వర్తతే *

ప్రధానఞ్చ పుమాంశ్చైవ సర్వభూతాత్మభూతయా । విష్ణుశక్త్యా మహాబుద్ధే వృతౌ సంశ్రయధర్మిణౌ * తయోస్సైవ పృథగ్భావకారణం సంశ్రయస్య చ । యథాసక్తం జలే వాతో బిభర్తి కణికాశతమ్ శక్తిస్సాపి తథా విష్ణోః ప్రధానపురుషాత్మనః * తదేతదక్షయన్నిత్యం జగన్మునివరాఖిలమ్ । ఆవిర్భావతిరోభావ జన్మనాశవికల్పవత్) ఇత్యాదినా పరంబ్రహ్మస్వభావత ఏవ నిరస్తనిఖిలదోషగన్ధం సమస్తకల్యాణగుణాత్మకం, జగదుత్పత్తిస్థితిసంహారాన్తఃప్రవేశ నియమనాదిలీలం ప్రతిపాద్య కృత్స్నస్య చిదచిద్వస్తునస్సర్వావస్థావస్థితస్య పారమార్థికస్యైవ పరస్య బ్రహ్మణశ్శరీరతయా రూపత్వం శరీరరూపతన్వంశ శక్తి విభూత్యాదిశబ్దైస్తత్తచ్ఛబ్ద సామానాధికరణ్యేన చాభిధాయ తద్విభూతిభూతస్య చిద్వస్తునస్స్వరూపేణావస్థితి, మచిన్మిశ్రితయా క్షేత్రజ్ఞరూపేణస్థితిఞ్చోక్త్వా క్షేత్రజ్ఞావస్థాయాం పుణ్యపాపాత్మకకర్మరూపావిద్యావేష్టితత్వేన స్వాభావికజ్ఞానరూపత్వాననుసన్ధానమచిద్రూపార్థాకారతయా అనుసన్ధానఞ్చప్రతిపాదితమితి పరంబ్రహ్మసవిశేషమ్, తద్విభూతిభూతంజగదపి పారమార్థికమేవేతి, జ్ఞాయతే.

శ్లో॥ స్మార్తీ పౌరాణికీ వాగపి వదతి పున ర్జ్ఞానమా
త్రం విశేషోత్తీర్ణం సత్యంతదన్యన్నిఖిలమపి మృషే
తీత్యపీదంనసాధు । స్మార్తే పౌరాణికే వా వచసి తు కథితే
గ్రన్థసన్దర్భవృత్త్యా ప్రోక్తశ్చాచ్ఛ శ్రుతార్థః కథయి
తుమునిభిర్భో[illegible]విరుద్ధః కథం వా ॥ ౩౭౩౪ ॥

గీతావిష్ణోఃపురాణంవదతిఖలు పరంబ్రహ్మతత్సద్గుణా
ఢ్యం హేయోత్తీర్ణఞ్చ సర్వస్యచవదతి తథాసత్య
తాంవై తథాహి । యోమామిత్యాదిగీతావదతిహి
చిదచిద్వస్తువైధర్మ్యమీశే - జానన్ మత్తేఽవ్యవస
మ్మోహఇతిచిదచితాం సత్యతా తేనసిద్ధా ॥ ౩౨౪ ॥

మత్స్థానీత్యత్రచాన్యైర్నిజవిసదృశతాం ధారకత్వా
చ్ఛక్తి స్వస్మిన్ ధార్యత్వమన్యైర్న భవతిహి
కదాపీతినిత్యత్రవక్తి । ఆధారత్వం స్వామీశఃకథిత
మపవదన్ దృష్టరీత్యానచేతి· బ్రూతేసంకల్పజంతన్న
హివిహితమపిస్పృష్టుమీష్టేనిషేధః ॥ ౩౨౫ ॥

పశ్యేత్యాహస్వకీయామనితర సులభామైశ్వరీంశక్తి
మీశోభ్రాస్తింపశ్యేతి హిస్యాద్యదిమతమిహ తద్ధా
రకత్వంమృషేతి । యోగన్త్వైశంవివృణ్వన్స్ఫుటయతి
కథితంభూతభృన్నేతిపద్య - సంకల్పోత్రోక్తఆత్మా
సహిభవతి జగద్ధారకోఽధీశ్వరస్థః ॥ ॥౩౨౬॥

అవార్చీనేశ్వరస్థాభవతి సగుణతాబ్రహ్మణో నిర్గుణ
త్వంప్రోత్తీర్ణస్యేతి శంకామహమితిహరతీశేతర
బ్రహ్మరోధాత్ । సోహంకృత్స్నప్రపఞ్చప్రభవ
లయకరోనాస్తిమత్తోన్యనస్త్వి - త్యుక్త్యానోనిర్గుణ
ణాశాకథమపిహి జగత్కారణాన్యోపరోధాత్ ॥ ॥

సర్వాధారత్వముక్తం స్ఫుటయతి మణిసూత్రాదినీత్యా మయీతి - ప్రోతశ్చోతం సమస్తం జగదితి కథయన్ స్వస్వరూపస్య ఈశః । విష్టభ్యేత్యత్ర సంకల్ప ఇహ సహి నిజైకదేశాత్ పరిపశ్యాధిష్ఠానేన స్థితిం స్వామపదనితరపారిస్వమైశ్వర్యయోగమ్ ॥ ౩౭౮౫ ॥

యో మామిత్యాదినోక్తన్నిజమిహ చిదచిద్వస్తువైధర్మ్యయోగం - కణ్ఠోక్త్యాదర్శయత్యుత్తమ ఇతి తు నిజైః కాన్తనామ్నా నిరుక్త్యా । యస్మాదిత్యత్ర సోఽహం క్షరత ఇహాతథైవాక్షరాదప్యతీతః - ఖ్యాతో లోకశ్రుతౌ చోత్తమ ఇతి కథితం స్వాన్యవైధర్మ్యభూమ్నా ॥

బ్రూతే పౌరాణికీ వాగపి పురుషమముం వైష్ణవీ ధూతహేయం - కల్యాణైకాన్తరూపం కృతసకలజగత్సృష్టిసంహారకృత్యమ్ । ఉత్తీర్ణం సర్వభూతప్రకృతివికృతితస్సర్వదోషైర్గుణోత్థైః హీనం వస్త్వన్తస్థభూతం హ్యావృతవృతిమఖిలస్థం స సర్వేశశక్తిః ॥ ౩౮౦౫ ॥

కల్యాణానాం గుణానాం నిధిమఖిల జగద్ధారకం శక్తిలేశాత్ స్వేచ్ఛాత్తాభీష్టరూపం సకలహితకరం తం సమస్తైత్యువాచ । తేజశ్శక్తిప్రబోధప్రబలబలమహైశ్వర్యశక్త్యాదిరాశిన్నిష్క్లేశాదిం పరాణాం పరమపరపరం తేజ ఇత్యాహ పద్యమ్ ॥ ॥ ౩౮౧౫ ॥

జ్ఞానత్వైక్యేనశుద్ధం పరమపి చ మలోత్తీర్ణమేకస్వరూపం - జ్ఞేయం దృశ్యం హ్యగమ్యం సమితి తదితరత్సర్వమ

జ్ఞానమాహ । సూక్ష్మస్థూలస్వరూపాస్ఫుటవిశదతమం
సర్వదృక్ సర్వవేత్తృత్వాద్యైర్యుక్తం తమేనం
సఇతివదతి వై పారమైశ్వర్యయుక్తమ్ ॥ ౩౨౨ ॥

పరిశాస్త్రం శుద్ధ ఇత్యాదికమిహ వచనం బ్రహ్మతత్త్వగు
ణాఢ్యం బ్రూతే నామ్నా నిరుక్త్యా భగవదితి నిబాద్యో
గతోఽరూఢితశ్చ । ముఖ్యత్వం తస్యనామ్నః కథ
యదిహ మహాభూత్యభిఖ్యాతుశుద్ధే బ్రహ్మణ్యస్మిన్ పర
స్మిన్ జగతి తు సకలే కారణే కారణానామ్ ॥ ౩౨౩ ॥

సంభర్తేత్యాదిపద్యైః పదఘటకభకారాదివర్ణైః
ప్రతీతాః - ప్రోక్తా వ్యస్తైస్సమస్తైరపి చ బహువిధా
బ్రహ్మధర్మా నిరుక్త్యా । సంభర్తా చేతి భర్తేతి చ
భవతి భకారోఽర్థయుగ్మాభిధాయీ బ్రూతే నేతా చ
నేతా భవతి గమయితేతి త్రిధార్థే గకారః ॥ ౩౨౪ ॥

సంపూర్ణైశ్వర్యవీర్యప్రథితతరయశఃశ్రీయుతజ్ఞానవై
రాగ్యాణాం షణ్ణామిహాప్తిర్భగ ఇతి సముదాయేన
నిత్యోదితానామ్ । తస్మిన్ భూతాని భూతాత్మని ఖిలువి
లసన్త్యాత్మనీహాఖిలానాం భూతేష్వేషోఽప్యశేషేష్వి
తి భవతి వకారస్య వాచ్యోఽవ్యయాత్మా ॥ ౩౨౫ ॥

ఐశ్వర్యం జ్ఞానశక్తీ బలమపి విపులం వీర్యయుక్తశ్చ
తేజోఽశేషేణోత్తీర్ణదోషం భవతి హి భగవచ్ఛబ్దవా
చ్యస్త్వదేతత్ । ఏవం శబ్దః ప్రయుక్తో భవతి హి భగవా

నిత్యసా వాసుదేవే - బ్రహ్మణ్యస్మిన్ పరస్మిన్ స్వకస
సముదితో నాన్యగామీ మహిమాయాః ॥ ౩౮౬ ॥

తస్మిన్ సంపూజ్యవస్తుప్రకటన పరభాషాన్వితస్సంప్రతి
తచ్ఛబ్దో యస్సోపచారాద్భవతి పునరతోన్యత్రగా
స్యైవ వృత్త్యా । ఇత్యేవం వాక్పురాణే వదతి హి భగవ
చ్ఛబ్దముక్తైరనేకై - ర్ధర్మైర్ముఖ్యం పరబ్రహ్మణి
తత ఇహానో నిర్విశేషత్వవార్తా ॥ ౩౮౭ ॥

ఏవన్తత్రైర్నియోగప్రకరణ ఉపసంహారభాగేపి చోక్తో
బ్రహ్మణ్యస్మిన్న శేషస్సకలశకనయుగ్వ గ్రహాదిర్విశేషః । యత్రేత్యాద్యేషు పద్యేషు తు సకలవిధా
శ్శక్తయో యత్ప్రతిష్ఠా విశ్వవ్యావృత్తమేతత్పరమహి
మయుతం రూపమస్యద్ధరేస్తత్ ॥ ౩౮౮ ॥

లీలాతో దేవతిర్యఙ్మనుజముఖ సమాఖ్యానచేష్టాని
రూపాణ్యాధత్తే సర్వశక్తం జగదుపకృతయే తాని
నో కర్మజాని । తస్యామేయస్య చేష్టా ప్రతిహతిర
హితా వ్యాపినీ సర్వతస్సే - త్యేవం సర్వావతారా
వయికమిహ హరేరుచ్యతే దివ్యరూపమ్ ॥ ౩౮౯ ॥

ఏవం హ్యస్మిన్ పురాణే స్ఫుటతరముదితం ప్రక్రమేన్తే
చ భాగే - బ్రహ్మేదం సద్విశేషం తదనుగుణతయా
వ్యర్థ ఉత్ప్రేక్షణీయః । మధ్యస్థానాశ్చ వాచాం
తత ఇహ న భవేన్నిర్విశేషప్రతీతి - ర్నహ్యపాత
ప్రతీత్యా ఽవగతమపి భవేద్వస్తుముక్త్వా విమర్శమ్ ॥

వరిత్యస్త్రీత్యత్రివస్తు స్థితిపరికలనేబహిష్ఠా నైవేహావే
ద్యం శ్లోకో హ్యేవం పరికారేత్యతిదిశతి పరబహిష్ఠా
శ్చో ముక్తధర్మాః । ముక్తస్యబహిష్ఠాసామ్యం తత
ఇతిపరమాత్మైవముక్తోత్తరిగీతో శ్చార్దైర్హీనం ససార్వై
రపిశేషకతిపయైర్బహిష్ఠాపద్యపిచాస్మిన్ ॥ ॥

వైద్యముక్తైనిషిద్ధో భవతి కతిపయోభేదపవైతివిద్యో
నిత్యైనిర్ధూతహేయైకయమలరహితైర్వ్యాపకైర్విష్ణు
నామ్ని । ప్రోద్దిష్టాపవమిత్యాదిషు పరమపదేముక్త
సంబన్ధిధర్మాః ఆత్తస్థోయః పరాణాం పరఇహ పర
మాత్మా యతోనోపగోన్యః ॥ ॥

నిర్దోషైరూపవర్ణాదిక విషయయుతైర్వర్జితో
యో విశేషైర్ముక్తోయో పశ్యయాచ్చ ప్రవిలయపరి
ణామర్ధిజన్మస్థితిభ్యః । ఏతాభ్యః కేవలంయః కథ
యితుముచితోఽతస్సదాస్తీతివాచా షడ్భిః ప్రోక్తై
ర్వికారైర్విరహితఇతిస్వైవాస్య నిర్దేశగమ్యః ॥ ॥

సర్వత్రాసౌ సమస్తం వసతి పునరిహైవేత్యతో వాసు
దేవ - త్యేవం విద్వద్భిరాకీర్తిత ఇహ పురుషో వ్యా
పనాద్ధారకత్వాత్ । నిత్యం బహిష్ఠో వ్యయస్తత్పరమ
మజనసఞ్జ్ఞాపకరం సర్వకాలేష్వికారాకారం వ్యాపితా
ఖిలమలమఖిలైర్వర్జితత్వాచ్చ హేయైః ॥ ॥

ఏతత్సర్వం తదేవ ప్రకట తదితరైస్స్వీయరూపైస్స
మేతం - పుంరూపేణస్థితస్సద్భవతి ఖలు తథాకాల

రూపేణ చాపి । ఇత్యేవం భూత హేయం సకలవిధసు
ఖైకతానవస్తు ప్రతీతం ... శాస్త్రిస్త్రీ ప్రిక్రిషుహి
ప్రకటితవిభవం వాసుదేవాభిధానమ్ ॥ ॥

శాస్త్రైస్త్రైష్వేవ మేవ ప్రకృతిరితి సమారభ్య తద్బ్రహ్మ
తాదృ - గ్రూపం ప్రోక్తం జగత్కారణమితిచ సత
న్నివిశేష స్తథాహి । అఖ్యాతా యాహి పూర్వం
ప్రకృతిరిహ మయా వ్యక్త తద్భిన్నరూపా - లీయేతే
పూరుషశ్చాత్మని పరమఉభౌ సర్వసంహారకాలే ॥ ॥

సర్వేషాం ధారకోధీశ్వర ఇహ పరమో విష్ణునామా
హి సర్వేష్వామ్నాయేష్వేతదస్త్వపి సహి పరమా
త్మైశ్యగాయంతి చేతి । శాస్త్రే స్త్రీబ్రహ్మణో హి ప్రథిత
మిదమవిద్యాదికం కీర్త్యమానం . హేయోత్తీర్ణ
త్వమేతత్ కథమివ ఘటతేఽస్మిన్న విద్యానుషక్తే ॥

మైవం బ్రహ్మణ్యవిద్యాదికమిహ కథితం ద్వారతో జీవ
తన్వా - న్నోనా సాక్షాజ్జీవ దేహాహ్వయమిహ
కథితో ద్వారతాతోస్య యుక్తా । ద్వేరూపే ఇత్య
ధీతేఽత్ర ఖలు భగవతో బద్ధముక్తాత్మరూపే - మూ
ర్తామూర్తే క్షరశ్చాక్షరమితి వపుషీ సర్వభూత
ప్రతిష్ఠే ॥ ॥ ॥

తద్బ్రహ్మ తాత్ క్షరం స్యాత్ప్రకృతి విరహితం ముక్త
రూపం క్షరన్తు ప్రోక్తం బద్ధాత్మరూపం జగదిదమఖిలం
జీవదేహాస్తదీశః । జ్యోత్స్నా విస్తారిణీహ స్ఫురతి భువి
యథా వైకదేశస్థవహ్నే రేవం ప్రోక్తా పరస్యాఖిలమపి
చజగద్బ్రహ్మణశ్శక్తిరేషా ॥ ॥ ౩౯౯౪ ॥

ఇత్యేవం జీవవర్గస్తనురిహ కథితో బ్రహ్మణశ్శక్తి
శబ్దాత్తత్ప్రక్రియాత్తతోఽపి స్ఫుటమిహ భగవద్రూపి
తా జీవవర్గే । ద్వారేఽవిద్యాదియోగః కథితఇహ
తథావిష్ణుశక్తిఃపరేతి ప్రాగభ్యుక్తాసు శక్తిష్విహాతి
స్పృషుపునర్బద్ధజీవాఖ్యశక్తౌ ॥ ॥ ౪౦౦౫ ॥

కర్మావిద్యాఖ్యశక్త్యన్వయపరవచసా బ్రహ్మణోఽస్యా
వ్యవిద్యాయోగస్తద్ద్వారకోఽయమ్మతఇతి నభవేదత్రత
ల్లింగబాధః । శ్లోకార్థే విష్ణుశక్తిః పునరిహ తు ప
రాకీర్తితా శక్తిరన్యా క్షేత్రజ్ఞాఖ్యా తు యా సా భవతి త
దితరా కర్మసంజ్ఞా తృతీయా ॥ ॥

శక్తిః క్షేత్రజ్ఞసంజ్ఞా త్విహ భవతి యయా వేష్టితా సర్వ
గా సా - తాపాన్ సాంసారికాన్ వై జగతి బహువిధాన్
సన్తతానేతి సర్వాన్ । శక్తిః క్షేత్రజ్ఞసంజ్ఞా పునరియ
మనయైవాభిధానం ప్రపన్నా - సర్వేష్వేతేషు భూ
తేష్వపి తరతమతాం ప్రాపితా సంస్థితేతి ॥ ॥

ధార్యన్నిత్యన్నియామ్యమ్మతమిహ చిదచిద్వస్తుజాతం
పరేణ వ్యాప్యం చేదన్నమానాన్తరసమవగతాధార్య
తాద్యాస్తు ధర్మాః । సత్యా ఏతే తతస్స్యుస్తత ఇద
మపి తద్ధర్మకం వస్తు సత్యం ధర్మిణ్యస్మిన్నసత్యే కథ
మివ హి భవేద్ధర్మవర్గోఽత్ర సత్యః ॥ ॥

నిత్యమ్మిథ్యా న హి స్యాజ్జగదఖిలమతస్సత్యమేవాభిధాన
జ్ఞప్త్యాద్వైభాషితో హి ప్రకృతిపురుషయోర్బ్రహ్మ

ణాధార్యతాదిః । శ్లోకార్థో ద్వేపరిధానంపురుష
ఇతిపునస్సంవృతౌవిష్ణుశక్త్యాయయా సర్వస్యత్తభూతా
జగతఇహతయాధర్మిణౌ సంశ్రయేణ ॥ ॥ ॥

శక్తిస్సైవైతయోస్స్యాత్కరణమిహ పృథక్సంస్థితౌ
సంశ్రయే వా - శక్తిస్సాపుంప్రధానాత్మ ఇహ ఏవ
నోంభఃస్పృష్టివత్తే । నిత్యంసర్వంతదేతద్ద్వివిధ
మపిజగత్ప్రోక్షితంయద్వినాశా- దావిర్భావాపిధా
నోదయవిలయవికల్పానుబన్ధాన్వయీతి ॥ ॥

ఉక్త్వైవంబ్రహ్మయత్తత్పరమిహ విహతాశేషదో
షంస్వభావాత్ - కల్యాణానాంతు నిత్యాకరమఖిల
జనిస్థేమభంగాదిలీలమ్ । సర్వావస్థేచకృత్స్నేచిద
చితి భగవద్రూపతాం రూపతస్వంశాద్యైశ్శబ్దైస్స
మానాధికరణవిధయాప్యతిప్రసత్త్యాఽభిధాయ ॥ ॥

ఉక్త్వాచైతద్విధాతశ్చితఇహనిజరూపేణ చాచిద్విమి
శ్రీ — ర్వైనశ్చేత్రిజ్ఞరూపాంస్థితిమపిచ తథాపుణ్య
పాపానుబద్ధామ్ । స్వాభావ్యజ్ఞానభావప్రమితింహి
తంచాచిద్గతాకారవత్త్వాద్భేదతోజ్ఞాతయామితి కథిత
మిహాశేషవాక్యైర్యథోక్తైః ॥ ॥ ॥

తస్మాద్వ్యక్తం విశేషైరిహ భవతి పరంబ్రహ్మయత్తద్వి
ధాతస్సర్వా - సత్త్యైస్సాపాదివచిమఃహితైర్వైష
విజ్ఞాయతేఽక్షైః ॥ ॥ ౪౦౮ ॥

అ॥ అథ స్మృతిపురాణయోర్నిర్విశేషజ్ఞానమాత్రం సత్యమన్యత్సర్వమ్మిథ్యేత్యర్థకత్వం పరోక్తం పరిహర్తుమారభతే— స్మార్తేతి—

టీ॥ స్మార్తీ పౌరాణికీవాగపి విశేషాత్తీర్ణం జ్ఞానమాత్రం సత్యమ్ తదన్యన్నిఖిలమపిమృషేతి వదతీతీదమపి నసాధ్వితియోజనా; ననూక్తమేవ స్మృతిపురాణవచసాం ప్రాగుక్తానామహమాత్మా గుడాకేశేత్యాదీనామ్, ప్రత్యస్తమితభేదమిత్యాదీనాఞ్చ, నిర్విశేషపరత్వమిత్యాశఙ్క్య తత్పూర్వోత్తరగ్రన్థసంబన్ధవిరుద్ధమితి పరిహరతి – స్మార్త ఇత్యాదినా - కథితే, స్మార్తే పౌరాణికేవావచసి ప్రాక్ప్రశ్నచ్ఛురితాయా గ్రన్థసందర్భవృత్తే విరుద్ధోర్థః కథం వాకథయితుముచితఇతియోజనా,

గ్రన్థసన్దర్భవిరోధమేవోపపాదయితుంగీతాయాః కృత్స్నాయాః విష్ణుపురాణస్యచకృత్స్నస్య హేయప్రత్యనీకకల్యాణైకతానబ్రహ్మపరత్వం కృత్స్నస్యజగతస్సత్యతాపరత్వఞ్చప్రతిజానీతే - గీతేతి – గీతావిష్ణోఃపురాణమ్ హేయోత్తీర్ణం సద్గుణాఢ్యం తత్పరంబ్రహ్మ వదతి ఖలు, తథాసర్వస్యచ సత్యతాంవదతీతి యోజనా; తత్రప్రథమంగీతాయాం పూర్వోత్తరగ్రన్థసందర్భేషు యోమామిత్యాదిషు ఉక్తార్థపరత్వముపపాదయతి యోమామితి - యోమామిత్యాదిగీతా - యోమామజమనాదిఞ్చ వేత్తిలోకమహేశ్వరమ్, అసమ్మూఢస్సమర్త్యేష్వితి గీతావచనమ్ ఈశే - ఈశ్వరే, చిదచిద్వస్తువైషమ్యాజ్జానన్ - చిదచిద్వస్తువైలక్షణ్యజ్ఞానవాన్, మర్త్యేష్వసమ్మూఢఇతి వదతీతియోజనా; అత్ర అనాదిమితిముక్తవ్యావృత్తిః, తస్యఅజత్వంహ్యాదిమత్, లోకమహేశ్వరమితినిత్యముక్తవ్యావృత్తిః, లోక్యతఇతిలోకః, ప్రమాణసిద్ధస్త్రి

విధచేతనాచేతనవర్గః, అనమ్మూఢస్సమర్త్యేష్వితి చేతనాచేతనవిలక్షణత్వేన జానన్నసమ్మూఢ ఇతి కథనాత్ సర్వవైలక్షణ్యం తాత్త్వికమిత్యుక్తం భవతీత్యభిప్రాయః, తదిదమాహ — చిదచిత్తాంసత్యతా తేనసిద్ధేతి - చిదచితోర్మిథ్యాత్వే తద్భేదస్యాపి బ్రహ్మణి మిథ్యాత్వేన తజ్జ్ఞానం బ్రహ్మణి భ్రాన్తిరూపమేవేతి అసమ్మూఢ ఇతి విరుద్ధ్యేత ఇతి చిదచితోస్సత్యత్వం తతస్సిద్ధమితిభావః,

ఇదమేవచిదచిద్వైలక్షణ్యంతద్ధారకత్వాచ్చ ఈశ్వరస్యప్రతిపాదయద్వచనాన్తరముక్తార్థే ప్రమాణమాహ- మత్స్థానీతి-మత్స్థానీత్యత్ర- మత్స్థానీత్యస్మిన్ శ్లోకే, అన్యైర్నిజవిసృశతామ్- స్వనిష్ఠమస్యవైసాదృశ్యమ్, ధారకత్వాచ్చేత్యుక్తి యోజనా; నచాహం తేష్వవస్థిత ఇతి ఉత్తరపాదస్యఅర్థమాహ - స్వస్మిన్నితి - నేత్యత్ర- నచాహం తేష్వవస్థితఇతిపాదే, అన్యైస్స్వస్మిన్ధార్యత్వం కదాపినభవతీతివక్తీతి యోజనా, భగవానిత్యధ్యాహారః. నచమత్స్థానిభూతానీత్యుత్తరార్థస్య బ్రహ్మణో జగద్ధారకత్వం పూర్వార్ధోక్తమ్మృషేత్యర్థకత్వంపరోక్తంపరిహర్తుమర్థమాహ- ఆధారత్వమితి- ఈశః, కథితమాధారత్వందృష్టరీత్యాఅపవదన్నచేతిసంకల్పజంతద్బ్రూతే ఇత్యన్వయః, నచమత్స్థానీత్యత్ర జగద్ధారకత్వం బ్రహ్మణో లోకేయథా ఘటాదీనాంవాహకత్వం పురుషేషుదృశ్యతే, నతథా, కిన్తుసంకల్పమాత్రతఏవేత్యర్థః. తథాచశ్రూయతే (ఏతస్యవాఅక్షరస్య ప్రశాసనేగార్గిద్యావా పృథివీవిధృతేతిష్ఠత) ఇత్యాదికమ్, ఉక్తరీత్యా ఉక్తవచనస్య అర్థమనభిధాయ బ్రహ్మణోజగద్ధారకత్వమేవ అత్ర నిషిధ్యతఇతి ప్రతిపాదనే దోషమాహ - నహీతి - నిషేధః - నిషేధోక్తిః, పిహితమపి - విధిసిద్ధమప్యర్థమ్, స్పృష్టుమ్ - బాధితుమ్,

సెప్టే - నశక్నోతీత్యర్థః. తథాసతిమాహింస్యాదితి నిషేధస్యవిహిత హింసాప వాదకత్వమపి స్యాదితిభావః,

జగద్ధారకత్వప్రయోజకే భూతభృత్త్వ శక్తి యోగ మైశ్వరం ప్రతిపాదయద్వచనం పశ్యమెయోగమిత్యాదికముక్తార్థ ప్రమాణీకర్తు న్తద్వ్యాచష్టే - పశ్యేతీతి— ఈశస్వకీయామనితర సులభామైశ్వరీంశక్తిం పశ్యేత్యాహేత్య న్వయః బ్రహ్మణోజగద్ధారకత్వరూప విశేషస్య మృషాత్వాఙ్గీకారె అనిష్టం ప్రసఞ్జయతి — భ్రాన్తిమితి - ఇహ - బ్రహ్మణి, తద్ధారకత్వమ్— జగద్ధారకత్వమ్, మృషేతియదిమతమ్, తదాభ్రాన్తింపశ్యేతిహిస్యాదితి తదేత్యస్యాధ్యాహారేణాన్వయః, భూతభృదిత్యాదివచనం స్వకీయైశ్వరశక్తియోగవివరణముఖెన కథితార్థం ప్రకాశయతీత్యాహ యోగన్త్వితి - భూతభృన్నేతిపద్యే - భూతభృన్నచభూతస్థోమమాత్మాభూతభావనఇతిపద్యే, ఐశంయోగంవివృణ్వత్ - కథితంస్ఫుటయతీతియోజనా; భగవానిత్య ధ్యాహారః, మమాత్మాభూతభావనఇత్యస్యస్వసంకల్పేన భగవతో జగద్ధారకత్వం వివక్షితమ్, నచమత్స్థాని భూతానీత్యస్య ఇదంవివరణమిత్యభిప్రేత్య తదుపపాదకతయా ఆత్మశబ్దోత్ర సంకల్పపరఇత్యాహ - సంకల్పఇతి - అత్ర - అస్మిన్వచనె సంకల్పః, ఆత్మాఉక్తః - ఆత్మశబ్దార్థ ఉక్తఇత్యర్థః. సంకల్పస్య కథమాత్మశబ్దార్థత్వ మిత్యాశఙ్క్య భూతభావన శబ్దార్థజగద్ధారకత్వాన్వయయోగ్యతాబలాదిత్యాహ - సహీతి - హి - యతః, అధీశ్వరస్థః, సః - సంకల్పః, జగద్ధారకోభవతి, అతోత్ర ఆత్మాసంకల్పఉక్త ఇత్యన్వయః.

నను సగుణంబ్రహ్మకల్పితమస్త్యేవ తత్రైవ సర్వాధారత్వాదిగుణా అత్రప్రోచ్యన్తే, పరంబ్రహ్మతు నిర్గుణమేవేత్యాశఙ్క్య మహాంకృత్స్నస్యజగతః ప్రభవఃప్రళయస్తథేతివచనం

పరిహరతీత్యాహ - అర్వాచీనేతి - సగుణతా అర్వాచీనత్వావస్థా ప్రాప్తిర్యస్య బ్రహ్మణః - శుద్ధబ్రహ్మణః, నిర్గుణత్వమితి శఙ్కార్థమ్, అహమితి హరతి - అహం కృత్స్నస్య జగతః ప్రభవః ప్రలయస్తథేతి వచనం పరిహరతీత్యర్థః. కథం తత్పరిహారకత్వముక్తవచనస్యేత్యత్రాహ - ఈశేతరబ్రహ్మణో భేదాదితి - ఈశ్వరాన్యబ్రహ్మవస్తుప్రతిషేధాదిత్యర్థః. మత్తః పరతరం నాన్యత్కిఞ్చిదస్తి ధనఞ్జయేతివచనేన జగత్కారణీభూతాదీశ్వరాత్ స్వస్మాదుత్తీర్ణబ్రహ్మణః ప్రతిషేధాదితి భావః,

ఉక్తమేవార్థమహం కృత్స్నస్య జగత ఇతిశ్లోకవ్యాఖ్యానముఖేన విశదయతి - సోఽహమితి - మయిసర్వమిత్యాదిశ్లోకోఽపి ఉక్తమేవ సర్వాధారత్వం బ్రహ్మణో విశదయతీతి సోఽప్యుక్తార్థప్రమాణమితి తస్యార్థమాహ - సర్వాధారత్వమితి సఈశః - సమస్తం జగత్ స్వస్వరూపే మణిసూత్రాదినీత్యా. ఒతం ప్రోతఞ్చేతి కథయన్ ఉక్తం సర్వాధారత్వమ్, మయీతి - మయిసర్వమిత్యాది వచనేన - స్ఫుటయతి - ప్రకాశయతీత్యర్థః. విష్టభ్యాహమిత్యాదివచనమప్యుక్తార్థప్రమాణయితుం తస్యార్థమాహ - విష్టభ్యేతి - సహి - ఈశోహి, నిజేచ్ఛాసంకల్పే - స్వకీయే అస్మిన్సంకల్పే, ఏకదేశాత్ స్వాంప్రపఞ్చాధిష్ఠానేనస్థితిమ్, విష్టభ్యేత్యత్ర అవదదియోజనా, అనేన సంకల్పైకదేశేనజగద్ధారకత్వోక్త్యా ఫలితమర్థమాహ - అనితరప్రాప్యమాశ్చర్యయోగమితి-

యోమామిత్యాదినోక్తం బ్రహ్మణశ్చిదచిద్వస్తువైషమ్యం పురుషోత్తమనామ నిర్వచనేన కణ్ఠోక్త్యా ప్రతిపాదయద్వచనముక్తార్థ ప్రమాణమిత్యాహ - యో మా మి తీ తి— ఉత్తమఇతి నిజైకాన్తనామ్నో నిరుక్త్యా - ఉత్తమఇతిస్వసాధా

రణనామనిర్వచనే ఇత్యర్థః. యస్మాదిత్యాదివచన ముక్తనామ
నిర్వచన శేషభూతమితి తస్యార్థమాహ - యస్మాదితీతి. సోహమ్ -
క్షరతః, తథైవాక్షరాదపి, అతీతః, అతో లోకేశ్రుతౌ చ ఉత్తమః ఖ్యా
తఇతియస్మాదిత్యత్ర కథితమితి అతఇత్యస్యాధ్యాహారేణ యోజనా,
స్వాన్యవైధర్మ్యభూమ్నా - స్వేతరేభ్యో వైలక్షణ్యాతిశయేనేత్య
ర్థః. ఇదముత్తమత్వే హేతుః, ఏతావతా గీతావచనానాం బ్రహ్మణ
స్సగుణత్వే ప్రపఞ్చసత్యత్వే చ తాత్పర్యం దర్శితమ్,

అథ విష్ణుపురాణవచనానాముక్తార్థపరత్వం ప్రతిపాదయితు
మారభతే - బ్రూత ఇతి - వైష్ణవీ పౌరాణికీ వాగపి - విష్ణుపురాణవచన
మపి, కృతసకలజగత్సృష్టిసంహారకృత్యమ్ - సకలజగత్సృష్టిసంహార
కారణమ్, ధూతహేయమ్ - హేయప్రత్యనీకమ్, కల్యాణైకాన్తరూ
పమ్- కల్యాణగుణైకతానస్వరూపమ్, అముం పురుషమ్ విష్ణురూపం
పరమపురుషమ్, బ్రూతే వదతీత్యర్థః. అత్ర ప్రకోపదర్శితప్రత్యస్త
మితభేదమితివచనస్య సిద్ధాన్తానుగుణ్యేన అర్థం వ్యాచిఖ్యాసుస్తదుప
యోగిత్వేన తదుపక్రమోపసంహారయోస్సవిశేషపరత్వం దర్శయి
ష్యన్ ప్రథమముపక్రమస్థసర్వత్రేత్యాదిశ్లోకానామర్థమాహ - ఉత్తీ
ర్ణమితి - అయఞ్చ శ్లోకో హేయప్రత్యనీకత్వపరః, సర్వభూతప్రకృతి
మ్ - ప్రధానమ్, వికారాన్ - మహదాదీన్, గుణాదిదోషాన్ - సత్త్వర
జస్తమోహేతుకాన్ దోషాన్ క్లేశాదీన్, వ్యతీతః - విశేషేణాతీతః,
నియమేన తత్పరవశతయా సంబన్ధానర్హ ఇత్యర్థః. అతీతసర్వావరణః
ఆవరణమ్ - ప్రకృతిసంబన్ధకర్మవాసనాదికమ్, తత్సర్వమతీతం యే
న స ఇత్యర్థః. అఖిలాత్మేత్యుక్తమఖిలాత్మత్వం వివృణోతి - సతు
మృదాత్మకో ఘట ఇతివదిత్యర్థః. భువనాన్తరాళే - ఉభయవిభూ
త్యన్తరే, వర్తమానం యత్, తత్ తేనాస్తృతమితి వర్తమానమి

త్యస్యతదిత్యస్యచాధ్యాహారేణయోజనా, ఏవంభూతస్త్వమ్, సర్వేతి వక్తి - సర్వేతిశ్లోకః ప్రతిపాదయతీత్యర్థః. ఉత్తీర్ణమిత్యాదికంతమిత్యస్యవిశేషణమ్, శ్లోకఘటకతత్తత్పదవ్యాఖ్యానరూపమ్,

అథ సమస్తకల్యాణగుణాత్మకోసావితిశ్లోకం భగవతస్సమస్తకల్యాణగుణాకరత్వపరంపరోక్తార్థప్రత్యసీకంవ్యాచష్టే - కల్యాణానామితి- కల్యాణానాంగుణానాన్నిధిమ్ - సమస్తకల్యాణగుణానామాకరమ్ ఇయఞ్చసమస్తకల్యాణగుణాత్మక ఇత్యస్యవ్యాఖ్యా, శక్తిలేశాదఖిలజగద్ధారకమ్, ఇయఞ్చస్వశక్తిలేశోద్ధృతభూతసర్గ ఇత్యస్య వ్యాఖ్యా, స్వేచ్ఛాత్తాభీష్టరూపమ్ ఇయఞ్చ ఇచ్ఛాగృహీతాభిమతోరుదేహఇత్యస్యవ్యాఖ్యా, సకలహితకరమ్ - సకలజగద్ధితసాధకమ్, ఇయఞ్చసంసాధితాశేషజగద్ధితఇత్యస్యవ్యాఖ్యా, ఏవంభూతస్త్వమ్, సమస్తేత్యువాచ- సమస్తకల్యాణగుణాత్మకఇత్యయంశ్లోకోవాదీదిత్యర్థః. అథ తేజోబలేత్యాదశ్లోకం విశేషతో భగవతః కల్యాణగుణప్రతిపాదకంవ్యాచష్టే - తేజఇతి.

అథజ్ఞానంవిశుద్ధమిత్యాదిశ్లోకస్యార్థమాహ - జ్ఞానమితి— యేన శుద్ధంపరమేకస్వరూపమ్మలోత్తీర్ణమపిచ తత్, జ్ఞేయందృశ్యంగమ్యఞ్చ, తజ్జ్ఞానమ్, తదితరత్సర్వమజ్ఞానమ్, ఇతిసమిత్యాహ— సమిత్యాదిశ్లోకోవాదీదిత్యర్థః. సఈశ్వరఇత్యాదిశ్లోకార్థమాహ - సూక్ష్మస్థూలేతి - సూక్ష్మస్థూలస్వరూపాస్ఫుటవిశదతనుమ్, ఇదఞ్చ వ్యష్టిసమష్టిరూపోవ్యక్తస్వరూపః ప్రకటస్వరూప ఇత్యస్యవ్యాఖ్యానమ్, సర్వదృక్సర్వవేత్తృత్వాద్యైశ్వర్యయుక్తమ్, సర్వదృక్సర్వవేత్తా సమస్తశక్తిరిత్యస్య వ్యాఖ్యానమ్ పారమైశ్వర్యయుక్తమితి పరమేశ్వరాఖ్యఇత్యస్యవ్యాఖ్యానమ్, ప్రత్యస్తమితభేదమిత్యాదశ్లోకే ప్రత్యస్తమితభేదపదం హృదినిధాయస విశేషత్వేవచనాని దర్శితాని,

అథ అగోచరం వచసామిత్యేతద్వ్యాచిఖ్యాసయా బ్రహ్మణో భగవచ్ఛబ్దగోచరత్వ ప్రతిపాదకం వచనం శుద్ధ ఇత్యాదికం వ్యాచష్టే- ప్రక్రాన్తమితి . ఇహ శుద్ధ ఇత్యాదికం వచనం భగవదితి నామ్నో నిరుక్త్యా ప్రక్రాన్తం బ్రహ్మ తద్గుణాఢ్యం బ్రూతే, తస్య నామ్నో నిజాద్యోగతో రూఢితశ్చ మహాభూత్యాఖ్యే అస్మిన్ సకలే జగతి కారణానాం కారణే శుద్ధే పరస్మిన్ బ్రహ్మణి ముఖ్యత్వమకథయత్, ఇతి యోజనా.

అథ భగవచ్ఛబ్దైన స్వఘటకభకారాదివర్ణైర్వ్యస్తైస్సమస్తైశ్చ నిరుక్తైర్లబ్ధగుణాన్ సంభర్తేత్యాదిపద్యైః ప్రతిపాదితాన్ బ్రహ్మణి ప్రతిపాదయతి - సంభర్తేతి - వ్యస్తైస్సమస్తైరపి చ పదఘటకభకారాదివర్ణైర్నిరుక్త్యా ప్రోక్తా బహువిధా బ్రహ్మధర్మాస్సంభర్తేత్యాదిపద్యైః ప్రతీతా ఇత్యన్వయః, నిర్వచనమేవ సంభర్తా చేత్యాదిపద్యోక్తం తల్లభ్యం గుణాంశ్చ ప్రతిపాదయతి – సంభర్తా చేతి -

సమస్తైరిత్యుక్తం వర్ణసముదాయాల్లబ్ధం గుణగణమాహ - సంప్రాప్తేతి - నిత్యోదితానామ్- నిత్యసిద్ధానామ్, వసన్తి సర్వభూతానీతి వచనస్యార్థమాహ - తస్మిన్నితి-

భగవచ్ఛబ్దసముదాయశక్త్యా లబ్ధాన్ గుణాన్ ప్రతిపాదయతో జ్ఞానశక్త్యాదిశ్లోకస్యార్థమాహ - ఐశ్వర్యమితి-

తతః పూజ్యపదార్థోక్తీత్యస్యార్థమాహ - తస్మిన్నితి-

సమస్తాశ్శక్తయశ్చైతా ఇతి శ్లోకస్య యోగ ప్రకరణ పఠితస్య సర్వశక్తియుక్తభగవదసాధారణ దివ్యమఙ్గలవిగ్రహయోగపరస్యార్థమాహ - ఏవమితి . అత్ర మూలే (యతేత్యాద్య

షుపద్యేషుతు) ఇతిపాఠః ప్రామాదికః, పద్యేషూక్తస్సమస్తా ఇతిపాఠేనభావ్యమ్, సమస్తాఇతిపద్యేషు - సమస్తాశ్శక్తయశ్చైతా ఇత్యాదిపద్యేషు, సకలశకనయుగ్విగ్రహాదివిశేష ఉక్తఇత్యన్వయః, సమస్తాశ్శక్తయశ్చైతా నృపయత్ర ప్రతిష్ఠితాఇత్యస్యార్థమాహ — సకలవిధాశ్శక్తయఇతి - తద్విశ్వరూపవైరూప్యమిత్యాదేరర్థమాహ - విశ్వవ్యావృత్తమితి -

దేవతిర్యఙ్మనుష్యాఖ్యేత్యాదివచనానామర్థమాహ - లీలాతఇతి. చేష్టాతస్యాప్రమేయస్యేత్యస్యార్థమాహ. తస్యామేయస్యేతి

ఏవంరీత్యా పురాణేస్మిన్నుపక్రమోపసంహారయోర్గుణవిగ్రహాది విశిష్టస్యైవ బ్రహ్మణః ప్రతిపాదనాత్తదవిరోధేనైవ మధ్యగతవచనానామప్యర్థః ప్రతిపాదనీయఇతి ప్రత్యస్తేత్యాది శ్లోకస్య పరోక్త నిర్విశేషపరత్వ న్నసంభవతీత్యాహ — ఏవమితి - విమర్శమ్ముక్త్వా - ఉపక్రమోపసంహారసన్దర్భనిరూపణంపరిత్యజ్య, నహిఆపాతప్రతీత్యావగతమపి, వస్తుభవేత్ - తత్త్వంభవేదిత్యర్థః.

ప్రత్యస్తమితేతిశ్లోకస్య పరమాత్మపరత్వాభ్యుపగమేపినిర్విశేషపరత్వనిరాచికీర్షయా ఉపక్రమోపసంహారయోస్తస్మిన్నేవ ప్రకరణే సవిశేషపరత్వం దర్శితమ్, అథాస్యశ్లోకస్య పరిశుద్ధజీవాత్మస్వరూపవిషయత్వందర్శయతి - ప్రత్యస్తేతి - ప్రత్యస్తేత్యత్ర ప్రత్యస్తేత్యస్మిన్ శ్లోకే, వస్తుస్థితిపరికలనే - ప్రతిపాద్యవస్తు తత్త్వనిరూపణే, ఇహ - అస్మిన్ శ్లోకే, బ్రహ్మైవవేద్యమ్, తర్హికింవేద్యమిత్యత్ర ముక్తఏవవేద్యఇతి వివక్షయాముక్తస్య ప్రత్యస్తమితేత్యాదినోక్తధర్మవత్త్వం కథమిత్యాశఙ్క్య తస్యబ్రహ్మసామ్యాత్తద్వత్త్వమితివక్తుమ్ముక్తబ్రహ్మణోస్సామ్యం కథమిత్యాశఙ్కాయామేవం

ప్రకారమిత్యాదిశ్లోకేన పరబ్రహ్మణో ముక్తధర్మాతిదేశాత్తస్య జ్యత ఇత్యాహ - శ్లోకో೭పీతి - అత్ర - అస్మిన్ శ్లోకే, ముక్తః - ముక్తాత్మా, పరమాత్మైవ - పరమాత్మసామ్యేన, గీతః - ప్రతిపాదితః, తావతా అస్మిన్ శ్లోకే ప్రత్యస్తమితభేదమిత్యనేన ప్రతిపాదితన్నిర్విశేషత్వం కథముపపద్యత ఇత్యాశఙ్క్య ప్రత్యస్తమితభేదత్వన్న సర్వభేదరాహిత్యమ్, అపితు కతిపయభేదరాహిత్యమిత్యాహ— భేదైరితి - బ్రహ్మ - బ్రహ్మసంజ్ఞితముక్తాత్మస్వరూపమ్, పద్యేపిచాస్మిన్ - ప్రత్యస్తేత్యాదిపద్యేప్యస్మిన్, సర్వైర్భేదైర్హీనన్నవేద్యమ్, అపితుకతిపయైరితి వేద్యమిత్యస్యానుషఙ్గేణాన్వయః,

ముక్తపరస్యాస్యశ్లోకస్య కతిపయభేదనిషేధపరత్వం వేద్యస్తే ముక్తస్యవస్తుతస్సర్వభేదరాహిత్యాభావాదిత్యాహ - వేద్య ఇతి— ఏవంప్రకారమితిశ్లోకస్యార్థమాహ - నిత్య ఇత్యాదినా-

రూపవర్ణాదీతిశ్లోకస్యార్థమాహ - నిర్దేశైరితి—

వాసుదేవశబ్దనిర్వచనపరస్యసర్వత్రాసావితిశ్లోకస్యార్థమాహ - సర్వత్రాసావితి - తద్బ్రహ్మపరమమిత్యాదిశ్లోకస్యార్థమాహ - నిత్యంబ్రహ్మావ్యయమితి-

తదేవసర్వమేవై తదిత్యాదిశ్లోకస్యార్థమాహ - ఏతత్సర్వమితి—

ఏతావతా ఉపక్రమే శాస్త్రస్యసవిశేషబ్రహ్మపరవచనార్థప్రతిపాద్యశాస్త్రాణ్యపిప్రకృతిర్యామయాఖ్యాతేత్యాదివచనాన్తరాణామర్థమాహ- శాస్త్రాణ్యపీతి- ప్రకృతేరితిసమారభ్య - ప్రకృతిర్యామయాఖ్యాతేత్యుపక్రమ్య శాస్త్రాణ్యపిజగత్కారణంబ్రహ్మతాదృగ్రూపంప్రోక్తమ్, తత్ - తస్మాత్, నతన్నిర్విశేషమిత్యర్థః. ఉక్త

మర్థం ప్రకృతియోః సమయాఖ్యాతేతి శ్లోకస్య ప్రతిపదవ్యాఖ్యయా సంగమయతి - ఆఖ్యాతేతి.

పరమాత్మా చ సర్వేషామిత్యాది శ్లోకానామర్థమాహ — సర్వేషామితి - నను హేయప్రత్యనీకత్వ కల్యాణైకతానత్వాదికన్నారాయణస్య పరస్య బ్రహ్మణః ప్రతిపాద్యత ఇతి ప్రదర్శితమ్, అవిద్యాసంబద్ధాదయోపి తస్యైవహి ప్రతిపాద్యన్త ఇత్యాశఙ్క్య కాఠిన్యవాన్యో బిభర్తీతివత్ ద్వారద్వారిభావేన తదుపపత్తిరిత్యాహ - శాస్త్రేస్మిన్నిత్యాదినా యుక్తేత్యన్తేన

జీవద్వారా అవిద్యాయోగస్య ఉపపాదికాం జీవస్య ద్వారతాం బ్రహ్మణో జీవశరీరకత్వప్రతిపాదకప్రమాణ ముఖేన ఉపపాదయతి - ద్విరూపే ఇతి అత్ర—అస్మిన్ పురాణే, భగవతః, బద్ధముక్తాత్మరూపే మూర్తామూర్తే సర్వభూతప్రతిష్ఠే ద్విరూపే ఇతి క్షరశ్చాక్షరశ్చ వపుషీ అధీతే ఇత్యన్వయః, వచనం దర్శయతి - తద్బ్రహ్మేతి-

క్షరాక్షరస్వరూప నిరూపణపరస్య అక్షరస్తత్పరం బ్రహ్మేతి శ్లోకస్యార్థమాహ - తద్బ్రహ్మేతి జీవదేహస్తదీశః - తత్ - తస్మాత్, ఉక్తప్రమాణబలాత్, ఈశః పరమాత్మా, జీవదేహః - జీవశరీరకః, ఏకదేశస్థితస్యాగ్నేరిత్యాది శ్లోకస్యార్థమాహ - జ్యోత్స్నేతి

ఉక్తరీత్యా జీవానాం బద్ధముక్తభేద భిన్నానాం భగవచ్ఛరీరత్వం సాక్షాచ్ఛరీరవాచిరూపాదిశబ్దైః ప్రతిపాదయద్వచనముదాహృత్య శక్తిశబ్దేన శరీరపర్యాయేణ జీవేషు భగవచ్ఛరీరత్వం ప్రతిపాదయథా విష్ణుశక్తిరిత్యాదినాపి శ్లోకేన తత్సిద్ధిరిత్యాహ — ఇత్యేవమితి - జీవవర్గః. తత్పర్యాయాత్ - తనుపర్యాయాత్, శక్తి

శబ్దాత్, బ్రహ్మణస్తనుః కథితః, తతోఽపి జీవవర్గే భగవద్రూపతా స్ఫురతిహి - భాసత ఇత్యర్థః. అతో జీవే అవిద్యాయోగం బ్రహ్మణోఽవిద్యాయోగప్రతిపాదక శ్రుతివాక్యాన్యథానుపపత్త్యా ద్వారభూతే ప్రతిపాద్య సాక్షాదేవ జీవస్య అవిద్యాయోగప్రతిపాదకం విష్ణుశక్తిరిత్యారభ్య అవిద్యాకర్మసంజ్ఞాన్యా తృతీయాశక్తిరిష్యతే యయాక్షేత్రజ్ఞశక్తిస్సేత్యాదికముక్తం వివృణోతి - తథేతి - విష్ణుశక్తిః పరేతి ప్రారభ్య ఇహోక్తాసు తిసృషు శక్తిషు కర్మావిద్యాఖ్య శక్త్యన్వయపరవచసాపి బ్రహ్మణోఽస్యాయమవిద్యాయోగస్తద్ద్వారకో మత ఇతి, అత్ర - బ్రహ్మణి. తల్లిఙ్గబాధః, హేయప్రత్యనీకత్వ కల్యాణైకతానత్వరూప బ్రహ్మలిఙ్గస్య బాధః, నభవేత్ - నస్యాదిత్యర్థః. విష్ణుశక్తిరిత్యాదిశ్లోకస్యార్థమాహ - శ్లోకార్థ ఇతి - ప్రాపితాసంస్థితేతి శ్లోకార్థ ఇత్యన్వయః.

జాతీనామప్యపృథక్సిద్ధధర్మత్వేన రూపశబ్దవాచ్యత్వాచ్చ తద్వ్యావృత్త్యర్థం ప్రస్తుతం రూపత్వన్నియామ్యత్వ లక్షణమితి ప్రధానఞ్చేత్యాది శ్లోకః స్ఫుటీకరోతీతి చిదచితోః పరమాత్మనియామ్యత్వ రూపరూపత్వధార్యత్వవ్యాప్యత్వ నిత్యత్వాదేః ప్రమాణాన్తరాగోచరతయా విహితత్వాత్ నిషేధ్యత్వమయుక్తమితి నియామ్యత్వాది ధర్మాణాం పారమార్థ్యేన తదాశ్రయభూతయోశ్చిదచితోశ్చ పారమార్థ్యాత్ తన్నిత్యతోక్త్యా చ తయోర్భ్రమవిషయత్వాసంభవ ఇతి సత్యత్వమేవేత్యాహ - ధార్యమిత్యాదినా - సత్యమేవేత్యన్తేన ప్రపఞ్చస్య బ్రహ్మధార్యత్వే ప్రధానఞ్చేత్యాదిశ్లోకం ప్రమాణమిత్యాహ - ప్రధానఞ్చేత్యారభ్య ధార్యతాదిరిత్యన్తేన - ప్రధానమిత్యాదిశ్లోకార్థమాహ - శ్లోకార్థ ఇతి - పవనోమ్భఃపృథ్వస్తీవ ధత్త ఇతి శ్లోకార్థ ఇత్యన్వయ ఇతి శబ్దాధ్యాహారేణ, యాసర్వాత్మ

భూతౌ, తయోః, విష్ణుశక్త్యా - నియమనశక్త్యా, ప్రధానంపురుషఇతి ద్వావసంవృతౌ, సంశ్రయేణ ధర్మిణౌ - సంశ్రయరూప ధర్మవన్తా విత్యర్థః. సంశ్రయోఽత్ర చిదచితోః పరస్పరమపృథక్సిద్ధిః, సా శక్తిః, తయోః - చిదచితోః, పృథక్స్థితౌ - పృథగవస్థానే, సంశ్రయే వా — అపృథక్సిద్ధౌ వా. కరణమ్ — కారణమిత్యర్థః. పుంప్రధానాత్మనః - పురుషప్రధానయోరాత్మభూతస్య భగవతః, సా శక్తిః - పవనో వ్యోమ్నః పృషస్త్వివ ప్రవిచ్ఛేత్త ఇతి శ్లోకార్థ ఇతి ప్రవిచ్ఛమిత్యస్య చాధ్యాహారేణాన్వయః. తదేతదక్షయమిత్యస్యార్థమాహ - నిత్యమితి—

ఉదాహృతవచనార్థసంక్షేపేణ వక్తి- ఉక్త్వైవమితి - విహతా శేషదోషత్వం సమస్తకల్యాణగుణాకరత్వఞ్చ ససర్వభూతప్రకృతిమ్ సమస్తకల్యాణగుణాత్మకోఽసావితి శ్లోకార్థః. అఖిలజనిస్థేమభఙ్గాది లీలమితి భగవచ్ఛబ్దనిర్వచనసిద్ధోఽర్థః, సర్వావస్థే చ కృత్స్నే చిదచితి - కార్యకారణావస్థయోర్బద్ధముక్తావస్థయోశ్చేతనాచేతనయో రిత్యర్థః. ద్వే రూపే బ్రహ్మణస్తస్యేత్యాదినా ఉక్తమర్థమాహ- రూపతన్వంశాద్యైశ్శబ్దైరితి— ప్రమాణాన్తరగోచరస్యార్థస్య హి నిషేధార్థం భ్రాన్తిసిద్ధత్వేనానువాద సంభవః, పరమాత్మనియామ్యత్వాదికన్తు ప్రమాణాన్తరాగోచరత్వాద్విధిత్సితమేవేతి విహితస్య నిషేధోఽనుపపన్న ఇత్యభిప్రాయేణ తత్సత్యత్వం సిద్ధమిత్యాహ— సత్య ఇతి - విజ్ఞాయ తేఽర్థ ఇత్యన్తేన ఉక్తవచనార్థసంగ్రహః, కృతః, ఉదాహృతవచనైర్వస్తునస్సశేషత్వం జగతస్సత్యత్వఞ్చ సిద్ధమ్

శ్రీ॥ ప్రత్యస్తమితభేదమిత్యత్ర దేవమనుష్యాదిప్రకృతిపరిణామసంసృష్టస్యాప్యాత్మనస్స్వరూపం తద్గతభేదరహితత్వేన తద్భేదవాచి దేవాదిశబ్దాగోచరం జ్ఞానసత్తైకలక్షణం స్వసంవేద్యం యోగయుఞ్జనసోనగోచర ఇత్యుచ్యత ఇత్యనేన న ప్రపఞ్చాపలాపః, కథమిద

మవగమ్యత ఇతి చేత్తదుచ్యతే, అస్మిన్ప్రకరణే సంసారైకభేషజతయా యోగమభిధాయ యోగావయవాన్ ప్రత్యాహారపర్యన్తాంశ్చోక్త్వా ధారణాసిద్ధ్యర్థం శుభాశ్రయం వక్తుం పరస్య బ్రహ్మణో విష్ణోశ్శక్తిశబ్దాభిధేయం రూపద్వయమూర్తామూర్తవిభాగేన ప్రతిపాద్య తృతీయశక్తిరూప కర్మాఖ్యావిద్యావేష్టితమచిద్విశిష్టం క్షేత్రజ్ఞమూర్తాఖ్యవిభాగం భావనాత్రయాన్వయాదశుభమిత్యుక్త్వా ద్వితీయస్య కర్మాఖ్యావిద్యావిరహిణోఽచిద్వియుక్తస్య జ్ఞానైకాకారస్య అమూర్తాఖ్యవిభాగస్య నిష్పన్నయోగిధ్యేయతయా యోగయుఙ్మనసోఽనాలమ్బనతయా స్వతశ్శుద్ధివిరహాచ్చ శుభాశ్రయత్వం ప్రతిషిధ్య పరశక్తిరూపమిదమమూర్తమ్, అపరశక్తిరూపం క్షేత్రజ్ఞాఖ్యమూర్తం చ, పరశక్తిరూపస్యాత్మనః క్షేత్రజ్ఞతావాప్తిహేతుభూతతృతీయశక్త్యాఖ్య కర్మరూపావిద్యా చేత్యేతచ్ఛక్తిత్రయాశ్రయో భగవదసాధారణమాదిత్యవర్ణమిత్యాది వేదాన్తసిద్ధమూర్తరూపం శుభాశ్రయ ఇత్యుక్తమ్, అత్ర పరిశుద్ధాత్మస్వరూపస్య శుభాశ్రయతానర్హతాం వక్తుం ప్రత్యస్తమితభేదం యదిత్యుచ్యతే,

శ్లో ॥ ప్రత్యస్తేత్యత్ర దేవాదికవపుషి యతః ప్రాకృ
తే సంగతస్యా - ప్యస్య స్వీయస్వరూపన్న భజతి విభిదాం
తద్గతామాత్మనో వై । తస్మాన్నో గోచరస్తద్ద్వివిధ
తనుభిదావాచిదేవాదివాచాం - ధీసత్తైకస్వరూపం స్వ
విశదమమతం ప్రోక్తమారబ్ధయోగైః ॥ ౪౦౯ ॥

తస్మాన్నాత్ర ప్రపఞ్చప్రలపనమియమేవాత్ర వాక్యా
ర్థధీరి - త్యేవన్నిష్కర్షహేతుః ప్రకరణమితరో
క్త్యర్థ ఏతద్విరుద్ధః । ఉక్త్వా యోగం ప్రధానం ప్రథ

మమిహాపున స్సంసృతేర్భేషజం వై - ప్రత్యాహారా
న్తరయోగావయవమథవినిర్దిశ్య సర్వన్తథైవ ॥ ॥

సిద్ధ్యర్థం ధారణాయాశ్శుభమిహ విషయంసక్తుము
క్త్వావిభక్త - మ్మూర్తామూర్తప్రభేదాద్ద్వయమపి
చహరేస్తస్య శక్త్యాఖ్యరూపమ్ । కర్మవిద్యాఖ్య
శక్త్యామిలితమిదమచిన్మిశ్రబద్ధస్వరూప - మ్మూర్తా
ఖ్యంభావనానాన్త్రియ యుతమశుభం ప్రోచ్యచా
యోగయోగ్యమ్ ॥ ॥ ౪౧౧ ॥

కర్మాఖ్యావిద్యయాయద్విరహిత మచిదున్ముక్తరూ
పన్త్వమూర్తం - జ్ఞానైకాకారమప్రాకృతమిహాపరి
నిష్పన్నయోగైకవేద్యమ్ । ధ్యానేస్యాన్నైతదాల
మ్బనమితిసముపక్రాన్తయోగస్యపుంసః-నైవైతచ్ఛు
ద్ధియుక్తంస్వతఇతిచ శుభాధారతామత్రియాప ॥ ॥

ప్రత్యాఖ్యయాహశక్తిత్రియయుత భగవద్రూపమ
న్యత్తువేద్యం - యత్తుప్రక్రాన్తయోగైరపి హృది
పురుషైర్ధ్యాన యోగ్యన్తథాహి । శక్తిర్యాఽ
మూర్తరూపాభవతిభగవతస్సపరామూర్తరూపా-
క్షేత్రజ్ఞాఖ్యాత్రియాన్వైభవతి కృతపదాఽస్యాంతృతీ
యేహశక్తిః ॥ ॥ ౪౧౩ ॥

న్నైతత్ క్షేత్రజ్ఞతాకృత్ త్రియమిద మగమవ్యత్రి
నిష్ఠాంహరేస్తద్రూపంహ్యాదిత్యవర్ణంశ్రుతిశిరసిమ
తంధ్యేయమత్రాహమూర్తమ్ । ప్రత్యస్తైత్యాది
నావర్ణత్వేహాతిమిహ శుభాధారతాయా విధాతుం
సంశుద్ధాత్మస్వరూపే కథితఇహాభిధానా న్నిరోధస్త
థాహి ॥ ॥ ౪౧౪ ॥

అ॥ ఉదాహృతవచనైర్వస్తునస్సవిశేషత్వం జగతస్సత్యత్వఞ్చసిద్ధమ్, అథ పరోదాహృతవచనాని పూర్వోదాహృతవచనార్థానుగుణ్యేన వ్యాచిఖ్యాసుః ప్రథమం ప్రత్యస్తమితభేద మిత్యాదిశ్లోకం వ్యాచష్టే - ప్రత్యస్తేత్యత్రేతి—

టీ॥ ప్రత్యస్తేత్యత్ర - ప్రత్యస్తమితేత్యాదిశ్లోకే, యతః ప్రాకృతే దేవాదికవపుషిసంగతస్యాప్య స్యాత్మనస్స్వీయస్వరూపమ్, తద్గతాం విభిదామ్ - తచ్ఛరీరనిష్ఠం వివిధం దేవత్వాదిరూపం భేదమ్, నభజతి - నప్రాప్నోతి, తస్మాత్, తత్, ధీసత్తైకస్వరూపమ్ - జ్ఞానసత్తైకలక్షణమ్, స్వవిశదమ్ - స్వయంప్రకాశమ్, ఆరబ్ధయోగైరప్రమితమ్ - అనిష్పన్నయోగయుక్తానామ్ మనసోఽగోచరః, ప్రోక్తమ్, ఏవంప్రోక్తమిత్యర్థః.

ఉక్తశ్లోకస్య ఉక్తార్థకత్వాన్నాతః ప్రపఞ్చమిథ్యాత్వసిద్ధిరిత్యాహ - తస్మాదితి - తస్మాత్ - శ్లోకస్యఉక్తార్థకత్వాత్, అత్ర అస్మిఞ్ఛ్లోకే, ప్రపఞ్చాపలాపః - ప్రపఞ్చమిథ్యాత్వమ్ - న - నహీత్యర్థః. అస్యశ్లోకస్య ఉక్తార్థకత్వే ప్రమాణంప్రకరణమ్, పరోక్తార్థస్తు ప్రకరణవిరుద్ధఇత్యాహ - ఇయమేవేతి - కీదృశమిదంప్రకరణమ్, యేనప్రకరణేన భవదుక్తార్థపరత్వం స్యాత్, అస్మదుక్తార్థపరత్వఞ్చ నస్యాదిత్యాశఙ్కాయాం ప్రకరణమిదమీదృశమితిప్రతిపాదయతి - ఉక్త్వేత్యాదినా - ఇహప్రకరణే సంసృతేఃప్రధానంభేషజంయోగముక్త్వా - (క్లేశానాఞ్చక్షయకరం యోగాదన్యన్నవిద్యతే) ఇత్యస్యార్థోఽత్రవివక్షితః, అథ అనన్తరమ్, తథైవ - తద్వదేవ, ప్రత్యాహారాన్తయోగావయవంసర్వంవినిర్దిశ్య - యమనియమాదికం ప్రత్యాహారపర్యన్తం సర్వంప్రతి

పాద్యఇహ ధారణాయాస్సిద్ధ్యర్థమ్ - శుభంవిషయంవక్తుమ్ - శుభా
శ్రియంరూపంప్రతి పాదయితుమ్, మూర్తామూర్తభేదాద్ద్విధోక్త
మ్ - ద్వయమపి అస్య హరేశ్శక్త్యాఖ్యరూపముక్త్వా కర్మావిద్యా
ఖ్యశక్త్యామిలితమ్ - కర్మావిద్యానామకశక్తితోయుక్తమ్, మూ
ర్తాఖ్యమిదమచిన్మిశ్రబద్ధస్వరూపమ్ - భావనాత్రయయుతమ్
భావనాత్రయోపేతమ్, అశుభమ్ - అతఏవ అశుభమ్, అయోగ
యోగ్యమ్ - అతఏవధ్యానస్యాయోగ్యమ్, ప్రోచ్య - ప్రతిపాద్య,
యత్కర్మాఖ్యావిద్యయా విరహితమ్ - కర్మనామకావిద్యాను
పేతమ్, అమూర్తమ్ - జ్ఞానైకాకారమ్ — జ్ఞానైకనిరూపణీయమ్,
అచిన్ముక్తరూపమ్ - ముక్తస్వరూపమ్, ఏతత్పునః - ఇదన్తు, పరి
నిష్పన్నయోగైకవేద్యమ్, నిష్పన్నయోగానామేవవేద్యమ్, సముప
క్రాన్తయోగస్యపుంసః ధ్యానేఏతదాలమ్బనన్నస్యాత్ - ఆరబ్ధ
యోగస్యపురుషస్యధ్యానే ఆలమ్బనన్నస్యాత్, ఇతి - ఇత్యేతో
హేతోః, ఏతత్స్వతోనైవశుద్ధియుక్తమ్ - ఇతిచ- ఇత్యేతోహేతోశ్చ
అత్రరూపే, శుభాధారతామ్ - శుభాశ్రయత్వమ్, ప్రత్యాఖ్యాయ-
ప్రతిషిధ్య, శక్తిత్రయయుతమ్, అన్యద్భగవద్రూపంవేద్య మాహే
త్యన్వయః, కీదృశన్తదిత్యత్రాహ- యత్త్వితి - ప్రక్రాన్తయోగైః
పురుషైరపి - ఆరబ్ధయోగైఃపురుషైరపి, యత్, హృదిధ్యానయో
గ్యమ్, తదేవరూపం విశినష్టి - తథాహీతి అమూర్తః రూపాయాభ
వతి, భగవతస్సాపరాశక్తిః, స్యేత్యస్య ఉత్తరస్థలద్వయేపి సంబన్ధః,
అత్ర - అనుశక్తిషు, క్షేత్రజ్ఞాఖ్యాయాభవతి, సా - సాశక్తిః, అస్యాం
కృతపదా - క్షేత్రజ్ఞాఖ్యశక్తౌ కృతస్థితిః, ఏతత్ క్షేత్రజ్ఞతాకృత్ -
ఏతస్యాఃక్షేత్రజ్ఞతాహేతుభూతా, ఇహ - అను, యాతృతీయాశక్తిః
సా, త్రయమిదమ్ - ఏతచ్ఛక్తిత్రయమ్, యత్రనిష్ఠమ్ - యస్మిన్

స్థితిమ్. అగమత్ - అభజత్ శ్రుతిశిరసిమతమ్— వేదాన్తప్రతిపన్నమ్, మూర్తమ్, ఆదిత్యవర్ణం హరేస్తద్రూపమ్, అత్ర ధ్యేయమాహ - అస్మిన్ప్రకరణే ధ్యేయమాహేత్యర్థః. ప్రకరణస్యైవంరూపత్వాత్ ప్రత్యస్తమితభేదమిత్యాదిశ్లోకస్య ఉక్తార్థపరత్వమేవ వక్తవ్యమితి తదానుగుణ్యేన శ్లోకతాత్పర్యమాహ - ప్రత్యస్తేత్యాదినేతి ప్రత్యస్తేత్యాదినా- ప్రత్యస్తేత్యాదిశ్లోకేన, ఇహ సంశుద్ధాత్మస్వరూపే- శుభాధారతాయా అర్హత్వహతిమ్ - శుభాశ్రయత్వస్యాయోగ్యత్వాభావమ్, విధాతుమ్ - ప్రతిపాదయితుమ్, భిదాసన్నిరోధః - దేవత్వాదిరూపశరీరగతభేదాభావః కథితః - ప్రతిపాదితః, తదుపపాదనన్తథాహీత్యాదికమ్.

శ్రీ॥ తథాహి- నతద్యోగయుజాశక్యంనృపచిన్తయితుంయతః ద్వితీయంవిష్ణుసంజ్ఞస్యయోగిధ్యేయం పరంపదమ్, సమస్తాశ్శక్తయశ్చైతానృపయత్రప్రతిష్ఠితాః । తద్విశ్వరూపవైరూప్యంరూపమన్యద్ధరేర్మహత్, ఇతిచవదతి, తథా చతుర్ముఖసనకసనన్దనాదీనాం జగదన్తర్వర్తినామవిద్యావేష్టితత్వేన శుభాశ్రయతానర్హతాముక్త్వా బద్ధానామేవ పశ్చాద్యోగేన ఉద్భూతబోధానాం స్వస్వరూపాపన్నానాఞ్చ స్వతశ్శుద్ధివిరహాద్భగవతా శౌనకేన శుభాశ్రయతానిషిద్ధా; (ఆబ్రహ్మస్తమ్బపర్యన్తాజగదన్తర్వ్యవస్థితాః । ప్రాణినః కర్మజనితసంసారవశవర్తినః ॥ యతస్తతోనతేధ్యానేధ్యానినాముపకారకాః । నైసర్గికోనవైబోధస్తేషామప్యన్యతోయతః ॥ తస్మాత్తదమలంబ్రహ్మ నిసర్గాదేవబోధవత్) ఇత్యాదినా, పరస్యబ్రహ్మణోవిష్ణోస్స్వరూపం స్వాసాధరణమేవ శుభాశ్రయఇత్యుక్తమ్, అతోఽత్ర నభేదాపలాపఃప్రతీయతే.

శ్లో॥ యోగిధ్యేయం ద్వితీయంపరపదమిహయద్వి
ష్ణుసంజ్ఞస్యయస్మా - ద్భిన్నంయోగయుగ్భిస్తదితితు
నతదిత్యాదికేన క్షిపద్యే । యస్మిన్నేతాః ప్రతిష్ఠాం
యయురిహ సకలాశ్శక్తయస్తత్స్వరూపం విష్ణోర్వై
జాత్యయుక్తమ్మహదితి తుసమస్తా ఇతిప్రాహపద్యే ॥

సంప్రోక్తశ్శ్లోకేనాపిహిపరిహరతాఽఽ త్రిస్థితానాం
త్రిలోక్యాం - కర్మార్విద్యానృతానాం విధిశివసన
కాద్యాత్మనాం ధ్యేయభావమ్ । పశ్చాదుద్భూత
బోధేష్వపిచ కథయతాముక్తవర్గేషుతద్వద్ధ్యానా
ర్హత్వోపరోధంస్వతఇహతు శుభాధారతాయాని
షేధః ॥ ॥ ౪౧౫ ॥

ఆబ్రహ్మేత్యాదిసార్ధత్రితయ సముదితశ్లోకతోబ్ర
హ్మణస్త - ద్విష్ణోరూపంపరస్య ప్రథితమిహ శుభా
ధారతామర్హతీతి । తస్మాన్నాత్రిప్రతీతో భవతిభవ
దభిప్రేతభేదాపలాపశ్చిన్త్యత్వం ప్రోక్తరీత్యాపరిహ
రతి సమారబ్ధయోగస్యయుక్త్యా ॥ ॥ ౪౧౬ ॥

అ॥ అత్ర శుభాశ్రయత్వానర్హత్వ కథనార్థమ్ముక్తాత్మని
ష్ఠత్వస్తమితభేదత్వ ముచ్యతేచే దన్యత్ర అస్యానర్హత్వకథనం
వస్త్వన్తరస్యతదర్హత్వ కథనఞ్చ దర్శయ్యమిత్యత్రాహ - తథా
హీతి—

టీ॥ అస్మిన్నర్థద్వయేవచనద్వయమభిప్రేత్య తదర్థమా
హ - యోగిధ్యేయమిత్యాదినా- విష్ణుసంజ్ఞస్య - ద్వితీయంపరపదమ్
పరమప్రాప్యం ద్వితీయరూపమ్, యస్మాత్, యోగిధ్యేయమ్. య

తోనిష్పన్నయోగైరేవధ్యాతుం యోగ్యమ్, తస్మాత్, యోగయుగ్భిః ప్రకాన్తయోగైః, తద్దుశ్చిన్త్యమ్ - తద్రూపంచిన్తితుమయోగ్యమ్, ఇతి నతదిత్యాదికే పద్యే వక్తీత్యన్వయః, అత్ర తస్మాదిత్యధ్యాహారః అయఞ్చ నతద్యోగయుజాశక్యం ప్రపచిన్తయితుంయతః । ద్వితీయం విష్ణుసంజ్ఞస్యయోగిధ్యేయం పరంపదమితివచనస్యార్థః. అథ సమస్తాశ్శక్తయశ్చైతా ఇతివచనస్యార్థమాహ - యస్మిన్నితి - ఏతాస్సకలాశ్శక్తయః - యస్మిన్ ప్రతిష్ఠాంయయుః - యస్మిన్ స్థితింప్రాప్తాః తత్తువిష్ణోర్వైజాత్యయుక్తంరూపమ్ - స్వేతరసమస్తవిలక్షణరూపమ్ మహదితితుసమస్తాఇతిపద్యే ప్రాహేత్యన్వయః, అత్ర ప్రథమవచనే ముక్తస్వరూపస్య శుభాశ్రయతానర్హత్వమ్, ద్వితీయవచనే భగవదసాధారణ విగ్రహస్యతదర్హత్వఞ్చ ప్రతిపాదితమితి ప్రోక్తశఙ్కాద్వయపరిహారః,

ఉక్తార్థే శౌనకోక్తిమపి సంవాదతయా ప్రతిపాదయతి— సంప్రోక్తఇతి - అత్ర త్రిలోక్యాంస్థితానాం కర్మావిద్యావృతానామ్, విధిశివసనకాద్యాత్మనామ్ - హిరణ్యగర్భశివ సనకసనన్దనాద్యాత్మనామ్, ధ్యేయభావం పరిహరతా, తద్వత్ పశ్చాదుద్భూతబోధేష్వపిచ - పశ్చాదుత్పన్నబ్రహ్మజ్ఞానేష్వపిచ, ముక్తవర్గేషు స్వతోధ్యానార్హత్వోపరోధం కథయతాశౌనకేనాపి, ఇహ— ఉక్తాత్మసు, శుభాధారతాయానిషేధః, సంప్రోక్తః - ప్రతిపాదిత ఇత్యర్థః.

కుత్రైవంప్రతిపాదితమిత్యత్రాహ - ఆబ్రహ్మేతీతి - ఆబ్రహ్మేత్యాదిసార్ధత్రితయ సముదితశ్లోకతః - ఆబ్రహ్మేత్యారభ్యసార్ధమిలితశ్లోకత్రయేణ, సంప్రోక్తఇతి పూర్వేణాన్వయః, బ్రహ్మాణస్తద్విష్ణోరిత్యుత్తరత్రాప్యన్వయః, పరస్యబ్రహ్మణోవిష్ణోః - తత్ప్రథితంరూ

పమ్ - సర్వశక్త్యాశ్రయతయా ప్రసిద్ధం తద్రూపమ్, శుభాధారతా
మర్హతీతి - శుభాశ్రయతామర్హతీతి, సంప్రోక్త ఇత్యన్వయః,
అత్ర (ఆబ్రహ్మస్తమ్బపర్యన్తా జగదన్తర్వ్యవస్థితాః । ప్రాణినః కర్మ
జనితసంసారవశవర్తినః ॥ యతస్తతో న తే ధ్యానే ధ్యానినాముపకార
కాః । అవిద్యాన్తర్గతాస్సర్వే తే హి సంసారగోచరాః ॥ పశ్చాదు
ద్భూతబోధాశ్చ ధ్యానే నైవోపకారకాః ॥ నైసర్గికో న వై బోధస్తే
షామప్యన్యతో యతః ॥ తస్మాత్తదమలం బ్రహ్మ నిసర్గాదేవ బోధవత్ ।
ఇతీదం సార్ధశ్లోకత్రయం శౌనకోక్తమ్, అత్ర ప్రథమశ్లోకత్ర
యేణ బద్ధానాం ముక్తానాం చ శుభాశ్రయత్వానర్హత్వం ప్రతిపాదితమ్
తదుత్తరశ్లోకార్ధేన భగవదసాధారణవిగ్రహస్య శుభాశ్రయత్వం ప్ర
తిపాదితమితి వివేకః, నిగమయతి - తస్మాదితి - తస్మాత్ - శ్లోకస్యోక్తా
ర్థకత్వాత్, అత్ర — అస్మిన్ శ్లోకే, భవదభిప్రేతభేదాపలాపః—
భవదభ్యుపగతభేదనిషేధః, న ప్రతీతో భవతి - న ప్రతీయత ఇత్యర్థః.
తర్హి కిం ప్రతీయత ఇత్యత్రాహ - చిన్త్యత్వమితి - ప్రోక్తరీత్యా -
పూర్వోక్తరీత్యా, సమారబ్ధయోగస్య - ప్రక్రాన్తయోగస్య పురుష
స్య, ముక్తే - ముక్తాత్మని, చిన్త్యత్వమ్ - చిన్తయితుం యోగ్యత్వమ్,
పరిహరతి - అపహరతి, ఇదం పరిహరతీతి సప్తమ్యన్తమత్రేత్యస్య
విశేషణమ్,

శ్రీ ॥ జ్ఞానస్వరూపమిత్యత్రాపి జ్ఞానవ్యతిరిక్తస్యార్థజాతస్య
కృత్స్నస్య సమిథ్యాత్వం ప్రతిపాద్యతే, జ్ఞానస్వరూపస్యాత్మనో దేవ
మనుష్యాద్యర్థాకారేణావభాసో భ్రాన్తిరిత్యేతావన్మాత్ర వచనాత్
న హి శుక్తికాయా రజతతయావభాసో భ్రాన్తిరిత్యుక్తే జగతి కృ
త్స్నం రజతజాతం మిథ్యా భవతి, జగద్బ్రహ్మణోస్సామానాధికరణ్యేన
ఐక్యప్రతీతే బ్రహ్మణో జ్ఞానస్వరూపస్య అర్థాకారతా భ్రాన్తిరి

త్యుక్తేసతి అర్థజాతస్యకృత్స్నస్య మిథ్యాత్వముక్తంస్యాదితి చేత్, తదసత్, అస్మిన్ శాస్త్రే పరస్య బ్రహ్మణో విష్ణోర్నిరస్తాజ్ఞానాది నిఖిలదోషగన్ధస్య సమస్తకల్యాణగుణాత్మకస్య మహావిభూతేః ప్రతిపన్నతయా తస్య భ్రాన్తిదర్శనాసంభవాత్, సామానాధికరణ్యస్యైక్య ప్రతిపాదనఞ్చ బాధాసహమవిరుద్ధఞ్చేత్యన్యతరమేవోపపాదయిష్యతే, అతోఽయమపి శ్లోకో నార్థస్వరూపస్య బాధకః.

శ్లో॥ నైవజ్ఞానస్వరూపేతిచ వచసిమతం జ్ఞానభిన్నే
ఽనృతత్వం - త్వాత్మాజ్ఞానస్వరూపో యతఇహ సతతో
దేహినాం తత్రతేషామ్ । దేవాద్యాకారబుద్ధి
ర్భ్రమఇతిహి తతః ప్రోచ్యతే తావ దేవే - త్యర్థే
నైవానృతత్వంకథయతివచనన్తత్తుదేవాదిదేహే ॥

బుద్ధిపూర్వ శుక్తికాయాం రజతమిదమితి భ్రాన్తిరేపేతి వాచా - కృత్స్నమ్మిథ్యాజగత్స్యాంరజతమితినహి జ్ఞప్తిశ్శిష్టాజనానామ్ । బ్రహ్మాన్యత్ తత్సమానాధికరణమిహయజ్జ్ఞాయతేవస్తుజాత - న్తత్రార్థాకారతాధీర్భ్రమఇతి కథన్జ్ఞానరూపస్యతస్య ॥ ౪౧౩ ॥

బ్రహ్మాన్యద్వస్తుజాతం సకలమపి మృషైవేతిహిస్యాత్ప్రతీతి - స్తన్మిథ్యాత్వం ప్రపఞ్చేకథితవచనతస్సిద్ధ్యతీత్యప్యసాధు । శాస్త్రేవిష్ణుః ప్రతీతోయతఇహతు పరంబ్రహ్మదోషైరవిద్యాముఖ్యైర్హీనం శుభైస్సంయుతమఖిలగుణైస్తన్మహాత్మ్యావిభూత్యా ॥ ౪౧౪ ॥

భ్రాన్తిర్నార్హం సమానాధికరణవిధయా ఽభేద
బుద్ధిస్తుసోఽధు..న్నో భాధంశక్నుయాత్జ్ఞానవిహాతిరితి
చాన స్తరంజ్ఞాపయామః । స్వస్మిన్ దేవాదిబుద్ధిర్భ్ర
మఇతికథనం త్వత్రిజీవేషుయుక్తం - న్యాతశ్లోకాపత
శ్చాన్నృతమతిరఖిలార్థస్యచస్యాత్తథాహి॥ ౪౧౯ ॥

అ॥ అథ జ్ఞానస్వరూపమిత్యాదిశ్లోకస్య భేదమిథ్యాత్వపరత్వం వ్యుదస్యతి - నైవేతి—

టీ॥ జ్ఞానస్వరూపమితి వచసిచజ్ఞానభిన్నే అనృతత్వన్నమతమ్ తర్హి తస్యశ్లోకస్య కోఽర్థ ఇత్యత్రాహ - అత్రేతి - యతస్సఆత్మా జ్ఞానస్వరూపః, తతస్తేషాం దేహినాన్తత్ర దేవాద్యాకారబుద్ధిర్భ్రమ ఇతి తావదేవహితతః ప్రోచ్యతే, తదవచనమ్, దేవాదిదేహేఽనర్థే దేవాదిశరీరరూపేవస్తుని అనృతత్వన్నకథయతీతి యోజనా, తదేవ దృష్టాన్తేనోపపాదయతి - బుద్ధిర్యేతి - శుక్తికాయామ్ - ఇదంరజతమితియాబుద్ధిః, ఏషాభ్రాన్తిరితివాచా నహి జనానాంజగత్యాంకృత్స్నం రజతమ్మిథ్యేతిజ్ఞప్తిరిష్టేతి యోజనా, దృష్టాన్తదార్ష్టాన్తికయోర్వైషమ్యముఖేన చోద్యంశఙ్కతే - బ్రహ్మేస్యదితి - తత్రహి సర్వంరజతజాతం శుక్తికాశకలేన న సమానాధికరణందృష్టమ్, అపితు వ్యధికరణత్వేన ప్రమాణప్రతిపన్నమ్, అతోనకృత్స్నస్య రజతజాతస్యశుక్తిత్వేన విరోధః, అపితుసమానాధికరణ రజతస్యైవవిరోధః, తత్రవిరోధాత్ సమానాధికృతరజతస్య మిథ్యాత్వమ్, అవిరుద్ధస్య అసమానాధికృతరజతస్య అతథాత్వఞ్చ, అత్రతుబ్రహ్మవ్యతిరిక్తంకృత్స్నం బ్రహ్మసమానాధికరణంప్రతీయతే, అతోజ్ఞానాకారస్య అర్థాకారస్యచ విరోధే కృత్స్నస్యార్థజాతస్య మిథ్యాత్వంఫలితమితి, ఏతత్పరి

హారతి - ఇత్యస్యసాధ్వితి - తత్ప్రథమం పరోక్తార్థస్య ప్రబన్ధవాక్యార్థవిరోధమాహ - శాస్త్రేతి — బ్రహ్మణో౽విద్యాన్వయో జగతో మిథ్యాత్వఞ్చ ఏతచ్ఛాస్త్రతాత్పర్యవిరుద్ధమ్, సమస్తహేయరహితం విష్ణ్వాఖ్యం పరమం పదమ్ * తతస్స వాసుదేవేతి * తద్బ్రహ్మపరమన్నిత్యం హేయాభావాచ్చ నిర్మలమ్ * తాని సర్వాణి తద్వపుః * విభూతయో హరేరేతాః ఇత్యాదివచనాదిత్యర్థః. భ్రాన్తిదర్శనతస్థితమ్ * విష్ణుం గ్రసిష్ణుమితి విష్ణోస్సగుణస్య భ్రమాశ్రయత్వముచ్యతే, అతస్తదయుక్తమ్, పరం బ్రహ్మహి నిర్దోషమితి శఙ్కా - వ్యావృత్త్యర్థం పరం బ్రహ్మవిష్ణురిత్యుక్తమ్. అవిద్యాముఖైర్దోషైర్హీనం శుభైరఖిలగుణైస్సంయుతమిత్యాభ్యాం విశేషణాభ్యామవిద్యాన్వయానుపపత్తిరుక్తా, అవిద్యాసంబన్ధే సతి సమస్తకల్యాణగుణాత్మకత్వమపి హ్యనుపపన్నమ్, మహాత్మ్యావిభూత్యా యుతమిత్యనేన జగన్మిథ్యాత్వానుపపత్తిరుక్తా, జగతో భగవద్విభూతిత్వం హి న ప్రమాణాన్తరసిద్ధమ్, యేన నిషేధార్థమనువాదస్స్యాత్, అతో విధీయత ఏవ, విధిస్తు న భ్రమం జనయతి - తథా సతి నిషేధవచనస్యాపి సతో భేదస్య అసత్త్వవిషయబుద్ధిరూపభ్రమపరత్వప్రసఙ్గాత్. ప్రామాణ్యం హి వాక్యద్వయస్య సమానమ్, తస్మాద్విహితో౽ర్థః పరమార్థ ఏవేతి న జగన్మిథ్యాత్వమిత్యర్థః.

సామానాధికరణ్యేన ఐక్యప్రతీతౌ సత్యాం జ్ఞానాకారాధారకారయోర్విరోధాదన్యతరమిథ్యాత్వం స్యాత్, యథా శుక్తిరేవ రజతమిత్యత్రేతి శఙ్కాయామాహ - సమానాధికరణవిధయేతి - సమానాధికరణవిధయా అభేదబుద్ధిస్తు బాధం సోఢుం న శక్నుయాదిత్యన్వయః, న కేవలమాకారద్వయే అన్యతర బాధనిరపేక్షమపి సామానాధికరణ్యం సంభ

వతీతి, కిన్తుబాధన్నసహతే - ఆకారద్వయాసిద్ధౌ సామానాధికరణ్యలక్షణాసిద్ధేరిత్యర్థః. తర్హి ఏకస్మిన్ వస్తుని ఆకారద్వయవిరోధః కథం పరిహ్రియత ఇత్యత్రాహ - నవిహతిరితీతి - నవిహతిః - నవిరోధ ఇత్యర్థః, ఆకారద్వయాఙ్గీకారే ఐక్యప్రతిపాదనమవిరుద్ధమ్, సద్వారకత్వాత్, ఇతిభావః, అనన్తరమ్ - అనన్తరమేవ, జ్ఞాపయామః - ప్రతిపాదయామః, నత్వధికరణాన్తర ఇత్యర్థః. శ్లోకస్య పూర్వార్ధోక్తరీత్యా అర్థప్రతిపాదనస్యావశ్యకతయా నజగతో మిథ్యాత్వపరత్వమితి నిగమయతి - స్వస్మిన్ దేవాదిబుద్ధిరితి - అత్ర - అస్మిన్ శ్లోకే, జీవేషు - జీవాత్మసు, స్వస్మిన్ దేవాదిబుద్ధిః, దేవోఽహం మనుష్యోఽహమిత్యాదిరూపా దేవత్వాద్యాకారతయా స్వబుద్ధిః, భ్రమ ఇతికథనం హి - భ్రమ ఇతి ప్రతిపాదనం హి, యుక్తమ్ - యుక్తిమత్, అతః - అతో హేతోః, అతశ్లోకాచ్చ - అస్మాదానన్వరూపేతిశ్లోకాదపి, అఖిలార్థస్య అనృతమతిః అఖిలపదార్థస్య మిథ్యాత్వబుద్ధిః, నస్యాత్ - నభవేదిత్యర్థః,

శ్రీ॥ తథాహి యతో వా ఇమాని భూతాని జాయన్తే, యేన జాతాని జీవన్తి, యత్ప్రయన్త్యభిసంవిశన్తి, తద్విజిజ్ఞాసస్వ, తద్బ్రహ్మేతి) జగజ్జన్మాదికారణం బ్రహ్మేత్యవసితే సతి * ఇతిహాసపురాణాభ్యాం వేదం సముపబృంహయేత్। బిభేత్యల్పశ్రుతాద్వేదో మామయం ప్రతరిష్యతీ)తి శాస్త్రేణ అర్థస్య ఇతిహాసపురాణాభ్యాముపబృంహణం కార్యమితి విజ్ఞాయతే, ఉపబృంహణన్నామ విదితసకలవేదతదర్థానాం స్వయోగమహిమసాక్షాత్కృత వేదతత్వార్థానాం వాక్యైస్స్వావగతవేదవాక్యార్థవ్యక్తీకరణమ్, సకలశాఖానుగతస్య వాక్యార్థస్య స్వల్పభాగశ్రవణాద్దురవగమత్వేన తేనవినానిశ్చయాయోగాదుపబృంహణం హి కార్యమేవ.

శ్లో॥ ప్రజ్ఞాతంలక్ష్మవాక్యాద్యతఇతి జగతాం కార
ణంబ్రహ్మవేద్యం. వ్యాఖ్యాపేక్షంపురాణాదిభిరిదమితి
హాసేతిశాస్త్రోత్ప్రతీతిమ్ । వ్యాఖ్యాతో యత్తుగూ
ఢాశయనిగమవచో నిష్కళఙ్కార్థధీకృత్ సాతస్యా
పేక్షణీయానహిభవతి వినాతాన్తథాథార్థావబోధః ॥

వేదార్థజ్ఞస్వయోగాతిశయ విరచితాధ్యక్షవేదోక్త
తత్వార్థానాంవాక్యైర్మునీనాం స్వవిదితవిశ
దీకారపషాత్రియీషు । కార్యోహ్యేవన్నిగూఢా
శయనిగమవచో వేద్యవస్తు ప్రకాశో - మన్దస్యైతాం
వినాసానఖలు సకలశాఖార్థధీరల్పవేత్తుః ॥ ౪౧౮ ॥

అ॥ ఏవంజ్ఞానస్వరూపమితి శ్లోకస్య ప్రపఞ్చమిథ్యాత్వపరత్వమనుపపత్తిప్రదర్శనేన నిరస్తమ్, అథ శ్లోకంస్వపక్షే వ్యాఖ్యాతుముపక్రమతే - ప్రజ్ఞాతమితి—

టీ॥ అత్ర కిమర్థంప్రశ్న శ్లోకవ్యాఖ్యానామ్, ఉచ్యతే, జ్ఞానస్వరూపమితి శ్లోకే ద్వితీయాన్తపదానాం విశేష్యోవిష్ణురితినప్రతీయతే, ప్రణమ్యేతిపదేన అన్వయశ్చ నజ్ఞాయతే, శ్లోకస్యవిశిష్టార్థపరత్వం ప్రకరణస్య విశిష్టపరత్వేనవినా నావగమ్యతే, అతోనమస్కారశ్లోకావ్యాఖ్యాతవ్యాః, తేషువ్యాఖ్యాతవ్యేషు ద్వితీయాధ్యాయారమ్భే నమస్కారకరణం కిన్నిబన్ధనమ్, ప్రథమతఏవహితత్కర్తవ్యమితి శఙ్కాజాయతే. శాస్త్రస్య ప్రశ్నప్రతివచనరూపేణావతీర్ణత్వాత్ప్రథమం ప్రశ్నానాం సంక్షేపేణప్రతివచనంకృత్వా విస్తారవివక్షాయాం ద్వితీయాధ్యాయారమ్భేనమస్కారఃకృతః, అన్యథాప్రశ్నానన్తరమేవనమస్యాయాం క్రియమాణాయామస్తత్ప్రశ్నస్య కిముచ్యత

ఇతి శిష్యబుద్ధేర్వ్యాకులతాస్యాదితి పూర్వోక్తశఙ్కానిరసన ముఖేన నమస్కారశ్లోకసంగతి ప్రదర్శనార్థం ప్రశ్నశ్లోకావ్యాఖ్యాతవాన్, జ్ఞానస్వరూపమిత్యస్మిన్ప్రకరణగ్రన్థే నిర్విశేషవస్తువ్యతిరిక్తస్య భ్రాన్తిసిద్ధత్వదర్శనాత్ తదనుగుణ ఏవార్థః ఉత్తరత్ర వర్ణనీయ ఇతిశఙ్కాపరిహారాయ ఉపక్రమోపక్రమభూతైః ప్రశ్నోత్తరవరలాభశ్లోకైః శాస్త్రప్రతిపాద్యస్సవిభూతికదేవతావిశేషః, స తు జ్ఞప్తిమాత్రమితి శాస్త్రతాత్పర్యజ్ఞాపనార్థఞ్చ ప్రశ్నశ్లోకవ్యాఖ్యానమ్, వ్యాచిఖ్యాసితశ్లోకోక్తభ్రాన్త్యన్వయస్య సద్వారకత్వసిద్ధయే సమానాధికరణ్యం శరీరశరీరిభావనిబన్ధనమితి యన్మయమితి మయట్ప్రత్యయేన జ్ఞాపనార్థఞ్చ ప్రశ్నశ్లోకా వ్యాఖ్యాయన్తే, తత్ర కిమయం శ్రుతవేదాన్తప్రశ్నః, ఉత అశ్రుతవేదాన్తప్రశ్న ఇతి వికల్పే అశ్రుతవేదాన్తస్య విశేషప్రశ్నానుపపత్తిః, శ్రుతవేదాన్తస్య శ్రోతవ్యాభావాత్ప్రశ్నానుపపత్తిరితి శఙ్కాయాం శ్రుతవేదాన్తప్రశ్న ఇత్యాహ - ప్రజ్ఞాతమితి - వేద్యం బ్రహ్మ - యత ఇతి లక్ష్మవాక్యాత్ - యతో వా ఇమానీతి లక్షణవాక్యాత్, జగతాం కారణం ప్రజ్ఞాతమ్ జగత్కారణత్వేన ప్రతీతమ్, ఇదమ్, ఇతిహాసేతిశాస్త్రాత్ - ఇతిహాసపురాణాభ్యామితి శాస్త్రాత్, పురాణాదిభిః - ఆదిశబ్దేన ఇతిహాసపరిగ్రహః, ఇతిహాసపురాణైరిత్యర్థః. వ్యాఖ్యాపేక్షం ప్రతీతమ్— విశదీకరణాపేక్షం ప్రతీతమ్, కిమర్థం నిగమవచసో వ్యాఖ్యానాపేక్షేత్యత్రాహ - వ్యాఖ్యాత ఇతి - యత్, గూఢాశయనిగమవచః, వ్యాఖ్యాతో నిష్కళఙ్కార్థధీకృత్ - నిస్సంశయజ్ఞానహేతుః, సా - వ్యాఖ్యా, తస్య - నిగమవచసః, అపేక్షణీయేత్యన్వయః, ఇదమేవ వ్యతిరేకముఖేన స్ఫుటయతి నహీతి - తాం వినా - వ్యాఖ్యాం వినా, తథార్థావబోధః, నిష్కళఙ్కతయార్థావబోధః, న భవతి హీత్యన్వయః,

వ్యాఖ్యానసాపేక్షత్వేపి కేనచిదాధునికవాక్యేన తదర్థవిశదీకరణస్య సంభవాత్ పురాణాదిభిరేవ సకర్తవ్య ఇతికోనిర్బన్ధ ఇత్యత్రాహ - వేదార్థేతి - త్రియుగేషు. వేదేషు, వేదార్థజ్ఞాః, స్వయోగాతిశయవిరచితాధ్యక్షవేదోక్తతత్త్వార్థాయేమునయః, తేషాం వాక్యైః, స్వవిదితవిశదీకారః - స్వావగతార్థవిశదీకరణమ్, ఏషా - వ్యాఖ్యేత్యర్థః, ఆధునికవాక్యానామాధునికవాక్యైర్విశదీకరణసంభవేపి వేదవాక్యానాం సర్వసాక్షాత్కారక్షమమహర్షిప్రణీతపురాణాదిభిరేవ వ్యాఖ్యానం కార్యమితిభావః, తమేవార్థం సోపపత్తికముపపాదయతి - కార్యేహీతి - నిగూఢాశయనిగమవచో వేద్యవస్తుప్రకాశః - నిగూఢతాత్పర్యకవేదవాక్య ప్రతిపాద్యవస్తు స్వరూపావబోధః, ఏవంహికార్యః - ఉక్తప్రకారేణైవకర్తవ్య ఇత్యర్థః. అముమేవార్థం వ్యతిరేకముఖేనాహ - మన్దస్యేతి - అల్పవేత్తుర్మన్దస్య - అల్పజ్ఞస్యమన్దధియః, సాసకలశాఖార్థధీః - ఏతాంవినా - ఉక్తవ్యాఖ్యాంవినా, నఖలు - నభవతిఖల్విత్యర్థః.

శ్లో॥ తత్ర పులస్త్యవసిష్ఠవరప్రదాన లబ్ధపరదేవతాపారమార్థ్యజ్ఞానవతోభగవతః పరాశరాత్ స్వావగతవేదార్థోపబృంహణమిచ్ఛన్ మైత్రేయఃపరిపప్రచ్ఛ (సోహమిచ్ఛామి ధర్మజ్ఞశ్రోతుం త్వత్తోయథాజగత్ । బభూవభూయశ్చయథామహాభాగభవిష్యతి ॥ యన్మయఞ్చజగద్బ్రహ్మన్ యతశ్చైతచ్చరాచరమ్ । లీనమాసీద్యథాయత్రలయమేష్యతి యత్రచే)త్యాదినా., అత్ర బ్రహ్మస్వరూపవిశేష, తద్విభూతిభేదప్రకార, తదారాధనస్వరూప, ఫలవిశేషాశ్చ, పృష్టాః, బ్రహ్మస్వరూపవిశేషప్రశ్నేషు యతశ్చైతచ్చరాచరమితినిమిత్తోపాదనయోఃపృష్టత్వాత్. యన్మయమిత్యనేన సృష్టి

స్థితిలయకర్తృభూతంజగత్ కిమాత్మకమితిపృష్టమ్, తస్యచోత్తరం జగచ్చసఇతి, ఇదఞ్చతాదాత్మ్యమన్తర్యామిరూపేణఆత్మతయావ్యాప్తికృతమ్, నతువ్యాప్యవ్యాపకయోర్వస్త్వైక్యకృతమ్, యన్మయమితి ప్రశ్నస్యోత్తరత్వాజ్జగచ్చసఇతి సామానాధికరణ్యస్య. యన్మయమితి మయడత్రనవికారార్థః, పృథక్ప్రశ్నవైయర్థ్యాత్, నాపి ప్రాణమయాదివత్ స్వార్థికః, జగచ్చసఇత్యుత్తరానుపపత్తేః, తదాహి విష్ణురేవేత్యుత్తరమభవిష్యత్, అతఃప్రాచుర్యార్థ ఏవ (తత్ప్రకృతవచనేమయడి) తిమయట్, కృత్స్నఞ్చజగత్ తచ్ఛరీరతయా తత్ప్రచురమేవ, తస్మాద్యన్మయమిత్యస్య ప్రతివచనం జగచ్చసఇతిసామానాధికరణ్యం జగద్బ్రహ్మణోశ్శరీరాత్మభావనిబన్ధనమితి నిశ్చీయతే, అన్యథానిర్విశేషవస్తు ప్రతిపాదనపరేశాస్త్రేఽభ్యుపగమ్యమానే సర్వాణ్యేతానిప్రశ్నప్రతివచనాని నసంగచ్ఛన్తే, తద్వివరణరూపం కృత్స్నఞ్చశాస్త్రం నసంగచ్ఛతే, తథాహిసతి ప్రపఞ్చభ్రమస్యకిమధిష్ఠానమిత్యేవంరూపస్య ఏకస్యప్రశ్నస్య నిర్విశేషజ్ఞానమాత్రమిత్యేవంరూపమేకమేవోత్తరంస్యాత్, జగద్బ్రహ్మణోరేకద్రవ్యత్వపరేచ సామానాధికరణ్యే సత్యసంకల్పత్వాదికల్యాణగుణైకతానతా నిఖిలహేయప్రత్యనీకతాచ బాధ్యేత, సర్వాశుభాస్పదఞ్చబ్రహ్మభవేత్, ఆత్మశరీరభావఏవేదం సామానాధికరణ్యమ్ముఖ్యవృత్తమితి స్థాప్యతే.

శ్లో॥ తత్రప్రీతాత్ పులస్త్యాద్వరమపిచ వసిష్ఠాదవా
ప్యప్రసన్నాద్ దృష్ట్వాప్రోక్తం పురాణంయదిహాతు
మునినాదైవతాపారమార్థ్యం । తస్మాద్విష్ణోః పురా
ణాత్ స్వవిదితనిఖిలశ్రౌతవాగ్వ్యా కృతీచ్ఛుర్మై
త్రేయఃపర్యపృచ్ఛన్మునివరమిహతం సోఽహమిత్యాది
పద్యైః ॥ ॥౪౧౯॥

పృష్టం బ్రహ్మస్వరూపం త్విహ వచసి విశేషేణ పృష్టావి
భూతే - భేదాస్సర్వే తదీయాః ఫలసహితతదారాధ
నానాం విశేషాః । ప్రశ్నే బ్రహ్మస్వరూపప్రమితి
మనుకృతైస్స్యాన్నిమిత్తం ప్రపఞ్చ - స్యోపాదానఞ్చ
పృష్టం యత ఇతి తసతోయన్మయఞ్చేతి వాక్యాత్ ॥

సృష్టిస్థేమప్రభఙ్గప్రణయన ఇహ యః కర్మభూతః
ప్రపఞ్చ - స్సోయం పృష్టః కిమాత్మేత్యత ఇహ తు జగ
చ్చేతి తస్యోత్తరం వాక్ । అన్తర్యామీ ప్రపఞ్చ
యత ఇహ భగవానాత్మభావేన విష్ణు - ర్వ్యాప్తస్తా
దాత్మ్యమేతత్కృతమిహ న పునర్వస్తునోరెకభావాత్ ॥

పృష్టం యద్యన్మయఞ్చేత్యథ ఇహ వచనం యజ్జగచ్చేతి
తస్య - ప్రత్యుక్తిస్సామానాధికరణవిధయాత్రోత్ర
నేష్టం తదైక్యమ్ । నాత్రాపి చప్రైవికారస్మయడయ
ముదితోయన్మయఞ్చేతి వాక్యే - పృష్టోఽర్థోఽయం
యతః ప్రాగ్యత ఇతి న పునః ప్రశ్నవిషోత్ర సాధుః ॥ ॥

నాప్యేష ప్రాణశబ్దాన్మయడివ భవతి స్వార్థకోనో
జగచ్చేత్యేవం తహర్వ్యుత్తరం స్యాదపి తు జగదిదం
విష్ణురేవేతి హి స్యాత్ । ప్రాచుర్యార్థే మతోయ
న్మయడిహ తు తతస్తత్ప్రభూతే విధానాత్ కృత్స్న
శ్చాయం ప్రపఞ్చః ప్రచుర ఇహ తతస్తచ్ఛరీరత్వయో
గాత్ ॥ ॥ ౪-౧౩ ॥

తత్ప్రశ్నే యన్మయశ్చేతి వచసి సజగచ్చేతి యత్సూత్త
రంత - దేహాత్వాదాత్మభావాదపి భవతి జగద్బ్రహ్మ
ణోరైక్యభావాత్ । నైవఞ్చేన్నిర్విశేషే యద
హృదయమిహైతస్య శాస్త్రస్య కృత్స్నం ప్రశ్నప్ర
త్యుక్తి జాతమ్మునివరవచనే సర్వథాఽసంగతం
స్యాత్ ॥ ॥ ౪౨౪ ॥

కృత్స్నంశాస్త్రఞ్చ యత్తద్వివరణ ముదితంస్యాద
యుక్తన్తథాచే - దేకఃప్రశ్నోత్తియుక్తోవచనమపిత
థైవైకమేవోత్తరంస్యాత్ । కింవాధిష్ఠానవస్తుభ్ర
మఇహ జగతోఽస్యేతి విజ్ఞానమాత్రంయచ్చైతన్నిర్వి
శేషంతదితిహిభవతాం ప్రశ్నవాగుత్తరఞ్చ॥ ౪౨౫ ॥

ఏకద్రవ్యత్వమస్తి వచసియది జగద్బ్రహ్మణోరభ్యు
పేతం - సత్సంకల్పత్వముఖ్యాఖిలసుగుణగణో బ్రహ్మ
ణస్తర్హి బాధ్యః । హేయోత్తీర్ణత్వ మస్తీనను
వచమఖిలాశుద్ధియుక్తఞ్చతత్స్యా - దేహాత్మత్వేనస
మానాధికరణవచనం స్థాప్యతేముఖ్యవృత్తమ్॥ ౪౨౬ ॥

అ॥ పురాణాన్తరే భ్యాస్యపురాణస్యవైషమ్యప్రయోజకం వక్తురాప్త్యతిశయం వదన్ ప్రశ్నానవతారయతి - తత్రేతి - అస్యచ పురాణరత్నస్య ప్రణేతాభగవాన్ పరాశరస్స్వకీయపితుశ్శక్తేః కేనచిద్రాక్షసా వధంసంజాతంశ్రుత్వా అతీవ దుఃఖితః కుపితోఽసీరాక్షసాం క్షితింకరిష్యామీతి సంకల్ప్య యష్టుమారబ్ధవాన్, తస్మింశ్చయాగే బహుషురక్షస్సు అగ్నికుణ్డేసంఘశఃపతిత్వామృతేషు తమిమంవృత్తా

న్తరతః కులకూటస్థః పులస్త్యో భగవాన్ స్వకీయానాం రక్షసాం మన పరాధానామపి అకారణవధేన దుఃఖిత స్తమిమముద్యోగం పరాశరస్య నివారయితుం తత్సమీపమాగత్య ప్రోవాచ, మునే మా కృథా ఏవం విధం సాహసమ్, న హి రక్షసః కస్యచిదతిక్రమేణ నిరపరాధాన్సర్వాన్ రాక్షసాన్ హన్తుమర్హసీతి, తదా అయం తదీయవచనగౌరవేణ తస్మాదుద్యమాన్నివృత్తోఽభవత్, పులస్త్యోపి ప్రీతోఽస్మై వరమదాత్ వసిష్ఠోపి స్వకీయపౌత్రస్యాస్య నిష్కారణరాక్షసహింసాతో నివృత్తి మిమాం శ్రుత్వా పరం ప్రీతో వరం ప్రాయచ్ఛత్, తేన పులస్త్యవసిష్ఠ యోర్వరప్రదానేన పరదేవతాపరమార్థ్యం నిశ్చిత్య స్వకీయశిష్య మైత్రేయం శ్రోతారం వ్యాజీకృత్య పురాణరత్నమిదం లోకోజ్జీవనా యాకరోదితి ప్రసిద్ధం హి, తదిదమాహ ప్రీతాదిత్యాదినా—

టీ। తత్రేత్యస్య తస్మిన్ పురాణ ఇత్యర్థః. సప్తమ్యర్థః. ప్రయోజకత్వమ్, అస్య చ పర్యపృచ్ఛదిత్యత్ర ప్రశ్నే అన్వయః, ప్రీ తాత్ పులస్త్యాత్, ప్రసన్నాద్వసిష్ఠాదపి చ, వరమవాప్య దేవతాపార మార్థ్యం దృష్ట్వా పురాణం యన్మునినా ప్రోక్తమ్, తస్మాత్, విష్ణోః పు రాణాత్ — విష్ణుపురాణాత్, స్వవిదితనిఖిలశ్రౌతవాగ్వ్యక్తీచ్ఛుః స్వావగతాఖిలవేదవాక్యార్థనిర్ణయేచ్ఛుః, మైత్రేయః, తం పరా శరమునివరం సోహమిత్యాదిపద్యైః పర్యపృచ్ఛదిత్యన్వయః, విష్ణో స్సకాశాదితి శ్లోకస్య అర్థాన్తరప్రశ్నోత్తరరూపత్వ శఙ్కావ్యుదా సార్థం ప్రశ్నశ్లోకానామర్థం సంగ్రహేణాహ - పృష్టమితి— ఇహావచసితు అస్మిన్ ప్రశ్నవాక్యే తు, బ్రహ్మస్వరూపం పృష్టమ్, స్వ రూపశబ్దో విభూత్యాదివ్యావర్తకః; తదీయా విభూతిభేదాస్సర్వే పృష్టాః, విభూతిభేదశ్చ జ్యోతిశ్చక్రభువనకోశాదిప్రశ్నే అన్తర్గతః

ఫలసహితతదారాధనానాం విశేషాః పృష్టాః, వర్ణాశ్రమధర్మాదిప్ర
శ్నేన తదారాధనస్వరూపం పృష్టమ్, ప్రతివచనే ఫలవిశేషోక్తిద
ర్శనాత్ ప్రతివచనప్రకారేణ ప్రశ్నార్థో జ్ఞాయత ఇతి రీత్యా ఫల
విశేషశ్చాత్ర పృష్టో భవతీతి ఫలసహితేత్యుక్తమ్, అయమేవార్థస్స
ర్వశ్రుతీతిహాసపురాణానాం ప్రతిపాద్య ఇతి భావః. తతః కిం ప్రస్తుత
శ్లోకార్థస్యేత్యపేక్షాయాం యన్మయమితిపదస్యార్థం సోపపత్తిక
మాహ - ప్రశ్నైరిత్యాదినా - బ్రహ్మస్వరూపప్రమితిమను - బ్రహ్మ
స్వరూపవిషయకప్రమితిముద్దిశ్య కృతైః, ప్రశ్నైః, యత ఇతి—
యతశ్చైతచ్చరాచరమితి, ప్రపఞ్చస్యోపాదాననిమిత్తే చ పృష్టం
స్యాత్ - ప్రపఞ్చోపాదాననిమిత్తయోః ప్రశ్నః కృతస్స్యాత్, తత్ -
తస్మాత్, అతో యన్మయఞ్చేతి వాక్యాత్, ఇహ సృష్టిస్థేమప్రభఙ్గప్రల
యనే, యః, కర్మభూతః ప్రపఞ్చః సోయం కిమాత్మేతి పృష్టః, తస్య -
తస్య ప్రశ్నస్య, జగచ్చేతి వాక్ - జగచ్చ స ఇతి వాక్యమ్ - ఉత్తరమ్ -
ప్రతివచనమిత్యర్థః. జగచ్చ స ఇతి సామానాధికరణ్యప్రతిపన్నం తా
దాత్మ్యం స్వరూపైక్యలక్షణమాశఙ్క్య పరిహరతి - అన్తర్యామీతి -
అన్తర్యామీ భగవాన్ విష్ణుః, యతః, ఇహ ప్రపఞ్చే ఆత్మభావేన
వ్యాప్తః, తతః, ఇహ తాదాత్మ్యమ్, ఏతత్కృతమ్ - అన్తర్యామిత్వ
కృతమ్, న పునర్వస్తునోరేకభావాత్ - న తు ప్రపఞ్చబ్రహ్మణోరేక
త్వాదిత్యర్థః. శరీరాత్మభావకృతమిదం జగచ్చ స ఇతి సామానాధికర
ణ్యమ్, న తు స్వరూపైక్యకృతమిత్యత్ర హేతుం యన్మయఞ్చేతి ప్రశ్నో
త్తరత్వమస్య ప్రతిపాదయతి - వక్ష్యమాణరీత్యా యన్మయఞ్చేత్యత్ర
మయట్ప్రత్యయస్య ప్రాచుర్యార్థకతయా యన్మయమితి ప్రశ్నవా
క్యస్య యత్ప్రచురమిత్యర్థకత్వాత్ జగచ్చ స ఇతి తదుత్తరవాక్యం విష్ణు
నా వ్యాప్తం జగదిత్యర్థకమేవ వక్తవ్యమితి భావః, అథః, యన్మయ

ఞ్చేతి యత్పృష్టమ్- తస్య సమానాధికరణవిధయా సా ప్రత్యుక్తిః- జగచ్చ స ఇతి ప్రతివచనమ్, అతో ఽత్ర తదైక్యన్నేష్టమిత్యన్వయః, నను జగచ్చ స ఇత్యుత్తరవాక్యస్య భవదుక్తార్థకత్వం యన్మయమితి ప్రశ్నస్థమయట్ప్రత్యయస్య ప్రాచుర్యార్థకత్వ ఏవోపపద్యతే, న త్వర్థాన్తరపరత్వే, వికారపరత్వమేవ మయట్ప్రత్యయస్య కుతో నేష్యతే, తథాత్వే జగచ్చ స ఇత్యుత్తరస్య వస్త్వైక్యపరత్వాన్నానుపపన్నమ్, ఇత్యాశఙ్క్య వికారార్థత్వమ్మయట్ప్రత్యయస్య వ్యవస్యతి - నాత్రేతి - అత్ర యన్మయఞ్చేతి వాక్యే. అయఃసుదితో మయట్ వికాకారన్నాచష్టే ఇతి యోజనా, కుత ఇత్యత్రాహ - పృష్ట ఇతి. అయమర్థః- యతః ప్రాగ్యత ఇతి పృష్టః, అతః, అత్ర పునరేవ ప్రశ్నో న సాధురితి యోజనా, యన్మయఞ్చేత్యత్ర మయట్ప్రత్యయస్య వికారార్థకత్వే అయం యన్మయమితి ప్రశ్నో జగదుపాదానవిషయక ఏవ భవేత్, ఉపాదానఞ్చ ప్రాగేవ యతశ్చైతచ్చరాచరమిత్యనేన పృష్టమితి పునస్తత్ప్రశ్నవైయర్థ్యమితి భావః. నను ప్రాణమయాదిష్వివ మయడయం స్వార్థిక ఏవ కిన్న స్యాత్, ఇత్యాశఙ్క్య తదానీం జగదిదం విష్ణురేవేతి హ్యుత్తరం స్యాత్, న తథోత్తరముపలభ్యతే, కిన్తు జగచ్చ స ఇతి, అత ఉత్తరవాక్యస్వారస్యాత్ ప్రాచుర్యార్థ ఏవాయమ్మడిత్యాహ - నాపీతి - ఏషః, ప్రాణశబ్దాన్మయడివ స్వార్థికో నాపి భవతి, ఏవన్తర్హి జగచ్చేత్యుత్తరన్నోస్యాత్, అపి తు జగదిదం విష్ణురేవేతి హి స్యాదితి యోజనా; ఉక్తహేతుభిః ప్రశ్నస్థమయట్ప్రత్యయస్య ప్రాచుర్యార్థకత్వన్నిగమయతి - ప్రాచుర్యార్థ ఇత్యాదినా - తతః - తస్మాద్ధేతోః, ఇహ తు - అస్మిన్ ప్రశ్నవాక్యే తు, అయమ్మయట్ - అయమ్మయట్ప్రత్యయః, ప్రాచుర్యార్థే మతః ప్రాచుర్యార్థపరతయా అభిమతః,

మయట్ప్రత్యయస్యప్రాచుర్యార్థత్వేఅనుశాసనమాహ - తత్ప్రభూతేవిధానాదితి- తత్ప్రకృతవచనే మయడిత్యనేన, తత్ప్రభూతే- తత్ప్రచురే,విధానాత్ -మయటోవిధానాదిత్యర్థః. ప్రాచుర్యార్థకమయట్ప్రత్యయఘటితప్రశ్నవాక్యస్యజగచ్చసఇతివాక్యే ఉత్తరత్వంసంగమయతి-కృత్స్నశ్చాయమితి - ఇహ అయంప్రపఞ్చః కృత్స్నః, తచ్ఛరీరత్వయోగాత్ తతఃప్రచురః - విష్ణుశరీరత్వయోగాత్ విష్ణునావ్యాప్తః, తత్ - తస్మాత్ యన్మయశ్చేతి ప్రశ్నేవచసి - యన్మయశ్చేతిప్రశ్నవాక్యే. సజగచ్చేతి యదుత్తరమ్ - జగచ్చసఇత్యుత్తరంయత్, తత్ జగద్బ్రహ్మణోర్దేహాత్మభావాదపిభవతి, నైకభావాత్ — నైకత్వాదిత్యర్థః. భవదుక్తరీత్యైవ నిరుక్తప్రశ్నప్రతివచనానామర్థోవక్తవ్యఇతి కోనిర్బన్ధః, జగద్బ్రహ్మణోశ్శరీరాత్మభావనిబన్ధనంతాదాత్మ్యమితివా, తత్ అధ్యస్తాధిష్ఠానభావనిబన్ధనం కిన్నస్యాత్, నిర్విశేష చిన్మాత్రఏవ శాస్త్రతాత్పర్యాభ్యుపగమేకోదోషః. ఇత్యాశఙ్క్యతదానీమిదం కృత్స్నంప్రశ్నప్రతివచన జాతంతద్వివరణం కృత్స్నఞ్చ శాస్త్రమయుక్తంస్యాత్, తదానీంజగద్భ్రమస్య కిమధిష్ఠానమిత్యేకఏవప్రశ్నః, నిర్విశేషంవిజ్ఞానమాత్రమిత్యేకమేవోత్తరంస్యాదిత్యాహ - నైవఞ్చేదితి - స్పష్టోర్థః. సామానాధికరణ్యస్య భేదాభేదవాద్యుపగతైకద్రవ్యతాపరత్వం దూషయతి - ఏకద్రవ్యత్వమితి - అస్మిన్వచసి - జగచ్చసఇతివాక్యే, జగద్బ్రహ్మణోరేకద్రవ్యత్వం యదభ్యుపేతమ్, తర్హి, బ్రహ్మణస్సత్యసంకల్పత్వముఖ్యాఖిలసుగుణగణః - సత్యసంకల్పప్రభృతిరఖిలః కల్యాణగుణగణః, బాధ్యః - బాధితస్స్యాదిత్యర్థః. అస్మిన్బ్రహ్మణి, హేయోత్తీర్ణత్వమ్ - హేయప్రత్యనీకత్వమ్, నసువచమ్ - నవక్తుంశక్యమిత్యర్థః. బ్రహ్మ, అఖిలాశుద్ధియుక్తఞ్చస్యాత్ - అఖిలాశుద్ధియుక్తానాం

జీవానామచిత్తాఞ్చ బ్రహ్మణః స్వరూపైక్యాభ్యుపగమాదితి భావః. నను శరీరాత్మభావేన సామానాధికరణ్యం కథముపపద్యతే, శరీరస్య శరీరిణశ్చ స్వరూపభేదాత్, వాక్యస్య ఏకవస్తుపరత్వాభావాదిత్యత్రాహ - దేహాత్మత్వ ఇతి—

శ్రీ ॥ అతో (విష్ణోస్సకాశాదుద్భూతం జగత్తత్రైవచస్థితమ్ స్థితిసంయమకర్తాఽసౌ జగతోఽస్య జగచ్చసః) ఇతి సంగ్రహేణోక్తమర్థం పరఃపరాణామిత్యారభ్య విస్తరేణవక్తుం పరబ్రహ్మభూతం భగవన్తంవిష్ణుం స్వేనైవ స్వరూపేణావస్థితమ్ అవికారాయేతిశ్లోకేన ప్రథమంప్రణమ్య తమేవ హిరణ్యగర్భ, స్వావతార, శఙ్కరరూప, త్రిమూర్తి, ప్రధాన, కాల, క్షేత్రజ్ఞ సమష్టి, వ్యష్టి రూపేణావస్థితఞ్చ నమస్కరోతి—, తత్రజ్ఞానస్వరూపమిత్యయంశ్లోకః క్షేత్రజ్ఞ వ్యష్ట్యాత్మనా అవస్థితస్య పరమాత్మన స్స్వభావమాహ - తస్మాన్నాత్రనిర్విశేషవస్తుప్రతీతిః.

శ్లో ॥ తస్మాద్విష్ణోస్సకాశాదితితువచనతస్సంగ్రహే
ణోక్తమర్థం - ప్రారభ్యాదౌపరాణాంపర ఇతితమి
మంవిస్తరేణాహవక్తుమ్ । రూపేణస్వేనవిష్ణుంస్థితమి
హపరమబ్రహ్మభూతంప్రణమ్య - శ్లోకేప్రాచ్యేఽవి
కారేత్యథనమతితథాపఞ్చ షైర్వ్యాపదిష్టాత్ ॥ ౪-౨౭ ॥

విష్ణీశాజత్రిమూర్తిః ప్రకృతిసమయతాపన్నరూ
పంసమష్టి - వ్యష్టిక్షేత్రజ్ఞరూపం స్థితమిహనమఇత్యా
దిభిః పఞ్చపద్యైః । తత్రజ్ఞానస్వరూపేత్యుపదిశతిఖ
లుబ్రహ్మణోవ్యష్టిరూప - క్షేత్రజ్ఞాధిష్ఠితస్య ప్రకృతి
మిహానతన్నిర్విశేషప్రతీతిః ॥ ॥ ౪-౨౮ ॥

అ॥ ఏవం ప్రకృతశ్లోకవ్యాఖ్యానోపయికార్థః ప్రపఞ్చితః, అథ శాస్త్రార్థసంగ్రహానన్తరం విస్తరోపక్రమే సప్తశ్లోకీన్నమస్కారవిషయామవతార్య వ్యాఖ్యేయశ్లోకస్య నమస్కారశ్లోకాన్తరైస్సంగతిం ప్రదర్శయితుం మవికారాయేత్యాదీనాం షణ్ణాం వాక్యార్థమాహ - తస్మాదితి—

టీ॥ తస్మాత్ - ప్రశ్నప్రతివచనాదిభి శ్శాస్త్రస్య సవిభూతిక సగుణవస్తుపరత్వావగమాత్, సామానాధికరణ్యస్య విశిష్టవస్తుముఖ్యవృత్తత్వావగమాచ్చేతి భావః, అస్య సమష్టిరూపక్షేత్రజ్ఞాధిష్ఠితస్య ప్రకృతిముపదిశతీత్యనేన అన్వయః, విష్ణోస్సకాశాదితితువచనతః - విష్ణోస్సకాశాదిత్యాదిశ్లోకతః, సంగ్రహేణోక్తం తమిమమర్థం పరః పరాణామిత్యారభ్య విస్తరేణవక్తుం స్వేనరూపేణస్థితం విష్ణుం పరబ్రహ్మభూత మిహ ఆదావవికారేతి ప్రాచ్యశ్లోకే ప్రణమ్య తథాపఞ్చధైవస్థితముపతిష్టాన్నమతీత్యన్వయః.

పఞ్చధావస్థితిః కీదృశీతిశఙ్కాయామాహ - విష్ణ్వీశేతి— విష్ణ్వీశాజత్రిమూర్తిః ప్రకృతిసమయతాపన్నరూపమ్ - విష్ణ్వీశాజా యే త్రిమూర్తయః, యాచ ప్రకృతిసమయా, తద్భావాపన్నంరూపంయస్య తథాభూతమ్, సమష్టివ్యష్టిక్షేత్రజ్ఞరూపమ్ సూక్ష్మస్థూలచేతనశరీరమ్, స్థితమ్, విష్ణుమిత్యనుషఙ్గః, నమ ఇత్యాదిభిః, పఞ్చపద్యైర్నమతీత్యన్వయః, తత్ర తేషు నమస్కారవిషయేషు సప్తసుశ్లోకేషు, జ్ఞానస్వరూపేతి - జ్ఞానస్వరూపమిత్యయంశ్లోకః, వ్యష్టిరూపక్షేత్రజ్ఞాధిష్ఠితస్య పరబ్రహ్మణః - స్థూలచేతనశరీరకస్య పరబ్రహ్మణః, ప్రకృతమ్ - స్వభావమ్, ఉపదిశతి - కథయతీత్యర్థః. తతఃకిమిత్యత్రా

హా - నవదితి - తత్ - తస్మాత్, ఇహ - అత్రశ్లోకే, నిర్విశేషప్రతీతిః న - నభవతీత్యర్థః.

శ్రీ॥ యదినిర్విశేషజ్ఞానరూప బ్రహ్మాధిష్ఠానభ్రమప్రతిపాదనపరంశాస్త్రమ్, తర్హి (నిర్గుణస్యాప్రమేయస్య శుద్ధస్యాప్యమలాత్మనః । కథంసర్గాదికర్తృత్వం బ్రహ్మణోభ్యుపగమ్యతే) ఇతిచోద్యమ్, శక్తయస్సర్వభావానామచిన్త్యజ్ఞానగోచరాః । యతోతో బ్రహ్మణస్తాస్తుసర్గాద్యాభావశక్తయః॥ భవన్తితపతాంశ్రేష్ఠ పావకస్య యథోష్ణతా) ఇతిపరిహారశ్చ నఘటతే, తథాహిసతినిర్గుణస్యబ్రహ్మణః కథంసర్గాదికర్తృత్వమ్, నబ్రహ్మణః పారమార్థికస్సర్గః, అపితుభ్రాన్తిపరికల్పితఇతిచోద్యపరిహారౌ స్యాతామ్, ఉత్పత్త్యాది కార్యంసత్త్వాదిగుణయుక్తా పరిపూర్ణకర్మవశ్యేషు దృష్టమితి సత్త్వాదిగుణరహితస్య పరిపూర్ణస్య అకర్మవశ్యస్య కర్మసంబన్ధానర్హస్య కథం సర్గాదికర్తృత్వమభ్యుపగమ్యత ఇతి చోద్యమ్, దృష్టసకలవిసజాతీయస్యబ్రహ్మణో యథాదితస్స్వభావస్యైవ జలాది విసజాతీయస్యాగ్న్యాదేరౌష్ణ్యాదిశక్తియోగవత్ సర్వశక్తియోగో నవిరుధ్యత ఇతిపరిహారః,

శ్లో॥ బ్రూతేచేచ్ఛాస్త్రమేతద్భ్రమమఖిలజగద్గో
చరన్నిర్విశేషబ్రహ్మాధిష్ఠానమేనం బతకథమపిచేతే
భావిచోద్యోత్తరేవై । సర్గాద్యాకర్తృభావఃకథ
మివఘటతేనిర్గుణస్యేతిచోద్యం - సర్గాద్యాశ్శక్త
యస్తాస్స్వైరిహతుసహజాఇత్యపర్యుత్తరంచ ॥ ॥

ఏవఞ్చేత్ సృష్ట్యాదిఃకథమగుణపరబ్రహ్మణస్స్యాదితి
చోద్యంసర్గాదస్యైవ సత్యోఽఙ్గీకృతశ్చహాన్త్రైవ

పఇత్యుత్తరం స్యాత్ । దృష్టం లోకే హ్యపూర్ణైస్త్రిగుణతనుయుతైః కర్మవశ్యైస్త్రికార్యం కర్మాతీతైస్తదర్హైర్గుణవపుషి కథం తద్భవేత్ పూర్ణకామైః ॥

ఇత్యాక్షేపోఽత్ర లోకాద్వి సదృశమఖిలాద్బ్రహ్మతస్స్యాదబాధ్యాసవాఽఽస్తిక్శక్తిరగ్నావివ జలవిషమేతి గ్రస్తోష్ణస్వభావే । ఇత్థం తస్యోత్తరఞ్చాభిమతమిహ తతో నిర్విశేషే న శాస్త్రాభిప్రాయో విద్యతేఽతో వచనమిహ పరైర్వర్ణితోఽర్థో న యుక్తః ॥ ౪౩౧ ॥

అ॥ స్వోక్తార్థపరత్వమనభ్యుపగమ్య శాస్త్రస్య పరోక్తార్థపరత్వాభ్యుపగమే దూషణమాహ - బ్రూత ఇతి—

టీ॥ ఏతచ్ఛాస్త్రమ్, ఏనమఖిలజగద్గోచరం భ్రమం బ్రహ్మాధిష్ఠానం బ్రూతే చేత్ తావిచోద్యోత్తరే కథముచితే ఇత్యన్వయః, కే తే చోద్యోత్తరే ఇత్యత్ర చోద్యముత్తరఞ్చ వక్ష్యమాణం వివిచ్య దర్శయతి - సర్గాదావితి - నిర్గుణస్య సర్గాదౌ కర్తృభావః, కథమివ ఘటత ఇతి చోద్యమిత్యన్వయః. ఇదఞ్చ నిర్గుణస్యాప్రమేయస్యేత్యాది శ్లోకేనోక్తమ్, ఉత్తరం కీదృశమిత్యత్రాహ - సర్గాద్యా ఇతి - తాస్సర్గాద్యాశ్శక్తయస్సహజా ఇత్యుత్తరఞ్చ వర్ణితమిత్యన్వయః, ఇదఞ్చోత్తరం శక్తయస్సర్వభావానామితి శ్లోకేనోక్తమ్; తర్హి కథం చోద్యోత్తరే స్యాతామిత్యత్రాహ - ఏవమిచ్ఛేదితి - ఏవమిచ్ఛేత్ - శాస్త్రం నిర్గుణబ్రహ్మాధిష్ఠానజగద్భ్రమపరమిచ్ఛేదిత్యర్థః. అగుణపరబ్రహ్మణోస్య - అస్య నిర్గుణస్య పరస్య బ్రహ్మణః, స్రష్టృత్వాదిః - స్రష్టృత్వసంహర్తృత్వాదిః, కథమ్, ఇతి చోద్యమ్, సర్గాదిర్నైవ సత్యః, అపి తు

అమతిక్రృతః - అవిద్యాకల్పితః, ఇత్యుత్తరఞ్చస్యాదిత్యన్వయః, సిద్ధా
న్తే నిర్గుణస్యేత్యాదినా ఉక్తచోద్యోత్తరయోరభిప్రాయమాహ-
దృష్టమితి- లోకేహి అపూర్ణే- సాపేక్షే, త్రిగుణతనుయుతే. సత్వా
దిగుణత్రయోపేతశరీరవతి, కర్మవశ్యే - పుణ్యపాపపరవశే, కార్య
మ్, కర్తవ్యంఘటాదికార్యమ్, దృష్టమ్–అనుభూతమ్, పూర్ణకామె
నిరపేక్షే, కర్మోత్తీర్ణేతదర్హేగుణవపుషి - కర్మోత్తీర్ణః -
అకర్మవశ్యః. అతదర్హః - కర్మసంబన్ధానర్హః, అగుణవపుః -
త్రిగుణాతీతశరీరః, ఏవంభూతో యఃపరమాత్మా తస్మిన్తత్కథంభవేది
త్యన్వయః, అస్యఇత్యాక్షేపఇత్యనేనాన్వయః. చోదయితురయమభి
ప్రాయః, లోకేహి సాపేక్షాః కర్మవశ్యాగుణత్రయవశ్యాః కులా
లాదయో ఘటాదికార్యం కుర్వన్తీతి దృష్టమ్, అతథాభూతస్యపర
మాత్మనః కథం జగత్సృష్ట్యాదికార్యముపపద్యతఇతి. సమాధానగ్ర
న్థాభిప్రాయమాహ - లోకాదితి - అఖిలాల్లోకాద్బ్రహ్మ - విసదృశమ్
విలక్షణమ్, తత్ – తస్మాత్, జలవిషమె - జలవిసదృశే ఉష్ణస్వభావె
అగ్నౌతిగ్మతేవ, అస్మిన్ - పరబ్రహ్మణి, సర్వాః, శక్తః, నబాధ్యా -
నవిరుద్ధా, ఇత్థంతస్యోత్తరఞ్చాభిమతమిత్యన్వయః, అయమస్యసమా
ధానగ్రన్థస్యాభిప్రాయః, లోకదృష్టప్రక్రియయా ప్రసక్తోయమాక్షే
పో లోకవిసదృశేబ్రహ్మణి నప్రసజతి, యథా జలవిసదృశే అగ్నౌ
జలవైధర్మ్యంతిగ్మత్వం దృశ్యతే, తద్వత్, బ్రహ్మణిసర్వశక్తి
లోకవిలక్షణౌ సర్గాదికార్యముపపాదయతీతి. నిగమయతి - ఇహే
తి - తతః - నిరుక్తప్రశ్నోత్తరవిరోధాత్, నిర్విశేషెశాస్త్రాభిప్రా
యో నవిద్యతే, అతఇహావచనె పర్వైర్వర్ణితోర్థోన యుక్తఇతి-
యోజనా.

శ్రీ॥ పరమార్థస్త్వమేవైక ఇత్యాద్యపి నకృత్స్నస్యాపారమార్థ్యంవదతి, అపితుకృత్స్నస్య తదాత్మకతయా తద్వ్యతిరేకేణావస్థితస్యాపారమార్థ్యమ్, తదేవోపపాదయతి. తవైషమహిమాయేన వ్యాప్తమేతచ్చరాచర)మితి, యేనత్వయైవేదఞ్చరాచరంవ్యాప్తమ్, అతస్త్వదాత్మకమేవేదంసర్వమితి త్వదన్యఃకోపినాస్తి, అతస్సర్వాత్మతయాత్వమేవైకః పరమార్థః. అతఇదముచ్యతే, తవైషమహిమాయాసర్వవ్యాప్తిరితి, అన్యథాతవైషాభ్రాన్తిరితి వక్తవ్యమ్, జగతఃపతిత్వమిత్యాదీనాం పదానాంలక్షణాచస్యాత్. లీలయామహీముద్ధరతోభగవతోమహావరాహస్య స్తుతిప్రకరణవిరోధశ్చ.

శ్లో॥ కృత్స్నబ్రహ్మాన్య మిథ్యాత్వమిహనపరమార్థస్త్వమిత్యాదిపద్యే - బ్రూతేకిన్త్వేతదాత్మ్యాజ్జగత ఇతరథావస్థితస్యానృతత్వమ్ । హేతుఃప్రోక్తస్తవేత్యాదితఇహతుచరం యత్తదన్యచ్చకృత్స్నంవ్యాప్తంయేనత్వయాతస్తవతనురితివై నాస్తికోపిత్వదన్యః ॥

సర్వత్రైవాత్మభావాదిహతవ పరమార్థస్త్వమేవైక ఇష్టస్స్వాముక్తంతవైషాభవతిహి మహిమాయాఖిలవ్యాప్తతేతి । నోచేద్భ్రాన్తిస్తవైషేతిఖలుసముచితంవక్తుమేవం పదానాంస్యాద్గౌణత్వం పతిత్వంజగత ఇతినుతిప్రక్రియాచోపరుద్ధా ॥ ॥ ౪౩౩ ॥

ఉద్ధర్తుర్లీలయాస్యాభువ ఇహమహతశ్శ్రీవరాహస్యవిష్ణోః ప్రోద్దిష్టం స్తోత్రమేతత్ప్రకరణమఖిలం తద్విరోధోఽనిరోధః । ॥ ౪౩౪ ॥

అ॥ అథ చతుశ్శ్లోకీం పరోక్తార్థపరత్వ న్నిరాకర్తుం వ్యాచష్టే - కృత్స్నేతి—

టీ॥ ఇహాపరమార్థ స్త్వ మిత్యాదిపద్యే కృత్స్నబ్రహ్మేన్య మిథ్యాత్వన్నబ్రూతే ఇత్యన్వయః, తర్హికంబ్రూతఇత్యత్రాహ— కిన్త్వితి - జగతఏతదాత్మ్యాత్ - బ్రహ్మాత్మకత్వాత్, ఇతరథావస్థితస్య అబ్రహ్మాత్మకస్య, అనృతత్వమ్ - అసత్త్వమ్, బ్రూతే - ప్రతిపాదయతీత్యర్థః. ఉక్తార్థపరత్వమస్య తత్ర హేతు ప్రతిపాదకతవే త్యాదివచనేన సిద్ధమిత్యాహ - హేతురితి - తవేత్యాదితః - తవైష మహిమాయేనవ్యాప్తమే తచ్చరాచమిత్యాదితః, ఇహాతు - ఉక్తార్థేతు, హేతుఃప్రోక్తః - హేతుఃప్రతిపాదిత ఇత్యర్థః. తవేత్యాది వచనస్యార్థం తస్యచప్రోక్తార్థస్యచ హేతు హేతుమద్భావం ప్రతిపాదయతి-చరమిత్యాదినా- చరంయత్తదన్యచ్చకృత్స్నమ్- చరాచరం యత్కృత్స్నంజగత్, యేనత్వయావ్యాప్తమ్, అతస్తవతనురితిత్వదన్యః కోపినైవాస్తీతి యోజనా.

ఫలితార్థమాహ - సర్వత్రేతి - ఇహాసర్వత్ర - అస్మిన్ సర్వత్రజగతి, తవఆత్మత్వాత్, ఏకస్త్వమేవ, పరమార్థఇష్టః— పరమార్థోఽభిప్రేతః, బ్రహ్మణఏకస్యైవ పారమార్థ్యం తస్యసర్వ జగద్వ్యాప్తికృతమిత్యాహ - తస్మాదితి - యాఅఖిలవ్యాప్తతా, ఏషా తవమహిమేతి తస్మానుక్తమిత్యన్వయః, అన్యథా ప్రపఞ్చమిథ్యాత్వ పరత్వేఽస్యశ్లోకస్య అనిష్టంప్రసజ్యతి - నోచేదితి - నోచేత్ - ఉక్తార్థపరత్వమన్తరా జగతోభ్రాన్తిసిద్ధత్వ పరత్వఞ్చేదిత్యర్థః. తవైషాభ్రాన్తిరితిఖలు వక్తుంసముచితమిత్యన్వయః, ఏవన్నిర్విశేష పరత్వే జగతఃపతిత్వమిత్యాదిపదానాం లాక్షణికత్వం స్తుతిప్రకరణ

విరోధశ్చేత్యాహ - ఏవమితి - ఏవమ్, పతే త్వం జగత ఇతి పదానాం గౌణత్వమ్ - లాక్షణికత్వమ్, స్యాత్ - భవేదిత్యర్థః. స్తుతిప్రక్రియాచ - స్తోత్రప్రకరణఞ్చ, ఉపరుద్ధా- విరుధ్యత ఇత్యర్థః. ఇదం స్తోత్రప్రకరణమితి వ్యఞ్జయతి - ఉద్ధర్తురిత్యాదినా - లీలయా అస్యాభువ ఉద్ధర్తుర్మహతః శ్రీవరాహస్య క్షోణ్యాః, ఏతత్ప్రకరణమఖిలం స్తోత్రం ప్రోద్దిష్టమ్ - స్తోత్రరూపేణ నిర్దిష్టమ్, తద్విరోధః – స్తోత్రప్రకరణవిరోధః, అనిరోధః - దుర్నివార ఇత్యర్థః.

శ్రీ॥ యతః కృత్స్నంజగత్ జ్ఞానాత్మనా త్వయా ఆత్మతయా వ్యాప్తత్వేన త్వమూర్తమ్, తస్మాత్త్వదాత్మకత్వానుభవసాధన యోగవిరహిణః ఏతత్ కేవలమనుష్యాదిరూపమితి భ్రాన్తిజ్ఞానేన పశ్యన్తీత్యాహ - యదేతద్దృశ్యత ఇతి - న కేవలంవస్తుతస్త్వదాత్మకం జగద్దేవమనుష్యాద్యాత్మకమితి దర్శనమేవ భ్రమః, జ్ఞానాకారాణామాత్మనాం దేవమనుష్యాద్యర్థాకారత్వ దర్శనమపి భ్రమ ఇత్యాహ - జ్ఞానస్వరూపమఖిలమితి - యే పునర్బుద్ధిమన్తో జ్ఞానస్వరూపాత్మవిదస్సర్వస్య భగవదాత్మకత్వానుభవసాధనయోగయోగ్యపరిశుద్ధమనసశ్చ, తే దేవమనుష్యాదిప్రకృతిపరిణామవిశేషరూపమిదమఖిలంజగచ్ఛరీరాతిరిక్తజ్ఞానస్వరూపాత్మకం త్వచ్ఛరీరఞ్చ పశ్యన్తీత్యాహ - యే తు జ్ఞానవిద ఇతి - అన్యథా శ్లోకానాంపౌనరుక్త్యమ్, పదానాంలక్షణా, అర్థవిరోధః, ప్రకరణవిరోధః, శాస్త్రతాత్పర్యవిరోధశ్చ.

శ్లో॥ యస్మాజ్జ్ఞానాత్మనా వై జగదఖిలమపి వ్యాప్తమే
తత్త్వయాత్మ - త్త్వేనాతోఽమూర్తమేతత్తవ తదనుభ
వే యోగహీనా జనా యే । భ్రాన్తిజ్ఞానేన పశ్యన్త్యమర

నరమృగస్థావరాద్యాత్మనేదంరూపస్తే కేవలేనేత్యపద
దిహాయదిత్యాదికేప్రోక్తపద్యే ॥ ॥ ౪౩౪౫ ॥

భ్రాన్తిర్నోఽకేవలం సాజగతి సురనరాద్యాత్మతాధీ
స్త్వదీయె - రూపేజ్ఞానాత్మకేప్యాత్మనుచమతిరియం
భ్రాన్తిరేవేతివక్తి । యద్యేజ్ఞానస్వరూపేత్యథవిపుల
ధియోయేపునర్జ్ఞానరూపాత్మ జ్ఞాబ్రహ్మాత్మనార్థాను
భవజననకృద్యోగయోగ్యాచ్ఛచిత్తాః ॥ ॥ ౪౩౫౫ ॥

తైవైదేవాదిరూప ప్రకృతిపరిణతి దేహరూపంజగ
ద్యత్- పశ్యన్తిజ్ఞానరూపాత్మ వదితి భవతస్తద్వపు
శ్చేతిచాహ । శ్లోకేస్మిన్యెత్విత్థన్నయదిహీవచ
సాంపౌనరుక్త్యం పదానాంగౌణత్వంవ్యాహతోఽర్థః
ప్రకరణవిహతిశ్శాస్త్రతాత్పర్యబాధః ॥ ౪౩౬౫ ॥

అ॥ అబ్రహ్మాత్మకత్వేన స్వస్తితాయాః ప్రత్యక్షసిద్ధత్వాత్ తద్విరుద్ధంబ్రహ్మపర్యన్తత్వన్న శాస్త్రం ప్రతిపాదయతిజగతః । ఆదిత్యోయూపఇతివత్ । ఇతిశఙ్కాయా మన్యథాసిద్ధాయా అపరోక్షరూపాయా అపిస్వాతన్త్ర్యబుద్ధేః పరోక్షరూపాప్యనన్యథాసిద్ధా పారతన్త్ర్యబుద్ధిర్బలీయసీత్యభిప్రాయేణ ద్వితీయశ్లోకమవతారయతియస్త్వాదితి—

టీ॥ ఏతదఖిలమపి జగద్యస్మాజ్ఞానాత్మనాత్వయా ఆత్మత్వేన వ్యాప్తమ్, అతస్తవమూర్తమేతత్, తదనుభవయోగహీనాయేజనాః - తవమూర్తత్వేన తదనుభవసాధనయోగహీనాయేజనాః, తే, కేవలేన అమరనరమృగస్థావరాద్యాత్మనా - ఇదంరూపంభ్రాన్తిజ్ఞానే

నపశ్యన్తి, ఇతి, ఇహయదిత్యాదికేపద్యే అవదదితియోజనా, కేవలేన
త్యత్ర కేవలశబ్దస్య పరమాత్మశరీరత్వరాహిత్యమర్థః. అయమర్థః.
యథా దేహాత్మభ్రమో ఽపరోక్షో ఽపి పరోక్ష శాస్త్రజన్యజ్ఞానేన బాధ్య
తే, తథా స్వాతన్త్ర్యభ్రమో ఽపీతి, దేహాతిరిక్తం స్వాత్మానమప్యజానతః
పారతన్త్ర్యప్రతిపత్తిః కింపునర్న్యాయసిద్ధేతిదర్శయితుం తృతీయ
శ్లోకారమ్భః, తం వ్యాచష్టే— భ్రాన్తిరితి - త్వదీయరూపేజగతి సుర
నరాద్యాత్మతాధీః కేవలన్నో భ్రాన్తిః, జ్ఞానాత్మకేస్వాత్మసు చ ఇయమ్
తిభ్రాన్తిరేవేతి జ్ఞానస్వరూపేతిపద్యే వక్తీత్యన్వయః న కేవలం స్వా
తన్త్ర్యబుద్ధిర్భ్రాన్తిః అపితు ఆత్మసు దేహాభేదబుద్ధిరపీత్యర్థః. చతు
ర్థం వ్యాచష్టే. అథవిపులధియ ఇతి- యే పునర్విపులధియః - విపుల
జ్ఞానాః, బ్రహ్మాత్మనాఽనుభవ జననకృద్యోగయోగ్యస్వచ్ఛచిత్తాః -
బ్రహ్మాత్మకత్వేన జగదనుభవ సాధనయోగోపయోగి నిర్మలాన్తఃకర
ణాః, తే, దేవాదిరూపప్రకృతిపరిణతిః, దేహరూపం యజ్జగత్ తత్,
జ్ఞానరూపాత్మవదితి భవతో వపుశ్చ పశ్యన్తీతి యే త్విత్యస్మిఁల్లోకే ఆహే
తి యోజనా, అస్మిఁల్లోకే అఖిలజగచ్ఛబ్దేన అచిద్రూపంజగద్వివక్షిత
మ్, కృత్స్నపారమార్థ్యం వివక్షితమితిపక్షే ప్రథమశ్లోకవ్యా
ఖ్యానే సంక్షిప్తం దూషణ మనుక్తదూషణేన సహవిస్తరేణ సర్వశ్లోక
సాధారణమాహ - ఇత్థన్త్వయదీతి ఇత్థన్త్వయది - శ్లోకానాం ప్రోక్తా
ర్థో నేష్యతే చేదిత్యర్థః, పారతన్త్ర్యభ్రమో దేహాత్మభ్రమశ్చేతి
విభాగాభావే వచసామ్ - శ్లోకానామ్, పౌనరుక్త్యమ్, పదానామ్- పర
మేశ్వర, జగతః పతే, తవమహిమా, త్వ, ఇత్యాదిశబ్దానామ్, గౌణత్వ
మ్, లక్షణా, వ్యాహతో ఽర్థః. అర్థో విరుద్ధ్యత ఇత్యర్థః. ప్రత్యక్షా
దిభిరబాధ్యత్వేన సిద్ధస్యాంశో ఽసత్యత్వే ప్రమాణవిరోధః, తిరోధానానుప
పత్త్యాదిస్తర్కవిరోధః, ఉభయలిఙ్గత్వవిరోధశ్చ, ప్రకరణవిహతిః -

ప్రకరణవిరోధః, స్తుతిప్రకరణవిరోధ ఇత్యర్థః. రోమాన్తరస్థాము సయస్తువన్తీతిహిప్రకృతమ్, స్తోతౄణామద్వైతజ్ఞానవత్త్వే స్తుత్యనుపపత్తిః, తదభావేచ నితరామ్, శాస్త్రతాత్పర్యబాధః - ఉపక్రమోపసంహారావాన్తరప్రకరణోపక్రమోపసంహార తాత్పర్యవిరోధః.

(శ్రీ॥ తస్యాత్మపరదేహేషు సతోప్యేకమయ) మిత్యత్ర సర్వేషామాత్మనుజ్ఞానైకాకారతయా సమానేషుసత్సు దేవమనుష్యాది ప్రకృతిపరిణామ విశేష పిణ్డసంసర్గకృతమాత్మను దేవాద్యాకారేణ ద్వైతదర్శనమసత్య మిత్యుచ్యతే, పిణ్డగతమాత్మగతమపి ద్వైతన్న ప్రతిషిధ్యతే, దేవమనుష్యాది వివిధవిచిత్రపిణ్డేషు వర్తమానమాత్మవస్తు సమమిత్యర్థః, యథోక్తం భగవతా - శునిచైవశ్వపాకేచపణ్డితాస్సమదర్శినః నిర్దోషంహిసమం బ్రహ్మేత్యాదిషు, తస్యాత్మపరదేహేషు సతోపీతి దేహాతిరిక్తవస్తుని స్వపరవిభాగస్యోక్తత్వాత్,

శ్లో॥ తస్యాత్రేత్యత్ర సర్వాత్మసుచమతితయా ప్రాప్తసామ్యేషుసత్సు - ద్వైతజ్ఞానన్త్వతథ్యంవదతిసుర
నరాద్యాకృతిద్వైతబీజమ్ । భేదన్నైవాత్మవర్గ
పరిహరతి భిదాన్నైవపిణ్డస్థితాం వేత్త్యద్వైతన్నైవ
చాస్మాత్ కథమపిభవతాపద్యతశ్శక్యశఙ్కామ్ ॥౮౩౭౫॥

సర్వత్రైవాత్మవస్తుస్థిత మిహసదృశందేవమర్త్యాది
పిణ్డే - ష్వేతజ్జ్ఞానస్వరూపన్నతు విషమమశేషేష్వి
హేత్యుచ్యతేర్థః । ప్రోక్తంహ్యేవంశునీత్యాది
షుచ భగవతావ్యక్తి నిర్దోషమిత్యత్రయంతస్యేతి
పద్యైస్స్వపరవిభజనోక్త్యాచనాత్రైక్యశఙ్కా ॥౮౩౬౫॥

అ॥ అథ ఆదిభరతచాతుశ్శ్లోక్యం పరస్పరవ్యవహితాం పర్యో క్యాద్వైతపరతాన్నిరాకర్తుం వ్యాచష్టే - తస్యేతి—

టీ॥ బ్రహ్మాద్వైతమ్, జీవాద్వైతమ్, ఇత్యేవ అద్వైతం ద్వివిధం శాస్త్రప్రతిపాద్యమ్; తత్ర బ్రహ్మాద్వైతమ్, ప్రకార్యద్వైతమ్ జీవాద్వైతమ్, ప్రకారాద్వైతమ్, కోత్ర నియామక ఇతిచేత్; ఉచ్యతే, బ్రహ్మప్రకరణేషు సామానాధికరణ్యేన బ్రహ్మాద్వైతప్రతిపాదనాత్, సామానాధికరణ్యస్య ప్రకారభేదవిశిష్టప్రకార్యైక్యపరత్వాత్ (ఏకస్యైవ బహుధావిచారః) ఇతి ప్రకారబహుత్వస్యకణ్ఠోక్తత్వాత్, ఐక్యవిధిశేషస్య (నేహనానాస్తీ) త్యాదిభేదనిషేధస్య విహితైక్యవిరోధిభేదవిషయత్వాత్, సామాన్యనిషేధస్యచ విహితవ్యతిరిక్తవిషయత్వేన ప్రకారిబహుత్వనిషేధపరత్వాత్, (నతత్సమశ్చాభ్యధికశ్చ దృశ్యతే) ఇతి బ్రహ్మతుల్యప్రకార్యన్తరనిషేధకణ్ఠోక్త్యాచ ప్రకార్యద్వైతమేవ బ్రహ్మాద్వైతమ్, జీవాత్మబహుత్వస్య శ్రుతిసిద్ధత్వాత్ అన్యథా బద్ధముక్తవ్యవస్థానుపపత్తే, రుపదేశానుపపత్తేస్సుఖాదివ్యవస్థానుపపత్తేః, (పుమాన్న దేవ) ఇత్యాదిభి ర్భేదవిశేషనిషేధస్య కణ్ఠోక్తత్వాత్, ముక్తానాం సామ్యవచనాత్, (అహంత్వఞ్చతథాన్యేచ * తత్రిత్వ మహమప్యత్రి * తన్మనస్సమతాలమ్బి) ఇత్యాది ప్రాకరణికవచనానురోధాత్, (ఏకోవ్రీహి) రితివదేకశబ్దస్య ఏకజాతీయపరత్వోపపత్తేః, వక్ష్యమాణశ్లోకస్యశబ్దస్వభావాచ్చ, జీవాద్వైతమ్ ప్రకారాద్వైతమేవ, తదిదమద్వైతం తస్యాత్మపరదేహేష్వితి శ్లోకే ప్రతిపాద్యత ఇత్యుచ్యతే, తస్యేత్యాదినా - తస్యాత్మేత్యత్ర— తస్యాత్మేతిశ్లోకే, సర్వాత్మసు - సర్వేష్వాత్మసు, మతితయాప్రాప్తసామ్యేష్వసత్సు - జ్ఞానరూపత్వేన సామ్యయుక్తేష్వసత్సు, సురనరాద్యాకృతిద్వైతబీజమ్ - సురనరాది శరీరభేదప్రతిపత్తి నిబన్ధనమ్,

ద్వైతజ్ఞానన్తు - భేదజ్ఞానన్తు, అతథ్యమ్ - భ్రమ ఇతి, వదతి - ప్రతిపాదయతీత్యర్థః. ఆత్మవర్గే భేదన్నైవ, పరిహాతి - ప్రతిషేధతీత్యర్థః, పిణ్డస్థితానాంభిదాం వా శరీరస్థంభేదం వా, నైవపరిహరతీత్యనుషఙ్గేనాన్వయః, శ్లోకస్యోక్తార్థకత్వా దస్మాచ్ఛ్లోకాదద్వైత స్న శక్యశఙ్కామిత్యాహ - నైవం చేతి.

శ్లోకస్య తాత్పర్యార్థమాహ - సర్వత్రేతి - ఇహ అశేషేషు దేవమర్త్యాదిపిణ్డేషు - దేవమర్త్యాదిశరీరేషు, స్థితమేతత్సర్వత్రైవాత్మవస్తుజ్ఞానస్వరూపమ్, అతఏవసదృశమ్, నతు విషమమ్, ఇత్యర్థ ఇహోచ్యత ఇత్యన్వయః. ఆత్మనాంజ్ఞానైకాకారత్వేన సామ్యే భగవద్గీతావచన సంవాదమాహ - ప్రోక్తంహీతి - శునీత్యాదిషుచ- (శుని చైవ శ్వపాకే చ పణ్డితాస్సమదర్శిన ఇత్యాదిషు, భగవతా ఏవం ప్రోక్తంహీత్యన్వయః, అయమ్ - భగవాన్, నిర్దోషమిత్యత్ర— నిర్దోషంహిసమంబ్రహ్మేత్యాదిషు, ఏవం వక్తీత్యన్వయః ఉక్తశ్లోకస్య ఆత్మైక్యపరత్వాభావే హేత్వన్తరమాహ- తస్యేతి - తస్యేతిపద్యే- తస్యాత్మపరదేహేష్విత్యాదిపద్యే, స్వపరవిభజనోక్త్యాచ - ఆత్మపరశబ్దాభ్యాంస్వపరవిభాగకథనాచ్చ, ఆత్మైక్యశఙ్కా-నేత్యన్వయః.

శ్లో॥ యద్యన్యోఽస్తిపరః కోఽపీత్యత్రాపి నాత్మైక్యం ప్రతీయతే, యది మత్తః పరః కోఽప్యన్య ఇత్యేకస్మిన్నర్థే పరశబ్దాన్యశబ్దయోః ప్రయోగాయోగాత్, తత్ర పరశబ్దస్స్వవ్యతిరిక్తాత్మవచనః, అన్యశబ్దస్తస్యాపిజ్ఞానైకాకారత్వాదన్యాకారత్వ ప్రతిషేధార్థః, ఏతదుక్తం భవతి; యది మద్వ్యతిరిక్తః కోఽప్యాత్మా మదాకారభూతజ్ఞానాకారాదన్యాకారోఽస్తి తదా అహమేవమాకారః, అయఞ్చాన్యాకార ఇతి

శక్యతే వ్యపదేష్టుమ్, నచైవమస్తి, సర్వేషాంజ్ఞానైకాకారత్వేన సమానత్వాదేవేతి.

శ్లో॥ యద్యన్యోస్తీతిపద్యేప్యనుమతఇహ నైవాత్మవస్తుష్వభేదో - నహ్యేకార్థేశ్రుతోన్యఃపరఇతిపదయోర్యుజ్యతేయం ప్రయోగః । ఆత్మానంస్వాన్యమావేదయతి పరఇతీహైషశబ్దోఽన్యశబ్దో - జ్ఞానాకారాత్పరామాకృతిమపహరతిస్వేతరస్యాత్మనోస్య ॥ ॥౭౩౯౫॥

మత్తోన్యఃకోపిచాత్మాయదిజగతి మదాకారతోజ్ఞానవేషా - దన్యాకారస్తదైవంసువచమహమిహేదృగ్విధాకారశాలీ । ఏషత్వన్యాదృగాకారఇతినచతదస్త్యాత్మనాం జ్ఞానవేషే - హ్యైకాకారేణ సామ్యాదితిభవతి పునశ్శ్లోకవాక్యార్థః ఏషః ॥ ॥ ౭౭౦౫ ॥

అ॥ యద్యన్యోస్తీత్యాదిశ్లోకస్యార్థమాహ - యదీతి -

టీ॥ తత్ర ప్రథమం పరోక్తమర్థన్దూషయతి - పూర్వార్థేన, ఇహ యద్యన్యోస్తీతిపద్యేపి అస్మిన్ యద్యన్యోస్తీతిశ్లోకేపి ఆత్మవస్తుషు - జీవాత్మసు, అభేదః, నానుమతః నాభిప్రేతఇత్యర్థః. కుతఇత్యత్రాహ - నహీతి - ఏకార్థే - ఏకస్మిన్ వస్తుని, శ్రుతః— శ్రూయమాణః, అన్యఃపరఇతిపదయోరయంప్రయోగో నయుజ్యత ఇత్యన్వయః, తావతాకిమాయాత మాత్మనామైక్యపరత్వాభావేఅస్య శ్లోకస్యేత్యత్రాహ- ఆత్మానమితి- ఇహపరఇత్యేషశబ్దస్స్వాన్యమాత్మానమావేదయతి - జ్ఞాపయతీత్యర్థః. ఇహాన్యశబ్దస్స్వేతరస్యాస్యాత్మ

న్మోజ్ఞానాకారాత్, పరామ్ - అన్యమ్, ఆకృతిం ఆకారమ్ - అప హరతి - పరిహరతీత్యర్థః. అయమర్థః, అన్యపరశబ్దయోరేకార్థయోరేకస్మిన్విషయే ప్రయోగానుపపత్త్యా తయోరర్థభేద కల్పనమావశ్యకమ్, తత్ర పరశబ్దోమత్తఇత్యనేనాన్విత స్స్వభిన్నమాత్మానం ప్రతిపాదయతి - అన్యశబ్దస్తు తస్యజ్ఞానాకారాదన్యాకారం ప్రతిపాదయన్ యద్యాలిఙ్గతస్సన్ పరహరతి, ఇత్థఞ్చ అనేనశ్లోకేనాత్మనాం సర్వేషాంజ్ఞానైకాకారత్వేన సామ్యమేవోచ్యతే, నత్వైక్యమితి.

తదిదంశ్లోకతాత్పర్యమాహ - మత్తోఽన్యఇత్యాదినా - జగతి మత్తోఽన్యః కోఽపిచాత్మా, మదాకారతోఽజ్ఞానవేషాత్ - మదాకారరూపాజ్ఞానాకారాత్,అన్యాకారోఽయది - భిన్నాకారోఽయదిస్యాత్ ,తదా ఇహఅహమ్, ఈదృగ్విధాకారశాలీ- ఏవంప్రకారాకారవానస్మి, ఏష త్వన్యాదృగాకారః - అన్యవిధాకారవాన్, ఇతి, సువచమ్ - ఇతివక్తుం శక్యమ్, నచతదస్తి - తచ్చనాస్తి, ఆత్మనాం జ్ఞానవేషేణఏకాకారేణ సామ్యాత్, ఇత్యేషశ్లోకవాక్యార్థ ఇత్యన్వయః.

శ్రీ॥ వేణురన్ధ్రవిభేదనేత్యత్రాపి ఆకారవైషమ్యమాత్మనాన్నస్వరూపకృతమ్, అపితు దేవాదిపిణ్డప్రవేశకృతమిత్యుపదిశతి— నాత్మైక్యమ్, దృష్టాన్తేచ అనేకరన్ధ్రవర్తినాం వాయ్వంశానాన్నస్వరూపైక్యమ్, అపిత్వాకారసామ్యమేవ, తేషాంవాయుత్వేన ఏకాకారాణాం రన్ధ్రభేదనిష్క్రమణకృతోఽహి షడ్జాదిసంజ్ఞాభేదః, ఏవమాత్మనాందేవాదిసంజ్ఞాభేదః, యథా - తైజసాప్య పార్థివదివ్యాంశభూతానాం పదార్థానాం తత్తద్ద్రవ్యత్వేన ఐక్యమేవ, నస్వరూపైక్యమ్, తథా వాయవీయానామంశానామపి స్వరూపభేదోవర్జనీయః

శ్లో॥ నశ్లోకే వేణురన్ధ్రేత్యపిచ విషమతా సాకృతేర్న స్వభావాత్ - కింత్వేషానుప్రవేశాత్ సురనృముఖవపుష్ష్వాత్మనామిత్యభాణి । నాత్మైక్యన్నైకరన్ధ్రోక్తిబహుపవనానాం శేషు నైక్యంస్వరూపే - దృష్టాన్తేసామ్యమేవాకృతితఇహ పునర్నాయుభావాత్ స్వభావాత్ ॥ ॥ ౪౪౧౫ ॥

సంజ్ఞాభేదోహి షడ్జాదికఇహవివిధాన్నిగమాద్రిన్ధ్రభేదాదేవందేవాదిసంజ్ఞాభవతి బహువిధైర్వాత్మనాం దేహభేదాత్ । అర్థైక్యంస్వరూపేణ హి జగతియథాతైజసాప్యార్థివాంశేష్వేషాంతద్వ్యభావస్తదితిసముదంశేషుచైవం ప్రభేదః ॥౪౪౩౫॥

అ॥ ఉక్తనివాహగోచరం దృష్టాన్తముఖేన అద్వైతపరత్వేన పరోక్తశ్లోకస్యార్థమాహ - నశ్లోక ఇతి—

టీ॥ స్వత ఏకాకారాణాముపాధి వశాదవాన్తరభేద సద్భావమాత్రే దృష్టాన్తోపన్యాసః, అన్యథా సర్వథాసాధర్మ్యాభ్యుపగమేహి ఆత్మనోచిత్త్వాకాశకార్యత్వాదికమపిస్యాత్, తద్విప్రమాణాన్తరవిరోధాత్త్యజ్యతే, తథా దృష్టాన్తగతమాకారాన్తరమపీత్యభిప్రాయః వేణురన్ధ్రేతిశ్లోకేపి - వేణురన్ధ్రభేదేనభేదష్షడ్జాదిసంజ్ఞితః, ఇతిశ్లోకేపి ఆత్మనామ్ - ఆకృతౌవిషమతా, నస్వభావాత్ - నస్వాభావికీత్యర్థః, కిన్తు, ఏషావిషమతాసురనృముఖవపుష్షుప్రవేశాత్— దేవమనుష్యాది శరీరేష్వనుప్రవేశ నిబన్ధనా, ఇత్యభాణి - ఇత్యవాది. నాత్మైక్యమ్ - ఆత్మైక్యన్నోక్తమిత్యర్థః. కుతఇత్యత్ర దృష్టాన్తానుగుణ్యాత్తథావక్తవ్యమిత్యాహ - నైకరన్ధ్రేతి - ఇహదృష్టాన్తే, నైక

రన్ధ్రోత్థితబహుపవనాంశేషు - అనేకవేణురన్ధ్రవినిర్గతేషు బహుషు వాయ్వంశేషు, స్వరూపేణైక్యమ్, వాయుభావాత్ స్వభావాదాకృతిత సామ్యమేవేత్యన్వయః, తథాచ దృష్టాన్తేషు వేణురన్ధ్రేభ్యో నిర్గతేషు బహుషు వాయ్వంశేషు యథా నస్వరూపైక్యమ్, కిన్తు వాయుత్వాకారేణ సామ్యమేవ, తథా దార్ష్టాన్తికేష్వాత్మస్వపి నస్వరూపైక్యమ్, కిన్తు జ్ఞానాకారేణ సామ్యమేవేత్యభిప్రాయః, నను జ్ఞానాకారత్వేన ఏకజాతీయానామాత్మనాం దేవాదిసంజ్ఞాభేదః కిన్నిబన్ధన ఇత్యాశఙ్క్య వాయుత్వేన ఏకజాతీయానామపి తత్తద్వేణురన్ధ్రవినిర్గతానాం వాయ్వంశానాం తత్తద్వేణురన్ధ్రనిర్గమరూపోపాధిభేదేన యథా షడ్జాదిసంజ్ఞాభేదః. తథా దేవాదిశరీరానుప్రవేశరూపోపాధిభేదకృతో దేవాది సంజ్ఞాభేద ఇత్యాహ - సంజ్ఞాభేద ఇతి - వాయ్వంశానాం తత్తద్వేణురన్ధ్రనిర్గతానాం స్వరూపభేదం తైజసాప్యపార్థివాంశేషు దృష్టాన్తీకృత్య ద్రఢయతి - అర్ణః ప్వితి - జగతి యథా తైజసాప్పార్థివాంశేష్వర్ణఃషు స్వరూపేణైక్యమ్, కిన్తు, తత్ ఐక్యమ్, తద్ద్రవ్యభావః; తద్ద్రవ్యత్వమ్, ఇతి - ఇతివక్తవ్యమ్, ఏవం నపరిభేదః - నస్వరూపభేదః, మరుదంశేషుచ - వాయ్వంశేషుచ, అస్తీత్యధ్యాహారః, తథాచ పార్థివాద్యంశేషు ఘటపటాదిషు సరస్సరిజ్జలాదిషుచ యథా ఐక్య వ్యవహారః సేయంపృథివీ, తదిదంజల, మిత్యాదికో నస్వరూపైక్యనిబన్ధనః, కిన్తుస్వరూపభేదేపి పృథివీత్వాదినా ఏకజాతీయత్వనిబన్ధనః, తద్వదభేదవ్యాపినోవాయోరిత్యత్రాభేదవ్యవహారో వాయుత్వేనైకజాతీయత్వనిబన్ధన స్స్వరూపభేదేపి సంభవతీతి భావః.

శ్రీ ॥ సోహంసచత్వమితి సర్వాత్మనాం పూర్వోక్తంజ్ఞానాకారత్వం తచ్ఛబ్దేనపరామృశ్య తత్సామానాధికరణ్యేన అహంత్వ

మిత్యాదీనామర్థానాం జ్ఞానమేవాకారఇత్యుపసంహరన్ దేవా ద్యాకారభేదేన ఆత్మసు భేదమోహం పరిత్యజేత్యాహ - అన్యథా దేహాతిరిక్తాత్మోపదేశ్యస్వరూపే అహన్త్వమేతదాత్మస్వరూపమితి - భేదనిర్దేశో నఘటతే, అహన్త్వమాదిశబ్దానా ముపలక్ష్యేణ సర్వమేతదాత్మస్వరూపమిత్యనేన సామానాధికరణ్యాదుపలక్షణత్వ మపినసంగచ్ఛతే, సోపియథోపదేశమకరోదిత్యాహ - తత్త్యాజభేదం పరమార్థదృష్టిరితి - కుతశ్చైషనిర్ణయఇతిచేత్, దేహాత్మవివేక విషయత్వాదుపదేశస్య, తచ్చ పిణ్డాఃపృథగ్యతఃపుంసశ్శిరఃపాణ్యాదిలక్ష ణఇతిప్రక్రమాత్,

శ్లో॥ జ్ఞానాకారత్వమాత్మస్వనుకథితమిదన్నిర్దిశన్
తత్పదేనా - హన్త్వంశబ్దాదివాచ్యేష్వహతు నిగమ
యన్ జ్ఞానవేషత్వమేషు । దేవాద్యాకారభేదాహి
తవివిధభిదామోహమేనంత్యజేతి - వ్యాచష్టే సోహ
మిత్యాదికవచసి పునర్మోహమిత్యన్తతో౽స్మిన్ ॥

నోచేద్దేహాతిరిక్తే పునరిహబహుధైవాత్మరూపోపదే
శ్యే యుజ్యేతాహన్త్వమాద్యైః కథమివవచనైర్భేద
ర్దేశఏషః । నైతే శబ్దా అహన్త్వం ప్రభృతయ
ఉపలక్ష్యాత్మనో లక్షణార్థాస్తథైషాం తత్స
మానాధికరణవిధయాయం ప్రయోగోనయుక్తః ॥

తత్త్యాజేత్యాహ రాజాప్యకురుత సయథైవోపదేశస్త
థైవేత్యేవన్నిర్ణయకస్తు ప్రకరణముపదేశ్యోత్రిదె

హ్యభేదః । పిణ్డః పుంసో యతో ఽయం పృథగితిహి
పురాప్రక్రియోక్తో నజీవ - బ్రహ్మైక్యస్యాపి చాత్మై
క్యమిహమతమపి త్వాకృతైరైక్యమేషామ్ ॥ ౪౪౫ ॥

అ॥ అథ ఆదిభరతనిగమన శ్లోకార్థమాహ - జ్ఞానాకార త్వమితి—

టీ॥ అను కథితమిదం జ్ఞానాకారత్వం తత్పదేన నిర్దిశ్య అహన్త్వంశబ్దాదివాచ్యేష్వ ప్యాత్మసు జ్ఞానవేషత్వన్నిగమయన్ ఏనం దేవాద్యాకార భేదాహిత వివిధభిదామోహం త్యజేతి మోహమిత్యన్తతస్సోహమిత్యాదికేఽస్మిన్వచసి వ్యాచష్టే, ఇత్యన్వయః,

కృత్స్నభేదనిషేధపరత్వే అనిష్టమాహ - నో చేదితి - నచ అహన్త్వమాదిశబ్దా దేహపరాః, నహి తచ్ఛబ్దేన ఆత్మానం పరామృశ్య తేన ఆత్మనా దేహానామైక్యముపదిశ్యతే, నాప్యన్తఃకరణపరాః, న హ్యన్తఃకరకరణానాం పరమాత్మనా ఐక్యమ్, పరస్పరైక్యం వా ఉపదిశ్యతే, అతోఽహన్త్వమాదిశబ్దా దేహాతిరిక్తాత్మపరా ఇత్యభిప్రాయేణ దేహాతిరిక్తే ఆత్మన్యుపదేశ్య ఇత్యుక్తమ్, అహన్త్వమిత్యాదిపదానాముపలక్షణపరత్వాదుపలక్ష్యవస్తునో నాభేద ఇత్యాశఙ్కాపరిహారని-ష్ఠాస్తే శబ్దా ఇతి - అహన్త్వం ప్రభృతయ ఏతే శబ్దా ఉపలక్ష్యాత్మనో లక్షణార్థా న - ఉపలక్షణార్థా న భవన్తీత్యర్థః, కుత ఇత్యత్రాహ - తథ్యేతి — తథ్యే - ఆత్మనాముపలక్షణార్థత్వే, తత్సమానాధికరణవిధయా - ఆత్మసమానాధికరణవిధయా. ప్రయోగోఽయన్న యుక్త ఇతి యోజనా, శాఖాదిర్హి చన్ద్రాద్యుపలక్షణభూత శ్శాఖాయాం చన్ద్ర ఇత్యాదౌ చన్ద్రాదివ్యధికరణవిధయైవ ప్రయుజ్యతే, నతు శాఖా చన్ద్ర ఇతి సమానాధికరణతయా, తద్వదితి భావః.

చతుర్థపాదం వ్యాచష్టే - తత్త్వాజ్ఞేతి - న జీవబహుత్వాద్వైత పరమిదం ప్రకరణమ్, నచాత్మస్వరూపబహుత్వనిషేధపరమ్, అపితు, ప్రకారైక్యపరమితి కథం జ్ఞాయత ఇత్యభిప్రాయేణాహ - ఏవన్నిర్ణయుక్తన్త్వితి - ప్రకరణమ్ - ప్రకరణబలాదేవ నిర్ణయ ఇతి భావః, ప్రకరణస్యాస్య దేహాత్మ వివేకపరత్వాత్, ఇత్యాహ ఉపదేశ్య ఇతి కథం ప్రకరణస్య దేహాత్మవివేకపరత్వమిత్యత్ర (పిణ్డః పృథగ్యతః పుంస ఇతి ప్రక్రియామాత్రదిత్యాహ - పిణ్డః పుంస ఇతి - నిగమయతి - అత ఇతి- అతః - దేహాత్మవివేకస్య ప్రకృతత్వాత్,

(శ్రీ॥ విభేదజనకే జ్ఞాన) ఇతి చ నాత్మస్వరూపైక్యపరమ్, నాపి జీవపరయోః, ఆత్మస్వరూపైక్యముక్తరీత్యా నిషిద్ధమ్, జీవపరయోరపి స్వరూపైక్యం దేహాత్మనోరివ న సంభవతి, తథాచ శ్రుతిః * ద్వా సుపర్ణా సయుజా సఖాయా సమానం వృక్షం పరిషస్వజాతే, తయోరన్యః పిప్పలం స్వాద్వత్తి, అనశ్నన్నన్యోఽభిచాకశీతి * ఋతం పిబన్తౌ సుకృతస్య లోకే, గుహాం ప్రవిష్టౌ పరమే పరార్ధే। ఛాయాతపౌ బ్రహ్మవిదో వదన్తి. పఞ్చాగ్నయో యే చ త్రిణాచికేతాః * అన్తః ప్రవిష్టశ్శాస్తా జనానాం సర్వాత్మేత్యాద్యాః. అస్మిన్నపి శాస్త్రే (స సర్వభూతప్రకృతిం వికారాన్ గుణాదిదోషాంశ్చ మునే వ్యతీతః। అతీతసర్వావరణోఽఖిలాత్మా తేనాస్తృతం యద్భువనాన్తరాళే * సమస్తకల్యాణగుణాత్మకోఽసౌ * పరః పరాణాం సకలా న యత్ర క్లేశాదయస్సన్తి పరాపరేశే * అవిద్యాకర్మసంజ్ఞాన్యా తృతీయా శక్తిరిష్యతే। యయా క్షేత్రజ్ఞశక్తిస్సా వేష్టితా నృప సర్వగా। ఇతి భేదనిర్దేశాత్ * ఉభయే (ఉభయేఽపి హి భేదేనైనమధీయతే * భేదవ్యపదేశాచ్చాన్యః * అధికన్తు భేదనిర్దేశాత్. ఇత్యాదిసూత్రేషు చ, (య ఆత్మని తిష్ఠన్నాత్మనోఽన్తరో యమాత్మా న వేద యస్యాత్మా శరీరమ్, య ఆత్మానమన్తరో యమ

ష్మాత్మానవేద యస్యాత్మాశరీరమ్, యఆత్మానమన్తరోయమయతి * ప్రాజ్ఞేనాత్మనాసంపరిష్వక్తః * ప్రాజ్ఞేనాత్మనా అన్వారూఢ ఇత్యాదిభిరుభయోరన్యోన్యప్రత్యనీకాకారేణ స్వరూపనిర్ణయాత్, నాపి సాధనానుష్ఠానేన నిర్ముక్తావిద్యస్య పరేణస్వరూపైక్యసంభవః, అవిద్యాశ్రయత్వయోగ్యస్య తదనర్హత్వాసంభవాత్, యథోక్తమ్ - పరమాత్మాత్మనోర్యోగః పరమార్థ ఇతీష్యతే । మిథ్యైతదన్యద్ద్రవ్యంహినైతితద్ద్రవ్యతాంయతః) ఇతి.

శ్లో ॥ ఐక్యన్నో జీవవర్గే కథయతి నచజీవేశయోస్త
ద్విభేదేత్యస్మిన్ప్రకృతే జీవైక్యమిహ కథితరీత్యైవ
బోధ్యన్నిషిద్ధమ్ । ఐక్యంజీవేశయోరప్యనుచితమిహ
తన్వాత్మవచ్ఛ్రీతవాచో - భేదంహిద్వాసుపర్ణే
త్యృతమితిచ తథాఽన్తఃప్రవిష్టేత్యశన్తి ॥ ౨౨౬౫॥

శాస్త్రేష్వస్మిన్ సపర్వేతిచవదతి సమస్తేతి జీవేశ
భేదం - వారంవారంపరాణాం పరఇతి సకలాఇత్య
విద్యేతిచాపి । సూత్రేష్వత్రోభయేపీత్యధికమితి
మునిః ప్రాహభిన్నౌప్రభాతౌ - భేదేతిస్పష్టమేవశ్రు
తిశిఖరగిరాసూత్రకృత్ప్రాహజీవౌ ॥ ॥ ౨౨౭౫ ॥

అన్యోన్యప్రత్యనీకా కృతిముపదిశతి స్పష్టమేవోప
దిష్టాయస్మిన్నాత్మ నీత్యాదికవచసిభిదా సానియన్తృ
నిర్ణయామ్యే । జీవేశావప్యవిశ్లిష్టస్థితిముపదిశతస్సం
పరిష్వఙ్గవాక్యాత్ప్రాజ్ఞేనాజ్ఞేప్రభేదస్తత ఇహవిదిత
స్సంపరిష్వక్తరూపే ॥ ॥ ౨౨౮౫ ॥

అన్యారూఢేచ తేనప్రమితఇహ సమారోపతో భేద
యోగస్సాక్షీ వేశ్వరైక్యన్న భవతిసుపచంసర్వమా
నోపరుద్ధమ్ । నాప్యత్రానుష్ఠితే నారతియుతమన
స్సంస్కృతౌ సాధనేనోన్ముక్తావిద్యస్య సంభావ్యతఇహ
తు పరేణైక్యమస్యస్వరూపే ॥ ॥ ౪౪౯౫ ॥

నావిద్యాహార్దతదహరార్కతిమిర తపనవత్ప్రత్యనీకస్వ
భావాద్వైక్యాహార్కస్తత్త్వోక్తం స్ఫుటమిహపరమా
త్మైతిపద్యేపురాణే । పద్యార్థస్త్వేవమత్రైతావ్యైక
మితిపరమాత్మాత్మనోరైక్యమేత న్మిథ్యాదృష్ట్యం యద
న్యద్యతఇహ నహితద్ద్రవ్యతాంగచ్ఛతీతి ॥ ౪౫౦౫ ॥

అ ॥ అథ శాస్త్రోపసంహారగతస్య విభేదజనకఇత్యాదిశ్లోకస్య అర్థం వక్ష్యన్ అర్థాన్తరపరత్వం వ్యుదస్యతి - ఐక్యమిత్యాదినా

టీ ॥ తత్ర ప్రథమం కిమాత్మనాం స్వరూపైక్యపరమిదం వచనమ్, ఉత జీవపరైక్యపర మితివికల్ప్య దూష్యతే, విభేదేత్యస్మిన్ శ్లోకేతు — విభేదజనకఇత్యాది శ్లోకేతు, జీవవర్గ ఐక్యన్నో కథయతి - జీవాత్మసమూహో పరస్పరైక్యన్న ప్రతిపాదయతీత్యర్థః. జీవేశయోః తత్ - ఐక్యమ్, నచకథయతీత్యనుషఙ్గేణాన్వయః, కుతఇత్యత్రాహ - జీవైక్యమితి జీవైక్యమ్ - జీవానాంపరస్పరైక్యమ్, కథితరీత్యైవనిషిద్ధంబోధ్యమిత్యన్వయః. ఉక్తశ్రుతిస్మృత్యర్థాపత్తిలౌకికార్థాపత్తిప్రభృతిభిరితికథితరీత్యేత్యస్యార్థః. ద్వితీయంపక్షందూషయతి - జీవేశయోరితి- తన్వాత్మవత్ - శరీరాత్మనోరివ విరుద్ధధర్మవత్త్వాదిత్యర్థః. ప్రత్యక్త్వ పరాక్త్వజడత్వాజడత్వ నిత్యత్వ పరిణామిత్వాదభి విరుద్ధధర్మైః యథా దేహాత్మనోర్భేదః, తథా జీవ

పరయోరపి హేయార్హత్వోభయలిఙ్గత్వ నియామ్యత్వ నియన్తృ
త్వాదిభి ర్విరుద్ధధర్మైరైక్యన్నోపపద్యతఇత్యర్థః. విరుద్ధధర్మ
వత్త్వే ప్రమాణమాహ - శ్రౌతవాచఇతి - ద్వాసుపర్ణేతి ద్వాసు
పర్ణాసయుజాఇతి, ఋతమితి - ఋతంపిబన్తావితి అన్తఃప్రవిష్టేతి—
అన్తఃప్రవిష్టశ్శాస్తేతిచ శ్రౌతవాచః - శ్రుతివాక్యాని, భేదంహి ఉశ
న్తి - భిద్యతే అనేనేతి భేదఃభేదకాకారోవిరుద్ధధర్మయోగః, తం
ప్రతిపాదయన్తీత్యర్థః, సచవిరుద్ధధర్మః కర్మఫలభోక్తృత్వ తద
భావ నియామ్యత్వ నియామకత్వాదిరితిభావః, నకేవలంశ్రుతిస్వార
స్యాజ్జీవపరభేదః, అస్మిన్నపిప్రబన్ధేదృశ్యతఇత్యాహ - శాస్త్రేపీతి—
అస్మిన్ శాస్త్రేపి - అస్మిన్ విష్ణుపురాణేపి, ససర్వేతి - ససర్వభూత
ప్రకృతింవికారానిత్యాదినా, సమస్తేతిచ- సమస్తకల్యాణగుణాత్మకో
సావిత్యాదినాచ, పరాణాంపరఇతి-పరఃపరాణామిత్యాదినాచ, సకలా
ఇతి-సకలానయత్రక్లేశాదయస్సన్తీత్యాదినాచ, అవిద్యేతిచాపి - అవి
ద్యాకర్మసంజ్ఞాన్యాతృతీయాశక్తిరిష్యతే, ఇత్యాదినాచ, వారంవార
మ్ - భూయోభూయః, జీవేశభేదమ్, వదతి, మునిరిత్యధ్యాహారః, నకే
వలముక్తశ్రుతిపురాణాభ్యాముక్తార్థనిర్ణయః, బ్రహ్మసూత్రేష్వ
పిజీవేశభేదస్పష్టమేవప్రతీయతఇత్యాహ - సూత్రేపీతి - శ్రుతిశిఖరగి
రా- జీవేశభేదప్రతిపాదక వేదాన్తవాక్యేన, ఉభయేపీతి- ఉభయేపిహి
భేదేనైనమధీయతఇతి, అధికమితి - అధికన్తుభేదనిర్దేశాదితి, భేదేతి-
భేదవ్యపదేశాచ్చేతి, అత్రసూత్రఇతి - ఏవంరూపేబ్రహ్మసూత్రే.
సూత్రకృన్మునిః, తావుభౌబ్రహ్మజీవౌభిన్నౌ ప్రాహేత్యన్వయః.
ఉక్తసూత్రాణాంవిషయవాక్యమేవ జీవపరభేదప్రతిపాదకం వివిచ్య
దర్శయతి - అన్యోన్యేతి - అన్యోన్యప్రత్యనీకాకృతిముపదిశతి -
అన్యోన్యవ్యావర్తకధర్మం ప్రతిపాదయతి, యస్తిష్ఠన్నాత్మనీత్యా

దికవచసి - య ఆత్మని తిష్ఠన్నిత్యాదివాక్యే నియన్తుర్నియామ్యాభి
దా - నియన్తుః పరస్మాన్నియామ్యే జీవే నభేదః, స్పష్టమేవోపదిష్టా -
స్పష్టమేవప్రతిపాదిత ఇత్యర్థః. సుషుప్తిదశాయాం జీవస్య ప్రాజ్ఞేనసం
పరిష్వక్తస్య అవస్థితిప్రతిపాదక వాక్యాన్తరాదపి ప్రాజ్ఞేనాత్మనాసం
పరిష్వక్త ఇత్యాదికాద యాంజీవపరయోర్భేదః ప్రతీయత ఇత్యాహ-
జీవ ఇతి - జీవే సౌషుప్తికావస్థితిముపదిశతః - జీవనిష్ఠసుషుప్తికాలీనా
వస్థాంప్రతిపాదయతః, సంపరిష్వఙ్గవాక్యాత్ - ప్రాజ్ఞేనాత్మనాసం
పరిష్వక్త ఇత్యాదికాజ్జీవస్య ప్రాజ్ఞపరిష్వఙ్గప్రతిపాదకాద్వాక్యాత్,
ఇహసంపరిష్వక్తరూపే అజ్ఞే - అస్మిన్సంపరిష్వక్తస్వరూపే అజ్ఞే
జీవే, ప్రాజ్ఞేన - ప్రాజ్ఞాత్, ప్రభేదః, విదితః - ప్రతీత ఇత్యర్థః. అత్ర
వాక్యే ప్రాజ్ఞేనేతి పరస్యాత్మనస్సర్వజ్ఞత్వమ్, నబాహ్యంకిఞ్చనవేద
నాన్తరమితి జీవస్యాజ్ఞత్వఞ్చ పరస్య పరిష్వఞ్జకత్వమ్, జీవస్యపరిష్వ
క్తత్వఞ్చ, ప్రతిపాదితమితి జీవపరయోర్భేద ప్రతిపాదకత్వమస్య
వాక్యస్య, వాక్యాన్తరాదపి ప్రాజ్ఞేనాత్మనా అన్వారూఢ ఇత్యాది
కాత్ తయోర్భేదసిద్ధిమాహ - అన్వారూఢ ఇతి - తేన - పరేణ,
అన్వారూఢే - ఇహ - అస్మిన్ జీవే, సమారోహతః - సమారోహణ
కర్తృభూతాత్పరమాత్మనః - భేదయోగః, భిన్నత్వమ్, ప్రమితః—
ప్రాజ్ఞేనాత్మనా అన్వారూఢ ఇతి వాక్యాత్ ప్రతిపాదితమిత్యర్థః.
ఉక్తశ్రుతిపురాణ సూత్రైర్విరుద్ధత్వా జ్జీవేశ్వరైక్యమయుక్తమి
త్యాహ - తస్మాదితి - ఉక్తోపనిషత్పురాణవచన సూత్రాణాం బ్రహ్మ
వేద బ్రహ్మైవ భవతీత్యాదివాక్య విరోధాద తత్పరత్వమిత్యాశఙ్క్య
పరిహరతి - నాపీతి - అత్ర సంసృతౌ, అరతియుతమనసః - విరక్తి
యుక్తచేతసః - అనుష్ఠితేనసాధనేన, ఉన్ముక్తావిద్యస్యాస్య - నివృత్తా
విద్యస్యాస్య పురుషస్య, స్వరూపే, పరైక్యన్న సంభావ్యత ఇతి యోజ

న; కుత ఇత్యత్రాహ - నేతి - తిమిరతపనవత్ - అన్ధకారసూర్యావివ, ప్రత్యనీకస్వభావౌ - విరుద్ధస్వభావౌ - అవిద్యార్హతదర్హౌ — అవిద్యాయోగ్యజీవతదయోగ్యపరమాత్మానౌ, ఐక్యార్హౌ న స్తః - అభేదార్హౌ న భవత ఇత్యర్థః. అవిద్యార్హతదనర్హయోర్జీవపరమాత్మనోరైక్యం న యుజ్యత ఇత్యత్ర పరమాత్మాత్మనోర్యోగ ఇతి విష్ణుపురాణవచనం ప్రమాణయతి - తథోక్తమితి - ఇహ పురాణే పరమాత్మేతి పద్యే స్ఫుటం తథోక్తమిత్యన్వయః, పరమాత్మాత్మనోరితి శ్లోకస్యార్థమాహ - పద్యార్థస్త్వితి - పరమాత్మాత్మనోరైక్యం తాత్త్వికమితీష్యతే, కైశ్చిదిత్యధ్యాహారః, ఏతన్మిథ్యా. యత ఇహ యదన్యద్ద్రవ్యమ్, తత్తద్ద్రవ్యతాం న గచ్ఛతి హి, ఇతి పద్యార్థ ఇత్యన్వయః, ఇష్యత ఇత్యన్తం శ్లోకపూర్వార్ధస్యార్థః. ఏతన్మిథ్యేత్యారభ్య తద్ద్రవ్యతాం గచ్ఛతీత్యన్తముత్తరార్ధస్యార్థః.

శ్రీ॥ ముక్తస్య తు తద్ధర్మతాపత్తిరేవేతి భగవద్గీతాసూక్తమ్, ఇదం జ్ఞానముపాశ్రిత్య మమ సాధర్మ్యమాగతాః । సర్గేఽపి నోపజాయన్తే ప్రలయే న వ్యథన్తి చ) ఇతి, । ఇహాపి (ఆత్మభావం నయత్యేనం తద్బ్రహ్మధ్యాయినం మునే । వికార్యమాత్మనశ్శక్త్యా లోహమాకర్షకో యథే) తి, । ఆత్మభావమ్ - ఆత్మనస్స్వభావమ్, నహ్యేకవ్యక్తిస్వరూపాపత్తిరాకృష్యమాణస్య, వక్ష్యతి చ (జగద్వ్యాపారవర్జం ప్రకరణాదసన్నిహితత్వాచ్చ, భోగమాత్రసామ్యలిఙ్గాచ్చ, ముక్తోపసృప్యవ్యపదేశాచ్చే) తి, వృత్తిరపి (జగద్వ్యాపారవర్జం సమానో జ్యోతిషేతి, ద్రమిడభాష్యకారశ్చ (దేవతా సాయుజ్యాదశరీరస్యాపి దేవతావత్సర్వార్థసిద్ధిస్స్యా) దిత్యాహ,

శ్లో ॥ ముక్తస్యబ్రహ్మధర్మాన్వయముపదిశతా తేన సాదృశ్యమేవప్రోక్తం గీతాసు మోక్షప్రకరణ ఇదమిత్యత్ర నైవైతదైక్యమ్ । అత్రాప్యుక్తం స్వశక్త్యాసయతి పునరముం ధ్యాయినః స్వాత్మభావం - బ్రహ్మైతల్లోహసాకర్షకవదవహిత భుక్త్యన్తముఖ్యైకకార్యమ్ ॥ ॥ ౪౫౧౫ ॥

ఇత్యాత్మేత్యాదిపద్యేన మతమిహ పరబ్రహ్మణైకత్వమస్మిన్ - లోహేఽభేదో హినా కర్షకత ఇతి తదా స్యాద్విధర్మా సపక్షః । కిన్త్వత్రాస్యానుకారో భవతి పునరిహాకర్షకస్యాత్మభావో - లోహే తద్ధర్మయోగాత్మక ఇతి స ఇహాపీదృగేవాత్మభావః ॥ ౪౫౨౫ ॥

ముక్తైర్బ్రహ్మస్వధర్మాన్వయ ఇహ కథితో వక్ష్యతీదం జగద్వ్యాపారేత్యత్రాస్య భోగేత్యపి చ భగవతా భోగమాత్రేణ సామ్యమ్ । సూత్రైర్ముక్తోపసృప్యేతి చ వదతి పరబ్రహ్మణో ముక్తభేదం ప్రాప్యప్రాప్తృత్వధర్మైర్హి తమిహ సదృశో జ్యోతిషేత్యాహ వృత్తౌ ॥ ॥

ముక్తస్య బ్రహ్మసామ్యం జగదితి చ జగత్ సృష్టికర్తృత్వాదివర్జమ్ భాష్యే సర్వార్థసిద్ధ్యాదిభిర్విరచితే దేవతాసామ్యముక్తమ్ ॥ ॥ ౪౫౪ ॥

అ ॥ అథ బ్రహ్మవేద బ్రహ్మైవ భవతీత్యాదివాక్యనిర్వాహం బహుశ్రుత్యన్తరావిరోధేన వక్ష్యన్ ముక్తస్య బ్రహ్మసామ్యాపత్తిరేవ మోక్ష ఇత్యాహ - ముక్తస్యేతి—

టీ॥ గీతాసు మోక్షప్రకరణే ముక్తస్య బ్రహ్మధర్మాన్వయముపదిశతా, భగవతేత్యధ్యాహారః, బ్రహ్మగతానన్దాదిగుణయోగమ్ ఉపదిశతా భగవతా, తేన-బ్రహ్మణా, ఇదమిత్యత్ర - ఇదం జ్ఞానముపాశ్రిత్యేత్యాదౌ, సాదృశ్యమేవ ప్రోక్తమ్, న కేవలం శాస్త్రాన్తరే అత్రాపి ముక్తస్య భేదప్రతిపత్తిరస్తీత్యాహ - అత్రాపీతి - ఆత్మేత్యాదిపద్యే - ఆత్మభావం నయత్యేనం తద్బ్రహ్మధ్యాయినం మునే। వికార్యమాత్మనశ్శక్త్యా లోహమాకర్షకో యథేతిపద్యే, ఆకర్షకః, హుతభుక్కాన్తముఖ్యః - దహనాయస్కాన్తముఖ్యపదార్థః, వికార్యం లోహమివ. బ్రహ్మైతత్, ధ్యాయినం స్వశక్త్యా స్వాత్మభావం నయతీతి, అత్రాపి - అస్మిన్ పురాణేపి, ఉక్తమ్ - ప్రతిపాదితమిత్యర్థః.

నన్వత్రాప్యాత్మభావమిత్యస్య స్వైక్యమిత్యేవ అర్థః కిన్న స్యాదిత్యాశఙ్క్య తథా సతి దృష్టాన్తదార్ష్టాన్తికయోర్వైరూప్యం స్యాత్, నహి లోహాకర్షకయోరైక్యమిష్టమితి పరిహరతి - నమతమితి. అస్మిన్ ముక్తౌ, ఇహ - అస్మిన్ శ్లోకే, పరబ్రహ్మణైకత్వమ్ - పరబ్రహ్మణా స్వరూపైక్యమ్, న మతమ్ — నాభిప్రేతమ్, కుత ఇత్యత్రాహ - లోహ ఇతి - లోహాకర్షకయోర్భేదో న హీతి - తదా, స పక్షః దృష్టాన్తః, విధర్మా స్యాత్ - దార్ష్టాన్తికతో విరూపస్స్యాత్, అతః దృష్టాన్తదార్ష్టాన్తికయోస్సధర్మత్వసంపత్తయే, శ్లోకే ఆత్మభావః, ఆత్మనోనుకార ఏవ సాదృశ్యాదిరూపో వక్తవ్యః, ఈదృశాత్మభావప్రా ముక్తేపి బ్రహ్మధర్మాన్వయరూప ఇహ ప్రతీయత ఇత్యాహ - కిన్త్వితి

ఉక్తార్థే సూత్రకారసమ్మతిమాహ - వక్ష్యతీతి. అస్య ముక్తస్య, ఇదమ్ - భగవతా భోగమాత్రేణ సామ్యమ్, జగద్వ్యాపారేత్యత్ర - జగద్వ్యాపారవర్జమిత్యత్ర, భోగేత్యపి చ - భోగమాత్రసామ్య

విజ్ఞాదితిసూత్రేచ, వక్ష్యతి - సూత్రకారఇతిశేషః, నకేవలంసామ్య ప్రతిపాదనమాత్రాన్ముక్తబ్రహ్మణోర్భేదః, ప్రాప్యత్వప్రాప్తృత్వ రూపభేదనియతధర్మప్రతిపాదనాదపి తత్సిద్ధిరిత్యాహ - సూత్రఇతి- ప్రాప్యప్రాప్తృత్వధర్మాహితమ్ - ప్రాప్యత్వప్రాప్తృత్వధర్మా హితమ్, తాదృశధర్మనిమిత్తకమ్, పరబ్రహ్మణోముక్తభేదమ్—, ముక్తోపసృప్యేతిసూత్రేచ, ముక్తోపసృప్యవ్యపదేశాదితిసూత్రేపి, వదతి - ప్రతిపాదయతీత్యర్థః. ఉక్తార్థేసూత్రకారాశయవిదాం వృత్తికారాణాంగ్రన్థంప్రమాణతయాఉదాహరతి - సదృశోజ్యోతిషే తి- యద్యపినేయమానుపూర్వీవృత్తిగ్రన్థే దృశ్యతే, అపితుసమా నోజ్యోతిషేత్యేవ, తథాపి సదృశోజ్యోతిషేతితదర్థానువాదఇతి నానుపపత్తిః, సదృశోజ్యోతిషేతివృత్తౌముక్తస్య బ్రహ్మసామ్యమా హేతి సంబన్ధః, అత్యన్తసామ్యస్యఐక్యరూపత్వాత్ తద్వ్యావృత్తయే జగద్వ్యాపారవర్జమిత్యనేన జగత్సృష్టికర్తృత్వాదివర్జంబ్రహ్మసామ్య మాహేతి పూర్వేణాన్వయః, ఉక్తార్థేద్రమిడభాష్యసమ్మతిమాహ- భాష్యఇతి . ముక్తస్యేత్యనుషఙ్గః, ద్రమిడవిరచితేభాష్యే ముక్తస్య సర్వార్థసిద్ధ్యాదేవతా సామ్యముక్తమిత్యన్వయః, అభీష్టసకలార్థ సిద్ధ్యై అవాప్తసమస్తకామత్వేన, ముక్తస్య, దేవతాసామ్యమ్ - పర మాత్మ సామ్యమ్ఉక్తమిత్యర్థః.

శ్రీ॥ శ్రుతయశ్చ (యఇహాత్మానమనువిద్యవ్రజన్త్యేతాంశ్చ సత్యాన్ కామాన్, తేషాం సర్వేషు లోకేషు కామచారోభవతి * బ్రహ్మవిదాప్నోతిపరమ్ * సోశ్నుతేసర్వాన్ కామాన్ సహబ్రహ్మణా విపశ్చితా ఏతమానన్దమయమాత్మానముపసంక్రమ్య ఇమాన్‌లోకా న్ కామాన్నీకామరూప్యనుసంచరన్ * సతత్రపర్యేతి * రసోవైసః, రస

హేయ్యవాయంలబ్ధ్వానన్దీభవతి * యథానద్యస్స్యన్దమానాస్సముద్రే అస్తంగచ్ఛన్తినామరూపేవిహాయ, తథావిద్వాన్నామరూపాద్విముక్తః పరాత్పరంపురుషముపైతి దివ్యమ్ * తథావిద్వాన్ పుణ్యపాపేవిధూయనిరఞ్జనఃపరమంసామ్యముపైతీత్యాద్యాః.

శ్లో ॥ ఆమ్నాయేకామచారంవదతిహి యఇహాత్మాన
మిత్యాదివాక్య - మ్ముక్తౌబ్రహ్మేతివాణీపరపురుషమి
యన్తద్విదఃప్రాప్యమాహ । సర్వాన్ కామాన్
వచస్సోశ్నుతఇతిచ సతతప్రీతిముక్తౌశభేదంబ్రూతేవా
ణీరసోవైసఇతిచరసలాభాత్స్వమానన్దయోగమ్ ॥ ॥

ఆత్మానన్త్వేనమీశంసుఖమయ ముపసంక్రమ్యలోకా
నిమాన్నైస్వకామాన్ కామరూపీ సతమనుచరతీత్యేత
మిత్యాదికాహ । అస్తంగచ్ఛన్తిసిన్ధౌసరితఇహయ
థానామరూపానుపేతా - ఏవంవిద్వాన్ వినాతేపర
పురుషముపైతీత్యప్యాచద్యశ్రుతి ॥ ॥ ౪౫౬ ॥

బ్రూతేపుణ్యేతివాణీవిదుపి.తుసుకృతాఘోజ్ఝితేబ్ర
హ్మసామ్యనైరఞ్జన్యేనయుక్తైపరమతఉచితోనైశము
క్తైక్యవాదః ॥ ॥ ౪౫౭ ॥

అ ॥ ముక్తౌజీవపరయోర్భేదశ్రుతీర్దర్శయతి - ఆమ్నా
యేతి—

టీ ॥ ఆమ్నాయే - శ్రుతౌ, యఇహాత్మానమిత్యాదివాక్యమ్ యఇహాత్మానమనువిద్యప్రవ్రజన్త్యేతాంశ్చ సత్యాన్ కామాన్, తేషాం సర్వేషులోకేషుకామచారోభవతీతివాక్యమ్, ముక్తౌ - ముక్తాత్మని,

కామచారమ్. స్వేచ్ఛాసఞ్చారమ్, వదతిహి - ప్రతిపాదయతీత్యర్థః. అనేనవాక్యేన ముక్తస్యబ్రహ్మణోభేద అర్థాత్సిద్ధ్యతీతి భావః, బ్రహ్మేతివాణీయమ్ అత్రాప్యామ్నాయఇత్యస్యానుషఙ్గః. బ్రహ్మవిదాప్నోతిపరమితీదంవాక్యమ్, తద్వదః- బ్రహ్మోపాసకస్య,ప్రాప్యమాహ - ప్రాప్యమవ్రోచదిత్యర్థః. అనేనచవాక్యేన ప్రాప్యత్వప్రాప్తృత్వరూపభేదకధర్మయోగాత్ ప్రాప్యస్యబ్రహ్మణః ప్రాప్తుర్ముక్తస్యచ భేదసిద్ధ్యతీతిభావః, ఉక్తవాక్యవివరణరూపంసోశ్నుతఇత్యాదివాక్యం వివృణ్వన్ తస్య సతత్రపర్యేతీత్యాదివాక్యస్యచనిరుక్తభేదసాధకత్వమాహ - సర్వాన్కామాన్ వచస్సోశ్నుతఇతి చసతత్రేతి - సోశ్నుతే సర్వాన్కామాన్, సతత్రపర్యేతీతిచవచః, ఆమ్నాయఇత్యస్య అత్రాప్యనుషఙ్గః, ముక్తేశభేదమ్, ఆహేత్యనుషఙ్గః, ముక్తబ్రహ్మణోభేదం ప్రత్యపాదయదిత్యర్థః. అథరసోవైసఇత్యాదికంవాక్యన్ముక్తభేదసాధకం వివృణోతి - బ్రూతఇతి - రసోవైసఇతిచ వాణీ - ఆమ్నాయఇత్యస్యాత్రాప్యనుషఙ్గాత్, రసోవైసః రసగ్ంహ్యేవాయం లబ్ధ్వానన్దీభవతీత్యామ్నాయవాణీత్యర్థః. రసలాభాత్ - రసస్య - పరమాత్మనః, లాభాత్, స్వమానన్దంబ్రూతే - స్వకీయమానన్దయోగంప్రతిపాదయతీత్యర్థః. యల్లాభాద్యస్యానన్దిత్వమ్, తయోరైక్యన్నసంభవతీతి నిరుక్తవాక్యాన్ముక్తబ్రహ్మణోభేదసిద్ధ్యతీతిభావః,

అథ ఏతమానన్దమయమాత్మాన ముపసంక్రమ్యేత్యాదివాక్య ముక్తబ్రహ్మభేదసాధకమితి తద్వివృణోతి - ఆత్మానమితి - సుఖమయమ్ - ఆనన్దమయమ్, ఏనమాత్మానమీశమ్ - ఏనం పరమాత్మానంసర్వేశ్వరమ్, ఉపసంక్రమ్య - ప్రాప్య, అయఞ్చ ఏతమానన్దమయమాత్మాన ముపసంక్రమ్యేత్యస్యార్థః, కామాన్- కా

మ్యమానసకలభోగయుక్తః కామరూపీ - తదనుగుణైచ్ఛికరూపవాన్, సః - ముక్తః, తమ్ - పరమాత్మానమ్, అనుచరతి - అనుసంచరతి, అయఞ్చ ఇమాన్ లోకాన్ కామాన్నీ కామరూప్యనుసఞ్చరన్నిత్యస్యార్థః. ఇతి, ఏతమిత్యాదికా వాణీ ఆహేతి వాణీత్యస్యానుషఙ్గేణాన్వయః, అథ యథానద్య ఇత్యాదికం వాక్యముక్తిపరన్నిరుక్తభేదప్రతిపాదకమితి తదర్థమాహ - అస్తంగచ్ఛన్తీతి - వినా తే-నామరూపే వినా, శిష్టంస్పష్టమ్ తథావిద్వాన్ పుణ్యపాపే విధూయ నిరఞ్జనః పరమం సామ్యముపైతీతి వాక్యముక్తస్య బ్రహ్మసామ్యప్రతిపాదకతయా సామ్యస్య భేదగర్భతయా బ్రహ్మభేదం ప్రతిపాదయతీతి తస్య వాక్యస్య తత్సాధకత్వేన తద్వివృణోతి - బ్రూత ఇతి - పుణ్యేతి వాణీ - పుణ్యపాపే విధూయ నిరఞ్జనః పరమం సామ్యముపైతీతి వాణీ, ఇహాపి నను - ఇహ బ్రహ్మవిది, సుకృతాఘోజ్ఝితే - నివృత్తపుణ్యపాపే, నైరఞ్జన్యేన యుక్తే - నిరఞ్జనత్వోపేతే ముక్తే, పరం బ్రహ్మసామ్యం బ్రూత ఇత్యన్వయః. నిగమయతి - అత ఇతి - అతః - తస్మాత్, ఇహ ఈశముక్త్యైక్యవాదః - బ్రహ్మముక్త్యైక్యవాదః - నోచితః - అనుపపన్న ఇత్యర్థః.

శ్రీ॥ పరవిద్యాసు సర్వాసు సగుణమేవ బ్రహ్మోపాస్యమ్, ఫలఞ్చైకరూపమేవ, అతోఽవిద్యావికల్ప ఇతి సూత్రకారేణైవ (ఆనన్దాదయః ప్రధానస్య * వికల్పోఽవిశిష్టఫలత్వాదిత్యాదిషూక్తమ్, వాక్యకారేణ చ సగుణస్యైవోపాస్యత్వమ్, విద్యావికల్పశ్చోక్తః, (యుక్తం తద్గుణకోపాసనాత్) ఇతి. భాష్యకృతా వ్యాఖ్యాతఞ్చ (యద్యపి సచ్చిత్త) ఇత్యాదినా. బ్రహ్మవేద బ్రహ్మైవ భవతీత్యత్రాపి (నామరూపాద్విముక్తః పరాత్పరం పురుషముపైతి దివ్యమ్ * నిరఞ్జనః పరమః

సామ్యముపైతి * పరంజ్యోతిరుపసంపద్య స్వేనరూపేణాభినిష్పద్యతే) ఇత్యాదిభిరైకార్థ్యాత్ ప్రాకృతనామరూపాభ్యాం వినిర్ముక్తస్య నిరస్తతత్కృతభేదస్య జ్ఞానైకాకారతయా బ్రహ్మప్రకారతోచ్యతే, ప్రకారైక్యేచ తత్త్వవ్యవహారో ముఖ్యఏవ, యథా సేయం గౌరితి.

శ్లో॥ సర్వత్ర బ్రహ్మవేద్యం సగుణమిహ పరోపాసనే సూత్రకారో - విద్యావైకల్పికత్వం తదుదితఫలమప్యేకరూపం హి వక్తి । ఆనన్దేత్యాదికే వై మునిరిహ చ వికల్పోఽవిశిష్టేతి సూత్రే నాస్త్యేష్టన్నిర్గుణోపాసనమిహ న చ ముఖ్యైతిదన్యా చ మోక్షౌ ॥ ౪౫౭ ॥

ఏతేనేదన్నిరస్తం భవతి పరవిదో నిర్గుణప్రాప్తిరిష్టా - సా చైక్యస్యైవ తత్సాధనమపి చ భవేద్వేదనన్నిర్గుణస్య । తస్మాదన్యత్ప్రతీతం సగుణమవరమిత్యస్య విద్యాఫలం యత్తత్ప్రోక్తం ప్రోక్తవాక్యోదితగుణసహితబ్రహ్మసాయుజ్యరూపమ్॥ ॥ ౪౫౮ ॥

సోఽయం మోక్షస్తు గౌణో యత ఇహ వివిధో భాగ్యభేదః ప్రతీతో ముఖ్యో మోక్షస్తు భేదోజ్ఝిత పరవిగుణబ్రహ్మణాఽభిన్నతేతి । విద్యాయానైవకస్యామపి చ విగుణతా సూత్రకారైరధీతా నానన్దాదౌ వినాపి ప్రభవతి హి పరోపాసనం మోక్షసిద్ధ్యై ॥ ॥ ౪౫౯ ॥

విద్యావైకల్పికత్వానుగుణఫలభిదా శూన్యతా నిర్గుణాప్తిం ప్రత్యాచష్టే హి సాన్యాద్యదిఫలభిదయా దుర్వచసాన్యద్వికల్పః । ఆహైవం వాక్యకారస్సగుణవి

షయకోపాస్తివిద్యావికల్పా స్పష్టంయుక్తస్తదిత్యాది
కవచసిగుణోయుక్తశబ్దోదితోఽర్థః ॥ ॥ ౪౬౮ ॥

తద్యుక్తంప్రాప్యభూతంభవతి గుణయుతోపాసనాది
త్రయంస్యాద్వాక్యార్థో భాష్యకారోఽప్యవృణుతత
మివమంయద్యపీత్యాదివాక్యాత్ । ఆమ్నాయోబ్ర
హ్మవేదేత్యుపదిశతి పరబ్రహ్మణైక్యంన్న ముక్తౌ కిన్త్వ
స్మిన్‌బ్రహ్మసామ్యంవదతి పునరయన్నామరూపప్ర
హాణాత్ ॥ ॥ ౪౬౯ ॥

తాదర్థ్యన్నామరూప ప్రవిలయయుతత్వాత్ప్రాప్తిము
త్థాయుసంపద్యావిర్భావవశ్చ శంసచ్ఛ్రుతిశిఖరగణై రే
తదైకార్థ్యయోగాత్ ప్రోక్తంబ్రహ్మప్రకారత్వ
మిహభవతినై ప్రాకృతాన్నామరూపాన్ని ముక్త
స్సైత్యుత్థాఖిలవివిధభిదావర్జితస్యాస్యపుంసః ॥ ॥

జ్ఞానైకాకారతాతోఽనపునరిహ తదేకత్వమేభిర్వచో
భి - మోక్షముక్తస్య భేదాన్వితమిహ నిఖిలైర్ని
ర్దిశద్భిర్విరోధాత్ । తద్ధర్మైక్యేచతత్త్వే వ్యవ
హరణమిదమ్ముఖ్యమిష్టంయథాహ - సేయంగౌరిత్య
ముఖ్యానహిఫణితిరియంవక్తిసాధర్మ్యమేవ ॥ ॥

అ॥ అథ సగుణోపాసకస్య సగుణబ్రహ్మప్రాప్తిం వదన్త్యైతాః శ్రుతయః, నతు పరబ్రహ్మవిదః పరబ్రహ్మప్రాప్తిమ్; పరంబ్రహ్మతు నిర్గుణమేవ, తత్ప్రాప్తౌ నిర్గుణోపాసనమేవసాధనమ్; తత్ప్రాప్తిరేవముఖ్యో మోక్ష ఇత్యాశఙ్క్య తథావిధమోక్షః, తథావిధమోక్ష

సాధనన్నిర్గుణోపాసనఞ్చ అలీకమ్, సూత్రకారాననుమతత్వాత్ ఇతి పరిహరతి - సర్వత్రేతి—

టీ॥ ఇహాపరోపాసనే సర్వత్ర - పరవిద్యాసు సర్వాస్వపి, సూత్రకార స్సగుణంబ్రహ్మవేద్యం విద్యావికల్పం తదుదితఫలమప్యేకరూపంహి వక్తీత్యన్వయః, పరవిద్యాసు సర్వాసు చ సగుణస్యైవ ఉపాస్యత్వకథనా న్నిర్గుణస్య ఉపాస్యత్వం పరాభిమతన్న సూత్రకృదభిమతమితి భావః. నిర్గుణబ్రహ్మప్రాప్తిమోక్షరూపత్వం విద్యావికల్పేన సర్వాసాంవిద్యానా మేకజాతీయఫలకత్వం పరిహరతీత్యుక్తంభవతి; సూత్రకృతా కుత్ర తథోక్తమిత్యత్రాహ. ఆనన్దేతీతి - ఆనన్దేత్యాదికే - (ఆనన్దాదయఃప్రధానస్య) ఇత్యాది సూత్రే, ఇహ వికల్పోఽవిశిష్టేతిసూత్రే చ - (వికల్పోఽవిశిష్టఫలత్వాదిత్యత్ర)సూత్రే చ, వక్తీత్యన్వయః, ఆనన్దాదయః ప్రధానస్యేతి సూత్రే పరోపాసనే సగుణంబ్రహ్మవేద్యంవక్తి, వికల్పోఽవిశిష్టఫలత్వాదితిసూత్రే విద్యావైకల్పికత్వం తదుదితఫలమప్యేకరూపంహి వక్తీతి క్రమేణాన్వయః, ఏతేన సూత్రకృత్తాత్పర్యంఫలితమాహ - నాస్యేతి - అస్య - సూత్రకృతః, ఇహ - సూత్రే, నిర్గుణోపాసనన్నేష్టమ్ - నాభిప్రేతమ్, ముఖ్యేతరదన్యౌ - ముఖ్యగౌణౌ, మోక్షౌ చ, న - నాభిప్రేతావిత్యర్థః.

ఏతేన పరకీయాక్షేపోనిరస్తఇత్యాహ - ఏతేనేతి - ఏతేన - సూత్రకృదభిప్రాయస్యైవంరూపస్యకథనేన, పరవిదః - పరబ్రహ్మోపాసకస్య, నిర్గుణప్రాప్తిః - నిర్గుణబ్రహ్మప్రాప్తిః, ఇష్టా— అభీష్టాఫలమిత్యర్థః. తాదృశనిర్గుణ బ్రహ్మప్రాప్తింవివినక్తి- సా చేతి - సాచ - నిర్గుణబ్రహ్మప్రాప్తిశ్చ, తేనైక్యమ్-

తైన - బ్రహ్మణా, ఐక్యమ్ - అభేదః, బ్రహ్మవేద బ్రహ్మైవ భవతీతి శ్రుతిసిద్ధ ఇత్యర్థః. తత్సాధనమపి, నిర్గుణస్య వేదనం భవేత్ - నిర్గుణబ్రహ్మణ ఉపాసనం భవేత్, తస్మాత్ - ప్రాప్యభూతాన్నిర్గుణబ్రహ్మణః, అన్యత్ - వ్యతిరిక్తమ్, అపరమ్ — అముఖ్యమ్ సగుణమ్ - సగుణం బ్రహ్మ, అస్య - సగుణస్య, విద్యాఫలమ్ - ఉపాసనఫలమ్, ఇతి ప్రతీతమ్, ఇతి వేదాన్తవాక్యైః ప్రతీతమిత్యర్థః. నిరుక్తసగుణోపాసనఫలం సగుణబ్రహ్మసాయుజ్యమితి నిరుక్తమేవార్థం వివృణోతి - తత్ప్రోక్తమితి - ప్రోక్తవాక్యోదితగుణసహితబ్రహ్మసాయుజ్యరూపం తత్ప్రోక్తమిత్యన్వయః, సోఽశ్నుతే సర్వాన్ కామాన్ సహ బ్రహ్మణా విపశ్చితేతి పూర్వోక్తవాక్యప్రతిపాద్యసగుణబ్రహ్మసాయుజ్యరూపం సగుణోపాసనఫలం ప్రోక్తమిత్యర్థః.

తావతా మోక్షస్య ఈదృశత్వే తదర్థం సగుణోపాసనస్యైవావశ్యకతేతి నిర్గుణోపాసనా తార్కైవేత్యత ఆహ - సోఽయమితి - సోఽయం మోక్షస్తు, గౌణః - అముఖ్య ఇత్యర్థః. కుత ఇత్యత ఆహ - యత ఇతి - యతః - యస్మాద్ధేతోః, ఇహ - అస్మిన్ మోక్షే, వివిధో భోగ్యభేదః - జక్షత్క్రీడన్నిత్యాదిష్వనేకప్రకారో భోగ్యభేదః, ప్రతీతః - ప్రతీయతే, తస్మాదిత్యర్థః, తర్హి ముఖ్యో మోక్షః క ఇత్యత ఆహ - ముఖ్య ఇతి - ముఖ్యో మోక్షస్తు - భేదోజ్ఝితపరవిగుణబ్రహ్మణాఽభిన్నతా - సజాతీయవిజాతీయభేదోజ్ఝితనిర్గుణబ్రహ్మణాఽభేదః, ఇతీ- ఇతీదమ్, నిరస్తమితి పూర్వేణాన్వయః, నిరాసప్రకారమేవ పూర్వోక్తం విశదయతి- విద్యాయామితి - కస్యామపి విద్యాయామ్ - కస్మిన్నప్యుపాసనే, సూత్రకారైః, విగుణతా - నైర్గుణ్యమ్, నైవాధీతా - నైవ ప్రతిపాదితమిత్యర్థః. సర్వత్రైవ [illegible]పాసనే ఆనన్దాదీనాముపాస్యత్వ ప్రతి

పాదనాన్నిర్గుణోపాసనస్య మోక్షహేతుత్వశఙ్కాం దూరోత్సారితేత్యాహ - నాసన్దాదీనితి - పరోపాసనమాసన్దాదీన్ వినాపి మోక్షసిద్ధ్యై నప్రభవతీత్యన్వయః,

నిర్గుణబ్రహ్మణా అభేదరూపముఖ్యమోక్షః పరాభీష్టః విద్యావికల్పస్య తదనుగుణ ఫలాభేదస్య చ సూత్రకృతా ప్రతిపాదనాన్నిరస్త ఇత్యాహ - విద్యేతి - విద్యావైకల్పికత్వానుగుణ ఫలభిదాశూన్యతా - విద్యావికల్పోపయోగి ఫలభేదరాహిత్యమ్, నిర్గుణాప్తింప్రత్యాచష్టేహి - నిర్గుణబ్రహ్మప్రాప్తిరూపమోక్షన్నిరాకరోతి హీత్యర్థః. నిరాకరణప్రకారమాహ — సాస్యాదితి - సా - విద్యా, ఫలభిదయా యదిస్యాత్ - ఫలభేదసహితా యదిస్యాత్, తదా, వికల్పోదువచస్స్యాత్ - వికల్పోక్తుమశక్యస్స్యాదిత్యర్థః; అయంభావః, ఏకజాతీయఫలకానామేవవిద్యానాం వికల్పఉపపద్యతే, కస్యాశ్చిద్విద్యాయా అధికఫలకత్వేతయా విద్యయాసాకం విద్యాన్తరస్యవికల్పోన యుజ్యతఇతి; ఉక్తార్థే సూత్రకారాభిప్రాయవిదాం వాక్యకారాణాంసమ్మతిమాహ - ఆహేతి - ఏవమ్ - ఉక్తప్రకారేణ, వాక్యకారః - యుక్తస్తదిత్యాదికవచసి - (యుక్తంతద్గుణకోపాసనాత్) ఇతివాక్యే, సగుణవిషయకోపాస్తి విద్యావికల్పే స్పష్టమాహేత్యన్వయః, వాక్యస్థయుక్తశబ్దస్యార్థమాహ - గుణీతి - గుణీ - గుణయుక్తః, యుక్తశబ్దోదితోర్థః. యుక్తశబ్దవాచ్యార్థః.

వాక్యస్యోక్తస్య సముదితార్థమాహ — తద్యుక్తమితి - గుణయుతోపాసనాత్ - గుణవిశిష్టోపాసనాత్, తద్యుక్తమ్ - గుణయుక్తమ్, ప్రాప్యభూతంభవతి హీత్యయంవాక్యార్థ

స్యాదిత్యన్వయః, ఉక్తవాక్యకారవాక్యస్య భాష్యకారైఃకృతం వివరణమాహ - భాష్యకారోపీతి - భాష్యకారః—, యద్యపీత్యాదివాక్యాత్ - యద్యపిసచ్ఛిత్తఇత్యాదివాక్యాత్, తమిమమ్ - ఉక్తమిమమర్థమ్, వ్యవృణుత - వ్యవృణోదిత్యర్థః. తథాహి ముక్తావభేదశ్రుతేః కాగతిరిత్యత్రాహ - ఆమ్నాయఇతి - బ్రహ్మవేదేత్యామ్నాయః - బ్రహ్మవేదబ్రహ్మైవ భవతీతివేదః, ముక్తపరబ్రహ్మణైక్యముపదిశతి - కిన్త్వయంపునః, నామరూపవిహీనాద్బ్రహ్మసామ్యంవక్తీత్యన్వయః, బ్రహ్మణా ఐక్యప్రతిపాదకస్య ఉక్తవాక్యస్య తత్సామ్యపరత్వంకథమిత్యాశఙ్క్య-నామరూపాద్విముక్తః పరాత్పరంపురుషముపైతిదివ్యమ్ * నిరఞ్జనఃపరమంసామ్యముపైతి * అస్మాచ్ఛరీరాత్ సముత్థాయ పరంజ్యోతిరుపసంపద్య స్వేనరూపేణాభి నిష్పద్యతే) ఇత్యాదిశ్రుతిభిరైకార్థ్యాత్తదావశ్యకమిత్యాహ - తాదర్థ్యమితి - తాదర్థ్యమ్ - బ్రహ్మవేదబ్రహ్మైవభవతీత్యస్య బ్రహ్మసామ్యార్థకత్వమ్, నామరూపప్రవిలయయుతతత్ప్రాప్తిమ్, నామరూపవినిర్మోకోపేతస్య బ్రహ్మప్రాప్తిమ్, ఉత్థాయసంపద్యావిర్భావఞ్చ ఉత్థాయబ్రహ్మ సంపద్యస్వరూపావిర్భావఞ్చ, శంసచ్ఛ్రుతిశిఖరగణైః-ప్రతిపాదయద్వేదాన్తవాక్యగణైః, ఏతదైకార్థ్యయోగాత్— బ్రహ్మవేదబ్రహ్మైవభవతీతివాక్యస్య ఏకార్థతాయోగబలాత్, సిద్ధమిత్యధ్యాహారేణయోజనా, నామరూపప్రవిలయయుతతత్ప్రాప్తిః నామరూపాద్విముక్తః పరాత్పరంపురుషముపైతి దివ్యమితి వాక్యప్రతిపన్నా, ఉత్థాయసంపద్యావిర్భావః, అస్మాచ్ఛరీరాత్సముత్థాయ పరంజ్యోతిరుపసంపద్య స్వేనరూపేణాభి నిష్పద్యతఇతివాక్యప్రతిపన్నఇతిభావః, ఉక్తంబ్రహ్మవేదబ్రహ్మైవభవతీతి వాక్యాద్బ్రహ్మసా

మ్యమ్ముక్తస్యకేనరూపేణేతి జిజ్ఞాసాంపరిహరన్ తాదృశవాక్యస్య అర్థంఫలితమాహ - ప్రోక్తమితి - ఇహ - అస్మిన్ బ్రహ్మవేదబ్రహ్మైవభవతీతివాక్యే, బ్రహ్మప్రకారత్వమ్ బ్రహ్మణోయఃప్రకారః, తద్వత్త్వమ్, ప్రాకృతాన్నమరూపాద్యముక్తస్య - ప్రాకృతనామరూపవవర్జితస్య, తదుత్థాఖిలవివిధభిదావర్జితస్య - తదధీనాఖిలవిధభేదవర్జితస్య, అస్యపుంసః - అస్యముక్తస్యపురుషస్య, ప్రోక్తంభవతీత్యన్వయః, కేనాకారేణబ్రహ్మ ప్రకారవత్త్వమ్ముక్తస్యేత్యత్రాహ— జ్ఞానైకాకారతాత ఇతి - ఉక్తవాక్యస్యబ్రహ్మసామ్యపరత్వే పూర్వోక్తవేదాన్తవాక్యానామైకార్థ్యంహేతురుక్తః, బ్రహ్మణాఐక్యపరత్వే శ్రుత్యన్తరవిరోధమపి దూషణమాహ - నపునరితి - ఇహ - అస్మిన్ వాక్యే, తదేకత్వమ్ - బ్రహ్మైకత్వమ్, నపునఃప్రోక్తమిత్యనుషఙ్గేణాన్వయః కుతఇత్యత్రాహ - ఏభిరితి - ఇహాముక్తస్య భేదాన్వితమోక్షసన్నిదిశద్భిః—, నిఖిలైరేభిర్వచోభిః - నిఖిలైఃప్రోక్తవాక్యైః, విరోధాత్ - విరోధప్రసఙ్గాదిత్యర్థః. ననుబ్రహ్మవేదబ్రహ్మైవభవతీతివాక్యస్య బ్రహ్మనిష్ఠధర్మవత్త్వార్థకత్వే గౌణత్వంస్యాదిత్యాశఙ్క్య పరిహరతి - తద్ధర్మైక్యఇతి - తద్ధర్మైక్యే- తద్ధర్మేణ స్వనిష్ఠధర్మస్యైక్యే, తత్త్వవ్యవహరణమిదమ్-స్వస్యతత్త్వవ్యవహారోయమ్, ముఖ్యమిష్టమ్ - ముఖ్యోభిప్రేతః, ఉదాహరతి - యథావేతి - సేయంగౌరితిఫణితిరముఖ్యానభవతిహీత్యన్వయః, యదితస్యాముఖ్యత్వమ్, తర్హితస్యాఃకోర్థఇత్యత్రాహ - ఇయంవక్తిసాధర్మ్యమేవేతి - ఇయమ్ - సేయంగౌరితిఫణితిః, సాధర్మ్యమేవ— తద్గోసాధర్మ్యమేవ, వక్తి - ప్రతిపాదయతీత్యర్థః, అన్యథాతస్యాఅముఖ్యత్వంస్యాదితిభావః.

(శ్లో॥ అత్రాపి విజ్ఞానం ప్రాపకం ప్రాప్యం పరం బ్రహ్మణి పార్థివ।
ప్రాపణీయ స్తథైవాత్మా ప్రక్షీణాశేషభావనః) ఇతి పరబ్రహ్మధ్యానా
దాత్మా పరబ్రహ్మవత్ప్రక్షీణాశేషభావనః, కర్మభావనా, బ్రహ్మభా
వనా, ఉభయభావనా చేతి భావనాత్రయరహితః ప్రాపణీయ ఇత్యభిధా
య (క్షేత్రజ్ఞః కరణీ జ్ఞానం కరణం తస్య వై ద్విజ। నిష్పాద్య ముక్తికా
ర్యం హి కృతకృత్యం నివర్తతే) దితి కరణస్య పరబ్రహ్మధ్యానరూప
స్య ప్రక్షీణాశేషభావనాత్మస్వరూప ప్రాప్త్యా కృతకృత్యత్వేన నివృ
త్తివచనాద్ధ్యానవత్సిద్ధ్యనుష్ఠేయమిత్యుక్త్వా (తద్భావభావమాపన్న
స్తదాసౌ పరమాత్మనా। భవత్యభేదీ భేదశ్చ తస్యాజ్ఞానకృతో భవేత్,
ఇతి ముక్తస్య స్వరూపమాహ - తద్భావః, బ్రహ్మణో భావః, స్వభావః,
న తు స్వరూపైక్యమ్, తద్భావభావమాపన్న ఇతి ద్వితీయభావశబ్దాన
న్వయాత్, పూర్వోక్తార్థవిరోధాచ్చ, యద్బ్రహ్మణః ప్రక్షీణాశేష
భావనత్వమ్, తదాపత్తి స్తద్భావభావాపత్తిః, యదైవమాపన్న స్త
దా అసౌ పరమాత్మనా అభేదీ భవతి - భేదరహితో భవతి, జ్ఞానైకా
కారతయా పరమాత్మనా ఏకప్రకారస్యాస్య తస్మాద్భేదో దేవాదిరూ
పః, తదన్వయో ఽస్య కర్మరూపాజ్ఞానమూలః, న స్వరూపకృతః, స తు
దేవాదిభేదః పరబ్రహ్మధ్యానేన మూలభూతాజ్ఞానరూపే కర్మణి విన
ష్టే హేత్వభావాన్నివర్తత ఇత్యభేదీ భవతి. యథోక్తమ్ (ఏకస్వరూప
భేదస్తు బాహ్యకర్మవృతిప్రజః। దేవాదిభేదే ఽపధ్వస్తే నాస్త్యేవావ
రణో హి సః) ఇతి, ఏతదేవ వివృణోతి (విభేదజనకే జ్ఞానే నాశమాత్యా
న్తికం గతే। ఆత్మనో బ్రహ్మణో భేదమసన్తం కః కరిష్యతి) ఇతి, విభేదః.
వివిధో భేదః, దేవతిర్యఙ్మనుష్యస్థావరాత్మకః, యథోక్తం శౌనకేనాపి
(చతుర్విధోఽపి భేదోఽయమ్మిథ్యాజ్ఞాననిబన్ధన) ఇతి; ఆత్మని జ్ఞానరూపే
దేవాదిరూపవివిధభేదహేతుభూత కర్మాఖ్యాజ్ఞానే పరబ్రహ్మధ్యా

నైన ఆత్యన్తికనాశంగతేసతి హేత్వభావాదనన్తం పరస్మాద్బ్రహ్మణ ఆత్మనో దేవాదిరూపభేదం కః కరిష్యతీత్యర్థః । అవిద్యాకర్మసంజ్ఞా న్యేతిహ్యత్రైవోక్తమ్.

శ్లో॥ సామ్యంముక్తస్య సంవేదయతి భగవతా ముక్త
మోక్షప్రకారం వ్యాకుర్వఞ్ఛ్లోకజాతే మునిరపి భగ
వానత్రవిష్ణోఃపురాణే । ప్రాప్తైరుక్త్వానుబన్ధానిత్రియ
మఃహాపురతః ప్రాపకంజ్ఞానమీశం ప్రాప్యంవిజ్ఞానమి
త్యాదికవచసితథా ప్రాపణీయఞ్చజీవమ్ । ౧౬౪ ॥

కర్మబ్రహ్మాత్మధియా న్వయ్యఖిలవిధమనోభావనా
తోవిముక్తంబ్రహ్మజ్ఞానేన తద్వద్విలసిత నిజరూపేణ
సంపన్నమేనమ్ । ధ్యానస్యాపాద్యముక్తిం తతఇహ
కృతకృత్యస్యచోక్తస్వరూపే స్థితేరిత్యస్తివిరామం
వదతివచసి చాసిద్ధికార్యన్తముక్త్వా ॥ ౧౬౫ ॥

ప్రాప్తస్వాభావభావంభవతిఖలు తదాసావభేదీవిభేద
స్తస్యాజ్ఞానాహితోऽసావితివచసి తదిత్యాహముక్తస్య
స్వరూపమ్ । తద్భావస్తుస్వభావోऽయమిహభగ
వతోऽనస్వరూపైక్యమస్తి తహిర్యత్రశ్రూయమా
ణానఖలు సముచితాభావశబ్దద్విరుక్తిః ॥ ౧౬౬ ॥

ప్రోక్తశ్చార్థే విరోధోऽపితుభవతి పునర్భావనా
ప్రోజ్ఝితత్వమ్ - ప్రాక్తస్తస్యస్వభావస్తదుపహితతత
యాయాన్త్వభేదీపరేణ । జ్ఞానైకాకారతస్యాది
దినాతదితివచో వ్యక్తిగూఢాభిసంధిః భేదో దేవాది
రూపస్త్వనుతితఉదితః కర్మణోనస్వతో వై ॥ ౧౬౭ ॥

సోయన్దేవాదిభేదోఽగతవతి భగవద్ధ్యానతో జ్ఞానరూపే
కర్మణ్యస్మిన్నతిష్ఠేత్ స్వజనకవిరహాదిత్యభేదీతి
వక్తి । ప్రోక్తం హ్యేకస్వరూపాత్మన ఉదితభిదా బా
హ్యాకర్మావృతేర్యా । ధ్వస్తే దేవాదిభేదే న భవతి
తిఖలు సాఽనావృతిర్హ్యేష ఆత్మా ॥ ౮౬౮ ॥

ఇత్యేకైత్యస్యసేయం వివృతిరిహ విభేదేతిపద్యం విభే
దః ప్రోక్తో దేవాదిభేదో వివిధ ఇహ జగౌ శౌనకోఽప్యేవ
మేవ । మిథ్యాజ్ఞానాహితత్వం చతురితి తు చతుర్ధా
స్థితేఽస్మిన్ విభేదేఽజ్ఞానేఽజ్ఞానస్వరూపాత్మని సురనృ
ముఖాశేషభేదావహేఽస్మిన్ ॥ ౮౬౯ ॥

కర్మాఖ్యే నాశమాత్యన్తికమనుభజతి బ్రహ్మణో
ధ్యానతః కోఽస్తం భేదం కరిష్యత్యముమితి తు విభే
దేతిపద్యాభిసన్ధిః । కర్మణ్యజ్ఞానశబ్దః ప్రథిత ఇదమ
విద్యేతి చాత్రైవ గీతన్తన్ముక్తిబ్రహ్మసామ్యం కథి
తవచన తస్పష్టమత్ర ప్రతీతమ్ ॥ ॥ ౮౭౦ ॥

అ॥ న కేవలం యోగసంగ్రహారమ్భే, విస్తరేఽప్యవ్యవహితేషు పూర్వశ్లోకేషు విష్ణుపురాణేఽస్మిన్ ముక్తబ్రహ్మణోర్భేదప్రతిపత్తిరస్తీత్యాహ - సామ్యమితి—

టీ॥ అత్ర విష్ణోః పురాణే - అస్మిన్ విష్ణుపురాణే, ముక్తస్య భగవతా సామ్యమ్ - ముక్తమోక్షప్రకారం వ్యాకుర్వఞ్ఛ్లోకజాతే - ముక్తస్య మోక్షప్రకారం విశదీకుర్వతి శ్లోకసమూహే, భగవాన్ మునిరపి - భగవాన్ పరాశరో మునిరపి, సంవేదయతి - ప్రతిపాదయతీత్యర్థః. సామ్యప్రతిపాదనేన ముక్తబ్రహ్మణోర్భేదస్సిద్ధ్యతీతి భావః;

కుత్రేత్యథోక్తమిత్యత్ర ముక్తస్యముక్తిప్రకారంప్రతిపాదయచ్ఛ్లోకం తద్భావభావమిత్యాదికం వ్యాచిఖ్యాసుస్తదుపోద్ఘాతతయావిజ్ఞానం ప్రాపకమిత్యాదిశ్లోకద్వయం వ్యాచష్టే - ప్రాప్తేతి - పురతఃవిజ్ఞాన మిత్యాదికవచసి - విజ్ఞానం ప్రాపకంప్రాప్యపరే బ్రహ్మణిపార్థివ ప్రాపణీయస్తథైవాత్మాప్రక్షీణాశేషభావనః) ఇతిశ్లోకే, జ్ఞానంప్రాపకమ్, ఈశంప్రాప్యమ్, తథాజీవఃప్రాపణీయఇత్యర్థః బ్రహ్మాత్మభయా స్వయ్యఖిలవిధమనోభావనాతోవిముక్తమ్, బ్రహ్మజ్ఞానేనతద్వద్విలసితనిజరూపేణసంపన్నమ్, ప్రాప్తేనుబన్ధత్రియముక్త్వాక్షేత్రేతివచసి- క్షేత్రజ్ఞఃకరణీజ్ఞానంకరణంతస్యవై ద్విజ । నిష్పాద్యముక్తికార్యంహి కృతకృత్యన్నివర్తతే) దితిశ్లోకే, ఇహజీవే - ముక్తిమ్మోక్షమ్ - ఆపాద్య - ఉత్పాద్య, కృతకృత్యస్య - కృతార్థస్య, ధ్యానస్య, ఉక్తస్వరూపే - భావనాత్రయనిర్ముక్తప్రోక్తముక్తస్వరూపే, విరామంవదతి - నివృత్తింప్రతిపాదయతి, వచసీత్యస్యవిశేషణమ్, ఆసిద్ధి - మోక్షపర్యన్తమ్, తత్ - ధ్యానమ్ - కార్యమ్ - కర్తవ్యమ్, ఉక్త్వా తదితివచసి - తద్భావభావమాపన్నస్తదాసౌపరమాత్మనా । భవత్యభేదీభేదశ్చ తస్యాజ్ఞానకృతో భవే) దితిశ్లోకే, తద్భావభావంప్రాప్తః — అసౌముక్తజీవః, తదా - ముక్తిదశాయామ్, అభేదీభవతి - తస్య — ముక్తస్య అసౌ, విభేదః - వివిధోభేదః, అజ్ఞానాహితః - అజ్ఞాననిబన్ధనః, ఇతి ముక్తస్వరూపమాహ మునిరితి మునిశబ్దాధ్యాహారేణాన్వయః, నన్వస్మిన్శ్లోకే స్తద్భావభావమాపన్న ఇత్యనేన ముక్తస్య బ్రహ్మభావం బ్రహ్మైక్యం ప్రతిపాదయతి, భేదస్య అజ్ఞానకృతత్వప్రతిపాదనేన భేదస్య అతాత్త్వికత్వమేవసిద్ధ్యతీత్యస్మదభీష్టమేవసిద్ధమ్, ఇత్యాశఙ్క్య శ్లోకస్థతద్భావశబ్దస్య అర్థమాహ - తద్భావస్త్వితి - ఇహ

అస్మిన్ శ్లోకే, తద్భావస్తు - తద్భావశబ్దార్థస్తు, అస్మిన్ ముక్తాత్మని, భగవతస్స్వభావః, భగవతోనస్వరూపైక్యమ్, భగవత ఇత్యస్యాత్రాపి వ్యనుషఙ్గేణాన్వయః, కుత ఇత్యత్రాహ - తర్హీతి - తర్హి - తద్భావశబ్దస్య బ్రహ్మైక్యపరత్వే, అత్ర - అస్మిన్ వచనే, శ్రూయమాణా భావశబ్దద్వయుక్తిర్నసముచితేత్యన్వయః, ముక్తస్య బ్రహ్మభావస్యైవ ఐక్యరూపో యదీహ వివక్షితస్స్యాత్, తర్హి తద్భావమాపన్న ఇత్యత ఏవ వివక్షితార్థలాభాద్ద్వితీయభావశబ్దో నిరర్థకస్స్యాదితి భావః;

దూషణాన్తరమాహ - ప్రోక్తస్యేతి - అర్థవిరోధశ్చ ప్రోక్తః, హేయప్రత్యనీకత్వహేయార్హత్వయోరేకస్మిన్నసంభవాదర్థవిరోధాజ్జీవబ్రహ్మణోరైక్యమితి భావః. తర్హి భావశబ్దస్య స్వభావపరత్వే కో వా బ్రహ్మణస్స్వభావో ముక్తస్యేత్యత్రాహ - అపిత్వితి భావనాప్రోజ్ఝితత్వమ్ - త్రివిధభావనోజ్ఝితత్వరూపః, ప్రోక్తః — ప్రతిపాదితః - తద్భావభావః - తద్భావభావశబ్దార్థస్తదీయస్వభావసదృశస్వభావః, తదుపహితతయా - తాదృశస్వభావయుక్తతయా అయమ్, ముక్తాత్మా, పరేణాభేదీ - పరమపురుషేణ అభేదీ - భేదకాకారశూన్యః, తుల్య ఇత్యర్థః, యది భావనాత్రయోజ్ఝితత్వమేవ ముక్తస్య బ్రహ్మసామ్యమ్, తర్హ్యచిత్తోఽపి తత్స్యాదిత్యత్రాహ — జ్ఞానైకాకారత ఇతి - న కేవలం భావనాత్రయోజ్ఝితత్వమాత్రం సామ్యప్రయోజకమ్, కిన్తు తద్విశిష్టజ్ఞానైకాకారత్వమితి నాతిప్రసఙ్గ ఇతి భావః, ఇతి తదితి వచోవ్యక్తిగూఢాభిసన్ధిః - తద్భావభావమాపన్న ఇత్యాదిశ్లోకవ్యక్తైరయమేవ గూఢాభిప్రాయ ఇత్యర్థః, భేదశ్చ తతస్యాజ్ఞానకృత ఇత్యస్యార్థమాహ - భేద ఇతి - దేవాదిరూపో భేదః,

కర్మణోఽనుమితస్సదితః - కర్మరూపాజ్ఞానాదుత్పన్నః, అయన్నస్వతః - న స్వాభావిక ఇత్యర్థః.

దేవాదిభేదస్సోఽయమ్, అజ్ఞానరూపేకర్మణ్యస్తి భగవద్ధ్యానతోఽగతవతి స్వజనకవిరహాత్, అస్మిన్నతిష్ఠేదితి తదా, అభేదీతి - అభేదీ భవతీతి భవత్యభేదీత్యస్యార్థ ఇత్యర్థః, భేదస్య దేవాదిరూపత్వే అజ్ఞానశబ్దస్య కర్మపరత్వేచ ప్రమాణమాహ — ప్రోక్తంహీతి - ఏకేతి - ఏకస్వరూపభేదస్తుబాహ్య కర్మవృతిప్రజః । దేవాదిభేదేఽపధ్వస్తే నాస్త్యేవావరణో హి స) ఇతిశ్లోకే, ఏకస్వరూపాత్మనః - జ్ఞానైకాకారత్వేన ఏకజాతీయాత్మనః, బాహ్యకర్మావృతేః - బాహ్యకర్మరూపావరణాత్, ఉదితభిదా - యా - ఉత్పన్నభేదోఽయః. దేవాదిభేదే ధ్వస్తే స న భవతి ఖలు - స భేదో నాస్తి ఖలు, కుత ఇత్యత్రాహ - అనావృతిర్హ్యేష ఆత్మేతి - ఏష ఆత్మా అనావృతిః - ఆవరణశూన్యో హి, ఇతి ప్రోక్తమిత్యన్వయః.

అయఞ్చ శ్లోక ఆదిభరతచరితే వర్తతే, ఏతద్వివరణరూపం విభేదజనకే జ్ఞానే, ఇత్యాదిశ్లోకం వ్యాచష్టే - అస్యైవేయం వివృతిరితి - విభేదేతిపద్యమ్, అస్య - ఏకస్వరూపేత్యాదిశ్లోకస్య, వివృతిః - శ్లోకస్థవిభేదశబ్దస్యార్థమాహ - ప్రోక్త ఇతి - ఇహ అస్మిన్ శ్లోకే, వివిధో దేవాదిభేదః, విభేదః ప్రోక్తః - విభేదశబ్దేనోక్త ఇత్యర్థః. భేదస్య దేవాదిరూపత్వే ప్రమాణమాహ - శౌనకోఽప్యేవమితి - చతురితి తు — చతుర్విధోఽపి భేదోఽయం మిథ్యాజ్ఞాననిబన్ధన) ఇతి తు, వచనే, చతుర్థాస్థితేఽస్మిన్ విభేదే మిథ్యాజ్ఞానాహితత్వం శౌనకోఽప్యేవమేవ జగాదిత్యన్వయః. జ్ఞానస్వరూపాత్మని - సురనృముఖాశేషభేదావహే, అస్మిన్ కర్మాఖ్యే అజ్ఞానే, బ్రహ్మణో ధ్యానతః, అత్యన్తికనాశే

మనుభజతి, అసన్తం భేదం కః కరిష్యతీతి విభేదేతి పద్యాభిసన్ధి, రిత్యన్వ యః, అజ్ఞానశబ్దస్య కర్మణి ప్రయోగస్తత్ర తత్రకృతఇతి తత్పరత్వ మస్య, అత్రైవ (అవిద్యాకర్మసంజ్ఞాన్యా తృతీయాశక్తిరిష్యతే)ఇతి కర్మణ్యవిద్యాశబ్దప్రయోగాచ్చేత్యాహ - కర్మణేతి - ఇదంకర్మ అవిద్యేతి, అత్రైవ - అస్మిన్నేవపురాణే, గీతమ్ - ప్రతిపాదితమిత్య ర్థః. శ్లోకార్థం నిగమయతి - తదితి . తజ్జన్యమ్ - కర్మజన్యమ్, ఏనం భేదమ్ - దేవాదిరూపంభేదమ్, అసన్తంకఇత్యత్రవాక్యే - అస న్తంకఃకష్యతీతి వాక్యే, హరతి - ప్రతిషేధతీత్యర్థః.

శ్రీ॥ క్షేత్రజ్ఞంచాపిమాంవిద్ధీత్యాదినా అన్తర్యామిరూపేణ సర్వస్య ఆత్మతయాఐక్యాభిధానమ్, అన్యథా క్షరస్సర్వాణిభూతాని కూటస్థోఽక్షరఉచ్యతే । ఉత్తమఃపురుషస్త్వన్యః) ఇత్యాదిభిర్వి రోధః; అన్తర్యామిరూపేణ సర్వేషామాత్మత్వ న్తత్రైవ భగవతా అభిహితమ్ (ఈశ్వరస్సర్వభూతానాం హృద్దేశేఽర్జునతిష్ఠతీతి, సర్వ స్యచాహంహృదిసన్నివిష్టఇతిచ, అహమాత్మాగుడాకేశసర్వభూతా శయస్థితఇతిచ తదేవోచ్యతే, భూతశబ్దోహ్యాత్మపర్యన్తఔహవచనః, యతస్సర్వేషామయమాత్మా, తతఏవ సర్వేషాం తచ్ఛరీరతయా పృ థగవస్థానం ప్రతిషిధ్యతే (నతదస్తివినాయత్స్యా) దితి; భగవద్వి భూత్యుపసంహారశ్చాయమితి తథైవాభ్యుపగన్తవ్యమ్, తతఇదము చ్యతే (యద్యద్విభూతిమత్సత్త్వం శ్రీమదూర్జితమేవవా । తత్తదే వావగచ్ఛత్వ - మ్మమతేజోంశసంభవమ్ * విష్టభ్యాహమిదం కృత్స్న మేకాంశేనస్థితోజగత్, ఇతి; అతః శాస్త్రేషు ననిర్విశేషవస్తుప్రతి పాదనమస్తి. నాప్యర్థజాతస్య భ్రాన్తత్వప్రతిపాదనమ్, నాపి చిద చిదీశ్వరాణాంస్వరూపభేదనిషేధః;

శ్లో॥ క్షేత్రజ్ఞం చేతి చాన్తర్యమయితురఖిలాత్మత్వ
మాహా చేదైక్య - మన్యా చేత్ప్రోక్తో భేదః కుత ఇతి పర
జీవాత్మనోస్స్యాద్విరుద్ధః । సర్వాన్తర్యామిణోహం
శ్వర ఇతి సకలాత్మత్వముక్తైవగీతం . సర్వస్యాత్మత్వ
మేవం సు విదితమహిమా స్మృతిపద్యేశ్రుతిష్వ ॥ ౪౭ ॥

ప్రోక్తో యో భూత శబ్దస్స తు వదతి పునస్సర్వతత్త్వపర్యా
న్త వేహం - సర్వేషాం సోయమాత్మాయుత ఇహ హ న తత్
దస్తీతి తద్విహభావాత్ । ప్రత్యాచష్టే ప్రపఞ్చస్థితి
మఖిలవిధే తత్పృథగ్భావయుక్తా - న్నబ్రహ్మాన్యం ప్ర
పఞ్చం కథితమిహ పురా విస్తరాత్స్వాం విభూతిమ్ ॥ ॥

ప్రక్రాన్తా యాత్ర చైతామితి తు భగవతా ప్రోక్త్యా
యా విభూతిస్తస్య ఏవోపసంహార ఇతి న తదితి స్యా
ద్యథోక్తార్థమేవ । ఊచే యస్యద్విభూతీత్యత ఇహ
భగవాన్ స్వాం విభూతిం ప్రపఞ్చం - కష్ట భ్యాత్యత్ర
చోచేన మత్రితి తహ తతో నినిఃశేషస్య శాస్త్రే ॥ ॥

నాపిభ్రాన్తత్త్వసంవేదనమఖిల విధస్యార్థజాతస్యనో
చిత్తద్భిన్నానీశ్వరాణామపి భవతి భిదా నాన్నిరోధ
ప్రవ్రహాప్ ॥ ॥ ౪౭౪౫ ॥

అ॥ అథ అద్వైతపరత్వేన ప్రోక్తం గీతావచనం వ్యాచష్టే-
క్షేత్రజ్ఞశ్చేతి—

టీ॥ క్షేత్రజ్ఞశ్చేతి చ - క్షేత్రజ్ఞంచాపి మాం విద్ధీతి శ్లోకేన చ,
అన్తర్యామిమముకః - సర్వాన్తర్యామిణో భగవతః, అఖిలాత్మత్వ

న్తదైక్యముచే, అఖిలజీవాత్మనాం శరీరిభావం తదైక్యమ్, ఊచే—
అప్యూచదిత్యర్థః. అన్యథా క్షరస్సర్వాణి భూతానీత్యారభ్య ఉత్త
మః పురుషస్త్వన్య ఇత్యన్తేన బద్ధముక్తభేదేన భిన్నానాం జీవానాం ప
రమాత్మనశ్చ భేదప్రతిపాదనం తత్రైవ విరుద్ధ్యత ఇత్యాహ - నోచేదితి.
నోచేత్ - ఉక్తశ్లోకస్య - జీవపరమాత్మనోః స్వరూపైక్యపరత్వే,
క్షర ఇతి - క్షరస్సర్వాణి భూతానీత్యాదినా - అత్ర - అస్యాం గీతా
యామ్, ప్రోక్తః పరజీవాత్మనోర్భేదః - ప్రతిపాదితః పరమాత్మజీవా
త్మనోర్భేదః, విరుద్ధస్స్యాదితి యోజనా, సామానాధికరణ్యోపపాద
కం సర్వాన్తరాత్మత్వం సర్వాన్తర్యామిణేహ కణ్ఠోక్తమపీత్యాహ
సర్వాన్తర్యామిణేతి - ఇహ సర్వాన్తర్యామిణా—, సకలాత్మత్వమ్-
సర్వాన్తరాత్మత్వమ్, అత్రైవ గీతమ్ - అత్రైవ గీతాయాం ప్రతిపాది
తమ్, ఇదమ్, సర్వాన్తరాత్మత్వమ్, సర్వస్యేత్యత్ర చ - సర్వస్యచా
హం హృది సన్నివిష్ట ఇత్యత్ర చ, సువిదితమ్ - సమ్యగ్విదితమ్, అహమా
త్మేతి పద్యే చ శ్రుతమ్ - అహమాత్మా గుడాకేశేతి పద్యే చ శ్రూయ
త ఇత్యర్థః.

ఈశ్వరస్సర్వభూతానాం హృద్దేశేఽర్జున తిష్ఠతీత్యత్ర భూత
శబ్దస్యాత్మపర్యన్తదేహపరత్వం భ్రామయన్ సర్వభూతానీతి అస్య
ఉత్తరార్ధేన లక్ష్యతే, నహిస్యాత్ సర్వాణి భూతాని ఇత్యపి ప్రయో
గాచ్చ, తదిదమాహ - ప్రోక్త ఇతి - ప్రోక్తో భూతశబ్దః - ఈశ్వరస్సర్వ
భూతానామిత్యత్ర, స తు, స్వాత్మపర్యన్తదేహం వదతీతి యోజనా.
అన్వయరూపేణోక్తస్య సర్వేషాం భగవదాత్మకత్వస్య శేషభూతో
యమ్ (నతదస్తీ) తివ్యతిరేకనిర్దేశస్తదనుగుణ ఏవేత్యభిప్రాయేణా
హ - సర్వేషామితి - సర్వేషాం సోఽయం యత ఆత్మా (తతః) తద్దేహ
భావాత్, అఖిలవిధప్రపఞ్చ - చరాచరతయా వివిధప్రపఞ్చ, తత్త్వా

ధగ్భనయుక్తాంస్థితిమ్, తద్వినాభావయుక్తాంస్థితిమ్, నతదస్తీతి—నతదస్తి వినాయత్స్యాన్మయాభూతం చరాచరమితి, ప్రత్యాచష్టే-పరిహరతీత్యర్థః, పరోక్తంబ్రహ్మణ్యప్రపఞ్చనిషేధపరత్వన్నతదస్తీత్యాదేః ప్రకరణవిరుద్ధమిత్యాహ - నబ్రహ్మణ్యమితి - పురా, విస్తరాత్, కథితమ్, ప్రపఞ్చంస్వాంభూతిమ్ - ప్రపఞ్చరూపస్వకీయవిభూతిమ్, నప్రత్యాచష్టే) ఇతి ప్రత్యాచష్టే ఇత్యస్యానుషఙ్గేణాన్వయః,

ఉపక్రమానుగుణ్యేనైవ ఉపసంహారవచనస్యార్థవర్ణనస్య కర్తవ్యత్వాత్ ఉపక్రమే (ఏతాంవిభూతింయోగఞ్చేతి ప్రపఞ్చస్య భగవద్విభూతిత్వేనోపక్రమాత్, నతదస్తీత్యుపసంహారేపి ప్రపఞ్చ భగవద్విభూతిత్వమేవ వక్తవ్యమ్, నతుప్రపఞ్చనిషేధపరత్వన్తస్యేత్యాహ - ప్రక్రాన్తేతి - అత్ర - అస్మిన్ప్రకరణే, యా, భగవతా, ఏతామితిప్రక్రాన్తా - ఏతాంవిభూతింయోగఞ్చేత్యుపక్రాన్తా, విభూతిః, తస్యా ఏవనతదిత్యుపసంహార ఇతి యథోక్తార్థమేవస్యాదితియోజనా, ప్రకరణస్యవిభూతిపరత్వం దర్శయతి - ఊచ ఇతి - యద్యద్విభూతీతి - యద్యద్విభూతి మత్సత్త్వంశ్రీమదూర్జితమేవవా, తత్తదేవావగచ్ఛత్వమ్మతేజోంశసంభవ) మితి, భగవాన్ప్రపఞ్చం స్వాంవిభూతిమూచ ఇత్యన్వయః, శ్లోకార్థః, విభూతిమత్ - నియామ్యవత్, శ్రీమత్ - భాగ్యసమృద్ధిమత్, ఊర్జితమ్ - బలవత్, తేజః - పరాభిభవనసామర్థ్యమ్, అంశః శాసనమ్, తేజోంశసంభవమ్, నియమనశక్త్యనుజ్ఞాపరాధీన మిత్యర్థః. విష్టభ్యేత్యత్రేచ - విష్టభ్యాహమిదంకృత్స్నమేకాంశేన స్థితో జగదిత్యత్రేచ, భగవాన్ప్రపఞ్చం స్వాంవిభూతిమూచ ఇతి పూర్వేణాన్వయః శాస్త్రస్యపరోక్తార్థకత్వాభావముపసంహరతి - నమతిరితి - తతః - శ్రుతియోజనాప్రభృతిప్రతిపాదితైర్న్యాయైరిత్యర్థః, ఇహ శాస్త్రే - అస్మిన్ శాస్త్రే,

నిర్విశేషస్య సమతిః - నిర్విశేషప్రతీతిర్నాస్తీత్యర్థః. అఖిలవిధ
స్యార్థజాతస్యాపి భ్రాన్తత్వసంవేదనమ్ . అఖిలవిధస్య పదార్థస
మూహస్య భ్రాన్తిసిద్ధత్వప్రతీతిరపి నాస్తీత్యర్థః. జగద్బ్రహ్మణోరైక
ద్రవ్యత్వపక్షే బ్రహ్మణస్సవిశేషత్వం జగతస్సత్యత్వఞ్చాపపన్నమితి
శఙ్కాయామాహ - నోచిదితి - చిత్తద్భిన్నాధీశ్వరాణామ్ - చిద
చిదీశ్వరాణామ్, స్వరూపాభిదానాన్నిరోధోఽపి, నోభవతీతి యోజనా
అత్రదూషణం పూర్వమేవ ప్రపఞ్చితమితి నాత్రోక్తమ్.

శ్రీ॥ యదప్యుచ్యతే, నిర్విశేషే స్వయంప్రకాశే వస్తుని దో
షపరికల్పితమీశేశితవ్యాద్యనన్తవికల్పం సర్వం జగత్, దోషశ్చ
స్వరూపతిరోధానవివిధవిచిత్రవిక్షేపకరీ సదసదనిర్వచనీయా అనా
ద్యవిద్యా. సా చావశ్యాభ్యుపగమనీయా, అనృతేన హి ప్రత్యూఢా
ఇత్యాదిభిశ్శ్రుతిభిః, బ్రహ్మణస్తత్త్వమస్యాదివాక్య సామానాధికర
ణ్యావగతజీవైక్యానుపపత్త్యా చ, సా చ న సతీ, భ్రాన్తిబాధయోరయో
గాత్, నాప్యసతీ, ఖ్యాతిబాధయోరయోగాత్, అతః కోటిద్వయవిని
ర్ముక్తేయమవిద్యేతి తత్త్వవిద ఇతి - తదయుక్తమ్, సా హి కిమాశ్రిత్య
భ్రమం జనయతి, న తావజ్జీవమాశ్రిత్య, అవిద్యాపరికల్పితత్వాజ్జీవభా
వస్య నాపి బ్రహ్మాశ్రిత్య. తస్య స్వప్రకాశజ్ఞానస్వరూపత్వేన అవిద్యా
విరోధిత్వాత్, సా హి జ్ఞానబాధ్యా అభ్యుపగతా, (జ్ఞానరూపం పరం
బ్రహ్మ తన్నివర్త్యమృషాత్మకమ్ (అజ్ఞానఞ్చేత్తిరస్కుర్యాత్ కః ప్ర
భుస్తన్నివర్తనే॥ జ్ఞానం బ్రహ్మేతి చేద్జ్ఞానమజ్ఞానస్య నివర్తకమ్॥
బ్రహ్మవత్తత్ప్రకాశత్వాత్తదపి హ్యనివర్తకమ్॥ జ్ఞానం బ్రహ్మేతి చేద్జ్ఞాన
మస్తి చేత్ స్యాత్ ప్రమేయతా। బ్రహ్మణోఽనుభూతిత్వం త్వయుక్త్యై
వ ప్రసజ్యతే॥ జ్ఞానస్వరూపం బ్రహ్మేతి జ్ఞానం తస్యా అవిద్యాయా

బాధకమ్, నస్వరూపభూతంజ్ఞానమ్, ఇతిచేన్న, ఉభయోరపిబ్రహ్మ
స్వరూప ప్రకాశత్వే సత్యన్యతరస్య అవిద్యావిరోధిత్వమ్, అన్యత
రస్యనేతి విశేషానవగమాత్, ఏతదుక్తంభవతి, జ్ఞానస్వరూపంబ్రహ్మ
త్యేనేనజ్ఞానేన బ్రహ్మణియస్స్వభావోఽవగమ్యతే, సః, బ్రహ్మణస్స్వ
రూపంప్రకాశత్వేన స్వయమేవప్రకాశతఇతి అవిద్యావిరోధిత్వే నక
శ్చిద్విశేషస్స్వరూప తద్విషయజ్ఞానయోరితి. కిఞ్చ అనుభవస్వరూపస్య
బ్రహ్మణోఽనుభవాన్తరాననుభావ్యత్వేన భవతోఽనతద్విషయం జ్ఞాన
మస్తి, అతోఽజ్ఞానమజ్ఞానవిరోధిచేత్, స్వయమేవ విరోధిభవతీతి నా
స్యబ్రహ్మక్రియత్వసంభవః, శుక్త్యాదయస్తుస్వయాథాత్మ్యప్రకాశే
స్వయమసమర్థాస్స్వాజ్ఞానావిరోధినస్తన్నివర్తనేవజ్ఞానాన్తరమ
పేక్షన్తే. బ్రహ్మతు స్వానుభవసిద్ధస్వయాథాత్మ్యమిత స్వాజ్ఞానవిరో
ధ్యేవ, తతఏవనివర్తకాన్తరం నాపేక్షతే, అథోచ్యేత, బ్రహ్మవ్య
తిరిక్తస్యమిథ్యాత్వజ్ఞానమజ్ఞానవిరోధీతి న, ఇదంబ్రహ్మవ్యతిరిక్తమి
థ్యాత్వజ్ఞానమ్ కింబ్రహ్మయాథాత్మ్యాజ్ఞానవిరోధి, ఉతప్రపఞ్చసత్యత్వ
రూపాజ్ఞాన విరోధీతి వివేచనీయమ్. నతావద్బ్రహ్మయాథాత్మ్యాజ్ఞాన
విరోధి, అతద్విషయత్వాత్, జ్ఞానాజ్ఞానయోరేక విషయత్వేహి వి
రోధః, ప్రపఞ్చమిథ్యాత్వజ్ఞానం తత్సత్యత్వరూపాజ్ఞానేన విరుధ్యతే,
తేనప్రపఞ్చసత్యత్వ రూపాజ్ఞానమేవబాధితమితి బ్రహ్మస్వరూపాజ్ఞా
నస్తిష్ఠత్యేవ, బ్రహ్మస్వరూపాజ్ఞానన్నామతస్య సద్వితీయత్వమేవ,
తత్తు తద్వ్యతిరిక్తస్యమిథ్యాత్వజ్ఞానేన నివృత్తమ్, స్వరూపన్తుస్వాను
భవసిద్ధమితిచేన్న, బ్రహ్మణోఽద్వితీయత్వం స్వరూపంస్వానుభవసిద్ధ
మితి తద్విరోధి సద్వితీయత్వరూపాజ్ఞానం తద్బాధశ్చనస్యాతామ్,
సద్వితీయత్వంధర్మః ఇతిచేన్న, అనుభవస్వరూపస్యబ్రహ్మణోఽను

ఖ్యాప్య ధర్మవిరహస్యాఽభవత్త్యైవ ప్రతిపాదితత్వాత్, అతో జ్ఞానరూపస్య బ్రహ్మణో నిరోధాదేవ నాజ్ఞానాశ్రయత్వమ్;

శ్లో ॥ యత్ప్రోక్తం సర్వభేదోజ్ఝితవపుషి పరే వస్తునిస్స్వ
ప్రకాశే - దోషాదీశే శ్రితవ్యాద్యఖిలవిధ జగత్కల్పి
తం సర్వమేతత్ । దోషశ్చానాద్యవిద్యా జనయతి
ఖలు సా తత్స్వరూపాపిధాన - న్నానాభ్రాన్తిం విచి
త్రామపి సదసదనిర్వాచ్యతైకస్వభావా ॥ ౪౭౫ ॥

సా చావశ్యాభ్యుపేయా శ్రుతిభిరపి తథా తత్త్వమస్యాదివాక్యోపాత్తార్థాపత్తితశ్చ శ్రుతిరియమనృతేనేతి చాన్యాపి చోక్తా । అర్థాపత్తిశ్చ తత్త్వం పదకథితపరబ్రహ్మజీవైక్యమేతద్భేదస్యావిద్యకత్వాన్నహి హానభవేత్తాత్త్వికం తద్వనేతి ॥ ॥ ౪౭౬ ॥

భ్రాన్తిర్బాధాచ్చ సత్యా న భవతి ఖలు సా ఖ్యాతిబాధా యతోఽతో నాసత్యప్యుక్తకోటిద్వయబహిరుదితా తత్త్వవిన్నిశ్చితేతి । నైతద్యుక్తం శ్రితాకం జనయతి జగతో భ్రాన్తిమేషా న జీవం జీవస్యావిద్యకత్వాచ్ఛ్రియతి న చ పరం బ్రహ్మ తత్ప్రత్యనీకమ్ ॥ ౪౭౭ ॥

బ్రహ్మేదం స్వప్రకాశా మతిరితి భవతీయస్త్వవిద్యావిరోధిన్యజ్ఞానం జ్ఞానబాధ్యం మతమితి కథమత్రేయమాస్థాతుమర్హే । అత్రార్థే జ్ఞానరూపం పరమితి భగవన్నాథమునుయుక్తే పద్యాన్యుద్భావ్యాన్యైతదర్థో మతిరనృతమయీ బ్రహ్మ చేత్ జ్ఞానరూపమ్ ॥ ॥

తద్బాధ్యా సాపిధత్తేహారిక ఇహాత్రాం వృత్తిరజ్ఞాన
హాన్తీరిజ్ఞానం బ్రహ్మేతితన్నాహారతియదిహితద్వార
యేత్యాపినోతత్ । జ్ఞానాత్మబ్రహ్మాభానంహ్యుభయగ
తమాతో నస్వరూపాద్విశేషో వృత్తేరిత్యతిభానంభవ
తియదిపరబ్రహ్మణోజ్ఞేయతాస్యాత్ ॥ ౪౭౯ ॥

తత్స్వీకారేపరిసక్తం కథితమననుభూతిత్వ మస్యత్వ
యేతిప్రోక్తశ్లోకాశమోయం విలసతి యదిహబ్రహ్మ
ణోస్యస్వభావః । వృత్త్యాభాత్యేవసోఽమత్యుపహతి
జనకో బ్రహ్మణిస్వప్రకాశే జ్ఞానస్యాస్యోపరోధేన
హిభవతి విశేషోధియశ్చాస్యచేతి ॥ ॥ ౪౮౦ ॥

కిఞ్చబ్రహ్మానుభూతాత్మకమితి నభవేత్తత్ప్రకారేణాను
భావ్యం జ్ఞానేనస్వప్రకాశో హ్యనుభవఇతరజ్ఞానగ
మ్యోనచాయమ్ । తన్నాస్యజ్ఞానమన్యత్తవమతమి
హతద్జ్ఞానమజ్ఞానబాధాం కుర్యాచ్చేద్బ్రహ్మకుర్యాత్స్వ
యమితినతదజ్ఞానమాశ్రిత్యతిష్ఠేత్ ॥ ॥ ౪౮౧ ॥

లోకేశుక్త్యాదికన్తుస్వయముపటుతయా స్వీయభానం
విధాతున్నస్వాజ్ఞానోపరోధకమమితిమతి సాపేక్షమ
స్యోపరోధే । బ్రహ్మైతత్స్వప్రకాశత్త్వవగతనిజ
యాథాత్మ్యమాత్మానుభూత్యా స్వాజ్ఞానస్యోపరోధేత్య
తఇహానపరోపేక్ష్యతేతన్నివృత్తౌ ॥ ॥ ౪౮౨ ॥

మిథ్యాత్వజ్ఞానమస్యస్యతు భవతి పరబ్రహ్మణోఽజ్ఞాన
హాన్త్రి త్యేవన్న జ్ఞానమేతత్కిము హరతి పరబ్రహ్మణో
జ్ఞానమస్య । కింవాసత్యత్వరూపం జగత ఇతి వికల్పే
త్రినాద్యోఽమతేస్తద్గ్రాహిత్వాసంభవాన్నహ్యపర
విషయకాజ్ఞానమత్రోఽవిరోధః ॥ ౪౮౩ ॥

సత్యత్వాఖ్యాస్యపక్షేత్వపితు పరిహారే జ్ఞానమేత
త్త్వవిద్యాం-తస్యాస్తద్ధీవిరోధాదత ఇయమమతిర్బ్ర
హ్మణస్స్థితైవ । సాహి బ్రహ్మస్వరూపామతిరిహ తు
భవేత్ సద్వితీయత్వమస్యై - తత్తు ప్రాగేవాన్యానృతత్వ
ప్రమితిపరిహృతస్తన్న చాజ్ఞానశేషః ॥ ౪౮౪ ॥

స్వంరూపంసిద్ధమేతత్స్వాగమితత ఇతి చేదద్వితీయస్వరూ
పే సిద్ధే సైషా ద్వితీయామతిరిహ తు కథంస్యాచ్చబా
ధః కుతోఽస్యాః । నైతద్బ్రహ్మస్వరూపమ్మతమపితు భవ
త్యద్వితీయత్వమేత - ద్ధర్మోఽత్రోనూక్తదోషప్రస
రణమితిచేత్తర్హిసిద్ధాన్తభఙ్గః ॥ ॥ ౪౮౫ ॥

బ్రహ్మణ్యత్రానుభూతౌ న భవదనుమతో హ్యస్యధ
ర్మోఽనుభావ్యానాత్రో బ్రహ్మణ్యవిద్యాన్వయ ఉచి
త ఇహ జ్ఞానరూపేవిరోధాత్ । ॥ ౪౮౬ ॥

అ॥ అథ అవిద్యాం దూషయితుం తద్విషయే పరోక్తమర్థమనువదతి - యత్త్వితి—

టీ॥ సకలభేదోజ్ఝితవపుషి . సకలభేదోజ్ఝితమ్ - వపుః - స్వరూపమ్, యస్య, తథావిధే నిర్విశేష ఇత్యర్థః. నిర్విశేషస్య

కథం భ్రమసంభవ ఇత్యత్రాహ - దోషాదితి - బ్రహ్మవ్యతిరిక్తదోషోఽస్తి చేదద్వైతహానిరిత్యత్రాహ - దోషశ్చేతి దోషస్య సద్భిన్నత్వాత్ ద్వితీయసద్వస్తురాహిత్యరూపాద్వితీయత్వస్య నహానిరితి భావః । అస్మిన్నర్థే పరోక్తాః శ్రుతిశ్రుత్యర్థాపత్తీర్దర్శయతి— శ్రుతిశ్చాస్తీతి - తత్ర శ్రుతిమాహ - శ్రుతిరియమితి - అనృతేనేతి యాం శ్రుతిరితి యోజనా, అనృతేన హి ప్రత్యూఢా ఇతీయం శ్రుతిరిత్యర్థః. అన్యాపి చోక్తా, అన్యా చ శ్రుతిః (తేషాం సత్యానామనృతమపిధానమిత్యాదికా) పూర్వైరుక్తేత్యర్థః. శ్రుత్యర్థాపత్తిం దర్శయతి అర్థాపత్తిశ్చేతి - తత్త్వంపదకథిత పరబ్రహ్మజీవైక్యం తాత్త్వికమ్ ఏతచ్చ భేదస్యావిద్యకత్వావహమ్, తద్వినా - భేదస్యావిద్యకత్వం వినా, నేతి - న సంభవతీతి, అర్థాపత్తిరితి యోజనా, తత్త్వమసీతి వాక్యే జీవబ్రహ్మణోస్తాత్త్వికమైక్యం ప్రతీయతే, తచ్చ భేదస్యావిద్యకత్వం సాధయతి - తద్వినా హ్యైక్యం న సంభవతీతి - సమానసత్తాకయోర్భేదాభేదయోర్విరోధాదితి భావః, తస్య సదసద్విలక్షణత్వముపపాదయతి - భ్రాన్తేరితి - భ్రాన్తైర్వార్థాచ్చ సా న సత్యా న భవతి ఖలు ఇతి యోజనా ఖ్యాతే, బాధాచ్చ సా, అసత్యాపి నేత్యాహ । ఖ్యాతిబాధావితి సత్యే భ్రాన్తిబాధయోరయోగాత్, అసతి చ నరశృఙ్గాదావివ ఖ్యాతిబాధయోరయోగాత్, ఉక్తకోటిద్వయవిలక్షణేత్యాహ- ఉక్తకోటిద్వయబహిరుదితేతి - సదసద్రూప కోటిద్వయబహిర్భూతేత్యర్థః. తత్త్వవిన్నిశ్చితేతి - ఏవం తత్త్వవిద్భిర్నిశ్చితేత్యర్థః. ఇతి యత్ప్రోక్తమ్, నైతద్యుక్తమితి యోజనా, ఆశ్రయానుపపత్తితిరోధానానుపపత్తిస్వరూపానుపపత్త్యనిర్వచనీయత్వానుపపత్తి, ప్రమాణానుపపత్తి, నివర్తకానుపపత్తి నివృత్త్యనుపపత్తిభి రవిద్యాం దూషయిష్యన్ ప్రథమమాశ్రయానుపపత్తిమాహ - శ్రితాం కమితి—

ఏషా జగతో భ్రాన్తిం కం శ్రితా జనయతీతి యోజనా, జీవమాశ్రి
త్యావిద్యా భ్రమం జనయతీతి పక్షం దూషయన్నాహ - న జీవమితి -
శ్రితా, జనయతీత్యనయోరనుషఙ్గాత్ జీవం శ్రితా న జనయతీత్యర్థః.
కుత ఇత్యత్రాహ - జీవస్యావిద్యకత్వాదితి - జీవస్యావిద్యాకల్పితత్వా
జ్జీవమాశ్రిత్య అవిద్యా భ్రమం జనయతీతి పక్షో న యుక్త ఇతి భావః,
పరం బ్రహ్మాశ్రిత్య అవిద్యా భ్రమం జనయతీతి పక్షం దూషయతి -
న చేతి - శ్రితా జనయతీత్యనయోరత్రాప్యనుషఙ్గః, తత్ప్రత్యనీకమ్,
అవిద్యాప్రతిభటమ్, పరం బ్రహ్మ. శ్రితా న జనయతీతి యోజనా,
తత్ప్రత్యనీకమితి హేతుగర్భవిశేషణమ్, జ్ఞానస్వరూపస్య బ్రహ్మణోఽ-
విద్యాప్రతిభటత్వాత్తత్ర తస్యాస్స్థితిర్న సంభవతీతి భావః, ఇదమేవో
పపాదయతి - బ్రహ్మేదమితి - ఇదం బ్రహ్మ - స్వప్రకాశమతి —
స్వప్రకాశజ్ఞానస్వరూపమ్, ఇతి - అతో హేతోః ఇయన్తు బ్రహ్మరూ
పాధీరియన్తు, అవిద్యావిరోధినీ - అజ్ఞాననివర్తకా, అజ్ఞానమ్ జ్ఞాన
బాధ్యత్వేన స్వీకృతమ్, ఇతి - అతో హేతోః, ఇయమ్ - అవిద్యా,
అత్ర - జ్ఞానరూపే బ్రహ్మణి. కథమాస్థాతుమర్హతి - కథం స్థాతుంక్ష
మేత్యర్థః. ఉక్తార్థసంవాదతయా శ్రీమన్నాథమున్యుక్తాని పద్యా
ని ఉపన్యస్తవ్యానీత్యాహ - ఉక్తార్థ ఇతి - జ్ఞానరూపం పరమితి -
భగవన్నాథమున్యుక్తపద్యాని - జ్ఞానరూపం పరం బ్రహ్మ తన్నివర్త్య
మ్మృషాత్మకమ్ । అజ్ఞానఞ్చేత్తిరస్కుర్యాత్కః ప్రభుస్తన్నివర్తనే ॥
జ్ఞానం బ్రహ్మేతి చేద్జ్ఞానమజ్ఞానస్య నివర్తకమ్ । బ్రహ్మవత్తత్ప్రకాశ
త్వాత్తదపి హ్యనివర్తకమ్ ॥ జ్ఞానం బ్రహ్మేతి విజ్ఞానమస్తి చేత్స్యాత్
ప్రమేయతా । బ్రహ్మణోఽనుభూతిత్వం త్వదుక్త్యైవ ప్రసజ్యతే ॥ ఇతి
త్రీణి పద్యాని శ్రీమన్నాథముని ప్రసాదితాని, ఉదాహార్యాని - ఉప

న్యస్తవ్యానీత్యర్థః. ఏతేషాం పద్యానామర్థమాహ - ఏతదర్థా ఇతి జ్ఞానరూపం బ్రహ్మ అమృతమయీం - స్వార్థే మయట్, మిథ్యాభూతాం తద్బాధ్యాం అమతిః. అవిద్యాం పిదధాతి చేత్ —, తామ్, ఇహ కో హరతీతి యోజనా, మిథ్యాభూతా అవిద్యాఽజ్ఞానబాధ్యా జ్ఞానరూపం బ్రహ్మైవ తిరోధత్తే చేత్ జ్ఞానాదన్యస్య నివర్తకస్యాభావాత్, తస్యా నివృత్తిరేవ న భవేదితి భావః, అయమ్ప్రథమశ్లోకార్థః. జ్ఞానస్యావిద్యానివర్తకత్వేఽపి న స్వరూపభూతజ్ఞానం తన్నివర్తకమ్, కిన్తు తదన్యద్వృత్తిరూపజ్ఞానమేవ, అతో బ్రహ్మాశ్రయత్వమవిద్యాయా నానుపపన్న, మిత్యాశఙ్కయా ద్వితీయశ్లోకప్రవృత్తిః అజ్ఞానహన్త్రీ - జ్ఞానం బ్రహ్మేతి వృత్తిజ్ఞానమజ్ఞాననివర్తకమ్, తద్బ్రహ్మగతమ్ అజ్ఞానం హరతి నో యది - తద్బ్రహ్మాజ్ఞానన్న నివర్తయతీత్యుచ్యతే చేత్, సాపి - తత్, నో వారయేత్ - సా వృత్తిరపి, తత్ - అజ్ఞానమ్, న నివారయేదిత్యర్థః. కుత ఇత్యత్రాహ - జ్ఞానాత్మబ్రహ్మభానమితి - జ్ఞానాత్మబ్రహ్మభానం హి - జ్ఞానస్వరూపతయా బ్రహ్మణో భానం హి, ఉభయగతమ్ - స్వరూపభూతజ్ఞానవృత్తి రూపజ్ఞానోభయనిష్ఠమ్, అతః అతోఽహేతోః, వృత్తేస్స్వరూపాద్విశేషో నేతి సాపి తన్నివారయేదితి పూర్వేణాన్వయః, అయం భావః, జ్ఞానం బ్రహ్మేతి వృత్తిరూప జ్ఞానమవిద్యానివర్తకమితి వదద్భిస్తత్రావిద్యా నివర్తకతావచ్ఛేదకరూపం బ్రహ్మణో జ్ఞానరూపత్వభానమేవేతి వక్తవ్యమ్, తథా త్వేవ స్వయంప్రకాశస్య బ్రహ్మణోఽపి తత్సత్త్వాత్ తస్యాప్యవిద్యానివర్తకత్వప్రసఙ్గః. యద్యేతద్దోషపరిజిహీర్షయా బ్రహ్మణో జ్ఞానరూపత్వేన భానమవిద్యానివర్తకన్నేష్యతే, తర్హి అవిద్యానివర్తకతావచ్ఛేదకరూపాభావాద్వృత్తిరూపజ్ఞానస్యాప్యవిద్యానివర్తకత్వన్న స్యాదితి, తృతీ

యశ్శ్లోకస్యార్థమాహ - అత్రేతి. అత్ర - వృత్తిరూపజ్ఞానే, పర బ్రహ్మణో భానం భవతి యది, జ్ఞేయతా స్యాత్ - అనుభావ్యత్వం స్యాదిత్యర్థః. ఇష్టాపత్తౌ దూషణమాహ - తత్స్వీకార ఇతి - తత్స్వీకారే బ్రహ్మణో జ్ఞేయత్వస్వీకారే, త్వయా కథితమననుభూతిత్వమస్య ప్రసక్తమ్ - ఇత్యన్వయః, అస్య - బ్రహ్మణః, అనుభావ్యత్వే అననుభూతిత్వప్రసఙ్గస్య పూర్వపక్షగ్రన్థే పూర్వపక్షిభిరేవోక్తత్వాత్ త్వదుక్తస్స ఏవ దోషస్స్యాదితి భావః. ఉక్తం ద్వితీయశ్లోకాశయం వివృణోతి - ప్రోక్తశ్లోకాశయ ఇతి - అయమ్ - వక్ష్యమాణోऽర్థః. ప్రోక్తశ్లోకాశయః - ప్రోక్తద్వితీయ శ్లోకస్య ఆశయః, ఇహ - వృత్తౌ అనుత్యపహతిజనకః - అవిద్యానివర్తకతావచ్ఛేదకః, అస్య బ్రహ్మణో యస్స్వభావః, విలసతి - భాసతే, సః, స్వప్రకాశే బ్రహ్మణి భాత్యేవ, అజ్ఞానస్యోపరోధే - అజ్ఞాననివర్తకత్వే, అస్య ధియశ్చ - బ్రహ్మణో వృత్తిజ్ఞానస్య చ విశేషో న భవతి హీతి - అయం శ్లోకాశయ ఇతి పూర్వేణాన్వయః, స్వయంప్రకాశస్య బ్రహ్మణో జ్ఞానాన్తరగమ్యత్వస్య పరైరఙ్గీకారేణ తద్విషయక జ్ఞానమవిద్యానివర్తకఞ్చేత్ స్వరూపభూతజ్ఞానమేవ అవిద్యానివర్తకం వక్తవ్యమితి అవిద్యావిరోధిత్వాదేవ బ్రహ్మణోऽవిద్యాశ్రయత్వన్న సమ్భవతీతి నిగమయతి - కిఞ్చేతి — స్పష్టోऽర్థః.

ప్రమాణజ్ఞానత్వం నివర్తకత్వే వ్యాపకమ్, అతోऽధిష్ఠానబ్రహ్మస్వరూపస్య ప్రమాణజ్ఞానత్వాభావాన్న భ్రమనివర్తకత్వమ్, అధిష్ఠానత్వాచ్ఛుక్త్యాది వద్బ్రహ్మస్వరూపన్న భ్రమవిరోధీతి ప్రమాణాన్తరజ్ఞానమపేక్షత ఇతి శఙ్కాయామాహ - లోకే శుక్త్యాదికన్త్వితి - శుక్త్యాదికన్తు స్వయం స్వీయభానం విధాతుమపటుతయా - అసమ

ర్థతయా, న స్వాజ్ఞానోపరోధకమ్, న స్వవిషయకాజ్ఞాననివృత్తౌ శక్తమ్, ఇతి - అతో హేతోః, అస్యోపరోధే - అస్య అజ్ఞానస్య నివర్తనే, మతిసాపేక్షమ్, స్వవిషయకజ్ఞానసాపేక్షమ్, ఏతత్స్వప్రకాశం బ్రహ్మ తు, ఆత్మానుభూత్యా ఽవగతనిజమాహాత్మ్యమ్ - స్వానుభవసిద్ధస్వమాహాత్మ్యమ్, స్వాజ్ఞానస్యోపరోధీతి - స్వయమేవ స్వాజ్ఞాననివర్తకమితి, అతః ఇహ తన్నివృత్తౌ న పునరపేక్ష్యతే - బ్రహ్మణోఽన్యన్నాపేక్షణీయ ఇత్యర్థః. ద్వయీ హ్యస్య ద్వితీయా గతిః, బ్రహ్మవిషయకప్రమాణజ్ఞానం భ్రమనివర్తకమ్ ప్రపఞ్చమిథ్యాత్వజ్ఞానం భ్రమనివర్తకమితి చ తత్ర ప్రథమపక్షో దూషితః, అథ ద్వితీయం పక్షం దూషయితుం శఙ్కతే మిథ్యాత్వజ్ఞానమితి - పరబ్రహ్మణోఽన్యస్య మిథ్యాత్వజ్ఞానమజ్ఞానహన్తృ అజ్ఞాననివర్తకమ్, దూషయతి ఏవన్నితి - ఉక్తజ్ఞానేన నివర్తనీయాజ్ఞానం వికల్పయతి - జ్ఞానమేతదితి ఏతజ్జ్ఞానమ్, పరబ్రహ్మణోఽజ్ఞానం నాశయతి కిము, కిం వా జగతస్సత్యత్వరూపమజ్ఞానమ్, హరతి - ఇత్యత్ర వికల్పే, నాద్యః, మతేస్తద్గ్రాహిత్వాసంభవాదితి యోజనా, ప్రపఞ్చమిథ్యాత్వవిషయకజ్ఞానస్య బ్రహ్మవిషయకాజ్ఞాననివర్తకత్వం న సంభవతి, తస్య జ్ఞానస్య బ్రహ్మవిషయకత్వాభావాదితి భావః, బ్రహ్మవిషయకజ్ఞానస్య బ్రహ్మవిషయకాజ్ఞాననివర్తకత్వే కా హానిరిత్యాశఙ్క్య జ్ఞానాజ్ఞానయోస్సమానవిషయకత్వమేవ నివర్త్యనివర్తకభావప్రయోజకతయా పరాభిమతమితి తదభావాన్నోక్తజ్ఞానస్య బ్రహ్మాజ్ఞాననివర్తకత్వమిత్యాహ నహీతి - అపరవిషయకాజ్ఞానమత్యోః భిన్నవిషయకాజ్ఞానమత్యోః, విరోధో నహీతి యోజనా, నను సత్యత్వరూపం జగత ఇతి కథముచ్యతే, అజ్ఞానం హి జ్ఞానప్రతిబన్ధకమ్, నహి ప్రపఞ్చసత్యత్వం

కస్యచిద్జ్ఞానంప్రతిబధ్నాతిసత్యమ్, ఆచ్ఛాదకాజ్ఞానమేవంభూతమ్, ప్రపఞ్చసత్యత్వం తత్ప్రతిభాసశ్చ విక్షేపరూపాజ్ఞానమితి పరాభ్యుపగమాదేవముక్తమ్, ద్వితీయకల్పేదూషణమాహ - సత్యత్వాఖ్యమితి - ప్రపఞ్చమిథ్యాత్వవిషయకజ్ఞానస్య ప్రపఞ్చసత్యత్వప్రతిభాసహేతుభూతప్రపఞ్చమిథ్యాత్వ విషయకాజ్ఞానేన సమానవిషయకత్వేస తన్నివర్తకత్వేపి తదసమానవిషయకం బ్రహ్మాజ్ఞానం తదనివర్త్యంపరిశిష్యతఏవేత్యాహ - ఇయమమతిర్బ్రహ్మణస్తుస్థితైవేతి— ఇదంబ్రహ్మవిషయకమజ్ఞాన న్నివర్తకాభావాత్తిష్ఠత్యేవేత్యర్థః, అజ్ఞానపరిశేషపరిహారంశఙ్కతే . సాత్వితి - సాబ్రహ్మస్వరూపామతిః, తత్ బ్రహ్మస్వరూపాజ్ఞానమ్, అస్యసద్వితీయత్వమ్ భవేత్ - బ్రహ్మణ స్సద్వితీయత్వరూపంస్యాత్, ఏతత్తు - సద్వితీయత్వన్తు, సావన్యానృతత్వప్రమితిపరిహృతమ్ - బ్రహ్మభిన్నప్రపఞ్చమిథ్యాత్వజ్ఞానేన నివృత్తమిత్యర్థః, తత్ - తస్మాత్, అజ్ఞానశేషేన - బ్రహ్మాజ్ఞానస్యపరిశేషోనాస్తీత్యర్థః. సద్వితీయత్వవిశిష్టబ్రహ్మగోచరజ్ఞాననివృత్తౌ విశేష్యాంశగోచరజ్ఞానమపి నివృత్తమితి స్వరూపసిద్ధిః, కథమిత్యత్రాహ స్వంరూపమితి . ఏతత్ స్వంరూపం స్వమతితస్సిద్ధమితియోజనా, దూషయతి - అద్వితీయస్వరూపఇతి - అద్వితీయత్వం కింస్వరూపమ్, ఉతధర్మః, ఇతివికల్పమభిప్రేత్య ప్రథమంస్వరూపపక్షం దూషయతి - సైషాద్వితీయామతిరితి — అద్వితీయబ్రహ్మస్వరూపప్రసిద్ధౌ, ఇహ - బ్రహ్మణి, సైషాద్వితీయామతిః - తదిదంద్వితీయమజ్ఞానమ్, కథంస్యాత్— అస్యా బాధశ్చ కుతః - అస్యాజ్ఞానస్యబాధశ్చ కథంస్యాదిత్యర్థః. ధర్మపక్షమాశఙ్కతే - నైతదితి— ఏతత్ - అద్వితీయత్వమ్, నబ్రహ్మస్వరూపమ్మతమ్ - అపితు, ఏతద్ధ

మోక్షో భవతి - అతోఽనోక్తదోషప్రసఙ్గ ఇత్యన్వయః; తమిమం పక్షం దూషయతి - తస్మిన్నితి — సిద్ధాన్తభఙ్గః - అద్వైతసిద్ధాన్తస్య భఙ్గప్రసఙ్గ ఇత్యర్థః. తమేవ సిద్ధాన్తభఙ్గముపపాదయతి . బ్రహ్మణీతి - అనుభూతావతి బ్రహ్మణి - అనుభవరూపే స్మిన్ బ్రహ్మణి, అనుభావ్యాఽన్యథవర్ణః సభవదనుమతోఽపీతి యోజనా, అవిద్యాయా ఆశ్రియానుపపత్తిన్నిగమయతి - నాత ఇతి - అతః, ఇహ - జ్ఞానరూపే బ్రహ్మణి అవిద్యాన్వయో నోచితః విరోధాదిత్యన్వయః.

అథ తిరోధానానుపపత్తిః

శ్రీ॥ కిఞ్చ అవిద్యయా ప్రకాశైకస్వరూపం బ్రహ్మ తిరోహితమితి వదతా స్వరూపనాశ ఏవోక్తస్స్యాత్, ప్రకాశతిరోధానం నామ ప్రకాశోత్పత్తిప్రతిబన్ధో, విద్యమానస్య వినాశో వా, ప్రకాశస్య అనుత్పాద్యత్వాభ్యుపగమేన ప్రకాశతిరోధానం ప్రకాశనాశ ఏవ,

శ్లో॥ కిఞ్చ బ్రహ్మాపిధత్తేఽమతిరితి వదతా తత్ప్రకా
శైకరూపం ప్రోక్తస్స్యాత్తత్స్వరూపప్రలయ ఇహ
తిరోధానమేతద్ద్వేధా హి । ఏకం త్వతిప్రకాశానుదయ
ఇతరదేతస్య తు స్యాద్వినాశో నోత్పాద్యత్వం ప్రకా
శే త్వభిమతమితి భవేత్తత్తు తన్నాశ ఏవ ॥ ౮౯ ॥

అ॥ అథ తిరోధానానుపపత్తిమాహ - కిఞ్చేతి—

టీ॥ అమతిః - అజ్ఞానమ్, ప్రకాశైకరూపం తద్బ్రహ్మ, అపిధత్తే - తిరస్కరోతి, ఇతి వదతా - ఇతి ప్రతిపాదయతా పరేణ, తత్స్వరూపప్రలయః - బ్రహ్మస్వరూపనాశః, ప్రోక్తస్స్యాత్ ప్రతిపాదితస్స్యాత్, కుత ఇత్యాశఙ్కాయామ్, తిరోధానం ద్వేధా విభజ్య ప్రదర్శ్య ఇహ ప్రకాశనాశ ఏవ తిరోధానమితి పర్యవస్యతీత్యాహ—

తిరోధానమితి - ఏతత్తిరోధానమ్ - తిరోధానశబ్దవాచ్యమ్, ద్వేధాహి ద్విప్రకారం హీత్యర్థః. ప్రకారద్వయం వివిచ్య దర్శయతి ఏకమితి తత్ర - తయోర్మధ్యే, ఏకమ్ - ఏకన్తిరోధానమ్, ప్రకాశానుదయః - ప్రకాశానుత్పత్తిరూపమ్, ఇతరత్ అన్యత్తిరోధానన్తు తస్య, ప్రకాశస్య, వినాశస్స్యాత్ - వినాశరూపం స్యాత్, ప్రకాశానుదయ ఏవతిరోధానం కిన్న స్యాదిహేత్యత్రాహ - నోత్పాద్యత్వమితి— ప్రకాశే ఉత్పాద్యత్వన్నాభిమతమ్, బ్రహ్మస్వరూపే నిత్యప్రకాశే ఉత్పాద్యత్వం త్వయా నాఙ్గీకృతమిత్యర్థః. ఇతి. ఇత్యతో హేతోః పరిశేషాత్. తత్తు - ప్రకృతే తిరోధానన్తు, తన్నాశ ఏవ భవేత్ - ప్రకాశనాశరూపమేవస్యాదిత్యర్థః. ఇతి తిరోధానానుపపత్తిః,

శ్రీ॥ అపిచ నిర్విషయా నిరాశ్రయా స్వప్రకాశైకానుభూతిస్స్వాశ్రయదోషవశాదనన్తాశ్రయమనన్తవిషయం స్వాత్మానమనుభవతీత్యత్ర కిమయం స్వాశ్రయదోషః పరమార్థభూతః, ఉత అపరమార్థభూత ఇతి వివేచనీయమ్. న తావత్ పరమార్థః. అనభ్యుపగమాత్, నాప్యపరమార్థః, తథా సతి హి దృష్టృత్వేన వా దృశ్యత్వేన వా దృశిత్వేన వా అభ్యుపగమనీయః, న తావద్దృశిః, దృశిస్వరూపభేదానభ్యుపగమాత్, భ్రమాధిష్ఠానభూతాయాశ్చ సాక్షాద్దృశేర్మాధ్యమికపక్ష ప్రసఙ్గేనాపారమార్థ్యానభ్యుపగమాచ్చ; దృష్టృదృశ్యయోస్తదవచ్ఛిన్నాయా దృశేశ్చ కాల్పనికత్వేన మూలదోషాన్తరాపేక్షయా అనవస్థాస్స్యాత్, అథైతత్పరిజిహీర్షయా పరమార్థసత్యానుభూతిరేవ బ్రహ్మరూపా దోష ఇతి చేత్, బ్రహ్మైవ చేద్దోషః ప్రపఞ్చదర్శనస్యైవ తన్మూలం స్యాత్, కిం ప్రపఞ్చతుల్యావిద్యాన్తరపరికల్పనేన, బ్రహ్మణో దోషత్వే సతి తద్ధి తస్య నిత్యత్వేన అని

పాదాసిద్ధే స్స్యాత్ అతో యావ ద్బాధ్యా న్యతిరిక్తదోషానభ్యుపగమః, న తావదధ్యాసనిరూపణాదితా భవతి.

శ్లో॥ కిఞ్చాయం స్వప్రకాశావ్యపగతవిషయాధారయోగానుభూతి దోషాత్ స్వీయాదనన్తాశ్రియ విషయయుతాభాతి హీతిత్వదిష్టమ్ । దోషోయం కిం దృశస్తే నుత జగదపరమార్థస్తదన్యో న్యథ వా యదన్యా దజ్ఞస్సిద్ధాన్తభఙ్గోన్యచ భవతి పరస్పతిరిధాహి పరీతః॥

దరిష్టాదృశ్యం దృశి శ్చేత్యుదు విహ నదృశి స్తత్స్వరూపే హి భేదో నైవ్యాపేతో న విధ్యా భవతి ఖలు దృశిభాని స్వాధిష్ఠానభూతా । మిథ్యాధిష్ఠానవాదీ సహి జయతి తథా సౌగతస్సూన్యవాదీ దరిష్టాదృశ్యం స దోష స్తమ సహితదృశి వేతి పక్షోవశిష్టః ॥ ౪౭౧ ॥

పక్షే స్మిన్ కల్పితత్వాత్ప్రియమిదమితరం దోష మన్వేష తేతో ఒ వార్యా హ్యనన్తా నవస్థా సచభవతి న తస్మాదదోషం విశతి । వశ్యే తద్దోషహ త్యై యదిసదను భవం బ్రహ్మరూపస్తు దోషం దోషో బ్రహ్మైవచేత్ స్యాత్ భవతు జగదవద్యాపితస్మాలకైవ॥ ॥

హేతుభాని రన్తరవిద్యాన్తరమిహ జగతస్తత్సమన్నిష్ఫలం స్యాద్దోషశ్చే ద్బ్రహ్మ నిత్యా న్తదితి నచభవేత్ క్వాపి కస్యాపి ముక్తిః । తద్వ్యావద్బ్రహ్మ భిన్నో న భవ వభిమతస్సత్యదోషోన తావదధ్యాసనిజ్ఞానోపపత్తి ర్యదిది తమపగమా ద్వైత భఙ్గప్రసఙ్గః॥ ॥ ౪౭౩ ॥

అ॥ అథ స్వరూపానుపపత్తిమాహ - కిఞ్చేతి—

టీ॥ వ్యపగతవిషయాధారయోగా - పరమార్థతో విషయాశ్రయసంబన్ధశూన్యా, ఇయమనుభూతిః, స్వీయాద్దోషాత్ - స్వకీయదోషాత్, అనన్తాశ్రయవిషయయుక్తా - అనన్తాశ్రయైర్విషయైశ్చోపేతా, భాతీహేతి తద్దిష్టమ్ - భాసత ఇతి హేత్వయోపేతమ్. ఇహ అయం దోషః కీదృశస్తే మతః - కీదృశస్తవాభిప్రేతః, పరమార్థః. అథవా అయం తదన్యః, నాద్యః - పరమార్థ ఇత్యాద్యః పక్షో న యుక్తః, కుత ఇత్యత్రాహ - సిద్ధాన్తభఙ్గాదితి - బ్రహ్మాభిన్నసత్యవస్త్వభ్యుపగమే అద్వైతసిద్ధాన్తభఙ్గాదిత్యర్థః. అపరమార్థ ఇతి ద్వితీయపక్షం దూషయతి - న చేతి - పరః - అపరమార్థ ఇత్యన్యః పక్షః, న భవతి - న సంభవతీత్యర్థః. అపరమార్థస్య ద్రష్టృదృశ్యదృశిభేదేన వివిధస్య ప్రత్యేకం దోషత్వాన్నిర్వక్తుం తస్య త్రైవిధ్యం ప్రథమం ప్రతిపాదయతి స త్రిధా హీతి - సః - అపరమార్థః. త్రిధా — త్రిప్రకారః, ప్రతీతః - ప్రతీతివిషయ ఇత్యర్థః.

ప్రకారత్రయమేవాహ ద్రష్టృదృశ్యమితి - ఇహ - ఏషు మధ్యే, అయమ్ - అయం దోషః, న దృశిః - దృశిస్వరూపో న భవతి, కుత ఇత్యత్రాహ - తత్స్వరూపేతి - తత్స్వరూపే - దృశిస్వరూపే, భేదః, నైకరూపేతి హి - నాభ్యుపేతః ఖలు, దృశిస్వరూపస్య ఏకస్యైవ బ్రహ్మస్వరూపస్య పరైరభ్యుపగమాత్తద్భిన్నదృశేరనభ్యుపగమాదయం దోషో దృశిస్వరూప ఇతి వక్తుం న శక్యత ఇతి భావః. నను దృశిస్వరూపభేదానభ్యుపగమేపి సంప్రతిపన్నాయా దృశేస్సైవ దోష ఇత్యభ్యుపగమ్యత ఇత్యాశఙ్క[illegible]యామాహ న మిథ్యేతి - భ్రాన్త్యధిష్ఠానభూతా దృశిర్మిథ్యా న భవతీత్యన్వయః, సంప్రతిపన్నాయా భ్రాన్త్యధిష్ఠానభూ[illegible]యా దృశేర్మి

భ్రాన్త్యభావా దపరమార్థేషు వస్తుషు రౌప్యాదిద్వైతస్య ప్రభావం త ద్దృశిర్భ్రాన్తత్వేన సంప్రతిపన్నదృశిరూపత్వ స్తస్య నసంభవతీతి భావః, భ్రాన్త్యధిష్ఠానభూతాయామపి దృశౌ భ్రాన్త్యన్తరకల్పనే భ్రాన్త్యధిష్ఠానవాదీ శూన్యవాదిమాధ్యమిక ఏవ విజయం ప్రాప్నుయా దిత్యాహ- మిథ్యాధిష్ఠానవాదీతి - ద్రష్టృదృశ్య తదవచ్ఛిన్నదృశీనాం అపరమార్థత్వ ఇతి తన్మన్యస్య వాస్యదోషస్యాస్త్రాగమవకాశ వదతి పక్షాన్తరేఽపి ష్టాదూషణయుక్త్యా తత్పక్షమనువదతి - ద్రష్ట్రాదృశ్యమితి . ద్రష్టా వా దృశ్యం వా, తదుపహితదృశిర్వా - తదవచ్ఛిన్నదృశిర్వా, సదోష ఇతి పక్షో విశిష్టః - పూర్వోక్తదోష ఇతి పక్షః పరిశిష్టః,

అస్మిన్పక్షే దూషణమాహ - పక్షేస్మిన్నితి - త్రయమిదమ్ - ద్రష్టృదృశ్యతదవచ్ఛిన్నదృశిరూపమిదం త్రయమ్, కల్పితత్వాదితరం దోషమపేక్షతే - మిథ్యాత్వాన్మూలభూతం దోషాన్తరమపేక్షత ఇత్యర్థః. తతః కిమిత్యత్రాహ- అవార్యేతి- అత్ర అనవస్థా అవార్యాహి- అస్మిన్పక్షేఽనవస్థా దుర్వారాహీత్యర్థః, అనవస్థామేవోపపాదయతి - సచేతి - సచ - ద్రష్టృదృశ్యతదవచ్ఛిన్నదృశిమూలదోష శ్చేతన్మూలదోషం వినా నభవతీత్యనవస్థితిపూర్వేణాన్వయః, అథైత ద్దోషపరిజిహీర్షయా ద్రష్టృదృశ్యయో స్తదవచ్ఛిన్నాయాశ్చ దృశేర్మూలభూత దోషో బ్రహ్మైవ. తస్య చ సత్యత్వా న్న తన్మూలదోషాపేక్షేతి నానవస్థా, ద్వితీయసత్యవస్త్వఙ్గీకారాన్నాద్వైతహాని రిత్యాశఙ్క్యతే. నహీతి - ఏతద్దోషహానార్థం - ఉక్తానవస్థాద్వైతహాని రూపదోషపరిహారాయ, సదనుభవం బ్రహ్మరూపం దోషం వక్ష్యయది- సత్యానుభవబ్రహ్మస్వరూపం దోష [illegible] దో[illegible] జగద్భ్రమ [illegible]

తాదృశాద్యన్తరకల్పనన్నిరర్థకమేవేత్యాహ - దోషఇతి - బ్రహ్మైవ దోషస్స్యాచ్చేత్ జగదపితన్మూలకమేవ భవతు,

జగతో భ్రాన్తిహేతురవిద్యాన్తరం తత్సమన్నిష్ఫలంస్యాదితి యోజనా, తత్సమమిత్యనేన అవిద్యారూపదోషస్య మిథ్యాత్వేన జగత్సామ్యప్రతిపాదనేన తస్యాపిమిథ్యాత్వేన తన్మూలభూతదోషాపేక్షయా అనవస్థాప్రసఙ్గస్సూచితః, బ్రహ్మణో దోషత్వపక్షేతస్యనిత్యత్వేనఅపరిహారాత్తన్మూలకసంసారనివృత్తిరూపమోక్షః కస్యాపినస్యాదితి దూషణాన్తరమాహ - దోషశ్చేదితి - బ్రహ్మదోషశ్చేత్ తన్నిత్యమితి నకస్యాపిక్వాపిముక్తిర్భవేదితియోజనా, నిగమయతి- తదితి - తత్. తస్మాత్, బ్రహ్మభిన్నస్సత్యోదోషః, యావన్నభవదభిమతః - యావత్పర్యన్తంభవతానాభ్యుపగమ్యతే, తావద్భ్రాన్తిజ్ఞానోపపత్తిః — తావత్పర్యన్తంభ్రాన్తిజ్ఞానోపపత్తిర్నభవతి, తదుపగమేదూషణమాహ - యదీతి . యదితదుపగమః, యదిబ్రహ్మభిన్నసత్యభూతదోషాభ్యుపగమః, తదా, అద్వైతభఙ్గప్రసఙ్గః - బ్రహ్మభిన్నసత్యభూతద్వితీయవస్త్వఙ్గీకారాదద్వైతభఙ్గః ప్రసజతీత్యర్థః.

ఇతిస్వరూపానుపపత్తిః,

అథ అనిర్వచనీయత్వానుపపత్తిః,

శ్లో ॥ అనిర్వచనీయత్వఞ్చకిమభిప్రేతమ్, సదసద్విలక్షణత్వమితిచేత్ తథావిధస్యవస్తునః, ప్రమాణశూన్యత్వేన అనిర్వచనీయత్వేనసాధ్యత్ ఏతదుక్తంభవతి, సర్వంహివస్తుజాతం ప్రతీతివ్యవస్థాప్యం సర్వాశ్చప్రతీతిస్సదసదాకారా, సదసదాకారరహితస్తుప్ర[illegible] ...త్వస్యోపగన్తుమశక్యత్వాన్న సదసద్విలక్షణం సర్వ ప్రతీతి తేనైవ యుక్తమితి,

శ్లో॥ అజ్ఞానేకీదృశీత్వన్మతసదసద నిర్వాచ్యతానా
నహావత్తద్ద్వైలక్షణ్యమేవం విధమమతమితిస్యాద
నిర్వాచ్యతైవ । ఏతస్యావేతదుక్తంభవతి నిఖిల
మప్యర్థజాతంప్రతీత్యాస్థాప్యం సర్వా ప్రతీతిర్భవ
తి సదసదాకారయుక్తాహిలోకే ॥ ॥ ౭౭౪ ॥

తద్భిన్నంభాసతేచేత్ స్వయమిహచతదాకారయుక్త
ప్రతీతౌ - సర్వంసర్వత్రబుద్ధౌ ఘజతు విషయతా
మిత్యతోనూచితంతత్ । ॥ ౭౭౫ ॥

అ॥ అనిర్వచనీయత్వానుపపత్తిమాహ - అజ్ఞానఇతి—

టీ॥ అజ్ఞానే సా, త్వన్మతసదసద నిర్వాచ్యతా- తత్ త్వదభిమ
తసదసదనిర్వచనీయత్వమ్, కీదృశీ - కింరూపేత్యర్థః. సదసద్వై
లక్షణ్యమేవ సదసదనిర్వచనీయత్వమిత్యాశఙ్క్య దూషయతి—
నహావదితి - తద్వైలక్షణ్యమ్ - సదసద్వైలక్షణ్యమిత్యర్థః. ఏవం
విధమమతమితి - ఏవంరూపంవస్తు ప్రతీతమిత్యతోహేతోః. ఏత
స్యాః - సదసదనిర్వాచ్యతాయాః, అనిర్వాచ్యతైవస్యాత్ - దు
ర్నిరూపత్వమేవస్యాదిత్యర్థః. తదేవోపపాదయతి - ఏతదుక్తం
భవతీత్యాదినా, నిఖిలమప్యర్థజాతం ప్రతీత్యాస్థాప్యమ్ - సకలమ
పివస్తుజాతంప్రతీత్యైవసాధనీయమ్, లోకేసర్వా ప్రతీతిస్సదసదాకార
యుక్తాహిభవతి - ఇదంసత్, ఇదమసత్, ఇత్యాకారయుక్తాహిసతి
ఘటాదౌ అసతిశశశృఙ్గాదౌచభవతీత్యర్థః. తదాకారయుక్తప్రతీ
తౌ - సదాకారయుక్తాయాం సదాకారయుక్తాయాఞ్చ ప్రతీతౌ,
తద్భిన్నంభాసతేచేత్ - సదసద్భిన్నంభాసతేచేత్, సర్వత్రబుద్ధౌస

వర్ణం విషయతాం భజతు . సర్వత్ర ప్రతీతౌ సర్వస్యాపి వస్తువిషయత్వాత్, ఘటాద్యాకారప్రతీతౌ పటాదీనాం విషయత్వాపాతాదిత్యాని ప్రసక్తా ఇత్యర్థః. ఇతి తస్య ఏతదుక్తం భవతీత్యనేనాన్వయః, అతస్తన్నోచితమ్ - అతః సదసద్వైలక్షణ్యమనిర్వచనీయత్వమిత్యేతన్నోచితమిత్యర్థః.

ఇత్యనిర్వచనీయత్వానుపపత్తిః.

శ్రీ॥ అథ స్యాత్ - వస్తుస్వరూపతిరోధానకరమాన్తరబాహ్యరూపవివిధాధ్యాసోపాదానం సదసదనిర్వచనీయమవిద్యాఽజ్ఞానాదిపదవాచ్యం వస్తుయాథాత్మ్యజ్ఞాననివర్త్యం జ్ఞానప్రాగభావాతిరేకేణ భావరూపమేవ కిఞ్చిద్వస్తు ప్రత్యక్షానుమానాభ్యాం ప్రతీయతే, తదుపహితబ్రహ్మోపాదానశ్చావికారే స్వప్రకాశచిన్మాత్రవపుషి తేనైవ తిరోహితస్వరూపే ప్రత్యగాత్మన్యహఙ్కారజ్ఞానజ్ఞేయరూపో వివిధోఽధ్యాసః, తస్యైవావస్థావిశేషేణ అధ్యాసరూపే జగతి జ్ఞానబాధ్యస్సర్వో రజతాదిప్రస్తుతస్తజ్జ్ఞానరూపాధ్యాసోఽపి జాయతే, కృత్స్నస్య మిథ్యారూపస్య తదుపాదానత్వఞ్చ మిథ్యాభూతస్యార్థస్య మిథ్యాభూతమేవ కారణం భవితుమర్హతీతి హేతుబలాదవగమ్యతే కారణాజ్ఞానవిషయం ప్రత్యక్షం తావత్ అహమజ్ఞో మామన్యఞ్చ న జానామీత్యపరోక్షావభాసః, అయన్తు న జ్ఞానప్రాగభావవిషయః, స హి షష్ఠప్రమాణగోచరః, అయన్తు అహం సుఖీతివదపరోక్షః అభావస్య ప్రత్యక్షత్వాభ్యుపగమేఽపి అయమనుభవో నాత్మజ్ఞానాభావవిషయః అనుభవవేలాయామపి జ్ఞానస్య విద్యమానత్వాత్, అవిద్యమానత్వే జ్ఞానాభావప్రతీత్యనుపపత్తేశ్చ.

శ్లో॥ నన్వర్థస్యాపిధానా సహముఖలకిధం బాహ్య
మాధ్యన్తరఞ్చాభ్యా సంకువర్తేత్ సతశ్చాసతఞ్చరద
విద్యాది శబ్దాభిధేయమ్ । కిఞ్చిద్ధీపాగభావాదితం
దధిగతంభావరూపంహి వస్తుపరిత్యజ్యాన్యనుమానా
త్ పరిమితిజవిలయంభాసతేవై పరిమాణాత్ ॥౮౭౫॥

అధ్యాసఃపరిత్యగర్థేచితి తనుపహితబ్రహ్మకారో వ్య
వికారైత్తైన్యా వాద్యాదితే ఉహ్యత్యతి వివిధమతిజ్ఞే
యభేదాత్మకో సా । తస్యావస్థాపరిభేదో జగతి పునరి
హజ్ఞాన బాధ్యాహిరూపాద్యధ్యాసోధ్యస్త రూపే
హాతిసముపహితో రజ్జుశుక్త్యాదికేఽర్థే ॥౮౬౫॥

కృత్స్నే చాజ్ఞానహేతుత్వమిహ తు జగతి న్యాయసిద్ధ
మ్మోహాద్యేః మిథ్యార్థస్యైవ హేతుత్వమితి విసదృ
శౌ కార్యహేతూనహి స్తః । తత్రిపరిత్యక్షపజ్ఞోహాబహ
నచపునరహమ్మనన్యశ్చ వెద్ధిత్యేవంరూపమ్మతేనోఽ
గమయతివికిహాంపష్ఠమానైకవేద్యమ్ ॥౮౭౫॥

పరిత్యక్షత్వం స్ఫుటగసుఖ్యహామితి వదిహోజ్ఞాన ఇత్య
స్యమానంపష్ఠన్న గారిహాకంస్యాత్ సుఖవదనుపల
బ్ధ్యాత్రంతత్ కథఞ్చిత్ । పరిత్యక్షత్వేప్యభావస్య
తుమతిపరహాహానాతిపవేద్యోఽధియస్తర్కాలేసత్త్వా
దసత్త్వేనభవతిసుతరాంగాపిహికాయాంఅభావాత్ ॥

అ॥ ఏవమశ్రియ, తిరోధాన, స్వరూపా, నిర్వచనీయత్వా
నుపపత్తయుక్తాః, అథ నాద్రృష్టే అనుపపన్నాన్మేతిన్యాయా

త్ ప్రమాణసిద్ధార్థస్య తర్కేణ బాధో న యుజ్యత ఇత్యభిప్రాయేణ పరేణ ప్రమాణప్రతిజ్ఞా శఙ్క్యతే నన్వితి—

టీ॥ పూర్వం స్వాభిమతాం నాకారాం సాధయితుమాహ - అర్థస్యాపిధానాపహామితి - అనేన తిరోధానముక్తమ్, । బాహ్యమాభ్యన్తరఞ్చాధ్యాసం కుర్వదితి స్వరూపముక్తమ్, అధ్యాసోపాదనత్వేన హి మిథ్యాత్వం ఫలితమ్, సతశ్చాసత ఇత్యనేన సదసదనిర్వచనీయత్వముక్తమ్, శాస్త్రేష్వేతత్ప్రతిపాదకశబ్ద ప్రత్యభిజ్ఞానార్థమవిద్యాదిశబ్దాభిధేయమిత్యుక్తమ్.

తమపహితేత్యాదినా ఆశ్రయ ఉక్తః, బాహ్యాధ్యాసః కః ఆన్తరాధ్యాసః కః, కథఞ్చ అవిద్యోపాదానత్వే బ్రహ్మణ ఉపాదానత్వమ్; ఇత్యత్రాహ తమపహితేత్యాదినా నిష్కృష్టబ్రహ్మణ ఉపాదానత్వానుపపత్తిం సూచయతి. అవికారేతి-అవికారత్వాత్ ప్రత్యక్త్వాచ్చ వికారాస్పదపరాగ్రూపపరిణామో నోపపద్యత ఇత్యర్థః. స్వప్రకాశస్య కథమధ్యాససంభవ ఇత్యత్రాహ - ఆచ్ఛాదితేతి - తిరోధాయకం కిమిత్యత్రాహ - తేనైవేతి . తేనైవ - అధ్యాసహేతునైవేత్యర్థః. అహఙ్కారోఽజ్ఞానఞ్చాన్తరాధ్యాసః, జ్ఞేయం బాహ్యాధ్యాసః, తస్యావస్థాప్రభేదః తస్య దోషస్య కాదాచిత్కావస్థాప్రభేదః, ఏవం నిష్కృష్టబ్రహ్మణ ఉపాదానత్వానుపపత్తిరుక్తా, దోషస్యోపాదానత్వే ఉపపత్తిమాహ కృత్స్నే చేతి - కృత్స్నే ఇహ జగతి తు అజ్ఞానహేతుత్వమ్ . అజ్ఞానోపాదానత్వమ్, మృషార్థః మిథ్యార్థస్యైవ హేతుత్వమితి న్యాయసిద్ధమితి యోజనా, అయం న్యాయః కిమర్థమభ్యుపగన్తవ్య ఇత్యాశఙ్క్య విసదృశయోః హేతుహేతుమద్భావాభావాదయం న్యాయోఽనుభవసిద్ధోఽవశ్యాఙ్గీకార్య ఇత్యాహ - విసదృశావితి - తథాచ

జగతో మిథ్యాత్వాన్మిథ్యాభూతస్తదుపాదానభూతమజ్ఞానమఙ్గీకర్తవ్యమిత్యుపపత్తిరుక్తా భవతి, తత్ర ప్రత్యక్షమాహ — తత్ర ప్రత్యక్షమితి — తత్ర - ప్రత్యక్షానుమానయోర్మధ్యే, ప్రత్యక్షమ్ ప్రత్యక్షజ్ఞానమ్, అహమజ్ఞః ఇహ పునర్మామన్యఞ్చ న వేద్మీత్యేవంరూపమితి యోజనా, అజ్ఞోఽహమిత్యస్య వివరణమిహ పునరిత్యాదికమ్, అస్య జ్ఞానప్రాగభావవిషయకత్వమాశఙ్క్య పరిహరతి మతే నో గమయతి విరహమితి - షష్ఠమానైకవేద్యమ్మతే విరహన్నో గమయతీతి యోజనా, షష్ఠమానైకవేద్యమితి హేతుగర్భవిశేషణమ్, షష్ఠప్రమాణరూపానుపలబ్ధివేద్యత్వాదస్యాభావస్య న ప్రత్యక్షవేద్యత్వమితి భావః, భవత్వయమపి షష్ఠప్రమాణవిషయ ఇత్యాశఙ్క్యాహ - ప్రత్యక్షత్వమితి - ఇహాజ్ఞానే ప్రత్యక్షత్వం స్ఫుటమితి అస్య షష్ఠమానగ్రాహకత్వన్న కథమిత్యనుచితమితి యోజనా, తత్రైవ హేతుః, భావరూపప్రతీతఇతి - భావరూపప్రతీతే - భావరూపత్వేన ప్రతీయమాన ఇత్యర్థః, ఇదమజ్ఞాన ఇత్యస్య విశేషణమ్ అభావగ్రాహకస్య షష్ఠమానస్య భావగ్రాహిత్వన్న సంభవతీతి భావః, భావగ్రాహిప్రమాణేన అభావస్య వేద్యత్వేఽపి దూషణమాహ - ప్రత్యక్షత్వేఽపీతి. అభావస్య ప్రత్యక్షవేద్యత్వేఽపి. అత్ర - అస్మిన్నహమజ్ఞ ఇతి ప్రత్యక్షే, మతివిరహః - జ్ఞానాభావః, న వేద్యః - న విషయ ఇత్యర్థః కుత ఇత్యత్రాహ - ధియస్తత్కాలే సత్త్వాదితి - తత్కాలే - తాదృశప్రత్యక్షకాలే - ధియః - జ్ఞానస్య, సత్త్వాత్ - వర్తమానత్వాత్, తథా చ జ్ఞానాభావో జ్ఞానరూపప్రతియోగిసత్త్వదశాయాం నాస్తీతి విషయాభావాత్తస్య ప్రత్యక్షన్న భవితుమర్హతీతి భావః జ్ఞానస్య తత్కాలే అసత్త్వాభ్యుపగమే దూషణమాహ - అసత్త్వ ఇతి - అసత్త్వేఽపి. తత్కాలే ధియ ఇత్యనుషఙ్గేణ తత్కాలే ధియోఽసత్త్వ ఇతి యో

జనా, న భవతి సుతరామ్ - అత్ర మతివిరహాన్సుతరాన్న వేద్యో భవతీత్యనుషఙ్గేణాన్వయః, కుత ఇత్యత్రాహ – గ్రాహికాయా అసత్త్వాదితి గ్రాహికాయా ఇత్యస్య అగ్రిమేణ ప్రజ్ఞాయా ఇత్యనేనాన్వయః, గ్రాహికాయాః ప్రజ్ఞాయా అసత్త్వాత్ ధీర్హ్యభావం గ్రాహయతి, స్వయమసతీ ధీః కథమభావం గ్రాహయేదితి భావః.

శ్రీ॥ ఏతదుక్తం భవతి, అహమజ్ఞ ఇత్యస్మిన్ననుభవే అహమిత్యాత్మనోఽభావధర్మితయా జ్ఞానస్య చ ప్రతియోగితయా అవగతిరస్తి వా, న వా, అస్తి చేత్ విరోధాదేవ న జ్ఞానాభావానుభవసంభవః. నో చేద్ధర్మిప్రతియోగిజ్ఞానసవ్యపేక్షో జ్ఞానాభావానుభవస్సుతరాన్న సంభవతి, జ్ఞానాభావస్య చానుమేయత్వే అభావాఖ్యప్రమాణవిషయత్వే చ ఇయమనుపపత్తిస్సమానా, అస్యాజ్ఞానస్య భావరూపత్వే ధర్మిప్రతియోగిజ్ఞానసద్భావేఽపి విరోధాభావా దయమనుభవో భావరూపాజ్ఞానవిషయ ఏవాభ్యుపగన్తవ్య ఇతి, నను చ భావరూపమప్యజ్ఞానం వస్తుయాథాత్మ్యావభాసరూపేణ సాక్షిచైతన్యేన విరుధ్యతే, నైవమ్, సాక్షిచైతన్యం న వస్తుయాథాత్మ్యవిషయమ్ అపి త్వజ్ఞానవిషయమ్, అన్యథా మిథ్యార్థావభాసానుపపత్తేః, న హ్యజ్ఞానవిషయేణాజ్ఞానేన అజ్ఞానం నివర్త్యత ఇతి న విరోధః, నను చ ఇదం భావరూపమప్యజ్ఞానం విషయవిశేషవ్యావృత్తమేవ సాక్షిచైతన్యవిషయో భవతి, స విషయః ప్రమాణాధీనసిద్ధిరితి కథమివ సాక్షిచైతన్యేన అస్తధర్మవ్యావృత్తమజ్ఞానం విషయీక్రియతే, నైష దోషః, సర్వమేవ వస్తుజాతం జ్ఞాతతయా అజ్ఞాతతయా వా సాక్షిచైతన్యస్య విషయభూతమ్, తత్ర జడత్వేన జ్ఞాతతయా సిద్ధ్యత ఏవ ప్రమాణవ్యవధానాపేక్షా, అజడస్య తు ప్రత్యగ్వస్తునః స్వయంసిద్ధత్వాత్ న ప్రమాణవ్యవధానాపే

క్షేతి నహ్యైవాజ్ఞానస్య వ్యావర్తకత్వేన అవభాసోయుజ్యతే, తస్మా
న్నాశ్రయోపబృంహితేన ప్రత్యక్షేణ భావరూపమేవాజ్ఞానం ప్రతీయతే

శ్లో॥ ప్రజ్ఞాయాఏతదుక్తం భవతి కిమహమిత్యాత్మ
నోధర్మిణోఽస్యాభావస్యాస్తిప్రతీతి ర్మతిరపిచ
ధియఃప్రత్యనీక్త్వభాజః। నోవాద్యవ్యాహతేర్నా
మతివిషయమతిస్స్యాదిహాన్యత్రతు తత్రానపేక్షాఽజ్ఞానప్ర
తీతిర్న భవతిసుతరాం ప్రోక్తదోషప్రసంగః॥౧౭౯౪॥

పోయమ్మానాన్తరేణప్రమితఇతిమతే ప్యన్యభావత్వప
క్షే - ఽజ్ఞానస్యప్రత్యనీకాశ్రయమతిరవిరుద్ధేతిదోష
స్సనేతి । నన్వేషాభావరూపాప్యమతిరుపహతాసా
క్షిచైతన్యతస్సాన్యాథాత్మ్యంవస్తున స్తత్ప్రకటయతి
యతస్స్వప్రకాశస్వరూపమ్॥ ॥౧౮౦౪॥

మైవం చైతన్యమేతద్గమయతి నపునర్వస్తుయథాత్మ్య
మస్మిన్ - సత్యేన్మిథ్యావభాస ప్రసరణకరథాకిన్త్వ
విద్యావగాహి । బాధ్యాన్నాజ్ఞానమత్యామతిరితినవి
రోధోఽత్రనన్వితిసాపి వ్యావృత్త్యాభావరూపాస్వ
విషయవిభవయాసాక్షిచైతన్యభాస్యా॥ ॥౧౮౧౪॥

మానాధీనప్రతీతిర్న సవిషయఇతీదం కథంవాస్యన
ర్థ - వ్యావృత్త్యాజ్ఞానమస్యాంచితివిషయతయాశ్రయ
త్వైన్యశక్త్యారూపమ్ । దోషోనైషోఽత్రనవం విషయ
ఇహావిజ్ఞానమస్మాత్పరంవా ప్రాచ్యంతత్స్వజడంవస్త్వి
హాపరమజడంయత్స్వప్రకాశభాసమానమ్ ॥౧౮౨౪॥

జ్ఞాతత్వేనైవసిద్ధ్యేదిత్యాహ జడతయార్థస్స్వమానవ్య
పేక్షః - ప్రత్యగ్వస్తుస్స్వయంభాస్వరమజడమిదన్న ప్ర
మాణస్యాపేక్షమ్ । తత్తద్వ్యావర్తకంభాత్యహ
మితితుసదైవేతి తన్న్యాయయుక్తాత్ ప్రత్యక్షో
త్పూర్వముక్తాదమతిరిహాపునర్భావరూపైవసిద్ధ్యేత్ ॥

అ॥ భావాభావయోరేకవిషయత్వే హి దోషః, అతో విరోధో
నాస్తి అభావవిషయకజ్ఞానస్య విద్యమానస్య గ్రాహకత్వాత్, ఇతర
విషయకజ్ఞానస్య అభావప్రతియోగిత్వేన అవిద్యమానత్వాదితి శ
ఙ్కాం పరిహరన్ అనుభవవేలాయాం జ్ఞానస్య విద్యమానత్వేఽపి, అవి
ద్యమానత్వే జ్ఞానాభావప్రతీత్యనుపపత్తిమ్, భావరూపత్వే విరోధా
భావఞ్చ వివృణోతి . ఏతదుక్తం భవతీతి—

టీ॥ జ్ఞానప్రాగభావస్య గ్రాహ్యత్వే అనిచ్ఛయాపి భావాభావ
యోరేకవిషయత్వమాపతితమిత్యభిప్రాయేణాహ - అహమితీతి -
అస్య అభావస్య ధర్మిణః ఆత్మనః అహమితి ప్రతీతిః, అస్య అభావస్య,
ప్రత్యనీకత్వభాజః ప్రతియోగిభూతాయాః, ధియశ్చ మతిరపి అస్తినో
వా ఇతి యోజనా; ఉక్తవికల్పయోః ప్రథమం కల్పం దూషయతి ఆద్య
ఇతి - ఆద్యే ప్రథమకల్పే, అమతివిషయమతిః - అజ్ఞానవిషయకజ్ఞాన
మ్, న స్యాత్ - న భవేదిత్యర్థః. కుత ఇత్యత్రాహ - వ్యాహతేరితి -
విరోధాదిత్యర్థః. ధర్మిప్రతియోగినోర్జ్ఞానసద్భావే తద్విరుద్ధజ్ఞా
నాభావవిషయకమతిర్విరోధాదేవ నోపపద్యత ఇతి భావః; ద్వితీయ
కల్పం దూషయతి - ఇహాన్త్యే త్వితి - ఇహ - అనయోః కల్పయోః,
అన్త్యే తు - ద్వితీయకల్పే తు, తత్సాపేక్షా జ్ఞానప్రతీతిః - ధర్మిజ్ఞాన
ప్రతియోగిజ్ఞానజన్యా జ్ఞానాభావప్రతీతిః, సుతరాం న భవతీతి యోజ

నా; అభానజ్ఞానే ధర్మిజ్ఞానప్రతియోగిజ్ఞానయోః కారణత్వాత్ తదభావేజ్ఞానాభావప్రతీతి స్సుతరాన్నసంభవతీతిభావః. సోఽయందోషోఽభావస్య ప్రమాణాన్తరవేద్యత్వపక్షేపి సమానఇత్యాహ ప్రోక్తదోషఇతి- సోఽయమ్ - జ్ఞానాభావః, మానాన్తరేణప్రమితఇతిపక్షేపిసమానఇతి యోజనా, అజ్ఞానస్యభావత్వపక్షే ప్రోక్తదోషముద్ధరతి- భావత్వపక్షఇతి - అస్యఅజ్ఞానస్యభావత్వపక్షే. ప్రత్యసీకాశ్రియమతిరవిరుద్ధేతి-ప్రతియోగిధర్మిణోఃప్రత్యయేనవిరుద్ధ్యతఇతి, సదోషేన, ఇతీత్యస్యనతముక్తంభవతీత్యనేనాన్వయః, వస్తుయాథాత్మ్యజ్ఞాననివర్త్యమజ్ఞానం వస్తుయాథాత్మ్యావభాసరూపేణ సాక్షిచైతన్యేన విరుద్ధ్యతఇతిచోదయతి - నన్వితి -

పరిహరతి - మైవమితి - యాథాత్మ్యశబ్దేన నిష్కృష్టమద్వితీయత్వలక్షణంస్వరూపంవివక్షితమ్, ప్రపఞ్చమిథ్యాత్వసిద్ధవత్కారేణ హేతుమాహ - ఇతరథేతి—ఇతరథావస్తుయాథాత్మ్యస్యసాక్షిచైతన్యేభానాఙ్గీకారే, అస్మిన్మిథ్యావభాసప్రసరోనస్యాదితి యోజనా, సాక్షిచైతన్యే. మిథ్యావభాసప్రసరః - మిథ్యార్థభానాన్వయః, నస్యాత్ - నభవేదిత్యర్థః. తర్హిచైతన్యంకిమవగాహతఇత్యత్రాహ - కిన్త్వవిద్యావగాహీతి - సాక్షిచైతన్యస్యఅజ్ఞానవిషయత్వేవిరోధంపరిహరతి- బాధ్యేతి - అజ్ఞానమత్యా - అజ్ఞానవిషయకజ్ఞానేన, అమతిః - అజ్ఞానమ్ నబాధ్యేతి- ననివర్త్యమితి, నవిరోధః- విరోధానేత్యర్థః. నహి రజతవిషయకజ్ఞానేన రజతన్నివర్త్యమితిభావః. దృశ్యవిశేషణస్య రూపాదేరపిదృశ్యత్వందృష్టమ్, దృశ్యాజ్ఞానావచ్ఛేదకస్య అస్మదర్థస్య దృశ్యత్వానభ్యుపగమాదస్మదర్థావచ్ఛిన్నమజ్ఞాన న్నవిషయీక్రియతఇత్యభిప్రాయేణ పునశ్చోదయతి - నస్వతేతి - భావరూపా

సాపి - భావరూపాఽమతిరపి, స్వవిషయభిదయా వ్యావృత్తా సతీ— స్వేచ్ఛావిషయవిశేషావచ్ఛిన్నా సతీ, చైతన్యభాస్యా - చైతన్యేనవిషయీక్రియమాణా,

సవిషయః - భావరూపాజ్ఞానవిషయస్సః, నమానాధీనప్రతీతిః - నప్రమాణజన్యప్రతీతివిషయః, అస్మదర్థరూపస్య తస్య విషయస్య స్వప్రకాశరూపత్వేన ప్రమాణాధీనప్రతీతివిషయత్వన్నాస్తీత్యర్థః. ఇతి - ఇత్యుక్తహేతోః, ఇదమ్ - అస్మదర్థవ్యావృత్తాజ్ఞానం దృశ్యరూపమస్యాం చితికథం విషయతయాఽఽశ్రయత ఇతి యోజనా, దృశ్యస్య దృశ్యావచ్ఛిన్నత్వే నియమాదజ్ఞానస్య దృశ్యస్య అదృశ్యాఽస్మదర్థాఽవచ్ఛిన్నత్వాసంభవాదితి భావః, పరిహరతి దోషో నేతి - ఇహ చితి, సర్వమ్ - సకలవస్తు, జ్ఞాతమ్ - జ్ఞానాన్తరవిషయీభూతమ్, అస్మాత్పరం వా - జ్ఞాతాద్వస్తునోఽన్యద్వా, విషయః, భవతీత్యధ్యాహారః, విషయో భవతీత్యర్థః, తత్ర ప్రాచ్యముదాహరతి - ప్రాచ్యమితి - యజ్జడం వస్తు, తత్ప్రాచ్యమితి యోజనా, ద్వితీయముదాహరతి - ఇహాపరమితి - ఇహ — అనయోర్మధ్యే, పరమ్— ద్వితీయమ్, యత్స్వతోభాసమానమ్, అతఏవాజడమ్, తదిత్యనుషఙ్గేణాన్వయః,

తావతా ఉదితశఙ్కాయాః పరిహార ఇత్యతో దృశ్యావచ్ఛేదకత్వాద్దృశ్యత్వమిత్యనుమానం జడత్వేన సోపాధికమితి పరిహరతి - జ్ఞాతత్వేనైవేతి - ఇహ - ఏషు ద్వివిధేషు విషయేషు, యోఽర్థః, జడతయా, జ్ఞాతత్వేనైవ సిద్ధ్యేత్ - జ్ఞానాన్తరగోచరతయైవ సిద్ధ్యేత్, సః, మానవ్యపేక్షః, ఇదం స్వయంభాస్వరమ్ - స్వయంప్రకాశమ్, అతఏవాజడం ప్రత్యగ్వస్తు, నప్రమాణవ్యపేక్షమ్ - నప్రమాణసాపేక్షమ్, తత్ - తస్మాత్, అహమితి - అహమిత్యాకారేణ, తదాత్వేన

ర్థకమ్, - అజ్ఞానావచ్ఛేదకమ్, సదైవ - సర్వదైవ, భాతి - ఇతి నైవ దోష ఇతి పూర్వేణాన్వయః, తత్ - తస్మాత్, న్యాయయుక్తాత్ పూర్వయుక్తాత్ ప్రత్యక్షాత్ — ప్రత్యక్షద్వయేఽపి విరోధతదభావరూపన్యాయానుగృహీతాత్ ప్రత్యక్షాదిత్యర్థః. ఇయం భావరూపైవా మతిస్సిద్ధ్యేదితి యోజనా.

శ్రీ॥ తదిదం భావరూపమజ్ఞానమనుమానేనాపి సిద్ధ్యతి, వివాదాధ్యాసితం ప్రమాణజ్ఞానమ్ । స్వప్రాగభావవ్యతిరిక్త స్వవిషయావరణ స్వనివర్త్య స్వదేశగత వస్త్వన్తరపూర్వకమ్ । అప్రకాశితార్థప్రకాశకత్వాత్ । అన్ధకారే ప్రథమోత్పన్నదీపప్రభావత్ । ఇతి, అలోకాభావమాత్రం వా, రూపదర్శనాభావమాత్రం వా తమః, నద్రవ్యాన్తరమ్, తత్కథం భావరూపాజ్ఞానసాధనే నిదర్శనతయోపన్యస్యత ఇతి చేత్, ఉచ్యతే. బహులత్వవిరళత్వాద్యవస్థాయోగేన రూపవత్తయా చోపలబ్ధేర్ద్రవ్యాన్తరమేవ తమ ఇతి నిరవద్యమితి,

శ్లో॥ సిద్ధ్యేత్తైషానుమానాదపి విమతమతిః ప్రాగ
భావాతిరిక్తస్వీయార్థాచ్ఛాదకస్వాహితహతి నిజ
దేశస్థవస్త్వన్తరస్థా । అర్థానాం ప్రాక్ప్రకాశాన్వయ
విరహజుషాం సంప్రకాశావహత్వాద్దృష్టైవం హ్యన్ధ
కారే ప్రథమసముదితా దీపతేజః ప్రభేతి ॥ ౪౨౪ ॥

అలోకాభావమాత్రం న్విదమథ వా రూప దృష్టేర
భావస్తన్నద్రవ్యాన్తరం తత్కథమిదమనుమానేఽత్ర
దృష్టాన్తతార్హమ్ । మైవం ద్రవ్యాన్తరం తద్బహు
లవిరళతాద్యాత్మకాభిర్దశాభి - ర్యుక్తత్వాద్రూ
పబుద్ధేరపి చ సహి వినా ద్రవ్యతాం తస్య నేతి ॥ ౪౨౫ ॥

అ॥ ఏవంప్రత్యక్షేణ న్యాయానుగ్రిహీతేన భావరూపమజ్ఞానంసాధితమ్, అథస్వవిషయావరణత్వ స్వనివర్త్యత్వాభ్యాంసమాలోపపాదితాకారవిశిష్టస్య జ్ఞానమనుమానేనాపిసాధ్యతే - సిద్ధ్యేదితి—

టీ॥ సైషా - పూర్వోక్తైషా అమతిః, అనుమానాదపి సిద్ధ్యేదిత్యన్వయః, అనుమానస్వరూపమాహ - విమతమతిరిత్యాదినా - విమతమతిః, విప్రతిపన్నా ప్రమాణజన్యాబుద్ధిః, ప్రాగభావాతిరిక్తస్వీయార్థాచ్ఛాదకస్వాహితహతి నిజదేశస్థవస్తూత్తరస్థా - ప్రాగభావాతిరిక్తేత్యనేన స్వప్రాగభావాతిరిక్తత్వం వివక్షితమ్, స్వీయార్థాచ్ఛాదకేత్యస్య స్వవిషయావరణేత్యర్థః. స్వాహితహతీత్యస్య స్వేనఆహితా హతిఃనాశః, యస్యేతివ్యుత్పత్త్యా స్వజన్యనాశప్రతియోగిత్యర్థకత్వాత్ స్వనివర్త్యేత్యర్థః. నిజదేశస్థేత్యేతత్ స్వదేశగతేత్యర్థకమ్, ఇదంసర్వంవస్తుని విశేషణమ్, ఉత్తరస్థేత్యస్య ఉత్తరకాలవర్తినీత్యర్థః, తథాచవివాదాధ్యాసితామతిః । స్వప్రాగభావవ్యతిరిక్తస్వవిషయావరణ స్వనివర్త్య స్వదేశగతవస్తూత్తరకాలికా ఇతిప్రతిజ్ఞావాక్యమ్, అత్రహేతుమాహ . అర్థానామితి ప్రకాశాన్వయవిరహజుషామ్ - ప్రకాశసంబన్ధశూన్యానామ్, అర్థానామ్ - పదార్థానామ్ సంప్రకాశావహత్వాత్ - ప్రకాశకత్వాదిత్యర్థః. అనేన అప్రకాశితార్థప్రకాశకత్వాదితి హేతుఃఫలితః, అత్రదృష్టాన్తమాహ - దృష్టేవమితి – అన్ధకారే ప్రథమసముదితా, దీపతేజఃప్రభా - దీపరూపతేజఃప్రభా, ఏవందృష్టాహి – ఉక్తసాధ్యహేతుమత్తయా దృష్టాహీత్యర్థః.

అత్ర అనుమానే వస్త్వన్తరపూర్వకత్వమాత్రస్య సాధ్యత్వే ఘటాదిప్రతీతేస్స్వవిషయఘటాదిపూర్వకత్వేన సిద్ధసాధనమ్, అత స్తద్వ్యావృత్త్యర్థం స్వదేశగతేతి - స్వాశ్రయగతేత్యుక్తే దృష్టాన్తస్సాధ్యవికలస్స్యాత్, నహి తమో గగనగతమ్, అతస్స్వదేశగతేత్యుక్తిః, ధర్మాధర్మవ్యావృత్త్యర్థమాహ - స్వనివర్త్యేతి - నను కథం స్వనివర్త్యశబ్దేన ధర్మాధర్మవ్యావృత్తిః, జ్ఞానోత్పత్తిహేతుభూతమదృష్టం జ్ఞానోత్పత్త్యా హి నశ్యతి; మైవం సర్వేషాం ధర్మాణాం జ్ఞానఫలకత్వాభావాత్, జ్ఞానోత్పాదకవ్యతిరిక్త ధర్మాదీనాం పూర్వక్షణే స్వదేశే వర్తమానానాం వ్యావర్తకతయైవ తత్సార్థక్యమ్, యద్వా స్వనివర్త్యపదేన సంస్కారవ్యావృత్తిః, నహి సంస్కారో జ్ఞానేన నివర్త్యః, కిన్తు సంస్కారప్రమోషక కారణాన్తరేణైవ, భయాదివ్యావృత్త్యర్థమాహ - స్వవిషయావరణేతి - ప్రాగభావస్యైవంవిధత్వాత్ తద్వ్యావృత్త్యర్థమాహ - స్వప్రాగభావవ్యతిరిక్తేతి - యద్యపి ప్రాగభావస్య స్వవిషయావరణత్వం స్వవిషయవిషయకధీప్రతిబన్ధకత్వరూపం నాస్తి, తథాపి స్వవిషయవిషయకధీసత్త్వావిఘటకత్వరూపం తత్రాప్యస్తీతి నదోషః, ఇయం ప్రతిలోమవ్యావృత్తిః,

వస్త్వన్తరపూర్వకమిత్యుక్తే అభావస్యాపి పదార్థత్వేన వస్తుశబ్దవాచ్యత్వాత్, తద్వ్యావృత్త్యర్థమాహ - స్వప్రాగభావ వ్యతిరిక్తేతి- ఘటాదిస్వవిషయవ్యావృత్త్యర్థమాహ- స్వవిషయావరణేతి- కుడ్యాదివ్యావృత్త్యర్థమాహ - స్వనివర్త్యేతి - వేద్యగతవిత్త్యభివ్యక్తిప్రాగభావవ్యావృత్త్యర్థమాహ - స్వదేశగతేతి - ప్రమాణజ్ఞానేన అజ్ఞానే నిరస్తే వేద్యగతచైతన్యమభివ్యక్తం భవతీతి హి తత్పరిపాటీ అభివ్యక్తిప్రాగభావస్య విషయావరణత్వం ప్రకాశవిరోధిత్వమ్, నతు తత్ప్రతిబన్ధకత్వమ్, ఇత్యనులోమవ్యావృత్తిః

స్వప్రాగభావాతిరిక్తేత్యత్ర ప్రాగభావే స్వప్రతియోగిత్వాను పాదానే స్వధ్వంసప్రాగభావస్య స్వాత్మకతాయా లాఘవేన తాన్త్రికసమ్మతతయా అజ్ఞానస్య అన్ధకారస్య చ స్వధ్వంసప్రాగభావరూపతయా బాధో ద్రిష్టాన్తే సాధ్యవైకల్యఞ్చ స్యాత్, అతస్తదుపానమ్, న చ తదుపాదానేపి తద్వద్భిన్నభేదస్య తదాత్మకతయా తత్రాపి తద్వద్భేదసత్త్వాత్ తస్యాపి తత్ప్రతియోగిత్వాన్నిరుక్తరీత్యా స్వధ్వంస ప్రాగభావరూపత్వఞ్చాస్తీతి తద్దోషతాదవస్థ్యమితి వాచ్యమ్, స్వప్రతియోగికత్వశరీరప్రవిష్టస్వనిష్ఠ ప్రతియోగితాయాం సంసర్గానవచ్ఛిన్నత్వ నివేశేనాదోషాత్, తద్వద్భిన్నభేదీయ ప్రతియోగితాయాస్తద్వద్భిన్న తన్నిష్ఠాయా స్తాదాత్మ్యసంసర్గావచ్ఛిన్నత్వేన తాదృశాయా నిరుక్తదోషస్య వా రణాత్, ప్రాగభావనిరూపితప్రతియోగితా తు సంసర్గానవచ్ఛిన్నేతి ప్రాగభావవ్యావృత్తిః,

అత్ర సాధ్యశరీరప్రవిష్టం స్వవిషయావరణత్వం కీదృశమ్, న తావత్ స్వవిషయవిషయకజ్ఞాన ప్రతిబన్ధకత్వం తత్, ఉద్దేశ్యాసిద్ధేః, బ్రహ్మజ్ఞానస్య తత్త్వమసీతి ప్రమాణజన్యజ్ఞాన నివర్త్యస్య తద్విషయీభూత బ్రహ్మవిషయకసన్ ఘట ఇత్యాదిప్రతీత్యుత్పాదకత్వేన తత్ప్రతిబన్ధకత్వాభావాత్, న చ స్వవిషయవిషయకయత్కిఞ్చిజ్జ్ఞానప్రతిబన్ధకత్వమిహ వివక్షితమ్, తచ్చ బ్రహ్మాత్మైక్యజ్ఞానమ్, తత్త్వజ్ఞాననివర్తకమితి తత్ర అజ్ఞానస్య ప్రతిబన్ధకత్వాన్నానుపపన్నమితి వాచ్యమ్, ప్రతిబన్ధకే సతి ప్రతిబధ్యోత్పాదాయోగేన బ్రహ్మజ్ఞానసత్తాదశాయామ్, బ్రహ్మాత్మైక్యజ్ఞానస్య ఉత్పత్త్యనుపపత్త్యా తస్య అజ్ఞాననివర్తకత్వానుపపత్తేః, బ్రహ్మభిన్నజన్యదృశ్యసామాన్యస్య అజ్ఞానకార్యత్వవాదినాం పరేషాం తత్త్వజ్ఞానస్యాప్యజ్ఞానకార్యత్వేన

తత్ప్రతిబధ్యత్వాయోగాచ్చ, నహి తత్కారణస్య తత్ప్రతిబన్ధకత్వం కస్యచిత్తాన్త్రికస్య సమ్మతమ్, నచస్వవిషయావరణత్వం స్వవిషయనిష్ఠయథావస్థితాకారప్రతీత్యనుత్పాద ప్రయోజకత్వమ్, సచాకారో బ్రహ్మణో ఽద్వితీయత్వమ్, శుక్త్యాదౌతు శుక్తిత్వాదికమ్, తచ్చ అజ్ఞానేనాచ్ఛాదితమితి తత్ప్రతీత్యనుత్పాదప్రయోజకత్వమజ్ఞానస్యానానుపపన్నమితివాచ్యమ్, దత్తోత్తరత్వాత్, బ్రహ్మణ్యద్వితీయత్వజ్ఞానస్యాపి అజ్ఞానకార్యత్వేన పరైరభ్యుపగమేన అజ్ఞానే తదనుత్పాదప్రయోజకత్వాసంభవాత్. నచకార్యకారణభావః ప్రతిపధ్యప్రతిబన్ధకభావన్నవిరుణద్ధి, కార్యత్వేన కాలత్వేనసామాన్యతో దాహంప్రతి మణేః కారణత్వేపి దాహత్వేనదాహంప్రతిమణిత్వేన మణేఃప్రతిబన్ధకత్వదర్శనాత్, ఇత్థఞ్చబ్రహ్మభిన్నకార్యత్వావచ్ఛిన్నం ప్రతిసామాన్యతో బ్రహ్మవిషయకాజ్ఞానస్యకారణత్వేపి బ్రహ్మవిషయకాద్వితీయత్వజ్ఞానత్వావచ్ఛిన్నంప్రతితస్యప్రతిబన్ధకత్వన్నానుపపన్నమితివాచ్యమ్, ప్రతిబన్ధకతావచ్ఛేదకరూపేణ ప్రతిబన్ధకసత్తాదశాయాంప్రతిబధ్యతావచ్ఛేదకరూపేణప్రతి బధ్యోత్పత్తేరసంభవవేన బ్రహ్మాజ్ఞానదశాయామ్ బ్రహ్మణ్యద్వితీయత్వజ్ఞానత్వావచ్ఛిన్నోత్పత్త్యనుపపత్తేరుక్తాయాఅపరిహారాత్; నచ స్వవిషయవిషయకభ్రమజనకత్వం తత్, బ్రహ్మణిజగద్భ్రమజనకత్వాదజ్ఞానస్యస్వవిషయావరణత్వమితివాచ్యమ్, దృష్టాన్తేసాధ్యవైకల్యప్రసఙ్గాత్, అన్ధకారస్యఘటాదిభ్రమజనకత్వాభావాత్, నచస్వవిషయావరణత్వంస్వవిషయనిష్ఠవిషయతావిశేషాభావప్రయోజకత్వమ్, సచవిషయతావిశేషో బ్రహ్మణిముక్తికాలీనానన్దరూపో ఽహమితిప్రతీతిసిద్ధః, ఘటాదౌతువైశద్యరూపః, సచ జ్ఞానకార్యఇతి తదభావప్రయోజకత్వమజ్ఞానస్యోపపన్నమితి వాచ్యమ్, దృశ్యధర్మసామాన్యాభావవతి బ్రహ్మణి నిరుక్తవిషయతా

విశేషస్య ధర్మస్యాఙ్గీకారే అపసిద్ధాన్తప్రసఙ్గాత్, యదిచ బ్రహ్మజ్ఞాననాశానన్తరమేవ బ్రహ్మాత్మైక్యసాక్షాత్కార ఇతి నతస్య తత్ప్రతిబన్ధకత్వహానిరుచ్యతే, తదాఽజ్ఞానస్య జ్ఞాననివర్త్యత్వప్రవాదోదత్తజలాఞ్జలిస్స్యాత్,

అత్రోచ్యతే, అన్వితేనహి ప్రత్యగ్ధా ఇత్యాదిశ్రుత్యన్తవాక్యైరజ్ఞానస్య బ్రహ్మస్వరూపతిరోధాయకత్వం ప్రతీయతే, తచ్చ దురపహ్నవమ్, తత్తిరోధాయకత్వఞ్చ తత్సాక్షాత్కారప్రతిబన్ధకత్వరూపమేవ వాచ్యమ్, అన్యస్య దుర్వచత్వాత్, తదుపపత్తయే అజ్ఞానస్య తత్సాక్షాత్కారప్రతిబన్ధకతాయాం తత్త్వమసీత్యాదివాక్యజన్య బ్రహ్మవిషయకశాబ్దాపరోక్షప్రయోజకీభూత బ్రహ్మాత్మైక్యశ్రవణ మనన నిదిధ్యాసనక్రియాయాం తాదృశాభేదవాసనాయా ఉత్తేజకత్వం స్వీక్రియత ఇతి నదోషః, శుక్త్యాదిప్రత్యక్షేపి శుక్త్యజ్ఞానాదేః ప్రతిబన్ధకత్వే తాదృశప్రత్యక్షప్రయోజకమదృష్టాదికముత్తేజకం స్వీకర్తవ్యమితి తాదృశాజ్ఞానదశాయాం తత్ప్రత్యక్షోపపత్తిః, యథావా సిద్ధాన్తే అపహతపాప్మేత్యాదిశ్రుతిబలాత్ జీవాత్మనామపి అపృథక్సిద్ధిసంబన్ధేన పాపోత్పత్తిం ప్రతి తాదాత్మ్యేనాత్మత్వేన ప్రతిబన్ధకత్వే నిశ్చితే సతి బద్ధాత్మసు పాపోత్పత్తి నిర్వాహార్థం ప్రకృతిసంబన్ధస్య ఉత్తేజకత్వం స్వీకృతమ్, తద్వదిహాపి, నచ అపహతపాప్మత్వం పాపాత్యన్తాభావరూపమితి వక్తుం శక్యతే, పాపినాం బద్ధాత్మనాం తదభావాత్, నచ లేపసంబన్ధావచ్ఛిన్న పాపత్వావచ్ఛిన్నప్రతియోగితాకాభావవత్త్వమేవ అపహతపాప్మత్వమ్, ఆత్మని విద్యమానస్యాపి పాపస్య లేపో నాస్తీతి తాదృశాభావోపపత్తిరితి వాచ్యమ్, లేపసంబన్ధేన పాపానుత్పత్తిమఙ్గీకుర్వతామపి తేనసంబన్ధేన తదుత్పత్తౌ ఆత్మనాం ప్రతి

బన్ధకతాయా ఆవశ్యకత్వాత్, అన్యథా తేనసంబన్ధేన అత్మసుఖత్వత్వాద్యాపత్తేరవారణాత్, ఇతి,

అత్రానుమానే సాధ్యకోటౌ స్వదేశగతత్వస్య స్వాశ్రయనిష్ఠత్వమ్, అన్ధకారస్య దీపనిష్ఠత్వాభావేన దృష్టాన్తే సాధ్యవైకల్యదోషస్య పూర్వమేవోక్తత్వాత్, న చ స్వసంబద్ధనిష్ఠత్వమ్, నచ సంబన్ధో దృష్టాన్తభూత ప్రభాయా ఘటాదేశ్చ సంయోగరూపః పక్షీభూతజ్ఞానస్య చ విషయతారూప ఇతి అన్యతరస్యోపాదానే అన్యతరాసంగ్రహాత్, జ్ఞానాశ్రయే అజ్ఞానాసిద్ధేరుద్దేశ్యాసిద్ధేశ్చ నచ స్వాశ్రయనిష్ఠత్వ స్వసంయుక్తనిష్ఠత్వాన్యతరవత్త్వమేవ స్వదేశగతత్వమ్, ఇదఞ్చ అజ్ఞానే అన్ధకారేచ జ్ఞానాశ్రయనిష్ఠే ప్రభాసంయుక్తనిష్ఠే చాస్తీతి సాధ్యస్య పక్షదృష్టాన్తసాధారణ్యముద్దేశ్యసిద్ధిశ్చేతి వాచ్యమ్, తావతాపి అజ్ఞానస్య జ్ఞానవిషయ విషయకత్వాసిద్ధ్యా ఉద్దేశ్యాసిద్ధేః, యదిచ స్వవిషయవిషయకత్వమపి సంబన్ధమధ్యే ప్రవేశ్య తద్ఘటితాన్యతమవత్త్వన్నివేశ్యతే, తదాపి తావదన్యతమస్య స్వవిషవిషయకత్వస్య సిద్ధ్యాపి సాధ్యసిద్ధ్యా అజ్ఞానే జ్ఞానాశ్రయనిష్ఠత్వరూపోద్దేశ్యాసిద్ధితాదవస్థ్యాత్, యదిచ స్వాశ్రయవృత్తిత్వ స్వవిషయవిషయకత్వోభయాధికరణత్వ స్వసంయుక్తవృత్తిత్వాన్యతరవత్త్వన్నివేశ్యతే, తదా నాయం దోష ఇతి బోధ్యమ్,

హేతుభూతమిహ అప్రకాశితార్థప్రకాశకత్వం కీదృశమ్, పూర్వకాలీనప్రకాశవిరహవిశిష్టార్థనిష్ఠప్రకాశహేతుత్వమితి చేత్ ప్రభాయా అన్ధకారప్రథమోత్పన్నాయా స్తథావిధఘటాదిరూపార్థనిష్ఠప్రకాశహేతుత్వస్య సద్భావేపి జ్ఞానేపక్షే తదభావేన స్వరూపాసిద్ధేః, నహి జ్ఞానాతిరిక్తః ప్రకాశోఽర్థే జ్ఞానజన్యః ప్రాకట్యవాదీతరమ

తేనసంప్రతిపన్నః, నచస్వప్రాక్కాలీన జ్ఞానావిషయీభూతార్థవిషయకవ్యవహారహేతుత్వమేవహేతుః, హేతుత్వఞ్చ సాక్షాత్పరమ్పరాసాధారణమ్, జ్ఞానస్యచసాక్షాత్, పరిభాషాయాశ్చజ్ఞానద్వారేతి పక్షే దృష్టాన్తసాధారణ్యం హేతోరితివాచ్యమ్, అన్ధకారస్థఘటాదేరపి తదుత్తరపరిభాషాప్రాక్కాలీన స్మృత్యనుమిత్యాదివిషయత్వేన దృష్టాన్తే సాధనవైకల్యప్రసఙ్గాత్, నచస్వావ్యవహితప్రాక్క్షణావచ్ఛిన్న సాక్షాత్కారావిషయీభూతార్థవిషయక వ్యవహారజనకత్వమేవ హేతురితి నోక్తదోషఇతివాచ్యమ్, అన్ధకారస్థఘటాదేరపియోగీశ్వరాదిసాక్షాత్కారవిషయత్వేన తద్దోషతాదవస్థ్యాత్, నచ స్వానుకూలకృతిమత్సమవేత స్వప్రాక్క్షణావచ్ఛిన్న సాక్షాత్కారావిషయీభూతార్థవిషయకవ్యవహారజనకత్వం హేతుః, స్వంవ్యవహారఇతి నోక్తదోషఇతివాచ్యమ్, తథాసతి చైత్రీకర్తృకఘటోయమితివ్యవహారప్రాక్కాలే చైత్రీస్యయత్రకారణాన్తరవిరహాద్ఘటసాక్షాత్కారోనోత్పన్నః. తద్ఘటసమ్బన్ధిన్యాం తాదృశవ్యవహారకాలీనపరిభాషాయాం వ్యభిచారప్రసఙ్గాత్, నచతత్రైత్యవ్యవహారస్య తత్ప్రాక్కాలీనఘటసాక్షాత్కారజన్యత్వాత్ స్వప్రాక్కాలీనసాక్షాత్కారావిషయీభూతార్థవిషయకత్వమేవనాస్తీతివాచ్యమ్, స్వప్రాక్కాలీనత్వస్య స్వజనకజ్ఞానప్రాక్కాలీనత్వార్థకత్వేన తథావిధసాక్షాత్కారావిషయీభూతార్థవిషయకత్వస్య నిరుక్తవ్యవహారేప్యబాధాత్, తథాఽవివక్షణే సర్వస్యైవదీపపరిభాకాలీనస్య ఘటాదివ్యవహారస్య తత్ప్రాక్కాలీనతజ్జనకీభూత సాక్షాత్కారవిషయీభూతార్థవిషయకత్వాత్ స్వప్రాక్కాలీనసాక్షాత్కారా విషయీభూతార్థవిషయకత్వస్య తాదృశవ్యవహారే బాధప్రసఙ్గాత్, యదిచ స్వావ్యవహితప్రాక్క్షణావ

చ్ఛిన్నసాక్షాత్కారావిషయత్వ మేవార్థే నివేశ్య తాదృశార్థః విషయకవ్యవహారజనకత్వమేవ హేతురుపయతే, స్వపదేన పారిభాషికమేవోపాదీయతే, యోగిప్రత్యక్షాదికఞ్చ సాక్షాత్కారే అనాగతావిషయకత్వన్నివేశ్యవార్యతే ఇతిమన్యతే తదానీన్తద్దోషఇతిధ్యేయమ్,

నను ఉక్తానుమానే దీపప్రభాయా దృష్టాన్తత్వవర్ణనమనుపపన్నమ్, అన్ధకారస్య ఆలోకాభావరూపత్వేన ద్రవ్యత్వాభావేన దీపప్రభానివర్త్యత్వాభావాత్ ఇత్యాశఙ్క్యతస్య ద్రవ్యాన్తరత్వం సాధయతి - ఆలోకాభావమాత్రమితి, ఇదన్తమః, ఆలోకాభావమాత్రమ్ — ఆలోకాత్యన్తాభావరూపమేవ, అథవా - యద్వా - రూపదృష్టేరభావః - రూపదర్శనాభావరూపమ్, తత్ - తమః, నద్రవ్యాన్తరమ్, తత్ - తస్మాత్, ఇదమ్ - ఇదన్తమః, అత్రానుమానే, కథందృష్టాన్తత్వార్హమ్ - కథందృష్టాన్తభావమర్హతీత్యర్థః.

ఉక్తాక్షేపంపరిహరతి — నైవమితి — తత్ — ద్రవ్యాన్తరమ్ - తమః, అన్యద్ద్రవ్యమ్, తత్ర హేతుమాహ - బహులవిరలతాద్యాత్మికాభిర్దశాభియుక్తత్వాదితి - బహుళత్వవిరళత్వాదిరూపావస్థావిశిష్టత్వాత్ తస్యద్రవ్యత్వం స్వీకార్యమితిభావః, హేత్వన్తరమాహ — రూపబుద్ధేరితి - రూపవత్త్వప్రతీత్యాపితస్య ద్రవ్యత్వం స్వీకార్యమితిభావః. హేతోరప్రయోజకత్వం వారయతి - నహీవినేతి - తస్య ద్రవ్యతాంవినా — తమసోద్రవ్యత్వంవినా, సా - రూపవత్త్వప్రతీతిః, నహి - నభవతీత్యర్థః. ఇతి - ఇత్యతః, తద్ద్రవ్యాన్తరమితిప్రాచీనాన్వయః.

శ్రీ॥ అతోఽచ్యతే, అహమజ్ఞో మామన్యఞ్చ న జానామీత్యేతి ఉపపత్తిసహితేన కేవలేన చ ప్రత్యక్షేణ న భావరూపమజ్ఞానం ప్రతీయతే, యస్తు జ్ఞానప్రాగభావవిషయత్వే విరోధ ఉక్తః, స హి భావరూపాజ్ఞానేఽపి తుల్యః; విషయత్వేన చ ఆశ్రయత్వేన చ అజ్ఞానస్య వ్యావర్తకతయా ప్రత్యగర్థః ప్రతిపన్నో వా అప్రతిపన్నో వా, ప్రతిపన్నశ్చేత్ తత్స్వరూపజ్ఞాననివర్త్యత్వాత్తదజ్ఞానం తస్మిన్ప్రతిపన్నే కథమివాతిష్ఠతి, అప్రతిపన్నశ్చేత్ వ్యావర్తకాశ్రయవిషయజ్ఞానశూన్యమజ్ఞానం కథమనుభూయతే, అథ విశదస్వరూపావభాసోఽజ్ఞానవిరోధీ, అవిశదస్వరూపం తు ప్రతీయత ఇత్యాశ్రయవిషయజ్ఞానే సత్యపి నాజ్ఞానానుభవవిరోధ ఇతి, హన్త తర్హి, జ్ఞానప్రాగభావేఽపి విశదస్వరూపవిషయః, ఆశ్రయప్రతియోగిజ్ఞానం త్వవిశదస్వరూపవిషయమితి న కశ్చిద్విశేషోఽన్యత్రాభినివేశాత్.

శ్లో॥ అత్ర బ్రూమస్త్వతోఽజ్ఞోఽహమిహ న చ పున
ర్మాం మదన్యఞ్చ వేద్మీ- త్యధ్యక్షాత్ సోపపత్తేరమతి
రభిమతా కేవలాద్వా న సిద్ధ్యేత్। యస్తు ప్రాక్ప్రోక్తో విరోధః
పునరిహ తు ధియః ప్రాగభావే ప్రతీతే - సోఽజ్ఞానే భావ
రూపేఽపి చ భవతి భవత్సమ్మతేఽర్థే సమానః॥ ॥

అజ్ఞానం ప్రత్యగర్థః కిమిహ విషయతాధారతాభ్యాం
విశిష్టం భాతి జ్ఞానేన వా చేత్కథమపగతి వార్యా మతిస్త
స్య తిష్ఠేత్। అన్యైర్వ్యావర్తకః స్వాశ్రయనిజవిషయ
జ్ఞానహీనం కథం వా జ్ఞానం భాసేత బుద్ధా మతిరివ విష
యాధారతస్సవ్యపేక్షా॥ ॥ ౨౮౭౪॥

నన్వస్తుప్రత్యగర్థః విశదమతి రియన్నామతింహన్తి
సాతుప్రత్యక్త్వై వైశద్యయుక్తప్రమితి జవిలయాతో
నచేద్దోషఏషః । హన్తైవన్తహార్యభావ్యాపిచ విశద
మతేర్భానతేఽధ్యక్షబుద్ధౌ నాతఃప్రోక్తోవిరోధఃప్రతి
భటమతితోధర్మిధీతోమమాపి ॥ ॥ ౪౮౮౫ ॥

సాధర్మ్యప్రత్యనీకావగతిర విశదత్వస్తికశ్చిద్విశేషో
నైవాన్యత్రిస్వకీయాత్ ప్రసరదభిభవాత్ సమాధి
స్సమాత్రః । ॥ ౪౮౬ ॥

అ ॥ అథ సిద్ధాన్తం వక్తుముపక్రమతే - అత్రబ్రూమ ఇతి-

టీ ॥ సోపపత్తేః - ఉపపత్తియుక్తాత్, కేవలాద్వా - తతః - తస్మాత్. అజ్ఞానవిషయసప్రమాణాం దన్యాఇష్టవేద్యత్వాధ్యక్షాత్, అభిమతా అమతిః, భవదభిమతంభావరూపమజ్ఞానమ్, నసిద్ధ్యేదిత్యన్వయః, కేవలాదితి దృష్టాన్తతయోక్తమ్, ఉపపత్తిదూషణేకృతే కేవలంప్రత్యక్షస్యసాధకమిత్యర్థః. ఉపపత్తిహీనం జ్ఞానప్రాగభావవిషయత్వేవిరోధః, సభావరూపాజ్ఞానవిషయత్వేపి తుల్యఇత్యాహ ఽస్తీవతి - ఇహతు - అస్మిన్నహమజ్ఞ ఇత్యాదిప్రత్యక్షేతు, ధియః ప్రాగభావేప్రతీతే . జ్ఞానప్రాగభావేభాతేసతి, యోవిరోధఃప్రోక్తః, సః - సవిరోధః, భవత్పక్షేతేఽర్థః - భావరూపే అజ్ఞానేపిచ ప్రతీతే సమానఇతిప్రతీతఇత్యస్య అనుషఙ్గేనాన్వయః, తథాచయశ్చోభయో స్సమోదోషః, పరిహారోపి తాసమఇతిన్యాయేన వక్ష్యమాణరీత్యా భావరూపాజ్ఞానపక్షే ప్రాప్తస్యైవదోషస్య స్వపక్షేపిపరిహారసంభవా న్నిరుక్తప్రత్యక్షంజ్ఞానప్రాగభావమేవసాధయేత్, నతుభావరూపమజ్ఞానమితిభావః, భావరూపాజ్ఞానపక్షే ప్రోక్తంసమానదోషత్వం

ప్రకాశయతి - అజ్ఞానమితి ప్రత్యగర్థః మామహమిత్యస్మదర్థః. విషయతాధారతాభ్యామ్, విషయతయాశ్రయతయాచ, అజ్ఞానం విశింషన్ - అజ్ఞానం వ్యావర్తయన్, జ్ఞానే - అహమజ్ఞ ఇత్యాదిప్రత్యక్షే, భాతి నవా - భాసతే నవేతి వికల్పః, తత్ర భాసత ఇతి ప్రథమపక్షపరిగ్రహే దూషణమాహ - ఆద్య ఇతి - ఆద్యే - భాసత ఇతి పక్షే, తస్య అవగతి వార్యా అమతిః - ప్రత్యగర్థవిషయకజ్ఞాననివర్త్యమజ్ఞానమ్, కథన్తిష్ఠేత్ - కథం స్థాతుమర్హతీత్యర్థః, తథాచ ప్రత్యగర్థవిషయకజ్ఞాననివర్త్యస్య అజ్ఞానస్య తజ్జ్ఞానేన నివృత్తత్వాత్ తద్విషయకానుభవస్సుతరాం న సంభవతీతి భావః, ప్రత్యగర్థో న భాసత ఇతి ద్వితీయం పక్షం దూషయతి . అన్త్య ఇతి - అన్త్యే - అజ్ఞానవ్యావర్తకతయా ప్రత్యగర్థస్య అభానపక్షే, వ్యావర్తకస్వాశ్రయనిజవిషయజ్ఞానహీనమ్ - స్వాశ్రయశ్చ నిజవిషయశ్చ స్వాశ్రయనిజవిషయౌ, వ్యావర్తకౌ చ తౌ స్వాశ్రయనిజవిషయౌ చ వ్యావర్తకస్వాశ్రయనిజవిషయౌ, తయోర్జ్ఞానే తాభ్యాం రహితమిత్యర్థః. ఏవంభూతమజ్ఞానమ్, బుద్ధౌ ప్రత్యక్షే, కథం వా భాసేతేతి యోజనా, అత్ర దృష్టాన్తః, మతిరివేతి - మతిరివజ్ఞానమివ, తథా చ అజ్ఞానస్య జ్ఞానస్య చ నియమేన ఆశ్రయవిషయసాపేక్షతయా ఆశ్రయవిషయయోః ప్రతిసన్ధానాభావే యథా జ్ఞానస్య భానన్నాస్తి తథా అజ్ఞానస్యాపీతి భావః;

అథ భావరూపాజ్ఞానస్య నిరుక్తప్రత్యక్షవిషయత్వపక్షే పరోక్తవిరోధపరిహారమాశఙ్కతే - నన్వితి - ప్రత్యగర్థావిశదమతిరస్తు అజ్ఞానవ్యావర్తకతయా ప్రత్యగర్థస్య విషయస్యాశ్రయస్య చ అవి అవిశదా బుద్ధిరస్తు, ఇయన్నామతిం హన్తి - ఇయం ప్రత్యగర్థవిషయకావిశదబుద్ధిరజ్ఞానం న హరతి, తర్హి తదజ్ఞానం కా బుద్ధిర్హరతీత్య

త్యాహ - సాత్వితి - సాతు - సా అమతిస్తు, ప్రత్యగ్వైశద్యయుక్తప్ర
మితిజనిలయా - ప్రత్యగ్వస్తునో వైశద్యయుక్తాయాః ప్రమితేః తదధీన
నాశా, అతఏవ దోషో నచేత్ - అతో హేతోరుక్తదోషో నాస్తీతి
చేత్, అయంభావః, మతిర్ద్వివిధా విశదమతిః, అవిశదమతిశ్చేతి,
తత్ర అహమజ్ఞ ఇతి ప్రత్యక్షస్థలే విషయతయా ఆశ్రయతయా చ వ్యా
వర్తకస్య ప్రత్యగర్థస్య అవిశదమతిరస్తీతి స్వీక్రియతే, అతో వ్యా
వర్తకస్య ప్రత్యగర్థస్య ప్రతిసన్ధాన సద్భావాత్ తద్వ్యావర్తక
స్య అజ్ఞానస్య అనుసన్ధానన్నానుపపన్నమ్ సా చ ప్రత్యగర్థావిశదమ
తిరజ్ఞానహన్త్రీ నభవతీతి అజ్ఞానం తిష్ఠత్యేవేతి తదనుభవోపి నవిరుద్ధ ఇతి-
ఉక్తరీత్యా విరోధపరిహారః జ్ఞానాభావస్య ప్రత్యక్షవిషయత్వేపి సంభవతీ
త్యాహ - హన్తేతి ఖేదే, స్వపక్షే యథా విరోధపరిహారః, తథా పరపక్షేపి
సంభవతీతి పరస్య ప్రతిసంబన్ధానాభావనిబన్ధనః, ఖేద ఇతి భావః, ఏవన్త
ర్హి - విశదావిశదభేదేన మతిద్వైవిధ్యమభ్యుపగమ్య ఉక్తవిరోధ
పరిహారాశ్రయణే, అధ్యక్షబుద్ధౌ - అభావేపి చ విశదమతేర్భాస
తేహమజ్ఞ ఇతి ప్రత్యక్షే విశదమతిప్రతియోగిక ఏవాభావో భాసతే,
అతః - ప్రతిభటమతితః ధర్మిధీతః ప్రతియోగిధర్మిజ్ఞానాభ్యామ్,
ప్రోక్తో విరోధో మమాపి నేత్యన్వయః, కుత ఇత్యత్రాహ - నేతి—
సాధర్మిప్రత్యనీకావగతిః - తత్ర విద్యమానా ధర్మిప్రతియోగినో
రవగతిః, అవిశదేతి - వైశద్యశూన్యేతి — నవిరోధ ఇతి పూర్వేణా
న్వయః, విశదమతిప్రతియోగికాభావస్య విశదమత్యాసారమేవ విరో
ధాత్ అవిశదమతేస్తత్రస్థితాయా నిరుక్తాభావస్య చ విరోధో నాస్తీతి
భావః, ఉక్తరీత్యా భావరూపాజ్ఞానపక్షే జ్ఞానప్రాగభావపక్షేచ విరో
ధపరిహారస్య తుల్యత్వేన భావరూపాజ్ఞానపక్షే నవిశేషః, కిన్తు తత్ర స్వీ
యాభినివేశ ఏవ విశేష ఇత్యాహ - అస్తి కశ్చిద్విశేష ఇతి - అన్యత్ర

భావాజ్ఞానపక్షే, స్వకీయాత్ ప్రసరదభినివేశాత్ - స్వకీయామత్ప్ర న్నాగ్రహాత్, నైవకశ్చిద్విశేషోస్తీత్యన్వయః, స్సమాధిస్సమాతః— అతః - ఉక్తరీత్యావిరోధపరిహారసంభవాత్, సమాధిః - పక్షద్వయే పిసమాధానమ్, సమా - సమానమిత్యర్థః.

శ్రీ ॥ జ్ఞానరూపస్యాప్యజ్ఞానస్యాపిహి అజ్ఞానమితిసిద్ధ్యతః, ప్రాగ భావసిద్ధావివ సాపేక్షత్వమస్త్యేవ తథాహి - అజ్ఞానమితిజ్ఞానాభావ స్తదన్యస్తద్విరోధీవా, త్రయాణామపి తత్స్వరూపజ్ఞానాపేక్షా అవ శ్యాశ్రయణీయా, యద్యపితమస్స్వరూపప్రతిపత్తౌ ప్రకాశాపేక్షాన విద్యతే, తథాపిప్రకాశవిరోధిత్వేనాకారేణ ప్రతిపత్తౌప్రకాశప్రతి పత్త్యపేక్షా అస్త్యేవ, భవదభిమతాజ్ఞాన స్నకదాచిత్స్వరూపేణసి ద్ధ్యతి, అపిత్వజ్ఞానమిత్యేవ, తథాసతి జ్ఞానాభావవత్తదపేక్షత్వంసమా నమ్, జ్ఞానప్రాగభావస్తుభవతాప్యభ్యుపగమ్యతే ప్రతీయతేచేత్యుభ యాభ్యుపేతోజ్ఞాన ప్రాగభావఏవ అహమజ్ఞోమామన్యఞ్చనజానా మీత్యనుభూయత ఇత్యభ్యుపగన్తవ్యమ్,

శ్లో ॥ భావస్యాప్యస్యచాజ్ఞానమితితవమతే సిద్ధ్యతః
ప్రత్యయోవైధీజ్ఞానం ప్రాగభావప్రమితివదిహచాపే
క్షితంస్యాత్తథాహి । జ్ఞానాభావస్తదన్యత్ప్ర
తిభటమితివాఽజ్ఞానమస్యాత్రి సిద్ధ్యేత్ త్రిష్వప్యతే
షు-పక్షేష్వవగతిరమతేజ్ఞానధీపూర్వికైవ ॥౪౯౦॥

యద్యప్యస్యాస్తుబుద్ధౌ తమఇతితమసోన ప్రకాశస్య
పేక్షాఽథాప్యస్త్యేత ద్విరోధీతితుయదిచమతిస్తత్ప్ర
తత్యపేక్షా । సిద్ధ్యత్యజ్ఞానమేతన్న భవదభిమతం

స్వస్వరూపేణ కిత్వజ్ఞానత్వేనైవ తత్వ ప్రధితత్వాదితత్
ప్రత్యనీకవ్యపేక్షమ్॥ ॥౪౯౧॥

జ్ఞానస్య ప్రాగభావస్త్వయమిహ భవతాప్యభ్యుపేతః
ప్రతీతశ్చైత్యైతేనైవబోధోఽజ్ఞ ఇతిస ఉభయోర్జ్ఞేశ్చ
తేనోపపన్నః। ॥౪౯౧౫॥

అ॥ నన్వజ్ఞానస్యభావరూపత్వపక్షే యోఽవిరోధో దర్శితః, సన భవతి, అజ్ఞానస్య నఞర్థప్రతియోగ్యవచ్ఛిన్నతయా అవగన్తవ్యత్వే సతి హి నఞర్థప్రతియోగినస్తస్యజ్ఞానస్య స్వవిషయాశ్రయభూతప్రత్యగర్థావచ్ఛిన్నత్వేనభాతత్వాత్ విషయాశ్రయభూతప్రత్యగర్థజ్ఞానే సతి తన్నివర్త్యస్యాజ్ఞానస్థితివిరోధః, నహి భావరూపస్యాజ్ఞానస్య జ్ఞానప్రతిపత్త్యపేక్షా, స్వరూపేణైవ ప్రతిపత్తిసంభవాత్, నహి భావరూపస్యఘటస్య ఆశ్రయప్రతియోగిజ్ఞానసాపేక్షత్వం దృష్టమిత్యత్రాహ - భావస్యాపీతి—

టీ॥ తవమతే అజ్ఞానమితిసిద్ధ్యతోఽస్యభావస్యాపిచ ఇహ ప్రత్యయే ధీర్జ్ఞానమ్, ప్రాగభావప్రమితివత్ - తత్ప్రాగభావప్రమితావివ, అపేక్షితంస్యాదిత్యన్వయః, కథం తత్ సాపేక్షత్వమిత్యత్రాహ - తథాహీతి - అజ్ఞానమ్, జ్ఞానాభావ ఇతి వా, తదన్య ఇతి వా, అస్య - జ్ఞానస్య, ప్రతిఘటమితి వా, సిద్ధ్యత్ త్రిష్వప్యేతేషు పక్షేషు అమతేరవగతిః - అజ్ఞానస్యప్రతీతిః, జ్ఞానధీపూర్వికైవ - జ్ఞానప్రతీతిపూర్వికైవేత్యర్థః. తథాచపక్షత్రయేఽపి జ్ఞానప్రతీతేరపేక్షితత్వాత్ జ్ఞానస్యస్వవిషయావచ్ఛిన్నత్వేన ప్రతిపన్నత్వాత్ విషయస్యప్రత్యగర్థస్య స్ఫుటాదేవ జ్ఞానేన తన్నివర్త్యమజ్ఞానన్న గృహ్యేతేత్యర్థః. యథా ప్రకాశవిరోధిత్వేపి తమసస్తత్ప్రతిపత్తౌనప్రకాశాపే

షాత్తద్వదిహాపీత్యత ఆహ - యద్యపీతి - యద్యపి, తమ ఇత్యస్యాం తమసో బుద్ధౌ తు న ప్రకాశాపేక్షా - న ప్రకాశప్రతీత్యపేక్షేత్యర్థః. అథాపి ప్రతద్విరోధీతి యది చ మతిః - ప్రకాశవిరోధీతి యది తమసో మతిరితి తమస ఇత్యస్యానుషఙ్గేణాన్వయః, తత్ప్రతీత్యపేక్షా - ప్రకాశవిరోధిత్వేన తమః ప్రత్యయే ప్రకాశప్రత్యయాపేక్షేత్యర్థః. తథా చ ప్రత్యయోపి ద్వివిధః, స్వరూపేణ ప్రత్యయః, విరోధిప్రత్యనీకత్వేన ప్రత్యయ ఇతి - తమస్తమ ఇతి స్వరూపేణ ప్రత్యయే ప్రకాశప్రత్యయాపేక్షావిరహేపి ప్రకాశవిరోధిత్వేన తత్ప్రత్యయే ప్రకాశప్రత్యయాపేక్షా అస్త్యేవేతి అత్రాస్యాజ్ఞానస్య జ్ఞానవిరోధిత్వేన ప్రత్యయే జ్ఞానప్రత్యయాపేక్షా అస్త్యేవేతి భావః, నను తమోవదజ్ఞానమపి స్వరూపేణైవ ప్రతీయత ఇత్యత ఆహ — సిద్ధ్యతీతి - భవదభిమతమేతదజ్ఞానం స్వస్వరూపేణ న సిద్ధ్యతి, కిన్త్వజ్ఞానమిత్యేవ, తత్ర హేతుః తత్త్వప్రథితత ఇతి అజ్ఞానత్వప్రసిద్ధిత ఇత్యర్థః. తథా చ అజ్ఞానమితి ప్రసిద్ధేః తత్రైవ సిద్ధ్యతీతి భావః, తత్ప్రత్యనీకవ్యపేక్షమ్ తత్ - తతః - అజ్ఞానమిత్యేన్యైవ సిద్ధేః, ప్రత్యనీకవ్యపేక్షమ్ - స్వప్రత్యనీకజ్ఞానప్రత్యయసాపేక్షమిత్యర్థః, ఉభయత్ర సాధనదూషణయోస్తుల్యత్వాత్ భావరూపమజ్ఞానం పరిగృహ్యతా మిత్యాశఙ్క్య లాఘవజ్ఞానేన పరిహరతి — జ్ఞానస్య ప్రాగభావస్త్వితి - జ్ఞానస్య ప్రాగభావస్తు - భవతాప్యభ్యుపేతః, ఇతి యోజనా, అహమజ్ఞ ఇతి ప్రతిపన్నస్య అభావరూపత్వేహి విప్రతిపత్తిః, న త్వభావానభ్యుపగమః. అన్యథా ప్రమాణజ్ఞానస్య ప్రాగభావాభావాదనాదిత్వేన తన్నిరసనీయభావరూపాజ్ఞానస్యానుదయప్రసఙ్గాత్, ప్రతీతశ్చేతి - ప్రతీయతే చేత్యర్థః, లోకే తత్తద్జ్ఞానాభావవివక్షయాజ్ఞానన్నాస్తీతి వ్యవహారదర్శనాత్ అప్రతిపన్నే చ వివక్షానుపపత్తేర్జ్ఞానాభావప్రతీతిరస్త్యేవేత్యర్థః. ఇతి - ఇత్యతో

హేతోః ఉభయాఙ్గీకృతేన తేనైవ - ఉభాభ్యాంవాదిభ్యామఙ్గీకృతేన తేనజ్ఞానప్రాగభావేనైవసః అజ్ఞ ఇతిబోధ ఉపపన్న ఇతియోజనా, తథాచఉభయాభ్యుపగతేనైవ ప్రతీతేనజ్ఞానప్రాగభావేన అహమజ్ఞ ఇతిప్రత్యక్షోపపత్తౌ నతదర్థమతిరిక్తభావరూపాజ్ఞానాఙ్గీకారఉచిత ఇతిభావః, ననుభావాన్తరమభావమిచ్ఛతాత్వయా జ్ఞానప్రాగభావశబ్దేనభావరూపాజ్ఞానమఙ్గీకృతంస్యాత్, మైవమ్, సిద్ధాన్తవ్యయానభిజ్ఞానకృతంహీదంచోద్యమ్, స్వయంప్రకాశస్యైవజ్ఞానస్య సంకోచరూపమవస్థాన్తరం ప్రాగభావశబ్దవాచ్యతయా అస్మదభిమతమ్, స్వప్రకాశజ్ఞానవ్యతిరేకేణ భావరూపమజ్ఞానంపరాభిమతమ్, అతస్తయోః కథమైక్యమ్,

శ్రీ॥ నిత్యముక్తస్వప్రకాశచైతన్యైకస్వరూపస్య బ్రహ్మణోఽజ్ఞానానుభవశ్చనసంభవతి- స్వానుభవస్వరూపత్వాత్, స్వానుభవస్వరూపఃసన్నపితిరోహితస్వరూపఃజ్ఞానమనుభవతీతిచేత్, కిమిదంతిరోహితస్వరూపత్వమ్, అప్రకాశితస్వరూపత్వమితిచేత్, స్వానుభవస్వరూపస్య కథమప్రకాశితస్వరూపత్వమ్. స్వానుభవస్వరూపస్యాప్యన్యతోఽప్రకాశితస్వరూపత్వముపపద్యతఇతిచేత్, ఏవన్తర్హి ప్రకాశాఖ్యధర్మానభ్యుపగమేన ప్రకాశస్యైవ స్వరూపత్వాదన్యతఃస్వరూపనాశఏవస్యాదితి పూర్వమేవోక్తమ్,

శ్లో॥ అజ్ఞానస్యాస్యభానంనభవతిహిపరబ్రహ్మణిస్వప్ర
కాశే - చైతన్యైకస్వరూపేతమసఇవమహస్స్య
జ్వేనిత్యముక్తే । బ్రహ్మాస్వీయానుభూత్యాత్మక
మపిపిహితస్వస్వరూపంసదస్యస్వీయాజ్ఞానస్యభానంవ
హతీతదితిచేత్ కాతిరోధిస్స్వరూపే ॥ ౪౯ ౨౫ ॥

యద్యప్యేతాపరికాశోయమితి కథమిహస్వానుభూతి
స్వరూపే - యుజ్యతే హ్యేషపరికాశో యదిసతుపరత
స్స్వానుభూత్యాత్మనోపి । యుక్తస్సహీర్హాధ
మోర్హనఖలుతవమతోయం పరికాశాభిధోతస్స్వ్య
ద్బ్రహ్మైవేతి తస్యతుతిరిహ పరతస్స్వ్యదితీదంపు
రోక్తమ్ ॥ ॥ ౪౯-౩౫ ॥

అ॥ ఏవమహామజ్ఞఇతి ప్రత్యక్షస్వభావరూపా జ్ఞానవిషయ త్వే భావత్వపక్షోపపత్త్యభావత్వ ఏతదనుపపత్తిరూపానుకూలత ర్కాభావఉక్తః అథ ప్రతికూలతర్కపరాహతిరుచ్యతే - అజ్ఞాన స్యేత్యాదినా—

టీ॥ చైతన్యైకస్వరూపే స్వప్రకాశే నిత్యముక్తే అతి పర బ్రహ్మణిఅస్యఅజ్ఞానస్యభానన్నభవతీత్యన్వయః, ఇదంసర్వంవిశేషణం బ్రహ్మణోహేతుగర్భమ్, నిత్యముక్తత్వంపరమార్థతోషాసంస్పృ ష్టత్వమ్, అతఃపరమార్థరూపాద్దోషానసంభవతి, స్వానుభవస్వరూప త్వాత్ అపరమార్థపరాగనుభవోనసంభవతీత్యర్థః, అన్యాను భవరూపప్రదేశ భేదాభావాచ్చేతిఏకశబ్దాభిప్రాయః, ఏకశబ్దేనజ్ఞేయ త్వాభావశ్చవివక్షితః, అతిదృష్టాన్తమాహతమసఇవేతి ఉజ్జ్వలేమ హసితమసోయథానభానంభవతి, తథేత్యర్థః. స్వానుభవస్వరూప స్యాపి తిరోధానాదజ్ఞానానుభవస్సంభవతీతిశఙ్కతే - బ్రహ్మేతి— తత్ బ్రహ్మస్వీయానుభూత్యాత్మకమపి, పిహితస్వ స్వరూపమ్ - నత్ తిరోహితస్వస్వరూపమ్, సత్ స్వీయాజ్ఞానస్యభానంవహతి - స్వకీయా జ్ఞానస్యభానాహర్హం భవతీత్యర్థః. ఇతిచేత్ - ఇత్యన్తమాశఙ్కా స్వరూప తిరోధానంవికల్ప్యదూషయతి - కాతిరోధిరితి - స్వరూపే,

తిరోధిః - తిరోధానమ్, కాకీదృశమ్, అప్రకాశ ఏవ తిరోధానమిత్యా
శఙ్క్యతే - యదీతి - అప్రకాశోఽయమితి యదుచ్యేత, అయమితి-
విధేయప్రాధాన్యాత్ పుల్లిఙ్గత్వమ్, ఇయన్తిరోధిః, అప్రకాశరూపేతి,
యదుచ్యేతేత్యర్థః. దూషయతి - కథమితి - స్వానుభూతిస్వరూ
పే - అయమప్రకాశః కథంయుజ్యేతేత్య - న్వయః, స్వానుభవస్వ
రూపేపిబ్రహ్మణి పరతోఽప్రకాశోయుజ్యేతేతిశఙ్క్యతే అస్యేతి - అస్య
స్వానుభూత్యాత్మనోపిబ్రహ్మణః సః అప్రకాశః. పరతోయుక్తోయదీ
త్యన్వయః, ప్రకాశాఖ్యధర్మస్య పరైరనభ్యుపగమాత్ ప్రకాశ
నాశః పరతో బ్రహ్మనాశరూపఏవస్యాదితిదూషయతి - తర్హీతి—
ఇహబ్రహ్మణి - అయమ్ ప్రకాశాఖ్యోధర్మః, ప్రకాశాఖ్యధర్మః
నఖలుతవమతః - నహిత్వదఙ్గీకృతః, అతః - బ్రహ్మైవస్యాత్ - బ్రహ్మ
రూపఏవస్యాత్ అయంప్రకాశః, ఇతి - అతోహేతోః, అస్య - బ్ర
హ్మణః, పరతః - క్షతిస్స్యాత్ - నాశస్స్యాత్, ఇతీదమ్ - ఇతీదందూ
షణమ్, పురోక్తమ్ - ప్రాగేవతిరోధానానుపపత్తిగ్రన్థేఉక్తమిత్యర్థః.

శ్రీ ॥ కిఞ్చ బ్రహ్మరూప తిరోధానహేతుభూతమేతదజ్ఞానం
స్వయమనుభూతం సద్బ్రహ్మతిరస్కరోతి, బ్రహ్మతిరస్కృత్య స్వయం
తదనుభవవిషయో భవతీత్యన్యోన్యాశ్రయః, అనుభూతమేవతిరస్క
రోతీతి చేత్, యస్యతిరోహితస్వరూపమేవబ్రహ్మ అజ్ఞానమనుభవతి,
తదాతిరోధానకల్పనానిష్ఫలాస్యాత్, అజ్ఞానస్వరూపకల్పనాచ, బ్ర
హ్మణోఽజ్ఞానదర్శనవత్, అజ్ఞానకార్యతయా అభిమతప్రపఞ్చదర్శ
నస్యాపిసమ్భవాత్, కిఞ్చ బ్రహ్మణోఽజ్ఞానానుభవః కిం స్వతోఽన్య
తో వా, స్వతశ్చేత్ అజ్ఞానానుభవస్య స్వరూపప్రయుక్తత్వేనాని
ర్మోక్షస్స్యాత్, అనుభూతిస్వరూపస్యబ్రహ్మణోఽజ్ఞానానుభవస్వ

రూపత్వేన మిథ్యారజతబాధకజ్ఞానేన రజతానుభవస్యాపినివృత్తివత్ నివర్తకజ్ఞానేన అజ్ఞానానుభూతిరూప బ్రహ్మస్వరూపనివృత్తిర్వా, అన్యతశ్చేత్, కిన్తదన్యత్, అజ్ఞానాన్తరమితిచేత్, అనవస్థాస్యాత్, బ్రహ్మతిరస్కృత్యైవస్వయమనుభవ విషయోభవతీతిచేత్ తథాసతి ఇదమజ్ఞానంకాచాదివత్ స్వసత్తయా బ్రహ్మతిరస్కరోతీతి జ్ఞానబాధ్యత్వమజ్ఞానస్యనస్యాత్,

శ్లో॥ కిఞ్చానన్యాన్యాశ్రయస్స్యాదిహ పునరనుభూ
తంసదజ్ఞానమేతత్కుర్యాద్బ్రహ్మాపిధానంస్వయమిద
మపిధాయానుభూయేతచేతి । కుర్యాద్బ్రహ్మాపిధా
నంస్వయమిదమనుభూతం సదేవేతిచేద్యద్యతద్బ్రహ్మ
మతిస్వానుభవతిపిధానోజ్ఝితంసత్తదాస్య ॥౪౯ ౪౫॥

వ్యర్థాన్తర్ధానకర్త్రీప్రభవతిఖలు తథాకల్పనా
తామతేశ్చాస్యాజ్ఞానస్యైవదృష్టిజగతఇవ పరబ్ర
హ్మణోయుజ్యతేతః । కిఞ్చబ్రహ్మమతేర్న్యనుభవ
ఇహనకింస్యాత్స్వతో వాఽన్యతో వాపాక్పక్షేసస్వ
రూపాహితఇతితదనిర్మోక్షఏవప్రసక్తః ॥౪౯-౫౫॥

బ్రహ్మాజ్ఞానానుభూతిర్యదిభవతి తదాఽసత్యకాప్యేవ
భూతిజ్ఞానైర్నైతస్యధీవత్ తదపిచవిహతంస్యాదవిద్యారి
మత్యా । అన్యస్మాచ్చేత్కిమన్యత్తదిహ యదిమతం
తత్రిచాజ్ఞానమన్యత్ తద్బుద్ధిశ్చాన్యత స్స్యాదితిభ
వతితదాఽనివారానవస్థా॥ ॥౪౯-౬౫॥

అ॥ దూషణాన్తరమాహ - కిఞ్చేతి—

టీ॥ అపరమార్థత్వాన్న సత్తయా తిరస్కారకమ్, అపితు ప్రతీయమానతయా తిరస్కారకమితి అనుభవపూర్వకస్తిరస్కారః, తిరస్కారపూర్వకోఽనుభవః, అతిరస్కృతస్య స్వానుభవస్వరూపస్య బ్రహ్మణోఽజ్ఞానానుభవాసంభవాత్, ఇతి అన్యోన్యాశ్రయణమిత్యర్థః. ఏతత్పరిజిహీర్షయా అనుభవపూర్వకం తిరస్కారం శఙ్కతే - కుర్యాదితి - ఇదమ్ - అజ్ఞానమ్ స్వయమనుభూతం సదేవ బ్రహ్మపిధానం కుర్యాదితి చేదితి యోజనా, అత్ర దూషణమాహ - యదీతి - పిధానోజ్ఝితమేతద్బ్రహ్మ - తామసమతిమనుభవతి యది తదా, అస్య బ్రహ్మణః అన్తర్థానక్లృప్తిః - తిరోధానకల్పనా, తథా, అత్ర బ్రహ్మణి, అమతేః కల్పనా చ వ్యర్థేత్యనుషఙ్గేణాన్వయః, అతిరోహితస్యాప్యజ్ఞానానుభవసంభవాత్ ప్రపంచదర్శనసంభవాచ్చ తదర్థం తిరోధానకల్పనా తదర్థమాచ్ఛాదికా విద్యాకల్పనా చ నిష్ఫలేత్యర్థః. తదుపపాదయతి - అస్యాజ్ఞానస్యైవేతి - పరబ్రహ్మణః - అస్య అజ్ఞానస్యైవ జగతః, దృష్టిః - దర్శనమ్, యుజ్యతే - ఉపపద్యతే, అతో వ్యర్థేతి పూర్వేణాన్వయః, యథా అతిరోహితస్వరూపస్యాపి అపరమార్థభూతాజ్ఞానానుభవసంభవః, తథా అపరమార్థభూతప్రపఞ్చానుభవోఽప్యతిరోహితస్య సంభవతీతి తదర్థా అజ్ఞానకల్పనా తిరోధానకల్పనా చ నిష్ఫలేత్యర్థః. అనుభవపూర్వకతిరస్కారపక్ష ఏవ వికల్పముఖేన దూషణమాహ - కిఞ్చేతి - ఇహ బ్రహ్మమతేర్యోఽనుభవః, స కిం స్యాత్ స్వతో వాన్యతో వా సకిం స్వతో వోతాన్యతో వేతి వికల్పః ప్రథమపక్షే దూషణమాహ - ప్రాక్పక్షే స్వత ఇతి ప్రాచ్యపక్షే సస్వరూపాహిత ఇతి తదనిర్మోక్ష ఏవ ప్రసక్తః అజ్ఞానానుభవస్య స్వత ఇతి పక్షే స్వరూపనిబ

స్థనత్వేన స్వరూపస్యనిత్యత్వేనా జ్ఞానానుభవమోక్ష.ఏవనస్యాదిత్యర్థః. బ్రహ్మణో జ్ఞానానుభవరూపత్వాఙ్గీకారే దూషణాన్తరమాహ—బ్రహ్మేతి బ్రహ్మాజ్ఞానానుభూతిర్యదిభవతిబ్రహ్మాజ్ఞానానుభూతిరూపం భవతిచేదిత్యర్థః దూషయతితదితి అసత్యోప్యుపభూతిజ్ఞానేనఅసత్యశుక్తికోప్యనివర్తకశుక్తిజ్ఞానేన ఏతస్యధీవత్ శుక్తికోప్యస్యధీరేవ అవిద్యారిమత్యా అవిద్యానివర్తకతత్త్వజ్ఞానేన తదపిచవిహతంస్యాత్ బ్రహ్మాపినష్టంస్యాదిత్యర్థః. అయంభావః, బ్రహ్మణఃఅజ్ఞానానుభవరూపత్వాంగీకారేయథా అసత్యశుక్తికోప్య నివర్తకశుక్తియాథాత్మ్యజ్ఞానేనశుక్తికోప్యజ్ఞానమపినివర్తతే-తథా అసత్యభూతావిద్యానివర్తకతత్త్వజ్ఞానేనావిద్యా విషయకజ్ఞానస్యాపి నివృత్తేరావశ్యకతయా అవిద్యావిషయజ్ఞానరూపత్వేనాభిమతం బ్రహ్మనివృత్తంస్యాదితి ద్వితీయపక్షేదూషణమాహ - అన్యస్మాచ్చేదితి అజ్ఞానానుభవాన్యస్మాచ్చేదిత్యర్థః. దూషయితుం తదన్యద్వస్తుపృచ్ఛతి కిమన్యత్తదితి ఇహాస్మిన్ ద్వితీయవికల్పే న్యతో వేత్యత్రాన్యత్ కిమితిప్రశ్నః ఉత్తరమాశఙ్కతేయదీతి - తత్రప్రపఞ్చోపాదానాజ్ఞానానుభవే హేతుత్వంసప్తమ్యర్థః. అజ్ఞానమన్యదితియదిమతమితియోజనా, దూషయతితబుద్ధిశ్చేతి ద్బుతస్బుద్ధిశ్చ అజ్ఞానాన్తరానుభవశ్చేత్యర్థః. అన్యతఃస్యాత్ హేత్వన్తరేణస్యాదిత్యర్థః. సచాప్యనుభవః, స్వతఃపరతోవేతివికల్పే స్వతఇతిపక్షస్య ప్రాగుక్తదోషగ్రాసేన పరతఇతిపక్షస్యైవ ద్వితీయస్యావలంబనీయత్వాత్ తదాఅనవస్థాసునిర్వారాభవతి ఉక్తప్రణాళికయా అనవస్థాదుర్వారాస్యాదిత్యర్థః,

శ్రీ॥ బ్రహ్మాతిరస్కృత్యైవస్వయమనుభవ విషయోభవతీతి చేత్ తథాసతీదమజ్ఞానమ్ కాచాదివత్ స్వసత్తయాబ్రహ్మతిరస్కరో

తీతిజ్ఞానబాధ్యధీత్వమజ్ఞానస్య నస్యాత్ అదసమజ్ఞానం స్వయమనాది బ్రహ్మణస్స్వసాక్షిత్వం బ్రహ్మస్వరూప తిరస్కృతిఞ్చయుగపదేవక రోతి; అతో నానవస్థాదయో దోషా ఇతి నైతత్, స్వానుభవస్వరూప తిరస్కృతిమన్తరేణ సాక్షిత్వాపదనాయోగాత్, హేత్వన్తరేణ తిర స్కృతమితిచేత్, తర్హ్యస్యానాదిత్వమపాస్తమ్ అనవస్థాచ పూర్వో క్తా, అతిరస్కృతస్వరూపస్యైవ సాక్షిత్వాపాదనే బ్రహ్మణస్స్వానుభ వైకతానతాచనస్యాత్, అపిచ అవిద్యయా బ్రహ్మణితిరోహితే తద్బ్రహ్మనకిఞ్చిదపి ప్రకాశతే, ఉతకిఞ్చిత్ప్రకాశతే, పూర్వస్మిన్ కల్పే ప్రకాశమాత్రస్వరూపస్య బ్రహ్మణోఽప్రకాశేతుచ్ఛతాపత్తి రసకృదుక్తా, ఉత్తరస్మిన్కల్పే సచ్చిదానన్దైకరసే బ్రహ్మణి కోయ మంశస్తిరస్క్రియతే, కోవాప్రకాశతే, నిరంశే నిర్విశేషే ప్రకాశ మాత్రే వస్తున్యాకారద్వయాసంభవేన తిరస్కారః ప్రకాశశ్చయుగ పన్నసంగచ్ఛతే, అథ సచ్చిదానన్దైకరసంబ్రహ్మ అవిద్యయాతిరోహి తస్వరూపమవిశదమివలక్ష్యత ఇతి, ప్రకాశమాత్రస్వరూపస్య విశద తా, అవిశదతావాకింరూపా, ఏతదుక్తంభవతి, యస్యాంశస్యవిశేషః, ప్రకాశవిషయః. తస్య సకలావభాసోవిశదావభాసః, తత్రయఆకా రోఽప్రతిపన్నః, తస్మిన్నంశేప్రకాశాభావాదేవ ప్రకాశవైశద్య న్నవిద్యతే, యశ్చాంశఃప్రతిపన్నః, తస్మిన్నంశే తద్విషయప్రకాశో విశదఏవ, అతస్సర్వత్ర ప్రకాశాంశే అవైశద్యన్నసంభవతి విషయే పిస్వరూపే ప్రతీయమానే తద్గతకతిపయవిశేషాప్రతీతిరేవ అవైశ ద్యమ్, తస్మాదవిషయే నిర్విశేషే ప్రకాశమాత్రే బ్రహ్మణిస్వరూపే ప్రకాశమానే తద్గతకతిపయ విశేషాప్రతీతిరూపావైశద్యన్నామ అజ్ఞా నకార్యన్నసంభవతి.

బ్రహ్మోచ్ఛాద్యైవ సైషా మతిరసుభగధీగోచరశ్చేత్త
థాసత్యజ్ఞానం బ్రహ్మాకాశాదివదిదమపిచ ధ్యాత్వస్వ
తస్స్వచ్ఛసత్యమ్ । నన్వజ్ఞానత్వనాదిస్వయమిహ
యుగపత్ సాక్షితాం బ్రహ్మణస్తు స్వస్మిన్ తస్యాపి
ధానాదికమపితనుతేతో నదోషా ఇహైతే ॥ ౯౯౭ ॥

నైతద్యుక్తం స్వరూపన్న యదిహి పిహితం బ్రహ్మణా
స్వానుభూతేరజ్ఞానే సాక్షితా పాదనమిహ నభవేత్త
ద్వ్యోధిస్వరూపే । అన్యస్మాద్ధేతుతశ్చేత్ పిహితమి
దమనాదిత్వమస్యత్వపాస్తం పూర్వోక్తాచానవస్థా
నతత ఇహ పరేణాపియుక్తా విరోధిః, ॥ ౯౯౮ ॥

యద్యప్యచ్యుతాపిధానాన్వయవతి భవితాఽజ్ఞానసాక్షి
త్వమేతద్బ్రహ్మణ్యతేతి తర్హీదమిహ నహిభవేత్
స్వానుభూత్యైకతానమ్ । కిఞ్చావిద్యాపిసద్ధన్న లసతి
కిమిదం బ్రహ్మసర్వాత్మనా కిమ్ కిఞ్చిద్బాభత్యాద్యపక్షే
ఽసకృదిహ కథితాత్తుచ్ఛతాపత్తిరస్య ॥ ౯౯౯ ॥

బ్రహ్మేదం హి ప్రకాశైకరసమిహ యది స్యాత్ప్రకాశ
నహీనమ్ బ్రహ్మైవాసత్తదాపద్యతఇతి సపరః ప్రోక్త
పక్షో విచార్యః । జ్యోతిమూర్తేరిత్రికోంశో లసతిన
చవిభాత్యత్రికో వేతి పృష్టైర్నైవాస్మిన్నంశభేదో భవ
తిహి సువచో నిర్విశేషే నిరంశే ॥ ౧౦౦౦ ॥

తస్మాద్భానాపిధానే యుగపదిహ నతే సంగతే సచ్చిదా
నన్దైకాకారం పినద్ధం స్థితమవిశదవల్లక్ష్యతేఽవిద్య

రోతి । నైతద్భాసైకరూపే భవతి విశదభావప్రాతి
కీర్త్యజ్ఞత్వే తద్భావశ్చేత్తదుక్తం భవతిహి విషయ
స్సాంశతయోర్నమతేర్వ్యః ॥ ॥ ౫౦౧ ॥

తస్యాశేషావభాసో విశదమతిరితి స్వైస్సూక్తైశ్చిద్విశే
షైర్నిర్మర్ముక్తో యోఽవభాసో విశదమతిరితి ప్రోచ్య
తే తత్త్వవిద్భిః । నైవాకారోఽపరిమితో యదిహ నచత
దంశేఽభవేత్తత్పరిశావైశద్యం తత్పరిశేఽసతి
కథమివ స్యాదవైశద్యమస్మిన్ ॥ ॥ ౫౦౨ ॥

యశ్చాంశోఽత్ర పరిమితో భవతి విశదవైతదీయ పరి
కాశోఽతస్సర్వత్ర పరికాశాంశ ఇహానసువచం స్యా
దవైశద్యమేతత్ । నైవావైశద్యమస్మిన్ భవతిహి
విషయే హ్యేతదీయా విశేషాస్స్యుః కేచిత్తదీయా
మతిరిహ సువచం తన్న చాతోఽన్యథేతి ॥ ౫౦౩ ॥

తన్న బ్రహ్మణ్యముత్రాప్యుపచయ విషయే భానమాత్రే
ఽవిశేషేఽవైశద్యం భాసమానే కతిపయగుణవిజ్ఞాన
రాహిత్యరూపమ్ । ॥ ౫౦౪ ॥

అ॥ తిరస్కారపూర్వకానుభవపక్షం శఙ్కతే - బ్రహ్మేతి-

టీ॥ సైషా అమతిః - తదిదమజ్ఞానమ్, బ్రహ్మాచ్ఛాద్యైవ-
బ్రహ్మతిరస్కృత్యైవ, అనుభవధీగోచరశ్చేత్ - అనుభవాత్మకప్రతీ
తివిషయ ఇత్యుచ్యతే చేదిత్యర్థః. తిరస్కృత్య అనుభవవిషయ
ఇత్యుక్తే అజ్ఞానసత్తయా తిరస్కారకం స్యాత్, నతు ప్రతీయమాన
తయా, దానీం కాఞ్చనవత్ పరమార్థత్వేన జ్ఞాననివర్త్యత్వన్న

సిద్ధ్యతీత్యాహ - తథాసతీతి - స్పష్టోర్థః, అథ తిరస్కారానుభవ
యోగ్యతార్థగపద్యం శఙ్కతే - నన్వితి - అనాద్యజ్ఞానస్య బ్రహ్మణ
స్సాక్షిత్వం, తస్యాపిధానాదికమపి యుగపత్ స్వీయమ్మతను తే, అత
ఇష్టాపత్తేర్న దోష ఇతి యోజనా, పరిహరతి నైతదితి - స్వానుభూతే బ్రహ్మ
ణః స్వరూపం యదపిహితమ్, ఇహ విరోధిస్వరూపే అజ్ఞానసాక్షి
త్వాపాదనమ్ న్న భవేత్ ఇతి యోజనా, బ్రహ్మణః, అజ్ఞానప్రత్యనీక
స్వరూపస్య, తత్సాక్షిత్వాపాదనం నసంభవతీతి భావః, హేత్వ
న్తరేణ తిరస్కృతిమాశఙ్క్య పరిహరతి - అన్యస్మాదితి - ఇదమన్య
స్మాద్ధేతోః పిహితఞ్చేత్ - ఇదం బ్రహ్మ హేత్వన్తరేణ తిరస్కృతఞ్చేది
త్యర్థః, అస్య అనాదిత్వముపాత్తస్య - అజ్ఞానస్యానాదిత్వం పరిత్య
క్తం స్యాదిత్యర్థః, అనాదిబ్రహ్మణ స్తిరోధాయకతయాహి అజ్ఞాన
నాదిత్వమఙ్గీకృతమ్, తిరోధానమస్య హేత్వన్తరేణ చేత్ అస్య అనా
దిత్వన్నిరర్థకమితి తత్పరిత్యాగ ఏవ స్యాదితి భావః, యౌగపద్యపక్షే
పూర్వోక్తపక్షద్వయ దూషణమప్యాపతతీత్యభిప్రాయేణాహ—
పూర్వోక్తా చేతి - జ్ఞానానివర్త్యత్వ దూషణాన్యప్రత్యుపలక్షణమియ
మనవస్థా, అనన్తరపూర్వోక్తే స్వరూప తిరస్కృతిమన్తరేణ సాక్షి
త్వాపాదనే అనిష్టమాహ — యుమ్యచ్చేతి - అపిధానాన్వయవతి
తిరోధానాన్వయశూన్యే, అతిరస్కృత ఇతియావత్, అత్ర బ్రహ్మణి -
ఏతదజ్ఞానసాక్షిత్వం భవతీతి యుమ్యచ్చేతి యోజనా, దూషయతి -
తర్హీతి - తర్హి - తథాసతి ఇదం బ్రహ్మ స్వానుభూత్యేకతానన్న
భవేదితి యోజనా, బ్రహ్మణస్స్వానుభవస్వరూపత్వ మజ్ఞానానుభవస్వ
రూపత్వ ప్రత్యనీకాకారః, సయద్యతిరోహితః, తర్హ్యజ్ఞానానుభవ
స్వరూపత్వ న్నసంభవతి, తదభ్యుపగమే స్వానుభూత్యేకతానత్వం న
సంభవతీతి భావః, పూర్వం విశదావిశదావభాసమభ్యుపగమ్య దూష

ణముక్తమ్, ఇదానీన్తత్రమేవదూషయితుముపక్రమతే-కిఞ్చేతి - అవి
ద్యాపినద్ధమిదం బ్రహ్మసర్వాత్మనా, నలసతి కిమ్ - నప్రకాశతేకిమ్,
కిఞ్చిద్భాతికిమ్ - కిఞ్చిత్ప్రకాశతే కిమితివికల్పః, ఆద్యపక్షే దూషణ
మాహ - ఆద్యపక్షఇతి - ఆద్యపక్షే - ప్రాచ్యపక్షే, అసకృత్, అస్య
బ్రహ్మణస్తుచ్ఛతాపత్తిః కథితాఇతియోజనా, తామేవతుచ్ఛతాపత్తి
ముపపాదయతి- బ్రహ్మైదమితి- ప్రకాశైకరసమిదంబ్రహ్మ యదిప్ర
కాశేనహీనంస్యాత్ —, తదాబ్రహ్మైవ అసదాపద్యేతఇతియోజనా, ఇ
తీత్యస్య తుచ్ఛతాపత్తిరిత్యనేనాన్వయః, కిఞ్చిద్భాతీతి ద్వితీయపక్షే
దూషణమాహ - నపరఇతి - నపరఃప్రోక్తపక్షోవిచార్యః - కిఞ్చి
ద్భాతీతి ద్వితీయపక్షో విచారణీయఇత్యర్థః. అస్మిన్పక్షే బ్రహ్మ
ణోనిరంశత్వాన్నిర్విశేషత్వాచ్చ ప్రాదేశికభానతదభావాసంభవ
తఇతిదూషణమాహ - జ్యోతిర్మాత్రఇతి - జ్యోతిర్మాత్రే - ప్ర
కాశమాత్రే, అత్ర — బ్రహ్మణి, కోంశోలసతి - కోవానచవిభాతి,
సభాసతే, ఇతిపృష్టే - ఇతిప్రశ్నేకృతే, నిరంశేనిర్విశేషేఽస్మిన్,
అంశభేదస్తునచోనభవతీహేతి యోజనా, ప్రకాశతిరోధానయోర్నిర్
విశేషేనిరంశేబ్రహ్మణి, యౌగపద్యన్నసంభవతీత్యాహ — తస్మాది
తి - తస్మాత్ — బ్రహ్మణోనిర్విశేషత్వాన్నిరంశత్వాచ్చతేభానాపి
భానే - యుగపన్నసంగతేఇతియోజనా, ఏవంప్రకాశతిరస్కారయో
ర్యౌగపద్యానుపపత్తౌ సత్యామపి అవిశదశబ్దేన ప్రత్యవతిష్ఠతే—
సచ్చిదానన్దైకాకారమవిద్యాపినద్ధంస్థిత మవిశదవల్లక్ష్యతఇతిశఙ్కాం,
పరిహరతిస్మ తదితి-వైశద్యావైశద్యవికల్ప్యదూషయతి . భానైకరూ
పఇతి - భానైకరూపే - ప్రకాశైకస్వరూపే, అత్ర - బ్రహ్మణి, విశ
దభానస్తేకీదృఙ్మతః . తవకీదృగభిమతః, అతద్భావశ్చ - అవిశదభావ
శ్చ, కీదృఙ్మతఇత్యనుషఙ్గేణాన్వయః, దుర్వచఇతిభావః, కథంసువచ

చత్వమిథ్యాశఙ్కాయాం వైశద్యస్వరూపం శిక్షయిత్వా అత్రైతదనుప పత్తిం దర్శయితుమాహ - ఏతదుక్తం భవతీతి - సాంశధర్మః - అంశధర్మసహితః, మతేర్యో విషయః, తస్యాశేషావభాసః - తస్యకృత్స్నావభాసః, విశదమతిరితి - స్వైస్తు కైశ్చిద్విశేషైః - స్వకీయైః కైశ్చిద్ధర్మైరంశైర్వా, నిర్ముక్తో యోఽవభాసః, సః అవిశదమతిరితి తచ్ఛబ్దస్యాధ్యాహారేణాన్వయః, తత్త్వవిద్భిః ప్రోచ్యతే - తత్త్వదర్శిభిః ప్రతిపాద్యత ఇత్యర్థః. జ్ఞానే తదనుపపత్తిమాహ - నైవేతి - ఇహ యః, ఆకారః, నైవప్రతీతః - తదంశే తత్ప్రకాశావైశద్యం న భవేత్ - న స్యాత్, తదేవోపపాదయతి - తత్ప్రకాశ ఇతి - తత్ప్రకాశే అసతి - అవిద్యమానే సతి, అస్మిన్ ప్రకాశే అవైశద్యం కథం వా స్యాత్ అవైశద్యధర్మిణోఽభావాత్ తద్ధర్మభూతమవైశద్యం సుతరాం న సంభవతీతి భావః, ఏతావతా అప్రతీతాంశే అవైశద్యం న సంభవతీత్యుక్త్వా ప్రతీతాంశే పి తన్న సంభవతీత్యాహ - యశ్చాంశ ఇతి - జ్ఞేయే పి జ్ఞాతాంశస్య విశదత్వాదజ్ఞాతాంశస్య అజ్ఞాతత్వాచ్చ క్వచిదప్యవైశద్యం న సంభవతీత్యర్థః. నను వస్తునః కతిపయాంశస్య కతిపయధర్మస్య వాఽభానం అవైశద్యమితి నోచ్యతే యేన నిరంశే నిర్విశేషే బ్రహ్మణి తాదృశమభానం నాస్తీత్యవైశద్యానుపపత్తిః. కిన్త్వన్యాదృశమేవావైశద్యం బ్రూమః తత్తు నిరంశే నిరంనిర్విశేషే ప్యుపపన్నమిత్యాశఙ్క్య యదేవావైశద్యం దృశ్యవస్తుని ఘటపటాదౌ అవిశదవ్యవహారవిషయః, తతోఽన్యదవైశద్యం దుర్వచమ్, తథా చ ఉక్తానుపపత్తిరస్త్యేవేత్యాహ నైవేతి - విషయేపి - దృశ్యవస్తున్యపి, ఏతదీయా యే కేచిద్విశేషాస్స్యుస్తదీయా మతిరేవ - తద్విషయకా ప్రతీతిరేవ అవైశద్యం భవతి, తత్ - అవైశద్యమ్, అతోఽన్యథా - ఉక్తప్రకారాదన్యథా, ననువచమ్ - దుర్వచమిత్యర్థః. తావతాఽప్రకృతే కిమా

యాతమిత్యత్రాహ . తదితి - తత్ - తస్మాత్, భానవశాత్ . ప్రకాశమానాత్, అవిశేషే - నిర్విశేషే, భాసమానే - అవిషయే బ్రహ్మణి - అనయా - అవిద్యయా, కతిపయగుణవిజ్ఞానరాహిత్యరూపమవైశద్యన్న సువచమ్ — దుర్వచమిత్యర్థః.

శ్రీ॥ అపిచ ఇదమవిద్యాకార్యమవైశద్యం తత్త్వజ్ఞానోదయాన్నివర్తేత, నవా, అనివృత్తావపవర్గాభావః, నివృత్తౌచవస్తుకింరూపమితివివేచనీయమ్, విశదస్వరూపమితిచేత్, తద్విశదస్వరూపం ప్రాగస్తి, నవా, అస్తిచేదవిద్యాకార్యమవైశద్యం తన్నివృత్తిశ్చ నస్యాతామ్, నోచేత్, మోక్షస్యకార్యతయా అనిత్యతాస్యాత్, అస్యాజ్ఞానస్య ఆశ్రయానిరూపణాదేవ అసంభవః ప్రాగేవోక్తః

శ్లో॥ కిఞ్చావిద్యా నిమిత్తాహితమిహ యదవైశద్య
మేతన్నివృత్తిస్తత్త్వ జ్ఞానోదయాత్ కింభవతి కిము
నవాఽంతేఽపవర్గక్షతిస్స్యాత్। అథ్యేతద్వస్తుకిద్రు
గ్యదివిశదమిదం తత్పురాఽస్తినవాస్తి ప్రాచ్యేఽవైశ
ద్యమస్యాఽమతి జమపహతిశ్చాస్యనస్యాత్త్వమో
క్షా॥ ॥ ౫౦౫ ॥

అన్త్యేపక్షేతు మోక్షో జనన యుతతయాస్యాదనిత్యః
పురోక్తోహ్యజ్ఞానస్యాశ్రయోనో సువచఇతితతో నా
స్యసంభావనేతి। ॥ ౫౦౬ ॥

అ॥ దూషణాన్తరమాహ - కిఞ్చేతి—

టీ॥ ఇహ బ్రహ్మణి అవిద్యానిమిత్తాహితం అవిద్యారూపనిమిత్తజన్యం యదవైశద్యం - అవైశద్యంయత్। ఏతన్నివృత్తిః

ఏతస్య అవైశద్యస్య నివృత్తిః తత్త్వజ్ఞానోదయాత్ కింభవతి । తత్త్వజ్ఞా
నోదయాత్ భవతికిం । కిమునవా నభవతి కిమితివికల్పః। అత్రవికల్పే
ద్వితీయకల్పేదూషణమాహ - అస్త్వితి- అస్తుతత్త్వజ్ఞానోదయాత్
బ్రహ్మణోఽవైశద్యనివృత్తిర్న భవతీతి ద్వితీయపక్షే అపవర్గక్షతిః,
స్యాత్ మోక్షస్యక్షతిః స్యాత్ అవిద్యాతత్ కార్యోభయనివృత్తే
రేవ మోక్షరూపత్వాత్ అవిద్యాకార్యస్యావైశద్యస్య నివృత్త
త్వాత్ తత్ క్షతిరితిభావః. ప్రాచ్యపక్షమవలంబ్య పృచ్ఛతిఆద్యఇతి
ఆద్యే- తత్త్వజ్ఞానోదయాత్ అవైశద్యనివృత్తిరితిప్రాచ్యపక్షే। తద్వస్తు
నివృత్తావైశద్యంబ్రహ్మాఖ్యంవస్తు కీదృక్కింస్వభావమితి - ప్రశ్నః
ఉత్తరమాశఙ్క్యతే. యదివిశదమితి ఇదం విశదంయదీత్యర్థః. విశద
మితిపక్ష ముపలంబ్యవికల్పయతి తత్ పురాస్తినవాస్తఇతి తత్ విశ
దంబ్రహ్మపురాతత్త్వజ్ఞానోదయాత్ ప్రాక్ అస్తినవాస్తి। అస్తివాన
వాస్తీత్యర్థః. అస్తీతిప్రాచ్యపక్షే దూషణమాహ- ప్రాచ్యఇతి-ప్రా
చ్యే- తత్త్వజ్ఞానాత్ ప్రాక్ విశదంబ్రహ్మాస్తీతి ప్రాచ్యపక్షే అస్యానుతిజ
మవైశద్యంబ్రహ్మణోఽజ్ఞానజన్య మవైశద్యమ్ త్వయోక్తా అస్యాపహతి
శ్చత్త్వదుక్తా అస్యావైశద్యస్యనివృత్తిశ్చనస్యాత్ నభవేత్ ఇత్యర్థః.
పూర్వమపిబ్రహ్మవిశదమితి స్వీకారేబ్రహ్మణోఽజ్ఞానకార్యమవైశ
ద్యంయత్ యాచతత్త్వజ్ఞానోదయాత్ తన్నివృత్తిః త్వత్ప్రతిపాది
తా తదుభయంనస్యాదిత్యర్థః. తత్త్వజ్ఞానోదయాత్ ప్రాక్ విశదంబ్ర
హ్మనాస్తీతి ద్వితీయకల్పే దూషణమాహ - అస్త్వితి అస్మిన్పక్షే
బ్రహ్మణస్తత్త్వజ్ఞానోదయాత్ ప్రాక్ అవిద్యాకార్యమవైశద్యమ
స్తీతి తన్నివృత్తిస్తత్త్వజ్ఞానాద్భవతీతి నోక్తదోషావకాశ ఇతిభావః।
మోక్షోజననయుతతయాస్యాద నిత్యఇతి- అవిద్యాకార్యావైశద్య।
నివృత్తేరేవమోక్షరూపత్వాత్ తస్యాశ్చఉత్పత్తిమత్త్వేనమోక్షస్యా

నిత్యత్వంస్యాదిత్యర్థః, పూర్వపూర్వభ్రమాశ్రయానుపపత్తిం, పురోక్తప్రత్యక్ష ప్రమాణస్య ప్రతికూల తర్కత్వేనాహ - పురోక్తేహీతి స్పష్టోర్థః.

శ్రీ॥ అపిచ అపరమార్థ దోషమూలభ్రమ వాదినానిరధిష్ఠానభ్రమాసంభవోపి దురుపపాదః భ్రమమూలభూతదోషదోషాశ్రయత్వాత్ అధిష్ఠానాపారమార్థ్యేపి భ్రమోపపత్తేః తతశ్చ సర్వశూన్యత్వమేవస్యాత్

శ్లో॥ కిఞ్చాసత్యాచ్చదోషాత్ భ్రమఇతి వదతాన
హ్యధిష్ఠానశూన్యభ్రాన్తిశ్శక్యాయదాసోఽనృతమపి
తదధిష్ఠాయభానోపపత్తేః । దృశ్యస్యాసత్యదోషాదివ
నిఖిలమతశ్శూన్యమేవాపతేద్ ఇత్యాయుష్మాఞ్శూ
న్యవాదీ ప్రతిభయరహితో బుద్ధశిష్యస్సశిష్యః ॥ ॥

అ॥ స్వరూపానాదిత్వముఖేన పరిహారాణాంప్రతిబన్దీంహృది నిధాయదూషణాన్తరమాహ - కిఞ్చేతి—

టీ॥ అసత్యాద్దోషాత్ భ్రమఇతివదతా అధిష్ఠానశూన్యభ్రాన్తిర్యదాసాన శక్యఇతియోజనా, కుతఇత్యత్రాహ అనృత మపీతి - అనృతమపితదధిష్ఠాయ అనృతమప్యధిష్ఠానమాశ్రిత్య దోషస్యాసత్యత్వేపిఅసత్యదోషాదివ అసత్యాత్ దోషాదివేత్యర్థః, దృశ్యస్యభానోపపత్తేః జగద్భానోపపత్తేరిత్యర్థః. అయంభావః యథాదోషాపారమార్థ్యేపి భ్రమసంభవః తథా అధిష్ఠానాపారమార్థ్యేపి భ్రమస్సంభవతి అధిష్ఠానాపారమార్థ్యే తస్యాపిప్రపఞ్చవదధిష్ఠానాన్తరాపేక్షయానవస్థాస్యాదితిచేత్ తర్హిదోషస్యాపి ప్రపఞ్చవదపారమార్థ్యే

నదోషాన్తరాపేక్షయా అనవస్థా స్యాత్ దోషస్యాపారమార్థ్యేఽపి స్వరూపానాదిత్వాన్నానవస్థితి చేత్ తర్హి అధిష్ఠానాపారమార్థ్యేఽపి స్వరూపానాదిత్వాన్నానవస్థితి ప్రవాహానాదిత్వేన సుఘటత్వేన చ పరిహారేఽపి తుల్యో దోషః. ప్రపఞ్చదర్శనస్య స్వదర్శనస్య చ స్వయమేవ నిర్వాహకత్వాత్ నదోషాన్తరాపేక్షయానవస్థితి చేన్న, అపరమార్థస్యాస్య స్వపరనిర్వాహకత్వాసంభవాత్. నహి స్వప్నద్విచన్ద్రజ్ఞానహేతుభూతోఽఙ్గుళ్యవష్టంభః స్వకల్పితదోషనిరపేక్షః అపరమార్థస్య స్వపరనిర్వాహకత్వం సంభవతు, తథాసత్యధిష్ఠానాపారమార్థ్యేఽపి స్వపరనిర్వాహకత్వసంభవాదనవస్థా న స్యాత్, అపరమార్థస్య పరం ప్రత్యధిష్ఠానత్వే సిద్ధే హి స్వనిర్వాహకత్వసిద్ధిరితి చేత్ అపరమార్థస్య పరం ప్రతి దోషత్వే సిద్ధే హి స్వనిర్వాహకత్వమితి తుల్యమ్ మిథ్యాభూతే జగదవభాసాద్దోషత్వం సిద్ధమితి చేత్ తర్హి తత ఏవాధిష్ఠానత్వమపి సిద్ధమితి స్వపరనిర్వాహకత్వమధిష్ఠానస్య సిద్ధ్యతి, అధిష్ఠానాపారమార్థ్యే భ్రమో న దృష్ట ఇతి చేత్ దోషాపారమార్థ్యేఽపి భ్రమో న దృష్ట ఇతి తుల్యశ్చర్చ ఇతి. తతః కిమిత్యత్రాహ నిఖిలమత శూన్యస్యమేవాపాపతేత్ ఇతి - సర్వశూన్యవాదనివస్యాదిత్యర్థః. శూన్యవాదీ మాధ్యమిక ఏవ బుద్ధశిష్యః, శిష్యప్రశిష్యైస్సాకం ప్రీతిభయరహిత ఆయుష్మాన్ భవేత్ ఇత్యాహ - ఆయుష్మానితి - ప్రీతిభయరహిత ఇతి - మాధ్యమికస్య సర్వశూన్యవాదినః కేపి వాదినో నానుకూలాః, పరన్తు కేవలం జగన్మిథ్యాత్వవాదినాం భవతామవలంబనమాత్రేణ స్వాభిమతే సాధనం భవిష్యతీతి ప్రీతిసన్ధానం స్థితమ్, తదపి భవద్భిరప్యధిష్ఠానసత్యత్వవాదేన సాతఙ్కకృతమ్, ఇదానీం భవద్భిరప్యధిష్ఠానసత్యత్వపరిత్యాగేన తద్భీభయం నివృత్తమిత్యభిప్రాయః.

శ్రీ॥ యదుక్తమనుమానేనాపి భావరూప మజ్ఞానం సిద్ధ్యతీతి తదయుక్తం, అనుమానాసంభవాత్ । నహ్యుక్తమనుమానం, సమ్యగుక్తమ్, దుష్టం తు తత్, అజ్ఞానేఽప్యనభిమతాజ్ఞానాన్తర సాధనేన విరుద్ధత్వాద్ధేతోః, తథాఽజ్ఞానాన్తరాసాధనే హేతోరనైకాన్త్యమ్, సాధనేచ తైః జ్ఞానస్యాజ్ఞానసాక్షిత్వం నివారయతి, తతశ్చాజ్ఞాన కల్పనానిష్ఫలాస్యాత్, దృష్టాన్తశ్చ సాధ్యవికలః దీపప్రభాయా అప్రకాశితార్థ ప్రకాశకత్వాభావాత్, సర్వత్ర జ్ఞానస్యైవహి ప్రకాశకత్వం సత్యపిదీపే జ్ఞానేన వినావిషయప్రకాశాభావాత్ ఇన్ద్రియాణామపిజ్ఞానోత్పత్తి హేతుత్వమేవ, నప్రకాశకత్వమ్, ప్రదీపప్రభాయాస్తుచక్షురిన్ద్రియస్య జ్ఞానముత్పాదయతో విరోధితమోనిరసన ద్వారేణోపకారకత్వమాత్రమేవ । ప్రకాశోత్పత్తౌ వ్యాప్రియమాణచక్షురిన్ద్రియోపకారకహేతుత్వమపేక్ష్యదీపస్య ప్రకాశకత్వ వ్యవహారః. నాస్మాభిర్జ్ఞానతుల్య ప్రకాశకత్వాభ్యుపగమేన దీపప్రభానిదర్శితా, అపితు జ్ఞానస్యైవస్వవిషయావరణ నిరసన పూర్వకప్రకాశకత్వమంగీకృత్యేతిచేన్న, నహివిరోధినిరసనమాత్రం ప్రకాశకత్వమ్, అపితుస్వార్థపరిచ్ఛేదః, వ్యవహారయోగ్యతాపాదనమితియావత్. తత్తుజ్ఞానస్యైవ, యద్యుపకారకాణామస్య ప్రకాశితార్థ ప్రకాశకత్వమంగీకృతం తర్హీన్ద్రియాణాముపకారకతమత్వేనా ప్రకాశితార్థ ప్రకాశకత్వమఙ్గీకరణీయం । తథాసతి తేషాం స్వనివర్త్యస్వస్వాన్తర పూర్వకత్వాభావాద్ధేతోరనైకాన్త్యమిత్యలమనేన.

శ్లో॥ యత్త్వజ్ఞానేఽనుమానం కథితమిహ పురా భావరూపే న తత్సద్ధేతుః ప్రోక్తో విరుద్ధోఽభిమతవిఘటక స్స్యాదనైకాన్తికో వా । బ్రహ్మాజ్ఞానం యదేతత్త్వదభిమతమిహాఽస్యాపిధానం తదన్యచ్చాఽజ్ఞానం స్యాదనిష్టం భవదనుమితిధీపక్షకోక్తానుమానాత్ ॥ ౫౦౭ ॥

తస్మాత్త్వత్సాధనస్థోఽప్యుదిహితదనుమిత్యాశ్చసాధ్యోజ్ఝితాయాం హేతోస్సత్త్వాదనైకాన్తికమితి న వచస్సిద్ధమేతత్త్వయోక్తమ్ । సిద్ధ్యత్వజ్ఞానమస్యత్త్వన్మతిమిహాపిధాయైవ తద్బ్రహ్మణస్తాం తత్సిద్ధ్యా సాధ్యసిద్ధౌ భవతి కథమివాత్రాపరోధీ విరోధః ॥ ౫౦౮ ॥

అజ్ఞానే ఛాద్యమానే పరత ఇహ న తత్సాక్షితా బ్రహ్మణస్స్యాద్వ్యర్థైవ తత్క్లృప్తిరేతత్ప్రభవతి యది తచ్ఛాదనేన త్వయైవ । సత్యం కాచాదివత్స్యాత్త్వదపి న మతితస్తన్నిరాసో భవేత్తత్సాధ్యాభావస్య హేతుః పునరయముదితస్సాధకోఽతో విరుద్ధః ॥ ॥

దృష్టాన్తో హేతుశూన్యః ప్రకటయతి హి నో వస్తు దీపప్రభేయం భానం సర్వత్ర బుద్ధ్యా సహ మతివిరహేస్యత్ప్రభాతః ప్రకాశః । హేతుత్వఞ్చేన్ద్రియాణామపి మతిజననే న ప్రకాశే దృశో ధీహేతోరేవోపకారో దృశి హరతమ ఉచ్ఛేది దీపప్రభాతః ॥ ౫౧౦ ॥

దృష్టేరర్థప్రకాశావహమతిజననే వ్యాపృతాయాస్సహాయీభావాద్దీపప్రభాయా వ్యవహరణమిదం

సాప్రకాశావహేతి । నైషా దీపప్రభార్థప్రకటన
విషయే జ్ఞానతుల్యాత్వముక్తా కిన్తు స్వార్థావృతేరుద్ధర
ణమిహ తద్భాసకత్వే హి ధీవత్ ॥ ॥ ౫౧౧౪ ॥

మైవం సాధ్యావిశేషాన్నహి మతివిషయే స్వావృతే
ర్వారకత్వం ప్రాక్సిద్ధం సాధ్యసిద్ధౌ మతిషు పునరిహ
తత్తు సందిగ్ధమేవ । అర్థవ్యాహారకృత్త్వం తదపి తు
కథితం తత్ప్రకాశావహత్వం సాక్షాత్తన్న ప్రభాయా
ఇతి కథితదిశా తత్ సపక్షాన్నివృత్తమ్ ॥ ౫౧౩౪ ॥

వ్యాహారస్యానుగుణ్యం భవతి పునరిహార్థప్రకాశా
వహత్వం సాక్షాద్వా తత్ప్రణాడ్యాఽత ఇహ న విహ
తిస్స్యాత్ సపక్షేఽస్య హేతోః । మైవం తర్హీన్ద్రియే
షు వ్యభిచరితమిదం సాధ్యశూన్యేషు లిఙ్గం సాహాయ్యం
బుద్ధిజన్మన్యతిశయితమిహానల్పజల్పాదతోఽలమ్ ॥ ॥

అ॥ అథ అనుమానం దూషయతి — యత్త్వితి—

టీ॥ యత్త్వభావరూపే ఇహ అజ్ఞానే అనుమానం కథితమ్, న తత్స్యాదితి యోజనా; కుత ఇత్యత్ర హేతోః ప్రోక్తస్య విరుద్ధత్వాద్, అనైకాన్తికత్వాద్వా దోషాదిత్యాహ - హేతురితి - ప్రోక్తో హేతుర్విరుద్ధ ఇతి యోజనా; తత్ర హేతురభిమతవిఘటక ఇతి - అభిమతవిఘటకః - అభిమతస్య - సాధ్యస్య, విఘటకః అభావసాధక ఇత్యర్థః. అనైకాన్తికో వా స్యాత్ - వ్యభిచరితో వా స్యాదిత్యర్థః. అత్ర విరుద్ధత్వే అభిమత విఘటక ఇతి యత్ సాధ్యాభావసాధకత్వం హేతుతయోక్తమ్, తదుపపాదయతి - బ్రహ్మజ్ఞానమితి— బ్రహ్మజ్ఞానం త్వదభిమతం యదేతత్, ఇహ - బ్రహ్మణి, అస్యాపిధానమ్ - అస్యాజ్ఞానస్య

రోధాయకమ్, అనిష్టమ్ – భవదనభిమతమ్, తదన్యదజ్ఞానఞ్చస్యాత్ ఉక్తాజ్ఞానాదతిరిక్త మజ్ఞానంసిద్ధ్యేదిత్యర్థః. కుతఇత్యత్రాహ — భవదనుమితిధీపక్షకోక్తానుమానాదితి – భవదభిమతా యాప్రమాణజ్ఞానపక్షక స్వప్రాగభావవ్యతిరిక్త స్వవిషయావరణ స్వనివర్త్య వస్త్వన్తర పూర్వకత్వ సాధ్యకానుమితిః, తత్పక్షకనిరుక్త సాధ్యకానుమానాదిత్యర్థః, అయంభావః, అప్రకాశితార్థప్రకాశకత్వేనహేతునా ప్రమాణజ్ఞానే యథావా స్వవిషయావరణస్వనివర్త్యవస్త్వన్తరపూర్వకత్వంసాధితమ్, తథా నిరుక్తానుమితావపి తేనైవహేతునా తత్సాధనసంభవాత్ బ్రహ్మజ్ఞానస్యాపి ఆవరణకాజ్ఞానాన్తరం సిద్ధ్యేదితి,

నిరుక్తానుమితౌ ఉక్తహేతునా నిరుక్తసాధ్యస్య అసాధనే హేతోరనైకాన్తికత్వమాహ - తస్మాదితి - తస్మాత్ - భవదనుమితిధీపక్షకోక్తానుమానాత్, తత్సాధనన్నోయది. నిరుక్తసాధ్యస్య సాధనన్నచేత్, సాధ్యోజ్ఝితాయాం తదనుమిత్యాఞ్చ హేతోః సత్త్వాదనైకాన్తికమితి యోజనా, నిరుక్తానుమితావుక్తసాధ్యస్యాసాధనే సాధ్యాభావవతి తత్ర అప్రకాశితార్థప్రకాశకత్వరూప హేతోస్సత్త్వాద్ధేతుర్వ్యభిచరత ఇతి భావః, అతోవిరోధానైకాన్తికత్వాభ్యాం వైకల్పికాభ్యాం హేతోర్దుష్టత్వేన తేనహేతునా నత్వదభిమతసాధ్యసిద్ధిరిత్యాహ - నచేతి – పూర్వోక్తానుమితౌ నిరుక్తసాధ్యసాధనేన అజ్ఞానావరకాజ్ఞానాన్తరసిద్ధావపి కథం హేతోర్విరుద్ధత్వమితిశఙ్కతే - సిద్ధ్యత్వితి - బ్రహ్మణః, అన్యదజ్ఞానమ్, ఇహ – బ్రహ్మణి, తామమతింపిధాయైవ - తిరోధాయైవ, సిద్ధ్యతు - సిద్ధ్యేత్, తత్సిద్ధ్యా, తాదృశాజ్ఞానసిద్ధ్యా, సాధ్యసిద్ధౌసత్యామ్ అత్ర ఉపరోధివిరోధః, అమతివిరోధవిరోధదోషః కథమివభవతీతి యోజనా,

నిరుక్తశఙ్కాం పరిహరతి - అజ్ఞానఇతి - ఇహ అజ్ఞానే - అస్మి
న్నజ్ఞానే, పరతశ్ఛాద్యమానే - అజ్ఞానాన్తరతస్తిరోహితేసతి, తత్సా
క్షితా బ్రహ్మణోనస్యాత్ - తస్య అజ్ఞానస్య భాసకత్వం బ్రహ్మణోన
స్యాదిత్యర్థః. తావతా కాహానిరిత్యత్రాహ - వ్యర్థైవతత్క్లృప్తిరితి
ఏతత్క్లృప్తిః. ఏతస్య అజ్ఞానస్య, క్లృప్తిః - కల్పనా, వ్యర్థా - నిష్ఫలే
త్యర్థః. అజ్ఞానస్యబ్రహ్మతిరోధానార్థమేవహికల్పనాతిరోధానఞ్చైత
స్య అనుభూయమానం సదేవఅజ్ఞానంకుర్యాత్, అన్యథావక్ష్యమాణ
దోషప్రసఙ్గాత్ అజ్ఞానస్య అజ్ఞానాన్తరేణ తిరోహితత్వే బ్రహ్మణ
స్తత్సాక్షితానస్యాదితి తత్కల్పనానిరర్థికేతిభావః, స్వరూపసతఏ
వాజ్ఞానస్య బ్రహ్మతిరోధాయకత్వాఙ్గీకారే దోషమాహ - ఏతదితి—
ఏతత్ - అజ్ఞానమ్, తచ్ఛాదనే - బ్రహ్మతిరోధానే, సత్త్వైవ ప్రభ
వతియది - స్వరూపసత్త్వైవక్షమఞ్చేదిత్యర్థః. తదపి - అజ్ఞానమపి
కాచాదివత్ - చన్ద్రైకత్వతిరోధాయకనేత్రగతకాచాది దోషవత్,
సత్యంస్యాత్ - పారమార్థికంస్యాత్, తతఃకిమిత్యత్రాహ - నమతిత
స్తన్నిరాసోభవేదితి - మతితః - జ్ఞానేన, తన్నిరాసః - అజ్ఞాననివృ
త్తిః, నభవేత్ - నస్యాదిత్యర్థః, ఏతావతా హేతోర్విరుద్ధత్వేప్రతి
పాదితే కిమాయాతమిత్యత్రాహ - తదితి - తత్ - తస్మాత్, అయ
ముదితోహేతుః - ప్రోక్తోఽయం హేతుః, సాధ్యాభావస్య సాధకః—
స్వవిషయావరణస్వనివర్త్యవస్త్వన్తర పూర్వకత్వరూపసాధ్యశరీర
ప్రవిష్టస్వవిషయావరణత్వ స్వనివర్త్యత్వయోరుక్తదిశా అజ్ఞానేవిఘ
టనాన్నిరుక్తసాధ్యాభావసాధకోఽయం హేతురితి విరుద్ధఇతిభావః,

దూషణాన్తరమాహ - దృష్టాన్తఇతి - తత్రకింసాక్షాత్ప్రకాశ
కత్వమ్, ఉతపరంపరయా, ఉతసాక్షాద్వాపరంపరయావాప్రకాశకత్వ
మాత్రమ్, ఉతస్వవిషయావరణ నిరాసకత్వం ప్రకాశకత్వమ్, ఇతిచ

త్త్వాకః కల్పాః, తత్ర ప్రథమే కల్పే దృష్టాన్తస్సాధనవికలః, ద్వితీయే తు పక్షేఽసిద్ధిః, తృతీయే త్విన్ద్రియేష్వనైకాన్త్యమ్, తేషాం స్వనివర్త్య వస్త్వన్తర పూర్వకత్వాభావాత్, ఇన్ద్రియాణ్యపి పక్షీకృత్య తేషామపి తథావిధవస్త్వన్తర పూర్వకత్వకల్పనమయుక్తమ్, అహఙ్కారికాణామిన్ద్రియాణాముత్పత్తేస్స్వవిషయావరణ స్వనివర్త్య స్వదేశగతవస్త్వన్తరపూర్వకత్వాభావాత్. చతుర్థపక్షే తు సాధ్యావిశిష్టతేత్యభిప్రేత్య ప్రథమపక్షే దూషణన్దృష్టాన్తే హేతు శూన్యత్వముపపాదయతి - ప్రకటయతీతి - ఇయం దీపప్రభా వస్తునో ప్రకటయతీహి - వస్తుఘటాదికం సాక్షాన్నప్రకాశయతిహీత్యర్థః. తర్హి సాక్షాత్ప్రకాశకం కిమిత్యత్రాహ - భానమితి - సర్వత్ర— సర్వవస్తుని, భానమ్ - ప్రకాశః బుద్ధ్యా - జ్ఞానేన, సాక్షాత్ప్రకాశకం జ్ఞానమితిభావః. ప్రభాయాః ప్రకాశకత్వం సాక్షాన్నాస్తీత్యుపపాదయతి - నహీతి - మతివిరహే - జ్ఞానస్యాసత్త్వే, ప్రభాతః ప్రకాశో నహీత్యన్వయః, బుద్ధ్యా ప్రకాశ ఇత్యనేన ద్వితీయకల్పే పక్షే హేతోరసిద్ధిః ఫలితా, జ్ఞానస్యైవ సాక్షాత్ప్రకాశకత్వమితీదం కథముపపద్యతే, ఇన్ద్రియాణామపి చక్షురాదీనాం తద్దర్శనాదిత్యాశఙ్క్య తేషాం జ్ఞానోత్పత్తావేవ సాక్షాద్ధేతుత్వమ్, న ప్రకాశే; దీపప్రభాయా అపి జ్ఞానోత్పత్తిహేతుభూతచక్షురిన్ద్రియస్య తమోనివర్తనేన ఉపకారకత్వమేవ, న ప్రకాశకత్వమిత్యాహ — హేతుత్వమితి - ఏతేన తృతీయకల్పే అనైకాన్తికత్వం సూచితమ్,

తర్హి దీపప్రభాయాః ప్రకాశకత్వవ్యవహారః కథమిత్యత్రాహ - దృష్టేరితి - అర్థప్రకాశావహమతిజననే - అర్థప్రకాశకజ్ఞానోత్పాదనే, వ్యాపృతాయాః - ప్రవృత్తాయాః, దృష్టేః - దృశః, సహయోగిభావాత్ - సహకారిత్వాత్, దీపప్రభాయాః - సా ప్రకా

శావహేతి ఇదంవ్యవహారణమితియోజనా, చతుర్థంపక్షంశఙ్కతే-నైషేతి - ఏషా - దీపప్రభా - అర్థప్రకటనవిషయే - అర్థప్రకాశనవిషయే, జ్ఞానతుల్యానాస్తముక్తా జ్ఞానవత్సాక్షాత్ప్రకాశకత్వేన నాస్తముక్తేత్యర్థః, తర్హి కేనాకారేణజ్ఞానతౌల్యమిత్యత్రాహ-కిన్త్వితి - కిన్తు – అపితు, స్వార్థావృతెరుద్ధరణతః - స్వవిషయావరణ నివారణద్వారా, తద్భాసకత్వేహి - స్వవిషయభాసకత్వేహి, ధీవదస్తముక్తేత్యనుషఙ్గేణాన్వయః, ధీతుల్యాఽస్తముక్తేత్యర్థః. తథా చస్వవిషయావరణ నివృత్తిపూర్వకతద్భాసకత్వ హేతోస్తమో నివర్తకదీపప్రభాయామపిసత్త్వేన న దృష్టాన్తస్సాధనవికలఇతిభావః,

అస్మిన్పక్షే సాధ్యసందేహాహితసంశయవిషయత్వం హేతోః సాధ్యావైశిష్ట్యం దూషణమాహ – మైవమితి - సాధ్యావిశేషాత్-హేతోస్సాధ్యావిశిష్టత్వరూప దోషప్రసఙ్గాత్, తమేవదోషముపపాదయతి - నహీతి - మతివిషయేష్వావృతేవారకత్వమ్ - మతివిషయావరణనివర్తకత్వమ్, సాధ్యసిద్ధేః ప్రాక్, మతిషునహిసిద్ధమితి యోజనా, తథాచ ప్రమాణజ్ఞానేస్వవిషయావరణస్వనివర్త్యవస్త్వన్తర పూర్వకత్వరూప సాధ్యసిద్ధేః ప్రాక్స్వవిషయావరణ నివర్తనద్వారా తత్ప్రకాశకత్వరూపహేతోరనిశ్చయేనతదనిశ్చయే సాధ్యస్యనిశ్చేతుం శక్యతఇతిభావః, ఉక్తసాధ్యావిశేషపరిహారాయ ఉక్తార్థప్రకాశకత్వ హేతోరన్యథానిర్వాచ్యతయా తస్యచసాక్షాదర్థవ్యవహార హేతుత్వ రూపస్య ఉక్తప్రకారేణ జ్ఞానఏవసత్త్వేనప్రభాయామసత్త్వేన దృష్టాన్తేసాధనవైకల్యమిత్యాహ - అర్థవ్యవహారేతి – అపితు - కథితస్తత్ తత్ప్రకాశావహత్వమ్ - ప్రోక్తమర్థప్రకాశకత్వమ్, సాక్షాదర్థ వ్యవహారకృత్త్వమ్ - సాక్షాదర్థవ్యవహారజనకత్వరూపమ్, వాచ్యమితిశేషః. తత్, కథితదిశాప్రభా

యానేతి - తత్, సపక్షాత్ - దృష్టాన్తరూపప్రభాయాః, నివృత్తమితి యోజనా, తథాచ దృష్టాన్తే సాధనవైకల్యరూపః ప్రోక్తదోషోఽస్త్యేవేతి భావః,

అథ సాక్షాత్ పరమ్పరాసాధారణ్యేన అర్థవ్యవహారహేతుత్వమేవ అర్థప్రకాశకత్వమ్, తచ్చ పక్షదృష్టాన్త సాధారణమితి నాసిద్ధిర్న వా దృష్టాన్తే తద్వైకల్యమ్, ఇత్యాశఙ్క్య ఇన్ద్రియేష్వనైకాన్తికత్వేన పరిహరతి - అర్థవ్యాహారేతి - అర్థప్రకాశావహత్వమ్ - అర్థప్రకాశకత్వమ్, సాక్షాద్యద్వా పరిణాడ్యా - సాక్షాద్వా పరమ్పరయా వా, అర్థవ్యాహారకృత్త్వం భవతు-అర్థవ్యవహారహేతుత్వరూపం భవతు, అతః, ఇహ సపక్షే హేతోర్న విహతిస్స్యాత్ - న వైకల్యం స్యాత్, ఇతి యోజనా-పరిహరతి - మైవమితి - తర్హి - తథాసతి, ఇదం లిఙ్గమ్ - సాక్షాత్ పరమ్పరాసాధారణార్థవ్యవహారహేతుత్వరూపం లిఙ్గమ్, సాధ్యశూన్యేషు - స్వవిషయావరణస్వనివర్త్యవస్త్వన్తరపూర్వకత్వరూపసాధ్యశూన్యేషు, ఇన్ద్రియేషు, వ్యభిచరితమ్-అనైకాన్తికమిత్యర్థః. తత్ర హేతుసత్త్వముపపాదయతి- సాహాయ్యమితి-ఇహ ఏషు ఇన్ద్రియేషు, బుద్ధిజన్మని - జ్ఞానోత్పత్తౌ, సాహాయ్యమ్- ఉపకారః అతిశయితమ్ - అతిశయితఇత్యర్థః, తమోనివారకప్రభాపేక్షయా జ్ఞానోత్పత్తావిన్ద్రియాణాముపకారాతిశయేన తత్ర అర్థవ్యవహారహేతుత్వన్నిరాబాధమిత్యర్థః, విరమితి - అనల్పజల్పాదితి.

శ్రీ॥ ప్రతిప్రయోగాశ్చ, వివాదాధ్యాసితమజ్ఞానమ్ । నజ్ఞానమాత్రబ్రహ్మాశ్రయమ్ । అజ్ఞానత్వాత్ । శుక్తికాద్యజ్ఞానవత్ । జ్ఞాతాశ్రయం హి తత్; వివాదాధ్యాసితమజ్ఞానమ్ । నజ్ఞానమాత్రబ్రహ్మావరణమ్ । అజ్ఞానత్వాత్ । శుక్తికాద్యజ్ఞానవత్ । విషయావరణం

హితత్, వివాదాధ్యాసితమజ్ఞానమ్ । నజ్ఞాననివర్త్యమ్ । జ్ఞానవిష
యానావరణత్వాత్ । యద్జ్ఞాననివర్త్యమజ్ఞానమ్, తజ్జ్ఞానవిషయా
వరణమ్ । యథాశుక్తికాద్యజ్ఞానమ్, బ్రహ్మ । నాజ్ఞానాస్పదమ్ ।
జ్ఞాతృత్వవిరహాత్ । ఘటాదివత్, బ్రహ్మ । నాజ్ఞానావరణమ్ । జ్ఞానా
విషయత్వాత్ । యదజ్ఞానావరణమ్, తజ్జ్ఞానవిషయీభూతమ్, య
థాశుక్తికాది, బ్రహ్మ । నజ్ఞాననివర్త్యాజ్ఞానమ్ । జ్ఞానావిషయ
త్వాత్ । యజ్జ్ఞాననివర్త్యాజ్ఞానమ్, తజ్జ్ఞానవిషయభూతమ్, యథా
శుక్తికాది, వివాదాధ్యాసితం ప్రమాణజ్ఞానమ్ ! స్వప్రాగభావాతి
రిక్తాజ్ఞానపూర్వకన్న భవతి । ప్రమాణజ్ఞానత్వాత్ । భవదభిమతా
జ్ఞానసాధకప్రమాణజ్ఞానవత్, జ్ఞానమ్ । నవస్తునోవినాశకమ్ । శక్తి
విశేషోపబృంహణవిరహేసతి జ్ఞానత్వాత్ । యద్వస్తునోవినాశ
కమ్, తచ్ఛక్తివిశేషోపబృంహితంజ్ఞానమజ్ఞానఞ్చదృష్టమ్, యథాఈ
శ్వరయోగిప్రభృతిజ్ఞానమ్, యథాచముద్గదాది, భావరూపమజ్ఞానమ్
నజ్ఞానవినాశ్యమ్ । భావరూపత్వాత్ । ఘటాదివదితి - అథోచ్యేత
బాధకజ్ఞానేన పూర్వజ్ఞానోత్పన్నానాంభయాదీనాం వినాశోదృశ్య
తఇతి, నైవమ్, నహిజ్ఞానేనతేషాంవినాశః, క్షణికత్వేనతేషాం స్వయ
మేవవినాశాత్, కారణనివృత్త్యానపశ్చాదనుత్పత్తేః, క్షణికత్వఞ్చ
తేషాంజ్ఞానవదుత్పత్తికారణసన్నిధానప్రత్యుపలబ్ధేరన్యథా అనుపలబ్ధే
శ్చావగమ్యతే, అక్షణికత్వేచభయాదీనాం భయాదిహేతుభూతజ్ఞా
నసత్తావిశేషేణసర్వేషాం జ్ఞానానాం భయాద్యుత్పత్తిహేతుత్వే
న అనేకభయోపలబ్ధిప్రసఙ్గాచ్చ,

శ్లో॥ స్యుఃప్రత్యర్థిప్రయోగా ఇహఖలువిమతా
జ్ఞానమజ్ఞానభావాన్న బ్రహ్మాజ్ఞానమాత్రింశ్రియతిభవ

త్రైవైశుక్తికాజ్ఞానమీదృక్ । తద్విజ్ఞాతాశ్రియన్నా వృతిరియమితి బహిర్ణి జ్ఞానమాత్రేఽజ్ఞానత్వాచ్ఛుక్తికాదేరపి వదమితిస్స్వమతార్థావృతిస్సా ॥ ॥

సాఽవిద్యా జ్ఞాననాశ్యా న హి మతివిషయానావృతిత్వాద్వినాశ్యం యదజ్ఞానాదావృణోతీహ తు మతి విషయం తదపృథగాశుక్త్యవిద్యా । బహిర్హ్యజ్ఞానాస్పదన్నా భవతి విరహాత్ జ్ఞాతృతాయా యథాయం కుమ్భాది బహిర్హ్యానస్యావృతి కృదమితికం జ్ఞేయభావైజ్ఞితత్వాత్ ॥ ॥ ॥

యన్నైవం తన్నచైవం భవతి జగతి వై తాదృశం శుక్తికాది న బహిర్హ్యజ్ఞాననాశ్యా మతికమిదమధీగోచరత్వాత్ స్వభాత్ । యన్నైవం తన్నచైవం స్ఫురతి ఖలు తథాప్రోదితం శుక్తికాది జ్ఞేయన్త్వజ్ఞాననాశ్యావతికమితి విపక్షేఽత్ర హేతునిర్వృత్తిః ॥ ॥

మానజ్ఞానస్తు తత్త్వాద్విమతమిదమతత్త్వాప్రిగభావాత్రిక్తా విద్యాప్రావర్ణం త్వదుక్తానుమితిరివ మతా జ్ఞానసంపాదికా వై । జ్ఞానన్నో వస్తునాశాంపహమతి శయితాచ్ఛుక్తితో పేతధీత్వాద్యన్నైవ న్తన్నచైవం భవతి ఖలు తథా ముద్గరాదీశధీశ్చ ॥ ॥ ౫౧౭ ॥

అజ్ఞానం భావరూప స్న విరమతి ధియా భావభావాద్యథా వా కుంభాదీతి పక్షీతిః పక్షమమితి భువ్రా నైవహాన్త్రిధయాదేః । నశ్యత్యేష స్వతో వై క్షణికక్షతిన

దాస్యేహపశ్చాన్ని వృత్త్యాహేతోరుత్పత్తిరిష్టా తత
ఇహానహతా వ్యాప్తిరుక్తానుమానే ॥ ౫౧౮౪ ॥

స్వీకార్యోయస్తునీవత్ క్షణికఇతి నిజోత్పత్తికృత్స
న్నిధానేనత్యైవాస్యోపలబ్ధే స్తదసమవహితేచోపలబ్ధే
రభావాత్ । యద్యేతన్మన్యతేనక్షణికమితి భయా
ద్యేతదుత్పాదకాహిజ్ఞానానాం సన్తతౌ స్యాన్మతిరిహ
సకలాస్యావిశేషేణహేతుః ॥ ॥ ౫౧౯౪ ॥

స్యాచ్చైకస్యప్రతీతౌక్వచనబహుభయంరజ్జుసర్పస్య
నైవంయుక్తందృష్టాన్తలోకేత్వనుభవ సరణిస్సైకతో
ఽనేకభీతేః । ॥ ౫౨౦ ॥

అ॥ అథాస్యానుమానస్య ప్రతికూలతర్కపరాహతిమాహ
స్యురితి—

టీ॥ ఇహప్రత్యర్థిప్రయోగాస్స్యురితియోజనా, ఉక్తానుమానే ప్రతిప్రయోగాస్స్యురిత్యర్థః, స్వదేశగతత్వస్వవిషయావరణత్వస్వనివర్త్యత్వానాం ప్రతికూలం యథాక్రమమనుమానత్రయమజ్ఞానం పక్షీకృత్యోచ్యతే - విమతాజ్ఞానమితి - విమతాజ్ఞానమ్ - వివాదాధ్యాసితమజ్ఞానమ్, జ్ఞానమాత్రం బ్రహ్మనాశ్రయతి - అత్ర బ్రహ్మేతి స్పష్టోక్తిః జ్ఞానమాత్రన్నాశ్రయతీత్యేవసాధ్యనిర్దేశః, అత్ర హేతురజ్ఞానభావాదితి - అజ్ఞానత్వాదిత్యర్థః. దృష్టాన్తమాహ - శుక్తికాజ్ఞానమితి - ఈదృగ్భవతి - నజ్ఞానమాత్రం శ్రయతీత్యర్థః. తదుపపాదయతి-తద్ధీతి - తద్ధి . శుక్తికాజ్ఞానంహి, జ్ఞాత్రాశ్రయమ్ - జ్ఞాతృనిష్ఠమ్, ఏవంవ్యాప్తిర్దర్శితా, అజ్ఞానత్వేఽజ్ఞానానాశ్రయత్వప్రసఙ్గ ఇత్యుక్తంభవతి, ప్రతికూలతర్కాన్తరమాహ - నావృతిరితి—

ఇయమమతిః, వివాదాధ్యాసితమజ్ఞానమ్, జ్ఞానమాత్రబ్రహ్మణినావృతిః - జ్ఞానమాత్రబ్రహ్మణో నావరణమిత్యర్థః. తత్ర హేతురజ్ఞానత్వాదితి - దృష్టాన్తమాహ- శుక్తికాదేరమతివదితి - శుక్తికాదేరమతిః- శుక్తికాద్యజ్ఞానమ్, తద్వదిత్యర్థః. దృష్టాన్తేసాధ్యసత్త్వముపపాదయతి - సమ్మతేతి - సాఽమతిః - శుక్తికాదేరమతిః, అర్థావృతిస్సమ్మతా - అర్థావరణత్వేన సమ్మతేత్యర్థః. నజ్ఞానమాత్రావరణమితి- తత్రసాధ్యసత్త్వ న్నిష్ప్రత్యూహమితిభావః. అజ్ఞానత్వేఽజ్ఞానానావరణత్వప్రసఙ్గఇతియావత్.

ప్రతికూలతర్కాన్తరమాహ - సేతి - సా - అవిద్యా - వివాధ్యాసితా అవిద్యా, జ్ఞాననాశ్యానహి - జ్ఞాననాశ్యానభవతిహీత్యర్థః. తత్రహేతుః, మతివిషయానావృతిత్వాదితి— మతివిషయానావరణత్వాదిత్యర్థః. అత్రవ్యతిరేకవ్యాప్తింప్రదర్శయతి - వినాశ్యమితి - ఇహయజ్జ్ఞానాద్వినాశ్యమ్, తత్ మతివిషయమావృణోతి, యథాశుక్త్యవిద్యా - శుక్త్యజ్ఞానమిత్యర్థః. అథ బ్రహ్మపక్షీకృత్య ప్రతికూలతర్కతృతీయముచ్యతే - బ్రహ్మేత్యాదినా — బ్రహ్మాఽజ్ఞానాస్పదన్నో భవతి - తత్రహేతుః, జ్ఞాతృతాయావిరహతఇతి - జ్ఞాతృత్వాభావాదిత్యర్థః, అత్రఘటాదిర్దృష్టాన్తఇత్యాహ - యథేతి - బ్రహ్మనస్వావృతికృదమతికమ్ - నస్వావరణభూతాజ్ఞానకమిత్యర్థః, అత్రహేతుమాహ - జ్ఞేయభావోజ్ఝితత్వాదితి - జ్ఞేయత్వాభావాదిత్యర్థః,

అత్రవ్యతిరేకవ్యాప్తిమాహ - యన్నైవమితి - జగతియదేవన్న - సాధ్యవన్న, తత్ నచైవమ్ - భవతి - నహేతుమద్భవతి, తాదృశం కిమిత్యత్రాహ - తాదృశంశుక్తికాదీతి— బ్రహ్మపక్షకతృతీయ ప్రత్యనుమానమాహ — నబ్రహ్మేతి - ఇదంబ్ర

ష్టా, సజ్ఞాననాశ్యమతికమ్ - సజ్ఞాననివర్త్యజ్ఞానకమిత్యర్థః. అత్ర హేతుమాహ - అధీగోచరత్వాదితి - జ్ఞానావిషయత్వాదిత్యర్థః. అత్రాపి వ్యతిరేకవ్యాప్తిం వ్యతిరేకదృష్టాన్తఞ్చ శుక్తికాదికం ప్రతి పాదయతి - యన్నైవమితి - ప్రోదితం శుక్తికాది - ప్రోక్తం శుక్తికాదికమ్, తథాస్ఫురతిర్వ్యత్యస్వయః, తత్ర సాధ్యాభావం హేత్వభావఞ్చ స్పష్టయతి - జ్ఞేయమితి - జ్ఞేయన్తత్ - జ్ఞానవిషయీభూతన్తత్, జ్ఞాననాశ్యమతికమ్ - జ్ఞాననాశ్యజ్ఞానకమ్, ఇతి - ఇత్యతో హేతోః అత్ర విపక్షే. అత్ర సాధ్యాభావవతి, హేతునివృత్తిః - హేతు నాస్తీత్యర్థః.

అథ ప్రమాణజ్ఞానం పక్షీకృత్య ప్రాగభావవ్యతిరిక్తత్వస్యప్రతిప్రయోగమాహ - మానజ్ఞానన్త్వితి. వివాదపదమ్మానజ్ఞానన్తు— వివాదాధ్యాసితం ప్రమాణజన్యజ్ఞానన్తు, అతత్ప్రాగభావాతిరిక్తావిద్యాపూర్వమ్ - తత్ప్రాగభావాతిరిక్తావిద్యాపూర్వకన్న భవతీత్యర్థః, తత్ర దృష్టాన్తమాహ - త్వదుక్తానుమితిరివేతి— అజ్ఞానసంసాధికా మతా. అజ్ఞానసాధకత్వేనాభిమతా త్వదుక్తానుమితిరివేతి యోజనా, ప్రమాణజ్ఞానపక్షకస్వప్రాగభావ వ్యతిరిక్తావిద్యాపూర్వకత్వ సాధ్యకపక్షోక్తానుమితిరేవ అత్ర దృష్టాన్తః, తస్యాస్తత్ప్రాగభావాతిరిక్తావిద్యా పూర్వకత్వాఙ్గీకారే పూర్వోక్తదోషప్రసఙ్గాన్నిరుక్తసాధ్యవత్త్వమితి తస్యా దృష్టాన్తత్వోపపత్తిః, అత్ర హేతుస్తత్త్వాదితి - ప్రమాణజ్ఞానత్వాదిత్యర్థః, జ్ఞానన్నైవ స్తునాశాపహమిత్యాదినా వ్యతిరేక్యనుమానముచ్యతే, అతిశయితాచ్ఛక్తితః ప్రతిబన్ధిత్వాత్ అతిశయితాచ్ఛక్తితోऽనుపబృంహితజ్ఞానత్వాదిత్యర్థః. వ్యతిరేకవ్యాప్తిం ద్విధాదర్శయతి - యన్నైవమితి - శక్తివిశేషోపబృంహణవిరహేసతి జ్ఞానత్వాదితి విశిష్టో హి హేతుః,

తత్ర శక్తివిశేషానుపబృంహితే జ్ఞానవ్యతిరిక్తత్వే విశేషాచ్ఛక్తివిశేషోపబృంహితం జ్ఞానమజ్ఞానఞ్చేద్ద్వయమపి వ్యతిరేకవ్యాప్తిభూమిరితి ఉభయత్ర వ్యాప్తిర్దర్శితా, ముద్గరాదీశధీశ్చేతి - భావరూపమజ్ఞానం ప్రతీకృత్యాహ - అజ్ఞానమితి — భావరూపమజ్ఞానం ధియా న విరమతి - న నశ్యతీత్యర్థః అత్ర దృష్టాన్తః యథా వా కుమ్భాదీతి — ఇతీత్యస్య స్యుః ప్రత్యర్థిప్రయోగా ఇతి ప్రాక్తనవాక్యేన అన్వయః, భావరూపత్వజ్ఞాననివర్త్యత్వయోర్న వ్యాప్తిః, భయాదేర్భావరూపస్య జ్ఞానానివర్త్యత్వదర్శనాదితి వ్యాప్తిభఙ్గమాశఙ్క్య పరిహరతి — ప్రతీతిరితి. ప్రతీతిః - బాధకప్రతీతిః, ప్రథమమతిర్భ్రమో భయాదేర్నైవ హన్త్రీతి యోజనా, ప్రాథమికరజ్జుసర్పభ్రాన్తిజన్యభయాదేర్న నివర్తికేత్యర్థః. తర్హి భయాదేః కిన్నివర్తకమిత్యత్రాహ - నశ్యత్యేష స్వత ఇతి - ఫలవినాశ్యాని హి స్వాశ్రయవినాశాధీననశ్వరవ్యతిరిక్తక్షణికాని, అతో భయాదికం కమ్పాదికార్యం జనయిత్వా స్వయమేవ నశ్యతీత్యర్థః. న భయాదేః క్షణికత్వమ్, చిరోపలబ్ధేరితి చేన్న, కారణభూతభ్రాన్తిజ్ఞానస్యానువృత్త్యా భయాదిసన్తత్యుత్పత్తేర్హి చిరోపలబ్ధిః, తర్హి సదా భయసన్తతిరుపలభ్యేతేతి చేత్ తత్రాహ - న చాస్యేతి - అస్య - భయాదేః హేతోః - కారణస్య సర్పజ్ఞానాదిరూపస్య, నివృత్త్యా - నాశేన, పశ్చాత్, ఉత్పత్తిరిష్టేత్యన్వయః, తథా చ భయాదికారణం సర్పాదిజ్ఞానం యావత్పర్యన్తమనువర్తతే, తావత్పర్యన్తం భయాదికమనువర్తతే, తన్నివృత్తౌ చ ఉత్పాదకాభావాన్న తదుత్పత్తిరిత్యర్థః. ఉక్తానుమానే భయాదౌ వ్యాప్తిభఙ్గో న శక్తితః ప్రసజ్యత ఇత్యాహ — తత ఇహేతి - తతః - భయాదేర్జ్ఞాననివర్త్యత్వాభావాత్, ఉక్తానుమానే వ్యాప్తిర్నాహతా - న ప్రతిహతేత్యర్థః.

భయాదేః క్షణికత్వం కుతస్సిద్ధమితిశఙ్కాయామ్ తదుపపాదయతి - స్వీకార్యఇతి - అయన్తు - భయాదిస్తు, ధీవత్ - జ్ఞానవత్, క్షణికఇతిస్వీకార్యఇతియోజనా, తత్రహేతుమాహ - నిజోత్పత్తీతి . నిజోత్పత్తికృత్సన్నిధానేసత్యేవ - భయోత్పత్తిహేతుభూతసర్పజ్ఞానసమవధానేసత్యేవ, అస్యోపలబ్ధేః - భయాదేరుపలబ్ధేః, తదసమవహితే-సర్పజ్ఞానాద్యసమవహితే, అస్యోపలబ్ధేరభావాత్ - భయాద్యనుపలబ్ధేరిత్యర్థః. స్థాయినోహిఘటాదయోదణ్డచక్రాదికారణనివృత్తావప్యుపలభ్యన్తే, నతథాజ్ఞానదీపజ్వాలాదిః, తథాభయాదేరపికారణసన్నిధానతన్నివృత్త్యనువిధాయిసద్భావాసద్భావతయా క్షణికత్వన్నిశ్చితమిత్యర్థః, విపక్షేబాధకమాహ- యదీతి- ఏతద్భయాది, యదినక్షణికమితిమన్యతే, ఏతదుత్పాదకాహిజ్ఞానానామ్ - ఏతద్భయాద్యుత్పాదకసర్పజ్ఞానానామ్, సన్తతౌ - సన్తతౌసత్యామ్, సర్పజ్ఞానధారాయాంసత్యామిత్యర్థః, సకలామతిః - సర్వంసర్పజ్ఞానమ్, అస్య-భయాదేః, అవిశేషేణహేతుస్స్యాదితియోజనా, తావతాకాహానిరిత్యత్రాహ - స్యాచ్చేతి - క్వచన - ఏకస్యరజ్జుసర్పస్య ప్రతీతౌ, బహుభయంస్యాదితియోజనా, ధారావాహికసర్పబుద్ధిస్థలేసర్పబుద్ధిత్వావిశేషేణ సర్వాసాంసర్పబుద్ధీనాంభయహేతుత్వేన బహుభయ మేకసర్పప్రతీతిస్థలేభయస్య స్థాయిత్వే ఉపలభ్యేతేతిభావః, ఇష్టాపత్తావనుభవవిరోధమాహ - దృష్టానేతి - ఏకతః - ఏకసర్పజ్ఞానాత్ అనేకభీతేః బహుభయస్యసా అనుభవసరణిర్దృష్టా నేతియోజనా.

(శ్రీ॥ స్వప్రాగభావవ్యతిరిక్తవస్త్వన్తరపూర్వకమితి వ్యర్థవిశేషణోపాదానేన ప్రయోగకుశలతాచ ఆవిష్కృతా, అతోఽనుమానేనాపి సభావరూపాజ్ఞానసిద్ధిః, శ్రుతితదర్థాపత్తిభ్యామజ్ఞానా

సిద్ధిరనన్తరమేవవక్ష్యతే, మిథ్యార్థస్యహి మిథ్యైవోపాదానం భవితుమర్హతీత్యేతదపి నవిలక్షణత్వాదిత్యధికరణన్యాయేన పరిహ్రియతే, అతోఽనిర్వచనీయాజ్ఞానవిషయా నకాచిదపి ప్రతీతిరస్తి ప్రతీతిభ్రాన్తిబాధైరపి నతథాఽభ్యుపగమనీయమ్, ప్రతీయమానమేవహి ప్రతీతిభ్రాన్తిబాధవిషయః, ఆభిః ప్రతీతిభిః ప్రతీత్యన్తరేణ చ అనుపలబ్ధమాసాంవిషయ ఇతి నయుజ్యతే కల్పయితుమ్,

శ్లో॥ తజ్జ్ఞానప్రాగభావస్సనతదపి దధాతీతి సాధ్య
తదన్యత్వోక్తింవ్యర్థాంవదన్ స్వామిహాతు కుశల
తాన్తర్ ఆవిష్కరోతి । తస్మాన్నాభావరూపామతి
రియఽనుమానాచ్చ సిద్ధ్యేచ్ఛ్రుతేశ్చ శ్రుత్యర్థాప
త్తితశ్చాతదవగతిరిహానన్తరంవక్ష్యతేగ్రే ॥ ౫-౨౧ ॥

మిథ్యామిథ్యాత్వమేవేత్యపి నియతిరియం వార్యతే వక్ష్య
మాణా - చ్చాప్తోఽస్మిన్నవనేత్యాద్యధికరణనయా
న్నామతిస్తన్మృషాస్యాత్ । ధీభ్రాన్త్యోశ్చ బాధా
దపిచనహితథాసాభ్యుపేయా ప్రతీతిభ్రాన్త్యోర్బాధ
ప్రతీతేరపిచ సవిషయో యః పునర్జ్ఞాయమానః ॥ ॥
ఆభిర్గమ్యో నధీభిర్నచపరమతితో యోఽత్రగమ్యః
కథంవాకల్ప్యోఽనిర్వాచ్యవస్త్వవగతిరిహకాప్య
స్తినైవప్రపఞ్చా । ॥ ౫-౨౨ ॥

అ॥ ఏవమర్థదూషణముక్తమ్, అథప్రయోగదూషణం సాధ్యస్యప్రాగభావ వ్యతిరిక్తత్వస్యవైయర్థ్యమాహ - తజ్జ్ఞానేతి-

టీ॥ సః - తజ్జ్ఞానప్రాగభావః - తన్నాపిదధాతీతి, ఇహసాధ్యేన్యథాన్తదన్యత్వోక్తింవదన్ స్వాన్తః కుశలతామావిష్కరో

తితిక్షేప్రాప్తేః, స్వప్రాగభావవ్యతిరిక్తత్వస్య ప్రాగభావమాదాయ సిద్ధసాధనస్య అర్థాన్తరస్య వా వారణం హి ప్రయోజనం వక్తవ్యమ్ తత్తు న సంభవతి, తస్య స్వవిషయావరణత్వవిరహాత్ తమాదాయ తత్ప్రసక్త్యభావాదితి భావః, అనుమానేన భావరూపాజ్ఞానాసిద్ధిన్నిగమయతి- తస్మాదితి - శ్రుతిశ్రుత్యర్థాపత్తిభ్యాం తత్సిద్ధిమాశఙ్క్యాహ - శ్రుతేశ్చేతి - శ్రుతేః శ్రుత్యర్థాపత్తితశ్చ. శ్రుతిశ్రుత్యర్థాపత్తిభ్యామ్, అతదవగతిః - అజ్ఞానావగతిః, ఇహ - అస్మిన్గ్రన్థే అగ్రే - ఉపరి, అనన్తరమ్, వక్ష్యత ఇత్యన్వయః, మిథ్యార్థస్య మిథ్యైవోపాదానం భవితుమర్హతీతి యదుక్తమ్, తద్దూషయతి- మిథ్యేతి - మిథ్యా - మిథ్యాభూతార్థః, మిథ్యైవ - మిథ్యోపదానాదేవ, ఇతీయన్నియతిరపి - ఇతీయం వ్యాప్తిరపి, అస్మిన్నేవ శాస్త్రే అస్మిన్నేవ శారీరకశాస్త్రే వక్ష్యమాణాన్నత్వాద్యధికరణనయాత్ వక్ష్యమాణేన నవిలక్షణత్వాదిత్యధికరణన్యాయేన, వార్యతే- నివార్యత ఇత్యర్థః. నవిలక్షణత్వాదిత్యధికరణే హి విలక్షణయోరపి కార్యకారణభావో వ్యవస్థాపితః, అతో నేయం వ్యాప్తిరితి భావః, తత్ - తస్మాత్ - అమతిః అజ్ఞానమ్ - మృషా న స్యాదితి యోజనా, మిథ్యా న స్యాదిత్యర్థః. అనిర్వచనీయత్వే ప్రోక్తహేతుం విస్తరేణ దూషయతి- ధీభ్రాన్తిభ్యామితి, ధీః - ప్రతీతిః. భ్రాన్త్యభ్రాన్తిసాధారణరూపా, భ్రాన్తిః - విద్యమానభేదాగ్రహణపూర్వకసాధారణాకారగ్రహజన్యా స్వవిషయాన్యథాత్వవిశేషితా ప్రవృత్త్యాదిహేతుభూతా, బాధః, ఆరోపితవిరుద్ధాధిష్ఠానాకారావగాహినీ బుద్ధిః, న తథా సాభ్యుపేయేతి - సా అమతిః, అనిర్వచనీయత్వేనాభ్యుపేయేత్యర్థః ప్రతీతిభ్రాన్తిబాధానాం స్వవిషయోల్లేఖమాత్రేణ వా - అన్యథా అనుపపత్త్యా వా అనిర్వచనీయసిద్ధిరితి వికల్పమభిప్రేత్య ప్రథమం దూష

యతి - ప్రతీతిభ్రాన్త్యోరితి - యః పునర్జ్ఞాయమానః, ప్రతీతిభ్రాన్త్యోర్బాధప్రతీతేరపిచ సవిషయ ఇతి యోజనా, జ్ఞాయమానః— ప్రతీత్యుల్లిఖ్యమానః, నహిసల్లోల్లేఖః ప్రతీత్యోల్లేఖతయా అఙ్గీకార్యః తథాసతి సర్వోఽపి స్వప్నప్రసఙ్గాదితి భావః, ద్వితీయం దూషయతి— ఆభిరితి - ఆభిః - ప్రతీతిభ్రాన్తి బాధశబ్దోపాత్తాభిః, ప్రత్యక్షప్రతీతిభిరిత్యర్థః. యోనగమ్యః - యోనోపలబ్ధః నచపరమతితః— ప్రమాణాన్తరజన్యమత్యాచ, యోనగమ్య ఇత్యనుషఙ్గేణాన్వయః అతోఽగమ్యః కథంవా కల్ప్యః ఆసుప్రతీతిషు - విషయః కథం వా కల్పయితుం యుక్త ఇత్యర్థః. యద్వా ఆభిః - లౌకికప్రతీతిభిః, పరమతితః - ఆగమజన్యప్రతీత్యాచ. యద్వా, ఆభిః - ఏకాధిష్ఠానే సర్పభూదళనామ్బుధారాదిబహుత్వాభిప్రాయం బహువచనమ్, పరమతితః - బాధాదిజ్ఞానేన, శేషం పూర్వవత్, అనిర్వచనీయవస్తుప్రతీత్యభావం నిగమయతి - అనిర్వాచ్యవస్త్వితి.

శ్రీ॥ శుక్త్యాదిషు రజతాదిప్రతీతేః ప్రతీతికాలేఽపి తన్నాస్తీతి బాధేనచ, అన్యస్య అన్యథాభానాయోగాచ్చ, సదసదనిర్వచనీయమపూర్వమేవేదం రజతం దోషవశాత్ప్రతీయత ఇతి కల్పనీయమితిచేన్న, తత్కల్పనాయామప్యన్యస్య అన్యథాభానస్యావర్జనీయత్వాత్ అన్యథాభానాభ్యుపగమాదేవ ఖ్యాతిప్రవృత్తిబాధభ్రమత్వానాముపపత్తేరత్యన్తాపరిదృష్టాకారణకవస్తుకల్పనాయోగాత్, కల్పితం హీదమనిర్వచనీయన్నతావదనిర్వచనీయమితి ప్రతీయతే, అపితు పరమార్థరజతమిత్యేవ, అనిర్వచనీయమిత్యేవ ప్రతీతశ్చేత్ భ్రాన్తిబాధయోః ప్రవృత్తేరప్యసంభవః, అతోఽన్యస్య అన్యథాభానవిరహే ప్రతీతిప్రవృత్తిబాధభ్రమత్వానామనుపపత్తే, స్తస్యాపరిహా

ర్యత్వాచ్చ, శుక్త్యాదికేవలరజతాద్యాకారేణావభాసత ఇతి భవతాభ్యు
గన్తవ్యమ్,

శ్లో॥ శుక్త్యాదావాప్యబుద్ధేస్తదిహ తు మతికాలేఽపి నా
స్తీతిబాధా - దన్యస్యత్వాన్యథాఽప్రత్యయత ఇదమ
నిర్వాచ్యతాప్యం హి కల్ప్యమ్ । దోషాత్తత్తత్ప్రతీతిర్నై
వం తవ తదుపగమే ప్యన్యథాధీరవార్యా తస్మిన్వైశుక్తి
రూప్యేఽనృతవపుషి పునర్వక్ష్యమాణప్రకారాత్ ॥

తస్మాదేవాన్యథాఖ్యాత్యుపగమత ఇహ ఖ్యాతిబాధ
ప్రవృత్తిభ్రాన్తిత్వేషూపపన్నేష్వనుచితమిహ వైక
ల్పనం తేఽనృతస్య । అత్యన్తం యన్న దృష్టం జగతి భవతి
చాహేతుకం కల్ప్యమానం హి తదన్యాభాత్యా నిర్వా
చ్యమితి లసతి వై సత్యమేత్యైవ కిన్తు॥ ॥ ౫-౧౪ ॥

బాధభ్రాన్త్యోః ప్రవృత్తేరపి చ కథమివ హ్యన్యథాత్వే ప్ర
పత్తిశ్శుక్త్యాదావేవ రూప్యాకృతితదిహ మతిస్తత్ప్ర
యాచాభ్యుపేయా । ॥ ౫-౧౫ ॥

అ॥ సంక్షిప్తస్య దూషణస్య విస్తరార్థం పరమతమనువ
దతి - శుక్త్యాదావితి—

టీ॥ శుక్త్యాదావాప్యబుద్ధేః - శుక్త్యాదావర్థ ఇదం రజత
మితి ప్రాప్యభ్రమాత్, ఇహ - శుక్త్యాదౌ, మతికాలేఽపి - భ్రమదశా
యామపి, తన్నాస్తీతిబాధాత్ - రూప్యన్నాస్తీ బాధప్రత్యయాత్
అన్యస్యత్వన్యథా అప్రత్యయతః - అన్యస్య అన్యథాభానాయోగాచ్చే
త్యర్థః. నను కథమన్యథాభానాయోగః, ఉచ్యతే, న తావద్ధర్మ

ధర్మిణః, స్వధర్మిణః తస్తాదాత్మ్యభాన మన్యథాఖ్యానమ్, పురోఽవస్థిత
శుక్లభాస్వరశకలస్య రజతత్వజాతితయా ప్రతీయతే, న రజతత్వఞ్చ భా
స్వరశకలతయా ప్రతీయతే, శకలఞ్చ శకలత్వేన, జాతిశ్చ జాతిత్వేన
ప్రతీయతే, తస్మాన్నానయోరన్యతరస్య తదితరత్వభానమితి, నాపిధ
ర్మ్యన్తరస్యధర్మ్యన్తరతాదాత్మ్యమన్యథాత్వమ్, తత్కిం విషయ
గతమ్, ఉతజ్ఞానగతమ్ విషయేతదన్యథాత్వమస్తిచేత్, యథార్థైవ
ప్రతీతిః, నాస్తిచేత్, అసత్ఖ్యాతిప్రసఙ్గః, యదిజ్ఞానగతమ్, విషయో
ఽన్యః, జ్ఞానమప్యన్యదేవేతినోపపద్యతే, నహిఘటజ్ఞానస్యపటజ్ఞానత్వ
సంభవః, ఆత్మఖ్యాతి ప్రసఙ్గశ్చ, జ్ఞానాకారత్వాద్రజతాదేః, స్వస్మి
న్నసతా ఆకారేణఖ్యానమన్యథాఖ్యానమితిచేన్న, అసత్ఖ్యాతి ప్రస
ఙ్గాత్, అన్యత్రసతోఽన్యత్రఖ్యానంఖ్యానస్య అన్యథాత్వ
మితిచేన్న, ఖణ్డేదృష్టస్యగోత్వస్య ముణ్డేదర్శనస్యాపి భ్రమత్వాప
త్తాత్, అన్యత్రైవసతోఽన్యత్రఖ్యానమ్ అన్యథాత్వమితిచేత్ అన్య
త్రైవసత్త్వంకథన్నిశ్చీయతే, ఇహబాధాదితిచేన్న, భ్రాన్తిజ్ఞానబా
ధితస్య సత్యరజతస్యాపి అత్రాసత్త్వనిశ్చయప్రసఙ్గాత్, ప్రవృత్తిబా
ధాదన్యత్రైవసత్త్వనిశ్చయఇతిచేన్న, మన్త్రౌషధాదిప్రతిబద్ధస్యా
గ్నేరపి స్ఫోటజననాదిప్రవృత్తిబాధేన మిథ్యాత్వనిశ్చయ ప్రసఙ్గాత్
దుష్టకారణజన్యజ్ఞానవిషయత్వాదిహ బాధ్యతఇతిచేత్, కథందుష్ట
కారణజన్యత్వనిశ్చయః, బాధకజ్ఞానోదయాదితిచేత్, పూర్వజ్ఞాన
మేవబాధకంస్యాత్ పరత్వస్య అకిఞ్చిత్కరత్వంహి దర్శితమ్, పూ
ర్వజ్ఞానస్య దుష్టకారణజన్యత్వేనిశ్చితే పాశ్చాత్యజ్ఞానస్య బాధకత్వ
నిశ్చయః, తస్యబాధకత్వేనిశ్చితే పూర్వస్యదుష్టకారణజన్యత్వనిశ్చ
యః ఇత్యన్యోన్యాశ్రయశ్చస్యాత్, కిఞ్చయత్త్వావద్రజతం పురోవ
ర్తినిభాతమ్, తస్యైవ అన్యత్రసత్త్వేకింప్రమాణమ్, నతావత్

పూర్వజ్ఞానమ్, అత్రసత్త్వంనహితదవగమయతి, నబాధకజ్ఞానఞ్చ, తద్ధి పురోవర్తినస్సత్త్వమవగమయతి, నాపిరజతగ్రాహకప్రమాణమ్, తత్ఖలు ఆపణేరజతసత్తామవగమయతి, నతుతస్యచపురతఃఖ్యాతస్యచ ఐక్యమ్, క్వచిదప్యసతః ఖ్యానాయోగాత్ అన్యత్రసతఏవఖ్యాతత్వ న్నిశ్చీయతఇతిచేన్న, అసతఃఖ్యానాయోగస్యసంబన్ధే పరిత్యక్తత్వాత్, నహిపురోవర్తిని రజతధర్మిసంబన్ధో రజతత్వజాతిసంబన్ధో వాఽన్య త్రవిద్యతే, నన్వన్యత్రసంబన్ధమాత్రమస్తి, తదిహప్రకాశతే, ఇత్య న్యత్రసతఏవ అన్యత్రఖ్యానమితిచేన్న, సంబన్ధద్వయానవభాసాత్, అన్యత్రసతస్సంబన్ధస్య అన్యత్రఖ్యానే సంబన్ధినఇవ సంబన్ధాన్తరమపే క్షితమ్, సంబన్ధాన్తరావభాసేచ అన్యత్రసతఃఖ్యానన్నస్యాత్, ద్వితీ యసంబన్ధస్య క్వచిదప్యసత్త్వాత్, సంబన్ధస్యసంబన్ధాన్తరానపేక్షత్వా త్సంబన్ధాన్తరాభావేపి పురోవర్తినిభానంయుక్తమితిచేత్, ఏవన్తర్హి సంబన్ధాన్తరమ్, సంబన్ధః, పురోవర్తీచ, నిరన్తరంభాతమితి యథా ర్థఖ్యాతిరేవప్రోక్తాస్యాత్, ఖ్యాతాంశస్యసత్త్వాత్, అసతఃకస్యచిత్ఖ్యా తత్వాభావాచ్చ, కిఞ్చశుక్తిశకలస్యైవరజతజ్ఞానవిషయత్వంహి వక్త వ్యమన్యథాఖ్యాతివాదినా, తదయుక్తమ్, తథాహి, ఇదమర్థస్యరజ తత్వజాతివిశిష్టతాజ్ఞానవిషయత్వసాధనే రజతార్థిప్రవృత్తివిషయ త్వరూపహేతో రబాధితప్రవృత్తివిషయత్వరూపోపాధినా సోపాధి కత్వమ్, శుక్తిర్నరజతతయాభాతి, శుక్తిత్వాత్, సంప్రతిపన్నవదితి చబాధః, ఏవమాదిదూషణాభిప్రాయేణ అన్యస్యత్వన్యథాఽప్రత్య యతస్త్వత్యుక్తమ్, తతఃకిమిత్యత్రాహ - ఇదమనిర్వాచ్యకార్యంహి కల్ప్యందోషాత్తత్రేతి — తత్ర - శుక్త్యాదౌ, దోషవశాదనిర్వచనీ యంకార్యంకల్ప్యమిత్యర్థః దూషయతినైతదితి - తమపగిమేపి -

అనిర్వచనీయాఙ్గీకారేఽపి, తవ, అన్యథాధీః - అన్యథాఖ్యాతిః, అవార్యా-దుర్వారేత్యర్థః, కథమిత్యత ఆహ - వక్ష్యమాణప్రకారాదితి

అన్యథాఖ్యాత్యభ్యుపగమస్య ఆవశ్యకత్వే తత ఏవ ఖ్యాతిబాధప్రవృత్తిభ్రాన్తిత్వానాముపపత్తౌ తత్సత్త్వాదృష్టహేతుకానిర్వచనీయవస్తుకల్పనా అనుపపన్నేత్యాహ - తస్మాదేవేతి - అనిర్వచనీయకల్పనాయామన్యథాఖ్యాత్యఙ్గీకారః కిమర్థ ఇత్యత ఆహ— కల్ప్యమానం హీతి - తథా చ అసత్యే సత్యత్వాజ్ఞానస్య అన్యథాఖ్యాతిత్వాద నిర్వచనీయవాదేఽప్యన్యథాఖ్యాతిరవర్జనీయేతి భావః, తత్ర అనిర్వచనీయత్వేనైవ ప్రతీత్యఙ్గీకారే దూషణమాహ - బాధభ్రాన్త్యోరితి - అన్యథా - శుక్తిరౌప్యస్య అనిర్వచనీయత్వేన ప్రతీతౌ, అత్ర బాధభ్రాన్త్యోః ప్రవృత్తేరపి చ కథమివ వ్యుపపత్తిరితి యోజనా, శుక్తిరూప్యే అనిర్వచనీయత్వేనైవ ప్రతీత్యఙ్గీకారే తస్య బాధో న యుజ్యతే, నేదమితి బాధజ్ఞానస్య అనిర్వచనీయత్వాభావావగాహితాయా ఏవ వక్తవ్యతయా బాధకజ్ఞానస్య భ్రమత్వప్రసఙ్గాత్, శుక్తిరూప్యజ్ఞానస్య భ్రమత్వమపి నోపపద్యతే, తస్య అనిర్వచనీయత్వవతి అనిర్వచనీయత్వప్రకారకత్వేన ప్రమాత్వాత్, శుక్తిరూప్యప్రతీత్యా రజతార్థినః ప్రవృత్తిరపి నోపపద్యతే, శుక్తిరూప్యమిత్యేతి జానానో న హి కశ్చిత్తదర్థం ప్రవర్తత ఇతి భావః, అనిర్వచనీయాభ్యుపగమేఽపి అన్యథాఖ్యాతేరవర్జనీయత్వే కిం తత్కల్పనేన, ప్రథమత ఏవ శుక్త్యాదౌ రౌప్యాకారేణ బుద్ధిమన్యథాఖ్యాతిమఙ్గీకృత్య నిర్వాహసంభవాదిత్యాహ - శుక్త్యాదేరేవేతి - తత్ - తస్మాత్, శుక్త్యాదేరేవ - శుక్త్యాద్యర్థస్యైవ, రౌప్యాకృతితః - రౌప్యాకారేణ. ఇహ - శుక్తిరౌప్యభ్రమస్థలే, మతిః - బుద్ధిః, త్వయా చ - అనిర్వచనీయవాదినా భవతాపి, అభ్యుపేయా అభ్యుపగన్తుం యుక్తేత్యర్థః.

శ్రీ॥ ఖ్యాత్యన్తరవాదినాఞ్చ సుదూరమపి గత్వా అన్యథావభాసోఽవశ్యాశ్రయణీయః, అసత్ఖ్యాతిపక్షే సదాత్మనా. ఆత్మఖ్యాతిపక్షేఽర్థాత్మనా, అఖ్యాతిపక్షే అన్యవిశేషణమన్యవిశేషణత్వేన, జ్ఞానద్వయమేకత్వేన చ, విషయాసద్భావపక్షేఽపి విద్యమానత్వేన.

శ్లో॥ వాదేఖ్యాత్యన్తరాణామపి భవతి సుదూరఞ్చ
గత్వాన్యథాధీర్వాచ్యాఽవశ్యమ్మతిర్వైసదితి పునర
సత్ఖ్యాతిపక్షేఽసతస్స్యాత్ । ఆత్మఖ్యాతిప్రవాదేల
సతి పరమయంధీష్విహార్థాత్మనాత్మాఽఖ్యాతేః పక్షే
ఽన్యధర్మోవిలసతి పరధర్మాత్మనా భ్రాన్తిబుద్ధౌ ॥

ఏకత్వేన ప్రతీతిర్ద్వయమథ విషయాసత్త్వపక్షేఽపి బు
ద్ధౌ భాతీహావిద్యమానో విషయ ఉపగతో విద్యమాన
త్వధర్మమ్ । ॥ ౫౨౬౪ ॥

అ॥ యథార్థఖ్యాతివ్యతిరిక్తపక్షేషు అన్యథాఖ్యాతిపక్ష ఏవ ప్రబల ఇత్యభిప్రాయేణాహ - వాదేఖ్యాత్యన్తరాణామితి-

టీ॥ సుదూరఞ్చ గత్వా - పదకపరమ్పరాముక్త్వాపీత్యర్థః, అన్యథాధీరవశ్యం వాచ్యా - అన్యథాఖ్యాతిరవశ్యమభ్యుపగన్తవ్యేత్యర్థః, తదుపపాదయతి - సదితి పునరితి - అసత్ఖ్యాతిపక్షే అసతస్సదితి మతిస్స్యాదితి యోజనా, యోగాచారమతమాహ - ఆత్మఖ్యాతిపక్ష ఇతి - ఆత్మఖ్యాతిపక్షే. ఆత్మశబ్దో జ్ఞానపరః, కిం జ్ఞానమిత్యేవ ప్రతీతిః, ఉత అర్థ ఇతి—ప్రథమే ప్రవృత్తిబాధభ్రమత్వాసమ్భవః, ద్వితీయే అన్యస్య అన్యథాభానమిత్యర్థః. అఖ్యాతేః పక్ష ఇతి-అయఞ్చ పక్షః ప్రాభాకరాణామ్, ఇదం రజతమితి కిమేకం జ్ఞానమ్, ఉత జ్ఞానద్వయమితి వికల్ప

ముభయప్రత్యేకజ్ఞానమితిపక్షే. జ్ఞేయే అన్యథాఖ్యాతిం ప్రసఞ్జయతి - అన్య ధర్మో విలసతి పరధర్మాత్మనేతి - భ్రాన్తిబుద్ధౌ భ్రాన్తిజ్ఞానే, అన్య ధర్మః - రజతధర్మో రజతత్వమ్, పరధర్మాత్మనా - శుక్తిధ ర్మాత్మనా, విలసతి - భాతీత్యర్థః. ఇదం రజతమితి ఏకత్వేన సంప్ర తిపన్నసమ్యగ్రజతవత్, ఆరోప్యలిఙ్గానువిధాయిప్రయోగానుగుణ సామానాధికరణ్యేన అన్యధర్మః పరధర్మాత్మనా విలసతీత్యుక్తమ్, నతు తత్పక్ష ఉపన్యస్తః, జ్ఞానద్వయపక్షే జ్ఞానే అన్యథాఖ్యాతిం ప్రసఞ్జ యతి - ఏకత్వేన ప్రతీతిద్వయమితి - జ్ఞానద్వయం కిం జ్ఞానద్వయమి త్యేవ ప్రతీతమ్, ఉతైకమితి వికల్పే పూర్వవద్దూషణమ్, విపర్యాస ద్భావపక్ష ఇతి - అయఞ్చ మాధ్వపక్షః, తత్పక్షే విషయః కిమవిద్య మానత్వేన ప్రతీయతే, ఉత విద్యమానత్వేన, ప్రథమే ప్రవృత్త్యాద్య సంభవః, ద్వితీయే అన్యస్య అన్యథాభానమిత్యర్థః. అవిద్యమానో విషయో విద్యమానత్వధర్మముపగతో బుద్ధావిహ భాతీత్యన్వయః,

(శ్రీ ॥ కిఞ్చ అనిర్వచనీయమపూర్వం రజతమత్ర జాతమితి వదతా తస్య జన్మకారణం వక్తవ్యమ్, న తావత్ప్రతీతిః, తస్యాస్తద్విషయత్వేన తదుత్పత్తేః ప్రాగాత్మలాభాయోగాత్, నిర్విషయా జాతా తముత్పాద్య తదేవ విషయీకరోతీతి మహతామిదముపపాదనమ్, అథ ఇన్ద్రియాదిగతో దోషః, తన్న, తస్య పురుషాశ్రయత్వేన అర్థగత కార్యస్యోత్పాదకత్వాయోగాత్, నాపీన్ద్రియాణి తేషాం జ్ఞానకారణ త్వాత్, నాపి దుష్టానీన్ద్రియాణి, తేషామపి స్వకార్యభూతజ్ఞాన ఏవ విశే షకరత్వమ్, అనాదిమిథ్యాజ్ఞానోపాదానత్వన్తు పూర్వమేవ నిరస్తమ్,

శ్లో॥ కిఞ్చానిర్వాచ్యరౌప్యోదయమిహ వదతాం
పూర్వమేతస్య హేతుర్వక్తవ్యో నాస్య ధీస్స్యాన్నహి ని

జవిషయాత్ ప్రాక్స్థితా రౌప్యతోఽస్మాత్ । ప్రా
గుత్పన్నా తు సాధీర్విషయవిరహితా రౌప్య ముత్పా
ద్య పశ్చాత్తద్భానాపాది కాస్యాదియమితి మహతాం
హీయమత్రోపపత్తిః ॥ ॥ ౫౨౮ ॥

దోషో నాపీన్ద్రియాదే స్సహి పురుషగతో నార్థగే కా
ర్యజాతే హేతు ర్నాపీన్ద్రియాణి ప్రమితిసముదయే
హ్యేతదీయోపయోగః । నోదుష్టానీన్ద్రియాణీత్యపి
నిజమతిషు హ్యేభ్య ఇష్టో విశేషః ప్రత్యస్తాఽనాదిమి
థ్యాఽమతిరిహ తదుపాదానతా చాపి పూర్వమ్ ॥ ॥

అ॥ అథ అనిర్వాచ్యస్య అకారణకత్వముక్త ముపపాద
యది - కిఞ్చేతి—

టీ॥ ఇహ అపూర్వ మనిర్వాచ్యరౌప్యం యం వదతా ఏత
స్య హేతుర్వక్తవ్య ఇతి యోజనా, తద్ధీరేవ తస్య హేతురిత్యాశఙ్క్య పరి
హరతి - నాస్య ధీరితి - అస్య ధీర్న హేతురితి అనుషఙ్గేణాన్వయః, కుత
ఇత్యత్రాహ - సేతి - సా - నిజవిషయాత్ - అస్మాత్ రౌప్యతః ప్రా
క్స్థితా హీత్యన్వయః, శుక్తిరౌప్యబుద్ధేః ప్రత్యక్షరూపాయాశ్శుక్తి
రూప్యోత్పత్త్యనన్తరమేవోత్పత్త్యా తతః పూర్వన్తస్యా అసత్త్వేన
తత్పూర్వవృత్తిత్వఘటితతత్కారణత్వానుపపత్తిరితి భావః, అథ నిర్వి
షయైవ ప్రతీతిః ప్రథమముత్పన్నా శుక్తిరౌప్యముత్పాద్య తదవగాహత
ఇతి ఆశఙ్క్య పరిహరతి - ప్రాగుత్పన్నేతి - విషయవిరహితా ప్రాగు
త్పన్నా సాధీస్తు రౌప్యముత్పాద్య పశ్చాత్తద్భానాపాదికా స్యాదిత్య
న్వయః, ఇతీయముపపత్తిర్మహతాం హీత్యన్వయః, మహతామితి
మహాపణ్డితానామితి శేషః తస్య వృత్తిజ్ఞానస్య విషయరహితావస్థా

స్వీకారేణ కారణత్వాభ్యుపగమే అపసిద్ధాన్తాపాతాత్, నిర్విషయ
ఖ్యాతివాదినామివ తత్ప్రతిభావేన ప్రవృత్త్యాదిసిద్ధావనిర్వచనీయ
క్లృప్తివైయర్థ్యాత్, విషయరూపకారణేనవినా ఉత్పత్తివచనా
చ్చ, అత్యన్తమనుపపన్నమిత్యర్థః. అథ ఇన్ద్రియాదిగతదోషస్య తద్ధే
తుత్వమాశఙ్క్య పరిహరతి- దోష ఇతి. ఇన్ద్రియాదేర్దోషోపి న హేతు
రిత్యనుషఙ్గేణాన్వయః, కుత ఇత్యత్రాహ - స హీతి- పురుషగతస్స హి
అర్థగే కార్యజాతే న హేతురిత్యన్వయః. అథ ఇన్ద్రియాణాం తద్ధేతుత్వ
మాశఙ్క్య నిరస్యతి- నాపీన్ద్రియాణీతి ప్రమితిసముదయే హి - ప్రమో
త్పత్తావేవ హి ఏతదీయోపయోగః- ఇన్ద్రియాణాం కారణత్వమిత్యర్థః,
అథ దుష్టానామిన్ద్రియాణాం తద్ధేతుత్వమాశఙ్క్య పరిహరతి నో దుష్టా
నీతి ఏభ్యః - ఉక్తేన్ద్రియేభ్యః, నిజమతిషు హి, విశేషః - భ్రమత్వాది
రూపః, ఇష్టః- ఇష్యత ఇత్యర్థః. అథ అనాద్యవిద్యాయా మిథ్యాభూతా
యాస్తదుపాదానత్వమాశఙ్క్య పరిహరతి - ప్రతీత్యస్యేతి - అనాది
మిథ్యాఽమతిః - మిథ్యాభూతానాద్యవిద్యా, ఇహ తదుపాదానతా
చాపి - తస్యాంశుక్తికాద్యుపాదానతాపి, పూర్వం మే ప్రతీత్యస్తా-నిర
స్తేత్యర్థః. తన్నిరాసస్సత్త్వవిధానుపపత్తిప్రకరణ ఏవ కృత ఇతి భావః

శ్రీ ॥ కిఞ్చ అపూర్వమనిర్వచనీయమిదం వస్తుజాతం రజతా
దిబుద్ధిశబ్దాభ్యాం కథమివ విషయీక్రియతే, న ఘటాదిబుద్ధిశబ్దాభ్యా
మ్, రజతాదిసాదృశ్యాదితి చేత్, తర్హి తత్సదృశమిత్యేవ ప్రతీతిశబ్దౌ
స్యాతామ్, రజతాదిజాతియోగాదితి చేత్, సా కిం పరమార్థభూతా,
అపరమార్థభూతా వా, న తావత్ పరమార్థభూతా, తస్యా అపర
మార్థాన్వయాయోగాత్, నాప్యపరమార్థభూతా, పరమార్థా
న్వయాయోగాత్, అపరమార్థే పరమార్థబుద్ధిశబ్దయోర్నిర్వా
హకత్వాయోగాచ్చేత్యలమ పరిణతకుతర్కనిరసనేన,

శ్లో॥ కిఞ్చానిర్వాచ్యమేతద్యదిహ తవ మతం వస్తుజాత
న్త్వపూర్వం కస్మాద్రౌప్యాదిధీవాగ్విషయ ఇతరధీ
వాక్షు నోగోచరస్తత్ । తత్సాదృశ్యాత్తథా చేద్రజ
తసదృశమిత్యేవ ధీర్వాగపి స్యాద్రౌప్యాదేర్జాతియో
గాద్యది కిము (పరమార్థః) థవా (సా)తదన్యా ॥ ॥

మిథ్యాసత్యాన్వయాభ్యాన్న తదుభయమసత్యాచ్చ స
ద్బుద్ధివాచో నిర్వాహ్యా నోచి తశ్చేత్యలమపరి
ణతోద్యత్కుతర్కైర్నిరస్తైః । ॥ ౫౩౦ ॥

అ॥ ఏవమనిర్వచనీయస్య రజతాదేరుత్పాదకానుపపత్తి
ముక్త్వా తదుత్పత్తావపి రజతాదిబుద్ధిశబ్దాన్వయనియమానుపపత్తి
మాహ - కిఞ్చేతి—

టీ॥ ఇహ తవ మతమనిర్వాచ్యం యదపూర్వం వస్తుజాతమ్, ఏత
త్ కస్మాద్రౌప్యాదిధీవాగ్విషయః, రౌప్యాదేర్ధియో వాచశ్చ విషయ
ఇత్యర్థః. తత్ ఇతరధీవాక్షు కస్మాన్నో గోచర ఇతి కస్మాదిత్యస్యానుషఙ్గ
ణాన్వయః తద్ఘటాదిధీవాక్షు కస్మాన్న విషయ ఇత్యర్థః. తద్వ్యవస్థాపకం
శఙ్కతే - తత్సాదృశ్యాదితి - తత్సాదృశ్యాత్ - రజతసాదృశ్యాత్,
తథా చేత్ - రజతధీవాగ్విషయశ్చేదిత్యర్థః. ప్రాతిభాసికస్య రజతా
దేరర్థక్రియాకారి వ్యావహారిక రజతాదిసాదృశ్యాత్ తద్ధీవాగ్విష
యత్వమితి శఙ్కితురభిప్రాయః, ఉక్తస్య వ్యవస్థాపకత్వాభావమభిప్రే
త్య సాదృశ్యస్య యథాదర్శనంపాధ్యాన్తరమాహ - రజతసదృశమితి.
యది తత్సదృశే తద్బుద్ధిః, తదా గవయే గోబుద్ధివదన్యథాఖ్యాతిః స్యా
దితి ఏవకారాభిప్రాయః, సాదృశ్యస్య అనిర్వాహకత్వేపి తజ్జాతి
యోగస్య తద్బుద్ధినిర్వాహకత్వం దృష్టమితి శఙ్కతే, రౌప్యాదేర్జాతి

యోగాదితి- రౌప్యదేజః తియోగాత్తథాయదీత్యనుషఙ్గేణాన్వయః, తాంజాతింసత్యత్వమిథ్యాత్వాభ్యాంవికల్ప్య దూషయతి - కిముపర మార్థ ఇతి — సాపరమార్థఃకిము, అథవాతదన్యాఇత్యన్వయః, కల్పద్వయమప్యైక్యోక్త్యాదూషయతి - మిథ్యేతి - తదుభయమ్మిథ్యా సత్యాన్వయాభ్యాన్నేత్యర్థః. తస్యాఃపరమార్థత్వేమిథ్యాన్వయో నభవేత్, మిథ్యాత్వేసత్యాన్వయోనోపపన్న ఇత్యర్థః. ప్రథమప క్షేవ్యక్తిబాధేఽపిజాతేరబాధితత్వ ప్రసఙ్గఇతిభావః, జాతిరపిహిబాధ్య తే, నహివ్యక్తిర్నాస్తి, జాతిరస్తీతిప్రతీతిః జాతేర్నాస్తిత్వేనహి ప్రతీతిః ద్వితీయపక్షే వ్యక్త్యవస్థానేపి జాతేఃకదాచిద్బాధితత్వప్రసఙ్గ ఇతిభావః, నహికదాచిదప్యాపణస్థరజతే, రజతత్వంబాధ్యతే, ద్వితీయప క్షేదూషణాన్తరమాహ - అసత్యాచ్చేతి - అసత్యాత్ - రజతత్వా ఖ్యాదసత్యాత్, సద్బుద్ధివాచోః - ఆపణస్థసత్యభూతరజతవిషయకరజ తబుద్ధివాచోః, నిర్వాహోనోచితః - నిర్వాహోనయుక్తఇత్య ర్థః, అసత్యస్య అసత్యఏవ, బుద్ధివాఙ్నిర్వాహకత్వేన సత్యేతన్ని ర్వాహకత్వాసంభవాదితిభావః, గ్రన్థవిస్తరభియావిరమతి, అలమితి

శ్రీ॥ అథవా యథార్థం సర్వవిజ్ఞానమితివేదవిదామ్మతమ్।
శ్రుతిస్మృతిభ్యస్సర్వస్యసర్వాత్మత్వప్రతీతితః॥ బహుస్స్యామితిసం
కల్పపూర్వసృష్ట్యాద్యుపక్రమే। తాసాంత్రివృతమేకైకామితిశ్రు
త్యైవచోదితమ్॥ త్రివృత్కరణమేవంహి ప్రత్యక్షేణోపలభ్యతే।
యదగ్నేరోహితంరూపంతేజసస్తదపామపి॥ శుక్లంకృష్ణంపృథివ్యా
శ్చేత్యగ్నావేవత్రిరూపతా। శ్రుత్యైవదర్శితాతస్మాత్ సర్వే సర్వ
త్రసంగతాః॥ పురాణేచైవమేవోక్తం వైష్ణవేసృష్ట్యుపక్రమే। నా
నావీర్యాఃపృథగ్భూతాస్తతస్తేసంహతింవినా॥ నాశక్నువన్ప్రజాస్స్ర
ష్టుమసమాగమ్యకృత్స్నశః। సమేత్యాన్యోన్యసంయోగంపరస్పరస

మూర్తయః ॥ మహదాద్యా విశేషాన్తా హ్యణ్డమిత్యాదినా తతః । సూత్రకారోఽపి భూతానాం త్రిరూపత్వం తథాఽవదత్ ॥ త్ర్యాత్మకత్వాత్తు భూయస్త్వాదితి తేనాభిధాభిదా । సోమాభావే చ పూతీకగ్రహణం శ్రుతిచోదితమ్ ॥ సామావయవసద్భావాదితి న్యాయవిదో విదుః । వ్రీహ్యభావే చ నీవారగ్రహణం వ్రీహిభావతః ॥ తదేవ సదృశం తస్య యత్తద్ద్రవ్యైకదేశభాక్ । శుక్త్యాదౌ రజతాదేశ్చ భావః శ్రుత్యైవ బోధితః ॥ రూప్యశుక్త్యాదినిర్దేశభేదో భూయస్త్వహేతుకః । రూప్యాదిసదృశశ్చాయం శుక్త్యాదిరుపలభ్యతే ॥ అతస్తస్యాత్ర సద్భావః ప్రతీతేరపి నిశ్చితః । కదాచిచ్చక్షురాదేస్తు దోషాచ్ఛుక్త్యంశవర్జితః ॥ రజతాంశో గృహీతోఽతో రజతార్థీ ప్రవర్తతే । దోషహానౌ తు శుక్త్యంశే గృహీతే తన్నివర్తతే ॥ అతో యథార్థం రూప్యాదివిజ్ఞానం శుక్తికాదిషు । బాధ్యబాధకభావోఽపి భూయస్త్వేనోపపద్యతే ॥ శుక్తిభూయస్త్వవైకల్యసాకల్యగ్రహరూపతః । నాతో మిథ్యార్థసత్యార్థవిషయత్వనిబన్ధనః ॥ ఏవం సర్వస్య సర్వత్వే వ్యవహారవ్యవస్థితిః,

శ్లో ॥ యద్వా జ్ఞానం యథార్థం భవతి నిగమవిత్సమ్మతం సర్వమేవ శ్రుత్యా స్మృత్యా చ సర్వస్య చ సకలపదార్థాత్మకత్వప్రతీతేః । శ్రుత్యైవాయం బహుస్యామితి బహుభవనే చోదితస్సృష్ట్యాదికార్యారమ్భే తాసామితీహా త్రివృతమితి గిరాఽఽసాం త్రివృత్కార ఉక్తః ॥ ॥ ౫౩౧ ॥

ప్రత్యక్షేణోపలబ్ధోఽయమిహ గిరియదగ్నేరితి త్ర్యాత్మకత్వం ప్రదర్శ్యాగ్నౌ త్రిరూపాన్వయమిహ తు దృష్టైవోపలబ్ధం ప్రదర్శ్య । లౌహిత్యం యత్తు తత్తైజసమితి

యదపాం శుక్లమేతత్కృష్ణం యత్తదూర్వం పృథివ్యా
ఇతి భవతి తతస్సర్వతస్సర్వవృత్తిః ॥ ౫౩౨ ॥

ప్రోక్తం విష్ణోః పురాణేఽపి చ విశదతమం తత్త్వసృష్టిప్రసఙ్గే
నానావీర్యాః పృథక్సంస్థితిసమవహితాస్సంహతిం తే
వినాఽసామ్ । సృష్ట్వా నైవ ప్రజానామిహ పునస్స
మాగమ్యకాత్స్న్యేన శక్తాః అన్యోన్యం యోగమేత్యా
ధిగతపరతదన్యాశ్రియాహ్యణ్డసృష్టిమ్ ॥ ౫౩౩ ॥

కుర్వన్త్యేతే విశేషావధికమహదహఙ్కారముఖ్యా
ర్థవర్గా ఇత్యేవం సూత్రకారోఽపి చ కథయతి వై
త్రైవృత్కత్వాదితీహ । భూతానాం త్రైవృత్కత్వం
భవతి తదభిధా తేషు భూయస్త్వయోగాద్భిన్నా పృ
థ్వ్యప్సు తేజస్స్వితి భవతి తతోఽన్యత్ర నాతిప్రసఙ్గః ॥

పూతీకానాం హి యాగే గ్రహణమనుమతం సోమలా
భే న చేత్స్యాచ్ఛ్రుత్యా సోమాంశ సత్త్వాదితి హి నయ
విదస్తత్సమం తద్వ్యత్ర తత్ । నీవారో గ్రాహ్య ఉక్తో
న భవతి యది చ ప్రీహిలాభస్తదంశాస్తత్ర స్థాణుత్వన స్త
త్సదృశమిహ తదంశైరూపితం వ్యాపియమ్ ॥ ౫౩౫ ॥

శుక్తైత్ర్యవాదశే శుక్త్యాదిషు రజతముఖార్థాన్స్వయో
రూప్యశుక్త్యాద్యుక్తిభూరియస్త్వహేతో రితి భవతి న
చాన్యత్రసాఽతిప్రసక్తా । శుక్త్యాదిభానే రూప్యాదిత
ఇహ సదృశస్తత్ర తత్సత్త్వమేషాధీర ప్యేతత్సముక్తం భ
యతి తత ఇహై తత్ప్రతీతిః ప్రమైవ ॥ ॥ ౫౩౬ ॥

దోషాచ్ఛుక్త్యంశభానోజ్ఝిత రజతమతిశ్చేత్కుహాస్యా
త్కదాచిత్ తస్మాద్రౌప్యాఖిలాంశీయత ఇహ తతో
దోషహానాత్త్వప్రతీతి । భూయస్త్వాద్రౌప్యబుద్ధింహర
తిపునరియంశుక్తిధీశ్శుక్తికాంశైస్తదైవకల్ప్యైనయుక్తా
మితిభవతితయోర్బాధ్య బాధావహత్వమ్ ॥ ౫౩౭ ॥

నోమిథ్యాసత్యధీత్వాదితి సకలపదార్థాన్వయస్స
ర్వతోర్థవ్యాహారాదేర్వ్యవస్థాత్వను కథితదిశై
త్యైవమవస్థాపరీయాః। ॥ ౫౩౮ ॥

అ॥ అథ వక్ష్యమాణాయా యథార్థఖ్యాతేస్స్వసిద్ధాన్తత్వం దర్శయతి - యద్వేతి—

టీ॥ తస్యాస్సాంప్రదాయికత్వం దర్శయన్ తాం ప్రతిజానీతే జ్ఞానమితి - సర్వమేవజ్ఞానం యథార్థన్నిగమవిత్సమ్మతంభవతీతి యోజనా, నిగమవిదామ్ - వేదవిదామ్ భగవద్బోధాయన నాథమునిమిశ్రాదీనామ్, సమ్మతమ్ - అభిమతమిత్యర్థః. కుతఇత్యత్రాహ - శ్రుత్యా స్మృత్యాచేతి - శ్రుతిస్మృతిభ్యః, సర్వస్యచ సకలపదార్థాత్మకత్వ ప్రతీతేః - సర్వవస్తుషు సకలపదార్థానాం సద్భావప్రతీతే రిత్యర్థః. తత్రశ్రుతిందర్శయతి . శ్రుత్యైవేతి - బహుస్యామితి బహుభవనేచ్ఛోత్థసృష్ట్యాదికార్యారమ్భే - బహుస్యామితియాభగవతో బహుభవనేచ్ఛా, తజ్జన్యతత్కర్తృకజగత్ సృష్ట్యాదికార్యారమ్భదశాయాం, తాసామితీహ - తాసామిత్యాదివాక్యే, త్రివృతమితిగిరా త్రివృతన్త్రివృతమేకైకాఙ్కరవాణీతివాచా, ఆసామ్-దేవతాశబ్దితానాం తేజోబన్నానామ్, త్రివృత్కరణ ఉక్తః - త్రిసృణామ్మిశ్రణముక్తమిత్యర్థః. అయన్త్రివృత్కరణః ప్రత్యక్షేణాప్యుపలభ్యత ఇత్యాహ—

ప్రత్యక్షేణేతి - అయం త్రివృత్కారః ప్రత్యక్షేణోపలబ్ధః - ప్రత్యక్షేణ ప్రమిత ఇత్యర్థః, త్రివృత్కారవిషయకప్రాత్యక్షికప్రమితిం శ్రౌతవచనేనాపి కథయతి - ఇహాగిరీత్యాదినా - యదగ్నేరితీహాగిరి— ఇహ అగ్నౌ తుద్దృశ్యే ప్రోపలబ్ధం త్రిరూపాన్వయం ప్రదర్శ్య త్ర్యాత్మకత్వం ప్రదర్శేత్యన్వయః, త్రిరూపస్వరూపప్రదర్శనప్రకారం యదగ్నేరిత్యాదిశ్రుతివాక్యకృతముపపాదయతి - లోహిత్యమితి - అగ్నౌ లోహిత్యం శుక్లం కృష్ణమితి రూపత్రయం దృశ్యతే, తత్ర లోహితం తేజసో రూపమ్, శుక్లమపాం రూపమ్, కృష్ణం పృథివ్యాః, ఇతి త్రిరూపాన్వయేనాగ్నేస్త్ర్యాత్మకత్వమితి యదగ్నేరిత్యాదిశ్రుతేరర్థ ఇత్యాహ— లోహిత్యమితి - యల్లోహిత్యం తత్తైజసం, యచ్ఛుక్లం తదపామ్ యత్కృష్ణం రూపమ్ తత్పృథివ్యా ఇత్యర్థః, ఇతీత్యస్య ప్రదర్శ్యేత్యనేన అన్వయః, ప్రత్యక్షత ఉక్తశ్రుతివాక్యాచ్చ పృథివ్యప్తేజసాం మిశ్రణోపలబ్ధేస్సర్వభూతేషు సర్వభూతవృత్తిరితి తాం సర్వజ్ఞానయాథార్థ్యోపయుక్తాం నిగమయతి - భవతి తతస్సర్వతస్సర్వవృత్తిరితి - ఏతావతా ఉక్తశ్రుతివాక్యేన ప్రత్యక్షేణ చ పృథివ్యప్తేజసాం త్రయాణాం భూతానాం పరస్పరమిశ్రణసిద్ధావపి నాన్యేషాం భూతానాం తత్త్వానాం చ తత్సిద్ధిరితి న సర్వత్ర - సర్వార్థసిద్ధిః, ఇత్యాశఙ్క్య శ్రుతిసిద్ధత్రివృత్కరణం త్రయాణాం భూతానామ్, పఞ్చానాం భూతానాం పఞ్చీకరణస్య సప్తానాం తత్త్వానాం సప్తీకరణస్య చ ఉపలక్షణమిత్యభిప్రాయేణ తేషాం పఞ్చీకరణసప్తీకరణయోః విష్ణుపురాణవచనం ప్రమాణయతి - ప్రోక్తమితి - విష్ణుపురాణేపి తత్త్వసృష్టిప్రసఙ్గే ప్రోక్తమిత్యన్వయః, కథం ప్రోక్తమిత్యత్రాహ - నానావీర్యా ఇతి - నానావీర్యాః పృథగ్భూతాస్తతస్తే సంహతిం వినా - నాశక్నువన్ ప్రజాస్స్రష్టుమసమాగమ్య కృత్స్నశః సమేత్యాన్యోన్యసంయోగం పరస్పరసమాశ్రయాః

మహదాద్యావిశేషాన్తాహ్యణ్డముత్పాదయన్తితే, ఇతివచనద్వయంపు
రాణస్థమ్, తదర్థమనువదతి - నానావీర్యాఇతి - నానాశక్త్యుపేతాః
పృథక్ సంస్థితిసమవహితాః పృథక్స్థితిసంయుక్తాః, సంహతింవినాసం
హతావస్థాంవినేత్యర్థః. అసమాగమ్య - సమాగతత్వావస్థామప్రా
ప్యేత్యర్థః. ప్రజానాంసృష్టౌ, కార్త్స్న్యేననైవశక్తాఇత్యన్వయః, సంహ
తత్వంసమాగతత్వంచేత్యవస్థాద్వయమస్తి, సంహతత్వన్నామపృథక్స్
త్యహానసంయోగవత్వమ్ సమాగతత్వం పృథక్స్థిత్యహానసంశ్లేషవి
శేషః, ఏతద్ద్వయాభావాత్సృష్టౌనాశక్నువన్నిత్యభిప్రాయః, ఏతదు
భయప్రాప్త్యైఅసృజన్నిత్యాహ- అన్యోన్యంయోగమేత్యేతి- సంహత
త్వావస్థాంప్రాప్యేత్యర్థః. అధిగతపరతవన్యాశ్రయాః- పరస్పరాశ్రి
యోపేతాఇత్యర్థః. సమాగతత్వావస్థాంప్రాప్తాఇత్యర్థః విశేషావ
ధికమహదహఙ్కారముఖ్యార్థవర్గాః - మహదహఙ్కారప్రభృత
యః పృథివీపర్యన్తాఇత్యర్థః. అణ్డసృష్టింకుర్వన్తి అణ్డోత్పత్తింకుర్వ
న్తీత్యర్థః. ఇత్యేవమిత్యస్యవిష్ణోః పురాణేప్రోక్తమితి- పూర్వేణాన్వ
యః, అయమేవశ్రుత్యభిప్రాయఇతిస్థాపయితుం సూత్రకారోక్తింద
ర్శయతి - సూత్రకారోపీతి - సూత్రకారోపి, త్ర్యాత్మకత్వాదితీ
హ - త్ర్యాత్మకత్వాత్తుభూయస్త్వాదితిసూత్రే, భూతానాంత్ర్యాత్మ
కత్వం కథయతీత్యన్వయః, ననుభూతేషుభూతాన్తరవృత్తౌ తత్తద్భూ
తేషు పృథివ్యాదితత్తచ్ఛబ్దానాంప్రయోగోనాన్యేషామితి కథముప
పద్యతేఇత్యాశఙ్క్యతత్తద్భూతాం శానాంతత్ర తత్రబహుత్వాత్
తత్ప్రయోగఇతి నాతిప్రసఙ్గఇత్యాహ - భవతితదభిఖ్యేతి - తేషుపృ
థివ్యాదిషుభూతేషు, భూయస్త్వయోగాత్ - పృథివ్యాదిభూతాం
శాధిక్యాత్, తదభిధా — పృథివ్యాదినామ, భిన్నా - భిద్యతఇత్య

తేభూతాంశసద్భావఉక్తస్సదృశేసదృశాన్తరసద్భావస్యాప్యుపలక్షణమితి తత్రప్రమాణమాహ - పూతీకానామితి - సోమాభావేపూతీకానభిషుణుయాదిత్యయం విధిర్నియమార్థః. సోమాభావే తత్సదృశద్రవ్యాన్తరేషు స్వతఃప్రవృత్తేః, సోమలాభేనస్యాచ్చేత్ యాగే పూతీకానాంగ్రహణం శ్రుత్యా అనుమతమ్ కుతఇత్యత్రాహ— సోమాంశసత్త్వాదితిహి నయవిదఇతి - నయవిదః – ప్రతినిధిన్యాయవిదః, సోమాంశసత్త్వాదితిహిపదస్తీత్యధ్యాహారేణాన్వయః, పూతీకేషు సోమాంశసత్త్వం కథమిత్యత్రాహ - తత్సమమితి - తత్సమన్తత్తద్యుతమితియోజనా, యత్సమంయద్ద్రవ్యమ్, తత్తదంశయుతమితివ్యాప్తిరత్రవివక్షితా, తథాచపూతీకానాంసోమసామ్యాత్ తదంశసత్త్వమావశ్యకమితిభావః, ఏతత్తుల్యన్యాయసిద్ధార్థమాహ— నీవారోగ్రాహ్యఇతి - వ్రీహిలాభేనభవతియది నీవారోగ్రాహ్య ఉక్తః, తత్రహేతుమాహ - తదంశాస్తత్రస్థాఇతి - వ్రీహ్యంశానీవారస్థాఇత్యర్థః. తత్రాపిహేతుమాహ - తత్సదృశమితి - తత్సదృశం తదంశైరుపేతముపేయమ్ - పూర్వోక్తవ్యాప్త్యా తత్సదృశేతదంశాన్వయస్య ఆవశ్యకత్వాదితిభావః, అనేనశుక్త్యాదౌరజతాద్యవయవసద్భావఃఫలితఇత్యాహ - శుక్త్యైవేతి - శుక్త్యైవ – ప్రతినిధిశుక్త్యైవ, యద్వాత్రివృత్కరణశుక్త్యా, తేజఃప్రచురరూప్యాంశసద్భావస్య త్రివృత్కరణాత్సిద్ధఇతిభావః, శుక్త్యాదిషు. శుక్త్యాదిపదార్థేషు, రజతముఖ్యార్థాన్వయః - ప్రతీయమానరజతప్రభృతిపదార్థసత్త్వమ్, శుక్త్యైవాదర్శి - శుక్త్యైవప్రత్యపాదీత్యర్థః, కథంశబ్దవ్యవస్థేత్యత్రాహ - రూప్యశుక్త్యాద్యుక్తిరితి - రూప్యశుక్త్యాద్యుక్తిః - రూప్యశుక్త్యాదిశబ్దప్రయోగః, భూయస్త్వహేతోః, రూప్యా

వయవశుక్త్యవయవాదిభూయస్త్వహేతుక ఇత్యర్థః. భవతి న చాన్యత్రాతిప్రసక్తా - సా - రూప్యయుక్తిః. అన్యత్ర - శుక్త్యాదానాతిప్రసక్తేత్యర్థః. త్రివృత్కరణశ్రుత్యా శుక్త్యాదౌ రూప్యావయవసద్భావం వ్యవస్థాప్య తత్సదృశేతదవయవసత్త్వవ్యాప్త్యాపి శుక్త్యాదౌ రూప్యావయవసద్భావముపపాద్య తత్ర రజతబుద్ధేః ప్రామాణ్యముపపాదయతి. శుక్త్యాదిరితి - శుక్త్యాదిః, రూప్యాదితత్సదృశో భాతి, తత్ర శుక్త్యాదౌ, ఏతత్సత్త్వమ్ - ఏతద్రూప్యాదిసత్త్వమ్, ఏషా ధీరప్యుత్తమ్భయతి - దృఢయతి, తతః - తస్మాద్ధేతోః, ఇహ - శుక్త్యాదౌ, తత్ప్రతీతిః - రూప్యాదిప్రతీతిః - ప్రమైవ - యథార్థైవేత్యర్థః. శుక్త్యాదౌ రజతాద్యవయవసద్భావశ్చేత్ సదా గృహ్యేత, ప్రవృత్తిశ్చ సదా స్యాత్, బాధశ్చ నోపపద్యేత ఇత్యత్రాహ - దోషాదితి— శుక్త్యంశభానోజ్ఝితరజతమతిః, శుక్త్యంశభానవర్జితరజతమతిః, చక్షుషః కదాచిద్దోషాత్ స్యాత్, చక్షుషః కదాచిద్దోషవశాద్భవేత్, తస్మాత్ - తతో హేతోః, రూప్యాభిలాషీ - రూప్యార్థీ పురుషః, ఇహ— శుక్త్యాదౌ ప్రయతతే ప్రవర్తత ఇత్యర్థః. దోషహానౌ తు - దోషనాశే తు, తతః - శుక్త్యాదితః - అపైతి - నివర్తత ఇత్యర్థః. రూప్యబుద్ధిశుక్తిజ్ఞానయోర్బాధ్యబాధకభావః కథమిత్యత్రాహ - భూయస్త్వాదితి - ఇయం శుక్తిధీః, శుక్తికాంశే భూయస్త్వాత్ - శుక్త్యంశప్రాచుర్యాత్, తద్వైకల్యేన యుక్తామ్, శుక్తికాంశభూయస్త్వవైకల్యేన యుక్తామ్, తద్గ్రహాభావేన యుక్తామితి యావత్, రూప్యబుద్ధిమ్— రజతబుద్ధిమ్, హరతి - ఇతి తయోః, రజతబుద్ధిశుక్తిబుద్ధ్యోః, బాధ్యబాధావహత్వే - బాధ్యబాధకత్వే, స్త ఇతి అధ్యాహారేణ యోజనా ప్రోక్తబుద్ధ్యావిషయత్వసత్యవిషయత్వయోర్న బాధ్యబాధకభావప్రయోగిత్వమిత్యాహ - నో మిథ్యేతి - మిథ్యాసత్యధీత్వాత్, మి

థ్యావస్తుసత్యవస్తువిషయకజ్ఞానత్వాత్, నోబాధ్యబోధావహత్వేఇతి అనుషఙ్గేణాన్వయః, సర్వజ్ఞానయాథార్థ్యోపయికతయా సర్వత్ర సర్వపదార్థసత్త్వస్యకథఞ్చిదుపగమేఽపివ్యవహారాతిప్రసఙ్గస్య పూర్వోక్తపరిహారం విస్మృత్యతం శఙ్కమానంప్రతివాదినం పూర్వోక్తపరిహారం స్మారయిత్వా పరిహరతి - ఇతిసకలపదార్థాన్వయఇతి - ఏషపన్థావరీయాన్ - అయమేవమార్గస్సాంప్రదాయిక ఇత్యర్థః,

శ్రీ। స్వాప్నప్రాణినాం పుణ్యపాపానుగుణం భగవతైవ తత్తత్పురుషమాత్రానుభావ్యాః, తత్తత్కాలావసానాస్తథాభూతాశ్చార్థాస్సృజ్యన్తే, తథాచశ్రుతిః స్వప్నవిషయా । నతత్ర రథారథయోగానపన్థానోభవన్తి, అథరథాన్ రథయోగాన్ పథస్సృజతే । నతత్రానన్దాముదఃప్రముదోభవన్తి, అథానన్దాన్ముదఃప్రముదస్సృజతే నతత్రవేశాన్తాఃపుష్కరిణ్యస్స్రవన్త్యోభవన్తి అథవేశాన్తాన్పుష్కరిణ్యస్స్రవన్త్యస్సృజతేసహికర్తేతి యద్యపిసకలేతరపురుషానుభావ్యతయా తదానీన్నభవన్తి, తథాపితత్తత్పురుషమాత్రానుభావ్యతయా తథావిధానర్థానీశ్వరస్సృజతి, సహికర్తా, తస్య సత్యసఙ్కల్పస్య ఆశ్చర్యశక్తేస్తథావిధంకర్తృత్వం సంభవతీత్యర్థః. యఏషుసుప్తేషుజాగర్తికామంకామంపురుషో నిర్మిమాణః తదేవశుక్రన్తద్బ్రహ్మ తదేవామృతముచ్యతే తస్మిన్ లోకాః శ్రితాస్సర్వేతదునాత్యేతికశ్చనేతిచ సూత్రకారోఽపి సన్ధ్యేసృష్టిరాహ హి, నిర్మాతారఞ్చైకేపుత్రాదయశ్చేతి సూత్రద్వయేనస్వాప్నిష్వర్థేషుజీవస్యస్రష్టృత్వమాశఙ్క్యమాయామాత్రన్తుకార్త్స్న్యేనానభివ్యక్తస్వరూపత్వాదిత్యాదినా నజీవస్యసఙ్కల్పమాత్రేణ స్రష్టృత్వముపపద్యతే, జీవస్యస్వాభావికసత్యసఙ్కల్పత్వాదేఃకృత్స్న

స్వసంసారదశాయామనభివ్యక్తస్వరూపత్వాత్, ఈశ్వరస్యైవ తత్తత్పురుషమాత్రానుభావ్యతయా ఆశ్చర్యభూతాస్సృష్టిః, తస్మిన్ లోకాః శ్రితాస్సర్వే తదు నాత్యేతి కశ్చనేతి పరమాత్మైవ తత్తత్స్రష్టేత్యవగమ్యత ఇతి పరిహారతి, అపవరకాదిషు శయానస్య స్వప్నదృశః స్వదేహేనైవ దేశాన్తరగమనరాజ్యాభిషేక శిరశ్ఛేదాదయశ్చ పుణ్యపాపఫలభూతాశ్శయనదేహసరూపసంస్థానదేహాన్తరసృష్ట్యా ఉపపద్యన్తే,

శ్లో॥ స్వాప్నే చ పాపిని పుణ్యాద్యనుగుణమఖిలం సృజ్యతే
హ్యర్థజాతం తత్తత్కాలావసానం తదిహ భగవతా
తత్తదేకానుభావ్యమ్ । తాదృగ్భూతం తథా హి శ్రు
తిరుపదిశతి స్వాప్నమర్థం న తత్రేత్యాద్యా తత్క
ర్తృకం తం వదతి హి స హి కర్తేతి వాగేతదన్తా ॥ ॥

నో పన్థానో రథా నో న చ తురగముఖాస్తత్ర నిర్మా
తి తాంస్తాన్ నానన్దా వా ముదో వా ప్రముద ఇహ సృ
జత్యత్ర తాంస్తాంస్తథైవ । వేశాన్తాః పుష్కరిణ్యోఽపి
చ న ఖలు భవన్త్యత్ర కాశ్చిత్ సృజన్త్యేవైతాన్ని
ర్మాతి కర్తా హి స ఇతి నిగమస్యార్థ ఉక్తస్య
బోధ్యః ॥ ॥

స్వాప్నార్థా యద్యపీమే న పరపురుషదృగ్గోచరా వై
తథాపి హ్యర్థత్రైతాదృగర్థాః స పరమపురుషస్సత్య
సఙ్కల్ప ఈశః । ఏవంభూతాద్భుతార్థప్రజననమిద
మవ్యాహతం సర్వకర్తుర్యస్మిన్నాశ్చర్యశక్తావితి ని
గమగిరో హ్యస్తు గూఢాభిసన్ధిః ॥ ॥

అన్యద్బ్రూతేయ ఏష్విత్యపి వచనమియం స్వాప్న
సృష్టిః పరస్మాదిత్యేవం సూత్రకారోఽపిచకథయతివై
సృష్టిమేతాంపరస్మాత్ । జీవస్యాశంక్యకర్తృత్వమి
హాతు పురతస్సన్ధ్యఇత్యాదికాభ్యాం సూత్రాభ్యాం
స్వాప్నసృష్టోభగవతఉదితాంవక్తిసిద్ధాన్తసూత్రాత్ ॥

తామ్మాయామాత్రమిత్యాదిత ఇహనపునస్సంసృతౌ
జీవవర్గోఽబద్ధాభివ్యక్తరూపస్తతఇహనభవేత్ కర్తృ
తాస్యేతిచాపి । కేతేయస్స్వప్నదర్శీ స్వయముపవర
కేనస్వమూర్త్యైవగచ్ఛేద్దేశేఽన్యత్రాధిరాజ్యం
భజతినిజశిరశ్ఛేదనాదిష్వదుఃఖమ్ ॥ ॥ ॥

పుణ్యాపుణ్యానురూపం ఫలమిహతుశయానేనదేహేన
తుల్యం సంప్రాప్యైవేశసృష్టం వపురితరదితిస్వాప్న
కశ్చిద్విరోధః । ॥ ౫౪౩ ॥

అ ॥ ఏవంభూతేషు భూతాన్తరసద్భావాత్ సదృశసదృశా
న్తరసద్భావాచ్చ శుక్తిరూప్యాదిబుద్ధేర్యాథార్థ్య ముపపాదితమ్
నహిస్వాప్నార్థానాంసదృశసదృశాన్తర సద్భావోభూతేభూతాన్తర
సద్భావోవావక్తుంశక్యఇత్యత్రాహ - స్వప్నేచేతి—

టీ ॥ కథం స్వాప్నార్థాః కేచిత్ సుఖరూపాః, కేచిద్దుఃఖరూ
పా ఇత్యత్రాహ - ప్రాణిపుణ్యాద్యనుగుణమితి - ఆదిశబ్దేన పాపస్య
పరిగ్రహః, ప్రాణినాం పుణ్యపాపానుగుణ్యేన తేషాంతథాత్వమిత్య
ర్థః. ఇహస్వప్నే భగవతా కర్త్రా దర్శానుభావ్యంతత్తత్కాలావసానం
తాదృగ్భూతంతదర్థజాతం అఖిలంసృజ్యతఇత్యన్వయః, అనేన తేషా

మర్థానాంతథ్యత్వే అన్యేషామప్యుపలబ్ధిస్స్యాత్ సదోపలబ్ధిస్స్యా దితిశఙ్కాచపరిహృతా, తాదృగ్భూతమిత్యనేన దృష్టవిసజాతీయస్య సృష్టిః కథమిత్యాశఙ్కాచపరిహృతా, ఉక్తార్థే కింప్రమాణమిత్యత్రాహ - తథాహిశ్రుతిరితి - స్వాప్నమర్థం శ్రుతిస్తథావ్యపదిశతీత్యన్వయః, శ్రుతిముదాహరతి - నతత్రేత్యాద్యాఇతి - నతత్ర రథా రథయోగానపన్థానోభవన్తి అథరథాన్ రథయోగాన్ పథస్సృజతే నతత్రానన్దాముదః ప్రముదోభవన్తి అథానన్దాన్ ముదఃప్రముదస్సృజతే నతత్రవేశాన్తాః పుష్కరిణ్యస్స్రవన్త్యోభవన్తి అథవేశాన్తాన్ పుష్కరిణ్యస్స్రవన్త్యస్సృజతే, ఇత్యాదికేత్యర్థః. అనేన స్వాప్నార్థాఃప్రతిపన్నాః, నతేషాంభగవత్కర్తృకత్వం ప్రతీయతే, ఇత్యత్రసహికర్తేతిచరమవాక్యేన తదపిప్రతీయత ఇత్యాహ - తత్కర్తృకమితి - తమ్ - స్వాప్నమర్థమ్, తత్కర్తృకమ్ - భగవత్కర్తృకమ్, తదన్తే - నిరుక్తశ్రుతివాక్యాన్తస్థితా, సహికర్తేతి వాక్ - సహికర్తేతివాణీ, వదతిహిప్రతిపాదయతిహీత్యర్థః. ఉపాత్తశ్రుతివాక్యస్యార్థమాహ - నపన్థానఇతితత్ర - స్వప్నకాలే, పన్థానః - జాగ్రద్దశాయాందృష్టసజాతీయామార్గాః, నసన్తి, రథానో - తథావిధారథానసన్తి నచతురగముఖాః - అశ్వప్రభృతయోఽర్థానసన్తీత్యర్థః. అయఞ్చ నతత్రరథయోగాఇత్యస్యార్థః. నతత్రానన్దాఇతిశ్రుతిశకలస్యార్థమాహ - నానన్దాఇతి— సాధారణభోగ్యదర్శనజప్రీతిర్ముత్, అసాధారణభోగ్యత్వజ్ఞానజాప్రీతిఃప్రముత్, వినియోగజప్రీతిరానన్దః, నతత్రవేశాన్తాఇత్యాది శ్రుతివచనస్యార్థమాహ - వేశాన్తాఇతి - వేశాన్తాఃగృహోపవల్వలానివా, కథమిదముపపద్యత ఇత్యత్రాహ- కర్తాహిసఇతి- సర్వశ

హార్థకర్తా, కిమనుపపన్నమితి భావః, తచ్ఛబ్దో న ప్రకృతజీవపరః, అపి తు ప్రసిద్ధపరమాత్మపరః, వ్యాహృతపౌనరుక్త్యశఙ్కాపరిహారార్థముక్తశ్రుతేర్భావమాహ - స్వాప్నార్థా ఇతి - ఇమే స్వాప్నార్థా యద్యపి న పరపురుషదృగ్గోచరాః - నేతరపురుషదృష్టివిషయీభూతాః తథాపి సత్యసఙ్కల్ప ఈశః పరమపురుషః తాదృగర్థానాధత్తే జనయతీత్యర్థః. ఇదమేవంభూతాద్భుతార్థప్రజననమ్ - ఆశ్చర్యశక్త్యా - సర్వశక్తేరస్మిన్, అవ్యాహతమితి అస్య నిగమగిరః, గూఢాభిసన్ధిః, గూఢాభిప్రాయ ఇత్యర్థః. ఉక్తార్థే వచనాన్తరముపప్రమాణయతి - అన్యదితి - యచ్ఛ్రుతివచనమన్యదపీదం స్వాప్నసృష్టిః పరస్మాదిత్యేవం బ్రూతే ఇత్యన్వయః, య ఏష సుప్తేషు జాగర్తి కామం కామం పురుషో నిర్మిమాణః తదేవ శుక్రం తద్బ్రహ్మ తదేవామృతముచ్యతే, తస్మిన్ లోకాః శ్రితాః సర్వే తదు నాత్యేతి కశ్చన, ఇతీదం శ్రుతివాక్యముక్తార్థప్రమాణం బోధ్యమ్, స్వాప్నార్థానాం పారమార్థ్యం పూర్వపక్షీకృత్య అపారమార్థ్యం సిద్ధాన్తితమితి వ్యాఖ్యాతృమతభేదేన అస్యాః శ్రుతేర్నాయమర్థ ఇతి శఙ్కాపరిహారార్థముక్తార్థస్య సూత్రకారాభిమతత్వమాహ— సూత్రకారోపీతి—ఏతాం సృష్టిమ్ - ఇమాం స్వాప్నసృష్టిమ్, పరస్మాత్ - పరమపురుషకర్తృకామ్; సూత్రకారోపి కథయతీత్యన్వయః, కుత్ర తథా కథితమిత్యాశఙ్కాయాం పూర్వపక్షసిద్ధాన్తరూపతయా ప్రవృత్తసూత్రాణి తత్రత్యశఙ్కాసమాధానే చ సువ్యక్తం ప్రతిపాదయతి - జీవస్యేత్యాదినా - పురతః ప్రథమమ్ సన్ధ్య ఇత్యాదికాఖ్యం సన్ధ్యే సృష్టిరాహ హి, నిర్మాతారఞ్చైకే పుత్రాదయశ్చ, ఇత్యుభాభ్యాం సూత్రాభ్యామ్, ఇహ స్వాప్నసృష్టౌ - అత్ర స్వాప్నపదార్థసృష్టౌ, జీవస్య కర్తృత్వమా

శబ్దస్య మాయామాత్రమిత్యాదితః మాయామాత్రన్తు కార్త్స్న్యేనానభివ్యక్తస్వరూపత్వాదిత్యాదితః, సిద్ధాన్తసూత్రాత్ తాంస్తాంస్సృష్టిం భగవతః ఉదితాం సూత్రకారః, వక్తీత్యన్వయః, ఇహాసంసృతౌ బద్ధో జీవవర్గః నాభివ్యక్తరూపః నాభివ్యక్తస్వస్వరూపః తత ఇహ స్వాప్నసృష్టౌ అస్య సాకల్యేనానభవేదితి చ వక్తీత్యనుషంగేణాన్వయః, కథమపవరకే శయానస్య దేశాన్తరగమనాదేః పారమార్థ్యముపపద్యతే ఇత్యత్రాహ - శేత ఇతి - యః స్వప్నదర్శీ అపవరకే స్వయం శేతే సః - ఈశసృష్టం పుణ్యాపుణ్యానురూపమ్, ఇహ శయానేన దేహేన తుల్యమ్ ఇతరత్ వపుస్సంప్రాప్య దేశేఽన్యత్ర స్వీయమూర్త్యైవ గచ్ఛన్ ఆధిరాజ్యన్నిజశిరశ్ఛేదాదికం దుఃఖఞ్చ ఫలం భజతీతి న కశ్చిద్విరోధస్స్యాదితి యోజనా, తథా చ అపవరకే శయానదేహస్య దేశాన్తరగమనాభావేపి తత్తుల్యేశ్వరసృష్టదేహాన్తరస్య తత్ర గమనమ్, తాదృశదేహావచ్ఛేదేన ఆధిరాజ్యశిరశ్ఛేదాదికఞ్చ పుణ్యపాపానుగుణం ఫలమబాధితమితి న కాపి క్షతిరితి భావః.

శ్రీ॥ పీతశంఖాదౌ తు నయనవర్తి పిత్తద్రవ్యసంభిన్నా నాయనరశ్మయశ్శంఖాదిభిస్సంయుజ్యన్తే తత్ర పిత్తగతపీతిమాభిభూతశ్శంఖగతశ్శ్వేతిమా న గృహ్యతే అతస్సువర్ణానులిప్తశంఖవత్ పీతశ్శంఖ ఇతి ప్రతీయతే పిత్తద్రవ్యం తద్గతపీతిమా చాతిసౌక్ష్మ్యాత్ పార్శ్వస్థేన న గృహ్యతే పిత్తోపహతేన తు స్వనయననిష్క్రాన్తతయాతిసామీప్యాత్ సూక్ష్మమపి గృహ్యతే తద్గ్రహణజనితసంస్కారసచివనాయనరశ్మిభిర్దూరస్థమపి గృహ్యతే.

శ్లో॥ సంభిన్నాః పీతశంఖాదిషు నయనగతా రశ్మయ
స్తత్స్థపిత్తద్రవ్యైస్తైర్మిళన్తీత్యభిభవత ఇదం భాస

తేనైషుశౌక్ల్యమ్ । పిత్తద్రవ్యస్థపైత్యాదతఇహ
భవతి ప్రత్యయః పీతభావనైవైషు స్వర్ణలిప్తేష్వివ
నయనగతం ద్రవ్యమేతత్తుసూక్ష్మమ్ ॥ ॥ ॥

పార్శ్వస్థైర్గృహ్యతేనస్వనయనగతయా సూక్ష్మము
ప్యక్షిపిత్తోపతేనాత్యన్తసామీప్యతఇదమిహ వైగ్య
హ్యతేపీతపిత్తమ్ । దూరస్థజ్ఞాపితత్తద్గ్రహణ జనిత
తత్ సంస్కృతైర్నేత్రభాభిస్సాచివ్యం ప్రాపితాభి
ర్గ్రహణవిషయతాంయాతి పిత్తాన్వితస్య ॥ ॥

అ॥ స్వాప్నార్థానాం శ్రుతిబలాదీశ్వరసృష్టత్వాభ్యుపగమ సంభవాత్ స్వప్నస్య యాథార్థ్యముపపద్యతే, పీతశంఖాదేః ప్రత్యయస్య కథంప్రమాత్వమ్, తత్రేశ్వరసృష్టత్వే ప్రమాణాభావాదిత్యత్రాహ - సంభిన్నా ఇతి—

టీ॥ పీతశంఖాదిషు - పీతత్వేన భాసమాన శంఖాదిస్థలేషు నయనగతారశ్మయః, నయనగతాః ప్రభాః, తత్ స్థపిత్తద్రవ్యేణ సంభిన్నాఃమిశ్రీభూతాస్సన్తః, ఏతైర్మిళన్తి - శంఖైర్మిళన్తీతీదం ఏషుశౌక్ల్యంపిత్తద్రవ్యపైత్యాదభిభవతోऽనభాసతే, తత ఇహపీతభావనైవప్రత్యయోభవతీతియోజనా, అత్ర దృష్టాన్తమాహ ఏషుస్వర్ణలిప్తేష్వివేతి స్వర్ణానులిప్తేషు శంఖేష్వివేత్యర్థః, తర్హి పార్శ్వస్థైరపిపిత్తద్రవ్యం గ్రాహ్యమిత్యత్రాహ - నయనగతం ద్రవ్యమేతత్త్వితి - నయనగతం పిత్తద్రవ్యంత్విత్యర్థః, సూక్ష్మంపార్శ్వస్థైర్నగృహ్యతఇతియోజనా, సూక్ష్మమితిహేతుగర్భవిశేషణమిదమ్, సూక్ష్మత్వాదేవపార్శ్వస్థైః పురుషైర్నగృహ్యతఇత్యర్థః. తర్హి

సూక్ష్మత్వాత్తేనాపి పిత్తం న గృహ్యమిత్యత్రాహ - స్వనయనగతయేతి - ఇదంపీతపిత్తమ్, అక్షిపిత్తోపి తేన స్వనయనగతయా - స్వీయనయనవర్తితయా, సూక్ష్మమప్యత్యన్తసామీప్యాత్ గృహ్యత ఇతి యోజనా, దూరస్థశంఖస్యాతి సామీప్యాభావాత్ కథం తత్రస్థం పిత్తద్రవ్యం గృహ్యత ఇత్యత్రాహ - దూరస్థస్యాపీతి - తత్ దూరస్థస్యాపి తద్గ్రహణజనిత తత్ సంస్కృతేస్సాచివ్యం ప్రాప్తాభిః - తద్గ్రహణజాత తత్ సంస్కారసాహాయ్యం ప్రాప్తాభిః, నేత్రాభాభిః - పిత్తాన్వితస్యగ్రహణ విషయతాం యాతీతి యోజనా, యథా అతిదూరసముత్పతితః పతగో న ద్రష్టుం శక్యతే, తథాపి సన్నికర్షాత్ పతనకాలాదారభ్య నిరన్తరమవేక్ష్యమాణస్తజ్జనితసంస్కారవద్భ్యాం చక్షుర్భ్యాం దూరేపి గృహ్యతే, తద్వదిత్యర్థః. ప్రాభాకరైః పిత్తపీతిమా శంఖద్రవ్యాచ్చ నిరన్తరం గృహ్యేతే ఇత్యుక్తం అత్రితురూపవద్ద్రవ్యే చక్షుషస్సామర్థ్యాత్ పిత్తద్రవ్యం గృహ్యత ఇత్యుక్తమితి విశేషః.

శ్రీ॥ జపాకుసుమసమీపవర్తీ స్ఫటికమణిరపి తత్ప్రభాభిభూతతయా రక్త ఇతి గృహ్యతే, జపాకుసుమప్రభావితతాపి స్వచ్ఛద్రవ్యసంయుక్తతయాస్ఫుటతరముపలభ్యత ఇత్యుపలబ్ధి వ్యవస్థాప్యమిదమ్, మరీచికాజలజ్ఞానేపి తేజఃపృథివ్యోరప్యమ్బునోవిద్యమానత్వాత్ ఇన్ద్రియదోషేణ తేజః పృథివ్యోరగ్రహణాత్ అదృష్టవశాచ్చాంబునో గ్రహణాద్యథార్థత్వమ్, అలాతచక్రేప్యలాతస్యద్రుతతరగమనేన సర్వదేశ సంయోగాదన్తరాళాగ్రహణాత్తథాప్రతీతి రుపపద్యతే, చక్రప్రతీతావప్యన్తరాళాగ్రహణ పూర్వక తత్తద్దేశసంయుక్త తత్తద్వస్తుగ్రహణమేవ, క్వచిదన్తరాళాభావాదన్తరాళాగ్రహణమ్, క్వచిచ్ఛైఘ్ర్యాత్తదగ్రహణమితి విశేషః, అతన్త్వపియథార్థమ్, దర్పణాదిషు నిజముఖాది ప్రతీతిరపి యథార్థా, దర్ప

ణాది ప్రతిహతగతయోహీనాయ నరశ్మయో దర్పణాది దేశగ్రహ ణపూర్వకన్నిజముఖాదిగృహ్ణన్తి, తత్రాప్యతిశైఘ్ర్యా దన్తరాళాగ్రహణాత్తథాప్రతీతిః,

శ్లో॥ రక్తంభాభాతిశుద్ధంస్ఫటికమపి జపాపుష్ప సా
న్నిధ్యయుక్తం హ్యేతద్భాసాభిభూతం భవతిహి విత
తాప్యస్యధా స్వచ్ఛమేత్య । సువ్యక్తంభాతి నైషే
తరతఇతిపునర్ధీబలేన వ్యవస్థానాన్యత్రాప్రతః ప్రస
క్తోభవతి పునరయంప్రత్యయోరక్తతాయాః ॥ ॥

తేజఃపృథ్వ్యోశ్చతోఽయం స్థితమితిమృగతృష్ణాసుతస్య
ప్రతీతి స్తేజఃపృథ్వ్యోశ్చ దోషాద్భవతినయనగాద
గ్రహేబాఽదృష్టభూమ్నా । తోఽయప్రత్యక్ష
మత్రేతఇయఃసుమితిస్స్యాత్ ప్రమైవ ప్రవృత్తిస్తో
యాల్పత్వేనబాధ్యాతతఇహ నభవేదన్యథాఖ్యాతి
వాతాః ॥ ॥ ॥

తథ్యైవాలాతచక్రే వగతిరపి యత స్తద్గతే శ్శైఘ్ర్యభా
వాత్ పర్యన్తేషు స్థితేర్యామతిరిహ సహితాచా
న్తరాళాగ్రహేణ । ఏషైవాన్యత్రచక్రప్రమితిరితి
పదార్థస్యపర్యన్త దేశైర్యుక్తస్యైవాన్తరాళా
గ్రహణయుతమతిర్హ్యత్రలోకేప్రసిద్ధా ॥ ॥

ఏతావాన్స్యాద్విశేషః క్వచిదనవగతి స్త్వన్తరాళస్య
తస్యాభావాదిష్టాక్వచి చ్ఛద్రుతగతివశత స్స్యాదలా
తాదికేషు । ధీస్తథ్యాదర్పణాదావపి నిజవదనస్యా

త్రినేత్రస్య భాభిస్త్వితద్యుక్తాభిరేతత్ ప్రతిహతగతిభి
ర్గృహ్యతే స్వీయవక్త్రమ్ ॥ ॥ ॥

తద్దేశజ్ఞానపూర్వం భవతి పునరిహాప్యస్త్రరాశాప్రతీ
త్యా శైఘ్ర్యాదేవం ప్రతీతిర్ముకురవదనసంస్పర్శదృ
గ్భాప్రసృత్తేః । ॥ ॥

అ॥ జపాకుసుమస్ఫటికాదౌ చాక్షుషదోషసంసర్గాదుపవర్ణ
యత్యత్రాహ - రక్తమితి—

టీ॥ శుద్ధం స్ఫటికమపి జపాపుష్పసాన్నిధ్యయుక్తం రక్తం భాతీత్యన్వయః, జపాకుసుమ ప్రభాసంబద్ధాద్రక్తప్రతీతిశ్చేత్ తత్ సంబంధాత్ పాషాణాదావపి స్యాదిత్యత్రాహ - స్వచ్ఛమిత్యాది— వితతాదృశస్వభావం స్వచ్ఛమిత్యనువృత్తం భాతీత్యన్వయః, పాషాణాదీనామస్వచ్ఛత్వాత్ న తత్ర సా ప్రతీతిరిత్యాహ - నైషేతరతఇతి - ఏషా రక్తప్రతీతిః, ఇతరతః - ఇతరత్ర పాషాణాదౌ న భవతీత్యర్థః. ఏవం వ్యవస్థాయాః కింబీజమిత్యత్రాహ - ధీబలేన వ్యవస్థేతి - స్వచ్ఛవస్తున్యేవ రక్తప్రత్యయాదన్యత్రాభావాత్, ఈదృశబుద్ధిరేవ ఏవం వ్యవస్థాపికేతి భావః, అతోఽన్యత్ర న రక్తప్రత్యయప్రసంగ ఇత్యాహ— నాన్యత్రేతి - మరీచికాజలప్రత్యయస్య ప్రమాత్వముపపాదయతి - తైజసః పృథ్వ్యంశ్చేతి - తేజసి పృథివ్యాశ్చేత్యర్థః. పృథివీదృష్టాన్తతయాత్రోపాత్తా తోయం స్థితమితి - త్రివృత్కరణాదినా పృథివ్యామివ తేజస్యపి తోయం స్థితమితి మృగతృష్ణాసు తస్య ప్రతీతిః - మరీచికాసు జలస్య ప్రతీతిరిత్యర్థః. తథా చ తత్ర విద్యమానస్యైవ జలస్య తత్ర ప్రతీతిరితి నాస్యా భ్రమత్వమితి భావః, నను యది త్రివృత్కరణేన తత్ర జలసత్త్వమాత్రేణ తత్ ప్రతీతేస్తత్రోపపత్తి, స్తర్హి త్రివృత్కరణేన

పృథివ్యాస్తైజసస్య చ తత్ర సత్త్వాత్ తయోస్తత్ర కుతో న గ్రహణమిత్య త ఆహ - తేజఃపృథివ్యోశ్చేతి - నయనగాద్దోషాత్ - తేజఃపృథివ్యో రగ్రహ ఇతి యోజనా, తథా చ నయనగతదోషస్య తత్ర విద్యమాన తేజఃపృథివ్యోర్గ్రహణ ప్రతిబన్ధకత్వాన్న తత్ర తద్గ్రహ ఇతి భావః తర్హి త్రివృత్కరణేన మిళిత పృథివ్యా ఇవ తత్ర స్థాయాస్తథా మిళిత తద్గతజలస్యాపి ప్రత్యక్షం న స్యాదిత్యత ఆహ - అదృష్టభూమ్నేతి - అదృష్టవశాదిత్యర్థః. అదృష్టస్య నియామకత్వం సర్వైరపి ఖ్యాత్యన్తర వాదిభిరభ్యుపేయమ్, అన్యథా సర్వేషాం సర్వదా సర్వత్ర సర్వ విషయభ్రమప్రసంగాత్, కదాచిదపి భ్రమాభావప్రసంగాచ్చ, యద్యపి ప్రతిబధ్యప్రతిబంధకభావస్య కార్యానుత్పాదకల్ప్యత్వాత్ మరీచికాయాం జలప్రతీత్యుత్పత్త్యా న తత్ర నాయనదోషస్య ప్రతిబంధకత్వం కల్పనీయమితి న తత్ర జలప్రతీత్యనుపపత్తిరిత్యదృష్టస్య నియామకత్వం వ్యర్థమ్, తథాపి మరీచికానిష్ఠభూతాన్తరప్రత్యక్షత్వావచ్ఛిన్నం ప్రతి నాయనదోషస్య ప్రతిబన్ధకత్వమితి సామాన్యతః ప్రతిబధ్యప్రతిబన్ధకభావాంగీకారే తత్ర తోయప్రతీతిర్న స్యాదితి శంకాపరిహారాయ తత్ర తోయప్రత్యయే అదృష్టవిశేషస్య నియామకత్వముక్తమ్, తథా చ నిరుక్తప్రతిబన్ధకతాయామదృష్టవిశేషస్యోత్తేజకత్వేన న తత్ర తత్ప్రత్యయానుపపత్తిరితి భావః, అథాలాతచక్రప్రతీతేః ప్రమాత్వముపపాదయతి - తథైవేతి - అలాతచక్రావగతిరపి అలాతచక్రప్రతీతిరపి తథైవ - ప్రమైవేత్యర్థః, కథం తస్యాః ప్రమాత్వమిత్యత ఆహ - యత ఇతి - యతః - తద్గతశ్శీఘ్రభావాత్ ఇహ - అలాతే, అన్తరాళాగ్రహేణ సహితా, పర్యన్తేషు - పర్యన్తప్రదేశే సర్వతస్స్థితేర్మతిరిత్యన్వయః, పూర్వోత్తరభావినోన్తత్ప్రదేశాలాతసంయోగయో రన్తరాళం యః క్ర

మః, తద్గ్రహాభావసహితా అలాతపర్యన్తప్రదేశేషు స్థితేర్ధీయర్తః, తతస్సాతథ్యైవేత్యధ్యాహారేణాన్వయః, అన్తరాళాగ్రహణేఽపి కథం యాథార్థ్యమిత్యత్రాహ - ఏష్వేవేతి – అస్యేతి - సంప్రతిపన్నసమ్యక్చక్రే। పర్యన్తదేశే యుక్తస్య పదార్థస్యైవ అన్తరాళాగ్రహణాద్యుతమతిరేషాహి - అన్తరాళాగ్రహణపూర్వకబుద్ధిరియంహి, చక్రమతిరితి లోకేప్రసిద్ధేత్యన్వయః, కోవిశేషోనయోరిత్యత్రాహ – క్వచిదితి - క్వచిదన్తరాళస్యానవగతిస్తు తస్యాభావాత్ - అన్తరాళస్యాభావాత్, ఇష్టా - ఇష్యత ఇత్యర్థః. ఇదఞ్చ సత్యచక్రస్థలే, క్వచిచ్చద్రుతగతివశతః - శీఘ్రగతివశతః, అన్తరాళస్యానవగతిరిత్యనుషంగేణాన్వయః, ఇదఞ్చ అలాతచక్రాదిస్థలే, ఇతి ప్రదర్శయతి - స్యాదలాతాదికేష్వితి - అథదర్పణాదౌ ముఖప్రతీతేర్యాథార్థ్య ముపపాదయతి - ధీస్తథ్యేతి - దర్పణాదావపి నిజవదనస్యధీస్తథ్యైవేత్యన్వయః, కథమిత్యత్రాహ - అత్రేతి— ఏతద్యుక్తాభిః - ఏతత్ ప్రతిహతగతిభిః, నేత్రస్యభాభిః. అత్రస్వీయవక్త్రమ్, తద్దేశజ్ఞానపూర్వకం గృహ్యత ఇత్యన్వయః, దర్పణసంయుక్తాభిర్దర్పణప్రతిహతగతిభిశ్చక్షుః ప్రభాభిః దర్పణేస్వకీయముఖం దర్పణదేశజ్ఞానపూర్వకమ్ గృహ్యత ఇత్యర్థః. తర్హి దర్పణనిష్ఠతయా ముఖప్రతీతేః కిన్నియామకమిత్యత్రాహ - భవతి పునరితి - ఇహాపి దర్పణముఖప్రతీతిస్థలేపి ముకురవదనసంస్పర్శదృగ్భా ప్రవృత్తేః శైఘ్ర్యాత్ - ముకురేచక్షుః, ప్రభాప్రసరణస్య వ్యవధానేనైవముఖేతత్ ప్రభాప్రసరణాదిత్యర్థః, అన్తరాళాప్రతీత్యా- అన్తరాళగ్రహణాభావేన, ఏవంప్రతీతిః - అన్తరాళాగ్రహణపూర్వకంముఖప్రతీతిః, నతువస్తుతో దర్పణనిష్ఠతయా ముఖప్రతీతిరిత్యర్థః. దర్పణముఖజ్ఞానయోర్నైరన్తర్యమేవ తత్రేతిభావః,

శ్రీ॥ దిఙ్మోహేఽపి దిగన్తరస్యాస్యాం దిశి విద్యమానత్వేన దృష్టత్వేనైవ తద్దిగంశవియుక్తో దిగన్తరాంశో గృహ్యతే, అతో దిగన్తరప్రతీతియథార్థైవ। ద్విచన్ద్రజ్ఞానాదావపి అఙ్గుల్యవష్టమ్భతిమిరాదిభిర్నాయనతేజోగతిభేదేన సామగ్రీభేదాత్ సామగ్రీద్వయమన్యోన్యనిరపేక్షం చన్ద్రగ్రహణ ద్వయహేతుర్భవతి. తత్రైకా సామగ్రీ స్వదేశవిశిష్టం చన్ద్రం గృహ్ణాతి। ద్వితీయా తు కిఞ్చిద్వక్రగతిశ్చన్ద్రసమీపదేశగ్రహణపూర్వకం చన్ద్రం స్వదేశవియుక్తం గృహ్ణాతి। అతస్సామగ్రీద్వయేన యుగపద్దేశద్వయవిశిష్ట చన్ద్రగ్రహణే గ్రహణభేదేన గ్రాహ్యాకారభేదాదేకత్వ గ్రహణాభావాచ్చ ద్వౌ చన్ద్రావితి భవతి ప్రతీతి విశేషః, దేశాన్తరస్య తద్విశేషణత్వం దేశాన్తరస్యాగృహీతస్వదేశచన్ద్రస్య చ నిరన్తరగ్రహణేన భవతి। తతస్సామగ్రీద్విత్వం పారమార్థికమ్। తేన దేశద్వయవిశిష్ట చన్ద్రగ్రహణద్వయఞ్చ పారమార్థికమ్। గ్రహణద్విత్వేన చన్ద్రస్యైవ గ్రాహ్యాకారద్విత్వఞ్చ పారమార్థికమ్। తత్ర విశేషణద్వయవిశిష్ట చన్ద్రగ్రహణద్వయస్యైక ఏవ చన్ద్రో గ్రాహ్య ఇతి ప్రత్యభిజ్ఞానవత్ కేవలచక్షుష సామర్థ్యాభావాత్ చాక్షుషజ్ఞానం తథైవావతిష్ఠతే, ద్వయోశ్చక్షుషోరేకసామగ్ర్యన్తర్భావేఽపి తిమిరాదిదోషభిన్నం చాక్షుషం తేజస్సామగ్రీద్వయం భవతీతి కార్యకల్ప్యం। అపగతే తు దోషే స్వదేశవిశిష్టస్య చన్ద్రస్యైకగ్రహణవేద్యత్వాదేక శ్చన్ద్ర ఇతి భవతి ప్రత్యయః, దోషకృతేస్తు సామగ్రీద్విత్వమ్, తత్కృతంగ్రహణద్విత్వమ్, తత్కృతంగ్రాహ్యకారద్విత్వమితి నిరవద్యమ్.

శ్లో॥ దిఙ్మోహేఽపీహ సత్త్వాత్పరదిశ ఇహ దిశ్యన్యదిగ్ధీః
ప్రమైవాదృష్టాన్యత్తద్దిక్కోంశగ్రహణమితి దిశో జా
యతే ధీర్న చాన్యా। లోకే పుంసాం ద్విచన్ద్రప్రగతి

రపిదృశో దోషజన్యా యథార్థాః గ్రాహ్యాకారస్య భేదాద్భవతి పునరిహాద్విత్వభానన్తథాపి ॥ ॥

దోషాదఙ్గుళ్యవష్టమ్భనతిమిరముఖాద్దృగ్గతిస్సావి భిన్నా ధీసామగ్రీం భినత్తీత్యనితరసచివం తద్ద్వయం ద్విత్వధీకృత్ । సామగ్ర్యేకా మతేఽస్మిన్ స్వదిశిగతమిమం తత్ర గృహ్ణాతి చన్ద్రం గృహ్ణాత్యన్యా తు కిఞ్చిత్ కుటిలగతిరముం స్వప్రదేశాద్వ్యయుక్తమ్ ॥ ॥

గృహ్ణాన్తీ స్వీయతద్దిక్కటదిశమియం దృక్ప్రభా సన్నికృష్టాం తత్రాసంసర్గబుద్ధేర్విరహసహకృతా తత్ర గృహ్ణాతి చన్ద్రమ్ । సామగ్రీభ్యాముభాభ్యాం యుగపదుభయదిగ్యుక్తచన్ద్రప్రతీతౌ ధీభేదాద్గ్రాహ్యచన్ద్రాకృతిగతభిదయా చైక్యబుద్ధేరభావాత్ ॥

ధీః ద్విచన్ద్రప్రతీతిర్భవతి పరదిశోర్న్యస్తయోశ్చాస్య గ్రాహ్యస్య స్వప్రదేశస్థితవత ఇహ తు ప్రత్యయే యుజ్యతేఽతః । చన్ద్రే దేశాన్తరస్యానవగతనిజదిక్చన్ద్రధీభిన్నదిగ్ధీనైరన్తర్యాత్ప్రకారత్వమితి నచ భవేదన్యథాఖ్యాతివాదః ॥ ॥ ॥

ఏకస్తత్ర ప్రకారద్వయసహితవిధుర్జ్ఞానయుగ్మేఽపి చేతి జ్ఞానే తు ప్రత్యభిజ్ఞాన ఇవ నఖలు దృక్కేవలా స్యాత్ సమర్థా । తస్మాద్ధీశ్చాక్షుషీ సా భవతి ఖలు తథైవ స్థితాఽస్యా అబాధాద్బాధజ్ఞానం పరోక్షం ప్రశమయితుమదన్నాక్షజాం బుద్ధిమీష్టే ॥ ॥ ౨౨౮౪ ॥

యద్యప్యత్రైవసామగ్ర్యుభయమపి   దృశోశ్చక్షు
షైఽథాపి దోషాద్భిన్నాసాప్యావరణముక్తాదిహానితిమి
రముఖాదిత్యదః కార్యకల్ప్యమ్ । దోషాపరమితునై
జస్థలసహిత విధుహోర్ద్యైకధీవైద్యపేక్షాఽ తచ్చన్ద్రైక
త్వబుద్ధిర్భవతిగలిత దేశాన్తరాకారభానా ॥ ॥

సామగ్రీద్విత్వమేతద్భవతిఖలు దృశోర్దోషతోఽబ్జ
శోమతీద్వాద్విత్వం గ్రాహ్యశ్చైతైస్తత్ప్రకృతమిదమితి
తుపరిక్రియైషాఽనవద్యా । ॥ ౧౨౬ ॥

అ॥ అథదిఙ్మోహస్థలే జ్ఞానస్య యాథార్థ్యముపపాదయతి—
దిఙ్మోహేపీతి—

టీ॥ ఇహ దిఙ్మోహేపి - ఇహ దిఙ్మోహస్థలేపి, ఇహదిశిపరదిశ
స్సత్త్వాత్ అన్యదిగ్ధీః ప్రమైవేతి యోజనా, దిశిదిగన్తరసత్త్వం పూ
ర్వోక్తరీత్యాదిభిర్బోధ్యమ్, ఏతద్దిశోగ్రహణం కుతో నేత్య
త్రాహ- అదృష్టాదితి - అదృష్టాదేతద్దిశోంశగ్రహణన్నేతి నాస్యాదిశో
ధీర్జాయత ఇతి యోజనా, అథ ద్విచన్ద్రప్రత్యయస్థలే, తస్యయాథా
ర్థ్యముపపాదయతి - లోక ఇతి — లోకేపుంసాం దృగ్దోషజన్యా ద్విచ
న్ద్రావగతిరపి యథార్థైవేతి యోజనా, కథం తస్యా యాథార్థ్యమ్
చన్ద్రద్విత్వాభావాదిత్యత్రాహ - గ్రాహ్యాకారస్య భేదాదితి—
ఇహ ద్విచన్ద్రావగతౌ గ్రాహ్యాకారస్య భేదాత్, ద్విత్వభానం భవతీతి
యోజనా, తథాచ చన్ద్రస్యాభేదేపి తన్నిష్ఠగ్రాహ్యాకారస్య భేదాత్
తన్నిబన్ధనం ద్విత్వమస్త్యేవేతి తత్ప్రత్యయస్య యాథార్థ్యమితి
భావః, కథం గ్రాహ్యస్య ఇన్దోరైక్యే తత్ర గ్రాహ్యాకారస్య
భేద ఇత్యాశఙ్క్య తముపపాదయతి - తథాహీత్యాదినా . అఙ్గుళ్య

పష్టంభనతిమిరముఖాద్దోషాత్ విభిన్నాదృగ్గతిర్ధీః సామగ్రీంభిన్నేతి, అనితరసచివమ్, ఇతరదృగ్గత్యసహకృతమ్, తద్ద్వయమ్ - సామగ్రీద్వయమ్, ద్విస్థధీకృత్ - చన్ద్రజ్ఞానద్వయహేతురితి యోజనా, ఏతావతా దోషవశాత్ సామగ్రీభేదేనచన్ద్రజ్ఞానస్య ద్విత్వముపపాదితమ్, తావతాగ్రాహ్యాకారస్య ద్విత్వంకథమిత్యాశఙ్కాయాం ప్రోక్తం సామగ్రీద్విత్వాధీనజ్ఞానద్విత్వం విశదీకుర్వన్ తన్నిబన్ధనం గ్రాహ్యాకారద్విత్వముపపాదయతి - సామగ్రీతి - తత్ర - విభిన్నజ్ఞానసామగ్ర్యోర్మధ్యే, ఏకామతేస్సామగ్రీ, ఇమఞ్చన్ద్రమ్, స్వదిశిగతంగృహ్ణాతి — స్వదేశస్థితతయా గృహ్ణాతీత్యర్థః. కిఞ్చిత్ కుటిలగతిరన్యాతుదృక్ప్రభారూపాసామగ్రీస్వీయ తద్దిఙ్నికటదిశంగృహ్ణన్తీసతీ స్వప్రదేశాద్వియుక్తంచన్ద్రమ్, తత్ర - తస్మిన్ నికటదేశే, గృహ్ణాతి అవగాహత ఇత్యర్థః. నను జ్ఞానభేదస్య కథంద్విత్వప్రతీత్యుపయోగిత్వమ్, ధారావాహిజ్ఞానస్థలే, తదభావాత్, ఇత్యాశఙ్కాయాం యుగపజ్జ్ఞానద్వయస్యగ్రాహ్యద్విత్వ ప్రతీత్యుపయోగిత్వ మస్త్యేవేతి తత్ప్రతీతింగ్రాహ్యాకారభేదాదపిసమర్థయతి - సామగ్రీభ్యామితి - ఉభాభ్యాంసామగ్రీభ్యామ్, యుగపత్ - సమకాలమ్, ఉభయదిగ్వ్యక్తచన్ద్రప్రతీతౌ - దేశద్వయోపేతచన్ద్రప్రత్యయస్థలే, ధీభేదాత్ - జ్ఞానభేదాత్, గ్రాహ్యచన్ద్రాకృతిభిదయా - జ్ఞానవిషయీభూతచన్ద్రగతదేశరూపాకారభేదేన, ఐక్యబుద్ధేరభావాచ్చ - ఉభయోరపిజ్ఞానయోర్విషయీభూతశ్చన్ద్ర ఏక ఇతి బాధకజ్ఞానాభావేనచ, ద్వౌచన్ద్రావితి యంధీరితి యోజనా, అయంభావః, ద్విత్వమిహ భాసమానన్న సంఖ్యారూపమ్, కిన్తు అపేక్షాబుద్ధివిశేష విషయత్వరూపమ్, అపేక్షాబుద్ధిస్తు నానైకావగాహినీతి తాన్త్రికాః, నానాబుద్ధిరపి అపేక్షాబుద్ధిరూపా భవితుమర్హతి సమకాలీనా, అతస్తద్విషయత్వరూపం ద్విత్వమిహ

నానుపపన్నమితి, నానాత్వంయదివిషయవిశేషణమ్ తదాగ్రాహ్యాకా రభేదాత్తదపినానుపపన్నమితిచ; ద్విత్వస్యసంఖ్యారూపత్వేపినక్షతిః, తత్కారణీభూతనానైకావగాహిబుద్ధేరుక్తరీత్యా అనపాయాత్, ననుదేశద్వయస్య ఏకస్మింశ్చన్ద్రే ప్రకారతయాభానన్నోపపద్యతే, తత్ర స్వదేశసత్త్వస్య అక్షతత్వేపి దేశాన్తరసత్త్వస్యాభావేన అన్యథాఖ్యాతిప్రసఙ్గాత్, ఇత్యాశఙ్క్య స్వదేశాగ్రహణపూర్వకం దేశాన్తరగ్రహణచన్ద్రగ్రహణయోర్నైరన్తర్యేణదేశాన్తరస్యచన్ద్ర గ్రహణప్రకారత్వమిత్యాహ - పరదిశీతి. తస్యాంపరదిశి- దేశాన్తరే, ఇన్దోరసత్త్వేపి-చన్ద్రస్యావృత్తిత్వేపిచన్ద్రేదేశాన్తరస్య ప్రకారత్వమితి యోజనా, కథమిత్యత్రాహ—అనవగతనిజదిక్చన్ద్రధీభిన్నదిగ్ధీనైరన్త ర్యేణేతి-అగృహీతస్వప్రదేశ చన్ద్రబుద్ధి దేశాన్తరబుద్ధ్యోర్నైరన్త ర్యేణేత్యర్థః. తథాచనిరుక్తజ్ఞానద్వయనైరన్తర్య బలాదేవదే శాన్తరస్య చన్ద్రేప్రకారత్వమిత్యర్థః. అతో౽న్యథాఖ్యాతిప్రసంగో నాస్తీత్యాహ-నచభవేదితి - సామగ్రీద్వయసత్యత్వేన తజ్జన్యజ్ఞానద్వ య సత్యత్వేనచ గ్రాహ్యద్విత్వస్యాపి సత్యత్వమిత్యాహ సామగ్ర్యో స్సత్యభావాదితి— తస్మాత్ సామగ్రీద్వయ సత్యత్వాత్, విధోర్మతి యుగ్మఞ్చసత్యమ్ - చన్ద్రస్యజ్ఞానయుగళఞ్చసత్యమ్, తత్ - తస్మాత్ గ్రాహ్యకారద్వయంయత్, తదపితథా- సత్యమేవేతిసిద్ధమ్— నిశ్చిత మిత్యర్థః. నను ఉభయోరపిజ్ఞానయోరేకఏవ చన్ద్రోవిషయఇతిప్ర త్యక్షోత్పత్తౌ బాధకాభావాత్, తాదృశప్రత్యక్షస్థితేకథమిదంద్వౌ చన్ద్రావితిప్రత్యక్షమ్, తేనప్రత్యక్షేణాస్య బాధితత్వాదిత్యాశఙ్క్య తాదృశప్రత్యక్షోత్పత్తౌ కేవలస్యచక్షుషస్సామర్థ్యాభావాత్తన్నో త్పద్యతే, అతోభాధకాభావాద్ద్వౌచన్ద్రావితి ప్రత్యయస్తథైవతిష్ఠ తీత్యాహ - ఏకస్తత్రేతి - ప్రకారద్వయసహిత విధుజ్ఞానయుగ్మేపిచ,

ఏక ఇతి - ఏకఏవవిషయ ఇతి, జ్ఞానే తు - జ్ఞానోత్పత్తౌ తు, ప్రత్యభిజ్ఞాన ఇవ - ప్రత్యభిజ్ఞోత్పత్తావివ, కేవలాదృక్ - అనుభవజన్య సంస్కారాసహకృతాదృక్, నసమర్థాస్యాత్ - నశక్తాస్యాదిత్యర్థః. తస్మాత్ నిరుక్తైకత్వప్రత్యయాభావాత్, సాచాక్షుషీధీః - ద్వ్యచన్ద్రప్రతీతిచాక్షుషప్రతీతిః, అస్య అబాధాత్ - అస్యబాధకప్రత్యయాభావాత్ తథైవస్థితా. యథాపూర్వమవస్థితేత్యర్థః. ప్రాగనుభూతార్థవిషయకసంస్కారాసహకృతేన కేవలేనచక్షుషా యథా సోఽయం దేవదత్త ఇతి ప్రత్యభిజ్ఞానోపపద్యతే తథా అనయోర్జ్ఞానయోరేక ఏవచన్ద్రవిషయ ఇతిజ్ఞానమపి కేవలంచక్షుషా నోత్పద్యత ఇతి బాధకజ్ఞానవిరహేణ బాధ్యప్రతీతి స్తథైవతిష్ఠతీతిభావః, యదికేవలచక్షుషాచన్ద్రైకత్వబుద్ధిర్నస్యాత్, తర్హిచన్ద్రద్విత్వజ్ఞానోపరతిః, కదాపినస్యాదిత్యాశఙ్క్య దోషనివృత్తౌ చన్ద్రైకత్వబుద్ధిః, తతోద్విత్వప్రత్యయనివృత్తిరిత్యాహ - దోషాపాయేత్వితి - దోషాపాయే తు - దోషనాశే తు, ఏషః - నైజస్థలసహితవిధుః, స్వదేశసహితచన్ద్రః, ఏకధీవేద్యః, జ్ఞానద్వయసామగ్రీవిరహాదేకధీవేద్యః - ఏకజ్ఞానవిషయః, అతః, గళితదేశాన్తరాకారభానా - దేశాన్తరరూపాకారభానరహితా, చన్ద్రైకత్వబుద్ధిర్భవతీతి యోజనా, నిగమయతి సామగ్రీద్విత్వ ఇతి - ఏతత్సామగ్రీద్విత్వం దృశోర్దోషతో భవతి, అతోమతీద్వయం తత్కృతం గ్రాహ్యైక్యే తు చన్ద్రద్విత్వమ్, ఇత్యేషాప్రక్రియాతు, అనవద్యా - నిరవద్యేత్యర్థః.

శ్రీ ॥ అతస్సర్వం విజ్ఞానజాతం యథార్థమితిసిద్ధమ్, ఖ్యాత్యన్తరాణామపి దూషణాని తైస్తైర్వాదిభిః ప్రదర్శితానీతి నతత్ప్రయత్నః క్రియతే,

శ్లో॥ సిద్ధస్తత్సర్వబుద్ధిః ప్రమితిరితిపరైర్వాదిభి
ర్దూషితత్వాత్తైస్తైః ఖ్యాత్యన్తరాణాన్నకృతఇహ
పునస్తన్నిరాసప్రయత్నః। ॥ ॥

అ॥ సర్వజ్ఞానయాథార్థ్యన్నిగమయతి - సిద్ధమితి—

టీ॥ ఖ్యాత్యన్తరదూషణానామన్యైన్యముక్తానాం స్వాభిమతత్వాత్ తత్ప్రయత్నాభావమాహ - పరైరితి - తైస్తైఃపరైర్వాదిభిః, ఖ్యాత్యన్తరాణామ్ - అఖ్యాత్యసత్ఖ్యాత్యనిర్వచనీయఖ్యాత్యాత్మఖ్యాత్యాదీనామ్, దూషితత్వాత్, తన్నిరాసప్రయత్నఇహనకృత ఇతియోజనా,

శ్రీ॥ అథవా కిమనేన బహునా ఉపపాదనప్రకారేణ, ప్రత్యక్షానుమానాగమాఖ్యం ప్రమాణజాతమాగమగమ్యఞ్చ నిరస్తనిఖిలదోషగన్ధమనవధికాతిశయాసంఖ్యేయకల్యాణగుణగణం సర్వజ్ఞంసత్యసఙ్కల్పంపరంబ్రహ్మాభ్యుపగచ్ఛతాం కిన్నసేత్స్యతి, కిన్నోపపద్యతే, భగవతాహిపరేణబ్రహ్మణా క్షేత్రజ్ఞపుణ్యపాపానుగుణం తద్భోగ్యత్వాయ అఖిలంజగత్సృజతా సుఖదుఃఖోపేక్షాఫలానుభవానుభావ్యాః పదార్థాః సర్వసాధారణానుభవవిషయాః కేచన, తత్తత్పురుషమాత్రానుభవవిషయాః తత్తత్కాలావసానాస్తథాతథాऽనుభావ్యాస్సృజ్యన్తే, తత్రబాధ్యబాధకభావస్సర్వానుభవవిషయతయా తద్రహితతయాచోపపద్యతఇతి సర్వంసమఞ్జసమ్.

శ్లో॥ యద్వాయాథార్థ్యసిద్ధౌ బహుభిరిహ కిము
క్తోపపత్తిప్రకారైర్మానప్రత్యక్షానుమానాగమముఖ
చపరంబ్రహ్మవేదైకవేద్యమ్ । ప్రత్యస్తాశేషదోష

న్నిరవధిమహిమాసంఖ్య కల్యాణభూమింసర్వజ్ఞం
సర్వశక్తిస్థితమఖిల జగద్ధేతుమవ్యాహతేచ్ఛమ్ । ॥

కింవాఽజ్ఞైస్సర్వతాన్తజ్జగతి భవతినోవస్తునస్సాధమ
స్మిన్ కింవానేహావపాద్యంయత ఇహ వివిధాః క
ర్మభూమౌపదార్థాః । క్షేత్రజ్ఞానాన్తపుణ్యాద్య
నుగుణమఖిలం కుర్వతా బ్రహ్మణా వైస్సృజ్యన్తే సౌఖ్య
దుఃఖానుభయవిధఫలాః కేచనాశేషయోగ్యాః । ॥

కేచిత్తత్తజ్జన్మైకానుభవవిషయతాం ప్రాపితా అద్భు
తా వైతత్తత్కాలావసానా స్స్వయమిహ పురుషైస్తై
స్తథైవానుభావ్యాః । ఏవంసర్వానుభావ్యే భవత ఇహ
తథాబాధ్యతాబాధకత్వే తద్భిన్నే చోపపన్నే భవత
ఇతితునోభాతి సర్వమ్మనోజ్ఞమ్ ॥ ॥ ॥

అ ॥ సర్వజ్ఞానయాథార్థ్యం సుకరమార్గాన్తరేణ సాధయితుముపక్రమతే - **యద్వేతి**—

టీ ॥ యాథార్థ్యసిద్ధౌ - ఉక్తోపపత్తి ప్రకారైర్బహుభిః **కిమితి** యోజనా, అక్షానుమానాగమమ్మానఞ్చ - ప్రత్యక్షానుమానాగమరూపంప్రమాణఞ్చ, ప్రత్యస్తాశేషదోషమ్, నిరవధిమహిమాసంఖ్య కల్యాణభూమిమ్ - అనవధికాతిశయాసంఖ్యేయ కల్యాణగుణాశ్రయీభూతమ్, సర్వజ్ఞమ్ - సర్వవిషయక సాక్షాత్కారయుక్తమ్, సర్వశక్తి - సర్వశక్త్యుపేతమ్, అఖిలజగద్ధేతుమ్ - అఖిలజగత్కారణీభూతమ్, అవ్యాహతేచ్ఛమ్ - సత్యసంకల్పమ్, వేదైకవేద్యమ్ - ఆగమైకగమ్యమ్, స్థితంతత్పరంబ్రహ్మ - అజ్ఞైస్సర్వతాన్నః

అస్మిన్ జగతి కిం వా దుస్సాధం భవతి, ఇహ కిన్నోపపాద్యమ్— కిముపపాదయితుమశక్యమిత్యర్థః. కిం దుస్సాధమిత్యనేన పరిమాణే అస్తిత్వముక్తమ్, కిన్నోపపాద్యమిత్యనేన ఉపపత్తిరుక్తా, కిం పరిమాణమ్, కథముపపత్తిరిత్యత్రాహ - యత ఇతి - క్షేత్రజ్ఞానామ్, పుణ్యాద్యనుగుణమ్ - పుణ్యపాపానురూపమ్, అఖిలం కుర్వతా— సకలం పదార్థం జనయతా, బ్రహ్మణా - పరమపురుషేణ, ఇహ కర్మభూమౌ - సౌఖ్యదుఃఖానుభయవిధఫలాః – సుఖదుఃఖఫలకాః, తద్భిన్నోపేక్షాఫలకాశ్చ, అశేషయోగ్యాః - సర్వజనానుభావ్యాః, కేచన పదార్థాః, తత్తజ్జనైకానుభవవిషయతాం ప్రాపితాః, తత్తజ్జనమాత్రానుభవగోచరతాం ప్రాపితాః, (అతఏవ) అద్భుతాః – ఆశ్చర్యావహాః, తత్తత్కాలావసానాః - తత్తత్కాలేషు నశ్వరాః, తథైవ సర్వైః పురుషైరనుభావ్యాః కేచిత్, యతస్సృజ్యన్తే, తతః కిం దుస్సాధమ్, కిన్నోపపాద్యమితి తత ఇత్యస్యాధ్యాహారేణాన్వయః, అఖిలం కుర్వతేత్యనేన అస్యార్థస్య శ్రుతిమూలత్వం సూచితమ్, కృత్స్నకార్యకారణత్వాద్బ్రహ్మణః, ఇదం సర్వమసృజతేతి హి శ్రుతిః, ప్రతీయమానత్వావిశేషాదిదమపి తత్సృష్టమిత్యర్థః, అత ఉపపత్తిరపి దర్శితా భవతి- తర్హి బాధ్యబాధకభావవ్యవస్థా కథమిత్యత్రాహ- ఏవమితి - తథా బాధ్యతా బాధకత్వే బాధ్యబాధకభావౌ, సర్వానుభావ్యే భవతః సర్వానుభవగోచరే భవతః, తద్భిన్నే చ - సర్వానుభవగోచరభిన్నే చ, భవతః, యత్ర అనేకానుభావ్యాః పదార్థాస్సృజ్యన్తే, యథా మరీచికాజలాదయః, తత్ర బాధ్యబాధకభావోఽపి అనేకానుభావ్యః, యత్ర చ ఏకైకానుభవగోచరః పదార్థః, శుక్తిరజతాదిః, తత్ర బాధ్యబాధకభావోఽపి తన్మాత్రగోచర ఇత్యర్థః, న హి తత్తదేక

పురుషానుభావ్యానాం తత్తత్కాలావసాయినాం సుఖాదీనాం మిథ్యాత్వమితిభావః, ఇతిపరిమాణానుపపత్త్యా యథార్థఖ్యాతిః,

శ్రీ॥ యత్పునస్సదసదనిర్వచనీయమజ్ఞానం శ్రుతిసిద్ధమితి, తదసత్, అనృతేనహి ప్రత్యూఢా ఇత్యాదిషు అనృతశబ్దస్యఅనిర్వచనీయానభిధాయిత్వాత్, ఋతేతరవిషయోహ్యనృతశబ్దః, ఋతమితి కర్మవాచి, ఋతంపిబన్తావితివచనాత్, ఋతమ్, కర్మ, ఫలాభిసన్ధి రహితమ్ పరమపురుషారాధనవేషం తత్ప్రాప్తిఫలమ్, అత్రతద్వ్యతిరిక్తం సాంసారికఫలంకర్మ అనృతంబ్రహ్మప్రాప్తివిరోధి, (ఏతంబ్రహ్మలోకన్నవిన్దన్త్యనృతేనహిప్రత్యూఢా) ఇతి వచనాత్,

శ్లో॥ యత్తుశ్రుత్యైవసిద్ధాఽమతిరిహసదసత్ప్రో
క్తితేత్యుక్తమేతన్నాయుక్తంశ్రౌతవాక్యేఽనృతపద
మనృతేనేతినాజ్ఞానవాచి। అన్యద్ధ్యృతేహి తత్రా
నృతపదమృతతస్స్యాదృతం తత్తుకర్మప్రోక్తంహ్యృ
తమ్పిబన్తావృతమితిపరతోత్రానృతోక్త్యాప్యృతోక్త్యా॥

సర్వేశారాధనన్తత్సమధిగమఫలంప్రోచ్యతేకర్మ
వైధంకాంక్షాహీనం ఫలస్యాఖిలమపిచ తతోఽన్యత్తుక
ర్మానృతంస్యాత్। తత్ప్రాప్తిప్రత్యనీకన్తదితర
ఫలకంబ్రహ్మలోకానవాప్తిహేత్వత్రైవప్రోచ్యతేఽ
స్మిన్ననృతవతి యతశ్చైతమిత్యాదికేన॥ ౫౬౧౪॥

అ॥ అథశ్రుతిశ్రుత్యర్థాపత్తిభ్యామనిర్వచనీయసిద్ధిన్దూషయితుం ప్రథమంశ్రుతివాక్యానియోజయతి - యత్త్వితి—

టీ॥ సదసత్త్వోజ్ఝితా - సదసద్విలక్షణా, అమతిః, ఇహాశ్రుత్యైవసిద్ధేతి యదుక్తమ్, తన్నాయుక్తమితి యోజనా, అనృతేనహి ప్రత్యూఢా ఇతి శ్రుతివాక్యస్థానృతశబ్దస్య పరోక్తమజ్ఞానపరత్వం న సంభవతీత్యాహ - శ్రౌతవాక్య ఇతి - అనృతేనేతి శ్రౌతవాక్యే అనృతపదస్యాజ్ఞానవాచీతి యోజనా, తర్హ్యనృతశబ్దస్య కోఽర్థ ఇత్యత్ర ఋతశబ్దస్య ఋతంపిబన్తావిత్యాదౌ సామాన్యతః కర్మపరతయా ప్రయోగాత్తస్య చ కర్మణస్త్రివర్గాపవర్గఫలకస్య ద్వివిధస్య సంభవేఽపి ప్రకృతే ప్రకరణాదపవర్గఫలకమేవ కర్మ ఋతశబ్దార్థ ఇతి తద్భిన్నం సాంసారికఫలకం భగవత్ప్రాప్తివిరోధికర్మ అనృతశబ్దార్థ ఇత్యాహ - అన్యద్బ్రాత ఇతి - అత్ర అనృతపదమ్, ఋతతోఽన్యద్బ్రాత ఇత్యన్వయః, ఋతశబ్దార్థః క ఇత్యత్రాహ - స్యాదృతమితి - తత్ ఋతన్తు - స ఋతశబ్దార్థస్తు, కర్మ స్యాదితి యోజనా, కర్మణో ఋతశబ్దవాచ్యత్వం కథమిత్యత్ర ఋతంపిబన్తావిత్యస్యాత్ర కర్మణి ఋతశబ్దప్రయోగాదృతశబ్దవాచ్యత్వమిత్యాహ - ప్రోక్తం హీతి - ఏతత్ - కర్మ, పరతః - అన్యత్ర, పిబన్తావృతమితి - ఋతంపిబన్తావిత్యత్ర, ప్రోక్తం హీత్యన్వయః, తావతా అనృతశబ్దస్య కోఽర్థ ఇత్యత్ర ఋతశబ్దస్య సామాన్యతః కర్మవాచిత్వేఽపి ప్రకృతే అనృతశబ్దఘటకీభూతఋతశబ్దస్య భగవత్ప్రాప్తిఫలకతత్సమారాధనరూపవర్ణాశ్రమవిహిత కర్మవాచిత్వాదనృతశబ్దస్య తద్వ్యతిరిక్తసాంసారికఫలకతద్విరోధి కర్మవాచిత్వమిత్యాహ - అతోఽనృతోక్తావితి - అత్ర అనృతోక్తౌ - అత్ర అనృతశబ్దే, ఋతోక్త్యా - ఋతశబ్దేన, సర్వేశారాధనమ్, తత్సమధిగమఫలమ్ - తత్ప్రాప్తిఫలకమ్, ఫలస్యాకాంక్షాహీనమ్ - ఫలాభిసన్ధిరహితమ్ వైధమఖిలం కర్మ ప్రోచ్యత ఇత్యన్వయః, అతోఽన్యత్, తత్ప్రాప్తిప్రత్యనీకమ్ - బ్రహ్మప్రాప్తివిరోధి, తదితరఫ

లకమ్ - బ్రహ్మప్రాప్తీతరసాంసారికఫలసాధనమ్, కర్మ, అమృతంస్యాత్ - అమృతపదవాచ్యంస్యాత్, ఇత్యన్వయః, అత్రామృతశబ్దస్య ఉక్తార్థకత్వే ఏతంబ్రహ్మలోకన్నవిన్దన్త్యనృతేనహి ప్రత్యూఢా ఇతీదమేవవాక్యం ప్రమాణయతి - బ్రహ్మలోకానవాప్తిరితి - యతశ్చ- యస్మాద్ధేతోః, అస్మిన్ననృతవతి - అనృతవత్యస్మిన్పురుషే, ఏతమిత్యాదికేన - ఏతంబ్రహ్మలోకన్నవిన్దన్తీత్యాదికేన, అత్రైవ - అస్మిన్నేవవాక్యే, బ్రహ్మలోకానవాప్తిః - బ్రహ్మలోకప్రాప్త్యభావః, ప్రోచ్యతే - ప్రతిపాద్యతే, తతః అతోన్యత్కర్మ అమృతంస్యాదితి తత ఇత్యస్యాధ్యాహారేణాన్వయః,

శ్రీ॥ నాసదాసీన్నోసదాసీదిత్యత్రాపి సదసచ్ఛబ్దౌచిదచిద్వ్యష్టివిషయౌ, ఉత్పత్తివేలాయాం సత్త్యచ్ఛబ్దాభిహితయోః చిదచిద్వ్యష్టిభూతయోర్వస్తునోరప్యయకాలే అచిత్సమష్టిభూతేతమశ్శబ్దాభిధేయవస్తుని ప్రలయప్రతిపాదనపరత్వాదస్య వాక్యస్య, నాత్ర తస్యచిత్సదసదనిర్వచనీయతోచ్యతే, సదసతోః కాలవిశేషే అసద్భావమాత్రవచనాత్, అత్ర తమశ్శబ్దాభిహితస్యాచిత్సమష్టిత్వంశ్రుత్యన్తరాదవగమ్యతే, అవ్యక్తమక్షరేలీయతే అక్షరన్తమసిలీయత ఇతి, సత్యమ్, తమశ్శబ్దేన అచిత్సమష్టిరూపాయాః ప్రకృతేసూక్ష్మావస్థోచ్యతే, తస్యాస్తుమాయాన్తు ప్రకృతింవిద్యాదితిమాయాశబ్దేనాభిధానాదనిర్వచనీయత్వమితిచేత్, నైతదేవమ్, మాయాశబ్దస్య అనిర్వచనీయవాచిత్వాన్నదృష్టమితి- మాయాశబ్దస్యమిథ్యాపర్యాయత్వేన అనిర్వచనీయవాచిత్వమితిచేత్, తదపినాస్తి, నహిసర్వత్ర మాయాశబ్దోమిథ్యావిషయః, అసురరాక్షసాస్త్రాదిషు సత్యేష్వపిమాయాశబ్దప్రయోగాత్, యథోక్తమ్ తేనమాయాసహస్రన్తచ్ఛమ్బరస్యాశుగామినా । బాలస్యరక్షతాదేహ మైకైకశ్యేనసూదితమితి -

అతో మాయాశబ్దో విచిత్రార్థసర్గకరాభిధాయీ, ప్రకృతేశ్చ మాయాశబ్దాభిధానం విచిత్రార్థసర్గకరత్వాదేవ, అస్మాన్మాయీ సృజతే విశ్వమేతత్ తస్మింశ్చాన్యో మాయయా సన్నిరుద్ధ ఇతి - మాయాశబ్దవాచ్యాయాః ప్రకృతేర్విచిత్రార్థ సర్గకరత్వం దర్శయతి, పరమపురుషస్య చ తద్వత్తామాత్రేణ మాయిత్వముచ్యతే, నాజ్ఞత్వేన జీవస్యైవ హి మాయయా నిరోధః శ్రూయతే, తస్మింశ్చాన్యో మాయయా సన్నిరుద్ధ ఇతి, అనాదిమాయయా సుప్తో యదా జీవః ప్రబుధ్యత ఇతి చ, ఇన్ద్రో మాయాభిః పురురూప ఈయత ఇత్యత్రాపి విచిత్రాశ్శక్తయోఽభిధీయన్తే, అత ఏవ హి భూరిత్వష్టేవ రజతీత్యుచ్యతే, న హి మిథ్యాభిభూతః కశ్చిద్విరాజతే, మమ మాయా దురత్యయేత్యత్రాపి గుణమయీతి వచనాత్సైవ త్రిగుణాత్మికా ప్రకృతిరుచ్యత ఇతి న శ్రుతిభిస్సదసదనిర్వచనీయాజ్ఞానప్రతిపాదనమ్,

శ్లో॥ న బ్రూతే నాసదాసీదితి సదసదనిర్వాచ్యమ
స్మింస్తు వాక్యే సచ్ఛబ్దోఽసచ్చ శబ్దః ప్రదిశతి చిదచిద్వ్య
ష్టిరూపే హి కార్యే । యే సత్త్యచ్ఛబ్దవాచ్యే స్వజననస
మయత్వేన యోర్భఙ్గకాలే సర్వస్యోపస్థితేఽస్మిన్
తమసి లయ ఇహ ప్రోచ్యతేఽచిత్సమష్టౌ ॥ ॥

నాతోఽత్రోక్తావాచికస్యాపి చ సదసదనిర్వాచ్యతా కాల
భేదేఽసత్త్వం హి ప్రోక్తమస్మిన్వచసి సదసతోః కేవ
లన్తన్న చాన్యత్ । అన్యత్రావ్యక్తమిత్యాదిషు తమ
ఇతి వాగ్దృశ్యతేఽచిత్సమష్టౌ తస్మాత్సైవ ప్రతీతా వచ
సి తమ ఇతీహానయోర్భఙ్గభూమిః ॥ ॥ ॥

సత్యం సూక్ష్మాదశాస్యాస్తమ ఇతి నిగమే ప్రోచ్యతేఽ
చిత్సమష్టేర్మాయాశబ్దేన మాయామితి కథితతయా

ఽన్యాఅనిర్వాచ్యతాస్యాత్ । నైవంద్రష్టవ్యమా
యావచసఇదమనిర్వాచ్య వాచిత్వమేతన్మిథ్యాప
ర్యాయభావాద్యదివదసినసాప్యస్తిపర్యాయతాస్య ॥

మిథ్యార్థే నైవమాయాపదమిదముదితంసర్వలో
కైఃప్రయోగే సత్యేష్వేవప్రయోగాదసురనిశిచరా
స్త్రేషుమాయేతివాచః । తేనేత్యాద్యాపురాణేవచసి
పునరయంశంబరాస్త్రేప్రయుక్తో మాయాశబ్దోద్భుత
ర్థావహః విషయతయాతాదృశత్వాత్ప్రకృత్యాః ॥

మాయాశబ్దాభిధానన్తదిదమఖిలచిత్రార్థకృత్త్వ
న్తుతస్యాఅస్మాన్మాయీతివాక్యం కథయతిభగవా
న్తమ్యగుక్తేత్రిమాయీ । నాజ్ఞత్వేనాస్యజీవస్యహిగిరి
కథితోమాయయా సన్నిరోధస్తస్మింశ్చేత్యాదికా
యాంవచనమిదమనాదీతివక్త్యేవమేవ ॥ ॥

ఇన్ద్రోమాయాభిరిత్యాదికవచసి పునశ్శక్తయోఽ
స్మిన్ విచిత్రాఃకథ్యన్తేఽతోహిసూరిత్యతఇహరచితో
రాజతీతిప్రయోగః । మిథ్యార్థేనాభిభూతోఽసహి
లసతిపునఃకోఽపిమాయామమేతి ప్రోక్తాత్రైగుణ్యరూ
పాప్రకృతిరతఇహైతన్మయత్వాభిధానమ్ ॥ ॥

శ్రౌతీవాక్యోపితస్మాన్నవదతి సదసద్భిన్నమజ్ఞానమే
తద్వ్యత్తుప్రోక్తం ప్రపఞ్చభ్రమజనకతయా సర్వమి
థ్యార్థహేతుః । ॥ ౫౬౮ ॥

౧॥ నాసదాసీదిత్యాది శ్రుతివాక్యస్య సదసద్విలక్షణాజ్ఞాన
పరత్వం పరోక్తన్నిరాకరోతి – నబ్రాహ్మకేతి—

టీ॥ నాసదాసీదితి - నాసదాసీన్నో సదాసీదిత్యాదికం వాక్యమ్, సదసదనిర్వాచ్యం బ్రూత ఇత్యన్వయః తర్హి తద్వాక్యస్య కోఽర్థ ఇత్యత్ర తత్ర సదసచ్ఛబ్దయోశ్చిదచిద్వ్యష్టిరూపకార్యపరత్వం తయోస్తమశ్శబ్దవాచ్యాయామచిత్సమష్టౌ ప్రకృతౌ లయపరత్వఞ్చాహ - అస్మింస్తు వాక్య ఇత్యాదినా - అస్మిన్ వాక్యే తు - సచ్ఛబ్దోఽసద్వచశ్చ చిదచిద్వ్యష్టిరూపకార్యే ఉపదిశతీత్యన్వయః, అనయోస్సదసచ్ఛబ్దవాచ్యయోశ్చిదచిద్వ్యష్టిరూపత్వం సృష్టిప్రకరణే సచ్చత్యచ్చాభవదితి వాక్యస్థ సత్త్యచ్ఛబ్దవాచ్యతయా ప్రతిపాదయతి—యేతి - స్వజననసమయే యే సత్త్యచ్ఛబ్దవాచ్యే తే చిదచిద్వ్యష్టిరూపకార్యే ఇతి తచ్ఛబ్దాధ్యాహారేణ పూర్వేణాన్వయః, తావతా వాక్యార్థః క ఇత్యత్రాహ - ఏనయోరితి - సర్వస్య భఙ్గకాలే ఉపస్థితే—సర్వస్య ప్రలయసమయే ప్రాప్తే అచిత్సమష్టౌ అస్మిన్ తమసి - అస్మిన్నచిత్సమష్టిరూపే తమశ్శబ్దవాచ్యే, ఏనయోః - చిదచిత్సమష్టిరూపకార్యయోః. ఇహ అస్మిన్ వాక్యే, లయః ప్రోచ్యత ఇత్యన్వయః, ఉక్తరీత్యా సదసతోస్తమసి లయప్రతిపాదకత్వాదస్య వాక్యస్యానిర్వాచ్యవాచిత్వమిత్యాహ-నాత్రేతి- తమశ్శబ్దస్యాత్ర అచిత్సమష్టివాచిత్వం లయప్రకరణస్థవాక్యాన్తరస్థతమశ్శబ్దసమానార్థకత్వేన సాధయతి- అన్యత్రేతి అవ్యక్తమిత్యాదిషు - అవ్యక్తమక్షరే లీయత ఇత్యాదివాక్యేషు, తమ ఇతి శబ్దః, అచిత్సమష్టౌ, దృశ్యతే-ప్రయుజ్యత ఇత్యర్థః. తస్మాత్, ఇహ వచసి - అస్మిన్నాసదాసీదితి వాక్యే, అనయోః చిదచిద్వ్యష్టిరూపకార్యయోః భఙ్గభూమిః - లయస్థానభూతా, సైవ - అచిత్సమష్టిరేవ, తమ ఇతి ప్రతీయత ఇత్యన్వయః, తమ ఆసీత్ మాయాన్తు ప్రకృతిం విద్యాదిత్యనయోర్వాక్యయోః పూర్వం క్రమేణోపాదానవివక్షాం చోద్యరూపేణ దర్శయతి- సత్యమితి - అస్యాః అచిత్సమష్టేః, సూక్ష్మా

వస్థా, నిగమితమ ఇతి ప్రోచ్యతే - ఇత్యన్వయః, తావతా తమశ్శబ్దస్య అనిర్వాచ్యవాచిత్వం కథమిత్యత్రాహ - అచిత్సమష్టేరితి - మాయామితి - మాయాస్తు ప్రకృతిం విద్యాదిత్యత్ర అచిత్సమష్టేర్మాయాశబ్దేన కథితతయా అనిర్వాచ్యతా స్యాత్ - అనిర్వాచ్యతా భవేత్, మాయాశబ్దస్య అనిర్వాచ్యవాచిత్వన్నేతి పరిహరతి— నైవమితి - నైవమ్ - ఏవన్న, కుత ఇత్యత్రాహ దృష్టన్నేతి - మాయావచసః - మాయాశబ్దస్య, ఇదమ్ అనిర్వాచ్యవాచిత్వన్న దృష్టమిత్యన్వయః, మాయాశబ్దస్య మిథ్యాశబ్దపర్యాయత్వాదనిర్వాచ్యవాచిత్వమితి శఙ్కతే - ఏతదితి - ఏతన్మిథ్యాపర్యాయభావాత్— మాయాశబ్దస్య మిథ్యాశబ్దపర్యాయభావాదిత్యర్థః. యదివదసి— యద్యనిర్వాచ్యవాచిత్వం వదసీత్యనిర్వాచ్యవాచిత్వమిత్యస్యానుషఙ్గేణాన్వయః, దూషయతి - నసాప్యస్తీతి - సా మిథ్యాశబ్ద పర్యాయతాపి, అస్య - మాయాశబ్దస్య, నాస్తీత్యన్వయః, కుత ఇత్యత్రాహ - మిథ్యార్థ ఇతి - సర్వతః ప్రయోగే - సర్వత్ర మాయాశబ్దప్రయోగే, ఇదం మాయాపదమ్, మిథ్యార్థే నైప్రోదితమ్ - నైవ ప్రయుక్తమిత్యర్థః, తత్ర హేతుమాహ - సత్యేష్వేవేతి - సత్యేష్వేవ అసురనిశిచరాస్త్రేషు మాయేతి వాచః ప్రయోగాదిత్యన్వయః, సత్యభూతాస్త్రవిషయతయా మాయాశబ్దప్రయోగః కుత్రాస్త ఇత్యత్ర విష్ణుపురాణవచనమ్ (తేన మాయాసహస్రం తచ్ఛమ్బరస్యాశుగామినా। బాలస్య రక్షతా దేహమేకైకశ్యేన సూదిత, మితి శమ్బరాస్త్రవిషయతయా ప్రయుక్తమాయాశబ్దఘటిత ముదాహృత్య దర్శయతి - తేనేత్యాదావితి - పురాణే, తేనేత్యాదౌ వచసి - తేన మాయాసహస్రమిత్యాదిశ్లోకే, మాయాశబ్దః ప్రయుక్త ఇత్యన్వయః, తత్ర మాయాశబ్దప్రయోగే ప్రవృత్తినిమిత్తం కిమిత్యత్రాహ - అద్భుతార్థవహా విష

యతయేతి - ఆశ్చర్యావహపదార్థోత్పాదకప్రతిపాదకతయేత్యర్థః అస్త్రప్రయోగేణ అనేకాయుధానాం ప్రతిపక్షనిరాసోపయుక్తానా మాశ్చర్యావహానాముత్పత్త్యా అస్త్రే మాయాశబ్దప్రయోగ ఇతి భావః అస్తు తర్హి మాయాశబ్దప్రయోగః ప్రవృత్తినిమిత్తవశాత్, ప్రకృతౌ తచ్ఛబ్దప్రయోగస్య కిన్నిదానమిత్యత్ర తదేవ ప్రవృత్తినిమిత్తమత్రాపి నిదానమిత్యాహ - తాదృశత్వాదితి - ప్రకృత్యాస్తాదృశత్వాత్ - అద్భుతార్థావహత్వాత్, మాయాశబ్దాభిధానమ్ - మాయాశబ్దేన ప్రతిపాదనమ్, తత్ర తత్త్వే కిం ప్రమాణమిత్యాశఙ్క్య అస్మాన్మాయీ సృజతే విశ్వమేతదితి వాక్యమేవ ప్రమాణమిత్యాహ - తదిదమితి - అస్మాన్మాయీతి వాక్యే జగత్సృష్టిహేతుత్వమ్మాయాశబ్దితాయాః ప్రకృతేః ప్రతీయత ఇతి భావః, నన్వస్మిన్వాక్యే మాయాశబ్దోఽజ్ఞానపర ఇతి మాయీతి బ్రహ్మణః ప్రతిపాదనాదేవ అస్యాజ్ఞత్వం సిద్ధమిత్యాశఙ్క్య మాయాశబ్దస్య ఉక్తరీత్యా ప్రకృతివాచిత్వాత్, న మాయిశబ్దేన బ్రహ్మణోఽజ్ఞత్వప్రసక్తిరిత్యాహ - తద్వ్యగితి - తద్వ్యక్ - ప్రకృతియుక్తః - భగవాన్, అతో మాయ్యుక్తః - మాయీత్యుక్త ఇత్యర్థః. నాజ్ఞత్వేన - అజ్ఞత్వం న మాయిశబ్దప్రయోగనిమిత్తమిత్యర్థః. అజ్ఞత్వం జీవస్యైవ తస్మింశ్చాన్యో మాయయా సన్నిరుద్ధ ఇతి ప్రతీతమితి తతోఽపి నాజ్ఞత్వేనాత్ర మాయిశబ్దప్రయోగ ఇత్యాహ - అస్య జీవస్యేతి - తస్మింశ్చేత్యాదికాయాం గిరి జీవస్య హి మాయయా సన్నిరోధః కథిత ఇత్యన్వయః, జీవస్యాజ్ఞత్వే వాక్యాన్తరమపి ప్రమాణయతి - వచనమితి - అనాదీతి వచనమిదమ్ - అనాదిమాయయా సుప్త ఇతీదం వచనమ్, ఏవమేవ వక్తి - జీవమేవాజ్ఞం వక్తీత్యర్థః, ఇన్ద్రో మాయాభిః పురురూప ఈయత ఇతి వచనం బ్రహ్మణోఽజ్ఞత్వే ప్రమాణం భవిష్యతీత్యాశఙ్క్య తస్యాపి బ్రహ్మణో విచిత్రశక్తిప్రతిపాదకత్వాన్నాజ్ఞతాప్రతి

పాదకత్వమిత్యాహ - ఇన్ద్రోమాయాభిరితి- అస్యవాక్యస్యబ్రహ్మణో మిథ్యాభూతాజ్ఞానాభిభూతత్వప్రతిపాదకత్వే తత్ప్రకరణస్థవాక్యస్య (భూరిత్వష్టేవరాజతీ) త్యస్యవిరోధః, తత్ర రాజత్యనేన ప్రకాశమానత్వాభిధానాత్, మిథ్యాభిభూతస్య ప్రకాశమానత్వాసంభవాత్, ఇత్యాహ - అతోహీతి - అతోహి - అతఏవహి, ఉక్తవాక్యేన బ్రహ్మణోఽజ్ఞానపారవశ్యానభిధానాదేః హీత్యర్థః. భూరిత్యతః - భూరిత్వష్టేవరాజతీతివాక్యేన, ఇహ - బ్రహ్మణి, రాజతీతిప్రయోగోఽచితః రాజతీతిప్రయోగః కృతఇత్యర్థః. అన్యథాఅయంప్రయోగోనోపపన్నఇత్యాహ - మిథ్యార్థేనేతి - మిథ్యార్థేన - మిథ్యాభూతాజ్ఞానేన, అభిభూతః - తిరస్కృతః, కోపి కోపిపుమాన్, నలసతిహి—నప్రకాశతేహీత్యర్థః. మమమాయాదురత్యయేతి గీతావాక్యంబ్రహ్మణోఽజ్ఞత్వే ప్రమాణమిత్యాశఙ్క్య తత్రాపిమాయా శబ్దసప్రోక్తాప్రకృతిరేవ, గుణమయీతిగుణమయత్వాభిధానాదిత్యాహ— మాయామమేతీతి. మమమాయాదురత్యయేత్యత్ర, ప్రోక్తాప్రతిపాదితా, త్రైగుణ్యరూపాగుణత్రయాత్మికా, ప్రకృతిః - ప్రకృతిరేవేత్యర్థః. అతః - అతఏవహేతోః, ఇహ - అస్యాంమాయాయామ్, తన్మయత్వాభిధానమ్ - గుణమయత్వప్రతిపాదనమ్, యుజ్యతఇతిశేషః.

శ్రీ॥ నాప్యైక్యోపదేశానుపపత్త్యా, సహితత్త్వమసీతి జీవపరయోరైక్యోపదేశేసతి సర్వజ్ఞేసత్యసఙ్కల్పే సకలజగత్సర్గస్థితివినాశహేతుభూతే తచ్ఛబ్దావగతే ప్రకృతేబ్రహ్మణి విరుద్ధాజ్ఞానపరికల్పనాహేతుభూతా కాచిదప్యనుపపత్తిర్దృశ్యతే, ఐక్యోపదేశస్తుత్వంశబ్దేనాపి జీవశరీరకస్యబ్రహ్మణ ఏవాభిధానాదుపపన్నతరః, అనేన జీవేనాత్మనానుప్రవిశ్యనామరూపేవ్యాకరవాణీతి సర్వస్యవస్తునః పరమాత్మపర్యన్తస్యైవహినామరూపభాక్త్వముక్తమ్, అతోనబ్రహ్మాజ్ఞానపరికల్పనమ్,

శ్లో॥ నాప్యైక్యోక్తైరుపేయం భ్రమదమనుపపత్త్యా
పిచాజ్ఞానమేత ద్బ్రహ్మాత్మైక్యోపదేశేఽతి నిగమగతై
స్తత్త్వమస్యాదివాక్యైః । సర్వజ్ఞేఽవ్యాహతేచ్ఛే
ఽఖిలజగదుదయాదేర్నిదానే తదర్థే బ్రహ్మణ్యాప
దయన్తీస్ఫురతినహి హతిఃకాప్యవిద్యాంవిరుద్ధామ్ ॥

బ్రహ్మాత్మైక్యోక్తిరత్రత్వమితిచ పరమంబ్రహ్మజీవాత్మ
దేహంవక్తీత్యేషోపపన్నా తదిహనవిహతిః కాపి
చైక్యప్రతీతేః । తత్పర్యన్తైహ్యానేనేత్యపి వచనమి
దంవస్తునోనామరూపే బ్రూతేఽతో మానహీనో
నఖలునముచితో బ్రహ్మణోఽజ్ఞానయోగః ॥ ౫౭౦ ॥

అ॥ అథ శ్రుత్యర్థాపత్త్యా అనిర్వచనీయసిద్ధిం దూషయతి - నాపీతి—

టీ॥ ఐక్యోక్తైరనుపపత్త్యా పిభ్రమదమజ్ఞానమేతన్నోపేయమితియోజనా, భ్రమదమితి అనుపపత్తిపరిహారస్ఫోరకంవిశేషణమ్, ప్రతిజ్ఞాతముపపాదయతి - సర్వజ్ఞఇత్యాదినా - అజ్ఞానాపరికల్పనే అనుపపత్తిర్నాస్తి, తత్కల్పనయేవ అనుపపత్తిః, విరుద్ధధర్మాశ్రయణాత్, ఇత్యభిప్రాయేణ తచ్ఛబ్దావగతవిశేషణాన్యుక్తాని సర్వజ్ఞత్వాదీని - సమానవిభక్తిశ్రుతిసిద్ధతయాహి ఐక్యాపరిత్యాగః, తథాశ్రుతహానస్యాన్యాయ్యత్వాత్తచ్ఛబ్దావగతవిశేషాస్స్వీకార్యా ఇతిభావః, సర్వజ్ఞత్వాదిగుణకే తచ్ఛబ్దార్థే బ్రహ్మణి, విరుద్ధామవిద్యామ్, ఆపదయన్తీ – కల్పయన్తీ, కాపిహతిః, కాప్యనుపపత్తిః, నస్ఫురతీహీతియోజనా, ఐక్యోపదేశానుపపత్తిరితి

చేత్తత్రాహ - బ్రహ్మాత్మైక్యోక్తిరితి - అత్ర - తత్త్వమసీత్యత్ర, త్వ
మితిచ - త్వమితిపదస్య చ, జీవాత్మదేహం పరమం బ్రహ్మోక్తిః. జీవా
త్మశరీరం పరంబ్రహ్మ ప్రతిపాదయతీతి, ఏషా బ్రహ్మాత్మైక్యోక్తిరుపప
న్నా - తత్ - తస్మాత్, ఇహ ఐక్యప్రతీతేః కాపి విహతిర్న - నస్ఫురతీత్యర్థః,
జీవపరయోర్హేయసంబన్ధ తదనర్హత్వాభ్యాం హి ఐక్యవిరోధః,
జీవశరీరకస్య పరమాత్మన ఐక్యాభిధానే హేయసంబన్ధస్య జీవద్వా
రకతయా విరోధః పరిహృత ఇతి భావః, జీవవాచిశబ్దేన తచ్ఛరీరకపర
బ్రహ్మాభిధానమముఖ్యమితి చేత్తత్రాహ - తత్పర్యన్తేహీతి - అనేనే
తీదం వచనమ్, వస్తుతః - అఖిలవస్తునః, నామరూపే తత్పర్యన్తే బ్రూత
ఇత్యన్వయః, అనేన జీవేనాత్మనానుప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరవాణీతి
నామరూపవ్యాకరణశ్రుత్యా సర్వేషాం వస్తూనాం నామరూపయో
ర్బ్రహ్మపర్యన్తత్వ ప్రతిపాదనాజ్జీవవాచిశబ్దస్య బ్రహ్మవాచిత్వం ముఖ్య
మేవేతి భావః, శ్రుత్యర్థాపత్త్యసిద్ధిం నిగమయతి - అత ఇతి - అతః -
శ్రుత్యర్థాపత్తేరప్యభావాత్, మానహీనో బ్రహ్మణోఽజ్ఞానయోగో
ననుచిత ఇతి యోజనా,

శ్రీ॥ ఇతిహాసపురాణయోరపి న బ్రహ్మాజ్ఞానవాదః క్వచిదపి
దృశ్యతే, నను (జ్యోతీంషి విష్ణురితి) బ్రహ్మైకమేవ తత్త్వమితి ప్రతిజ్ఞా
య (జ్ఞానస్వరూపో భగవాన్యతోఽసౌ) ఇతి శైలాబ్ధిధరాదిభేదభిన్న
స్య జగతో జ్ఞానైకస్వరూప బ్రహ్మాజ్ఞానవిజృమ్భితత్వమభిధాయ (యదా
తు శుద్ధం నిజరూపి) ఇతి జ్ఞానస్వరూపస్యైవ బ్రహ్మణస్స్వస్వరూపావ
స్థితివేలాయాం వస్తుభేదాభావదర్శనేన అజ్ఞానవిజృమ్భితత్వమేవ స్థిరీ
కృత్య (వస్త్వస్తి కిం) మహీఘటత్వ) మితి శ్లోకద్వయేన జగదుపలబ్ధి
ప్రకారేణాపి వస్తుభేదాదావసత్యత్వముపపాద్య (తస్మాన్న విజ్ఞానమృత)
ఇతి ప్రతిజ్ఞాతం బ్రహ్మవ్యతిరిక్తాసత్యత్వముపసంహృత్య (విజ్ఞానమేక)

మితి జ్ఞానస్వరూపే బ్రహ్మణి భేదదర్శననిమిత్తాజ్ఞానమూలన్నిజకర్మై వేతిస్ఫుటీకృత్య (జ్ఞానంవిశుద్ధమితి)జ్ఞానస్వరూపస్యబ్రహ్మణస్స్వరూపం విశోధ్య (సద్భావపవంభవతోమురారోక్త) ఇతి జ్ఞానస్వరూపస్య బ్రహ్మణ ఏవసత్యత్వ న్నాన్యస్య, అన్యస్యచ అసత్యత్వమేవ, తస్యభువనాదే స్సత్యత్వం వ్యావహారికమితి తత్త్వన్తత్రోపదిష్టమితి హ్యుపదేశోదృశ్యతే,

శ్లో॥ నబ్రహ్మాజ్ఞానవాదః క్వచిదపిచ పురాణేష్వయం
సేతిహాసేదృష్టోయోద్వైత్వదిష్టః శ్రుతిశిఖరవచో వ్యా
కృతౌ ప్రాగుపాత్తే । నన్వేకంబ్రహ్మతత్త్వ న్నతదితర
దితిప్రాక్ప్రతిజ్ఞాయపద్యే జ్యోతీంషీత్యత్రభూభూధర
జలధిముఖంకృత్స్నభేదప్రపఞ్చమ్ ॥ ॥ ॥

ఉక్త్వాజ్ఞానస్వరూపేత్యమతివిరచితం బ్రహ్మణోజ్ఞాన
మూలేరజ్ఞానోజ్జృమ్భితత్వ న్తదిదమిహాయదేతిస్థిరీ
కృత్యపద్యే । ధీరూపస్యైవ నైజస్థితియుతసమయే
బ్రహ్మణోవస్తుభేదాసత్త్వస్యాలోకనేనాఖిలజగదుప
లబ్ధిప్రకారేణచాపి ॥ ॥ ॥

వస్త్వస్తీత్యత్ర తస్యోత్తరపఠితమహీత్యత్ర చాప్యస్య
భేదాసత్తామేవోపపాద్యేతర విరహమిహబ్రహ్మణః
ప్రక్రమోక్తమ్ । తస్మాన్నేత్యత్ర పద్యార్ధతమిమ
ముపసంస్మృత్యవిజ్ఞాన మిత్యాద్యర్థే జ్ఞానస్వరూపే
భగవతితుభిదాదృష్టిదాజ్ఞానమూలమ్ ॥ ॥

స్వంకర్మైవేతిచోక్త్వాతదనుమతిమయబ్రహ్మరూపం
విశోధ్యశ్లోకాచ్చ జ్ఞానమిత్యాదితః ఉపరిచసద్భావ

ఇత్యాదిపద్యే । జ్ఞానంసత్యన్నచాస్యద్భువనమిహ పునస్సత్యతా వ్యాహృతావిత్యేవం తత్త్వమ్మయేదంతవ కథితమితిజ్ఞాయతేత్రోపదేశః ॥ ॥ ॥

అ॥ ఇతిహాసపురాణయోర్బ్రహ్మజ్ఞానపరత్వాభావం ప్రతి జానీతే - నబ్రహ్మజ్ఞానవాదఇతి—

టీ॥ యస్త్వదిష్టః, సోయంబ్రహ్మజ్ఞానవాదః ప్రాగుపాత్తే- ప్రాక్ పూర్వపక్షగ్రన్థత్వేనోపాత్తే, శ్రుతిశిఖరవచోవ్యాకృతౌ - వేదాన్తవాక్యోపబృంహణభూతే, సేతిహాసే — ఇతిహాససహితే, పురాణేపి - క్వచిదపిచ నదృష్టఇతియోజనా, ప్రాగుపాత్తవిష్ణుపురాణవచనానాం జ్యోతీంషీత్యాదికానామ్ తత్రోపిచోక్తంభువనాశ్రితన్త ఇత్యన్తానాం ప్రాగుక్తరీత్యా అజ్ఞానపరత్వమక్షతమిత్యాశఙ్కతే- నన్వితి - ప్రాక్ జ్యోతీంషీత్యత్రపద్యే - బస్మైకన్తత్వన్తదితరన్నేతి ప్రతిజ్ఞాయేతియోజనా, ఇదఞ్చప్రతిజ్ఞానంవక్ష్యమాణబ్రహ్మజ్ఞానకల్పనోపయోగి, ప్రపఞ్చస్య సత్యత్వే అజ్ఞానకల్పనాయా నైరర్థక్యాత్, జడాజడయోస్స్వరూపైక్యాయోగేన సామానాధికరణ్యస్య ఉక్తజ్యోతీంషీత్యాదిశ్లోకోక్తస్య బాధార్థత్వా దుత్తరశ్లోకేషు బ్రహ్మవ్యతిరిక్తస్య మిథ్యాత్వకథనాచ్చ జ్యోతీంషీత్యాదిశ్లోకస్య నిరుక్తప్రతిజ్ఞానరూపత్వమిత్యభిప్రాయః, జ్ఞానస్వరూప ఇత్యాద్యుత్తరశ్లోకార్థమాహ - భూభూధరజలధిముఖమితి - జ్ఞానస్వరూపేతి— జ్ఞానస్వరూపో భగవాన్ యతోసావితిశ్లోకే, భూభూధరజలధిముఖం కృత్స్నఞ్చైవప్రపఞ్చమ్ - పృథివీశైలాబ్ధిముఖ్యంసర్వంచైవప్రపఞ్చమ్ అమతివిరచితమ్ - అజ్ఞానకల్పితమ్, ఉక్తేర్వ్యత్యస్వయః, అస్మిన్ శ్లోకే విజ్ఞానవిజృంభితానీత్యత్ర విభిన్నంజ్ఞాయతేయేన, విపరీతంజ్ఞాయతేయే

నేతి వా. కరణే వ్యుత్పత్త్యా విజ్ఞానమవిద్యా, విజ్ఞానస్య విజృమ్భితా సేతి షష్ఠీతత్పురుషః, విజృమ్భితశబ్దో భావే క్తప్రత్యయాన్తో విజృమ్భణవాచీ, తథా చ విజ్ఞానవిజృమ్భితశబ్దోఽజ్ఞానకార్యపర ఇత్యస్య శ్లోకస్య నిరుక్తార్థకత్వమ్. యదా తు శుద్ధమితి శ్లోకస్యార్థమాహ- బ్రహ్మణ ఇతి- జ్ఞానమూర్తేర్బ్రహ్మణః - జ్ఞానస్వరూపస్య బ్రహ్మణః, తదిదమజ్ఞానవిజృమ్భితత్వమిహ యదేతి పద్యే ధీరూపస్యైవ బ్రహ్మణో నైజస్థితియుతసమయే వస్తుభేదాసత్త్వస్యాలోకనేన స్థిరీకృతేత్యన్వయః, అస్మిన్ శ్లోకే బ్రహ్మణో జ్ఞానస్వరూపస్య స్వస్వరూపావస్థితిదశాయాం భేదదర్శనాభావోక్త్యా భేదప్రపఞ్చస్య అజ్ఞానవిజృమ్భితత్వం స్థిరీకృతమితి భావః. వస్త్వస్తీ మహీఘటత్వమితి శ్లోకద్వయస్యార్థమాహ— అఖిలజగదుపలబ్ధిప్రకారేణ చాపీతి - వస్త్వస్తీత్యత్ర - వస్త్వస్తి కిమిత్యాదిశ్లోకే, తస్యోత్తరపఠితమహీత్యత్ర చ - తదుత్తరపఠితమహీఘటత్వమిత్యాదిశ్లోకే చ, అఖిలజగదుపలబ్ధిప్రకారేణ చాపి, అస్య భేదాసత్తామేవోపపాద్య - అస్య బ్రహ్మణో భేదాసత్యత్వమేవోపపాద్యేత్యర్థః. అత్ర ప్రథమశ్లోకేన అర్థస్వభావ ఉక్తః, ద్వితీయేన ఉదాహరణం దర్శితమ్, తత్ర కుతో హి తత్త్వమ్ - ఏవం సతి కుతః పరమార్థ ఇత్యర్థః, కృత్స్నమపరమార్థత్వేన ఉపలబ్ధశ్చేత్, కథం తత్ర ప్రమాణమితి శఙ్కాయాముచ్యతే, స్వకమర్మ స్తిమితాత్మనిశ్చయైరితి - తత్త్వార్థనిశ్చయవిరోధికర్మవశాదిత్యర్థః. యద్వా న కేవలమాత్మవిద్భిరేవ అసత్యత్వముపలభ్యతే, అపి త్వజ్ఞైరపీతి భావః. న కేవలం శాస్త్రప్రమాణేన, లౌకికజడగ్రాహి ప్రమాణేనాపి తస్య మిథ్యాత్వం సిద్ధ్యతీత్యుక్తం భవతి, తస్మాన్న విజ్ఞానమృత ఇతి శ్లోకార్థమనాత్మభూతవిసజాతీయభేద నిషేధముపసంహరతీత్యాహ — ఇతరవిరహమితి - ఇహ ప్రక్రమోక్తమిమం బ్రహ్మణ ఇతరవిరహం తస్మా

న్నైత్యత్రిపద్యార్థః తదుపసంహృత్యేత్యన్వయః, విజ్ఞానమేకమితిశ్లోకార్థం సజాతీయరూపాత్మభేదనిషేధపరమ్, భేదదర్శనరూపాజ్ఞాననిమిత్తఞ్చ నిజకర్మేతిచ ప్రతిపాదయతీత్యాహ - విజ్ఞానమిత్యాద్యర్థే ఇతి - విజ్ఞానమిత్యాద్యర్ధే - విజ్ఞానమేకన్నిజకర్మభేదవిభిన్నచిత్తైర్బహుధాభ్యుపేతమ్, ఇతిశ్లోకార్ధే, జ్ఞానస్వరూపేభగవతితు— జ్ఞానస్వరూపేబ్రహ్మణితు, భిదాదృష్టిదాజ్ఞానమూలమ్ - భేదదర్శనహేతుభూతాజ్ఞానహేతుః, స్వంకర్మైవేతిచ - నిజంకర్మైవేతిచ, ఉక్త్వా - ప్రతిపాద్యేత్యర్థః. యోదేవాదిశరీరభేదహేతుః, సఏవేత్యేవకారాభిప్రాయః, యద్వాదేవాదిశరీరభేద ప్రతీతి హేతుకాజ్ఞానమాత్మనిదేవత్వా ద్యాకారారోపణరూపమ్, తస్యహేతుఃకర్మైవేత్యర్థః. అనాత్మన్యాత్మబుద్ధేరప్యజ్ఞానశబ్దవాచ్యత్వంయుక్తమ్ తస్యాపిమూలాజ్ఞానకార్యత్వాత్, శ్రూయతాఞ్చాప్యవిద్యాయాస్స్వరూపంకులనన్దన । అనాత్మన్యాత్మబుద్ధిర్యేతి తస్యాఅజ్ఞానపర్యాయావిద్యాశబ్దవాచ్యత్వాచ్చ, జ్ఞానంవిశుద్ధమితిశ్లోకార్థమాహ— తదన్వితి - తదను, తదనన్తరమ్, జ్ఞానమిత్యాదితఃశ్లోకాచ్చ - జ్ఞానంవిశుద్ధమిత్యాదిశ్లోకేన, మతిమయంబ్రహ్మరూపంవిశోధ్య - జ్ఞానరూపబ్రహ్మస్వరూపం పరిశోధ్యేత్యర్థః. శ్లోకార్థఃశ్రుతప్రకాశికాయాముక్తోద్రష్టవ్యః, సద్భావఇత్యాదిశ్లోకస్యార్థమాహ - ఉపరిచేతి- ఉపరిచ - ఊర్ధ్వఞ్చ, సద్భావఇత్యాదిపద్యే సద్భావఇత్యాదిశ్లోకే, జ్ఞానంసత్యమ్ జ్ఞానస్వరూపం బ్రహ్మైవసత్యమ్, నచాన్యత్ - ఇతరన్నసత్యమిత్యర్థః. ఇహభువనేసత్యతాపునః, వ్యాహృతౌ - వ్యవహారదశాయామ్, నతుపరమార్థదశాయామిత్యర్థః. ఇత్యేవమ్ - ఇత్యేవంప్రకారేణ, అయఞ్చఏతత్తుయత్సం వ్యవహారభూతన్తత్రాపిచోక్తంభువనాశ్రితన్త ఇత్యస్యార్థః. తత్వంతవకథితమ్ - తాత్వికా

కారస్తవమయాప్రతిపాదితః, సద్భావఏవంభవతో మయోక్త ఇత్యస్యార్థోఽయమ్, ఇత్యత్రఉపదేశోజ్ఞాయత ఇత్యన్వయః, ఇత్యస్మిన్ప్రకరణే ఉపదేశోదృశ్యత ఇత్యర్థః.

శ్రీ॥ నైతదేవమ్, అత్ర భువనకోశస్య విస్తీర్ణం స్వరూపముక్త్వా పూర్వమనుక్తంరూపాన్తరం సంక్షేపతః శ్రూయతామిత్యారభ్యఅభిధీయతే, చిదచిన్మిశ్రేజగతి చిదంశోవాఙ్మనసాగోచరస్వసంవేద్యస్వరూపభేదోజ్ఞానైకాకారతయా అస్పృష్టప్రాకృతభేదోఽవినాశిత్వేన అస్తిశబ్దవాచ్యః, అచిదంశస్తు చిదంశకర్మనిమిత్తపరిణామభేదో వినాశీతినాస్తిశబ్దాభిధేయః, ఉభయస్తుపరబ్రహ్మభూతవాసుదేవశరీరతయా తదాత్మకమితి ఏతద్రూపసంక్షేపేణాత్రాభిహితమ్,

శ్లో॥ ఏవన్నైతత్పురాణేత్రఖలు భువనకోశస్య
విస్తీర్ణముక్త్వారూపం ప్రాక్ శ్రూయతామిత్య
కథితమితరత్ప్రోచ్యతేసంగ్రహేణ । వాక్చేతోఽ
గోచరోస్మిన్జగతిహి చిదచిన్మిశ్రితేస్వైకవేద్యో
జ్ఞానైకాకారతాతః ప్రకృతిగతభిదాస్పర్శహీనోఽ
వినాశీ ॥ ॥ ॥

వాచ్యోస్త్యుక్త్యైశ్చిదంశో భవతితదచిదంశస్తునాశీచిదం
శస్థైనాయంకర్మణావైవివిధపరిణతి నాస్తిశబ్దాభి
ధేయః । దేహత్వాత్ప్రోక్తమేతద్ద్వయమపిభగవ
ద్వాసుదేవస్యరూపం సంక్షేపేణోపదిష్టం సదితినక
థితంజ్ఞానమాత్రంతథాహి ॥ ॥ ॥

అ॥ ఏతావతావిష్ణుపురాణే జ్యోతీంషీత్యారభ్య అస్మిన్ప్రకరణే సద్భావఏవమిత్యన్తేన ప్రపఞ్చస్యాసత్యత్వన్తన్మూలభూత

బ్రహ్మజ్ఞానఞ్చ ప్రతీయత ఇతి శఙ్కితురభిప్రాయః, పరిహరతి - ఏవ న్నేతి—

టీ॥ నైతదేవమిత్యన్వయః, నైతదేవమ్ - చిన్మాత్రబ్రహ్మణోఽవిద్యాసంబన్ధిత్వమ్, అవిద్యాకల్పితత్వేన ప్రపఞ్చస్య మిథ్యాత్వం యదుక్తమ్, న తత్ప్రామాణికమిత్యర్థః, తథా సతి అర్థవిరోధాత్ శాస్త్రతాత్పర్యవిరోధాత్, అశేషమూర్తిర్భగవానిత్యాదిపదానాం లాక్షణికత్వాపాతాత్, ప్రపఞ్చధర్మిగ్రాహకప్రమాణ విరోధాత్, శ్రుతేస్సవిశేషవస్తుపరత్వోపపాదనేన స్మృతేస్తద్విరుద్ధార్థపరత్వాపాతాత్, పూర్వోత్తరతర్క విరోధాచ్చ, అత్ర అర్థవిరోధో నామ సర్వజ్ఞత్వాదిగుణకస్య అజ్ఞానాదిప్రసక్తిః, అవిద్యాయా ఆశ్రయతిరోధానాద్యనుపపత్తిశ్చ, ప్రపఞ్చస్య విస్తరేణ ప్రతిపాదనవైయర్థ్యం ప్రకరణవిరోధః, అన్యత్తు స్పష్టమ్, చిదచిద్వివేకోఽత్ర క్రియత ఇత్యభిప్రేత్య తదనుగుణసంగతిమాహ - అత్రఖల్వితి - అత్ర అస్మిన్ ద్వితీయాంశే, భువనకోశస్య విస్తీర్ణం రూపముక్తమితి యోజనా, విస్తీర్ణశబ్దేన స్థౌల్యం వివక్షితమ్, సంసృష్టస్థూలరూపముక్త్వాఽవియుక్తం సూక్ష్మరూపముచ్యత ఇతి భావః, ఉత్తరత్ర మిథ్యాత్వం వివక్షితశ్చేత్ పూర్వం విస్తరేణ కథనమనుపపన్నమ్, న హి పూర్వమేవ భ్రాన్తస్య భ్రమాన్తరాపాదనం కార్యమ్, తస్మాత్పూర్వం విస్తరేణ భువనకోశస్య కథితత్వాన్న మిథ్యాత్వం వక్ష్యత ఇతి భావః, ప్రాక్కథితమితరద్రూపమ్, శ్రూయతామితి - శ్రూయతామిత్యనేన, సంగ్రహేణ - సంక్షేపతః - ప్రోచ్యతే - ప్రతిపాద్యత ఇత్యర్థః. మిథ్యాత్వవ్యతిరేకేణ వక్తవ్యం సకలముక్తమ్, తస్మాత్, అనుక్తం వక్తవ్యం రూపాన్తరన్నామ మిథ్యాత్వమ్, నాన్యదితి శఙ్కాయాం మిథ్యాత్వం వినా అనుక్తరూపాన్తరమాహ - వాక్చేతోఽగోచర ఇతి - అస్మిన్ చిదచిన్మిశ్రితే జగతి

వాక్చైతోఽగోచరః - వాఙ్మనసాగోచరః - స్వైకవేద్యః స్వయం
ప్రకాశః, జ్ఞానైకాకారతాతః - జ్ఞానైకాకారత్వేన, ప్రకృతిగతభిదా
స్పర్శహీనః, ప్రకృతినిష్ఠదేవత్వాది భేదసంబన్ధరహితః - అవినాశీ-
నాశశూన్యః, అస్త్యుక్తైర్వాచ్యః - అస్తీత్యుక్తిప్రతిపాద్యః చిదం
శో భవతి - తదచిదంశస్తు, నాశీ - నాశసహితః, చిదంశస్థైనకర్మణా
చిదంశనిష్ఠేనపుణ్యపాపాత్మకకర్మణా, వివిధపరిణతిః- దేవమనుష్యా
దిశరీరరూప వివిధపరిణామయుక్తః, నాస్తిశబ్దాభిధేయః- నాస్తీత్యు
క్తివాచ్యః, ఏతద్ద్వయమపి - చేతనాచేతనాత్మకమిదంవస్తుద్వయమపి
భగవద్వాసుదేవస్య - భగవతో వాసుదేవస్య, దేహత్వాత్ - శరీర
త్వాత్, రూపం రూపమితిప్రతీతమ్, సంక్షేపేణఉపదిష్టమ్ - సంక్షే
పేణప్రతిపాదితమ్, జ్ఞానమాత్రంసదితినకథిత మిత్యన్వయః, ఏతదుప
పాదయతి - తథాహీత్యాదినా.

శ్రీ ॥ తథాహి యదమ్బువైష్ణవఃకాయస్తతోవిప్రవసున్ధరా
పద్మాకారాసముద్భూతాపర్వతాబ్ధ్యాది సంయుతా) త్యమ్బునోవిష్ణో
శ్శరీరత్వేన అమ్బుపరిణామభూతం బ్రహ్మాణ్డమపివిష్ణోఃకాయః, తస్యచ
విష్ణురాత్మేతి సకలశ్రుతిగతతాదాత్మ్యోపదేశోపబృంహణ రూపస్య
సామానాధికరణ్యస్య జ్యోతీంషివిష్ణురిత్యారభ్యవక్ష్యమాణస్య శరీ
రాత్మభావఏవనిబన్ధనమిత్యాహ - అస్మిఞ్శాస్త్రేపూర్వమప్యేతదస
కృదుక్తమ్, తానిసర్వాణితద్వపుః * తత్సర్వంవైహరేస్తనుః * సఏ
వసర్వభూతాత్మావిశ్వరూపోయతోఽవ్యయఇతి) * తదిదంశరీరాత్మ
భావాయత్తంతాదాత్మ్యం సామానాధికరణ్యేన వ్యపదిశ్యతేజ్యోతీం
షివిష్ణురితి - అత్ర అస్త్యాత్మకన్నాస్త్యాత్మకఞ్చ జగదన్తర్గతంవస్తు
విష్ణోఃకాయతయా విష్ణ్వాత్మకమిత్యుక్తమ్, ఇదమస్త్యాత్మకమ్, ఇద
న్నాస్త్యాత్మకమ్, అస్యచనాస్త్యాత్మకత్వే హేతురయమిత్యాహ—

జ్ఞానస్వరూపో భగవాన్ యతోఽసావితి, అశేషక్షేత్రజ్ఞాత్మనా అవస్థిత స్య భగవతోఽజ్ఞానమేవ స్వాభావికంరూపమ్, నదేవమనుష్యాదివస్తు రూపమ్, యతఏవమ్, తతఏవాచిద్రూపదేవమనుష్య శైలాబ్ధిధరాద యశ్చతద్విజ్ఞానవిజృమ్భితాః, తస్యచజ్ఞానైకాకారస్య సతోదేవాద్యా కారేణస్వాత్మవైవిధ్యానుసన్ధానమూలాః, దేవాద్యాకారానుసన్ధాన మూలకర్మమూలాఇత్యర్థః, యతశ్చ అచిద్వస్తుక్షేత్రజ్ఞకర్మా నుగుణపరిణామాస్పదమ్. తత స్తన్నాస్తిశబ్దాభిధేయమ్, ఇతరదస్తిశ బ్దాభిధేయమిత్యర్థాదుక్తంభవతి, తదేవవివృణోతి - యదాతుశు ద్ధన్నిజరూపీతి - యదైతద్జ్ఞానైకాకారమాత్మవస్తు, దేవాద్యాకారే ణస్వాత్మనివైవిధ్యానుసన్ధానమూల సర్వకర్మక్షయాన్నిర్దోషం పరిశుద్ధన్నిజరూపిభవతి, తదాదేవాద్యాకారైరైకీకృత్య ఆత్మకల్పనా మూలకర్మఫలభూతా స్తద్భోగార్థావస్తుషువస్తుభేదా నభవన్తి యేదేవాదిషువస్తుషు ఆత్మతయాఽభిమతేషు భోగ్యభూతాదేవమను ష్యశైలాబ్ధి ధరాదివస్తుభేదాః, తేతన్మూలకర్మసునష్టేషు నభవన్తీతి అచిద్వస్తునః కాదాచిత్కావస్థావిశేషయోగితయా నాస్తిశబ్దాభిధే యత్వమ్, ఇతరస్యసర్వదానిజసిద్ధజ్ఞానైకాకారత్వేన అస్తిశబ్దాభిధే యత్వమిత్యర్థః. ప్రతిక్షణమన్యథాభూతతయా కాదాచిత్కావస్థా యోగినోఽచిద్వస్తునో నాస్తిశబ్దాభిధేయత్వమేవేత్యాహ - వస్త్వ స్తికిమితి - అస్తిశబ్దాభిధేయోహి ఆదిమధ్యపర్యన్తహీనస్సతతైక రూపః పదార్థః. తస్యకదాచిదపినాస్తిబుద్ధ్యనర్హత్వాత్, అచిద్వ స్తుకిఞ్చిత్ క్వచిదపితథాభూతన్నదృష్టచరమ్, తతఃకిమిత్యత్రాహ— యచ్చాన్యథాత్వమితి - యద్వస్తుప్రతిక్షణమన్యథాత్వం యాతితదు త్తరోత్తరావస్థాప్రాప్త్యా పూర్వపూర్వావస్థాంజహాతీతి తస్యపూర్వా వస్థస్య ఉత్తరావస్థాయాన్న ప్రతిసన్ధానమస్తి, అతస్సర్వథాతస్య

నాస్తిశబ్దాభిధేయత్వమేవ, తథాహ్యుపలభ్యత ఇత్యాహ - మహీఘ
టత్వమితి - స్వకర్మణా - దేవమనుష్యాదిభావేన, స్తిమితాత్మనిశ్చ
యైః - స్వభోగ్యభూతమచిద్వస్తుప్రతిక్షణమన్యథాభూతమాలక్ష్యతే-
అనుభూయత ఇత్యర్థః, ఏవంసతికిమప్యచిద్వస్త్వస్తిశబ్దార్హమా
దిమధ్యపర్యన్తహీనం సతతైకరూపమాలక్షితమస్తికిమ్, నహ్యస్తీత్య
భిప్రాయః, యస్మాదేవమ్, తస్మాత్ జ్ఞానస్వరూపాత్మవ్యతిరిక్తమచిద్వస్తు
కదాచిత్ క్వచిత్ కేవలాస్తిశబ్దవాచ్యన్న భవతీత్యాహ - తస్మాన్న
విజ్ఞానమృతఇతి - ఆత్మాతు సర్వత్ర జ్ఞానైకాకారతయా దేవాదిభేద
ప్రత్యనీకస్వరూపోపి దేవాదిశరీరప్రవేశహేతుభూతస్వకృత వివిధ
కర్మమూల దేవాదిభేదభిన్నాత్మబుద్ధిభిస్తైనతైనరూపేణ బహుధా
అనుభూయతఇతి తద్భేదానుసన్ధానన్నాత్మస్వరూపప్రయుక్తమి
త్యాహ - విజ్ఞానమేకమితి - ఆత్మస్వరూపన్తు కర్మరహితమ్, తతఏవ
మలరూపప్రకృతిస్పర్శరహితమ్, తతశ్చ తత్ప్రయుక్తశోకమోహ
లోభాద్యశేషహేయగుణాసంగి, ఉపచయాపచయానర్హతయావి
కమ్, తతఏవసదైకరూపమ్, తచ్చవాసుదేవ శరీరమితి తదాత్మకమ్
అతదాత్మకస్యక్వచిదప్యభావాదిత్యాహ- జ్ఞానంవిశుద్ధమితి - చిదంశ
స్సదైకరూపతయా సర్వదాఽస్తిశబ్దవాచ్యః, అచిదంశస్తుక్షణపరిణా
మిత్వేన సర్వదానాశగర్భఇతి - సర్వదానాస్తిశబ్దాభిధేయః, ఏవం
రూపచిదచిదాత్మకంజగద్వాసుదేవ శరీరన్తదాత్మకమితి జగద్యాథా
త్మ్యంసమ్యగుక్తమిత్యాహ - సద్భావఏవమితి - అత్రసత్యమసత్య
మితి యదస్తియన్నాస్తీతి ప్రక్రాన్తస్యోపసంహారః, ఏతత్ జ్ఞానైకా
కారతయాసమమ్ అశబ్దగోచరస్వరూపభేదమేవ అచిన్మిశ్రింభునా
శ్రితందేవమనుష్యాదిరూపేణ సమ్యగ్వ్యవహారార్హభేదంయద్వర్త
తే, తత్రహేతుః కర్మైవేత్యుక్తమిత్యాహ - ఏతత్తుయదితి - తదే

వవివృణోతి - యజ్ఞైః పశుభిరితి. జగద్వ్యాప్త్యజ్ఞానప్రయోజనమ్మో క్షోపాయయుక్తమిత్యాహ - యస్యైతదితి - అత్ర నిర్విశేషే పరే బ్రహ్మణి తదాశ్రయే సదసదనిర్వచనీయే చాజ్ఞానే జగతస్తత్కల్పితత్వే ఽనుగుణం కిఞ్చిదపి పదన్న దృశ్యతే;

శ్లో॥ విష్ణోః కాయో యదమ్బ్వత్యభిహితమిహ హి ప్ర
జ్వలం తద్వికారో బ్రహ్మాణ్డాఖ్యస్య కాయః స చ భవతి
తదాత్మేతి సర్వశ్రుతిస్థః । సర్వం ఖల్వేవ తదాత్మ్యం
సకలమితి తథా తత్త్వమస్యాదిరూపా యస్తాదాత్మ్యోప
దేశోఽఖిలజగతి పరబ్రహ్మణస్సంప్రవృత్తః ॥ ॥

జ్యోతీంషీత్యాదిపౌరాణికవచనమిదం వ్యాకృతిస్తస్య తత్త్రైలోక్యోక్త్యావ్యక్తిర్విష్ణోర్జగత ఇహ శరీరాత్మభావప్ర నిదానమ్ । శాస్త్రేఽస్మిన్ ప్రాగపీదన్త్వ సకృదభి హితన్తద్వపూంషి సర్వాణీత్యాదౌ స్పష్టమేతత్సమ గణిపిం సపవేతి చాన్యత్రచైతత్ ॥ ॥ ॥

జ్యోతీంషీత్యస్య విష్ణోర్జగత ఇహ శరీరాత్మభావ స్వభావాయత్తం బ్రూతే సమానాధికరణవిధయా త్వైవ తదాత్మ్యఞ్చాన్యత్ । లోకే తాత్స్వాత్మకం యద్ధరితనురఖిలం యచ్చ నాస్త్యాత్మ కన్తత్ప్రకం వి ష్ణ్వాత్మకం వై న పునరనృత తాన్యస్య విష్ణోరిహోక్తా ॥

ఏతత్త్వస్వాత్మకం స్యాదిదమిహ తు భవేద్వస్తునాస్త్యా త్మకన్తన్నాస్త్యాత్మత్వే చ హేతుః పునరయమితి వైవ క్తిరాస్యాత్ర కస్మిన్ । శ్లోకే జ్ఞానస్వరూపేత్యఖిలవిధ

శరీర్యాత్మనాఽవస్థితస్య స్వం రూపం జ్ఞానమేవేశితు
రితరదిదన్నైవదేవాదిరూపమ్ ॥ ॥ ॥

యస్మాదేవం తతోఽచిన్మయసురమనుజాఖ్యాదిభిర్భూ
మ్యాదయుశ్చైశ్చ తద్విజ్ఞానాద్విధాభిర్జగతి బహువి
ధాభిః పరం జృమ్భితాస్తే । తస్యజ్ఞానైకరూపస్య తు
సురమనుజాద్యాత్మనా స్వాత్మనస్స్యాద్వైవిధ్యజ్ఞాన
మూలాస్సురనృముఖవిధాభానకృత్కర్మమూలాః ॥

ఇత్యర్థో జీవకర్మానుగుణపరిణతీ దన్త్వవిద్వస్తు
యత్తన్నాస్త్యుక్తైర్వాచ్యమస్మాదితరదిహ భవత్యస్తి
శబ్దాభిధేయమ్ । ఇత్యర్థాదుక్తమేతద్విశదయతి
యదాత్విత్యదోఽస్యార్థ ఏవ జ్ఞానైకాకార ఆత్మా
భవతి ఖలు యదా వీతదోషో విశుద్ధః ॥ ॥ ॥

దేవాద్యాకారతస్స్వాత్మని వివిధభిదారోపహేతు
స్స్వకీయం పుణ్యాపుణ్యాఖ్యమాసాదితమఖిల విధం క
ర్మయత్తత్క్షయేణ । స్వం రూపం ప్రాప్య దేవాది
కతనుషు తదాత్మైకతా కల్పనాకృత్కర్మార్థాః
కర్మభోగార్థమిహ సముదితా వస్తుభేదా న సన్తి ॥

దేవాదిష్వేషు దేహేష్వభిమతివిషయే ష్వాత్మబుద్ధ్యా
జనానాం యే భోగ్యా దేవ మర్త్యాచలజలధి ధరణ్యా
దివస్తుప్రభేదాః । తేనైతన్మూలకర్మక్షయ ఇహ న
భవన్తీత్య చిద్వస్తుకాదాచిత్కావస్థావిశేషాన్విత
మితి కథితం నాస్తిశబ్దాభిధేయమ్ ॥ ॥ ॥

అన్యస్యాశేషకాలేష్వపిచ నిజలసత్త్వం విదేకాకృతిత్వాదస్తీత్యుక్త్యైవవాచ్యత్వమితి సముదితశ్లోకనిష్కృష్టభావః । కాదాచిత్కీహ్యా చిద్వస్తునీభవతిదశానుక్షణంభిద్యమానే నాస్తీత్యుక్త్యైవ వాచ్యస్తదితివదతివ స్త్విత్యుపరిమ్యుపద్యే ॥ ॥ ॥

అస్తీత్యుక్త్యాన బోధ్యోభవతి జననమధ్యాన్తహీనస్సదైకస్వాభావ్యోయః పదార్థస్సకృదపిచ యతో నాస్తిబుద్ధేరనర్హః । నైవాచిద్వస్తు కిఞ్చిత్క్వచిదపిచ తథాభూతమాలక్ష్యతే కిన్తస్మాదిత్యతోనోక్తం యదితిభవతి యచ్చాన్యథానుక్షణన్తత్ ॥ ॥

స్వావస్థాం పూర్వపూర్వాం త్యజతిఖలు దశాముత్తరాముత్తరాఞ్చ ప్రాప్యాస్య ప్రాగ్దశస్యావగతిరిహాతు నైవోత్తరస్యాం దశాయామ్ । నాస్తీత్యుక్త్యైవవాచ్యం సతతమిదమతో దృశ్యతే హ్యేవమేవేత్యాహశ్లోకమహీత్యాదిక ఇహసురమతార్యది భావస్సక్రమః ॥ ॥ ॥

భాగ్యాచిత్ వస్తుతేనపరిమితహీత ఇహ యస్స్వాత్మనో నిశ్చయస్తద్యుక్తైరాలక్ష్యతేను క్షణమితరతయాదృశ్యమిత్యేతదర్థః । ఏవంసత్యస్తికింవస్త్వచిదిహ తుకిమప్యస్తిశబ్దప్రయోగస్యార్హం దృష్టం సదైకప్రకృతిజగతియచ్చాదిమధ్యాన్తహీనమ్ ॥ ॥ ॥

నైవేత్యస్యాభిసన్ధిర్భవతిహి యతఏవ న్తతో జ్ఞానరూ
పాత్మాన్యాచిద్వస్తునశ్చాపిచవదతి కదాప్యస్తివాకే–
వలైతత్ । ఇత్యేవంప్రాహతస్మాదితిసురమనుజత్వా
దిభేదానుపేతోఽప్యాత్మాసర్వత్ర బుద్ధ్యాకృతిరపిసుర
మర్త్యాదిదేహప్రవేశే ॥ ॥

హేతుయత్కర్మనైజం వివిధమనుగుణైస్తస్య దే
వాదిభేదైర్భిన్నస్స్వీయాత్మధీభిర్బహువిధ ఉపలబ్ధ
స్సతత్తద్విధాభిః । ఇత్యేషాభేదబుద్ధిర్భవతిహి నిజా
త్మస్వరూపప్రయుక్త్యాహోతార్థేతు విజ్ఞానమితి
భవతిచాత్మస్వరూపంవిశుద్ధమ్ ॥ ॥

కర్మోపేతమ్మలాత్మ ప్రకృతిసమవధానోజ్ఝితశ్చ
తత్త్వైస్తజ్జన్యైశ్శోక మోహాదిభిరఖిలవిధైర్హేయ
ధర్మైరసఙ్గీ । ఏకస్నోపేతమంశైరుపచయవిరహో
ద్ధ్రాసతశ్చోజ్ఝితత్వాత్తస్మాదేవైకరూపం సతతమభి
మతం వాసుదేవాత్మకన్తత్ ॥ ॥

తద్రూపత్వాద్యతోఽన్యన్నకిమపి జగతీహాస్తివై వాసు
దేవాదిత్యాహ జ్ఞానమిత్యాదితఇహతు సదైక
స్వభావశ్చిదంశః । అస్తీత్యుక్త్యైవబోధ్యస్సతత
మయమతస్సన్తతన్నాస్తిబుద్ధ్యాబోధ్యోఽన్యోయోఽ
చిదంశఃక్షణపరిణతిమాన్నాశగర్భస్సదేతి ॥ ॥

ఏవంరూపంజగచ్చిత్తదితరదఖిలం వాసుదేవస్యరూ
పం తస్మాత్ప్రాదర్శితేనాత్మవదితికథితంసాధ్విదంవస్తు
తత్త్వమ్ । ఇత్యేవంప్రాహసద్భావఇతి యదుదితం

ప్రక్రమే స్తీతినా స్తీత్యుక్త్యాసత్యేత్య సత్యేతి ప్రవచన
ఇహాస్యోపసంహారపక్షః ॥ ॥ ॥

జ్ఞానైకాకారతాతస్సదృశమిదమేవావచో వేద్యభేద
మ్మిశ్రాచిద్వాచ్యభేదం భువనగమమురాద్యాకృతిత్వే
నసమ్యక్ । హేతుః కర్మైవచాస్మిన్నితితు కథిత
మిత్యాహ బాధార్థపరస్మిన్నేతత్త్రివృత్యస్యయజ్ఞః పశు
రితివివృతియుజ్జగత్తత్త్వముక్తమ్ ॥ ॥ ॥

మోక్షోపాయ ప్రయత్నోఽస్యతుమతి ఫలమిత్యా
హయచ్చేతివద్యైన్యోక్తిః కాపిచాలక్ష్యత ఇహతు
పరబ్రహ్మణీత్యుక్తభేదే । అజ్ఞానేతద్గతేవాతవసదసద
నిర్వాచ్యరూపే ప్రపఞ్చస్యాప్యైతత్కల్పితత్వేఽ
నుగుణమిహాపదంవాపిసంద్రృశ్యతేఽత్ర ॥ ౫-౫ ॥

అ॥ జ్యోతీంషీత్యాది శ్లోకానాం పరోక్తార్థపరత్వంవ్యుద
స్య సిద్ధాన్తానుసారేణార్థాన్తరపరత్వం ప్రతిపాదయిష్యన్ తత్ర ప్రథ
మశ్లోకే బాధార్థసామానాధికరణ్యపరత్వం జగద్బ్రహ్మణోః పరోక్త
న్నిరాకృత్య శరీరాత్మభావ నిబన్ధనసామానాధికరణ్యం వక్ష్యన్ శరీ
రాత్మభావో జగతో బ్రహ్మణశ్చ యది ప్రామాణికస్స్యాత్తదైవ తన్నిబన్ధ
నంసామానాధికరణ్యముపపన్నమ్, తత్రైవకింప్రమాణమ్, తస్య
ప్రామాణికత్వేపి తన్నిబన్ధన సామానాధికరణ్యేన బ్రహ్మణో జగత
శ్చాత్రప్రతిపాదనే కింప్రయోజనమితిచాశఙ్కాయాం మత్రైవవిష్ణు
పురాణే యదమ్బువైష్ణవః కాయ ఇత్యాదినా జలస్యవిష్ణుశరీరత్వప్ర
తిపాదనేన తద్వికారభూత బ్రహ్మాణ్డాదికృత్స్నపదార్థస్య తచ్ఛరీర
త్వంసిద్ధమ్, అస్యచవిష్ణుపురాణస్య ఉపనిషదుపబృంహణత్వేన ఉప

నిషది సర్వంఖల్విదంబ్రహ్మేత్యాదినా ప్రతిపాదితస్య జగద్బ్రహ్మణో రైక్యోపదేశస్య విశదీకారఏవ అత్రత్యశరీరాత్మభావనిబన్ధన సామానాధికరణ్యస్య జగద్బ్రహ్మణోర్వివక్షితస్య ప్రయోజనమితిచాహ — విష్ణోః కాయ ఇతి —

టీ ॥ సర్వశ్రుతిస్థః - సర్వశ్రుతిషుప్రతీయమానః, సర్వం ఖల్వేతదాత్మ్యం సకలమితి - సర్వంఖల్విదంబ్రహ్మ, ఐతదాత్మ్యమిదం సర్వమిత్యాకారకః యః, అఖిలజగతి పరబ్రహ్మణస్తాదాత్మ్యోపదేశస్సంప్రవృత్తః, తత్రైత్యైక్యోక్తౌ, విష్ణోర్జగతశ్శరీరాత్మభావో నిదానం వక్తీత్యన్వయః, సచశరీరాత్మభావః, కథంసిద్ధ్యతీత్యాశఙ్కాయాం విష్ణోః కాయ ఇత్యారభ్య సచభవతితదాత్మ్యేత్యన్తేన తత్ర ప్రమాణముక్తమ్, ఇహహి - అస్మిన్పురాణేహి, ప్రాక్ - పూర్వమ్, యదమ్బ్వవతి - యదమ్బువైష్ణవఃకాయ ఇతి, జలంవిష్ణోః కాయో౽భిహితమ్, విష్ణుశరీరంప్రతిపాదితమ్, తావతా జలస్యవిష్ణుశరీరత్వసిద్ధావపికృత్స్నస్య జగతస్తచ్ఛరీరత్వం కథంసిద్ధ్యతీత్యాశఙ్కాయాం బ్రహ్మాండస్య జలవికారత్వేన తస్యాపితచ్ఛరీరత్వసిద్ధ్యా జగతస్తచ్ఛరీరత్వసిద్ధిరితి బ్రహ్మణోజగచ్ఛరీరిత్వంసిద్ధ్యతీత్యాహ - తద్వికార ఇత్యారభ్య సచభతితదాత్మ్యేత్యన్తేన-

నకేవలం యదమ్బువైష్ణవః కాయ ఇత్యత్రైవ జగతో బ్రహ్మశరీరత్వప్రతీతిః, అస్మిన్శాస్త్రేబ్రహ్మణోజగదాత్మత్వం (తానిసర్వాణితద్వపుః, తత్సర్వంవైహరేస్తనుః, సఏవసర్వభూతాత్మావిశ్వరూపోయతో౽వ్యయః) ఇత్యాదిషు అసకృత్ప్రాగభిహితమిత్యాహ- శాస్త్రే౽స్మిన్నితి-

శరీరాత్మభావంబ్రహ్మణోజగతశ్చ సామానాధికరణ్యోనోక్తౌ నిదానం ప్రతిపాద్య తన్నిబన్ధనసామానాధికరణ్యపరత్వంజ్యోతీం

షీత్యాదేః శ్లోకస్య, నతు బాధార్థసామానాధికరణ్యపరత్వమిత్యాహ జ్యోతీంషీతి.

అస్మిన్ శ్లోకే యదస్తి యన్నాస్తి చేతి అస్త్యాత్మకస్య నాస్త్యాత్మకస్య చ కృత్స్నస్య వస్తునో విష్ణ్వాత్మకత్వం ప్రతీయతే, అస్త్యాత్మకం వస్తు కీదృశమ్, నాస్త్యాత్మకఞ్చ వస్తు కీదృశమ్, తయోరస్త్యాత్మకత్వే నాస్త్యాత్మకత్వే చ కో హేతురిత్యాశఙ్కాపరిహారపరతయా జ్ఞానస్వరూప ఇత్యాద్యుత్తరశ్లోకమవతార్య శ్లోకార్థమాహ - ఏతత్త్వస్త్యాత్మకమిత్యాదినా శ్లోక ఇతి. జ్ఞానస్వరూప ఇతి శ్లోకే, అఖిలవిధశరీరాత్మనాఽవస్థితస్య అఖిలజీవాన్తర్యామితయా అవస్థితస్య, ఈశితుః - పరమపురుషస్య స్వంరూపమ్ - స్వకీయరూపమ్, జ్ఞానమేవ, ఇతరదిదం దేవాదిరూపమ్ నైవ - రూపమిత్యనుషఙ్గః, నైవ రూపమిత్యర్థః. జ్ఞానస్వరూప ఇత్యనేన జ్ఞానం స్వరూపమితి లబ్ధమ్, అశేషమూర్తిః న తు వస్తుభూత ఇత్యనేన ఇతరన్న రూపమితి లబ్ధమ్,

తతో హి శైలాబ్ధిధరాదిభేదానిత్యాదేరర్థమాహ - యస్మాదేవమితి - శలాబ్ధిధరాదిభేదాన్ విజ్ఞానవిజృమ్భితాని జానీహీత్యనేన ఫలితం హేతుహేతుమద్భావం వివృణోతి — అచిన్త్యేతి - అచిన్త్యసురమనుజాబ్ధ్యద్రిభూమ్యాదయశ్చ — ఏతద్విజ్ఞానాత్ జగతి బహువిధాభిర్విధాభిస్తైర్జృమ్భితా ఇత్యన్వయః, విజ్ఞానశబ్దం వ్యాచష్టే - తస్యేతి - జ్ఞానైకరూపస్య సతస్తస్య స్వాత్మనస్సురాద్యాత్మనా వైవిధ్యజ్ఞానమూలా ఇతి యోజనా, విజ్ఞానం వివిధజ్ఞానమ్, కథం శైలాబ్ధిధరాదిభేదస్య వైవిధ్యానుసన్ధానమూలత్వమ్, నిజకర్మభేదవిభిన్నచిత్తైః స్వవర్కర్మక్షయ ఇతి కర్మమూలత్వేన వక్ష్యమాణత్వాత్ కర్మైవ హి మూలమిత్యత్రాహ - సురేతి - వైవి

ధ్యానుసన్ధానస్య దేవాదిభేదహేతుత్వం సద్వారకమ్, ఉపరితనగ్రన్థైకార్థ్యాత్, (అవిద్యాసఞ్చితం కర్మ । బాహ్యాకర్మ ప్రతిపన్నిజః । భూపై తేకర్మయోనయః, ఇత్యేవమాదివచనాన్తరాచ్చ. సురనృముఖవివిధాభానకృత్ దేవమనుష్యాదిభేద జ్ఞానహేతుభూతం యత్కర్మ, తన్మూలాః - తన్మూలకా ఇత్యర్థః.

ఇత్యర్థ ఇతి - విజ్ఞానవిజృమ్భితానీత్యన్తస్య అర్థ ఇత్యర్థః, ఏతావతా ప్రాగుక్తశఙ్కాయాః కః పరిహార ఇత్యత్రాహ — జీవకర్మానుగుణపరిణతీతి - ఇదముచిద్వస్తు యత్ - యతః, జీవకర్మానుగుణపరిణతి - జీవకర్మానురూపపరిణామవిశిష్టమ్, తత్ - తతః, నాస్త్యుక్తైర్వాచ్యమ్ - నాస్తిశబ్దస్య వాచ్యమ్, విజ్ఞానవిజృమ్భితానీత్యనేన నాస్తిశబ్దవాచ్యత్వం ఫలితమ్ అనేన నాస్తిశబ్దార్థః క ఇత్యాకాంక్షాపరం పూరితా, అస్తిశబ్దార్థః క ఇతి జిజ్ఞాసాపరం తదపస్థైవేత్యత్రాహ - అస్మాదితరదితి - ఇహ — అస్మిన్ ప్రపఞ్చే, అస్మాదితరత్ - నాస్తిశబ్దవాచ్యాదితరత్, అర్థాత్ పరిశేషాత్. అస్తిశబ్దాభిధేయముక్తమితి యోజనా, ఏతద్విశదయతీతి - యదాత్విత్యదః - యదాత్విత్యాదిపద్యమ్, ఏతద్విశదయతి - విజ్ఞానవిజృమ్భితత్వమేవ వ్యతిరేకముఖేన వివృణోతీత్యర్థః. అస్య శ్లోకస్యార్థమాహ - అస్యార్థ ఇతి - అస్యార్థః - అస్యశ్లోకస్యార్థ ఇత్యర్థః, యదా ఏవ జ్ఞానైకాకార ఆత్మా స్వాత్మని, వివిధభేదారోపహేతుః, దేవత్వాదిభేదకాకారభ్రమహేతుభూతమ్, స్వకీయమ్, ఆసాదితం యత్పుణ్యపాపాఖ్యం కర్మ తత్క్షయేణ - తన్నాశేన, స్వం రూపం ప్రాప్య - స్వాభావికం స్వస్వరూపం ప్రాప్య, వీతదోషః - నివృత్తదోషః, విశుద్ధో భవతి - పరిశుద్ధో భవతి, తదా - దేవాద్యా

కారతః, ఆత్మైకతాకల్పనా కృత్స్నమోహార్థాః, స్వాత్మసఙ్కల్పోపహేతుభూతకర్మజన్యాః, ఇహ కర్మభోగార్థం సముదితాః — ఇహాపరిపక్వ కర్మఫలభోగార్థముత్పన్నాః, వస్తుభేదాః - దేవమనుష్యాచలాదిభేదాః, నసన్తీతి యోజనా, ఆత్మైకతాకల్పనాకృత్స్న-మోహార్థా ఇతీదం సంకల్పతరోః ఫలానీత్యస్య వివరణమ్, సమిత్యేకీకారే, ఏకీకృత్య ప్రతిసన్ధానమ్ సఙ్కల్పః,

ఉక్తమేవార్థం వివృణ్వన్ నాస్త్యాత్మకత్వే కో హేతురితి శఙ్కాయాః పరిహారత్వయం శ్లోక ఇత్యాహ - దేవాదిష్వితి- జనానామ్, ఆత్మబుద్ధ్యాభిమతివిషయేషు - స్వాత్మబుద్ధ్యా జ్ఞాయమానేషు, ఏషు - దేవాదిషు దేహేషు, యే భోగ్యాః, దేవమర్త్యశైలజలధిసరణ్యాదివస్తుప్రభేదాః - దేవమనుష్యాచలాదయో భేదాః, తే, తన్మూలకర్మజన్యే, నభవన్తీతి—నసన్తీత్యర్థః, ఇతి హేతౌ, కథితమచిద్వస్తు — కాదాచిత్కావస్థావిశేషాన్వితమితి నాస్తిశబ్దాభిధేయమితి యోజనా,

పరిశేషాదన్యస్య అస్తిశబ్దవాచ్యత్వమితి ప్రాగుక్తం వివృణోతి- అన్యస్యేతి - అన్యస్య-చిద్వస్తునః, అశేషకాలేష్వపి - సర్వకాలేష్వపి, నిజలసత్సంవిదేకాకృతిత్వాత్ స్వాభావికప్రకాశమాన జ్ఞానైకాకారత్వాత్, అస్తీత్యస్యైవ వాచ్యత్వమితి- సముదితశ్లోకనిష్కృష్టభావః- మిలితశ్లోకనిష్కృష్ట తాత్పర్యమిత్యర్థః. వస్త్వస్తి కిమిత్యాదిశ్లోకస్య అర్థమాహ- కాదాచిత్కీతి- అనుక్షణమ్- ప్రతిక్షణమ్, భిద్యమానే అన్యథాభూతే, అచిద్వస్తుని - అచిత్పదార్థే, హి - యతః, దశా అవస్థా, కాదాచిత్కీ - అసార్వకాలికీ, భవతి, తతః, తత్, నాస్తీత్యస్యైవ వాచ్యమ్, ఇతి వస్త్వస్తీత్యుపక్రమ్య పఠ్యత ఇతి తత ఇత్యస్య సాధ్యాహారేణాన్వయః,

తావతా అస్తిశబ్దబోధ్యత్వమచిద్వస్తునః, కుతో నాస్తీత్యత్ర
అస్తిశబ్దబోధ్యతా ప్రయోజకరూపాభావాత్ నాస్తీత్యభిప్రేత్య
తత్ప్రయోజకరూపమాహ - అస్తీత్యుక్తేరితి - జననమధ్యాన్త
హీనః - జననమధ్యాన్తరూపావస్థాత్రయరహితః, సదైకస్వభా
వ్యః - సదైకస్వభావయుక్తః, యః పదార్థః, సః, యాతస్మిన్నపి
నాస్తిబుద్ధ్యనర్హః. తతః, అస్తీత్యుక్త్యా బోధ్యో భవతి, ఉక్తాస్తి
బుద్ధిబోధ్యతా ప్రయోజకరూపమచిద్వస్తుని నాస్తీతి వదన్నుత్తరశ్లోక
మవతారయతి - నైవాచిద్వస్త్వితి - అచిద్వస్తు కించిత్ క్వచిదపి
తథాభూతం నైవాలక్ష్యతే, నియుక్తస్వభావయుక్తం న దృశ్యతే, తతః
కిమిత్యాశఙ్కాయాముత్తరశ్లోకోఽవతీర్ణ ఇత్యాహ — కిన్నస్యాదితి
కిన్నస్యాత్ - తతః కిమ్, ఇత్యత్రేతు - ఇత్యాశఙ్కాయామ్, యదిత్యు
క్తమ్ - యచ్చాన్యథాత్వమితి పద్యముక్తమ్, పద్యస్యార్థమాభా
సయతీతి - అనుక్షణమ్ - ప్రతిక్షణమ్, యత్ - యద్వస్తు, అన్యథా
భవతి, తత్ - తద్వస్తు ఉత్తరాముత్తరాఞ్చదశాం ప్రాప్య పూర్వం
పూర్వాం స్వావస్థాం త్యజతి - ఇహ - అస్మిన్ వస్తుని, ఉత్తరస్యాం ద
శాయామ్, ప్రాగ్దశస్య - పూర్వావస్థావిశిష్టస్య వస్తునః, నైవానుగతిః
నైవప్రతిసన్ధానమ్, అతః - ఇదమ్ - ఇదం వస్తు నాస్తీత్యుక్త్యైవ వా
చ్యమ్ - ఏతావతా శ్లోకార్థముక్త్వా ఉక్తార్థే నిదర్శనపరతయా
మహీఘటత్వమిత్యాదిశ్లోకః ప్రవృత్త ఇత్యాహ - దృశ్యతే హ్యేవ
మేవేత్యాహేతి - మహీత్యాదికే శ్లోకే, ఏవమేవ దృశ్యత ఇత్యాహే
త్యన్వయః, శ్లోకార్థోఽస్పష్ట ఇతి కృత్వా స్వకర్మస్థితిమిత్యత్ర
శ్చయోరిత్యస్య అర్థం వివక్షుస్తత్రత్యస్వకర్మశబ్దస్య అర్థమాహ
సురమర్త్యాదిభావస్వకర్మేతి - సురమర్త్యాదిభావః, జననమను
ష్యాదిశరీరప్రాప్తిః, స్వకర్మ - స్వకర్మశబ్దవాచ్యః, ఆయుర్వై
ఘృతమితివత్ - కార్యే కారణవ్యపదేశః,

స్తిమితాత్మనిశ్చయైరాలక్ష్యత ఇత్యస్యార్థమాహ - భోగ్యాచిద్వస్త్వితి - భోగ్యాచిద్వస్తు - కర్మఫలానుభవార్థముత్పన్నం యత్స్వకీయం భోగ్యమచిద్వస్తు, తేన ప్రతిహతః తేన కర్మణా ప్రతిషిద్ధః, స్వాత్మనో నిశ్చయో యైః, తద్వ్యక్తైః - తదుపేతైః పురుషైః, ఆలక్ష్యత ఇత్యస్య అర్థమాహ - ఆలక్ష్యత ఇతి - ఆలక్ష్యతే అనుక్షణమితరతయా దృశ్యమ్ - ప్రతిక్షణమన్యథాభావేన దృశ్యమ్, ఇత్యేతదర్థః. ఇత్యయమస్య శ్లోకస్య అర్థః. శ్లోకద్వయాభిప్రాయమాహ - ఏవం సతీతి - ఏవం సతి - అచిద్వస్తుని ప్రతిక్షణమన్యథాత్వేన దృశ్యమానే సతి, ఇహ జగతి - అస్మిన్ ప్రపఞ్చే, అచిద్వస్తుని కిమపి క్వచిత్, సదైకప్రకృతి - సదైకస్వభావమ్ - ఆదిమధ్యాన్తహీనమ్. ఆదిమధ్యాన్తరూప దశాత్రయరహితమ్, అస్తిశబ్దప్రయోగస్యార్హం దృష్టం కిమ్, నైవేతి - నైవ దృష్టమితి, అస్యాభిసన్ధిః - అస్య పూర్వశ్లోకసహితస్యాస్య శ్లోకస్య, అభిసన్ధిః - తాత్పర్యమిత్యర్థః. తస్మాన్న విజ్ఞానమృత ఇతి శ్లోకస్య ఉక్తార్థముపజీవ్య అర్థమాహ - భవతి హి యత ఏవమితి - యత ఏవం భవతి - తత ఇతి తస్మాదిత్యస్యార్థః, కేవలా అస్తివాక్ - కేవలోఽస్తీతి శబ్దః, కదాపి - క్వాపి జ్ఞానరూపాత్మాన్యాచిద్వస్తు, న వదతి - న ప్రతిపాదయతి, ఇత్యేవం తస్మాదితి ప్రాహ - తస్మాదితి పద్యార్థం ప్రతిపాదయతీత్యర్థః. అత్ర శ్లోకే అస్తీత్యస్య అస్తిశబ్దార్థ ఇత్యర్థః. అత ఉక్తార్థకత్వమస్య విజ్ఞానమేకమిత్యాద్యుత్తరార్ధస్య అర్థమాహ - సురమనుజత్వాదీతి - ఆత్మా - జీవాత్మా, సురమనుజత్వాదిభేదానుపేతోఽపి - దేవత్వమనుష్యత్వాదిరూప దేహనిష్ఠభేదకాకారరహితోఽపి, బుద్ధ్యాకృతిరపి - జ్ఞానైకాకారోఽపి, సర్వత్ర సురమర్త్యాది దేహప్రవేశే - దేవమనుష్యాదిశరీరప్రవేశే, హేతుః - కారణీభూతమ్, యత్, నైజమ్ - స్వ

కీయమ్, వివిధం కర్మ - పుణ్యపాపరూపం కర్మ, తస్యానుగుణైః, తదనురూపైః, దేవాదిభేదైః - దేవాదిశరీరనిష్ఠభేదప్రకారైః, భిన్నస్వీయాత్మధీభిః, విభిన్నదేవత్వాద్యభిమానయుక్తస్వీయాత్మవిషయక బుద్ధియుక్తైః పురుషైః, సః - స ఆత్మా - తత్తద్విధాభిః - తత్తద్దేహనిష్ఠభేదప్రకారైః, బహువిధ ఉపలబ్ధః - బహుప్రకార ఉపలభ్యతే ఇతి - అతో హేతోః, ఏషా భేదబుద్ధిః, నిజాత్మస్వరూపప్రయుక్తా న భవతి - స్వాభావికాత్మస్వరూప ప్రయుక్తా న భవతి, కిన్తు కర్మ ప్రయుక్తా, ఇతి అత్ర విజ్ఞానమిత్యర్థ ఆహ - వ్యక్తీత్యర్థః. జ్ఞానం విశుద్ధమిత్యాదిశ్లోకస్యార్థమాహ - భవతి చాత్మస్వరూపమితి — ఆత్మస్వరూపం విశుద్ధం భవతీతి యోజనా

విశుద్ధమిత్యస్యార్థమాహ. కర్మాపేతమితి - కర్మాపేతమ్, పుణ్యపాపరూప కర్మానుపేతమ్, కర్మలేపరహితమిత్యర్థః, విమలమిత్యస్యార్థమాహ - మలాత్మప్రకృతిసమవధానోజ్ఝితమితి- మలాత్మకప్రకృతిస్పర్శరహితమిత్యర్థః. అశేషలోభాదినిరస్తసంగమిత్యస్యార్థమాహ - అత ఇతి. అతః - ప్రకృతిస్పర్శరహితత్వాత్, తజ్జన్యైః - ప్రకృతిసంబన్ధజన్యైః, అఖిలవిధైరేతైః శోకమోహాదిభిర్హేయధర్మైరసంగి - అసక్తమిత్యర్థః. ఏకమిత్యస్య అర్థమాహ - ఏకమితి అంశైర్నోపేతమ్- నిరవయవమిత్యర్థః, తత్ర హేతుః, ఉపచయవిరహాద్ధ్రాసతశ్చోజ్ఝితత్వాదితి- ఉపచయాపచయ వర్జితత్వాదిత్యర్థః. సదైకమిత్యస్యార్థమాహ - తస్మాదేవేతి - తస్మాదేవ - ఉపచయాపచయవర్జితత్వాదేవ, సతతమ్- సర్వదా ఏకరూపమ్ - ఏకస్వభావమ్, స వాసుదేవ ఇత్యస్యార్థమాహ- వాసుదేవాత్మకస్తదితి - తత్ - నిరుక్తం జీవాత్మస్వరూపమ్, వాసుదేవాత్మ

శమ్ - వాసుదేవఃఆత్మాయస్య, తథాభూతమ్, అభిమతమ్, తత్ర హేతుః, తద్రూపత్వాదితి- తద్రూపత్వాత్ - వాసుదేవశరీరత్వాత్, తత్ జీవాత్మస్వరూపమ్ - వాసుదేవాత్మకమభిమతమితిపూర్వేణాన్వయః,

నయతోఽన్యదస్తీత్యస్యార్థమాహ - యతోఽన్యదితి - ఇహజగతి - యతో వాసుదేవాత్ వాసుదేవంవిహాయమల్పమపి ప్రపంచమిా అన్యత్కిమప్యస్తీత్యర్థః, ఇత్యాహజ్ఞానమిత్యాదితఇతి — జ్ఞానమిత్యాదిశ్లోకతఇత్యేవమాహేత్యర్థః. అథసద్భావఇత్యాదిశ్లోకంవ్యాచిఖ్యాసుస్తత్ర జ్ఞానంయథాసత్యమసత్యమన్యదితి జ్ఞానస్య సత్యత్వమన్యస్య అసత్యత్వఞ్చ ఆపాతతః ప్రతీయతఇతి తద్వ్యుదాసార్థం తత్ర సత్యశబ్దస్య అస్తిబుద్ధిబోధ్యచిత్పరత్వమసత్యశబ్దస్య నాస్తిబుద్ధిబోధ్యాచిత్పరత్వఞ్చ వక్ష్యన్ తయోరస్తిబుద్ధిబోధ్యత్వనాస్తిబుద్ధిబోధ్యత్వే ఉపపాదయతి - ఇహత్వితి ఇహతు - అత్ర చేతనాచేతనాత్మకప్రపఞ్చేతు, చిదంశః-సదైకస్వభావః, ఇదఞ్చ హేతుగర్భవిశేషణమ్, అతఏవఅయంసతతమ్, అస్తీత్యుక్త్యైవబోధ్యః, అన్యః, క్షణపరిణతిమాన్ - ప్రతిక్షణంపరిణామవాన్ యోఽచిదంశః - సః, సన్తతమ్, నాస్తిబుద్ధ్యాబోధ్యః, తత్ర హేతుః, నాశగర్భస్సదేతి -

ఏవంరూపంచిత్తదితరదఖిలంజగత్ - చేతనాచేతనాత్మకం కృత్స్నంజగత్, వాసుదేవస్యరూపమ్ - వాసుదేవశరీరమ్, తస్మాత్, తేనాత్మవదితి ప్రదర్శి - తదాత్మకమితి ప్రదర్శితమ్, ఇదంవస్తుతత్త్వమ్ - జగద్యాథాత్మ్యమ్, సాధుకథితమ్ - సమ్యక్ప్రతిపాదితమ్, ఇత్యేవమ్ - సద్భావఇతిప్రాహ - సద్భావఇతిశ్లోకే, అబ్రూచత్, ప్రక్రమే - ఉపక్రమే, అస్తినాస్తీత్యుక్త్యా - యదస్తియన్నాస్తీత్యత్ర అస్తీత్యుక్త్యానాస్తీత్యుక్త్యాచ యదుదితమ్ - యత్ప్రతిపాది

శమ్, చేతనాచేతనాత్మకం వస్తు. ఇహావచనే - అస్మిన్ సద్భావ ఇత్యాది శ్లోకే, అస్య ఏష సత్యేత్యస్య సత్యేత్యుపసంహారః, ననుసత్యమిథ్యార్థ ప్రతిపాదనమత్రాస్తీతి భావః, ఏతత్తు యత్సం వ్యవహారభూతమిత్యుత్తరార్ధస్యార్థమాహ . జ్ఞానైకాకారతాతః జ్ఞానైకాకారత్వేన, సుసదృశమ్ అత్యన్తంసదృశమ్, అపచోవేద్యభేదమ్ వచసా భేదకాకారవత్త్వేన నిర్దేశానర్హమ్, ఇదమేవ ఇదంచిద్వస్త్వేవ, భువనగమ్ భువనాశ్రితంసత్, మిశ్రాచిత్ - అచిన్మిశ్రింసత్, అమరాద్యాకృతిత్వేన దేవాద్యాకారవత్త్వేన, సమ్యక్, వాచ్యభేదమ్ - వచోగోచరభేదవత్, భవతీత్యధ్యాహారేణ యోజనా, స్వతోవచోగోచరభేదశూన్యస్య. చిద్వస్తునో భేదకాకారవత్తయా వచోగోచరత్వే హేతుః కర్మైవేతి ప్రాక్కథితమిత్యాహ - హేతురితి అస్మిన్ అస్మిన్నర్థే, కర్మైవ హేతురితి కథితమితి పరస్మిన్నర్థే ఆహేతి యోజనా, అస్యైవార్థస్య యజ్ఞః పశురిత్యాది శ్లోకో వివరణమిత్యాహ — అస్యేతి - అస్య - అస్యార్థస్య, యజ్ఞః పశురితి - యజ్ఞః పశురిత్యాదికమ్, వివృతిః - వివరణమిత్యర్థః, యచ్చేత్యాది శ్లోకార్థమాహ యజ్జగత్తత్త్వముక్తమితి, యచ్చేతిపద్యే - యచ్చేత్యాదిశ్లోకే, యజ్జగత్తత్త్వముక్తమ్ - యజ్జగద్యాథాత్మ్యం ప్రతిపాదితమ్, అస్యమతిఫలస్తు- ఏతజ్జ్ఞానప్రయోజనన్తు, మోక్షోపాయప్రయత్నః - మోక్షోపాయానుష్ఠానే ప్రవృత్తిః - ఇత్యాహ - ఇత్యప్యాచదిత్యర్థః, ఏవం శ్లోకానాం స్వోక్తార్థానుగుణ్యముపపాద్య పరోక్తార్థాననుగుణత్వముపపాదయతి నైవ ప్రోక్తిరిత్యాదినా - ఇహాతు - అస్మిన్ప్రకరణే తు, త్యక్తభేదే పరబ్రహ్మణి - నిర్విశేషే పరే బ్రహ్మణి, సదసదనిర్వాచ్యరూపే- సదసదనిర్వచనీయే, తద్గతే అజ్ఞానేవా- తస్మిన్ బ్రహ్మణి స్థే అజ్ఞానే వా, కాపిచోక్తిర్నాలక్ష్యత ఇత్యన్వయః, నదృశ్యత ఇత్యర్థః, అత్ర-

అస్మిన్పురాణే, ఇహ- ప్రకరణేఽస్య - ప్రపఞ్చస్య, ఏతత్కల్పితత్వే- అజ్ఞానపరికల్పితత్వే అనుగుణం పదం వాపి న సందృశ్యత ఇత్యన్వయః.

శ్రీ॥ అస్తినాస్తిశబ్దాభిధేయం చిదచిదాత్మకం కృత్స్నం జగత్ పరమస్య పరేశస్య పరస్య బ్రహ్మణో విష్ణోః కాయత్వేన తదాత్మకమ్, జ్ఞానైకాకారస్యాత్మనో దేవాదివివిధాకారానుభవే అచిత్పరిణామే చ హేతుర్వస్తుయాథాత్మ్యజ్ఞానవిరోధి క్షేత్రజ్ఞానాం కర్మైవేతి ప్రతిపాదనాత్ అస్తినాస్తిసత్యాసత్యశబ్దానాఞ్చ సదసదనిర్వచనీయవస్త్వభిధానాసామర్థ్యాచ్చ నాస్త్యసత్యశబ్దౌ అస్తిసత్యశబ్దవిరోధినౌ, అనిశ్చితాభ్యామసత్త్వం హి ప్రతీయతే, నానిర్వచనీయత్వమ్, అత్ర చ అచిద్వస్తుని నాస్త్యసత్యశబ్దౌ న తుచ్ఛత్వమిథ్యాత్వపరౌ ప్రయుక్తౌ, అపి తు వినాశిత్వపరౌ, వస్త్వస్తి కిమ్ మహీఘటత్వ మిత్యత్ర హి వినాశిత్వమేవ హ్యుపపాదితమ్, న నిష్ప్రమాణకత్వమ్ జ్ఞానబాధ్యత్వం వా, ఏకేనాకారేణ ఏకస్మిన్ కాలే అనుభూతస్య కాలాన్తరే పరిణామవిశేషేణాన్యథోపలబ్ధ్యా నాస్తిత్వోపపాదనాత్, తుచ్ఛత్వం హి ప్రమాణసంబన్ధానర్హత్వమ్ బాధోఽపి యద్దేశకాలాదిసంబన్ధితయా యదస్తీత్యుపలబ్ధమ్ తస్య తద్దేశకాలాదిసంబన్ధితయా నాస్తీత్యుపలబ్ధిః, న తు కాలాన్తరే అనుభూతస్య కాలాన్తరే పరిణామాదినా నాస్తీత్యుపలబ్ధిః, కాలభేదేన విరోధాభావాత్, అతో న మిథ్యాత్వమ్.

శ్లో॥ అస్త్యుక్త్యా నాస్తిశబ్దేన చ సమభిహితశ్చేతనాచేత
నాత్మా సోఽయం కృత్స్నః ప్రపఞ్చ స్స్వతనురితి పరం బ్ర
హ్మ విష్ణుస్తదాత్మా । యస్తు ప్రోక్తః పరేశః పరమ ఇతి
మనీషాకృతేరాత్మనో యా దేవాద్యాకారభేదావగ
తిరచితి యశ్చాత్ర నానావికారః॥ ॥ ॥

తద్ధేతుర్వస్తుతత్త్వావగతివిహతి కృష్ఠైత్రైకమ్యైవహీ
తిప్రోక్తత్వాన్నాస్త్యసత్యేత్యనృత కథనశక్త్యుజ్ఝిత
త్వాచ్చ వాచః। అస్తీత్యుక్తేశ్చ సత్యేతి చ వచన ఇహాప్రి
త్యనీకత్వయోగాద్భ్రాన్తేऽసత్త్వం హి సైషా న పున
రనృతతాం నాస్త్యసత్యేతి వాణీ ॥ ॥ ॥

నైవాచిద్వస్తునిష్ఠా క్షితిరియ మభిమతా నాస్త్యసత్యే
త్యసత్త్వే మిథ్యాత్వే వా వినాశిత్వమపి తు కథయత్యు
క్తిరేషా తదేవ। నిర్ణీతం వస్తి వ్యతీహాస్ఫుటమపి చ తథా
తస్మిన్ హి త్యాదిపద్యే మేయత్వం జ్ఞానబాధ్యత్వమపి చ
జగతస్సత్యతాऽతోऽనివార్యా ॥ ॥ ॥

ఏకస్మిన్ కాల ఏకాకృతియుగవగతో యోऽస్య కాలేऽపర
స్మిన్నన్యాకారోపలబ్ధ్యా పరిణతిభిదయా హ్యత్రనాస్తి
త్వముక్తమ్ । తుచ్ఛత్వం జ్ఞానబాధ్యత్వమపి న కథితం
తుచ్ఛతాऽమానయోగార్హత్వం బాధోऽపి తద్ధిక్స
మయయుతతయా నేతి భాతే తథాధీః ॥ ॥ ॥

కాలేऽన్యస్మిన్ పదార్థే పరిమిత ఇతరకాలే పునర్జాయ
మానాత్తస్యైవాకారభేదాత్పరిణతి భిదయా నాస్తిబుద్ధి
ర్న బాధః । భావాభావావిరుద్ధౌ భవత ఇహ న వై కాల
భేదేన వస్తున్యేకత్రైవాస్తి నాస్తీత్యుభయవిధధియో
గోచరత్వం ప్రపన్నే ॥ ॥ ॥

అ॥ కిఞ్చిదపి పదన్న దృశ్యత ఇతి న వాచ్యమ్ నాస్త్యాదిశబ్దా
నాం సామానాధికరణ్య మజ్ఞానవాచిపదజాతేష్వ అనుగుణమితి చేత్
తత్రాహ - అస్త్వ్యక్త్యేతి—

టీ॥ అస్త్యశ్రాన్నాస్తిశబ్దేనచ - అస్తినాస్తిశబ్దాభ్యామ్, సమభిహితః - ప్రతిపాదితః, చేతనాచేతనాత్మా - చేతనాచేతనాత్మకః, సోయం కృత్స్నః ప్రపఞ్చః, స్వతనుః ఇతి - స్వస్య బ్రహ్మణః, శరీరం ఇతి, పరం బ్రహ్మ విష్ణుః, తదాత్మా - తస్య ప్రపఞ్చస్య, ఆత్మా - అనేన సామానాధికరణ్య ముపపాదితం భవతీతి న సామానాధికరణ్యానుపపత్త్యా అనిర్వచనీయసిద్ధిరితి భావః, యస్తుప్రోక్తః పరేశః పరమ ఇతి— యః పరేశః పరమ ఇతి చ ఉక్తః, స విష్ణుస్తదాత్మేతి తచ్ఛబ్దాధ్యాహారేణ అన్వయః, అనేన పరమ పరేశాది పదానాం పరపక్షే ముఖ్యార్థాసిద్ధిరిత్యుక్తం భవతి ఏతత్తు యత్సంవ్యవహారభూత స్తథాపి నోక్తం భువనాశ్రిత స్తత్త్వస్య వ్యావహారిక దేవాదిభేదే అజ్ఞానమేవ హేతుః ఇతి పరోక్తవ్యాఖ్యా న్నిరస్య దేవాది భేదావగతౌ దేవాద్యనిత్యాకారా మేచ కర్మైవ హేతుః ఇతి వ్యాఖ్యానేన అజ్ఞానవాచి పదజాతం త్వత్పక్షే నాస్తీత్యాహ - మనీషాకృతైరిత్యాదినా - మనీషాకృతైః— జ్ఞానైకాకారస్య, ఆత్మనః - యో దేవాద్యాకార భేదావగతిః, యశ్చాత్రి అచితి నానావికారః,

తద్ధేతుః - తత్కారణమ్, వస్తుతత్త్వావగతి విహతికృత్త్వేతి కర్మైవ - ఆత్మయాథాత్మ్యజ్ఞానప్రతిబన్ధకీభూతం బద్ధజీవనిష్ఠం పుణ్యపాపరూపం కర్మైవ, ఇతి ప్రోక్తత్వాత్ - ఇత్యేవం తత్రాపి చోక్తమిత్యనేన ఉక్తత్వాదిత్యర్థః. హేత్వన్తరమాహ — నాస్త్యసత్యేతి - నాస్త్యసత్యేతి వాచః, అనృతకథనశక్త్యుజ్ఝితత్వాచ్చ అనిర్వచనీయ ప్రతిపాదనప్రసక్తిపరిహారాచ్చ, అస్యచ హేతోః నాస్త్యసత్యేతి వాణీ అసత్త్వం హి బ్రూతే ఇత్యుక్తరీత్యాన్వయః, నాస్త్యసత్యశబ్దయోః అస్తిసత్యేతి శబ్దార్థప్రత్యనీకపరత్వాదపి నమిథ్యాత్వపరత్వమ్, కిన్త్వసత్త్వపరత్వమేవేత్యాహ - అస్తీత్యుక్తేరితి - అస్తీ

త్యుక్తేశ్చ సత్యేతివచనశ్చ ఇహ - నాస్త్యసత్యేతి వాచి, ప్రత్యనీకత్వయోగాత్ - విరోధాన్వయాత్. అర్థద్వారకో విరోధః, సైషా నాస్త్యసత్యేతి వాణీ - అసత్త్వం హి బ్రూతే, అనృతతాం న బ్రూత ఇత్యన్వయః,

తదాపి సత్త్వాభావాత్తుచ్ఛత్వం మిథ్యాత్వం వా ఉక్తం భవతీతి చేత్తత్రాహ - నైవేతి - ఇహ అచిద్వస్తుని, నాస్త్యసత్యేతీయముక్తిః అసత్త్వమిథ్యాత్వవా నాభిమతా - అసత్త్వవాదినీ మిథ్యాత్వవాదినీ వా నాభ్యుపగతేత్యర్థః. తర్హి నాస్త్యసత్యేతి కిం వదతీత్యత్రాహ - వినాశిత్వమితి - ఏషా ఉక్తిః, అపితు - కిన్తు వినాశిత్వం కథయతీతి యోజనా, ఇయన్నాస్త్యసత్యేత్యుక్తిః - వినాశిత్వమేవ కథయతీత్యత్ర వస్త్వస్తీత్యాదిశ్లోకం ప్రమాణయతి - తదేవేతి - వస్త్వితీహ - వస్త్వస్తీతి పద్యే, తదేవ - వినాశిత్వమేవ, నిర్ణీతమ్ నిర్ధారితమిత్యర్థః. మహీఘటత్వమిత్యాదిపద్యే చ వినాశిత్వమేవ నాస్తిత్వమితి స్ఫుటమిత్యాహ - స్ఫుటమితి - నతు ప్రమేయత్వాభావరూపం తుచ్ఛత్వం జ్ఞానబాధ్యత్వరూపం మిథ్యాత్వం వా నాస్తిత్వం తత్రోక్తమిత్యాహ - అమేయత్వమితి - నిగమయతి - జగత ఇతి - అతః - ఉక్తహేతోః, జగతస్సత్యతా, అనివార్యా - దుర్నివారేత్యర్థః,

ఉక్తశ్లోకయోరచిద్వస్తుని నాస్తిత్వప్రతిపాదనాన్నాస్తిబుద్ధిబోధ్యత్వరూపం తుచ్ఛత్వం బాధ్యత్వరూపమిథ్యాత్వం వా ఉక్తం స్యాదిత్యత్రాహ - ఏకస్మిన్నితి - ఏకస్మిన్ కాలే, ఏకాకృతియుక్ - ఏకాకారయుక్తః, యోఽవగతః - యో జ్ఞాతః, అస్య, పరస్మిన్ కాలే - కాలాన్తరే, పరిణతిభిదయా - పరిణామభేదేన, అన్యాకారోపలబ్ధ్యా హి అన్యాకారప్రతీత్యా హి అత్ర - అస్మిన్ శ్లోకే, నాస్తిత్వమ్ - నాస్తిశబ్దబోధ్యత్వమ్, ఉక్తమ్ - ప్రతిపాదితమ్, తుచ్ఛత్వం జ్ఞానబాధ్యత్వమపి,

నకథితమ్ - నప్రతిపాదితమిత్యర్థః. తుచ్ఛత్వజ్ఞానబాధ్యత్వయోస్స్వరూపనిరూపణేన తదప్రతిపాదకత్వం శ్లోకస్యోపపాదయతి— తుచ్ఛతేతి - అమానయోగార్హత్వమ్ - ప్రమాణసంబన్ధరాహిత్యమ్ - తుచ్ఛతా - తుచ్ఛతాశబ్దార్థః. బాధస్వరూపన్నిరూపయతి- బాధోపీతి . తద్దిక్సమయయుతతయా - తద్దేశకాలయుక్తతయా, నేతిధీః - నాస్తీతిధీః, బాధః - బాధశబ్దవాచ్యః, తద్దేశతత్కాలేషనాస్తీతిధీః, బాధఇత్యర్థః, కుత్రేత్యత్రాహ - భాతేతథేతి - తథాభాతఇత్యర్థః. తద్దిక్కాలయుతతయా ప్రతీతఇతియావత్,

అతీతఘటాదావపివస్తునిమృత్పిణ్డపరిణామరూప ఘటత్వావస్థాయాంమృత్పిణ్డోనాస్తీతి బుద్ధిర్నబాధఇత్యాహ - కాలఇతి— అన్యస్మిన్కాలే ప్రమితేపదార్థే ప్రతీతేవస్తుని, తస్యైవ పరిణతిభిదయా — పరిణామవిశేషేణ, ఆకారభేదాత్ - ప్రాగవస్థితాకారభిన్నాకారవత్త్వేన, జాయమానాస్తీతిబుద్ధిః, నబాధఇత్యన్వయః, నన్వస్తిత్వనాస్తిత్వయోర్భావాభావ రూపయోర్విరోధాత్ ఏకత్రసమావేశః కథముపపద్యతఇత్యాశఙ్క్య కాలభేదేనతయోరవిరోధ ముపపాదయతి - భావాభావావితి - అస్తినాస్తీత్యుభయవిధధియోర్గోచరత్వంప్రపన్నౌ ఏకత్రైవవస్తునీహభావాభావౌ కాలభేదేనవిరుద్ధౌనభవతఇతియోజనా,

శ్రీ ॥ ఏతదుక్తంభవతి జ్ఞానస్వరూపమాత్మవస్తు ఆదిమధ్యపర్యన్తహీనంసతతైకస్వరూపమితి స్వతఏవసదాఅస్తిశబ్దవాచ్యమ్, అచేతనన్తు క్షేత్రజ్ఞభోగ్యభూతం తత్కర్మానుగుణపరిణామివినాశీతి సర్వదానాస్త్యర్థగర్భమితి నాస్త్యసత్యశబ్దాభిధేయమితి—

యథోక్తమ్ (యత్తు కాలాన్తరేణాపి నాన్యసంజ్ఞాముపైతి వై। పరిణామాదిసంభూతాం తద్వస్తు నృప తచ్చ కిమ్) అనాశీ పరమార్థశ్చ ప్రాజ్ఞైరభ్యుపగమ్యతే। తత్తు నాస్తి న సందేహో నాశిద్రవ్యోపపాదితమ్) ఇతి దేశకాలకర్మవిశేషాపేక్షయా అస్తిత్వనాస్తిత్వయోగినిఃస్తుని కేవలాస్తిబుద్ధిబోధ్యత్వమపరమార్థ ఇత్యుక్తమ్, ఆత్మన ఏవ కేవలాస్తిబుద్ధిబోధ్యత్వమితి స పరమార్థ ఇత్యుక్తమ్, శ్రోతుశ్చ మైత్రేయస్య (విష్ణ్వాధారం యథా చైతత్త్రైలోక్యం సమవస్థితమ్। పరమార్థశ్చ సంప్రోక్తో యథాజ్ఞానం ప్రధానతః) ఇత్యనుభాషణాచ్చ జ్యోతీంషి విష్ణురిత్యాదినా సామానాధికరణ్యస్య ఆత్మశరీరభావ ఏవ నిబన్ధనమ్, చిదచిద్వస్తునోశ్చ అస్తినాస్తిశబ్దప్రయోగనిబన్ధనం జ్ఞానస్య అకర్మనిమిత్తస్వాభావికరూపత్వేన ప్రాధాన్యమచిద్వస్తునశ్చ తత్కర్మనిమిత్తపరిణామిత్వేన అప్రాధాన్యమితి ప్రతీయతే,

శ్లో॥ నాతో మిథ్యాత్వముక్తం భవతి పునరిదం జ్ఞాన
రూపాత్మవస్త్వాత్పత్త్యా మధ్యాన్తకోచ్ఛ్ఝితమపి చ స
దైకస్వరూపం స్వభావాత్। అస్తీత్యేవోక్తివాచ్యం
సతతమచిదియం క్షేత్రిభోగ్యా భవేత్తత్పుణ్యాపుణ్యా
ఖ్యకర్మానుగుణపరిణతిర్నాస్త్యసత్యాభిధేతి॥ ॥

నాస్త్యర్థేనాన్వితత్వాత్తదిదమభిహితం యత్త్వనాశీత్యుభాభ్యాం శ్లోకాభ్యామస్తినాస్తిత్వయుగ్భవతి దిక్కాలకర్మాణ్యపేక్ష్య। అర్థేనాశ్యైకజన్యే పునరిహ తు మృషా నాస్తిధీః కేవలాత్మన్యేవైతద్బుద్ధిబోధ్యత్వమితి స పరమార్థోఽత ఇత్యుక్తమత్ర॥ ॥

విష్ణ్వేధారంయథాచైత్య నుకథితమిదంశ్రోత్రమైత్రీ
యతస్తత్త్రైలోక్యాధారతాదీత్యతఇహ నమృషాత్వం
జగత్యత్రిభాతి । దేహాత్మత్వం సామానాధికరణ
విధయాజ్యోతిరాదేఃపరేణ జ్యోతింషీత్యాదినోక్తా
గమకమిహాచితశ్చాచితశ్చప్రయోగే ॥ ॥

అస్తుక్త్యానాస్తివాచాపిచగమకమ కర్మాఃహితస్వ
స్వరూపంజ్ఞానె ప్రాధాన్యమత్రాచితిపరిణతిర్భాజ్య
స్య కర్మానురూపమ్ । అప్రాధాన్యం ప్రతీతన్న
ఖలు తవమతాసత్యతాఽ సత్యతావాహేతుస్తత్రో
ప్రతీతేత్యతఇహ నతవస్యాదభీష్టార్థసిద్ధిః ॥ ౬౦౪ ॥

అ॥ విరోధో బాధః, బాధ్యత్వంహి మిథ్యాత్వమ్, ఇత్యభిప్రాయేణాహ - నాతఇతి—

టీ॥ నాతోమిథ్యాత్వమ్ - అతోనమిథ్యాత్వమితియోజనా, పరిణామిత్వాపరిణామిత్వయోరర్థయోర్నహి నాస్త్యాదిశబ్దాఃపరిభాషితాః, తత్కథంతదభిధానప్రకారః, పరిణామాస్పదస్యాపివస్తునో నిత్యత్వాన్నాస్తిశబ్దాభిధేయత్వఞ్చ అనుపపన్నమ్, ఇత్యత్రాహ— ఉక్తంభవతిపునరిదమితి - ఏతదుక్తంభవతీత్యర్థః. సతతైకరూపత్వ మస్తిశబ్దప్రవృత్తినిమిత్తమ్, ఘటావస్థాయాంపిణ్డోనాస్తి, కపాలావస్థాయాంఘటోనాస్తి, చూర్ణావస్థాయాన్నకపాలోఽస్తీతి సదా నాశగర్భత్వమచిద్వస్తునః, ఉత్తరావస్థాప్రాప్తిర్హి పూర్వావస్థస్య వినాశః, తదవస్థస్యైవచోత్పత్తిః, తస్మాన్నాస్తిశబ్దాభిధేయత్వమ్, చిద్వస్తునస్తు అవస్థాన్తరాప్రాప్త్యవస్థాన్తరప్రహాణాభావేన నవినాశగర్భత్వమ్, జ్ఞానరూపాత్మవస్తు - జ్ఞానరూపంయదాత్మవస్తు, తత్, ఉత్పత్త్యా—

మధ్యాన్తతశ్చ - ఉత్పత్తిమధ్యాన్తరూపదశాత్రయేణ, ఉజ్ఝితమ్ - వర్జితమ్, అపిచ, స్వభావాత్ సదైకస్వరూపమ్ - స్వభావతస్సదైకరూపమిత్యర్థః. సతతమస్తీత్యుక్త్యైవవాచ్యమ్- త్రితిభోగ్యాఇయమచిత్ - తత్పుణ్యాపుణ్యాఖ్య కర్మానుగుణపరిణతిః - తదీయపుణ్యాపాపాఖ్య కర్మానుగుణపరిణామయుక్తా, అతఏవ, నాస్త్యసత్యాభిధా- నాస్త్యసత్యోక్తివాచ్యేత్యర్థః.

తత్రహేతునా నాస్త్యర్థేనాన్వితత్వాదితి - నాస్త్యర్థగర్భత్వాదిత్యర్థః. ఇతీత్యస్యైతదుక్తం భవతీత్యనేనాన్వయః, అస్తి నాస్త్యాదిశబ్దానాం ప్రవృత్తినిమిత్తమిదమేవేత్యస్మిన్నర్థే ప్రమాణమాహ - తదిదమభిహితమితి - అసదసత్యసత్సత్యాది శబ్దానాం మిథ్యాత్వామిథ్యాత్వయోః ప్రసిద్ధిప్రాచుర్యమస్తీతి శఙ్కాయాం మిథ్యాత్వగర్భత్వమపి దర్శయతి - దిక్కాలకర్మాద్యపేక్ష్యేతి - పాలనరఞ్జనాదిసద్భావాసద్భావాభ్యాం రాజత్వపితృత్వాదిరూపేణ అస్తిత్వనాస్తిత్వే చ కర్మాపేక్షమ్, ఔపాధికాస్తిత్వయోగినివస్తుని స్వాభావికాస్తిత్వయోగిత్వబుద్ధివిషయత్వన్నపరమార్థ ఇత్యర్థః. అపరమార్థత్వగర్భాస్త్యర్థోపేతత్వాదచిత్తో నాస్త్యసత్యాదిశబ్దవాచ్యత్వమిత్యుక్తమ్, ఆత్మనః స్వాభావికాస్తిత్వయోగాత్ తత్ర తద్ధీవిషయత్వం పరమార్థ ఇత్యాహ - కేవలాత్మన్యేవేతి - కేవలాత్మన్యేవ . అచిద్గతపరిణామాదిరహితే ఆత్మన్యేవ, ఏతద్బుద్ధిబోధ్యత్వమితి — అస్తీతిబుద్ధిబోధ్యత్వమితి, అతస్సపరమార్థ ఇత్యత్రోక్తమిత్యన్వయః,

పదశో దశశ్లోక్యాముక్తమర్థం శ్రోతురనువాదప్రకారేణ దృఢయతి - విష్ణ్వాధారమితి - శ్రోతృమైత్రేయుతః, విష్ణ్వాధారం యథా చేతి - విష్ణ్వాధారం యథా చేత్యాదినా - ఇదం త్రైలోక్యాధారతాది - ఇదం భగవతస్త్రైలోక్యాధారత్వాదికమ్, అనుకథి

తమ్ - అనూక్తమ్, ఇత్యతః - ఇత్యతోహేతోః, అత్రజగతిమృషా త్వన్నభాతీత్యన్వయః, అనుభాషణశ్లోక పూర్వార్ధ ఫలితార్థమాహ - దేహాత్మత్వమితి - జ్యోతీంషీత్యాదినా - జ్యోతిరాదేః పరేణ సమానాధికరణవిధయా ఉక్తా దేహాత్మత్వంగమకమిత్యన్వయః, విష్ణ్వాధారమిత్యాదినాజగతో విష్ణుధార్యత్వ ప్రతిపాదనాద్ధార్యత్వఘటితశరీరలక్షణసిద్ధ్యాజగతో విష్ణుశరీరత్వసిద్ధిరితి జగతో విష్ణోశ్చ శరీరశరీరిభావసిద్ధిరితిభావః. ఉత్తరార్ధఫలితమర్థమాహ - ఇహచితశ్చాచితశ్చేతి - ఇహచితశ్చాచితశ్చ అస్త్యుక్త్యానాస్తివాచాపిచప్రయోగే అకర్మాహితస్వస్వరూపజ్ఞానే - అకర్మాహితంస్వస్య స్వరూపం యస్య తథావిధ జ్ఞానరూపాత్మని - ప్రాధాన్యమ్, అస్యకర్మానురూపమ్ - అస్యఆత్మనః కర్మానుగుణమ్, పరిణతిభాజి - పరిణామయుక్తే, అత్రఅచితి - అత్రఅచిద్వస్తుని, అప్రాధాన్యంగమకంప్రతీతమిత్యన్వయః, తవమతాసత్యతాఅసత్యతావా - తత్రహేతుర్నప్రతీతేత్యన్వయః, ఇత్యతః - ఇహతవఅభీష్టసిద్ధిర్నస్యాదిత్యన్వయః, జ్ఞానప్రాధాన్యంకణ్ఠోక్తమ్, తేనఅచిద్వస్తునోఽ ప్రాధాన్యమార్థికమితి ఉత్తరార్ధేన ఉక్తార్థః ఫలితః,

శ్రీ॥ యదుక్తన్నిర్విశేషబ్రహ్మవిజ్ఞానాదేవ అవిద్యానివృత్తిం వదన్తిశ్రుతయఇతి - తదసత్ - (వేదాహమేతం పురుషమ్మహాన్తమ్ అదిత్యవర్ణన్తమసః పరస్తాత్ తమేవంవిద్వానమృతఇహభవతి నాన్యఃపన్థావిద్యతేఽయనాయ * సర్వేనిమేషాజజ్ఞిరేవిద్యుతః పురుషాదధి * నతస్యేశేకశ్చనతస్య నామమహద్యశః * యఏనంవిదురమృతాస్తేభవన్తి) ఇత్యాద్యనన్తవాక్య విరోధాత్, బ్రహ్మణస్సవిశేషత్వాదేవ సర్వాణ్యపి వాక్యానిసవిశేష జ్ఞానాదేవ మోక్షంవదన్తి, శోధకవాక్యాన్యపిసవిశేషమేవబ్రహ్మప్రతిపాదయన్తీత్యుక్తమ్,

శ్లో॥ యచ్చావిద్యానివృత్తిః శ్రుతిభిరభిహితా బ్రహ్మణో నిర్విశేషస్యైవ జ్ఞానాదితీదన్న వదతి హి గుణిబ్రహ్మధీతోఽమృతత్వమ్ । వేదో వేదాహమిత్యాదిక ఇహ తు మహాపురుషస్యార్కభాసో హి జ్ఞానేనామృతత్వం తదితరసరణిర్నాయనాయేతి చోక్తమ్ ॥

ఏవం సర్వే నిమేషా ఇతి పరపురుషే సర్వహేతుత్వముక్త్వా సర్వోత్కర్షన్తస్యేశ ఇతి పృథుయశస్తస్య రూపఞ్చ దివ్యమ్ । ఏవంభూతం య ఏనం విదురితి సముపాస్యేహ ముక్తిం వదద్భిః శ్రుత్యన్తైస్సాన్యద్విరోధో బహుభిరిహ పునర్నిర్గుణోపాస్తివాదే ॥ ॥

బ్రహ్మోపేతం విశేషైరితి సగుణమతిర్ముక్తిదాం వక్తి వేదః ప్రోక్తం ప్రాక్క్రోధికా వాగపి సగుణపరా సత్యమిత్యాదికేతి । ॥ ॥

అ॥ అథ నిర్విశేషబ్రహ్మాత్మైక్యజ్ఞానస్య నివర్తకత్వపరత్వేన పరోక్తశ్రుతీనామతదర్థత్వం వక్తుం పరోక్తమనువదతి - యచ్చేతి -

టీ॥ నిర్విశేషస్యైవ బ్రహ్మణో జ్ఞానాదవిద్యానివృత్తిః శ్రుతిభిరభిహితా, ఇతి యత్, ఇదన్నేతి యోజనా, కుత ఇత్యత్ర సగుణబ్రహ్మోపాసనస్యైవ అమృతత్వసాధనతాపరం తదితరస్య తత్సాధనత్వాభావపరం వేదాహమిత్యాదికం వాక్యముదాహృత్య ఆశఙ్కాం పరిహరతి (వదతీతి.) వేదాహమిత్యాదికో వేదః గుణిబ్రహ్మధితః - సగుణోపాసనాత్, అమృతత్వమ్ - మోక్షమ్, వదతి హి - ప్రతిపాదయతి ఖల్విత్యర్థః. ఉక్తవాక్యస్య అర్థమాహ - (ఇహ త్వితి -

ఇహాతు - అస్మిన్వాక్యేతు, అర్కభాసః - ఆదిత్యవర్ణస్య, మహః పూరుషస్య - మహాపురుషస్య, విజ్ఞానేన - ఉపాసనేన, అమృతత్వమ్ మోక్షః, తదితరసరణిః - తదితరః పన్థాః, నాయనాయ - నమోక్షాయ, ఇతి - ఇత్యేవమ్, ఉక్తమ్ - ప్రతిపాదితమ్, ఆదిత్యవర్ణం తమసః పరస్తాత్, తమేవం విద్వానమృత ఇహ భవతి నాన్యః పన్థా విద్యతేయనాయ ఇత్యస్య అత్రత్యవాక్యస్య అయమర్థ ఇతి భావః,

ఏవం సర్వే నిమేషా ఇతి వాక్యాన్తరేణాపి సగుణబ్రహ్మోపాసనస్యైవ మోక్షహేతుత్వం ప్రతీయత ఇతి తద్విరోధోఽపి నిర్గుణోపాస్తివాద ఇత్యాహ - ఏవమితి - ఏవమ్ - ఏవంరీత్యా, సర్వే నిమేషా ఇతి - (సర్వే నిమేషా జజ్ఞిరే) ఇత్యాదివాక్యేన, పరపురుషే - పరమపురుషే — సర్వహేతుత్వమ్ - సర్వజగత్కారణత్వమ్, ఉక్త్వా - ప్రతిపాద్య, న తస్యేశ ఇతి (న తస్యేశే కశ్చనేతి వాక్యేన, తస్య సర్వోత్కర్షమ్, పృథుయశః - మహద్యశః, దివ్యంరూపఞ్చ— ఉక్త్వేత్యనుషఙ్గేణాన్వయః, ఉక్త్వా - ప్రతిపాద్య, య ఏనం విదురితి— (య ఏనం విదురమృతాస్తే భవన్తీ) తి, ఏవంభూతమ్ ఇహ సముపాస్య, ముక్తిం వదద్భిః శ్రుత్యన్తైః మోక్షప్రతిపాదకశ్రుత్యన్తైః - బహుభిః, నిర్గుణోపాస్తివాదే - నిర్గుణోపాసనస్య మోక్షసాధనతావాదే, బహుధా విరోధః స్యాదితి యోజనా,

నను (సదేవ * ఏకమేవే) త్యాదికారణవాక్యేషు నిర్విశేషస్య ప్రతిపన్నత్వాత్తజ్జ్ఞానమేవ సాక్షాన్మోక్షోపాయ ఇతి సగుణజ్ఞానస్య తదుపాయత్వం తద్వ్యవధానేన స్యాత్, యద్వా సగుణజ్ఞానోపాయపరవాక్యేపి న సగుణత్వే తాత్పర్యమ్, వస్తుమాత్రమేవ లక్ష్యత ఇతి చేత్, తత్రాహ - బ్రహ్మోపేతమితి - బ్రహ్మవిశేషైరుపేతమితి—

సగుణమతిమ్ - సగుణబ్రహ్మోపాసనామ్ - ముక్తిదామ్ - మోక్షహేతుమ్, వేదః ప్రాహేతి యోజనా, సద్విద్యాదిష్వపి సగుణ విషయత్వోపపాదనాత్ పృథగవస్థిత స్వరూపవిషయకజ్ఞానస్యైవ మోక్షోపాయత్వాత్ తాన్యపి సవిశేషజ్ఞానోపాయత్వపరాణీత్యర్థః. తర్హి శోధకవాక్యైర్విరోధ ఇత్యత్రాహ — ప్రోక్తమితి - సత్యమిత్యాదికా - సత్యం జ్ఞానమిత్యాదికా, శోధికా వాగపి- సగుణపరేతి ప్రోక్తమిత్యన్వయః,

శ్రీ॥ తత్త్వమస్యాదివాక్యేషు సామానాధికరణ్యన్న నిర్విశేషవస్త్వైక్యపరమ్, తత్త్వంపదయోస్సవిశేషబ్రహ్మాభిధాయిత్వాత్, తత్పదం హి సర్వజ్ఞం సత్యసఙ్కల్పం జగత్కారణం బ్రహ్మ ప్రతిపాదయతి, (తదైక్షత బహుస్యా) మిత్యాదిషు తస్యైవ ప్రకృతత్వాత్, తత్సమానాధికరణం త్వంపదఞ్చ అచిద్విశిష్టజీవశరీరకం బ్రహ్మ ప్రతిపాదయతి, ప్రకారద్వయావస్థితైకవస్తుపరత్వాత్ సామానాధికరణ్యస్య, ప్రకారద్వయపరిత్యాగే ప్రవృత్తినిమిత్తభేదాసంభవేన సామానాధికరణ్యమేవ పరిత్యక్తం స్యాత్, ద్వయోః పదయోర్లక్షణా చ, సోయం దేవదత్త ఇత్యత్రాపి న లక్షణా, భూతవర్తమానకాలసంబన్ధితయైక్యప్రతీత్యవిరోధాత్. దేశవిరోధశ్చ కాలభేదేన పరిహృతః, తదైక్షత బహుస్యామిత్యుపక్రమవిరోధశ్చ, ఏకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞాన ప్రతిజ్ఞానఞ్చ న ఘటతే, జ్ఞానస్వరూపస్య నిరస్తనిఖిలదోషస్య సర్వజ్ఞస్య సమస్తకల్యాణగుణాత్మకస్య అజ్ఞానం తత్కార్యానన్తాపురుషార్థాశ్రయత్వఞ్చ భవతి, బాధార్థత్వే చ సామానాధికరణ్యస్య త్వం తత్పదయో రధిష్ఠానలక్షణా నివృత్తిలక్షణా చేతి లక్షణాదయస్త ఏవ దోషాః,

శ్లో॥ నబ్రూతేతత్త్వమస్యాదిక నిగమవచో నిర్విశే
షైక్యమత్ర ప్రోక్తేతత్త్వంపదేస్తోగుణసహితపరబ్ర
హ్మబోధేహి హేతూ । సర్వజ్ఞావ్యాహతేచ్ఛాఖిలజ
నకపరబ్రహ్మతచ్ఛబ్దవాచ్యం తస్యైవేహైషతస్యాం
బహుతదితిపురాప్రక్రమాత్ సృష్టివాక్యే॥ ॥

త్వంశబ్దస్తత్సమానాధికరణ ఉదితోఽచిద్యుతజ్జీవ
దేహంబ్రహ్మాచష్టేసమానాధికృతిరుభయ ధర్మా
న్వితైక్యంహివక్తి । త్యక్త్వాసాస్యాత్ సమానాధికృతి
రిహనిమిత్తప్రభేదప్రహాణేతత్తచ్ఛబ్దప్రవృత్తేః పద
యుగమపిచ స్యాత్తదాభాక్తమేవ॥ ॥ ॥

నైవాయందేవదత్తస్సఇతిచ వచనేలక్షణాస్పష్టాగతై
తత్కాలీనైక్యేఽవిరోధాన్నసమయభిదయా దేశభే
దాద్విరోధః । కిఞ్చాత్రోపక్రమాదైక్షతబహుతది
తిస్యాద్విరోధస్తతోఽస్యబ్రహ్మణ్యుక్తో విశేషస్తతఇతి
నతతో నిర్విశేషోఽత్రవేద్యః॥ ॥ ॥

సర్వజ్ఞానప్రతిజ్ఞాపిచనహి ఘటతేఽత్రైకవిజ్ఞానతస్తే
మిథ్యాత్వాప్య ప్రతీతిర్నభవతిహి యుతశ్శుక్తికా
యాఃప్రతీత్యా । జ్ఞానాత్మన్యస్తదోషేఽఖిలవిధి
సకలైస్సద్గుణైరుజ్జ్వలేఽస్మిన్న జ్ఞానజ్ఞాప్యముత్థా
స్స్యురిహబహువిధాస్తత్కృతాదునిర్వారాః॥ ॥

బాధార్థా చేత్ సమానాధికృతిరిహ తదాత్వంప
దం తత్పదజ్ఞాధిష్ఠానార్థ న్నివృత్త్యర్థకమితిచత
తోలక్షణాదిస్సదోషః॥ ॥౯౧౧॥

అ॥ ఏవంజ్ఞానస్య నిర్విశేషవిషయత్వం తద్విరుద్ధవచనోదాహరణేన ప్రతిక్షిప్తమ్, అథ తత్త్వమస్యాది సామానాధికరణ్యాన్యథానుపపత్త్యా నిర్విశేషజ్ఞానమేవ ఉపాయ ఇతిశఙ్కాయాం తస్యజీవపరైక్యవిషయత్వంవ్యుదస్యతి - (నబ్రూత ఇతి)—

టీ॥ శోధకవాక్యేషు సామానాధికరణ్య మతద్వ్యావృత్తిముఖేన వస్త్వైక్యపరమ్, తత్త్వమస్యాదిషు జీవబ్రహ్మణోస్సామానాధికరణ్యమన్వయముఖేన ఉపలక్ష్యవస్త్వైక్యపరమ్, అచిద్బ్రహ్మణోశ్చ (సర్వంఖల్విదంబ్రహ్మ) త్యాదావతాత్త్వికరూపారోపణేన సామానాధికరణ్యమ్, జ్యోతీంషివిష్ణురిత్యాదావబాధార్థ, మితిచతుర్థాహి తత్రతత్ర పరైస్సామానాధికరణ్య మభ్యుపేతమ్, తత్ర తత్త్వమస్యాదివాక్యే అన్వయముఖేనవస్తుమాత్రపరత్వం గత్యభావే బాధార్థత్వఞ్చాశఙ్క్య నిరాకరోతి- తత్త్వమస్యాదిక నిగమవచో నిర్విశేషైక్యన్నబ్రూత ఇత్యన్వయః, కుత ఇత్యత్రాహ - అత్రేతి - హి - యతః, అత్ర - అస్మిన్వాక్యే, ప్రోక్తేతత్త్వంపదే - ప్రోక్తౌ తత్త్వంశబ్దౌ, గుణసహితపరబ్రహ్మబోధే హేతూస్తః - గుణయుక్త పరబ్రహ్మవిషయక బోధకారణీభూతౌ భవతః, తయోస్తాదృశబోధహేతుత్వం ప్రత్యేకంతచ్ఛబ్ద త్వంశబ్దయోరర్థ నిరూపణేన ఉపపాదయతి - సర్వజ్ఞేతి - సర్వజ్ఞావ్యాహతేచ్ఛాఖిల జనకపరబ్రహ్మ— సర్వజ్ఞత్వవిశిష్టంసత్య సఙ్కల్పత్వ విశిష్టమఖిల హేతుత్వ విశిష్టఞ్చ పరబ్రహ్మ, తచ్ఛబ్దవాచ్యమ్ - తచ్ఛబ్దశక్యమ్, కుత ఇత్యత్రాహ— తస్యైవేతి - తస్యైవ - నిరుక్తవిశేషణ విశిష్టబ్రహ్మణ ఏవ, తదైక్షత బహుస్యామితీహా సృష్టివాక్యే - ప్రక్రమాత్ - ఉపక్రమాదిత్యర్థః,

అథ త్వంశబ్దార్థమాహ - త్వంశబ్ద ఇతి - తత్సమానాధికరణః - తచ్ఛబ్దసమానాధికరణః, ఉదితః - ప్రోక్తః, త్వంశబ్దః -, అచిద్యుతక్షేత్రిదేహమ్ - అచిచ్ఛరీరకజీవశరీరకమ్ - బ్రహ్మోచ్యతే - బ్రహ్మ ప్రతిపాదయతి - సమనాధికృతిః - సామానాధికరణ్యమ్, ఉభయధర్మాన్వితైక్యం హి వదతి - సర్వజ్ఞత్వాది ధర్మాన్వితస్య అచిద్విశిష్టక్షేత్రిశరీరకత్వరూప ధర్మాన్వితస్య చ అభేదం ప్రతిపాదయతీత్యర్థః. ఉభయోశ్శబ్దయోః ప్రవృత్తినిమిత్తభేదప్రహాణేన నిర్విశేషపరత్వే దూషణమాహ - త్యక్తేతి - తత్తచ్ఛబ్దప్రవృత్తేః - తచ్ఛబ్దత్వంశబ్దయోః ప్రవృత్తేః, నిమిత్తభేదప్రహాణే - నిరుక్తనిమిత్తభేదపరిత్యాగే, సామానాధికృతిస్త్యక్తా స్యాత్ - తయోశ్శబ్దయోర్నిరుక్తం సామానాధికరణ్యం పరిత్యక్తం స్యాదిత్యర్థః, భిన్నప్రవృత్తినిమిత్తానాం శబ్దానామిత్యాది సామానాధికరణ్యలక్షణాయోగాదితి భావః, దూషణాన్తరమాహ - పదయుగమపి చేతి - తదా - పదయోర్నిర్విశేషపరత్వే, పదయుగమపి - తచ్ఛబ్దత్వంశబ్దయుగళమపి, భాక్తమేవ స్యాత్ - లాక్షణికమేవ స్యాదిత్యర్థః. నను తచ్ఛబ్దస్య సప్రకృతసర్వాకారవిశిష్టపరత్వమ్, గాస్తిష్ఠతి, తామానయేత్యాదౌ ఆనయనాదిక్రియార్హస్థిత్యాది విశేషణవిధురవస్తుపరామర్శిత్వస్య తచ్ఛబ్దే దర్శనాత్, నైవమ్, ఆనయనసమకాలాన్వయాయోగ్యనాపి స్థిత్యాదివిశేషణేన పూర్వకాలవైశిష్ట్యస్య వివక్షితత్వాత్, అన్యథా ధావతోఽపి గోపిణ్డస్య ఆనయనప్రసఙ్గాత్, విశేషణం విశేష్యవస్తుని యథా అన్వయార్హమ్, తథా అన్వితస్య తస్య అపరిత్యాగో హి వివక్షితత్వమ్, ప్రకృతసర్వవిశేషణేషు ఏకస్యాపి పరిత్యాగే ప్రకృతత్వమేవ హీయేత, శుక్లా శోభనాక్షీ మదీయా పూర్ణశృఙ్గా ఘటోధ్నీ గౌః, తామానయేత్యుక్తే శౌక్ల్యేతరసమస్త విశేషణాన్విత వ్యక్త్యానయనేపి ప్రకృతవ్యక్తేరానీతత్వాభావాత్,

ననుపదద్వయలక్షణా నదూషణమ్, సోయం దేవ దత్తఇత్యాదావృష్టత్వాత్, తత్రహి దేశకాలవిశిష్టాకారె దేశకా లాన్తరాన్వయ విరోధా ల్లాక్షణికమేవ పదద్వయమ్, తత్రాహ— నై వాయమితి - సోయందేవదత్తఇతి వచనేచలక్షణానై వేష్టేతియో జనా, కిమేకస్య దేశద్వయ సంబన్ధేవిరోధః ఉతకాలద్వయసంబన్ధే, ఇతివికల్పమభిప్రేత్యద్వితీయం విరోధంపరిహరతి - గతైతత్కాలీనై క్యఇతి . గతైతత్కాలీనైక్య - పూర్వోత్తరకాలీనవస్త్వైక్యే, అవి రోధాత్ - విరోధాభావాదిత్యర్థః యదివిరోధ స్తర్హిబాధోక్తం క్షణికత్వమేవ ఆపద్యేతేతిభావః, ప్రథమంపరిహరతి - నసమయ భిదయేతి - దేశభేదాద్విరోధః, సమయభిదయానేతియోజనా, భిన్న దేశస్థత్వమేకస్యఏకస్మిన్కాలఏవహివిరుద్ధమ్, నతుభిన్నసమయయో రితిభావః,

దూషణాన్తరమప్యాహ - కిఞ్చేతి - అత్ర తదైక్షతబహు స్యామిత్యుపక్రమాత్ తతోఽస్యవిరోధ ఇత్యన్వయః, విరోధమే వోపపాదయతి - బ్రహ్మణీతి - తతః - తదైక్షతబహుస్యామితివా క్యాత్, బ్రహ్మణి విశేషఉక్తఇతి విరోధఇతి పూర్వేణాన్వయః, అనేనవాక్యేన సంకల్పవిశేషస్య బ్రహ్మణ్యుక్తత్వాత్ తత్త్వమసీతి వాక్యస్య నిర్విశేషపరత్వే ఉపక్రమవాక్యేన విరోధఇత్యర్థః. ఉప క్రమాధికరణేహి ఉపక్రమప్రాబల్యముక్తమ్,

ఉపక్రమోపక్రమేఐక్యస్యప్రతిపన్నత్వాన్నోపక్రమవిరోధః, ఏకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞావాక్యంహి తదైక్షతబహుస్యామితివా క్యాత్పూర్వమిత్యత్రాహ - (సర్వజ్ఞానేతి-) తే . అత్రఏకవిజ్ఞానత స్సర్వజ్ఞానప్రతిజ్ఞాపిచనఘటతఇత్యన్వయః, తత్ర నిమిత్తత్వోపాదన

త్వ తదనుగుణసార్వజ్ఞ్య సర్వశక్త్యాదిగుణసిద్ధేరిత్యర్థః. విశిష్టమేవ కారణమ్, తదేవస్థూలావస్థం కార్యమితి ద్రవ్యాన్తరత్వాభావాత్ కారణజ్ఞానేన కార్యజ్ఞానముపపద్యతే, మృషావాదినస్తు కారణజ్ఞానే కార్యస్యవిషయతయా అన్తర్భావప్రాప్తిరితిచేత్ విరోధః, సత్యవిషయజ్ఞానే మిథ్యార్థస్య విషయత్వాయోగాత్, మిథ్యాత్వేనేత్యధ్యాహారశ్చస్యాత్, అనన్తర్భావేతు అజ్ఞాతేజ్ఞాతత్వ వ్యవహారోఽముఖ్యస్స్యాత్, అతోఽన్తర్భావ ఏవప్రతిజ్ఞావాక్యంస్వరసమ్, ఇత్యభిప్రేత్యాహ. బ్రహ్మవిజ్ఞానేన తత్ర అధ్యస్తస్యప్రపఞ్చస్య జ్ఞాతత్వస్య సంభవతీత్యత్ర దృష్టాన్తమాహ మిథ్యారూప్యేతి - యతశ్శుక్తికాయాః ప్రతీత్యాశుక్తికాయామధ్యస్తస్య మిథ్యారూప్యస్య ప్రతీతిర్భవతి తతః, బ్రహ్మణఃప్రతీత్యా బ్రహ్మణ్యధ్యస్తస్య ప్రపఞ్చస్య ప్రతీతిరపి తస్యైవభవతీత్యర్థః. శ్రుత్యన్తరవిరోధమాహ - జ్ఞానాత్మనీతి - ఇహ - అస్మిన్పక్షే, జ్ఞానాత్మని-జ్ఞానస్వరూపే, అస్తదోషే - నిరస్తనిఖిలదోషే, అఖిలవిది - సర్వజ్ఞే, సకలైస్సద్గుణైరుజ్జ్వలే, అస్మిన్-బ్రహ్మణి, అజ్ఞానమ్ - తత్కృతా బహువిధా అపుమర్థాశ్చదుర్నివారాస్స్యురితియోజనా, సర్వజ్ఞస్యాజ్ఞత్వమ్, నిరస్తనిఖిలదోషస్య సమస్తకల్యాణగుణాత్మకస్య అనన్తాపురుషార్థాశ్రయత్వమితిదోషః, జ్ఞానాత్మనీత్యనేన తిరోధానానుపపత్తిస్సూచితా,

ఇత్థంసామానాధికరణ్యస్య నిర్విశేషవస్త్వైక్యపరత్వందూషితమ్, అథ బాధార్థత్వందూషయతి - బాధార్థా చేదితి - ఇహ, సమానాధికృతిః - సామానాధికరణ్యమ్, బాధార్థా చేత్ - బాధార్థకం స్యాచ్చేత్, తదాత్వంపదంతత్పదస్య అధిష్ఠానార్థస్య నివృత్త్యర్థకమితి తత్రోలక్షణాదిస్సదోష ఇతియోజనా, రజ్జుస్సర్ప ఇత్యేవం

రూపం బాధార్థసామానాధికరణ్యమేవ నాస్తి, సామానాధికరణ్యస్య ఏకస్మిన్ విశేష్యే ప్రకారద్వయోపస్థాపకత్వస్య బాధార్థత్వవిరోధాత్, అతః పదద్వయముఖ్యార్థత్వే అభిమతే బాధార్థం సామానాధికరణ్యన్న సిధ్యేత్, సర్వశబ్దేనార్థం లక్షయిత్వా అసర్పరజ్జురితినివారణ్యాహృద్దృష్టాన్తవాక్యే సంభవతీతి తత్రాప్యధికం దూషణమిహాభిప్రేతమ్, తత్ర ఏకస్య పదస్య లక్షణా, అత్ర తు పదద్వయస్యేతి భావః, త్వంపదే అధిష్ఠానలక్షణా, తత్పదే జీవభావనివృత్తిలక్షణా, ఆదిశబ్దేన సామానాధికరణ్యలక్షణాహానిః, ఉపక్రమవిరోధః, ఏకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞానుపపత్తిః. శ్రుత్యన్తరవిరోధశ్చ, ఇతి దూషణాని వివక్షితాని,

శ్రీ ॥ ఇయాంస్తు విశేషః నేదం రజతమితివత్ ప్రతిపన్నస్యైవ బాధస్య అగత్యా పరికల్పనమ్, తత్పదేన అధిష్ఠానాతిరేకి ధర్మానుపస్థాపనేన బాధానుపపత్తిశ్చ, అధిష్ఠానస్తు ప్రాక్తిరోహితమతిరోహితస్వరూపం తత్పదేనోపస్థాప్యత ఇతి చేన్న ప్రాగధిష్ఠానాప్రకాశే తదాశ్రయభ్రమబాధయోరసంభవాత్, భ్రమాశ్రయాధిష్ఠానమతిరోహితమితి చేత్తదేవ అధిష్ఠానస్వరూపం భ్రమవిరోధీతి తత్ప్రకాశే సతి రాన్న తదాశ్రయభ్రమబాధౌ, అతోఽధిష్ఠానాతిరేకి పారమార్థికధర్మతత్తిరోధానానభ్యుపగమే భ్రాన్తిబాధావనుపపాదౌ, అధిష్ఠానే హి పురుషమాత్రాకారే ప్రతీయమానే తదతిరేకిపారమార్థికే రాజత్వే తిరోహితే సత్యేవ వ్యాధత్వభ్రమః, రాజత్వోపదేశేన చ తన్నివృత్తిర్భవతి, నాధిష్ఠానమాత్రోపదేశేన, తస్య ప్రకాశమానత్వేన అనుపదేశ్యత్వాత్, భ్రమానుపమర్దిత్వాచ్చ.

శ్లో ॥ ఏతావాన్ స్యాద్విశేషోఽ రజతమిదమితీవా
ప్రతీతోఽత్ర బాధోఽగత్యా కల్ప్యస్త్వయా స్యాన్న

చ భవతి తథాప్యత్రబాధోపపత్తిః । నాధిష్ఠానాతిరేకీ యుత ఇహ తు గుణస్త్వస్మతే సమ్మతో యస్తచ్ఛబ్దేనోపనీతో యుత ఇహ జగదాకోపబాధోపపత్తిః ॥ ॥

నాధిష్ఠానస్తుపూర్వం పిహిత మిదమనాచ్ఛాదితస్వస్వరూపం జ్ఞాస్యంతచ్ఛబ్దతోఽతః పరిమితిహతిరహితా బాధధీస్సేతి యుక్తమ్ । నాధిష్ఠానపరీక్షా యది భవతి పురా భ్రాన్తిబాధౌ న తస్మిన్ స్యాతాం స్యాచ్చేత్స పూర్వం భవతి హి నితరాన్న భ్రమో నాపి బాధః ॥ ॥

యచ్చాధిష్ఠానరూపం భ్రమవిహతికరం తత్పరీక్షాశే కథం వా భ్రాన్తిస్తస్యా అభావే కథమివ భవితా బాధధీర్బాధికాఽస్యాః । ధర్మోఽతోఽన్యస్త్వధిష్ఠానత ఇహ పరమార్థస్తిరోధిశ్చ తస్యోపేతా నోచేత్తదా సా న భవతి సువచా భ్రాన్తిబాధోపపత్తిః ॥ ॥ ॥

రాజ్ఞి వ్యాధపరీతిర్భవతి పురుషమాత్రే హ్యధిష్ఠానభూతే రూపే విజ్ఞాయమానే సతి సతి గమితే తన్న ఏవ త్వేతిరోధిమ్ । రాజత్వస్యోపదేశేన చ తమపహతిర్నత్వధిష్ఠానమాత్రే నిర్దిష్టే భాసమానన్న ఖలు తదుపదేశ్యన్న చ భ్రాన్తిహృత్తత్ ॥ ॥

అ॥ ఉక్తదృష్టాన్తానుపలక్ష్య సామానాధికరణ్యాచ్చ దూషణమత్రాధికమిత్యాహ - ఏతావాన్స్యాద్విశేష ఇతి—

టీ॥ బాధార్థత్వే విశేషో న పూర్వోక్తమాపణహానిః, అపితు త్రైస్వభావత్వమాత్రానేకమధ్యాపణద్వయూహాత ఏవ విశేష

ఇత్యర్థః, అధికం దూషణమాహ - అరజతమిదమితీ వేతి - శుక్తి రేవరజతమిత్యత్ర ప్రమాణాన్తరేణ అరజతమిదమితి బాధస్య ప్రతిపన్నత్వాత్ బాధకల్పనమ్, అత్ర ప్రతిపన్నత్వేప్యగత్యా బాధకల్పనమిత్యర్థః. శుక్తిరేవరజతమిత్యత్ర శుక్తిత్వరూపం విరుద్ధధర్మం శబ్దస్వోపస్థాపయతి, అతస్తత్ర, బాధకల్పనమ్, అత్రతదధిష్ఠానమాత్రం లక్ష్యయతా తత్ పదేన శుక్తిత్వవద్విరుద్ధధర్మానుపస్థాపనాద్బాధకల్పన మనుపపన్నమిత్యాహ - నచేతి - తథాపి అత్రనబాధోపపత్తిరిత్యన్వయః, కుత ఇత్యత్రాహ - నేతి - తచ్ఛబ్దేనోపనీతః — తచ్ఛబ్దేనోపస్థితః, అధిష్ఠానాతిరేకీగుణః - ధర్మః, ఇహ బ్రహ్మణి, యతః, త్వన్మతేనసమ్మతః తత ఇతి భావః, తథాభ్యుపగమేజగదారోపబాధ ఉపపద్యత ఇత్యాహ — యతఇతి ఇహబ్రహ్మణి, దృష్టాన్తే ప్రమాణాన్తరేణ బాధస్యప్రతిపన్నత్వాత్ శబ్దేనవిరుద్ధధర్మోపస్థాపనాచ్చ బాధకల్పనమ్, అత్రతు ఉభయాభావాత్తదనుపపన్నమిత్యుక్తమ్,

తత్రవిరుద్ధాకారోపస్థాపనం శఙ్కతే - నాధిష్ఠానమితి - పూర్వంపిహితమిదమధిష్ఠాన మనాచ్ఛాదితస్వస్వరూపం తచ్ఛబ్దతో జ్ఞాప్యమిత్యన్వయః, అప్రకాశితవిరోధిప్రకాశనంహి బాధకల్పననియామకమ్, నతు తాదృశధర్మోపస్థాపనమ్, ప్రమాణాభావాత్, అత్రచతత్ పదేన ప్రాగప్రకాశితవిరోధ్యధిష్ఠాన ప్రకాశనాత్, బాధకల్పనమిత్యాహ - అతః ప్రతిహతిహితా బాధధీస్స్వితి - అత్రాహ— నయుక్తమితి- కింవిరోధిరూపమధిష్ఠానం ప్రకాశతే, ఉతనే, తివికల్పస్య ద్వితీయే దూషణమాహ - నాధిష్ఠానేతి - పురా అధిష్ఠాన ప్రకాశో నభవతి యదితర్హి భ్రాన్తిబాధా, తస్మిన్ అధిష్ఠానేనస్యాతామితి యోజనా అధిష్ఠానస్యధర్మివిధయా జ్ఞానస్యభ్రాన్తిబాధ నియామకతయా

తదభావేతరయోరనుపపత్తిరితి భావః, ఆద్యపక్షం శఙ్కతే - స్యాచ్చేదితి - సః అధిష్ఠానపరిణామః, పూర్వం స్యాచ్చేత్, నితరాం భ్రమోఽపి న భవతి, బాధోఽపి భవతీత్యన్వయః,

అధిష్ఠానస్వరూపే శుక్త్యాద్యాభాసమానే నఖలు రజతభ్రమః, తదభావే బాధోఽపి న భవతీత్యాహ - యచ్చేతి - భ్రమవిహతికరమ్, అధిష్ఠానరూపం యదుత -, తత్ప్రకాశే కథం వా భ్రాన్తిః, తస్యాభావే భ్రాన్త్యభావే, అస్యా బాధికా బాధధీః -, కథమిదం భవితా - కథం వా భవేదిత్యర్థః. అతోఽధిష్ఠానాతిరిక్తో భ్రమవిరోధిధర్మః పరమార్థః, తత్తిరోధానఞ్చ యావన్నాభ్యుపగమ్యతే తావన్న భ్రాన్తిబాధశ్చ ఉపపద్యత ఇత్యాహ - ధర్మ ఇత్యారభ్య భ్రాన్తిబాధోపపత్తిరిత్యన్తేన - కిమిదమధిష్ఠానం విరోధిరూపమ్, ఉత అవిరోధీతి వికల్పాభిప్రాయేణ విరోధిత్వపక్షే దూషణముక్తమ్, అవిరోధిత్వపక్షే బాధకల్పనానుపపత్తిర్భ్రమానుచ్ఛేదశ్చేతి దూషణస్పష్టతయా న తదుక్తమ్, పరమార్థ ఇతి శబ్దస్యాయమభిప్రాయః, భ్రమవిరోధ్యాకారస్య అపారమార్థికత్వే అధిష్ఠానస్వరూపమేవ సత్యం స్యాత్, యథా శుక్తిత్వాపారమార్థ్యే రజతత్వం సత్యం భవతీతి, యదిదం చోద్యమ్, విరోధ్యాకారస్యాపారమార్థ్యేఽపి భ్రమనివృత్తిరుపపద్యతే, యథా పలాశపుష్పవిషయదావభ్రమవతో భ్రమః స్వప్నస్థవిషయభ్రమరభ్రమేణ పలాశపుష్పం శ్లిష్యతః పలాశపుష్పవిషయదావభ్రమోఽన్యస్తవిషయభ్రమరభ్రమశ్చ నివృత్త ఇతి- (యదాహుః. (భ్రమరీభ్రమరభ్రమేణాన్యస్తోయదదావభ్రమముష శ్లిష్యత్ పలాశమ్।) ఇతి) తదయుక్తమ్, తత్రాపి పరమార్థవిరోధ్యాకారేణైవ భ్రమవిషయనివృత్తేః, దావత్వవిరోధిపలాశపుష్పత్వాకారః పరమార్థః. భ్రమరత్వ

విరోధివృత్తత్వాకారశ్చపరమార్థః, అపరమార్థత్వే దావత్వం భ్రమత్వశ్చసత్యంస్యాత్, శుక్తిత్వే అపరమార్థే రజతత్వమివ వృత్తివిషయభ్రమరభ్రమేణదావత్వభ్రమనివృత్తిరితిచేత్, తతఃకిమ్, దావత్వబుద్ధినివృత్తిర్భ్రమత్వస్య సత్యత్వప్రతిపత్తిఃకృతా, తతశ్చ అసత్యేసత్యత్వవిషయభ్రమాన్తరంతిష్ఠతి, తన్నివృత్తావపి అసత్యవిషయసత్యత్వభ్రమాన్తరేణేతి భ్రమపరమ్పరయానిశ్శేషావిద్యానివృత్త్యనుపపత్తిః, కిఞ్చదావత్వవిషయధీనివృత్తావపి దావత్వనివృత్తిసత్యభ్రమరభ్రమేణ, అపితు పరమార్థపుష్పత్వాకారేణైవ, అన్యథాపరమార్థరజతే అపరమార్థశుక్తిత్వబుద్ధ్యారజతధీనివృత్త్యా రజతస్యాపిశుక్తిత్వప్రసఙ్గాత్, భ్రమాన్తరేణ భ్రమాన్తరనివృత్తావనవస్థాచస్యాత్, నివర్తకభ్రమాన్తరస్యాపి నివర్తకాన్తరాపేక్షత్వాత్, యథారజ్జువిషయసర్పభూదళనామ్బుధారాభ్రమపరమ్పరాయాం, కిఞ్చభ్రమరభ్రమనివృత్త్యనన్తరం న్నివర్తకాపారమార్థ్యజ్ఞానాద్దావత్ద్దావభ్రమః పరమార్థపలాశపుష్పత్వగ్రహణేనైవప్రతినివృత్తః; అతోనిశ్శేషావిద్యానివృత్తిలక్షణమోక్షవాదినా భ్రమపరమ్పరాఽపర్యవసానార్థం మన్తవ్యోగత్యాపరమార్థాకారోఽభ్యుపగన్తవ్యః, చరమభ్రమస్స్వయమేవనస్యాదితిచేన్న, స్వయంస్వబాధకత్వేకస్య కర్తృవిరోధప్రసఙ్గాత్, కిఞ్చబాధకస్య సత్యాత్మకత్వాత్ బాధ్యస్యమిథ్యాత్వాత్, ఏకస్యైవ నివర్త్యనివర్తకత్వాభ్యుపగమే తస్యైవ మిథ్యాత్వం సత్యత్వఞ్చేతి విరోధస్స్యాత్, కిఞ్చప్రతిక్షణేఽపి బాధకాసాపేక్షస్వయమేవ స్వాత్మానన్నివర్తయేత్, స్వయన్నాశే వినాశస్య అవస్థాన్తరరూపత్వాద విద్యాసూక్ష్మరూపేణస్థితాస్యాత్, నాశకల్పతావిద్యాన్తరఞ్చస్యాత్.

పరమార్థవిరుద్ధధర్మతత్తిరోధానాభావే భ్రమబాధాసంభవాదృష్టాన్తేనోపపాదయతి - రాజ్ఞీతి అధిష్ఠానరూపపురుషమాత్రే విజ్ఞాయమానే సతి తన్నృపత్వేతిరోధింగమితే సతి రాజ్ఞి వ్యాధప్రతీతిర్భవతి, రాజత్వస్యోపదేశేనచ, తదుపహతిర్భవతి - వ్యాధప్రతీతినివృత్తిర్భవతీత్యర్థః, సత్యధిష్ఠానమాత్రే నిర్దిష్టే - సత్యధిష్ఠానభూతపురుషమాత్రే ఉపదిష్ట ఇత్యర్థః. కుతఇత్యత్రస్వతోజ్ఞాయమానస్య ఉపదేశోఽయుక్తః, ఉపదిశ్యమానస్య భ్రాన్తినివర్తకత్వమపినసంభవతీత్యాహ - భాసమానమితి.

శ్రీ॥ జీవశరీరకజగత్కారణబ్రహ్మపరత్వే ముఖ్యవృత్తంపదద్వయమ్, ప్రకారద్వయవిశిష్టైకవస్తుప్రతిపాదనేన సామానాధికరకరణ్యఞ్చసిద్ధమ్, నిరస్తనిఖిలదోషస్య సమస్తకల్యాణగుణాకరస్య బ్రహ్మణో జీవాన్తర్యామిత్వమైశ్వర్యముపరం ప్రతిపాదితం భవతి, ఉపక్రమానుకూలతాచ, ఏకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞోపపత్తిశ్చ, సూక్ష్మచిదచిద్వస్తుశరీరస్యైవబ్రహ్మణః స్థూలచిదచిద్వస్తుశరీరత్వేన కార్యత్వాత్, తమీశ్వరాణాంపరమమ్మహేశ్వరమ్ * పరాస్యశక్తిర్వివిధైవశ్రూయతే * అపహతపాప్మాసత్యకామస్సత్యసంకల్ప ఇత్యాదిశ్రుత్యన్తరావిరోధశ్చ, తత్త్వమసీత్యత్రోద్దేశ్యోపాదేయవిభాగః కథమితిచేత్, నాత్రకిఞ్చిదుద్దిశ్య కిమపివిధీయతే, (ఐతదాత్మ్యమిదంసర్వమ్) ఇత్యనేనైవ ప్రాప్తత్వాత్, అప్రాప్తేహిశాస్త్రమర్థవత్. ఇదంసర్వమితిసజీవంజగన్నిర్దిశ్య ఐతదాత్మ్యమితితస్యైష ఆత్మేతి తత్ర ప్రతిపాదితమ్, తత్రచహేతురుక్తః సన్మూలాస్సోమ్యేమాస్సర్వాః ప్రజాస్సదాయతనాస్సత్ప్రతిష్ఠా) ఇతి (సర్వంఖల్విదంబ్రహ్మతజ్జలానితి శాన్త) ఇతివత్. తథాశ్రుత్యన్తరాణిచ, బ్రహ్మణస్తద్వ్యతిరిక్తస్య చిదచిద్వస్తునశ్చ శరీరాత్మభావ

మేవతాదాత్మ్యంవదన్తి, (అన్తఃప్రవిష్టశ్శాస్తాజనానాం సర్వాత్మా * యఃపృథివ్యాన్తిష్ఠన్ పృథివ్యా అన్తరోయంపృథివీనవేదయస్య పృథివీశరీరమ్ యఃపృథివీమన్తరోయమయతి సతఆత్మాఽన్తర్యామ్యమృతః, యఆత్మనితిష్ఠన్నాత్మనోఽన్తరోయమాత్మానవేదయస్యాత్మాశరీరమ్, యఆత్మానమన్తరోయయతి సతఆత్మాఽన్తర్యామ్యమృతః, యః పృథివీమన్తరేసఞ్చరన్నిత్యారభ్య యస్యమృత్యుశ్శరీరమ్, యమ్మృత్యుర్నవేద ఏషసర్వభూతాన్తరాత్మాదివ్యోదేవ ఏకోనారాయణః * తత్సృష్ట్వాతదేవానుప్రావిశత్. తదనుప్రవిశ్యసచ్చత్యచ్చాభవత్, ఇత్యాదీని, అత్రాపి (అనేనజీవేనాత్మనాఽనుప్రవిశ్యనామరూపేవ్యాకరవాణి) ఇతిబ్రహ్మాత్మకజీవానుప్రవేశేనైవ సర్వేషాంవస్తుత్వంశబ్దవాచ్యత్వఞ్చ ప్రతిపాదితమ్, (తదనుప్రవిశ్యసచ్చత్యచ్చాభవది) త్యనేనఐకార్థ్యాత్ జీవస్యాపిబ్రహ్మాత్మకత్వం బ్రహ్మానుప్రవేశాదేవేత్యవగమ్యతే;

శ్లో॥ ప్రత్యక్త్వేముఖ్యవృత్తం పదయుగళమిదంబ్ర
హ్మణః క్షేత్రమూర్తేః హేతోస్సర్వస్య వాచీత్య
యమిహచ సమానాధికారోపిముఖ్యః। ధర్మిణ్యే
కత్రధర్మద్వయయుజి నిహితాశేషదోషేగుణా
ఢ్యేజీవాన్తర్యామితాఖ్యంకథితమిహ పునర్భాతిచై
శ్వర్యమన్యత్ ॥ ॥ ॥

అర్థోయంప్రక్రమస్యానుగుణ ఇహమతేత్వేకవిజ్ఞా
నతోయాసర్వజ్ఞాన ప్రతిజ్ఞాభవతి తదుపపత్తిశ్చపూ
ర్వంకృతాత్ర। హేతుబ్రహ్మైవ సూక్ష్మైర్భవ
తిహి చిదచిద్వస్తుభిర్దేహిహైతైస్స్థూలైర్దేహ్యేవ
కార్యం తదితిసవిహతిశ్శ్రౌతవాక్యాన్తరాణామ్॥

సర్వైశ్వర్యాంతమిత్యాదిషు వివిధమహాశక్తియో
గం పరాస్యేత్యాదౌ బ్రహ్మణ్యేవ ప్రసరముపహతే
త్యాదికేషద్గుణాంశ్చ । అనులవేదాన్తవాచ స్త్రీవ
హతముపహతిర్నిర్గుణబ్రహ్మవాదే సర్వసాక్షి
శ్రుతీనాంభవతిహి సగుణబ్రహ్మవాదేఽవిరోధః ॥ ॥

ఉద్దేశ్యంప్రాక్ ప్రతీతంభవతి యదమతం తద్విధే
యన్నచాత్రోద్దేశ్యప్రాక్యభేదో భవతియదిపరం
బ్రహ్మతత్త్వం పదార్థః । నైవన్యోద్దేశ్యకశ్చిద్
భవతివిధిరయం కస్యచిత్త్వైతదాత్మ్యం సర్వం
బ్రూతేహి వాక్ప్రాజ్ఞహీనిగమవచః ప్రాప్తయర్థం
విధత్తే ॥ ॥ ॥

అప్రాప్తేహ్యర్థవత్స్యాత్తదితినయవిదస్త్వైతదా
త్మ్యోక్తిరస్మిన్ సర్వస్మిన్ జీవయుక్తేజగతి సపరమా
త్మైతదాత్మేతి వక్తి । అత్రార్థే హేతువాదస్యదితి
వచఇదంసర్వమిత్యత్రచోక్తే సర్వాత్మత్వే యథా
వాగమకమనుగుణం తజ్జలానిత్యవ్రోచత్ ॥ ॥

ప్రోక్తంశ్రుత్యన్తరైరప్యఖిల చిదచితాంబ్రహ్మణశ్చా
పిదేహాత్మత్వం తేనైవతాదాత్మ్య మిదమితియథా
న్తఃప్రవిష్టోజనానామ్ । సర్వస్యాత్మేతిశాస్తేతిచ
కథయతిచబ్రహ్మణో యః పృథివ్యాంతిష్ఠన్నిత్యత్రిసా
వాత్మ్యమిహ చిదచితాంతద్వపుష్ట్వేహితంతత్ ॥

శ్రుత్యైవైవం సుబాలోపనిషది పృథివీం యోऽన్తరే సఞ్చ
రన్నిత్యారభ్యాऽక్షరాన్తం సకలచిదచిత్త్వాం వక్తి నా
రాయణం తమ్ । తదననేతి తత్ సృష్ట్వేతి శ్రుతి
శ్చోపదిశతి చాత్రాపి జీవాదన్యాద్బ్రహ్మాత్మకాత్తు ప్రవి
శతఉదితేనానురూపేऽఖిలస్య ॥ ॥

వస్తుత్వం శబ్దవాచ్యత్వమపి చ జగతస్తత్ప్రదేశోత్థ
ముక్తం వాక్యేऽస్మిన్నామరూపప్రణయనవిషయే
స్పష్టమేవాఖిలస్య । జీవే బ్రహ్మాత్మకత్వం కథితమి
దమపీహాస్య తత్ప్రవేశాద్ బ్రహ్మేత్యన్యాత్త్రయీవా
క్తదితి చిదచితాన్తః ప్రవేశోహి తన్నత్ ॥ ౬౨౩ ॥

అ॥ ఏవం బాధార్థత్వం దూషితమ్, అథ స్వపక్షే ఇమాని దూషణాని న సన్తీత్యాహ - పక్షేऽస్మిన్నితి—

టీ॥ ఇదంపదయుగళమ్ - ఇదంతత్త్వమితిపదద్వయమ్, సర్వస్య హేతోః - సర్వకారణస్య, క్షేత్రిమూర్తేః - జీవశరీరకస్య, బ్రహ్మణః - వాచీత్యస్మిన్పక్షే - వాచకమిత్యస్మిన్పక్షే, ఇదంపదయుగళమ్ముఖ్యవృత్తమితి పదయుగళమిత్యస్య అనుషఙ్గేణాన్వయః, ముఖ్యవృత్తమిత్యనేన లక్షణాహానిరుక్తా; సామానాధికరణ్యస్య ముఖ్యత్వం ప్రకారద్వయవిశిష్టైకవస్తుబోధకత్వాదిత్యాహ - ఇహ చేతి ధర్మద్వయయుజి ఇహ ఏకత్ర ధర్మిణి, సమానాధికారోऽపి - సామానాధికరణ్యమపి, ముఖ్యః - ముఖ్యమ్, నిర్విశేషవస్తుప్రతిపాదనే తస్య అముఖ్యత్వమితి భావః, నిహతాశ్చైవ దోషా ఇత్యాదినా తత్త్వదోక్తగుణావిరోధః, జీవాన్తర్యామితారూపమ్, కథితమస్య దైశ్వర్యమ్, ఇహ బ్రహ్మణి భాతీతి యోజనా,

అస్మిన్పక్షే. ఉపక్రమానుగుణ్యమప్యస్తీత్యాహ - అథోఽయమితి - అయమర్థః, ప్రక్రమస్య - ఉపక్రమస్య, అనుగుణః— అనుకూలః, ఏకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞాయా అప్యస్మిన్పక్షే ఉపపత్తిరిత్యాహ - ఇహేతి - ఇహామతేతు - అస్మిన్పక్షేతు, పూర్వంకృతా ఏకవిజ్ఞానేనసర్వజ్ఞానప్రతిజ్ఞా, యా, తదుపపత్తిశ్చభవతీతియోజనా, కథంతదుపపత్తిరిత్యత్రాహ- హేతురితి-సూక్ష్మైశ్చిదచిద్వస్తుభిః - దేహి - శరీరి, బ్రహ్మైవ, హేతుః - కారణమ్, స్థూలైశ్చిదచిద్వస్తుభిః; దేహి - శరీరి, తద్బ్రహ్మైవకార్యమ్, ఇతి - ఇతిహేతోః, తదుపపత్తిరితి పూర్వేణాన్వయః, తమీశ్వరాణామిత్యాదిశ్రుత్యన్తరావిరోధమప్యాహ - నవిహతిరితి.

శ్రుత్యన్తరాణ్యుదాహృత్య తేషామర్థఞ్చ ప్రతిపాద్యనిర్గుణబ్రహ్మవాదేతద్విరోధః సగుణబ్రహ్మవాదేచనతద్విరోధఇత్యాహ - సర్వైశ్వర్యమిత్యాదినా - వేదాన్తవచః - తమిత్యాదిషు— తమీశ్వరాణాంపరమమ్మహేశ్వరమిత్యాదిషు. బ్రహ్మణి సర్వైశ్వర్యమ్ - పరాస్యేత్యాదౌ - పరాస్యశక్తిర్వివిధైవశ్రూయతఇత్యాదౌ, బ్రహ్మణి వివిధమహాశక్తియోగమ్, అపహతేత్యాదికే - అపహతపాప్మేత్యాదౌ సత్యసఙ్కల్పఇత్యన్తైర్వాక్యైః, బ్రహ్మణ్యపాపప్రసరం సద్గుణాంశ్చాహుః, ఇహనిర్గుణబ్రహ్మవాదే, తదుపహతిః తద్విరోధః, సగుణబ్రహ్మవాదేసర్వాసాం శ్రుతీనామవిరోధోభవతి.

వాక్యేష్వుద్దేశ్యవిధేయవిభాగవత్, ప్రాగవగతంహ్యుద్దేశ్యమ్, ప్రాగనవగతస్తువిధేయోభవతి, యథాపర్వతోవహ్నిమానిత్యాదౌపర్వతవహ్న్యాదికమ్, అతస్తత్పదనోద్దేశ్య సమర్పణపరమ్, సార్వజ్ఞ్యాదిగుణకత్వస్య ప్రత్యక్షాద్యగోచరత్వాత్, త్వంశబ్దస్య

అన్తర్యామిపరత్వే సతి ఉద్దేశ్యసమర్పకత్వమనుపపన్నమ్, అన్తర్యామిణః ప్రత్యక్షాద్యవిషయత్వాత్, తస్మాత్త్వంశబ్దేన జీవమాత్రముద్దిశ్య తస్య తత్పదేన బ్రహ్మాభావో విధీయత ఇత్యభ్యుపగన్తవ్యమ్ తత్ర విరోధాన్నిర్విశేషవస్త్వైక్యపరం సామానాధికరణ్యం భవతీత్యభిప్రాయేణ చోదయతి - ఉద్దేశ్యమితి - ప్రాక్ప్రతీతం యత్తదుద్దేశ్యం భవతి, ప్రాగ్యదమతమ్ - అప్రతీతమ్, తద్విధేయం భవతి, యది పరం బ్రహ్మ, తత్త్వం పదార్థః - తచ్ఛబ్దత్వంశబ్దయోరర్థః, తదా- అత్ర ఉద్దేశ్యోపాదేయభేదో న భవతీతి తదిత్యస్యాధ్యాహారేణాన్వయః, ఉద్దేశ్యవిధేయవిభాగో న భవేదిత్యర్థః. పరిహరతి - నైవమితి కించిదుద్దిశ్య కస్యచిదయం విధిర్న భవతీతి యోజనా, ప్రమాణాన్తరాగోచరార్థస్య కథమవిధానమిత్యపేక్షాయామ్ న కేవలం ప్రత్యక్షాద్యనవగతార్థవిషయకమేవ వాక్యమనువాదకమ్, అపితు వాక్యాన్తరప్రతిపన్నార్థవిషయకమపీత్యభిప్రాయేణ వాక్యాన్తరప్రాప్తిం దర్శయన్ తత్త్వమసీతి వాక్యస్య అనువాదరూపత్వమాహ - ఐతదాత్మ్యమితి - ప్రాక్ వాక్ సర్వమైతదాత్మ్యం బ్రూతే హీత్యన్వయః, తావతా విధిరూపత్వమస్య వాక్యస్య కుతో నాస్తీత్యత్రాహ - నహీతి నిగమవచః ప్రాప్తమర్థం న విధత్తే హీత్యన్వయః.

అయమర్థో న్యాయసిద్ధ ఇత్యాహ - అప్రాప్తే హీతి - తత్ నిగమవచః - అప్రాప్తే హి అర్థవత్ స్యాదితి యోజనా, ఇతి నయవిదః ఇతి న్యాయవిదః, ఆహురిత్యస్యాధ్యాహారః, (అప్రాప్తే హి శాస్త్రమర్థవత్) ఇతి న్యాయోఽత్రాభిప్రేతః, తత్త్వమసీత్యత్ర త్వంశబ్దోక్తే జీవే హి బ్రహ్మాత్మకత్వం విధీయతే, తత్తు (ఐతదాత్మ్యమిదం సర్వమిత్యనేన న ప్రాప్తమితి కుతో నాయం విధిరిత్యత్ర) ఐతదాత్మ్యమిత్యాది

శ్రుతివాక్యస్యార్థం వదన్ తత్ప్రసర్వమిత్యనేన జీవసహితస్య కృత్స్నస్య జగతో బ్రహ్మాత్మకత్వోక్త్యా జీవే బ్రహ్మాత్మకత్వముక్తమిత్యాహ— ఐతదాత్మ్యోక్తేరితి - జీవయుక్తే అస్మిన్ సర్వస్మిన్ జగతి ఐతదాత్మ్యోక్తేః స పరమాత్మా ఏతదాత్మేతి వక్తి, తథా చ జీవస్యాపి పరమాత్మాత్మకత్వముక్తమితి భావః, అతోఽస్య నిగమవాక్యస్య ప్రతిపన్నార్థవిషయకత్వాన్నోద్దేశ్య విధేయవిభాగవత్త్వమితి భావః, ఐతదాత్మ్యమిత్యత్ర మృదాత్మకో ఘట ఇతివద్బ్రహ్మాత్మకత్వం స్వరూపైక్యకృతం కిం న స్యాత్, ఇత్యత్రాహ - అత్రార్థ ఇతి - అత్రార్థే - ఐతదాత్మ్యమిత్యాదినోక్తే జగతో బ్రహ్మాత్మకత్వే, ఇదం సదితి వచో హేతువాదః— హేతూక్తిరిత్యర్థః. (సన్మూలాస్సోమ్యేమాస్సర్వాః ప్రజాస్సదాయతనాస్సత్ప్రతిష్ఠాః) ఇతి వాక్యం జగతో బ్రహ్మాత్మకత్వే బ్రహ్మకార్యత్వమేవ హేతురితి వదతీత్యర్థః. అత్ర ప్రకరణాన్తరస్థశ్రుతివాక్యాన్తరం దృష్టాన్తతయా ఉదాహరతి - సర్వమిత్యత్రేతి - సర్వమిత్యత్ర - సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మేత్యత్ర, ఉక్తే - ప్రతిపాదితే, సర్వాత్మత్వే - బ్రహ్మణస్సర్వజగదాత్మత్వే, అనుగుణమ్ - అనుకూలమ్— గమకమ్ - ప్రయోజకమ్. తజ్జలానితి - తజ్జలానితి వాక్యేన, యథా అభ్యూచత్ - యథా అవాదీత్, శ్రుతిరిత్యధ్యాహారః, తథా సదితి వచో హేతువాద ఇతి తథేత్యధ్యాహారేణ పూర్వేణాన్వయః,

సర్వం ఖల్వితి వాక్యప్రతిపన్నస్య బ్రహ్మణో జగదాత్మత్వస్య శరీరశరీరిభావ నిబన్ధనత్వం నియన్తృత్వ నియామ్యత్వాదినా శరీరశబ్దేన చ విశదయితుం శ్రుతివాక్యాని దర్శయతి - ప్రోక్తమితి - అఖిల చిదచితాం బ్రహ్మణశ్చాపి దేహాత్మత్వమ్, తేనైవ - దేహాత్మత్వేనైవ, అథ దలీయా ఇదం తాదాత్మ్యమితి - శ్రుత్యన్తరైః ప్రోక్తమిత్యన్వయః, తాని శ్రుత్యన్తరాణ్యుదాహరతి - యథేతి - అన్తః ప్రవిష్టశ్శాస్తా

జనానాం సర్వాత్మేతి శ్రుతివాక్యం సమానార్థకవాక్యాన్తరేణాను వదతి - అన్తఃప్రవిష్ట ఇతి - అన్తఃప్రవిశ్య నియామ్యత్వం హి శరీరత్వమ్, తత్ స్పష్టీకరణాయాన్తర్యామిబ్రాహ్మణముదాహరతి - కథయతి చేతి- యః పృథివ్యాం తిష్ఠన్నిత్యత్ర- యః పృథివ్యాం తిష్ఠన్నిత్యాద్యన్త ర్యామిబ్రాహ్మణేపి । బ్రహ్మణః సార్వాత్మ్యమ్, తత్ సర్వజగదాత్మ త్వమ్, చిదచిత్తాం తద్వపుష్ట్వాహితమ్ బ్రహ్మశరీరత్వనిబన్ధనమ్, కథయ తీత్యన్వయః,

కారణావస్థమపి జగచ్ఛరీరమ్, శరీరీచ నారాయణా ఖ్యో దేవతాపి శేష ఇతి - జ్ఞాపనార్థం సుబాలోపనిషద్వాక్యముదా హరతి - రీత్యైవేతి - సుబాలోపనిషది ఏవం రీత్యైవ, యః పృథివీము న్తరే సఞ్చరన్నిత్యారభ్య సకలచిదచితామన్తశ్చరం నారాయణం వక్తీత్యన్వయః, శరీరశరీరిభావ నిబన్ధనం జగత్తాదాత్మ్యమిత్యత్ర (తత్ సృష్ట్వా తదేవానుప్రావిశత్ తదనుప్రవిశ్య సచ్చ త్యచ్చాభవ దితి శ్రుతిరపి ప్రమాణమిత్యాహ తత్ సృష్ట్వేతి - తత్ సృష్ట్వేతి శ్రుతిశ్చ, తత్ ఉపదిశతీత్యర్థః, న కేవలం శ్రుత్యన్తరానురోధా దైతదాత్మ్యశబ్దార్థో నిర్ణీయతే, స్వప్రకరణవాక్యాదపీత్యాహ– అనేనేతి చాత్రాపీతి- అత్రాపి అస్మిన్ సద్విద్యాప్రకరణేపి, అనేనేతి– అనేన జీవేనాత్మనానుప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరవాణీతి వాక్యేన ప్రవిశతోస్మాత్ బ్రహ్మాత్మకాజ్జీవాత్ అఖిలస్య నామరూపే ఉదితే– ప్రతిపాదితే ఇత్యర్థః. బ్రహ్మాత్మకజీవానుప్రవేశేన కృత్స్నస్య నామరూ పప్రణయనం ప్రతిపాదితమిత్యర్థః, అనేన జీవవాచిశబ్దస్య పరమాత్మ పర్యన్తత్వమపి శ్వేతకేతునావగతమితి సిద్ధమ్, వాక్యస్థనామరూ పే ఇతి పదం వ్యాచష్టే వస్తుత్వమితి - అస్యాఖిలస్య జగతః, వస్తుత్వం శబ్ద వాచ్యత్వమపి అస్మిన్ వాక్యే స్పష్టమేవ తత్ప్రవేశోత్థముక్తమ్-బ్రహ్మ

నుప్రవేశాధీనం ప్రతిపాదితమిత్యర్థః. అచిద్బ్రహ్మణోస్తాదాత్మ్యం బ్రహ్మణోచిదనుప్రవేశకృతమస్తు, జీవబ్రహ్మణోస్తు స్వరూపైక్యకృత మేవస్యాత్, జీవేనమయేతిశ్రవణాదిత్యతాహ - జీవఇతి- ఇహాకథిత మిదం జీవబ్రహ్మాత్మకత్వమపి, అస్య తత్ర ప్రవేశాత్, బ్రహ్మణో జీవేనుప్రవేశాధీనమిత్యర్థః. కుతఇత్యతాహ బ్రూతఇతి- హి- యు తఃతదిత్యన్యాత్రియీవాక్, తదనుప్రవిశ్యసచ్చత్యచ్చాభవదిత్యాద్య ద్వైదవాక్యమ్, చిదచితాంతత్ ప్రవేశాహితంత ద్బ్రూతే - బ్రహ్మాను ప్రవేశాధీనం బ్రహ్మాత్మకత్వం బ్రూతే - తతఇత్యధ్యాహారేణాన్వయః,

శ్రీ॥ అత శ్చిదచిదాత్మకస్య సర్వస్యవస్తుజాతస్య బ్రహ్మతా దాత్మ్య మాత్మశరీరభావాదెవేత్యవగమ్యతే, తస్మాద్బ్రహ్మవ్యతిరిక్త స్య కృత్స్నస్య తచ్ఛరీరత్వేనైవ వస్తుత్వాత్ తస్యప్రతిపాదకోపి శబ్దస్తత్పర్యన్తమేవ స్వార్థమభిదధాతి, అతస్సర్వశబ్దానాం లోక వ్యుత్పత్త్యవగత తత్తత్పదార్థవిశిష్టబ్రహ్మాభిధాయిత్వం సిద్ధమిత్యై తదాత్మ్యమిదంసర్వమితి ప్రతిజ్ఞాతార్థస్య తత్త్వమసీతి సామానా ధికరణ్యేనవిశేష ఉపసంహారః, అతోనిర్విశేషవస్త్వైక్యవాదినో భేదాభేదవాదినః, కేవలభేదవాదినశ్చ వైయధికరణ్యేన సామానా ధికరణ్యేనచ బ్రహ్మాత్మభావోపదేశాస్సర్వేపరిత్యక్తాస్స్యుః ఏకస్మిన్ వస్తుని కస్యతాదాత్మ్యముపదిశ్యతే, తస్యైవేతిచెత్, తత్స్వవాక్యై నైవావగతమితి న తాదాత్మ్యోపదెశావసేయమస్తికిఞ్చిత్, కల్పిత భేదనిరసనమితిచెత్, తత్తు న సామానాధికరణ్య తాదాత్మ్యోపదె శావసేయమిత్యుక్తమ్, సామానాధికరణ్యస్తు బ్రహ్మణిప్రకారద్వయ ప్రతిపాదనేన విరోధమేవావహేత్, భేదాభేదవాదేతు బ్రహ్మణ్యేవ ఉపాధిసంసర్గాత్తత్ప్రయుక్తా జీవవగతాదోషా బ్రహ్మణ్యేవ ప్రాదు

షురితి నిరస్తనిఖిలదోషకల్యాణగుణాత్మకబ్రహ్మాత్మభావోపదేశా హి విరోధాదేవ పరిత్యక్తాస్స్యుః, స్వాభావికభేదాభేదవాదేపి బ్రహ్మణస్స్వతఏవజీవభావాభ్యుపగమాద్గుణవద్దోషాశ్చస్వాభావికాభవేయురితి నిర్దోషబ్రహ్మాత్మత్వోపదేశావిరుద్ధాఏవ, కేవలభేదవాదినాఞ్చ అత్యన్తభిన్నయోః కేనాపి ప్రకారేణైక్యాసంభవాదేవ బ్రహ్మాత్మభావోపదేశానసంభవన్తీతి సర్వవేదాన్తపరిత్యాగస్స్యాత్

శ్లో॥ తాదాత్మ్యంబ్రహ్మణో తచ్చిదచిదుభయరూపా
ర్థజాతస్యకృత్స్నస్యైతద్దేహాత్మభావాహితమితివిశ
దంగమ్యతే ప్రోక్తవాక్యైః । తస్మాత్కృత్స్నస్య
వస్తుత్వమితి భగవతోఽన్యస్య తద్దేహభావాత్తత్ప
ర్యన్తస్సిద్ధార్థం కథయతి సకలోఽయంజగద్వా
చిశబ్దః ॥ ॥ ॥

లోకవ్యుత్పత్తితోఽతోవగత సకలతత్త్వదార్థ
ప్రకారంబ్రహ్మశేషోఽపిశబ్దోవదతి చిదచితామ్ముఖ్య
వృత్త్యేతిసిద్ధమ్ । తస్మాదత్రైతదాత్మ్యంసకలజగతియ
త్వాప్తిగర్భితంవిశేషే తస్యైవైతత్సమానాధికృతనిగమ
వంతత్త్వమస్యుక్తిరుక్తా ॥ ॥ ॥

తస్మాచ్ఛంసన్తియేవై స్వమతమనుచితం వస్తునో నిర్వి
శేషస్యైక్యం భేదాభిదేయోఽభిదధతి కుదృశః కేవ
లంయేచభేదమ్ । తైస్తుబ్రహ్మాత్మభావేవ్యధికరణత
యామేశప్రతిష్ఠోపదేశాయేచాన్యేప్యుస్సమానాధికర
ణవిధయాప్రోజ్ఝితాస్సర్వఏతే ॥ ॥ ॥

ఏకస్మిన్వస్తుని స్వోపదిశతి నిగమః కస్య భేదాదాత్మ్య
మేషస్వస్యైవేతి త్వయ్యుక్తం స్వవచనవిదితస్తత్రనై
ష్ఫల్యోపదేశ్యమ్ । నోపసత్త్వాదాత్మ్యవాదః పరిహరతి
భిదాం కల్పితాం మిథ్యా పీదన్త్వాదాత్మ్యోక్తిః సమానాధి
కరణవచసాభేదహృన్నేతి చోక్తమ్ ॥ ॥ ॥

ధర్మద్వంద్వం సమానాధికరణవచనం బ్రహ్మణి జ్ఞాప
యిత్వా వ్యాఘాతం హ్యేవ హేత్రే నతు పరిహరణం భే
దబుద్ధేస్తనోతి । భేదాభేదప్రవాదే పునరిహ వివి
ధోపాధిసంసర్గ ఏష బ్రహ్మణ్యేవేతి తత్త్రైవిహీనసకల
విధోజీవదోషాన్వయస్స్యాత్ ॥ ॥ ॥

ప్రత్యస్తాశేషదోషాఖిలసుగుణగణబ్రహ్మణాత్మైక్యవా
దాద్వ్యాఘాతాదేవ సర్వే స్స్యురిహ పరిహృతాస్తన్న
సద్భాష్యకారోక్తమ్ । భేదాభేదస్వభావ్యాదితఇతి
కథనే బ్రహ్మణో జీవభావ స్వాభావ్యాత్ స్యుర్హిదో
అపిగుణవదిహ బ్రహ్మణీమే స్వభావాత్ ॥ ॥

నిర్దోషబ్రహ్మణైక్యం భవతి హి విహతన్నైగమో
క్త్యోపదిష్టం జీవేఽస్మిన్దోషయుక్తే తదనుచితమిదం
యాదవానామ్మతఞ్చ । కేనాప్యైక్యం ప్రకారేణతు
నహి సువచం కేవలం భేదవాదే జీవస్యాపీశ్వరం స్యేత్య
తఇహ విహతో బ్రహ్మజీవైక్యవాదః ॥ ॥ ॥

వేదాన్తేష్విత్యశేషాగమశిఖరవచస్స్వాగ ఏవ ప్రసక్తః
పక్షే వైశేషికాణామ్ప్రికృతిరహితో మధ్వ సిద్ధాన్తి
నాఞ్చ । ॥౬౩౦౪॥

అ॥ ఐతదాత్మ్యశబ్దార్థ వ్యాఖ్యాన న్నిగమయతి - తా
దాత్మ్యమితి—

టీ॥ కృత్స్నస్య చిదచిదుభయరూపార్థజాతస్య బ్రహ్మణ
స్తాదాత్మ్యమేతత్, దేహాత్మభావాహితమితి ప్రాక్తవాక్యైర్విశేషం
గమ్యత ఇతి యోజనా, శరీరవాచిశబ్దానాం శరీరిపర్యన్తత్వ న్నిగమ
యతి — తస్మాదితి — తస్మాత్ - ఉదాహృతవాక్యైశ్శరీర శరీరిభావ
ప్రతిపాదనాత్, తస్య తత్తన్నామభాక్త్వనివాహకత్వాచ్చేత్యర్థః,
భగవతోఽన్యస్య కృత్స్నస్య తద్దేహభావాద్వస్తుత్వమితి సకలోఽయం
జగద్వాచిశబ్దో నిజార్థం తత్పర్యన్తం కథయతీత్యన్వయః,

నను సతత్పర్యన్తాభిధాన ముపపద్యతే, లోకేతత్తద్వస్తు
మాత్రపర్యన్తత్వేన వ్యుత్పన్నతయా వ్యుత్పత్తిభఙ్గప్రసఙ్గాత్. బ్రహ్మ
ణ ఏకత్వేన ద్విత్వబహుత్వానుపపత్తిశ్చేత్యత్రాహ — లోకవ్యుత్ప
త్తిత ఇతి - లోకవ్యుత్పత్తిశబ్దస్యాయంభావః, నాత్రవ్యుత్పత్తివిరోధః,
వ్యుత్పన్నార్థాపరిత్యాగాత్, బ్రహ్మణోలౌకిక ప్రమాణాగోచరత
యా తత్పర్యన్తవ్యుత్పత్తివిరోధః, నత్వవాచకతయేతి సోఽన్యథాసిద్ధః
యథా లిఙాదేర పూర్వవాచిత్వం వేదవ్యుత్పత్త్యావగమ్యత ఇతి లోక
తో వ్యుత్పత్త్యభావ పరిహారః కార్యవాక్యార్థవాదిభిరుచ్యతే తద్వ
త్, అతో లోకవ్యుత్పత్త్యవగత సకలతత్తత్పదార్థప్రకారం బ్రహ్మ
చిదచితాంశబ్దోఽశేషోపి ముఖ్యవృత్త్యావదతీతి సిద్ధమితి యోజనా,
తత్తత్పదార్థప్రకారమిత్యనేన బ్రహ్మణోఽపి ద్విత్వబహుత్వాదికం
సద్వారకముపపన్నంభవతీతి తదుక్తంభవతి, తత్త్వమసీత్యస్య ఉప
సంహారవాక్యతామాహ - తస్మాదితి - సకలజగతి యదైతదాత్మ్యం
ప్రాగధీతమ్, ఉక్తా, తత్త్వమస్యుక్తిః - తత్త్వమసీత్యుక్తిః, తస్యై

వవిశేషే.సమానాధికృత నిగమనమేతదితియోజనా, వైయధికరణ్యే నప్రతిజ్ఞాతస్య సామానాధికరణ్యేన ఉపసంహారః, సామాన్యేనప్రతిజ్ఞాతస్యవిశేషే ఉపసంహారఇత్యర్థః, తదైక్షతేత్యాదినా తచ్ఛబ్దార్థః, ప్రతిపన్నః, ఐతదాత్మ్యమిత్యాదినా జీవస్యబ్రహ్మాత్మకత్వం ప్రతిపన్నమ్, అనేన జీవేనేత్యాదినా జీవవాచిశబ్దానాంబ్రహ్మపర్యన్తత్వశ్చప్రతిపన్నమితి నాత్రోద్దేశ్యోపాదేయవిభాగః, అయంహి అప్రాప్తార్థప్రతిపాదకవాక్యానామ్, నతు నిగమనవాక్యానామ్, తేషాం ప్రాప్తవిషయత్వాత్, నిగమనన్తు ఉక్తార్థప్రత్యామ్నాయత్వాదపేక్షితందృశ్యతే, తస్మాన్నిగమనవాక్యేఽస్మిన్ ఉద్దేశ్యోపాదేయవిభాగముఖేన చోద్యస్యానవకాశఇతి పరిహారఉక్తోభవతి, యత్త్వప్రాప్తార్థపరవాక్యే జగద్బ్రహ్మణోస్సామానాధికరణ్యమ్, తత్రబ్రహ్మణస్తద్రూపనామభాక్త్వంవిధేయంజ్ఞాతవ్యమ్.

ఏవంభేదశ్రుతి ఘటకశ్రుత్యవిరోధార్థం తత్త్వమసీతి సామానాధికరణ్యం శరీరశరీరిభావేనోపపాదితమ్, శరీరవాచిశబ్దానాం శరీరిపర్యన్తాభిధానం జాతిగుణయోర్వ్యక్తిగుణిపర్యన్తాభిధానవత్ సంభవతీతి ఆకృత్యధికరణన్యాయేన ఉపపిపాదయిషు శ్శరీరవాచిశబ్దానా మాకృత్యధికరణన్యాయ విషయతానిరూపణరూపస్య (అంశో నానావ్యపదేశాత్) ఇత్యధికరణస్య పూర్వపక్షభూతేష్వర్థేషు దూషణమాహ - తస్మాదితి - తస్మాత్ - జగద్బ్రహ్మణోః శ్రుతిభిశ్శరీరశరీరిభావప్రతిపాదనాత్, తస్యచతత్తన్నామభాక్త్వ నిర్వాహకత్వాచ్చేత్యర్థః, యేకుదృశః అనుచితన్నిర్విశేషస్యవస్తునఐక్యంస్వమతంశంసన్తి, యేభేదాభేదే - భేదాభేదౌ, అభివదతి - యేచకేవలంభేదమభివదతి, అభివదతీత్యస్యానుషఙ్గః, తైః - బ్రహ్మాత్మభావే - బ్రహ్మాత్మభావవిషయే, వ్యానికరణతయా - వ్యానికరణాసిద్ధయా, యే,

శ్రుతిస్థోపదేశః - మేవ సమానాధికరణవిధయా, శ్రుతిస్థోపదేశౌ ఇత్యస్యానుషఙ్గేణాన్వయః, ఏతేన వేద, ప్రోజ్ఝితాస్స్యురితి యోజనా, పరిత్యక్తాస్స్యురిత్యర్థః. భేదాభేద ఇత్యనేన ఔపాధికస్వాభావిక భేదాభేదయోస్తన్నిరాసోక్తిః. అతో భాస్కరయాదవయోరుభయో మత పరిగ్రహః, కేవలం భేదమిత్యత్ర కేవలశబ్దేన స్వపర్యవసితో భేదో వివక్షితః తద్వాదినశ్చ వైశేషికాదయః, వైయధికరణ్యశ్చ తస్యైవ ఆత్తైత్త్వంరూపత్వాదుపదేశస్య.

బ్రహ్మాత్మభావోపదేశపరిత్యాగః కథమితిశఙ్కాయాం స్వప్రహా వాదిపక్షేతదనుపపత్తిం వక్తుమాహ - ఏకస్మిన్నితి - ఏష నిగమః, ఇహ ఏకస్మిన్ వస్తుని - అద్వితీయవస్తుని, కస్య తాదాత్మ్యముపదిశతీత్య న్వయః, స్వస్యైవ తాదాత్మ్యముపదిశతీతి శఙ్కాం పరిహరతి - స్వస్యైవేతి - స్వస్యైవ తాదాత్మ్యముపదిశతీతి తు, అయుక్తమ్ - అనుపపన్నమ్, కుత ఇత్యత్రాహ - స్వవచనవిదితమితి - స్వవచనవిదితమ్— స్వవచనేన - సత్యం జ్ఞానమిత్యాదినా స్వరూపపరవాక్యేన, విదితమ్ - ప్రతిపన్నమిత్యర్థః, తత్ స్వస్య తాదాత్మ్యమనుపదేశ్యమ్, నతత్స్వమసీత్యుపదేశగమ్యమిత్యర్థః, తథా చోపదేశవైయర్థ్యమితి భావః, స్వరూపపరవాక్యేన ప్రతిపన్నే ఽధికార్థప్రతిపత్తిరస్య వాక్యస్య అస్తి వా న వా, ప్రథమే నవిశేషత్వమ్, ద్వితీయే ఉపదేశవైయర్థ్యమ్, పునశ్శఙ్కాం పరిహరతి - నోసదితి - తాదాత్మ్యవాదః కల్పితాం భిదాం పరిహరతీత్యపి నోసదితి యోజనా, కుత ఇత్యత్రాహ - తాదాత్మ్యోక్తిరితి - సమానాధికరణవచసా - సమానాధికరణవాక్యేన తాదాత్మ్యోక్తిః - తాదాత్మ్యప్రతిపాదనమ్, భేదహృన్న - భేదప్రతి - పత్తిం న హరతి, ఇతి చోక్తమ్ - ఇత్యయమప్యర్థః ప్రాగుక్త ఇత్యర్థః, ప్రకారద్వయోపస్థాపకత్వాదితి భావః,

న కేవలమసాధకత్వమ్, విరోధోఽపీత్యాహ - ధర్మద్వంద్వమితి - సమానాధికరణవచనమ్ - సమానాధికరణవాక్యమ్, బ్రహ్మణి, ధర్మద్వంద్వమ్ - ధర్మద్వయమ్, జ్ఞాపయిత్వా - ప్రతిపాద్య, తే, వ్యాఘాతం హి - విరోధం హి, ఆవహేత్ - ఆపాదయేత్, న తు భేదబుద్ధేః, పరిహరణమ్ పరిహారమ్, ఆవహేదిత్యనుషంగేణాన్వయః ధర్మస్య స్వగతవిశేషరూపభేదద్వయస్య సమానాధికరణవాక్యాత్ ప్రతీతత్వాత్ తస్య భేదప్రత్యాయకతయా న తత్ప్రత్యయనివర్తకత్వమితి భావః, ఔపాధికభేదాభేదవాదే తదనుపపత్తిమాహ - భేదాభేదప్రవాద ఇతి - ఇహ - ఔపాధికభేదాభేదప్రవాదే పునః, ఏవంవిధోపాధిసంసర్గః బ్రహ్మణ్యేవేతి, తత్రైవ హి - బ్రహ్మణ్యేవ ఖలు, సకలవిధాజీవదోషాన్వయః - జీవగతక్లేశకర్మాదిదోషసంబన్ధః, స్యాత్ - ఆపతేత్, ఇత్యర్థః.

తతః కిమిత్యత్రాహ - ప్రత్యస్తేతి - ప్రత్యస్తాశేషదోషాఖిలసుగుణగణబ్రహ్మణా - ప్రత్యస్తాశేషదోషమ్ - అఖిలహేయప్రత్యనీకమ్, అఖిలసుగుణగణమ్ - అఖిలకల్యాణగుణగణయుక్తం యద్బ్రహ్మ, తేన, ఆత్మైక్యవాదాస్సర్వే - జీవైక్యవాదాస్సర్వే, వ్యాఘాతాదేవ - విరోధాదేవ, పరిత్యక్తాస్స్యుః -, తత్ - తస్మాత్, భాస్కరోక్తన్న సదితి యోజనా, న సమ్యగిత్యర్థః, స్వాభావికభేదాభేదపక్షే తదనుపపత్తిమాహ — భేద ఇతి - భేదోఽభేదశ్చ, స్వభావాదితః - స్వభావసిద్ధః, ఇతి కథనే - ఇతి వాదే, బ్రహ్మణః, జీవభావస్వాభావ్యాత్ - జీవభావస్య స్వాభావికత్వాత్, ఇహ బ్రహ్మణి, ఇమే దోషా అపి - గుణవత్, స్వభావాత్ స్యుః - స్వాభావికాస్స్యురిత్యర్థః. తథా సతి దోషమాహ - నిర్దోషబ్రహ్మణేతి నిర్దోషబ్రహ్మణా - హేయప్రత్యనీకేన బ్రహ్మణా అస్మిన్ దోషయుక్తే జీవే, నైగమోక్త్యా - నిగమవచ

సా, ఉపదిష్టమ్ - ప్రతిపాదితమ్, ఐక్యమ్, విహతంభవతిహి - విరుద్ధం భవతిఖల్విత్యర్థః. సద్బ్రహ్మాత్మాదిశబ్దానాం నారాయణశబ్దపర్యాయత్వేన ఈశ్వరాతిరిక్తవస్తునిషేధాదిభి రీశ్వరస్యైవ బ్రహ్మత్వం సిద్ధంకృత్వా (నిరవద్యన్నిరఞ్జన) మిత్యాదిశ్రుత్యుక్తంబ్రహ్మణో నిర్దోషత్వఞ్చాభిప్రేత్య నిర్దోషబ్రహ్మణఐక్యం విహతమిత్యుక్తమ్, నిర్దోషశ్రుతివిరోధఃఫలితః, తర్హి నిర్దోషశ్రుతివిరోధేవక్తవ్యే కిమర్థన్నిర్దోషబ్రహ్మైక్యోపదేశవిరోధఉక్తః, ఉచ్యతే, హేయానర్హతాదాత్మ్యంహి పురుషార్థః, స్వరూపైక్యేచ బ్రహ్మణో హేయార్హత్వాత్. హేయార్హబ్రహ్మతాదాత్మ్యాధీనహేయాప్తేః, తత్తాదాత్మ్యానుభవ్యోపురుషార్థశ్చే త్యుపాయత్వప్రాప్యత్వవిరోధాత్ తత్తాదాత్మ్యోపదేశ పరవాక్యస్య ప్రయోజనపర్యవసాన స్న స్యాత్, నహ్యసినాచ్ఛిద్యమానస్య కాలాగ్నినాదహ్యమానస్యచ పురుషస్య ఉపాసన ముపపాసకానర్థం పరిహరతి— నచతత్తాదాత్మ్యధీకస్యచిత్ పురుషార్థః, తదవ్వదిజ్ఞాపనాయ తదైక్యోపదేశో విరుద్ధఇత్యుక్తమ్. స్వనిష్ఠభేదపక్షందూషయతి - కేనాపీతి - ఈశ్వరస్య జీవస్యాపి, కేవలంభేదవాదే, కేనాపిప్రకారేణ, ఐక్యమ్, నసువచమ్ - దుర్వచమిత్యర్థః. అత్యన్తభిన్నయోః ప్రకారప్రకారిభావరహితయో ర్జీవేశ్వరయోర్విశేష్యాంశతోప్యైక్యాభావాత్ కేనాపిప్రకారేణ తయోరైక్యందుర్వచమితిభావః, తథాచ తత్త్వమసీత్యాదివేదాన్తేషు జీవబ్రహ్మణోరైక్యవాదః ప్రతిక్రియామన్తరేణ పరిత్యక్తఏవస్యాదిత్యాహ - అతఇతి - అతః - జీవబ్రహ్మణోఃకేనాపి ప్రకారేణఐక్యస్యదుర్వచత్వాత్, ఇహ - అస్మిన్ కేవలభేదవాదే, వేదాన్తేషుబ్రహ్మజీవైక్యవాదః, విహతః - విరుద్ధః, ఇతి - అతో హేతోః, ప్రతికృతిరహితః - ప్రతిక్రియారహితః, పరిహా

దరహితఇతియావత్, అశేషాగమశిఖరవచస్త్యాగఏవ - అశేషవేదా న్తవాక్యపరిత్యాగఏవ, పరిసక్తః - పరిసజేదిత్యర్థః, అయందోషో నకేవలం వైశేషికాణామేవపతేత్, అపితు, మాధ్వానామపీత్యాహ— మధ్వసిద్ధాన్తినా ఇత్యతి.

శ్రీ॥ అఖిలోపనిషత్ప్రసిద్ధం కృత్స్నస్య బ్రహ్మశరీరభావమా తిష్ఠమానైః కృత్స్నస్యబ్రహ్మాత్మభావోపదేశాస్సర్వే సమ్యగుపపాది తా భవన్తి, జాతిగుణయోరివద్రవ్యాణామపి శరీరభావేన విశేషణ త్వేన (గౌరశ్వో మనుష్యో దేవో జాతః పురుషః కర్మభిః) ఇతి సామా నాధికరణ్యంలోకవేదయోః ముఖ్యమేవ దృష్టచరమ్, జాతిగుణ యోరపి ద్రవ్యప్రకారత్వమేవ (ఖణ్డో గౌశ్శుక్లః పటఇతి సామానాధి కరణ్యనిబన్ధనమ్, మనుష్యత్వాదివిశిష్టపిణ్డానామపి ఆత్మనః ప్రకారత యైవపదార్థత్వాత్ (మనుష్యః పురుషష్షణ్ఢో యోషిదాత్మాజాతః) ఇతి, సామానాధికరణ్యం సర్వత్ర ప్రకారగతమితి ప్రకారత్వమేవ సా మానాధికరణ్యనిబన్ధనమ్, న పరస్పరవ్యావృత్తజాత్యాదయః, స్వని ష్ఠానామేవహి ద్రవ్యాణాం కదాచిత్ క్వచిద్ద్రవ్యవిశేషణత్వే మత్వ ర్థీయప్రత్యయో దృష్టః (దణ్డీ కుణ్డలీ) ఇతి, నపృథక్ప్రతిపత్తిస్థిత్యన ర్హాణాం ద్రవ్యాణామ్, తేషాం విశేషణత్వం సామానాధికరణ్యవ సేయమేవ,

శ్లో॥ యేకృత్స్నబ్రహ్మదేహత్వమిదముపనిషత్సిద్ధ
మాతిష్ఠమానాస్తేషాం బ్రహ్మత్వతోక్తిర్ఘటత ఇతిహి
జగతస్సాధుసర్వోపపన్నా। ద్రవ్యాణాఞ్చప్రకా
రత్వమితితు గుణజాత్యోరివేదంతనుత్వాద్గౌరశ్వో
భూన్మనుష్యః పురుష ఇతి సమానాధికారోక్తిముఖ్యః॥

ఖణ్డో గౌశ్శుక్ల మేతద్వసనమితి సమానాధికారేనిమి
త్తం జాతౌ చ స్యాద్గుణే చానుగతమిహ పున ర్ద్రవ్య
ధర్మత్వమేవ । ద్రవ్యమత్యాదిపిణ్డోఽపి చ తదను
గతం హ్యత్మనో ఽస్తి ప్రకారత్వాత్తామర్త్యశ్చ
యోషిత్ పురుష ఉదభవత్ పణ్ఢ ఇత్యాదివాక్యే ॥ ॥

వస్తుత్వా న్మర్త్యతాద్యై రుపహితవపుషస్త్వా త్మనో
ప్యప్రకారత్వేనై వేయం సామానాధికృతిరిహ గుణా దే
రివస్యాద్ధి ముఖ్యా । సర్వత్రైషా సమానాధికృతిర
నుగతేత్యుక్తమేవాత్రిహేతు ర్వాక్యవృత్త్యా జాతితా
ద్వ్యామిథ ఇతి న పున ర్భేతవస్త్యేథ వేయః ॥ ॥

మత్వర్థీయస్స్వనిష్ఠస్యతుం భవతి పునర్ద్రవ్యధర్మ
త్వభాజో ద్రవ్యస్యాయం కదాచిత్ క్వచిదపి చ యథా
దణ్డ్యయం కుణ్డలీతి । నహ్యర్థే వై పృథగ్స్థితిమితశ్చి
తరత్రై రిషద్దృష్ట స్తదీయం ద్రవ్యధర్మత్వమేతద్ధ్భవ
తిఖలు సమానాధికృత్యాఽపసేయమ్ ॥ ॥

అ॥ ఏవం పూర్వపక్షచతుష్టయేఽప్యనుపపత్తిముక్త్వా స్వప
క్షే వైపమ్యమాహ - య ఇతి—

టీ॥ యే, ఇదం కృత్స్నం బ్రహ్మదేహత్వమాతిష్ఠమానాః - కృ
త్స్నస్య జగతో బ్రహ్మశరీరత్వమాతిష్ఠన్తే, తేషామ్, జగతో బ్రహ్మాత్మ
తోక్తిస్సర్వా - సాధూపపన్నా భవతీత్యన్వయః, సాధుశబ్దేన ముఖ్య
త్వం వివక్షితమ్, కథమ్ముఖ్యత్వమిత్యత్రాహ - ద్రవ్యాణాఞ్చేతి—
గుణజాత్యోరివ ద్రవ్యాణాఞ్చ తదుత్వాత్ ప్రకారత్వమిదమితి పురు
షోఽగారకోఽభూదిత్యత్ర, సమానాధికారః - సామానాధికరణ్యమ్,
ముఖ్యః — ముఖ్యమిత్యర్థః.

కథమ్ముఖ్యత్వమ్, అముఖ్యత్వేపిహి ప్రయోగస్సమ్భవతి, అముఖ్యత్వఞ్చశరీరస్య ద్రవ్యత్వాత్, నహి దణ్డకుణ్డలాదిశబ్దానాం విశేష్యపర్యన్తాభిధానందృష్టమ్, తస్మాద్ద్రవ్యత్వేసతి విశేషణత్వమ్. జాతిగుణయోరన్యతరత్వేసతి విశేషణత్వంవా, మత్వర్థీయప్రత్యయనిరపేక్షసామానాధికరణ్య ప్రయోజకమితి శరీరవాచిశబ్దస్యవిశేష్యపర్యన్తాభిధాన మముఖ్యమిత్యత్రాహ - ఖణ్డో గౌరితి - ఖణ్డో గౌశ్శుక్ల ఏతద్వచనమితి - ఇత్యత్ర, జాతౌగుణేచ, ఇహ, సమానాధికారే - సామానాధికరణ్యే, నిమిత్తమనుగతంద్రవ్యధర్మత్వమేవ, తత్, ఆత్మామర్త్యశ్చయోషిత్పురుష ఉదభవత్ షణ్ఢ ఇత్యాదివాక్యే, అస్మిన్నాత్మనఃప్రకారే మర్త్యాదిపిణ్డే ద్రవ్యేపి, అనుగతంహి - అనుగతంఖల్విత్యర్థః. తథాచ జాతిగుణయోర్ద్రవ్యేణ సమానాధికరణప్రయోగే ముఖ్యే యన్నిమిత్తంద్రవ్యధర్మత్వమనుగతమ్, తస్య శరీరే ఆత్మనోధర్మభూతే మర్త్యాదిపిణ్డే ద్రవ్యేపి అనుగతత్వాత్ తన్నిబన్ధన ఆత్మామర్త్యశ్చయోషిత్ పురుష ఉదభవత్ షణ్ఢ ఇత్యాదికస్సమానాధికరణ ప్రయోగో ముఖ్య ఏవేతి భావః, ద్రవ్యధర్మత్వమేవేత్యేవకారేణ జాతిగుణయోరన్యతరత్వాదేర్వ్యుదాసః,

నను అనుగతమేవ జాతిగుణాన్యతరత్వాదికం సామానాధికరణ్యప్రయోజకమాస్తామ్, తస్యచప్రయోజకస్య అత్రాసత్త్వాచ్ఛరీరశరీరిణోస్సామానాధికరణ్యమముఖ్య మేవస్యాదిత్యత్రాహ - సర్వత్రేతి - ఏషాసమానాధికృతిః - ఏతత్సామానాధికరణ్యమ్, సర్వత్ర అనుగతేతి - జాతిగుణశరీరవాచిశబ్దేషు సర్వేష్వనుగతమితి, ఉక్తమేవ - పూర్వోక్తంద్రవ్యధర్మత్వమేవ, అత్ర - అస్మిన్సామానాధికరణ్యే, హేతుః, మిథో వ్యావృత్తాః - జాతితాద్యాః - జాతిత్వజాతిగుణాన్యతరత్వాదయః, తే, హేతవో నభవేయుః - ప్రయోజకాన

స్యురిత్యర్థః. తథాచ ప్రయోజ్యస్య సామానాధికరణ్యస్య అనుగతత్వాత్ ప్రయోజకేన అనుగతేన భావ్యమ్, అన్యథా వ్యభిచారాదితి భావః, అయమభిప్రాయః, గఙ్గాయాం ఘోష ఇత్యాదిషు ప్రవాహకూలయోః గఙ్గాపదప్రవృత్తినిమిత్తస్య అనుయాయిన ఆకారస్యాదర్శనాత్ తత్ర లాక్షణికత్వం యుక్తమ్ అత్ర తు యత్ర యత్ర విశేష్యపర్యన్తాభిధాయిత్వేన ప్రయోగో దృష్టచరః, తత్ర తత్ర ప్రయోగేష్వనువృత్తాకారదర్శనా దననుగతాకార ప్రయోజకత్వాశ్రయణేన క్వచిల్లాక్షణికత్వం వక్తుమయుక్తమ్, అన్యథా అద్రవ్యత్వే సతి విశేషణత్వం విశేష్యపర్యన్తాభిధానే ప్రయోజకమిత్యపి నవక్తవ్యమ్, జాతిత్వం గుణత్వం వా ప్రయోజకమస్తు, అన్యల్లాక్షణికం స్యాత్, నచ తథా భవదభిమతమ్, జాతిగుణవాచినాముభయేషామపి హి శబ్దానాం విశేష్యపర్యన్త ప్రయోగవైషమ్యాభావాదుభయోరపి ప్రయోగయోర్ముఖ్యత్వమితిచేత్, తర్హి శరీరవాచిశబ్దానామపి విశేష్యపర్యన్తాభిధాయిత్వేన ప్రయోగదర్శనాత్, ప్రయోగేషు సర్వేషు అనువృత్తైకాకారదర్శనాచ్చ అననువృత్తాకారాన్తరస్య ప్రయోజకత్వకల్పనేన అన్యతరస్య అముఖ్యత్వకల్పనాయా అయుక్తత్వాదిదమపి సామానాధికరణ్యం జాతిగుణవాచిశబ్దానామివ ముఖ్యమేవేతి,

నను ప్రకారభూతద్రవ్యవాచిశబ్దానాం మత్వర్థీయప్రత్యయనిరపేక్షవిశేష్యపర్యన్తాభిధాయిత్వం దణ్డాదిశబ్దానాం తథాత్వాదర్శనాదనుపపన్నమితి శఙ్కాయాం ప్రకారతయైవేతి పూర్వమభిప్రేతం వివృణోతి - మత్వర్థీయ ఇతి - కదాచిత్ క్వచిత్, ద్రవ్యధర్మత్వభాజోఽస్వనిష్ఠస్య ద్రవ్యస్య తు, అయం మత్వర్థీయో భవతి, ఉదాహరతి - యథేతి - అపృథక్సిద్ధప్రకారవాచిత్వమేవ మత్వర్థీ

యప్రత్యయనిరపేక్ష సామానాధికరణ్య ప్రయోజకమితి శరీరస్య పృథక్సిద్ధ్యనర్హస్య శబ్దో నమత్వర్థీయప్రత్యయ సాపేక్షోధర్మ ప్రత్యాయనఇత్యాహ - నద్రవ్యఇతి - పృథక్సిద్ధిమతఇతరత్రార్థే పృథక్ప్రతిపత్తిస్థితిశూన్యవస్తుని, ఏషమత్వర్థీయప్రత్యయోనదృష్ట ఇతియోజనా, జాతిగుణవాచిశబ్దానామ్మత్వర్థీయ ప్రత్యయమన్త రైవధర్మి పర్యన్తబోధనాదితిభావః, తదిదమాహ - తదీయమితి- తదీయందద్రవ్యైకధర్మత్వమేతత్ - అపృథక్సిద్ధవస్తునిష్ఠందద్రవ్యధర్మత్వ మేతత్, సమానాధికృత్యా అనపేయంభవతి - సామానాధికరణ్యే నజ్ఞేయంభవతీత్యర్థః. తథాచ శరీరవాచిశబ్దానామ్మత్వర్థీయప్రత్య యనిరపేక్షసామానాధికరణ్యమాత్మవాచిశబ్దైన సమ్యగుపపన్నమితి భావః,

(శ్రీ॥ యది గౌరశ్వోమనుష్యోదేవఃపురుషోయోషిత్ షణ్ఢ ఆత్మాకర్మభిర్జాత) ఇత్యత్ర (ఖణ్డోముణ్డోగౌశ్శుక్లఃపటః కృష్ణఃపట ఇతి జాతిగుణవదాత్మప్రకారత్వ మ్మనుష్యాదిశరీరాణామిష్యతే, తర్హి జాతివ్యక్త్యోరివ ప్రకారప్రకారిణోశ్శరీరాత్మనోరపి నియమేన సహప్రతీతిస్స్యాత్, నచైవందృశ్యతే, నహినియమేనగోత్వాదివ దాత్మాశ్రితత్వమేవ ఆత్మనాసహ మనుష్యాదిశరీరంపశ్యన్తి, అతోమను ష్యఆత్మేతిసామానాధికరణ్యంలాక్షణికమేవ, నైతదేవమ్ మనుష్యాది శరీరాణామప్యాత్మైకాశ్రయత్వ న్తదేకప్రయోజనత్వ న్తత్ప్రకారత్వ ఞ్చ జాత్యాదితుల్యమ్, ఆత్మైకాశ్రయత్వ మాత్మనః శ్లేషే శరీరవినా శాదవగమ్యతే, ఆత్మైకప్రయోజనత్వఞ్చ తత్కర్మఫలభోగార్థ తయైవసద్భావాత్, తత్ప్రకారత్వమపి దేవోమనుష్యఇతి ఆత్మవిశేష ణతయైవప్రతీతేః ఏతదేవహిగవాదిశబ్దానాంవ్యక్తిపర్యన్తత్వే హేతుః ఏతత్స్వభావవిరహాదేవ దణ్డకుణ్డలాదీనాం విశేషణత్వే దణ్డీకుణ్డలీతి

మత్వధీః యుపత్ర్యయః, దేవమనుష్యాదిపిణ్డానామాత్మైకాశ్రయత్వ తదేకప్రయోజనత్వ తత్ప్రకారత్వ స్వభావాద్దేవో మనుష్య ఆత్మేతి లోకవేదయోస్సామానాధికరణ్యేన వ్యవహారః, జాతివ్యక్త్యోరివ యమేన సహ ప్రతీతిరుభయోశ్చాక్షుషత్వాత్. ఆత్మనస్త్వచాక్షుషత్వాచ్చక్షుషా శరీరగ్రహణవేలాయామాత్మా న గృహ్యతే, పృథగ్గ్రహణయోగ్యస్య ప్రకారతైకస్వభావత్వం దుర్ఘటమితి మావోచః జాత్యాదివత్తదేకాశ్రయత్వ తదేకప్రయోజనత్వ తద్విశేషణత్వైశ్శరీరస్యాపి తత్ప్రకారతైకస్వభావత్వావగమాత్, సహోపలమ్భనియమస్త్వేకసామగ్రీవేద్యత్వ నిబన్ధన ఇత్యుక్తమ్, యథా చక్షుషా పృథివ్యాదేర్గన్ధరసాదిసమ్బన్ధిత్వం స్వాభావికమపి న గృహ్యతే, ఏవం చక్షుషా గృహ్యమాణం శరీరమాత్మప్రకారతైకస్వభావమపి స తథా గృహ్యతే, ఆత్మగ్రహణే చక్షుషస్సామర్థ్యాభావాత్, నైతావతా శరీరస్య తత్ప్రకారత్వస్వభావవిరహః, తత్ప్రకారతైకస్వభావత్వమేవ సామానాధికరణ్య నిబన్ధనమ్, ఆత్మప్రకారతయా ప్రతిపాదనసమర్థః స్తు శబ్దస్సహైవ ప్రకారతయా ప్రతిపాదయతి.

శ్లో ॥ ఆత్మా ఽయం కర్మభిస్స్వైః పశురిహ మను
జో దేవ ఆసీత్పుమాంశ్చ (స్త్రీ) షణ్ఢశ్చేతి జాత్యాదిరివ
యదిశరీరశ్చ ధర్మిః ప్రకారః । ఖణ్డో గౌశ్శుక్లమా
చ్ఛాదనమిదమితి తద్వదత్ర తన్వోస్సహైవ స్యాద్ధీ
స్సవ్యక్తిజాత్యోరివ నఖలు సహైవాత్మనా భాతి దేహః ॥

ముఖ్యా నాతస్సమానాధికృతిరిహ తనోరాత్మనశ్చేతి
నైవం ధర్మైకాధారతాద్యైర్నను పురపి గుణజాతీయ
హైవ నస్తథా హి । ఆత్మైకాధారతాఽస్మిన్ వపుషి త

దపగత్యాఽన్యనాశేనగమ్యాత్మస్యైవేదం ఫలిత్వ
మ్పునరిహ ఫలత్వస్య తత్కర్మజత్వాత్ ॥ ॥

దేహేఽస్మిన్ తత్ప్రకారత్వమపిచ ననుకోమతః క్వ
ఆత్మేతిబుద్ధేర్జత్వాదరేతదేవావహతిహి వచసోవ్య
క్తిపర్యస్తతాంస్వామ్ । ఏతత్స్వభావ్యహేనఃఖలు
భవతి పునర్వాచిదణ్డాదికానామ్మత్వధీర్యపప్రయో
గోజగతిసమాదితోదణ్డ్యయంకుణ్డలీతి ॥ ॥ ॥

ఆత్మైకాధారతాద్యైస్తనుషుసునరాద్యేషు చైతన్యస్వ
భావైర్లోకే కేవెదపిచాత్మామనుజఇతి సామానాధికృ
త్యాప్రయోగః । జాతివ్యక్త్యోస్సహైవత్వవగతిరుభ
యోశ్చక్షుషత్వేన్న చాత్మా చక్షుగ్రాహ్యస్తతో
నగ్రహణవిషయతాం దేహధీకాలపతి ॥ ॥ ॥

మావ్రోచస్తచ్ఛగీరే ననుఘటమితిచాస్మా త్పృథ
గ్భానయోగ్యధర్మైకా ధారతాద్యైర్గుణవదిహ
తథాజాతివత్తత్ప్రతీతేః । నైయత్యేనోపలమ్భస్స
హానిజమతిసామగ్ర్యభేదాదితీదంప్రోక్తం యద్వాస్పృ
థివ్యాదికఇహరసగన్ధాదినజ్ఞాయతేఽజ్ఞా ॥ ॥

ఏవంహ్యాత్మప్రకారోపిచ నఖలుదృశాగృహ్యతేఽ
యన్తుదేహోఽబాదేహైవై తత్ప్రకారత్వహతిరిహ నచై
తావతాస్యాత్కదాపి । దేహాత్మోక్త్యోస్తదేవావహ
తిఖలుసమానాధికారంశరీరంశబ్దస్స్వాత్మ ప్రకారంగ
మయతిసహతేనైవతద్ధీసమర్థః ॥ ॥ ౬౮౦౫ ॥

అ॥ యత్రయత్ర నియతప్రకారత్వమ్, తత్రతత్ర సహోపలమ్భనియమో దృష్టః, శరీరేతు ఆత్మనా సహోపలమ్భనియమాభావాదపృథక్సిద్ధవిశేషణత్వమనుపపన్నమ్, తస్మాత్ సామానాధికరణ్యం లాక్షణికమిత్యభిప్రాయేణ చోదయతి - ఆత్మాఽయమితి—

టీ॥ ఖణ్డో గౌశ్శుక్లమాచ్ఛాదనమితి - గౌః ఖణ్డః, శుక్లమిదం వస్త్రమిత్యత్ర, జాత్యాదిరివ - జాతిగుణవత్, అయమాత్మా, స్వైః కర్మభిః, ఇహ, పశుః, మనుజో, దేవః, పుమాంశ్చ, స్త్రీ, షణ్ఢశ్చ, ఆసీత్, ఇతి - ఇత్యత్ర, శరీరఞ్చ, యది ధర్మిప్రకారః — ఆత్మప్రకారః, తర్హి, వ్యక్తిజాత్యోరివ, ఆత్మతన్వోస్సహైవసాధీస్స్యాదితి యోజనా, పక్షే వ్యాపకవిపర్యయం దర్శయతి - నఖల్వితి— ఆత్మానా సహైవ దేహో న ఖలు భాతీతి యోజనా,

అతస్సామానాధికరణ్యం శరీరాత్మనోర్లాక్షణికమిత్యాహ - ముఖ్యేతి— అతః - తనోరాత్మనశ్చ ఇహ సమానాధికృతిర్న ముఖ్యేతి యోజనా, సామానాధికరణ్యం లాక్షణికమిత్యర్థః. పరిహరతి - నైవమితి - సహోపలమ్భనియమస్య నియతప్రకారత్వప్రయోజకత్వేదూషణం వక్ష్యన్ ప్రథమం శరీరస్య అపృథక్సిద్ధవిశేషణత్వ ప్రయోజకం సంప్రతిపన్నం దర్శయతి - ధర్మ్యేకాధారతాద్యైరితి - ఆదిపదేన తదేకఫలత్వం తత్ప్రకారత్వఞ్చ వివక్షితమ్, ధర్మ్యేకాధారత్వ ధర్మ్యేకఫలత్వ ధర్మిప్రకారత్వైరిత్యర్థః. వపురపి— శరీరమపి, గుణజాతీయథైవ - గుణజాతీయథా ధర్మ్యపృథక్సిద్ధవిశేషణే, తద్వదిత్యర్థః. ధర్మ్యేకాధారతాదీనామపృథక్సిద్ధవిశేషణత్వ ప్రయోజకానాం దేహే సిద్ధావేవహి ప్రయోజ్యస్య అపృథక్సిద్ధవిశేషణత్వస్య సిద్ధిరిత్యాశయేన ధర్మ్యేకాధారతాదీన్ దేహే సాధయతి - తథా

హేత్వాదినా - అస్మిన్నపి ఆత్మైకాధారతా, తదపగత్యా అస్య నాశేనగమ్యా - ఆత్మాపగమేన శరీరస్యనాశేన జ్ఞాయతఇత్యర్థః. తదేకఫలత్వంసాధయతి - తస్యైవేతి - తస్యైవఫలతః అస్యఫలిత్వమిదమ్ - తత్ఫలేనైవశరీరస్య ఫలిత్వమేతత్, తత్కర్మజత్వాత్ - గమ్యేత్యస్యలిఙ్గవిపరిణామేన అనుషఙ్గః, గమ్యమిత్యర్థః, ఆత్మనఃకర్మాధీనత్వాచ్ఛరీరస్య తత్కర్మఫలభోగార్థత్వాత్తత్ఫలేనైవఫలిత్వమస్యేత్యర్థః.

తృతీయంప్రయోజకమాత్మప్రకారత్వరూపం సాధయతి - దేహేఽస్మిన్నితి - దేహేఽస్మిన్ - అస్మిన్దేహే— తత్ప్రకారత్వమపి - ఆత్మప్రకారత్వమపి, ససురోమర్త్య ఆత్మేతిబుద్ధేః - సఆత్మా, సురోమర్త్యఇతిబుద్ధేరితియోజనా, అతోఽపిగమ్యేత్యస్యలిఙ్గవిపరిణామేనానుషఙ్గః జ్ఞాయతఇత్యర్థః, ననుసాధ్యావిశిష్టోఽయంహేతుః, ఆత్మప్రకారత్వమేవహి సాధ్యమితిచేన్న, సాధ్యమాత్మప్రకారత్వ మాత్మాపృథక్సిద్ధవిశేషణత్వమ్, హేతుశ్చ ఆత్మవిశేష్యకధీప్రకారత్వరూపమ్, ఇతిసాధ్యహేత్వోర్భేదః, నచ తద్విశేష్యకధీప్రకారత్వ న్తదపృథక్సిద్ధవిశేషణత్వన్నసాధయతి - పురుషవిశేష్యకధీప్రకారీభూతదణ్డాదేః పురుషాపృథక్సిద్ధవిశేషణత్వాభావాదితివాచ్యమ్, బుద్ధ్యాసమానాధికరణవాక్యాధీనత్వస్య నివేశేనాదోషాత్, నహిదణ్డవిశేషణకపురుష విశేష్యకధీర్దణ్డపురుషయోస్సమానాధికరణవాక్యాధీనేతి, నిరుక్తధర్మైక్యకాధారతాదీనామపృథక్సిద్ధవిశేషణత్వ ప్రయోజకత్వ మన్యత్రోక్తమితి నైతేషాంప్రయోజకత్వకల్పనాయాం గౌరవమిత్యాహ - జాత్యాదేరితి-జాత్యాదేః - జాతిగుణాదీనామ్, వచసః - శబ్దస్య, స్వాంవ్యక్తిపర్యన్తతామ్, ఏతదేవ-

ధర్మైక్యకాధారత్వాదికమేవ, ఆవహతి - ఆపాదయతి, విపక్షవ్యావృత్తిం దర్శయతి - ఏతత్స్వభావవ్యహానేరితి - ఏతత్స్వభావవ్యహానేః ఖలు—ఏతత్స్వభావవిరహాత్ ఖలు, దణ్డాదికానామ్— దణ్డకుణ్డలాదీనామ్, వాచి - వాచకశబ్దే, దణ్డీ కుణ్డలీతి మత్వర్థీయప్రత్యయోగోఽభవదిత్యన్వయః, ఈదృశప్రకారత్వమేవ తేషు మత్వర్థీయప్రత్యయనిరపేక్షసామానాధికరణ్యే హేతురిత్యాహ - ఆత్మైకాధారత్వాద్యైరితి - సురనరాద్యేషు తనుషు, ఆత్మైకాధారతాద్యై రేతత్స్వభావైర్లోకే వేదే చ ఆత్మా మనుజ ఇతి సామానాధికృత్యప్రయోగ ఇతి యోజనా, సామానాధికరణ్యనియమస్య అన్యథాసిద్ధిమాహ - జాతివ్యక్త్యోరితి - జాతివ్యక్త్యోస్తు సహైవావగతిరుభయోశ్చాక్షుషత్వాత్ ఆత్మా చ న చక్షుర్గ్రాహ్యః, తతో దేహధీకాలే గ్రహణాపయతానైక్షతీతి యోజనా, ఏకసామగ్రీవేద్యత్వ మపృథక్సిద్ధవిశేషణత్వే ప్రయోజకమితి తదభావాన్నాపృథక్సిద్ధవిశేషణత్వమిత్యాశఙ్క్యాహ — మాభూచ్చేతి - అస్మాత్ పృథగ్భావయోగ్యే - ఆత్మనః పృథక్ప్రతీతియోగ్యే, శరీరే, తన్నఘటమ్ - అపృథక్సిద్ధవిశేషణత్వం దుర్ఘటమితి మాభూచ్చ ఇత్యన్వయః, కిమపృథక్సిద్ధవిశేషణత్వే ప్రయోజకాన్తరాభావాదేకసామగ్రీవేద్యత్వం ప్రయోజకముచ్యతే, ఉత అన్య అనుయాయిత్వాదిదమపి ప్రయోజకముచ్యతే, ఇత్యభిప్రేత్య ప్రథమం శిరః ప్రతివదతి - ధర్మైక్యకాధారతాద్యైరితి - ఇహ - శరీరే, గుణవజ్జాతివత్, ధర్మైక్యకాధారతాద్యైః - ధర్మైక్యకాధారత్వధర్మిఫలైకఫలకత్వ ధర్మిప్రకారత్వైః, తత్ప్రతీతేః - అపృథక్సిద్ధవిశేషణత్వప్రతీతేః, తథా చ అపృథక్సిద్ధవిశేషణత్వ ప్రయోజకానామేతేషాం ధర్మాణాం సద్భావాత్ ప్రయోజకాన్తరన్నాస్తీతి ప్రథమకల్పో నయుక్త ఇతి భావః, అత్ర పూర్వోక్తవికల్పే ద్వితీయశిరసి చ

అపృథక్సిద్ధవిశేషణత్వ ప్రయోజకతయా ఉచ్యమానమిదం కిమ్మత్వ ధీః యుపత్ర్యయనిరపేక్ష సామానాధికరణ్య ప్రయోగవిషయేషు సర్వే ష్వనుయాయి, ఉతభవదభిమతజాతిగుణేష్వేవ అనుయాయీతి వికల్పోఽభిప్రేతః, తత్ర నప్రథమః - దేహాత్మనోరేక సామగ్రీవేద్యత్వాభావాత్, తతశ్చ అనుగతప్రయోజకసద్భావాద పృథక్సిద్ధవిశేషణత్వస్యాప్యనుగతత్వేన సామానాధికరణ్య ప్రయోగానాం సర్వేషామ్ముఖ్యత్వే సంభవత్యపి అననుగతాకారం ప్రయోజకత్వేన అఙ్గీకృత్య అపృథక్సిద్ధవిశేషణత్వమపి సంకుచితం కృత్వా తద్ద్వారా సమానాధికరణ్యప్రయోగానామముఖ్యత్వాశ్రయణ మనుపపన్నమిత్యర్థః సిద్ధమ్, అథపరాభిమతస్థలానుయాయిత్వరూపే ద్వితీయశిరసి గన్ధాద్యవ్యభిచారేణ దూషణం పదర్శ ఏకసామగ్రీవేద్యత్వస్య అపృథక్సిద్ధవిశేషణత్వావ్యాపకత్వమాహ - యద్వదితి - ఇహ పృథివ్యాదికే రస గన్ధాది అక్ష్ణా యద్వన్న జ్ఞాయతే. ఆత్మప్రకారోఽప్యయం దేహః, ఏవం దృశా న జ్ఞాయతే, ఇత్యన్వయః, నహ్యచాక్షుషప్రత్యక్షగన్ధస్య పృథివీ నియత ప్రకారత్వహానిః, ఏవం దేహస్యాత్మ ప్రకారత్వహానిర్న స్యాదిత్యాహ - దేహ ఇతి - ఏతావతా - ఆత్మనోఽచాక్షుషత్వమాత్రేణ, దేహస్య తత్ప్రకారత్వహానిః - ఆత్మాపృథక్సిద్ధవిశేషణత్వహానిః, కదాపి న స్యాదితి యోజనా, తర్హి కిమిత్యత ఆహ - దేహాత్మోక్త్యోరితి- దేహాత్మోక్త్యోః - దేహవాచిశబ్దాత్మవాచిశబ్దయోః, తదేవ - దేహస్య ఆత్మాపృథక్సిద్ధవిశేషణత్వమేవ, సామానాధికరణ్యమ్, ఆవహతి — ప్రయోజయతి, శరీరస్య అపృథక్సిద్ధవిశేషణత్వే సతి కేనాపి ప్రమాణేన తత్త్వోపలభ్యేతేత్యత ఆహ - శరీరమితి - శబ్దస్తు, శరీరమాత్మ ప్రకారమ్, తేనసహైవ - ఆత్మనా సహైవ, గమయతి - జ్ఞాపయతీత్యర్థః, తత్ర హేతుమాహ - తద్ధీసమాధేః ఇతి - ఆత్మప్రకారయా శరీ

రవిషయకజ్ఞానోత్పాదనే చక్షుష ఇవ శబ్దస్య అసామర్థ్యాభావాత్త థాగమయతీతి భావః,

శ్రీ॥ ననుచ శాబ్దేపి వ్యవహారే శరీరశబ్దేన శరీరమాత్రం గృహ్యత ఇతి నాత్మపర్యన్తతా శరీరశబ్దస్య, నైవమ్, ఆత్మప్రకారభూతస్యైవ శరీరస్య పదార్థవివేక ప్రకరణే నాయ నిరూపణాన్నిష్కృష్టకశబ్దోయమ్, యథా గోత్వమ్, శుక్లత్వమ్, ఆకృతిః, గుణః, ఇత్యాదిశబ్దాః, అతో గవాదిశబ్దవద్దేవమనుష్యాదిశబ్దా ఆత్మపర్యన్తాః, దేవమనుష్యాదిపిణ్డవిశిష్టానాం జీవానాం పరమాత్మశరీరతయా తత్ప్రకారత్వాజ్జీవాత్మవాచినశ్శబ్దాః పరమాత్మపర్యన్తాః, అతః పరస్య బ్రహ్మణః ప్రకారతయైవ చిదచిద్వస్తునః పదార్థత్వమితి తత్సామానాధికరణ్యేన ప్రయోగః, అయమర్థో వేదార్థసంగ్రహే సమర్థితః, ఇదమేవ శరీరాత్మభావలక్షణం తాదాత్మ్యమ్ “ఆత్మేతి తూపగచ్ఛన్తి గ్రాహయన్తి చ” ఇతి వక్ష్యతి, “ఆత్మేత్యేవ తు గృహ్ణీయాత్” ఇతి వాక్యకారః,

శ్లో॥ వ్యాహారే చాపి శాబ్దే ననుచ తనుశరీరాదిశబ్దః ప్ర
యుక్తో బ్రూతే ఽయం దేహమాత్రం నహి వదతి కదా
ప్యాత్మపర్యన్తమర్థమ్ । నైవన్నిష్కృష్టకోఽయం
భవతి ఖలు తనోః ఖ్యాపనార్థో వివిచ్య ప్రోక్తా గోత్వా
దిశబ్దా ఇవ జననకృతః కేవలం ధర్మబుద్ధేః ॥ ॥

తస్మాచ్ఛబ్దా గవాద్యా ఇవ సురమనుజాద్యా వపుర్వాచి
శబ్దా అప్యేతే సంగిరన్తే హ్యవిశయముదితా ఆత్మపర్య
న్తమర్థమ్ । ఏవం జీవాశ్చ దేవాదికతనవ ఇమే హీ
శ్వరస్య ప్రకారాస్తద్దేహత్వాదతస్తద్వచనమపి పద
త్వాత్మపర్యన్తమేషామ్ ॥ ॥

తస్మాదస్తు త్వమస్మిన్ జగతి చిదచితోర్బ్రహ్మణో౽స్య
ప్రకారత్వేనైవేతి ప్రయోగో భవతి ఖలు తయోస్తత్స
మానాధికృత్యా । అర్థే౽యం సంగ్రహేణ వ్యుత్పత్తిరతి
నిపుణతరం సాధితో౽న్యత్ర తస్మాత్ తాదాత్మ్యం పశ్య
తీదం ఖలు తను తన్వద్భావమత్రైవ సూత్రే ॥ ॥

ఆత్మేత్యేవేతి వాక్యే కథయతి తమిమం వాక్యకారో౽పి
చార్థం జీవస్యాత్మత్వమీశే తదభిమతమిదం జీవదే
హిత్వమేవ । ॥ ౩౮౪ ॥

అ ॥ శబ్దో౽పి న శరీరపర్యన్తాభిధాయీతి చోదయతి - వ్యాహా
రేచాపీతి—

టీ ॥ అత్ర నను చేతి శబ్దో౽ద్యోతకమవ్యయమ్మధ్యగం ప్రథ
మమనుసన్ధేయమ్, నను చ శాబ్దే వ్యాహారే చాపి ప్రయుక్తస్తనుశరీరా
దిశబ్దో దేహమాత్రం బ్రూతే, అయం కదాపి వ్యక్తపర్యన్తమర్థం న్న
వదతీత్యన్వయః, పరిహరతి - నైవమితి - అయమ్, తనోర్విచ
ఖ్యాపనార్థో నిష్కర్షకో భవతి - నిష్కర్షకశబ్దో భవతీత్యర్థః,
ఇమౌ చోద్యపరిహారౌ ఆకృత్యధికరణే౽పి సమానావిత్యభిప్రాయేణా
హ - ప్రోక్తా ఇతి - కేవలం ధర్మబుద్ధేః - ధర్మమాత్రవిషయక
బుద్ధేః, జనకృతః - ఉత్పత్తిహేతవః, ప్రోక్తాః - ప్రయుక్తాః, గో
త్వాదిశబ్దా ఇవేత్యన్వయః, నిష్కర్షకశబ్దానాం విశేష్యపర్యన్తాభి
ధాయిత్వాభావే చేతనాచేతనవాచినశ్శబ్దా న బ్రహ్మపర్యన్తాభిధాయి
నో భవన్తి. "యస్యాత్మా శరీరం యస్య పృథివీ శరీర" మిత్యాదిషు
ఆత్మాదిశబ్దానాన్నిష్కర్షకశబ్దత్వావగమాదితి చేదుచ్యతే, నిష్క
ర్షకశబ్దో ద్వివిధః, నియతనిష్కర్షకో వైవక్షికనిష్కర్షకశ్చేతి,

తత్ర శరీరాదిశబ్దా నియతనిష్కర్షకాః, ఆత్మాదిశబ్దా వైవక్షికనిష్కర్షకాః, గోత్వాదిశబ్దవచ్ఛుక్లాదిశబ్దవచ్చ, ప్రయోగస్య వ్యవస్థాపకత్వాత్, నిష్కర్షకానిష్కర్షకవిభాగోఽపి హి ప్రయోగాధీనః, తద్ద్వయమపి విభాగస్తస్మాత్, ననుశుక్లాదిశబ్దా నియతనిష్కర్షకా ఏవ, గుణిపర్యన్తతా తు "గుణవచనేభ్యో మతుపో లుగ్వక్తవ్యః" ఇతి స్మరణాత్, మైవమ్, జాతివాచకశబ్దవదపృథక్సిద్ధవిశేషణవాచిత్వావిశేషాచ్ఛుక్లాదిశబ్దానామ్, ప్రత్యయస్తు ద్విశబ్దద్వివచనవత్ ప్రకృత్యనతిరిక్తార్థః త్రిలిఙ్గతయా శబ్దసాధుత్వాయ స్వరవిశేషాయ చ భవతి, అత ఏవ హి "గుణే శుక్లాదయః పుంసి గుణిలిఙ్గాస్తు తద్వతి" ఇతి నైఘణ్టుకాః, యతస్స్వతో గుణిపర్యన్తానామేవ గుణవాచిపదానాం లిఙ్గస్వరార్థం మతుబ్లోపస్మరణమ్, న తు గుణ్యభిధానశక్తివిరహిణాం గుణ్యభిధానార్థమ్, అత ఏవ హి రాగపదస్య రక్తపదతుల్యతయా ప్రయోగాభావః, అతశ్శుక్లాదిశబ్దా వైవక్షికనిష్కర్షకాః, నియతనిష్కర్షకాణామపి తథాత్వం ప్రతియోగివిశేషసాపేక్షమ్, న తు సార్వత్రికమ్, "రసోఽహమప్సు కౌన్తేయ ప్రభాస్మి శశిసూర్యయోః। పుణ్యో గన్ధః పృథివ్యాఞ్చ" ఇతి గన్ధాదిశబ్దానామపి పరమాత్మపర్యన్తతయా ప్రయోగాత్, అతః పృథివ్యాద్యపేక్షయైవ గన్ధాదిశబ్దానాం నియతనిష్కర్షకత్వమ్,

శరీరవాచిశబ్దానాం శరీరిపర్యన్తతాం నిగమయతి - తస్మాదితి. తస్మాత్ - అనిష్కర్షకాణాం శబ్దానాముక్తరీత్యా ధర్మిపర్యన్తప్రత్యాయకత్వాత్, గవాద్యాశ్శబ్దా ఇవ ఉదితా ఏతే సురమనుజాద్యా వపుర్వాచిశబ్దా అపి, అవిశయమ్-నిస్సంశయమ్, ఆత్మపర్యన్తమర్థం సంగిరన్తే - వదన్తీత్యర్థః. శరీరవాచిశబ్దైరాత్మపర్యన్తబోధనం శక్తినిబన్ధనతయా ముఖ్యమేవ, ఏవం శరీరవాచిశబ్దాశ్శరీరిపర్యన్తాస్స్యుః,

తతఃకింపరమాత్మచిదచిద్వాచిశబ్దానాం సామానాధికరణ్యస్యేత్య త్రాహ — ఏవమితి - ఏవమ్, దేవాదికతనవః, - దేవాదిశరీరకాః, ఇమేజీవాశ్చ ఈశ్వరస్య ప్రకారాః - పరమాత్మనః ప్రకారభూతా ఇత్యర్థః. కుతఇత్యత్రాహ - తద్దేహత్వాత్ - పరమాత్మదేహ త్వాదిత్యర్థః. అతః - తస్మాద్ధేతోః, తద్వచనమపి - జీవవాచిశబ్దోపి ఏషామాత్మపర్యన్తమ్ - ఏషామ్, జీవానామ్, యఆత్మాపరమాత్మా తత్పర్యన్తమ్, వదతి - ప్రతిపాదయతీత్యర్థః,

ప్రయోజకాకారంపదన్నిగమయతి తస్మాదితి - అస్మిఞ్జగతి చిదచితోరస్య బ్రహ్మణఃప్రకారత్వమితి, తయోః - చిదచితోః, తత్స మానాధికృత్యా - బ్రహ్మసామానాధికరణ్యేన, ప్రయోగోభవతి— ప్రయోగఉపపన్నోభవతీత్యుపపన్నఇత్యస్యఅధ్యాహారేణఅన్వయః. పరమాత్మానంప్రతి జగతశ్శరీరత్వంకథమ్, అస్మిన్సిద్ధే శరీరత్వప్ర యుక్తాదోషాస్స్యుః, ఉక్తస్యఅనుగ్రాహకన్యాయస్య కిమనుగ్రా హ్యంప్రమాణమ్, కథంవ్యుత్పత్తివిరోధపరిహారఇత్యాదిశఙ్కాయా మాహ - అర్థోయమితి - అయమర్థః, అస్మత్ప్రణీతే, అన్యత్ర సంగ్రహే - వేదార్థసంగ్రహే, నిపుణతరమ్ - సయుక్తికమ్, సా ధితః - సమర్థితఇత్యర్థః. పరేణస్వరూపైక్యపరత్వేన ఉదాహృ తంసూత్రంవాక్యకారవచనఞ్చ వ్యాచష్టే - తాదాత్మ్యమితి. ఆత్మే తిసూత్రే - “ఆత్మేతితూపగచ్ఛన్తిగ్రాహయన్తిచ” ఇతిసూత్రే, తనుతనుమద్భావమిదంఖలుతాదాత్మ్యంపశ్యతీతియోజనా, శరీరశరీ రిభావరూపమేవ దేవతాదాత్మ్యంప్రతిపాదయిష్యతీత్యర్థః. వాక్య కారవాక్యస్య అర్థమాహ — ఆత్మేత్యేవేతీతి — ఆత్మేత్యేవేతివా క్యే - “ఆత్మేత్యేవతుగృహ్ణీయా” దితివాక్యే, తమిమమర్థంవాక్య కారోపికథయతీత్యన్వయః, సూత్రవాక్యయోర్నిరుక్తార్థకత్వాత్

జీవం ప్రతి పరమాత్మన ఆత్మత్వం జీవశరీరకత్వరూపమేవ వాక్యకారాభిమతమిత్యాహ - జీవస్యాత్మత్వమితి - ఈశే - పరమాత్మని తదభిమతమ్ - వాక్యకారాభిమతమ్, జీవస్యాత్మత్వమ్ - జీవనిరూపితమాత్మత్వమ్, జీవదేహిత్వమేవ - జీవశరీరకత్వరూపమేవేత్యర్థః.

శ్రీ॥ అత్రేదం తత్త్వమ్. అచిద్వస్తునః పరస్య చ బ్రహ్మణో భోగ్యత్వేన భోక్తృత్వేన చ ఈశితృత్వేన చ స్వరూపవివేకమాహుః కాశ్చన శ్రుతయః, 'అస్మాన్మాయీ సృజతే విశ్వమేతత్ తస్మింశ్చాన్యో మాయయా సన్నిరుద్ధః * మాయాం తు ప్రకృతిం విద్యాన్మాయినం తు మహేశ్వరమ్ * క్షరం ప్రధానమమృతాక్షరం హరః క్షరాత్మానావీశతే దేవ ఏకః, అమృతాక్షరం హర ఇతి భోక్తా నిర్దిశ్యతే, ప్రధానమాత్మనో భోగ్యత్వేన హరతీతి హరః, "స కారణం కరణాధిపాధిపో న చాస్య కశ్చిజ్జనితా న చాధిపః * ప్రధానక్షేత్రజ్ఞపతిర్గుణేశః, పతిం విశ్వస్యాత్మేశ్వరం శాశ్వతం శివమచ్యుతమ్* జ్ఞాజ్ఞౌ ద్వావజావీశనీశౌ * నిత్యో నిత్యానాం చేతనశ్చేతనానామేకో బహూనాం యో విదధాతి కామాన్ * భోక్తా భోగ్యం ప్రేరితారం చ మత్వా * తయోరన్యః పిప్పలం స్వాద్వత్త్యనశ్నన్నన్యోఽభిచాకశీతి * పృథగాత్మానం ప్రేరితారం చ మత్వా జుష్టస్తతస్తేనామృతత్వమేతి * అజామేకాం లోహితశుక్లకృష్ణాం బహ్వీం ప్రజాం జనయన్తీం సరూపామ్ అజో హ్యేకో జుషమాణోఽనుశేతే జహాత్యేనాం భుక్తభోగామజోఽన్యః * సమానే వృక్షే పురుషో నిమగ్నోఽనీశయా శోచతి ముహ్యమానః। జుష్టం యదా పశ్యత్యన్యమీశమస్య మహిమానమితి వీతశోకః" ఇత్యాద్యాః; స్మృతావపి "అహఙ్కార ఇతీయం మే భిన్నా ప్రకృతిరష్టధా। అపరేయమితస్త్వన్యాం ప్రకృతిం విద్ధి మే పరామ్॥ జీవభూతాం మహాబాహో యయేదం

ధార్యతే జగత్ * సర్వభూతాని కౌన్తేయ ప్రకృతిం యాన్తి మామికామ్ ॥ కల్పక్షయే పునస్తాని కల్పాదౌ విసృజామ్యహమ్ ॥ ప్రకృతిం స్వామవష్టభ్య విసృజామి పునః పునః । భూతగ్రామమిమం కృత్స్నమవశం ప్రకృతేర్వశాత్ ॥ * మయాధ్యక్షేణ ప్రకృతిః సూయతే సచరాచరమ్. హేతునానేన కౌన్తేయ జగద్విపరివర్తతే ॥ * ప్రకృతిం పురుషం చైవ విద్ధ్యనాదీ ఉభావపి । * మమ యోనిర్మహద్బ్రహ్మ తస్మిన్గర్భం దధామ్యహమ్ । సమ్భవస్సర్వభూతానాం తతో భవతి భారత ॥'' ఇతి జగద్యోనిభూతమ్మహద్బ్రహ్మ మదీయం ప్రకృత్యాఖ్యం భూతసూక్ష్మమచిద్వస్తు యత్ తస్మింశ్చేతనాఖ్యం గర్భం యత్సంయోజయామి తతో మత్కృతాచ్చిదచిత్సంసర్గాద్దేవాదిస్థావరాన్తానామచిన్మిశ్రాణాం సర్వభూతానాం సమ్భవో భవతీత్యర్థః.

శ్లో ॥ అత్రేదన్త్వమాహుః శ్రుతిషు చిదచితో-
ర్బ్రహ్మణశ్చ స్వభావైర్వాచః కాశ్చిద్వివేకం ప్రతి-
నియతియుతైర్భోక్తృభోగ్యత్వభావైః । అస్మాన్మా-
యీతి మాయాం సృజతి హర ఇత్యుచ్యతే భోక్తృజీ-
వస్స్వార్థం భోగ్యం ప్రధానం హరతి పునరిహేతి
ప్రధానేతి చాపి ॥ ॥ ॥

జ్ఞాజ్ఞౌ భోక్తాసమానావితిమితి చ పృథగ్జ్ఞీత్వ ఇత్యాదికా-
శ్చాప్యేవం సోऽజాన్తమోరస్య ఇతి చ బహ్వర్థైర్వే
దృశోన్యాశ్చ వాచః । ఏవం ప్రోక్తం స్మృతౌ చ ప్రకృ-
తిమహమితి త్వష్టధా స్వాం విభజ్య ప్రోక్తా వై జీవభూ-
తా స్వగిరి భగవతా సా జగద్ధారిణీహ ॥ ॥ ॥

ఏవం సర్వే౽తికల్పక్షయే ఉపశమనం స్వప్రకృత్యాం
ప్రవిష్టస్యోక్త్యా కల్పాదిమూర్తిప్త్రింపిచ కథితాథాత్
సంక్షయస్య చాత్మః । ఏవం ప్రోక్తోమయేతి ప్రకృతిత ఉద
యోజగ్గమస్థావరాణాం స్వేనాధ్యక్షేణ హేతోస్సత
ఇహ జగతోత్పత్తిరిత్యాక్షవాది ॥ ॥ ॥

అతోనుత్పత్తిం కృత్వా ప్రకృతిమితి చితశ్చాచితశ్చ
ద్వయోరప్యైక్యత్ తద్ధేతుర్యదిస్యాద్ ఉపతిఃభిమతా వాగి
యా వ్యాహతాస్యాత్ । ఏవం ప్రోక్తమ్మమేతి ప్రకృ
తిరిహ మహత్కారణం బ్రహ్మతచ్చిత్ స్వాంగ
భూతచిదాఖ్యం ప్రసహేతు యతో యోజయామిస్వ
యం నై ॥ ॥ ॥

తస్మాత్సత్సం ప్రకృతేశ్చ చిద్భయసంసర్గతో వైసు
రాదేస్సర్వస్య స్థావరాన్తస్య తు భవతి పునస్సంభవో
౽ప్యస్యైత్యర్యోగః । ॥ ॥

ఉ॥ వ్యాఖ్యాతా న్యోక్తే నివారహేద్ధ్వప్రముక్తనివారణాస్య
కింవైషమ్యమ్, కిఞ్చ ఆత్మభేదే దేహేహిశరీరశరీరిభావః, నహ్యనాస్తి
కాలవిశేషే ఐక్యప్రతిపాదనాత్, “ పురుషశ్చాప్యభావతో౽పియేతే
పరమాత్మని । * సకాశాదాత్మన స్తద్వదాత్మనః ప్రభవన్తిహి ”
ఇత్యాదభి శ్చిదచితోరుత్పత్తిశ్రియః ప్రతిపాదనాత్. కార్యకార
ణయో రేకదా ప్రవృత్త్యాన్చ. నప్యేకమేవాస్తు శరీరం శరీరి చ భవతి,
తస్మాత్ స్వరూపరిణామవత్త్వేన నివారణేహానరమితి శఙ్కాపరి
హారార్థం సకలశ్రుతిం వ్యాఖ్యానకర్త్రాద్యానాదేశ సైషలేశపరి
దేశేషు విప్రకీర్ణముక్తానాం భావానాం సంకలయ్య ప్రదర్శనేన
సుగ్రహత్వ పాదనార్థశ్చ అథతే - ప్రకృతిసంశ్లిష్టపు —

టీ॥ అత్రేదంతత్త్వమ్, శ్రుతిషు కాశ్చిద్వాచః చిదచిద్బ్రహ్మణశ్చ, ప్రతినియతియుక్తైః- ప్రత్యేకమసాధారణైః, భోక్తృభోగ్యేశభావైస్స్వభావైః - భోక్తృత్వభోగ్యత్వనియన్తృత్వరూపైస్స్వభావైః, వివేకంవివేచనమ్, ఆహురితియోజనా, అబ్రువన్నిత్యర్థః. కాస్తావాచఇత్యత్రాహ - అస్మాన్మాయీతి - అస్మాన్మాయీసృజతేవిశ్వమేతత్తస్మింశ్చాన్యోమాయయాసన్నిరుద్ధ, ఇతీత్యర్థః మాయాశబ్దార్థన్నిష్కృష్టముపాదత్తేమాయామితి - మాయాంక్షరమితి — మాయామితిక్షరమితీతి ఇతిశబ్దస్యఉభయత్రాన్వయః, మాయాన్తుప్రకృతిం విద్యాన్మాయినన్తు మహేశ్వరమితి "క్షరంప్రధానమమృతాక్షరంహరః । క్షరాత్మానావీశతే దేవఏక" ఇతీత్యర్థః; అర్థాన్తరభ్రమజనకత్వాద్ధరశబ్దం వ్యాచష్టే - హరఇత్యుచ్యతఇతి- భోక్తృజీవః హరఇత్యుచ్యతఇత్యన్వయః, కథంహరశబ్దేన భోక్తృజీవప్రతిపాదనమిత్యత్ర "భోగ్యంప్రధానం స్వార్థంహరతీ" తి తదావయికీంవ్యుత్పత్తిందర్శయతి - స్వార్థమితి - ఇహ - అస్యాం కర్మభూమౌ, భోగ్యంప్రధానమ్ - భోగ్యాంప్రకృతిమ్, స్వార్థమ్ హరతి - ఆహరతఇతి హరఇత్యుచ్యతఇతి పూర్వేణాన్వయః, అత్ర "వ్యక్తావ్యక్తంహరతేవిశ్వమీశ" ఇతిపూర్వవాక్యేశ్రవణాద్ధార్యత్వధారకత్వ లక్షణోభేదోపిసిద్ధః, ప్రధానేతిచాపి - ప్రధానక్షేత్రజ్ఞపతిగుణేశఇతిచాపీత్యర్థః, గుణేశః - గుణానామ్ - సత్త్వరజస్తమసామ్, ఈశః - నియన్తా, జ్ఞాజ్ఞౌభోక్తేతి - జ్ఞాజ్ఞౌద్వావజావీశనీశావితి భోక్తాభోగ్యంప్రేరితారఞ్చమత్వేతి సమానేవృక్షేపురుషోనిమగ్నఇతిపతింవిశ్వస్యాత్మేశ్వరమితీతి ఇతిశబ్దస్యస్థలచతుష్టయేపి సంబన్ధః, అనేనపతిమిత్యాదివాక్యేన అనన్యేశ్వరత్వందర్శితంభవతి, అనేన శేషశేషిత్వలక్షణోభేదోపిసిద్ధః, నచపారక్షణేఇతిధాతోర్నిష్పన్నత్వా

త్ పతిశబ్దో రక్షకవాచీ, నతు శేషివాచీతి వాచ్యమ్, శేషిణి రూఢత్వాత్, అన్యథా 'గమేర్డోః' ఇతి డోప్రత్యయాన్తగమిధాతోర్నిష్పన్నత్వాద్గోశబ్దస్య మనుష్యాదివాచకత్వప్రసఙ్గః, గతిమత్సు సర్వేషు ప్రయోగాభావాత్, తిష్ఠత్యపి గవి ప్రయోగాత్, తత్ర రూఢిశక్త్యాశ్రయణమితి చేత్, ఏవం "వృద్ధౌ చ మాతాపితరౌ సాధ్వీ భార్యా సుతః శిశుః। అప్యకార్యశతం కృత్వా భర్తవ్యా మనురబ్రవీత్' ఇతి న్యాయేన పితృసంరక్షకే పుత్రే పిత్రాద్యపేక్షయా పతిశబ్దాప్రయోగాత్ గృహోద్యరక్షకేపి స్వామిని పతిశబ్దప్రయోగాచ్చ, శేషిణి పతిశబ్దో రూఢః, తథా "దాసభూతాః స్వతః సర్వే హ్యాత్మానః పరమాత్మనః। తథా। మన్తవ్యః పరమః శేషీ శేషా మన్తార ఈరితాః। మన్తృమన్తవ్యభావోఽయ న్నప్రయోజనపూర్వకః' ఇతి దాసశేషశేషిశబ్దప్రయోగో భగవచ్ఛాస్త్రేషు దృశ్యతే, పత్యాదిశబ్దాభావేపి "వ్రీహీన్ప్రోక్షతి' ఇత్యాదౌ ద్వితీయాశ్రుత్యా ప్రోక్షణాదౌ వ్రీహ్యాదిశేషత్వవత్ 'యస్యాత్మా శరీర' మిత్యాదినా జగతః పరమాత్మశరీరత్వావగమాత్, శరీరపారమార్థ్యస్య చ 'సంఘాతః పరమార్థసత్త్వాత్' ఇత్యాదిభిః ప్రసిద్ధత్వాచ్చ జగద్బ్రహ్మణోశ్శేషశేషిభావః, అతో యథోక్త ఏవార్థః. భేదజ్ఞానస్య మోక్షహేతుత్వమాహ - పృథగిత్యాదికా ఇతి - "పృథగాత్మానం ప్రేరితారఞ్చ మత్వా జుష్టస్తతస్తేనామృతత్వమేతి, నిత్యో నిత్యానాఞ్చేతనశ్చేతనానామేకో బహూనాం యో విదధాతి కామాని" త్యాదికా ఇత్యర్థః. ఈశేశితవ్యతారూపభేదప్రతిపాదకం "స కారణం కరణాధిపాధిప" ఇతి వాక్యమాహ- ఏవమితి - స ఇతి అజామితి తయోరన్య ఇతి ఇతి ఇతిశబ్దస్య స్థలత్రయేప్యన్వయః, స కారణం కారణాధిపాధిప ఇతి అజామేకాం లోహితశుక్లకృష్ణాం బహ్వీం ప్రజాం జనయన్తీం సరూపామ్। అజో

హ్యేకో౽జుషమాణో౽నుశేతే జహాత్యేనాం భుక్తభోగామజో౽న్య ఇతి తయోరన్యః పిప్పలం స్వాద్వత్తి అనశ్నన్నన్యో౽భిచాకశీతీత్యేవమ్ ఏవంజాతీయకానాం వాచాం బహుత్వేన ప్రత్యేకముదాహర్తుమశక్యత్వాత్ సామాన్యేన దర్శయతి - బహుధేవేతి - బహుధా — బహుప్రకారాః, ఈదృశః - ఏవంజాతీయకాః, అన్యా వాచశ్శ్రుతయ ఇతి పూర్వేణాన్వయః, ఉక్తప్రక్రియానుగ్రాహికాం స్మృతిం ప్రదర్శయతి — ఏవం ప్రోక్తమితి — స్మృతౌ చ ఏవం ప్రోక్తమిత్యన్వయః, స్మృతివచనాన్యుదాహరతి - ప్రకృతిమితి - అహమితి స్వాం ప్రకృతిమష్టధా విభజ్య - "అహంకార ఇతీయం మే భిన్నా ప్రకృతిరష్టధా" ఇత్యాదినా స్వకీయాం ప్రకృతిమష్టప్రకారాం విభజ్య ప్రదర్శయిత్వా, జగద్ధారిణీ జీవభూతా, సా - ప్రకృతిః, భగవతా ఇహ స్వాగి ప్రోక్తేత్యన్వయః భగవతా స్వకీయగీతాయాం ప్రతిపాదితేత్యర్థః. "సర్వభూతాని కౌన్తేయ ప్రకృతిం యాన్తి మామికామ్ । కల్పక్షయే పునస్తాని కల్పాదౌ విసృజామ్యహమ్" ఇతి వచనమపి ఉక్తార్థే ప్రమాణమిత్యాహ — ఏవం సర్వేతి - సర్వేతి - "సర్వభూతాని కౌన్తేయ" ఇత్యాదినా, ప్రపఞ్చస్య, స్వప్రకృత్యామ్ - స్వకీయప్రకృతౌ, ఉపశమనమ్ - ప్రలయమ్, ఉక్త్వా ప్రతిపాద్య, భూతసఙ్ఘస్య - భూతసముదాయస్య, అతః - ప్రకృతితః, ఉత్పత్తిరపి - జన్మాపి, కథితా - ప్రోక్తమిత్యర్థః. "మయా౽ధ్యక్షేణ ప్రకృతిః సూయతే సచరాచరమ్ । హేతునా౽నేన కౌన్తేయ జగద్విపరివర్తతే" ఇతి వచనమప్యుక్తార్థే ప్రమాణయుక్తతాద్యోతనార్థమాహ - ఏవమితి - మయేతి - మయా౽ధ్యక్షేణేత్యాదినా, జఙ్గమస్థావరాణామ్ - చరాచరాణామ్, స్వేనాధ్యక్షేణ - నిమిత్తకారణభూతేన స్వేన, ప్రకృతితః - ప్రకృతేస్సకాశాత్, ఉదయః - ఆవిర్భావః - ప్రోక్తః - ప్రతిపాదితః, హేతునా

ఽనేనేత్యాదేరర్థమాహ - హేతోరితి — తతో హేతోః తస్మాద్ధేతోః, ఇహ జగతోఽస్య వృత్తిః - స్థితిః, ఇత్యపి - ఇతీదమపి, అవాది — ప్రత్యపాదీత్యర్థః.

ప్రకృతిపురుషయోరనాదిత్వప్రతిపాదకం వచనం బ్రహ్మవ్యతిరిక్తస్య కృత్స్నస్య అజ్ఞానకార్యత్వపక్షం పరేషాం ప్రతిక్షిపతీత్యాహ - అత్రేతి - ప్రకృతిమిత్యత్ర — "ప్రకృతిం పురుషం చైవ విద్ధ్యనాదీ ఉభావపి" ఇతి వచనే, చితశ్చాచితశ్చ ద్వయోరపి - చేతనాచేతనయోరుభయోరపి, అనుత్పత్తిరుక్తా - ఉత్పత్త్యభావః ప్రతిపాదితః, అమతిః - అజ్ఞానమ్, తద్ధేతురభిమతా స్యాద్యది — చేతనాచేతనకల్పకమభిమతం భవేచ్చేత్, ఇయం వాగ్వ్యాహతా స్యాత్ - ఇదం వచనం వ్యాహతం స్యాదిత్యర్థః. ఏవమ్ "మమ యోనిర్మహద్బ్రహ్మ తస్మిన్ గర్భం దధామ్యహమ్ । సంభవస్సర్వభూతానాం తతో భవతి భారత" ఇతి వచనమపి చిదచిదీశ్వరాణాం భేదే ప్రమాణమిత్యభిప్రేత్య వచనార్థమాహ - ఏవమితి - మమేతి - మమ యోనిర్మహద్బ్రహ్మేత్యాదినా, ఏవం ప్రోక్తమ్ - ఇత్థం ప్రోక్తమిత్యన్వయః, శ్లోకవాక్యార్థమాహ - ప్రకృతిరితి — ఇహ — అత్ర శ్లోకే, బ్రహ్మ - బ్రహ్మశబ్దార్థః. కారణమ్ మహత్ - కారణభూతమహత్త్వవిశిష్టం వస్తు, తత్ కిమిత్యత్రాహ - సూక్ష్మాచిత్ప్రకృతిరితి - సూక్ష్మాచిద్రూపా ప్రకృతిరిత్యర్థః అత్ర మహచ్ఛబ్దేన బ్రహ్మశబ్దార్థో వివృతః, కారణశబ్దేన యోనిశబ్దార్థో వివృతః, తస్మిన్ గర్భం దధామ్యహమిత్యాదేరర్థమాహ - స్వం గర్భమితి - ఇహ - సూక్ష్మాచిద్వస్తురూపమూలప్రకృతౌ, చిదాఖ్యం గర్భమ్, చేతనరూపం గర్భమ్, స్వయమహమ్, యుతః, యోజయామి - మేలయామి, తస్మాత్ - తతో హేతోః, సత్సంప్రరోహాత్ —

మయూరాణ్డవాదితాత్, చిదచిదుభయసంసర్గతః - చేతనాచేతనసంబన్ధాత్ సురాదేః - దేవాదేః, స్థావరాన్తస్యాస్య సర్వస్య - స్థావరాన్తస్య సర్వస్య ప్రపఞ్చస్య, సంభవో భవతీత్యదః - సంభవో భవతీతీదమ్ - అర్థః, మమ యోనిరితి శ్లోకార్థ ఇత్యర్థః,

శ్రీ॥ ఏవంభోక్తృభోగ్యరూపేణా వస్థితయోః సర్వావస్థావస్థితయో శ్చిదచితోః పరమపురుషశరీరతయా తన్నియామ్యత్వేన తదపృథక్స్థితిం పరమపురుషస్య చాత్మత్వమాహుః కాృత్స్నశ్రుతయః, "యః పృథివ్యాన్తిష్ఠన్పృథివ్యా అన్తరో యం పృథివీ న వేద యస్య పృథివీ శరీరమ్, యః పృథివీమన్తరో యమయతీ" త్యారభ్య "య ఆత్మని తిష్ఠన్నాత్మనోఽన్తరో యమాత్మా న వేద యస్యాత్మా శరీరం య ఆత్మానమన్తరో యమయతి స త ఆత్మాఽన్తర్యామ్యమృత" ఇతి, తథా 'యః పృథివీమన్తరే సఞ్చరన్ యస్య పృథివీ శరీరం యం పృథివీ న వేదే" త్యారభ్య "యోఽక్షరమన్తరే సఞ్చరన్ యస్యాక్షరం శరీరం యమక్షరం న వేద యో మృత్యుమన్తరే సఞ్చరన్ యస్య మృత్యుశ్శరీరం యం మృత్యుర్న వేద ఏష సర్వభూతాన్తరాత్మా అపహతపాప్మా దివ్యో దేవ ఏకో నారాయణః" అత్ర మృత్యుశబ్దేన తమశ్శబ్దవాచ్యం సూక్ష్మావస్థమచిద్వస్త్వభిధీయతే, అస్యామేవోపనిషది "అవ్యక్తమక్షరే లీయతే అక్షరం తమసి లీయత" ఇతి వచనాత్, అన్తః ప్రవిష్టశ్శాస్తా జనానాం సర్వాత్మేతి చ,

శ్లో॥ సర్వావస్థాసు చైవం సకలచిదచితోర్భోక్తృ
భోగ్యత్వభాజోర్దేహత్వాద్బ్రహ్మణోఽస్య స్థితిమ
పృథగతోఽస్యాత్మతాం తాదధీన్యాత్ । వేదాన్తా

యఃపృథివ్యామితితు పునరుపక్రమ్యశంసన్తికేచిద్య
స్మిన్నాత్మనీత్యన్తతఇతి పృథివీమన్తరేసఞ్చరన్యః ॥

ఆత్మానంసఞ్చరన్యోన్తరఇతిచ తథైవాక్షరమ్మృత్యు
మిత్యప్యుక్త్వా దేవస్సనారాయణఇతి నిగమాన్తోపి
చాన్యోబ్రవీతి । అత్రాయమ్మృత్యుశబ్దోవదతిపున
రచిద్వస్తుసూక్ష్మన్తమోవై పరాదవ్యక్తమిత్యాదిషు
తమసఇహైవాస్యమృత్యూక్తిదర్శే ॥ ॥ ॥

ప్రోక్తశ్చాన్తఃప్రవిష్టోఽన్తరితితు సపరేపుంసిసర్వా
త్మభావస్తస్మాద్బ్రహ్మైక్యవాదోజగతి ఘటకవాగాను
గుణ్యేననేయః । ॥ ౬౩౧ ॥

అ॥ ఏవంచిదచిదీశ్వరభేదేసతి కథమేకత్వావధారణముప
పద్యతే ఇతిశఙ్కాయాం ఘటకశ్రుతీరవతారయతి - సర్వావస్థా
స్వితి.—

టీ॥ ఏవంభోక్తృభోగ్యత్వభాజో స్సకలచిదచితో స్సర్వా
వస్థాసుచ బ్రహ్మణోఽస్యదేహత్వాత్ తాదర్థ్యాదస్య ఆత్మతాం
యఃపృథివ్యామిత్యుపక్రమ్య 'యఆత్మనితిష్ఠన్నిత్యన్తతః కేచిద్వే
దాన్తాశ్శంసన్తీ' త్యన్వయః, అథ ఏతత్సమానార్థకం సుబాలోప
నిషద్వాక్యముపాదత్తే — ఇతీతి . ఇతీత్యస్యపృథివీమన్తరేసఞ్చరన్య
ఇత్యస్మాదుత్తరత్రసంబన్ధః, యోజనాక్రమస్తు యఃపృథివీమన్తరేసఞ్చ
రన్నితి యఆత్మానమన్తరేసఞ్చరన్నితిచ తథైవ అక్షరమ్మృత్యుమిత్య
ప్యుక్త్వా సదేవోనారాయణఇతి అన్యోనిగమాన్తోబ్రవీతీతి, మరణ
యమాదివ్యావృత్త్యర్థమ్మృత్యుశబ్దంవ్యాచష్టే - అత్రేతి - అత్ర

మృత్యుశబ్దోఽయం తమశ్శబ్దితం సూక్ష్మమచిద్వస్తుపరఇత్యర్థః, కుత ఇత్యాశఙ్కాయామ్ "అవ్యక్తమక్షరే లీయతే అక్షరం తమసి లీయతే" ఇత్యాదిషు మృత్యుశబ్దస్థానే తమశ్శబ్దపాఠాత్ స్థానప్రమాణాత్ మృత్యుశబ్దోఽచిద్వస్తుపరః, పూర్వం హి "యస్యాక్షరం శరీరం" మిత్యుక్త్వా యస్య మృత్యుశ్శరీరమితి అక్షరానన్తరం మృత్యుశబ్దప్రయోగో దృశ్యతే, ఇత్యాహ - పాఠాదితి - ఇహైవ - అస్యామేవోపనిషది, మృత్యూక్తిదశే - మృత్యుశబ్దప్రయోగప్రదేశే, అవ్యక్తమిత్యాదిషు - అవ్యక్తమక్షరే లీయత ఇత్యాదివాక్యేషు, అస్య తమసః, పాఠాత్ - ప్రయోగాదిత్యర్థః. సర్వనియన్తృత్వేనేవ సర్వాత్మత్వం బ్రహ్మణ ఇతి కణ్ఠరవేణ ప్రతిపాదయద్వాక్యముదాహరతి— ప్రోక్తశ్చేతి - అన్తఃప్రవిష్టపదే పుంసి, సర్వాత్మభావః, అన్తరితి- అన్తఃప్రవిష్టశ్శాస్తా జనానాం సర్వాత్మేతి వాక్యే, ప్రోక్తః - ప్రతిపాదిత ఇత్యర్థః. అత్ర వాక్యే అన్తఃప్రవిష్టశ్శాస్తేతి శాస్తారముద్దిశ్య సర్వాత్మత్వం విధీయతే, ఉద్దేశ్యతావచ్ఛేదకవిధేయయోః ప్రయోజ్యప్రయోజకభావస్య "ధనీసుఖీ" ఇత్యాదావివ వ్యుత్పత్తిసిద్ధత్వాత్ సర్వనియామకత్వప్రయోజ్యం బ్రహ్మణస్సర్వాత్మత్వమితి లభ్యత ఇతి భావః, నిగమయతి - తస్మాదితి - జగద్బ్రహ్మైక్యవాదః— సదేవేతి జగద్బ్రహ్మణోరైక్యవాదః, ఘటకవాక్యానుగుణ్యేన - జగద్బ్రహ్మణోశ్శరీరశరీరిభావ ప్రతిపాదకప్రోక్త ఘటకశ్రుత్యానుగుణ్యేన, నేయః - ఉపపాదనీయ ఇత్యర్థః, దేహాత్మభావపర ఏవ అయమైక్యవాదః, న తు స్వరూపైక్యపర ఇతి భావః,

శ్రీ॥ ఏవం సర్వావస్థావస్థిత చిదచిద్వస్తుశరీరతయా తత్ప్రకారః పరమపురుష ఏవ కార్యావస్థకారణావస్థ జగద్రూపేణ అవస్థిత

ఇతీమమర్థం జ్ఞాపయితుం కాశ్చన శ్రుతయః కార్యావస్థం కారణా
వస్థఞ్చ జగత్ సదేవేత్యాహుః, " సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీదేకమే
వాద్వితీయం తదైక్షత బహుస్యాం ప్రజాయేయేతి తత్తేజోఽసృజతే
త్యారభ్య సన్మూలాస్సోమ్యేమాస్సర్వాః ప్రజాస్సదాయతనాస్సత్ప్ర
తిష్ఠాః ఐతదాత్మ్యమిదం సర్వం తత్సత్యం స ఆత్మా తత్త్వమసి శ్వేతకే
తో ఇతి. తథా " సోఽకామయత బహుస్యాం ప్రజాయేయేతి స తపోఽ
తప్యత, స తపస్తప్త్వా ఇదగ్ం సర్వమసృజత " ఇత్యారభ్య " సత్యఞ్చా
నృతఞ్చ సత్యమభవది " త్యాద్యాః;

శ్లో॥ సర్వావస్థాసు చైవం స్థితమిహ చిదచిద్దేహి తత్త
త్ప్రకారం బ్రహ్మైవావస్థితిభ్యాం ద్వివిధదశజగద్రూప
తః కార్యహేత్వోః । ఇత్యర్థం జ్ఞాపయన్త్యో ద్వివిధద
శమపి జగద్బ్రహ్మ తాదృక్ తదేవేత్యాహుః కాశ్చిత్
సదేవేత్యుపనిషదుదితాస్తత్త్వమస్యన్తవాచః ॥ ॥

అన్యత్రాప్యాహ సోఽకామయత బహు స ఇత్యాదికా
తైత్తిరీయే సత్యఞ్చేత్యన్తవాణీ భగవతి చిదచిద్రూప
తామేవమేవ । ॥ ॥

అ॥ భేదశ్రుతి ఘటకశ్రుత్యవిరోధేన ఐక్యవాదానామర్థ
మాహ - సర్వావస్థాసు చైవమితి—

టీ॥ ఇహ సర్వావస్థాసు చ, చిదచిద్దేహి - చిదచిచ్ఛరీరకమ్,
తత్తత్ప్రకారమ్ — చిదచిత్ప్రకారమ్, బ్రహ్మైవ, కార్యహేత్వోరవస్థి
తిభ్యామ్ - కార్యకారణావస్థాభ్యామ్, ద్వివిధదశజగద్రూపతః—
ఉభయావస్థజగద్రూపేణ, స్థితమ్ -, ఇత్యర్థం జ్ఞాపయన్త్యః - ఇత్యే

వమర్థం ప్రతిపాదయన్త్యః, సదేవేతి - సదేవేత్యారభ్య ఉపనిషదు
దితాః - ఉపనిషదిప్రోక్తాః, కాశ్చిత్తత్త్వమస్యన్తవాచః, ద్వ్యదశమ
పిజగత్-ఉభయావస్థావస్థితమపిజగత్, తాదృక్ తద్బ్రహ్మైవేత్యాహు
రితియోజనా, అయమర్థః. కార్యకారణావస్థజగత్ప్రకారత్వాద్బ్ర
హ్మణస్తాదృశజగద్రూపేణ బ్రహ్మసదిత్యాదివాచఃప్రతిపాదయన్తీతి
జగద్బ్రహ్మణోర్భేదేఽపినతాసాంవాచాంవిరోధఇతి. తైత్తిరీయశ్రుతి
వాక్యమప్యుక్తార్థపరతయా ఉదాహరతి - అన్యత్రాపీతి. అన్య
త్ర - తైత్తిరీయేపి, సోఽకామయత బహుసఇత్యాదికాసత్యఞ్చేత్య
న్తవాణీ - సోకామయతబహుస్యాం ప్రజాయేయేతి సతపోఽతప్య
త ' ఇత్యాదికా, సత్యఞ్చానృతఞ్చసత్యమభవదిత్యన్తావాణీ, ఏవమేవ
భగవతశ్చిదచిద్రూపతామాహేతియోజనా, చిదచిత్ప్రకారతారూ
పామేవచిదచిద్రూపతామాహేత్యర్థః.

శ్రీ॥ అత్రాపిశ్రుత్యన్తరసిద్ధశ్చిదచితోః పరమపురుషస్యచ
స్వరూపవివేకఃస్మారితః, హన్తాహమిమాస్తిస్రోదేవతా అనేనజీవేనా
త్మనానుప్రవిశ్యనామరూపే వ్యాకరవాణీతి, తదేవానుప్రావిశత్
తదనుప్రవిశ్యసచ్చత్యచ్చాభవత్ విజ్ఞానఞ్చావిజ్ఞానఞ్చ సత్యఞ్చానృత
సత్యమభవత్ ' ఇతిచ, అనేనజీవేనాత్మనానుప్రవిశ్యేతి జీవస్యబ్రహ్మా
త్మకత్వం తదనుప్రవిశ్యసచ్చత్యచ్చాభవత్ విజ్ఞానఞ్చావిజ్ఞానఞ్చేత్యనే
నైకార్థ్యాదాత్మశరీరభావ నిబన్ధనమితి జ్ఞాయతే, ఏవంభూతమేవ
నామరూపవ్యాకరణమ్ "తద్ధేదన్తర్హ్యవ్యాకృతమాసీత్తన్నామరూ
పాభ్యాంవ్యాక్రియత ' ఇత్యత్రాప్యుక్తమ్; అతఃకార్యావస్థః కార
ణావస్థశ్చస్థూలసూక్ష్మచిదచిద్వస్తుశరీరకః పరమపురుషఏవేతి కారణా
త్కార్యస్య అనన్యత్వేన కారణవిజ్ఞానేన కార్యస్యజ్ఞాతతయా ఏకవి

జ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానఞ్చ సమీహితముపపన్నతరమ్; అహమిమాస్తిస్రో దేవతా అనేన జీవేనాత్మనానుప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరవాణీతి 'తిస్రో దేవతా' ఇతి సర్వమచిద్వస్తు నిర్దిశ్య తత్త్రిస్వాత్మకజీవానుప్రవేశేన నామరూపవ్యాకరణవచనాత్ సర్వే వాచకాశ్శబ్దా అచిద్విశిష్టజీవవిశిష్టపరమాత్మన ఏవ వాచకా ఇతి కారణావస్థ పరమాత్మవాచినా శబ్దేన కార్యవాచినశ్శబ్దస్య సామానాధికరణ్యం ముఖ్యవృత్తమ్, అత స్థూలసూక్ష్మచిదచిత్ప్రకారం బ్రహ్మైవ కార్యం కారణఞ్చేతి బ్రహ్మోపాదానం జగత్, సూక్ష్మచిదచిద్వస్తు శరీరకం బ్రహ్మైవ కారణమితి.

శ్లో॥ అత్రాపి స్మారితా హి శ్రుతిషు చిదచితో బ్రహ్మణశ్చ స్వరూపవ్యావృత్తిర్వ్యాపరత్ర స్ఫుటతరముదితా సా తు హన్తేతి వాక్యే । తత్సృష్ట్వేత్యాదిశాఖాన్తరగతవచనే చాప్యనేనేతి వాక్యే - జీవే బ్రహ్మాత్మకత్వన్త్విహ కథితమిదం దేహదేహిత్వతస్స్యాత్ ॥ ॥

తత్సృష్ట్వేత్యాదివాచా తదుపరిగతవిజ్ఞానమిత్యాదివాచా చైకార్థ్యాత్ తైత్తిరీయశ్రుతిషు పఠితయా సర్వశాఖాసయేన । నామ్నో రూపస్య చ వ్యాకారణమితరవాక్యేపి చేదృగ్విధం స్యాత్తద్ధేత్యాదౌ స్వకార్యానుగుణ ఇతి పరబ్రహ్మణోనుప్రవేశః ॥ ॥ ॥

స్థూలైస్సూక్ష్మైశ్చ చిద్భిర్భవతి చిదితరైర్వస్తుభిస్తద్వపుష్కైః కార్యావస్థశ్చ యుక్తస్స పరమపురుషః కారణావస్థయా చ । ఏకత్వాత్ కార్యహేతోర్భవతి పునరిహైకప్రతీత్యైవ సర్వజ్ఞాతత్వం వాఞ్ఛితన్తత్ప్రథమభిహితం సమ్యగేవోపపన్నమ్ ॥ ॥ ॥

నిర్దిశ్యాచేతనం తత్త్వఖిలమిద మిహాస్తిస్ర ఇత్యత్ర
జీవద్వారా బ్రహ్మప్రవేశాత్ పునరిహ కథితే వ్యా
కృతీ రూపనామ్నోః । వాక్యే హన్తాహమిత్యాదిక
ఇతి సకలశ్చాచిత్తోపేతజీవోపేతం బ్రహ్మైవ శబ్దో వద
తి జగతి వై వాచకస్సంప్రవృత్తః ॥ ॥ ॥

శబ్దైర్నాతః పరబ్రహ్మణ ఇహ జనకావస్థితైర్వాచకైర్నా
ఖ్యానే కార్యస్య శబ్దైః పునరుదిత సమానాధికారోऽత్ర
ముఖ్యః । తస్మాత్ స్థూలైస్తదన్యాఖిలవిధ చిదచిద్వ
స్తుధర్మైర్యదమేవ స్యాత్ కార్యం బ్రహ్మ హేతుస్స్వయ
మితి తదుపాదనకస్స్యాత్ ప్రపఞ్చః ॥ ॥ ॥

సూక్ష్మైశ్చిద్భిశ్చిదన్యైరపి చ తనుమతో బ్రహ్మణః కా
రణత్వాత్ సంకీర్ణా నైవ చైతే స్యురిహ చిదచితో
బ్రహ్మణశ్చ స్వభావాః । ॥ ॥

టీ ॥ అత్రాపీతి - ఛాన్దోగ్యప్రకరణే తైత్తిరీయప్రకరణే చేత్య
ర్థః. హన్తేత్యాదికం ఛాన్దోగ్యప్రకరణమ్, హన్తేత్యాదివాక్యే జీవే
నాత్మనా అనేనేత్యస్య వ్యాఖ్యానార్థమాహ - అనేనేతి వాక్య ఇతి -
ఇహ అనేనేతి వాక్యే - కథితమిదం జీవబ్రహ్మాత్మకత్వమ్, దేహదేహి
త్వతస్స్యాత్, శరీరశరీరిభావనిబన్ధనం స్యాత్, నతు స్వరూపైక్యనిబన్ధన
మితి భావః

కుత ఇత్యత్ర తదనుప్రవిశ్య సచ్చ త్యచ్చాభవత్ ఇత్యాది తైత్తి
రీయశాఖాస్థవాక్యైకార్థ్యాదిత్యాహ - తత్సృష్ట్వేతి - సర్వశా
ఖాన్యాయేన - సర్వశాఖాప్రత్యయన్యాయేన, తైత్తిరీయశ్రుతిషు పఠిత
యా తత్సృష్ట్వేత్యాదివాచా - తత్సృష్ట్వా తదేవానుప్రావిశత్ తద

నుప్రవిశ్యసచ్చత్యచ్చాభవదితివాచా, తదుపరిగతవిజ్ఞానమిత్యాదివా
చాచ — తదుపరిస్థితయా విజ్ఞానఞ్చావిజ్ఞానఞ్చసత్యఞ్చానృతఞ్చ సత్య
మభవదిత్యాదివాచాచ, ఐకార్థ్యాత్ — ఏకార్థకత్వాదిత్యర్థః,
అనుప్రవేశశ్రవణాభావేపి సామాన్యేనోక్తన్నామ రూపవ్యాకరణ
మనుప్రవేశపూర్వకనామరూపవ్యాకరణే పర్యవస్యతి సామాన్య
విశేషన్యాయాదిత్యాహ - నామ్నఇతి — తద్ధేత్యాదావితరవాక్యేపి
చనామ్నోరూపస్య వ్యాకరణమీదృగ్విధంస్యాదిత్యన్వయః, ఈదృ
గ్విధశబ్దోఽనుప్రవేశపూర్వకత్వపరః, యద్వాసర్వశాఖాప్రత్యయ
న్యాయేన క్వచిదనుక్తస్య అన్యత్రోగ్రాహ్యత్వాత్ క్వచిద్జ్ఞాతోఽను
ప్రవేశః కార్యోపయోగితయా అపేక్షితత్వాదన్యత్రాపిస్వీకార్య
ఇత్యాహ- నామ్నఇతి - పరబ్రహ్మణోఽనుప్రవేశస్య కార్యానుగుణ
ఇతి - స్వకార్యనామరూపవ్యాకరణానుకూలఇతిహేతోః, ఇతరవా
క్యేపీదృగ్విధంస్యాదితి పూర్వేణాన్వయః,

అథ సర్వశ్రుతీనామస్మిన్నర్థే ముఖ్యత్వందర్శయన్ ప్రథ
మమేకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానం పరమతేఽనుపపన్నమితి ప్రాగుక్తం
ఉపపన్నమిత్యాహ - స్థూలైరితిస్థూలైస్సూక్ష్మైశ్చ చిద్భిశ్చిదితరైశ్చైవ
స్తుభిర్వపుష్మాన్ సపరమపురుషః కార్యావస్థః కారణావస్థయాచయు
క్తోభవతి, తత్ - తస్మాత్, కార్యహేత్వోరేకత్వాత్, ప్రథమమభిహిత
మ్ - యేనాశ్రుతమిత్యాదినాపూర్వంప్రతిపాదితమ్, వాఞ్ఛితమ్- అభీ
ప్సితమ్, ఏకప్రతీత్యైవసర్వజ్ఞాతత్వమ్, ఏకవిజ్ఞానేనైవసర్వస్యజ్ఞాతత్వ
మ్, ఇహ - అస్మిన్పక్షే, సమ్యగేవోపపన్నమ్ - ఉపపన్నతర
మిత్యర్థః.

ఏవం సద్విద్యోపక్రమగతస్య ఏకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానస్య ముఖ్యత్వముక్తమ్, అథ తదుపసంహారగతస్య తత్త్వమసీతిసామానాధికరణ్యస్యముఖ్యత్వమాహ - నిర్దిశ్యేతి - హన్తాహమిత్యాదికే వాక్యే ఇమాస్తిస్రఇతి అఖిలమచేతనంవస్తునిర్దిశ్య అత్రజీవద్వారా బ్రహ్మప్రవేశాద్రూపనామ్నోర్వ్యాకృతికథనే - నామరూపవ్యాకరణంప్రతిపాదితమ్, ఇతి, జగతివాచకస్సంప్రవృత్తస్సర్వశబ్దః అచితోపేతజీవోపేతమ్ - అచిద్విశిష్టజీవవిశిష్టమ్, బ్రహ్మైవ, వదతి - ప్రతిపాదయతీత్యర్థః.

అతః - ఇహ - తత్త్వమసీత్యత్ర, జగకావస్థితేః, కారణావస్థస్య, పరబ్రహ్మణః, వాచకేన, శబ్దేన - తచ్ఛబ్దేన, కార్యస్యాఖ్యానే కార్యావస్థస్యవాచకే, శబ్దే - త్వంశబ్దే, అత్ర, ఉదితసమానాధికారః ప్రవృత్తంసామానాధికరణ్యమ్, ముఖ్యః - ముఖ్యమిత్యర్థః, ఉపాదానత్వస్వభావాసంకరా కథముపపద్యతే ఇత్యత్రాహ - తస్మాదితి తస్మాత్, స్థూలైతదన్యాఖిలవిధచిదచిద్వస్తుధర్మి - స్థూలసూక్ష్మాఖిలవిధచిదచిద్వస్తుప్రకారమ్, ఇదంబ్రహ్మైవకార్యంస్యాత్ స్వయం హేతుస్స్యాత్ - స్థూలచిదచిద్వస్తుప్రకారం బ్రహ్మకార్యమ్ సూక్ష్మచిదచిద్వస్తుప్రకారం బ్రహ్మహేతురితి - క్రమికాన్వయః, ఇతి— అతో హేతోః, ప్రపఞ్చస్తదుపాదానస్స్యాత్ - బ్రహ్మోపాదానకస్స్యాదిత్యర్థః. భావ్యవస్థావిశేషవతః ప్రాగవస్థాయోగో హ్యుపాదానత్వమ్, అతోఽవస్థావిశేషాస్థూలైతదన్యశబ్దాభ్యాందర్శితౌ, అనేనకాలవిశేషావచ్ఛిన్నైకత్వావధారణన్నామరూప విభాగాభావాభిప్రాయమితిఫలితమ్, అత్ర ప్రపఞ్చశబ్దఃప్రపఞ్చశరీరకపరః, ఉపాదానత్వేపిస్వభావాసంకరమాహ - సూక్ష్మైరితి - సూక్ష్మైః, చిద్భి

స్తథన్యైరపిచ - చేతనాచేతనైః, తనుమతః - శరీరిణః, బ్రహ్మణః కారణత్వాత్ - హేతుత్వాత్, చిదచితోర్బ్రహ్మణశ్చ ఏతే స్వభావాః - ప్రాగుక్తా భోక్తృత్వభోగ్యత్వనియన్తృత్వస్వభావాః, సంకీర్ణా నైవస్యురిత్యన్వయః,

శ్రీ॥ బ్రహ్మోపాదానత్వేహి సంఘాతస్యోపాదానత్వేన చిదచితోర్బ్రహ్మణశ్చ స్వభావాసంకరోప్యుపపన్నతరః, యథాశుక్లకృష్ణరక్తతన్తుసంఘాతోపాదానత్వేపి చిత్రపటస్య తత్తత్తన్తుప్రదేశ ఏవ శౌక్ల్యాదిసంబన్ధఇతి కార్యావస్థాయామపి న సర్వత్ర వర్ణసంకరః, తథాచిదచిదీశ్వరసంఘాతోపాదానత్వేపి జగతః కార్యావస్థాయామపి భోక్తృత్వభోగ్యత్వనియన్తృత్వాద్యసంకరః, తన్తూనాంపృథక్స్థితియోగ్యానామేవ పురుషేచ్ఛయా కదాచిత్సంహతానాం కారణత్వం కార్యత్వఞ్చ, ఇహతు చిదచితోస్సర్వావస్థయోః పరమపురుషశరీరత్వేన తత్ప్రకారతయైవపదార్థత్వాత్ తత్ప్రకారః పరమపురుషః సర్వదా సర్వశబ్దవాచ్యఇతి విశేషః, స్వభావభేదస్తదసంకరశ్చ తత్రచాత్రచతుల్యః, ఏవఞ్చసతిపరస్యబ్రహ్మణః కార్యానుప్రవేశేపిస్వరూపాన్యథాభావాభావాదవికృతత్వముపపన్నతరమ్ స్థూలావస్థస్య నామరూపవిభాగవిభక్తస్య చిదచిద్వస్తున ఆత్మతయా అవస్థానాత్ కార్యత్వమప్యుపపన్నతరమ్, అవస్థాన్తరాపత్తిరేవ హి కార్యతా, నిర్గుణవాదాశ్చ పరబ్రహ్మణోహేయగుణాసంబన్ధాదుపపద్యన్తే "అపహతపాప్మావిజరోవిమృత్యుర్విశోకోవిజిఘత్సోఽపిపాస' ఇతి హేయగుణాన్ప్రతిషిధ్య ' సత్యకామస్సత్యసంకల్ప ' ఇతి కల్యాణగుణాన్ విదధతీయం శ్రుతిరేవ అన్యత్ర సామాన్యేనావగతం గుణనిషేధం హేయగుణవిషయం వ్యవస్థాపయతి.

శ్లో॥ చిత్రేవస్త్రేహిరక్తాసితసితరుచిమత్తన్తు సంఘా
తజన్యే తత్తత్తన్తుప్రదేశే ఖలుభవతి నిజైరక్తనీలాది
యోగః । కార్యావస్థేపిసర్వత్రచభవతి నవైవర్ణ
సంకీర్ణతాత స్సంఘోపాదానభావేపిచనహి చిదచి
ద్బ్రహ్మణోర్దోషఏషః ॥ ॥ ॥

కార్యావస్థాస్వయేపిహ్యనుకథితదిశా భోక్తృభోగ్య
త్వనేతృత్వాదీనాం సంకరోతస్సకలమపి భవేదీక్షితం
శ్రౌతవాక్యమ్ । తన్తూనాం సంస్థితానాంపృథగి
హాపురుషేచ్ఛావిశేషేణ సంయుక్తానామేషాం కదా
చిత్పటజననకృతేకార్యతాహేతుతాచ ॥ ॥

అత్రావస్థాసుసర్వాస్వపిచ చిదచితోర్బ్రహ్మమూ
ర్తోన్యః ప్రకారత్వేనైవేహార్థభావాదిద మఖిలగి
రాంబ్రహ్మవాచ్యంసదైవ । ఇత్యేవస్యాద్విశేషఃప్ర
కృతిభిరతాఽసంకరాతుల్యయోగా తత్రాత్రాపీ
తిచైవంసతిభవతి పరబ్రహ్మణస్స్వస్వరూపే ॥ ॥

హేతౌనైవాన్యథాత్వంజగతి పునరిహానుప్రవేశేపికా
ర్యేతస్మాత్తస్యావికారః శ్రుతిసమధిగతస్సమ్యగేవోప
పన్నః । అన్యావస్థాహికార్యత్వమితినవిహతానిర్గు
ణోక్తిశ్చహేయైస్సర్వైస్సంబన్ధశూన్యే భగవతితుగు
ణైర్నైగమంవాక్యమేవ ॥ ॥ ౬౬౨ ॥

ప్రత్యాఖ్యాయస్వయంహి ప్రథమమపహతేత్యాది
తోహేయధర్మానత్ర సత్యేతి వాచాసుగుణము
పదిశత్తద్వ్యవస్థాంకరోతి । సామాన్యేనోపదిష్టాభ
గవదిగుణతాహేయధర్మాస్పదాసేత్యేవం ప్రోక్తిః
కథంవాప్రసరతివిహితే సద్గుణేఽయన్నిషేధః ॥ ॥

అ॥ ఉపాదానత్వేపి స్వభావాసంకరం దృష్టాన్తేనోపపాదయతి — చిత్రేతి—

టీ॥ రక్తాసితసితరుచిమత్తన్తుసంఘాతజన్యే - రక్తనీలశ్వేతరూపవత్తన్తుసముదాయజన్యే, చిత్రేవస్త్రేహి - చిత్రేపటేహి, నిజే - స్వావయవే, తత్తత్తన్తుప్రదేశేఖలు, రక్తనీలాదియోగః— రక్తనీలాదివర్ణయోగః, కార్యావస్థేపి - కార్యావస్థేపటేపి, సర్వత్ర సర్వతన్తుషు, వర్ణసంకీర్ణతాన - సంకీర్ణవర్ణవత్త్వన్న, ఏతావతాదృష్టాన్తే సంఘోపాదానకపదార్థే కార్యావస్థాయాం కారణానామసంకీర్ణస్వభావత్వముపపాద్య తద్వచ్చిదచిద్బ్రహ్మసంఘాతోపాదానకత్వేపి ప్రపఞ్చస్య కార్యావస్థాయామపి స్వభావాసంకరముపపాదయతి — అతఇతి— అతః - ఉక్తదృష్టాన్తాత్, చిదచిద్బ్రహ్మణాం సంఘోపాదానభావేపి - చిదచిద్బ్రహ్మణాం సముదాయస్య ఉపాదానత్వేపి, కార్యావస్థాన్వయేపి చిదచిద్బ్రహ్మణామిత్యస్య అత్రాప్యనుషఙ్గః, తేషాంకార్యావస్థాసమయేపీత్యర్థః. అనుకథితదిశా - ప్రోక్తరీత్యా, భోక్తృభోగ్యత్వనేతృత్వాదీనాం సంకరోదోషఏవనేతి యోజనా, చిదచిద్బ్రహ్మణాం స్వభావాసంకరోక్త్యా తత్తత్పదార్థేషు తత్తత్స్వభావనైయత్యపరప్రోక్తశ్రుతి వాక్యానాముపపత్తిరిత్యాహ - సకలమపీతి - సకలమపిశ్రౌతవాక్యం రక్షితంభవేదితి యోజనా, శ్రుతివాక్యానాం రక్షణన్నామ తత్తదర్థప్రతిపాదకవా

క్యానాం తత్తదర్థపరత్వోపపాదనమ్, నను శుక్లకృష్ణాది తత్త్వః కారణావస్థాయామపి భిన్నాః, నచ తేషామన్యతమం ప్రత్యన్యతమస్య కారణత్వమ్. అత స్తత్ర స్వభావాసంకరః, అత్ర తు విశ్వస్య సంఘాతోపాదానత్వేపి కారణావస్థాయాం పరమాత్మా ఏక ఏవ స్వశబ్దేన శ్రూయతే, నతు చేతనాచేతనౌ, కిఞ్చ పరమాత్మనః ప్రాగేకత్వం తస్మాదితరయోర్ద్వయో రుత్పత్త్యాదికఞ్చ శ్రూయతే, అతో నస్వభావాసంకర ఇత్యత్రాహ - తన్తూనామితి— ఇహ పృథక్సంస్థితానామేషాం తన్తూనాం పురుషేచ్ఛావిశేషేణ కదాచిత్ పటజననకృతే సంయుక్తానాం కార్యతా హేతుతా చ,

అత్ర సర్వావస్థాస్వపిచ బ్రహ్మమాత్రోర్థ్యశ్చిదచితోః — బ్రహ్మశరీరభూతయోశ్చిదచిద్వస్తునోః, ఇహ - బ్రహ్మణి, ప్రకారత్వేనైవ - ప్రకారతయైవ, అర్థభావాత్ - వస్తుత్వాత్, ఇదం బ్రహ్మ అఖిలగిరామ్ - సర్వవాచామ్, సదైవ - సర్వదైవ, వాచ్యమ్— ప్రతిపాద్యమిత్యర్థః. నహి తన్తుషు అన్యోన్యం గుణప్రధానభావోఽస్తీతి నతత్ర అన్యతమవాచిశబ్దేన సముదాయ ఉచ్యతే, అత్ర తు సర్వప్రకారస్య భగవత స్సర్వశబ్దవాచ్యత్వముపపన్నమిత్యన్యతమవాచిశబ్దేనాపి విశిష్టమేవోచ్యత ఇతి విశిష్టస్యైవ కారణత్వాత్ ప్రాగప్యభేదోఽస్తీతి స్వభావాసంకర ఉపపన్న ఇత్యర్థః. ఇత్యేష విశేషస్స్యాత్ - దృష్టాన్తదార్ష్టాన్తికస్య అయమేవ విశేష ఇత్యర్థః. కేనాకారేణ దృష్టాన్తదార్ష్టాన్తికయో స్సాధర్మ్యమిత్యత్రాహ— ప్రకృతిభిదురతేతి - భిదురతా చ అసంకరశ్చ భిదురతాసంకరౌ, ప్రకృత్యోర్భిదురతాసంకరౌ ప్రకృతిభిదురతాసంకరౌ, స్వభావభేదతదసంకరావిత్యర్థః. తత్రాత్రాపి తుల్యయోగౌ - దృష్టాన్తేదార్ష్టాన్తికే చ తుల్యాన్వయావిత్యర్థః, రుమాగతేతరపదార్థానాం

లవణత్వాపత్తివద్బ్రహ్మణోఽన్యథాభావమాశఙ్క్యాహ-ఏవంసతీతి
ఏవంసతి - చిదచితోరవస్థాశ్రయత్వే ఉపాదానత్వే బ్రహ్మణ ఉప
పాదితేసతి, కార్యేజగతి పరబ్రహ్మణ అనుప్రవేశేపి, హేతౌ పరబ్ర
హ్మణస్స్వస్వరూపే - పరబ్రహ్మణ ఇత్యస్య అత్రాప్యనుషఙ్గః, అన్య
థాత్వన్నైవభవతీత్యన్వయః, బ్రహ్మణస్స్వరూపాన్యథాభావాభావా
త్ పరిణామవాదేప్రసక్తో నిర్వికారశ్రుతివిరోధో త్రపక్షేనేత్యాహ-
తస్మాదితి - తస్మాత్ - బ్రహ్మణస్స్వరూపాన్యథాభావాభావాత్, తస్య—
బ్రహ్మణః శ్రుతిసమధిగతః - అక్షరమిత్యాదిశ్రుతిప్రతిపన్నః, అవి
కారః - వికారాభావః, సమ్యగేవోపపన్నః - ఉపపన్నతర ఇత్యర్థః
కార్యకారణయోర్హ్యైక్యమ్, తదైక్యోపాదానత్వమ్, తచ్చ
కార్యాత్మనా కారణస్య పరిణామ ఏవేతి తదభావే కారణస్య కార్యత్వ
మేన స్యాత్ ఇత్యత్రాహ - అన్యావస్థాహీతి - అన్యావస్థాహి. కార
ణావస్థాభిన్నావస్థావత్త్వంహి, కార్యత్వమితి యోజనా - తాదృగవ
స్థావత్త్వఞ్చ సాక్షాత్ పరంపరాసాధారణమ్, పరిణామిషుమృద్ఘటాది
షు తత్ సాక్షాత్, బ్రహ్మణిచ పరిణామాభావేన చిదచిద్ద్వారా తదితి
భావః, నిర్వికారశ్రుతిప్రసంగాన్నిర్గుణశ్రుతేరప్యర్థమాహ—
అపహతపాప్మేత్యాదిచ అత్రాపికిఞ్చిద్వివృతమ్, సర్వైర్హేయైర్గుణై
స్సంబన్ధశూన్యే భగవతి నిర్గుణోక్తిశ్చ నవిహతేత్యన్వయః, నిర్గుణ
వాక్యస్య హేయగుణసంబన్ధరాహిత్యపరత్వాదితిభావః, ఏవంవ్యవస్థా
యాంకిన్నిదానమిత్యత్ర నిగమవాక్యమేవ వ్యవస్థాపయతీత్యాహ-
నైగమంవాక్యమితి - నైగమంవాక్యమేవ - 'అపహతపాప్మావిజరో
విమృత్యుర్విశోకోవిజిఘత్సోఽపిపాస స్సత్యకామస్సత్యసంకల్పః'
ఇతి నిగమగతవాక్యమేవ, అపహతేత్యాదితః - అపహతపాప్మావిజరో
విమృత్యుర్విశోకోవిజిఘత్సోఽపిపాసఇత్యనేనభాగేన, హేయధ

ధర్మాన్ - హేయగుణాన్, ప్రత్యాఖ్యాయ - ప్రతిషిధ్య, అన్తే— అవసానే, సత్యేతి వాచా - సత్యకామస్సత్యసంకల్ప ఇతి వాక్యేన, సుగుణముపదిశత్ సత్ - కల్యాణగుణోపదేశం కుర్వత్ సత్, తద్వ్యవస్థాం కరోతి — సామాన్యేనోపదిష్టస్య గుణనిషేధస్య హేయగుణవిషయత్వ వ్యవస్థాం కరోతీత్యర్థః, వ్యవస్థాప్రకారమేవ వివృణోతి సామాన్యేనేతి - సామాన్యేనోపదిష్టా - సామాన్యేన ప్రతిపాదితా, సా భగవద్గుణతా - భగవతస్సద్గుణరాహిత్యమ్, హేయధర్మాస్పదా— హేయధర్మప్రతియోగికమ్, ఇత్యేవమ్, వ్యవస్థాం కరోతీతి పూర్వేణాన్వయః, ఏవం సంకోచకరణే బీజమాహ - కథం వేతి - ప్రాప్త్యయన్నిషేధః - గుణనిషేధః, విహితే సద్గుణే కథం వా ప్రసరతీత్యన్వయః, నిషేధవిధేర్విహితాన్యవిషయకత్వస్య న్యాయసిద్ధత్వాదితి భావః,

శ్రీ॥ జ్ఞానస్వరూపం బ్రహ్మేతి వాదశ్చ సర్వజ్ఞస్య సర్వశక్తేర్నిఖిలహేయప్రత్యనీకకల్యాణగుణాకరస్య బ్రహ్మణ స్స్వరూపం జ్ఞానైకనిరూపణీయం స్వయంప్రకాశతయా జ్ఞానస్వరూపఞ్చేత్యభ్యుపగమాదుపపన్నతరః, 'యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిత్ * పరాస్య శక్తిర్వివిధైవ శ్రూయతే * స్వాభావికీ జ్ఞానబలక్రియా చ * విజ్ఞాతారమరే కేన విజానీయాత్' ఇత్యాదికా జ్ఞాతృత్వమావేదయన్తి, 'సత్యం జ్ఞాన' మిత్యాదికాశ్చ జ్ఞానైకనిరూపణీయతయా స్వప్రకాశతయా చ జ్ఞానరూపతామ్, 'సోఽకామయత బహు స్యామ్ * తదైక్షత బహు స్యామ్ * తన్నామరూపాభ్యాం వ్యాక్రియతే' తి బ్రహ్మైవ స్వసంకల్పా ద్విచిత్రస్థిరత్రసరూపతయా నానాప్రకారమవస్థితమితి 'తత్ప్రత్యనీకాబ్రహ్మాత్మకవస్తునానాత్వ మతత్త్వమితి తత్ప్రతిషిధ్యతే, 'మృత్యోస్స మృత్యుమాప్నోతి య ఇహ నానేవ పశ్యతి * నేహ నానాస్తి కిఞ్చన * యత్ర హి ద్వైతమివ భవతి తదితర ఇతరం పశ్యతి యత్ర త్వస్య

సర్వమాత్మైవాభూత్ తత్కేనకంపశ్యేత్ కేనకంవిజానీయా'దిత్యా దినా, నపున 'బహుస్యాంప్రజాయేయే' త్యాదిశ్రుతిసిద్ధం స్వసంకల్పకృతం బ్రహ్మణోనానా నామరూపభాక్త్వేన నానాప్రకారత్వమపి నిషిధ్యతే, యత్రత్వస్యసర్వమాత్మైవాభూదిత్యాది నిషేధవాక్యాదాచతత్ స్థాపితమ్, సర్వన్తంపరాదాద్యోన్యత్రాత్మనస్సర్వంవేద* తస్యహవాఏతస్యమహతోభూతస్య నిశ్శ్వసితమేతద్యదృగ్వేదోయజుర్వేద' ఇత్యాదినా,

శ్లో॥ జ్ఞానంబ్రహ్మేతివాదోపిచ సకలవిదోబ్రహ్మణస్స
ర్వశక్తైర్నిర్ధూతాశేష హేయాఖిలసుగుణనిధే
రస్యయస్మాత్ స్వరూపమ్ । జ్ఞాతృజ్ఞానైకరూప్యంభ
వతిభజతిచ స్వప్రకాశత్వయోగాద్జ్ఞానత్వం ధర్మధీ
వత్తదపిఖలుతతస్సమ్యగేవోపపన్నః ॥ ॥

విజ్ఞాతారంపరాస్యేత్యపిచయఇతిచ జ్ఞాతృతానైష్
మీవాగ్బ్రహ్మణ్యస్మింస్తుసంవేదయతిహిమతితాంసత్య
మిత్యాదికావాక్ । తద్బ్రహ్మైవేహసాకామయత
బహుతదిత్యాదివాచి స్వసంకల్పనాత్మద్విచిత్రస్థిరచ
రవిధయాప్రాప్తనానాప్రకారమ్॥ ॥ ॥

ఇత్యుక్త్యానేహమృత్యోరితిచ వచనయోర్యత్రహీ
త్యాదివాక్యస్య బ్రహ్మాత్మార్థనానాత్వమిహ పరిహ
రత్యస్య యత్ప్రత్యనీకమ్ । నప్రోక్తంబ్రహ్మణీదంప్ర
నరిహవివిధైర్నామరూపైరుపేతత్వేన ప్రాప్తనా
నాత్వమపిచవచనోవక్రమేస్థాపితంయత్॥ ॥ ॥

వాక్యే సర్వజ్ఞమిత్యాదిక ఇతిచ తథాతస్యహేత్యాది
వాక్యే తస్మాద్బ్రహ్మాన్యమిథ్యాత్వమిహ వచసి నప్రోచ్య
తేయుష్మదిష్టమ్ । ॥ ॥

అ॥ అథ అర్థగుణనిషేధపరత్వేన పరాభిమతశ్రుతీనామర్థమాహ - జ్ఞానం బ్రహ్మేతి వాద ఇతి—

టీ॥ జ్ఞానం బ్రహ్మేతి వాదోఽపిచ - విజ్ఞానమానన్దం బ్రహ్మేత్యాదినా బ్రహ్మణో జ్ఞానరూపత్వోక్తిరిత్యర్థః, సకలవిదః - సర్వజ్ఞస్య, సర్వశక్తేః - సర్వశక్త్యుపేతస్య, నిర్మలాశేషహేయాఖిలసుగుణనిధేః - అశేషహేయప్రత్యనీకాఖిల కల్యాణగుణాకరస్య, అస్య బ్రహ్మణః, జ్ఞాతృస్వరూపమ్ - జ్ఞానాశ్రయీభూతం యత్స్వరూపమ్, యస్మాద్జ్ఞానైకరూప్యం భవతి - జ్ఞానైకనిరూపణీయం భవతి, యస్మాత్స్వప్రకాశత్వయోగాత్, ధర్మధీవత్ - ధర్మభూతజ్ఞానవత్, తదపి జ్ఞానత్వం ప్రభజతి, తతస్సమ్యగేవోపపన్న ఇతి సంబన్ధః, ఉపపన్నతర ఇత్యర్థః, సకలవిద ఇత్యాదిపదాని మఙ్గళగుణవిశేషాభిధాయివాక్యస్మరణార్థాని, తద్గుణసారత్వాదిత్యాదిసూత్రసిద్ధమేవాత్ర నిర్వాహద్వయముక్తమ్,

జ్ఞానస్వరూపత్వజ్ఞానగుణకత్వపరాః శ్రుతీర్దర్శయతి - విజ్ఞాతారమితి - విజ్ఞాతారం పరాస్యేత్యపిచ - విజ్ఞాతారమరే కేన విజానీయాత్ * పరాస్య శక్తిర్వివిధైవ శ్రూయతే స్వాభావికీ జ్ఞానబలక్రియా చేతి, య ఇతిచ - యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిదితిచ, నైగమీ వాక్ — శ్రౌతవాణీ, అస్మిన్ బ్రహ్మణి — జ్ఞాతృతాం సంవేదయతి - ప్రతిపాదయతీత్యర్థః. బ్రహ్మణో జ్ఞానస్వరూపతాపరవాక్యమాహ - మతితామితి - సత్యమిత్యాదికా వాక్ - సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మేతి

ణాత్, బ్రహ్మణి, మతితామ్ - జ్ఞానస్వరూపత్వమ్ సంవేదయతి - ప్రతి
పాదయతీతి బ్రహ్మణీత్యస్య అనుషఙ్గేణాన్వయః, భేదనిషేధశ్రుతీనా
మర్థమాహ - తద్బ్రహ్మేతి - సోకామాయతబహుంతదిత్యాదివాభి
సోకామయతబహుస్యామ్ - తదైక్షతబహుస్యామ్ * తన్నామరూ
పాభ్యాం వ్యాక్రియత ఇతి వాక్యే, తద్బ్రహ్మైవ, ఇహావిచిత్రస్థిరచరవిధ
యా - విచిత్రస్థిరచరప్రకారేణ, ప్రాప్తనానాప్రకారమ్ - ప్రాప్తనా
నాప్రకారయుక్తమ్, అతిష్ఠత్ - స్థితమ్, ఇత్యుక్త్వా - ఇతి ప్రతిపాద
నేన, నేహమృత్యోరితి వచనయోః - నేహ నానాస్తి కిఞ్చన మృత్యో
స్స మృత్యుమాప్నోతి య ఇహ నానేవ పశ్యతి ' ఇతి వాక్యయోః, ఇహ
యత్రహీత్యాదివాక్యేపి - ' యత్ర హి ద్వైతమివ భవతి తదితర ఇత
రం పశ్యతి ' ఇతి వాక్యేపి, తత్ప్రత్యనీకమ్ - ప్రోక్తబ్రహ్మాత్మకవస్తునా
నాత్వప్రత్యనీకమ్ - అబ్రహ్మాత్మార్థనానాత్వమ్, పరిహరతి - ప్రతి
షేధతి, నిగమ ఇత్యధ్యాహారేణాన్వయః, బ్రహ్మణి విశిష్టైర్నామరూపై
రుపేతత్వేన ప్రాప్తం ప్రోక్తనానాత్వమపి న పరిహరతీతి పరిహర
తీత్యస్య అనుషఙ్గేణాన్వయః, నానాత్వస్య ప్రపఞ్చరూపేణ ' సర్వ
స్తం పరాదాద్యోన్యత్రాత్మనస్సర్వం వేద తస్య హ వా ఏతస్య మహతో
భూతస్య నిశ్వసితమేతద్యదృగ్వేద ' ఇత్యాద్యుపక్రమవాక్యే స్థాపిత
త్వాచ్చ న తన్నిషేధ ఇత్యాహ - వచనోపక్రమ ఇతి- వచనోపక్రమే-
నిరుక్తనిషేధవచనోపక్రమే, సర్వం తమిత్యాదికే వాక్యే, తస్య హే
త్యాదివాక్యే, యత్ స్థాపితమ్, తన్నానాత్వమపీతి తచ్ఛబ్దాధ్యాహా
రేణ పూర్వేణాన్వయః, అతః, నిరుక్తనిషేధవాక్యానాం పరోక్త
జగన్మిథ్యాత్వపరత్వన్నేత్యాహ - తస్మాదితి.

శ్రీ ॥ ఏవం చిదచిదీశ్వరాణాం స్వరూపభేదం స్వభావభేదఞ్చ
వదన్తీనాం కార్యకారణభావం కార్యకారణయోరనన్యత్వఞ్చ వద

త్తీనాం సర్వాసాంశ్రుతీనా మవిరోధః చిదచితోః పరమాత్మనశ్చ సర్వదాశరీరాత్మభావం శరీరభూతయోః కారణదశాయాం నామరూపవిభాగానర్హసూక్ష్మదశాపత్తిం కార్యదశాయాఞ్చ తదర్హస్థూలదశాపత్తిం వదన్తీభిః శ్రుతిభిరేవ జ్ఞాయతఇతి బ్రహ్మాజ్ఞానవాదస్య ఔపాధికబ్రహ్మభేదవాదస్య అన్యస్యాప్యపన్యాయమూలస్యసకలశ్రుతివిరుద్ధస్య నకథఞ్చిదప్యవకాశోదృశ్యతే,

ఏవంసర్వాగమానామఖిల చిదచితోర్బ్రహ్మణోభి
న్నరూపస్వాభావ్యేకార్యహేతుత్వమపి కథయతాం
కార్యహేత్వోరభేదమ్ । అవ్యాఘాతః ప్రతీతః శ్రుతి
గతవచనై రేవ దేహాత్మభావం శంసద్భిస్సర్వదైవా
ఖిలవిధ చిదచిద్వస్తునో బ్రహ్మణశ్చ ॥ ॥ ॥

అగ్రేసూక్ష్మాం దశాన్త ద్వపుషి చిదచితోరభిధారూప
భేదానర్హాం స్థూలాన్తదర్హామపి కృతకదశాయా
ఞ్చ సంవేదయద్భిః । తద్బ్రహ్మాజ్ఞానవాదానవసర
ఇహ నౌపాధికబ్రహ్మభేదాఖ్యస్యాప్యత్రావకాశోనచ
భవతి తథాన్యోప్యపన్యాయమూలః ॥ ॥ ॥

ఏకస్సర్వాగమైశ్చ ప్రతిహతవిభవస్యావకాశః కథఞ్చి
త్సర్వశ్రుత్యానుగుణ్యా దనుకథితవిశిష్టైక్యపక్షో
హ్యబాధః । ॥ ౬౬౯ ॥

అ ॥ ఇతరవ్యాఖ్యాతృభిర్భగవద్భిరపి నిర్వాహప్రకారాః కృతాః; తత్రకోపి శేషఇత్యత్రాహ - ఏవమితి—

టీ ॥ చిదచితోర్బ్రహ్మణః, భిన్నరూపస్వభావయోః - భిన్నస్వరూపస్వభావయోః. కార్యహేతుత్వమ్ - కార్యకారణభావమ్, కార్యహేత్వోరభేదమపి - కార్యహేత్వోరైక్యమపి, కథయతామ్ - ప్రతిపాదయతామ్, సర్వాగమానామ్ - సర్వశ్రుతివాక్యానామ్, ఇహ తు - అస్మిన్పక్షే తు, అవ్యాఘాతః - అవిరోధః, సర్వైరేవ - సర్వాసు దశాసు, అఖిలవిధచిదచిద్వస్తునో బ్రహ్మణశ్చ దేహాత్మభావం శంసద్భిః - శరీరశరీరిభావం ప్రతిపాదయద్భిః, శ్రుతిగతవచనైరేవ - శ్రుతివాక్యైరేవ, ప్రతీతః - జ్ఞాయత ఇత్యర్థః, అస్మదుక్తనిర్వాహః శ్రుతిభిరేవోక్తః శ్రుత్యనుగుణశ్చ, త్వదుక్తనిర్వాహః శ్రుతివిరుద్ధః అశ్రుతః, తర్కాభాసమూలశ్చేతి భావః,

కార్యకారణయోరైక్యే, తయోః కార్యకారణభావః, కథముపపద్యత ఇత్యత్ర స్థూలసూక్ష్మరూపావస్థాభేదేన తదుపపత్తిరితి తథావిధావస్థాద్వయప్రతిపాదకాని వాక్యాన్యేవ నిరుక్తాశఙ్కాపరిహారస్థానీతి తాదృశవాక్యాన్యాహ - అగ్ర ఇతి. అగ్రే - కారణదశాయామ్, తద్వపుః బ్రహ్మశరీరభూతే చిదచితీ ఇతి సమాహారః. చిదచిద్వస్తునీత్యర్థః. అభిధారూపభేదానర్హమ్ - నామరూపవిభాగానర్హమ్; సూక్ష్మాం దశామ్ — సూక్ష్మావస్థామ్, కృతకదశాయాఞ్చ కార్యావస్థాయామపి, తదర్హమ్ - నామరూపవిభాగార్హమ్, స్థూలాం దశామపి - సంవదద్భిః - ప్రతిపాదయద్భిః; శ్రుతిగతవచనైరేవేతి పూర్వేణాన్వయః, ఉక్తయుక్త్యా నిఖిలనిగమవచనానాం నిర్వాహాత్ బ్రహ్మాజ్ఞానవాదస్య ఔపాధికబ్రహ్మభేదవాదస్య యాదవపక్షస్యాప్యన్యస్యాప్యన్యాయమూలస్య నావకాశ ఇతి సర్వశ్రుత్యనుగుణస్సిద్ధాన్తైకవిశిష్టాద్వైతపక్ష ఏవ నిరాబాధ ఇతి. నిగమయతి - తద్బ్రహ్మేతి

టీ॥ తత్త్వమస్యాద్యుక్తిభిన్నప్రకృతిక చిదచిన్నిరూపణాద్ —
ఓంకారపరిభాషణమిత్యాదిభిః పూర్వోక్తైస్తత్త్వమసీతివాక్యైర్భిన్నస్వ
భావతయా ప్రతిపాదితచిదచిదీశ్వరాణామ్, అన్యైః శ్రుతివాక్యైరేవ
యస్యపృథివీశరీరంయస్యాత్మాశరీరమిత్యాదిభిః, సంప్రతీతాన్వయతను
తనుమద్ధర్మధర్మిత్వభాజామ్ - తనుశ్చతనుమాంశ్చ తనుతనుమన్తౌ
ధర్మశ్చధర్మీచధర్మధర్మిణౌ, తేషాంభావస్తత్త్వమ్, సంప్ర
తీతః అన్వయః. యస్య తథావిధంయత్తనుతనుమద్ధర్మధర్మిత్వమ్,
శరీరశరీరిత్వం ప్రకారప్రకారిత్వఞ్చ, తద్భాజామ్ - తద్యుక్తానామిత్య
ర్థః, నిరుక్తవాక్యైశ్శరీరశరీరిభావేన ప్రకారప్రకారిభావేనచ ప్రతీ
యమానానామిత్యర్థః. శ్రుత్యన్తరేణ - అన్యశ్రుతివాక్యేన. ఉత్పా
ద్యోత్పాదకత్వానుకథనమ్ - కార్యకారణభావప్రతిపాదనమ్. అన
యోః, కార్యహేత్వోః - కార్యకారణయోః, సంప్రతీతా, అభే
దోక్తిశ్చ - ఐక్యోక్తిశ్చ, అవిరుద్ధా - అవ్యాహతేత్యర్థః,

అతిశయకార్యోక్తప్రక్రియాంద్రష్టాన్తయతి - ఆగ్నే
యాదీనితి - ఆగ్నేయాదీన్ - ఆగ్నేయః అగ్నీషోమీయోపాంశుయా
గౌ, ఐన్ద్రోద్వౌ, ఐన్ద్రాగ్నశ్చేతిషడ్యాగాః. ఏతాన్, ఉదయవచనే
షు - ఉత్పత్తివాక్యేషు 'యదాగ్నేయోఽష్టాకపాలోఽమావాస్యా
యాంపౌర్ణమాస్యాఞ్చాచ్యుతోభవతి' ఇత్యాదిషు, ప్రథమప్రతీతిజ
నకముత్పత్తివాక్యమిత్యభిధీయతే, పృథగుత్పత్తీన్ యాగాన్ - పృథ
క్ప్రతిపన్నాన్ యాగానిత్యర్థః, యజనసముదయానూక్తివాగ్భ్యామ్
యఏవంవిద్వాన్ పౌర్ణమాసీంయజతే * యఏవంవిద్వానమావా
స్యాంయజతే ఇతివాక్యద్వయేన, వ్యూహద్వయత్వంప్రపన్నాన్
సముదాయద్వయాత్మత్వం ప్రతిపన్నాన్. దర్శపూర్ణమాసాధికృతివచ
నమ్ - దర్శపూర్ణమాసాభ్యాంస్వర్గకామోయజేత "ఇత్యధికార

వాక్యేషు, కామిపుంసః - స్వర్గకామస్య పురుషస్య, కర్తవ్యార్థయుక్తానాం విధత్తే, ఏవమిత్యుత్తరేణాన్వయః, ఏవమ్ - ఉక్తప్రకారేణ, చిదచిదుభయతన్నియామకరూప స్వభావాన్ - చేతనాచేతనోభయతన్నియామకేశ్వరస్వరూప స్వభావాన్, క్షరమితిపతిమాత్మేతి చైవం ప్రకారైర్వర్ణయద్భిః, 'క్షరం ప్రధానమమృతాక్షరం హరః క్షరాత్మానావీశతే దేవ ఏకః' 'పతిం విశ్వస్యాత్మేశ్వరమ్' 'ఆత్మా నారాయణః పరః' ఇత్యాదివాక్యైః, భిన్నానుక్త్వా - విభిన్నాన్ ప్రతిపాద్య, యస్యేత్యాద్యైస్తు వాక్యైః - 'యస్య పృథివీ శరీరం' 'యస్యాత్మా శరీరమి'త్యాదివాక్యైః, సర్వదా బ్రహ్మణస్తదుభయతనుతాముక్త్వా - చేతనాచేతనోభయశరీరకత్వం ప్రతిపాద్య, సతనుకపరమాత్మాభిధానప్రవృత్తైః - శరీరవిశిష్టపరమాత్మప్రతిపాదనపరైః, సద్బ్రహ్మాత్మాదిశబ్దైః - సర్వం ఖల్వైతదాత్మ్యం సదితి చ - 'సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మ' 'ఐతదాత్మ్యమిదం సర్వమ్' 'సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీ'దితి వాక్యేషు, జనకం జన్యమీశం వదన్తః - కారణావస్థం కార్యావస్థం చ కమీశ్వరం వదన్తః, అస్య వేదాన్తా ఇత్యనేన సంబన్ధః, స్థూలసూక్ష్మద్వయదశే చిదచితౌ - స్థూలసూక్ష్మావస్థాద్వయోపేతచేతనాచేతనౌ, ఈశ్వరశ్చాపి - అన్యత్ర వాక్యే పృథగనుకథితానేతాన్ - క్షరమిత్యాదివాక్యార్థైక్యేన ప్రతిపాదితానేతాన్ అత్ర భఙ్గ్యన్తరేణ, ఏకీకృత్య శంసన్తీత్యన్వయః,

ఆగ్నేయాదిసముదాయే అన్యతమవాచిశబ్దైస్సముదాయాభిధానన్న దృష్టమ్, అత్ర తు పరమాత్మవాచిశబ్దేన సముదాయాభిధానం కథమిత్యత్రాహ - న వ్యాఘాత ఇతి - చిదచిద్దేహినః - చిదచిచ్ఛరీరకస్య, బ్రహ్మణః, బ్రహ్మవాచా - బ్రహ్మశబ్దేన, అభిధానే - ప్రతిపాదనే, న వ్యాఘాతో భవతి - న విరోధో భవతీత్యర్థః, అత్ర దృష్టాన్తమాహ—

తద్భృగ్బ్రహ్మస్వరూపానిర్భవతి । భగవతో భక్తిభావప్రాప
[illegible] । [illegible]
[illegible] మేవ । ఐక్యజ్ఞానస్తు యుష్మన్నత మిదమయుక్తా
[illegible]
[illegible] త్సవగతమ్ ॥ ॥ ॥

ప్రోక్తమిథ్యైక్యతదితర్వాదిషు ఖలు పరమాత్మా త్మనో
[illegible] తస్మాదైక్య ప్రతీతిర్భవతి హి పరమాత్మా
త్మనో [illegible] । గీతాయామేవ మహాత్మను
ఇతి భగవాన్ బ్రహ్మజీవాత్మనోరన్యత్ సర్వస్మాదుత్తమ
[illegible] బుద్ధిస్స్వరూపాత్ ॥

[illegible] స్వరూపస్యైక్యరస్య ప్రతీ
[illegible]
[illegible] ॥

[illegible] సన్మాత్ర [illegible] - [illegible] —

[illegible] - [illegible] ఐక్యజ్ఞా
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] —
[illegible] భవతి [illegible]
[illegible]
[illegible]

స్యైవ అర్థక్రియాకారిత్వ ముత్పత్తిమత్త్వఞ్చ, అసత్యస్య హేతుత్వాసంభవ ముత్పత్త్యసంభవశ్చ ప్రాగుపపాదితము. వజ్ఞైర్వ్యక్తమ్. కిఞ్చ అపరమార్థస్య భ్రాన్తిజ్ఞానసామగ్రీవ్యతిరిక్తహేతుసాపేక్షత్వఞ్చ నదృష్టమ్, నచ అఙ్కురాదిసామగ్ర్యేవ భ్రమసామగ్రీ, గిరిశిఖరగతమృత్సలిలబీజసంబద్ధేన అపవరకగతస్య అఙ్కురభ్రమప్రసఙ్గాత్, నచ పదార్థానామర్థక్రియాకారిత్వ ముత్పత్తిమత్త్వఞ్చమిథ్యేతి వాచ్యమ్, జ్ఞానబాధ్యత్వాభావాత్, కిఞ్చ మిథ్యాత్వే ప్రాపకరణేపి సప్రాయశ్చిత్తాపత్తేః, మిథ్యేతిబుద్ధిరేవాలమితి భావః,

భవతాపి జ్ఞాననివర్త్యత్వ మవిద్యాయాం వక్తవ్యమ్, తచ్చానిత్యత్వే కథముపపద్యత ఇత్యత్రాహ - ఉదృగ్బద్ధస్యేతి - ఉదృగ్బద్ధస్య - సత్యభూతబన్ధస్య, హానిః, భక్తిభావ్రాపపన్నోపాస్తిప్రీతస్య భక్తిభావోపేతోపాసనేన ప్రీతస్య, భగవతః, ప్రసదనతః - ప్రసాదన, లభ్యాభవతి, అతిపూర్వమేవ, ప్రోదితమ్ - ప్రోక్తమిత్యర్థః, పరమార్థస్యాజ్ఞాననివర్త్యత్వం దృష్టద్వారా నోపపద్యతే, అపి త్వదృష్టద్వారా, యథాసత్యసర్పదష్టవిషస్య ఉపాసనప్రీతగరుడప్రసాదాన్నివృత్తిః, నతు మిథ్యేతిజ్ఞానాత్ తద్వదిత్యర్థః. ప్రపఞ్చస్యాజ్ఞాననివర్త్యత్వముక్తమ్, ఐక్యజ్ఞానస్య ఉపాయత్వానుపపత్తిమాహ — ఐక్యజ్ఞానన్త్వితి - యుష్మన్మతమ్ - యుష్మదభిమతమ్, ఇదమైక్యజ్ఞానన్తు అయథావస్థితార్థావగాహీతి - అయథార్థమితి, ఏవమ్భ్రాన్తిస్తు అముమాత్మవర్గ మధికతరం బన్ధం ప్రాపయేదిత్యన్వయః,

అద్వైతస్యాతత్త్వత్వే ప్రమాణమాహ - ప్రోక్తమితి— మిథ్యైతదిత్యాదిషు - 'మిథ్యైతదన్యద్ద్రవ్యం హి నైతి తద్ద్రవ్యతాం యతః' ఇత్యాదిప్రమాణవచనేషు, పరమాత్మాత్మయోగానృతత్వమ్- పరమాత్మాత్మనోః భేదస్య అనృతత్వమ్, ప్రోక్తమ్ - ప్రతిపాదితమిత్యర్థః.

ఐక్యస్య అతాత్త్వికత్వకణ్ఠోక్తిః శ్రుతౌ దర్శితా, స్మృతివచనమపి తాదృశం దర్శయతి - గీతాయామితి - భగవాన్ గీతాయామ్ ఉత్తమ ఇతి - 'ఉత్తమః పురుషస్త్వన్యః' ఇత్యాదినా, బ్రహ్మ — సర్వస్మాజ్జీవాత్మనః, అన్యత్ ఉత్తమ ఇత్యేవమాహ - అత ఇయం త్వయోక్తా బుద్ధిరయథార్థేత్యన్వయః, ఐక్యస్య అసత్యత్వం యథా ఫలతి తథా భేదజ్ఞానస్యైవ మోక్షహేతుత్వ ప్రతిపాదకం శ్రుతివాక్యముపాదత్తే - జీవాన్తర్యామిణ ఇతి - పృథగితి - పృథగాత్మానం ప్రేరితారఞ్చ మత్వా జుష్టస్తతస్తేనామృతత్వమేతి' ఇతి వాక్యమ్, జీవాన్తర్యామిణః, తద్విసదృశ పురుషస్య - జీవవిజాతీయ పురుషస్య, ఈశ్వరస్య, ప్రతీతిమ్ - జ్ఞానమ్, అస్య కారుణ్యలభ్యే - అస్యేశ్వరస్య కృపాలభ్యే, పుమర్థే మోక్షే - పరమపురుషార్థలక్షణే మోక్షే, హేతుం కథయతీత్యన్వయః,

శ్రీ॥ అపిచ భవదభిమతస్యాపి నివర్తకజ్ఞానస్య మిథ్యారూపత్వాత్, తస్య నివర్తకాన్తరమ్మృగ్యమ్, నివర్తకజ్ఞానమిదం స్వవిరోధిసర్వం భేదజాతన్నివర్త్య క్షణికత్వాత్ స్వయమేవనశ్యతీతి చేత్, న, తత్స్వరూప తదుత్పత్తివినాశానాం కాల్పనికత్వేన వినాశతత్కల్పనాకల్పకరూపావిద్యాయా నివర్తకాన్తర మన్వేషణీయమ్, తద్వినాశో బ్రహ్మస్వరూపమేవేతి చేత్, తథా సతి నివర్తకజ్ఞానోత్పత్తిరేవ న స్యాత్, తద్వినాశే తిష్ఠతి తదుత్పత్త్యసంభవాత్,

శ్లో॥ కిఞ్చావిద్యానివృత్త్యా వహమతిరపిసా త్వన్మతే
నైవ సత్యా తస్మాత్తస్యా నివృత్త్యావహమితరదిహాన్వే
షణీయం ప్రసక్తమ్ । జ్ఞానస్త్వేత న్నివృత్త్యావహ
మఖిలవిధస్వవిరోధి ప్రభేదం హత్వా నశ్యేత్ స్వయం
హి క్షణికమితి సమాధానమేతన్న యుక్తమ్॥ ॥

జ్ఞానస్యస్వస్వరూప న్తదుదయవిలయౌ కల్పితౌహ్యస్య
నాశైతత్సంబద్ధ్యోర్హేత్వవిద్యావిహతి కృదితరత్ కిఞ్చి
దన్వేషణీయమ్ । బ్రహ్మైవ తద్వినాశంయదివదసిత
దాధీరవిద్యానివృత్తిర్నైవస్యాత్ తద్వినాశేస్థితవతి
విపనీతే తదుత్పత్త్యయోగాత్ ॥ ॥ ॥

అ॥ ఐక్యజ్ఞానస్య నివర్తకత్వే ప్రమాణవిరోధఉక్తః, అథ తత్త్వవిరోధమాహ - కిఞ్చేతి—

టీ॥ కిఞ్చ ప్రా, అవిద్యానివృత్త్యావహామతిరపి - అవిద్యానివర్తకధీరపి, త్వన్మతేనైవసత్యా, తస్మాత్ తత్సత్యానివృత్త్యావహాముతర దన్వేషణీయమ్ ప్రసక్తమ్, మృగ్యంప్రాప్తమిత్యర్థః, నివర్తకాన్తరాన్వేషణమన్తరైవ నివర్తకజ్ఞానస్యనివృత్తింశఙ్కతే - జ్ఞానస్యేతి- నివృత్త్యావహామేతద్గ్రాసన్తు, అఖిలవిధస్వోపరోధిప్రభేదమ్ - జ్ఞాతృజ్ఞేయజ్ఞానరూపస్వవిరోధభేదంసర్వమ్, హృత్వా - వినాశ్య, క్షణికమితి స్వయన్నశ్యతి - క్షణికత్వాత్ స్వయమేవనశ్యతి, ఇత్యేతత్సమాధానన్తు యుక్తమిత్యన్వయః,

నివర్తకజ్ఞానస్తద్వినాశశ్చ కింబ్రహ్మవ్యతిరిక్తమ్, ఉతబ్రహ్మస్వరూపమ్, ఇతివికల్పమభిప్రేత్య ప్రథమేదూషణమాహ - జ్ఞానస్యేతి - జ్ఞానస్య - నివర్తకజ్ఞానస్య, స్వస్వరూపమ్ - స్వకీయస్వరూపమ్, తదుదయవిలయౌ - జ్ఞానోత్పత్తినాశౌ, కల్పితౌహి - అవిద్యాకల్పితౌహి, త్వావతాంకాక్షతిరిత్యత్రాహ - అస్యేతి - అస్య—నివర్తకజ్ఞానస్య, నాశైతత్సంబద్ధ్యోః — నివర్తకజ్ఞానతన్నాశయోః, హేత్వవిద్యావిహతికృత్ - హేతుభూతావిద్యానాశకృత్, కిఞ్చిదితరదన్వేషణీయమితియోజనా, అతప్రబుద్ధ్యుపాదానం దృష్టాన్తతయా

యథా బుద్ధేరవిద్యాకల్పితత్వేన తద్ధేతుభూతావిద్యానివర్తకమపే
క్షితమ్, తథా తన్నాశస్యాపి తత్కల్పితత్వేనతద్ధేతుభూతావిద్యాయా
అపినివర్తకమన్వేషణీయమితిభావః, బ్రహ్మావ్యతిరిక్తత్వా ద్ఘటాదే
రివ వినాశస్య కాల్పనికత్వమ్, యథాస్వాప్నపదార్థస్వరూపతదుత్ప
త్తిస్థితీనాం కాల్పనికత్వాత్ తన్నాశ్చకాల్పనికః, తథేతిభావః, అథ
ఏతద్దోషపరిజిహీర్షయా నివర్తకజ్ఞాననాశస్య బ్రహ్మస్వరూపత్వం
శఙ్కతే - బ్రహ్మైవేతి - ఏతద్వినాశమ్ - ఏతస్య నివర్తకబుద్ధేర్వి
నాశమ్, బ్రహ్మైవయదివదసి - బ్రహ్మస్వరూపమేవయదివదసీత్యర్థః
పరిహరతి - తదేతి - తదా - నివర్తకజ్ఞాననాశస్య బ్రహ్మరూపత్వే
అవిద్యానివృత్తిర్నైవస్యాత్ - అవిద్యానివర్తకజ్ఞానమేవనస్యా
దిత్యర్థః. కుతఇత్యత్రాహ - తద్వినాశఇతి - విపరీతేతద్వినాశే
స్థితవతి - విరోధినిబ్రహ్మస్వరూపే జ్ఞాననాశేస్థితేసతి, తదుత్పత్త్యయో
గాత్ - జ్ఞానోత్పత్త్యయోగాదిత్యర్థః. ధ్వంసప్రతియోగినోవి
రోధిత్వేన ధ్వంసదశాయాంప్రతియోగిన ఉత్పత్త్యసంభవాదితిభావః

శ్రీ॥ అపిచ చిన్మాత్రబ్రహ్మావ్యతిరిక్తకృత్స్న నిషేధవిషయ
జ్ఞానస్య కోయంజ్ఞాతా, అధ్యాసరూపఇతిచేన్న, తస్యనిషేధ్యతయా
నివర్తకజ్ఞానకర్మత్వాత్ తత్కర్తృత్వానుపపత్తేః, బ్రహ్మస్వరూప
మితిచేత్ బ్రహ్మణోనివర్తకజ్ఞానంప్రతి జ్ఞాతృత్వం కింస్వరూపమ్,
ఉతఅధ్యస్తమ్, అధ్యస్తఞ్చేత్ అయమధ్యాసస్తన్మూలావిద్యాన్తరఞ్చ
నివర్తకజ్ఞానావిషయతయా తిష్ఠత్యేవ, నివర్తకజ్ఞానాభ్యుపగమే
తస్యాపితత్రరూపత్వాత్ జ్ఞాత్రపేక్షయా అనవస్థాస్యాత్, బ్రహ్మస్వ
రూపస్యైవజ్ఞాతృత్వే అస్మదీయఏవపక్షఃపరిగృహీతస్స్యాత్, నివర్తక
జ్ఞానస్వరూపం స్వస్యజ్ఞాతాచ బ్రహ్మావ్యతిరిక్తత్వేన స్వనివర్త్యాన్త

ర్గతమితివచనం భూతలవ్యతిరిక్తంకృత్స్నం దేవదత్తేనచ్ఛిన్నమిత్య స్యామేవఛేదనక్రియాయాం మస్యచ్ఛేత్తు రస్యాశ్ఛేదనక్రియాయాశ్చభే దాన్యుపరివేశవచనవదుపహాస్యమ్, అధ్యస్తోజ్ఞాతా స్వనాశహేతుభూ తనివర్తకజ్ఞానస్వయంకర్తా చనభవేత్, స్వనాశస్య అపురుషార్థ త్వాత్. తన్నాశస్యబ్రహ్మస్వరూపత్వాభ్యుపగమే భేదదర్శనతన్మూ లావిద్యాదీనాంకల్పనమేవ నస్యాదిత్యలమనేన దిష్టహతముద్గరాభి ఘాతేన,

శ్లో॥ కిఞ్చజ్ఞాతా చకో వాభవతి తవమతేః ప్రోక్తనిత్యాం
త్వన్మతాయాశ్చిన్మాత్రబ్రహ్మాభిన్నాఖిల విషయనిషే
ధావగాహిప్రతీతేః । నాధ్యాసాత్మానిషేధ్యోసహిభ
వతి నిషేధప్రతీతేస్సకర్తా న బ్రహ్మజ్ఞాతృతాస్మిన్ భ
వతితవమతాకల్పితో తత్స్వరూపమ్ ॥ ॥ ॥

ఆద్యోఽధ్యాసోయమేతద్భ్రమజనికృదవిద్యాన్తరఞ్చ
స్థితంస్యాదజ్ఞేయం బాధబుద్ధేస్తదుపహతికరంజ్ఞానమ
న్యద్యదీష్టమ్ । తస్యాపితాత్త్వికత్వాద్భవతిహితద
పిజ్ఞాతృపేక్షస్తతశ్చస్యాద్దుర్వారా నవస్థాభవతియది
పరఃపక్షఇష్టస్తదానీమ్ ॥ ॥ ॥

పక్షోఽస్మాకంగృహీతోఽభవతిహి భవతానాశకజ్ఞానమే
తద్జ్ఞాతాచబ్రహ్మభేదాద్భవతి మతినివర్త్యానుపాతీతి
హాస్యామ్ । ఛిన్నంక్షోణీప్రదేశాదఖిలమపి పరందే
వదత్తేనపుంసేత్యస్యామేవచ్ఛిదాయాం తదితరవిధ
యాచ్ఛేదనచ్ఛేత్తృపుంసోః ॥ ॥ ॥

ఛేద్యాస్త్వభావవాగ్వన్న భవతిహినిజధ్వంసకృద్ధస్త్ర
బుద్ధౌజ్ఞాతాధ్యస్తేతి కర్తా న హి నిజహననే స్యాత్
ప్రయత్నోప్యమర్త్యే । నాశోయం బ్రహ్మరూపాద్య
దిమతఇహానస్యాద్భిదాదర్శనైతన్మూలా విద్యాది
క్లృప్తిస్తదలమభిహతైర్దిష్టతోఽదణ్డఘాతైః ॥ ॥

అ॥ అథ నివర్తకజ్ఞానస్య జ్ఞాత్రనుపపత్తిమాహ - కిఞ్చేతి-

టీ॥ త్వన్మతాయాః - త్వదభిమతాయాః, చిన్మాత్రబ్రహ్మభిన్నాఖిలవిషయ నిషేధావగాహి ప్రతీతేః - చిన్మాత్రబ్రహ్మభిన్నాఖిలప్రతియోగిక నిషేధవిషయకప్రతీతేః, తవమతః, త్వదభిమతః, జ్ఞాతాచ - ఆశ్రయశ్చ, కోవా భవతి, ప్రాచ్యతామిత్యన్వయః, నహి స్వరూపభూతజ్ఞానస్య జ్ఞాత్రన్తరాపేక్షా, అతస్తద్వ్యావృత్త్యర్థన్నిషేధావగాహి ప్రతీతేరిత్యుక్తమ్, ప్రమాణజన్యజ్ఞానంహి సాశ్రయమేవదృష్టమ్, జ్ఞాతా కిం బ్రహ్మవ్యతిరిక్తః, ఉతనాతిరిక్తః, ఇతివికల్పాభిప్రాయేణాహ - చిన్మాత్రేతి - బ్రహ్మవ్యతిరిక్తత్వపక్షే దూషణమాహ - నేతి - అధ్యాసాత్మా నేత్యన్వయః, కుతఇత్యత్రాహ - నిషేధ్యఇతి నిషేధ్యస్సః, హి - యతః, నిషేధప్రతీతేః కర్తా న, అతో నాధ్యాసాత్మేతి పూర్వేణాన్వయః, నిషేధ్యస్య నిషేధప్రతీతికర్తృత్వే కర్మకర్తృత్వవిరోధః, అతస్తత్పరిహారార్థం బ్రహ్మస్వరూపస్యైవ, జ్ఞాతృత్వం శఙ్కతే - నబ్రహ్మేతి - అస్మిన్ - బ్రహ్మణి, తవమతా — త్వదభిమతా, జ్ఞాతృతా కల్పితా, ఉతస్వరూపమ్ ఇతి వికల్పోభిప్రేతః, స్వరూపమ్ - స్వాభావికమిత్యర్థః.

ఆద్యేదూషణమాహ — ఆద్యఇతి - ఆద్యే - ఆద్యపక్షే, అయమధ్యాసః, బ్రహ్మణిజ్ఞాతృతాధ్యాసః, నతద్భ్రమజనితృదవిద్యా

న్తరాణిచ - ఏతత్ప్రమోత్పత్తిహేతుభూతవిద్యాన్తరాణిచ, స్థితం స్యాత్ తిష్ఠత్యేవేత్యర్థః. కుత ఇత్యత్రాహ - అజ్ఞేయమితి - బాధబుద్ధేః- నివర్తకబుద్ధేః, అజ్ఞేయమ్ - నిషేధ్యత్వేన అవిషయ ఇతి హేతుగర్భ విశేషణమ్, జ్ఞాతృత్వాధ్యాసస్య తన్మూలావిద్యాన్తరస్యచ నివర్తకజ్ఞా నానిషేధ్యత్వా న్నివర్తకాన్తరసాపేక్షత్వాత్ నివర్తకాన్తరస్య చ భవద్భిరనభ్యుపగమాత్ తదుభయ న్తిష్ఠత్యేవేతి నిశ్శేషావిద్యాని వృత్తిర్న స్యాదితి భావః. నివర్తకజ్ఞానాన్తరాభ్యుపగమే తస్యాపి కఞ్చి త్ప్రతిసిద్ధిరూపతయా జ్ఞాత్రపేక్షయా అనవస్థా స్యాదిత్యాహ - తదుప హతికరమితి - తదుపహతికరమ్ - నిరుక్తాధ్యాసతదాపాదికా విద్యానివృత్తిహేతుభూతమ్. జ్ఞానమన్యద్యదీప్సితమ్ - అన్యజ్జ్ఞానం య దీప్స్యతే, తదేత్యర్థః. తస్యాపి - అఙ్గీకృతస్యజ్ఞానస్యాపి, త్రాప్రి త్రకత్వాత్ - జ్ఞాతృజ్ఞేయోపహితజ్ఞానరూపత్వాత్. తదపి జ్ఞాత్రపే క్షం భవతి - తతః కిమిత్యత్రాహ - స్యాదితి - అనవస్థానివారా స్యాదిత్యన్వయః, ద్వితీయపక్షమాశఙ్కతే భవతియదీతి - పరః పక్షః- ద్వితీయః పక్షః యదీష్టో భవతి — తవాభీష్టో భవతి యది. తదానీమ్— తదేత్యర్థః.

తత్పక్షే అస్మత్పక్షపరిగ్రహ ఏవ కృతస్స్యాదితి దూషణమాహ పక్ష ఇతి - భవతా, అస్మాకం పక్షః, గృహీతో భవతి - పరిగృహీతో భవతీత్యర్థః. బ్రహ్మణో నిర్విశేషత్వం స్వపక్షం పరిత్యజ్య బ్రహ్మణ స్స్వాభావికజ్ఞాతృత్వాభ్యుపగమేన అస్మత్సమీహితమేవ సిద్ధమితి భా వః, బ్రహ్మవ్యతిరిక్తస్యజ్ఞాతుః నివర్తకజ్ఞానస్యచ బ్రహ్మవ్యతిరిక్త త్వరూపోపాధికోటీకారబలేన ప్రపఞ్చే తన్మూలావిద్యానివర్తకజ్ఞానే నైవ నివృత్తిర్భవిష్యతీత్యాశఙ్కాం వ్యాఘాతేన దూషయతి - నాశ

కజ్ఞానమిత్యాదినా - నాశకజ్ఞానమ్ - నివర్తకజ్ఞానమ్, ఏతద్జ్ఞాతాచ అస్యాశ్రయోజ్ఞాతాచ, ప్రభేదాత్ - బ్రహ్మభిన్నత్వరూపోపాధినా క్రోడీకారాత్, మతినివర్త్యనుపాతీ - జ్ఞాననివర్త్యన్తఃపాతీ, ఇతి ఇతీదంవచనమ్, హాస్యమ్ - హాసాస్పదమ్, వ్యాఘాతమేవ ఏతదను గుణదృష్టాన్తప్రతిపాదనేన ఉపపాదయతి - భిన్నమితి క్షోణీప్రదేశాత్, పరమఖిలమపి — అన్యదఖిలమపి, దేవదత్తేనపుంసా భిన్నమ్, ఇతీత్యస్యవాగ్వదిత్యత్రాపి అన్వయః, అస్యామేవభిదాయామ్— అస్యామేవభేదనక్రియాయామ్, తదితరవిధయా - క్షోణీప్రదేశభిన్నత్వరూపోపాధిక్రోడీకారేణ, భేదనచ్ఛేత్తృపుంసోః - భేదనక్రియాయాశ్ఛేత్తుఃపురుషస్యచ, భేద్యాన్తర్భావవాగ్వత్ - భేద్యాన్తర్భావపరతయా ప్రోక్తవచనవత్, హాస్యమితిపూర్వేణాన్వయః, జ్ఞాతురపినివర్తకజ్ఞాననివర్త్యత్వే నివర్తకజ్ఞానార్థంశ్రవణాదౌప్రవృత్తిశ్చనస్యాదిత్యాహ - నభవతీహేతి - నిజధ్వంసకృద్ధన్తృబుద్ధౌ - స్వధ్వంసకనివర్తకజ్ఞానే, అత్ర అధ్వస్తోజ్ఞాతానకర్తేత్యస్యాన్వయః, కుత ఇత్యత్రాహ - నహీతి - అపుమర్థే నిజనాశనే - అనర్థభూతే స్వధ్వంసే, ప్రయత్నోనస్యాద్ధీత్యన్వయః, జ్ఞాతృనాశస్యబ్రహ్మరూపత్వాదపురుషార్థత్వన్నేతిశఙ్కతే - నశోయమితి - అయన్నాశోబ్రహ్మరూపోయదిమత ఇత్యన్వయః, దూషయతి - ఇహేతి - ఇహబ్రహ్మణి - భిదాదర్శనైతన్మూలావిద్యాదికౢప్తిః, భేదదర్శనతన్మూలభూతావిద్యాదికల్పనమ్, నస్యాత్ - నభవేదిత్యర్థః. బ్రహ్మణోఽవిద్యాతత్కార్యనాశరూపత్వే నాశసత్తాదశాయాంప్రతియోగిసత్త్వాసంభవాత్ బ్రహ్మణి అవిద్యాదికల్పనన్నసంభవతీతిభావః, పూర్వపక్షనిరాకరణముపసంహరతి - తదలమితి - దిష్టతోహతైదణ్డాభిఘాతైరలమిత్యన్వయః, దైవహతేపురుషేదణ్డాభిఘాతోహి నిరర్థకః, అతః

స్యోక్త్యైవస్య వ్యాఘాతాత్, ప్రతిక్షేపయుక్తిః పరేషామనావశ్యకీతి భావః,

శ్రీ॥ తస్మాదనాదికర్మప్రవాహరూపాజ్ఞానమూలత్వాద్బన్ధస్య తన్నిబర్హణముక్తలక్షణజ్ఞానాదేవ, తదుత్పత్తిశ్చాహరహరనుష్ఠీయమానపరమపురుషారాధనవేషాత్మయాథాత్మ్యబుద్ధివిశేషసంస్కృతవర్ణాశ్రమోచితకర్మలభ్యా, తత్ర కేవలకర్మణామల్పాస్థిరఫలత్వమనభిసంహితఫల పరమపురుషారాధనవేషాణాం కర్మణాముపాసనాత్మకజ్ఞానోత్పత్తిద్వారేణ బ్రహ్మయాథాత్మ్యానుభవరూపానన్తస్థిరఫలత్వఞ్చ కర్మస్వరూపజ్ఞానాదృతే న జ్ఞాయతే, కేవలాకారపరిత్యాగపూర్వకయథోక్తస్వరూపకర్మోపాదానఞ్చ న సంభవతీతి కర్మవిచారానన్తరం తత ఏవ హేతోర్బ్రహ్మవిచారః కర్తవ్య ఇత్యథాత ఇత్యుక్తమ్,

** ఇతి మహాసిద్ధాన్తః. **

శ్లో॥ తద్బన్ధోఽజ్ఞానతోఽయం భవతి సముదితోఽ
నాదికర్మప్రవాహాన్మూలాత్తస్యాపఘాతో భవతి
పునరతో జ్ఞానతః ప్రోక్తవేషాత్ । తస్యోత్పత్తిశ్చ వ
ర్ణాశ్రమసమనుగుణైః కర్మభిర్వైదికైస్తైర్ని
త్యానుష్ఠీయమానైః పరపురుషసమారాధనత్వైక
వేషైః ॥ ॥ ॥

నిత్యైర్నైమిత్తికైశ్చాప్యుపచిత విభవైరాత్మయా
థాత్మ్యబుద్ధ్యాలభ్యో పాపావిఘాతావహదురితహరై
స్సాత్త్విత్ఫలేచ్ఛావిహీనైః । తత్రాల్పత్వాస్థిరత్వప్ర
మితిరపి ఫలే కర్మణాం కేవలానాం బ్రహ్మోపాస్త్యా
తదీయానుభవ ఇహ తదారాధనానాం ఫలే చ ॥ ౯౦౪ ॥

అనన్యస్థైర్యబుద్ధిర్నహి భవతి వినా కర్మచిన్తాం న
కర్మోపాదేయం బ్రహ్మ ప్రాజాత్మకమపిచ పరిత్యక్త
కైవల్యవేషమ్ । కర్మజ్ఞానాత్తతోఽనన్తరముదిత
పరబ్రహ్మచిన్త్యమ్ముముక్షోస్సద్జ్ఞానాదేవ పుంసోరితి
కథితమిహాథాత ఇత్యాద్యసూత్రైః ॥ ॥ ॥

* ఇతి మహాసిద్ధాన్తః *

అ॥ ఏవం బ్రహ్మవ్యతిరిక్తకృత్స్నమిథ్యాత్వనిరాకరణేన బన్ధస్య సత్యత్వసిద్ధేస్తన్నివృత్తిః కర్మసాపేక్షోపాసనాత్మకజ్ఞానాదేవేతి కర్మవిచారపూర్వవృత్తత్వం యుక్తమిత్యాహ - తదితి—

టీ॥ తత్ - తస్మాత్; సాధనచతుష్టయస్య బ్రహ్మవిచారం ప్రతి పూర్వవృత్తత్వే వస్తుసామర్థ్యన్నామ హేతురుక్తః, తచ్చ నిర్విశేషబ్రహ్మాధ్యస్తప్రపఞ్చస్య కర్మనిరపేక్షజ్ఞాననివర్త్యత్వమ్, తచ్చ అనుపపన్నమిత్యుపపాదనేన వస్తుసామర్థ్యసిద్ధేరిత్యర్థః. అనాదికర్మప్రవాహాత్ - అనాదికర్మప్రవాహరూపాదజ్ఞానతో మూలాత్, అయం బన్ధస్సముదితో భవతి - ఉత్పన్నో భవతీత్యర్థః. తస్య బన్ధస్య, అతః-, ప్రోక్తవేషాత్ - పూర్వోక్తభక్తిరూపాపన్నోపాసనత్వాకారవిశిష్టాత్, జ్ఞానతః - జ్ఞానాత్, ఉపఘాతః - నివృత్తిః, భవతీత్యన్వయః; తస్య - ఉపాసనత్వాకారయుక్తస్య జ్ఞానస్య, ఉత్పత్తిశ్చ-, నిత్యైర్నైమిత్తికైశ్చ కర్మభిర్లభ్యా స్యాదిత్యన్వయః, తాని కర్మాణి విశినష్టి - వర్ణాశ్రమసమనుగుణైరిత్యాదినా — వర్ణాశ్రమసమనుగుణైః - వర్ణాశ్రమోచితైః, వైదికైః - వేదప్రోక్తైః, నిత్యానుష్ఠీయమానైః, అహరహరనుష్ఠీయమానైః, పరపురుషసమారాధనత్వైకవేషైః - పరపురుషారాధనత్వైకస్వభావైః,

ఆత్మయాథాత్మ్యబుద్ధ్యా ఉపచితవిభవైః - ఆత్మయాథాత్మ్యజ్ఞానేన సంస్కృతైరిత్యర్థః. ఉపాసనోత్పత్తౌ ఏషాం కర్మణాం కథముపయోగిత్వమ్; ఇత్యాకాఙ్క్షాయాం ప్రతిబన్ధకదురితనివృత్తిద్వారేణేత్యాహ - ఉపాసావిఘాతావహదురితహరైరితి— ఉపాసనప్రతిబన్ధకీభూతదురితనివర్తకైరిత్యర్థః. పరపురుషసమారాధనైకవేషైరిత్యత్ర ఏకశబ్దార్థం వ్యవచ్ఛేద్యం విశదయతి- ఫలేచ్ఛావిహీనైరితి - ఐహికాముష్మికేషు ఫలేషు స్పృహారహితైరిత్యర్థః. ఉపాసనోత్పత్తిర్వర్ణాశ్రమోచితకర్మలభ్యాస్తు, తతః కిముపాసనాదిస్వరూపజ్ఞానం ప్రతి ప్రస్తుతకర్మవిచారపూర్వవృత్తత్వస్యేత్యత్రాహ - తత్రేతి - తత్ర - తేషు కర్మసు, కేవలానాం కర్మణామ్ — ఆత్మయాథాత్మ్యబుద్ధిసంస్కారశూన్యానాం కర్మణామ్, ఫలే, అల్పత్వాస్థిరత్వప్రమితిః - ఫల్గుత్వానిత్యత్వనిశ్చయః, బ్రహ్మోపాస్త్యా - తదీయానుభవే, తదారాధనానాం కర్మణాం ఫలేచ, కర్మణామిత్యస్య అనుషఙ్గః, బ్రహ్మోపాసనద్వారా బ్రహ్మానుభవరూపే బ్రహ్మారాధనానాం కర్మణాం ఫలేచేత్యర్థః.

ఆనన్త్యస్థైర్యబుద్ధిః- అనన్తత్వనిత్యత్వనిశ్చయః, కర్మచిన్తాం వినా- నహి భవతి న భవతి హీత్యర్థః, పరిత్యక్తకైవల్యవేషమ్—నివృత్తకైవల్యాకారమ్. ఆత్మయాథాత్మ్యబుద్ధిసంస్కృతమిత్యర్థః. బ్రహ్మపూజాత్మకమ్- బ్రహ్మారాధనరూపం కర్మ నోపాదేయం భవతి- నానుష్ఠేయం భవతి, హానార్థముపాదానార్థఞ్చ హి కస్యచిజ్జ్ఞానమ్, తత్ర ఫలద్వారా కర్మ త్యాజ్యమ్, స్వరూపేణ ఉపాదేయమ్, ఉభయార్థం జ్ఞానం కర్మవిచారాదృతే న సిధ్యతి, తస్మాత్ కర్మవిచారాభావే తజ్జ్ఞానఫలం హానముపాదనఞ్చ న సంభవతీత్యర్థః. అథాతశ్శబ్దా

ర్థన్నిగమయతి . కర్మజ్ఞానాదితి - తతఃకర్మజ్ఞానాదనన్తరమ్-తస్మాత్ కర్మజ్ఞానాదనన్తరమ్, ఉదితపరబ్రహ్మ - ఉపనిషత్సుఅనన్తస్థిరఫలతయాప్రతిపాదితంపరంబ్రహ్మ, తద్జ్ఞానాదేవహేతోః, ముముక్షోశ్చిన్త్యమ్ - విచార్యమ్, ఇతీహ అథాతఇత్యాద్యసూత్రే, అథాతోబ్రహ్మజిజ్ఞాసేత్యాద్యసూత్రే, కథితమ్ - ప్రతిపాదితమిత్యర్థః, ఇతినివృత్త్యనుపపత్తిః,

* ఇతిమహాసిద్ధాన్తః *

* అథ అధికరణపూర్వపక్షః *

(శ్రీ॥ తత్రపూర్వపక్షవాదీమన్యతే వృద్ధవ్యవహారాదన్యత్ర శబ్దస్యబోధకత్వశక్త్యవధారణాసంభవాద్వ్యవహారస్య కార్యబుద్ధిపూర్వకత్వేన కార్యార్థఏవశబ్దస్యప్రామాణ్యమితి కార్యరూపఏవవేదార్థః, అతోనవేదాన్తాః, పరినిష్పన్నేపరేబ్రహ్మణి ప్రమాణభావమనుభవితుమర్హన్తి.

శ్లో॥ తత్రైవం పూర్వపక్షీకథయతి నవినానిర్ణ
యోవృద్ధవాక్యాచ్ఛక్తే శ్శబ్దస్యవృద్ధవ్యవహృతిరపిసా
కార్యధీ పూర్వికాతః । శబ్దఃకార్యార్థఏవాఖిల
ఇహజగతిస్యాత్ ప్రమాణన్తదస్మిన్నిష్పన్నే బ్రహ్మ
ణీయన్నిగమశిఖరవాక్ స్యాత్ ప్రమాణన్నహీతి ॥

అ॥ అథ సూత్రకారాభిప్రేతాన్నిరసనీయ శఙ్కాముపన్యస్య తదభిప్రేతం తత్పరిహారఞ్చ వక్తుమారభతే - తత్రేత్యాదినా-

టీ॥ కర్మవిచారానన్తర న్తతఏవహేతోర్బ్రహ్మవిచారః కర్తవ్య ఇత్యుక్త్వా సిద్ధవస్తునిశబ్దవ్యుత్పత్తిసంభవాత్ బ్రహ్మవిచారః

కర్తవ్యఇతివచనం వ్యాహతమితిచోదనం పూర్వమీమాంసావభిజ్ఞ
త్వకృతమ్, అథాతోధర్మజిజ్ఞాసేత్యత్ర అధ్యయనానన్తరం తతఏవ
హేతోర్ధర్మవిచారః కర్తవ్యఇత్యుక్త్వా ప్రాభాకరైరధ్యయనస్య
ఆచార్యకాధికారకత్వాన్నధర్మవిచారః కర్తవ్యఇతి పూర్వపక్షం
కృత్వా అర్థబోధాధికారత్వాత్ కర్తవ్యఇతిసిద్ధాన్తితమ్, భాట్టై
స్తు అధ్యయనస్యస్వర్గార్థత్వాన్నధర్మవిచారః కర్తవ్యఇతిపూ
ర్వపక్షంకృత్వా అర్థజ్ఞానార్థత్వాత్స కర్తవ్యఇతిసిద్ధాన్తితమ్.
తచ్చవ్యాహతంభవత్యేవేత్యత్రహిసూత్రాక్షరాణియోజయిత్వా తా
త్పర్యార్థఉక్తః, అత్రాప్యక్షరార్థముక్త్వా తాత్పర్యార్థఉచ్యతే,
అక్షరయోజనాయాం బ్రహ్మవిచారారమ్భే విశిష్టోహేతురుక్తః,
కర్మణామల్పాస్థిరఫలత్వనిర్ణయవిశిష్టానన్తస్థిరఫలాపాతప్రతీతిః
అనన్తస్థిరఫలాపాతప్రతీతిర్నాస్తిచే - దల్పాస్థిరఫలఏవప్రవృత్తిస్స్యాత్
అల్పాస్థిరఫలనిర్ణయోనాస్తి చేన్ననిర్వేదస్స్యాత్, ఇతివిశిష్టోహే
తుః, అత్ర అపాతప్రతీతిస్సంభావితప్రామాణ్యవివక్షితా, తస్యాస్తు
దృశ్యేవప్రవృత్తిహేతుత్వాత్, తత్రబ్రహ్మజ్ఞానస్య అనన్తస్థిరఫలా
పాతప్రతీతేః ప్రామాణ్యసంభవనాఅనుపపన్నా. సిద్ధవస్తునిశబ్దస్యబో
ధకత్వనిశ్చయాసంభవాదితివిశిష్టహేతౌ విశేష్యాంశాసిద్ధిశఙ్కా
సిద్ధవస్తునివ్యుత్పత్తిసంభవాదనన్తస్థిరఫలాపాతప్రతీతిరస్తీతిపరిహ్రి
యతే, అత్రపూర్వపక్షిణః ప్రాభాకరస్య ఆధునికత్వేపి సూత్రకా
రైర్భవిష్యద్దర్శనవేదిత్వాత్ కైశ్చిదనుక్తత్వేపి సంభావ్యమానా
నాంప్రతికూలపక్షాణామాశఙ్క్య నిరసనీయత్వాచ్చఏవం పూర్వ
పక్షీకరణంయుక్తమ్, యద్వాజైమినిమతమేవేదమ్, అస్యాధికరణ
స్య బ్రహ్మమీమాంసావిషయః, సాకిమారమ్భణీయా ఉత అనారమ్భ
ణీయేతిసంశయః, తదర్థంచిన్త్యతే కింవేదాన్తాబ్రహ్మణిప్రమాణము

తనేతి, తదర్థం పరీక్ష్యతే శబ్దస్య సిద్ధవస్తుబోధనసామర్థ్యావధారణం
సంభవతి, ఉత నేతి, తదర్థం విచార్యతే కిం వృద్ధవ్యవహారాద్వ్యుత్పత్తి
శబ్దార్థసంబన్ధావధారణం సంభవతి ఉత నేతి, వృద్ధవ్యవహారే చ శబ్దస్య
సిద్ధవస్తుబోధకత్వావధారణం సంభవతి, ఉత నేతి చ, న సంభవతీతి పూ
ర్వపక్షః, సంభవతీతి సిద్ధాన్తః, యదా వ్యవహారాద్వ్యుత్పత్తిః
వ్యవహారే చ శబ్దస్య సిద్ధరూపార్థబోధకత్వావధారణం న సంభవతి,
తదా శబ్దస్య సిద్ధవస్తుబోధకత్వసామర్థ్యాభావాత్ వేదాన్తానామపి బ్ర
హ్మణి పరినిష్పన్నరూపే ప్రామాణ్యాభావనిశ్చయాత్ అనన్తస్థిరఫలా
పాతప్రతీతేః ప్రామాణ్యసంభావనాయా అసిద్ధేర్విశిష్టహేత్వభావా
దనారమ్భణీయేతి పూర్వపక్షే ఫలఫలిభావః, రాద్ధాన్తే తు యదా
వ్యవహారాద్వ్యుత్పత్తిః, వ్యవహారే చ సిద్ధవస్తుపరత్వావధారణం
సంభవతి, తదా శబ్దస్య సిద్ధరూపార్థే సామర్థ్యాద్వేదాన్తానామపి
బ్రహ్మణి పరినిష్పన్నరూపే ప్రామాణ్యాత్ ప్రామాణ్యాభావనిశ్చయా
భావాత్ పురుషస్య అనన్తస్థిరఫలరూపబ్రహ్మవిషయాపాతప్రతీతి
ప్రామాణ్యసంభావనాసిద్ధేర్విశిష్టహేతుసిద్ధ్యా బ్రహ్మమీమాంసా
సా ఆరమ్భణీయేతి ఫలఫలిభావః, పూర్వపక్షముపక్షిపతి - తత్రేతి
పూర్వమ్మ్రపావాద్యుక్తంసూత్రతాత్పర్యన్నిరస్తమ్ తద్వ్యావృత్తి
స్తత్రేతి శబ్దేన సూచ్యతే, తత్ర - ప్రపఞ్చసత్యత్వే సతీత్యర్థః. పూర్వ
పక్షముపపాదయతి - ఏవమిత్యాదినా - ఏవమ్ - వక్ష్యమాణప్రకా
రేణ, పూర్వపక్షీ - పూర్వపక్షీప్రభాకరః, కథయతి - ప్రతిపా
దయతీత్యర్థః, ప్రతిపాదనప్రకారమేవాహ - న వినేత్యాదినా—
వృద్ధవాక్యాద్వినా - శబ్దస్య శక్తేర్నిర్ణయో న - నిర్ణయో న సం
భవతీత్యర్థః, సా వృద్ధవ్యవహృతిరపి - స వృద్ధవ్యవహారోఽపి, కార్య
ధీపూర్వికా - కార్యబుద్ధిపూర్వకః స్యాత్, అతః, ఇహ జగతి అఖిలశ్శబ్దః

కార్యార్థఏవప్రమాణంస్యాత్, తత్ తస్మాత్, ఇయమ్నిగమశిఖర వాక్ - వేదాన్తవాణీ, అస్మిన్నిష్పన్నే బ్రహ్మణి - సిద్ధే బ్రహ్మణి, ప్రమాణన్నహిస్యాత్ - ఇతీత్యన్వయఏవమితి పూర్వేణాన్వయః, వ్యవహారాదన్యత్ర శబ్దస్య బోధకత్వనిశ్చయాభావాత్తస్య చ వ్యవహారస్య కార్యధీపూర్వకత్వాత్ కార్యఏవార్థే శబ్దస్య ప్రామాణ్యమితి వేదాన్తానాం పరినిష్పన్నే బ్రహ్మణి - ప్రామాణ్యన్నసంభవతీతి పూర్వపక్షగ్రన్థస్యాస్య తాత్పర్యమ్,

శ్రీ ॥ నచ పుత్రజన్మాదిసిద్ధవస్తువిషయవాక్యేషు హర్షహేతూనాం కాలత్రయవర్తినామానన్త్యాత్సు లగ్నసుఖప్రసవాదిహర్షహేత్వర్థాన్తరోపనిపాతసంభావనయా చ క్రియార్థప్రతిపత్తినిమిత్తముఖవికాసాదిలిఙ్గేన అర్థవిశేషబుద్ధిహేతుత్వనిశ్చయః, నాపివ్యుత్పన్నేతరపదవిభక్త్యర్థస్య పదాన్తరార్థనిశ్చయేన ప్రకృత్యర్థనిశ్చయేన వా శబ్దస్యసిద్ధవస్తున్యభిధానశక్తినిశ్చయః, జ్ఞాతకార్యాభిధాయిపదసముదాయస్య తదంశవిశేషనిశ్చయరూపత్వాత్తస్య, నచ సర్పాద్భీతస్య నాయంసర్పోరజ్జురేషేతి శబ్దశ్రవణసమనన్తరంభయనివృత్తిదర్శనేన సర్పాభావబుద్ధిహేతుత్వనిశ్చయః, అత్రాపి నిశ్చేష్టన్నిర్విషమచేతనమిదం వస్త్విత్యాద్యర్థబోధేషుబహుషు భయనివృత్తిహేతుషుసత్సువిశేషనిశ్చయాయోగాత్, కార్యబుద్ధిప్రవృత్తివ్యాప్తిబలేన శబ్దస్యప్రవర్తకార్థానబోధిత్వ మవగతమితి సర్వపదానాం కార్యపరత్వేన సర్వైఃపదైః కార్యస్యైవవిశిష్టస్య ప్రతిపాదనా న్నాన్యాన్వితస్వార్థమాత్రే పదశక్తినిశ్చయః,

శ్లో ॥ పుత్రస్తేజాతఇత్యాదిషు సుతజననాద్యాత్మసి
ద్ధార్థబోధో నాధారః కాలత్రయస్థాయతఇహజన
సన్తోషదాభువ్యనన్తాః । సల్లగ్నోత్పత్తిసౌఖ్యప్రస

ప్రముఖపదార్థాన్తరస్యాప్రతిపత్తౌ హేతోస్సంభావ
నాతోఽపి చ నప్రముఖపికాసాదితో నిశ్చయోఽస్య ॥ ॥

నాఽపి జ్ఞాతస్వవాక్యోచ్చరిత పదవిభక్త్యన్తరార్థస్య
శబ్దైస్సిద్ధార్థార్థప్రతీతిర్భవతి పరపదార్థప్రతీక్ష్య
స్యార్థధీతః । యస్మాత్ ప్రజ్ఞాతకార్యార్థకపదస
ముదాయస్య సానిర్ణయోఽంశేఽస్యైవేత్యతస్సిద్ధేన
హిం భవతి మతిః కేవలే కార్యముక్తే ॥ ॥ ॥

సవర్ణాద్భూతస్య సహోరణపునరయమియం రజ్జురిత్యుక్త
వాక్యశ్రుతిత్యాఽభీతే నచాస్తి వచసి చ సుగమంప
రభేదార్థకత్వమ్ । నిశ్చేష్టన్నివిషన్తన్నృతమి
తిబహుధాఽభీతిక్రుత్స్వర్థ బోధేష్వన్యేష్వేకాన్త
తోఽస్తి వచసికథమిత్యుక్తార్థకత్వప్రతీతిః ॥ ॥

కార్యజ్ఞానప్రవృత్త్యోరవగతనియమాదర్థబోధశ్చ
శబ్దాజ్జాతస్సర్వః ప్రవృత్త్యోపయికఇతివచః కార్య
తాత్పర్యకం స్యాత్ । కార్యన్తస్మాద్విశిష్టం ఖలు
సకలపదంబోధయేత్సర్వవాక్యే తస్మాచ్ఛక్తిః పదా
నాం ప్రమితిరిహానచాన్యాన్వితస్వార్థమాత్రే ॥ ॥

అ॥ సిద్ధవస్తునివ్యుత్పత్తౌ భాట్టైరుక్తముదాహరణం వ్యుదస్య
తి - పుత్రస్తేజాత ఇతి—

టీ॥ పుత్రస్తేజాత ఇత్యాదిషు - కశ్చిత్పురుషం ప్రతిపుత్రస్తే
జాత ఇత్యాదిపరోక్తవాక్యేషు, సుతజననాద్యాత్మసిద్ధార్థబోధోన-
పుత్రజన్మాద్యాత్మకసిద్ధవస్తువిషయకబోధో న భవతి, పార్శ్వస్థస్య బాల

స్వవ్యుత్పత్తితోఽనురక్తవాక్య శ్రోతౄణాన్తరం పితుర్ముఖవికాసాదిలిఙ్గేన తదీయహర్షమనుమితవతో హర్షజనకస్య అర్థాన్తరస్యాభావేన పరిశేషాత్ ప్రకరణాత్ పుత్రజననమేవ హర్షహేతురితి నిశ్చిత్యైతదనుక్తవాక్యస్య పుత్రజన్మాదిరూపార్థవిషయకబోధో భవతీతి భాట్టానామాశయః, నసంభవతీత్యాహ - నేతి - కుతఇత్యత ఆహ - అర్థా ఇతి - యతః, ఇహాముష్మిన్సన్తోషదాః, కాలత్రయస్థా అర్థాః— భూతభవిష్యద్వర్తమానకాలీనా అర్థాః అనన్తాః, తథాచ సన్తోషహేతుభూతార్థస్య ఉక్తవాక్యవిషయత్వేఽపి పుత్రజననాదిరూపార్థ ఏవ వివక్షితఇతి నిశ్చేతుమశక్యతయా నానోక్తార్థబోధకత్వముక్తవాక్యస్యేతిభావః, దేశకాలమనోగత్యాదిభిః పుత్రజన్మజానాతీత్యత ఆహ సల్లగ్నోత్పత్త్యేతి - సల్లగ్నోత్పత్తిశాత్రవప్రసవముఖపదార్థాన్తరస్య తుష్టిహేతోస్సంభావనాతోఽపిచ ముఖవికాసాదినాఽస్య నిశ్చయో నేత్యన్వయః, సులగ్నసుఖప్రసవాదినా అన్యథాసిద్ధిర్యువిశేషోక్తా,

నైయాయికాదిభిరుక్తముదాహరణం వ్యుదస్యతి నాపీతి జ్ఞాతస్వవాక్యోచ్చరితపదవిభక్త్యన్తరార్థస్య - స్వపదం సిద్ధార్థబోధకశబ్దపరమ్, పదఞ్చ విభక్తిశ్చ పదవిభక్తీ, అన్యే పదవిభక్తీ - పదవిభక్త్యన్తరే, స్వవాక్యోచ్చరితపదం స్వసమభివ్యాహృతార్థకమ్, స్వవాక్యోచ్చరితేచ తే పదవిభక్త్యన్తరేచ స్వవాక్యోచ్చరితపదవిభక్త్యన్తరే, తయోరర్థౌ - స్వవాక్యోచ్చరితపదవిభక్త్యన్తరార్థౌ, జ్ఞాతౌ స్వవాక్యోచ్చరితపదవిభక్త్యన్తరార్థౌ యేనేతి బహువ్రీహిః, స్వసమభివ్యాహృతపదాన్తరవిభక్త్యన్తరార్థజ్ఞానవతః పురుషస్యేత్యర్థః. సిద్ధార్థే శబ్దే - సిద్ధవస్తుబోధకే శబ్దే, పరపదార్థపరిశ్రుత్యర్థధీతః-అన్యపదార్థస్య పరిశ్రుత్యర్థస్య చ బుద్ధ్యేత్యర్థః, అర్థపరిత్రీ

యోజనా, పరపదార్థనిశ్చయవతః సిద్ధపదాన్తరార్థనిశ్చయోదాహరణమ్, కః కూజతీతి ప్రశ్నస్య పికః కూజతీత్యుక్తే వ్యుత్పన్నః కూజతిశబ్దేన వ్యుత్పిత్సునా పికశబ్దార్థో జ్ఞాయతే, వ్యుత్పన్నేతరవిభక్త్యర్థస్య ప్రకృత్యర్థనిశ్చయోదాహరణమిదమ్, కాష్ఠైః స్థాల్యామోదనం పచతీత్యుక్తే వ్యుత్పన్నవిభక్తిపచతిశబ్దార్థస్య వ్యుత్పిత్సునా కాష్ఠాదిప్రకృత్యర్థో జ్ఞాయత ఇతి. ప్రజ్ఞాతేతి - ఇదానీం శ్రుతే ఽస్మిన్ వాక్యే పూర్వం కార్యపరతయా వ్యుత్పన్నవాక్యస్థకతిపయపదదర్శనాత్ అయమపి పదసముదాయః కార్యాభిధాయీతి జ్ఞాయత ఇత్యభిప్రాయేణ ప్రజ్ఞాతకార్యార్థకపదసముదాయస్యేత్యుక్తమ్, ప్రజ్ఞాతకార్యార్థకపదసముదాయస్య - ప్రజ్ఞాతః కార్యార్థకపదసముదాయో యేన, తథావిధస్య పురుషస్య, పూర్వం కార్యార్థకపదసముదాయం జ్ఞాతవత ఇత్యర్థః. తస్యైవ అంశే సా నిర్ణయ ఇతి యోజనా, తస్యైవ - కార్యస్యైవ, సా - పరపదార్థప్రకృత్యర్థధీః, అంశవిశేషనిర్ణయరూపేత్యర్థః. తథా చ నిరుక్తోదాహరణేన కేవలం కార్యవియుక్తస్య సిద్ధార్థస్య ప్రత్యాయకత్వం శబ్దస్య సిద్ధ్యతీత్యాహ - అత్రేతి - అత్ర - పికః కూజతి కాష్ఠైః స్థాల్యామోదనం పచతీత్యాదివాక్యే, కేవలే, కార్యముక్తే - కార్యవియుక్తే, కేవల ఇత్యస్య వివరణం కార్యముక్త ఇతి - మతిః - శాబ్దబోధః, న భవతి హి - న జాయత ఇత్యర్థః.

మృషావాదిభిరుక్తముదాహరణం దూషయతి - సర్పాద్భీతస్యేతి - సర్పాద్భీతస్య - రజ్జుసర్పభ్రాన్త్యా భీతస్య పురుషస్య, సర్పో న పునరయమ్, - అయం సర్పో న, ఇయం రజ్జుః - ఇత్యుక్తవాక్యశ్రుత్యా - ఇత్యాప్తోక్తవాక్యశ్రవణేన, అభీతేః - భీతినివృత్తిదర్శనాత్, అస్మిన్ వచసి - అయం న సర్పో రజ్జురియమితి వాక్యే,

సర్పభేదార్థకత్వమ్ — సర్పభేదబోధకత్వమ్, నసుగమమ్ — పార్శ్వస్థైర్బాలైర్నజ్ఞేయమిత్యర్థః, కుతఇత్యత్ర భయనివర్తకార్థ బోధానాంబహూనాముక్తవాక్యాత్ సంభావితత్వేన భయనివృత్తి మాత్రాన్నసర్పభేదనిశ్చాయకత్వముక్తవాక్యనిశ్చేతుంశక్యత ఇత్యాహ - నిశ్చేష్టుమితి - తత్ నిశ్చేష్టున్నివర్ష స్మృతమిత్యన్యే ష్వపి, అభీతికృత్సు అర్థబోధేషు - భయనివృత్తిహేతుభూతేష్వ ర్థబోధేషు సత్సు వర్తమానేషు, అస్మిన్వచసి - నాయంసర్ప ఇతివాక్యే, ఏకాన్తత ఉక్తార్థకత్వప్రతీతిః — సర్పభేదమాత్రార్థ కత్వప్రతీతిః, కథమివ — భవేదిత్యధ్యాహారేణాన్వయః, అతోభయ నివృత్తేరన్యథాసిద్ధ్యా పార్శ్వస్థైర్వ్యుత్పిత్సుభిః న సర్పభేదార్థ కత్వన్నిరుక్తవాక్యస్యనిశ్చేతుంశక్యత ఇతిభావః,

వాచస్పతినోక్తమర్థమాశఙ్క్య పరిహరతి - కార్యేతి — తేనఖల్వేవంసిద్ధవస్తుని ప్రామాణ్యముపపాదితమ్, సర్వశబ్దానామ ర్థోఽనుయాయీవక్తవ్యః, కింకార్యరూపార్థాభిధాయిత్వమను యాయి, ఉతకార్యాన్వితస్వార్థాభిధాయిత్వమ్, ఉతకారకాన్విత స్వార్థాభిధాయిత్వమ్, ప్రథమేకారకపదేవ్యభిచారః, తేషాంకార్యా భిధాయిత్వాభావాత్, ద్వితీయేలిఙాదిషువ్యభిచారః, తేషాంకార్యా న్వితస్వార్థాభిధాయిత్వాభావాత్, తృతీయేచకారకపదేషువ్యభిచా రః. తేషాంకారకాన్వితస్వార్థాభిధాయిత్వాభావాత్, తస్మాదన్యా న్వితస్వార్థాభిధాయిత్వం పదానామనుయాయీతివక్తవ్యమన్వి తాభిధానవాదినా, అన్యాన్వితత్వంసిద్ధవస్తునోఽపిస్యాదితి కార్యరూ పార్థఏవవ్యుత్పత్తిరితి నిర్బన్ధోఽనుపపన్న ఇతీమామాశఙ్కామభి ప్రేత్యపరిహరతి - కార్యజ్ఞానప్రవృత్త్యోరితి - కార్యజ్ఞానప్రవృత్త్యోః

అపగతనియమాత్ — యత్ర యత్ర కార్యజ్ఞానమ్, తత్ర తత్ర ప్రవృత్తిః, యద్యత్కార్యజ్ఞానం తత్తత్ప్రవృత్తిపూర్వభావి, ఇతి వా నియమోఽపగతాభిప్రేతః, ఏతస్మాన్నియమాత్, వచః - వాక్యమ్, కార్యతాత్పర్యకం స్యాత్ కార్యపరం స్యాదిత్యర్థః. ఉక్తనియమేన శబ్దస్య కార్యపరత్వం కథముపపద్యత ఇత్యత్రాహ- అర్థబోధశ్చేతి- శబ్దాత్ అర్థబోధః ప్రవృత్త్యుపయిక ఇత్యన్వయః, తథాచ శబ్దస్య అర్థబోధకత్వస్య ప్రవృత్త్యుపయికత్వాత్ ప్రవృత్తికార్యబుద్ధ్యోశ్చ నిరుక్తవ్యాప్తిబలాచ్ఛబ్దానాం కార్యపరత్వం సిద్ధ్యతీతి భావః, నిగమయతి - కార్యమితి— సర్వవాక్యే - సర్వస్మిన్ వాక్యే - సకలపదమ్ - సర్వం పదజాతమ్, విశిష్టమ్, కార్యం ఖలు బోధయేత్ - క్రియాకారకాదివిశిష్టం కార్యం ఖలు, బోధయేత్ జ్ఞాపయేదిత్యర్థః. తస్మాత్ పదానామన్యాన్వితస్వార్థమాత్రే శక్తిః ప్రమితేత్యన్వయః,

శ్రీ॥ ఇష్టసాధనతాబుద్ధిస్తు కార్యబుద్ధిద్వారేణ ప్రవృత్తిహేతుః, న స్వరూపేణ, అతీతానాగతవర్తమానేష్టోపాయబుద్ధిషు ప్రవృత్త్యనుపలబ్ధేః, ఇష్టోపాయో హి మత్ప్రయత్నాదృతే న సిద్ధ్యతి అతో మత్కృతిసాధ్య ఇతి బుద్ధిర్యావన్న జాయతే, తావన్న ప్రవర్తతే, అతః కార్యబుద్ధిరేవ ప్రవృత్తిహేతురితి ప్రవర్తకస్యైవ శబ్దవాచ్యతయా కార్యస్యైవ వేదవేద్యత్వాత్ పరినిష్పన్నరూపబ్రహ్మప్రాప్తిలక్షణానన్తస్థిరఫలాప్రతిపత్తేః అక్షయ్యం హ వై చాతుర్మాస్యయాజినస్సుకృతం భవతి ' ఇత్యాదిభిః కర్మణామేవ స్థిరఫలత్వప్రతిపాదనాచ్చ కర్మఫలాల్పాస్థిరత్వబ్రహ్మజ్ఞానఫలానన్తస్థిరత్వజ్ఞానహేతుకో బ్రహ్మవిచారారమ్భో నయుక్త ఇతి,

శ్లో॥ హేతుర్హేతుత్వబుద్ధిస్త్వభిలషితఫలస్యాత్ర
కార్యప్రతీతిద్వారేణైవ ప్రవృత్తౌ న భవతి జనికా సా

స్వరూపేణాతతి । నాతీతానాగతేష్వప్యభిమతఫల-
హేతుత్వబుద్ధ్యా ప్రవృత్తిర్దృష్టా నో వర్తమానే
ష్వపి పరికృతినాం ధ్వస్తబుద్ధ్యా ప్రియత్నః ‖ ‖ ‖

ఇష్టోపాయో హి సిద్ధ్యత్యయమిహ నపునర్మత్ప్రియ-
త్వాదృశైరతసాధ్యమద్యత్నత స్స్యాదితీతుమతి-
ర్యాంజాయతే నైవయావత్ । తావన్నైవ ప్రయత్న-
స్తత ఇహ యతనే కార్యధీరేవ హేతు స్తస్మాదర్థః ప్రవృ-
త్త్యౌపయిక ఇహ యతశ్శబ్దవాచ్య స్తతోయమ్ ‖ ‖

వేదానాం కార్యమేవార్థ ఇతి నిగమతస్స్యాన్న నిష్ప-
న్నరూపే బ్రహ్మణ్యస్మిన్ననన్తస్థిరఫలకనిజోపాస్తివే-
ద్యత్వబోధః । బ్రూతే హ్యక్షయ్యముత్వాదికవచన-
గణః కర్మణామేవ చాతుర్మాస్యాదీనామనుష్ఠాతరి
సుకృతఫలస్యాగమో నాశహీనమ్ ‖ ‖ ‖

మీమాంసాకర్మణోతోస్థిరమితఫలతానిశ్చయోపి
నిత్యానన్తబ్రహ్మ ప్రతీత్యాద్భవఫలమతిజా బ్రహ్మణో
నోచితేతి । ‖౬౯౪‖

అ॥ నను కార్యమేవ ప్రవర్తకత్వాత్ ప్రవర్తకస్య శబ్దార్థత్వాత్ సర్వశబ్దానాం కార్యపరత్వం స్యాత్. నైవమ్, ఇష్టసాధనతాబుద్ధేరేవ ప్రవర్తకత్వాత్ ఇతి భాట్టోక్తమర్థమాశఙ్క్యాహ—హేతురితి—

టీ॥ అభిలషితఫలస్య - అభీష్టఫలస్య, హేతుత్వబుద్ధిస్తు— సాధనత్వబుద్ధిస్తు, అత్ర ప్రవృత్తౌ కార్యప్రతీతిద్వారేణైవ హేతుః, సాక్షాత్ప్రవృత్తేః జనికా న భవతి - సాక్షాద్ధేతుర్న భవతీత్యర్థః. సా

క్షాత్ ప్రవృత్తిహేతుత్వమిష్టసాధనతాబుద్ధేః కుతో నేత్యత్రాహ— నాతీతానాగతేష్వపీతి. అతీతానాగతేష్వపి - గతేషు భవిష్యత్సు చార్థేషు, అభిమతఫలహేతుత్వబుద్ధ్యా - అభీష్టఫలసాధనత్వబుద్ధ్యా ప్రవృత్తిర్న దృష్టేత్యన్వయః, యదీష్టసాధనతాబుద్ధిమాత్రం ప్రవర్తకం స్యాత్, తర్హి తత్రాపి ప్రవృత్తిః స్యాదితి భావః; స్వప్రయోజనోపాయః పరేణ సాధ్యతే చేత్ తత్రాపి వర్తమానే ప్రవృత్తిర్న దృష్టేత్యాహ - నో వర్తమానేష్వపీతి - పరకృతిసాధ్యేషు వర్తమానేష్వపి ప్రయత్నో న దృష్ట ఇత్యన్వయః,

ఇష్టసాధనతాజ్ఞానస్యోక్తరీత్యా అన్వయవ్యభిచారేణ, అన్వయవ్యతిరేకాభ్యాం కృతిసాధ్యతాజ్ఞానమేవ ప్రవర్తకమిత్యాహ— ఇష్టోపాయో హీతి- ఇహ, అయమిష్టోపాయో హి మత్ప్రయత్నాదృతే- మత్ప్రయత్నమన్తరేణ, న సిధ్యేత్ - అతః, మద్యతనతః, - మత్ప్రయత్నతః, సాధ్యస్స్యాత్, ఇతీయం మతిః, యావన్న జాయతే - యావత్కాలేన న జాయతే, తావన్నైవ ప్రయత్నః - జాయత ఇత్యస్య అనుషఙ్గః, తావత్కాలేన ప్రయత్నో నోత్పద్యత ఇత్యర్థః. తతః కిమిత్యత్రాహ— తత ఇతి - తతః - ఉక్తాన్వయవ్యతిరేకబలాత్, ఇహ యతనే - అస్మిన్ ప్రయత్నే, కార్యధీరేవ హేతుః - కృతిసాధ్యతాజ్ఞానమేవ కారణమిత్యర్థః, పూర్వపక్షం నిగమయతి - తస్మాదితి - తస్మాత్ - కార్యబుద్ధేరేవ ప్రవర్తకత్వాత్, ఇహ యతనే అర్థః ప్రవృత్త్యౌపయికః, తతః, అయమ్, ప్రవర్తకపదశబ్దవాచ్యః - శబ్దార్థ ఇత్యర్థః.

తావతా భవతః, కిమాయాతమిత్యత్రాహ వేదానామర్థః కార్య ఏవేతి - నిగమతః - వేదవాక్యాత్, అస్మిన్ - నిష్పన్నరూపే బహిష్ఠాణి, అనన్తస్థిరఫలకనిజోపాస్తివేద్యత్వ బోధో న స్యాత్ — అన న

స్థిరఫలకస్యోపాసనవేద్యత్వరూపార్థబోధకస్యాత్. విశిష్టో హి హేతుః తత్రవిశేష్యాంశస్య అనన్తస్థిరఫలాపాతప్రతీతిరూపస్యాసిద్ధిరుక్తా, అథ విశేషణాంశస్యాసిద్ధిమాహ - బ్రూతేహీతి - నైగమః అక్షయ్యమిత్యాదికవచనగణః - అక్షయ్యగ్ం హవై చాతుర్మాస్యయాజినస్సుకృతంభవతిఇత్యాదికవాక్యగణః, చాతుర్మాస్యాదీనాం కర్మణామనుష్ఠాతుర్యైవ, సుకృతఫలన్నాశహీనం బ్రూతఇత్యన్వయః, తథాచ కర్మణామల్పాస్థిరఫలత్వనిర్ణయరూపవిశేషణాంశోప్యసిద్ధఇతి విశిష్టహేతుకాబ్రహ్మమీమాంసానోచితేత్యాహ - మీమాంసేతి- అతః - విశేష్యాంశవిశేషణాంశయోరసిద్ధత్వాత్, కర్మణాం అస్థిరమితఫలతానిశ్చయోపేత నిత్యానన్తబ్రహ్మప్రతీత్యుద్భవఫలమతిజా— బ్రహ్మణో మీమాంసానోచితేత్యన్వయః, నిత్యత్వానన్తత్వేఫలవిశేషణే, ఇతీత్యస్య, అత్రైవం పూర్వపక్షీకథయతీత్యత్రిప్రవదతీత్యనేనాన్వయః,

శ్రీ ॥ అత్రాభిధీయతే, నిఖిలలోకవిదితశబ్దార్థసంబన్ధావధారణప్రకారమపనుద్య సర్వశబ్దానామలౌకికార్థావబోధిత్వావధారణం ప్రామాణికానబహుమన్యతే, ఏవంకిలబాలాశ్శబ్దార్థసంబన్ధమవధారయన్తి మాతాపితృప్రభృతిభిరమ్బాతాతమాతులాదీన్ శశిపశునరమృగపశుపక్షిసర్పాదీంశ్చ ఏనమవైహి ఇమఞ్చావధారయ ఇత్యభిప్రాయేణ అంగుల్యానిర్దిశ్యనిర్దిశ్య తైస్తైశ్శబ్దైస్తేషు తేష్వర్థేషుబహుశశ్శిక్షితాశ్శనైశ్శనైస్తైస్తైరేవశబ్దైస్తేషు తేష్వర్థేషు స్వాత్మనాంబుద్ధ్యుత్పత్తిందృష్ట్వాశబ్దార్థయోస్సంబన్ధాన్తరాదర్శనాత్ సంకేతయితృపురుషాజ్ఞానాచ్చ తేష్వర్థేషుతేషాం శబ్దానాంప్రయోగోబోధకత్వనిబన్ధనఇతి నిశ్చిన్వన్తి. పునశ్చవ్యుత్పన్నేతరేష్వపిశబ్దేషు అస్యశబ్దస్య అయమర్థఇతి పూర్వవృద్ధైశ్శిక్షి

తాః సర్వశబ్దానామర్థమవగమ్య పరప్రత్యాయనాయ తత్తదర్థావబోధివాక్యజాతం ప్రయుఞ్జతే,

శ్లో॥ అత్రబ్రూమ ఉపసద్యాఖిలజనవిదితం శక్తిధీ
జన్మమార్గమ్మన్యన్తే నైవ వాచాం జగతి భవదభిప్రే
తరీతింత్వభిజ్ఞాః । ఏకాపూర్వార్థవాచిత్వమఖిల
వచసాం కార్యతాత్పర్యకాణాం శబ్దానామేవ వాచిత్వ
మితిచబతనివార్యజనిబన్ధమేనమ్ ॥ ॥ ॥

నిశ్చిన్వన్తీహ బాలా జగతి పదపదార్థానుషఙ్గం కిలే
త్థమ్మాతాపిత్రాదిభిస్తైస్స్వశ్శిశుపశునృమృగాన్ పక్షి
సర్పాదికాంశ్చ । అమ్బాతాతాదికాంశ్చాఙ్గులిభి
రిహ వినిర్దిశ్య జానీహి శబ్దం ప్రోక్తన్నిశ్చిన్వముష్యా
ర్థమితిబహుతరం శిక్షితాస్తైః క్రమేణ ॥ ॥ ॥

తైస్తైరేవప్రోక్తశబ్దైర్విషయమపిచ శనైస్స్వాత్మనాన్త
త్తదర్థేషూత్పన్నాం జ్ఞాతవన్తస్తదనుసముదితాశే
షుచైష్టాప్రయుక్తిః । సంబన్ధస్యేతరస్యానవగమత
ఇహైషాఞ్చసంకేత ఇతి జ్ఞానాత్తాసామిహార్థేష్వ
నుకథితగిరాం బోధకత్వాహితేతి ॥ ॥ ॥

వ్యుత్పన్నాస్త్యేషుశబ్దేషుచ పునరయమర్థోఽస్యతు
స్యాత్ పదస్యేత్యేవం వృద్ధైస్తు పూర్వైర్బహుతర
మిహ తైశ్శిక్షితాస్సర్వశబ్దాన్ । సార్థాన్ జ్ఞాత్వాచ
వాక్యం తదనుబహువిధం తత్తదర్థావబోధీహాస్య
ప్రత్యాయనాయ ప్రకటితపద సంఘాతముచ్చార
యన్తి॥ ॥ ౬౯౭ ॥

టీ॥ అత్ర బ్రూమ ఇతి - అస్మిన్ పూర్వపక్షే సూత్రకారాభిమతం పరిహారం బ్రూమ ఇత్యర్థః. జగతి వాచామఖిలజనవిదితమ్, శక్తిర్నైజస్సమాగమ్ - శక్తిజ్ఞానోత్పత్తిప్రకారమ్, అపనుద్యాపోహ్య, భవదభిప్రేతప్రకారమ్, అభిజ్ఞాః - ప్రామాణికాః, నైవమన్యన్తే - న బహుమన్యన్త ఇత్యర్థః. అన్యథావదతా భవతాపి వక్ష్యమాణప్రకారేణైవ శబ్దవ్యుత్పత్తిః కృతేతి అఖిలజనేత్యస్య భావః, భవదభిప్రేతరీతిమిత్యనేన వివక్షితం ప్రకారాన్తరమాహ - ఏకాపూర్వార్థవాచిత్వమ్ అలౌకికైకార్థబోధకత్వమ్, కార్యతాత్పర్యకాణామ్ కార్యపరాణామ్, శబ్దానామేవ - పదానామేవ, ఏవకారేణ సిద్ధపరాణాం వ్యవచ్ఛేదః, వాచిత్వమితి చ, ఏతన్నిర్వ్యాజనిబన్ధమ్ - అమున్నిర్హేతుకనిబన్ధమ్, అభిజ్ఞా నైవమన్యన్త ఇతి పూర్వేణాన్వయః, బతేతి వేదే,

తర్హి కథం సమ్బన్ధావధారణమిత్యత్రాహ - నిశ్చిన్వన్తీతి— ఇహ జగతి సర్వ ఏవ మాతాపిత్రాదిభిస్తైః, శశిపశునృమృగాన్ — శశిపశునరమృగాన్, పక్షిసర్పాదికాంశ్చ - అమ్బాతాతాదికాంశ్చ - అఙ్గులిభిర్నిర్దిశ్య - తత్తచ్ఛబ్దప్రయోగపూర్వకం నిర్దిశ్య, ప్రోక్తం శబ్దం జానీహి - శృణు, అముష్యార్థన్నిశ్చిను - అవధారయ, ఇతి బహుతరం శిక్షితా బాలాః, ఇత్థం కిల - ఏవం ఖలు, పదపదార్థానుషఙ్గమ్ — పదపదార్థసమ్బన్ధమ్, నిశ్చిన్వన్తి. అవధారయన్తి, అయం భావః, యదా స్వయమేవ బాలో వ్యుత్పత్తిక్షమో భవతి తదానీమప్యేవం వృద్ధైరుపాధ్యాయాదిభిః, వ్యుత్పాదయితుం శ్రద్ధధానా మాతాపిత్రాదయో న హి స్వయం వ్యుత్పత్త్యక్షమదశాయాముపేక్షన్తే, కిన్త్వక్షరశిక్షాద్యుపయోగినీశ్శిక్షాః ప్రథమత ఏవ సబుద్ధిపూర్వకం కుర్వన్తీతి, అమ్బాతాతప్రభృతిస్వప్రయోగకశ్శబ్దగణః

శశిపశుప్రభృతిరప్రితి యోగికశబ్దగణ ఇతి విభాగః, అసంబన్ధిశబ్దవ్యుత్పత్తేః పూర్వమేవ అమ్బాదిశబ్దవ్యుత్పత్తిర్దృశ్యతే, సా చ తద్వదభిమతశబ్దార్థసంబన్ధగ్రహణేనోపపద్యతే, నహి కశ్చిత్ప్రతిపితా అన్యస్యాపి పితా భవతి, తస్మాత్ వ్యుత్పిత్సోస్సమాతాపిత్రాదిషు అన్యైస్తత్తచ్ఛబ్దప్రయోగాసంభవాత్ ప్రథమమమ్బాదిశబ్దాద్వ్యుత్పత్తిస్స్వస్మతేన సంభవతి, అతోఽబుద్ధిపూర్వికైవ ప్రథమవ్యుత్పత్తిరితి జ్ఞాపనార్థం కోటిద్వయం శబ్దేషు దర్శితమ్, యాదృచ్ఛికవృద్ధవ్యవహారేణ అనన్తశబ్దవ్యుత్పత్త్యనుపపత్తిశ్చ, సర్వలోకసంప్రతిపన్నవ్యుత్పత్తిప్రకారాపహ్నవశ్చ, బహులతరమితి బహులతరమితిక్రియావిశేషణమ్, యావదఙ్గుళినిర్దేశశబ్దప్రయోగసాహచర్యదర్శనజనితవాసనాభూయస్త్వోదయేన స్వయమేవ తత్తదర్థేషు తత్తచ్ఛబ్దార్థప్రయోక్తుమర్థమాత్రదర్శనేన శబ్దం స్మర్తుం శబ్దమాత్రశ్రవణేన అర్థం స్మర్తుఞ్చ క్షమా భవన్తి తావత్ ఇత్యర్థః.

ఏతావతా బాలైశ్శబ్దార్థసంబన్ధః క ఇతి నిశ్చిత ఇత్యత్రాహ తైస్తైరేవేతి - తైస్తైరిత్యుక్తశబ్దైః - ఉక్తశబ్దైస్తైస్తైరేవ, శనైః, స్వాన్తనాం తత్తదర్థేషు, ధియమపి చోత్పన్నాం జ్ఞాతవన్తః బాలా ఇత్యనుషఙ్గః, తదను - తదనన్తరమ్, తేషు, తేష్వర్థేషు, సముదితా — ఉత్పన్నా, తాసామ్, అనుకథితగిరామ్, ప్రయుక్తిః - ప్రయోగః, బోధకత్వాహితేతి - బోధకత్వనిబన్ధన ఇతి, నిశ్చిన్వన్తీతి పూర్వేణాన్వయః, నను పదపదార్థయోస్సంబన్ధాన్తరం సంకేతో వా అస్తు, తావతైవ శబ్దజ్ఞానేనార్థబోధసంభవాదిత్యత్రాహ - సంబన్ధస్యేతి — ఇహ - శబ్దే, ఇతరస్య - బోధకత్వాపేక్షయా అతిరిక్తస్య, అనవగమతః - అబోధే, ఏషాఞ్చ - శబ్దానాఞ్చ, సంకేతయితృజ్ఞానాత్ -

సంకేతయితుః పురుషస్యానిర్ణయాత్, పశ్చాదప్యన్వయం సంబన్ధాన్తరస్య సంకేతస్య చ శబ్దబోధాపయికత్వ వ్యవచ్ఛేదహేతుః,

నను అజ్ఞాత్వా నిర్దేశయోగ్యా అర్థాః, కేచిదేవలోకే దృశ్యమానాః, నహి సర్వేషామర్థానాముక్తక్రమేణ శబ్దవ్యుత్పత్తిస్సంభవతి, ఇత్యత ఆహ - వ్యుత్పన్నాన్యేష్వపీతి - పునశ్చ వ్యుత్పన్నాన్యేషు శబ్దేషు - వ్యుత్పన్నభిన్నేషు పదేషు, అస్య పదస్యాయమర్థ ఇత్యాదిత్యేవం పూర్వైర్వృద్ధైర్బహుతరం శిక్షితాః - వ్యుత్పాదితాః, సర్వే శబ్దాః సార్థకా జ్ఞాత్వా - తత్తదర్థవాచకా జ్ఞాత్వా, తదను - తదనన్తరమ్, అన్యప్రీత్యాయనాయ - పరేషాం ప్రీత్యుత్పత్త్యర్థమ్, తత్తదర్థావబోధ - తత్తదర్థవిషయకబోధజనకమ్, ప్రకటితపదసంఘాతమ్ - అనేకపదసముదాయాత్మకమ్, బహువిధం వాక్యముచ్చారయన్తి - ప్రయుఞ్జత ఇత్యర్థః, తే ఇత్యనేనాన్వయః, బాలా ఇత్యర్థః,

శ్రీ॥ ప్రకారాన్తరేణాపి శబ్దార్థసంబన్ధావధారణం సుశకమ్, కేనచిత్ పురుషేణ హస్తచేష్టాదినా పితా తే సుఖమాస్త, ఇతి దేవదత్తాయ జ్ఞాపయేతి ప్రేషితః కశ్చిత్ తద్జ్ఞాపనే ప్రవృత్తః పితా తే సుఖమాస్త ఇతి శబ్దం ప్రయుఙ్క్తే, పార్శ్వస్థో వ్యుత్పిత్సుర్మూకవచ్చేష్టావిశేషజ్ఞః తద్జ్ఞాపనే ప్రవృత్తిమిమం జ్ఞాత్వా అనుగత తద్జ్ఞాపనాయ ప్రయుక్తమిమం శబ్దం ప్రతీత్య అయం శబ్దస్తదర్థబుద్ధిహేతురితి నిశ్చినోతీతి కార్యార్థ ఏవ వ్యుత్పత్తిరితి సంబన్ధో నిర్బన్ధనః, అతో వేదాన్తాః పరినిష్పన్నం పరం బ్రహ్మ తదుపాసనఞ్చ అపరిమితఫలం బోధయన్తీతి తన్నిర్ణయఫలో బ్రహ్మవిచారః కర్తవ్యః,

శ్లో ॥ అన్యస్మాచ్చ ప్రకారాత్ సుకరమిహ వచోవాచ్యసంబన్ధభానం పుంసా కేనాపి చేష్టాదిభిరిహ సుఖమాస్తే పితా౽యం తవేతి । జ్ఞాప్యోఽర్థో దేవదత్తస్త్వయమితి పురుషః కశ్చన ప్రేషితస్తాముక్త్వా స్వజ్ఞాపనేయం వదతి హి సుఖమాస్తే పితా వై తవేతి ॥ ॥ ॥

పార్శ్వే స్థోఽన్యో బుభుత్సుస్త్విమమనుగతో మూకవచ్చేష్టితజ్ఞో జ్ఞాత్వా తజ్జ్ఞాపనాయ ప్రహితమిమముపశ్రుత్య శబ్దం త్వనుక్తమ్ । శబ్దోఽయం స్యాత్తదర్థప్రమితికృదితి వై నిశ్చినోతీతి శబ్దవ్యుత్పత్తిః కార్య ఏవేత్యనుచిత ఉదితో భాతి నిర్బన్ధ ఏషః ॥ ॥ ॥

నిష్పన్నం బ్రహ్మ తస్మాదపరిమితఫలోపాసనజ్ఞానవేద్యం వేదాన్తైరిత్యతోఽస్య త్వవధృతిఫలకః కార్య ఏతద్విచారః । ॥ ॥

అ ॥ ఏవం బుద్ధిపూర్వకవ్యుత్పత్త్యా శబ్దానాం సిద్ధవస్తుపరత్వముక్తమ్, యాదృచ్ఛికవ్యుత్పత్త్యాపి సిద్ధార్థే వ్యుత్పత్తిరస్తీత్యాహ - అన్యస్మాదితి—

టీ ॥ ఇహ వచోవాచ్యసంబన్ధభానమ్ - శబ్దార్థసంబన్ధజ్ఞానమ్ అన్యస్మాత్ ప్రకారాచ్చ — ప్రకారాన్తరేణాపి, సుకరమ్, సులభమిత్యర్థః. తమేవ ప్రకారమాహ - పుంసేత్యాదినా - కేనాపి పుంసా కేనాపి పురుషేణ, అయం తవ పితా సుఖమాస్త ఇతి అర్థోఽయమ్, దేవదత్తమ్ - దేవదత్తం ప్రతి, జ్ఞాప్య ఇతి కశ్చన పురుషః ప్రేషితః, తజ్జ్ఞాపనే ఉక్తః, అయం సుఖమాస్తే తవ పితేతి వదతి, అన్యః పార్శ్వే స్థో బు

భుత్సుః, మూకవచ్చేష్టితజ్ఞః - మూకఇవచేష్టయా అభిప్రాయజ్ఞః, తద్జ్ఞాపనాయప్రహితపుమంజ్ఞాత్వా తమిమమనుగతస్తము క్తంశబ్దము పశురిత్యయంశబ్దః తదర్థే ప్రమితికృత్ స్యాదితినిశ్చినోతీతి శబ్దవ్యుత్పత్తిః, కార్యపరత్వాదితోనిబర్హ స్థపహ అనుచితోభాతీత్యన్వయః,

ఏవంసిద్ధవస్తునిశబ్దవ్యుత్పత్త్యుపపాదనేన వేదాన్తానాంపరబ్రహ్మపరత్వముపపన్నమితి బ్రహ్మవిచారఃకర్తవ్యఇత్యాహ - నిష్పన్నంబ్రహ్మేతి - తస్మాత్ - సిద్ధవస్తునిశబ్దానాంవ్యుత్పత్తిసద్భావాత్, నిష్పన్నంబ్రహ్మ - పరినిష్పన్నంబ్రహ్మ, అస్య - బ్రహ్మణః, అపరిమితఫలోపాసనఞ్చ - అనన్తఫలసాధనీభూతముపాసనఞ్చ, వేదాన్తైర్వేద్యమ్ వేదాన్తైఃప్రతీయతఇత్యర్థః, ఇత్యతః, అస్యావధృతిఫలకః, ఏతద్విచారఃకార్యః - బ్రహ్మవిచారఃకర్తవ్యఇత్యర్థః.

శ్రీ ॥ కార్యార్థత్వేపివేదస్య బ్రహ్మవిచారఃకర్తవ్యఏవ, కథమ్. ఆత్మావారేద్రష్టవ్యః శ్రోతవ్యోమన్తవ్యోనిదిధ్యాసితవ్యః * సోన్వేష్టవ్యస్సవిజిజ్ఞాసితవ్యః * విజ్ఞాయప్రజ్ఞాంకుర్వీత * దహరోస్మిన్నన్తరఆకాశస్తస్మిన్యదన్తస్తదన్వేష్టవ్యం తద్వావవిజిజ్ఞాసితవ్యమ్ * తత్రాపిదహ్రంగగనం విశోకస్తస్మిన్యదన్త స్తదుపాసితవ్యమ్. ఇత్యాదిభిః ప్రతిపన్నోపాసనవిషయ కార్యాధికృతఫలత్వేన బ్రహ్మవిదాప్నోతిపరమిత్యాదిభి బ్రహ్మప్రాప్తిఃశ్రూయతఇతి బ్రహ్మస్వరూపతద్విశేషణానాం దుఃఖాసంభిన్నదేశవిశేషరూపస్వర్గాదివద్ప్రతిపత్తిప్రతిష్ఠావత్ అపగోరణశతయాతనాసాధ్య సాధనభావవచ్చ కార్యోపయోగితయైవసిద్ధేః,

శ్లో ॥ కార్యార్థాద్వైదికీవాగ్భవతుభవతిచబ్రహ్మణో
యంవిచారః కర్తవ్యోథాపి కస్మాన్నవతిఖిలునిది

ధ్యాసనం శ్రౌతవాణీ । ఆత్మా వా రే స ఇత్యాదిరపి
దహర ఇత్యాదివాక్యైశ్చ వాణీ విజ్ఞాయేత్యాదికా చా-
ప్యుపదిశతి తథోపాస్తికార్యైధికతర్కః, ॥ ॥

శ్రౌతీయం బ్రహ్మవిద్యా క్వఫలమపి చ పరబ్రహ్మణః ప్రా-
ప్తిరూపం దుఃఖాసంభిన్నదేశత్వమివ వచనతస్స్వర్గ-
భువ్యర్థవాదాత్ । సిద్ధ్యైద్యద్వద్విధావశ్రుతమపి
చ ఫలం రాత్రిసత్రప్రతిష్ఠాసిద్ధ్యైద్యద్వన్నిషేధానుగుణ-
మవమతౌ యాతనా బ్రాహ్మణానామ్ ॥ ॥

తద్వద్బ్రహ్మోస్య ధర్మా అపి విధివిహితో పాసనాయా-
స్స్యసిద్ధానైషాంశకోఽపలాపో భవతిహి భవతా కా-
ర్యవాక్యార్థవాదే । ॥ ॥

అ॥ అథ కార్యార్థపరత్వమభ్యుపగమ్య బ్రహ్మవిచారస్య కర్తవ్యతామాహ - కార్యార్థేతి—

టీ॥ వైదికీవాక్కార్యార్థా భవతు, అథాపి బ్రహ్మణోఽయం విచారః కర్తవ్యో భవతీతి యోజనా, కుత ఇతి శఙ్క్యతే - కస్మాదితి— పరిహరతి - వదతీతి - శ్రౌతవాణీ, వక్ష్యమాణా, నిదిధ్యాసనం వదతి ఖల్విత్యన్వయః, తథాచ నిదిధ్యాసనస్య కార్యస్య శ్రుతివిహితత్వేన తచ్ఛేషతయా బ్రహ్మవిచారః కర్తవ్య ఇతి భావః, నిదిధ్యాసనవిధాయకం వేదాన్తవాక్యం వివిచ్యోదాహరతి ఆత్మా వా రే, ఇతి ఆత్మా వా రే ఇత్యాదిస్స ఇత్యాదిరితి యోజనా, ఆత్మా వా రే ద్రష్టవ్య ఇత్యాదిస్సోఽన్వేష్టవ్యస్స విజిజ్ఞాసితవ్య ఇత్యాదిరిత్యర్థః. దహర ఇత్యాదివాక్యైశ్చ— దహరోఽస్మిన్నన్తర ఆకాశస్తస్మిన్ యదన్తస్తదన్వేష్టవ్యమిత్యాదివాక్య

శ్చేత్యర్థః, వాణీవిజ్ఞాయేత్యాదికాచ - విజ్ఞాయప్రజ్ఞాంకుర్వీతేత్యా
దివాణీచేత్యర్థః. నిదిధ్యాసనంవదతీతి పూర్వేణాన్వయః, అనేక
వాక్యోపాదాన ముపాసనేతాత్పర్యాతిశయజ్ఞాపనార్థమ్, ఉపసర్గ
విశేషసన్ప్రత్యయయోగాయోగేప్యర్థభేదోనాస్తీతిజ్ఞాపనార్థశ్చ,
తథా ఉపాస్తికార్యధికర్తుః, ఉపాసనావచ్ఛిన్నకృతిసాధ్యాపూర్వా
ధికృతస్య, ఇయంశ్రౌతీబ్రహ్మవిద్వాక్ - బ్రహ్మవిదాప్నోతిపరమితివా
క్, పరబ్రహ్మణః ప్రాప్తిరూపం ఫలముపదిశతీత్యన్వయః, తథాచఉ
పాసనపరవాక్యశేషతయా తత్ఫలపరం బ్రహ్మవిదాప్నోతిపర మితివా
క్యమపి స్వార్థపరిమాణమితి భావః, విధివాక్యోక్తస్యఫలస్య అర్థ
వాదోక్తవిశేషణేతాత్పర్యమస్తీతి జ్ఞాపయితుమాహ - దుఃఖాసం
భిన్న దేశత్వమితి - అర్థవాదాద్వచనతః, యస్మిన్నోష్ణన్నశీతమి
త్యాద్యర్థవాదవాక్యాత్, స్వర్గభువి - స్వర్గభూమౌ - దుఃఖా
సంభిన్న దేశత్వమివ - దుఃఖానవచ్ఛేదకదేశత్వమివ, అస్యచబ్రహ్మస్య
ధర్మాః అపీత్యుత్తరత్రాన్వయః, స్వర్గాఖ్యంఫలం విధిగతమ్, విశే
షణమన్యత్ర, ఫలస్యవిధివాక్యగతత్వాభావేపి అన్యపరార్థవాదో
క్తఫలేవిధ్యపేక్షితే తాత్పర్యమస్తీతిదర్శయితుం రాత్రిసత్రప్రతిష్ఠాం
దృష్టాన్తయతి - సిద్ధ్యేదితి - యద్వత్ - యథావా, విధౌ - రాత్రీ
రుపేయాదితివిధివాక్యే, అశ్రుతమపి - ఫలంరాత్రిసత్రప్రతిష్ఠా—
రాత్రిసాత్రప్రతిష్ఠారూపంఫలమ్, సిద్ధ్యేదిత్యన్వయః, విధ్యేపకా
రకేఅనిష్టఫలేపి తాత్పర్యమస్తీతిజ్ఞాపనార్థం దృష్టాన్తాన్తరమాహ -
సిద్ధ్యేదితి — యద్వత్ - యథావా, నిషేధానుగుణమ్, తస్మాద్బ్రా
హ్మణాయనాపగురేత ఇత్యపగోరణనిషేధవిధ్యనుగుణమ్, బ్రాహ్మణా
నామవమతౌ - బ్రాహ్మణానాముపగోరణాఖ్యేవమతౌ క్రియమాణా
యామ్, యాతనా - యోపగురేతశతేనయాతయే' దితిశ్రుతిసిద్ధా

యాతనా, సిద్ధ్యేత్, తద్వత్, బ్రహ్మ అస్యధర్మా అపి — బ్రహ్మస్వరూపం బ్రహ్మణో గుణా విభూతయశ్చ, అస్య, విధివిహితోపాసనాయ – విధివాక్యవిహితోపాసనశేషభూతాః, సిద్ధాః - సిద్ధ్యన్తీత్యర్థః, అతః, కార్యవాక్యార్థవాదినాపి బ్రహ్మస్వరూపతద్గుణతద్విభూతీనామపలాపో నకర్తుం శక్యత ఇత్యాహ – నైషామితి — ఏషామ్ - బ్రహ్మస్వరూపతద్గుణతద్విభూతీనామ్, కార్యవాక్యార్థవాదే - కార్యస్య వాక్యార్థత్వవాదేపి, అపలాపోనశక్యోభవతీత్యన్వయః,

శ్రీ॥ గామానయేత్యాదిష్వపి వాక్యేషు న కార్యార్థే వ్యుత్పత్తిః భవదభిమతకార్యస్య దుర్నిరూపత్వాత్, కృతిభావభావి కృత్యుద్దేశ్యం హి భవతః కార్యమ్, కృత్యుద్దేశ్యత్వఞ్చ కృత్యా ప్రాప్తుమిష్టతమత్వమ్, ఇష్టతమఞ్చ సుఖం వర్తమానదుఃఖస్య తన్నివృత్తిర్వా, తత్రేష్టసుఖాదినా పురుషేణ స్వప్రయత్నాదృతే యదితదసిద్ధిః ప్రతీయేత తతః ప్రయత్నేచ్ఛుః ప్రవర్తతే పురుష ఇతి న క్వచిదపీచ్ఛావిషయస్య కృత్యధీనసిద్ధిత్వమన్తరేణ కృత్యుద్దేశ్యత్వన్నామ కిఞ్చిదుపలభ్యతే, ఇచ్ఛావిషయస్య ప్రేరకత్వఞ్చ ప్రయత్నాధీనసిద్ధిత్వమేవ, తత ఏవ ప్రవృత్తేః, నచ పురుషానుకూలత్వం కృత్యుద్దేశ్యత్వమ్, యతస్సుఖమేవ పురుషానుకూలమ్, నచ దుఃఖనివృత్తేః పురుషానుకూలత్వం, పురుషానుకూలం సుఖమ్, తత్ప్రతికూలం దుఃఖమితి హి సుఖదుఃఖయోస్స్వరూపవివేకః, దుఃఖస్య ప్రతికూలతయా తన్నివృత్తిరిష్టా భవతి, నానుకూలతయా, అనుకూలప్రతికూలాన్వయవిరహేణ స్వరూపేణావస్థితిర్హి దుఃఖనివృత్తిః, అతస్సుఖవ్యతిరిక్తస్య క్రియాదేరనుకూలత్వన్న సంభవతి, న సుఖార్థతయా తస్యాప్యనుకూలత్వమ్, దుఃఖాత్మకత్వాత్తస్య, సుఖార్థతయాపి తదుపాదానేచ్ఛామాత్రమేవ భవతి, నచ కృతేః ప్రతిశేషి

త్వం కృత్యుద్దేశ్యత్వమ్, భవత్పక్షే శేషిత్వస్యానిరూపణాత్, నచపరో ద్దేశప్రవృత్తికృతివ్యాప్యార్హత్వం శేషత్వమితి తత్ప్రతిసంబన్ధీ శేషీ త్యపగమ్యతే, తథాసతికృతేరశేషత్వేన తాంప్రతి తత్సాధ్యస్య శేషి త్వాభావాత్, నచ పరోద్దేశప్రవృత్త్యర్హతాయాశ్శేషత్వేన పర శ్శేషీ, ఉద్దేశ్యత్వస్యైవనిరూప్యమాణత్వాత్, పరిధానస్యాపిభృత్యో ద్దేశప్రవృత్త్యర్హత్వదర్శనాచ్చ, పరిధానస్తుభృత్యపోషణేపి స్వోద్దే శేనప్రవర్తతఇతిచేన్న, భృత్యోపిహి పరిధానపోషణే స్వోద్దేశేనై వప్రవర్తతే, కార్యస్వరూపస్యైవానిరూపణాత్ కార్యప్రతిసంబన్ధీ శేషః, తత్ప్రతిసంబన్ధీ శేషీత్యప్యసంగతమ్,

శ్లో॥ యుక్తాగామానయేత్యాదిషు నచవచనేషూక్త
కార్యార్థబోధవ్యుత్పత్తిర్నని రూపంభవతి భవ
దభిప్రేతకార్యంయతస్తత్ । కృత్యుద్దేశ్యంహికా
ర్యంసమగ్రేభవతాయత్తు తద్వ్యాఖ్యాభావీయంకృత్యు
ద్దేశ్యతాయాఃఖలుభవతికృతేఃకర్మతాకర్మతాసా॥
ప్రాప్తుంకృత్యేష్టతాయాఃపునరతిశయితా సౌఖ్యమ
త్యన్తమిష్టందుఃఖోపేతస్యతస్యక్షతిరపిచ తథానైవతే
కార్యమీదృక్ । పుంసాతత్రేష్టసౌఖ్యేనతుయదిచ
పునర్జ్ఞాయతేఽసిద్ధిరేషాతస్యస్వీయప్రియత్వాద్వృత
క్షితితు తతశ్చేష్టతేఽయంచికీర్షుః॥ ॥ ౨౦౫ ॥

తత్ కృత్యుద్దేశ్యతానక్వచిదపిచ నిజేష్టస్యకృత్యుత్థసి
ద్ధిత్వాదన్యాకాచానాలక్ష్యతఇహ నతదుద్దేశ్యతా
ప్రేరకత్వమ్ । ఇష్టస్యప్రేరకత్వంభవతిహియతనా
ధీనసిద్ధిత్వరూపం తస్మాదేవప్రవృత్తేర్నపురుష మనస
శ్చానుకూలత్వమేతత్ ॥ ॥ ॥

సౌఖ్యంహ్యస్యానుకూలన్న భవతిహి తథాదుఃఖహో
నిస్సుఖంస్యాత్ పుంసోత్యన్తానుకూలం ప్రతిభటవిభ
వందుఃఖముస్యేతిలోకే । సవైరేవానుభావ్యోభ
వతిహిసుఖదుఃఖ స్వరూపప్రకారోదుఃఖస్య ప్రాతి
కూల్యాద్భవతిజగతిసాతన్నివృత్తిస్త్వభీష్టా ॥ ॥

నోసాభీష్టానుకూల్యాద్భవతి విరహితాయానుకూల్యై
రనిష్టైశ్చపాదుఃఖతుతిసాన్యద్భవి సకలజనైయాస్వ
రూపేణవృత్తిః । సాతస్సౌఖ్యాతిరిక్తైసముచితమను
కూలత్వమేతత్క్రియాదౌ సౌఖ్యార్థత్వాచ్చ తస్మి
న్నభవతి తదిదంతస్యదుఃఖాత్మకత్వాత్ ॥ ॥

తస్యోపాదానఇచ్ఛాపరమిహభవతి స్వేష్టహేతోః
క్రియాదేశ్శేషిత్వన్నాకృతిం ప్రత్యపిభవతి తదుద్దే
శ్యతాకార్యనిష్ఠా । త్వత్పక్షేపునర్విరూపంఖలుతద
థపరోద్దేశ్యకోయఃప్రయత్న స్తద్వాప్త్యహార్త్వమే
తత్ప్రతినియతమిదం యన్నిరూప్యంసశేషీ ॥ ॥

ఇత్యేతన్నోసదేవంసతిభవతికృతేశ్శేషతానేతి నస్యా
త్తత్సాధ్యేషితాతాంప్రతి నచపరముద్దిశ్యజన్య
హార్తాతత్ । ఉద్దేశ్యత్వన్నిరూప్యంయుతఇహజగ
తిస్వామినోపిస్వభృత్యోద్దేశేనాలక్ష్యమాణాకృతిరితి
భవతుస్వామ్యయంభృత్యశేషః ॥ ॥ ॥

స్వామీస్వోద్దేశతోహిప్రయతతఇహ తద్భృత్యసం
పోషణేఽతస్తద్దోషోనేతిచేన్నాస్వఫలకయతసస్వామి

కృత్యాపిథ్రుత్యాః । కార్యంయస్మాన్నిరూప్యన్నహి
భవతి తత స్తస్యసంబన్ధితా తచ్ఛేషత్వంయన్నిరూప్య
స్తదిదమవగతం తత్తుశేషీతియుక్తమ్ ॥ ॥ ౭౧౧ ॥

అ॥ ప్రవర్తకవాక్యేపి సత్వాదభిమతసిద్ధిరిత్యాహ- యుక్తేతి-

టీ॥ గామానయేత్యాదిషు, వచనేషు - వాక్యేషు, ఉక్తకార్యార్థబోధవ్యుత్పత్తిః, నచయుక్తేత్యన్వయః, కుతఇత్యత్రాహ— దుర్నిరూపమితి - యతోభవదభిప్రేతకార్యస్య దుర్నిరూపంభవతి తతోనయుక్తేత్యధ్యాహారేణాన్వయః, కుతః కార్యందుర్నిరూపమ్, కృతిభావభావికృత్యుద్దేశ్యంహ్య స్తదభిమతంకార్యమిత్యాశఙ్క్య తత్ర ఉద్దేశ్యతాయాదుర్నిరూపత్వాత్ తద్ఘటితంకార్యందుర్నిరూపమిత్యాహ - కృత్యుద్దేశ్యమితి - భవతాకృత్యుద్దేశ్యంహి కార్యంప్రత్యపాది, యత్తు, తద్భావభావి - కృతిభావభావి, కృతిసత్తాధీనసత్తాకమ్; తథాచ కృతిభావభావి కృత్యుద్దేశ్యం కార్యమితిభవతాప్రత్యపాదీత్యర్థః. తత్ర కృత్యుద్దేశ్యతాయా దుర్నిరూపత్వమాహ— ఇయంకృత్యుద్దేశ్యతేతి - యాఖలుకృతేః కర్మతా, ఇయంకృత్యుద్దేశ్యతేత్యన్వయః, తావతాకాహానిరిత్యత్రాహ - కర్మతాసేతి-

యాకృత్యాప్రాప్తుమతిశయితా ఇష్టతా, సాకర్మతేత్యన్వయః, ఇయఞ్చకర్మతా 'కర్తురీప్సితతమంకర్మ' ఇతి పాణినినా నిరుక్తా అతోప్రాప్తా, తావతాపికాహానిరిత్యత్రాహ - సౌఖ్యమితి— అత్యన్తమిష్టంసౌఖ్యమ్, దుఃఖోపేతస్య - దుఃఖయుక్తస్య పురుషస్య తస్యక్షతిరపితథా — దుఃఖనివృత్తిరపి అత్యన్తమిష్టేత్యర్థః. ఇత్థఞ్చ కృతికర్మత్వంకార్యేక్రియాదిరూపే నాస్తీత్యాహ - నైవేత్థం— కార్యమ్ - త్వదభిమతంకార్యమ్, నైవస్యాత్ - కృత్యాప్రాప్యము

ష్టతమన్నభవతీత్యర్థః, తథాచకార్యత్వస్య కృతిభావభావికృత్యుద్దేశ్యత్వస్య క్రియాదికార్యసాధారణస్య అనతిప్రసక్తస్య దుర్నిరూపత్వాత్ తద్ఘటితం కార్యత్వం దుర్నిరూపమితి కార్యార్థబోధవ్యుత్పత్తిర్నయుక్తేతి భావః, కృతికర్మత్వన్నామ ప్రవర్తకత్వమిత్యత్రాహ పుంసేతి - తత్ర, ఇష్టసౌఖ్యేన - సుఖవిషయకేచ్ఛావతా, తస్య — సుఖస్య, స్వప్రయత్నాదృతే — స్వకీయప్రయత్నమన్తరా, ఏషా, అసిద్ధిః - అనుత్పత్తిః, జ్ఞాయతేయదిపునః - నిశ్చీయతేచేత్, అయం చికీర్షుః, ప్రయత్నేచ్ఛుః. చేష్టతే - యతతఇత్యర్థః.

తదపిఇష్టస్యస్వప్రయత్న సాధ్యత్వమేవేత్యాహ - తదితి - తత్ - తస్మాత్, క్వచిదపిచ - కుత్రాపిచ, నిజేష్టస్య - స్వకీయేచ్ఛావిషయస్య, కృత్యుత్థసిద్ధిత్వాత్ - కృత్యధీనత్వాత్, అన్యా - ఇతరా కృత్యుద్దేశ్యతా - నాలక్ష్యతే - నదృశ్యతఇత్యర్థః. ఇష్టతమస్యైవ రూపద్వయమస్తి, ఇచ్ఛావిషయత్వం ప్రేరకత్వఞ్చేతి - తత్రప్రేరకత్వంకృత్యుద్దేశ్యత్వమిత్యత్రాహ - నతదుద్దేశ్యతాప్రేరకత్వమితి - కృత్యుద్దేశ్యత్వంప్రేరకత్వరూపన్నభవతీత్యర్థః. కుతఇత్యత్రాహ - ఇష్టస్యేతి - ఇష్టస్య - ఇచ్ఛావిషయస్య, హి - యతః, ప్రేరకత్వమ్, యత్నాధీనసిద్ధిత్వరూపమ్ – కృత్యధీనసిద్ధిత్వంభతి, తత్రహేతుస్తస్మాదేవేతి - తస్మాదేవ - కృత్యధీనసిద్ధిత్వాజ్జ్ఞాతాదేవ - ప్రవృత్తేః — ప్రవృత్త్యుదయాదిత్యర్థః. తథాచ కృతిభావభావికృత్యుద్దేశ్యమితి కార్యలక్షణే కృతిభాభావిత్వాపేక్షయా అతిరిక్తంకృత్యుద్దేశ్యత్వం దుర్నిరూపమితిభావః, పురుషానుకూలత్వం కృత్యుద్దేశ్యత్వమిత్యత్రాహ - నపురుషమనసఇతి - ఏతత్ - కృత్యుద్దేశ్యత్వమ్, పురుషమనసాఽనుకూలత్వన్నేత్యన్వయః,

కుతఇత్యతఆహ - సౌఖ్యంహీతి - సావధారణోనిర్దేశః, అస్యపురుషస్య సౌఖ్యమేవహి అనుకూలమిత్యన్వయః, తథాచ సుఖాతిరిక్తక్రియాదౌ కృత్యుద్దేశ్యత్వాభావాత్ కార్యలక్షణావ్యాప్తిరితి భావః, సుఖమేవపురుషానుకూలమితినవాచ్యమ్, తతోఽవ్యతిరిక్తస్య దుఃఖనివృత్తేరప్యనుకూలత్వదర్శనాత్ ఇత్యతఆహ - నభవతి తథా దుఃఖహానిరితి - దుఃఖహానిఃతథానభవతీత్యన్వయః. దుఃఖనివృత్తిః పురుషానుకూలానభవతీత్యర్థః : ఏతదుపపాదయతి - సుఖంస్యాదితి- పుంసః - పురుషస్య, సుఖమత్యన్తానుకూలంస్యాత్ దుఃఖమ్, అస్య- సుఖస్య, ప్రతిభటవిభవమ్ - ప్రతికూలస్వభావమ్, ఇతిలోకే సుఖ దుఃఖస్వరూపప్రకారః - సుఖదుఃఖయోస్స్వభావః, సర్వైరేవాను భావ్యోభవతి - సర్వానుభవవిషయోభవతి, దుఃఖనివృత్తేస్స్వతో ఽనుకూలత్వాభావే తత్ర ఇచ్ఛాపుంసఃకథముపపద్యతఇత్యతఆహ దుఃఖస్యేతి - దుఃఖస్య, ప్రాతికూల్యాత్ ద్వేషవిషయత్వాత్, జగతి సా, తన్నివృత్తిః - అభీష్టాభవతి - ఇచ్ఛావిషయీభూతాభవతీ త్యర్థః.

నత్వానుకూల్యాద్దుఃఖనివృత్తేరభీష్టత్వమిత్యాహ - నోసాభీష్టేతి - సా - దుఃఖనివృత్తిః, ఆనుకూల్యాత్, నోఅభీష్టాభవతి— నేచ్ఛావిషయోభవతి, దుఃఖనివృత్తేరనుకూలత్వాభావ ముపపాదయతి - విరహితేతి - భువి. అనుకూలైరనిష్టైశ్చవిరహితా సకలజనైర్యాస్వరూపేణావృత్తిః - స్వరూపేణస్థితిః, ఏషా, దుఃఖక్షతిస్స్యాత్ - దుఃఖనివృత్తిస్స్యాత్, దుఃఖనివృత్తిరేవసుఖఞ్చేత్, దుఃఖనివృత్తౌసుఖనివృత్తిర్నస్యాత్ తదాసుషుప్తావపిసుఖానన్వయప్రసఙ్గః, సౌఖ్యాతిరిక్తేకుత్రాప్యనుకూలత్వాభావాత్ క్రియాదౌకార్యే అనుకూలత్వన్నసంభవతీత్యాహ - నాతఇతి - అతః - సౌఖ్యాతిరిక్తస్య కృ

త్వస్య అనుకూలత్వాభావాత్, సౌఖ్యేతర క్తక్రియాదౌ - సౌఖ్యే తర క్తక్రియా పూర్వాదౌ, అనుకూలత్వమిత్యసముచితమ్ - నయు క్తమిత్యర్థః. క్రియోపాదానముఖ్యానస్య దృష్టాన్తతయా, సౌఖ్య హేతుత్వాత్క్రియాదేరనుకూలత్వమిత్యత్ర తస్య దుఃఖాత్మకత్వా త్తన్న సంభవతీత్యాహ - సౌఖ్యార్థత్వాచ్చ సౌఖ్యార్థత్వాచ్చ - సౌఖ్యహేతుత్వాచ్చ, తదిదమనుకూలత్వం న భవతి - న సంభవతీత్య ర్థః. కుత ఇత్యత్రాహ - తస్య దుఃఖాత్మకత్వాదితి.

క్రియాదేరనుకూలత్వాభావే తత్రేచ్ఛా కథం స్యాదిత్యత్రా హ - తస్యోపాదాన ఇతి — స్వేష్టహేతోః - స్వాభీష్టహేతోః, ఇదం హేతుగర్భవిశేషణమ్, తస్య క్రియాదేః ఉపాదానే - కరణే, ఇచ్ఛా పరమ్ - ఇచ్ఛామాత్రమ్, భవతి - జాయత ఇత్యర్థః. ఇష్టసాధన తాజ్ఞానస్య ఇచ్ఛోత్పాదకత్వాత్ క్రియాదావిచ్ఛా భవతీతి భావః, కృతి శేషిత్వం కృత్యుద్దేశ్యత్వమితి పక్షం దూషయతి - శేషిత్వమితి - కృతిం ప్రతి శేషిత్వమపి కార్యనిష్ఠా, తదుద్దేశ్యతా - కృత్యుద్దేశ్యతా, నో భవతీత్యన్వయః, కుత ఇత్యత్రాహ - త్వత్పక్ష ఇతి - త్వత్పక్షే - తవ మతే, తత్ - శేషిత్వమ్, దుర్నిరూపం ఖలు - దుర్వచం ఖలు పరోద్దేశప్రవృత్తకృతివ్యాప్త్యర్హత్వం శేషత్వమితి పక్షమనూద్య దూషయతి - అథేతి - పరోద్దేశ్యకో యః ప్రయత్నః, పరోద్దేశ్యకా యా కృతిః, తద్వ్యాప్త్యర్హత్వమ్ - తత్సంబన్ధార్హత్వమ్, ఏతత్ శేషత్వమిత్యర్థః. తావతా శేషిత్వం కిమిత్యత్రాహ — ప్రతినియత మితి - ప్రతినియతమిదమ్ - ససంబన్ధికమిదం శేషత్వమ్, యన్నిరూ ప్యమ్ - యన్నిరూపితమ్, స శేషీత్యుచ్యత ఇత్యర్థః.

దూషయతి - ఇత్యేతన్నాసదితి - ఇతీదన్నసదిత్యర్థః, కుత ఇత్యత్రాహ - ఏవం సతీతి - ఏవం సతి - కృతివ్యాప్త్యర్హత్వస్య శేష

త్వరూపత్వేసతి. కృతేశ్శేషత్వన్న భవతీతి, తత్సాధ్య - కృతిసాధ్యే. తాంపరీతి - కృతింప్రతి, శేషితానస్యాత్ . నథ వేత్, కృతివ్యాప్రి హార్‌త్వస్య శేషితారూపత్వే కృతేః కృతివ్యాప్త్యర్హత్వాభావేన శేషత్వాభావాత్ తాంప్రతికృతిసాధ్యస్య శేషిత్వన్నస్యాదితిభావః, అథ పరోద్దేశ్యకోత్పత్త్యర్హత్వం శేషత్వమితిపక్షం దూషయతి - నచేతి - పరముద్దిశ్య, జన్యర్హతా - ఉత్పత్త్యర్హతా, తన్న - శేషత్వన్నేత్యర్థః. కుతఇత్యతాహ - ఉద్దేశ్యత్వమితి - యతః - యస్మాత్ ఇహ ఉద్దేశ్యత్వన్నిరూప్యమ్ - ఉద్దేశ్యత్వన్నిరూప్యతే, అత స్తన్నేత్యధ్యాహారేణాన్వయః, ఇహ ఉద్దేశ్యత్వస్యైవనిరూపణీయత్వాత్ తచ్ఛరీరే ఉద్దేశ్యత్వప్రవేశేన ఆత్మాశ్రయ ప్రసంగఇతిభావః, పరోద్దేశప్రవృత్తకృతివ్యాప్త్యర్హత్వమితి ప్రాగుక్తకల్పే దూషణాన్తరమాహ - జగతీతి - జగతిలోకే, స్వామినోపి - ప్రధానస్యాపి, స్వభృత్యోద్దేశేన - స్వభృత్యముద్దిశ్య, కృతిరాలక్ష్యమాణేతి - ప్రవృత్తిర్దృశ్యతఇతి, అయమ్, స్వామీ - ప్రధానః, భృత్యశేషోభవతీత్యన్వయః, - భృత్యపోషణోద్దేశ్యక ప్రవృత్త్యర్హత్వస్య ప్రధానే సద్భావాత్ ప్రధానస్య భృత్యశేషత్వంస్యాదితిభావః,

అథ స్వానుద్దేశ్యకపరోద్దేశ్యకప్రవృత్త్యర్హత్వం శేషత్వమ్ స్వకీయప్రయోజనేచ్ఛానధీనపరకీయ ప్రయోజనేచ్ఛాధీన ప్రవృత్త్యర్హత్వమితియావత్, భృత్యప్రయోజనేచ్ఛయాయతమానోపిప్రధానో భృత్యపోషణేనస్వస్యప్రయోజనంభవతీతి స్వప్రయోజనంజ్ఞాత్వైవ తదిచ్ఛయాయతతఇతి నాయందోషఇత్యాశఙ్క్యతే- స్వామీతి- ఇహ అస్మిన్ జగతి - స్వామీ - ప్రధానః, స్వోద్దేశతోహి - స్వకీయప్రయోజనముద్దిశ్యహి, తద్భృత్యసంపోషణే - స్వకీయభృత్యసంపోషణే ప్రయతతే - ప్రవర్తతే, అతః - ఉక్తహేతోః, తద్దోషోనేతిచేత్ -

పరిధానస్య భృత్యశేషత్వదోషో నేతి చేత్, ఏవం సతి భృత్యస్యాపి పరిధాన శేషత్వన్న స్యాదితి దోషమాహ - నేతి - స్వామికృత్యేఽపి - స్వామ్యుద్దేశ్యక సేవాదికృత్యేఽపి, భృత్యః - అస్వఫలకయత్నేన— స్వకీయఫలానుద్దేశ్యకప్రయత్నవాన్న, తథా చ భృత్యస్యాపి ద్రవ్యార్జనాదిరూపస్వకీయప్రయోజనోద్దేశేనైవ ప్రవృత్తిదర్శనాత్ స్వప్రయోజనేచ్ఛానధీన పరప్రయోజనేచ్ఛాధీన ప్రవృత్త్యర్హత్వరూప శేషత్వం తస్యాపి న స్యాదితి భావః, అథ కార్యసంబన్ధితా శేషత్వమ్ తద్యన్నిరూపితమ్, తచ్ఛేషీతి పక్షం కార్యస్యైవ ఇదానీన్నిరూపణీయత్వాదాత్మాశ్రయప్రసఙ్గేన దూషయతి- కార్యమితి - యస్మాత్ - యతః కార్యమ్- నిరూప్యమ్- నిరూప్యతే తతః. తతో హేతోః, తస్య సంబన్ధితా - కార్యసంబన్ధితా, తత్ శేషత్వమ్, తదిదమ్ - శేషత్వమిదమ్, యన్నిరూప్యమవగతమ్ - యన్నిరూపితం ప్రతీతమ్, తత్, శేషీతి తు న యుక్తమిత్యన్వయః,

శ్రీ॥ నాపి కృతిప్రయోజనత్వం కృత్యుద్దేశ్యత్వమ్, పురుషస్య కృత్యారమ్భప్రయోజనమేవ హి కృతిప్రయోజనమ్, స చేచ్ఛావిషయః, తస్మాదిష్టత్వాతిరేకికృత్యుద్దేశ్యత్వానిరూపణాత్ కృతిసాధ్యతా కృతిప్రధానత్వరూపం కార్యం దుర్నిరూపమేవ,

శ్లో॥ న కృత్యుద్దేశ్యత్వమేతన్న చ కృతిఫలతా యస్తు పుం
సః ప్రయత్నారమ్భస్యార్థస్తదేతద్భవతి కృతిఫ
లం స్యాదిదమిష్టత్వమేవ । తత్కృత్యుద్దేశ్యతా నో య
త ఇహ సువచా స్వేష్టతాతో విభిన్నా కార్యత్వం దుర్వ
చం న స్యాద్భవతి హి కృతిసాధ్యప్రధానత్వరూపమ్ ॥ ॥

అ॥ అథ కృతిప్రయోజనత్వం కృత్యుద్దేశ్యత్వమితి పక్షం దూషయతి - కృత్యుద్దేశ్యత్వమితి—

టీ॥ ఏతత్ కృత్యుద్దేశ్యత్వమ్ - కృతిఫలతా - కృతిప్రయోజనతా, న - నభవతీత్యర్థః. నహి కృతిర్నామ చేతయమానా కాచిత్ ప్రయోజనవతీ, తస్మాత్ కృతిప్రయోజనస్యాపి కృతిమత్పురుష ప్రయోజనమిత్యాహ - యస్తుపుంస ఇతి - పుంసః ప్రియత్వాదభ్యస్య యోఽర్థః, తదేతత్ కృతేః ఫలం భవతీత్యన్వయః, తావతా కా క్షతిరిత్యత్రాహ - స్యాదిదమితి - ఇదమిష్టమేవ స్యాదిత్యన్వయః, ఇచ్ఛావిషయత్వమేవ కృతిఫలత్వం పర్యవసన్నమితి పందత్తోత్తరమేవేతి భావః, ఉక్తరీత్యా కృత్యుద్దేశ్యతాయాః పురుషేచ్ఛావిషయతాతిరిక్తాయా దుర్వచత్వాత్ కృతిభావభావికృత్యుద్దేశ్యం కార్యమితి నిర్వచనన్న యుజ్యత ఇత్యాహ - తదితి - యతః - యస్మాత్, ఇహ, స్వేష్టతాతోవిభిన్నా స్వకీయేచ్ఛావిషయతాతోఽతిరిక్తా, కృత్యుద్దేశ్యతా నోనువచా - దుర్వచా, తత్ - తస్మాత్, కృతిసాధ్యప్రధానత్వరూపమ్ - కార్యత్వం దుర్వచం భవతీత్యన్వయః,

శ్రీ॥ నియోగస్యాపి సాక్షాదిష్టవిషయభూతసుఖదుఃఖనివృత్తిభ్యామన్యత్వాత్తత్సాధనతయైవేష్టత్వమ్, కృతిసాధ్యత్వేచ్ఛ, అత ఏవహి తస్య క్రియాతిరిక్తతా, అన్యథా క్రియైవ కార్యం స్యాత్, స్వర్గకామపదసమభివ్యాహారానుసన్త్యేన లిఙాదివాచ్యం కార్యం స్వర్గసాధనమేవేతి క్షణభఙ్గికర్మాతిరిక్తస్థిరం స్వర్గసాధనమపూర్వమేవ కార్యమితి స్వర్గసాధనత్వోల్లేఖనస్య పూర్వవ్యుత్పత్తిః, అతః ప్రథమమనన్యార్థతయా ప్రతిపన్నస్య కార్యస్య అనన్యార్థత్వనిర్వాహాయ అపూర్వమేవ పశ్చాత్ స్వర్గసాధనం భవతీత్యుపహాస్యమ్। స్వర్గకామపదాన్వితకార్యాభిధాయిపదేన ప్రథమమప్యనన్యార్థతానభిధానాత్. సుఖదుఃఖనివృత్తితత్సాధనేభ్యోఽన్యస్య అనన్యార్థస్య కృతిసాధ్యతా ప్రతీత్యనుపపత్తేశ్చ.

ఇష్టత్వం యత్నసాధ్యత్వమపి ఖలు నియోగస్య సౌఖ్యే చ
దుఃఖధ్వంసే చాపీహ హేతుత్వ కృతమిదమతో౽న్యస్య
సాక్షాదభీష్టే । తస్యాన్యత్వం క్రియాతో భవతి హి
తత ఏవాన్యథా చేత్ క్రియైవ స్యాత్ కార్యం స్వర్గకా
మాదికపదసమభివ్యాహృతేరానుగుణ్యాత్ ॥ ॥

కార్యం వాచ్యం లిఙాదేః కరణమిహ యత స్స్వర్గసి
ద్ధౌ క్షణధ్వంస్యతత్కర్మాతిరేకి స్థిరమభిలషితస్వ
ర్గదాపూర్వమేవ । కార్యం స్యాదిత్యపూర్వే భ
వతి నియమత స్స్వర్గహేతుత్వబుద్ధ్యా సార్థం ప్రవృ
త్తిరేషా న భవతి హి తతః పూర్వమస్య ప్రతీతిః ॥ ॥

తస్మాత్ కార్యం ప్రతీతం ప్రథమమిదమనన్యార్థభావే
న పశ్చాత్తన్నిఘ్నార్థం హ్యపూర్వం భవతి మతమి
దం స్వర్గదాయీతి హాస్యమ్ । ప్రాక్చాపి స్వర్గకా
మాదికపదసమభివ్యాహృతాత్ కార్యవాచశ్శబ్దా
దస్మాల్లిఙాదేర్న ఖలు భవతి వై ధీరనన్యార్థభావాత్ ॥

కిఞ్చానన్యార్థమన్య న్న భవవతి హి సుఖాద్దుఃఖహానే
స్తయోర్యార్థహేతూ తాభ్యామిచ్ఛాసాధ్యం కృతిత ఇతి
న సన్నుక్త ఏష ప్రకారః । ॥ ॥

అ॥ ఏవం తృతీయాకారరూపం ప్రయోజనత్వం దూషితమ్, అథ స్వత ఇష్టత్వరూపం ప్రయోజనత్వం తత్ప్రయుక్తకృతిసాధ్యత్వఞ్చ దూషయతి - ఇష్టత్వమితి—

టీ॥ సాక్షాదభీష్టే - స్వత ఇచ్ఛావిషయే, ఇహ సౌఖ్యే దుఃఖధ్వంసే చాపి, హేతుత్వకృతమ్ - జనకత్వనిబన్ధనమ్, నియోగస్య,

ఇష్టత్వమ్, యత్నసాధ్యత్వమపి - కృతిసాధ్యత్వమపి, తత ఏవ. తస్య - నియోగస్య, క్రియాతోఽన్యత్వమ్, అన్యథా చేత్ క్రియైవ కార్యం స్యాదితి యోజనా, స్వత ఇష్టత్వప్రయుక్తకృతిసాధ్యత్వఞ్చ సుఖదుఃఖనివృత్త్యోరేవ. తస్మాత్ స్వత ఇష్టత్వతత్ప్రయుక్తకృతిసాధ్యత్వే తత్సాధనతయేష్టస్య నియోగస్య నసిధ్యతీతి భావః, నియోగస్య సాధనత్వేన సిద్ధ్యఙ్గీకారే ధాత్వర్థ ఏవ కార్యం స్యాదిత్యన్యథా చేతి గ్రన్థస్య భావః; ఏతద్వివృణోతి - స్వర్గకామేతి - స్వర్గకామాదికపదసమభివ్యాహారానుగుణ్యాత్ - స్వర్గకామాదికపదసమభివ్యాహారానుగుణ్యేన స యతః, స్వర్గసిద్ధ్యాకరణమ్ - స్వర్గోత్పత్త్యాకారణమ్, లిఙాదివాచ్యమ్, తత ఇత్యధ్యాహారః, తతః, క్షణధ్వంసి తత్కర్మాతిరేకి- క్షణికయాగాదిక్రియాతిరిక్తమ్, స్థిరమ్ - స్వర్గపర్యన్తస్థాయి, అభిలషితస్వర్గదాపూర్వమేవ - అభీష్టస్వర్గసాధనభూతాపూర్వమేవ, కార్యం స్యాదితి - కార్యం భవేదితి, నియమతః స్వర్గహేతుత్వబుద్ధ్యర్థమ్ - స్వర్గహేతుత్వబుద్ధ్యర్థమేవ, ఏషా అపూర్వవ్యుత్పత్తిః, తతః పూర్వమ్ - స్వర్గసాధనత్వబుద్ధేః పూర్వమ్, అస్య - అపూర్వస్య, ప్రతీతిర్న భవతీతి యోజనా,

అనేన ఫలితాం పరప్రోక్తప్రక్రియానుపపత్తిం ప్రతిపాదయతి - తస్మాదితి - తస్మాత్ - స్వర్గకామపదాన్వయాత్ పూర్వం ధాత్వర్థమాత్రస్యైవ కార్యతాప్రతీతేస్తదన్వయే తత్సాధనతయైవ ప్రతిపత్తేశ్చ, ఇదం కార్యమపూర్వమ్ - ప్రథమమనన్యార్థభావేన ప్రతీతమ్, పశ్చాత్, తమ్ - అనన్యార్థభావమ్, నిర్వోఢుమ్, స్వర్గదాయి భవతీతి దుష్కరం హాస్యమిత్యన్వయః. అయమర్థః, యథా స్వప్రధానస్య సర్వహానాయ అనుజీవినామభిమతం ప్రభుః

ప్రదదాతి. తద్వదపూర్వమపిస్వయంప్రధానతయా ప్రతిపన్నం స్వప్రధానస్య నిర్వహణాయ స్వంసాధయతః పురుషస్యస్వర్గం దదాతీతి యథాపఞ్చికాయామ్. ఆత్మసిద్ధ్యనుకూలస్యనియోజ్యస్యప్రసిద్ధయే కుర్వత్స్వర్గాకమపి ప్రధానం కార్యమేవనః, ఇతి - తస్మాదిత్యుక్తమర్థం వివృణోతి— ప్రాక్చేతి ప్రాక్చాపి - ప్రథమమపి, స్వర్గకామాదికపదసమభివ్యాహృతాత్ - స్వర్గకామాదిపదార్థాన్వితార్థబోధకాత్, అస్మాత్, కార్యవాచః - కార్యవాచకాత్. లిఙాదేః శ్శబ్దాత్ — అనన్యార్థభావాత్, అనన్యార్థభావేన, అస్యర్థీనర్భవతిఖలు - నభవతిహీత్యర్థః, స్వర్గకామపదాన్వితలిఙాదినా స్వర్గసాధనతయైవ అపూర్వాభిధానాత్ ప్రథమమనన్యార్థతయా అపూర్వంప్రతిపన్నమితి వక్తున్నయుక్తమితిభావః,

ప్రవృత్తివేళాయామపూర్వస్య సాధనతయా వ్యుత్పత్తిః, అభిధానవేళాయాన్తు అనన్యార్థం స్థాయికార్యమిత్యేవప్రతీయతే ఇతిశఙ్కాయామపూర్వవ్యుత్పత్తిమతోఽపి పురుషస్య ఏకపదశ్రవణవేళాయామనన్యార్థత్వ ప్రతీత్యనుపపత్తిమాహ - కిఞ్చేతి— సుఖాద్దుఃఖహానేరన్యత్, తయోర్యౌ హేతూ, తాభ్యాఞ్చాన్యత్ అనన్యార్థమ్, కృతితస్సాధ్యమ్ — కృతిసాధ్యమ్, నేతి - నాస్తీతి, ఉక్తఏషప్రకారః, నసన్నితియోజనా, సుఖందుఃఖనివృత్తిస్తత్సాధనంవాత్రీణ్యేవ కృతిసాధ్యాని, తస్మాదేతేష్వన్యతమేన కృతిసాధ్యేన భవితవ్యమ్, తత్రసుఖత్వదుఃఖనివృత్తిత్వాయోగాత్ తత్సాధనతయైవకృతిసాధ్యత్వమఙ్గీకర్తవ్యమితిభావః,

(శ్రీ ॥ అపిచ కిమిదన్నియోగస్య ప్రయోజనత్వమ్, సుఖవన్నియోగస్యాప్యనుకూలత్వమేవేతిచేత్ కిన్నియోగస్సుఖమ్, సుఖమేవహ్యనుకూలమ్, సుఖవిశేషవన్నియోగాపరపర్యాయం విలక్షణంసు

ఖాన్తరమితిచేత్, కిన్తత్రప్రమాణమితివక్తవ్యమ్, స్వానుభవశ్చేన్న విషయవిశేషానుభవసుఖవన్నియోగానుభవసుఖమిదమితి భవతాపినానుభూయతే, శాస్త్రేణ నియోగస్య పురుషార్థతయా ప్రతిపాదనాత్ పశ్చాత్తు భోక్ష్యత ఇతిచేత్ కిన్తన్నియోగస్య పురుషార్థత్వ నాది శాస్త్రమ్, న తావల్లౌకికం వాక్యమ్, తస్య దుఃఖాన్తకక్రియావిషయత్వాత్, తేనసుఖాదిసాధనతయైవ కృతిసాధ్యతామాత్రప్రతిపాదనాత్, నాపివైదికమ్, తేనాపి స్వర్గాదిసాధనతయైవ కార్యస్యప్రతిపాదనాత్, నాపినిత్యనైమిత్తికశాస్త్రమ్, తస్యాపితదభిధాయిత్వం స్వర్గకామవాక్యస్థ పూర్వప్రవృత్త్యుత్పత్తిపూర్వకమితిఉక్తత్వాత్ తేనాపి సుఖాదిసాధనకార్యాభిధానమవర్జనీయమ్, నియతైహికఫలస్యకర్మణోనుష్ఠితస్యఫలత్వేన తదానీమనుభూయమానాన్నాద్యభోగతాదివ్యతిరేకేణ నియోగరూపసుఖానుభవానుపలబ్ధేః నియోగస్సుఖమిత్యత్ర నకిఞ్చనప్రమాణముపలభామహే, అర్థవాదాదిష్వపి స్వర్గాదిసుఖప్రకారకీర్తనవన్నియోగరూపసుఖ ప్రకారకీర్తనం భవతాపి నదృష్టచరమ్,

శ్లో॥ కిఞ్చప్రాక్తం ఫలత్వం కిము సమితినియోగేతు
నిర్వాచ్యమేతన్నైవ వేదస్త్వనుకూలత్వంసుఖవదభిను
తం కిన్నియోగస్సుఖన్నో । యదిత్వత్తత్సుఖత్వమన్య
ద్విషయవిశేషమితిస్యాన్నియోగాపరాఖ్యం బ్రూషే సా
ఖ్యప్రభేదంపరమివ కిముహైనత్తత్సుఖత్వేప్రమాణమ్ ॥

నోమానంస్వానుభూతిర్విషయసుఖ విశేషానుభూ
తిమార్గ [illegible] నైవంసో యన్నియోగస్సుఖమితి భవ
[illegible] । శాస్త్రే [illegible] నియోగ

కథయతి పురుషార్థత్వమిత్యస్యభాగః పశ్చాద్వ్యాపి
తి చేత్ కింతదిహానవద్యయోగస్య తద్వ్యాచిశాస్త్రిమ్ ॥

వాక్యన్నో లౌకికస్తత్కథయతిహి యతః కర్మదుః
ఖాత్మకస్తత్తస్మాత్ సౌఖ్యాదపహేతుత్వత ఇహ కృతి
సాధ్యత్వమాత్రప్రతీతేః । నోహానం వైదికం వై భ
వతిఖలు తతోఽప్యత్రికార్యే ప్రతీతౌ స్వర్గాదేహో
తం తై వేద్యేపిచనపచ నన్నిత్యనైమిత్తికానామ్ ॥ ॥

తద్వ్యాచిత్వస్తుతస్యాపిచ భవతియతస్స్వర్గకామాది
వాక్యేపూర్వవ్యక్తిత్రిపూర్వం లిఙ ఇతిసుఖహేతు
స్వనస్యాహకార్యమ్ । నాన్యోగాదితోఽన్యత్
ఫలమిహాతు నియోగాఖ్యసౌఖ్యం ప్రతీతన్న య
త్యేనైహికార్థావహా విరచితసత్కర్మణో వైత్వ
యాంపి ॥ ॥ ॥

తస్మాన్నానన్నియోగస్సుఖమితి నివయోఃాత్రి కిఞ్చిత్ప్రత్రి
తీతస్సప్రోక్తశ్చార్థవాదేష్వపిభవతి నియోగాఖ్య
సౌఖ్యప్రకారః । యద్వత్స్వర్గప్రకారస్తదిహ
కృతిఫలత్వం పునర్నచ స్యాత్ కృత్యుద్దేశ్యత్వ
రూపంభవతియదుదితం కార్యతాలక్షణే స్మిన్ ॥౭-౨౦౪॥

అ॥ పూర్వత్ర కేవలాకారరూపం ప్రయోజనత్వన్నిరస్తమ్
అథ స్వత ఇష్టత్వరూపం ప్రయోజనత్వఞ్చ సుఖదుఃఖనివృత్తిభ్యామ
న్యత్రాన్నిరస్తన్నియోగస్య, ఇదానీంస్వత ఇష్టత్వసిద్ధయే అనన్యా
ర్థత్వప్రసిద్ధిశ్చ సంభావనీయం సుఖరూపప్రయోజనత్వమ్ యోఽపి
య్యేతిముపక్రమతే - కిఞ్చేతి—

టీ॥ అతో నియోగ ఇహోక్తం ఫలత్వమేతత్ కిమిదమితి నిర్వాచ్యమితి యోజనా, సుఖవదానుకూల్యమిత్యాశఙ్క్య ప్రత్యాహ - నైవేతి - ఇదన్తు సుఖవన్నైవానుకూల్యమ్ - సుఖ ఇవ నానుకూల్యరూపమిత్యర్థః. అనుకూలత్వం సుఖేతరస్య అనుపపన్నమ్మన్యమానః పృచ్ఛతి - అభిమతమితి - నియోగస్తర్హి కింసుఖమభిమతమితి యోజనా, తవ కిన్నియోగస్య సుఖత్వమభిమతమిత్యర్థః. పునశ్శఙ్క్యతే - యదీతి - పరం సౌఖ్యప్రభేదమివ - ఇతరం సౌఖ్యవిశేషమివ, నియోగాపరాఖ్యమ్ - నియోగాపరనామధేయమ్, ఇతరస్మాత్ - స్వర్గాదిసౌఖ్యాత్, విసదృశమ్ - విలక్షణమ్, అన్యత్ సౌఖ్యమ్, బ్రూషే యది - బ్రూషే చేదిత్యర్థః. యథా గ్రామసుఖాద్విలక్షణం స్వర్గాదిసుఖం సంభావ్యతే, తథా తతోఽపి విలక్షణన్నియోగాఖ్యం సుఖాన్తరమిత్యర్థః. తత్ర ప్రమాణాభావం వక్తుమాహ - కిమితి - ఇహైతత్సుఖత్వే - అస్మిన్నియోగసుఖత్వే, కిం ప్రమాణమితి యోజనా,

చన్దనాదిసుఖం హి స్వానుభవసిద్ధమ్, అతః స్వానుభవో లౌకికవాక్యం వేదే చ కామ్యవిధివాక్యమ్ నిత్యనైమిత్తికవాక్యమర్థవాదాశ్చ యథాకర్మనియోగస్య సుఖతాం ప్రతి ప్రమాణాని న భవన్తీత్యుచ్యతే - నోపమానమిత్యాదినా - స్వానుభూతిర్నోపమానమిత్యన్వయః, స్వానుభవో న ప్రమాణమిత్యర్థః, కుత ఇత్యత్రాహ — విషయసుఖవిశేషేతి - ఇహ - అస్మిన్ లోకే, విషయసుఖవిశేషానుభూతిః - చన్దనాదివిషయసుఖవిశేషానుభవః, యథావాదృష్టా యథావాదృష్టః, ఏవం సోఽయన్నియోగస్సుఖమితి భవతాప్యనుభూతిర్న దృష్టేత్యన్వయః, శాస్త్రేణ నియోగస్య పురుషార్థత్వప్రతిపాదనాత్తస్య భోగస్స్వర్గాదివత్ పశ్చాద్భవితీతి శఙ్క్యతే - శాస్త్రేష్వితి - అస్మిన్నియోగశాస్త్రం పురుషార్థత్వం కథయతీతి తస్య - నియో

గస్య, భోగః, అనుభావః. పశ్చాత్ - ఏతద్దేహావసానే, భావీతి చేత్
భవిష్యతీతి చేదిత్యర్థః నియోగస్య, పురుషార్థత్వవాచిశాస్త్రమే
వనాస్తీతి పరిహరతి - కిమితి - ఇహ - నియోగస్య, తద్వాచిశాస్త్రమ్,
పురుషార్థత్వవాచిశాస్త్రమ్, తత్ కిమ్, వద, కిమితి క్షేపే, తథావిధ
శాస్త్రమేవనాస్తీత్యర్థః,

లౌకికం వాక్యం ప్రమాణమిత్యాశఙ్క్య పరిహరతి - వాక్య
మితి - లౌకికం వాక్యమ్, స్వర్గకామేన యాగాదికం కర్తవ్యమిత్యా
దికం వైదికపురుషోక్తవాక్యమ్, తత్సుఖత్వే నోమానమిత్యనుషఙ్గే
ణాన్వయః, నియోగసుఖత్వే న ప్రమాణమిత్యర్థః, కుత ఇత్యత్రా
హ - తదితి - యతః - యస్మాత్, తత్ - తద్వాక్యమ్, దుఃఖాత్మకమ్
కర్మ - యాగాదిరూపం కర్మ, కథయతి - ప్రతిపాదయతి, తతో లౌ
కికం వాక్యం నో మానమిత్యధ్యాహారేణ పూర్వేణాన్వయః, ననుతస్య
వాక్యస్య వేదవాక్యవన్నియోగప్రతిపాదకత్వమ్, నియోగేసుఖరూప
త్వప్రతిపాదకత్వఞ్చ అస్త్విత్యాశఙ్క్యాహ - తస్మాదితి - తస్మాత్ —
నిరుక్తలౌకికవాక్యాత్, సౌఖ్యాదిహేతుత్వతః - స్వర్గసుఖాదిహే
తుత్వపురస్కారేణ, ఇహ యాగరూపే కర్మణి, కృతిసాధ్యత్వమాత్ర
ప్రతీతేః - కృతిసాధ్యత్వమాత్రస్యైవ ప్రతీయమానత్వాత్, స్వర్గ
కామశబ్దేన స్వర్గసాధనత్వస్య కర్తవ్యశబ్దేన కృతిసాధ్యత్వమాత్ర
స్య ప్రతీయమానత్వాదిత్యర్థః. మాత్రశబ్దేన నియోగస్య తత్ర
సుఖత్వస్య చ వ్యవచ్ఛేదః, అథ వైదికం వాక్యం జ్యోతిష్టో
మేన స్వర్గకామో యజేతే త్యాదికం తత్ర ప్రమాణం భవిష్యతీత్యా
శఙ్క్యాహ - నో మానమితి - వైదికం వాక్యం నో మానమితి వాక్య
మిత్యస్యానుషఙ్గేణాన్వయః, వైదికం వాక్యం నియోగస్య పురుషార్థ

త్వే నప్రమాణమిత్యర్థః, కుతఇత్యత్రపరోక్తప్రక్రియామభ్యుపగమ్యాపి పరిహరతి - భవతీతి - తత్రాపి - జ్యోతిష్టోమేనస్వర్గకామోయజేతేత్యాదివైదికవాక్యాదపి, అత్ర కార్యే - లిఙర్థతయా పరాభ్యుపగతే యాగవిషయకకార్యే అపూర్వే, స్వర్గాదేహేతుత్వైవ ప్రతీతిర్భవతీత్యన్వయః, స్వర్గకామాదిపదసమభివ్యాహారేణ స్వర్గాదిసాధనత్వేనప్రతీతిర్భవతీత్యర్థః. ఏవంకార్యేసుఖరూపత్వస్యనచ్ఛేదః, అథ నిత్యనైమిత్తికకర్మవిధాయకవాక్యం తత్రప్రమాణంభవిష్యతీత్యాశఙ్క్యాహ - అపిచేతి. నిత్యనైమిత్తికానామ్ - నిత్యనైమిత్తికకర్మణామ్, వచనమపిచ - విధాయకంవాక్యమపి, నోమానమిత్యనుషఙ్గేణాన్వయః,

కుతఇత్యత్రాహ - తద్వాచిత్వమితి - తస్యాపిచ - నిత్యనైమిత్తికవిధాయకవాక్యస్యాపిచ, యతః - యస్మాత్, తద్వాచిత్వమ్- అపూర్వబోధకత్వమ్, స్వర్గకామాదివాక్యే - స్వర్గకామోయజేతేతి కామ్యవిధివాక్యే, లిఙః - లిఙ్ప్రత్యయస్య, అపూర్వవ్యుత్పత్తిపూర్వమ్ - అపూర్వవ్యుత్పత్తిపూర్వకమ్, ఇతి - ఇత్యతోహేతోః, తదపి - నిత్యనైమిత్తికవిధాయకవాక్యమపి, కార్యమ్- విధిప్రత్యయార్థమపూర్వమ్, సుఖహేతుమాహ-సుఖహేతుమేవాబ్రవీత్, నతు సుఖరూపమిత్యర్థః, అయంభావః, నిత్యనైమిత్తికకర్మవిధాయకం యద్వాక్యమ్- అహరహస్సంధ్యాముపాసీతయావజ్జీవమగ్నిహోత్రం జుహుయాదిత్యాదికం తత్ విధిప్రత్యయేనకార్యమపూర్వంప్రతిపాద్యత్తస్సుఖరూపత్వంప్రతిపాదయతీతిహివక్తవ్యమ్, అపూర్వబోధశ్చఅపూర్వవ్యుత్పత్తిపూర్వకః, సాచవ్యుత్పత్తిఃస్వర్గకామోయజేతేత్యాదివాక్యస్థవిధిప్రత్యయేఅవగతా, తత్రచఅపూర్వేస్వర్గసాధనత్వప్రతీతిరపితాదృశవ్యుత్పత్తిసహచారిణీతిఅత్రాపినిత్యనైమిత్తికవా

క్యే విధిప్రత్యయార్థః పూర్వప్రతీతిః స్వర్గాదిరీత్యా సుఖసాధనత్వప్ర
కారేణైవ భవిష్యతి, నతు సుఖరూపత్వప్రకారేణేతి - అథ నియో
గైహికఫలకామ్యకర్మవిధాయక వాక్యాని తత్ర ప్రమాణాని భవి
ష్యన్తీత్యాశఙ్క్య యోగ్యానుపలబ్ధ్యా పరిహరతి - నేతి - నైయత్యే
నైహికార్థావహా విరచిత సత్కర్మణః - నియమేనైహికప్రయోజ
నరూపాన్నారోగ్యాది సాధనతయానుష్ఠిత వైదికకర్మణః, ఫలమ్,
ఇహ - అస్మింల్లోకే, అన్నారోగాదితోన్యత్ - అన్నారోగ్యాదిభి
న్నమ్ నియోగాఖ్యసౌఖ్యం త్వయాపిన ప్రతీతమిత్యన్వయః,

తస్మాన్నియోగస్సుఖమితి విషయే న కిఞ్చిదపి ప్రమాణమస్తీతి
నిగమయతి - తస్మాదితి - తస్మాత్ — నిరుక్తప్రమాణేష్వేకస్యాపిని
యోగస్యసుఖరూపత్వ సాధకత్వాభావాత్, అత్ర - నియోగస్యసు
ఖరూపత్వవిషయే, కిఞ్చన్మానమ్ - కిఞ్చిదపి ప్రమాణమ్, న ప్రతీతమ్—
న ప్రతీయత ఇత్యర్థః. అథ అర్థవాదస్తత్ర ప్రమాణం భవిష్య
తీత్యాశఙ్క్యాహ - న ప్రోక్త ఇతి . అర్థవాదేష్వపి - అర్థవాదవా
క్యేష్వపి, యద్వత్ - యథా వా, స్వర్గప్రకారః - స్వర్గసౌఖ్యప్ర
కారః, ప్రోక్త ఇత్యస్య అనుషఙ్గః, ప్రోక్తః - యస్మిన్నోష్ణం న శీతమి
త్యాదినా ప్రతిపాదితః, తథా నియోగాఖ్యసౌఖ్యప్రకారో న ప్రోక్త ఇతి
తథేత్యస్యాధ్యాహారేణాన్వయః, ప్రాక్ప్రతిజ్ఞాతాం కృతిప్రయోజనత్వ
స్య దుర్నిరూపతాం నిగమయతి - తదితి - తత్ - తస్మాత్, ఇహ—
అస్మిన్నియోగే తత్, కృతిఫలత్వమ్ - కృతిప్రయోజనత్వమ్, దుర్వ
చమ్ - దుర్నిరూపమిత్యర్థః. అస్మిన్ కార్యతాలక్షణే - కృతిభావ
భావికృత్యుద్దేశ్యం కార్యమితి ప్రోక్తకార్యతాలక్షణే, కృత్యుద్దేశ్యత్వ
రూపం యదుదితమ్ - కృత్యుద్దేశ్యత్వరూపతయా యత్ప్రతిపాదితమ్
తదితిపూర్వేణాన్వయః,

శ్రీ॥ అతో విధివాక్యేష్వపి ధాత్వర్థస్య కర్తవ్యవ్యాపారసాధ్యతామాత్రం శబ్దానుశాసనసిద్ధమేవ లిఙాదేర్వాచ్యమిత్యధ్యవసీయతే, ధాత్వర్థస్య చ యాగాదేరగ్న్యాదిదేవతాన్తర్యామిపరమపురుషారాధనరూపతా సమారాధితాత్ పరమపురుషాత్ ఫలసిద్ధిశ్చేతి ఫలమత ఉపపత్తేరిత్యత్ర ప్రతిపాదయిష్యతే, అతో వేదాన్తాః పరినిష్పన్నం పరం బ్రహ్మ బోధయన్తీతి బ్రహ్మోపాసనఫలానన్త్యం స్థిరత్వఞ్చ సిద్ధమ్, చాతుర్మాస్యాదికర్మస్వపి కేవలస్య కర్మణః క్షయిఫలత్వోపదేశాదక్షయ్యఫలశ్రవణం వాయుశ్చాన్తరిక్షఞ్చైతదమృతమిత్యాదివదాపేక్షికమన్తవ్యమ్, అతః కేవలానాం కర్మణామల్పాస్థిరఫలత్వాత్ బ్రహ్మజ్ఞానస్య చ అనన్తస్థిరఫలత్వాత్తన్నిర్ణయఫలో బ్రహ్మవిచారారమ్భో యుక్త ఇతి స్థితమ్,

* ఇతి భాష్యే జిజ్ఞాసాధికరణమ్ *

———(*)———

శ్లో॥ తద్ధాత్వర్థే లిఙాదేర్విధిరితి చ కృతే స్వార్థ్యతై
నేహ వాచ్యా సిద్ధా శబ్దానుశాస్త్యా న పునరితరదిత్యర్థ
ఏషోఽవసేయః । ధాత్వర్థో యస్తు యాగాదిరపి
భగవతః పూజనం యోఽన్తరాత్మా హ్యగ్న్యాదేస్తస్య
తస్మాత్ ఫలమత ఫలమిత్యత్రైవ వక్ష్యతేఽగ్రే ॥ ॥

నిష్పన్నం బ్రహ్మ తస్మాన్నిగమశిఖరవాక్ ప్రబ్రవీతీతి సి
ద్ధన్నిత్యానన్తత్వమేతద్విషయక విహితోపాసనా
యాః ఫలస్య । చాతుర్మాస్యాదియాజిష్వపి సుకృ
తఫలస్యాక్షయత్వ ప్రవాదో నాశిత్వోక్త్యా ఫలస్య
శ్రుతిషు బహుశః కర్మణాం కేవలానామ్ ॥ ॥

వాయుశ్చేత్యాదివాక్యైశ్శివపవనఖయోస్సామ్య చ్చిర
స్థాయితాథో దుర్వారో వై విరోధో భవతి ఖలు న
చేచ్ఛ్రుతివాక్యైః పురోక్తైః । అల్పత్వాదస్థిరత్వా
దపి తదిహ ఫలే కర్మణాం కేవలానాంబ్రిహ్యాప్మా
స్తైగనస్థిరఫలకతయా నిర్ణయార్థస్తు తస్య ॥ ॥

మోక్షాపేక్షేణ పుంసా తదితర పురుషార్థేషు వైరా
గ్యభాజా యుక్తారమ్భో విచారో భవతి పునరయం బ్ర
హ్మణోస్యేతి సిద్ధమ్ । ॥ ౭౨౪ ॥

* ఇతి తత్త్వరత్నావళ్యాం జిజ్ఞాసాధికరణమ్ *

———(*)———

శ్రియ్యస్తైత్యస్తగూఢాఖనిభువి మునినాప్రోద్ధృతా
తర్కశాస్త్రైర్ఘృష్టాప్రఖ్యాత బోధాయనమణివణిజా
ప్రాపితార్ఘం పరీక్ష్య । తాం త్రిపూర్వార్యవర్యై
ర్యతిపతివిహితాం భాష్యభూషామవాప్య ప్రోద్దీప్తా
తత్త్వరత్నావళిరియమిహ తు ప్రాచ్యవేషోధికారః ॥ ॥

———:o:———

అ॥ వస్త్రైర్హిరణ్యయజేత స్వర్గకామ ఇత్యాదివిధివాక్యేషు విధి పరిత్యయస్యలిఙాదేః కార్యమపూర్వమర్థ ఇత్యఙ్గీకృత్య తతః కార్యై కదేశకృతౌ ధాత్వర్థయాగాదేర్విషయతయా అన్వయమఙ్గీకృత్య యాగవిషయకం కార్యమపూర్వమితి బోధస్స్వీకృతః, తతః కార్యస్యా మకృతిభావభావికృత్యుద్దేశ్యమితి పరోక్తనిర్వచనే కృత్యుద్దేశ్య త్వాంశో వికల్ప్యదూషితః, అథ కృతిసాధ్యత్వరూపకృతిభావభావి

త్వాంశోఽపూర్వేణ నభాసతే, కిన్తుధాత్వర్థ ఏవభాసత ఇతి సదూష్యతే - తదితి—

టీ॥ తత్ - తస్మాత్, ఉక్తప్రకారేణధాత్వర్థాతిరిక్తే ప్రవృత్త్యభావాత్ తథావిధస్య స్వతఃపురుషార్థత్వాభావాచ్చేత్యర్థః, ఇహ విధిగిరిచ - విధివాక్యేపి, చశబ్దేన అర్థవాదసముచ్చయః, ధాత్వర్థే - యాగాదౌ, శబ్దానుశాస్త్యాసిద్ధా - విధినిమన్త్రణేత్యాదిశబ్దానుశాసనసిద్ధా, కృత్యైస్సాధ్యతైవ - కృతిసాధ్యతైవ, వాచ్యా—బోధ్యేత్యర్థః, ఏవకారార్థం వివృణోతి - నపునరితి - ఇతరత్ - అపూర్వమ్, నవాచ్యమితి, వాచ్యేత్యస్యలిఙ్గవిపరిణామేనానుషఙ్గః, అథ ఇష్టసాధనత్వసిద్ధ్యర్థం క్రియాతిరిక్తార్థస్వీకారఇత్యత్రాహ-ధాత్వర్థ ఇతి - అయంధాత్వర్థో యాగాదిరపి, యః, అగ్న్యాదేరన్తరాత్మా - అగ్న్యాదిదేవతానామన్తర్యామీ, తస్యభగవతః, పూజనమ్ - ఆరాధనరూపః, తస్మాత్ - ఆరాధితాద్భగవతః, ఫలమితి—ఫలసిద్ధిరితి, అగ్రే ఫలమతఉపపత్తేరితిసూత్రే, వక్ష్యతే - ప్రతిపాదయిష్యత ఇత్యర్థః, తథాచ భగవతఏవఫలప్రదత్వాత్ ఫలసిద్ధ్యర్థమధ్యే అపూర్వాఙ్గీకారోఽనావశ్యక ఇతిభావః,

పరిష్కృతబ్రహ్మవిచారారమ్భహేతుస్సిద్ధ్యతీత్యాహ - నిష్పన్నమితి - తస్మాత్ - సిద్ధవస్తుని బుద్ధిపూర్వకం వ్యుత్పత్త్యాచ ఆద్యవ్యుత్పత్తిసంభవాత్, అన్యథావిధిశేషతయాసిద్ధేశ్చేత్యర్థః, నిగమశిఖరవాక్ - వేదాన్తవాక్యమ్, నిష్పన్నంబ్రహ్మ - పరినిష్పన్నంబ్రహ్మవస్తు, ప్రబ్రవీతీతి - ప్రతిపాదయతీతి, ఏతద్విషయకవిహితోపాసనాయాః - బ్రహ్మవిషయక విధివాక్యప్రాప్తోపాసనాయాః - ఫలస్యనిత్యానన్తత్వమ్ - నిత్యత్వమనన్తత్వఞ్చ, సిద్ధమ్ - ఏతేనవిశేష్యాంశాసిద్ధిః పరిహృతా, అథ విశేషణాంశాసిద్ధింపరిహరతి - చాతుర్మా

స్యాదితి - చాతుర్మాస్యాదియాజిష్వపి - చాతుర్మాస్యాదియాగకర్తృష్వపి, సుకృతఫలస్య, అక్షయత్వప్రవాదః - అక్షయ్యగ్ హ వై చాతుర్మాస్యయాజినస్సుకృతం భవతీతి నాశరహితత్వప్రవాదః, కేవలానాం కర్మణామ్ - బ్రహ్మజ్ఞానవిధురాణాం కర్మణామ్, ఫలస్య, బహుశః శ్రుతిషు - బహ్వీషు శ్రుతిషు, యో వా ఏతదక్షరం గార్గ్యవిదిత్వేత్యాదిషు, నాశితోక్త్యా - నశ్వరత్వప్రతిపాదనేన, వాయుశ్చేత్యాదివాక్యేషు - వాయుశ్చాన్తరిక్షం చైతదమృత మిత్యాదివాక్యేషు, పవనఖయోరివ - వాయ్వన్తరిక్షయోరివ, చిరస్థాయితార్థః - చిరకాలస్థాయితార్థకః, అన్యథా యథాశ్రుతార్థపరత్వే అనుపపత్తిమాహ - దుర్వార ఇతి నచేత్ - ఉక్తవాక్యస్య చిరకాలస్థాయితార్థకత్వమఙ్గీకృత్య నిత్యత్వార్థకత్వమఙ్గీక్రియతే చేత్ పురోక్తైః శ్రుతివాక్యైర్విరోధో దుర్వారో భవతి - కేవలకర్మఫలక్షయిత్వప్రతిపాదకైః యో వా ఏతదక్షరమిత్యాది శ్రుతివాక్యైః ప్రాగుక్తైర్విరోధో దుష్పరిహార ఇతి భావః, అధికరణార్థముపసంహరతి - అల్పత్వాదితి - ఇహ కేవలానాం కర్మణాం ఫలే, అల్పత్వాదస్థిరత్వాదపి, అల్పత్వాదస్థిరత్వాచ్చ, ఇదఞ్చ విశేషణద్వయం వక్ష్యమాణమోక్షేతరపురుషార్థవైరాగ్యోపపాదకమ్, బ్రహ్మోపాస్తేః - బ్రహ్మోపాసనస్య అనన్తస్థిరఫలసాధనతయా, ఇదఞ్చ వక్ష్యమాణమోక్షాపేక్షోపపాదకమ్, తస్య నిర్ణయార్థమ్ - తస్య - ఏవంభూతస్య బ్రహ్మణః, నిర్ణయార్థమవధారణార్థమ్, మోక్షాపేక్షిణా - మోక్షవిషయకేచ్ఛావతా, తదితరపురుషార్థేషు - మోక్షాతిరిక్తపురుషార్థేషు వైరాగ్యభాజా - వైరాగ్యయుక్తేన, పుంసా - పురుషేణ, అస్య బ్రహ్మణోఽయం విచారః యుక్తారమ్భో భవతి - ఉచితారమ్భో భవతి— బ్రహ్మవిచారారమ్భో యుక్త ఇత్యర్థః, ఇతి సిద్ధమ్ - నిశ్చితమిత్యర్థః.

ఇతి మణిమఞ్జూషికాయాం

జిజ్ఞాసాధికరణమ్

శ్రీమతే రామానుజాయ నమః

——(*)——

* జన్మాద్యధికరణమ్ *

అ॥ కింపున స్తద్బ్రహ్మ యజ్జిజ్ఞాస్యముచ్యతే, ఇత్యత్రాహ —

సూ॥ జన్మాద్యస్యయతః (౨)

శ్రీ॥ జన్మాదీతి సృష్టిస్థితిప్రళయమ్, తద్గుణసంవిజ్ఞానో బహువ్రీహిః, అస్య - అచిన్త్యవివిధవిచిత్రరచనస్య నియతదేశకాలఫలభోగబ్రహ్మాది స్తమ్బపర్య న్తక్షేత్రజ్ఞమిశ్రితస్య జగతః, యతః - యస్మాత్ సర్వేశ్వరాత్, నిఖిలహేయప్రత్యనీకస్వరూపాత్ సత్యసంకల్పాత్ జ్ఞానానన్దాద్యపరిమిత కల్యాణగుణాత్ సర్వజ్ఞాత్ సర్వశక్తేః పరమకారుణికాణిగాత్ సృష్టిస్థితిప్రళయాః ప్రవర్తన్తే తద్బ్రహ్మేతి సూత్రార్థః* భృగుర్వై వారుణిః వరుణంపితరముపససార అధీహి భగవో బ్రహ్మేత్యారభ్య* యతో వా ఇమాని భూతాని జాయన్తే యేనజాతాని జీవన్తి యత్ప్రయన్త్యభిసంవిశన్తి తద్విజిజ్ఞాసస్వ తద్బ్రహ్మేతి శ్రూయతే, అత్రసంశయః. కిమస్మాద్వాక్యాద్బ్రహ్మలక్షణతః ప్రతిపత్తుంశక్యతే, నవేతి, కింప్రాప్తమ్, నశక్యమితి, నతావజ్జన్మాదయో విశేషణత్వేన బ్రహ్మలక్షయన్తి అనేకవిశేషణవ్యావృత్తత్వేన బ్రహ్మణోఽనేకత్వప్రసక్తేః, విశేషణత్వంహి వ్యావర్తకత్వమ్, నను దేవదత్తశ్శ్యామో యువాలోహితాక్షస్సమపరిమాణఇత్యత్రవిశేషణబహుత్వేప్యేక ఏవ దేవదత్తః ప్రతీయతే, ఏవమత్రాప్యేకమేవబ్రహ్మభవతి, నైవమ్, తత్ర ప్రమాణాన్తరైరైక్యప్రతీతేరేకస్మిన్నేవ విశేషణానాముపసంహారః, అన్యథాతత్రాపి వ్యావర్తకత్వేనఅనేకత్వమపరిహార్యమ్, అత్ర

త్వేనైవ విశేషణేన లిలక్షయిషితత్వాత్, బ్రహ్మణః ప్రమాణాన్తరే
ణైక్యమనవగతమితి వ్యావర్తకభేదేన బ్రహ్మబహుత్వమాపాదనీయమ్
బ్రహ్మణ్యైక్యాదత్ర ప్రత్యక్షం ప్రతీయత ఇతి చేన్న అజ్ఞాతగోవ్యక్తే
ర్జిజ్ఞాసోః పురుషస్య ఖణ్డో ముణ్డః పూర్ణశృఙ్గో గౌరిత్యుక్తే గోపదై
క్యేపి ఖణ్డత్వాదివ్యావర్తకభేదేన గోవ్యక్తిబహుత్వప్రతీతేః బ్ర
హ్మవ్యక్తయోపి బహ్వ్యస్స్యుః, అత ఏవ లిలక్షయిషితే వస్తున్యేషాం విశే
షణానాం సంభూయలక్షణత్వమప్యనుపపన్నమ్, నాప్యుపలక్షణత్వేన
లక్షయన్తి. ఆకారాన్తరాప్రతిపత్తేః, ఉపలక్షణానామేకేనాకారే
ణ ప్రతిపన్నస్య కేనచిదాకారాన్తరేణ ప్రతిపత్తిహేతుత్వం హి దృష్ట
మ్, యత్రాయం సారసస్స ఏవ దత్తకేదార ఇత్యాదిషు నను చ సత్యం
జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మేతి ప్రతిపన్నాకారస్య జగజ్జన్మాదీన్యుపలక్షణాని
భవన్తి. న, ఇతరేతర ప్రతిపన్నాకారాపేక్షత్వేన ఉభయోర్లక్షణ
వాక్యయోరన్యోన్యాశ్రయణాత్, అతో న లక్షణతో బ్రహ్మప్రతి
పత్తుం శక్యత ఇతి. ఏవం ప్రాప్తే అభిధీయతే, జగత్ సృష్టిస్థితిప్రలయై
రుపలక్షణభూతైః బ్రహ్మ ప్రతిపత్తుం శక్యతే, న చ ఉపలక్షణోపల
క్ష్యాకారవ్యతిరిక్తాకారాన్తరాప్రతిపత్తేర్బ్రహ్మాప్రతిపత్తిః, ఉపల
క్ష్యం హ్యనవధికాతిశయబృహత్ బృంహణఞ్చ, బృహత్త్వధర్మతో
స్తదర్థత్వాత్, తదుపలక్షణభూతాశ్చ జగజ్జన్మస్థితిలయాః యతో
వా ఇమానీతి ప్రసిద్ధవన్నిర్దేశేన యథాప్రసిద్ధి జన్మాదికారణమనూద్య
తే, ప్రసిద్ధిశ్చ సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీదేకమేవాద్వితీయమ్ తదైక్షత
బహు స్యాం ప్రజాయేయేతి తత్తేజోఽసృజత ఇత్యేకస్యైవ సచ్ఛబ్దవాచ్య
స్య నిమిత్తోపాదానరూపకారణత్వేన, తదపి, సదేవేదమగ్ర ఏకమే
వాసీదిత్యుపాదానతాం ప్రతిపాద్య అద్వితీయమిత్యధిష్ఠాత్రన్తరం ప్రతి
షిధ్య తదైక్షత బహు స్యాం ప్రజాయేయేతి తత్తేజోఽసృజతేత్యేకస్యైవ

ప్రతిపాదనాత్, తస్మాద్యస్మాత్ జగజ్జన్మస్థితిలయాః స్యుస్తద్బ్రహ్మేతి
జన్మస్థితిలయానాం స్వనిమిత్తోపాదానభూతం వస్తు బ్రహ్మేతి లక్షయన్తి
జగన్నిమిత్తోపాదానత్వాక్షిప్తసర్వజ్ఞత్వసత్యసంకల్పత్వవిచిత్రశక్తి
త్వాద్యాకారబృహత్త్వేన ప్రతిపన్నం బ్రహ్మేతి చ జన్మాదీనాం తథా
ప్రతిపన్నస్య లక్షణత్వేన నాకారాన్తరాప్రతిపత్తిరూపానుపపత్తిః.
జగజ్జన్మాదీనాం విశేషణతయా లక్షణత్వేపి న కశ్చిద్దోషః, లక్షణభూ
తాన్యపి విశేషణాని స్వవిరోధివ్యావృత్తం వస్తు లక్షయన్తి, అజ్ఞాతస్వరూ
పే వస్తున్యేకస్మిన్ లిలక్షయిషితేపి పరస్పరావిరోధ్యనేకవిశేషణలక్ష
ణత్వం న భేదమాపాదయతి, విశేషణానామేకాశ్రయతయా ప్రతీతే
రేకస్మిన్నేవోపసంహారాత్, ఖణ్డత్వాదయస్తు విరోధాదేవ గోవ్యక్తి
భేదమాపాదయన్తి, అత్ర తు కాలభేదేన జన్మాదీనాం న విరోధః యతో
వా ఇమాని భూతాని జాయన్త ఇతి కారణవాక్యేన ప్రతిపన్నస్య జగజ్జ
న్మాదికారణస్య బ్రహ్మణస్సకలేతరవ్యావృత్తం స్వరూపమభిధీయతే
సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మేతి, తత్ర సత్యపదం నిరుపాధికసత్తాయోగి
బ్రహ్మాహ - తేన వికారాస్పదమచేతనం తత్సంసృష్టం చేతనశ్చ వ్యా
వృత్తః, నామాన్తరభజనార్హావస్థాన్తరయోగేన తయోర్నిరుపా
ధికసత్తాయోగరహితత్వాత్. జ్ఞానపదం నిత్యాసంకుచితజ్ఞానైకాకార
మాహ - తేన కదాచిత్ సంకుచితజ్ఞానత్వేన ముక్తా వ్యావృత్తాః, అన
న్తపదం దేశకాలవస్తుపరిచ్ఛేదరహితం స్వరూపమాహ, సగుణత్వా
త్స్వరూపస్య స్వరూపేణ గుణైశ్చానన్త్యమ్, తేన పూర్వపదద్వయ
వ్యావృత్తకోటిద్వయవిలక్షణాః సాతిశయస్వరూపస్వగుణాః నిత్యా
వ్యావృత్తాః, విశేషణానాం వ్యావర్తకత్వాత్, తతస్సత్యం జ్ఞానమన
న్తం బ్రహ్మేత్యనేన వాక్యేన జగజ్జన్మాదినా అవగతస్వరూపం బ్రహ్మ
సకలేతరవస్తువిసజాతీయమితి లక్ష్యత ఇతి నాన్యోన్యాశ్రయణమ్,

అతస్సకలజగజ్జన్మాదికారణన్నిరవద్యం సర్వజ్ఞం సత్యసంకల్పం సర్వశక్తి బ్రహ్మలక్షణతః ప్రతిపత్తుం శక్యత ఇతి సిద్ధమ్, యేతు నిర్విశేషవస్తుజిజ్ఞాస్యమితి వదన్తి తన్మతే బ్రహ్మజిజ్ఞాసా జన్మాద్యస్య యత ఇత్యసంగతం స్యాత్, నిరతిశయబృహత్ బృంహణశ్చ బ్రహ్మేతి నిర్వచనాత్ తచ్చ బ్రహ్మ జగజ్జన్మాదికారణమితి వచనాచ్చ, ఏవముత్తరేష్వపి సూత్రగణేషు సూత్రోదాహృతశ్రుతిగణేషు న ఈక్షణాద్యన్వయప్రదర్శనాత్ సూత్రాణి సూత్రోదాహృతశ్రుతయశ్చ న తత్ర ప్రమాణమ్ తర్కశ్చ సాధ్యధర్మావ్యభిచరిత సాధనధర్మాన్వితవస్తువిషయత్వాన్న నిర్విశేషవస్తుని ప్రమాణమ్, జగజ్జన్మాదిభ్రమో యతః, తద్బ్రహ్మేతి స్వోత్ప్రేక్షాపక్షేపి న నిర్విశేషవస్తుసిద్ధిః, భ్రమమూలమజ్ఞానమ్, అజ్ఞానసాక్షి బ్రహ్మేత్యభ్యుపగమాత్, సాక్షిత్వం హి ప్రకాశైకరసతయైవోచ్యతే, ప్రకాశత్వన్తు జడాద్వ్యావర్తకం స్వస్య పరస్య చ వ్యవహారయోగ్యతాపాదనస్వభావేన భవతి. తథా సతి సవిశేషత్వమ్, తదభావే ప్రకాశతైవ న స్యాత్,

శ్లో॥ జిజ్ఞాస్యం బ్రహ్మ తత్కిం పునరితి జనితాశఙ్క
యా ప్రాహ జన్మాదీతి ప్రోత్పత్తిస్థితిప్రలయవిష
యకో యస్తు జన్మాదిశబ్దః । యస్మాజ్జన్మాదయోమీ జగ
త ఉదభవన్నస్య దిక్కాలభోగాదీనాం నైయత్యభాగ్భి
ర్విధిముఖసకలక్షేత్రిజీవైర్యుతస్య ॥ ॥ ॥

తద్బ్రహ్మేత్యర్థబోధో యత ఇతి భృగువల్లీవచో గోచ
రస్స్యాత్ సూత్రస్యాస్య ప్రపఞ్చః పునరిహ కథయ
ద్బ్రహ్మహేతుం సమస్తే । సందేహో బ్రహ్మ తత్కిం
సుశకమితి పరం లక్షణేనైవ నోవేత్యతోయం పూ
ర్వః పక్షో న సుశకమతిర్వై లక్షణాత్తత్తథా హి ॥ ॥

లక్ష్మ ద్వేధా ప్రసిద్ధం జగతి ఘనసదిదం భేదకం జ్ఞాపకఞ్చే
త్యే తన్మాద్యం తథా చేత్ ప్రసజతి భిదురం బ్రహ్మత
ల్లక్ష్మభేదాత్ । ఖణ్డో ముణ్డశ్చ గౌరిత్యభిహితవచసీవ
హా గౌర్భిన్నధర్మా జన్మాదేర్హేతుభావైర్జగత
ఇహ భవేద్బ్రహ్మభిన్నైర్విభిన్నమ్ ॥ ॥ ॥

నన్వేష శ్యామరూపస్సముపరిమితివర్ణైర్లోహితాక్షో
యుపేతిప్రోక్తైర్వాక్యైస్సధర్మైర్భిదుర ఇహ భిదాం
ధర్మిణాస్సన్తనోతి । ఏవం బ్రహ్మైకమేవేహ చ భవ
తి పునర్లక్ష్మభేదేపి నైవం తత్రైక్యం భిన్నమానాదవ
గతమితి తద్ధర్మిణో నైవ భేదః ॥ ॥ ॥

నో చేత్తత్ప్రసిద్ధధర్మైర్భిదుర ఇతి భవేద్ధర్మిభేదప్రస
క్తిర్జ్ఞార్యప్యం బ్రహ్మత్వేనైవ హి భవతి పునర్లక్ష్మ
ణానాన్యమానాత్ । ఏకం బ్రహ్మప్రతీతం తత ఇహ
బహుతా లక్ష్మభేదాదవర్జ్యా తస్మాన్నో భేదకత్వం సది
హ తు జగతో హేతుతా లక్షణేఽస్మిన్ ॥ ॥ ॥

శబ్దైక్యాదేకతాయా అవగతిరితి న బ్రహ్మణోస్యేతి యు
క్తం ఖణ్డో ముణ్డశ్చ గౌరిత్యభిహిత వచసాఽజ్ఞాతగో
వ్యక్తిపుంసః । జిజ్ఞాసోర్గోపదైక్యేపి చ న ఖలు గవి
హ్యేకతాయాః ప్రతీతి స్సర్వత్రైక్య ప్రతీతిర్భిదుర
నిజగుణైర్బ్రహ్మశబ్దైక్యతోపి ॥ ॥ ॥

ప్రాగ్జ్ఞాతాకారదార్ఢ్యత ఇహ న పరక్ష్యాపి లక్ష్మాస్య
యుక్తం జ్ఞాప్యచ్చ జ్ఞాపకాచ్చాన్యకృతిరపి హి ప్రాతత్రి

సావశ్యకీహి । కేదారోద్దైవదత్తస్సహి భవతి యతో వర్తతే సారసోయన్నివర్త్యాదౌదృశ్యతే సాకృతిరపి హి పరాజ్ఞాపకాద్ జ్ఞాప్యతశ్చ ॥ ॥ ॥

నన్వస్మిన్ సత్యతాద్యా భగవతి సులభాః ప్రాక్ప్రతీతా యతోఽమీ తల్లక్ష్మజ్ఞాపకాశ్చేద్భవతి న ఖలు సప్రాక్తదోషోఽత్ర నైవమ్ । అన్యోన్యాపేక్షణం స్యాదుభయవిధపరబ్రహ్మలక్ష్మణ్యవాప్తేర్హేతుత్వే సత్యతాదావపి భవతి తతో జ్ఞాపకం లక్ష్మ నేదమ్ ॥ ॥ ॥

ఇత్యత్ర బ్రూమ ఏతద్ద్వివిధమపి భవేల్లక్ష్మజన్మాదికర్తృత్వం బ్రహ్మణ్యస్య ప్రపఞ్చస్య తు భవతి భిదాలక్ష్మభేదాన్న లక్ష్యే । ఆద్యే ధర్మా విరుద్ధాః ఖలు తదుపహితం భేదయేయుర్విభిన్నా జన్మాదేః కాలభేదాద్భవతి న విహతిస్త్వస్య చైకత్రవృత్తౌ ॥ ॥ ॥

సర్వజ్ఞత్వాదిధర్మా భగవతి సులభాః ప్రాక్ప్రతీతా యతోఽమీ తల్లక్ష్మజ్ఞాపకాశ్చేదపి భవతి న వై తత్ర దోషః పురోక్తః । జిజ్ఞాస్యన్నిర్విశేషం యదభిమతమిదం బ్రహ్మ తేషాం తు పక్షేఽథాతో జన్మేతి సూత్రద్వయమపి కథితం సర్వథాఽసంగతం స్యాత్ ॥ ॥

బ్రహ్మాఖ్యా యా నిరుక్త్యా నిరతిశయబృహద్బృంహణత్వేతి తచ్చ బ్రహ్మాప్తత్వాదిహేతుర్జగత ఇతి చ తల్లక్షణస్యాభిధానాత్ । స్యాత్ సూత్రేషూత్తరేష్వప్యను కథిదిశోదాహృతే తత్ర తత్ర శ్రౌతవాక్యేఽపి చాపేక్షణముఖగుణసందర్శనాత్తద్విరోధః ॥ ॥

తర్కశ్చాప్యస్మిన్ ప్రమాణన్న హి భవతి సవై నిర్విశేషే
త్వేవ సత్తైసాధ్యవ్యాప్యస్య హేతోరధికరణమయంగా
హతేయన్నియత్వా। జన్మాదేర్భారిన్త్రి హేతుత్వమఖి
లజగతో బ్రహ్మలక్ష్మేతి తత్రిస్వత్వైరిత్యాపూర్వాఢ్యచ్ఛసిద్ధి
ర్నహి భవతి పునర్నిర్విశేషస్య యుక్తా ॥ ॥ ॥

అజ్ఞానస్త్వత్రిమూలస్త్వదభిమత మిదం బ్రహ్మతత్త్వాన్నకి
భూతం సాక్షిత్వం బ్రహ్మణీదం తదభిమతమిహ స్యాత్
ప్రకాశైకరస్యాత్ । వ్యాహారేస్వస్య చాన్యస్య చ
భవతి పునర్యోగ్యతాపాదకత్వ న్తత్వన్తస్మాద్విశే
షాద్భవతి పునరిహేదం విశేషిత్వమేవ ॥ ॥

తస్యాభావే ప్రకాశత్వమిహ నహి భవేత్తుచ్ఛతైవప్రస
క్తా కృత్స్నం శాస్త్రఞ్చ శారీరకమిదముదితం తన్న తే
వ్యాహతం స్యాత్ । ॥ ౧౩౪ ॥

అ॥ అథ శాస్త్రకాణ్డద్వికాధ్యాయ పాదపేటికాధికరణ
రూపసంబన్ధిభేదేన సప్తవిధాసు సంగతిషు సంగత్యన్తరాణాం స్పష్ట
త్వాత్ అధికరణసంగతిమాహ - జిజ్ఞాస్యమితి—

టీ॥ శాస్త్రసంగతిర్హి వేదార్థవిచారరూపతయాప్రస్తుత
తా, వేదాన్తార్థవిచారరూపత్వాత్ కాణ్డసంగతిః, కారణవిషయ
కత్వాద్ద్వికసంగతిః, కారణవిషయవాక్యతర్కరూపత్వాత్ కార
ణత్వరూపలక్షణస్య సమన్వయరూపత్వాదధ్యాయసంగతిః, అయో
గవ్యవచ్ఛేదవిశ్రాన్తేః పాదసంగతిః, శాస్త్రారమ్భార్థత్వాత్ పేటికా
సంగతిః, అవాన్తరసంగతిస్త్వత్ర జిజ్ఞాస్యమిత్యాదినోచ్యతే, అత్ర
చ ఉపోద్ఘాతసంగతిరభిప్రేతా, సా చ ప్రకృతోపపాదకత్వరూపా, అత్ర

జన్మాద్యధికరణే బ్రహ్మణో లక్షణప్రతిపాదనేన పూర్వసూత్రోక్త బ్రహ్మవిచారోపపాదనాత్, జిజ్ఞాస్యం తద్బ్రహ్మ, కిం పునః - కీదృశమ్, ఇతి జనితాశఙ్కయా - ఉత్పన్నాక్షేపేణ, జన్మాదీతి ప్రాహేత్యన్వయః, సూత్రస్థజన్మాదిశబ్దస్యార్థమాహ - ఇహేతి - ఇహ - అస్మిన్ సూత్రే అయం జన్మాదిశబ్దః - ఉత్పత్తిస్థితిప్రలయవిషయకః - ఉత్పత్తిస్థితిప్రలయబోధక ఇత్యర్థః. సూత్రవాక్యార్థబోధమాహ - యస్మాదితి - జగతః యస్మాత్, దిక్కాలభోగానైయత్యభాగ్భిః - వ్యవస్థితదేశకాలసుఖదుఃఖభోగాదియుక్తైః, విధిముఖ సకలక్షేత్రజీవైః, హిరణ్యగర్భముఖసకలబద్ధజీవైః, యుతస్య - యుక్తస్య అస్య జగతః, యుతస్యేత్యన్తం సూత్రస్థస్య అస్యేత్యస్య వివరణమ్, అమీ జన్మాదయః ఇమే ఉత్పత్తిస్థితిప్రలయాః, యస్మాదుదభవన్ - యస్మాదుత్పన్నాః, తద్బ్రహ్మేత్యర్థబోధః, తద్బ్రహ్మేతి వాక్యార్థబోధ ఇత్యర్థః 'విషయో విశయశ్చైవ పూర్వపక్షస్తథోత్తరమ్ । సంగతిశ్చేతి పఞ్చాఙ్గం శాస్త్రేఽధికరణం స్మృత'మితి అధికరణస్య పఞ్చాఙ్గోపేతత్వాత్ తత్ర సంగతేః ప్రదర్శితత్వాత్ ప్రదర్శనీయేష్వఙ్గేషు విషయవాక్యం దర్శయతి - యత ఇతి - అస్య సూత్రస్య, ఇహ సమస్తే ప్రపఞ్చే హేతుం బ్రహ్మ, కథయత్ - ప్రతిపాదయత్, యత ఇతి - యతో వా ఇమాని భూతాని జాయన్తే యేన జాతాని జీవన్తి యత్ప్రయన్త్యభిసంవిశన్తి తద్విజిజ్ఞాసస్వ తద్బ్రహ్మ, ఇతి భృగువల్లీవచః - భృగువల్లీస్థం వాక్యమ్ గోచరస్స్యాత్ - విషయస్స్యాదిత్యర్థః. అథ సంశయం ప్రదర్శయతి - సన్దేహేతి - తత్ - పరం బ్రహ్మ, అనేన లక్ష్మణా - జగజ్జన్మాదికారణత్వరూపేణ లక్షణేన, కిం ను శకమితి - నిశ్చేతుం శక్యం కిం ను నో వేతి - న శక్యం వేతి, అస్య సందేహ ఇత్యనేనాన్వయః, అథ పూర్వపక్షమాహ - అత్రాయమితి - అత్ర - అస్మిన్ విచారే, అయమ్

వక్ష్యమాణః, పూర్వపక్షః - పూర్వపక్షపరిహారమేవాహ— నేతి - తత్ - బ్రహ్మ, లక్షణాత్ - ఉక్తలక్షణేన నసుశకమితి - దుర్నిశ్చేయమ్, తదుపపాదయతి - తథాహీత్యాదినా,

జగతి - లోకే, ఇదమ్, లక్ష్మ - లక్షణమ్, భేదకమ్ - వ్యావర్తకమ్, జ్ఞాపకఞ్చేతి - ఉపలక్షణఞ్చేతి, ద్వేధాపరిసిద్ధమ్ - ద్వివిధంపరిసిద్ధమ్, తత్రద్వయోర్లక్షణయోర్మధ్యే ఇదంజగజ్జన్మాదికారణత్వరూపంలక్షణంభేదకన్నభవతీత్యాహ - ఏతన్నాద్యమితి—ఏతత్ జగజ్జన్మాదికారణత్వరూపం లక్షణమ్, ఆద్యన్న - భేదకన్నేత్యర్థః, కుతఇత్యత్రాహ - తథాచేదితి - తథాచేత్ - భేదకఞ్చేత్, తల్లక్ష్మభేదాత్ - జగజ్జన్మకారణత్వస్థితికారణత్వలయ కారణత్వరూపబ్రహ్మలక్షణభేదాత్, బ్రహ్మభిదురంప్రసజతి - బ్రహ్మభిన్నంస్యాదిత్యర్థః. విశేషణభేదస్యవిశేష్యభేదకత్వాదితిభావః, విశేషణభేదస్యవిశేష్యభేదకత్వమిత్యత్రదృష్టాన్తమాహ - ఖణ్డోముణ్డఇతి - ఇహఖణ్డోముణ్డశ్చగౌరిత్యభిహితవచసి - అస్మిన్ ఖణ్డోముణ్డశ్చగౌరిత్యుక్తవాక్యే, భిన్నధర్మాగౌరివ - ఖణ్డత్వాదిరూపభిన్నధర్మవతీగౌరివ, అత్రహిఖణ్డత్వాదిరూపధర్మభేదాద్గౌర్భిన్నాదృశ్యతఇతి తద్దృష్టాన్తేనబ్రహ్మణోపిలక్షణరూపధర్మభేదేభేదస్స్యాదిత్యాహ - జన్మాదేరితి - జగతః జన్మాదేః - ఉత్పత్తిస్థిత్యాదేః, హేతుభావైః - హేతుత్వరూపలక్షణైః, భిన్నైః, బ్రహ్మావిభిన్నంభవేత్ - విభిన్నంస్యాదిత్యర్థః.

విశేషణభేదేపి విశేష్యస్యభేదోలోకేనదృష్టఇతి కథంలక్షణభేదాద్బ్రహ్మభేదప్రసక్తిరిత్యాశఙ్క్యతే, - నన్వితి - ఏషః- దేవదత్తః శ్యామరూపః - శ్యామరూపవాన్, సమపరిమితిమాన్ - సమపరిమాణవాన్, లోహితాక్షః, రక్తాక్షః, యువా - యౌవనావస్థః, ఇతి

ప్రోక్తే ఇహ వాక్యే - ఇత్యభిహితే౽స్మిన్ వాక్యే, భిదురోధర్మః,—
భిన్నశ్శ్యామత్వాదిధర్మః, ధర్మిణః, విశేష్యస్య భిదామ్ - భేదమ్
నసన్తనోతి - నాపాదయతి, ఏవమ్ - ఇత్థమ్, ఇహ, లక్ష్మభేదేపి—
బ్రహ్మైకమేవభవతి - భిదురన్నభవతీత్యర్థః, పరిహరతి - నైవమితి
తత్ర - ఏష శ్యామరూప ఇత్యాదిస్థలే, ఐక్యమ్ - ధర్మిణః అభిన్న
త్వమ్, భిన్నమానాత్ - శబ్దభిన్నాత్ ప్రత్యక్షప్రమాణాత్, అవగత
మితి - జ్ఞాతమిత్రి, తద్ధర్మిణః - తస్యవిశేష్యస్య, నైవభేదః - భేదో
నాస్తీత్యర్థః, తథాచ ఉక్తోదాహరణే శ్యామత్వాదిధర్మయుక్త
స్యపురుషస్యఐక్యంప్రత్యక్షావగతమితి న తత్రధర్మభేదస్య ధర్మి
భేదకత్వమ్, పరోక్షాపేక్షయాప్రత్యక్షస్యబలీయస్త్వాత్, ఇతిభావః,

ధర్మ్యైక్యసాధకప్రత్యక్షాభావేతత్రాపిధర్మభేదేనధర్మిభే
దప్రసక్తిరుద్వారైవేత్యాహ - నోచేదితి - నోచేత్ - ధర్మ్యైక్యసాధ
కప్రత్యక్షాభావే, తత్రాపి. ఏష శ్యామరూప ఇత్యాదిస్థలే౽పి, ధర్మాః,
శ్యామత్వాదిధర్మాః, భిదురఇతి - భిన్న ఇతి హేతోః, ధర్మిభేదప్ర
సక్తిః - ధర్మిభేదాపత్తిః, భవేత్ - స్యాదిత్యర్థః, ప్రకృతే తథా
ప్రమాణాన్తరేణ ప్రత్యక్షాదినా శాస్త్రైకవేద్యబ్రహ్మణి ఏకత్వన్న
జ్ఞాతమితి లక్షణరూపధర్మభేదాద్బహుత్వమవర్జనీయమిత్యాహ —
జ్ఞాప్యమితి - బ్రహ్మతు అనేనైవలక్ష్మణా - జగత్కారణత్వరూపేణ
అనేనైవలక్షణేన, జ్ఞాప్యమ్ - యతఇత్యాదిలక్షణవాక్యేన జ్ఞాపనీయ
మ్, అన్యమానాత్ - ప్రమాణాన్తరాత్, బ్రహ్మ, ఏకన్నప్రతీతమ్,
అభిన్నన్నప్రతీతమ్, తతః - తస్మాత్ - ఇహ అస్మిన్ బ్రహ్మణి - బహు
తా - అనేకత్వమ్ - లక్ష్మభేదాత్ - అవర్జ్యా అవర్జనీయమ్, అతో
బ్రహ్మలక్షణస్య జగజ్జన్మాదికారణత్వస్య భేదకత్వన్నయుక్తమిత్యాహ

తస్మాదితి - తస్మాత్ - ఉక్తరీత్యా బ్రహ్మణో భేదప్రసఙ్గాత్, ఇహ — అస్మిన్ బ్రహ్మణి, అస్మిన్ - జగతో హేతుతాలక్షణే - జగత్కారణత్వరూపలక్షణే, భేదకత్వేన సత్ - న యుక్తమిత్యర్థః,

నను న కేవలం ప్రమాణాన్తరేణైవ ఐక్యప్రతీతిరైక్యసాధకేతి నియమః, శాబ్దీ చ విద్యతే, తస్యాం సత్యాం ధర్మిబహుత్వం న స్యాత్, అత్ర చ ఏకవచనాన్తధర్మివాచిబ్రహ్మశబ్దైక్యం విశేష్యైక్యజ్ఞాపకమితి శఙ్క్యతే- శబ్దైక్యాదితి- అస్య బ్రహ్మణః, శబ్దైక్యాత్ - బ్రహ్మశబ్దైక్యాత్, ఏకతాయా ఐక్యస్య, అవగతిః - ప్రతీతిః, తద్బ్రహ్మ తద్బ్రహ్మేతి ముహుర్ముహురుక్తిర్వా తాని బ్రహ్మాణీతి బహువచనం వా నాస్తీతి భావః, పరిహరతి నేతి - తత్కథమిత్యత్రాహ - ఖణ్డో ముణ్డ ఇతి. ఏకవచనాన్తధర్మివాచిపదైక్యం విశేషణబహుత్వాధీనవిశేష్యబహుత్వేన బాధతే, ఖణ్డో ముణ్డో గౌరిత్యత్ర బహుత్వప్రతీతేః, ఏకవచనాన్తధర్మివాచిపదైక్యం స్వతో విశేష్యైక్యప్రతిపాదకమ్, ఖణ్డాదిషు ప్రత్యక్షబాధాద్బహుత్వప్రతీతిరితి చేన్న, అప్రత్యక్షేష్వపి గోషు ఖణ్డ ఇత్యాదివాక్యప్రయుక్తే బహుత్వప్రతీతేః, తస్మాద్విశేషణబహుత్వమేవ విశేష్యభేదాపాదకమిత్యభిప్రాయేణోక్తమ్, అజ్ఞాతగోవ్యక్తిపుంస ఇతి — అజ్ఞాతా - అదృష్టా, గోవ్యక్తిర్యేన తథావిధస్య పుంస ఇత్యర్థః, ఖణ్డో ముణ్డ ఇతి వాక్యప్రయోగాసంభవవ్యుదాసాయ జిజ్ఞాసోరిత్యుక్తమ్, గోసామాన్యజ్ఞానే సతి అదృష్టగోవ్యక్తిత్వే జిజ్ఞాసాసంభవాత్ప్రయోగసంభవః,

ఉపలక్షణపక్షం దూషయతి - ప్రాగ్జ్ఞాతాకారేతి - ఇహ - అస్మిన్ బ్రహ్మణి, ప్రాగ్జ్ఞాతాకారదౌర్లభ్యతః - పూర్వప్రతిపన్నాకారస్యాసులభత్వాత్, పరం లక్షణమపి చ - ఉపలక్షణం లక్షణ

మిత్యపి, నయుక్తమ్ - నోచితమిత్యర్థః, ఉపలక్షణస్థలే ఆకారత్రియమపేక్షితమ్, జ్ఞాప్యాకారః, జ్ఞాపకాకారః, పూర్వప్రతిపన్నాకారశ్చేతి, తత్ర పూర్వప్రతిపన్నాకారస్య అభావాల్లక్షణస్య ఉపలక్షణత్వన్నసంభవతీత్యుక్తమేవార్థందృఢయతి - జ్ఞాప్యాదితి— తత్ర - ఉపలక్షణస్థలే, జ్ఞాప్యాచ్చ - జ్ఞాప్యాకారాచ్చ, జ్ఞాపకాచ్చ జ్ఞాపకాకారాచ్చ, పరా - భిన్నా, సా - పూర్వప్రతిపన్నా, ఆకృతిరపి, ఆవశ్యకీతియోజనా, పూర్వప్రతిపన్నాకారస్య ఉపలక్షణస్థలే ఆవశ్యకత్వందృష్టాన్తోదాహరణేన ప్రతిపాదయతి- కేదారఇతి-యతః యత్ర, అయంసారసోవర్తతే, సదైవత్తః కేదారః - సదేవదత్తసంబన్ధీ కేదారః, భవతి, ఇత్యాదౌ - ఇత్యాదిస్థలే, జ్ఞాపకాత్ - జ్ఞాపకాకారాత్, జ్ఞాప్యతశ్చ - జ్ఞాప్యాకారాచ్చ, పరా - భిన్నా, సా - పూర్వప్రతిపన్నా ఆకృతిరపి - ఆకారోపి. దృశ్యతేహి - ప్రతీయతేహి అత్రస్థలే జ్ఞాపకాకారస్సారసవత్త్వమ్, జ్ఞాప్యాకారశ్చ దేవదత్తసంబన్ధః, ఏతదన్యః పూర్వప్రతిపన్నాకారస్తు — కేదారత్వమ్,

తృతీయాకారప్రతిపత్తిరస్తీతిచోదయతి-నన్వితి-నను, అస్మిన్ భగవతి, యతః - యస్మాత్, ప్రాక్ప్రతీతాః - పూర్వంప్రతిపన్నాః, సత్యతాద్యాః - సత్యత్వజ్ఞానత్వాద్యాధర్మాః, సులభాః, లభ్యాః, తత్ - తస్మాత్, లక్ష్మలక్షణమ్, జ్ఞాపకఞ్చేత్ - ఉపలక్షణఞ్చేత్, అత్ర - అస్మిన్పక్షే, సప్రోక్తదోషః, పూర్వప్రతిపన్నాకారదౌర్లభ్యరూపదోషః, నభవతిఖలు - నాస్తిఖలు, ఇమామాశఙ్కామన్యోన్యాశ్రయణదోషేణపరిహరతి - నైవమితి - యతోవాఇమానిభూతానిజాయన్తఇతివాక్యం సత్యంజ్ఞానమిత్యాదివాక్యఞ్చ బ్రహ్మణోలక్షణవాక్యమ్, జగజ్జన్మాదికారణత్వరూపలక్షణస్య ఉపలక్షణత్వ

సత్యత్వాదిలక్షణం పూర్వప్రతిపన్నాకార ఇత్యుక్తశ్చేత్ సత్యత్వా
దిలక్షణస్యాపి పూర్వప్రతిపన్నాకారాపేక్షితఇతి తత్రజగజ్జన్మాదికా
రణత్వమేవ పూర్వప్రతిపన్నాకారఇతివక్తవ్యమితి అన్యోన్యాశ్రయ
ఇత్యాహ - అన్యోన్యాపేక్షణమితి — ఉపాత్తే - ప్రతిపాదితే, హే
తుత్వే - జగజ్జన్మాదికారణత్వరూపే, సత్యతాదావపి - సత్యత్వాది
రూపేచ, ఉభయవిధపరబ్రహ్మలక్ష్మణి - ద్వివిధపరబ్రహ్మలక్షణే,
అన్యోన్యాపేక్షణంస్యాత్ - పరస్పరాపేక్షతాస్యాదిత్యర్థః, అత
ఉపలక్షణత్వంలక్షణస్య నసంభవతీత్యాహ - తతఇతి - తతః - ఉక్త
దోషాత్ - ఇదంలక్ష్మ ఇదంలక్షణమ్, జ్ఞాపకన్న - ఉపలక్షణన్నేత్యర్థః

సిద్ధాన్తమవతారయతి - ఇత్యత్రబ్రూమఇతి - ఇత్యత్ర—
ఇత్యస్మిన్ పూర్వపక్షే, బ్రూమః - సిద్ధాన్తంబ్రూమఇత్యర్థః,
అస్యప్రపఞ్చస్య, జన్మాదికర్తృత్వమ్ - జన్మాదికారణత్వమ్, బ్రహ్మణి,
ద్వివిధమపిలక్ష్మభవేత్ - భేదకజ్ఞాపకాత్మక ద్వివిధలక్షణమపిభవేత్,
నను కథంభేదకత్వం లక్షణస్య, తత్కల్పేవిశేషణభేదేనబ్రహ్మ భేదప్ర
సక్తిరుక్తాహీత్యాశఙ్కాయాంవిరుద్ధ విశేషణానామేవభిన్నానాంవిశే
ష్యభేదకత్వమ్, నత్వవిరుద్ధానా, మితిబ్రహ్మణోజగజ్జన్మాదికారణత్వ
రూపలక్షణానామవిరుద్ధత్వాన్నబ్రహ్మభేదకత్వమితి పరిహరతి- ఆద్య
ఇతి - ఆద్యే - లక్షణస్యభేదకత్వపక్షే, అస్యచనవిహతిరిత్యుత్తరేణా
న్వయః, విరుద్ధావిభిన్నాధర్మాః ఖలుతదుపహితం ధర్మిణంభేద
యేయుః - విభిన్నంకుర్యుః, తావతాఉక్తాశఙ్కాయాః కః పరిహారఇత్య
త్రాహ జన్మాదేరితి — అస్య, జన్మాదేః - ఉత్పత్తిస్థిత్యాదేః, కాల
భేదాత్ - సమయభేదాత్ - ఏకత్రవృత్తౌ - ఏకస్మిన్ధర్మిణివృత్తౌ
నవిహతిః, నక్షతిరిత్యర్థః, తథాచ ఉత్పత్తిస్థితిప్రలయానాంకాలభే

దైనప్రకత్రివృత్త్యావిరోధాభావాత్, తత్కారణత్వాన్యప్యవిరుద్ధానీతి నతేషాంలక్షణానాంబ్రహ్మభేదావహత్వమితిభావః,

లక్షణస్యఉపలక్షణత్వపక్షేపియుక్తఇతిసమాధత్తే - సర్వజ్ఞత్వాదీతి—భగవతి - పరబ్రహ్మణి, యతః, యస్మాత్, సర్వజ్ఞత్వాదిధర్మాః, కారణత్వేనాక్షిప్తాస్సర్వజ్ఞత్వాదిగుణాః, ప్రక్ప్రితితాః, సులభాః, సుఖలభ్యాఃతత్ - తస్మాత్, లక్ష్మ - లక్షణమ్, జ్ఞాపకశ్చేదపి-జ్ఞాపకమిత్యుక్తశ్చేదపి, అత్ర అస్మిన్పక్షే, పునరుక్తః - ప్రాగుక్తః, దోషః, పూర్వప్రతిపన్నాకారదౌర్లభ్యదోషః, నభవతి- నాస్తీత్యర్థః. అస్యసూత్రద్వయస్యనిర్విశేషవాదిపక్షేసంగతిమాహ - జిజ్ఞాస్యమితి - జిజ్ఞాస్యమిదంబ్రహ్మనిర్విశేషమ్, యదభిమభిమతమ్- యైరభ్యుపగతమ్, తేషాంపక్షేతు, కథితమథాతోజన్మేతిసూత్రద్వయమపి-ప్రోక్తమథాతోబ్రహ్మజిజ్ఞాసా జన్మాద్యస్యయతఇతి సూత్రద్వయమపి, సర్వథా - సర్వప్రకారేణ అసంగతంస్యాత్ - అనుచితంస్యాదిత్యర్థః.

తత్ర ఆద్యసూత్రసంగతిముపపాదయతి - బ్రహ్మాఖ్యాయా ఇతి - (బ్రహ్మాఖ్యాయాః - బ్రహ్మపదస్య, నిరతిశయబృహత్ బృంహణశ్చేతి, నిరుక్త్యా - నిర్వచనేన, ఇదఞ్చనిర్వచనమథర్వశిరసివిష్ణుపురాణేచోక్తమ్, ననిర్విశేషంబ్రహ్మేతినిరుక్తమిత్యసాంగత్యమితిభావః, ద్వితీయసూత్రసంగతింవివృణోతి- తచ్చేతి - తద్బ్రహ్మచ, జగతఉత్పత్త్యాదిహేతురితితల్లక్షణస్యాభిధానాత్ - బ్రహ్మలక్షణస్యాభిదానాదిత్యర్థః. నహిజగతోఽధ్యాసోయతఇతిలిలక్షయిషితమితిభావః, ఏవంసూత్రసంగతి కథనేనతద్విషయవాక్యసంగతిరపిఫలితా, ఉత్తరేషాంసూత్రాణాంతద్విషయవాక్యానామపి నిర్విశేషపక్షేననుగుణత్వమాహ - స్యాదితి - అనుకథితదిశా - ఉక్తప్రకారేణ, ఉత్తరేషు

సూత్రేష్వపి, తత్ర తత్ర - తత్తత్సూత్రే, ఉదాహృతే - విషయవా
క్యతయా ఉపాత్తే. శ్రుతివాక్యేఽపి - వేదవాక్యేఽపి, అపేక్షణము
ఖగుణసందర్శనాత్ - ఈక్షణాదీనాంగుణానాముపలబ్ధేః, తద్విరోధ
స్స్యాదితియోజనా, తత్తత్సూత్రైః తత్తత్సూత్రోదాహృతైః శ్రుతివా
క్యైశ్చవిరోధస్స్యాదిత్యర్థః.

తర్కాననుగుణత్వమాహ - తర్కశ్చేతి — తర్కశబ్దోఽను
మానపరః, ప్రమాణానుగ్రాహకతర్కపరో వా, త్వదుక్తేఽస్మిన్ని
ర్విశేషే సతర్కశ్చప్రమాణన్న భవతీతియోజనా, కుతఇత్యత్రాహ-
సాధ్యేతి - యత్ - యతః, అయమ్ - తర్కః, నియత్యా - నియ
మేన, సాధ్యవ్యాప్తస్య - సాధ్యావ్యభిచరితస్య, హేతోః - సాధనస్య
అధికరణమ్ - ఆశ్రయమ్ - గాహతే - అవగాహతే, తతస్సప్రమా
ణన్నభవతీతి అధ్యాహారేణ పూర్వేణాన్వయః, అనుమానస్యతర్క
స్యచ, సాధ్యతద్వ్యాప్యహేతురూపవిశేషవిశిష్టధర్మివిషయత్వాన్న
నిర్విశేషేవస్తునితయోఃప్రమాణత్వమితిభావః, పరాభిమతయోజనా
యామపి నిర్విశేషవస్తుసిద్ధిమాహ - జన్మాదేరితి - అఖిలజగతః—
అఖిలప్రపఞ్చస్య, జన్మాదేః - జన్మస్థిత్యాదేః, భ్రాన్తిహేతుత్వమ్—
భ్రమకారణత్వమ్, బ్రహ్మలక్ష్మేతి - బ్రహ్మలక్షణమితి, తత్రస్వోత్ప్రే
క్షాయామ్ - తస్యాంస్వకీయయోజనాయాం చ, నిర్విశేషసిద్ధిః,
నయుక్తాభవతి - నోచితాభవతీతియోజనా, అయమభిప్రాయః, య
థా సౌమ్యైకేనమృత్పిణ్డేన సర్వం మృన్మయంవిజ్ఞాతంస్యాత్ * తదాత్మా
నగ్ స్వయమకురుత, కటకముకుటకర్ణికాదిభేదైః * (ఆత్మకృతేః *
పరిణామాత్) ఇతిశ్రుతిస్మృతిసూత్రేషు పరిణామవచన తదనుగుణ
దృష్టాన్తప్రదానానిదృశ్యన్తే, నతువివర్తానుగుణం కిఞ్చిదపిదృ
శ్యతే,న హి యథా సౌమ్యైకేన శుక్తిశకలేనసర్వంరజతజాతంవిజ్ఞాతం

స్యాదితిశ్రుతిః। వివర్తాదితిసూత్రంవాదృశ్యతే, తస్మాజ్జగజ్జన్మాదిభ్రమోయతః, తద్బ్రహ్మేత్యర్థస్స్వయమూర్జితః, నతుశ్రుతిసిద్ధఇతి,

పరోత్ప్రేక్షితపక్షేనిర్విశేషత్వాసిద్ధిముపపాదయతి,అజ్ఞానమితితత్ర అజ్ఞానమ్మూలన్తదభిమతమ్, అజ్ఞానంభ్రాన్తిజ్ఞానమూలతయాత్వైరఙ్గీకృతమ్, ఇదంబ్రహ్మతత్సాక్షిభూతమ్ - అజ్ఞానసాక్షిభూతమిత్యర్థః. అత్రాపితదభిమతమిత్యస్య అనుషఙ్గః - అజ్ఞానసాక్షితయాత్వైరఙ్గీకృతమితియావత్, ఇహ - బ్రహ్మణితదభిమతమిదంసాక్షిత్వంప్రకాశైకరస్యాత్ స్యాదితియోజనా, తతోపికిమిత్యత్రాహ - వ్యాహారఇతి - తత్త్వమ్ - ప్రకాశత్వమ్, స్వస్యచ, అన్యస్యచ, వ్యాహారే - వ్యవహారే, యోగ్యతాపాదకత్వమ్ - యోగ్యతాప్రయోజకత్వరూపమ్, తస్మాత్ - నిరుక్తయోగ్యతాపాదకత్వరూపాత్, విశేషాత్ - విశేషతః, ఇహ - బ్రహ్మణి, ఇదమ్, విశేషిత్వమేవ - సవిశేషత్వమేవ, భవతి – భవేదిత్యర్థః. తథాఽనభ్యుపగమేదూషణమాహ - తస్యేతి - తస్య - నిరుక్తయోగ్యతాపాదకత్వస్య. ఇహ - బ్రహ్మణి అభావే - అసత్త్వే, ప్రకాశత్వన్నభవేత్ - ప్రకాశత్వాభావే కోదోషఇత్యత్రాహ - తుచ్ఛత్వైవేతి - తుచ్ఛత్వైవ - శశశృఙ్గాదివవదసత్త్వమేవ, ప్రసక్తా - ఆపద్యతఇత్యర్థః నిర్విశేషవాదేఉక్తరీత్యా కృత్స్నస్య శారీరకశాస్త్రస్య వ్యాహతిస్స్యాదిత్యాహ— కృత్స్నమితి - తన్మతే - నిర్విశేషత్వపక్షే, ఉదితమ్ - ఉత్పన్నమ్, ఇదంకృత్స్నమ్, శారీరకశాస్త్రఞ్చ, బ్రహ్మమీమాంసాశాస్త్రఞ్చ, వ్యాహతంస్యాత్ విరుద్ధంస్యాదిత్యర్థః.

* ఇతిమణిమఞ్జూషికాయాం జన్మాద్యధికరణమ్, *

శ్రీమతేరామానుజాయనమః.

అథ శాస్త్రయోనిత్వాధికరణమ్.

శ్రీ అ ॥ జగజ్జన్మాదికారణంబ్రహ్మవేదాన్తవేద్యమిత్యుక్తమ్, తదయుక్తమ్, తద్ధి నవాక్య ప్రతిపాద్యమ్, అనుమానేనసిద్ధేః, ఇత్యత్రాహ—

సూ ॥ శాస్త్రయోనిత్వాత్, (3)

శ్రీ ॥ శాస్త్రంయస్యయోనిః, కారణం, ప్రమాణమ్, తచ్ఛాస్త్రయోని, తస్యభావశ్శాస్త్రయోనిత్వమ్, తస్మాత్, బ్రహ్మజ్ఞానకారణత్వాచ్ఛాస్త్రస్య తద్యోనిత్వంబ్రహ్మణః, అత్యన్తాతీన్ద్రియత్వేన ప్రత్యక్షాది ప్రమాణావిషయతయా బ్రహ్మణశ్శాస్త్రైకప్రమాణకత్వాదుక్తస్వరూపంబ్రహ్మ యతోవా ఇమానిభూతానీత్యాదివాక్యంబోధయత్యేవేత్యర్థః. ననుశాస్త్రయోనిత్వం బ్రహ్మణోనసంభవతి ప్రమాణాన్తరవేద్యత్వాద్బ్రహ్మణః, అప్రాప్తేహిశాస్త్రమర్థవత్, కిన్తర్హితత్రప్రమాణమ్, నతావత్ప్రత్యక్షమ్, తద్ధి ద్వివిధమ్, ఇన్ద్రియసంభవంయోగసంభవఞ్చేతి, ఇన్ద్రియసంభవఞ్చ బాహ్యసంభవమాన్తరసంభవఞ్చేతి ద్విధా, బాహ్యేన్ద్రియాణి విద్యమానసన్నికర్షయోగ్యస్వవిషయబోధజననానీతి నసర్వార్థసాక్షాత్కారతన్నిర్మాణసమర్థపురుష విశేషవిషయబోధజననాని, నాప్యాన్తరమ్, ఆన్తరసుఖదుఃఖాదివ్యతిరిక్తబహిర్విషయేషు తస్యబాహ్యేన్ద్రియానపేక్షప్రవృత్త్యనుపపత్తేః, నాపి యోగజన్యమ్, భావనాప్రకర్షపర్యన్తజన్మనస్తస్య విశదావభాసత్వేపి పూర్వానుభూతవిషయస్మృతిమాత్రత్వాన్నప్రామాణ్యమితి కుతఃప్రత్యక్షతా, తదతిరిక్త

విషయత్వే కారణాభావాత్, తథా సతి తస్య భ్రమరూపతా, నాప్యనుమానమ్, విశేషతో దృష్టం సామాన్యతో దృష్టం వా, అతీన్ద్రియే వస్తుని సంబన్ధావధారణవిరహాన్న విశేషతో దృష్టమ్, సమస్తవస్తుసాక్షాత్కారతన్నిర్మాణసమర్థపురుష విశేషనియతం సామాన్యతో దృష్టమపి నలిఙ్గముపలభ్యతే,

శ్లో॥ ఉక్తం జన్మాదిహేతుర్జగత ఇతి పరం బ్రహ్మ వే
దాన్తవేద్యం నైతద్యుక్త్యన్యవేద్యం గమయతి నిగ
మో బ్రహ్మమానాన్తరేణ । శాస్త్రం హ్యప్రాప్తమ
ర్థం కథయతి న పునః ప్రాప్తమిత్యత్ర తత్తు బ్రూతే
శాస్త్రైకవేద్యం మునిరిహ భగవాన్ శాస్త్రయోనిత్వ
సూత్రే ॥ ॥ ॥

శాస్త్రం యోనిః ప్రమాణం భవతి పునరిదం యత్ర తచ్ఛాస్త్రయోనిస్తద్భావస్తత్త్వం తత ఇతి తు భవత్యస్య సూత్రస్య చార్థః । అత్యన్తాతీన్ద్రియేఽస్మిన్న భవతి హి పరబ్రహ్మణీదం ప్రమాణం ప్రత్యక్షాద్యం తతస్తద్భవతి పునరిదం శాస్త్రమేవేతి భావః ॥ ॥

సన్దేహః శాస్త్రమస్మిన్భవతి కిమిదమ్మానమేతన్నవేతి ప్రాప్తం కిన్నేతి కస్మాన్న హి నిగమవచః ప్రాప్తమర్థం బ్రవీతి । కిన్తర్హ్యత్ర ప్రమాణం కథయ భగవతీహేశ్వరేఽతీన్ద్రియేవైన ప్రత్యక్షం తదేతద్ద్వివిధమభిమతం హ్యాక్షజం యోగజఞ్చ ॥ ॥ ॥

తత్రాద్యం బాహ్యమాభ్యన్తరముభయవిధం ప్రోక్తమక్షోదితం తన్నాద్యం సంబద్ధమేవావగమయతి హి

తద్వర్తమానత్వ్యయోగ్యమ్ । నాస్తిసర్వార్థసా క్షాత్కృతిజనన సమర్థేశ్వరైవై ప్రమాణం యో గ్యాన్యైః సన్నికృష్టే భవతి పునరిదం ధర్మతశ్చ స్వతశ్చ ॥ ॥ ॥

నోక్తప్రత్యక్షమాభ్యన్తరమపి సుఖదుఃఖాదిభిన్నే తు బాహ్యే బాహ్యాక్షాపేక్షమేతత్ప్రమితి సముద యేనస్వత స్తత్రహేతుః । నాప్యుక్తంయోగజన్యం భవతు విశదధీరూపమేతత్ప్రకర్షాత్తద్ధేతోర్భావ నాయా అవగతవిషయంతత్స్మృతిత్వాన్నమానమ్ ॥

ప్రత్యక్షత్వాం కుతోఽస్యత్వనవగతపదార్థావగాహి త్వమస్మిన్నైవైతద్ధిత్వభావా ద్యదితదభిమతంస్యా ద్భ్రమత్వంహితస్య । మానన్నాత్రానుమానంద్వి విధమభిమతంతత్తుదృష్టం విశేషాత్ సామాన్యాచ్చే తినాద్యన్నహిపరపురుషేఽస్తీహసంసర్గబుద్ధిః ॥ ॥

నాద్యన్త్యం సర్వసాక్షాత్కృతిరచన సమర్థేశ్వరే సాధకోవై హేతుర్దృష్టోన సామాన్యతఇతినభవేదీ శ్వరోత్రాఽనుమేయః ॥ ॥౬౫॥

అ ॥ అథ అవాన్తరసంగతిమాహ - ఉక్తమితి—

టీ ॥ జగతోజన్మాదిహేతుఃపరంబ్రహ్మ వేదాన్తవేద్యమిత్యు క్తమ్, నైతద్యుక్తమిత్యన్వయః, కథమయుక్తమిత్యత్రాహ - నవేద్య మితి - నిగమః, తద్భిన్నమానాత్ - నిగమాన్యప్రమాణాత్. వేద్యం బ్రహ్మనగమయతి - నప్రతిపాదయతీత్యర్థః, ప్రమాణాన్తరవేద్యం బ్రహ్మశాస్త్రన్నప్రతిపాదయతీత్యత్రహేతుమాహ - శాస్త్రమితి—

హి - యతః, శాస్త్రమ్ - అప్రాప్తమ్ - ప్రమాణాన్తరాప్రాప్తమేవ,
అర్థమ్ - వస్తు, కథయతి - ప్రతిపాదయతి. నపునః ప్రాప్తమ్—
సతు ప్రమాణాన్తరప్రాప్తమ్, ఇత్యతః - ఇత్యాశఙ్కాయామ్. తత్తు
తద్బ్రహ్మతు. ఇహ శాస్త్రయోనీతి సూత్రే - భగవాన్ మునిశ్శాస్త్రైక
వేద్యం బ్రూతే. ఇత్యన్వయః; ప్రమాణాన్తరవేద్యస్య బ్రహ్మణో యతో
వా ఇమానిత్యాది శాస్త్ర ప్రతిపాద్యత్వన్న సంభవతి, అప్రాప్తే హి శా
స్త్రమర్థవదితి న్యాయాత్, ఇత్యాశఙ్కాయాం బ్రహ్మణః ప్రమా
ణాన్తరవేద్యత్వనాస్తీత్యర్థకమిదం సూత్రం ప్రవృత్తమితి భావః,

సూత్రస్య విగ్రహపూర్వకమర్థమాహ — శాస్త్రమితి -
ఇదం శాస్త్రం యోనిః, ప్రమాణం, యత్ర భవతి, తచ్ఛాస్త్రయోనీతి-
శాస్త్రయోనీత్యుచ్యత ఇతి, తద్భావః - శాస్త్రయోనేర్భావః, తత్త్వ
మ్ - శాస్త్రయోనిత్వమ్, తత ఇతి - తస్మాదితి, అత్ర సూత్రే అర్థ
బోధో భవతీత్యన్వయః. నను ప్రమాణాన్తరవేద్యత్వా చ్ఛాస్త్రప్ర
మాణకత్వన్న సంభవతీత్యాక్షేపే శాస్త్రయోనిత్వాదితి బ్రహ్మణ
శ్శాస్త్రప్రమాణకత్వమేవ హేతురిత్యుక్తిరనుపపన్నా, సాధ్యహే
త్వోరైక్యాదిత్యాశఙ్క్య సూత్రస్య భావమాహ - అత్యన్తాతీన్ద్రియ
ఇతి - హి - యతః, అస్మిన్నత్యన్తాతీన్ద్రియే భగవతి పరబ్రహ్మణి, ఇదం
ప్రత్యక్షాద్యం ప్రమాణన్న భవతి, తతః, తత్ - పరంబ్రహ్మ, ఇదం శా
స్త్రమేవ వదతీతి భావ ఇతి యోజనా, తథాచ శాస్త్రయోనీతి నిర్దేశ
స్య సావధారణత్వాత్, శాస్త్రేతరాప్రమాణకత్వం బ్రహ్మణశ్శాస్త్ర
వేద్యత్వే హేతుతయోక్తమితి న దోష ఇతి భావః; అథ అధికరణాఙ్గం
సంశయాదికం ప్రదర్శయతి - సందేహ ఇతి - అస్మిన్ భగవతి ఇదం శా
స్త్రమ్మానమేతన్న వేతి సన్దేహ ఇతి యోజనా, శఙ్కాపూర్వకం పూర్వ

పక్షముత్థాపయతి - ప్రాప్తమితి — కింప్రాప్తమితి యోజనా, నిరుక్త సంశయేకోటిద్వయమధ్యే కాకోటిర్యుక్తితః ప్రాప్తేత్యర్థః. నిషేధ కోటింశఙ్కతే నేతీతి - కుత ఇతి శఙ్కతే - కస్మాదితి - తత్ర హేతు ముక్త్వా శఙ్కాం పరిహరతి - నహీతి - నిగమవచః - వేదవాక్యమ్, ప్రాప్తమ్ - ప్రమాణాన్తరప్రాప్తమ్, అర్థమ్ - వస్తు, నబ్రవీతి హి నబ్రూతే ఖల్విత్యర్థః. అప్రాప్తే హి శాస్త్రమర్థవదితి న్యాయాదితి భావః, సిద్ధాన్తీ శఙ్కతే - కిన్తర్హీతి - తర్హి - బ్రహ్మణః ప్రమాణాన్తరప్రాప్తత్వాభ్యుపగమే, అత్ర - ప్రమాణాన్తరేషు, ఇహ భగతీశ్వరే, కిం ప్రమాణమ్, కథయ - ప్రతిపాదయ, ప్రత్యక్షమేవ తత్ర ప్రమాణం భవిష్యతీత్యాశఙ్క్య నిరస్యతి - అతీన్ద్రియేతి - అతీన్ద్రియే - ఇన్ద్రియాగోచరే, ప్రత్యక్షం న ప్రమాణమితి ప్రమాణమిత్యస్యానుషఙ్గేణాన్వయః, ప్రత్యక్షస్య బ్రహ్మణి ప్రమాణత్వం కుతో నేత్యాశఙ్క్య ప్రత్యక్షస్య ఇన్ద్రియజన్యయోగజన్యభేదేన ద్వివిధత్వం ప్రదర్శ్య ఇన్ద్రియజన్యస్యాపి బాహ్యాభ్యన్తరభేదేన ద్వైవిధ్యం ప్రదర్శ్య ప్రదర్శితేషు ప్రత్యక్షేషు ప్రత్యేకం కస్యాపి వక్ష్యమాణ హేతుభిర్బ్రహ్మ విషయకత్వన్నంభవతీత్యాహ - తదేతదితి - తదేతత్ ప్రత్యక్షమ్, అక్షజం యోగజఞ్చ ద్వివిధమభిమతమితి యోజనా, ఇన్ద్రియజన్యం యోగజన్యఞ్చేతి ద్వివిధం తాన్త్రికైరభ్యుపగతమిత్యర్థః. ఇన్ద్రియజన్యం ప్రత్యక్షమపి ద్వేధా విభజతే - తత్రేతి . తత్ర - అక్షజయోగజప్రత్యక్షమధ్యే, ఆద్యమ్ - అక్షజం ప్రత్యక్షమ్, బాహ్యమ్, బహిరిన్ద్రియజన్యమ్, ఆభ్యన్తరమ్ - మన ఇన్ద్రియజన్యమ్, ఉభయవిధమ్ ద్వివిధమ్, ప్రోక్తమ్ - ప్రతిపాదితమిత్యర్థః. బాహ్యాభ్యన్తరభేదే నద్వివిధప్రత్యక్షే అక్షజన్యే బాహ్యప్రత్యక్షం బ్రహ్మణి న ప్రమాణమిత్యాహ - అక్షోదితమితి - అక్షోదితమాద్యన్తన్న ప్రమాణమితి ప్ర

మాణమిత్యస్య అనుషఙ్గేణ అన్వయః. కుతఇత్యత్రాహ — సంబద్ధమేవేతి - తత్ - బాహ్యప్రత్యక్షమ్, హి - యతః, వర్తమానమ్, యోగ్యమ్, సంబద్ధమేవచ - ఇన్ద్రియసన్నికృష్టమేవచ, అవగమయతి— భాసయతి, తతోనప్రత్యక్షంప్రమాణమిత్యధ్యాహారేణాన్వయః. ఇన్ద్రియాణామవిద్యమానభూతభావిగ్రాహిత్వాభావా ద్వర్తమానమితి - వర్తమానేష్వపి అసన్నికృష్టపదార్థగ్రాహిత్వాభావాత్ సంబద్ధమితి - వర్తమానానాంసన్నికృష్టానామపి గురుత్వాదీనామిన్ద్రియగ్రాహ్యత్వాభావాద్యోగ్యమితి - ప్రత్యక్షస్యబాహ్యస్యఏవంభూతపదార్థగ్రాహిత్వాత్ అతథాభూతేశ్వరగ్రాహిత్వన్నసంభవతీత్యాహ - నాస్మిన్నితి - ధర్మతశ్చస్వతశ్చయోగ్యాన్యే - ధర్మేణస్వరూపేణచాతీన్ద్రియే - అతీన్ద్రియధర్మకే అతీన్ద్రియస్వరూపే చేతిఫలితార్థః. అసన్నికృష్టే - ఇన్ద్రియాసంబద్ధే, అస్మిన్, సర్వార్థసాక్షాత్కృతిజననసమర్థేశ్వరే - సర్వార్థసాక్షాత్కారసర్వార్థజననసమర్థేశ్వరే, ఇదమ్ - ప్రత్యక్షమ్, ప్రమాణన్నభవతీత్యన్వయః, అథ ఆభ్యన్తరప్రత్యక్షస్య మనసోబ్రహ్మణిప్రమాణత్వన్నిరాకరోతినోక్తమితి - ఉక్తమాభ్యన్తరంప్రత్యక్షమపి నప్రమాణమిత్యనుషఙ్గేణాన్వయః, కుతఇత్యత్రాహ - సుఖదుఃఖాదీతి - సుఖదుఃఖాదిభిన్నే, బాహ్యేతు - బాహ్యార్థేతు, ఏతత్ — ఆభ్యన్తరమ్మనః, ప్రమితిసముదయే - ప్రమితిజననే, బాహ్యాక్షాపేక్షమ్ - బాహ్యేన్ద్రియసాపేక్షమ్, హేతుః - కారణమ్, తత్ర - సుఖదుఃఖాదిభిన్నబాహ్యార్థవిషయకప్రమిత్యుత్పాదే, స్వతః - ఇతరానపేక్షమ్, నహేతురిత్యర్థః. ఆభ్యన్తరప్రత్యక్షప్రమాణస్యమనసస్సుఖదుఃఖాదిప్రమితిజననే ఇతరసహకారమన్తరాహేతుత్వేపి తద్భిన్నబాహ్యార్థవిషయ

కప్రమితిజనకే బాహ్యేన్ద్రియసాపేక్షతయైవ హేతుత్వాత్ బాహ్యా ర్థస్య ఈశ్వరస్య బాహ్యేన్ద్రియాగోచరత్వేన తత్సాపేక్షతయాపి తస్య ఈశ్వరే ప్రమాణత్వన్న సంభవతీతి భావః, ఇదఞ్చ బాహ్యార్థస్య మానస ప్రత్యక్షవిషయత్వమభ్యుపగమ్యోక్తమ్, యోగజప్రత్యక్షస్య బ్రహ్మవిషయత్వన్నిరాకరోతి - నాపీతి — ఉక్తం యోగజన్యమపి న ప్రమాణమిత్యనుషఙ్గేణాన్వయః, యోగిప్రత్యక్షం కిం పూర్వానుభూతానతిరిక్తవిషయం ప్రమాణమ్, ఉత అనుభూతాతిరిక్తవిషయం ప్రమాణమితి వికల్పమభిప్రేత్య అనతిరిక్తవిషయత్వే దూషణమాహ - భవత్వితి - ఏతత్ — ఇదం యోగిప్రత్యక్షమ్, తద్ధిశో భావనాయాః ప్రకర్షాత్ - తత్ప్రత్యక్షహేతుభూతనిదిధ్యాసనజన్యభావనాప్రకర్షాత్, విశదధీరూపం భవతు - విశదావభాసరూపం భవతు నామ, తత్, అవగతవిషయమ్ - అనుభూతవిషయకమ్, స్మృతిత్వాత్ - స్మరణరూపత్వాత్, న మానమ్ - న ప్రమాణమ్, అనతిరిక్తవిషయతయా స్మృతిమాత్రత్వాన్న ప్రమాణత్వమితి ప్రమాణాన్తరవిశేషత్వం దూరోత్సారితమిత్యాహ - ప్రత్యక్షత్వమితి - అస్య తు యోగజన్యస్య తు, ప్రత్యక్షత్వం కుత ఇత్యన్వయః, అనుభూతానతిరిక్తవిషయత్వముపపాదయతి - అనపగతపదార్థేతి - అస్తి - అననుభూతపదార్థవిషయకత్వమ్, నైవ - నాస్త్యేవ, కుత ఇత్యత్రాహ - ఏతద్ధేత్వభావాదితి - అనుభూతాతిరిక్తపదార్థవిషయకత్వే ప్రయోజకాభావాదిత్యర్థః, ప్రయోజకమ్, ఇన్ద్రియజన్యత్వం తదభావాదిత్యర్థః. అతిరిక్తవిషయత్వే దూషణమాహ - యదీతి - తత్ - అనుభూతాతిరిక్తవిషయకత్వమ్, యద్యభిమతమ్, అఙ్గీకృతమ్, తస్య - యోగజన్యస్య భ్రమత్వం హి స్యాదితి యోజనా, ఇన్ద్రియసంబన్ధాభావేప్యనుభూతాతిరిక్తవిషయత్వే తస్య దోషమూలత్వేన భ్రాన్తిత్వమేవేత్యర్థః,

యద్యపి ప్రమాణవిభాగే ప్రత్యక్షస్య ప్రత్యక్షవిభాగమధ్యే చ యోగజస్యస్వయంకీర్తనాత్ ఇహ యోగజన్యస్య ప్రమాణత్వం ప్రత్యక్షత్వఞ్చ నాస్తీతి కథనం స్వవచనవిరుద్ధమ్, తథాపి ఆపాతతో యోగజన్యస్య అనుభూతేతరవిషయకత్వ ప్రతిసన్ధానేన ప్రామాణ్యం ప్రత్యక్షత్వఞ్చ పూర్వం ప్రతిపాదితమ్, ఇహ తు తత్త్వనిరూపణే అనుభూతేతరవిషయకత్వాసంభవాత్ అనుభూతవిషయకత్వేన స్మృతిత్వాత్ ప్రామాణ్యం ప్రత్యక్షత్వఞ్చ నాస్తీతి ప్రతిపాదితమితి న దోషః, వస్తుతో యోగజధర్మస్య అననుభూతపదార్థప్రత్యక్ష సాధనత్వం సంప్రతిపన్నమితి యోగిప్రత్యక్షస్య అననుభూతపదార్థవిషయకత్వేపి యోగినాం శాస్త్రవేద్యత్వాసంభవేపి ఇతరేషాం శాస్త్రయోనిత్వం భవేదేవేతి శఙ్కితుర్భావః,

ద్వివిధానుమానాగోచరత్వమాహ - మానమితి - అత్ర అస్మిన్ బ్రహ్మణి, అనుమానన్న మానమ్ - అనుమానన్న ప్రమాణమిత్యర్థః. కుత ఇత్యత్ర సామాన్యతో దృష్టం విశేషతో దృష్టమితి అనుమానస్య ద్వైవిధ్యం ప్రదర్శ్య ద్వివిధస్యాప్యనుమానస్య వక్ష్యమాణహేతునా బ్రహ్మణి ప్రమాణత్వన్న సంభవతీత్యాహ - ద్వివిధమితి - తత్తు, విశేషాద్దృష్టం సామాన్యాద్దృష్టఞ్చేతి, ద్వివిధమభిమతమ్, ద్వివిధమఙ్గీకృతమ్, తాన్త్రికైరితి శేషః, తత్ర ద్వివిధే అనుమానే ఆద్యం విశేషతో దృష్టం బ్రహ్మణి ప్రమాణన్న భవతీత్యాహ - నాద్యమితి - ఆద్యమ్ - విశేషతో దృష్టమ్, న - న ప్రమాణమిత్యర్థః. కుత ఇత్యత్రాహ - నహీతి - హి - యతః, ఇహ పరమపురుషే — అస్మిన్ పరమపురుషే సాధ్యే, సంసర్గబుద్ధిః - హేతోస్సాహచర్యబుద్ధిః, నాస్తి, తతో నాద్యమితి తత ఇత్యస్యాధ్యాహారేణాన్వయః, సాధ్యహేత్వోస్సామానాధికరణ్యజ్ఞానమన్తరా అనుమిత్యనుదయా

త్ విశేషతోఽదృష్టానుమానే విశేషతో హేతోస్సాధ్యస్యచసంబన్ధజ్ఞాన స్యాపేక్షితత్వాత్, విశేషతః పరమపురుషస్య హేతోశ్చసంబన్ధజ్ఞానా నుదయాన్నవిశేషతోఽదృష్టానుమానేన పరమపురుషస్యసిద్ధిరితిభావః, అథసామాన్యతోఽదృష్టానుమానేనాపి ఈశ్వరస్యసిద్ధిర్నసంభవతీత్యా హ - నాపీతి, అన్త్యమపి - సామాన్యతోఽదృష్టానుమానమపి, న-నప్ర మాణమిత్యర్థః. కుతఇత్యత్రాహ - సర్వసాక్షాత్కృతిరచనసమ ర్థేశ్వరే - సర్వసాక్షాత్కారసర్వరచనసమర్థేశ్వరే, సాధకః, సామాన్యతోఽదృష్టో హేతుర్నేతి - నాస్తీతి హేతోః, నాప్యన్త్యమితి పూర్వేణాన్వయః, ఉక్తద్వివిధానుమానాగోచరత్వమీశ్వరస్య నిగ మయతి - నభవేదితి - అతః - విశేషతోఽదృష్టస్యానుమానస్యసామా న్యతోఽదృష్టస్యచతస్య ఈశ్వరసాధకస్య అభావాదీశ్వరోఽనుమేయో నభవేత్ - అనుమానగమ్యోనభవేదిత్యర్థః.

శ్రీ॥ ననుచజగతఃకార్యత్వం తదుపాదానోపకరణసంప్ర దానప్రయోజనాభిజ్ఞకర్తృకత్వవ్యాప్తమ్, అచేతనారబ్ధత్వం జగత శ్చైకచేతనాధీనత్వేనవ్యాప్తమ్, సర్వంహిఘటాదికార్యం తదుపా దానోపకరణసంప్రదానప్రయోజనాభిజ్ఞకర్తృకందృష్టమ్, అచేతనా రబ్ధమరోగంస్వశరీరమేకచేతనాధీనఞ్చ, సావయవత్వేనజగతఃకార్య త్వమ్, ఉచ్యతే, కిమిదమేకచేతనాధీనత్వమ్, నతావత్తదాయత్తోత్పత్తి స్థితిత్వమ్, దృష్టాన్తోహిసాధ్యవికలస్స్యాత్, నహ్యరోగంస్వశరీరమేక చేతనాయత్తోత్పత్తిస్థితి, తచ్ఛరీరస్యభోక్తృణాంభార్యాదిసర్వచేత నానామదృష్టజన్యత్వాత్తదుత్పత్తిస్థిత్యోః, కిఞ్చశరీరావయవినస్సావ యవసముపేతతారూపాస్థితిరవయవసంశ్లేషవిశేషవ్యతిరేకేణ నచేత నముపేక్షతే, ప్రాణినలక్షణాతుస్థితిఃపక్షత్వాభిమతే క్షితిజలధిమహీధ

రాజానసంభవతీతి పక్షసపక్షానుగతామేకరూపాం స్థితిన్నోపలభా
మహే, తదాయత్తప్రవృత్తిత్వం తదధీనత్వమితిచేత్ అనేకచేతనసా
ధ్యేషుగురుతరరథశిలామహీరుహాదిషువ్యభిచారః, చేతనమాత్రాధీన
త్వేసిద్ధసాధ్యతా,

శ్లో॥ నన్వస్మిన్ కార్యతావై జగతితుతదుపాదానతత్త్వం
పరిదానాదిజ్ఞం కర్తారమావేదయతి సహిపరః పూ
రుషోవిశ్వకర్తా । దృష్టంకుమ్భాదికార్యంజగతితు
తదుపాదానతత్త్వంపరిదానాదిజ్ఞైనైవేహ కర్త్రావిర
చితమఖిలం తత్కులాలాదికేన॥ ॥ ॥

ఏకాత్మాయత్తతాంవైగమయతిజగతీహాచిదారబ్ధతై
షానీకోగ్రోదేహ ఈదృగ్భవతిఖలునిజోదృష్ట ఏకాత్మ
భవ్యః । కార్యత్వంసాంశతాతోజగతి పునరిదంసి
ద్ధ్యతీహేతిపక్షేనాసిద్ధిఃప్రోక్తహేతోర్భవతి భగవత
స్సాధకస్యేతిచేన్న॥ ॥ ॥

ఏకాత్మాయత్తతాకాభవతి పునరియన్నైకతదాయత్త
జన్మస్థేమత్వంసాధ్యహీనోభవతిఖలు తదాఽయం
సపక్షస్త్వదుక్తః । దేహోఽయత్తోనదేహాలాదయ
ఇతి నతదాయత్తవృత్తిత్వ ముక్తాద్దోషాదేవేహభా
ర్యాపరిముఖబహుజనాదృష్టకార్యోహి దేహః॥ ॥

నైకాత్మాయత్తచేష్టత్వమపిరథశిలా భూరుహాదావనే
కైః పుంభిర్నిర్వాహ్యచేష్టేవ్యభిచరతిహి సహప్రోక్త
హేతుస్త్వయాయః । ఏకత్వంసాధ్యకోటౌత్వజసి

యదితదాసిద్ధసాధ్యత్వదోష శ్చిన్మాత్రాధీనతాయాంజ
గతినిజమతేజీవమాదాయసిద్ధేః ॥ ॥ ॥

అ॥ సిద్ధాన్తిన్యాయమాచోదయన్తంవాదినం ప్రావర్తపక్షై కదేశీచోదయతి - నన్వితి - ఈశ్వరసాధ్యకంసామాన్యతోదృష్టమనుమానం తథా హేత్వభావాన్నాస్తీత్యుక్తమ్, తదస్త్యేవ హేతుసత్త్వాత్, తథాహి, జగత్ । స్వోపాదానసంప్రదానప్రయోజనాద్యభిజ్ఞకర్తృకమ్ । కార్యత్వాత్ । ఘటాదివత్ । ఇతి—

టీ॥ అస్మిఞ్జగతి కార్యతాతదుపాదానతత్సంప్రదానాదిజ్ఞం కర్తారమావేదయతీతియోజనా, తావతాఈశ్వరః, కథంసిద్ధ్యతీత్యాహ - సహీతి - సహిజగదుపాదానజగత్సంప్రదానాదిజ్ఞఃకర్తాహి, విశ్వకర్తాపరః పూరుషః, ఇతరేషాంబాధాత్ ఈశ్వరఏవేతి భావః, అత్ర అనుమానేఘటాదికందృష్టాన్తీకృత్య తత్రనిరుక్తసాధ్యహేతుసత్త్వంప్రదర్శయతి - దృష్టమితి - ఇహజగతికుమ్భాదికార్యమఖిలంతదుపాదానతత్సంప్రదానాదిజ్ఞైర్నైవకులాలాదికైనకర్త్రా విరచితందృష్ట మితియోజనా,

ఏనమ్, జగత్ । ఏకాత్మాధీనమ్। చిదారబ్ధత్వాత్ ఏకాత్మాధీనస్వాఙ్గస్వశరీరవత్ । ఇత్యనుమానేనాపి ఈశ్వరసిద్ధిరిత్యాహ-ఏకాత్మాయత్తతామితి—ఇహ జగతిఏషాఅచిదారబ్ధతా - ఏకాత్మాయత్తతామ్ - ఏకాత్మాధీనతామ్,గమయతి జ్ఞాపయతి, ఈదృక్- అచిదారబ్ధోనిజోస్వాఙ్గో దేహః ఏకాత్మభవ్యః- ఏకాత్మాధీనః, దృష్టఃఖలు, దృశ్యతేఖల్విత్యర్థః, నను ప్రాక్ప్రోక్తానుమానేపక్షేజగతి కార్యత్వరూపహేతోరసిద్ధ్యానతేన హేతునా ఈశ్వరసాధనముపపద్యత ఇత్యాశఙ్క్య సావయవత్వేనజగతఃకార్యత్వం ప్రసాధ్య హేత్వసిద్ధింపరిహరతి - కార్యత్వమితి

ఇహ జగతిఇదంకార్యత్వమ్, సాంశతాతః - సావయత్వాత్, సిద్ధ్యతీతి భగవతస్సాధకస్య ప్రాప్తేర్హేతోర్నాసిద్ధిరితియోజనా, ఇతిచేదిత్యత్రాశఙ్కాం, నేత్యాదినాపరిహరతి,

తత్రపరిశిష్టం ద్వితీయానుమానే సాధ్యకోటావేకాత్మాయత్తత్వం వికల్ప్యదూషయతి - ఏకాత్మాయత్తేతి - ఇహఏకాత్మాయత్తతా కాభవతి - కింరూపాభవతీత్యర్థః. తదధీనోత్పత్తిస్థితిత్వం తదాయత్తత్వమిత్యాశఙ్క్యదూషయతి - నేతి - ఏతదాయత్తజన్మస్థేమత్వమ్ - ఏకాత్మాయత్తజన్మస్థితిమత్త్వరూపమ్, నభవతీతిభవతీత్యస్యానుషఙ్గేణాన్వయః, కుతోనభవతీత్యత్రాహ - సాధ్యహీనఇతి - తదా ఏకాత్మాయత్తతాయాఏకాత్మాధీనజన్మస్థితిమత్త్వరూపత్వే, అయం త్వదుక్తస్సపక్షః, త్వదుక్తోదేహరూపోదృష్టాన్తః, సాధ్యహీనోభవతి- సాధ్యశూన్యోభవతీత్యర్థః. పక్షేఽస్మిన్ దృష్టాన్తేసాధ్యవైకల్యం దోషఇతిభావః, తదేవోపపాదయతి - దేహోఽయత్తఇతి - దేహోదయః - దేహోత్పత్తిః, నదేహోఽయత్తః - నదేహాత్మాధీనా, ఇతి ఇత్యతోహేతోః, దేహోత్పత్తేః తద్గతాత్మాధీనత్వాభావాత్ ఆత్మాధీనోత్పత్తిమత్త్వందేహేనాస్తీతి దృష్టాన్తేసాధ్యవైకల్యమితిభావః, అథ ఏకాత్మాధీనత్వమేకాత్మాధీనస్థితిమత్త్వమేవ, దేహస్థితేర్దేహధారకాత్మాధీనత్వాత్తన్నదేహేబాధితమిత్యాశఙ్క్యపరిహరతి - నతదాయత్తేతి - తదాయత్తవృత్తిత్వమ్ - తదాయత్తా - వృత్తిః - స్థితిః, యస్య, తత్త్వం తదాయత్తస్థితిమత్త్వరూపమ్, న నభవతి, కుతఇత్యత్రాహ - ఉక్తాద్దోషాదేవేతి - దృష్టాన్తేసాధ్యవైకల్యరూపాత్ ప్రాక్తాద్దోషాదేవేత్యర్థః. తమేవదోషముపపాదయతి - ఇహేతి - ఇహ - అస్మిన్లోకే, దేహః, భార్యాపరిముఖబహుజనాదృష్టకార్యో

హి - భార్యాపుత్రప్రముఖభోక్తృబహుజనగతాదృష్టసాధ్యో హీ
త్యర్థః. దేహస్యదృష్టాన్తస్య భోక్తౄణాంబహూనామదృష్టసాధ్య
త్వేనైకాత్మాధీనస్థితిమత్త్వాభావేన దృష్టాన్తేసాధ్యవైకల్యరూపస్త
ద్దోషస్తదవస్థఏవేతిభావః,

అథ ఏకాత్మాయత్తచేష్టత్వమేకాత్మాధీనత్వమ్, దేహేభోక్తృ
ణాంబహూనామదృష్టాధీనత్వసద్భావేపి తద్గతచేష్టాశరీరిణఏకస్యైవా
త్మనోఽధీనేతి దేహేనోక్తసాధ్యవైకల్యమిత్యాశఙ్క్యపరిహరతి-
నైకాత్మేతి - ఏకాత్మాయత్తచేష్టత్వమపి - ఏకాత్మాధీనచేష్టావత్త్వ
రూపమపి, న - నభవతి, కుతఇత్యత్రాహ - రథశిలేతి - అనేకైః-
పుంభిః - అనేకైఃపురుషైః, నిర్వాహ్యచేష్టే - నిర్వాహ్యక్రియే,
రథశిలాభూరుహౌ - రథశిలావృక్షౌ, త్వదుక్తయోర్హేతుఃప్రో
క్తః, అచిదారబ్ధత్వరూపోయోహేతుఃప్రోక్తః, సః, వ్యభిచరతీత్య
న్వయః, వ్యభిచరతిఖల్విత్యర్థః. ఏకాత్మాధీనచేష్టావత్త్వరూపసా
ధ్యాభావవతి గురుతరరథశిలాదావనేకపురుషనిర్వాహ్య వ్యాపార
వతి అచిదారబ్ధత్వరూపహేతోస్సద్భావేనవ్యభిచారేణ నాస్యహేతో
ర్నిరుక్తసాధ్యసాధకత్వమితిభావః, అథఏతద్దోషపరిజిహీర్షయా
ఏకాత్మాయత్తచేష్టత్వరూప సాధ్యశరీరే ఆత్మన్యేకత్వంత్యజ్యత
ఇత్యాశఙ్క్యతదాసిద్ధసాధనందోషమాహ - ఏకత్వమితి - సాధ్యకో
టౌ - సాధ్యశరీరే, ఏకత్వంత్యజసియది - పరిత్యజసి చేత్, తదా—
తత్పరిత్యాగే, సిద్ధసాధ్యత్వదోషః - సిద్ధసాధ్యత్వరూపోదోషః, భవతీ
త్యధ్యాహారః, తమేవదోషముపపాదయతి - చిన్మాత్రాధీనతాయా
ఇతి - నిజమతే - ఈశ్వరానఙ్గీకర్తృస్వమతే, చిన్మాత్రాధీనతాయా
ఆత్మాధీనత్వమాత్రస్య, జగతి, జీవమాదాయ - జీవవర్గమాదాయ,

సిద్ధేః - సిద్ధత్వాదిత్యర్థః. ఈశ్వరమనఙ్గీకృత్య జీవైరేవానేకైర్జగత్ సృష్టమిత్యభ్యుపగమాత్ సాధ్యమాత్రాధీనత్వమాత్రం జగతస్సిద్ధమేవేతి భావః,

శ్రీ॥ కిఞ్చ ఉభయవాదిసిద్ధానాంజీవానామేవ లాఘవేన కర్తృత్వాభ్యుపగమో యుక్తః, నచ జీవానాముపాదానాద్యనభిజ్ఞతయా కర్తృత్వాసంభవః, సర్వేషామేవ చేతనానాం పృథివ్యాద్యుపాదానయాగాద్యుపకరణసాక్షాత్కారసామర్థ్యాత్, యద్యేదానీం పృథివ్యాదయో యాగాదయశ్చ ప్రత్యక్షమిష్యన్తే, ఉపకరణభూతయాగాదిశక్తిరూపాపూర్వాదిశబ్దవాచ్యాదృష్ట సాక్షాత్కారాభావేపి చేతనానాం న కర్తృత్వానుపపత్తిః, తత్సాక్షాత్కారానపేక్షణాత్ కార్యారమ్భస్య, శక్తిమత్సాక్షాత్కార ఏవ హి కార్యారమ్భోపయోగీ, శక్తేస్తు జ్ఞానమాత్రముపయుజ్యతే, న సాక్షాత్కారః, నహి కులాలాదయః కార్యోపకరణభూతదణ్డచక్రాదివత్తచ్ఛక్తిమపి సాక్షాత్కృత్య ఘటమణికాదికార్యమారభన్తే, ఇహ తు చేతనానామాగమావగతయాగాదిశక్తివిశేషాణాం కార్యారమ్భో నానుపపన్నః,

శ్లో॥ కిఞ్చోక్తః కర్తృభావో జగత ఉభయవాద్య
భ్యుపేతేషు జీవేష్వేవాయం లాఘవేనోచిత ఇతి న త
తోన్యేప్సితార్థస్య సిద్ధిః । నోపాదానాదిబోద్ధా
జగత ఇతి జగత్యత్ర జీవో న కర్తా కిన్త్వన్యస్సర్వవే
త్తా పురుష ఇతి న చార్థాన్తరాదిప్రసక్తిః ॥ ॥

మైవం దృశ్యా యథాద్య క్షితియజనముఖా హేతవో
మీ పరిపశ్యేత్ప్రాగప్యేవం హి జీవైరితి న తు విహతా
కర్తృతా జీవవర్గే । నాదృష్టాపూర్వశబ్దాభిహి

తయజనశక్తీక్షణాభావతో౽స్మిన్ జీవేకర్తృత్వహా
నిర్భవతిపునరియంశక్యశఙ్కాకదాచిత్ ॥ ॥

కార్యారమ్భేతదీక్షాభవతి నఖలుసాపేక్షితాశక్తపి
క్షాహ్యస్మిన్ హేతుస్స్వహేతోశ్శకనవిషయధీరేవకా
ర్యైత్వపేక్ష్యా । కార్యన్నై వారభన్తేఘటమణికము
ఖందణ్డచక్రాదివత్ తచ్ఛక్తించాపేక్ష్యనైతేర్జగతి
పునరిదంకుమ్భకారాదయో౽తి ॥ ॥ ॥

జీవైర్యోగాదిశక్తినిర్గమవచనత స్సంప్రతీతాత్స్వ
హేతోర్నైషాంకర్తృత్వబాధోజగతఇతినచార్థాన్త
రస్యాపహారః । ॥ ॥

అ ॥ ఏవంద్వితీయానుమానే ఏకచేతనాధీనత్వసాధ్యకేదోష ఉక్తః, అథప్రథమానుమానేకార్యత్వహేతో లాఘవతర్కముఖేన సిద్ధసాధ్యతాఅర్థాన్తరంవాభవతీత్యాహ - కిఞ్చేతి—

టీ ॥ కిఞ్చజగతఉక్తః కర్తృభావోయంలాఘవేన జీవేష్వేవౌచితఇతి తతోన్యేప్సితార్థస్య నసిద్ధిరిత్యన్వయః, జీవాదన్యస్యాభీష్టార్థస్య ఈశ్వరస్య నసిద్ధిరితిభావః, ఉభయవాద్యభ్యుపేతేష్విత్యనేనలాఘవస్యహేతురుక్తః. (క్లృప్తకల్ప్యవిరోధేతుయుక్తఃక్లృప్తపరిగ్రహః) ఇతిహ్యాహుః. సంభవన్త్యాంగతౌహి లాఘవతర్కః, గత్యన్తరాసంభవేతు అధికకల్పనన్నదోషాయ, అత్రతుగత్యన్తరన్న సంభతి, జీవస్యజగదుపాదానాద్యనభిజ్ఞతయాజగత్కర్తృత్వాసంభవాదిత్యాశఙ్క్యాహ, నోపాదానేతి - జీవః - జగతోనోపాదానాదిబోద్ధేతి అతోజగతినకర్తా, కిన్త్వన్యస్సర్వవేత్తాపురుషఇతి అర్థాన్తరాదిప్రసక్తిర్నేత్యన్వయః,

పరిహరతి మైవమితి - క్షితియజనముఖాః - పృథ్వీయాగాదయః, ప్రపఞ్చేఽమీ హేతవః, జీవైర్యథా అదృశ్యదృశ్యాః - అదృశ్యదృశ్యాస్తే, ప్రాగప్యేవమితి - పూర్వకాలేఽపి దృశ్యా ఇతి, జీవవర్గః ప్రపఞ్చకర్తృతాం న విహాతేతి ప్రపఞ్చ ఇత్యస్యానుషఙ్గేణాన్వయః, అత్ర పృథ్వ్యాదీనాముపాదానవిధయా హేతుత్వమ్, యాగాదీనాం నిమిత్తవిధయా హేతుత్వమిత్యాశయః, ఏవమపి జీవానాం ధర్మాధర్మసాక్షాత్కారాభావాన్న జగత్కర్తృత్వమిత్యాశఙ్క్యాహ – నాదృష్టేతి - అస్మిన్ జీవే, అదృష్టాపూర్వశబ్దాభిహితయజనశక్తీక్షణాభావతః - అదృష్టశబ్దేన అపూర్వశబ్దేన చ వాచ్యాయా యాగశక్తేస్సాక్షాత్కారాభావేన ఇయం కర్తృత్వహానిః కదాచిచ్ఛక్యశఙ్కా న భవతీతి యోజనా,

కుత ఇత్యత్ర కార్యారమ్భే శక్తిసాక్షాత్కారో నాపేక్షితః, కిన్తు శక్తిమత్సాక్షాత్కార ఏవ, శక్త్యర్థమాత్రమేవ కర్తురపేక్షితమిత్యాహ - కార్యారమ్భ ఇతి - కార్యారమ్భే - కార్యోత్పత్తౌ, సా తదీక్షా – స శక్తిసాక్షాత్కారః, నాపేక్షితా - నోపయోగీ, తర్హి తత్ర కో హేతురిత్యత్రాహ శక్తవీక్షా హీతి - అస్మిన్ - కార్యారమ్భే, శక్తవీక్షా హి - శక్తిమత్సాక్షాత్కారో హి, హేతుః - కారణమిత్యర్థః, నను యది కర్తుః కార్యారమ్భే శక్తిసాక్షాత్కారో న హేతుః, తర్హి దణ్డచక్రాదిభిన్నోదాసీనపదార్థానాదాయాపి కులాలాదిభిః ఘటాదికం క్రియతామిత్యాశఙ్కాయామాహ - స్వహేతోరితి — కార్యే తు, స్వహేతోః - స్వకారణస్య, శకనవిషయధీరేవ - శక్తివిషయకజ్ఞానమేవ, ఏవకారేణ సాక్షాత్కారవ్యవచ్ఛేదః, అపేక్ష్యా – అపేక్షణీయమిత్యర్థః. తథా చ ఉదాసీనపదార్థేషు దణ్డచక్రాదిభిన్నేషు ఘటాదికార్యోపయోగిశక్తిజ్ఞానవిరహాత్ కులాలాదేర్న తా

నాదాయఘటాదికార్యారమ్భ ప్రసఙ్గ ఇతి భావః, ననుసంభవతి వ్యా
ప్యధర్మావచ్ఛిన్నస్య కారణత్వే వ్యాపకధర్మావచ్ఛిన్నస్య కార
ణత్వకల్పనమన్యాయ్యమితి న్యాయాత్ శక్తిసాక్షాత్కారత్వేనైవ శక్తి
జ్ఞానస్య ఘటాదికార్యం ప్రతి హేతుత్వకల్పనం యుక్తమ్, ఇత్యా
శఙ్క్య తథాకల్పనే కార్యకారణభావ ఏవ న సంభవతి, వ్యతిరేకవ్యభిచా
రాదిత్యాహ - కార్యమితి - అత్ర జగతి, కుమ్భకారాదయః, దణ్డచ
క్రాదివత్తచ్ఛక్తిజ్ఞైస్తైరపేక్ష్యఘటామణికముఖం కార్యం నైవా
రభన్త ఇత్యన్వయః, తథాచఘటమణికాదికర్తుః, కులాలాదేర్దణ్డ
చక్రాదిసాక్షాత్కార ఏవాస్తి న తచ్ఛక్తిసాక్షాత్కార ఇతి తదభావేపి
కార్యోత్పత్త్యా తత్సాక్షాత్కారత్వేన కారణత్వకల్పనం వ్యతిరేకవ్య
భిచారేణానుచితమితి భావః,

నన్వస్తు శక్తిజ్ఞానత్వేనైవ శక్తిజ్ఞానస్య కార్యహేతుత్వమ్, తథాపి
జీవానాం యాగశక్తిజ్ఞానాభావాన్న కర్తృత్వసంభవ ఇత్యాశఙ్క్య స్వ
ర్గకామో యజేతేత్యాది నిగమవాక్యాద్యాగశక్తిజ్ఞానం తేషాం సం
భవతీతి పరిహరతి — జీవైరితి - ఇహ తు, నిగమవచనతః - స్వర్గ
కామో యజేతేతి నిగమవాక్యాత్, యాగాదిశక్తిః, సంప్రతీతేతి—
జ్ఞాతేతి, ఏషాం కర్తృత్వబాధో నేతి, అర్థాన్తరస్యానాహార ఇతి
యోజనా, న పరిహార ఇత్యర్థః.

(శ్రీ ॥ కిఞ్చ యచ్ఛక్యక్రియం శక్యోపాదానాది విజ్ఞానఞ్చ తదే
వ తదభిజ్ఞకర్తృకం దృష్టమ్, మహీమహీధరమహార్ణవాదిత్వశక్య
క్రియమశక్యోపాదానాదివిజ్ఞానఞ్చేతి న చేతనకర్తృకమ్, అతో ఘ
టమణికాదిసజాతీయశక్యక్రియ శక్యోపాదానాదివిజ్ఞానవస్తుగతమేవ
కార్యత్వం బుద్ధిమత్కర్తృపూర్వకత్వసాధనే ప్రభవతి, కిఞ్చ ఘటా

దికార్యమనీశ్వరేణ అల్పజ్ఞానశక్తినా సశరీరేణ పరిగ్రహవతా అనాప్తకామేన నిర్మితం దృష్టమితి తథావిధమేవ చేతనం కర్తారం సాధయన్నయం కార్యత్వహేతుస్సిషాధయిషితపురుష సార్వజ్ఞ్యసర్వైశ్వర్యాది విపరీతసాధనాద్విరుద్ధస్స్యాత్, నచైతావతా సర్వానుమానోచ్ఛేదప్రసఙ్గః, లిఙ్గిని ప్రమాణాన్తరగోచరే లిఙ్గబలోపస్థాపితా విపరీతవిశేషాస్తత్ప్రమాణప్రతిహతగతయో నివర్తన్తే, ఇహతు సకలేతరప్రమాణావిషయే లిఙ్గిని నిఖిలనిర్మాణచతురే అన్వయవ్యతిరేకావగతావినాభావనియమాధర్మాస్సర్వ ఏవ విశేషేణ ప్రసజ్యన్తే. నివర్తకప్రమాణాభావాత్తథైవావతిష్ఠన్తే, అత ఆగమాదృతే కథమీశ్వరస్సేత్స్యతి.

శ్లో॥ కిఞ్చస్యాద్యచ్చశక్యక్రియమపిచతథా వర్తతే
యచ్చశక్త్యోపాదానజ్ఞానమేతత్ఖలుజగతిమతం తద్దక్ష
కర్త్రా ప్రణీతమ్ । నైదృగ్భూభూధరాద్యం తదితి ఇదము
దితన్యాత్తేనాస్యాద్యతోయం హేతుస్సాధకో నావ
గమయతి నిజం కర్తృజన్యత్వసాధ్యమ్ ॥ ॥ ॥

కిఞ్చేదం కార్యజాతం ఘటముఖమఖిలన్నీశ్వరైరల్ప
శక్తిజ్ఞానైర్దృష్టం సదేహైరచితమితి తథాభూతకర్త్రై
వసిద్ధ్యేత్ । కార్యత్వాత్ ప్రోక్తహేతోర్జగత
ఇతి నచాభీష్టఈశోత్రసిద్ధ్యేత్ సార్వజ్ఞ్యాద్యైర్గుణౌ
ఘైర్యుత ఇతి భవతా ప్రోక్తహేతుర్విరుద్ధః ॥ ॥

శఙ్క్యం సర్వానుమానక్షతిరితితు నచైతావతా వైప
రీత్యం సర్వత్రైవ ప్రవృత్తం భవతి పునరిహ ప్రోక్త
యూ వైదిశేతి । సాధ్యగ్రాహి ప్రమాణాన్తరవిహత

గతిప్రాపితం వై పరీత్యన్న్యత్రిస్యాదతోన ప్రసజతి
హి పరత్రానుమానే సదోషః ॥ ॥ ॥

మానాదేవానుమానాద్గమితమిహ పునస్సాధ్యమీ
శాఖ్యమస్మిన్ ప్రాప్తం వై వైపరీత్యం ప్రతిహతివిర
హాత్ తత్తథైవావతిష్ఠేత్ । తస్మాదీశః కథం వా సతు
నిగమస్మృత్యభీప్సితోఽభిన్నమానైస్సిద్ధ్యేచ్ఛాస్త్రైక
వేద్యోభవతి పునరతః ప్రోక్తఉక్త్యైఽతిసూత్రే॥ ॥

అ॥ ఏవం సిద్ధసాధనత్వముక్తమ్, అథ కార్యత్వహేతోరుపా
ధిద్వయేన సోపాధికత్వమాహ - కిఞ్చేతి—

టీ॥ జగతి యచ్చ శక్యక్రియం స్యాత్, యచ్చ శక్యోపాదాన
జ్ఞానమపి వర్తేత, ఏతత్ఖలు, తద్జ్ఞకర్తృప్రణీతమ్ - తదుపాదానజ్ఞాన
యుక్తకర్తృనిర్మితమ్, మతమ్ - దృష్టమ్, భూభూధరాద్యన్నైదృక్
సశక్యక్రియన్న శక్యోపాదానవిజ్ఞానఞ్చ, తతః ఇదం భూభూధరాద్యమ్,
ఆత్మనోదితన్న స్యాత్ - ఆత్మజన్యన్న స్యాత్, కుత ఇత్యత్రోక్తం- యా
ముక్తహేతోస్సోపాధికత్వాత్ కర్తృజన్యత్వసాధకత్వాభావాది
త్యాహ - యత ఇతి - అయం హేతుః - కార్యత్వరూపహేతుః, సో
పాధికః - శక్యక్రియత్వశక్యోపాదాన జ్ఞానత్వరూపోపాధిభ్యాం యుక్తః
నిజం కర్తృజన్యత్వసాధ్యమ్ - కర్తృజన్యత్వరూపస్వసాధ్యమ్, య
తో నావగమయతి - యస్మాన్న జ్ఞాపయతి, తత ఇదమాత్మనోదితన్న
స్యాదితి పూర్వేణాన్వయః, అయం భావః, కార్యత్వేన కర్తృజన్యత్వ
సాధనే శక్యక్రియత్వం శక్యోపాదానజ్ఞానత్వఞ్చోపాధిః, తస్య ఘటాదౌ
సాధ్యవ్యాపకత్వాత్, పక్షే భూభూధరాదౌ సాధనావ్యాపకత్వాత్,
అతో హేతోస్సోపాధికత్వాన్న సాధ్యసాధకత్వమితి.